

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

EGY ELÉG HOSSZÚ ÉLET FONTOLGATÓ ÉSZLELÉSEINEK
ÉS
A TÁRSADALOMTANI IRODALOM

SOKÉVI KRITIKAI TANULMÁNYOZÁSÁNAK GYÜMÖLCSE,

Az előnyösített osztályok figyelmébe ajánlva

ÍRTA

CS. M.

BUDAPEST.
RUDNYÁNSZKY A. KÖNYVNYOMDÁJA.

1883

TARTALOM.

Á L T A L Á N O S R É S Z.

I. FEJEZET.

Az ember szervezete.

	Oldal.
Bevezetés	1
1. §. Az ember testi szervezete	2
2. §. Az ember lelki szervezete.....	3

II. FEJEZET.

Az emberi szükségletek.

I. Szakasz.

Az emberi szükségletek forrásai.

3. §. Az ember szükségleteinek első forrása saját szervezete	6
4. §. Az ember szükségleteinek második forrása saját képessége.....	11
5. §. Az ember szükségleteinek harmadik forrása a külső életviszonyok.....	12

II. Szakasz.

Az emberi szükségletek nemei.

6. §. Az emberi szükségletek nemei általában	14
7. §. Az anyagi szükségletek.....	15
8. §. A szellemi szükségletek általában	20
9. §. A gondolkodás szükséglete	21
10. §. Az érzés szükséglete	23
11. §. A vágyás szükséglete	28
12. §. A tudat	31
13. §. Az emberi szellem érzékfölötti (aprioristicus) szükségletei s azok jelvényezése	32

III. Szakasz.

Az emberi szükségletek kielégítésének eszközei vagyis a javak.

14. §. Forrásaik	47
15. §. Felosztásuk	48

IV. Szakasz.

A szükségletek kielégítésére szolgáló javak előállítására vagyis a termelés.

16. §. A termelés általában.....	51
17. §. A természet termelése	53

IV

	Oldal
18. §. Az ember termelése vagyis a munka	59
19. §. A termények vagy javak fogyasztása, forgalma és szállítása.....	72
20. §. A javak megosztása.....	80

III. FEJEZET.

Az ember mint társadalmi lény, a társadalom és társadalom-
tudomány.

21. §. Az eddigiek szerint az ember a természetnél fogva társadalmi lény.....	85
22. §. A társadalom fogalma és szervezete	87
23. §. A társadalomtudomány fogalma s feladata	91
24. §. A társadalomtudomány módszere	93
25. §. A társadalomtudománynak mercantilismus, physiocratismus, industrialis- mus és malthusianismus fő rendszerei.....	96
26. §. A társadalomtudománynak socialismus és communismus rendszerei.....	106
27. §. A socialismus és communismus fő képviselői	108

K Ü L Ö N Ö S R É S Z.

28. §. Bevezetés.....	151
-----------------------	-----

I. FEJEZET.

A c s a l á d .

I. Szakasz.

A család általában,

29. §.	154
-------------	-----

II. Szakasz.

A család különösen.

30. §. A család „vagyon” eleme	156
31. §. A család „személyállomány” eleme	156
32. §. A családi élet egyes berendezései és működése	160
33. §. A család kór- s haláltünetei.....	163
34. §. A családnak mai fokára való fejlődése.....	168
35. §. A család jövője	174

II. FEJEZET.

Az össznépeség állása és mozgása.

I. Szakasz.

A társadalmi test szövődékei vagy alapintézményei általában,

36. §. A szerves test szövődékei és a társadalom alapintézményei közti hasonlóság	180
37. §. A társadalmi alapintézmények vagy a társadalmi test szövődékeinek jelen- tősége és viszonya a szervekhez.....	183

II. Szakasz.

A társadalmi test különféle alapintézményei.

I. Cikkely.

A tömegösszefüggések vagyis a kötő szövődékek

38. §. A természet meghatározta tömegösszefüggések.....	186
89. §. A szabad tömegösszefüggések	190
40. §. Az egyensúly a különböző társadalmi tömegösszefüggések közt.....	200

II. Czikkely.

Az alapintézmények- vagy szövédékeknek működésök szerinti különbsége.

41. §. A megtelepedés.....	202
42. § A védintézmények	207
43. §, A háztartás	208
44 §. A műiai intézmények.....	210
45. §. A testi-lelki (psychophysical) szövédék vagyis társadalmi idegszövédék	212

III. FEJEZET.

A társadalmi lélektan alapvonalai.

I. Szakasz.

A társadalom szelleméletének általános jelenségei.

46 §. A szellemi gyümunka megoszlása és egyesülése	222
47. §. A társadalmi tudat fogalma, kiterjedése és ellentétei	224
48 §. A népszellem	227

II. Szakasz.

A társadalmi tömegeknek a vezető-központok köré való fölé- és alárendelése.

49. § A szellemi vezetés vagy a cselekvőleges tekintély viszony	230
50. § A szenvedőleges tekintély viszony, vagy a tömegeknek szellemi visszahatása a vezető-teknitélyre általában	233
51. §. A nyilvánosság.....	234
52. §. A közönség és a közvélemény	236
53. § A sajtó.....	238

III. Szakasz.

A szellemi gyümunkának különös irányai a társadalomban.

I. Czikkely.

A társadalmi észlelés és végrehajtó-tevékenység.

54. §. A társadalmi észlelés tevékenysége	244
55. §. A végrehajtás vezetése a társadalmi testben	246

II. Czikkely.

A társadalom gondolkodásának folyamata.

56. §. A társadalom értelmi munkásága általában	248
57. § A társadalom értelmi munkáságának tagoltsága, elméleti és alkalmazott ismerése.....	251
58. §. A metaphysical szemlélődés	253
59. § A tudás társadalmi tárgyiasítása, a tekintély, az iskolák, a kritika	253
60. §. A társadalmi tudatlanság.....	256

III. Czikkely.

Az érzelmi (szépészeti) élet vagy értékbecslés a társadalmi testben.

61. §. A társadalmi értékbecslés általános jellemzése, alanyai és tárgyai.....	259
62. §. Az eszményi értékeknek nyilvános előadása és elterjesztése a művészet és irodalom szép műveiben.....	263
63 § Az értékbecslés általános társadalmi elvei s ezeknek a különböző életintézményekben való alkalmazása	266
64. § A társadalmi értéknézetek hatalma tekintélye és elfajulása	268

*IV. Cikkely.**A társadalmi test akarati működése vagy erkölcsi élete.*

65. §. A társadalmi mozgás vagy cselekvés.....	269
66. §. A társadalmi akaratelhatározás előkészítésének folyamata.....	272
67. §. A társadalmi gyűakarati megállapításának alakai és kizárólagos jellege és szervezése	273
68. §. Az erkölcsi kérdés kérdeménye (probléma)	277
69. §. Az erkölcsi vonzás és taszítás erői a társadalmi cselekvés alanyaiban.....	277
70. §. Az erkölcs és jog fogalma s történeti fejlődése általában	280
71. §. Az erkölcs különösen (az alanyi erkölcsösség, az erkölcsi alapelvek, a szokás és szokástörvény s a társadalom visszahatása az erkölcs érdekében	287
72. §. A jog különösen	289
73. §. Az állam és a jog.....	305
74. §. Az akarati tehetség elfajulása.....	306

*V. Cikkely.**Az eszményiség mint társadalmi hatalom. A társadalom vallási élete.*

75. §. Az eszményiség vallási és nem-vallási nyilvánulása a társadalomban. A keresztyén egyház	308
76. §. Az egyház egyes intézményei és működései.....	311

IV. FEJEZET.

A társadalmi szervezkedés.

77. §. A szervezkedés folyamata, indokai, eszközei.....	315
78. §. A társadalmi szervezés fő alakjainak tagoltsága	317
79. §. A társadalmi szervezés egyes alakjai	320
80. §. A társadalmi szervezkedés két alapmozzanata: a személyzet alkalmazása és javak szerzése.....	325
81. §. A társadalmi szervezések összetevése az alapszövevényekből	333

V. FEJEZET.

A társadalmi szervrendszerek.

Bevezetés.

82. §. Az emberi társaság szervrendszereinek és összetételének kialakulása.....	313
---	-----

I. Szakasz.

*A társadalmi anyagváltozás és annak gazdasági szabályozása.**I. Cikkely.*

Az é r t é k .

83. §. Az érték fogalma. A népgazdasági érték meghatározás, mint az anyagi forgalom egyenértékeinek megállapításához szükséges alap.....	346
84. §. A csereérték meghatározásának reál alapja.....	348
85. §. A csereérték meghatározásainak nehézségei. Némely újabb értékelméletek	350
86. §. A pénz mint egyetemes érték mérő	356
87. §. A csere egyenértékek nagyságának meghatározása és külső szervezése.....	362
88. §. A csereérték-képződés történeti alakjainak viszonylagos értéke és változása..	370

*II. Cikkely.**Az anyagváltoztatás szervezése.*

89. §. A külön gazdaságok szervezése és vezetése	372
90. §. Az állam befolyása a népgazdaságra	377

*III. Cikkely.**A népgazdaság történeti fejlődése.*

91. §. A népgazdaság folyamata a hűbéres középkor előtt	386
92. §. A társadalmi anyagváltozás a hűbéres középkortól kezdve napjainkig	389

*IV. Cikkely.**A tőkés népgazdaság bírálata*

93. §.	393
-------------	-----

*V. Cikkely.**A socialismus népgazdasága.*

94. §. A socialisticus népgazdaság fogalma, alapelvei, téves felfogása	414
95. §. A vallástalanság vádja a socialismus ellen és a keresztyénség föltétlen társadalmi szükségessége	421
96. §. Valami új jelenség-e a földnek socialisticus birtoklása és művelése?	435
97. §. A socialismus csereérték-alakulása	454
98. §. A socialismus társadalmi szükségletének szabályzása, termelésének és forgalmának szervezése	457
99. §. A nemzeti jövedelem megosztása és fogyasztása a socialismusban	461
100. §. A socialisticus anyagváltoztatásnak a társadalom nem-gazdasági életmozgataira való visszahatása	466
101. §. Az átmenet nehézségei és állomásai	470

*II. Szakasz.**A népműveltség, a nevelés és tanügy szervrendszere.*

102. §.	482
--------------	-----

*III. Szakasz.**Az állam élete.**I. Cikkely.**Az állam fogalma, célja, tisztje.*

103. §.	491
--------------	-----

*II. Cikkely.**Az állam összetétele.*

104. §. Az állam elemi összetétele	493
105. §. Az államnak szövődéki vagy alapintézményi összetétele	494
106. §. Az állam rendszere - -	500

*III. Cikkely.**Az alkotmány- és kormányalakok.*

107. §. Az alkotmány- és kormányalakok általában	513
108. §. A monarchia	518

VIII

	Oldal
109. §. Az aristocratia	524
110. §. A népuralom (demoeratia)	528

IV. Cikkely.

Az állam fő tisztjei.

111. §. A politika	532
112. §. Az államtevékenység alanyi tagoltsága	539
US. §. Az állami tevékenység tárgyi tagoltsága	540
114. §. Az állam szabályozó, rendező, mérséklő és ösztönző tevékenysége	545
115. §. Az államnak az egyének, intézetek, testületek és családok szabadságához való viszonya	554

V. Cikkely.

Az állam fellegének föltétele.

116. §.	556
--------------	-----

VI. Cikkely.

Az állam fejlődése.

117. §. Az egyállam fejlődése	558
118. §. Az összállam alakulásai	561

ÁLTALÁNOS RÉSZ.

I. FEJEZET.

Az ember szervezete.

Bevezetés.

A társadalom első tekintetre egyes emberek sokaságának látszván, mindenekelőtt az emberrel kell megismerkednünk. E cőlből előbb azon alapigazságok jelelendők ki, amelyek világánál az embernek a lények közti helyét láthatni.

Midőn eszünk magát a gondolt tárgyaktól és ezeket egymástól megkülönbözteti: akkor valamit tesz. Ámde e tevékenység a gondolkodó ész létét teszi föl; mivelhoggy csak az létezik, ami magát valósítja, ami tevékeny; minélfogva a tevékenység minden létnek ismertetőjele. Áléte tehát öntudatunkban közvetlenül nyilatkozik.

Minőségre nézve a létezőnek megállapított tulajdonságai vannak, mennyiségre nézve pedig egységet fejez ki. A tulajdonságok egysége a létezőnek lényegét teszi. Ezen egységet a létezőnek sajáttságilag meghatározott tevékenysége alapítja meg, mint amely által az más létezőktől különbözik. De így a létezőnek a sajáttságon kívül közös tulajdonsággal is kell bírnia, hogy általa más létezőkkel érintkezhessek s így a vonatkozás útján sajáttságát kitüntesse. A létező sajáttságos létének és tevékenységének ezen kitüntetése: a j e l e n e t .

Ebből láthatni, hoggy a lényeg és jelenet egymás nélkül nem létezhetnek; a lényeg a jelenetnek alapja vagyis a létezőnek belseje, a jelenet pedig a lényegnek nyilatkozása vagyis külseje; minélfogva a kettő közt összhangzás létezik; amaz azonos, állandó, szükséges, emez, mint amannak szüleménye, különféle, változó, esetékes.

A lényegben a jelenet egységét találjuk; a jelenet egysége pedig az egész. Ennek részeit a különféle jelenetek teszik vagyis a létezőnek külső tulajdonságai és viszonyai más létezőkhöz. Nincs egész részek nélkül, nincs rész egész nélkül. A részek vagy alkatrészek, amelyek nélkül a létező nem volna az, ami; vagy kiegészítő-részek, amelyek az egészet csak teljessé teszik s így nem szükségesek.

A létezőnek egységét a lényeg alapítja és teszi állandóvá. A létezőnek állandó egysége az állag (substantia) vagyis annak belseje, amely a létező jelenésmódjainak azaz esetékeinek (accidens) maradandó alapját teszi. De az állag nem ugyanegy a létezőnek alkrészeivel; ezek jelenésmódokat fejeznek ki, amelyek az állagon alapulnak; az alkatrészek pedig az egészen alapszanak, amely az állagot képviseli. Az állag a létezőnek önállóságát (substantialitas) alapítja, amelynél fogva az öntevékenységet fejez ki, azaz: sajátosságának nyilvánításával jelenésmódját eszközli; minélfogva az önálló egyes lény vagyis az egyén nem lehet más lénynek jelenésmódja.

1. §. Az ember testi szervezete.

Ha már most ezen alapigazságokat az emberre alkalmazzuk: akkor őt szerves testi-szellemi lénynek ismerjük, amely a világ többi lényével összehasonlítva, valamennyit mind testileg, mind lelkileg igen fölülmulja, úgyhogy méltán teremtés koronájának nevezzük. Testi szervezetében feltaláljuk a földi természet minden alkrészét s ezeknek minden tüneményét, a lélek plastikai működése által a legszebb összhangzattá, a földi szervezet legfelsőbb fokává szerveződve, úgyhogy helyesen nevezik kis világnak a nagyvilágban. Ezek alapján az emberi testben háromféle természet nyilvánul: szervetlen, tengéleti és állati. Az első azonban szerves életerőtől áthatva vagyis mint élő jelenvén meg, a test mint szerves egész két aleggészre vagy rendszerre oszlik: az úgynevezett tengéleti és állati rendszerre. Az elsőnek a testi élet állandó fentartása, a másodiknak inkább a lélek élete a rendeltetése.

A tengéleti rendszer: emésztés, lélekzés és vér alrendszerre oszlik, amelyek nem csak a főrendszerrel való összefüggésben, hanem saját külön céljok megvalósításában is bámulatos tökélyt tüntetnek fel. Ezeknek működési köre egészen összeesik a növényélet határaival s így önkénytelen, öntudatlan.

Az állati rendszer ideg-, érzék- és mozgásrendszerekre oszlik. Áll pedig abban, hogy az állat érez és mozog; miért is ez már a tudatos életnek szervezete.

Jóllehet a testi szervezet két rendszerből áll: azért nem különálló egészeket, sőt oly szoros egységet képez, hogy csak ez teszi ki az életet; egyik a másikában, a másika által él. De még nagyobb hiba volna abból, hogy az önkényes mozgás és érzés az állati rendszerhez van kötve, azt akarni kiokoskodni, hogy az érzés a testszervezetnek mint anyagnak sajátossága. Az érzés és mozgás sem csupán állati, sem csupán szellemi működésnek nem mondható, hanem mintegy átmenetnek a testi élet köréből a lelki élet körébe. Ez már a tudatos életnek kezdete, amely élet a lélek és test közti viszonynál fogva csak testi szervek segítségével nyilatkozhatik.

2. §. *Az ember lelki szervezete.*

A természet törvénye szerint minden természeti lényben ismétlődik az alsóbb lények élete, csak hogy nagyobb tökélyben. Az állati életfokon a növényi élethez az érzés és mozgás, az életerőhöz lélek, az emberi életfokon pedig az állati lélekhez szellem járul. A lélek, hasonlóan a testhez, szerves egységet, egészet tesz, amely különböző s magukat az egész által fentartó s kormányzó szervekből vagyis tehetségekből áll; ezeknek mindegyike uralkodik is, szolgál is, következőképp egyrészt cél, másrészt eszköz. De mivel az egységes szellem háromféleképp nyilatkozik, azért három főtehetséget szoktunk megkülönböztetni, névszerint: a gondolkodás, érzés és vágyás tehetségét. A gondolkodásban a lélek a létezőket tudatába veszi és működése tárgyául maga elé állítja. Érzésben a lélek saját állapotát veszi észre, még pedig vagy a kellemesnek, vagy a kellemetlennek alakjában, a szerint, amint az az „é n” céljait előmozdítja, vagy hátráltatja. A vágyás tehetsége által a lélek a maga munkáságának határozott irányt ad vagy valami belsőre, vagy valami külsőre. De e felosztás nem veendő szorosán, mert csak a lélek nyilatkozatainak könnyebb felfogása végett van szokásban; ezen ősrégi szokás azonban teljesebben indokolt. De a tehetségek elkülönítése mellett azok egységéhez is ragaszkodunk. Mert semmi élőről nem mondhatni, hogy egy, hanem mindig több, s mégis minden többség ismét egység; ez a szervezet mibenléte. A szellem is egység, s különböző nyilatkozatai vagyis tehetségei csak különböző vonatkozásait jelentik annak önmagára és világára. Minden egyes szellemi tehetségnek van tehát gondolkodása, érzése és akarása; de amelyek annyiban mégis különböznek egymástól, amennyiben mindig csak egy van a működés központjában. A szellem tehetségei egyenlők s mégis különböznek. A szellem tehetségeiről azt mondhatjuk, hogy egyenlők s mégis különböznek. Mivel rokonok, azért egyik a másiknak föltétele. Valamint az emésztés nem lehet el a légzés nélkül, ez a vér rendszere nélkül sat.: épen úgy áll a dolog a szellemi rendszerre nézve is.

Ezen szellemi háromsághoz hasonló viszony vagy lét nincs a természetben; mert a természet működésében a különbségek többé-kevésbé külsőknek mutatkoznak, vagy eltűnnek az eredményben; de a három szellemi tehetségnek mindegyike benne van a másik kettőben, a nélkül azonban, hogy sajátosság jegeit, amelyek azzá teszik, ami, elveszteni. Ha a napsugárt megtörjük, külön színekre oszlik, és ezek egymáson kívül és egymás mellett léteinek: ellenben az egységes lélek tehetségei egymásban vannak, úgyhogy a gondolkodó lélek érez is, akar is egyzerszint s fordítva. A kén és higany bizonyos arányban vegyítve új testet, higiénéget alkotnak; de külön tulajdonságaik ezen vegyfolyamatban fölemésztyődnek, eltűnnek: ellenben az emberi lélek hármassal különb-

sége megmarad, jóllehet, midőn például a gondolkodás működik lényegesen, az akarás és érzés is közrehat vele.

Az eddigiekből önként következik, hogy az emberben két egymástól különböző állagot (substantia), lelket és testet, különböztetünk meg, amelyek, a nélkül hogy sajátságait elvesztenék, egy eggyé vannak egyesülve. Hogy mikép szövődik egygyé monnó, továbbá mi a testi és szellemi erők beltermészete, az korlátolt eszünkre nézve megfoghatlan; de ez mindenütt így van a természetben, a természeti viszonyhatás valamennyi neménél. Hogy azonban a test és lélek nem azonos, azonnal kifejtjük.

Főnnebb megállapítottuk, hogy valaminek lényegét működésének mibenlétéről ismerhetni meg; minthogy ez a lényegben való alapját bírja. Ámde az ember működésének két egymástól lényegesen különböző mibenléte vagyon, t. i. az érzéklés és a gondolkodás. Érzékelni annyit tesz, mint érzékeink által valamit észrevenni; de ami még nem ismeret; gondolkodni pedig annyit tesz, mint az egységnek és szükségességnek eredeti törvényeit az észrevett tárgyakra alkalmazni s így ítéls, következtetés által ismereteket alkotni. De hogy az ember ezen két működése egymástól lényegesen különbözik, kitetszik először abból, hogy az érzéklett tárgyak önmagukat nem értelmezik; mert különben az állatnak is volna ismerete, tisztább még az emberénél is; mivel az állatok egyikének hallása, másikának látása stb. sokkal élesebb mint az emberé. Az érzéklés tehát vagyis az ember teste nem pótolhatja az ismeretszerzéshez szükséges szellemi működést. Másodszor, világos onnan, hogy a gondolkodás egymaga szintén nem juthat ismeret-hez; mert különben a jó szellemi tehetséggel, de vakon született is ismerhetné a szint, és a siketnéma a hangot. De nem ismerik, annak jeléül, hogy a gondolkodás sem viheti az érzéklés szerepét. Ki ne látná az ember működésének ezen kétféle mivoltából a test és lélek állagának különbségét?! Meg lehet-e az egyiket a másiktól fejteni? Valóban, csak egyszerű, szellemi lény alkothat magának az anyagi világtól különböző érzékfölötti képeket, pl. Istenről, az igazról, jóról stb.; csak az lehet szabad a tér viszonyaitól, míg az állat ösztönei kielégítésében boldogságának véghatárát éri.

Továbbá, nem teszi-e úgyszólván kézzelfoghatóvá a test és lélek állagának különbségét azon jelenség, hogy az ember szellemi érzelmei a legmagasabb fokra emelkedhetnek, míg a test épen ellenkező állapotban van; midőn pl. az örömet testi fájdalom, a lélek mély fájdmát pedig testi gyönyör kíséri? A testet a legszönyűbb fájdmak kínozzhatják s az eszméssel foglalkozó lélek arra nem is ügyel, sőt megveti az életet és halált s mennybe ragadtatik; ilyen pl. a vértanuk lelki ereje.

Szellemiségünkre vall végre az összhangzatosan kifejtett szabadakarat is, amelynél fogva az ember a kül- és belingerek ellenkezése dacára is parancsolni bír érzékiségének, működésének irányát elhatározza:

míg az állat vakon kénytelen követni ösztöneit. E jelenség öntudatos szabad, következőkép szellemi lényre mutat csalhatlanul. Figyelmet érdemel az is, hogy az agytanárok a koponyán és velőn a hit- és vallásérzelmi szerveket is felfödötték, s így a szellemiséget ők is igazolják.*)

*) A lélek szellemisége az emberi társadalom szervezetére s így az egyes emberre nézve is legelső fontosságú kérdés lévén, szükséges azt az anyagelvűség érvelése ellen teljes biztonságba helyeznünk.

„Az emberi társadalom tüneményeiben, szellemileg úgy, mint anyagilag a tapasztalati világnak legegységesebb, legtöbb oldala, legösszetettebb, legszellemültebb vidéke tárul a tudományos szem elé. Már ebből is gyaníthatni, hogy a társadalom legnehezebb tárgyát képezi a tudományos vizsgálásnak. Azért már itt kell kijelelnünk azt a határt, amelyet a tapasztalati tudásnak általában s a tapasztalásszerű társadalmi tudománynak különösen soha szem elől téveszteni nem szabad, azt t. i., hogy a szellemtől és anyagról önmagokra nézve semmit sem tudunk s nem is fogunk tudni.” (Schaffte. Bau und Leben des socialen Körpers. 1875. I. 1—2. 1.) Ezt tartva szem előtt akarjuk az anyagelvűséget méltatni.]

Szerinte az ember és a világ minden tüneményét az anyagból kell származtatni. A szellem sem egyéb, mint az anyagnak mintegy lángja, virága; & képzet, fogalom, eszme csak a tapasztalásból vagyis érzéki világból származik; az anyagon kívül eső eszmék amilyenek, a szabadság, öröklét, Isten stb. üres agyszülemények.

Ezen s egyéb állításainak támogatására először is azt hozza fel, hogy az ember egész élete a lélek és test felbonthatlan egységét mutatja: azért a test és lélek ugyanaz. „De e jelenség nem a test és lélek azonosságát, hanem csak a kettő közti szoros viszonyt bizonyítja. A lélek működése a veres idegrendszerben és ez által az egész testben, s viszont a test állapotai az öntudatban viszhangzanak. Tény az, hogy a lélek minden egyes működése bizonyos testi szervekhez s azok minőségéhez van kötve.” (Fichte. Anthropologie. 1856. 57. 1.) De ama mód, amely szerint ama teljesen különböző két állag egységes szervezetté olvadót, leleplezhetlen titok marad. Egyiket a másiknak nyilatkozataiból fölismerhetni, de származtatni vagy megfejteni nem lehet. A köztök levő összefüggés legbensőbb ugyan, de nem egy-, hanem kétoldalú; ami egymástól függ, még nem egy. A gyütükör összegyűjti a hősugarakat; de egy-e azért a hő a tükörrel? Nem! Midőn a virágot szemlélem, akkor a lélek mintegy belehat a virágba, s a virág a lélekbe; de egynek tartjuk-e azért a virágot a lélekkel?

Beismerjük, hogy a szellem minden egyes mozdulatát a velőnek úgynevezett psycho-physical, testszellemi mozdulata kíséri; de ez nem könnyíti a szellemtan feladatát. Ama kísérésből arra kell következtetnünk, hogy a testi és lelki tények elválaszthatatlan vonatkozásban vannak egymásra, s azt is gyaníthatjuk, hogy azok csak két különböző arc, amelyeket egy ismeretlenvaló, föltétlen mi mutat. A finom ítéletű Lange A. is azt mondja az anyagelvűség történetéről irt művében, hogy: „a tudomány előtt örökre zárva marad azon híd, amely a hang mint az alany érzése közt és a hallérezék azon szétbontó folyamata közt van, amelyet áltudomány fölvenni kénytelen, „hogy azt a hangérezést mint a tárgyi világ folyamatát magyarázza meg.”

A külső világot, igaz, csak külérzéseink által ismerjük meg; de ezen ismeret csak külszínét, tüneményét fogja fel a tárgyaknak, lényöket pedig csupán gondolkodási tehetségünk előleges elemeinek helyes alkalmazása által foghatjuk fel. Téves tehát az anyagelvűség azon állítása, hogy csak az való és

II. FEJEZET.

Az emberi szükségletek.

I. Szakasz.

Az emberi szükségletek forrásai.

3. §. *Az ember szükségleteinek első forrása saját szervezete.*

A létezőnek önállóságát az állag alapítván, az önállóságnak pedig az önmunkásság levén ismérve, valamint az összetét, úgy az egyedek élete is, következésképp az ember személyes önfentartása és fejlődése is

bizonyos, amit érzéklünk, vagyis az anyag; téves, mivelhogy érzékeink nem elégséges eszközei az ismeretszerzésnek. Értelmünk eredeti előleges fogalmai szerint az okozat okot, a jelenség bizonyos állapotot tételez föl. Már ha az okozat, a jelenség különböző, sőt ellenkező: akkor a gondolkodás törvényei szerint az oknak és állagnak is különbözőnek, vagy ellenkezőnek kell lennie. Ámde külérzékeink a külvilágot mint térben és időben megjelenő tüneményt veszik észre; a belső érzékek pedig belvilágunk tüneményeit, csak időben: amiért különbözőknek is kell lenniök; mutatja ezt már csak az is, hogy a térben és időben létezőt anyagnak, a csupán időben létezőt pedig szellemnek nevezzük. — Igaz, hogy a szellem lényege rejtve van előttünk; de hát nincs-e rejtve az anyag is; ismerjük-e másképp, mint csak tüneményt, külszint? S tagadhatjuk-e azért a külérzékek létezését? Ha nem, akkor a szellem is létezik.

Képzeteinket, érzelmeinket és hajlamainkat közvetlenül látjuk; de hogy mi az alanyuk, amely azok örökös mozgásában állandó, s amelyet lélekek, szellemnek, én-nek, öntudatnak nevezünk, az teljesen ismeretlen. De épen oly ismeretlen az anyag, a test, az erőműtani mozgás is, sőt ismeretlenebb, mert szellemünk tényeit közvetlenül szemléljük, a természetet pedig csak azon képek által, amelyeket a szellem az érzékek közvetítésével magába rajzol, csak mint az érzékek, a tapasztalás világát, nem mint valót, reálét, csak mint ^{2/3364}

ph a e n o m e n o n t, nem mint noumenont is.

Aki a természet anyagába merül, az megfélelkezhetik arról, hogy az anyagon kívül más valami is létezik, s amit anyagi kísérletei alá nem foghat, az szerinte nem is létezik. Önámítás! Vagy van-e csak egyetlen egy dolog is, amelyről a tudomány tudná megmondani honnan jő, hova megy? Mennyire terjed tudásunk határa? Csak az életig; s ami anyagot ismerünk is, az csak végtelen kicsi része az egésznek, s az is kétes, rejtélyes. A physiologia és chemia nem tudja megfejteni, mikép hajt ki a növény, mikép érez és mozog az állat; a chemia egyetlen egy parányt sem képes létrehozni.

Föltéve, hogy sikerülne az állati életet a növénysejt továbbfejlődéséül bizonyítani be — ami a teremtés magasztosságából még semmit sem vonna le, — akkor az első növénysejt még nagyobb rejtélye állana elénk, amelyből minden szerves és személyes lét származott. S ha bizonyos természet-vegytani utón a szervetlen erők- és anyagokból ezt is előteremténők, ezzel a teremtés rejtvénye csak fokozódna; mert arra kellene felelnünk, hogy a szervetlen anyagvilág mikép hordhatja méhében potentialiter ama különöst, ami annak eleven fölépítése által a tengéleti, lelki, személyes és társadalmi tényekben nyilvánul. Ki tagadhatja, hogy itt az anyagtól különböző erők működnek, s józan dolog-e erők létét tagadnunk? A legelső vegyész világosan kimutatta, hogy már a legdurvább alakzatok is kilépnek a természettudomány köréből s másféle körbe, az életerő működésének körébe nyúlnak át. De mit az anyagelvékeknek Liebig tekintélye! Csakhogy ugyanakkor az epigon vegyészek a magok tekintélyét akarják tiszteltetni (?)

Az anyagelvétség továbbá a velőnek az öntudatra való befolyását tekintve azt vitatja, hogy a lélek nem egyéb mint a velő működésének, anyagelemei egybevetésének eredménye. De itt azon nagy hibát kö-

önmunkásságon alapszik. Ezen önmunkásság minősége pedig, hasonlóan valamennyi növény és állat életének folyamatához, szervezeteinek minőségétől függ. De a szervezet csak bizonyos előfeltételek mellett működhetik. Ennélfogva az ember szervezetének működése is határozott előfeltételekhez van kötve, amelyek annak természeti szükségleteit teszik. A szükséglet az embernek természeti ösztöne rendeltetésszerű érzéki, erkölcsi fejlődésére és fentartására vagyis növekedésére, szaporítása- és megújulására, más szóval: javak óhajtása, hiány vagy szükség kielégítése végett. Az emberi szükségletek

veti el, hogy a testben felmerülő összhangzatos anyagvegyülést vagyis a látható hatás fölcseréli az okkal, az élet eredményét az élet alapokáival. Az anyagelemek egybevetése ugyanis vagy mechanikai vagy kémiai lehet csak; ámde az első nem szerves testet, hanem csak holt halmazt ad; a második képes ugyan az elemeket egyesíteni; de ezen egyesítés nem egyéb mint egy elhamvadt kémiai folyamatnak holt eredménye, pl. a cinóber eléállításánál: míg az élet önmagából megújuló folyamat, amelyet a kémia nem magyarázhat meg, mert az kísérleti tudomány, ez pedig csak az eszköznek, de nem a mozgást előidéző s a különállókát összhangzatos céllá egyesítő erőnek is vagyon birtokában.

„Valamint az izom működése összehúzás; valamint a vese vizeletet választ el: hasonlóképp létesíti a velő is a gondolatokat, érzelmeket és törekvéseket,” mondja továbbá az anyagelvűség. „Hasonlóképp? S miben áll az a hasonlóság? kérdezi Lotze, (Physiologie der Seele. 1852.) Mily átszürenkeztelen ötlet! Ugyanis, ha a gondolat az anyagi állag rágása, akkor nem gondolat; ha a velő csak elválasztja, úgy már előbb létezett, s a velő épen nem létesíti azt s a honnanra, mik ép éntre nézve, amelyet felföldözni akar, semmit sem mond.”

„Az atomisticus természettudomány szükségképen azt teszi föl, hogy a tért anyag- és aetherelemek megszámlálhatlan sokasága tölti be, még pedig a vonzás és tasztítás legkülönbözőbb alakjaiban, s hogy ebből származik ránk nézve az egész tarka érzéki világ. Igen ám, csakhogy ezen elemek s mozgások is önmagukra nézve szintén nem érzékelhetők, mert érzéki tulajdonságaik nincsenek; mitöb, terjedtséggel bíróknak nem is kell őket gondolni, minthogy a terjedtség csak észrehevésünk módjának szüleménye; úgyhogy mindinkább az a nézet kezd terjedni, „miszerint az anyag tulajdonkép terjedtelen lények rendszere, amelyek erőik által egymás viszony helyzetét a térben kijelelik s érzékeinkre az áthatlanság s állandó térbetöltés jelenségeit idézik el.” (Lotze. Mikrokosmos. 1. Aufl. I. 383-403.) így levén a dolog, ezzel maga a természettudomány is kivonja a közönséges anyagelvűség alól az alapot, mint amely az anyag végső egységeit nem kiterjedő holt elemeknek, hanem kifürkészhetlen hatványoknak, maradandó öröknek képzeli, amelyek a világot betöltik és minden változásukban ugyanazok. Íme, ahol a természettudomány végződik, ott a bölcsészeti metaphysika és a vallásos hit kezdődik! T. i., hogy micsoda az az erő, arra a tudomány sem tud, sem nem akar felelni, s azon fölvetél, hogy semmiből nem lehet valami s valamiből semmi, minden kísérletében maga is a végtelen valóságának hitéből indul ki, s valamint a tapasztalati szellemtan, ő is egy önmagára nézve ismeretlen, önmagával mindig egyenlő, föltétlen valóságához, az ismeretlen Istenhez jut.” (Schäffle. Bau und Leben etc. I. 6. 1.) Democritus szerint minden s így a lélek is az anyagelemek találkozásából képződött. Már, föltéve, hogy az elemek oly szerencsés találkozása nem volt lehetetlen, mikép történik az, hogy azok semmi újat nem létesítenek többé? Vagy, ha vakeset vitte az elemeket a világegyetemi és így a lélek alakulására is, miért nem szórja azokat ismét szét? Hiába itt a vonzás és nehézkedés törvényére hivatkozni! Mert ezen törvény vagy ko-

tehát első sorban az ember szervezete vagyis a természet kijelente igényekül tűnnek föl. A természeti, testi és szellemi szerv ezét mindenha alapja marad a szükségleteknek. Erős, egészséges ember mindig több és táplálóbb eledelt kíván, mint a gyöngye, beteges; a szellemileg megáldott más szükségletekre van utalva, mint a korlátolt fejű, a vidor vérmérsékletű másokra, mint az epés vagy hidegvérű. A természet ellen semmit sem tehetni boszulatlanul. Bármily módosításokon megy is keresztül az emberi élet

rábbi, vagy későbbi a világ képződésénél. Ha korábbi, hogyan szünhetett meg működése; ha későbbi, honnan származik, s nem kell-e máshonnan származnia, mint az ősanagból.

„A lélek szervezésnek szüleménye, mondja továbbá az anyagelvűség; így hát tudatunk egysége sem lehet más, mint testszervezetünk egységének viszfénye. Az egy test tudja és érzi is ezen egységét; B önmagának ezen tudata az „é n”. Ebből érthetni meg, miért kíséri az embert az én tudata egész életében, s miért hagyja el, ha a velő megsérült. Minthogy minden érzés a velőben pontosul össze: azért az öntudat is csak a legelőkelőbb összerzete a velőnek a maga egységéről.” „Hogy ezen érvelés legfőlebb is az emberre kívülről ható tárgyak érzését magyarázhatja meg, nem pedig az önérzést, a magáról való tudást is: azt nem szükséges bizonyítnunk; mert ha a velő, hasonlóan a világ egyik részéhez, annak valamennyi képeit visszatükrözi, azt érthetni; de hogy mikép tükrözhetné vissza önmagát is, az megfoghatlan.” (Fichte. Anthropologie, 60-61. 1.)

„De ami legdöntőbb, az az, hogy bizonyos idő alatt az egész test, tehát a velő is teljesen megújul. Már most, ha az öntudat az anyagelemek egybevetéséből ered: akkor annak szüntelenül módosulnia, végre egészen átváltoznia, megújulnia kellene, vagyis az anyagilag megújult testtel új öntudatnak, új személyiségnek kellene előállnia; de amit a legdurvább anyagelvűség sem mer állítani.” (Ugyanott, 37-38. 1.)

Képtelenség tehát a velőnek öngondolkodást, az idegnek önérzést akarni tulajdonítani. Lélektani törvények uralkodnak itt. Amint különbözik a hang és a szó, épen úgy különbözik a test és lélek, a szerv és erő. A szó eszmére emlékeztet; de azért a szó épen úgy nem eszme, mint nem gondolat az anyagi szerv.

„A természettudós az a n y a g n a k sem keletkezését, sem elmúlását nem képzelheti magának, hanem adott minnek tekintti”, mondja N ä c k e l (Natürliche Schöpfungsgeschichte). „Ily megfoghatlan, mondja Du Bois-Reymond az öntudat is. Bebizonyítom, írja, hogy az öntudatot a maga anyagi föltételből sem mostani, sem jövő ismereteink nem fogják megmagyarázni. Mert azon szellemi jelenségek, amelyek velőnkben az anyagi jelenségek mellett mutatkoznak, értelmünkre nézve minden elégséges ok nélkül szükölködnek, az ókság törvényén kívül esnek s mar csak azért is érthetlennék. A fölületes gondolkodónak úgy tetszik, mintha a velő anyagi állapotaiból bizonyos szellemi állapotokra és tehetségekre lehetne következtetni. De ez csalódás. A szelleméletnek csak bizonyos belső föltételeiről szerezhetünk magunknak tudomást, de nem arról is, hogyan keletkezik belőlök a szellemélet. Az égitestek rejtélyére nézve a természettudós régen megszokta férfias lemondással mondani: i g n o r a m u s ; de azon rejtélyre nézve, hogy mi az anyag és erő, s mikép gondolkozhatik, egyszermindenkorra azzal a sokkal nehezebb ítélettel kell megbarátkoznia, hogy: „i g n o r a b i m u s .” Látjuk a műhelyt, de csak kívülről; belmüködése pedig örökre zárva marad.

Világos tehát, hogy az öntudat semminemű testi szervezetből nem magyarázható meg, hanem csak az önmagát szemlélhető lélekből.

részint önmaga tevékenysége, részint a külvilág befolyása által: a természet mindenütt azt kiáltja fülébe, hogy „ne t o v á b b !”

Minél tökéletesebb valamely lény: annál több és különbözőbb részekből áll; minél tökéletlenebb, annál jobban hasonlítanak részei egymáshoz s az egészhez, úgyhogy a részek többé-kevésbé puszta ismétlései az egésznek s függetlenek egymástól; míg a részek kölcsönös függése fensőbb szervezetre mutat.” (Carey, A Társadalom Tudománya, 23. 1.). Lotze, (Mikrokosmos. II. 70. 1.) az embert e tekintetben a testi szervezet legfelső fokára állítja, mondván a többi közt, hogy: „az em-

Abból, hogy a test előbb fejlődik a leieknél, csak annyit szabad következtetni, hogy a lélek működése a testnek s különösen a velőnek kellő fejlettségét igényli. Az ember sem járhat addig, míg csontjai és izmai kellőleg meg nem erősödtek.

Az is igaz, hogy a lélek függésben van a testtől; de a test befolyásai nem föltétlen okai a lélek működésének; mert különben sok testileg erős ember nem mutathatna oly csekély, sok testileg gyöngé pedig oly nagy szellemerőt. A betegség a lélek lényét nem változtatják meg legkevésbé sem; mint azt azon örülteken tapasztalhatni, akik kevéssel haláluk előtt egészen észre térnek, a helyett, hogy testök feloszlása arányában szellemök is mindinkább zavartabbá lenne. Az sem áll, hogy az aggsággal szükségképen a szellem is aggá lesz; mert elég példát láthatni rá, hogy azok, akik észszerűen éltek, épen késő öregségökben érték el a szellemi világosság s erkölcsi tökély legmagasabb fokát; s ami őket rendesen elhagyja, az a nem tulajdonképi emberi, hanem az állatokkal közös alsóbbrendű tehetség, emle sat. Az „in senibus consilium” mondás is az ítélő- és következtető-tehetség magasabb fokára vall az öregekben. Nem tagadhatni, hogy a test korlátozza a lelket; mert hiszen az ember érzékszellemi lény és így csupán szellemileg, vagy csupán érzékiileg működni nem képes. Aztán a szellem is szintoly nagy befolyást gyakorol a testre, mint ez a szellemre. «Lelkünket, mondja Herder (Ili. 229. 1.) tiszta szellemül nem ismerjük; de az nem baj, mi nem is akarjuk mint ilyet ismerni; az sem baj, hogy a lélek csak mint szerves erő hat: nem is szabad másképp hatnia; sőt hozzáteszem, hogy ezen állapotában velő és idegek segítségével tanult gondolkodni, érezni, némi észre és emberségre szert tenni. De: hát láttatok-e már erőt megsemmisülni? S az erő egy-e a maga szervével?”

íme, ennyi a való az anyagelvűség elméletében.

Ami gyakorlati oldalát illeti, az ö n z é s t tartván cselekményeink főrugójának, főcélul az életfentartását s az érzéki jóllétet tűzi ki. Az ész és lelkiösmeret követelményeit tagadván, tagadja a szabadakaratot, az erkölcsi törvényt, a vallást sat., mindezeket zsarnokok, papok koholmányának, üres képzeteknek, nevelés általi szoktatásnak bélyegezvé. De mink ezekre s hasonfélékre következőleg felelünk:

Világos, hogy az érzéki jóllét egyik célja életünknek, mint amely öntudatunkban, elvitázhatlan eredeti ösztöneinkben fenekük; de az is világos, hogy ugyanazon öntudat eszünk s lelkiösmeretünk erkölcsi törvényeinek valóságát, a jó, igaz szép iránti általános kötelességét is bizonyítja. Ugyanazon öntudatunk végtelen tökéletesedésre, is kötelez bennünket, ami tulajdonképi végcélunk. Már mivel öntudatunk e parancsát hazugnak nem mondhatjuk, kötelezése alól nem szabadulhatunk s a végtelen tökéletesedés mindnyájunkkal született hajlamát céltalannak nem tarthatjuk: azért ebből a józanész törvényei szerint a lélek szabadságára és halhatlanságára kell következtetnünk. Nem is lehet másképp. Mert cselekvést csak szabadakarral bíró lénynek tulajdoníthatni; már pedig mink cselekvésre vagyunk kötelezve, tehát szabadoknak is kell lennünk. Aztán, nem volna-e tökéletesedés! hajlamunk indokolatlan, cél-

ber teste a teher- és ellenállásban nagy megtakarítást mutat mozderejének előnyére, továbbá oly nagyságot, amely aránylag igen nagy hatásra képes; oly élettartamot, amely elég hosszú arra, hogy külső és belső életét folytonosan tudatosan, megfontolólág legdúsabban kifejleszthesse, de rövid arra, hogy abban, amit átélt, megnyugodjék, vagy élményeit undorodásig megunja. Igen erős ingerlékenysége, ösztöne van a külhatásokra visszahatni s igazán műszeres szervezete, amelynél fogva magát a természet tárgyainak célszerű kiválasztása s bármely éghajlat megszokása által mindenütt kielégítheti. Mozgékonysága közép-

talán, ámitó, ha az a maga kifejlődését vagyis sírontuli tökéletesedését el nem érhetné, azaz ha nem volna halhatlan? Már mivel öntudatunk ezen parancsai föltétlenek, akár tetszenek azok a testnek, akár nem: nem kézzelfoghatólag következik-e abból, hogy az embernek kettős életcélja legyen, érzéki és erkölcsi, s hogy összeütközés esetében az érzéki az erkölcsinek alája legyen rendelve?

Midőn továbbá az anyagelvűség azt állítja, hogy fogalmaink az anyag körén túl nem haladnak: akkor azt kérdezzük, hogy hát honnan vettük a szabadság, erény, Isten halhatlanság, öröklét, a szellem eszméit? Ha ezek 'képzelem üres koholmányai: akkor szellemünk teremtő-erővel van felruházva. Ámde a képzelem semmit sem teremthet. Mert a szellem sem újat nem találhat fel, sem egészen hamisat nem költhet, legfőlebb is a már meglévő képzeteket egy új hamis képbe kötheti egybe, pl. a lótól testet, a madártól szárnyat kölcsönözvén szárnyas lovat képezhet. Ha lény nincs; de tulajdonságai, amelyekből összetétt, valók, nem koholtak. Ha már most ezen világos- igazságot vallási és erkölcsi eszméinkre alkalmazzuk, azt kérdezzük: mikép csinálhatná az ember a szabadság, istenség öröklét sat. eszméit, ha az azokat kitevő jegyek vagyis fogalmak már előbb nem voltak birtokában; ha benne csak szükségesség, mulandóság fogalmi vannak? Bizony, ha eredetileg nem volnának meg bennünk, gondolhatok sem volnának; amit nem dönt meg azon tény, hogy azok a hely, idő s kivált a polgárosultság különbsége szerint különböző alakot mutatnak; mert lényegileg ugyanazok. — Midőn továbbá az anyagelvűség az erkölcsi s vallási eszméket a nevelés általi szoktatásnak tulajdonítja: ezzel csak azt árulja el, hogy nem ismeri az emberi természetet. Mert a nevelés, Socrates-szel szólva, csak világra segítheti azt, ami az emberben eredetileg létezik, tehát az erkölcs és vallás eszméit is, amelyek ha az emberben az egész emberemmel közös hajlamai csirái, lehetőségei nem volnának, semmiféle nevelés nem lenne képes azokat az emberből kifejteni vagy azokat belé vinni, hacsak a nevelő mind saját, mind tanítványai szellemére nézve teremtő-erővel nem volna felruházva. Aztán, ha kiki csak úgy gondolkodhatik, érezhet és akarhat, amint azt a természeti szükségesség, az anyag parancsolja, hogyan viheti be valakibe a nevelés az eszméket? — Menjünk tovább! Ha gyakorlati bölcsészetünk egyedüli célja az anyagi jóllét: meglátjuk, hogy Darwin hypothesis valósággá lesz; mert a föld a létért való vad küzdés örök csataterévé változik. Hogy is ne? hiszen az anyagi jóllét egyedüli célunk, azt pedig az anyag törvényei szerint szükségképen, vakon működő gépekül, bármily eszközökké megvalósítani jogosítva, sőt kényszerítve vagyunk! Az anyag uralma alatt odavan beszámítás alá eső szabadakaratumk, nem vagyunk személyek, öncélok, hanem csupán állatok, sőt dolgok, gépek, amelyek szükségkép gyújtogatnak, gyilkolnak sat.; minden, ha mégoly örültség is, igazolva van. Ha csupán önzés az élet: akkor a világnak az emberiség érdekében eszmékért fáradozó és magukat feláldozó egyénei örült ábrándozókká törpülnek; nem csak, hanem a világ az örültek nagy színpadává leszen, amelyen magunk is valamely bolondnak gépszerű szerepét játszszuk.

szerű, de egyenletes; s mindehhez azon képessége járul, hogy ember-társához gyöngéd, könnyed gerjedékenységgel s mindenoldalú társulási ösztönrel vonzódik.” Mind oly természetadta tulajdonságok, amelyek egyrésztől sokféle szükségleteket tételeznek föl, másrésztől azok továbbfejlesztésére s kielégítésük eszközeinek vagyis a külső és belső javaknak célszerű elállítására képesítik az embert.

4. §. *Az ember szükségleteinek második forrása saját képessége.*

De bár a természet bizonyos érteményben egyedüli szülőanyja, forrása, rugója az emberi szükségleteknek, mégis az általa kijelölt határokon belül az ember maga is lehet teremtője szükségleteinek. Ugyanis vannak föltétlen szükségletek, amelyeket az ember mint sajátságokat nemétől örököl, amelyeknél fogva más lényektől különbözik; de mivel két emberi egyed sincs teljesen egyenlő, s mivel minden egyed a maga önálló életfolyama alatt sajátságos létföltételeihez alkalmazkodik, azért ez alkalmazkodás szülte külön vagyis egyedi szükségletei is vannak. Bizonyítja ezt már a végtelen tökéletesedheted is, amely az embernek valamennyi földi lény fölött osztályrészül jutott, s amely nélkül semmi haladás nem lehetne; bizonyítja azon tény, hogy a természet, mint általánosságban teremtő anya, tökéletesíthető dolgokat hoz létre s azok továbbfejlesztését, mintegy háttérbe vonulva, az egyes emberre bizza. így képes az ember a külső életviszonyokhoz való alkalmazkodás, idomítás, nevelés és honosítás által szükségleteit átalakítani, kiterjeszteni, vagy korlátozni azaz egyedi akaratát a természet szükségességének határain belül többé-kevésbé érvényesíteni. A természeti szükségleteknek nem önmagokra, hanem az egyedre nézve van értékök, ha vajjon célszerűek-e; a szerint a célszerűt, jót felhasználja, az ellenkezőt leküzdí, a kevésbé jót tökéletesíti; némely szükségleteket, mint ártalmasakat, elnyomhat, némelyeket, amelyek az éltet nemesítik s felvidítják, továbbfejleszt; de azt is megteheti, hogy bizonyos szükségleteket, amelyeknek csak gyenge magvai vannak benne, saját kárára nagyra* növel, a veleszületett nemesbeket pedig erőszakkal akadályozza; vagyis a természeti szükségletek tárgyilagos jellegéhez az ember a lanyi eleme, akaratja járul, amely azokat, gyakran fölismerhetlenné módosítja. Hogy ezen befolyás csak föltételes, korlátolt, a fönnbbiekből érthető,*) valamint az is, hogy nem végtelen fokozása a szükségleteknek

*) Lange, („Die Arbeiterfrage”, 3-te Aufl. 1875. 1. és 27. 1.). Häckelre támaszkodva, az embernek a természet tárgyait tökéletesíthető képességéből indulva ki, nevetségessé akarná tenni a világegyetem célszerűségének, az erkölcsi világrendnek hitét, rámutatva a sok célszerűtlen, beteg, életképtelen dologra- De ezen felfogás téves voltát már csak Schäffle következő soraival is könnyen kimutathatjuk: „Ugyanis szemlére véve a való világot, abban a természeterek vakon szükséges viszonyhatásáról célszerűbb és célszerűbb tevékenységre való fokozatos átmenést észlelhetünk. A célszerű, hasznos tevékenység kifejlesztésére irányuló eme teremtő-haladásban az erkölcsi

a cél, hanem csak annyi, amennyi egy dúsan kialakult személyiség kifejtésére elegendő; ahonnan azon nemzetgazdák, akik a szükségletek minden szaporítását dicsérik, tévednek; mivel csak azokat helyeselhetni, amelyeknek erkölcsi képző* s boldogító erejük van.

5. §. Az ember szükségleteinek harmadik forrása a külső életviszonyok.

Ezek kapcsán könnyű belátni, hogy a külső életviszonyok mint a szükségletek módosítására ösztönző tényezők harmadikát teszik azon mozzanatoknak, amelyek a szükségletekre vonatkoznak: első a természet, második az ember tökéletesíthetési képessége, harmadik az életviszonyok.

Az emberi élet is egy jelensége a körzésnek a természet örökös mozgásában; érinti s körülfogja minden pillanatban őt is annak mindent ölelő áramlata. Mily különbözőleg érzi magát az ember meleg nyári napon és zivataros téli éjen! Mily különböző szükségletekre utalnak az évszakok, az éghajlat a táplálást, ruházkodást sat. illetőleg! Mily különbözően alakul ki a gyermek teste és szelleme városban és falun, s ennek alapján mennyire különbözőnek testi és szellemi szükségletei! Az ember mintegy a maga szervezete és a természeti s társadalmi világ közé ékeltnek tűnik fel, amelyek őt, épen úgy mint a természet, vagy kedvezően, vagy kedvezőtlenül érintik s így szükségleteire ilyen, vagy olyan bélyeget nyomnak. így pl. az északi dermesztő hideg és a déli perzselő forróság ellenében az ember tehetetlen, kevésbé tevékeny; következtetés-kép szükségletei is kevészámúak s egyszerűek.

„Itt a hideg és meleg tehetlenné teszi a folytonos munkálkodást; többszöri, részben huzamosabb munkaszünet áll be; ami az erkölcsökre s nemzeti jellem kialakulására kedvezőtlenül hathat. És ez életelv oly hatalmas, hogy teljesen ellenkező körülmények között is érvényesül. így pl. Svéd-Norvégországban, Spanyolország- és Portugáliában a kormányzás, törvények, vallás és szokások nagy különbsége mellett is a rendes földtevékenység a legmagasabb pontot teszi. De öntudatos célszerűség, a való szellem tüneményeinek országa, a polgárosulás által, a természetben belül, tárul fel. Amit a tudomány be nem bizonyíthat, a hit szívesen elfogadhatja, azt t. i. hogy az öntudatlanul működő természet egész gépezete végelemzésben erkölcsi célnak áll szolgálatában; hogy a polgárosodás terjedésével több-több anyagnak kell átszellemülnie, erkölcsi szervezetté lennie. Ez ösztönyszerű törekvése a társadalmi embernek. Igaz, hogy e folyamat és szellemi erőnyilvánulás miképenjét nem magyarázhatjuk meg; de a természettudomány sem lebbenheti fel azt a fátyolt, amely ama gépies mozgás természetfölötti hátmögét fűdi.

Elég az hozzá, hogy az ember ellenállhatlan ösztönt érez magában testi és lelki szükségletei továbbfejlesztésére s az azok kielégítésére szolgáló eszközök hiányának pótlására, tökéletesítésére. Ebben szintén a természeti és erkölcsi világot átható fensőbb célszerűségnek egy nagyszerű tüneményére ismerünk; mert nélküle a szerves és alsóbb rendű szerves lényeknek felsőbbek általi áthasonítása, az anyagnak fokozatosan haladó fensőbb erkölcsi szervezése, megszellemítése s így az ember tökéletesedése nem történhetnék.” (Schaffte, Das gesellch. Syst. d. menschl. Wirtschaft. III. Auflage. I. B. 3. és 4. 1.)

művelés lehetetlen, főnt a dermesztő hideg s kevés világosság, lent a szárazság miatt.” (Buckle (Ruge Arnold ford.) *Geschichte der Civilisation in England* 1860. I. B. 39. 1.)

Ellenben a mérsékelt földövön, amely a természettel küzdő embernek szükségletei megválasztása és kielégítése tekintetében szélestért enged, hasonlíthatatlanul tagoltabb étellel találkozunk. Itt szabad mozgás, rendesebb, tartósabb tevékenység, ott a természet kény szerhatalma uralkodik. Herbert Spencer (Die Principien der Sociologie (Vetter ford. 1877.), B. I. 40—41. 1.) a fauna és flora befolyásairól szólván, felhossa, hogy: »Sumatra szigetén a tigrisek nem ritkán egész falvakat pusztítanak ki; Indiában egy nőstény tigris 13 falvat pusztított el; a kígyómarás évi áldozatait ugyanott 25,000-re teszik; Amerika forróföldöve alatt a legyek lehetlenné teszik némely helyeken a lakást, munkát; Skócia némely helyein is haza űzik a legyek a munkást; sok kellemetlenséget okoznak azok az ázsiai nomádoknak is; keleti Afrika több helyén meg a fehérhangyák pusztítanak, úgyhogy a gazdag ember 24 óra alatt koldussá lehet.”

Ezen külvizonyoknak aztán a belső, szellemi emberre is nagy befolyásuk vagyon. A forróföldöv lakóit tüzes képzelem, érzékiség, szenvedély, érzéki szerelem-féltékenység- s boszuvágytól kísérve ravaszság s fogárdosság, a közöny mellett szolgálélek jellemzik; de ezek mellett nemegyszer mértékletesség uralkodik evés-ivásban. Hidegebb s mérsékelt ég-aljak lakói ellenben nyugodtabb s egyenletesebb kedélyt, megfontoló gyakorlati értelmet mutatnák; de amely tulajdonok könnyen alszerű szerzési ösztönné s kicsinyes nyárspolgársággá fajulnak. Fensőbb erejökben való bizalmok, szabadabb intézvényeik, nagyobb biztosság bátorságot s erélyt, vidámabb kedélyt kölcsönöznek nekik; szenvedélyeik inkább nyíltan mint álutakon törnek kielégítésök felé; mindezt azonban gyakran dobzódás, mértéktelenség szokta kísérni.

Azonban némely hideg vidéken egymástól elütő jellemekre is találunk, aminek oka intézvényeik különbségében rejlik.

Amiből meg arra következtethetünk, hogy a társadalmi viszonyoknak is jelentékeny befolyásuk van a szükségletekre. Kiki korának is levén gyermeke, szükségleteinek már szülőitől örökli némely magvait; közelebbi, vagy távolabbi környezete pedig majd új szükségletekre, majd az eddigiek módosítására, vagy elhagyására ösztönzi, sőt kényszeríti is; így pl. vannak oly szokások, amelyekről az azokat elítélő értelmes ember sem szabadulhat egészen, igen, mert általánosak. Nem is lehet máskép; mert az erkölcsi és értelmi világ, egészben véve, még nagyobb hatalmat gyakorol az emberre, mint a természeti. Nem tagadhatni ugyan, hogy az ember bizonyos önállósággal, személyes akarattal dicsekszik, amelynél fogva természeti szervezete s a külső viszonyok ellen küzdeni képes, azaz szükségletei az ő alanyiséga bélyegét is viselik ma-

gukon: de ez csak bizonyos táárig terjed, amelynél akarata többé-kevésbé tehetlennek bizonyul be. Így pl. két, testileg, lelkileg majdnem egyenlő gyermek közöl az, akit erkölcsös, értelmes környezet nevel, szép személyiséggé fejlődik: ellenben a másik, aki ellenkező társaságba kerül, elcsenevész. A nevelés, az életviszonyok mily különböző szükségleteket hoztak itt e két gyermekre nézve létre! Némelyeket, amelyeknek szép reményekre jogosító magvait hintette a gyermek keblébe a természet, elfojtottak, vagy éppen ellenkezőkké változtattak, másokat, bár kevés vala irántok a hajlam, nagyra növesztettek. Aki munkájával a legszükségesebbet is alig bírja megszerezni, annak nemegy szükségletet kell megtagadni magától: míg a gondatlan létnek örvendő tovább fejlesztheti azokat. »Innen azon jelenség, hogy szerény s majdnem bárgyú gyermekből az életviszonyok izgató hatása zabolátlan becsvágyat fejleszt; míg a természeténél fogva előretörekvő, tettszomjas ifjút annyira lehangolja, hogy férfiasága legszebb éveiben már csak a nyugalom szükségét erezi.» (Samter, Sociallehre. 1875. 12. 1.)

„A neveléstől, műveltség- és szokástól, az osztályok tagoltságától, a korszellem- és törvényhozástól, a politikai iránytól sat. függ, mely s mily fokú szükségletek uralkodjanak.» (Schaffte, Das gesellsch. System. d. mensch. Wirtschaft. III. Aufl. I. 102. 1.) Tehát a szükségletek mennyisége és minősége a természeti és társadalmi életviszonyoktól is függ.

II. Szakasz.

Az emberi szükségletek nemei.

6. §. Az emberi szükségletek nemei általában.

Láttuk, hogy a szükségletek már csak eredetők hármassal forrása szerint is sokfélék, sokoldalúak. Már mivel a társadalomtudomány a szükségletek képezik kiindulási pontját; úgyhogy az tulajdonképen az emberi szükségletek s kielégítési eszközeik tanának is volna nevezhető: azért a rendszeres eljárás okvetlenül követeli, hogy a szükségleteket természetes csoportjaik vagy felosztásuk szerint is megkülönböztessük.

Az embernek erkölcsösödés, polgárosodás levén rendeltetése, ahány feladata van ennek, ugyanannyi nemre oszlanak a szükségletek is. Fő felosztással vannak: táplálási, ruházati, lakási, képzési, művészeti, állami, vallási szükségletek.

Ezek közt aztán vannak:

- 1) való (reális, érzéki) és eszményi (ideális) szükségletek;
- 2) nélkülözhetlenek és nélkülözhetőek (abszolút és relatív);
- 3) állandók és változók;
- 4) folytonosak és megszakasztottak;
- 5) tartósak és rövidideig tartók;

6) általánosak és különösek;

7) magán- és közszükségletek.

Némely nemzetgazdák természeti és erkölcsi szükségleteket különböztetnek meg. Azokat hasonlóan az állatokhoz ösztönszerűleg elégtjük ki, pl. a rendes lélekzést. A természetiek mellett vannak először szabadon meghatározottak, belső képzésre irányulok; másodsor a természeti szükségletet is erkölcsileg szabályozottá, személyes fejlesztésre irányulóvá változtathatni. Ennek kielégítése tudatosan, önérzéssel és öncselekvéssel történik; pl. a lélekzés folyamata szabad fris levegő és napos hely használása által erkölcsi szabályozást nyer; a tápszükséglet pedig legfinomabb asztali művészetre s okszerű táplálásra vezet.

Mások ismét anyagiakra és szellemiekre osztják a szükségleteket; azoknak a testi szervezet, ezeknek a szellemi élet fentartása a feladatuk. — Tekintve a test és lélek, az anyag és szellem közti viszonyhatást, a szükségletek eme megkülönböztetése inkább csak fogalmi, mint dologi; a szükségletek mind a testre, mind a lélekre vonatkoznak; a testre tett hatásnak hatása van a lélekre is és viszont; a kettő nem egy ugyan, de egymástól függő egység. Ennélfogva pl. az álm egyaránt szükséglete a testnek és léleknek. Kedélyhangulatunk, vágyaink és érzelmeink a szerint módosulnak, amint testünket pl. éhség, ilyen v. olyan étel, hideg v. meleg által különböző állapotba helyezzük; és fordítva a lelki állapotok így, vagy úgy módosítják a test állapotait. — Mindamellet is valamint a testet a lélektől, úgy az anyagi szükségleteket a szellemiektől meg kell különböztetnünk; az evés és valamely tantételről való gondolkodás szükségletétül, bizonyára más-más fogalmi sajátsággal bír. Ennélfogva megismerhetni, s fontos dolog is megismerni, vajjon a szükségletek anyagiak-e, vagy szellemiek. Általában, a belső észrehevés által felfogható, vagy attól elvonható mi a szükségletnek szellemi vidékéhez tartozik, amit pedig külérzékünk vesz észre, vagy ami attól elvonható, az anyagi szükségletek vidékéhez. — Nem mindegy, vajjon a szükségletek a külső, vagy a belső életnek kifolyásai-e; minthogy ezek teszik ki az ember ilyen, vagy olyan tartalmát; pl. a műveit ember szükségletei anyagiak is, de amelyek a szellemiek elől háttérbe szorulnak és mint a szellemi életnek szolgálai tűnnek fel, amelyeket a szellem kellő korlátok közé szorít, megnesemít, megszellemít, hogy fejlődésének alapul, eszközül szolgáljanak; ellenben egy pápua szükségletei kizárólag anyagiak; s így az ő élettartalma-is majdnem egészen anyagi.

7. §. Az anyagi szükségletek.

1) Az anyagi szükségletek közt első helyen áll a táplálás.

Mivel az embertest a földi természet minden elemének kivonatát képezi; (mikrokosmos a makrokosmosban!) mivel a természeti világ nagy egészéhez tartozik, mint azzal szervesen összefüggő tag: azért a

nagy mindenség örökös anyagcserélésének, mozgásának törvénye szerint csak azon föltétel alatt folytathatja életét, ha kölcsönös hatásban marad a külvilággal, azaz, ha a külvilág anyagát magába veszi, feldolgozza, a testre nézve idegenné lett részeket pedig kikülöníti s így visszaadja a nagy folyamnak, amelyből merítette.

Az élet szakadatlan mozgás, a mozgás pedig fölemésztí az életet. Kipárolgás, légzés, vérkeringés, szóval a test mindennemű működése által nem csak az elégett, felhasznált részek választatnak ki, hanem a szervek is fölemésztődnek. Ezen szakadatlan tevékenység által a test minden egyes életszervének minden részecskéje szakadatlan elhalás és megújulás folyamatában létezik, vagyis az életanyag folyton megújul a réginek, elhasználnak kikülönítése s újnak fölvevése által, úgyhogy „az újabb kutatások nyomán az emberi test bizonyos idő elteltével egész régi állományát, még a csontokat sem véve ki, elveszti s egészen újat kap helyébe, bár külsőleg a réginek látszik is.” (Fichte. Anthropologie, Leipzig, 267. 1.) Ennélfogva, valamint az olajlámpa elalszik, ha elégett részeit újakkal nem pótoljuk, úgy az emberi testnek égéshez hasonló élettevékenysége is elalunnék, ha új tápot nem kapna, amely az emésztés, vér és légzés rendszerének működése által új testrészekké válik. Nyilvánvaló, hogy csak olyan anyag lehet tápszere, amelyben az ember testét kitevő elemek befoglalvák, amelyek vérré válhatván a testtel hasonulnak, tehát azon anyagok, amelyekben éleny, légeny, kőneny és széneny található, mert az ember is ilyen elemekből áll. E négy elem teszi ki tehát az alapanyagot. Mily csekélyke eszköz a test működésére! S mégis ezen csekélység mellett mily töméntelensége a tápszereknek! Valóban, csodálatos!

A tápot a tápszerek adják. Tápszerek azonban nem csak a tulajdonképi táplálék, az étel, ital, hanem mindaz neveztetik, ami a test-szervezet elemeinek pótlására, az anyagcserére szükséges, így a levegő, a nap, éghajlat befolyása. — Továbbá, egyik tápszere ilyen, másik, olyan elemeket foglalván magában, az élet vidám folyamatára okvetlenül szükséges, hogy a tápszerekben változatosság legyen, miszerint egymás elemeit kiegészítsék. Nem az ingyenség, hanem a természeti ösztön az, ami az örökké egyforma tápszertől undorodik, mint amely már ártalmára válik a szervezetnek. — A tápszerek továbbá emésztető alakban kell adatnia, hogy azt a szervezet alkrészeire, légnemekre bontani, de ismét szilárd anyagokká változtatni legyen képes. „A fris tölgy pl. ugyanannyi fehérynét és vérképző-részeket tartalmaz, mint a ris; de melyik okos embernek jutna eszébe a riskását azzal pótolni?” (Vogt, Physiologische Briefe).

Fő felosztással a tápszerek: szervetlenek és szervesek. — Amazok csak kis mennyiségben szükségesek. Ezek, a szerint, amint a négyelem bizonyos tápanyag létesítésére vegyül: légeny-tartalmú vagy vérképző- és légeny nélküli vagy melegítő-tápszerek.

Az utósók a lég élenyével való egyesülés által a testszervezet működésére szükséges meleget állítják elé, de magukban az életet nem tarthatják fel. A tápszer ereje annál nagyobb, minél több légeny van benne; legtöbb van a marhahúsban, 14.98%, legkevesebb a burgonyában, 1.5%.

Hogy mennyi és milyen tápszer szükséges egyes embernek: az első sorban az éghajlattól, évszak- és kortól függ, aztán a testalkattól, vérmérséklet-, életmód- és szokástól is. A tápszer mennyisége ugyanis mindig egyenes arányban levén a bevett élenyvel, északon és télen többet esznek, mint délen és nyáron; mert a hideg tájakon és télen tömöttebb levén a levegő, a belehelt éleny is több; a meleg éghajlat alatt pedig és nyáron fordítva áll a dolog. Azért az északi lakóknak táplálóbb, állati eledel való; míg a déliek könnyű, inkább növényi tápszerekkel élnek. Hogy mennyire különböző tápszert kíván a gyermek, ifjú, férfiú, öreg, férfi és nő, továbbá az erős és gyöngye testalkatú, ilyen vagy olyan vérmérsékletű ember, azt naponkint tapasztaljuk; nemkülönben azt is, hogy aki többet lehel, pl. a fārasztó munkával foglalkozó napszámos, több és nehezebb emésztésű eledelt eszik, mivelhogy sok szénsavat lehel ki; ellenben a keveset mozgó ember mind mennyiségre, mind minőségre nézve más tápszereket igényel. Végre bizonyos fokig a szokás is számításba jő; mert tapasztaljuk, hogy egyik ember hasonló körülmények között többet eszik és iszik, mint egy másik, vagy ilyen, vagy olyan ételeket, italokat kíván csupán azért, mert megszokta. Sok nagyevő pusztán megszokásból lett azzá; valamint némely szerzeteseknek és szerzetesnőknek bāmulatoris önmegtágadásig vitt mértékletes élete is sokat köszönhet a szokásnak. Moleschott szerint Newton, aki pedig nem volt szűk körülmények közt, midőn láttánát írā, csak kenyeret, bort és vizet használt tápszerül.

2) A ruházat. Ez és a lakás a testszervezet vegyfolyamata, nevezetesen az éleny és vér egyesülése által létesített állati vagy belmelegnek szükséges egyenlő mérsékét fentartani képes. A vér melege 38—39 fok Celsius szerint, még pedig az északi lakóknál úgy, mint a délieknél; a gyermekkor hőmérséke nagyobb; de a 14-60 évig nincs nagyobb különbség $\frac{1}{2}$ foknál; a napi ingadozás azonban nagyobb, mint a korbeli. Ezen egyik legfontosabb életföltételt képző egyenletes hőmérséknek az anyagcserélés vagy táplálás és a mozgás ugyan a forrása; de ez a hősugárzás, párolgás és vezetés által okozott veszteséget nem mindig bírja pótolni: ezt csak a ruházat eszközölheti; valamint a túlságos külmeleg ellen is védi a testet. Már mivel az egészséges életre okvetlenül szükséges, hogy a vér melege ne nagyon, legfőlebb is egy fokot ingadozzék; mivel erre az éghajlat szélsőségei, a forró-földöv 35—40 foknyi melege és a sarkok 32-47 foknyi hidege, tehát a 80—90 foknyi különbség igen nagy befolyást gyakorolnak; s mivel még a havi és napi közép-légmérsék is nagyon ingadozó: azért könnyű belátni, hogy a test

szervezetet a küllevegő ártalmas befolyásai, u. m. hideg és hőség, túlságos világosság, nedvesség és gyors légváltozás ellen biztosító és némely testrészeket széperzéki, erkölcsi szempontból eltakaró ruházatnak nagy fontossága vagyón.

A ruházat az embert életének bármely éghajlat alatti fentartására képesíti: míg az állatok határozott éghajlhoz kötve. A ruházat fegyverül szolgál a lég ellenséges befolyásaival való küzdelmünkben és szolgálkává teszi azt. A ruházat a meleget, hideget és nedvességet kellő viszonyba hozza a testtel, előmozdítja a bőrpárolgást, jelentékeny befolyást gyakorol a bőrre s mindez által fentartja az állati meleg egyenletességét. De végre a ruhának a légmérsékhez s az egyed természetéhez kell alkalmazva lennie. Se igen vastag, se igen vékony ne legyen a ruha, hogy így a levegőt a bőrhez ereszthesse s a testet nagy hideg és nagy meleg ellen egyaránt oltalmazhassa. Eszerint a ruházat célszerűsége legelőször is attól függ, vajjon jó, vagy rossz melegvezető-e; mert az első esetben a testet melegen, a másodikban hűsen tartja. A rossz melegvezetők ezenkívül a bőrre villanyzólag is hatnak, míg a jók a villanyt elvezetik. Másik tulajdonsága a ruhának, amelyet számba kell venni, az, hogy fölveszi-e a légkör páráit, vagy nem. A gyapjú és gyapot kevés nedvességet vesznek fel s csak lassan bocsátják el, következésképp akadályozzák a test meghűlését; a len és kender azonban könnyebben és több nedvességet vesznek magokba és a bőrkipárolgást visszatartják s így hűtőleg hatnak a testre. Bőrruhául legjobb a gyapjúkelme, különösen a 40 éven túllevő egyéneknek és mindazoknak, akik kevés belmeleggel és ingerlékenységgel bírnak, és így azoknak is, akik ülőéletet visznek, főleg ha folyton erősebb szellemi munkával vannak elfoglalva, akiknek tehát kipárolgásuk fölülte esekély, s így bőringerre van szükségök; végre célszerű mindenkire nézve, aki a légkör iránt érzékeny; mert a gyapjúkelme igazi vért a légköri befolyások ellen. Hogy a szövet különbsége is befolyással van a testre, bizonyos. A lazán összefüggő szövet, amelynek likacsai rossz melegvezető levegőt tartalmaznak, melegebb, mint a sűrű. — A meleg és nedvesség vezetését illetőleg színére is kell tekinteni a ruhának; mert a fekete kelme sok világ- és melegsugarat nyel el s így megmelegszik) míg a világos kelme csak keveset vesz magába s hűsebb marad. — Végre az alak sem közönyös, mondja Pettenkofer; (Beziehungen der Luft zu Kleidung, Wohnung und Boden.) nem mindegy, vajjon bő, vagy szűk-e a ruha. Megjegyzendő még, hogy a levegőt teljesen elzáró ruha nem lenne egészséges; mert a légnem elszigetelése, hanem csak szabályozása, mérséklése, szélcsend a cél, amelyet a ruhának eszközölnie kell. Ezek kapcsán az is megfigyelendő, hogy mindaz, ami a ruházat fönnbbit kitűzött céljára nem szolgál, vagy fölösleges, vagy ártalmas. Az ember nem hozván magával a világra ruháját, de mégis szüksége levén rá, e tekintetben is eszének használására és így tökéletesedési kötelességének teljesítésére van utalva. És így talán a ruhakészítés volt első

működésége az embernek; amiből némelyek a divat jótékony hatására következtetnek; de részünkről minden oly divatot kárhoztatunk, amely az egészségnek, vagy erkölcsnek ártalmára válik, amilyen pl. a nőnem mellfűzője. A ruhával való hiúskodás sok bűnnek forrása.

3) A lakás. Nem csak a külső és belső meleg közti különbség, hanem a zivatar, nedvesség és szárazság is oly mérvet ölthetnek, hogy ellenök a ruházat nem elegendő; hanem lakásra is van szükségünk, hogy a természet ártalmas, vagy elviselhetlen befolyásait mérsékeljük, vagy éppen ellensúlyozzuk. A jó lakás fő kellékei: kellő légmérsék, tiszta lég, elegendő világosság. E végre a ház szabad, száraz, tiszta helyen álljon, hogy a levegő és világosság könnyen járhassa. A kellő hőmérsék állandósíthatása céljából a ház anyagának rozsz vezetőnek kell lennie. Hidegebb égalj alatt azonban még fűtés is szükséges. A ház nedvessége oly hatással levén a testre, mint a nedves ruha, attól a lakás lehetőleg szabadon tartandó. Ami a lakás levegőjének tisztaságát illeti, mivel egy embernek egy órában mintegy 200 köbláb tiszta levegőre van szüksége, a lakás elég nagy legyen, kevés lakóval; nyáron naponkint többször kell szellőztetni, vagy egyik ablakát nyitva tartani, télen pedig legalább egyszer szellőztetni; de legjobb, ha légtisztító-nyílása van. — Nem kevésbé szükséges a világosság is. Ugyanis, valamint a pincében tartott virág szintelen és vízkorra hajlandó, s valamint a borongós égalj alatti gyümölcs nem fejlődik ki tökéletesen, úgy a sötét, szűk viskókban, pincékben lakó emberek, sötét tömlőben tartott rabok is színetlenek, satnyák. Ha az embernek nincs elegendő világossága, lassankint elhalványul, el-sápad, felduzzad s más bajokon kívül vízkórba esik.

A világosság hatása nagyban kitűnik a növények és állatok légzéséből is. Ugyanis, ha tekintetbe vesszük azt a szénsavmennyiséget, amely annyi ember és állat légzése, továbbá tüzelés, forrás és rothadás által képződik, az állatoknak meg kellene fulniok, ha növényélet nem volna; de így a növények és állatok kölcsönösen biztosítják életüket. A növény alkrészeinek legnagyobb részét a légkör szénsavából kapja, ezt alkrészeire bontja, a szénenyt be-, az élenyt pedig kileheli; míg az ember s állat a szénsavat ki-, az élenyt beleheli. Ezen folyamatra azonban világosság szükséges; sötétben, éjjel csak igen tökéletlenül megy az véghez, s a növény nagymennyiségű szénsavat lehel ki, úgyhogy megfúlást is okozhat. így állván a dolog, a lakásnak elég világossággal kell bírnia.

Fájdalom, a lakás ezen s egyéb kellékeit csak kevés helyen találjuk; az emberek nagy része rendszeren szűk, gőzös, bűzökkel telt helyiségben lakik; gyakran 8-12 személyből álló családot és családokat látunk egy kis szobába szorulva, még pedig úgy, hogy ott egyúttal főznek, sütnek, dolgoznak, mosnak és szárítanak, alusznak s az ablakot, ajtót egy percre sem nyitják fel. Ha betegek van, az nem csak maga pusztul el a romlott léghen, hanem néha az egész családot, vagy családokat is

megfertőzteti, s így a lakás épen ellenkezőjét szüli annak, ami rendeltetése.

Különben, hasonlóan a ruházathoz, a lakásnak sem pusztán anyagi a feladata, hanem szellemi is. Azért nem csak minden tekintetben célszerűnek, az anyagcserélésre s az állati meleg egyenletességének fentartására alkalmasnak, hanem szépnek is kell lennie; s minthogy az ember testi és szellemi szervezetének vidám életére sokféle inger és a mozgás után megfelelő nyugvás is szükséges, azért a különféle feladatok megoldására kellőleg fölszerelve, bútorral, különféle szerekkel sat. ellátva kell lennie, pl. mesterséges világítással, nyughelylyel sat. Ezen házi szükségleteink eredetökre nézve anyagiak ugyan s első sorban az anyagcserére, a belmeleg fentartása-, inger- és nyugvásra céloznak; de valamint pl. a mesterséges világítás az érzéki és szellemi szem, a nagyító pedig tulajdonkép a szellemi szem kedvéért vagyon, úgy valamennyi anyagi szükséglet a szellem vidékét is érinti, ennek fejlesztésére az ember tökélyetésére irányul; mert szerveink nem csak a testnek, hanem a szellemnek is szervei. Valamint a ruhakészítés a műiparnak, úgy a lakás az első művészetnek, az építészetnek, adott létet.

8. §. *A szellemi szükségletek általában.*

Amint fönnebb kifejtettük, az anyagelvűség a lélek életét nem magyarázhatja meg; s az embernek valamint szellemi, úgy anyagi felét is ténynek, adott minek kell vennünk. A lélek nem elvontság, hanem saját élete s így saját szükségletei vannak. Valamint a testnek táplálásra, úgy a léleknek, hogy működhessék, érzéki benyomásokra vagyis ingerekre van szüksége, amelyek anyagi folyamatra mutatnak, de amelyekből olyan tudatnyilatkozatok is kelnek ki, amelyek a lelki élet-hez tartoznak.

E külső benyomásokat az érzékszervek eszközlik, s ezeknek, hogy rendes szellemi életet eszközölhessenek, rendeseknek, épeknek és kellőleg gyakorolva kell lenniök. Különböző érzéki benyomások különböző hatással vannak a szellemélet irányára, pl. az északi és déli lakóknál; de másrésről meg igen egyoldalú, mondhatni anyagi nézetnek hódolnánk, ha ebből azt következtetnők, hogy a lélek működése egyedül az érzéklés kifolyása. Még F e e h n e r (Elemente der Psychophysik. 1860. II. B.) is azt mondja, hogy „a képzelőtehetség psychophysical színtere összefügg ugyan, de nem esik össze az érzéki képekkel; s nem vitathatni el, hogy a szabadakarat befolyása alatt valóságos eleven erő támadhat, amely nélküle nem támadott volna.” A lélek tevékenysége ennél fogva cselekvő-erő. Az érzéki szervek ingereitől nem szabadulhat ugyan, de azokat úgy, mint a test a tápszert, önállólag alakítja.

A lélek működése, mint fönnebb láttuk, háromfélekép nyilvánul, mint gondolkodó-, érző- és akaró-tehetség. E háromféle

egyedi lélektanban is figyelemreméltó megegyezés létezik. Újra és újra oda tértek vissza a lélektanárok. Magának *Herbart*-nak sem sikerült az érzést és akarást képzelésre vinni vissza; *Lotze* pedig az egyedi tudat ama három egymás mellé sorozott alakjainak viszonylagos önállóságát határozott érvényre emelte. Ezen lelki trias legjobban megfelel a szerves és társadalmi. testek életföltételeinek. Önkényesnek semmiesetre sem mondható, s azért soha sem is tűnik el a tudományból.” (Schäffle, *Bau etc.* I. K. 101-2.)

9. §. *A gondolkodás szükséglete.*

Az ember szellemi tevékenységének első alakja a gondolkodás, amelynél fogva a lélek ismerni vagyis a természet és szellem világaról magának hű képet alkotni képes.

Az ismeret nem egyéb, mint a tárgynak tudatunkba való fölvétele vagy a tárgy tudatunkban levő képzetének a tárgy mibenlétével való megegyezése. Ezen megegyezés az ismeret tárgyilagosságának nevezhető. Ha a képzet nem egyezik meg azzal, ami a tárgy valósággal: akkor az ismeret alanyi, vélemény.

Ismeretre azonban nem egyszerre, hanem bizonyos fokozatos egymásutánban jó a lélek. Hogy erre külső és belső érzéklés szükséges, amely a tárgyak mindenoldalú megfigyelése által szemléletekre emelkedik, azt már láttuk fönebb. De a szemléleteket a lélek saját törvényei szerint öntevőleg átalakítani és feldolgozni is képes, vagyis gondolkodik (tágas érteményben), ami által a szemléletből képzetet vagyis oly tökéletes szemléletet alakít, amely megmarad, ha a tárgy nincs is többé jelen.

A képzetek a lélekben a tudat- és akarattól független határozott fölelevenítési törvények szerint társulnak, rokonságuk szerint csoportosulnak, miért folytonos mozgás van közöttük. Mindenik képzet uralkodó lehet, mint központ, amidőn a többi mellette a körzetben fekszik. A központit tudatosnak nevezzük; míg a mellette levők vagy kisebb-nagyobb sötétségben vannak, a szerint, amint a központtól többé-kevésbé világítanak meg; de a központba is léphetnek, ha egykor elég élénkek voltak.

— „De a léleknek képzei egymásutánjára nézve — nagy szerencsénkre — csak igen korlátolt hatalma van, hasonlóan azon befolyáshoz, amelylyel az egyed testi életének tüneményeire bír, ahol tudatos és tudat nélküli, önkényes és önkénytelen működések összeszövődését észlelhetni.” (Maudsley, *Psychologie und Pathologie der Seele.* Übersetzt von Böhm. Würzburg 1870.)

A képzetek közt azonban fokozati különbség van. Kant éles meghatározása szerint a szemlélet egyes tárgynak képzei vagy egyedi képzet, pl. az ön házam egyedi képzet; a fogalom pedig az egyes tárgyban általános fajbélyeget talál s így az általánosnak képzei, pl. a ház fogalma. — Igazi fogalom aztán csak az, amely világos és

tiszta; világos, ha az ugyanazon fajbéli fogalmak ellenében élesen meghatároljuk; tiszta, ha részeit és egyedi tulajdonságait önmagukban is megfigyeljük; pl. ha Pált a körötte levő egyedektől élesen megkülönböztetem, világos fogalmam van róla, s ha emellett egyedisége tulajdonságait is fölismerem, fogalmam tiszta lesz.

A gondolkodásnak egyedi képzeteket alkotó tehetségét *t á g a s b* értelményű képzelemnek nevezzük. Szoros értelményben a képzelem alkotó tehetség, amely részint a nem-érzéki tárgyakat (gondolatokat, fogalmakat, eszméket) érzéki képekbe öltözteti (művészet, amelynek törvényeit a szépművészet adja), részint a szemléletek különféle összekötése, nagyítása, kissebbitése, hozzáadás, elvevés által új alakzatokat hoz elé. Világos, hogy új anyagot nem hoz létre s így nem teremt a szó teljes értelményében. — Az életben a valóság rendesen eltörpült alakja az igazságnak; de ezen eltörpült valóságban is megvan a törekvés, hogy az eszme szerint alakuljon, vagyis lehgtökélyetessé legyen. És a phantasia a tökéletlenben is látja a tökéletet; és ez az o teremtménye, az eszményalak, amelyet az emberek kedvező körülmények közt el is érnének, így hát a képzelem eszménye kimutatja azon magaslatot, amelyre a valóság eljuthat. De új képzeteket is alkothat a phantasia, csak fejezzék ki azok az általánost, az igazat; különben nem bírván tárgy világossággal csupán alanyiak, a gyérémek lesznek. így alkot a költő egészen új személyiségeket, aminők a történelemben nincsenek.

A képzelés eddigi folyamata csak az eszmék társulása- és visszaéltetésére vonatkozik s „psychicai mechanizmus” oldalát teszi annak. Különböző ettől az alanyi logikai feldolgozás, vagyis a szoros gondolkodás. „A társulásban esetleg összekerült képzeteket a gondolkodás összetartozóságuk szerint köti egybe, ami gyakran csak a társult eszmék hosszas és nehéz elválasztási folyamata által történik.” (Lotze, Logik.)

A képzelem fogalom alakításra nem képes; ehhez még ítélet és következtetés szükséges. Ugyanis az egyesnek az általánosra, az általánosnak az egyesre való vonatkozása ítéletnek mondatik; de a fogalom épen a sok egyes lényben levő általánosság; az ítélet pedig épen azzal foglalkozik, hogy az egyest általános természetére vonatkoztassa. Mivel továbbá minden elszigetelt ítélet mindig gyaníthat valami alanyi felfogást a tárgyról: azért ítéletünket tárgyvilágossá kell tennünk. Ezt a következtetés vagy okoskodás eszközlí, amely szintén ítélet ugyan, de egyetemes, igaz ítéletből indul ki s egy harmadik ítélet segítségével eredezteti a szóban levő itélet helyességét, igazságát.

Ezekből láthatni, hogy a fogalomalakítás az ítélet és következtetés körébe tartozik, vagyis a szoros gondolkodáshoz az értelemhez, amelynek működése e szerint háromféle alakú: fogalom alakítás, ítélet, következtetés. Ezen alakok vagy törvények adott alkatrészei lelki szervezetünknek, főfogalmaink, szükségképek, általában a

való mivoltára számítvák. Ezeknél fogva a tárgyakon egyes jegyeket különböztetünk meg, s ami a természetben elválaszthatlanul egybeolvadt s egyidei, felfogjuk. S e felfogást az ítéletben alany- és állítmánnyal kifejezzük. S ez nem csak megelőzi a tapasztalást, hanem föltétele is annak. Azért Lange szerint Hume D. tévedett, midőn a gondolkodás törvényeit a tapasztalásból származtatá; sőt fordítva, nem is tapasztalhatnánk, ha szellemünk eredetileg nem volna az alany és állítmány, ok és hatás összekötésére szervezve.” (Lange. *Gesch. d. Materialismus*. II. Aufl. I. B. 247. 1.) De épen oly hiba volna a gondolkodást veleszületett eszmékre vinni vissza. Ezeket Kant teljesen eltüntette és csak a gondolkodás alakjainak, törvényeinek eredetiségét igazolja, de amelyek szintén nem készen jönnek a világra, hanem a szellem belső természete szerint kiművelendők.

A gondolkodás ezen működését az alaki és alkalmazott logika tárgyalja.

A képzelem és a szoros gondolkodás azonban csak az által lehetséges, hogy a léleknek emléje vagyis olyan tehetsége van, amelylyel a képzeteket megtartani és újra fölidézni képes. E nélkül a képzetek csak azért támadnának, hogy mint a hullámok ismét eltűnjenek. — A már bírt képzeteknek újra való fölidézése részint önkényt, rá eszmélés sei, részint önkénytelenül, testi és szellemi ingerek s az úgynevezett képzetársulás által történik. — Az emle mind fokára, mind fajára nézve különböző.

A gondolkodás tárgyát az ember saját én-jének, a világnak és az embertársaknak megismerése teszi. Csak gondolkodás által juthatunk tudományra; a gondolat teszi tulajdonkép emberré az embert. A természeti tehetség mellett az iskola és az élet az, amely a gondolkodás szükségleteit fejleszti; s minél tovább terjeszkednek ezek, annál jobban fokozódnak a szellemi szükségletek, s annál magasabb fokra emelkedik az ember, mint azt a népek s egyesek különböző szellemi fejlettsége mutatja.

10. §. Az érzés szükséglete.

A gondolkodás gondolkodni-akarást is tételez föl; de épenúgy tételezi föl az érzést is azaz az ismeret értékének becslését. Az ugyanazonosság és az ellenmondás logikai törvényét sem gondolhatjuk a nélkül, hogy az elsőt az egység kellemes érzetével, a másikat pedig némi kellemetlenséggel ne kísérnők. Ez az érzésvilág vizsgálására szólít bennünket. Az érzés azon munkását jelenti a léleknek, amelyben az a külbenyomások, vagy saját képzetek által föltételezett állapotát a kellemesnek vagy kellemetlennek alakjában közvetlenül szemléli. E közvetlenség maga is igazolja, hogy az érzés más folyamat, más tehetség, mint a gondolkodás. Azért Krug, Hegel, Schopenhauer, Herbart ellenében Kantnak van igaza. Az érzés nem a képzelés nyomott álla-

potá, mint Herbart vélte, sem akarás, mint Schopenhauer mondotta. Annyi tény, hogy az érzés többnyire rejtélyes homályba van burkolva; itt van, de honnan jó, mikép származik, nem tudjuk. Eredeti vonása a léleknek, hogy nem csak képzelheti a változásokat, hanem a tetszésben és visszatetszésben értéköket is megbecsülheti, azaz érez. Hogy a kedv és kedvetlenség mikép bontakozik elő az érzékszervek tapasztalataiból, az oly titok, mint aminő a külső benyomásoknak tudatos képzetekké való átváltozása.

E tehetségnél fogva a lélek rokon- vagy ellenszenvet érez a benyomások iránt, s ennek megfelelőleg összhangzásban, egyensúlyban, vagy összhangzatlanságban van önmagával. Az összhangzás, a nyugalom az, amire a lélek önmagára nézve törekszik. Azért az érzés legszentebb kincse az embernek, amelyet ő a legnagyobb gonddal őriz.

A külvilágra vonatkozólag az érzés rokonszenves hatást kíván az érzékek benyomásaitól. E tekintetben az alsó érzékek is összefüggésben állanak ugyan a lélek életével; de hasonlíthatatlanul nagyobb befolyást gyakorolnak rá a felső érzékek. Ezek nélkül a lelki élet csak tökéletlenül fejlődhetik; úgy az érzés is tolok kapja kielégítésének legszebb tápszereit, amilyenek a természet és művészet szépségei, amelyek az érzést mintegy bűverővel illetik és eltöltik. A szó csak a gondolat jegye és az érzést nem fejezheti ki; ami ezt indítja, azt érezni kell. Az érzés azon befolyásban, amelyet rá a természet és művészet gyakorol, a maga legszebb kielégítését, nyugalomát, összhangzását találja. Azért szüksége neki azokba belemélyedni; s a művészet csak akkor igazi, ha az érzést összhangzásba hozza.

És valamint a külvilág egyes vonatkozásaira, úgy a nagy egészre nézve is összhangzást kíván az érzés, egynek akarja magát érezni a mindenséggel. S ez elvitázhatlan, mert eredeti alapja a vallási szükségletnek. Alakja különbözhetik ugyan, de az érzelem szükséglete természeti; hiába tör ellene a racionalismus; tagadja bár a maga érzelmét és altassa önmagát, de világos, hogy a gondolkodás egymaga nem elégítheti ki az embert, hanem az érzés is követeli a maga jogát, amelynek körében a vallásosság érzelme egyike a leghathatósabbaknak; amit már csak abból is láthatni, hogy semmi sem ad az embernek oly ellenállási erőt, mint a vallási érzelem, de amely az ész világa nélkül ábrándozássá s legszélsőbb fanatizmussá fajul.

De valamint a mindenséggel, úgy különösen embertársaival is összhangzásban óhajt élni az ember. Ezt a szeretet eszközlí, amelyben ennél fogva legszebb szükségletét s teljes kielégítését találja. Hogy mi a szeretet tartalma, az épen oly kifejezhetetlen, mint általában az érzelmek folyamata. Itt van, és ez elég is az embernek. Az ember társas lény lévén, az erkölcsiség és jog is a szellemi élet legbensőbb talajában, az érzésvilágban, gyökeredzik. Az érzés legvégső bizonyítéka a

szellemi, isteni igazságnak; míg a tapasztalati világ az értelemhez tartozik. Az erkölcs legfelsőbb igazságai is az érzésből forrásznak.

A szükségletek, amelyeknek kielégítését az érzés igényli, mint imént láttuk, sokfélék. Némelyek nem szorítkoznak a földre, hanem a végtelenbe irányulnak.

Az érzés is ösmeret, de az emberi szellemnek mint az őskép lenyomatának ismerete, a láthatlan világ birodalma, de amely mindenhol látható. A gondolat az embert a természet titkaiba, az érzés az ég titkaiba vezeti. A gondolkodás a tapasztalati világ egységét, az érzés az érzékfölöttinek összhangzatát veszi észre. A gondolkodás észlelés és következtetés által szerzi igazságait, az érzés közvetlen tudás, a hit, kinyilatkoztatás és sugálás által. Valamint a szem nem fogad el más érvet a látott tárgyra nézve, mint azt, hogy látja: úgy hordja magában az érzelem is igazságainak érvét. Nem csak a tudomány, hanem az érzés is hoz fel bizonyítékokat. A vallások jönnek és mennek, nem a tudomány, hanem a tudomány dacára a kedély kielégítése, vagy ki nem elégitése által. Az érzés a szellem légzésrendszerének tekinthető, amely által a vér, — a képzetek és gondolatok — élenyt nyer: központnak, amely nélkül sem a gondolat, sem az akarat nem élhet, érzelmek és nem gondolatok uralkodnak az emberen. Maga az öntudat is, mint az é n és nem-ón közti képzeleti ellentét, a maga eleveenségében az önérzelem eleveenségéből foly. Minmagunkat, egyediségünket inkább az érzés közvetlen hatalmából veszszük észre. — Az érzelmek ezen mindenütti jelenlétén alapszik fensőbb emberi művelődésünknek jókora része. A phantasia is, amely a művészet remekeit teremti és minden természeti szépség megértésére segít, az érzésben bírja alapját. És szintúgy határozza meg az érzés az akaratot is; mert mi buzdítja a kimerült lelket arra, hogy az életuntság közepett lelkesedve ragadja meg újra az életet s tovább dolgozzék?! Bizonyára az érzés azon harmatcsöppje, amely az alélt lélek életkelyhébe esik. Nem a gondolkodás fogalmain, hanem csak az érzés lelkesítő szárnyain emelkedik a lélek a szellemek országába, a csillagokhoz; nélküle nincs jó, nagy tett.

Az érzés megbecsli a külső és belső dolgok s tények értékét s így állandó kísérője, ellenőrzője azoknak. „Ha nem volna bennünk kedv és kedvetlenség, tetszés és visszatetszés: akkor minden iránt teljesen közönyösek volnánk. Még értelmünk is pusztá gépezetté süllyedne, mint a gyermeknél, aki érdek nélkül tanul és gondol. Ne higyük tehát, hogy a tiszta értelmiség érzelmek hozzájárulása nélkül fensőbb mi volna, sőt gépezetté süllyed. Az érzés nem csupán szenvedés, hanem a cselekvés és abbanhagyás indítója is.” (Spir. A. Denken u. Wirklichkeit. II. 144. 1.) A legáltalánosabb ítélet, amelyet az érzés mond, így hangzik: „Valamely dolog, vagy cselekvés az érző egyén igazi lényével megegyezik, vagy nem, s így előmozdítója életének, vagy nem, hasznos, vagy ártalmas: azért vagy törekedni kell rá, vagy kerülni.” Az értékbecslés ezen leg-

fensőbb mérvesszője minden mást magában foglal: az erkölcs, igazság, szépség, igazságosság, a gazdálkodás sat. mértékét. Azért, közbe legyen mondva, erkölcs vallásérzelem nélkül oly gyermek, amely anya nélkül jött világra. Haszon és kár tesz minden társadalmi és egyéni értébecslésnek mértékét, természetesen, nem csupán az állati, hanem és mindenfölött az igazán emberi, erkölcsi szükségletekre való tekintettel. Fensőbb lényünk először is igazságot követel, vagyis képzetünknek megegyezését a képzelt tárgygyal. Ugyanaz csak azt tekinti hasznosnak, ami természetünk alapvonásának, amely a föltétlenül utal, megfelel, t. i. ami vallásilag jó; továbbá azt, ami embertársainkra viszonyítva természetszerű, vagyis jogos; végre csak azt engedni szépnek tartani, ami külalakjára nézve az igazán levőre és értékesre mutat így értjük a valóban hasznost. Ez tehát nem önző haszon vagyis az értébecslés állati mértéke, hanem a legfőbb emberiségi célokra, végelemzésben az istenire irányuló jó. Ily érteményü utilitaris-must nem utasíthatunk vissza; mert minden élő lény nem csak jogosítva, hanem kötelezve is van az élte előmozdítására szolgáló dolgokat vagyis a hasznost megszerezni, az ártalmast eltávolítani.

Már ami az érzés egyes szükségleteit illeti, az első a gerjedele m, amelyet először a szellem működése idézhet elé, midőn t. i. az érzés hatalmasan tör azon hiányzó tárgya felé, amelyből él; másodsor az érzésnek megfelelő tárgya is támaszthat gerjedelmet, a nélkül hogy az azt keresné, pl. a nyomor látása rokonszenvet.

Második nyilatkozata az érzésnek az érzelem, amely a többször ismétlődött, megerősödött gerjedelemből fejlik ki s az érzés képzetekép tekintendő. — Az érzelem teljes életre való fejlődése lényegesen a tetszéstől és érzülettől függ. Ha az érzés rokonszenvez a tárgygyal: akkor ez tetszik neki; ha nem rokonszenvez, akkor visszatetszik neki. A tetszés és visszatetszés támadását nem gátolhatni, de irányozni irányozhatja mindenki; s ez a tulajdonképi szabadság. A tetszés jó vagy rossz, amint az istenire, vagy önzésre irányul. Első esetben vágyódás, óhajítás, sóvárgás fokai vannak; a másodikban undor, irtózat, ijedség, rémület, iszony, kétségbeesés sat. alakjában nyilvánul. Ha az érzés kielégítést nyer, vagyis ha tárgyát, amelyhez vonzódik, bírja, öröme nek nevezzük, amely az érzés gyönyörködését jelenti és nem csak a szellemi, hanem a testi szervezetre is jótékonyan hat. Ellentéte a szomorúság, amelynek, valamint az öröme nek és szomorúságnak több foka van; Ha az öröm és szomorúság váltakozása hirtelen történik, úgyhogy azok lángra gyuládnak, de csak azért, hogy ismét oly hirtelen elalugyanak: e súly-egyenét vesztett állapotnak i n d u l a t a neve.

Ellentétét a kedély teszi, amely különféle érzelmeknek csendes egymás melletti létét jelenti. A kedély a léleknek mindenkori alaphangulata, nem egyes érzelem, hanem érzelmek érzelme, összesége. — Az érzés világában az egyedi tulajdonságokhoz tartozó érzület az, ami a

gondolkodás-rendszerben az emle; miért is kiváló erkölcsi, vallási politikai sat. érzületet csakúgy hiába keresnénk oly egyénben, akit a természet e tekintetben mostohán áldott meg, mint hasztalan keresnénk ilyen, vagy olyan emlét ott, ahol nincs. — Az érzés harmadik foka a lelkesültség, amely az igaznak, szépnek, jónak oly tisztelése, hogy érzelmünket teljesen magával ragadja. Ez az érzelmvilágnak képzelmé, de amely, ha nem ész vezérli, vészes ábrándozás sá fajú.

Íme ez az érzelmvilág élete.

De ez élet csak akkor lesz életrevaló, ha a gondolkodás életével egy törzsből kinőtt két ághoz hasonlít. A szív nélküli értelem átka az emberiségnek; a szív, amelyet értelem nem vezet, hajmeresztő tetteknek lehet tanyája. A gondolkodás maga nem teremt jellemet, a tudás nem erény. Innen van az, hogy manap az emberek boldogsága, jólléte oly kirívó aránytalanságban van ismereteikkel. Az elszigetelt gondolkodás csak a véges tüneményeket tartván igazaknak és jogosultaknak, letér az igazság ösvényéről s csak végnélküli sokféleséget vesz észre, központ, egység nélkül; hasonlóképen a kizárólagos érzelmek is mindent elvetnének, ami véges; de ha a gondolat és érzelem egységben, összhangzásban élnek, akkor a véges dolgokban a végtelent, a végtelenben a végest látják és a külön féleségeket egy eleven egészbe kötik össze. Ezen egységes működésökben a gondolkodás és érzés észnek neveztetnek. Valamint a földi testek benső ösztönüknél fogva a föld központja felé tartanak: szintúgy a szellemnek is van bizonyos sóvárgása a mindenség központja, Isten, felé. Ezen sóvárgás legsajátságosabb vonása, lényege, méltósága az emberi léleknek, amelyet semmi elvadás nem pusztíthat ki egészen. Az értelem csak végest gondolhat, az érzéki világ képzeteibe rendet s világosságot hoz; de mihelyt e határon túllép, az eszmék világába t. i., tévedésbe esik. De a végesség határait a szellem nem elégszik meg, hanem magasabb, örök igazságra törekszik, midőn a dolgok végokait keresi, vagy a dolgokat eszméivel, amelyekhez az értelem nem juthat, összhangzásba hozni iparkodik.

Az ész kiveszi, a végesből a végtelent; nem az egyes lényeket, hanem az eszméket látja, mindent eszméhez mér; csak az istenit, az örökkévalót kutatja; amely tehát nem ellentéte a hitnek, sőt inkább a legbensőbb egységben van vele; nem ellensége az értelemnek; de az értelem ne zavarja össze a fogalmakat az eszmékkel; ezeket ő nem foghatja fel egészen; mert azok értelem és érzelem közös szüleményei; pl. a gondolkodás eszménységgel párosulva a szépség eszméjét, vallásossággal Isten eszméjét, reménnyel az örökkévalóság eszméjét, lelkiösmerettel a jog és igazság eszméjét adja. Eszménél magasabbra az ember nem emelkedhetik. Ez az ő legfensőbb szellemi szükséglete.

De tudnunk kell, hogy az ész ezen tevékenysége míg egyrésztől viszonylag jogosult, másrésztől nagy veszélyekkel is járhat.

11. §. *A vágyás szükséglete.*

Szorosan véve csak azt kívánhatjuk, amit ismerünk, aminek célját, hasznát tudjuk, mert *ignoti nulla cupido*. Vannak azonban az embernek oly kívánatai is, amelyek a kívánt tárgy értékét fölteszik, amelyek az akaratot a nélkül is ingerlik, hogy törekvése célját ismerné. Ezen titkos, de hatalmas ingereket *ösztönnek* nevezzük. Hatalmasaknak mondjuk azért, mert ezek minden földi lényt arra kényszerítnek, hogy önálló létét a külvilággal szemközt fentartsa. Az ösztönt az állatban szorosan ösztönnek nevezzük; míg az emberben az ész befolyása alatt *akarat tettévé* fokozódik. Az érzés és gondolkodás is cselekvés, de belül maradó; a vágyás pedig kifelé irányul, még pedig vagy igenlegesen valaminek elérésére, vagy nemlegesen, azaz valaminek távoztatására. Az akarat nyilatkozatai hírnökei a cselekvésnek, valamint a képzetek szellemi kísérői a külvilágnak.

Hogy az akaró léleknek nyilatkozása más, mint az érzése, már csak az is mutatja, hogy az érzésben az érzelem az első működés, s utána következik a cselekvésre való törekvés; az akarásban pedig ez az első, az érzelem második.

Természetes, hogy az embernek nem minden mozgása történik *akarásból*. Számtalan öntudatlan, akaratlan mozgás van bennünk, amelyekért ennél fogva nem is vagyunk felelősek.

A vágyás rendszere, mint már a 2. cikkben is láttuk, nincs elszigetelve a gondolkodástól és érzéstől; de azért oly sajátsgot is mutat, amely azokban nem található. Határozott tartalmát először is az érzéstől kapja; mert alaptörvénye, hogy a fájdalmat, kellemetlenséget kerülje, az örömet, kellemest pedig keresse. Oly akarat szabadság, amely minden törvénytől független, a tartalom iránt közönyös volna, nincs. — De az értelemmel is szoros összefüggésben van az akarat. Ugyanis, valamint az érzés értékbecslését, úgy az akarat irányát is megfontolás teszi érthetővé. Csak a hasznost és ártalmast meggondoló akarás lehet célszerű. A ráélmélés az érzelmeket és vágyakat megtisztítja s a lehetőség mértékéhez illeszti, megtöri az érzelem viharos hatalmát, amely az akaratot könnyen fálnak hajtáná. De lássuk a vágyás rendszerének nyilatkozatait egyenkint.

Legelsőfokú nyilatkozatában az ösztönt hajlamnak és idegenkedésnek mondjuk. A hajlam *vágygyá* gyarapszik, ha az ösztönt többször kielégítjük. Ha tárgya felé törekszik, *vágyásnak*, vágyódásnak, ha eltörekszik tőle, *utalásnak* nevezzük. Ez a vágyás rendszerében az, ami a gondolkodásában a képzet, az érzésében az érzelem, — *tartós ösztön*. — Az ösztön mindenáron kielégítésre tör, nem törődve észszel, erkölccsel. A kielégítés nem gyöngíti, sőt mindinkább fokozza; úgyhogy ha az egész szellemet eltölti és uralkodik rajta, *szenvédélylyé* lesz, amely ugyanaz a vágyás életében, ami

a gondolkodásban a képzelem, az érzésben a lelkesültség. A szenvedély a gondolkodás és érzés rendes működését egészen akadályozza. Nem szabad tehát az ösztönöknek az ész magok alá hajtani; hanem az ész, ezen, mondhatnók, isteni tulajdonság az emberben uralkodjék az ösztönökön. Akiben ész uralkodik, annak szabadakarata vagyon, amely által az ösztönök, vágyak, szenvedélyek é s z c é l l nyernek.

Ami az akaratot kifejleszti, az az érde k és szokás. Az érdek a vágyást ingerlő tárgy felé való osztatlan odafordulást vagyis figyelmet jelent, még pedig vagy mint érzelmek szerinti cselekvésnek rugója, vagy mint indok, ha t. i. a gondolkodás az ingerlő. Ami pedig a szokást illeti, az a vágyás tehetségének emléje, amelynél fogva t. i. a vágy elevenné, maradandóvá lesz.

Már ami az akarat fejlődésének menetét illeti, az következő. Először is a hajlam valamit követel, az idegenkedés pedig tagad, visszautasít. Most a gondolkodás az egyes akarásra nézve egy e s z m é t tűz ki célú i és az észlelés közreműködésével kijeleli azon utakat és eszközöket, amelyek a kívánt tárgy felé vezetnek, s így az akarat végelhatározásra jut. Ha ezen elhatározás több jövő esetre nézve ugyanaz: akkor az embernek s z á n d é k a van; ha pedig e szándék minden jövő esetre nézve ugyanaz, akkor az embernek elve van. A határozatot vagyis a még csak eszmében létező azaz belső akaratot külsővé t e t t é teszszük.

Ezen cselekvésnek, épen úgy mint a gondolkodás és érzés világának, minmagunkra, a d o l o g i és szellemi világra kell irányulnia. Első szükségletünk, hogy fejlődésünket, öntökéletesedésünket eszközöljük. Ha a világra és embertársakra sikeresen akarunk hatni, minmagunkkal kell kezdenünk, még pedig nem csak az anyagi, hanem és kiválóan a szellemi szükségletek kielégítésére törekedve.

Épenoly szükséglete az embernek a külvilágra is hatni. Ő sok mindenfélét kap a világtól, azért vissza is kell azt adnia; ez természetes folyamat, Kölcseyként oly igazságos viszonzás, amely épen igazságos voltaért kötelességgé válik. Az emberiség folytonos fejlődése is csak e viszonyhatásnál fogva lehetséges. A munkaösztön velünk születik s mindenütt érvényesül. Akár anyagi, akár szellemi a munka, szellemi élvezetet talál rajta az ember; végelemzésben még a kedvetlenül vállalt nehéz munka is bizonyos kielégítést szerez. Természetes, hogy a szellemi munka teljesebb élvezetet nyújt, mint az anyagi; nincs az embernek fensőbb szükséglete, mint a szellemi tevékenység, nincs fensőbb kielégítése, mint szellemi szükségleteinek kielégítése. E szellemi szükségletek közt kiváló helyet foglal el az e m b e r t á r s a k r a való hatás. Társaságon kívül az ember sem anyagilag, sem szellemileg nem fejlődhetnék, s nyelvre sem lenne szüksége. Nem kézzelfogható jele-e ez annak, hogy az ember társas politikai lény? S ha igen, nem kell-e neki már csak öncélja tekintetéből is a társadalomra, embertársaira tökéletesítőleg hatnia, az anyagi és szellemi viszonyok javításán közreműködni? S lehet-e tisztább öröm,

mint az, amelyet a művészet és tudomány szükségleteinek a család, társadalom, állam körében való kielégítése nyújt? Mi lehet közelebb az emberhez, mint az ember? A végtelen tökéletesedés keresztyén parancsa nem az emberi természetből foly-e? *)

Miután így a szellemnek mind a három alapformáját egyenként szemléltük és láttuk, hogy itt egészen más erők nyilatkoznak, mint a természetéletben: most már annál biztosabban utasíthatjuk vissza a szel-

*) Az akarat szabadsága mind az egyedi, mind a társadalmi életre nézve fontos kérdés lévén, szükségesnek látjuk azt vázlatosan méltatni. Szabadság alatt szorosán véve az emberi akarat azon sajátját értjük, amelynél fogva az minden külső és belső kényszerítés fölött állva kizárólagos önelhatározásából több indok közül egyet magáévá tesz és az ettől kijelölt irányt önmagából kifelé megvalósítja.

Eszerint a szabadság szabadon választhat több lehetőség közül. Ezek nem lehetnek kényszerítő okai a cselekvésnek, hanem csak indokai, ha azokat az akaratnak elfogadni tetszik; az embernek más indokot is szabad magáévá tennie s így másképp cselekednie, mint ahogy cselekedni fog. Következésképp ezen önelhatározásnál mint a cselekvés alaki okánál fogva az ember kötelezve érzi magát a maga és más cselekedetei beszámítás alá vonni.

Már hogy ezen önelhatározási jog nem lehet hátráltalan, hanem csak viszonylagos, igazolják a teremtet lények tulajdonságai, az egyéni tehetségek határai s a természetnek embert is kötelező törvényei. Végtelen szabadság csak végtelen lény tulajdona. Az ember szabad is, nem is, monnó, épen úgy, amint sem nem test, sem nem lélek egyedül, hanem monnó. Szabadság és függőség nem zárják ki egymást. Efféle jelenség van a természetben is. Pl. az ember szabadon mozoghat, de csak a földhöz kötve, amelylyel a nap körül forogni kénytelen.

Hogy pedig az embernek csakugyan van viszonylagos szabadsága, azt először is a gondolkodás szabad választása bizonyítja, amelynél fogva t. i. ő némely gondolatokat összehasonlítani és megtartani, másokat magától elutasítani, némelyeket összekötni, másokat szétválasztani képes. E szabadság nélkül a lélek a képzeteken nem uralkodhatnék; hanem ha egyszer azok árja elragadta, akaratlan játékszerükké lenne. A vállalat előtti tanácskozás, tervezés is igazolja a szabadságot; mert oly dolgokról, amelyek nincsenek hatalmunkban, hasítalan lenne minden tervezetés. Mindenki tudja hogy amit tenni akar, azt teheti, de el is hagyhatja s ha megette, tudja, hogy azt szabad tetszése szerint cselekedte. — Schwarz szerint: „a szabadság valósága axióma; mert midőn enmagamról tudattal bírok, akkor közvetlenül azt is tudom, hogy szabad vagyok, épen az által tudván magamat szabadnak, hogy öntudattal bírok.” Nem beszámítás alá eső szabad önelhatározásra vall-e azon egyetemes jelenség is, hogy lelkiösmerete arra kényszeríti az embert, hogy tettét a bensejébe írt erkölcsi törvénnyel összehasonlítsa s azt helyeselje, vagy roszalja, a véghezvitt gonoszt az isteni rendzavarásnak s magáénak ismerje s e miatt magát bűnösnek érezze? E tudat akarátja ellen fogja elé az embert s uralkodik rajta. De ha ez így van, mikép fejtheti meg valaki e lelki állapotokat, ha elveti a szabadakaratot? Hiszen, ha valamely tettét szükségképpen tudja az ember, akkor lehetetlen benne a vétkekesség, szégyen sat. érzetének keletkeznie. Aztán miért nem szokja meg az ember tettével nem törődni; miért nem szabadulhat tőle; miért kénytelen rá mindig örömmel, vagy fájdalommal emlékezni? Azért, mert szabad! Ha nincs szabadság, akkor az ember egy sötét hatalom szörnyű szeszélyének van alávetve, amely a gonoszt a jónak szükségképi árnyául rendelte s a felelősséget mégis az emberre hárítja. Ez nem isteni szeretet, nem igazság, hanem iszonyú zsarnokság.

lemnek anyagelvű felfogását. „Tudatunk minden egyes nyilvánulása, érzésünk minden mozdulása, önelhatározásunk minden csirája azt kiáltja, hogy oly minden kételyt kizáró események is történnek életünkben, amelyek semminemű természettudományi fogalmak mértékével nem mérhetők. Mindaddig, míg ez történik, tengődhetik ugyan az anyagelvűség, diadalokat is üllhet; de követőinek élete mindig ellent fog mondani téves véleményüknek; mert ok sohasem fognak megszűnni szeretni és gyűlölni, reményleni és félni, ábrándozni és vizsgáldni, és hasztalan erőlködnek rábeszélni bennünket, hogy mindez a testi szervezet terménye. Az emberi szellem valamennyi tévedései közt mindig az tűnt föl nekem legkülönösebbnek, hogy az ember a maga lényét, amelyet egyedül vesz észre közvetlenül, kétségbe vonja és azt a külső természettől ajándékba fogadja; amelyet pedig csak másod kézből és csakis azon szellem közvetítő tudásából ismerünk, amelyet — tagadunk!” (Lotze, Mikrokosmos. I. 287. 1.)

12. §. *A tudat.*

Mikor a lélek a maga én-jét a kívülről létező tárgyaknak, a nem-én-nek, ellenébe állítja s ez által megkülönbözteti az alanyt a tárgytól, akkor élete már tudatos. Világos ebből, hogy időben és térben létező világ nélkül nincs én; oly tudat, amely minden tárgyi világ nélkül tisztán önmagán nyugodnék, a képtelenségek közé tartozik. Már mivel az embernek csak úgy van tudata, ha ez a tárgyi világgal van összekötve: azért az én tudata nem csupán önmagának tudata, hanem a tárgyi világ több-kevesebb képletének többé-kevésbé világos tudatát is foglalja magában, úgyhogy a tárgyi világ belső vagyis szellemi tulajdonát teszi, és a tudat annál fejlettebb, minél több képzetnek jutottunk birtokába. Innen van, hogy a képzetekkel nem bíró gyermeknek még nincs tudata.

A képzetek, érzelmek és vágyak nem csak nem állandók, sőt proteusszerűen változók levén, ebből némely lélektanárok a tudat egységének tagadására hajlottak. De bizonyos, hogy nem a képzet-készlet gondolkodik bennem, hanem én gondolkodom; sőt a hasonlító- és okoskodó tehetség, az önérzet és szilárdság erősbültével a képzetekről is gondolkodom, s azoknak mindennemű változásai közepett maradandólag ott áll az én tudata, alanya, vagyis az öntudat (Selbstbewusstsein). az öntudat egyszerre tör ugyan elő, de csak a képzetek nyomán. Ezért van, hogy a kisgyermek önérzettel és másokról való érzettel ugyan bír, de öntudattal nem, és nem első, hanem harmadik személyben beszél magáról. Hanem, amint jobban kezdi magát az észrevett tárgytól megkülönböztetni, kimondja az én-t. És most már annyira elszédíti őt öntudatának fénye, hogy é n-jét központba állítja s az egész világot a körül szeretné mozgatni, és csak lassankint emelkedik ki alanyiságából a tárgyak tárgyilagossá mérlegelésére; csak lassankint szabadul én-je szédültségéből s jó eszméletre, amelyben először testszellemi egyediségét a kívülről létező világtól, később az önállóvá lett szellemi egyediségét a

testtől s végre a benne kifejlett egyes képzetektől és gondolatoktól megkülönböztetni tudja. Ha az ember nem fogja fel tárgyilagosan a külvilágot, hanem én-jét a világ tengelyének nézi: akkor belevesz önző szédelésébe; mert ez nagy vállalatoknak is] lehet szülője, de többnyire kártékony képzelgésre, esztelen tettekre hevít. — Ezekből azt is kivehetni, hogy az emberek tudata és öntudata nem egyenlős így fejleszhető, következésképp szintén egyik, még pedig kiváló szükséglete a szellemnek. Az egyedi öntudat a társas-élet által összeolvad a társak öntudatával. Elejénte csak érzéki érdek köti össze a társakat; de lassankint szellemi, erkölcsi kapcsolcsá fejlődik a közérdek, annyira, hogy a társak képzelei, érzelmei és vágyai egyek, a társak mintegy közös én-ek lesznek. Ilyen közös én a család, nép, nemzet s legszebb, legmagasabb fokban az emberiség. „Itt az én-ből mink lesz. S jóllehet az úgynevezett népszellemnek nem egy határozott egyed teszi szervét, mégis csakúgy mondhatjuk azt szellemnek, mint mondjuk az egyedi én-t; ez is csak gondolt maradandó alanya egyes lelki tevékenységeknek, amelyeknek élettani folyamatát egyes idegek kísérhetik, valamint a társadalmi test szellemi működései a személyek egyes csoportjait munkásságba hozzák. A nemzeti érzületnek népeket egymás ellen zúdító mai lázában ezrek engedhetik elvitatni egyedi szellemöket, de a népszellemet még a legtüzesebb anyagelvűek sem.” (Schaffte Bau u. Leben des sozialen Körpers. I. 148. 1.)

13. §. *Az emberi szellem érzékfölötti (aprioristicus) szükségletei azok jelvényezése.*

A) *Általában.*

Minden emberben visszautasíthatlanul megvan azon törekvés, hogy szelleme három fő működésének egyes eredményeit egy egészbe foglalja, a föltétlennel, túlvilággal, istenivel, a tünemények változandósága mögött rejlő valósággal (a „reale-val, noumenon”-nal) egységbe hozza. E törekvés érzékfölötti eleme, eszményisége az emberi szellemnek, és valamint az egyedi, úgy a társadalma életre nézve is mind bölcsészeti, mind vallási tekintetben nagy fontossággal bír. Igaz ugyan, hogy eszünk minden érzékfölötti (transcendent) eszme dolgában csak jelképes igazságra viheti; de tagadhatlan, hogy a szemlélődést is lehet józanan fel fogni. Nagy szellemek az eszményinek országát, amely vallási alakjában mint hit tűnik fel, a világtörténelem legfontosabb tárgyának nyilvánították. Ez is szükséglete tehát az emberi szellemnek. Mivel itt azonban, értve az ész erejének határát, csak jelképes igazságról lehet szó: azért tárgyalása előtt e jelvényezéssel kell megismerkednünk.

Érzékszellemi lény lévén az ember, minden szellemi nyilatkozatai érzéki jelekhez vannak kötve. De különösen áll ez eszméinek érzékfölötti kimondhatatlan tartalmára nézve. Valamint a szellem csak érzékileg nyi-

latkozhatik, úgy az eszme is érzéki által lesz külsővé, pl. a szellemi szép érzéki szép által. Nem csak a művész, hanem maga a legszárazabb bölcsészeti metaphysica is kénytelen jelképes igazságokkal megelégedni; így pl. az „eszme”, a „reale”, az „absolut”, a „noumenon”, a „végtelen”, „Isten” sat. csak szók azaz symbolumok a megismerhetlennek, a valóban létezőnek ábrázolására; még az erkölcstan legfőbb fogalma is, a „jó”, az emberi célvonalozásoktól elvont kifejezés. A vallási metaphysica sem fejezheti ki másképp a Legfensőbbhöz való vonatkozásait, hitelveit, mint jelképes emberi alakban. Valamint testileg, úgy lelkileg sem bújhatunk ki bőrünkéből. Nincs emberi lélek test nélkül, nincs tartalom alak nélkül, belső külső nélkül. A képzetek, érzelmek és törekvések érzékeltetését, az eszméknek abba való lehelését az élet minden viszonyában gyakoroljuk. Látnivaló, mily sötétség van azon felvilágosultak agyában, akik a vallástanok érzékeltetését, az úgynevezett vallási szertartásokat, . hókuszpókuszoknak nézik; míg a számukra rendezett szintúgy symbolicus ünnepélyeket, fáklyás-zenét sat. boldogító érzélemmel fogadják. Nem tudják ezek, hogy az é r z é k i szépről, amelyhez nagyobb vonzalma van az embernek, sokkal könnyebben emelkedhetni a szellemi szépre. „Nincs messze az idő, midőn a vallásnak a művészettel s metaphysicával való összefüggését az egész műveit világ el fogja ismerni. A tudományban csak t ö r e d é k e i t bírjuk az i g a z s á g n a k: a bölcsészet és vallás eszméiben pedig képét, amely azt egészben állítja szemünk elé. E kép felfogásunkhoz képest természetesen különböző; de a kép mindig kép marad. Innen van, hogy a művészet és költészet minden vallással egyesül. Oly „észvallás”, amely tudományos tételeket tűz ki hitjelképül, vallásilag üres, tárgyaltan. A hitágazat nem természettudományi tantétel, hanem hitirány kifejezése.” Így Lange (Geschichte d. Materialismus. II. Aufl. B. 2. Abschn. IV. Der ethische Materialismus und die Religion. 454. s. k. 1.). De hogy ő aztán ily felfogás mellett a keresztyén vallás pozitív igazságait a tudományos haladás akadályának, apostolait pedig ámítóknak mondja, az következetlenség. Mert a kath. vallás a symbolumokat nem veszi egynek az általok ábrázolt eszmékkel, a szentek képeit az ő személyiségökkel, mint Lange hiszi. Aztán Krisztus történeti személy; tana nem ámítás; a civilisatio pedig a keresztyénségnek köszöni létét. S hogy a „V é g t e l e n” emberi testet ölthet magára s mint ilyen az érzékfölötti dolgokra nézve kinyilatkoztatást tehet az emberiségnek, azt é s z f ö l ö t t i n e k igen, de é s z e l l e n i n e k éppen nem mondhatni.

A vallás illetően jó-, vagy rossz szándékú *külsőítése ellen* harcolni, mondja aztán Lange, annyi, mint az igazi vallásosságot előmozdítani. Nem csoda, ha az efféle tévtanok hirdetése Kulturkampf-féle jelenségeket idéz elé.

Ugyanily megrovásra-méltónak s következetlennek tartjuk Schöfflet (Bau und Leben etc. I. 155. 1.) akinek a keresztyén symbolumokról

mondott nézetével homlokegyenest ellenkezik következő vallomása. „Miert szállítanék le a vallási metaphysica ama jelvényezésének értékét, amely a túlvilágot mint szellemi országot adja elé és az Istennek emberhez való viszonyát atyának gyermekeihez való viszonyával fejezi ki. „Atyánk, aki vagy a mennyben,... jön a *te* országod!” ezeknek kell az imádság vallásilag legigazabb, legegyszerűbb jelképének lenniök. A positiv vallásnak a tapasztalati világ legfensőbb tartamát és a tökélynek embertől elért legfensőbb fokát kell jelképileg a? Istennek vallásilag metaphysical képzetébe belevinni. Azért részünkről nem képzelhetünk oly vallást a jövőben, amely tökéletesebb jelvényezéssel bírhatna mint a keresztyénség.”

B) Különösen.

I.

Az emberi szellemnek ráelmélés általi érzékfölötti (aprioristicus) szükségletei.

E szükségletek a metaphysicában, aestheticában és ethicában nyilatkoznak. Ami

1. a metaphysicát mint a gondolkodás aprioristicus elemét illeti, habár exact tudásunk csak külön vonatkozásoknak sokaságát foghatja fel, mégis mindenünket, műveletlent úgy, mint műveltet ellenállhatlan hajlam serkent arra, hogy tudásunkat egy egészszé kikekercítsük és jelképes képzetek által az absoluttal, reáléval összekössük. Az összpontosítás ösztöne veleszületett sajátsága az észnek. Azért a metaphysica — mondja minden mélyebb bölcsészeti gondolkodó — általános szükséglete az emberi szellemnek. És így minden kutató akarata ellen is metaphysicus; még a tanulatlan ember is csinál magának amilyen-olyan metaphysicát, mert neki is természeténél fogva igazságra, ismeretre törekednie vagyis szemlélődnie, máskép: gondolkodó eszével az emberi tudás alapjait vizsgálnia kell. Szemlélődésében az ész először az előleges fogalmakat vagyis ismerésmódokat hozza tisztába, másodsor, ezek segélyével a létezők fő nemeit, a világot, lelket, Istent értelmezi.

Igaz, hogy az igazságot, ismeretet egyik így, másik úgy határozza meg; de akár Kant, akár az általános (absolut) bölcsészet útján keressük fogalmát, bizonyos, hogy az kinek-kinek öntudatában, önmagának közvetlen benső észrebevésében, megismerésében alapszik. Ezen gondolat: „én vagyok” kiindulási pontja minden ismeretnek. Közvetlen bizonyossága van arról mindenkinek, hogy amit külérzékeivel észrevesz, az való, igaz s úgy van, amint észreveszi; hogy továbbá elméje eredeti aprioristicus fogalmainak, törvényeinek igazságáról, amelyeket az észrevett tárgyakra szüntelen alkalmaz, legkevésbbé sem kételkedhetik. Azért mondhatta Herder, hogy aki érzékeinek nem hisz, az bolond. Ha mindez ellenkezőleg állana, akkor helyes ismeret, igazság nem volna lehetséges, hanem, csak scepticismus. Ezen közvetlen megismerést hitnek is nevezik; ahonnan jogosan mondhatni, hogy minden igazság végelemzésben hiten

alapszik. „Minden ítézésünk a valóságról, mondja Lotze, (Logik. 569. s köv. 1.) azon közvetlen megbízásban vagy hitben bírja alapját, amelylyel a gondolkodás egy követelményének (t. i. minden együttesen előforduló jelenségek együvértartozásának) egyetemes érvényességet tulajdonítunk, jóllehet az a gondolkodás saját vidékét túlhaladja.” Eszünknek egységesítésre irányuló eredeti törekvései már empiriái ismerésünknek is hitalapot adnak. „Maga az eromútan is csak azon fölvevés álltával áll, hogy minden törvényes rend szerint történik. A behozás útján nyert törvények bizonyossága sohasem lenne teljes; mivelhogy mindazon eseteknek, amelyekben valamely törvény érvényesnek bizonyul, már adottaknak kellene lenniök, de ami ellenmondás. A behozás útján feltalált törvények bizonyossága azoa közvetlen, bebizonyíthatlan hiten alapszik, hogy egyenlő föltétek alatt egyenlő következmények keletkeznek.” (Schäffle Bau u. Leben etc. I. 157.)

Ily érteménye van Jacoby e szavainak is: „Minden bizonyíték olyasmit tételez föl, ami már be van bizonyítva, aminek forrása kinyilatkoztatás. Minden emberi ismeretnek hit az eleme.”

Épenily közvetlen hitben gyökeredzik, mondja Schäffle ugyanott, az „észnek” a metaphysicára vagy szemlélődésre való kiírthatlan hajlama is, amely az összes képzeteknek azon számtalan szálait, amelyeket az értelem egyenkint követ, egy végső összefüggésbe hozni törekszik. Ezen hajlam közönséges és előleges (aprioristicus) eleme ismerésmódunknak, nem tapasztalásból származott bizodalma egy változhatlan föltétlenhez (das Absolute). Mindenütt különféleség, változékonyság, tökéletlenség, szaggatottság ötlük szemünkbe; sőt minmagunkban is az alany és tárgy ellentéte tűnik fel: mégis sem elménk, sem érzésünk nem hajlandó eme jelenségeket valóban reálénak tartani, hanem ellenállhatlanul egy föltétlennek, mástól függetlennek, ugyanazonosnak, változatlanak, tökéletesnek fölvevésére ösztönöztetik. Ennek a valóban reálénak, igazi valóságnak, a noumenon-nak fölvevése azonban — hit. De a hit általában közönséges emberi szükséglet.

A szemlélődés szükséglete ugyan az embernek; de az ész e sikamlós téren könnyen elcsúszik.

Az ismerettani iskolák elágazásának alapját azon eljárásban kell keresnünk, hogy némelyek egyoldalúan fogják föl az ismerő-tehetséget és az ismeretet. Minden ismeretünknek ugyanis, alanyilag véve, vagy az érzék, vagy az ész a forrása; tárgyilag véve pedig az ismeret vagy tényeket, vagy eszméket terjeszt elé. Már ha ezeket egyoldalúan fogjuk fel, ellenkező nézetek keletkeznek. Mindegyiknek jó és bal oldala van; egyedül bal oldalukra nézve ellenkeznek egymással, mint azt a következő rövid rajzból, amennyiben a társadalomtanra szükségesnek látszik, látni fogjuk.

A tapasztalás-érvőség, empirizmus.

Ez az érzéki észrevezést vagyis tapasztalást biztos ismeretkútforrásnak veszi, s helyesen; de téved, midőn azt egyedülinek tartva csak azt véli igaznak és bizonyosnak, ami tapasztalás alá esik; mert az ismeret az érzékiség és ész kettős forrásából származik. Az ész eszméi, vagyis az észleges fogalmak a tapasztalati fogalmaktól lényegesen különböznek; a szabadság, igazság, boldogság, szentség, öröklét eszméi oly tökélyeket ábrázolnak, amelyeknek semmi érzéki tárgy nem felel meg. Nincsenek ugyan velünk született eszméink: mindazáltal ki tagadhatná, hogy az észnek veleszületett törvényei és céljai vannak, amelyekből az előleges fogalmak és az eszmék keletkeznek, hogy tehát nem minden ismeretet lehet érzéki észrevezésre visszavezetni?

Az ész-érvőség (rationalizmus.)

Ellenkezőleg jár el a rationalizmus, amely az észigazságokat kizárólagosaknak, az érzéket pedig csalékonynak s felfogását pusztán látzatnak tartja. Igaz, hogy érzékeink csalódhatnak; de a kellő módon történő érzéki felfogást, a szemlélést és érzést csak elfogult ész képes altatásnak tartani; az érzék a tárgyakat úgy fogja föl, amint jelentkeznek előtte.

A való-érvőség (realizmus) és eszme-érvőség (idealizmus.) Rokon e nézetekkel a való-érvőség és az eszme-érvőség. Az első az ismeretet a küllétezőkből, ezeknek elménkre való hatásából, a második elménkből mint eszmei hatalomból keletkezteti.

1. A való-érvőségnek igaza van, midőn a kültárgyakat elménken kívül is valóságoknak mondja; sőt ismereteink azoknak behatásából erednek. Tökéletesen igaz, hogy kültárgyak nélkül képzetünk sem volna azokról; hogy az érzetek a kültárgyaknak behatására, tehát azoknak valóságára mutatnak; hogy az érzéklés egyetemes érvényessége és szükségessége a kültárgyak valóságát igazolja, amelynél fogva ugyanazon tárgyból egyenlő körülmények közt ugyanazon szemlélet keletkezik. Mindezek alapján igaz az, hogy ismereteinknek tárgyilagossága igazságuk van. De téved e nézet abban, hogy a külvilágban egyedüli kútforrást látja a képzeteknek és gondolatoknak, s az elmét pusztán felfogó-tehetségnek, a fogalmakat és eszméket a létező tárgyak üres képeinek, másolatainak s így az elmét pusztán szenvedőlegesen tartja. De hogy az elme valóban önmunkás, sőt az elemzés- és összetevésben szabadságot nyilatkoztat, a logika és ismerettan kétségtelemné tesz.

2. A való-érvőség túlzásának ellenében az eszme-érvőség az elmében egyedüli forrását látja az ismeretnek s a külvilágot csak látzatnak mondja. A kültárgyak ugyanis nem jöhetnek lelkünkbe, s így képzeleteink elménkből fejlődnek ki; továbbá az álmokképeket, az agyrémekeket valóságos kültárgyaknak veszi az alvó és örült ember; ez pedig

csalódás; ilyenmő csalódás tehát a külvilág léte is. De e túlságot megcáfolja azon tény, hogy a gondolkodó ész az érzékkal szoros egybefüggésben létezik; az érzék pedig a külső behatásoktól függ; azért is mind szenvedőleg, mind tevőleg működik, úgyhogy az érzéki benyomás a szemlélésnek és érzésnek egyik mellőzhetlen kelléke.

Az állító-elve ű sé g (dogmatismus.)

Az eszme-elve ű sé g túlsága a ferde állító - elve ű sé gre vezet, amely szerint az emberi elme a létezőket úgy ismeri meg, amint vannak, s ennél fogva az ismeret tárgyilagosa igazsággal bír. Állítása szerint a gondolkodás törvényein kívül ismeretalapító elvek is vannak, amelyek a létezőt valósága szerint ismertetik meg; ezen elvek egyetemleg érvényesek, megállapított igazságok, amelyek alapításra és bebizonyításra nem szorulnak. E nézet okszerűleg észigazságokért vív; de árnyoldala, hogy nem vizsgálja meg azon igazságok alapját, hanem hitágazat (dogma) gyanánt tűzi ki és azokból szerkeszti a tudományt; jellege tehát önhittség és állítási önkény.

A kétkedő-elve ű sé g (scepticismus) és a természetistenítés (naturalismus.)

A felszeg való-elve ű sé g a kétkedőséget és az anyagelvé ű sé ggel karöltve járó természetelvé ű sé get szűli.

Az első elfogadja a tapasztalás adatait és a gondolkodás törvényeit, de nem azon következményeket is, amelyeket az állító-elve ű ek azokból kihoznak, s kimondja, hogy semmit sem ismerhetünk meg bizonyosan, s így a tárgyilagosa igazságra nézve kétségbeesik. Jól mondja egy bölcsész, hogy a scepticismus épenoly természetellenes állapot, mint a kedély bármely betegsége.

A természetelvé ű sé g rendszere.

A természetelvé ű sé g azt vallja, hogy a természettörvény vagyis az erő a reale. E szerint az Isten nem egyéb, mint a természet azaz a mindent mozgató, alakító és elevenítő erő, a világnak lelke. De már fönnebb mutattuk ki, hogy a föltétlen és a természet-törvény nem azonosítható. Mert a kénytelenül működő természet-erő nem elegendő a világi célszerűség, rend, törvényszerűség magyarázására. Tény, hogy az izomerőt szándék, cél, tehát eszmei hatalom vezérli. Ugyanezt azonban a természetben is észrevehetni, ott is uralkodik a célok és törvények eszmei hatalma az anyagra ható természet-erőn, ami végtelen észre mutat, — A természetelvé ű sé g egy teljesen ismeretlen mit realának vévén, egyik természettörvényt egy másik által akar értelmezni, ami Stuart Mill szerint annyit jelent, mint egyik rejtvényt másikkal akarni megfejteni. Ha minden mozgást erőműtani mozgásra vihethénk is vissza:

akkor még mindig magyarázatlanul maradna ez utóbbinak viszonya a reáléhoz, s a rejtvény csak nagyobb lenne

A mindistenítés (pantheismus.)

A mindistenítés az ész- és eszme-elvűségnek ferde következménye. Elve: Isten minden; csak a végtelen bír valósággal; a véges pusztalátszat, tünemény, a végtelennek jelenésmódja. A pantheismus is logikailag homályos, végrehajthatlan gondolat; a sokaságot és különféleséget mint olyat egységre emeli, ami a világról való minden tapasztalással ellenkezik. Hisz akkor Isten minden rosznak és gonosznak is forrása. A theismusról a pantheismusig való haladás nem egyéb, mint átmenet a bizonyíthatatlantól és nehezen gondolhatótól a képtelenségre, mondja Schopenhauer. A dolgok belső összefüggése tapasztalásbeli mi, a tünemények világának kiegészítő alkotórésze, még pedig nem észrevehető, hanem csak következtethető, amelynek miképenjére a természet „ereje”, „rendje” csak névül szolgál. Már midőn a pantheismus a föltétlent ezen empiriái elemre vezeti vissza, magát a föltétlent semmisíti meg s könnyen atheismus-szá leszen. Továbbá, azon állítás, hogy a föltétlen minden egyesben egészen s mégis oszthatlanul s mint egy létezik, vagyis számtalanszor föltétlen és ugyanannyiszor föltétes is egyszersmind, képtelenség. S minek még egy föltétlen, ha már a világ is az? Midőn a pantheismus a létet, mivel alatta mindent értünk, mindennek s így mindent egynek és ugyanannak vél, csalódik, mert fölcseréli a gondolatit a valósággal. Gondolatilag vagy elvontan véve a lét az, egyes létezőknek köztulajdonsága, valamint a kiterjedés a testeké, az ész az embereké; de azért egyik létező nem egy a másikkal; mert a köztulajdonságon kívül sajátssággal is bír, amely a többitől megkülönbözteti. Ez megcáfolja azt is, mintha csak egy állag volna lehetséges; mert egyik létezőnek tulajdonsága szám szerint különbözik a másiktól. Ugyanoly tévedés azt állítani, hogy a végtelen lény fogalma minden más lényt kizár; Isten végtelensége véges állagnak létét ki nem zárja. —

Ezek után csak azt akarjuk megjegyezni, hogy a bölcsészeti nézetek ismerete a legnagyobb fontossággal bír valamint az egyedi, úgy a társadalmi életre nézve is. A világtörténelemnek ezek tették mindig mozgató alaperőit, s máig is valamennyi üdvös vagy üdvtelen társadalmi intézmény ezekben bírja zsinórmértékét. — Bennünket e tekintetben csak a helyes theismus elégíti ki, amely egy világon kívüli föltétlen okot, személyes Istent fogad el a világ alapjául, s azt az ember érzékszellemi lényének, korlátoltságának megfelelőleg végtelen szellemi tulajdonságokkal ruházza fel. S ez éppen nem méltatlan eljárás Istenhez; mert hiszen a symbolizálás eredeti szükségletünk; s ha a Végtelent nem ismerhetjük, akkor legalább természetünkhöz aránylag törekedjünk őt fel fogni, s ezt a keresztyénségben tehetjük is. S az igazságnak, mint úgyszólván elérhetlen eszmének, annyi mértéke untig elegendő arra, hogy mind egyéni,

mind társadalmi rendeltetésünkre elég biztos nyugponton állva törekedhessünk.

2) A szépieszteti, (aesthetiei) eszményi elem az érzés rendszerében eszményi értékeknek költészet és művészet általi meghatározásával foglalkozik. Habár érzésünk mindennapi folyamata csak többékevésbé elszigetelt; egymás mellett s egymás után jelenkező kedvben és kedvetlenségben, tetszés- és visszatetszésben becsli a tapasztalati élet igényelte értékeit: mégis a képzelm a szépművészetek és költészet magasabb országaiba is képes emelkedni, midőn a fogalmakat és eszméket érzéki képekbe öltözteti, vagy a meglevők különféle összekapcsolása által egészen új alakzatokat hoz létre, föltétlen örök értékeket, eszményeket szép alakba öltöztet. Az érzésnek művészet és költészet általi emefölemelkedése épenoly kitörekvés a köznapi tapasztalati világból, mint a metaphysicáé a gondolkodás rendszerében.

A szellemnek előleges hajlama az érzés világában lép föl legkövetlenebbül. A tapasztalati világ sohasem elégíthetvén ki terjesen az érzést, ez az eszmények világába föltétlen becsmértékekre, a költészet és szépművészet eszményi értékeire vágyódik, amelyek a köznapi életen túl emelkedik. Itt is az egyedi s társadalmi létre nézve nagy fontossággal bíró jelképek országába menekül a szellem. Az imádságban, az istentiszteletben, a költészet és szépművészet műveiben a jel, szó, ének, kép, zene csupán jelkép eszményi értékek kifejezésére. Hogy a magára hagyott ész bálványt csinálhat a jelképből, azt a történelem számtalan példában bizonyítja; de a Megváltó istenembsége nem sorozható e kategóriába, mint azt egyik-másik bölcsész tette.

3) Az akarat előleges (aprioristicus) eleme az erkölcsi: „Habár a gyakorlati életben az akarat sokféle célokat tűz ki maga elé: mégis benne is megvan azon előleges hajlam, hogy minden cselekvést és abbanhagyást a lelki ösmert magasabb categoricus parancsai szerint határozzon meg.” így Lotze. Az erkölcsi törvény az igazán emberire, emberségre, humanitásra ösztönzi az embert. Természetes, hogy ez csak mint tehetség jelenkezik; kifejtése pedig az egyesnek és társadalomnak művelődési folyamatához, nevezetesen vallási érzelmének milyenségéhez van kötve. Az erkölcsi rendszerek különbözhetnek, eltűnhetnek; de az erkölcsiség maga, mivelhogy az emberi természet legnemesebb aprioristicus eleméhez tartozik, kírthatlan.

Már az érzés is, amely minden akarat-tartalomnak, minden gyakorlati célnak becselője, gondoskodik az akarat eszményi elemének érvényesüléséről. Mert eleven vallási érzelmünknel fogva Istenben való életre törekszünk, amely minden cselekvésünket megszenteli, igazra, szépre, jóra ösztönöz, s ennek megvalósítását első sorban az Isten, aztán felebarátunk szeretetébe helyezi. E szeretet legfensőbb törvénye a vallási erkölcsnek. E törvényt az ókori bölcsészet is kítűzte ugyan, de tiszta felfogására nem juthatott, csak mintegy ködön keresztül látta azt, vala-

mint más eszméket is, pl. Isten, gondviselés, szabadság, halhatlanság, igazság, erkölcsiség sat. Az erkölcsi világ azon eszméi, amelyek a pusztá bölcészeti ész szülöttei, soha sem lesznek biztos vezetői az embernek; mivel majd mindegyik bölcselmi rendszer más elvből indul ki, amelynek igazságát bizonyítani nem lehet, s így a rendszerek gyakran homlok-egyenest ellenkeznek egymással. Erkölcsi eszméik nem bírnak azon telj-
jel, világossággal, elevenség-, melegség-, mélységgel s megszellemítő erővel, mint amelyet azok csak a kinyilatkoztatásból meríthetnek. Csak a keresztyénség tűzte ki az erkölcsi törvényt a maga legtisztább valóságában, úgyhogy a biblia méltán mondhatja, miszerint az „királyi törvénye” a keresztyén akarásnak. Az észvallás a maga fogalmainak tisztultabb alakjait, amelyekkel ma mint találmányaival bögyeszkedik, a kinyilatkoztatásnak köszönheti, de amelyeket, elég hálátlanul, ellene fordít. Vallás nélküli erkölcsöt hirdetnek; pedig az, mint az érzés világában láttuk, képtelenség. Legalább is együttélő ikreknek tartandók. Jean Paul szerint a vallásosság legfensőbb fokán erkölcsösséggé leszen és fordítva.

Az ember, véges tapasztalati lényül, önmaga teremti létének föltételeit, önfentartására törekszik, s így tapasztalati alaptörvényét ö n z é s teszi. „A természeti ember, mondja Hegel, nem az igazi, hanem az erőszak embere; ez állapotból ki kell magát küzdenie, szabaddá, eszéssé lennie.” Erre pedig akaratának eszményi eleme segíti. Ugyanis az önmagával azonos, tökéletesen való (reale) kizárja a sokféleséget, a különbséget és szintén általános mérvesszőre, egységesítésre törekszik. E törekvés pedig akkor sikeres, ha akaratunknak nem kizárólag magunk javát tűzzük ki törvényül, hanem másokét is; ha embertársainkat magunkhoz hasonlóknak, egyenjogúaknak tekintjük. Csak ezen föltétel alatt éri el az egyed viszonylagosan valódi és így lehetőleg legnagyobb kielégítését. „Az egésze való tekintet vonásának bizonyára már tapasztalás előtt kell meglennie szervezetünkben, — mondja Lange — mert különben az erkölcsnek kezdete nem is volna gondolható.” „Innen van, mondja Lotze, hogy még az anyagelvűség legélesebb elméü tanítványai is feláldozzák magokat az emberiség haladásaért s lelkesedni képesek az eszmékért, akik ezzel elveik ellen is igazolják, hogy valódi élvezetöket mégis csak az Istennel való együttlét csendes pillanataiban s embertársaik szeretetében találják,” — s hogy a keresztyénség két fő törvénye legtisztábban fejezi ki az akarat eszményi tevékenységének irányát, midön mondja: „Szeresd Istenedet minden fölött!” és: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!”

„Szellemünk ezen hármas összpontosítási törekvései tények és hatalmak, mi több elsőrendü tények és hatalmak, közvetlen bizonyosságú „igazságok.” Mint tények még akkor is megérdemelnék a tudomány figyelmét, ha csak háromszoros semmis árnykapkodás volnának, amelyre természetünk kárhóztatva volna; mert e tények legnagyobb fontosságú tár-

sadalmi és világtörténeti hatásokat eszközölnék. Azonban sokan lesznek mindig azon nézetben, hogy ezen eszményi vonás szellemi természetünk legfensőbb, legjobb oldalát tárja elénk s megóv az állatiságba való merüléstől. Ezen eszményi vonásban gyökeredzik a vallásos élet is.” (Schäfte, Bau und Leben etc. I. 150. 1.) No de itt csak egyedi-lélektan alapját akartuk megvetni a metaphysicának, művészet- és erkölcsnek; társadalmi hatásokról alább fogunk szólni s itt még csak azt jegyezzük meg, hogy e három elem közt oly lényeges belső viszonyhatás uralkodik, mint a gondolkodás, érzés, vágyás három-egységes rendszerei között, s hogy az újabb kor anyagelvű metaphysicája bizonyára nem csekély befolyást gyakorolt arra, hogy a művészet túlrealisticus technicába, az erkölcs tan pedig elvont egyedelvűségbe sülyedett.

II.

A vallásérzelem

vagy az emberi szellemnek közvetlen érzékfölötti (aprioristicus) szükséglete.

Valamint az érzés világa általában, úgy a vallásérzelem is közvetlen ismerés, de közvetlenebb, egyetemesebb alakja az eszménység nyilatkozásának, mint a szemlélődés, művészet és erkölcs. E közvetlenség miatt a hittel is egyértelműnek szokták venni. Ami a következtetőtehetség a véges tüneményekre nézve, az a hit az érzés világára nézve. Túlnyomólag az érzésnek, mint éltünk hatalmas központjának, működési körébe esik; de amint már fönebb érintve volt, s amint az istentisztelet minden órájában s az egész vallástörténelemben láthatni, szoros összefüggésben van a művészettel és költészettel. Hartmann (Selbstersetzung des Christenthums. 1874.) újbuddhaisiticus pessimismusát nem írjuk ugyan alá; de következtelenségében ejtett eme szavait szívesen följegyezzük: „A vallás érzés dolga; amennyiben pedig az érzésnek a képzetek teszik alapját, ezeknek szemléletieknek, képeseknek kell lenniök. A vallás az egyedüli alak, amelyben a nép az idealismushoz hozzáférközik.” De ellenmond magának Hartmann, midőn azt állítja ugyanott, hogy: „a vallás azon megütközésből származik, amely az ember szellemét a rossz és a bűn szemléltére elfogja, s azon óhajtásból, hogy azok létét megmagyarázza, s ha lehetséges, legyőzze, — szóval, a vallást mindig a világi dolgokkal való elégedetlenség szüli.”

Minden positiv vallás megragadja a nép kedélyét s jobb metaphysicát és ethicát ad neki, mint amilyet egyesek magoknak csinálhatnak. Ugyanazon Hartmann szerint: „a vallás a nép egész bölcsészetét, észmennyiségét foglalja magában s folyton arra figyelmeztet, hogy fensőbb mi is létezik, mint csupán evés, ivás, párosodás; hogy az érzéki világ csak tüneménye egy örökkévaló, eszményi lénynek, akinek mi csak árnyékát, ködét szemléljük. Ennek tudatát a köznépből fentartani kö-

zős feladata minden vallásnak.” De azért az érzelem mégis csak központ és a vallás nem csupán a nép szükséglete, hanem mindenkié, egyenkint és egyetemben.

A vallásos élet központját, eredetének és lényegének megfelelőleg, az Isten imádása teszi. „Mi a vallás? kérdi Jean Paul (Levana, 1837. 37. §). Imádva mondjátok a feleletet: Hit az Istenben.” Ennek legközelebbi folyománya pedig az, hogy minden földi életviszonyainkat az isteninek becsmértékéhez illesztjük, ez által cselekvésünket fensőbb eszményi értékre emeljük, vagyis az igazért, szépért és jóért lelkesülve az érzékfölöttihez, minden emberi jónak eszményéhez közeledjünk, nemleges tekintetben pedig minden tökéletlentől, tévedéstől elforduljunk. Stuart Mill is azt mondja, hogy a vallás lényege az érzelmeknek és óhajoknak egy oly eszményi tárgyakra való határozott komoly irányában rejlik, amely legmagasabb és minden önző érdek fölött áll. Ezek kapcsán nem nehéz belátni, hogy a vallás nem csak érzés dolga, Istennel való összeköttetés, vagy, amint a keresztyénség az eredendő-bűn tanának megfelelőleg értelmezi, visszakapcsolás Istenzhez (religio religat); hanem a vallási metaphysicára és vallási morálra is kiterjed; mert a gondolás, érzés és akarás háromegegyeséget alkotnak.

Igaz, hogy itt a Legfensőbbnek jelképe még könnyebben fajulhat bálványná, mint a bölcsészeti metaphysicában; de midőn némelyek az Istenembert is e rovat alá sorozzák, csak járatlanságukat árulják el valamint a metaphysicában, úgy a keresztyén tanokban is.

Rousseau egy világosabb percében ezt írta: „Megvallom, engem a szentírás fönségessége csodálatra ragad. Nézzétek a bölcsek könyveit az ő kevélységükkel, mennyire eltörpülnek e mellett! Lehetséges-e, hogy oly magasztos és mégis oly egyszerű könyv ember munkája legyen? Egy rajongónak vagy felekezetalapítónak hangja ez? Mily önmegtágadás elvtételeiben! Mily bölcsesség beszédeiben! Hol az ember, a bölcs, aki gyöngeség és kérkedés nélkül tud úgy cselekedni, szenvedni és meghalni?! Valóban, ha Socrates élete és halála bölcsnek élete és halála, akkor Krisztus élete és halála Isten élete és halála. És Socrates tettei, amelyekről senki sem kételkedik, kevésbbé hitelesek, mint Krisztuséi.” Magok Krisztus istenségének ellenségei is vitatják, hogy titok nélkül vallás nem állhat fenn; hogy az érzékfölöttihez való viszony örök titok, tudományilag áthatlan; azért az egyház istentisztelete, tana és erkölce mysticus. így beszél Schäffle is (I. 180. 1.), így Hartmann is idéztük művében. De más egyéb-e Krisztus megtestesülése, mint legfönségesebb titok, Istenhez és emberhez legméltóbb, észfölötti, mint az egész mindenség, de nem észelleni.* Midőn millió csodák környeznek bennünket: nem következetlenség-e a csodák eme legfönségesebbikét el nem fogadni?

Több hit kell-e ehhez, mint a „Ding an sich” — elfogadásához? Krisztus megtestesülése, a kenyér és bor színe alatti jelenléte, nem

szintén „Ding an sich”-e? „Semmi emberi hit nem zárja ki az észet, és az ész hallgat a hitre”, mondja Herder (Werke. 1813. Band III. 101.1.) A hit nem ellentétese a gondolkodásnak, mint sokan vélik, sőt inkább alapja, kezdete minden ismeretnek. Tévedés azt hinni, mintha csak korlátolt fejek lehetnének hívők; sőt valamennyi nagy szellem hívő volt s ma is az. „Mi az, kérdi Jean Paul Levanájában, ami nem hiten alapulna? Titkok nélkül, természetes, a vallás nem lehet el, mondja N e g e w i s e h. Mert ha a racionalista prédikátor oly bibliát akar, amelyben nincs mysticismus, akkor nyarat akar rózsa nélkül, rózsát illat nélkül, éjt csillag nélkül. Oly prédikátor jobban tenné, ha iskolamesterré lenne és nem tanítna egyebet, mint az egyszeregyet.” És L e e k y (Sitten g. I. 46.) „Képzeletünknek többet köszönhet boldogságunk, mint az ismeretnek, mint az észnek, amely a speculatio terén leginkább kritikailag és rontólag hat. Legelső kívánsága a szívnek valami támpont találása; első föl-tétele a közönséges szellemek boldogságának a kétkedés kizárása.”

„Van-e szebb, edesebb, nagyobb jelenség az életben, mint a titokteljes dolog? Nem azon érzelmeink-e legcsodálatosabbak, amelyek csak homályosan indítanak bennünket? A szemérem, az ártatlanság, a szüzi szeretet, az erényes barátság telvük titkokkal. A gyermekkor csak azért oly boldog, mert semmit sem tud, mert rejtve van előtte minden; az öregség azért oly szánandó, mert mindent tud. Minden el van leplezve a nagy mindenségben! Nem különös titok-e maga az ember is? Mi a világsugár, amelyet létnek nevezünk; micsoda éjbe fog az enyészni? Maga az Isten egy nagy csodája a természetnek; Egyiptomban az istenség el vala leplezve és sphinx ül vala templomai bejárásánál. Nincs vallás titkok nélkül; mert tulajdonkép ezek teszik, áldozattal kapcsoltan, az istenszolgálat lényegét.” így Chateaubriand „A keresztyénség szelleme örökbecsű művének I. r. I. k. 2. fejezetében.

Ha a keresztién vallásosságot tekintjük: ennek is a Legfensőbb iránti s közvetlen vonzódás és tisztelet teszi központját.

Továbbá itt is elkerülhetlen a közvetlen metaphysica, amely az „I sten országa”, „mi Atyánk” legtökéletesebb eszményítésének jelképében az érzékinek az érzékfölöttihez való viszonyát jelvényezi. S ezen Atyának akarata szükségképen a gyakorlati életre nézve is irányadó vagyis vallási morál, részint igenlegesen, az Isten országának terjesztésével, részint nemlege sen, amennyiben minden istentelen dolog kerülését parancsolja. A „Mi- atyánk” e tekintetben csakugyan isteni remeke az imádságnak, mint amely legegyszerűbb, mindenkitől érthető s mégis a bölesésznek is leg- főségesebb, legmélyebb anyagot nyújtó alakban tárja fel a vallásosság tartalmát. „Társadalmi szempontból ennél szabatosabb meghatározása a vallásosság alakjának és tartalmának, mondja Schäffle (Bau und Leben etc. I. 182.) nem gondolható.” — Hogy ő a keresztyénséget meg akarná tisztítani, de úgy, hogy semmi positiv sem maradna benne, azt nem helyeseljük; de ugyanott ejtett következő szavait szívesen idézzük: „Ré-

szünkről sohasem tagadhatnék az eszménységnek és vallásosságnak magasatos, soha el nem tűnhető jelentőségét a társadalmi életre, s nem csak nem látjuk, hogy a „Selbstzerzetsung des Christenthums” már be is végződött legyen; sőt magokra a keresztyén főegyházakra nézve sem látjuk azt s nem is tartunk tőle.” Szép nyilatkozat, amely belátja, hogy a vallást a világtörténelem egész a mai napig elsőrangú hatalomnak tünteti fel, amely ennél fogva a tapasztalati kutatóknak még akkor is megérdemelné figyelmét, ha ő maga csak a képzelem szemfényvesztéseit látná a vallástörténelemben. Az embernem történetének vallási tengelye ma is oly erős, mint azelőtt; igen, mert ez oly egyetemes szükséglete az egyednek és társadalomnak, mint a gondolkodás. Természetes, hogy e szükséglet kielégítésének módja nem lehet egyforma, de magok a hitetlenség harcai is vallási szükségletből indulnak ki. A világtörténelem tulajdonképi, egyedüli és legmélyebb themája, mondja éleselműen Gróthe, a hitetlenség harca a hittel. Mindazon korszakok, amelyekben a hit uralkodott, ragyogók és szívemelők, példaképei a kortársaknak és utóvilágnak: ellenben azon korszakok, amely ékben a hitetlenség nyomorék diadalát üllötte, mind elvesztek az utóvilágra nézve.”

Egy Herder bizonyára nem világba beszél, midőn így szól: »Minden tudomány és művészet, minden polgárosultság a vallásnak köszönheti első elemeit, még a legműveltebb nemzeteknél is.» (Werke, III. 210.) Nincs különben, a vallás vagy istenerzelem nem emberek találmánya, mint nem az a beszédképesség, a tápöszton sat, hanem eredeti veleszületett sajátság, úgyhogy azt semmi tév- és álbölcsészet nem fogja az ember szívéből kiszaggatni.

„Minden positivitása mellett az erkölcsi eszménységnek, minden eredményei mellett a fokozódó öntökéletesedésnek, minden sokasodása mellett az emberi boldogságnak, minden tudományos vívmányaink mellett is reményeink, vágyaink világában kedélyünkre és világnézetünkre nézve mindig fenmarad egy úr, amelylyel a vallás foglalkozik. E nélkül minden más haladása, boldogsága dacára sem fogja magát az ember boldognak érezni. Bármennyire akarja is magától eltávolítani, mindig a nem-tudható fog állani előtte; mindig a renddel fog tépelődni, amelyet a chaosba öntenie kell. Én tehát egyáltalában nem foghatom fel a vallástól való idegenkedést; nem engedhetem meg, hogy a megváltás szükségességének érzete alaptalan; nem tartom alaposnak a n e m-t u d h a t ó t (Istent) nem-létezőnek nyilvánítani és így az ateismusnak hódolni.” Schäffle (Bau und Leben etc. IV. 174—5.) És a IV. k. 177. lapján: „Nem látjuk, hogy korunk a hanyatló ókoréhoz hasonló hitetlenségben sínlődne. Sőt a nép nagy tömegei és sok műveit egyén igen szívósan ragaszkodnak a positiv keresztyénséghez s annak minden hagyományaihoz. Tudva és nem tudva a keresztyén szeretet törvényé-

nek, erkölcsének hódolunk.” „Semmi sem nemesítette meg annyira természetünket, mondja Herder, mint a vallás.” „Semmi szégyen, mondja Chateaubriand (A keresztyénség szelleme, I. k. I. r. I. fej.) egy Newtonnal, Bessuet-vel, Pascal- és Racin-nal hinni! Ha valamely dolgot hasznosságának foka szerint kell megbecsülni: akkor az istentagadás épen utálatos, mert senkinek sem használ. Az ókor legnagyobb hadvezérei is vallásosság által tűntek ki. Epaminondas, hazájának megszabadítója, egyike vala a legvallásosabb embereknek; Xenophon, ezen bölcsészhadfi, példánya vala az ájtatosságnak. A római köztársaság régi consulai, minden reményöket egyedül a Capitolium isteneibe helyezek. Hogy Voltaire nem érte el azt a magaslatot, amelyre a természet hitta, abban hitetlensége, a vallás nagy ellensúlyozójának hiánya akadályozta. Ő szomorú tanúságot tett arról, hogy a Musákkal való társalkodásra a jámbor érzület és komoly erkölcs még szükségesebb, mint a szép lángész. Egyébiránt, mialatt az „écrasez l'infame!” jelszó mellett az egyházat ördögi módon üldözték, azt állította, hogy a keresztyénséget nem támadja meg. Nevezetes, amit Voltaire magáról az annyira gyűlölt gyónásról mond: Ez legjobb fegyelmezője, ítélőszéke az erkölcsiségnek. Aki itt megvallja és megbánja vétkeit, óvakodni fog az annak ismétlésétől.” Rousseau a 18. század írói közt a legnagyobb büverővel dicsekszik, de csak azért, mivel ezen tervszerűleg bizarr ember legalább árnyékával birt a vallásnak; ő hitt valamiben, ami nem Krisztus, de mégis evangélium vala, s a keresztyénség elleni kifakadásai dacára is Krisztust Istennek mondja s vallás nélkül becsületes polgárt nem ismer. Diderot, egyike a legkitűnőbb encyclopaedistáknak, azt írja, hogy a vallás legízetlenebb ostromlói nem fogják fel a külszertartásoknak fönségességét és rendkívüli hatását a népre,” és a bibliát legjobb szívképző eszköznek találja leánykája számára.

Igen, de a pozitív vallás babonáság, s ami fő, akadály a haladásnak. Ez, mint másutt van kimutatva, éretlen csácsogás. „A szabadság tiszta eszméje csak a keresztyénséggel tűnt fel”, mondja Hegel (Werke, 1842. VII. 2. 374. 1). Nem kell hinni, hogy a keresztyén talaj ki van már merítve; sőt gyakorlati érvényre a keresztyénség még nem is emelkedett. Legyenek rajta a nemzetek, hogy az államok, a kormányok igazán keresztyének legyenek, s megtörtént a lehetőleg tökéletes társadalmi reform. A példák támogatják az elméletet. Oly vallás, amely a keresztyén egyházatyákat, a közép- és újkor nagyműveltségű, de egyúttal vallásos szellemeinek egész seregét nevelte, oly vallás bátran dicsekedhetik azzal, hogy kedvez a bölcsészetnek. Hogy messze ne terjeszkedjünk, az igazi nagy mennyiség- és természettudósok mind mély vallásos érzülettel bírtak s Isten nevének említésénél levették fővegőket, mint egy Pascal, Baco, Newton, sat. A természettudományi fölfedezések csak igazolják a biblia tanait, nemhogy megdöntենek azokat, mint némely tisztátlan szívűek kárörömmel várták vala, s mint a féltudósok manap is

csácsogják. Oly vallás, amely egyúttal az erkölcs törvénykönyvéül is szolgál, mindent kielégít és bölcsék kezében a boldogság általános eszközévé lehet s már csak azért is szabad népek vallása, mivel az erkölcsit a vallásával egyesíti. Száz és száz elsőrendű szellemek nyilatkozatait idézhetnők; de ez elútvén célunktól, még csak Eötvös nagy művének következő szavait említjük: „A jelen polgárosultság a keresztyénségnek köszöni létét.” És e polgárosultságot a vallás öre, a tanító-egyház, nem-hogy akadályozta volna, mint a történelem nem-ismerői, vagy elferdítői mondogatják, sőtinkább per excellentiam ő volt szülőanyja. Azért mondhatta Herder, hogy: „a keresztyén vallásnak, alapítója szerint, világvallásnak, szeretet ösztönének, a nemzeteket testvérekké fűző kapocsnak kell lennie. Ez legtisztább bölcselem az erkölcsnek, legtisztább elmélete a jogoknak és kötelességeknek, független minden törvénytől és alkotmánytól — világvallás!” (Werke, 1813. III. 280.) A középkorral legtöbbször szoktak eléhuzakodni, s mit mond róla még egy zsidó Lasalle is? Ezt: „Uraim! megszoktuk a középkort mint kiválóan a sötétség és barbárság korát lenézni, de mondhatni, sok dologra nézve nagyon igazságtalanul s egyre nézve sem igazságtalanabban, mint az annyiszor ünnepélyesen elismert tudományosságra nézve.” (Die Wissenschaft und die Arbeiter. Leipzig. 7. 1.)

Jacoby János pedig 1870-ben mondott beszédében (Das Ziel der Arbeiterbewegung 12.1.) Így szól: „Másképp állanak-e az ügyek sokat dicsért korunkban? Nem uralkodik-e most is ember embereken? Van-e joga a jelennek büszkén és önelégülten tekinteni a pogány ókorra és a keresztyén középkorra?”

De legyen elég! íme minden kétségen kívül áll a vallás s különösen a keresztyén vallás közvetlen eszményi érzékfölötti (aprioristicus) szükséglete. Ezt ki kell elégíteni! Azért társadalmat vallás mellőzésével akarni reformálni meddő kísérlet. A socialismusnak nincs nagyobb ellensége, mint azon szellemi korlátoltsága, amely minden vallást száműzni akarna. De ami kiválóan lehetlenné teszi diadalát, az a keresztyénség üldözése; mert semmi sem ad az embernek oly ellenálló erőt, mint a vallásos érzés; úgyhogy a legnagyobb fanaticusok mindig a hívők voltak. Hasztalan is valakinek vallási érzelméről feleselni, vagy azt bírói szék elé idézni. Innen van, hogy az igazán keresztyén ember undorral fordul el a valláserkölcsi alapot nélkülöző socialismustól; míg, ha ez nem ostromolná a keresztyénség várát, amelyben lehet csak józan maradandó socialismust szervezni, könnyen hozzá csatlakoznék. „A társadalom tudományának, mondja helyesen Schäffle, (ugyanott, 173. 1.) nem szabad oly befolyásos jelenséget, aminő a néphitnek egyházakban való társadalmi megtestesülése, egyszerűen nem-létezőnek tekinteni, vagy mint idegrezgés fölvetével bánni el vele.” Ha valakire, úgy a mostani socialistákra illenek Rónay (Tap. Lélektan, 53. 1.) eme szavai: „A nép, amely vakdühében a vallás oltárait szétrombolta, erkölcstelen s veszni indult. Míg

Görögország és Róma vallásos vala: addig le bírta győzni szenvedélyeit s győzhetlen állott a csatatéren; de miután azon abroncs, amely indulatai és szenvedélyei vészes hánykódásait összetartotta vala, szétrepedt, s miután a vallás megvetésével az erénytelenség mindennemű mérge testébe szívódott volt: a honszeretetet kincsszomj, az egyszerűséget fényűzés, az önmegtagadást önzés, gyáva kéjelgés, az egyetértést párdűh váltotta fel. És mi lett sorsuk e nagyszerű népeknek? Önvérök ellen lázadtak fel, s előbb csöppenként, utóbb patakonként onták azt, míg végre az mint tengerár csapott össze fölöttük s kitörlötte őket a nemzetek sorából.” Nem csak a tarmészeti jog, hanem önmaga elleni esztelenség is a socialis-mustól szövetségesé helyett ellenségévé tenni a keresztyénséget; mert ha diadalra jutna is, szervezete nem lenne maradandó. Vele sokra, nélküle semmire sem mehet; azon teljes vallástalanság pedig, amely némely soc. felekezetnek jellege, az emberiség boldogítása helyett csak iszonyú rombolást, pusztítást szülne.

III. Szakasz.

Az emberi szükségletek kielégítésének eszközei vagyis a javak.

14. §. *Forrásaik.*

1. A szükségletek kielégítésének eszközei vagyis a javak alatt mindazt értjük, ami az ember természeti és erkölcsi életének előmozdítására vagyis javára szolgál. Az ember szükségletei javak óhajtása levén, hiány vagy szükség kielégítése végett, természetes, hogy valamint szükségletei, úgy azok kielégítésének eszközei is, a javak, első sorban test-szellemi szervezetétől vagyis a természettől tételezvék föl. E szervezet pedig szükségképen a természet olyan fejlettségi fokát tételezi föl, amelyen a földön megjelenő ember szükségletei kielégítésének eszközeit megtalálhatja. E föltétel, mint azt a természettudománynak a biblia kijelentését megerősítő vívmányai bizonyítják, meg is volt; következésképp a szükségleteit kielégíteni óhajtó embernek először is a természetben kellett körülnéznie.

Önként érthető, hogy ezen eszközöknek vagy javaknak, amennyiben az ember fentartására okvetlenül szükségesek, készeknek kellett lenniök.

2. De vannak olyanok is, amelyek anyagot szolgáltatnak neki, hogy azt feldolgozza és csak kisebb-nagyobb átalakítás után fordítsa kielégítésére. Ezek a félig-kész javak. Ennélfogva a javaknak második forrása az ember képessége, ilyen, vagy olyan műveltsége, amelynél fogva valamint a természet kijelelte szükségleteit, úgy azok kielégítésének eszközeit is továbbfejleszteni, tökéletesíteni, szaporítani képes. A végtelenül tökéletesülhető embernek szellemi hatalmánál fogva meg van engedve, hogy mintegy a teremtést folytathassa, az állandó törvények ha-

tárain belül az előhaladó természetnek segítségére mehessen, s mivel a természet terményeinek számtalan szolgálatai azok elemeinek összetevésén alapszanak, ezen összetevésre előmozdítólag vagy hátráltatólag ható befolyásával ama szolgáltatokat céljaihoz képest módosíthassa, alakíthassa, így látjuk, hogy e hatalom a természet kártékony s akadályozó befolyásait gyöngíti vagy el is távolítja, a kedvezőket pedig előmozdítja, oly folyamatokat, amelyeknek bevégzésére a természetnek talán évezredek kellene, rövid idő alatt befejez, kietlen pusztaságokat paradicsommá varázsol, ártalmas növényt és állatot irt s a hasznosokat nemesíti s elterjeszti s mindez által a kielégítés eszközeit hihetetlen mennyiségben szaporítja, finomítja.

3. De az ember önmagára támaszkodva, embertársaitól elszigetelve aránylag keveset tehet szükségletei eszközeinek előteremtésében: míg embertársaival egyesülve, a társadalomban, bámulatos fokra emeli erejét. Ennélfogva valamint a szükségletek, úgy ezek kielégítésének eszközei is, a javak, a t á r s a d a l o m b a n, annak intézvényeiben is gyökeredznek. Az egyes ember is bír ugyan önállósággal, hasonlóan a szervezet egyes szerveihez, amelyeknek öncéljuk is van; de valamint ezek az egész szervezet életének fentartására közreműködnek s csakis az egészszel való összhangzó egyesülésökben jutnak igazi érvényre; míg attól való elválásuk halálukat okozzák úgy az egyes ember öncéljának megfelelő önálló tevékenysége is csak együttességben, társadalomban éri el lehető legnagyobb érvényét, annál nagyobbat, minél fensőbb szervezetű az egész, minél többoldalú ezzel való összefüggése az egyednek. Az egyes erőknek egymásba kapcsolása szüli itt azt a sikert amelyre az elszigetelve működő egyes erők sokasága képtelen. Amit egyenként ezek sem bírnak, azt száznak együttes munkája végrehajtja, hasonlóan a gép részeihez, amelyek egymásba fogódva bámulatos eredményt mutatnak, míg szétszórta majdnem semmit. Azért már a régiek szokták mondani, hogy: unus homo nullus homo. S így a társadalom a természet és ember mellett harmadik forrása a szükségletek kielégítésének.

15. §. Felosztásuk.

A javakat különféle szempontból lehet osztályozni. Vannak

1. természeti és erkölcsi vagy szerzett javak. Azok a természet ingyenajándékai s a személyes tehetékek; ezek pedig az ember tevékenységének eredményei.

2. A javakat használó személyiség tekintetéből vannak: belső javak, pl. a testi-szellemi tehetségek és a személyes műveltség szerzett javai, mint a személy tulajdonságai, amelynek javát teszik; külső javak, részint dologiak, a dolgokban levők, részint szolgáltatások azaz a tulajdon és az idegen műveltség s erő nyilvánulásai.

3. A jav mivolta szerint: dolog- és személyes javak. Az utósók részint magántermészetű személyes javak, részint viszonyok.

4. Az eddigi javak részint az eszményiekhez, részint a realiskhoz számítandók, a szerint, amint vagy belső szellemi tulajdonságokat és szellemképzési külső eszközöket, vagy testi tulajdonságokat és fentartási eszközöket jelentenek.

5. Anyagi és nem-anyagi javak, a szerint, amint anyagi, vagy nem-anyagi szükséglet kielégítésére szolgálnak. Nem minden dologi jav anyagi; s a személyhez tapadó sem mindig anyagtalan; mert nem maga a tárgy anyaga, hanem csak annak tulajdonsága elégíti ki a szükségletet. A szükséglet cél, a jav eszköz levén, ennek hatása azon cél szerint mérlegelendő, amelynek eszközüül szolgál. Egy plasticus szobor anyagi ugyan, de szellemi eszköznek tartandó. „Némely növény részint tápszerűl, részint szépsége- s alkatával a szépérezék kielégítésére szolgálván, anyagi és nem-anyagi jav is egyszersmind. A cseléd némely személyes szolgálata anyagi szükségletet, a tanítóé szellemit elégít ki. Az étel eredetileg anyagi szükséglet szolgálatában áll; de elkészítése, felszolgálása sat. aetheticai mozzanattal is bírhat; épenúgy a ruházat, lakás, bútor, híd- s indóház-építés sat. Valamint a test és lélek közt, úgy az anyagi, és nem-anyagi szükségletek és ezek eszközei között sem lehet éles határt vonni, hanem a potiori fit denomination (Samter, Sociallehre, 1875. 60. 1.)

Már itt láthatni, mily helytelen a nemzetgazdaság fogalmának szokásos meghatározása, amely szerint az csak anyagi érdekek, dologjavak tárgyalásával foglalkozik. Hány dolog jav nincs, amelyeknek termelését a nemzetgazdaság a maga körébe vonja, de amelyek nem anyagi céloknak állanak szolgálatában; s mily tömérdek azon személyes javak száma, amelyeket mint nem-dologi javakat a nemzetgazdaság kizár a maga köréből, de amelyek egyesegyedül anyagi szükségletekre rendelvék?!

6. A javakat nem elszigetelt, hanem társas állapotban élő emberre vonatkoztatván, forgalmi megjelenésük szerint cserejavaknak, azaz nyilvánosaknak (res publicae), vagy a személyes szolgálat szabad adományainak és odaadásának nevezzük.

Nyilvános és szabad javakat nem kell egymással fölcserélni. így pl. utakat, könyvtárakat nem ad a természet szabadon, sem a társadalom ingyen. Szabad jav pl. a személyes tehetség, levegő, napvilág és meleg. De a mai társadalmi szervezetben gyakran lesznek ezek is szerzés és csere tárgyai, pl. némely vidék levegőjét, a lakások világosságát sat. néha ugyancsak drágán fizetik meg.

7. A vagyoni alany különbsége szerint van: magán és közös jav. Az egyes személynek vagyonát, ez pedig valamely többségnek megosztott, vagy megosztatlan együttes tulajdonát képezi, pl. a közerdő, közlegelő sat.

8. Mint a gazdálkodási műtan különböző folyamati fokainak tár-

gyai a javak vagy őstermények, vagy ipartermények azaz áruk, szállítási és készletijavak, műanyagok és műeszközök.

Az anyag részint fő anyag, pl. a vas a gőzgépben, részint mellékanyag, pl. a máz, részint segédanyag, amely a terményben nem állagilag, hanem csak mint bizonyos használati tulajdonság közvetítője van meg, pl. a tüzelő- és világítószér.

9. A készítés és felosztás szempontjából a jav vagy termény, vagy j ö v e d e l e m .

10. A gazdasági kezelés kérdésére nézve nagyon jelentős azon különbség, amely a szükséglet és rendelkezésre álló javtömeg közti mennyiségi viszonyt vagy közvetlenül érinti, vagy közvetve befolyásolja és megváltoztatja. E szempontból a javak:

a) vagy s z a b a d o k , amelyeket a természet és az ember eredeti tehetségei teljesen kielégítő mértékben szabadon nyújtanak; vagy korlátozott mennyiségben levő s azért gazdaságilag kezelt vagyis g a z d a s á g i javak.

b) vagy elhasználhatlan (szétromthatlan), vagy elhasználható, vagy nehezen elhasználható javak, vagy olyanok, amelyeket használás által megtartani és fokozni lehet, pl. a képességeket;

c) a szükséggel szemközt vagy szaporíthatlanok, vagy nehezen, vagy könnyen szaporíthatok;

d) nem-elidegeníthetők, (testi tulajdonságok), vagy elidegeníthetők;

e) közlés által elveszthetők (dolgok), vagy veszteség nélkül közölhetők (személyes eszményi javak);

f) megszerezhetők, vagy meg nem szerezhethetők.

11. Nemzetgazdasági szempontból azon különbség is fontos, amely a külső javak körén belül a j e l v é n y e z ő k (symbolicus) és műszerek közt nyilvánul.

A jelvényezők vagy jelvények (symbolum) eszmék kifejezői, ezek gyütésének, közlésének s fentartásának eszközei, gondolataink, érzelmeink, akaratunk külső jegyei, megtestesített szellemtermények vagyis e s z m é n y i j a v a k . Ilyenek: a beszéd, taglejtés, írás, nyomtatmány, műredek, üzleti könyv, é r t é k j e g y , levél, távirat, okmány, hirdetvény, pénz, (mint az érték kifejezője) sat. Minél fejlettebb a társas-élet: annál több ilyen eszme-kifejező, jelvényező eszközre van szüksége.

A nem-jelvényes vagyis műszeri javak segédeszközök, a termelésben szerszámok, a fogyasztásban érzéki-testi fentartási eszközök, pl. a táplálék, ruházat. Ezek a reál azaz szoros érteményben hasznos műszeri javak.

12. Mindezen javak vagy nélkülözhetlenek, vagy nélkülözhetők. Amazok okvetlenül szükségesek az ember fentartására; ezek pedig részint testi szervezetünk jóllétének, kényelmének gyarapítására, részint a lélek vidámabb életére céloznak. Jóllehet bizonyos érteményben ezeket is fényűzési javaknak mondhatnók; de nem szabad őket a közönséges érteményben vett fényűzési tárgyak közé soroznunk.

Minden oldalukra való tekintettel osztályozza a javakat Schäffle (Nationaloeconomie. 3. Aufl. 4 — 6. §. és 30—35. §.), Bau und Leben etc. 82-93. 1.)

IV. Szakasz.

Aszükségletek kielégítésére szolgáló javak elállítása vagyis a termelés.

16. §. *A termelés általában.*

Szükségletek nélkül semmi létcéljok nem lévén a javaknak, természetes, hogy ezeknek termelése csak a szükségletek kielégítésének szempontjából bír értelemmel, tehát mint eszköz, nem pedig mint öncél. Minden más szempont tehát, amelyből a termelés kiindul, célelles, s az ilyen termelés elveszettnek tekintendő. Pl. a manchester-iskola Smith Adam vezére után az anyagelvű századnak megfelelőleg a gazdaság, a kincs gyűtését tűzte ki a termelés végcéljául, tehát a holt anyagot, nem az embert, akinek szolgálatában kell állania; minthacsak nem az anyag az ember, hanem az ember az anyag kedvéért volna. De különösen a mai capitalismus az, amely ez irányt úgyszólván a legvégső pontig fejlesztette, semmi tekintettel nem lévén a szükségletek és termeivények közti összefüggésre, arányra, amely ez által az úgynevezett esélyes fejtelenségi (anarchicus) állapotot idézte elé a termelésben úgy, mint a fogyasztásban, s megteremtette a már is félelmes mozgalmakban nyilvánuló proletariátust, a gazdagok csekély osztálya mellett a tengernyi koldus-osztályt. Valamint a természet nem csak hasznos, hanem ártalmas dolgokat is terem: úgy az emberek és egész társadalmak is manap azon végzetes hibában szenvednek, hogy nem csak eleget nem termelnek olyast, ami szükséges, hanem oly dolgok nagy tömegét is létesítnek, amelyek csak harmadrendű szükségleteket, vagy hiúságot elégítnek ki; sőt amelyek a szükségletekkel merőben ellenkeznek.

Ezek aztán az ezredek múlva is bámulást keltő, majdnem hihetetlen munkaerővel épített egyiptomi gúlákhoz hasonlíthatók, amelyek mindössze is csak egyes, talán nagyon is kis emberek sírjául szolgáltak. A termelés mai folyamata szintén mutat ily fényes, óriási eredményeket, de amelyek, ha nem is királyok hiúságának szolgálatára, mindenesetre kevés választottnak kéj élvezetére, szeszélyének kielégítésére céloznak.

A termelés ennél fogva csak akkor helyes, ha a szükségletek kielégítését tűzi ki célul. E szükségletüknek mint ilyeneknek megvan a magok természeti törvényszerűsége s fokozódási határa, amelyet csak a természetellenes élet léphet át egyidőre, míg t. i. undor, életuntság, kimerültség, társadalmi elnyomorodás s végre üdvös megsemmisülés véget nem vet neki. Van a munka és élvezet vagyis a termelés és fogyasztás közt egyensúly törvénye, amelynek megzavarása az egész társadalomra káros, sőt néha végzetleges lehet.

Az eszköznek a céllal való fölcserélése könnyen megesik a jelenleg dívó nemzetgazdasági rendszerekben, ahol a nemzetgazdaságtant mint az anyagi érdekek tanát határozzák meg. Itt aztán magoktól lépnek előtérbe ezen öncélok: jav, dologjavak, vagyon, gazdagság; s a szükséglet kielégítésének célja, amelyért vannak, ha nem is egészen háttérbe szorul.

A politikai oeconomiát Angliában, írja Blanqui, csak a vagyonról szóló tudománynak tekintik s ezen elvontságban semmibe sem, sőt a természet törvényén alapuló sajnós szükségességnek veszik azt az iszonyú nyomort, amelyet a munkásokra való tekintet nélkül üzött ipar nyomában jár. — Egy Stuart Mill, egy Koscher is, bár nem absolute, az anyagi érdekeket hangsúlyozza. „A nemzetgazdaságtan, írja ez utóbbi, (Grundlagen der Nationaloeconomie. 10. Aufl. 1880. 21. §.) a népeknek kiválóan anyagi érdekeivel foglalkozik.”

Egy másik hiba, amely a termelés folyamatára nézve uralkodik, az, hogy a gazdaságtant Say nyomán három önálló részre osztják: a gazdagság előállítására, felosztása- és felhasználására, vagy a fogyasztásra. „Pedig akármely fogalmak, törvények és tárgyak forduljanak is elő a népgazdaságban, minden irányban csak két mozzanattal találkozunk: a termeléssel és felosztással; mit már csak az is eléggé bizonyít, hogy a fogyasztás elmélete a divatos nemzetgazdaságtanokban csupán fölösleges függelékül szolgál s mindössze is csak a fényűzésre és meddő felhasználásra tett néhány megjegyzésből áll. Ha a termelésben azon osztalékról kérdezősködünk, amely a társadalom különböző elemeinek a léteszközökből jut: azonnal a felosztás s így a fogyasztás elméleti és gyakorlati kérdeményei állanak élönkbe. Csak két együttélő egyént vegyünk, már itt is különbözően fog kiütni az osztalék, a szerint, amint az egyik a másikhoz való politikai, jogi viszonyát és a természeti szükségességet így, vagy úgy értelmezi. Egyenlő, társas működés csakúgy gondolható itten, mint szenvedőleges, leigázott állapot egyik részről, minden joggal felruházott bitorló hatalom másik részről. A történelem itt aztán több fokozatot mutat a régi s modern rabszolgaságtól kezdve a mai társadalmak alsóbb osztályainak közvetlen és közvetett leigázásaiig, amely fokozatok természetesen a gazdasági felosztás megfelelő egyoldalúságával karöltve járnak.” (Dühring. *Cursus der National- und Socialoeconomie*. 1876. 8-10 1.)

Ez tehát a dolog természetéből folyó tény volna. De a dívó nemzetgazdasági rendszerek a felosztásban csak egy úgyszólván folyó folyamatot látnak, amely egy kész össztermelvénnyül felfogott terménytömegre vonatkozik. És ez alaphibától a nemzetgazdaságtannak socialisticus, nevezetesen Marx-féle kritikai munkái sem mentek. A felosztás elméletét ők is a szokott jövedelmi ágakkal, u. m. a földjövédékkel, tőkenyereséggel, kamattal és a munkadíjjal vélik kimeríteni: holott a mélyebb alapvetésnek inkább azt a felosztást kell szemé előtt tartania, amely magok a

gazdasági, vagy gazdaságilag hatásos jogokra és nem pusztán ezen jogok folyó következményeire vonatkozik; feladata neki a jog vagy jogtalanság rendszerét politikailag vizsgálni és a javak felosztását nem csak az egyed, hanem a csoportok, osztályok tekintetéből is rendezni. Tudnivaló továbbá, hogy a *termelés* tudományos fogalma mindazon tevékenységeket magában foglalja, amelyek a cikkeket és szolgáltatásokat annyira elkészítik, hogy azok használhatók, fogyaszthatók legyenek; magában foglalja tehát a természetnek részben nyers terményeket nyújtó őstermelésén s a további műtani feldolgozáson kívül még a szállítást és kereskedési közvetítést is s mindazt, amit a forgalom szó szoros érteménye jelent. Így hát a pénz is és minden, ami arra szükséges, hogy a termény a tulajdonképi fogyasztóhoz jusson, a *termelés* fogalma alá esik. Csak ezen szigorúbb felfogás a tudományos. Ellenben, ha elválasztjuk tőle az áru forgalmát és a szolgáltatásokat, úgyhogy azok külön mellérendelt vidéket, egyenjogú kört képezzenek, akkor ebből csak zavar támadhat, aminthogy az a szokásos rendszerekben meg is van, amelyek *termelést*, *forgalmat*, *felosztást*, *fogyasztást* s még más önálló szakaszokat kevernek össze, úgyhogy észszerű áttekintésről szó sem lehet. A fogalmakat önmagokra nézve igen élesen el lehet különíteni, a nélkül, hogy az anyagnak elvont szétszaggatása szükséges volna.

Vége a *fogyasztás* vagy *felhasználás* fogalma, amelyet eddig oly ügyetlenül és mellékesen méltattak, mindenesetre nagy jelentőséggel bírhat, ha a helyett, hogy zugba dugjuk, vagy az üzleti élet szabadabb nyelvén a piac *fogyasztását* értsük alatta, előtérbe, a rendszer élére állítjuk s mint politikai és socialis alakzatok szüleményét tekintjük. Ezt tehetjük azért, mert a *fogyasztás* (*consumtio*) az eddigi nyelv szokás szerint egyszerűen a szükségletek kielégítését jelenti. (Lásd bővebben Dühring művében, 7 — 14. 1.) Minden *termelésnek* az ember levén a végcélja, az eddigi fejtegetés alapján a *termelés* fogalmát így határozhatjuk meg Careyyal: „A *termelés* a *természet* erőknek az ember *szolgálatára* való irányzásában áll.” (A társadalmi tudomány kézikönyve (Halász). 383. 1.)

Látván így a *termelés* helyes fogalmát s a szükségletekben kijelölve azt a keretet, amelyen belül a *termelésnek* mozognia kell, most már azon erőket akarjuk vizsgálni, amelyek a *termelést* eszközlik. A szükségletekről s ezek kielégítési eszközeiről mondottakból önként következik, hogy a *termelésnek*: a *természet*, *ember* és *társadalom*, vagy ha az egyesek és a társadalom munkását egybefoglaljuk: a *természet* és a *munka* teszik tényezőit.

17. §. *A természet termelése.*

A természet nyújtotta kész vagyis a szükségletek kielégítésére közvetlenül alkalmas termények száma igen csekély, úgyhogy azok hasonlíthatatlanul nagyobb részét az embernek kell olyanokká alakítani. De bár

mily fontosak is a gazdasági termelés egyéb tényezői; tármennyire látszanak is azok beárnyékozni a termelő-természet hatékonyságát: valamennyi terménynek mégis csak a természet képezi alapját; úgyhogy amit a mesterség természet nélkül látszik létesíteni, az is az ő műve. A gépészet csodálatos művei csak úgy támadhatnak, hogy a természet erőit fel tudjuk használni. „Az angolokat, mondja Franklin, a köszén és a csatornák tették azzá, amik.” (Rau, L. der pol. Oec. I, 139. 1.) A természet nélkül semmi termény sem jöhet létre, még szellemi sem, minthogy a szellem működése is csak a természetből, érzéklésből indulhat ki. Ahol a kültermészet megtagadja szolgálatát, pl. a sarkoknál, vagy az égető sivatagokon, ott a termelés emberre nézve kihaltak látszik.

Vannak népek, amelyek a természet mostohasága dacára is többre viszik a termelésben, mint az áldott vidéken lakók. De ebből korántsem következtethetni arra, hogy a természet termelő hatása *mellékes dolog*; valamint másrésről a *physiocrata*-iskolának sem volt igaza, midőn csak a természetnek tulajdoníta termelő-erőt.

A természet termelése az anyagelemek összeköttetésének, alakjainak változtatásán alapszik. Ebből származnak vagy teremnek az új természeti testek. A természet nagy műhelyhez hasonlít, amely szakadatlan mozgást, sürgés-forgást, alakítást mutat. Az itt készült alakok vagyis természeti tárgyak a szerint különböznek, amint anyagelemeik összeköttetése és az ebből folyó mivoltok különböznek. „Míg valamely tárgy *lényeges tulajdonságait megtartja: addig ugyanannak tekintjük; ha pedig azok bizonyos folyamat következtében megváltoznak, akkor a tárgyat elhálnak, létét megszüntnek mondjuk. Ily változás által a hernyóból báb, ebből lepke leszen. De magából az anyagból egy parány sem vesz el.*» (Samter. Social-Lehre. 1875. 74. 1.)

Már ami az anyagelemek új összeköttetését vagyis új testek keletkezését illeti, abban két mozzanat fordul elő, az első a termelő-erők, a másik az eredmény.

I. A termelő-erők közt első sorban a szervezet alkotó, tenyésztő-ösztöne, a termékenység, érvényesül. E termékenység, valamint a növény-, úgy az állatországban is igen különböző; ami a szükségletek kielégítésére nagy befolyással van, a szerint, amint a termékeny növények és állatok hasznosak, vagy ártalmasak. Némelyek hihetetlen gyorsasággal szaporodnak: míg mások, különösen a fensőbb szervezetek - közt, aránylag kevésbé termékenyek. Az is nevezetes jelenség, hogy a gyorsan szaporodó állatok s növények háttérbe szorítják a lassan szaporodókat. Ez, mellesleg legyen mondva, nemigen erősíti a válfaj törvényét, amely szerint t. i. a tökéletesebb elnyomja a tökéletlent.

De a tenyésztő-ösztön egymaga nem elegendő a tenyészés eszközésére, hanem bizonyos külső hatásokra is van szüksége, amelyek az új lények képződését eszközlik és előmozdítják. Ezek tehát a második föltételt teszik a termelés folyamatában. Ilyen föltétel először is a vilá-

gosság és a melegség, tehát ezeknek fő forrása, a nap, amely nélkül földünk minden tenyészete kihalna. Azért ahol a nap a maga életadó hatását kedvezően kifejtheti, ott gazdag tenyészettel találkozunk, ellenkező esetben ellenkezővel. — Azonban a nap hatását nem kevésbé módosítják s mintegy megzavarják: a tenger közelsége, áramlatának iránya, a száraz föld fekvése s magassága, a szelek, a nedvesség sat.; vagyis a természet termelésében nem csupán a nap befolyását vesszük számba, hanem az összes meteorológiai és telluri befolyásokat, szóval az éghajlatot.

„Az ó- és középkorban nem a legnagyobb és legtermékenyebb államok voltak legvirágzóbbak, hanem a mostohábbak, de amelyek alkalmas tengerparti fekvésökből a legtöbb hasznot húzták, mint Athene, Tyrus, Marseille, Velence s a balti partok szabad városai.” (Mill-Dapsy, I. 1, 51. 1.) Ami a növények tenyészését, szaporodását illeti, erre a tála tulajdonsága majdnem oly befolyást gyakorol, mint az éghajlat; mert a növények tenyésztő-ösztöne a talaj bizonyos tulajdonságához van kötve, amelynek hiányában vagy éppen nem, vagy csak hiányosan érvényesülhet. Ahol akár az éghajlati, akár a talaji viszonyok kedvezőtlenek, ott a tenyészet nem fejlődhetik. „Azért az úgynevezett isothermák, az egyenlő évi melegség vonalai, legnagyobb jelentőségűek a népgazdaságra nézve, mert az úgynevezett terményövek tolok függnek leginkább. De itt nem pusztán az egész év közepső légmérséke, hanem kivált a melegnek a nap- és évszakok közti felosztása, a nyári meleg és téli hideg foka is határoz. Némely növény igen erős hideget áll ki; de forró nyárra van szüksége, s fordítva. Ezen jelenség nélkül, amely a növények téli alvásával függ össze, a sarkok nagy része lakhatlan lenne. Minél távolabb esik valamely földrész az egyenlítőtől: annál kevésbé termékeny.” (Erre nézve sok példát idéz Röscher, Grundlagen der Nationaloeconomie. 1877. 32. §.)

„A karnaki és luxori templomok csaknem örökké fennmaradnának, ha emberek nem rombolnák: míg ellenben Sz.-Pétervár gránit alkotmányai a nagy hőség és hideg miatt alig egy nemzedéket élnek túl javítás nélkül. A déleuropai szövetek szingazdaságát és tisztaságát a ködös, nedves Anglia vegyészeti, tudósai, festői soha nem érhetik utol.” (Stuart Mill. A nemzetgazdaságtan alapelvei. Dapsy. I. 149. 1.)

A termelés ezen föltételeinek különbségéből önként következik, hogy a terményeknek a föld különböző vidékein mind minőségre, mind mennyiségre nézve természetszerűen különbözöknek kell lenniök; hogy tehát az emberi társaságban a szükségleteket egyenlően kielégíteni már csak e miatt sem lehetséges. Az életviszonyok egyenlőtlenségének első forrása maga a természet; a társadalom pedig csak második sorban folyhat be arra az által, hogy vagy közönyösen viseli magát iránta, vagy kevesbíti annak árnyoldalait, vagy intézvényeivel szaporítja is azokat. Ha meggondoljuk, hogy a természetet az emberi ész több-több termelésre kényszerítheti s a terményeket sok tekintetben nemesítheti,

tökéletesítheti: akkor — föltéve, hogy nem önzés kielégítése végetti anarchicus, hanem az ember szükségleteivel arányos termelés a feladat — a társadalomnak, beláthatlan időnkig, elég eszköze van arra, hogy a természeti egyenlőtlenség hátrányait legkevesebbre szállíthassa, s nem kell hitelt adnia azon hamis profétáknak, akik azt hirdetik, hogy a népesedés mértani, a termelés pedig csak számtani arányban növekedvén, a föld nem képes az emberiséget eltartani, s így a mindenféle nyomor, éhhalál sat. általi pusztulás szánalmas állapot ugyan, de elenyészhetlen, mert természeti szükségesség.

„Azon tan, amely szerint az emberi társadalom fejlődése egykor okvetlenül a „nyomor örvényeihez” fog vezetni, semmiesetre sem csupán Malthusnak gonosz indulatú találmánya, mondja Mill is (u. o. IV. 83. 1.). De ennek ellenében felhozhatni a „Die Tagwacht” svajci socialdemocrata újság 1877-ik évi 98. számát, amely Gasparin „Cours d'agriculture” művének azon kimutatását említi, hogy a legnépesebb nyugati országok földterményeit könnyen nyolczszorosra lehet szaporítani; pedig Gasparin 30 év előtt írta művét, amidőn a gépeknek a földművelésre való alkalmazását még nem kezdték meg.

II.

A természet terményei vagy a javak.

Azon alakzatok, amelyek különböző szervetlen és szerves testek alkatelemeinek egyesüléséből és szerves lények tenyésztő-ösztönéből keletkeznek, a természet termelésének eredményét, a terményeket, teszik.

Ezeket nem lehet egyenkint elszámolni; mert beláthatlan azon haszonvehetőségek tömege, amelyeket a kézműtan, kereskedés sat. a természettől elragadott; csak általánosságra szorítkozhatunk.

A természet terményei vagy állagilag mennek át a műtani terménybe, pl. az anyag a szerszámba, fentartási eszközökbe, mint a tápszer, levegő, víz a testbe, vagy mint hasznos, eszményi és reális hatások, pl. az elválasztások, összeköttetések, alakzatok.

A természeti hasznavehetőségek továbbá részint a termelés, részint a fogyasztás vagyis elhasználás elemei, azaz vagy termelő- vagy fentartási eszközök. „Mint termelés tényezői a természeti tárgyak közvetett használatuak s vagy új terményeket hoznak létre, vagy segítségül szolgálnak ilyenek előállítására. Közvetlen használatuak akkor, ha kielégítés eszközéül szolgálnak. A legtöbb természeti tárgy mind a két irányban használható. Maga a legeredetibb s legdúsabb termelő-erő, a nap is használtatik közvetlenül. Épenúgy a víz is, amelyet termelő-erőül és italul használunk. A föld új szervezetek tenyésztésére, de egyszersmint edényre, tüzelésre is alkalmas. Így van a dolog a szerves testekkel is.

— Megfigyelendő még azon különbség is, vajjon a természeti tárgyak

átmehetnek-e egyes emberek birtokába, vagy nem. Általában véve a hasonlíthatatlannal nagyobb szám átmehet; de hogy ez az átmenés mennyire jogos és célszerű, az alább lesz kifejtve. A birtokbavétel csak ott van kizárva, ahol az a tárgy távolsága, vagy tömege miatt nem eszközölhető; így pl. a napot távolsága, a levegőt, az óceánt tömege miatt birtokunkba nem vehetjük.” Samter, Sociallehre. 78—79. 1.)

Ha a legfőbb csoportok szerint tekintjük őket, akkor:

a) általános világ- és földtani hasznavehetőségeket különböztetünk meg, u. m. a világosságot és melegséget, amelyeket részint közvetlenül, részint közvetve használ az ember; továbbá a delezességet és villanyosságot s a föld nehézkedési erejét;

b) légköri alapanyagokat: élenyt, könenyt, szénenyt, legényt;

c) ásmány-terményeket: ként, nátriumot, chlort, kalit, követ sat. az érceket pl. aranyat, ezüstöt, vasat, rezet sat.

d) növény- és állatországi terményeket, amelyek csekély ásmányi keveréken kívül ama négy vagy három alapelemből vannak összetéve.

Ha az egyes terményeket mint egészet azaz a földet tekintjük; akkor Mario (System der Weltoeconomie. II. 2, 300 s. k. 1.) szerint t a lajt és hegy er őt különböztetünk meg; az első a szerves természet-életnek, a másik az ásmányoknak helye. A talaj ismét szárazföldre és víz-erőre oszlik.

1. A szárazföld önmagára nézve, mint az embernek is lakhelye, különféle építkezésekre szolgál.; másodsor a növény- és állatországnak, életfeltétele.

A növény- és állatanyagok a legsürgősb szükségletek kielégítésére szolgálnak. Már mivel a táplálás hasonlíthatatlanul fontos alkészét teszi éltünk fentartásának; a növények és állatok táplálása pedig legbensőbb összefüggésben van az emberével: azért ezt közelebbről is kell méltatnunk. A növények tápszeközei földiek és illékonyak; azokat a talaj, ezeket a levegő tartalmazza. A növények elhalása- s széthullásával mind a kettő újra szabaddá lesz. Ugyanis a földi alkészek a növényekbe s ezekből ismét a talajba mennek; az illékonyok pedig a levegőből jönnek s ismét oda mennek vissza. Ez örökös körzés teheti lehetővé az életet, mint azt már a 7. §-ben is láttuk. A növények termékenysége oly nagy, hogy minden faj, ha egyedül léteznék, rövid idő alatt az egész földön elterjedne; de így a fajok egymást kölcsönösen korlátozzák.

A növények egy része az állatok tápszeréül szolgál. A tápszer kétféle: légenytartalmú vagy vérképző, amely a szervezet kifejtésére és fentartására szolgál, és légeny nélküli, amely a légzés folyamatára szükséges. E szerint az állatország kiterjedése kiválóan a légenytartalmú tápszeközöktől függ. A húsevő állatok e tápszereket köz-

vetve vagyis húsevés által kapják. E tápszerek közt aztán örökös anyagcsere foly. Az állat szénsavat lehel ki, s valamint mindennemű kikülönítései, úgy hullája is vízzé, szénsavvá, ammóniákká és földi részekké oszlanak szét. S így minden elhullott állatnemzedék visszaadja azon tápszereket, amelyek táplálására szolgáltak, hogy azok új növényekké egyesüljenek. — Egy állatfaj szintoly gyorsan elszaporodnék, mint a növény; de az állatok egymást kölcsönösen emésztik és tápszer hiányában is sok vész el. A növény kis helyen is elfér; a növényevő állatnak nagy terület szükséges, a húsevőnek még nagyobb: ezért örökös harc foly közöttük. Az ember, mint a 7. §-ben láttuk, kevert táplálásra van utalva, s így azon talajterület, amelyre szüksége van, nagyobb — mint a növényevő-, de kisebb, mint a húsevő-állaté. Hogy mennyi ember élhet valamely területen, az ennek művelhetőségétől függ, valamint attól is, hogy a tenyésztett növények és állatok mennyire alkalmasak a táplálásra. De tudnunk kell, hogy bármennyire mozdíthatja is elő a természeti termelést a tudomány, oly sikerre, aminőt a gyáripárban látunk, sohasem számíthatunk; mert minden földterületnek megvan a természetes határa, amelyen túl az adott fejlettségi viszonyok közt többet termelnie nem lehet. A föld természetereje mint a növény- és állatvilág föltétele sem jelentékenyebb gyarapodásra, sem jelentékenyebb apadásra nem képes. Erősödését úgy eszközölhetjük, ha a növény- és állatország anyagelemeinek kedvező körzését, új testek alakulását előmozdítjuk, az ártalmakat kiirtjuk s a hasznosakat a bányászat s vegytan segítségével is szaporítjuk. Ha ezt nem tesszük; sőt ha az ember, növény és állat hulladékait nem adjuk vissza a talajnak, hanem akár hanyagságból, akár tisztaság tekintetéből folyóba, vagy tengerbe vezetjük azokat: akkor a talaj ereje meg is gyöngül. Ennyit a szárazföldről.

Ami a vizet illeti, ez szintén kétféle szolgálatot tesz, részint mint szállító- és hajtó-erő, részint mint az állati és növényi élet országa. Ez utósó tekintetben a víz ugyanazon jelenségeket mutatja, mint a föld, kivéven, hogy a benne élt növények és állatok a szállékony tápszereket nem a levegőből, hanem a vízből s a földieket is inkább a vízből veszik.

2. A hegyerő alatt az ásmányok összesége értendő, akár a föld fölületén, akár gyomrában, vagy a vízben vannak. Ha a szántóföldön gabonát termesztünk, vagy a tengerben halat: akkor mint talajerőt használjuk őket; ha pedig agyagot ásunk a szántóföldön, vagy sót nyerünk a tengerből, akkor mint hegyerőt használjuk.

Az ásmányok tulajdonképekre és nem-tulajdonképekre oszlanak. A tulajdonképek, amelyekhez az érecek, kövek, földek, sók tartoznak, életerő hozzájárulása nélkül alakultak és csak épületekre, szerszámokra, edényekre használhatók s csak alig észrevehető mérvben szaporodnak, úgyhogy bízvást szaporíthatlanoknak tekinthetők. Ellenben

a szó teljes értelmében elfogyaszthatók, s így évezredek múlva, főleg némelyek, ki is fognak merítettetni.

A n e m-t u l a j d o n k é p i ásmányok, amelyek életerő közrehatásával támadtak, kevés kivétellel csak tüzelő- s világító-szerű használhatók s valamint a tulajdonképek, szintén szaporíthatlanok és elfogyaszthatók. Ami különösen a kösznet illeti, ki van számítva, hogy telepei századok múlva teljesen kimerülnek, jó és közel fekvő telepei pedig sokkal rövidebb idő alatt Ez aggodalom főleg a gyáripáros Angliát szállta meg, ahol sok irat jelent meg újabban e tárgyról. A segély talán egy más oldalról, a naptól jöhet egykor. A nap ugyanis túlbőven árasztja ránk melegét; s remélhetni, hogy sikerül egykor oly eszközöket találni fel, amelyek e meleg összpontosítására, tetszés szerinti lekötése- és elszabadítására alkalmasak. Hiszen a tüzelő elégsénél szabaddá lett meleg sem látszik egyébként, mint-a növények életfolyamata alkalmával megkötött napmelegnek. Ennek lehetőségét azon összefüggés is valószínűbbé teszi, amely a meleg és mozgás közt észlelhető. Minden mozdító-erőinknek a nap melege a szülőanyja. Ez eszközli a lég áramlatait, hajtja szélmalmainkat, szétoszlatja a légben összehalmozódott életveszélyes testecsskéket; ez párologtatja el a tenger vizének bizonyos részét, hogy az ismét cseppfolyóvá levén, a földet megnedvesítse s folyókat képezzen, amelyek a tengerbe való vissza folyásukban mint vizerő hatnak; ez látja el a tüzelő-anyagokat meleggel, amely a víztől megkötötven a gőz csodaerejét hozza létre; ez fejleszti ki ugyanazon az utón az állati izomerőt is. S ha végre megfontoljuk, hogy dörzsölés is idéz elé meleget; s hogy a mozgás melegbe mehet át: akkor e téren a legfontosabb fölfedezésekkel biztathatja magát az emberiség, fölfedezésekkel, amelyek fafölsőleget fognak nyújtani, a szénnek később bekövetkező fáradságos kiaknázását fölsőlegessé s az ipart, amely most többnyire egyes helyekhez, erdősegek- s szentelepekhez és vizekhez van láncczolva, szabaddá teszik.

18. §. Az ember termelése vagyis a munka.

1. A munka fokozatos fejlődése s fogalma.

A szükségletek kielégítésére szolgáló javak elállításának második tényezője az emberi munka. Természetes, hogy az ősidők embere, csakúgy, mint manap is a vadak, közvetlenül merítette a természetből élte fentartásának eszközeit s alig valamicske módosítást tett rajtok. Munkája mindössze is abból állott, hogy kielégítésének eszközeit birtokába vette. Ámde nem kell gondolni, mintha ez oly könnyű dolog volt volna. A természettel, az állatokkal való küzdés bizonyára nehezebb vált az ősembernek, mint ma valamely javnak szövevényes munka általi elállítása. De bizonyos, hogy ez idő, az ember tökéletesedési hajlamát tekintve, aránylag rövid lehetett. Hogy az ember a természet nyújtotta anyagot óhajtása és céljai szerint alakítsa, vagyis termelőleg járjon

el, az bizonyos mérvben már igen korán történt. A mai ipar, gépek, ruhakelmék, paloták, művészetek sat., mint minden a természetben s emberi életben, csak fokozatosan fejlődhetvén ki, ezeknek csiráit, kezdetleges alapelemeit már a legrégebbi hagyományokban feltaláljuk. Mint eszes lény az ember azon termelő-erőn kívül, amely szorosan a természethez kapcsolódik, egy másikat is érvényesít, amely csak az ő sajátja. Az állat is hatalmába keríti a nyers terményeket s fel is dolgozza azokat céljai szerint, de csak ösztönszerűen.

Az állatnak is van némi befolyása a természet termelésére, de csak mint természet-alkrésznek. Ellenben az ember mintegy ellenébe is helyezheti magát a természet termelésének, midőn annak szárait kezébe ragadja, azt céljai szerint vagy elnyomja, vagy előmozdítja; midőn a természet erőit, amelyek sziláján, akarat nélkül, gyakran ugyan célszerűen egymásba fogózva, de gyakrabban egymás hatását ellensúlyozva működnek, rendező szellemével szerves összefüggésbe hozza, s amit a természet csak évezredek alatt hajtana végre, ő kevés század alatt létesíti. Fokozottan tovább haladván fejlődésében, nem csak a természet terményire hatott alakítólag; hanem a folytonos küzdés által mindinkább megerősödve, a természetet több s jobb termelésre kezdé kényszeríteni, a természeti tenyésztést mesterséggel kapcsolá össze, a hasztalan és kártékony állatokat és növényeket pusztítá, a hasznosakat ápolá, erdőségeket írta, pusztaságokat mosolygó mezőkké változtata sat. s mindez által a földet több-több ember eltartására képesíté. Így a természetet, amelynek azelőtt ő volt rabja, szolgájává tette, a teremtet mintegy folytatta, vagy továbbfejlesztette, természetesen csakis a természet törvényeinek határában belül.

Legtöbben úgy vélekednek, hogy az ember baromtenyésztéssel kezdte termelési szerepét; minthogy a földművelés állandó helyekhez van kötve. De mivel nem csak gabona-féle növények alkalmasak az élet fentartására; s az emberek a növények tenyésztésének gondolatára is szintúgy rájöhettek; s mivel végre az egyik vidék állattenyésztésre, a másik földművelésre kínálkozik: azért nem lehet az első véleményhez szigorúan ragaszkodni; hanem legcélszerűbb a biblia azon kijelentését fogadni el, amely szerint ős-szülőink mind baromtenyésztéssel, mind földműveléssel foglalkoztak legyen.

A mondottakból nem nehéz arra következtetni, hogy a természet termelésének továbbfejlesztését az ember testi erővel is eszközli ugyan, de tulajdonképpen szellemi tevékenysége annak tényezője. A szellemi tevékenység s így az emberi termelés alapját az ismeret teszi. A természet igen jó anya, csak úgy szórja áldásait. De az ember csak fokozottan ismerte föl azokat; s e fölismerés, a természet törvényeinek fölfedezése és felhasználása egyre tart s végtelen tökéletesedésünknel fogva nem is végződik be a földön soha. De ha bevégeződnek is, az oly beláthatlan idők múlva történnék, hogy semmi okunk sincs némely el-

vont vizsgálódás azon töprenkedésére, amely szerint a föld elérendvén legfelsőbb fejlettségét, képtelen lesz a szaporodó emberiség eltartására. Mi egy század a természet s az ember életének fejlődésében?! S már csak a múlt század legelső gazdái is hihették volna-e azt a magas fokot, amelyre a földművelés a jelenben emelkedett? Az ember, mondja Koseher, a sziklát is (pl. Máltát) vagy a folyót is termésre kényszerítheti (pl. a kínai úszókertek.” (Grundlagen der Nationaloeconomic. 13. Aufl. 69—68.) „Hány despotia nem uralkodott Perzsián és Indián! De mindenik tudta, hogy első sorban a folyamvidékek öntözése a kötelessége, amely nélkül ott a földművelés lehetetlen, vele pedig paradicsomi. Csak a fölvilágosult Anglia nem vette ezt észre, elhanyagolván a csatornákat és zsilipeket s csak későn, az iszonyú éhség ismétlődő jelenségei láttatják be vele, hogy India öntözés mellett paradicsom maradhatott és az angol uralmat is biztosította volna, míg most pusztaság.” (Engels, Umwälzung der Wissenschaft. 153. 1.)

E tevékenység aztán a természeti termelés körén kívül is, önállólag, mint szellemi szükségleteink kielégítése, mint az embernek valamennyi földi lények fölötti fölénye nyilatkozik. Természetes, hogy ez a társadalmi fejlődés azon fokán, ahol az ember egészen anyagi létének fentartásaért kénytelen küzdeni, csak kivételesen történhetik; mivel arra, hogy szellemi céljainknak élhessünk, az anyagi gondoktól való bizonyos mentesség s így idő és kedv szükséges. Fájdalom, e tekintetben a mai társadalom is még nagyon kezdetleges állapotot mutat, amennyiben az emberiség hasonlíthatatlanul nagyobb fele még mindig csupán érzéki létének fentartásaért küzd, a nélkül, hogy azt biztosítania, vagy legalább tűrhetővé tennie sikerülne; pedig az ember nemesebbik fele, rendeltetése nem állati, hanem szellemi, erkölcsi; s így a társadalomnak, mint az emberi rendeltetés könnyebb eszközölhetése végett alakult legfelsőbb szervezetnek, mindent s így az anyagi viszonyokat is az erkölcsi cél tekintetéből kellene rendeznie.

Az embernek a gondolkodás vagy ismerés talaján alapuló akár anyagi, akár szellemi termelése munkának neveztetik; de megjegyezzük, hogy a gondolkodás vagy ismerés már maga is munka. Ennélfogva az ember munkája még az egészen gépiesnek látszó dologban is öntudatos, eszes lény tevékenységéül fogandó fel; nehogy a munkát, mint az a jelen tőkepenzes időben történik, önmagára nézve vegyük, a munka mellett az emberről megfélemedkezzünk, őt csak eszköznek tartsuk. Bennünket az ember munkája érdekel, az, amiért munkálkodik. Valamint az egész természet jelenségei mozgásra vihetők vissza; valamint az egész emberiség élete egy nagy forgatagot képez a világ örök egyetemes mozgásában: úgy az egyes ember élete is egy kicsi víz-, vagy légörvényhez hasonlítható, amelyben minden részecskéje, minden működése, hallása, látása, érzése szakadatlan mozgással van összekötve; következésképp a

munkát legáltalánosabb vonatkozásban, úgy is lehet meghatározni, hogy az: mozgás létrehozása.

„Munkaerő alatt azon testi és szellemi tehetségeket értjük — mondja Marx. (Das Kapital. 2. Aufl. 152. 1.) — amelyek az ember élő személyiségében léteznek s amelyeket ő mozgásba hoz, valahányszor haszonértéket akar termelni.” Világos, hogy a határozott cél nélküli mozgás, pl. a kéznek, lábnak céltalan ide-oda való mozgatása, falevélnék lépése nem mondható munkának. Az erőnyilvánulásnak vagyis munkának javak szerzésére irányuló mozgásnak kell lennie; mert a gazdaságnak lehető legnagyobb termékenység a feladata. A szándékot, célt azonban más is kitzúzheti s a munkát másokkal, állatok- és gépekkel is végrehajthatja.

2. A munka nemei.

A munka termékeny, vagy terméketlen lehet, a szerint, amint legalább a termelési folyamatra szükséges fentartást megszerezni képes, vagy nem. — Továbbá termelő, ha befolyást gyakorol a javak előállítására. Nem minden szerzés vagy kereset termelő-munka; mert az mások munkája gyümölcsének eltulajdonítására is irányulhat. Sőt rontó (destructiv) is lehet a munka, midőn a meglevő javakat elpusztítja, pl. az uzsora, amely áldozatait ledérségbe, feslettségbe való bonyolítás által kizsákmányolja. Végre a munka személyes szolgálat és dologmunka lehet. Az első közvetlen személyes hasznot azaz benső javat termel, a második dolgokhoz köti a hasznot s ezek által származtatja a személyhez. így pl. a tanító, orvos személyes szolgálatot, a földművelő, kézműves sat. dologmunkát végez.

Tekintve a szükségletek és javak sokféleségét, a munkát is mind minőségre, mind mennyiségre nézve még sokféleképp lehet osztályozni, amint azt alább tenni is fogjuk; a testi és szellemi munka közti különbséget azonban már itt kell kiemelnünk. Testi munkának a test azon célzatos tevékenységét nevezzük, amely a külvilág tárgyainak anyagi megváltoztatására irányul; szellemi munka alatt pedig a lélek azon mozgását értjük, amely a szellemi téren új alakzatokat, változásokat hoz létre. De valamint a test és lélek szorosan összefüggő egységet alkot, úgy a testi és szellemi munkának elkülönítése sem veendő betű szerint, hanem úgy, hogy: „minden munka, jóllehet túlnyomólag vagy szellemi, vagy testi, mind szellemi, mind testi munkaerőnek kifolyása. Az míitan haladása mindinkább a szellemi elemet emeli érvényre a munkában, de fájdalom, nem valamennyi munkásra, hanem csak azokra nézve, akik a közönséges munkával mint minősített munkaerők állanak szemközt. A kézimunkában ezen ellentét még nem volt éles, és a kézimunkán alapuló műiparban még ma sem igen éles; de a gépiparban a munkások gépabrákolókká alacsonultak.” (Schäffle. Das gesellsch. System etc 1.107.1.)

„Vajjon a testi, vagy a szellemi munka-e értékesebb, az attól függ, hogy melyik szükséges a cél elérésére. Rendeltetésünk erkölcsi szempontjából könnyű felfogni, hogy általában véve a testi munka mögötte áll a szelleminek; de amennyiben az bizonyos célok eszközzésére okvetlenül szükséges, egyenjogú vele. Sőt még azt sem mondhatni, mintha a testi munka mindig csak teher, a szellemi pedig élvezet volna. Bizonyos mértékig a testi munka is élvezet, valamint a szellemi bizonyos határon túl terhünkre esik. A kétféle munka jelentőségének mérlegelésénél következő szempontok érvényesülnek. Eszes munkásságát joggal kizárólagos vidékének, magasztos előjogának, büszkeségének, emberi méltósága magvának tekintheti az ember. Természetes, hogy ezzel a testi munka értékének magától is annál inkább sülyednie kell az ember szemében, minél nagyobb mérvben háríthatja azt állatra és természeterekre, s minél jobban meggyőződhetik arról, hogy a túlságos testi munka ártalmára van a szellemnek. De bármint fogjuk is fel a dolgot, a termelésnek monnóra van szüksége, akár ember, akár állat és természetere végezze a testi munkát. Míg azt maga a testi ember végzi: addig a termelés alsó fokon marad; csak ha az ember több-több szellemi tevékenységet fejt ki a munkában s annak testi részére több-több állat- és természetert használ, fejlődhetik magasabb és magasabb tökélyre a termelés, mind az anyagi, mind a nem-anyagi téren.” (Samter. Social-Lehre. 92. 1.) Azonban a testi munkáról végkép lemondani az embernek még akkor sem lenne célszerű, ha tehetné. Mert a tevékenység lelki és testi szüksége levén, nélküle a test elcsenevészne. A munka tehát az emberi eszme megvalósíthatása és a társadalom fenmaradhatása tekintetéből is kötelesség; úgyhogy a biblia itt is könyvek könyvének bizonyul be, midőn a munkát megparancsolja, de egyúttal meg is szenteli.

3. Az egyedi és a társas munka (munkafelosztás).

a) Az egyedi és társas munka mivolta. A gép kerekei elszigetelten kevés eredményt, vagy semmit sem mutatnak: tervszerűen egymásba fogózva pedig csodálatos erőt fejtenek ki így áll a dolog az egyedi és társas vagy testületi, együttes munkával is. Az egyesülésben roppant erő rejlik. Ennélfogva a munkának egyedire és társasra való felosztásáról külön kell szólanunk.

„A népeség és a társulási erő növekedésével mindenütt azt látjuk, hogy az ember mindinkább a természet urává lesz s birtokába jut sok tárgynak, amelyekkel az érték fogalmát köti össze. Crusoének a szigeten elejénte, míg t. i. bizonyos termelési szerszámokhoz nem jutott, éheznie is kelle. De most már íja, sajkája s horogja is levén, madarat és nyulat is lóhet s halat foghat.

Amint egyszer sajkája a tengerpart mentében evezgete, egy vele hasonló helyzetben levő emberre akadt. Ennek nem volt sajkája, de tökéletesebb nyilával kétszerannyi madarat vala képes löni, mint Crusoe.

Kicserélvén napi szerzeményeiket, mindegyikök annyit kapott egy napi munkájaért a másiknak szerzeményéből, amennyit csak hét napon szerezhettek volna. Így mindketten sokat kerestek az által, hogy erőiket állapotuk javítására egyesítették, s mindegyik kevesebb megszakítással szentelheti magát azon foglalkozásnak, amelyre legképesebb. Hasonlíthatlanul kevesebbre mennének, ha mindegyikök elszigetelten dolgozva, a szakács, szabó, kőműves, ács sat. teendőit kellene egy személyben végeznie. Ha a szigetlakó feleségre tehet szert, akkor ő maga vadászatra járhat, felesége a húst főzi s a bőrből ruházatot készít. Ő lent természet, felesége ruhává fonja, szövö. A család növekedvén, az egyik a földet műveli, a másik húsról gondoskodik, a harmadik a háztartást viszi, ruházatot s edelt készít. A társadalmat nem a személyek teszik önmagokban, hanem szolgálataik kicserélése, vagyis a forgalom. Hogy pedig forgalom létezhesék, különbségnek kell létezni. A társadalom azon egyesületekből áll, amelyek a különbségek létezéséből származnak. Tisztán mezőgazdasági községek közt alig létezik társulás, míg ellenben magas fokon áll ott, ahol a gazda, ügyvéd, kereskedő, ács, kovács, kőműves, építész, takács, vas- és gépgyáros sat. együtt van. Így van ez a szervezetlen világban is; az egyesülési erő a különbségek növekedésével nő, de mindig határozott arányok törvényével egyezően.

Minden társulási tény mozgási tény; ebben eszméket közölnek, kölcsönös szolgálatokat tesznek, javakat cserélnek ki. Minden erő mozgásból keletkezik; azért az embernek arra kell törekednie, hogy mozgása folytonos legyen; mert ha szaggatott, akkor folytonosan erőt pazarol, s az előidézett mozgás mégis csekély, mint az pl. a gabonának kőfelemelése és leejtése általi kezdetleges őrlésénél történik. Minél folytonosabbá teheti az ember működését: annál tovább halad a természet meghódításában. Crusoe köszörült kagylójáról átmegy a késre, a fűrészre, ívre s végre a köralakú fűrészre s így ugyanazon testi erővel ezerszerre nagyobb eredményeket ér el. A kiszáritásnál a gazda csakis a mozgás folytonosságát igyekszik létrehozni.

Az elszigetelt telepítvényes mozgásainál semmiféle folytonosság nem létezhetik, amely erőnyerést eszközölne; mindenféle munkát magának kell végeznie; de ha szomszédja van, foglalkozásaik különbsége csereviszonyt, bővebb s jobb termelést idéz elé. A mezei gazda nem szorult arra, hogy gazdatársával, a varga másik vargával cserélje ki terményeit. Midőn a vagyonosság és népesség szaporodik: akkor emelkedik a társadalmi forgalom, mert a férj feleségével, a szülők gyermekeikkel s a gyermekek egymással szolgálatokat cserélnek ki. Más családok is vannak a környéken, amelyek mindnyájan saját tengelyeik körül forognak, míg a község, amelyet alkotnak, folytonosan egy központ körül kering s mindinkább oly rendszerré alakul, aminőt az égi-testek mozgását kormányzó gépezet mutat.

Minden, ami a társadalomban a mozgást elősegíti, csökkenti a j a-

vak értékét s emeli az emberét. Minden, ami a társadalmi mozgalmat késlelteti s a szabad társulást akadályozza, akadályozza egyszers mint az értékek csökkenését, késlelteti a javak szaporodását, feltartóztatja az egyéniség fejlődését s csökkenti az ember értékét.” (Carey Henrik. A társadalmi tudomány kézikönyve. Halász. 69-96. 1.) Több embernek munkája, akik ugyanazon, vagy különböző, de összefüggő termelési folyamatokban tervszerűen egymás mellett és egymással dolgoznak, társas vagy együttes vagy gyűmunkának nevezetik.

b) A társas munka vagy munka felosztás előnyei.

„Ily munkával szemközt az elszigetelt egyes munka eredménye csekély s néha lehetetlen. Pl. egy huszárszázad tömeges támadása egészen más, mint az egyenkint támadók ereje. Valamely nagy terhet egyes emberek nem is mozdíthatnak meg, tömegben pedig könnyen bánnak vele. Ehhez járul, hogy az ember Aristoteles szerint politikai társas állat lévén, társaságban jobb kedvvel dolgozik sigy többre megy. S ha valamely munkát, pl. gyapjúnyírást, aratást, heringfogást rövidebb idő alatt kell elvégezni, azt is csak társaságban eszközölhetni.” (Marx. Das Kapital. 1872. 11. Kapitel. 333. 1.)

A társas munka előnyeit legjobban észlelhetni a műiparban. Itt vagy többféle önálló iparosok ugyanazon cikkeken, pl. hintókon egy műhelyben dolgoznak, míg azok egészen el nem készülnek, úgyhogy némelyek csupán nyerges-, némelyek csupán lakatos-, mások csupán szabómunkát sat. végeznek; vagy több iparos ugyanazon, vagy hasonnemű cikkeket készít, pl. papírt, v. tüt sat. Ez legegyszerűbb alakja a közös munkának. De ez még kézmű-szerű munka; gyárszerű és előnyösebb lesz, ha ugyanazon cikknek minden egyes részét más-más munkás csinálja, az egyik pl. csak bizonyos kerekeket, a másik bizonyos csavarokat sat. Egy tüt mintegy 20 műveleten és így 20 munkás kezén vándorol keresztül, míg elkészül. így egy munkás a másíknak kezére dolgozik. Az órásságot még száz év előtt is kevés munkafelosztással üzték: ma már az egyes szögecskék, kerekecskék, üvegek, horgonyok, lánczok sat. számára külön gyárak léteznek.

A munkások társas tevékenysége egy gazdag tagoltságú szervezet-hez hasonlít. Minél alsóbbrendű a szervezet: annál kevésbbé különböznek működései, s fordítva; épenúgy az emberek tevékenysége is annál többágú, minél fejlettebb a társadalom. Vannak aztán, akik a kész alkatrészeket kisebb-nagyobb egészékké s végre teljes egészszé osszerakják. A társas munka e szerint felosztás és egyesítés mozzanatokat mutat, amelyek csali két különböző jelenésmódja ugyanazon folyamatnak. „Már csak egyes gyár is csodája a munka épenoly aprólékos felosztásának, mint egyesítésének. Még nagyobbyszerű a gyár mivolta a maga területi s világ-

földrajzi tagoltságában. Az egymás kezére dolgozó üzletágak utcák, negyedek, kerületek, tartományok szerint telepednek meg egymás mellé.” (Schäffle. Ugyanott, II. 184. 1.)

E felosztás rendkívül fokozza és *tökéletesíti a munka termelő-erejét* *Aki mindig ugyanazt a gémet csinálja, annak abban lehető tökélyre kell jutnia s többet is termelnie, annyival inkább, mert testi és szellemi egyediségének legjobban megfelelő munkában gyakorolhatja magát s ez után feltaláló is könnyebben lehet.* „Ehhez járul azon idő és költség kímélése, amelyet az inaskodás fölemészt, továbbá azon előny, hogy sokan egy műhelyben, ugyanazon műszerekkel és hajtó-erőkkel, egy fűtés- és világítás mellett s könnyebben eszközölhető felügyelés alatt dolgoznak, ami a költségeket érezhetően kevesbíti s a sikert jobban biztosítja. Az sem csekély előny, hogy a gyár fő feladata mellett melléktermelést is eszközölhetni, pl. a szeszégetéshez burgonyatermelés, marhahizlalás sat. csatolható. (Schäffle. Ugyanott. II. 184-5. 1.) A munkafelosztással járó termelési többletre figyelemreméltó példa az, amelyet Smith Ádám hoz fel (Untersuchung über das Wesen und die Ursachen des Volkswohlstandes. Deutsch v. F. Stöpel. I. B. 8.): „10 munkás egy nap alatt 48.000 tüt csinál: míg ha mindegyik egész tüt csinálna, 200-ra sem vihetnék.” „Angliában a munka- és használati felosztás alapján külön párosítás által óriási állatokat sikerült tenyészteni: elefánszerű lovakat s oly futókat, hogy egy perc alatt 3500 lábnyi tért futottak be, hizó-ökröket, amelyek mellett a német ökör borjúnak látszott.” (Roscher. Nationalöconomik des Ackerbaues. 8 Aufl. 563- -4.1.) Ha a munkás a gép minden részét egymaga csinálja, majd helyét és műveletét, majd műszerét kell változtatnia, s így időt vesz s mesterségében sem tökélesedhetik; szóval a rész-munkánál egészen más folytonosság, egyenletesség, szabályosság, biztosság, rend uralkodik, mint az önálló mesterségben, vagy csak az egyszerű társas munkában is.

„Ha csak magát a munkát vesszük tekintetbe: akkor a társadalmi termelésnek a maga legfőbb nemei, mint földművelés, ipar sat. szerinti elkülönítését a munka általános felosztásának tekinthetjük, ezen termelési nemeknek fajokra és alfajokra való elkülönítését különös felosztásnak, a műhelyen belül való elkülönítést pedig egyenkinti felosztásnak. A munka minden kifejtett és árucseré által közvetített felosztásának a város és falu elválasztása teszi alapját. Mondhatni, hogy a társadalom egész gazdasági története ez ellentét mozgásába foglalható össze. (Marx. Das Kapital. 2-te Aufl. 362-4. 1.) Ez azonban csak a polgárosult népekre nézve értendő, amelyeknél a szükségletek és az ezeknek megfelelő javak tovább fejlődtek. Itt a munka, nagyban, először is két fő csoportra oszlik: dologi (népgazdasági) és szellemi kielégítési eszközök termelésére. Az első ismét nyerstermények (mezőgazdaság, bányászat) termelésére és azoknak (kéz- és gyáripari) feldolgozására oszlik;

a másik pedig a művészet, tudomány, állami s társadalmi élet különböző irányai szerint. Ezen könnyen megkülönböztethető két fő csoporthoz a személyes részint anyagi, részint szellemi szolgálatok járulnak. Mindezen csoportok aztán alcsoportokra, ezek alosztályokra, ezek pedig a legapróbb alkrészekig szálló műveletekre osztatnak. Kezdetben azonban nem így volt a dolog.

Ha a fajok keletkezésének manap nagyon divatos föltételétől eltekintünk is, amely szerint t. i. az első ember egészen vad volt; s azon a Teremtőhöz s emberhez mint eszes lényhez legillőbb kijelentést fogadjuk is el, hogy már Kain és Ábel állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkoztak: bizonyos, hogy az egész földre elszéledett emberiség nemegy része vadságba sülyedett legyen, mint azt a még most is található vadnépeken kívül Babylonia s más birodalmak eltűnt magasfokú polgárosultságának emlékei bizonyítják. „Ezen kezdetleges vadállapotban is meg volt a társas munka, ha csak a férfi és asszony között is, akiknek együttélése mintegy csirája, alapeleme a társadalomnak, társadalom kicsiben. A férfi és nő megosztják munkájukat, hogy fentartási eszközeiket megszerezzék. A férfi kényszeríti asszonyát, hogy dolgozzék neki, teherhordója legyen: míg ő tetszés szerint választja foglalkozását. Ezen felosztás tovább foly a társadalom rabszolgaság alakjában. Az úr könnyű módon, pl. vadászattal csak annyi s olyan javakat szerzett magának, amelyek élvágyát kielégítették: a többit a rabszolgáknak kellé kiteremteniük. Tovább fejlődik vagyis nagyobb terjedelmű lesz a különböző foglalkozások felosztása ott, ahol a rabszolgaság eltörlésével a szükségletek s ezek kielégítési eszközei szaporodnak. Kitészik ebből, hogy a munkafelosztás, legalább közvetlenül, nem függ a társadalmi formától, hanem épenúgy megvan¹ a kezdetleges családi életben, mint a rabszolgaság és szabadság országában s csakis a szükségletek szaporodása szerint fokozódik. A munkafelosztás tehát oly régi, mint maga a férfi és nő társasága. A munkának a társaság közti felosztása nem egyéb, mint társas, közös munka.” (Samter. Social-Lehre. 94-95. 1.)

Természetes, hogy a munka eredményének is közösnek kell lennie, s a jog eszméjénél fogva épen nem fogadhatni el Samter s mások azon nézetét, hogy attól el kell tekinteni, kinek javára történik a munka, s teljesen megegyeztethető a társas munkával az, hogy annak eredménye ne a munkásoknak váljék javára; minthogy társas munka alatt nem a társaság vagy társadalom munkája, hanem társaságban, együttességben eszközölt munka értendő. De részünkről a társas és társadalmi munkát egynek tartjuk. Társadalomba azért állottak az egyedek, hogy közös rendeltetésüket annál könnyebben elérhessék; következőképp mint minden életviszonynak, úgy a munkának is a társadalmat kitevő egyedekre azaz a társadalomra való tekintetből kell szervezve lennie. No de erről alább lesz szó.

c) A társas munka árnyoldalai.

A társas munka sok előnye mellett úgy is intézhető, hogy az magasabb nemzetgazdasági, valamint általános erkölcsi szempontból nem csak hátrányos, hanem veszedelmes is lehet. Ily veszedelem:

1. „A munkás egyoldalúsága és kiképzésének hiányossága. Némely lakatos, aki evről-évre csak kulcstollat csiszol, nem képes többé egész kulcsot csinálni. S ily tisztán gépies munka lassankint eltompítja, megöli a szellemet Másrésztől meg az egyoldalú szellemi munka a testet veszélyezteti. „Valamint a választott népek homlokára volt írva, hogy Jehova tulajdona: úgy a munkafelosztás is bélyeget nyom az iparos homlokára, amely őt a tőke tulajdonává teszi,„ mondja Marx (u. o. 374.

1.) „Lelketlenül, minden gondolkodás nélkül, gépileg vinni véghez a gyári munkát, ez legelőnyösebb a tőkésre nézve. A munkás itt csak géprész. És csakugyan a 18. század derekán voltak gyárak, amelyek bizonyos titkos munkákra félbárgyú embereket szerettek fogadni. Smith Ádám szerint az ugyanazon egyoldalú munkával sokáig foglalkozó gyáriparos oly tudatlanná és ostobává lesz, amennyire csak ember lehet, elcsenevész testileg, lelkileg. Ez ellen Smith Á. állami néptanítást ajánl, de persze homoeopaticus adagokban. De másképp beszél Garnier G. francia fordítója, mondván, hogy az iskolázás merőben ellenkezik a munkafelosztás elvével.” (u. o. 375. 1.)

2. Éretlen gyermekeknek és asszonyoknak munkára való alkalmazása s így a háztartás és gyermeknevelés elnyomorítása, a gyermekek testi lelki elcsenevészése. Ezen gyári felügyelőséggel akarnának segíteni, de hasztalan.

Az anyák hétről-hétre nincsenek gyermekeik körében. „Mivel némely családi életmozzanatok, pl. a kisdetek szoptatása, ápolása sat. okvetlenül szükséges: azért a tőke szolgálatába távozó anyák helyetttest kénytelenek fizetni, aki a ház egyéb munkáit is, varrást, foltozást sat. végezi. Ez nagyon csökkenti a jövedelmet. Hát a mindenféle erkölcsi veszélyről mit szóljunk, amelynek a gyakran magokra hagyott gyermekek ki vannak téve! A nagyobbacska gyermekeket aztán szintén munkába viszik. Az apa ezelőtt csak a maga erejét adta el; most eladja az asszonyt és gyermekét. Rabszolgakereskedő lett. A gyermek- és asszonymunkakereslet egészen a négerrabszolgák keresletéhez hasonlít, amint azt az amerikai újságok hirdetik.” (Marx Das Kap. 412-13. 1.) Az elhagyott gyermekeknek gyakran mákonyt adnak, s ezek, ha el nem halnak, kis öregekké törpülnek, vagy kis majmokká zsugorodnak.” (U. o. 417. 1.)

3. Az agyondolgozás, vagy beltérüleg, pl. a darabszámra való munkánál, vagy külterüleg a munkának kelleténél hosszabb tartama által. így pl., mondja Schäffle, az angol vasúti öröknek hetenkint csak 16 órát engedtek alunni.

4. A munkásoknak a gyárakban és szűk szállásokban való össze-

zsúfolása sokfélekép veszélyezteti az erkölcsöt, megrontja a családokat.” (Schäffle. Ugyanott. II. 187-188. 1.)

A munkafelosztás veszélyei legnagyobbak a mai tőkepenzes termelésnél, főleg a gyáripárnál, mint azt Marx Das Kapital műve egyéb helyein kívül a 236-262. lapokon hiteles hivatalos adatokra támaszkodva ijesztő színben ecseteli. Először is elmondhatja a nottinghami Broughton-nal a csipkegyárak munkásainak a polgárosult világban nem ismert szörnyű helyzetét. Reggeli 2, 3, 4 órakor felferik szutykos vaczkaikból a 9-10 éves gyermekeket és éltök tengetéseért éji 10-12 óráig dolgoztatnak velök, mialatt tagjaik kiasznak, alkatuk összezsugorodik, arcvonásaik elbárgyulnak és emberi lényök kőszzerű merevségbe sülyed, amelynek már csak megpillantására is borzadunk. Mit gondoljunk oly városról, amely azt kérvényezi, hogy a napi munka 18 órára szállítsék?! Mi szónoklunk a virginiai és karolinai ültetvényesek ellen: pedig azok négervására minden korbács és emberhússal való üzérkedés daczára sem oly gyalázatos, mint ezen lassú emberölés, amelylyel a tőkésék fátyolt és gallért gyártatnak a magok hasznára. — A pottery-i fazekasok helyzete hivatalosan megvizsgálatván, azt tüntette elő, hogy 7-8 éves gyermekeket 15 órai, sőt néha egész éji munkára is kényszerítenek heti 3 sh. 6 dénárért. Azért a halálozás ijesztő. A fazekasok, férfiak és asszonyok, testileg, erkölcsileg elcsenevészett, törpe, korán megöregedő, rövidéletű, mindenféle nyavalyának kitett osztályt képeznek. Épenígy áll a dolog a gyufamunkásokkal is. Ezek közt borzasztó pusztításokat tesz a gyufagyártással járó saját betegség. Egy 13 éves fiú így panaszkodott: „Szemünk a kimerüléstől lecsukódott, lábunk kisebesedett; naponkint 16 óráig is kellvén dolgoznunk, hetenkint 7-8 napra rúgott munkánk. 7 éves öcsémet hátamon vittem a havon keresztül, s ő is 16 óráig dolgozott, s gyakran evésre sem kaptunk szünetet. — A londoni Grand Jury előtt három vasúti munkás állta, egy mozdonyvezető, egy személyvezető és egy jelző, mint egy borzasztó vasúti szerencsétlenség okozói. Mentségül azt hozták fel, hogy naponkint 18-20 óráig, sőt néha 40—50 óráig voltak szolgálatban; kimerült érzékeik és gondolkodásuk megtagadták szolgálatjukat. 1863-ban Londonban egy Wakley Anna nevű nőt temettek, aki 20 évig dolgozott egy divatárusnénál, 16 és az idény alatt néha 30 óráig egyfolytában, más 60 leánynyal igen szűk szobába összezsúfolva. Agyondolgozta magát! Pedig helye a legjobb egyike volt. „A mi fehér rabszolgáink agyondolgozzák magokat, elpusztulnak, nesztelenül hálnak el”, monda a szabad-kereskedők közege, a Morning Star. „És ez napirenden van nem csak a divatárusoknál, hanem ezer és ezer más helyen, vegyük csak a kovácsműhelyeket.” Itt aztán leírja azok egészségrontó, életrovidítő munkáját, továbbá az éji munkát, amelyre gyöngye gyermekeket és asszonyokat is kényszerítenek, úgyhogy 30 óráig is, sőt néha 48 óráig dolgoznak, amire 2-4 órai alvás következik; pedig soknak 2-5 mérföldre van lakása; azért inkább a

gyárban tölti az alvást, többnyire a szabadban, gúnyjával takaródzva. Élleme silány, műhelye ronda, bűzös, levegő és világság nélküli.

Mindezen és egyéb okokat tekintve, valóban, ha egyéb nem, rop-pant Optimismus kell olyanféle öncsalódásra, aminőt Rau (Lehrbuch der pol. Oeconomie. 7 Ausg. 134. 1.) következő szavaiban árul el: „A túlságos munkafelosztás némely aggodalmakra adott okot, de amelyek többnyire alaptalanoknak és túlzottaknak bizonyulnak be és a munkafelosztás nagy előnyei, egészen véve, messze túlhaladják azokat!”

d) A munkafelosztás árnyoldalainak szelidítése és eltüntetése.

Schäffle a társas termeléssel járó veszélyeket következőleg véli elháríthatni, vagy legalább legkevesebbre szállíthatni. A szövetkezési vállalatok, amelyekben a munkás is közbirtokos lehet, sokat fognak tehetni a munkások védelmére és kímélésére nézve. Továbbá a gyárfelügyelők s a munkások szervezkedése, a munkavédő-hatóságok a munkások helyes kép viselése a törvényhozás terén, szabad egyesülési jog, amely a tőke és munkadíj közt megnyugtató egyezséget hoz létre — mindezek sokat lendíthetnek a munkások sorsán; de hozzá teszi, hogy ha a munkások nem nyernek megfelelő jogosultságot a nyilvános jog terén, az állami védelem hatástalan marad.

Részünkről úgy vágjunk meggyőződve, hogy a népgazdaság gyökeres megváltoztatása nélkül az itt ajánlott szerek, valamint a gyári, bányászati, egészségi, lakási, iskolai sat. állami rendőrség, a munkaidő meghatározása az egész munkásosztály sorsát is enyhíthetik némileg, de érezhető jó hatásuk csakis egyes esetekben lehet, a munkások zömére azonban nem.

Amit a jelen társadalom legjobbat tehet, az a jogok és kötelességek pontos meghatározása, a munka szabályozása s így a munkások állásának legalább némi biztosítása. „A társadalmi mozgásban bizonyos rendnek, személy- és vagyónbiztosságnak kell uralkodnia; mert ha csak az erő törvénye van hatályban, az erős eltiporja, kirabolja a gyöngébbet, mint az a mai tőkepenzes termelő-világban történik. Ily anarchicus állapotban feltartóztatják a mozgást azok rovására, akik munkából élnek, s azok hasznára, akik mások munkája gyümölcseinek eltulajdonításából élnek.” (Carey Henrik (Halász). A társadalmi tudomány kézikönyve. 99. 1.) Azért a társadalmi állapotok levegőhöz hasonlíthatók, amelyben a munka lélezkedik. E levegő lehet tiszta, de lehet fojtó is. Minél tisztább a lég, vagyis minél szabadabb, önérzetesebb, elégedettebb, értelmesebb a munkás: annál vidámabb, termékenyebb és tökéletesebb a munkája. Más ok, az ember méltósága, erkölcsi rendeltetése t. i. az, amiért a munkás állását kedvezővé kell tenni, s nem a munka; de tagadhatlan, hogy nincs jobb eszköze a munka sikerének, mint a munkás kedvező helyzete. Innen a nagy különbség, amely a szabadember és rabszolga, a jól és rosszul

fizetett munkás munkája közt vagy. „A rabszolga nem törődik ura kárával; a henyélés és emésztés az ő nyeresége; a szorgalom s ügyesség neki csak kárára van, mert ura annál több dologra kényszeríti s nehezebben szabadítja fel; jövőjére, családjára, becsületére, kényelmére semmi gondja; finomabb munkafelosztás, föltalálás nem eleme neki; minden rabszolgatartó ismeri a rabszolga-munka roszaságát.” (Roscher. Grundlagen der Nationaloeconomie. 1877. XIII. Aufl. §. 71.). De fájdalom, e tekintetben a történelem csak setét színekkel jegyezte föl az emberiség hasonlíthatlanul nagy részének állapotát. Nem elég, hogy az embernek örökös harcban kell élnie a természettel: maga a társadalom is mindenféleképp megnehezítette e harcot, a szükségletek kielégítési eszközeinek megszerzését, nem csak a munkást, hanem a munkát is békóba vevén. Csak rövid ideje még, hogy a munka e bókóból kiszabadult, s mily óriási haladást tüntet fel e szabad munka már is! Sajnos, hogy az emberiség rendesen egyik szélsőségből a másikba esik, azt híven, ami rossz, annak ellenkezője a jó. A békóban sínlődő munkát is a társadalom fogalmának megfelelő természetszerű, szerves rendezés helyett föltétlen szabadság, határtalan, anarchicus verseny alapjára állította. Ez által a munka termékenysége, igaz, úgyszólván határtalanná lett, de a munkások rovására, anyagi és erkölcsi megrontására. „A mai ipar előnyeinek és hatalmi eszközeinek tulajdonképen az volna céljuk, hogy a legtöbb gépi munkát a természetre hárítván, az ember fensőbb tehetségeinek szabadabb használatát lehetővé tegyék: e helyett azonban csak a függés alakját változtatták meg, a kézmű rabszolgájából gép rabszolgáját csináltak.” (Dühring. Cursus der National- und Socialoeconomie. 1876. 71. 1.) „Helota nemzetek vagyunk, kiált fel Marx Ferguson után, és egy sincs közünk szabad!” (Das Kapital. 1872. 366. 1.) Mill (A Nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. IV. 90. 1.) szerint: „Jelenleg úgy áll a dolog, hogy az igazi találmányokról mindig kétségbevonható, vajjon könnyebb íett-e csak egyetlenegy emberi lény munkája is általok.” Nem csoda, ha sokan a céhrendszert óhajtják vissza. Bizonyos, hogy valamint ennek kényszerszermunkája, úgy a föltétlen munkaszabadság sem felel meg a társadalom szervezetének s így e szervezet egyes szervrendszerének s ezek szervelemeinek, a családoknak és egyedeknek. Azért itt okos szervezésre van szükség; de erről alább fogunk szólni s itt csak annyit jegyzünk meg, hogy: „a jó szervezés a munkafelosztás elve mellett is lehetséges; mert azon körülmény, amelynél fogva a munkás a gép abrakolójává sülyedett, vagy hogy a gyári laktanyák örökké egyforma munkája testileg, szellemiig elcsenevészti, elállatiasítja, szóval nyomorékká teszi őt, mindez nem a munkafelosztás elvének, hanem a vele való visszaélésnek, a vele összekötött társadalmi szabadtalanságnak a kifolyása.” (Dühring. II. o. 81. 1.)

A munka hatékonysága első sorban a munkás társadalmi helyzetétől függvén, a fönnbbiekhöz még a jogviszonyokat kell csatolnunk. A munka csak biztos jogviszonyok közt folyhat vidáman és sike-

résen; minél ingatagabbak ezek, annál kevesebbet dolgoznak az emberek. E tekintetben az államnak elodázhatlan kötelessége vagy. Mert igaz ugyan, hogy a társadalmi állapotokon kevésbé uralkodhatnak az állam, mert hiszen a törvénykezés is azoknak kifolyása, amitől az államnak nem lehet elvonatkoznia: de a törvénykezés lényegét, az igazságot, a gyors igazságszolgáltatást azok nem érintik, s ezt bármely társadalmi formában is gyakorolhatni. Ennélfogva kötelessége az államhatalomnak valamint általában a társadalom, úgy a munka és munkások jogviszonyait is okosan, ildomosán rendezni; különben, a munkafejlődésnek mindenelőtt az ő mulasztásában keresendő akadály. Az állam feladata oda hat, hogy mindenki lehetőleg megszerezhesse a leghasznosabban elfogyaszthassa a javakat, de úgy, hogy mindnyája helyes rendben és tagoltságban, egymást támogatva, nem pedig akadályozva dolgozhassák. Jog és rend nélkül nincs gazdaság. A jogbölcselet egyik legalaposabb tanítója a régi és új kor legnagyobb gondolkodóival megegyezőleg így határozza meg a jogot: „A jog a cselekvés azon egyetemes határozmányainak foglalata, amelyeknél fogva az erkölcsi egész és annak tagoltsága magát fentartani és továbbfejleszteni képes.” (Trendelenburg, *Naturrecht*. II. Aufl. 83. 1.) A jog világeszméje tehát a zürnek renddé változtatását, az emberi társaság erkölcsi világára szorítkozva pedig az egyes személyeknek az erkölcsi közösség egészében való rendező tagoltságát jelenti. Ebből folyólag a jog e parancsokat osztja: *Suum cuique!* Mindenkinek add meg a magáét; kinek-kinek illő helyet jelelj ki; fűzd össze mindnyáját rendbe! így mindegyik tag támogatni fogja az egészet, az egész a tagokat; mindegyik a maga helyén lesz és teszi, ami kötelessége; „*viribus unitis*” lesz a jelszó, a legyőzhetlen erő.

19. §. *A termények vagy javak fogyasztása, forgalma és szállítása.*

A javak fogyasztás végett termeltetvén, azoknak a fogyasztóhoz kell jutniok. A népélet azon szakában, amelyben az egyes családok leginkább magok számára termelnek, a termények alig kerülnek más fogyasztóhoz. De haladottabb termelési viszonyok közt nem csak magok, hanem mások számára is termelnek az emberek. E termelés eredményei tehát átmennek másokhoz. Ez cseré vagyis adásvevés útján történik, amely a cserélők szükségleteinek mennél teljesebb kielégítését teszi lehetségessé. A szerint, amint a műveltség kül- és belterületleg fokozódik, s vele a szükségletek szaporodnak; amint a munkatagoltság nagyobbodik, s az érintkezés és szállítás akadályai kevesbednek: a szerint a javak cserélése fokonként egész rendszerré fejlődik ki s jelenségeinek összességében *forgalom* nevet visel. Látnivaló, hogy a fogyasztás, forgalom szállítás, mint a termelés mozzanatai, szorosan együvé tartoznak. Minden fogyasztási tény termelési tény is egyszersmint. Miért is, legalább az általános részben, legjobban együttesen méltatni őket.

„Az anyagi világban a termelés és fogyasztás csak részei ugyan-

azon műfolyamnak, éleny és köneny fogyasztalak a víz termelésénél, s víz fogyasztatik elemeinek új termelésénél. Monnó esetben mozgás keletkezik, amelyből erő származik, s ennek mértékét a mozgás gyorsaságában találjuk fel. így van a szerves életben is; s az élet szakadatlan termelési és fogyasztási körforgás, és az egészség és erő mindig az emésztés gyorsaságától függ. így van a társadalmi világban is, s az itt létező erő tökéletesen a társadalmat alkotó egyének testi és szellemi erőinek körforgásától függ. Ha ez gyors, akkor az erő nagy, ha lassú, akkor az erő csekély.

A társulás vagyis a forgalom az emberi erők kifejlődésének nélkülözhetlen föltétele. A forgalom minden ember testi és szellemi erőinek a másokéval való kicserélésében áll. Minél nagyobb az emberek száma: annál nagyobb a társulási erő; annál gyorsabban fejlődik az egyéni képesség, s annál nagyobb hatalmat szerez az ember a természetben. Ezt viszont az egyesülés nagyobb könnyűsége s azon képesség növekedése követi, amely által az ember a nagy természetereket szolgálatára kényszeríti. Itt ugyanazon véget nem érő körforgás áll előttünk, mint amelyet az anyagi világban látunk, amelynél fogva a termelés és fogyasztás egymásba megy át, minthogy a testi és szellemi erő alkalmazása vagyis fogyasztása az anyagi és szellemi erők új s nagyobb fejlődését idézi elé. Itt, mint a világon mindenütt, a kínálat a kereslet létezéséből származik.

Azon egyetlen jav, amely minden ember rendelkezésére áll, a testi és szellemi erőfeszítés vagyis a munkaerő. Minden javak közt ez a legmulandóbb, mert ha a termelés pillanatában rögtön hasznólag el nem fogyasztatik, örökre veszve van. A szállítást is ez bírja ki legkevesebbé, mert a tova vitel ténye alatt elenyészik. Az, aki egy mér-földre lakik birtokától, ereje tíz-húsz százalékát elveszti, míg napi munkája színhelyére megy s onnét hazatér. Az emberi erő mennyisége tökéletesen a termelésre irányzott kereslettől függ, a kereslet hasonlóképen azon erőnek másoknál való meglététől, amelynél fogva ezek érte cserébe adható tárgyakat termelni képesek. Minthogy az egész egyetlen kört képez: azért minél sebesebb a mozgás, annál nagyobb lesz a hajlam munkaerő termelésére, és annál nagyobb mindnyáj ok ereje a termelt tárgyak elfogyasztására.” (Carey, ugyanott, 384-385. 1.) Azért minél lassabban követi a kereslet a kínálatot, annál nagyobbak kell lenni a pazarlásnak, s ellenkező esetben annál nagyobb az erő megtakarítása és mennyisége. A fejlettebb társadalomban és nagyobb népességnél a munkamegosztás nagyobb levén, ez a mozgásnak oly folytonosságát idézi elé, amely mindenkire nézve lehetővé teszi, hogy testi és szellemi ereje számára keresletet találjon s így munkaerőit több s előnyösebb fogyasztás által fentarthassa és fokozhassa. Kézzelfogható példáját nyújtja ennek Anglia és az azt követő vagy követni kényszerített országok, pl. Írhon, ahol azon nemzetgazdák nézete uralkodik, akik a földművelést legkevesebbé nyereséges, a kereskedést pedig legelőnyösebb foglalkozásnak tartják.

Másrésről meg a francia Colbert politikáját követő országok a mezőgazdaságot állítják a foglalkozások élére, amelyek t. i. a munka és a föld árát fokozzák, ellenben a földbirtokos és mezei munkás fogyasztására szükséges javakét csökkentik. Itt a forgalom kiterjesztésén munkálkodnak; azért az napról-napra folytonosabb lesz, a munkakereslet a munkaerő termelése arányában növekszik; az el nem pazarlott, hanem megtakarított erő mindinkább kifejlik s nagyobbodik: ellenben amott szakadatlan munkapazarlást látunk; a munkás csak névleg szabad, valósággal pedig rabszolgája a föld birtokosának; sőt ennél is rosszabb a helyzete, úgyhogy a kenyérnek és ruhának azon legkevesebbjét sem szerezhethén meg, amely erőinek visszaszerzésére szükséges, kiköltözködik a bizonyos éhség és dög-halál elől.

Sok bajnak forrása a modern nemzetgazdaság azon hibás felfogása, amely szerint a v a g y o n fogalmát az adásvevés csupán anyagi javaira szorították s nem tettek lényeges különbséget a f o r g a l o m és k e r e s k e d é s között; pedig az elsőnek emberei az embertársakkal, az utósónak eszközlői ellenben az emberek számára való javcsereét tartják feladatuknak. Amint fönnebb kifejtettük, a forgalom terjeszkedése a mozgás folytonosságának nagyobbodását jelenti: ellenben a kereskedés, hogy olcsón vehessen s drágán adhasson el, a mozgás megszakasztására, torlódásokra törekszik. Itt, a forgalom megakasztásában, és nem, mint némelyek hiszik, a túlttermelésben keresendő az igazi oka az eladási nehézségnek. Ezen hibás felfogásnak megfelelőleg a t e r m e l é s fogalmát is csak az adásvevés anyagi tárgyaira szorítják. Az európai nemzetgazdák közt kiváló Mill (A „Nemzetgazdaságtan Alapelvei.” Dapsy ford. I. 71. l.) is t e r m e l é k e t l e n n e k nevezi azon munkát, amely a maradandó kielégítési eszközök felhalmozott tömegét nem szaporítja, pl. a hittérítő vallási s erkölcsi törekvéseit. A tudósok, művészek, tanítók, egy Davy, Berzelius, Watt, Fulton nem soroztatnak a termelők közé. S minél több ily elemet foglal magában valamely nemzet, annál kevesebbet költhet más célokra, s fordítva, minél több a földművelője s műiparosza annál több költenivalója marad egyébre. Eszerint a gőzgép és hajó építője termelő, Walt és Fulton, akiknek ezeket köszönhetni, termeléketlen (!?) De ezen Ricardo-Mathus-féle durva anyagi felfogás ellenében nem épen nehéz dolog belátni, hogy mindazon munka termelékeny, amelylyel az ember a természet erőit hatalmába keríti, első sorban tehát egy Fultonnak, Berzeliusnak szellemi munkája. Ki kételkedhetnék arról, hogy ahol több ilyen szellem létezik, ott más célokra is többet áldozhatnak; a termelést gyorsabban követi a fogyasztás és azon mértékben nagyobbodik a t ö k e g y ű t é s i erő. Ez utósó egyenes arányban nő és fogy a forgalommal, azon gyorsaságtól függ, amelylyel a fogyasztás a termelést követi, így pl. az emberi munkával szerzett s elfogyasztott tápszer nem szűnik meg töké lenni, sőt magasabb, t. i. testi és lelki erő alakját ölti magára; amely aztán új, magasabb és magasabb alakokba megy át és

arra képesíti az embert, hogy több időt és szellemi tehetséget fordítson a természet erőinek kutatására s azoknak további tőkegyűtés céljából való felhasználására, amelynek segítségével aztán a szelet, vizet, gőzt, villanyt sat. szolgálatára kényszeríti s így a természetet uralma alá hajtja, amiben a vagyonosság rejlik.

Ezek szerint a tőke azon akár anyagi, (föld, ház, gyár, öntöde, hajó sat.) akár szellemi eszköz, amelylyel a természetten való uralkodást megszerezze.

A tőke vagy álló, vagy forgó. Azon arány, amelyben a forgó-vagy ingótőke az állóhoz vagy ingatlanhoz áll, csökken, s e csökkenés a haladó polgárosulás, a haladás jele. Minden kiszáritott mocsár, új bánya, új vízerő sat. amelyeket az ember szolgálatára kényszerít, emeli a szülőföld erejét, fokozza a családok s községek képességét, körforgását s így a társadalom összes erejét.

Az összpontosítás ellenben emeli a forgótőke arányát s leszállítja az állóét. Így a rabszolgaságban a gyapottermelő államokban a föld többé-kevésbé értéktelen, s majd minden vagyon tisztán személyes. Ily gazdálkodásban a forgalmat kereskedő közvetíti; mert a föld birtokosa nem törődik terményei közvetlen kicserélésével, s a kereskedőnek az az előnye, hogy a termelőt mennél távolabb tartsa a fogyasztótól. — A nyugati telepítvényes olcsón kap földet; de az annak művelésére s terményeinek messze piacra való szállítására, szükséges marha, szekér, szerelés, hajó, vasútra, nagy ingótőkét nyelvénel, földjének értéke nem növekedhetik. Világos példáját látjuk annak Indiában, Írónban, Törökországban, ahol a politika a kereskedés emelésére van irányozva. Ez országok a munka és föld értékének fokozatos csökkenését mutatják s növekvő függést az ingótőkétől: míg Németországban, Belgiumban ellenkezőleg áll a dolog.

De a tőke-, vagyongyűtést az uralkodó nemzetgazdaságtan, Smith után indulva, „nem a munkában, szorgalomban, hanem a megtakarításban találja.” Ez, mint a fönnebbiekből önként foly, igen téves nézet. Ugyanis e szerint a takarékoságáról nevezetes írlandi s hindu munkás leggyorsabban tenne szert tőkére. Mi tehát az oka az ellenkező jelenségnek? Az, hogy minél kisebb a forgalom, a társadalmi mozgás s ennek kapcsán a tehetségek fejlődhetése, annál jobban kénytelenek az emberek takarékoskodni, ha éltöket fentartani akarják. Itt tehát a megtakarítás dacára is legnagyobb a pazarlás, mint fönnebb látható. De amint a forgalom növekedik, s a testi és szellemi erők mindinkább kerestetnek s így fejlődésökre alkalmat, módot nyernek, a szerint emelkedik az ember értéke is, és gyorsan szaporodik a tőke, a vagyon. Bányanyitás, kohóállítás kiterjesztvén a munkamegosztást, gyorsabb forgalmat, nagyobb föld- és munkaértéket szül. A gabnának és gyapjúnak szállítása részint nagy tömege, részint súlya s a távolság miatt sokba kerülvén a mezőgazdának, ha azokat gyár állítása által posztóalakban és vasúton

viheti piacra, mennyire nem csökkenti azon pazarlást, amelylyel a termények helyváltogatása jár, s mennyire nem emeli földje értékét! — Az ember társulás vagy, ami egy, forgalom által képes a természet erőinek lehető leghasznosabb alkalmazására. Ettől függ végtelenig terjedő haladása. És ez a célja. Elejente az ember messze forrásból fáradtságosan, nagy pazarlással kapja vizét: a népesség s haladás fokozásával egyszer mindenkorra vízvezetéket épít, amely a vizet olcsóvá, időpazarlás nélkül könnyen megszerezhetővé teszi. Ha a gyalogösvényt, parlagi utat rendes úttá változtatja s későbbben csatornát, vasutat épít: ez által a termelvények szállítási költsége, ideje, a pazarlás mindinkább csökkenni, a föld és munka értéke növekedni fog. A gabonát, amelyet azelőtt távol piacokra szállítanak, most a gyár köré csoportosuló munkások fogyasztják el; s így valamint ezek, úgy a föld is visszakapja termelő-erejét, amelyet az állandó kivitel végre egészen kimerített volna. Az erő- és időpazarlás megszüntetése céljából az emberek mindinkább szorosabban egyesülnek; a munkamegosztás több-több iparost, tanítót hoz a telepre; a sok időbe, fáradtságba s ingótkébe kerülő s időközönként meg-megújuló munkának s az évenkénti költségnek kisebb-nagyobb részét bizonyos mennyiségű egyszer végrehajtott munka által megszüntetik, pl. vízvezeték, csatorna, vasút, kohó sat. építése által. Mindez sokféle foglalkozást teremt, a munkásokra nézve helyi központokat létesít, a népet s ezzel a társadalmi mozgást vagyis forgalmat s így az ember értékét s jóllétét szaporítja s azon szép rendszert törekszik megalapítani, amely a kosmos harmóniáját fen tartja.

Ezzel homlokegyenest ellenkező s ellenkező eredményt szülő az angolok rendszere, amely Angliát az egész világ iparműhelyévé akarná tenni s a kereskedést tartja az ember első foglalkozásának. „E célra alapították a gyarmatokat. S ha a gyarmatpolitika elejente a keresztyénség és emberség nevében nagyban űzött rablás volt, későbbben előnyösebbnek láták a gyarmatokat az anyaország nyerstermelőivé tenni, e végre a benszülötteknek nyersterményeik feldolgozását eltüntetni, a bel-földi ipart megsemmisíteni, az anyaország számára egyrészt a gyarmatok nyersterményeinek olcsó kiszállítását, másrészt az anyaország gyártmányainak a gyarmatok piacait biztosítani. Ezen békésnek tetsző politikának kizsákmányolás, elszegényedés, pusztulás lett következménye. E gyarmatpolitika India paradicsomát, a világ eme csodáját, annak igen magas fejlettségű földművelését és iparát, lakóinak boldogságát s jóllétét teljesen elpusztította; az ország fele ma parlagon hever; a régi nagy-szerű vízöntözések többnyire megsemmisültek; éhség, ragály, de boszu, gyilkosság, csalás és ravaszság is tanyáz az előbbi béke s boldogság helyén. De Írthon irtóztató sorsa is mutatja, hova vezet a gyarmatpolitika.” Maurus, Über die Freiheit in der Volkswirtschaft. 1873. 303-4. 1.) Írthon folyvást éhhalállal küzd, nem lévén gépei, amelyek segítségével összes tápszerei s összes munkája számára belpiacot vagyis forgalmat

volna képes teremteni. „Kétes, mondja Mill, (A nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. II. 230. 1.) nem azon sors vár-e az angolokra is, mint az irhoniaké, ha gyártmányaik piaca más nemzetek iparának fejlődésével egészben vagy részben megszűnnék.” Hogy Angliának már csak az irek elleni égbekiáltó bűneit is utóléri a Nemesis, bizonyos.

Íme ennyire visz Smith elmélete! A takarékoság, ily érteményben véve, rabszolgai érzet, nem Isten képére hasonló vagyis észszel megáldott lényhez illő. Téves, sőt, mint alább kimutatjuk, átkos voltát már csak abból is tudhatnák, hogy a takarékoság a szerint tűnni kezd, amint az embernek a természetben való hatalma növekedik, a fölfedezésekkel, találmányokkal, amelyek vagytonát fokról-fokra megsokszorozzák. Vagy nem a gőz sokszorozta-e meg a föld értékét? Egy Fulton találmánya nem megszámlálhatlan milliókkal növelte-e azt? A világhírű írók takarékoságuknak köszönhetik-e gazdagságukat?

Félre tehát ez átkos elmélettel! Ezen elmélet uralma alatt Anglia az 1756., 1793-ik háború óta, amely roppant adósságcsinálással járt, egész a mai napig arra törekedett, hogy a mozgó-tőke paránya az ingatlanhoz képest emelkedjék. Úgy vélekednek, hogy minél több hajóra van szükség, minél nagyobb az útban levő árutömeg, minél több idő telik el a termelés és fogyasztás között, vagyis minél lassúbb a forgalom, annál nagyobb lesz a jóllét. Szörnyű csalódás! Mert ez a kisbirtokosból napszámost csinál; s a kereskedő és évjáradékos mindinkább függővé teszi magától azokat, akik erejüket eladni kénytelenek; ez által a felső és alsó osztályok közti űr egyre tágul; kevés pénzkirály mellett a tömegnyomor roppant növekedése, a tápszerekben való szűkölködés, a földbirtok központosítása észlelhető. Ez a politika a nyerstermények olcsóságára van irányítva; ezek pedig mindig műveletlen népeknél szoktak olcsók lenni. Minden lépés tehát, amelyet Anglia ez irányban tesz, barbárság felé vezet; amint csakugyan a munka és termelvényei lassú forgalmának egyik következménye már a Ricardo-Malthus-féle iskola barbárságában, a túlnépesedés szörnyű tanának feltalálásában nyilatkozik. — Gyarmati politikája Angliának arra irányult, hogy a gyarmatosok nyersterményeiket kivigyék s kelme és vas alakjában ismét bevigyék. Ez a gyarmat lakói közt a forgalmat mindinkább alászállította; ez pedig a föld és ember értékének megsemmisítésére irányult. Minél lassúbb a forgalom, annál nagyobb a törekvés a rabszolgaság felé. Azért terjedt el ez a rabszolgaság oly nagyon Amerikában és bár névleg nem, de tényleg igen is Indiában és Britanniában, főleg Írlandban. »Az 1861 óta nagy levén a gyapot kereslete, Keletindia több igen népes kerületében az angolok ris helyett gyapottermelésre kényszerítették a benszülötteket. Ennek iszonyú éhség lett következménye.» (Marx, Das Kapital. 2. Aufl. 365. 1.) A 453-4. lapon Marx a gép és a munkás közti küzdelemről szólván, ezt mondja: „Ahol a gép meghonosul, nyomort idéz elé a munkásosztályban. Ahol az átmenet gyors, ott az tömegesen és élesen hat. A világtörténelem nem mutat oly hajmeresztő

látmányt, mint az angol kézi gyapottakácsoknak tizedeken át húzódott s végre 1838-ban befejezett pusztulása. Sokan éhen haltak, sokan 2½ dénáron tengődtek családjaikkal. De még iszonyúbb volt Keletindia gyapotgyártásának sorsa. A kormányzó 1834-35-ben ezt jelentette Londonba: „Az inségnek nincs hasonló példája a kereskedés történetében. India síkjai a gyapotszövők csontjaitól fehérednek.” A munkaeszköz agyonüti a munkást!” „A régi rendszerszerint 63 munkással dolgoztam, a gép javításával 33 és egy újabb javítással 13 volt elegendő,” mondja egy gyártulajdonos. (U. o. 470. 1.) 25 év alatt 6 millió ember vándorolt ki Britanniából.” (U. o. 481. 1.) De Kau itt is talál vigasztalást, mondván, hogy a munkás tápszerének új gép behozása miatti elvesztése rendesen csak átmeneti, és hogy az azzal járó előny sokkal fölülmúlja a hátrányt, és ez azon áldozatokhoz tartozik, amelyekkel az általános jóllétet megvásárolni kell.” (I. 536. 1.) Az erő a társadalmi testben is mozgásból keletkezik, a mozgás pedig melegebből, a meleg viszont mozgásból. Minél erősebb az egyik, annál nagyobb a másik. Ennek következtében, valamint az emberi test egyes részei közt annál tökéletesebben oszlik szét az erő, s annál tökéletesebb az egészség, általában az egész szervezet működése, minél gyorsabb keringés van a testben: úgy a társadalmi test is annál összhangzóbb, egészségesebb működést mutat; a munka jövedelme annál igazságosabban oszlik szét, minél sebesebb a forgalom. Ellenben a Ricardo-Malthus-féle tan éppen ellenkezőt szül. De erről alább bővebben.

A fejtegetettek alapján most már önként kiderül, mily hibát követnek el azon nemzetgazdák, akik a forgalmat és kereskedést egy-értelműeknek veszik. Az embereknek egymással való érintkezése, azon célból, hogy szolgálataikat és eszméiket kicseréljék: forgalom; míg a cserének mások számára való eszközlése: kereskedés. A forgalom cél, a kereskedés a forgalom eszköze. Minél közelebb van egymáshoz a termelő és fogyasztó: annál kevesebb szükség van a kereskedőre, s annál nagyobb az erő a forgalom fentartására. Minél messzebb vannak egymástól, annál több szükség van a kereskedő szolgálataira; annál kisebb a forgalom, amelyet a kereskedő lehetőleg akadályozni törekszik, mert hiszen annál több jut neki az áruk értékéből, míg a termelő és fogyasztó hasonló arányban kevesebbet kapnak. „A vevő és eladó termelők kettős előnyösítéséből ered a kereskedelmi tőke, a közjök elősídileg furakozó kalmár által. Ily értelműben mondja Franklin, hogy: „a háború rablás, a kereskedelem rászedés.” (Marx, Das Kapital. 148. 1.) És a 150. lapon: „Az áru birtokosa új értéket csatolhat ahhoz munkájával, pl. a bőrhöz, midőn csizmát varr belőle. Ennek több az értéke, mint a bőrre volt, mert új munkamennyiség van benne lekötvé;” de a bőr értéke megmarad, az többértéket, pénzt, tőkét nem szülhetett.” A kereskedés központosításra s így függőség, rabszolgaság felé irányul: ellenben a forgalom helyi működési központok létesítésére törekszik, amelyek szabadsággal és élénk tevékenységgel járnak. A kereskedés nagy városokban levén öszpontosítva

könnyen lenyomja, vagy felcsigázza az árakat s így megadóztatja mind a termelőt, mind a fogyasztót: ellenben a forgalom állandóságra és szabályosságra törekszik. Szépen, úgyszólván kézzelfoghatólag, számtalan gyakorlati példával megvilágítva fejt ki Carey fencsért műve. Azért majdnem megfoghatatlan, hogyan lehet a modern nemzetgazdáknak a forgalom és kereskedés fogalmát még. most is összekeverni,” Csodálkozhatni Stuart Millen, aki (A nemzetgazdaság Alapalvei. Dapsy ford. IV. 18. 23. 1.) azt a nézetet kockáztatja, hogy: „a készlet összevásárlása által mesterségesen drágaságot csinálni nem lehet; hogy a gabnakereskedők működése épen a legszegényebb osztályra nézve jár a legnagyobb előny nyel; aztán az árak leszálltával több kereskedő a bukás szélére jut.” Aki az életet ismeri, az nem beszélhet így; s ami a bukást illeti, az nem csillapítja az éhezők éhségét. Aztán elég nagy baj az is, hogy a verseny többekre nézve mindig bukással jár.

Szoros összefüggésben van a kereskedés mozgalmaival a szállítás. Minél műveletlenebb valamely nép, annál több szállításra s így erő- és időpazarlásra van szüksége. De a népesedés és társulás növekedésével a szállítás szüksége fogy, míg könnyűsége emelkedik; a sajka helyét hajó, a kezdetleges ösvények helyét ország- és vasutak foglalják el. Ezzel mindinkább kevesebb embert kell szállításra fordítani, s aránylag növekedőben van azon testi és szellemi erő, amelyet a szállítandó dolgok szaporítására fordíthatni. —

E rovat alatt még a pénzről kell szólnunk. Hogy az emberek cseréket hozhassanak magok közt létre, vagy szolgálataik kicserélését megkönnyítsék, valamely egyetemes forgalmi eszköz, közeg segítségére töreksenek szert tenni, amelylyel a kicserélendő termények értékét mérni lehessen. A társadalom kezdetleges állapotában közvetlenül történt akicserélés, pl. bőrt adtak halért, húsért, ruháért, késért. De a termények nemeinek szaporodásával és a forgalom nagyobbodásával ezen közvetlen cserélés minden tekintetben alkalmatlan, sőt néha lehetlen levén, a nehézség elhárítása céljából az emberek oly eszköz feltalálására törekedének, amelynek térfogata csekély, igen kicsi részekre is könnyen elosztható és ugyanúgy kezelhető és szállítható, nehezen romolható s emellett, mivel szűken található a földön, és így gyűtése sok munkával jár, nagy értéket képvisel. Ilyen eszköznek találták a fémeket, elejénte a nemtelent, későbbben az aranyat, ezüstöt. E fémeket a nemzetek apró darabokra szokták vágatni, súlyukat megmérteni s rajok oly bélyeget nyomtatni, amelyről mindenki megismerheti, mennyit ajánlanak neki eladó árujaért. Elejénte azonban a fémek darabokban voltak forgásban és az adás-vevésnél meg kellett őket mérni. S így van ez most is azon arany tetemes részével, amely a nyugati és keleti világrészek közt forog.

„A nemes-fém, mondja Carey, (ugyanott, 292—3. 1.) olyan a társadalmi testre nézve, mint a levegő az emberi testre nézve, a körforgás gépezete, amely nélkül úgy feloszlanék amaz, mint enélkül emez. Ha

az arany és ezüst rögtön megsemmisítenék: akkor a forgalom megsemmisülne, kivéven, amennyiben közvetlen cseréket lehetne eszközölni, tápszereket adva munkáért, vagy gyapjút ruháért sat. Férfiak, nők, gyermekek millió számra halnának el, mert nem kaphatnának eledelt és ruhát munkáért cserébe.” Carey ezen aggodalma még a jelen társadalomra nézve sem áll egészen, amennyiben a fémeket papír-, vagy más jegyekkel lehetne pótolni; de jobb szervezetű társadalomban, amelyből a mai tervtelen, fejtelten termelés és kereskedés számúzva van, az ércpénz épen nem nélkülözhetlen. „A pénz, mint pénz, mondja Stuart Mill, semmi szükségét nem elégíti ki; sem megenni, sem meginni, sem ruhául használni nem lehet;” csakis a társulás vagy forgás megkönnyítésére szolgáló eszköz, az érték jegye, egyenérték; (aequivalens) ez pedig más dolog is lehet.

Erről azonban, mint a forgalom egyik tényezőjéről, itt csak általánosságban szólunk, úgy az ár-ról is, amely alatt valamely javnak azon erejét értjük, amelynél fogva pénzért kicserélhető. Hogyan élnek vissza a mai társadalomban a pénzzel; mennyi része van a pénztökének a proletárság és mindenféle nyomor eléidézésében; hogyan ingadoznak az árak sat., ezeket alább tüzetesen fogjuk vizsgálni; itt a nemzetgazdaságnak csak alapviszonyait, törvényeit kell kijelelnünk, azok jó, vagy rossz alkalmazása pedig a különös részbe tartozik.

20. §. *A javak megosztása.*

A modern nemzetgazdák, de különösen Roscher nyomán járó Kautz Gyula, (Nemzetgazdaságtan. 1880. 193. s k. 1.) akinek nemzetgazdaságtanát Roscher (I. 55. 1.) épenoly tudományosnak, mint körületekintőnek dicséri, a javaknak a társadalom különböző osztályai és tagjai közti jövedelem alakjában való megosztásáról értekeznek; kutatja a megosztás törvényeit, s első sorban bevételeket és kiadásokat, és a gazdálkodó alanyoktól független változást is a vagyonállapotban, többi közt az esély általit különböztet meg. Valamely gazdaságnak bevétele, mondja Wagner Rau után, úgy tekintve mint kereset- vagy szerzési forrás (telek, tőke, munka, foglalkozás) folyománya, s figyelmen kívül hagyva a szerző gazdasági alanyt: hozadéknak (Ertrag) nevezetik, és pedig, ha a termelésre, vagy megszerzésre szükséges költségek értékét is még magában foglalja: nyers-, (Brutto-Ertrag) ha pedig e költségek levonattak, tiszta-hozadéknak (Netto-Ertrag). *A hozadékkal rokonnak mondja aztán a jövedelmet, amely alatt a gazdálkodó alanyra tekintő hozadékot érti.* A jövedelem több osztálya közt végre kiemeli a járadékot (Reute), nevezetesen a föld-, ház- és tőkejárdékot, amelyekre az alany közvetlen közreműködés nélkül, vagy a termelési költséget jóval meghaladó, külön vagy fölül-nyereséget nyújtó termelési eszköz vagy forrás, vagy tulajdonság alapján

tesz szert. Ezeket aztán külön tárgyalja és igazságos voltukat bebizonyítani törekszik.

Ez a pénztőkés nemzetgazdaság tana, amely az emberiség Pandora-szelencéjét foglalja magában.

Készünkről a capitalismust annak helyén részletesen fogjuk méltatni, itt annak csak általános elítélését és a megosztásnak szerintünk egyedül igazságos elvét akarjuk megalapítani.

Már a megosztás szó is jelzi a köztünk levő különbséget. A megosztás ugyanis fejetlenséget, tervtelenséget, esélyt, öntudatlan passiv állapotot jelent: a megosztás pedig eszes lényekhez illő öntudatos, tervszerű rendezést. Amaz a termelési tőkét, földet, gazdasági fölszerelést egyesek birtokának, emez közösnek vallja. A pénztőkés gazdálkodásban a munkás a pénztőkés számára is keres, és ennek tőkéje minden munka nélkül is jövedelmez: a tőke közös birtoklásában pedig csupán a munka jogosult a jövedelemre. — „Világos, mondja Marx (das Kapital. 2. Aufl. 154. I. §., hogy a természet nem terem egyrésztől pénz- vagy árutulajdonosokat s másrésztől pusztá munkaerő-tulajdonosokat. Ezen viszony nem természettörténeti, olyan társadalmi sem, amely minden történeti korszakkal közös volna, hanem sok gazdasági felforgatásnak, egész sor régibb termelési alakoknak eredménye.” Hogy pedig csak a munkán alapuló termelési és megosztási mód igazságos, az az ember természeti és társadalmi jogán alapszik. Ugyanis mivel minden egyes ember az anyaföld szülöttje, és élni joga, sőt kötelessége: azért a mindenki számára teremtett fentartási eszközökhöz, a természet ingyen ajándékaihoz mindenkinek egyforma joga van. „Minden ember eredetileg (vagyis az önkény jogi ténye előtt) törvényes birtokosa a földnek, vagyis joga van mindenkinek ott lennie, ahova a természet és a véletlen helyezte”, mondja Kant. (Metaphysik der Sitten). S minthogy az életfentartás eszközeinek hasonlíthatlanul nagyobb részét a gazdasági javak teszik; ezeket pedig az ingatlan és ingó-tőke segélyével csak a munka létesíti: azért mindenkinek joga és kötelessége a munka, de ép-azért a munkájával arányos osztalékra is van jogosultsága. „Aki nem dolgozik, ne egyék!”, mondja az apostol, amiben annak ellenkezője is benfoglaltatik, t. i. az, hogy aki dolgozik, az egyék is. A mi elvünk teljesen megfelel e szavaknak: ellenben a pénztőkés termelésben, akik nem dolgoznak, esznek, akik dolgoznak, vesznek. Ez pogány nézet; a keresztyénység 2. főparancsa pedig úgy hangzik, hogy: az emberek testvérek, egy atyának gyermekei, akiket mint magunkat szeretnünk kell; s amit kívánunk, hogy mások nekünk cselekedjenek, azt mi is cselekedjük nekik.

A megosztás a tulajdonjogra vonatkozik. Sokat vitatkoztak már ennek fogalmáról; de senki sem világította azt meg annyira, mint Huet (Le Regne social du christianisme chap. V. liv. III.) és Spencer (Social Statics, chap. IX.). „Minden emberi tevékenységnek elérhető a célja; s erre minden egyes embernek van joga. A megosztásnak olyannak kell

lenni, hogy mindnyájan meglehetősen egyforma jóllétnek örvendhessenek; s ha valaki kellemetlenül él, azt ne másoknak, csak magának tulajdoníthassa. Eszes államban mindenki megkapja a maga részét; de ahol nem az ész, hanem erőszak és véletlen uralkodik, ott a megosztás nem igazságos.” Fichte (Geschlossener Staat) ezen jogi alapelvét Spencer így világítja meg: „Ha adva van oly lényeknek faja, amelyek egyenlő joggal bírnak vágyaik tárgyának keresésére; ha adva van oly világ, amely a vágyak kielégítésére van berendezve, világ, amelyben ama lények egyenlő föltételek alatt születnek: akkor ebből szükségkép következik, hogy azoknak a földi javakra egyenlő jogaik vannak. Ugyanis, ha mindegyiknek szabadsága van azt cselekedni, amit akar, föltéve, hogy mások hasonló szabadságát nem rövidíti meg, akkor azon szabadsága is van mindegyiknek, hogy a szükségei kielégítését eszközöző földi javakat használhassa, föltéve, hogy mások ebbeli szabadságát tiszteletben tartja. S fordítva, világos, hogy a föld javait senki sem használhatja olyképen, hogy a többieket azok használásából kizárja; mert akkor több szabadságot venne magának, mint a többi, következésképp jogot, törvényt sértene.”

Valamint általában a társadalom, agy a termények megosztásának jellemien dívó módja sem levén a növényéhez hasonló természeti, hanem történeti fejlődés következménye, annak megértése szükségessé teszi, hogy egy pillantást vessünk a múltra. „Valamely történeti társaság termelési és cserélési módjával s történeti előfeltételeivel terményeinek megosztásmódja is adva van. Ha a műveit nemzetek első korszakát tekintjük: mindenütt közös földtulajdonnal találkozunk. Az ily közös földbirtokon élő törzs- vagy faluközségekből természetesen meglehetősen egyenlőség uralkodott a termények megosztására nézve. Ahol az egyenlőség helyére nagyobb különbség lép, ott a község már a feloszlás folyamatába lépett. — A nagy- és kis-földművelés, a szerint, amint fejlődésének történeti előfeltételei különböznek, különböző megosztási alakot vehet föl. De világos, hogy a nagyobb mindig egészen más alakot tételez föl, mint a kicsi; hogy a nagynak osztálykülönbség, rabszolgatartó és rabszolgák, földesúr és jobbágyok, tőkepenzes és bérmunkások az előfeltétele, vagy szüleménye: míg a kicsi a földművelő egyének osztálykülönbségét éppen nem tételezi fel. — Ahol a kizárólag, vagy túlnyomóan természetgazdálkodást ércpénz váltja fel: ott az eddigi megosztásban lassúbb, vagy gyorsabb felforgatás következik be, még pedig úgy, hogy a gazdagok és szegények ellentéte mindig nagyobb és nagyobb lesz. — A középkor helyi, céhszerű kézműipara éppen úgy lehetlenné tette a nagy pénztökéseket s örökös bérmunkásokat, mint ahogy azokat a mai nagyipar, a hitel fejlettsége és a kettőnek megfelelő cserealak, a szabad verseny, szükségképpen elidéztek.

De a megosztás különbségével az osztálykülönbség is előáll. A társaság szabadalmazott és megrövidített, kizsákmányoló és kizsákmányolt, uralkodó és leigázott osztályokra oszlik; és az államnak, amely

mellett az egy törzsbeli községek életerős csoportjai legközelebb csak a közös érdekek (pl. az öntözés Keleten) megfigyelése és a küllellenség elleni védelem tekintetéből fejlődtek tovább, mostantól fogva az is feladatává léssen, hogy hatalmával az uralkodó-osztályok létfeltételeit az elnyomottak ellenében biztosítsa.

A megosztás azonban nem csupán szenvedőleges szüleménye a termelésnek és cserének; hanem ő maga is mind a kettőre visszahat. Ugyanis minden új termelés- és cserealakot akadályoznak elejénte nem csak a régi alak és ennek megfelelő politikai intézkedések, hanem maga a régi megosztásmód is; úgyhogy az új néha csak hosszabb küzdés után érvényesülhet, így pl. a régi községi szervezet az indusoknál és némely szlávoknál ezredeken át egész a mai napig fentartá magát, hiányozván nálok a külvilággal való érintkezés, amely belső vagyonszűkítést szül s így a szervezetet szétbontja. De ahol a körülmények kedvezők, ott a küzdés rövidebb tartamú, pl. a mai pénztőkés termelésben, amely alig háromszáz-éves és csak a nagyipar keletkezése óta, tehát száz év óta lett uralkodóvá, rövid idő alatt oly ellentéteit hozta létre a megosztásnak, — a tőkének kevés kézben való összpontosítását, másrészt a vagyontalan tömegeknek nagy városokban való összezsúfolását — hogy azok szükségképen mihamar fel fogják azt forgatni.” (Fridrich Engels. Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. 1878. Leipzig, 121. s köv. 1.)

Ezeket tartja Engels Frigyes a nemzetgazdaság vagyonszűkítési alapelveinek s tudományos alapon törekszik kivívni azok helyességét Dühring „Gewalttheorie”-ja ellenében, amely a megosztás különböző alakjait a legrégebb kortól kezdve egész máig hatalomra, erőszakra viszi vissza és a jobb megosztásmódot az igazságosságtól és erkölctől várja, nem pedig a valóságos, tárgyas gazdasági törvényektől.

Tagadhatlan, hogy a társadalom fennállására okvetlenül szükséges jogi viszonyok és erkölcs is hatnak a megosztás alakjának meghatározására; különben társaságunk csak a körülményektől függő esélyes halmazállapot volna, nem pedig eszes lények öntudatán is alapuló szervezet. De bizonyos, hogy az örök igazságra és erkölcsre való hivatkozás, ha mégoly jogosult is, egymaga nem mozdítja elő a gazdasági tudományt. Annak első sorban az a feladata, hogy az újonnan föllépő társadalmi bajokat a fennálló termelési mód szükségképi következményéül, de egyúttal feloszlása folyamatának jeléül is tüntesse föl, s a termelés, csere és megosztás új szervezetének a bajokat orvoslandó elemeit is fölfedezze. — Ezen bajok és elemek a mai pénztőkés termelést illetőleg föl vannak fedezve, úgyhogy a közönséges munkás is azokkal tépelődik. Igen, mert nem nagy fejtörés kell annak belátására, hogy a jelen nagy-gyáripár egyrészt a proletariátus oly osztályát hozta létre, amely az emberiség történetében először van képesítve arra, hogy minden osztálykülönbség eltörlését követelhesse. És ez létfeltétele a proletariátusnak; csak ha kínai kuli akarna lenni, mondhatna le róla. Másrészt ugyanazon gyáripár a b o u r g e o i s e

ban oly osztályt teremtett, amely minden termelő-eszközt és tápszert magához ragadott, de amely minden válságban elárulja, hogy nem bírja többé a hatalmából elszabadult termelési erőket kormányozni. Ezen osztály vezérlete alatt a társadalom biztos romlásnak rohan. A termelő-erők, úgyszintén a vagyonomegosztás mai alakja a közönséges iparostól is észrevehető ellenmondásba jutottak magával a termelés móddal, még pedig annyira, hogy itt nem marad egyéb hátra, mint vagy oly fordulatot létesíteni a termelésben és a termények megosztásában, hogy az minden osztálykülönbséget eltüntessen, vagy az egész társadalomnak össze kell omlania. Ezen valóságos, tárgyias gazdasági tények, amelyek a munkások fejében majd tisztább, majd homályosabb alakban forrongnak, a túlbőség és legszélőbb nyomor, a dobozódás és éhség égbekiáltó ellentétei, ezen anyagi tények, az igazság érzete pedig csak második sorban teszik a józan socialismust biztossá arra nézve, hogy, bár sok küzdelem után, de győzni fog.

És mi lesz a győzelem eredménye? A következő: „A történelem tanúsága szerint az emberi társaság azon mértékben emelkedik ki mindinkább állatiaságából, amint a család többet termel, mint amennyi fentartására szükséges. E többletből aztán nem csak élet-, hanem termelőeszközöket is állít elé. A munka termelésének eme fölöslege és a társadalmi termelés- és tartalékalapnak ebből való alakítása és gyarapítása volt és most is alapja minden társadalmi, politikai és értelmi továbbfejlődésnek. Eddig ezen alap egy osztály birtoka volt, amely ennek biztosítása végett a politikai uralmat és szellemi vezérlest is magához ragadta. A bekövetkezendő társadalmi fordulat ezen alapot, t. i. a nyers anyagok összes tömegét, a termelés és életfentartás eszközeit, a szellemieket úgy, mint az anyagiakat igazán társadalmiakká fogja átalakítani, a szabadalmazott osztálytól elvonván és az egész társadalomnak mint közvagyonként adván át azokat.” (Engels, *Umwälzung* sat. 166.1.) Akkor aztán a termények értékét nem a mai munkabér, hanem, amint Ricardo és Marx kifejtik, az azokban megkötött munkamennyiség határozza meg; akkor a munkás egész bérét kapja meg munkájának; nem veszi el annak egy részét a pénztőkésosztály, tőkéjéért s vállalkozásaért járó nyereség fejében.

E tekintetben mi szöges ellentétben állunk a modern nemzetgazdákkal.

Itt csak jelezni akarván álláspontunkat, annak tüzetes tárgyalását és a modern nemzetgazdák ebbeli tévedésének minden mozzanata szerinti kimutatását a különös részre hagyjuk.

III. FEJEZET.

Az ember mint társadalmi lény, a társadalom és társadalom-tudomány.

21. §. *Az eddigiek szerint az ember a természetnél fogva társadalmi lény.*

Mindaz, ami eddig az ember testi és szellemi tulajdonságairól, az ezeknek fentartása- és fejlesztésére szükséges föltételek vagyis anyagi és szellemi javak elállításáról és felhasználásáról mondva volt, Aristoteles azonmondását, hogy „az ember a természetnél fogva társadalmi lény”, a maga legteljesebb s legmagasztosabb értelmében igazolja.

Ugyanis az ember lelki-testi természetének a személyiség erkölcsi szervezetévé való kialakulása vagyis megerkölcösödése, az erkölcsi élet, közösségben, társaságban való élet, egy tagnak élete, amely az emberi társaság fensőbb szervezetéhez tartozik. Ezen élet, mondja Schäffle (*Das gesellsch. System der menschlichen Wirthschaft.* 1873. L 12—13.), csak sok egyed, család, nemzetség, törzs, nemzet, faj közösségében tenyészhet amely közösség a maga legfensőbb fokán, az egész emberiség erkölcsi közösségében t. i. mint a földi teremtés legnagyobb s legfelsőbb szerves lénye, mint „nagy ember” tűnik fel. Erre vall az embernek bármely éghajlathoz való alkalmazkodhatása, erre testének gazdag tagoltsága, a munkamegosztásra való képessége, szellemi érintkezésének, eszmecserélésnek külső eszközök általi művészete, mozgékonytsága, a jelen s utókor hasznára célzó testi és szellemi tőkegyűtés és megtakarítás, de különösen gondolkodásának és emlékezésének egyetemes volta és logikai biztossága, nevezetesen pedig az Istennel és embertársaival való egységre irányuló előleges (aprioristicus) eleme szellemének, — mindezen vonások társadalmi lényre s így az emberi társaság természeti forrására mutatnak.

Azért már a régieknél is „a társadalom nagy embere” volt csak teljes és egész ember. Egy ember még nem volt ember, (unus homo nullus homo). A keresztyén szemlélődő-theologiai erkölctan a községi étellel mint a szeretet nagy alkotásával foglalkozik; mitöbb az anyagi teremtmény végességének teljes legyőzése csak az erkölcsi község, az összefüggő erkölcsi világ egésze, az „Isten országa” által történhetik. A régiek az egész mindenséget átölelő mindenható *ερωσ.* (Szeretetről) beszélnek, aki a természetet és társadalmat alakította. Ahonnan a társadalmat mint fensőbb erkölcsi jelenséget ugyanazon elv szerint fogni fel, mint amely már a világegyetem vonzásában és a vegyi rokonságban nyilatkozik, talán megegyezik a t e r m é s z e t t u d o m á n y n a l. És Aristoteles annyira megy, hogy azt mondja, miszerint az állam a természetnél fogva előbb van, mint a család és az egyed; mert az egész a rész előtt van. De akár elfogadjuk, akár nem e nézetet, Aristoteles a maga *ξων πολιτιών*-jávai (társas-állat) bárkinél is előbb és határozottabban jelzi a természet-tudományi fölfogást, amely az állatember sajátságát abban találja, hogy csak vele egyenlő lények társaságában élhet természetszerűen; mint azt

már nyelvtelhetéke és nyelvfejlődése is mutatja, amelyre társaságon kívül semmi szükség nincsen. Ez érv elvetésével a természet céltalan valamit hozott volna létre, midőn az embernek nyelvtelhetőséget adott.

Ámde azért a társadalom nem az öntudatlanul alkotó természetnek *terménye, mint az állat és növény, hanem a természeté összhangzásban* a tárgyi és alanyi erkölcsiséggel (*ἔθος és λόγος*). E társadalom szellemi és szabad lények erkölcsi szervezete levén, az erkölcsi állam fogalmát nem *tagadjuk, nem* anyagiasítjuk.

Maga a természet nem alkotja meg a társadalmat; de az ember főnnebb rajzolt tulajdonságaiból önként szembeötlik a társadalmi test megalkotásának szükségessége és lehetősége. „Hogy az ember, írja Fricker (Tüb. staatsw. Zeitschr. 1872. Das Problem des Völkerrechts.) mindent magára vonatkoztat és kielégítésére fordít, az joga és kötelessége neki; de hogy ezen eljárásában ne pillanatnyi s egyoldalú ösztönének adja át magát, hanem annak, amely a benső és időbeli egység érzetéből származik, azt saját kielégítése követeli. És épen ez az ő különösen emberi ösztöne, amely egyedül az ő sajátja. Az ember ezen igazi kielégítése, valamint minden egyedi célokat, úgy az egészét is magában foglalja, amely utósó úgy körülveszi és áthatja az egyedet, mint a levegő, amelyet lehel. Ha az egészhez való eme vonzódás nem volna eredeti, természeti; ha az egésznek előmozdítása nem volna az egyed legfőbb kielégítésével azonos: akkor nem volna gondolható oly hatalom, amely az egyeseket egységbe foglalja, amelyért még éltöket is odaáldozzák.”

S fordítva, az egyes ember csak társaságban ismeri fői igazi természetét, csak ott munkálkodhatik rendeltetésén.

„Mindaz, amire az ember szellemileg és testileg képes, a társadalomnak köszönhető; mert mindazt, amit tud és tehet, csakis társadalomban szerezheti és értékesítheti. (Der Vorbote. Pol. und social-oconomisches Zentralorgan. Genf. 1869. 68. 1.)

Hasonlóan az állatsejthez, amely az állattest elhaltával odavan, az ember a társaságon kívül elcsenevész, testileg is százszorta könnyebben jut tönkre, szellemileg és erkölcsileg pedig elveszti személyes jellegét, s legfőbb is mint állati egész tenghet. Mennyit nem köszönhet egyes ember a társaságnak! Hány nemzedék testi és szellemi munkájának anyagi és erkölcsi eredményeit nem élvezzi, amelyek őt továbbhaladásra, az utókor boldogabb létéért való küzdésre képesítik és ösztönzik!? Az előbbi nemzedékektől felhalmozott tőkéből már az anyaméhben is mint magzat táplálkozik az ember. Nem csak anyagilag, hanem egész szellemi életére, nevezetesen nyelvére, szokás-, erkölcs-, vallás-, hagyományra nézve is népe és az emberiség egész múltjának szülöttje az ember.

Úgy volt ez kezdettől fogva s úgy lesz mindig, hogy t. i. az ember a természet és történelem tanúsága szerint társadalmi lény. így van az a nemzetgazdaságra nézve is. Azért teljes igaza van a *socialisticus* irodalomnak, midőn a nemzetgazdaságtan Smith-féle szabadelvű iskolája-

nak atomisticus felfogása ellenében az emberi gazdaság társadalmi jellegét oly erőlyesen és diadalmasan is védi. Nem is kell valami éles szem azon mindennapi jelenség megfigyelésére, hogy a javak eleállítására és fogyasztására nézve a szó teljes értelmében világközösségben élünk. Hangsúlyoznunk kell ezt, mert a mai természettudományi atomisticus hajlam könnyen feledheti az egészet az egyesek miatt, a társadalmi testet ennek sejtjei miatt s így könnyen az egyoldalú egyedelvűségnek hódolhat; pedig a természettudomány is az egészből láthatja csak tisztán az egyest. így áll a dolog a társadalmi egészre és egyedekre nézve is. Az egyedeknek szervekké, szervrendszerekké, társadalmi testté való egyesülését semmi földi hatalom nem gátolhatja. Lehet ugyan a történetileg egy társadalmi egészszé összenőtt elemeket szétbontani, ez egészet mint egészet tönkretenni; lehet a világtörténelem istenostorainak sokat összerombolni, új mesterséges hatalmi alakzatokat teremteni: de a romokból is új élet kel, s a hódítók műveiből is csak az marad fön tovább, ami a természeti társadalmi gyarapodásnak reál alapját, szükségét képezheti. A társadalmi elemeket azonban semmi sem akadályozhatja abban, hogy eredeti polgárosulási vonzerejőknél fogva újra más tagoltságú társadalmi testté ne egyesüljenek. Nincs az a kínai fal, amely a földrajzilag egyesített népeket, a faj-, nyelv-, vallásrokonságot, a széptani s tudományos törekvéseket az összeromboló civilizatio, az egyre növekedő egyesülés munkájában megakadályozhatná. Nézzük a családi összeköttetéseket és társas-életet, a szoros értelmű népgazdálkodást, a nevelést, tudományokat és művészeteket, a szokásokat, erkölcsöket, a jog s vallási élet fejlődését, szóval bármely életmozzanatot, mindezek, nagyban és kicsiben, mind megannyi új társadalmi szövödékeket képeznek, amelyekből a társadalmi test él.

22. §. *A társadalom fogalma és szervezete.*

Ha az ember tulajdonságai társadalmi lényre mutatnak: akkor természetesen emberi társaságnak, társadalomnak is kell léteznie.

Társadalom alatt személyek és javak összeségét értjük, mint minden szerves és szervetlen testek és mozgások fensőbb központosítását és szétkülönítését; értjük a társadalmi testet, a földi világ tüneményeinek legfelsőbbiket, a személyek országát, a népek kifejlett létét.

E személyes ország nem független a szervetlen és szerves növényi-állati országoktól s a világegyetemtól, épen úgy, mint a fönnebb rajzoltak szerint az egyes ember is viszonyhatásban él a föld elemeivel és a föld mint egész által a mindenséggel. A társadalmi test a szerves és szervetlen természetből meríti tápszereit. Tudjuk, mik ép tételezik fel egymást kölcsönösen a növény és állat, s hogyan szíja a növény a maga életelemeit a szervetlen természetből.

A társadalom továbbá elemeinek közössége által sem különbözik a többi természettől. Mert már a régiek szerint is a szervetlen világ elemeit is a mindenható, mindent átölelő Eros hatja keresztül. Akár szaba-

dok, akár a szerves és társadalmi országba szövődöttek legyenek azok, a nehézkedési erő, a világosság és melegség, villanyosság és a vegyrokonság hatására mind közeledik egymáshoz és távolodik egymástól; úgyhogy a szervetlen világ is Leibnitz szerint *societas generalis*. A szerves testek pedig mint millió sejtekből álló életközösségek tűnnek fel. Tehát nem-csupán a társadalmi test tartandó társaságnak.

Téves felfogás volna az is, ha a társadalmi testet élőnek s általában megszellemítettnek, ellenben a szervetlen világot holtnak, lelketlennek, a szervezetet rész szerint lelkesnek tartanok. Holtnak vagyis mozdulatlanak manap már a szervetlen anyag paránya sem mondható. Ugyanis minden élet maga a népek történeti fejlődése is szakadatlan egyensúlyhelyreállítást mutat a benső állapotok és külső életföltételek között. A szellemiséget illetőleg pedig meg kell jegyeznünk, hogy fejlődésének kezdetével már az állattestek egyedi lelki életében is találkozunk, s hogy az egyes ember lelke is eljut a fejlődés ész fokáig. Az érzésre, mint a psychikumnak jellemzőjére, már az első őszállatkák ingerlékenysége is mutat; sőt némelyek a parányokra is kiterjesztik azt. A szervetlen természet is fejlődésnek ée szétbomlásnak van alávetve; mindenütt levés és múlás folyamatával találkozunk. Így pontosulnak vagy alakulnak össze és hullanak ismét szét a személyek társaságai is; így az egyes testek sejtei, így a naprendszerek, amelyek az anyag cosmicus Összehúzóadásából keletkeznek és a világtestek összeütközése által ismét szétpárolognak.

Spencer N. a fejlődés- és felbomlásnak az egész világegyetemen keresztül vonuló rhythmusát két egyszerű alakra vezeti vissza: amelyek szerint t. i. az egyetemes, központosítás (Integration) a mozgás szétszórásával, a felbontás kívülről jövő felbontó mozgás elnyelésével van összekötve. E szerint az égitestek világ- és melegsugárzás következtében a tömecsés mozgásban roppant veszteséget szenvedvén, merevekké sűrűdnek. De mivel egy parány erő sem vesz el, azért a szétszóró mozgásnak ismét testtömegekbe kell esnie és azokat kiterjesztenie. Hasonló jelenséget észlelünk a társadalmi testben is. Ez is összpontosítja személyeit és javait, de szét is szórja azokat szakadatlanul. Ez is megmeredhet és szétoszolhatik. Ki ne venné észre a társadalmi test kialakulásában a tömegek gyarapodását, továbbá ezen tömegek részeinek a gyarapodással párhuzamosan járó szétválását vagyis, amint fönnebb láttuk, a munkamegosztást, a tagoltságot, s végre az azzal szintén lépést tartó belső összekapcsolást, a munkaegyesítést, forgalmi összeköttetést, az egészszé egyesült anyag- és mozgástömegek közt? Valamint a társadalmak jelen életfolyamatában, úgy a történelem nemegy példájából ki ne látná a fejlődés, egységesítés ellenkezőjét is, a felbomlást? Az egyesült tömegek szétszóródnak; a sokféle alkotások és intézvények mindinkább kevesbednek, míg végre az azokat összetartó kapocs gyengülésével és szétszakadásával a tömegekből parányok halmazállapota leszen. Valamint

és csillagos ég ködfoltjainak tömegei naprendszerekké tömörülnek és különülnek; valamint a föld szervetlen testei- és mozgásaiban s méginkább a szervesekben is észlelhető a tömörülés és különválás (sejtekké, szövetekké, szervekké és szervrendszerekké): úgy van az a társadalmi testben is, amely több-több szervetlen, szerves személyes testet és erőt, mozgást nagy egészszé egyesít és elválaszt, hogy azokat ismét egyesítse. Valamint a ködfoltok az égitestek megsűrűdésének, hőmérséke-, mozgása-, tengelyállásának és nehézkedési erejének különbségével rendezkednek naprendszerekké: úgy megy a társadalmi test is a tömörülés és különválás minden mozgási fokain keresztül a világtörténelemben, a minden egyes ember korlátlan szabadságának halmazállapotától (vadság-, Ősállapottól) kezdve egész a mai „polgárosultságig, osztály, hivatás, gazdagság, állam, hadsereg sat. szerinti központosításig és tagoltságig. E tekintetben a társadalmi test tömörülése és tagolódása, gyarapodása és széthullása csak fokozatilag különbözik a természet hasonló jelenségeitől.

A társadalmi test ezen összeköttetései és tagoltságai, mondja Schaffe (Bau u. Leben des gesellsch. Körpers. I. 826. 1.) nem egy építésznek a műve, sem kész terv alapján kevés építészé, hanem a társadalom minden letűnt és mostani elemeinek viszonyhatásából fokonzint fejlődtek azok. Nem olyatén műredek tehát a társadalmi szervezet, mint talán egy festőnek rögtönzött műve, hanem inkább gót egyházhoz hasonló, amelyen századok különböző stylusban és szellemben dolgoztak.” Sőt ez egyház is csak épülőben van. Mert az egyetemes, öntudatos életközösség eddig csak részben és tökéletlenül van kifejlődve. De ki kételkedhetnék azon, hogy az az ember végtelen tökéletesedhetésénél fogva végre is lehető tökély fokára jut?

Más vonatkozásaiban sem különbözik a társadalmi test a szervetlen és szerves természet anyagrendszereitől és mozgási alakjaitól, mint csak fokilag. A társadalom sejtszöveti és szervei vagyis egyszerű és összetett intézvényei, hasonlóan a növényi-állati testek külső és belső szerveihez, szintúgy a külső életföltételek találkozására s a részek belső viszonyhatásának változásai szerint képződnek és változnak, akár a testi, akár a szellemi téren.

Ő társadalom mozgékony egyensúlyállapotával is hasonlóan áll a dolog. Itt is az egyensúly egyik állapotából másokba való szakadatlan mozgás észlelhető, azon különbséggel, hogy itt az egyensúlyozás külső és belső mozgásai végtelenül szövevényesebbek. A társadalmi haladás abban nyilatkozik, hogy a társadalmi test minden szellemi és anyagi működésének egyensúlyozási mozgásaiban tartósság, szabályosság, könnyűség, sokoldalúság s rhythmicus egymértékűség uralkodik. A szervetlen és szerves világot a társadalmi test személy- és vagyónállományába átmenni és annak számtalan elemeit eszes lelkierőknek leggazdagabb alkalmazása által összeköttetni látjuk. Anyagtömegeinek és mozgásainak egyetemessége és magas fokú megszellemítése legkitűnőbb jellege a társadalmi testnek.

Mint állati szervezetek az emberek sem nőnek össze, mert az ő

társadalmi egyesülések és viszonyhatásuk általában szellemi természetű, amelyre a szerves világban nem észlelhető anyag- és mozgáshalakok, (nyelv, jelképek) szükségesek. E szellemi erejökönél fogva képesek az emberi egyedek és fajok egymással mindenoldalú eszményi és reál viszonyhatásba lépni, a személyek és javak új harmadik országává, polgári társasággá alakulni. Tehát nem természeti élettani módon működnek össze benne az emberegyedek idegei és izmai, állati szervei; hanem csak a szellemi erők kölcsönös kicserélése által származik az emberi társaság.

Jóllehet azonban a társadalom csak fensőbb, egyetemes, öntudatos tömörülése és elkülönzése a szerves és szervetlen anyagoknak, minden természet- és lelki erőknél: mégis a maga szellemiesb elemeit, személyeit és javait sajátos összeköttetésekben, összetételekben és mozgáshalakokban alkalmazza. A legegyszerűbb társadalmi egység a család, vagyis személyeknek és javaknak, anyagi és szellemi mozgásoknak elemi egésze, a társadalmi sejt, amely nélkül az ember nem keletkezhetik, nem növekedhetik, nem szaporodhatnak, mint nem az egyes állat és növény. — Ezen egyszerű egységhez aztán a személyek és javak összeszőződésének összetettebb társadalmi egyesületei, intézvényei járulnak, az egyszerűbb s összetettebb társadalmi sejtszövetek és szervek, amelyek végre a társadalom osztatlan egészét, az erkölcsi szervezetnek egy nemét alkotják. Erkölcsinek mondjuk, mert az anyagok, amelyeket a társadalmi test mint szervezete megalkotásának anyagát magába vesz, egészen új hatványban jelennek meg. Az egyes személyek t. i. egyesült testi erővel dolgoznak ugyan, s testök fentartása nélkül nem állhatnak fenn; de nem egyesülnek szervileg, testileg, munkájukat általában szellem közvetíti; s így külső társadalmi test szellemileg közreműködő életközösségnek szerve, amelyben az egyes test fentartását is a népgazdasági táplálás megszellemíti.

Van tehát nagyon is szembeötlő hasonlóság a szerves és társadalmi sejtek, szövetek és szervek között: de a társadalom egyetemesebb tömörülése- s fensőbb szellemiségénél fogva roppant különbség is van köztök, mint azt ezennel, de csak néhány fő vonásban látni fogjuk.

Bármelyikét tekintjük is a társadalmi test alapelemeinek, mindegyik világossá teszi, hogy az emberi társaság nem egyszerű folytatása a szerves biológiának, hanem a természetet egy új, fensőbb, egyetemesebb rendben, szellemibb összetételben ismétli; minél fogva az nem hasonló az állatállamhoz, p. o. a méhek, hangyák társaságához, s a társadalomtan nem része az állattannak. Hogy csak egy példát hozzunk fel, a társadalmi szövetek összefüggése egészen más, mint a szerves szöveteké. Annak személyei és javai közt nincs szakadatlan térbeli összefüggés, mint a szerves testekben, hanem többnyire kisebb-nagyobb távolságban vannak egymástól. Nem vegyrokonság, vonzódás, tapadás eszközli azok együttes működését, hanem szellemi erők, amelyek javkészülékek physical erőivel, pl. személyi és dologi jelképekkel, nyelv-, írás- s többféfével a térileg különálló társadalmi

elemek szellemi és testi együttműködését a legnagyobb távolban is eszközölni képesek. A társadalmi test, a nagy ember, jobban hasonlít a méhkas népségéhez, mint a nyájak és hangyák községéhez, de csakis hasonlít, s nem mondható közönséges, tulajdonképi szervezetnek az állatvilágban, Häckel 5. vagy 6. rendjébe illőnek, de igenis a méhtársaság egy új fensőbbhatványú ismétlésének. Häckel szerves egyedesítési sorának fokozatai a társadalmi családokban, nemzetségek-törzsekben, a különféle hivatásokban, a járási, kerületi, tartományi, nemzeti s végre nemzetközi alak- és életközösségben fensőbb, testileg összetettebb s azért bensőleg összefüggőbb módon nyilvánulnak. Az első rendet a családok, nemzetségek, törzsek teszik, a hatodikat vagy legfensőbbet a nemzetközi egységek. De még ezek is továbbfejlődhetnek, a népek és népcsaládok világpolgársági, emberi-ségi egyesülésének fokáig t. i., amelyhez hasonló jelenség a szerves világban nem észlelhető, s legfőlegb is egy egész erdőség fainak gyökereik általi összeshövődésével volna jelezhető némileg, de amely Krisztus országában, a felebaráti szeretetben, teljesen megvalósítható.

A társadalom fogalmáról és szervezetéről legyen az általános részben elég ennyi.

23. §. *A társadalomtudomány fogalma s feladata.*

A nemzetgazdaságtan fogalmát az uralkodó rendszerek kellenél szűkebb érteményben veszik. A legtöbbben azon törvények megállapítását értik alatta, amelyek az anyagi szükségletek kielégítésére szolgáló eszközök előállításában, forgása- és megosztásában uralkodnak. Mások, nevezetesen Roscher, (*Grundlagen der Nationaloeconomie*. 1877. 31. s k. 1.) ezen meghatározást annyiban kiszélesítik, amennyiben a népeletet egészenk mondván, amelynek különféle nyilvánulásai a legbensőbb összefüggésben állanak, *Nationaloeconomik* alatt a népgazdaság fejlődéstörvényeinek tanát értik, de amely a népelet többi hat nyilvánulását is számba veszi, u. m. a nyelvet, vallást, művészetet, tudományt, jogot, államot. De az ezek közti rokonság dacára is a jogot, államot és gazdaságot mintegy szűkebb családoknak, szorosb. érteményű társadalmi tudományoknak mondják. Ugyanígy jár el Kautz is. Részünkről ezt a felfogást elhibázottnak tartjuk. Mert lehet ugyan a nemzetgazdálkodásnak anyagi szükségletekre vonatkozó részét külön is tárgyalni; de e tárgyalás, bármint forgassuk is a dolgot, mindig mint az összelet oly mozzanata tűnik fel, amely a többi mozzanat nélkül nem érthető. A népgazdaság alakja nem önmagára nézve ilyen, vagy olyan, hanem mindenkor a társadalom valamennyi életmozzanatától függ, s viszont ezek tőle. A társadalomnak fönnebb adtuk fogalmánál fogva nem lehetünk az egyoldalú anyagi gazdaságtannak barátai; nekünk a személyek országát, a népek kifejlett létét, a földi tünemények legfelsőbbiket vagyis a társadalmi testet egész szervezete

szerint lehet csak méltatnunk, fejlődésének, fentartásának, betegsége- s halálának törvényeit nem csak anyagi, hanem szellemi nyilatkozataiban is kell keresnünk s megalapítanunk, úgy egy célszerűbb társadalom föltételeit is kutatnunk. Minélfogva vagy a nemzetgazdaságtan fogalmát kell kiszélesítenünk, vagy azt mint a társadalomtudomány egyik részét tekintenünk.

Ennek megfelelőleg a társadalomtudomány fogalmát úgy határozzuk meg, hogy: az a társadalmi test összes (testi, lelki) szükségleteinek kielégítésére szolgáló javak termelési és megosztási törvényeinek tana. Ezen törvényeknek szabályozó alapelve teljesen megegyezik azzal, amelyet Schäßle a nemzetgazdaság élére következő szavakban állít: „Törekedjél a szűken levő vagyis gazdasági javak termeléséből és fogyasztásából, az egész élet gazdag ellátásacéljából, lehető legkevesebb költséggel, lehető legnagyobb tiszta hasznot húzni, az életerő és életkedv lehető kevés feláldozásával lehető sok életet és (erkölcsi) élvezetet szerezni.” (Das gesellschaftliche System des menschlichen Wirthschaft. I. 16—17.1.) Helyes ennélfogva Carey következő meghatározása is: „A társadalmi tudomány azon viszonyok tudománya, amelyek az ember s az uralma alá rendelt physical világ közt és az ember és azon társadalmi világ közt, amelynek ő is tagja, fenforognak;” vagy: „azon törvények tudománya, amelyek az embert kormányozzák, a legmagasabb fokú egyéniség és az embertársaival való legnagyobb társulási erő megszerzésére irányzott törekvéseiben.” (Carey-Halász. A Társadalmi Tudomány. 16. és 28. 1.) Ebben a szellemi élet is benfoglaltatik. A nemzetgazdaságtannak az egész ember létföltételeivel kellvén foglalkoznia, az nem lehet csupán anyagi jóllét tana, még: első sorban és kiválólag” sem, mint azt az uralkodó rendszerek szokták meghatározni.

Smith Ádám a népek jóllétének mibenlétét és okait vizsgáló iskolája, amely már száz évig állott fenn, nem elégítheti ki többé a nemzetgazdákat; mert belátták, hogy nem csak a jóllét megteremtése, hanem és kivált annak megosztása körül forog a dolog; s innen már csak egy lépés volt annak belátására, hogy a javak nem lehetnek cél, hanem csak eszköz, s hogy végelemzésben nem is a javaknak, hanem az embernek kell előtérben állania, akinek kedvéért azokat termelik. Nem kell Ra azon állítására súlyt fektetni, hogy akik a nemzetgazdaságtannak nagyobb keretet szabtak, tárgyalása folyamában megint csak annak korlátai mögé vonultak. Mert igaz ugyan, hogy míg a nép-gazdaság vizsgálásának a külső javak teszik központját, addig a korlát érthető, bár itt sem szabadulhat a szellemi érdekektől; de mihelyt a javak kérdésében azok célját, t. i. az ember szükségleteit tekintjük, a korlát épen lehetetlen. Mihelyt a javak helyére az emberi szükségletek kielégítésének törvényeit állítjuk vizsgálódásunk központjába: az anyagtalan vagy szellemi érdekek nem tolhatók háttérbe, hanem az ember a maga mind anyagi, mind anyagtalan szükségleteivel előtérben áll;

s így a gazdaságtudomány társadalomtudománynya szélesedik. Mint ilyen nem foglalja magában a jog-, államtudomány, hittan sat. tudományok rendszeres egészét, mert hisz akkor végtelen encyclopaedicus művé gyarapodnék; de azok anyagelemei igenis megvannak benne; elveiknek, törvényeiknek mindenütt nyomuknak kell lenni. Hiszen a divó rendszerek is ezt vallják: „A gazdaszat fejlődése és alakulása, mint ok és okozat, a statusélet alakulásával és fejlődésével válhatlanul összefügg; tudományunk az anyagi érdekeket mindig politikai, törvényhozási, kormányzási vonatkozások szerint is vizsgálja. Minden nagy nemzetgazdasági kérdés politikai kérdés is egyszersmint.” (Nemzetgazdaságtan. Kautz Gyula, 1880. I. 39. 1.)

A népgazdaságtan a társadalomtudománynak közvetlen föltétele; ez annak szélesbített alapján épül fel, s nemcsak a népgazdaságtantól napvilágra hozott becses, nélkülözhetlen vizsgálatokat kell használnia; hanem magasabb céljai oly önálló feladatokat is tűznek eléje, amelyeket a népgazdaságtan részint nem tűzött, részint azon kereten belül, amelyben mozog vala, nem tűzhetett maga elé. Még Neumann F. tanár is, aki a gazdaságtannak kiszélesítése ellen szót emelt, beismeri, hogy „a használati és csereérték szokásos megkülönböztetése, amely Aristotelesre vihető vissza, s amely különösen Smith Ádám óta majd minden nemzetgazdaságtanban szerepelt, a jelenkor kívánalmainak többé nem felel meg.” (Beiträge zur Revision der Grundbegriffe der Volkswirtschaftslehre. Hildebrand. Jahrbücher.) A társadalomnak a társadalmi értéket kell meghatároznia; ettől függ az o saját értéke, úgy a többi feladat megoldása is.

„Azon társadalomtant mondhatnók lehető tökéletesnek, amely az emberi társadalomban a fejlődés, boldogság és béke oly egyensúlyát tudná megteremteni, hogy abban a lassankint birtokba ejtett külső életföltételek minden külső esélyének kielégítő ellensúlyozója és tartaléka volna, s egyúttal valamennyi belső mozgás a valódi szabadság és rend, valódi erkölcs és eleven jog egybevágása által oly szabad egyensúlyba jönné, hogy minden egyes tag csak azt akarná, ami az egész társadalom életföltételeivel összhangzásban van, s hogy a társadalom csak ezen általános életföltételek korlátát állítná fel mint positiv jogot az egyesek külön törekvései elé.” (Schäffle. Bau und Leben des socialen Körpers. I. 21. 1.)

íme, ez a fogalma és eszményi feladata a társadalomtudománynak.

24, §. A társadalomtudomány módszere.

A társadalmi vizsgálódásnak helyes módszerét az emberi társaság élettörvényeinek tapasztalásszerű észlelése teszi. A társadalomban az egyesek az egészre levén támasztva, s ezen egész szakadatlan levés, tökéletesedés folyamatában levén, a társadalomtudománynak nemcsak a múlt és jelen, hanem a lenni-kellő is képezi tárgyát, vagyis erkölcsi jellege is van. Ezen gyakorlati vonásánál fogva nem csak azt

magyarázza meg, miért történt valami, hanem azon hatásokat is meghatározza, amelyek a társadalom jelen állapotának reál tényezőiből tökéletesedésünkre előállíthatók és előállítandók. Vagyis lehetünk idealisták a társadalomtudományban, csak ideologok nem.

Első teendője a társadalomtudománynak az, hogy a társadalmi jelenségek világának egyes tényeit és különbségeit megfigyelje, azokat egyes és tömeges észlelés által kiemelve, a tárgyakat és állapotokat leírja s aztán jegyeik egyenlősége és különbsége szerint osztályozza.

Ezen összegyűjtött anyagból aztán a behozás elemző-módszerei által a tények oksági összefüggésének alsórendű törvényeit lehet megállapítani s ezekről további észlelés és behozás útján magasabb és magasabb általánosításra, törvényekre emelkedni.

Ezen eljárásban az oksági összefüggés megállapítására nézve a valószínűség módszere érvényesül. Vannak ugyan a behozó-módszernek a különféle társadalmi tényezők hatásának megállapítása tekintetéből kisebb-nagyobb nehézségei; de azért azt semmiképp sem mellőzhetni, már csak azért sem, mert más vizsgálási módokkal még annyi igazságot és valószínűséget sem lehet elérni. Séma meghatározások, sem a társadalmi igazságoknak előre fölvetett bölcsészeti elvekből való szemlélődő levezetése nem nyújtnak több igazságot. Az elemző-módszer is csak behozás útján lehet termékeny. De nem kell szem elől téveszteni, hogy az erkölcsi-politikai tudományok terén az inductiv módszer alkalmazása sokkal nehezebb, mint a természettudományokban. „Ezeknek nagy segítségökre szolgál a kísérlet. Egy vagy két kísérlet teljes tapasztalászerű bizonyosságot adhat; mert a természetben az egyes nem, vagy csak keveset távozik a faji jellegtől, s mindengyikéből ugyanazon általános törvény nyilatkozik. Ellenben az erkölcsi élet a kiszámíthatlan szabadságok miatt a közreműködő tényezők sokfélesége miatt gyakran igen messze távolodik a törvényszerűtől; az észlelt esetek ritkán egyneműek. Itt a behozó-módszernek azt az óvatos, ügyes eljárást kell eltalálnia, amely szerint a társadalmi észleletek zavart tömegéből a zavaró elemeket kiküszöbölnie és ez által határozott okok és hatások egyszerű összefüggését fölfedeznie sikerül. Eljárásának alapjául vagyis törvényszerű emberül nem az egyedi embert fogja tekinteni, hanem csak a statisztika nagy számai által elvont „középmembert” (Quetelet l'homme moyen-jét).” (Shäffle. Das gesellsch. System der menschlichen Wirtschaft. 3. Aufl. I. 48—49.1.)

Ami a lehozó-módszert (deductio) illeti, amelynek Mill-el s másokkal nagy fontosságot tulajdonítunk a társadalomtudományban, csak úgy lesz lehetőleg gyümölcsöző, ha az egyetlenes főtételek lehető széles behozó alapon áll és ez által az oksági összefüggéseknek nagyterjű általánosítását teszi lehetségessé. Hogy a lehozó-módszer téves következtetései nagy veszélyt rejtenek magokban, bizonyos. Vegyük csak pl. azon közönséges csalódást, amelyben az újabb szabadelvű népgazdasági törvényhozás a szabadság dolgában jutott. Azért a lehozás útján

nyert következtetéseket határozott tapasztalati tényekkel és összetes adatokkal megigazítani és ellenőrizni szükséges, nehogy az általánosítás kelleténél messzebbre terjeszkedjék. Társadalmi-lélektani középértékeket kell szerezni a történelem, statisztika és ethnographia segítségével a társadalmi fejlődés minden korszakára és a társadalmi egységek minden nemére és rétegére; különben a levezetés tévedésnek lehet kitéve.

Ami a társadalmi elméleteket és fölvevéseket (theoria és hypothesis) illeti, azoknak Comte szerint csak akkor van értékök, ha behozó-lehozó utón nyert fölvétek (assumptio) illetőleg előfölvétek (praesumptio), amelyek tapasztalatból merítve igazolásnak (verificatio) vethetők alá. Ránk nézve legfelsőbb elmélet a társadalmi kiválás tana, mint a valóság minden tevőleges és nemleges föltételeinek behozó és behozó-lehozó fölvéte. De csakis tapasztalásra építjük annak igazságát.

A tapasztalati tudománynak azután nem csak az a feladata, hogy a társadalmi fejlődés legfőbb törvényét kikeresse, a tényeket megmagyarázza, hanem az is, hogy a fejlődés fő törvényének szükségképi és valószínű hatásait fölismerje, előrelássa, kiszámítsa és befolyásolhassa és így a tevőleges, történeti tudásnak, gyümölcsöző eszményiségnek és gyakorlati politikának ujj mutatásokat adjon, amelyek az eszményi tökéletesedés ösztönének a társadalmi célok eszközülésére nézve lehető legjobb irányt nyújtanak. így aztán a fejlődés egyes korszakait, bár a fő törvénynek alája rendelvek, a múlt, jelen és legközelebbi jövő számára a tapasztalásból fogjuk kialakítani s összeségökben minden egyes korszak eszméjét kifejezni látni. Mivel a társadalomtanak közvetlen elméleti és közvetett gyakorlati feladata van: azért legfőbb súlyt kell fektetnie a tények észlelésére, gyütése-, osztályozása- és leírására, a mélyebbrendű tapasztalati, történeti törvényeknek behozó kipuhatólására, az egyetemes fejlődéstörvény különböző körülmények közötti nyilvánulásáinak megismerésére. A társadalmi tényeknek egy általános fő törvényre való visszavezetése legfőbb célja ugyan a tiszta tudománynak; de e magaslatból aztán a gyakorlati életbe kell leszállania, a fő törvényt gyakorlatilag értékesítenie. Ez a módszerei feladata a társadalom tiszta és gyakorlati tudományának.

Már mivel ezen elméleti-gyakorlati feladat tekintetéből a tények nemei lehető teljesen, folytatólagosan, rendszeresen s módszeresen állapítandók meg, azért e munkára a statisztika, összehasonlító-történelem, összehasonlító-néprajz (ethnographia) és nyelvbüvölvárlás is szükséges.

Ami először a statisztikát illeti, az tömeges tényeknek tömeges észlelésen alapuló mennyiségi meghatározása, csoportosítása, tagozása és feltárása. De a társadalmi életnek csak egyszerűbb mozgásai levén tömegesek, a tömeges észlelés nem egészen elegendő. — Manap a statisztikai módszer fontos szerepet visz a társadalomtanban. Teljes igaza van Lan-

gének, midőn „Die Arbeiter-Frage” (1875.) művének 16. lapján minden tudományok közt a legforradalmiabbnak nevezi a statisztikát. S ezen nem is csodálkozhatni; mert világrészünk socialisticus mozgalmainak békés lecsillapítását csak statisztikai észleletek gyors, elfogulatlan eszközlésétől várhatni. Most még hiányzik a szükséges statisztikai anyag a társadalmi élet legfontosabb tételeinek kellő megoldására, s a tudomány sokféle-kép az egyedi észlelésre, sőt levezetésre van utalva; de biztos a kilátás, hogy a statisztika lassan ugyan, nehezen, de hovatovább rendszeresen fogja figyelemmel követhetni az anyagi és szellemi egyediség, a javak, az összes szervezeti formák, az egyes alapintézmények és szervezeti formák sokféleségét. A hivatalos statisztikának egy az egész országot behálózó, tudományos függetlenségen alapuló észleldévé kell lennie.

De képes-e a statisztika igazi törvényeket, t. i. a társadalmi élet oksági törvényeit leleplezni? Mai fejlettségi fokán ugyan nem sokat tehet még, de nagyobb fejlettségében igen. A statisztikának a legnagyobb fontosságú jövője van. Minél több elemző és összetevő munkát fordítanak rája, annál több fejlődéstörténeti tömegérték áll majd egy későbbi korszak rendelkezésére, amely ez alapon nem csak a fejlődés folyásának jelenjét láthatja, hanem a közel jövőbe is betekinthez és számíthat.

Ámde a Statisztika nem tehet mindent; a társadalmi vizsgálódás-számbeli módszere nem teszi egészbehozó-módszerét a társadalomtanak, Ugyanis a múltra nézve a mennyiségi tömegészlelés nem lehetséges mivelhogy az elemi följegyzéseket azelőtt elmulasztották. A statisztika ma még nem kielégítő, mivel sok fontos tény egy a maga nemében, vagy legalább tömegesen nem fordul elé. Végre a népelet szellemi tényeire nem alkalmazható; mivel a tömegmozgásnak nincsenek számlálható jegyei. Az ethico-politikai tudományokban az elemző statisztika csak megközelítőleg bonthatja szét a különféle tényezőket; de sok pontos észlelési vidékre nézve még ennyit sem tehet. Tiszta kísérlet itt nem lehetséges. S a tapasztalás törvényei, amelyeknek feltalálására az inductio törekszik, nem tényleges, hanem általános érvényű összefüggései az oknak és hatásnak; úgy hogy minden tapasztalási törvény a maga teljes logikai alakjában: egyetemes-föltételes (hypotheticus) ítélet.

Ennélfogva még egyéb ismeretutakra is van szükség. Ezek Schäffle szerint: az összehasonlító-nyelvészet, az összehasonlító-történelmi kutatás, az összehasonlító-néprajz, az összehasonlító-lélektan és a társadalmi kórtan.

25. §. *A társadalomtudománynak mercantilismus, physiocratismus, industrialismus és Malthusianismus fő rendszerei.*

A gyakorlati élet megszokván előzni az elméletet, előbb a népgazdaságnak bizonyos haladást kellett tennie, mielőtt társadalomtudomány, vagy, amint álfajában nevezik, nemzetgazdaságtan keletkezhetett volna. Ez a haladás a 17. és 18. században történt. A 18. század utolsó negyedében lépett

föl Smith Ádám erkölcs-bölcsész a maga művével (Untersuchung über das Wesen und Ursachen des Volkswohlstandes. Deutsch von F. Stöpel. IV B. 1878. Berlin); de már jóval előbb hordtak össze kisebb-nagyobb jelentőségű köveket nemzetgazdasági épülete számára, nevezetesen az olaszok, franciák, hollandok és németek; sőt *Quesnay physiocrata* már rendszeres összefogást tüntet elő, amelynek mély gyakorlati jelentősége lett, úgyhogy őt legalább is oly jogosan lehet a nemzetgazdaságtan megalapítójának tartani, mint Smithet.

Legnevezetesebb rendszerek: a mercantilismus, a physiocratismus, smithianismus, malthusianismus, a communismus és socialismus. A két utósóról, mivel egészen más alapon állanak, mint az előbbiek, külön fogunk szólni.

1. A mercantilismus legrégebb és egyoldalú rendszer. Uralmának és hosszú tartamának okait, vagy támaszait a kor általános eszmeirányában, a közigazgatási-absolutisticus központosításban, a megváltozott adó-, hadviselési, iparügyi szervezetben, a nemzeti egyensúlyharcokban, az átható pénzgazdálkodásban, Amerika fölfedezésében s kivált nemesércei sokaságában, az előtérbe nyomuló iparososztályok céljaiban, a realisticusabb világnézetben keresendők. „A mercantilismus a felvilágosodott monarchiai absolutismus gazdasági politikája és policíája vala”, mondja Kautz Gyula (Nemzetgazdaságtan, I. 54. 1.) Ezen a 17. és 18. században igen elterjedt zárrendszert gyakorlatilag XIV. Lajos francia király nagy minisztere, Colbert, (1619—1683) érvényesítette először, és hatása a nem-szabad vámrendszerekben egész a legújabb időkig tartott. Fő elve az volt, hogy a gazdaság főleg a pénzben rejlik. Ennek megfelelőleg a kormány a kereskedést mesterkéltén úgy intézi, miszerint jelentékeny pénztöbblet maradjon az országnak. Ezt azzal eszközli, hogy a belműipar kiviendő cikkeinek árát lehetőleg felcsigázza, a belföldnek szükséges nyers és élelmi cikkek kivitelét és az idegen ipartermények behozatalát megnehezíti és nemesércben gazdag gyarmatokat szerez. Colbert túlbecsülte ugyan a pénzt; de kereskedelmi politikáját ügyesen tudta összekötni az állam céljaival, a harmadik rend (bourgeoise) boldogulásával, a nemzeti egységgel, világállással. — Dühring (Kritische Geschichte der Nationaloeconomie und des Socialismus. 3-te Aufl. 1879. 42. 1.) azt mondja, hogy Colbert egészen át volt hatva a nemzetek közti kereskedelmi harc szükségességétől; mert itt a lenni és nem-lenni van kérdésben. S valóban akkor a népek a kereskedelmi versenytársaknak leverését és esetleg kereskedelmi hatalmoknak bekebelezését tartották szem előtt. Ez nem Colbertnek, hanem egész korának volt gondolkodása; ő csak követte azt.” Elméletileg a mercantilismus általában elhibázott, egyoldalú rendszer. A pénz csak az áruk kicserélésének eszköze és ilyen, vagy olyan alakban nélkülözhetlen, de nem egyedüli jav.

2) „A modern társadalom, írja Scheel, (Unsere socialpolitischen Parteien, Leipzig, 1878, 13—14) elvitázhatlanul a francia forradalommal

kezdődik, amelyben a birtokospolgárság a hűbéres államnak valamint gazdasági, úgy politikai tekintetben való legyőzését is befejezte és az egyenlőség és szabadság eszményi alapján egy egészen új fejlődést tett lehetővé. Az absolutizmus és mercantilizmus akkor már nagyra növesztették a polgárságot, mint gazdasági hatalmat a földaristocratia mellett és az ipart a mezőgazdaság mellett. A pénzgazdaság elemei már teljesen ki valának alakulva. Elérkezett azon időpont, amelyben a társadalom régi rétegezettsége keresztültörendő, a tulajdon és gazdaság régi alakjai sokféle függési viszonyaikkal eltávolítandók valának. Valamint a politikai forradalmat Montesquieu és Rousseau eszméi, úgy az új gazdasági nézeteket egy iskola készítette elő, amely korának anyagelvi bölcsekedésével szoros összefüggésben vala. Ezen iskola a múlt század derekán keletkezett *physiocratismus* (természeturalom, természetalkotmány) volt.” Ez szintoly egyoldalú, mint a mercantilizmus; mert kizárólag a természet erejében keresi a gazdagságot. 15. Lajos francia király orvosa, Quesnay Ferenc, (*Tableau Économique*, 1758. és *Maximes générales d'un gouvernement économique*, 1759.) volt kezdeményezője. O mind az elmélet, mind a gyakorlat terén Colbert zárrendszere ellen lépett föl, elvül hirdetvén, hogy nem a pénz, hanem a telek a gazdagság egyedüli forrása. Ennélfogva csak a földművelő a termelőosztály; az ipar és kereskedés pedig, mivel semmi értéket nem hoznak létre, hanem a mezei gazdaság terményeit fölemészti, meddők, termeléketlenek. E két osztály közt a földbirtokos foglal helyet, akinek tiszta földjövedelmére vetendő ki egyedül az adó. Az ipar- és kereskedésnek kormány általi szabályozása, főleg a gabnakivétel korlátozása által, fölötté ártalmas; magára kell hagyni a kereskedést (*laissez faire, laissez passer!*) és a természet uralkodjék a népgazdaságban. — Gyakorlati célja volt: a nagyon elnyomott pórnépnek megszabadítása a terhektől, a szabadalmaknak, a ki- és beviteli tilalmaknak eltörlése, szabad kereskedés, főleg a gabnával. Amint látjuk, Quesnay már a nagy forradalomnak forrásban levő eszméi felé irányul gazdasági rendszerével. Maga a király is részt vett a rendszer elméletének javításában; és sok lelkesült híve volt Franciaország első emberei közt, mint Turgot, aki azt rövid miniszterkedése alatt is végre akarta hajtani. A személy és kereskedés szabadsága világos kifejezést nyert a rendszerben; általában jellemző oldala, hogy figyelmét nem csak a gazdasági, hanem az általános társadalmi és politikai állapotok reformjára is kiterjeszti s egészben véve egy új, egyszerűbb, természetesebb, béke- és igazságosságra alapított társadalmi szervezetet tart szem előtt. „Első s addig egyedüli rendszernek tekintendő ezen a téren; mert valóban egységes népgazdasági épület szerkesztését és annak az összes társadalmi és politikai alkotmánynyal való összefüggését kísérlettel meg létrehozni. A politikai rendszert a physiocraták a gazdasági rendszerhez kívánták alkalmazni; oly gondolat, amelyet aztán St. Simon is, bár egészen más felfogásban, magáévá tett. A rendszer független az

adott állam viszonyaitól, vagyis egyetemes népgazdaságtan; többé nem fejedelmek pénzügye csupán, hanem oly dolog, amely a nép minden tagját illeti és a javak termelése- és megosztásánál minden gazdálkodó - osztályt számbevez. (Scheel, u. o. 15. 1.) Azért téved Dühring, midőn (Krit. Gesch. d. Nationaloeconomie. 1879. 107—8.) így szól: „Jellemző, hogy Quesnay termelő-, termeléketlen és birtokososztályt különböztet meg, és az utósónak semleges szerepet juttat, amelynél a termelékenység és termeléketlenesség ellentéte nem is jöhet kérdésbe, minthogy itt nem lehet gazdasági eredményről szó. De következtelensége mindjárt kitűnik, mihelyt azt kérdezzük, hogy hát mi történik a járadék tiszta terménnyel a gazdasági körzés folyamában? Itt a Tableau mysticismusig fokozódó zűrzavart és önkényt tüntet föl. A vonalak, amelyeket Quesnay ideoda húz, csak annyi mennyiségtani ismeretre mutatnak, hogy épen elegendő a képzelgési számításra és arra, hogy Quesnay elhigye, miszerint a quadratura circuli bolondságát feltalálta. Csak halála akadályozta, hogy e monomaniájának szörnyszülöttjét ki nem adta. N erb art német philosophaster psychologistikáját kell ismernünk, hogy ezen csodaszerűségek képmását bírjuk.”

Engels (Umwälzung der Wissenschaft. 204-10. 1.), bár azt mondja, hogy Quesnay gazdasági táblájában rejtvényt hagyott hátra, alaposan kimutatja, hogy Dühring Quesnayt, valamint általában a physiocratismust nem helyesen fogta fel.

De hogy a földművelés nem egyedüli forrása a javszerzésnek, eléggé kiderítettük fönnebb.

3) A physiocratismus azon gondolatát, hogy a termelés három tényezője: a természet, munka és tőke, a tisztán természeti rend hatása alatt (*laissez faire, laissez passer!*) a javak legnagyobb tömegét hozza létre, az angolok a híres szabad kereskedelem vagyis a smithianismus rendszerének fölépítéseire használták, amelyben a kezdő- és Tégpont a „nemzeti gazdaság” fogalma is egyszersmint, vagyis a népgazdaságban meglevő értékek összege, minden tekintet nélkül azok megosztására és társadalmi hatására. De valamint a természet külső erejében, úgy a nép munkájában vagyis Smith Ádámnak, a modern gazdaság atyjának, „iparrendszerében” (Industrialismus) sem találhatni a nemzeti vagyonnak egyedüli alapját.

Smith született Skóciában, 1728-ban, 1751-ben Glasgowban a logika és morális tanára volt. 1776-ban adta ki művét (*Untersuchung über des Wesen und die Ursachen des Volkswohlstandes Deutsch v. F. Stöpel. IV. B. Berlin. 1878.*) 1790-ben halt meg mint a skót vámügy kir. biztosa. Munkája mihamar világhírűvé lett és sok nyelvre fordítatott.

Csak részben fordult a physiocraták ellen, mert átvette tőlök a gazdálkodás szabadságának és a mercantil nemzetgazdasági políciónak liberális kritikáját. Jelentékeny előmunkálatokat talált ugyan már a maga munkájára (pl. Stewart I-t); de saját érdeme mindamelllett is igen nagy.

Némely elméleti fő tanoknak általában tiszta, világos megállapítása és a szabadtalan gazdálkodási állapotoknak ismeretdús, alapos kritikája döntő hatással volt a belső és külső forgalom gazdasági szabadságának és a nemzetgazdaság mint önálló tudomány megállapításának és ápolásának érdekében. Még ma is a legtöbb tanszéken s majd minden tankönyvben Smith nézetei uralkodnak. De hogy e rendszer hiányai ma már úgyszólván szembeötlők, és hogy a gyorsan izmosodó socialismusban hatalmas ellenféllel kell küzdenie, azt máig eddig is láthattuk, de még tisztábban fogjuk látni alább.

Hogy az ipartőkések mily borzasztó állapotot teremtettek csak Keletindiaiban és Írlandban is, hiteles adatokkal mutatja ki Marx (Das Kapital 1. 2. Aufl. 782. s k. 1.): „Az uzsora és kereskedés által képzett pénztőkének ipartőkévé váló átváltozását akadályozá a vidéken a hűbéresalkotmány, a városokban a céhrendszer. De a hűbéresség módosultával és a földművelő-nép kisajátítása- és kiűzésével az ipartőke korlátai lehullottak.

Amerika arany- és ezüstbányáinak fölfedezése, Keletindia elfoglalása és kirablása, az afrikai négerkereskedés hajnalpírját jelentik a tőkés termelés korszakának. Ezen idyllicus folyamatok teszik fő mozzanatait az eredeti tőkegyűtésnek. Nyomban követik az európai nemzetek kereskedelmi háborúi. Spanyolország, Portugália, Hollandia, Franciaország, Anglia a fő szereplők. Angliában a 17. század végével rendszeres kialakulást nyer a tőkegyűtés a gyarmat-, államadóság-, modernadózás- és védvám-rendszerben. Ezen rendszerek részben baromi erőszakon alapulnak, mint különösen a gyarmatrendszer. De mindnyája államhatalmat, a társadalom összpontosított és szervezett erejét használta, hogy a hűbéres termelést tőkésé változtassa és az átmeneti időt megrövidíthesse. A hatalom szülésznője minden régi társadalomnak, amely új társadalomnak hordja méhében magzatát, ő maga is oeconomicus hatalom.” A 783. lapon a keresztyén gyarmatrendszerről így nyilatkozik Nowilt William: „Az úgynevezett keresztyén fajok barbársága és iszonyai, amelyeket minden leigázott nép ellen elkövettek, a világ legvadabb, legművéletlenebb, legirgalmatlanabb fajai egyikében sem találhatók. Hollandia, mint a 17. század tőkés népeinek mintája, hasonlíthatlan jelenségeit adja az árulásnak, vesztegetésnek, orgyilkosság- és mindennemű gázságnak. Már csak a celebés emberrablás és embertolvajlás rendszere is hajmeresztő, amely rabszolgákkal látta el Javát.” „Az angol keletindiai társaság fő hivatalnokai iszonyú egyedúrúságot űztek sóval, ópiummal s egyéb cikkekkel; magok határozták meg az árakat; maga a kormányzó is részt vett a szegény hinduk nyúzásában. 1769 és 1770 közt az angolok minden rist összeszedvén mesterséges éhséget csináltak és csak mesés áron adták el készletöket. Már 1866-ban is csak az egy Orissa tartományban több mint egy millió hindu halt éhen. S ezt is az indiai állampénztárak megtömésére zsákmányolták ki azok, akik okozói voltak.” (784.) „Az indiá-

nok ellen a britt parlament kutyát és nyúzást rendelt, mint Istentől és a természettől adott eszközöket. Hollandia, amely gyarmatrendszerével mindenkit megelőzött, 1648-ban már tetőpontját érte el kereskedelmi nagyságának. A köztársaság tokéi talán nagyobbak voltak, mint a többi államoké összesen. De Jülich elfeledte hozzá tenni, hogy Hollandia néptömege már akkor is jobban el volt csigázva, szegényebb és elnyomottabb volt, mint a többi Európa összesen. A gyarmatrendszer a több érték-csinálást (Plusmacherei) az emberiség egyedüli céljának nyilatkoztatta és szülőanyja lett a modern államadósság- és hitelrendszernek. (785. 1.) „A mellékországokban minden ipart kiirtottak, mint pl. az ír gyapotipart az angolok.” (786. 1.) „Éretlen gyermekeket, fiúkat és leányokat fogtak munkába s még éjjel is kínozták őket terjes kimerülésig, néha halálíg. Ezzel Európa utósó maradványát is elvesztette szemérmének és lelkiösmeretének.” (788-9.)

4) Az angol Malthus Robert született 1766-ban, meghalt 1834-ben. 1798-ban kiadta a népesedés elveire vonatkozó munkáját, amely jöllehet eredeti gondolat nincs benne, nagy feltűnést, de ellenzékét is idézett elé. „Műve lényegét Stuart- és Townsendből vette, s csak a célzata más.” Így jellemzi a »Die Tagwacht« svájci socialdemocrata lap 1877. évi 96. száma. Művét tökéletesíteni akarván, statisztikai adatokat gyűjtött, és azt 1817-ben egészen új alakban adta ki. Azon idő óta őt tartják az általa képviselt népesedési elmélet szerzőjének. Tana, mint a mai darvinismusnak nemzetgazdasági előfutára, egész irodalmat hozott létre; és alig van elmélet, amely az újabb államok törvényhozására oly átható befolyást gyakorolt volna, mint ez; „pedig, mondja a Die Tagewacht 98. száma, alapelvei legkevesebbé sem szilárdak, nincs tudományos támaszuk; mindamelllett is alig van elmélet, amelyet a tudósok gondolatlanabbul és szívósabban fentartottak és utácsácsogtak volna. Látszik, hogy a tudósok előítéletei gyakran erősebbek és nehezebben irthatok ki, mint a tudatlan nép babonasága.” Mohl (Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften, III. 461—513.) igen helyesen jellemzi Malthust, valamint előfutárait és a körötte csoportosuló újabb irodalmat is. Jellemzésének lényege a következő. Malthus tana szerint a népesedés mértani, a nép fentartására szükséges élelmi javak szaporodása pedig csak számtani arányban halad; mert a föld nagysága változatlan és termelékenysége nem határtalan. A népesedés tehát 1. 2. 4. 8. 16. 32; ... a tápszerek eléállítása pedig: 1. 2. 3. 4. 5. 6... . viszony szerint növekedik. Ezen kettős természettörvény szerint a népeség csakhamar eléri a határt, ahol az élelem nem elegendő neki; és ha szaporodását nem akadályozzák, aránytalanság következik be a népeség és a tápszerek közt. Az aránytalanságot aztán több ok kevesbítheti, vagy megszüntetheti. Ilyenek: a gyermeknemzés akadályozása, a Különféle balesetek, csapások, mint járvány, rossz termés, háború, a nyomor mindenféle alakja, amely a szükségset szenvedő osztályokat egyre tizedeli és a szülötteket elragadja. Ebből

aztán azt a tanulságot vonja ki Malthus, hogy a népesedés soha sem szorult támogatásra, mint amely csak szaporítja a nyomort és halálozást; másrésztől meg azt az erkölcsi kötelességet és ildomot hirdeti, hogy aki- nek nincs mire házasodnia, ne házasodjék, vagy, ha igen, ne nemzzen gyermekeket. No, gyönyörű erkölcsi kötelesség, amely pusztán a házasság megnehezítésében és a szaporodás mesterséges akadályozásában látja az emberiség nyomorának némi enyhítését: pedig amint D ü h r i n g (Kritische Geschichte sat. 188. 1.) beigazolja, a Malthus-féle óvintézkedésnek épen ellenkező eredménye lenne. Malthus, mondja továbbá Dühring a 190. lapon, megtagadja az embertől a létjogot.

Fájdalom, ezen utat sok, gyámszerepre vágyó kormány készséggel követte Európa nem csekély hátrányára. Az egész malthusianizmusból csak annyit engedhetni meg, hogy az embernek is van ösztöne a tápszerek mennyiségével aránytalan szaporodásra; de mintha az mértani viszonyban történnék, az nem igazolható. Az alsóbb szervezetek roppant szaporaságot mutatnak ugyan, de a felsőbbek nem, annál kevésbé a legfelsőbb, az ember. Hogy Amerika lakossága 25 év alatt megkétszereződött, az nem érv, mert e jelenség csak Amerika kivételes rendkívüli viszonyai közt észlelhető. Továbbá az sem áll, mintha a föld terményei csak számtani viszonyban volnának sokasíthatók. Általában, ezen sokasítás semmi egyszerű viszonyba nem hozható a lakosság szaporodásával. „Elvont népesedési törvény csak a növényre és állatra nézve létezik, amennyiben az ember történetileg bele nem nyúl.” (Marx, Das Kapital. II. Aufl. 656.) Az emberiség egyre növekedő műveltsége a mezei munkát is mindinkább belterjesebbé teheti. Ehhez járul, hogy a szellemiebbé leendett emberiség érzékisége mindinkább alább fog szállani és így kevesebb gyermeket nemzeni, mint azt a komoly szellemi munkások csekély gyermekszáma igazolja.

Malthus erkölcstelen tana nagyon támogatta és megerősítette, főleg a britt nemzetgazdaság első virágzásának ideje alatt, az uralkodó-osztályok álláspontját, amely szerint t. i. „a munkáskérdés megoldásáról szó sem lehet; mert az alsó rétegek helyzete megváltoztathatlan, sőt szükséges árnyoldala a haladásnak. Nincs gazdagság, mondogaták, szegénység nélkül; amaz célja, emez pedig eszköze a gazdagságnak. A szegény a munkabérnek köszönheti létét; ha a birtokos nem dolgoztatna, akkor munkás sem léteznék, mert nem lenne tápszere; tehát nem panaszkodhatik. A természet gazdag asztalánál nincs terítve a birtoktalanok, a fölöslegesek számára. A szegénynek jogában áll éhenhalni s ez által a népeség és tápszerek közti egyensúlyt helyreállítani. Ha túlságos és csonkán fizetett munkájával képes a lét és nem-lét közt lebegni, teheti; de ha a munkaadónak nincs rá szüksége, eltűnhetik; az éhenhalás természeti folyamata majd gondoskodik róla; a tőkésnek semmi gondja többé rá, kitörli nevét a bérlisztából; a többi a változhatlan természettörvény számlájára történik.” (Lange. Die Arbeiterfrage, 341-3.) Marx (Das Kapital. 2. Aufl. 672-3. 1.) szerint T o w n s e n d anglicanus lelkész kereken kimondja,

hogy: „a szegénység szükséges feltétele a gazdagságnak. Az éhség békés, hallgatag, folytonos nyomás és természetes rugó a munkásra. Úgy látszik, természettörvény, hogy a szegények bizonyos mérvben oly könnyelműek, és így a közület legalacsonyabb, legpiszkosabb munkáira mindig van ember. Így aztán a finomabb emberek föl vannak mentve a gyötrődéstől, bajlódástól és fensőbb hivatásuknak élhetnek. Az angol szegénytörvénynek az a célja, hogy azt az összhangot, szépséget és arányosságot, amelyet Isten és a természet állított, szétrombolja.” Még egy Gladstone is, aki mindenkép csúrte-csavarta a capitalismus bűneit bevallja 1864. évi budget-beszédjében, hogy az emberiség 9/10 része a pusztá létért küzd.

Sajnos, Malthus tana még ma is kellemesen hangzik a beati, possidentes-ek fülében. Kos eh er is híve neki nemzetgazdasági műve 362-3. és a 402-6. lapjain, amely utósó helyen azt mondja, hogy senkinek sincs joga oly gyermekeket nemzeni, akiket másoknak kell táplálni. Lange Prince Smith-nek egy értekezéséből ezeket idézi: „Mondjuk ki végre kereken, hogy a munkafelosztáson alapuló mai előnyösebb gazdálkodást a birtokososztály hozta létre, szervezte és saját kockázatával űzi; amiért is annak gyümölcse, nyeresége csak őt illetheti. Ha a tőketulajdont eltörölnők, azzal a munkások is eltörölnének.” De hogy ez igen téves felfogás, eléggé kiderül a munka folyamában.

Még csak Dühring természetbölcsezetének azon pontját idézzük, amely szerint Darwin a maithusi népesedés-törvényt a nemzetgazdaságból a természetrajzba vitte át; hogy a létért való küzdéssel tudománytalan félköltészetet űz, s hogy az egész darwinismus a Lamarktól kölcsönzettek levonásával a humanitás ellen forduló brutalitás. Hogy hypothesis, bizonyos; hogy Malthus követőinek nagyon inyökre van, bizonyos; hogy a fatumszerű küzdést, a gyöngébb népeknek az erősebbek általi kiirtását szentesíti, az is bizonyos. De ez utósó lehet ugyan a nyerstermesztet következménye; de a nem durva állati küzdésre, hanem észre állapított társadalmak épen nem fogják egymást kiirtani; sőt ellenkezőleg mindegyiknek létjogát elismerni, jóllétét előmozdítani lesz törekvésök. A darwinismus mint hypothesis is önmagában dől össze; a keresztyén-séggel meg épen szöges ellentétben áll. Az eredeti bün tana nélkül a keresztyénségnek semmi értelme

Ezzel kapcsolatban Ricardó-ról is meg kell emlékeznünk, mint aki Smith iskolájának első classicus nemzetgazdája és Malthusnak bizonyos tekintetben elvtársa. Ricardo Dávid, kikeresztelkedett zsidó, született Londonban, 1772-ben, meghalt 1828-ban. Szerencsés üzleteivel szép vagyont szerezvén magának, nyugodtan követhet tudományi hajlamát. Smith Ádám művének olvasása óta egészen a népgazdaságtanra adta magát és iratai által nagy tekintélyre tett szert. Fő munkája, amely Londonban 1817-ben jelent meg, a politikai oeconomia és adóügy alapelveit fejtegeti (David Kicardo's Grundgesetze der Volkswirt-

schaft und Besteuerung. Aus dem Englischen übersetzt von Dr. Ed. Baumstark. 2-te Aufl. 1877. I. B.). A munkabérre nézve új tant állít fel, de a természetes bér magasság, amelyet többnyire nevéhez kötnék, nem sajátja, hanem Malthusnál és másoknál is feltalálható. Kicardo törvénye szerint a munkabér nem állhat tartósan a munkás életszükségleteinek legkevesebbje fölött; mivel az átmenő emelkedést a népeség erősebb növekedése és annak következtében a munkabér leszállása hamar kiegyenlíti. Minden dolognak, tehát a munkának is kétféle ára van: természetes és valóságos. A természetes azon munkamenynységben rejlik, amely valamely jav elállítására szükséges. Ha már most a munka a jav, akkor a munka természetes ára a munkás elállítására vagyis az o és családja fentartására szükséges *költségben rejlik*. A valóságos vagyis a piaci ár a kínálattól és kereslettől függ, de rendszeren csak kevéssé és rövid időre távozhatnak jelentékenyen a természetes ártól. Ami a munkát illeti, a bér emelkedhetik ugyan, de csak átmenetileg; mert a munkások számának növekedése kevesbíti a keresletet és így lenyomja a bért. A kereslet kisebbedésével a munkások nyomora és számuknak ebből következő kisebbedése ismét béremelkedést idéz elé. „Világos, mondja Scheel (u. o. 26. 1.), hogy Ricardo vizsgálódása azon szomorú eredményt mutatja, hogy a bérmunkás csak úgy teheti némileg kedvezőbbé helyzetét, ha lassú szaporodásával a tőke szaporodása mögött marad.” További fejtegetésében Ricardo azt állítja, hogy a munkabér fordított viszonyban áll a tőkések nyereségével. Ezt az utósó tant az újabb nemzetgazdák, nevezetesen a Bastiat-féle iskola egészen elvetették, a tőkenyereséget a kockázati díjból, kamat- és igazgatói fizetésből összetettnek mondták és a munkabért egyenesen a kész áru árától tették függővé.

Helyesebben fogható fel Ricardo szabálya, ha nem a születést, hanem a halandóságot vesszük figyelembe, még pedig nem általában a halandóságot, hanem a felnőtt munkásokét. A születési szám, eltekintvén attól, hogy az újszülöttek csak sokára versenyezhetnek a felnőttekkel, sem a népeség növekedésére, sem annak jóllétére nézve biztos mérvevessző nem lehet, mint azt Marx is (Das Kapital, 635.) kimutatja. Azon jelenség, hogy a munkáskerületekben munkaválság idején néha kisebb halandóság mutatkozik, azt bizonyítja, hogy az anyák honn levén, jobban ápolhatják kicsinyeiket. A szükiesen élő felnőttek egészsége is jobb lehet itt-ott a munkaszünet alatt, mint feszített munka és jobb táplálás mellett. Ettől eltekintve alig kételkedhetni, hogy a süllyedő bérrel a halandóság emelkedik és fordítva. „Ma, mondja Lange (Die Arbeiterfrage 36.), egyik alaptétele a népesedéstannak, hogy a népeség szaporodását nem a növekedő termékenység, hanem rendszeren a kevesbedő halandóság idézi elé. Példa rá a zsidók szaporodása, amelyet nem sűrűbb házasság és nagyobb termékenység, hanem a zsidóság könnyebb, kényelmesebb élete, a terhes munka kerülése, különösen pedig az anyának honnléte okoz, ami a gyermekápolásnak kedvez; míg a háztól nehezebb dologba járó

keresztyén nem ápolhatja kisdedeit, és így több pusztul el belőlök. Ahol a keresztyének közt nagy a születés, ott a halál is nagyban és gyorsan arat, még pedig nem csak a kicsinyek, hanem a felnőttek soraiban is; mert a sok gyermek fentartásának terhe alatt a felnőttek elszegényednek és aztán könnyen áldozatul esnek.

Nevezetesebb és egész a legújabb korig irányadó elmélete volt Ricardónak a földjáradékról. Ezen elmélet felállításában azon nézetből indult ki, hogy az emberek mindig a legjava földeken telepednek meg először, míg végre a legsoványabbra kerül a sor. Míg a java földben tart: addig nem fizetnek földjáradékot; de ha az már egészen elfogyott, és a soványabbat is kell művelés alá venni, akkor már az első-minőségűért járadék jár, amelynek mennyisége a két föld közti különbség minőségétől függ. Épen így áll a dolog a harmadrendű sat. földekre nézve.

Ezen elméletből szükségkép következik, hogy az ember a vagyonság és népeség szaporodásával mindinkább a természet rabszolgájává lesz.

„Közel félszázad múlt el, írja Carey (A Társadalmi Tudomány. Halász ford. 46. 1.), amióta Ricardo a földjáradék természetéről és okairól elméletét közzétette; s majdnem ezen egész idő alatt Európa és Amerika legtöbb nemzetgazdája mint oly kétségtelen igazságot fogadta el, amelyről csak az kételkedhetik, aki azt felfogni képtelen. A világon létező szegénységet egy végtelen bölcseségű s jóságú teremtőtől eredő, törvénynek tulajdonítván, az uralkodó-osztályokat minden felelősség alól, amelyet az őket környező nyomor miatt érezhetnének, fölmentette; s azért azonnal elfogadtatott, bár soha két hirdetője sem értett egyet az iránt, hogy mit akart mesterök tulajdonkép tanítani.” De Carey műve IV. fejezetében kimutatja, hogy Ricardo elmélete oly tény föltevésén alapszik, amely sohasem létezett, s elméletének épen ellenkezője az igaz; kimutatja, hogy az ember elejénte mindenütt szegény, gyámoltalan, a természet rabszolgája volt; de a népeség és gazdagság növekedése szerint mindinkább a természet urává lett. A kőbaltával kezdte, s miután sorban átment a réz-, bronz- és vasfejszéken, végre az acélhoz jutott. Így a többire nézve is. „S ha látjuk, hogy az ember minden más dolognál ily sorrendet követett, hajlandók leszünk azt hinni, mondja. Carey (46.1.), hogy a földművelésre nézve is úgy kellett lenni a dolognak, s hogy a Ricardo-féle elméletnek tévesnek kell lennie.” Carey kimutatja, hogy az ember mindig a soványabb földön kezdi a művelést s miután az ember-szám szaporodott és nagyobb erőre tett szert, képessé válik a kövérebb talaj szolgálatait is kizsákmányolni. Most már képes levágni a vastag tölgyet és fenyűt s jobb, egészségesebb lakásokat építeni. Amint a földművelés leebb terjed a folyamvölgy termékenyebb földjei felé, a közület képessé válik hozzáfogni a lecsapolási munkához s ezáltal még gazdagabb termésre tenni szert. Így halad az tovább és tovább az értelem fejlődésével, a termelés anyagi és szellemi eszközeinek szaporodása- és töké-

letesbedésével. Ezt Carey az Egyesült-Államok, Mexico, Délamerika, Nyugatindia, Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia, Egyiptom s más országok telepedési menetével kézzelfoghatólag igazolja. Jóllehet Careynek nem minden elmélete állja ki a próbát, milyen pl. a védvamos politika; de a Ricardo-Malthus-féle iskola tanaival azon egészen ellenkező helyes elméletét, hogy a földművelés mindig a kevesbbé termékeny talajon kezdődött, sem Mill, sem Lange nem döntötték meg, annál kevesbbé a tanszéki nemzetgazdák. Helyesen mondja Dürring (Gesch. d. Nationaloeconomie. 1879. 204. 1.): „Ricardo járadékmythosa költemény, amely a földtermékenység édenéből nem egyszerre, hanem folyton folyvást kiüzi és törzse hagyományainak megfelelőleg örök s mindinkább nyomasztóbb átokkal terheli az embert.”

26. §. *A társadalomtudománynak socialismus és communismus rendszerei.*

A physiocraták, a smithisták és malthusianisták egyetértettek abban, hogy a magánérdekeknek az egymással versenyző magán tőkék vezetése alatt egyedileg szabad (liberális, szabadelvű) mozgásuknak kell lenniök, azaz az érdekllett tőkés termelésmodot a népgazdaság igazi és tulajdonképi tartalmának tekintették. Mind a három a gazdasági szabadelvűségnek (liberalismusnak) rendszere.

De a nemzetgazdaságtan nem, vagy alig vette számba, hogy valódi népgazdaságra nem elegendő csupán a tőkések magán érdeklődése; hanem más sokkal fontosabb érdekek és indokok is tartoznak és szükségesek ahhoz. Az egyoldalú liberális industrialismusnak hibái keltettek is mihamar visszahatást, az egész Európát rettegesbe hozó socialismus és communismus rendszereit t. i. Monnónak ugyanegy alapgondolata van, t. i. a magán tőkebirtok népgazdasági fensőségének megszüntetése és gyű vagyonná való változtatása, a munka nyilvános hatalom és testvéri szeretet általi szervezésének alapján. Csakhogy igen nagy különbség is van közöttök, amennyiben t. i. a socialismus a magán tulajdon jogát érvényben hagyja, a communismus pedig teljesen megszünteti. Némelyek monnót socialismusnak nevezik; de ez minden tekintetben hiba. Ha már megmaradnak a socialismus név mellett: akkor legalább szűkebb vagy tulajdonképi és tágasabb socialismust (communismust) kellene megkülönböztetniök. Ma a gazdasági liberalismus és a socialismus elkeseredett harcban állanak egymással, nem csak könyvekben, hanem nagy pártszervezetekben is. Európa visszaeshetik a barbárságba, ha nem sikerül neki mind a capitalismus, mind a socialismus tulságai között a helyest feltalálni.

A tulajdonképi socialismus-szal a mű egész további folyamában kimerítően fogván foglalkozni, itt csak néhány megjegyzésre szorítkozunk, de a communismusra nézve már itt kell tisztába jönnünk.

Roscher (Grundlagen der Nationaloeconomie, 13. Aufl., 78—80. §.)

szerint: „négy föltétel szükséges arra, hogy communisticus-socialisticus mozgalom keletkezzék: éles ellentét a gazdagok és szegények között a középosztály eltűntével, nagyfokú munkafelosztás, az alsóbb osztályoknak nagyobb igényei a democraticus alkotmányban, a nyilvános jogérzéknek megrendítése, vagy épen összezavarása forradalom által. És valóban e négy föltétel megvolt, midőn az achaei szövetséget a socialismustól való félelem a macedónok felé vagyis önmaga feladására terelie; megvolt a Gracchusok alatt Rómában; megvolt, midőn a keresztségismétlők vagyon- és asszonyközösségben élének. És az újabb idő is elég communisticus magot hintett el.” Bizonyos, hogy a körülmények még sohasem voltak oly kedvezők a socialismusra és communismusra, mint jelenleg.

A tulajdonképi communismus, mint minden gazdálkodást nyilvános hatalom által szervező rendszer, semmibe sem veszi az egyediséget, a személyiséget, hanem mindent szintezni, az egész népgazdálkodást nyilvános dologházak rendszerévé változtatni akarja; holott épen a munkának és termelő-eszközöknek termelési egyesítése az, ami a termelést legtermékenyebbé teszi; és a személyes munka gyümölcseinek háztartássá való legfelsőbb egyesítése a legnagyobb boldogság élvezetforrása és a népesedés egyensúlyának előmozdítója. A munkakerő egyesítési képzése nélkül szabad hivatás választás, és megfelelő élvezési vagyon nélkül sem a legkisebb költség, sem a legnagyobb nyerstermés, sem a legnagyobb takarékoság és kizsákmányolás nem érhető el a termelés- és fogyasztásban; következésképp a mindent önkényes kaptafára kényszerítő, mindent szintező communismus alatt az egész társadalmi közület mindenemű jólléte és haladása szenved és mindinkább alászáll. Nevezetes dolog, hogy a communismus épen azt törli el, ami saját eszméit már ma is sokkal helyesebb módon megvalósítja. Ilyen először is a kiegyenlítő odaadás az egésznek érdekében. Alapító jótékonyaságról, az összérdekeknek önző hatalmasok elleni védelméről a communismusban alig lehetne szó; az egész történeti emberiségért fáradozó szellemek, művészek, feltalálók és fölfedezők nagy szolgálata majdnem egészen megsemmisülne, meg azok a termékenyítő szolgálatok, amelyek a tudomány, művészet, politikai és társadalmi haladás terén, a család, társalkodás, barátság, egyesületi élet alakjaiban tevékenyek. Nagy tévedése a communismusnak, hogy nem látja, miszerint az egyedelvűség leghathatósabb, legtermékenyebb communista lehet. Tévedése, hogy nem ismeri be, miszerint a gazdasági világot nem lehet egy központból kormányozni. A mozgató és uralkodó erő csak azon kevés vezérnél lenne, akik erkölcsi lények egyetemét merészkednének kormányozni s akik sokkal nagyobb mérvben zsákmányolnák ki talán a tömegeket, mint a capitalismus; a rosszabbak megrabolnák a jobbakat. Ezt az érvet Roscher is felhossa (Grundl. der National-

oeconomie. 13-te Ausg. 166. 1.) a communismus ellen; de ez a capitalismus részéről nem érv, mert ő maga is communismus.

Az egésznek gazdasági igazgatásában mindenkinek naponkint és óránkint *kell* részt vennie, ami többi közt az által történik, hogy egyedi erőinket a magán és gyűvagyon versenye mellett a leghathatósabban felhasználni ösztönt, alkalmat nyerünk, a termelőerőnknek megfelelő leghatékonyabb tőketesteket magunk alakítjuk és keressük fel, a fogyasztó legjobban ismerte szükségleteket vagyis a háztartást, amely végcélja a gazdálkodásnak, magunk intézzük, a gazdaságnak biztosabb, szilárdabb vezetése végett takarékoskodunk és e szempontból még a p r o l e s-ek vad szaporítását is, nem ugyan Malthus erkölcstelen tanácsának, hanem az állatíságon uralkodni kellő észnek követésével korlátozzuk.

Természetesen a legtöbb comunista megkönnyíti magának a feladatot, az által, hogy az emberiséget ismét községekre és család-körökre szorítja. És ezt a szörnyű művelődéstörténeti visszahatást egészen naiv módon csinálják. Mindenesetre csak a kisebb testeket lehet nyilvános hatalommal gazdaságilag mennyire-annyira igazgatni. Egy szűkebb, még pedig sokkal okszerűbb communismusunk már úgyis van a jótékony családi, községi és állami communismusban. Fejlesztjük csak tovább ezen nem bolygatott gyűtulajdonokat, hogy pusztító álképződményeik eltűnjenek! Kisállami és községi tulajdonoknak communisticus alakulása roppant gazdasági visszalépést és elviselhetlen egyhangúságot szülne.

Már csak ezekből is láthatni, hogy a communismus a magán gazdálkodásnak az összgazdálkodás érdekében annyira fontos szolgálatát teljesen szétrombolja, a nélkül, hogy csak jobb nyilvános gazdasági közegeket is biztosítana a társadalom számára, mint a mostaniak.

Végre a communismus nem akadályozza, hanem elősegíti a túlnépesedést. Csak mentsük fel magunkat a minmagunkról és gyermekeinkről való gondolkodás alól és nyomjunk le mindent szerény egyenlőség fokára, amelyen a házasi és családi élet semmi fensőbb igényeit nem feladatunk keresni és biztosítani: bizonyára a nemző-ösztönnek minden féke el fog szakadni; az emberek vadul fognak szaporodni s ez által szűkölködésre, inségre jutni. Ő magán és örökös családi tulajdon hathatós eszköz a nemző-ösztön erkölcsi legyőzésére.

De általános tájékoztatásul legyen elég ennyi; az egyes vonásokat a mű további folyamában a capitalismus és socialismus összehasonlítása alkalmával fogjuk méltathatni célszerűbben.

27. §. *A socialismus és communismus fő képviselői.*

Ami a communismus és socialismus képviselőit illeti; azok leginkább a következők: Plato, Moras, Baboeuf, St. Simon, Infantin, Pou-

rier, Cabet, Blanc, Proudhon franciák, Owen Robert angol, a németek közt Marx, Lasalle, Schäffle stb.

Ezek közt olyanok is vannak, akiknek elmélete inkább csak képzeleti, költői, államuk költött állam. Néhányat mégis ezek közül is fogunk méltatni, nem azért, mintha azok socialisticus alakzatai fontosak volnának, hanem mert szintén az eszmék egyetemes folyamába tartoznak és feltűntetik azon nagy különbséget, amely a mai socialismus és a költött államok közt van.

„Mily kietlen volna az élet csalódás nélkül!” kiált fel Gehrke A Communistische Idealstaaten, 1878. előszavában. „A képzelet a legbarátságosabb játszótársa az embernek, amely a szerencsétleneknek az ő légváraiban menedéket nyújt. Míg a kislelkek segélyül hívják őt, hogy egyedi létüket tetszésök szerint fölékítsék: addig a mélyebben pillantó szellemek, akik egyedi szenvedéseikben csak az egyetemes nyomor töredékét érzik, új társadalmi világról álmodoznak és eszményi államok költői teremtésére ragadtatnak, amelyekben a létért való küzdelem megszűnik és az állam gondoskodik mindenkiről, míg a polgárok munkáik gyümölcseit adják neki.”

1) Ily eszményi államnak rajzával találkozunk Platónak az államról írt művében. „A politikai phantasia valamennyi terménye közt ez a legnevezetesebb, mint amely az újabb századok enemű költeményeinek ősmintául szolgált és legalább aetheticai alakjánál fogva kitűnő. Állama magvának t. i. az uralkodóknak és honvédeknek számára nyers vagyonszomj- és gyermekközösséget rendel.” (Dühring, Geschichte der N. Oeconomie etc. 230-1.) Az uralkodók alatt Plato a bölcsészeket érti. Ezek korlátlanul uralkodóak. Mert az egésznek boldogsága az állami eszmény; a boldogság pedig az erényben rejlik, de hogy mi az erény, azt csak a tudósok vagy bölcsészek, a legjobbak, tudják. A hadfiak osztálya, amelyet a tanítással is foglalkozó kormányzók vezetnek, engedelmisséggel tartja a munkásosztályt, amelynek erénye lényegtelen az államra nézve. A nép ezen felosztása a lélek három fő tehetségének felel meg; de ezen felosztás nem mondható kasztrendszernek, amennyiben a gyermek tehetsége határozta meg, melyik osztályba soroztassék, s későbbben is át lehetett menni más osztályba.

Az állam biztosságát Plato a polgárok testi derékségében keresvén, mindent ennek elérésére intézett. Minden egyedi akaratot megsemmisített. A házasságot a fensőbbiségre bízta; az újszülötteket közösen neveltette; mivel az így nevelt gyermekek és szülők nem ismerik egymást, s mind-egyik testvérét, vagy szülőjét, vagy gyermekét véli rejleni a másikban s így mindnyája szereti egymást. A közös nevelőházban az anyák közösen szoptatják, ápolják a gyermekeket; s mivel a háztartástól fölmentvék, és testök kellően kifejlesztetett és gyakoroltatott, azért háborúba is mennek mint utóhad. — A költöket Plato számúzi államából, mint akik megfontják az ifjúságot. A tudományos képzést is elírja; de a munkás népet

a barlangok lakóihoz hasonlítja, akik a nap sugarait nem bírják el. A nép nem látja a jónak eszméjét és csak árnyékában él az erénynek. Mindaz, amit Plato tervezett, csak a dór intézményeknek, különösen a spártaiaknak és Pythagoras szövetségének továbbfejlesztése volt. A keresztyén időszak állameszményeivel szemközt Plato a munkásnépet semmibe sem vette, lenézte. Az ókor aristocraticus érzületét a maga egész merevségében láthatjuk benne. Ő is csak korának fia volt tehát; de egy későbbi időszak polgára is egyszersmint, aki egy jövőbeli fejlődés alakjaira mutatott. A többi közt felismerte a munkafelosztás nagy elvét és az egyedeknek tehetségeik szerinti foglalkodtatását és legalább a honvédelemben és kormányzásban érvényesítette azt.

2) A dolog érzéki becslésével összekötött antik világnézetet a keresztyénség eszméje legyőzvé, az embereket Isten egyenjogú gyermekeinek, testvéreknek nyilatkoztatta. Azért a legelső keresztyének szűkebb községei a vagyonszövetség egy nemében éltek. Erre és az egyházatyák mondásaira támaszkodva a humanisták korában némely rajongó lelkek, az Űdvözítőben első socialistát látának és vagyonszövetséget hirdetének. Hyen volt Morus Tamás, Anglia kancellárja VIII. Henrik idejében. Ő „De optimo statu reipublicae deque nova insula Utopia etc.” (1516.) című munkáscájában, amely majd minden nyelvbe sokszor lefordított, communismust hirdet. Álljon itt az Utópiának (Seholország) néhány vonása. „A mostani államok, mondja, a szegényekből erkölcsi nevelésök és oktatásuk elhanyagolása és az előkelők, hatalmasok, katonák előnyösítése által tolvajokat csinálnak, és aztán kegyetlen törvény által akarják azon gonosztevőket kiirtani, akiket ők magok neveltek. Fő oka a nyilvános ínségnek a sok nemes, a sok here, akik mások verejtékéből élnek, akik a munkásokat embertelenül nyúzzák. Ne legyen többé dologtalan közöttünk! Ti, előnyösített osztályok, a tolvajokat halálra kínozzátok. Nem lenne-e jobb megelőzni a tolvajlást? Utópia szigetén a vagyon közös. Ahol magán vagyon van, ahol mindent pénz szerint mérnek, ott igazság soha nem lesz, és az állami jóllét sohasem érhető el. A szigeten 54 egyenlő, nagy, fényes város van; nyelv, erkölcs, törvény, intézmények egyenlők. Mindegyik város 6000 családból áll. Ha alakosság túlszaporodik: akkor egy része a szomszéd szárazon telepszik meg; ha pedig valamely város elnéptelenedik, a telep visszamegy. Épenúgy a tulnépes család kellő számú tagjai is más kevésbé népes családba soroztatnak. A földek közepén minden földművelési eszközzel ellátott kényelmes házak állanak. A földműveléssel foglalkozó mindegyik család legalább 40 tagból áll, asszonyok- és gyermekekkel együtt. A földművelők egy része minden évben olyanokkal cseréltetik fel, akik még nem foglalkoztak földműveléssel. Ezeket amazok betanítják; és ez így megy évről évre. Mert a földműveléshez minden polgárnak érteni kell. Azért az elmélet is eladatik az iskolában; a gyakorlatra pedig ott áll a művelendő föld. Az felüdítő tanulásra, ez pedig a testi erők kifejtésére szolgál. Emellett mindenki va-

lami mesterséget tanul. Munkára csak 6 óra fordítatik naponként; a többi idő szellemi foglalkozásra és felüdülésre van szánva. így pl. minden reggel nyilvános felolvasások tartatnak, amelyekre mindenki elmehet. Az esti idő felüdülésre szolgál. Nyáron kertekben, télen közös termekben jönnek össze, ahol esznek is, és zene, beszélgetés és előadások váltják fel egymást. Az utópiaiak nem ismerik a divat zsarnokságát; mindnyájan egyenlő ruhát viselnek századról századra; csak a férfiú és nő, a házas és nem-házas ruhája különbözik.

A kormány egy élethossziglan választott, de letehető fejedelemből, tanács- és tisztviselőkből áll. Ezen kormány az összes polgárra kiterjeszti gondjait. Fontos ügyekben a népgyűlés határoz. Az érdem biztosan megkapja jutalmát, és a nemzeti vagyon is oly egyenlően van felosztva, hogy mindenkinek bőségesen megvan mindennemű kényelme. Az asztal körül a még nem házasodható ifjak és leányok szolgálnak. A dajkák és csecsemők külön termekben vannak. Minden anyának kötelessége gyermekét szoptatni, kivéven, ha beteg. Az ötödik évtől kezdve a gyermek tanítás alá kerül. Mindenik részesül a tanításban, épen úgy, amint minden polgárnak földet kell művelni. De azért nem mindegyikből lesz tudós; mert, először, nem arravaló, másodsor, az anyagi munka sok időt venne el a tudomány embereitől. Azért a községi elüljárók titkos szavazás útján kiválasztják a legtehetségesebb ifjakat, akik aztán majdnem kizárólag tudományra adják magokat. Ezen választás azonban nem levén csalhatlan, azok, akikkel nem lehet sokra menni, a házi munkához térnek vissza. Az is megtörténik, hogy a kézimunkás későbbben fölébredt tudványa és ernyedetlen szorgalmánál fogva a tudósokhoz emelkedik. A tudósokból választják az elüljárókat, papokat és a királyt.

Az élet feladatát a boldogságba helyezik, amely tisztességes jó élvezésből áll. A vallást illetőleg a legnagyobb türelem uralkodik: de a lélek halhatlanságát és a sírontúli visszafizetést tagadni nem szabad. Sajátságos állást foglalnak el Utópiában a mysticusok. Ezek minden vizsgálódást mellőzve egészen a gyakorlati felebaráti szeretetnek élének, úgy-hogy a rabszolgáknak fentartott nehéz, legalsó munkákat is odaadással végezték.

A gonosztevők halál helyett rabszolgaságra ítéltetnek; mivel a munkálkodó ember hasznosabb, mint a hulla, és a tartós büntetés jobban visszatart a gonosztól, mint a kivégzés.

A háborút Utópia lakói, mint vadállatiast, gyűlölik, kivéven a barbárok és a szövetséges nép zsamoka ellenit. Akkor is a termények fölöslegéért kapott külföldi aranyon és ezüstön barbár zsoldosokat fogadnak, akik első sorban harcolnak, mint akikért nem kár, ha elvesznek; második sorban a szövetségesek állanak, s úgy következnek az utópiaiak. Ha ezek, ami ritkán történik, harcba keverednek: akkor oroszlánbátorsággal küzdenek; mert asszonyaik, gyermekeik és rokonaik is velők vannak. De a véres diadalt nem szeretik. Azért előbb mindenféle csellel, vesztegetéssel, buj-

toogatással élnek, a fejedelem és tanácsosai fejére díjt tűznek ki, hogy így az ügyet vér nélkül, vagy kevés vérrrel intézhessék el.

Így éltek az utópiaiak. G e h r k é n e k (Communistische Idealstaaten, 16-18. 1.) a kath. egyház elleni rabulisticus kifakadásait elítéljük ugyan; de a következő bírálatát Morus Tamásról helyesnek tartjuk: „Míg Plato az antik állameszmét a legvégső következményéig továbbfejleszti: Morus elítéli korának társadalmát. Sokat mond el államregényében, amit különben nem mondhatott volna el. Nagy érdeme neki, hogy az akkoriban pária nyűgét hordozó tisztos földművelő-osztályt kiemelte és a földművelést annyira kitüntette, az osztálykülönbséget megszüntette. Minden hibái mellett is — milyen a vagyonközösség, a rabszolgaság, a barbárokkal való bánás — Morus műve jó szolgálatot tett korának.”

A „Die neue Gesellschaft” című folyóirat 1877. évi 2. és 3. füzetében L ü b e c k Plato statusát írván le és V ö g e l i n tanár az 1878. évi folyam 4. és 12. füzetében Morus Utópiájának bírálatában rá hivatkozván, a 633. lapon azt vallja, hogy e képzeleti állam nem egyéb, mint Plato állama tele ellenmondásokkal. De ez, valamint többeknek hasonló állítása tévedés. Elég legyen csak azt hoznunk fel, hogy Plato az egészből indul ki s az egyedet az egészbe süllyeszti; ellenben Morus az egyesek boldogságából indul ki. Továbbá, amaz a munkásokat alsóbb lényeknek tartja s nőközösséget rendel; míg Utópiában egyenjűség és egyenlőség uralkodik és a földművelés általános tisztesség. Hogy itt lényeges különbség van, világos. Mindamellet is Vögelin sem tartja Utópiát, valamint általában a képzeleti államok elméleteit egészen meddőknek.

Tagadhatlan, hogy ha egyéb hasznuk nem volna is, legalább socialis elmélkedésre utalnak s így bizonyos mérvben a helyes reális socialismusnak előmunkásai. Az utópiák szerzői gyakran azért választják e nevet, mert a mesés burokban könnyebben felfoghatják eszméiket és némi biztosságban vannak az üldözéssel szemközt. Morus Tamástól fogva a jelenkorig sok ily utopicus mű látott napvilágot, amelyek ízléstelen képzelgések mellett értékes gondolatokat is tartalmaznak és koruk és az utóvilág eszmekörére nem éppen csekély befolyást gyakoroltak. Az emberségesebb állami intézvényekben való haladás, a nyilvános nevelés becslése, a munka és munkások becsülése, valamint sok jótékonyan ható intézvény, pl. az egész mai szövetségési ügy nem csekély lendületet kaptak az utopismustól, mint azt Mohi K. (Gesch. d. Liter. d. Staatswissensch. I. 167. s k. 1.) alaposan kifejti.

Ilyenféle művekre és kísérletekre helyesen mondja L a n g e (Mill's Ansichten über die sociale Frage und die angebliche Umwälzung der Socialwissenschaft durch Carey. 1866. 7—8.1.): „Mindegyik utópia csak álom; de valamennyi ily álom közt az a legbolondabbik, amely a jelen társadalmi viszonyokat örökkévalóknak hiszi. A philister álma, aki a jelen örökkévalóságára azon egyformaságból következtet, hogy levesét délben az asztalán találja, egészen jelentéktelen, csak szenvedőleges gondolko-

dásnélküliségnek eredménye: míg egy Plato, Moras és az újabb commu-
iisták álmodozásai legalább oly gondolatok szüleményei, amelyek soha-
sem hálnak ki az emberiségből, és amelyek, ha nem valósulhatnak is meg
egészen, sohasem maradnak befolyás nélkül a történelemre.”

3) A francia forradalom iszonyait túlélő némely fellengzők, látva a
nép nyomorát és a régi zsarnokság visszatérését, úgy voltak meggyőződve,
hogy a tisztán politikai forradalom egészen hasztalan; arra határozták el
tehát magokat, hogy socialis jellegű forradalmat fognak csinálni. A kez-
deményező Baboeuf Gracchus volt. Ő 1762-ben Saint-Quentinben
született. Már a forradalom kezdetén merészen és ügyesen irt a legszélső
democratiáról. Robespierre bukása után előbb a győzőkhöz csatlakozott, de
csakhamar ellenök fordult és e miatt fogságba került. Itt a legmerészebb
republicanusokkal szövetkezett és a teljes egyenlőség eszméjét érlelte
meg magában. Kiszabadultával mintegy 2000 elvtárs csatlakozott hozzá,
akik őt fejöknak ismerték el és a Pantheonban nyilvános gyűléseket tár-
tának, amelyek, valamint Le Tribun du Peuple folyóiratuk messze
terjesztették a föltétlen egyenlőség tanait és a népet új szörnyű tettekre
tették hajlandóvá. „Gyűlésöket az ezzel megbízott Bonaparte tábornok
szétugrasztván, Baboeuf titkon tanácskozott néhány legmeghittjével és
ezekkel egy directoriumot alakított, amely az egész mozgalmat kezébe
vette és a nép fölkelési hatalmának nevezte magát. A directori-
umban voltak: Baboeuf, Darthé, Maréchal, a communisták cynicusa,
Buonarotti Fülöp, aki 30 évvel későbbben a baboeufismus történetét meg-
írta (Historie de la conjuration pour l'Égalité, dite de Baboeuf sat.).
1796-ki május havára a directorium a hegypárttal szövetkezve fölkelést
tervezett az 1793-ki alkotmány helyreállítása és a vagyonszétosztás meg-
kezdése végett. Buonarotti szerint mintegy 17,000 ember volt tagja a
vállalatnak; a vincennes-i erőd tüzérsége, a rokkantak, a biztonsági csa-
pat, a törvényhozótestület gránátosai meg valának nyerve; és a katonaság-
ban is felbomlás jeleit lehetete látni; a munkások tömegére biztosan lehetete
számítani. A nem rég elhalt Avenel György történész szerint az ösz-
szeesküvésnek igen valószínű, sőt biztos volt a sikere. Május 10-én már
a fölkelés napjának kitűzése végett gyűltek össze a főbbek tanácskozni.
De az összesküvést már öt nap előtt elárulta Griesel György kapi-
tány, és 65-en elfogattak. Baboeuf és Darthé május 26-án a guillotin alatt
vértett el; hetet deportatióra ítélték, köztök Buonarottit is, a többit sza-
badon eresztették.” (Die Zukunft. Soc. Revue. Berlin, 1878. Heft 18—19.)

A baboeufisták tervei sokoldalúlag tökéletlenek, érzelmőség- és
gazdasági tapasztalatlanságtól elhomályosítvák. Rousseau elkeseredett spi-
ritualistának befolyása, amely a forradalomra is oly végzetes volt, itt-ott
β terveken is észrevehető. De nem tagadhatni, hogy a baboeufisták a for-
radalmi bátorságnak és politikai radicalismusnak ritka példáját mutatták.
„Egyikök sem tagadta meg elvét; a törvényszék minden ülése előtt és

után a marsaillaiset énekelék,” mondja Mignet a francia forradalom történetében.

4. Baboeuf-fel vége szakadt a modern communismus első időszakának Franciaországban. Erre a consulatus következett, a császárság, a restauratio, 1830-ban Lajos király, a polgárkirály megválasztása. Mivel a forradalomban minden néposztály közreműködött; Lajos Fülöpöt pedig az állampolgárság a maga érdekeinek biztosítása végett ültette trónra és így a forradalmat a nép nélkül fejezte be: azért a hatalomból ismét kitudott nép és az intelligentia egy része sértve érezte magát és elégedetlenségének összeesküvésekben, fölkelésekben sat. adta jeleit. Azalatt továbbfejle és izmosodók az új népgazdasági (ipari) társadalom, amelyet Napoleon erős keze biztosságba helyezett volt.

Ezen mozgalmak mellett, de a fejedelem személyének és kormányformának kérdéseivel nem törődve, kezdetben a socialisticus rendszereknek egész sora, azután pedig a communismusnak egy új korszaka tűnnek fel. A socialisticus iskoláknak Saint Simon és Fourier Károly voltak alapítói és apostolai.

Saint Simon Henrik gróf 1760. évben született Parisban mint 500,000 frank évi jövedelemnek örököse. 17 éves korában Lafayette oldala mellett harcolt Amerikában. A forradalom mindenét elragadta. 1801-ben egy gazdag nővel házasságra lépett, de csak azért, hogy a kényélvezet és kicsapongás minden kigondolható nemét személyesen tapasztalhassa. Csak 12 hónap kellett rá, hogy ismét ínségbe kerüljön. Feleségét elhagyta és irodalomra adta magát. Sokat éhezék, fázék, gyakran kenyéren, vizen éle s fizeté iratainak másolását. 1823-ban öngyilkosságot kísértett meg, de csak félszemét vesztette; 1825-ben meghalt. „Már 1802-ben jelzi genfi leveleiben törekvéseit. Ezeknek vallásos színezetök van, s már ezekből láthatni, hogy végre is vallásos felfogásba fog merülni. Be fogjuk látni, hogy socialis, gazdasági iránya is vallási felfogásának következménye. Legjobb későbbi iratait venni számba, de amelyek közül az öngyilkossági kísérlet utániak csak igen föltételeesen esnek beszámítás alá; ilyen az „Iparosok politikai katekizmusa”, az „Új keresztyénség.” Legjobban láthatni St. Simon fő socialis eszméit „Az iparrendszerről” 1821-ben írt leveleiben” (Dühring, Krit. Gesch. d. Nationaloeconomie. 1879. 252—3. 1.) Az eddigi vallást és bölcsészetet St. Simon nem tartja kielégítőnek és physico-politikai tudományában jobb eszközt ajánl az emberiségnek haladására. De rendszerbe nem tudta szedni gondolatait s gyakori ellenmondásokba keveredik. Ennek dacára is lendületet adott a társadalom történetének bölcsészeti vizsgálására és további fejlesztésére. „Minden tévutai és idegen anyagok belekeverése dacára is St. Simon legészszerűbb képviselője a régibb socialis eszméknek; sőt mondhatni, hogy az ő alapgondolata lényegében helyes s eltekintve némely egyoldalúságától, még most is kiindulópontja a helyes socialis alakzatoknak,” mondja (u. o. 247. 1.) Dühring.

„A tulajdont és a családot seholsem támadja meg egyenest, csak annyit mond, hogy az elsőt módosítani lehet, és a nemességen és papságon kívül még három osztályát különbözteti meg a népnek: a munkásokat, a csupán birtoklókat (banquier) és a törvénykezőket (legistes, vagyis az ügyvédek, bírakat, tisztviselőket). A két utóbbi osztály elfoglalta a helyeket a kamrákban és liberálisnak nevezeti magát, holott liberalismusa csak egoizmus. St. Simon a munkásokat ezen előnyösített két osztály fölé akarja emelni.

A birtokosokat (banquier) és a törvénytudó sokat, mint bourgeoisie-t, polgárságot, az iparosoknak, mint népnek (peuple) ellenébe állítja és ezzel kimondja azon ellentétet, amely azóta a történelemben szokásossá lett.” (Stein. Gesch. der soc. Bewegung in Frankreich. Leipzig, 1855. II. 168. 1.)

Most a socialdemocratiának vallási tekintetben egyik rabulisticus munkása a st. simoni iratoknak abban látja értékét, hogy azok első fogait alkották azon létrának, amelyen mások lassankint a legújabb kor tudományos socialismusához emelkedtek. (Die Lösung der socialen Frage. Berlin. 1876. 14. 1.)

Tervét St. Simon leginkább azzal hívé megvalósítani, ha az egyén tulajdonjogot az örökjognak az államra való átruházása által megszorítja; ha a munkaeszközöket és a jövedelmet egy az egész országban elterjedő bankrendszer segítségével a népség közt arányosan azaz mindenkinek képessége és érdeme szerint megosztja; az állam vezetését pedig a legkitűnőbb tudósokból, iparosok- és művészekből alakult központi hatalomra bizza.

„Azonban nem ő, hanem Bazard, a Corbonari-szövetségnek Buchez-vel való megalapítója az igazi saint-simonista,” mondja Stein (u. o. II. 185.1.). 1828-ban felolvasásokat kezdett tartani mesteréről, és sok kiváló férfiú csatlakozott hozzá. Két erő, mondja Bazard, az egység és az egység erői alkotják a magok ellenkezésében a világ életét. De küzdésekben majd szerves, rendes, majd válságos idő következik be. Az első hiten, valláson alapszik és az államalkotás, egységesítés ideje; a második a közszellem helyébe lépő egyedelvűség, amely a vallást, szeretetet és engedelmességet számúzi az államból. Eddig kétszer következett be ilyen idő. Az első szerves idő a görög sokistenség dogmájában lépett föl és a dicső görög államot alkotta; végét a görög bölcselem kezdete teszi, amely a dogmát s vele az államokat megdöntötte. Az óvilág romjai közt aztán egy második szerves korszak tűnik föl, a keresztyénség t. i. Ennek a 15. századdal szakad vége, amidőn a catholicismus föltétlen igazságáról való egyedi kételkedés szakadást idézett elé. Ma az egész európai világ szét van szagatva, nincs közös hite, vallása. Mindenütt egy új szerves időszakért foly a küzdelem. A forradalom a jobbagyból munkást csinált; de azzal nincs elérve az egyenlőség, mert bár a munkás szabadságot kapott is, mégis csak rabszolga; ínségének, szegénységének rabszol-

gája. „Az ipar visszás állapota az, ami e hatást szüli; mert valamint a vallásban, úgy abban sincs egység, egységes gondolat és terv; hanem a helyett a verseny legszélsőbb szanaságot mutat, harcot gazdag és szegény, erős és gyöngé közt, és az embernek ember általi felhasználása ismét a legnagyobb mérvben elterjedt.” (Stein, u. o. II. 195. 1.)

Ezen levezetések által Bazard a birtokjogra megy át és kimondja azon elvét, hogy csak a megszolgált tulajdon igazi tulajdon. Amit valaki szerzett, az holtá után az államra száll, és a vérrokonsági öröklés helyére az érdem öröklés joga lép, amely szerint az állam birtokába átment örökség a polgárok közt tényleges értékök mértéke szerint felosztatik. „Chacun selon sa capacité, et chaque capacité selon ses oeuvres!” Ezt aztán St. Simon említettük bankrendszere eszközölné, így gondola Bazard az egyenlőség elvét, a munkának felszabadítását a tőke alól és az erkölcs eszméjét megvalósíthatni. A morál eszméje az egészért való munkálkodás tudatában rejlik; a vele való ellenkezés pedig a saját személyiség érdekében való működést jelenti. Ha már most az örökjog eltöröltetik: akkor az egyes mindig az egész javára is dolgozik, és minden összeütközés megszűnik érdek és kötelesség, egyed és társaság közt.

Bazard St. Simon tanainak eme továbbfejlesztését leginkább „Exposition de la Doctrine, de Saint-Simon” (1829—31) című munkájában találhatni.

Ezen erkölcshez aztán E n f a n t i n Fourier iratainak segélyével dogmát és egyházat keresett és a keresztyénség testfegyelmzésének elítélésével e két elvben találta azt: „Szenteljétek meg magatokat munka és élvezet által!” „Nincs sem császár, sem pápa, hanem egy atya.” „Mózes, Orpheus és Numa az anyagi, Krisztus a szellemi munkát rendezte, mondák: Saint Simon az anyagi és szellemi munka egységét, azaz a vallásos munkát szervezte és így Mózeset és Ejsztust egyesítette.” (Stein, u. o. II. 107. 1.)

De nem csak elméletben, hanem gyakorlatban is tettek kísérletet a saint-simonisták. Alig mulék el az 1830-ki forradalom első zaja, Bazard és Enfantin nyilvánosan felszólították a népet, hogy theocraticus munkásoküzletbe lépjen, amelyben vagyon- és életközösség fog uralkodni. Bár hasztalan ostromlák Lafayette-t tervöknek államhatalommal való támogatására, mégis minden oldalról özönlött hozzájuk a pénz és a hívő. A híveket három fok szerint rendezték; a két első fok tagjai újoncok valának; az első fok tagjai pedig saint-simoni családdá szervezkedének, amelynek tagjai tőkék összehozása után közös háztartásban élének. Toulouse-, Montpellier-, Lyon-, Metz- és Dijonban saint-simoni egyházakat, Paris egyes negyedeiben ugyanolyan iskolákat állítottak. A Monsigny-utcában hetenkint, későbbben naponkint prédikálnak, mint mondák, és mivel a hely szűk volt, még más három hallgató-termet nyitottak.

„Ezen mozgékonyosság közepett azonban egyszerre csak szétomlás

következett be. Ugyanis *Enfantin* a hús felszabadításának elméletét, amelytől *Saint-Simon* és *Bazard* idegenkedtek, szélsőségig fejlesztette, eltörölve a házasságot és a nőt teljesen egyenlővé téve a férfival. Ezt *Enfantin* az 1831-k-i nov. 19-kén tartott gyűlésben az egész iskolára rá akará tukmálni. *Bazard* nem jelent meg többé és nemsokára megtört szívvel elhunyt. *Pierre Leroux* és sok más tekintélyes férfiú kilépett; a jövedelmi források megapadtak, a háztartás 30,000 franknyi hiányt mutatott, 4000 munkás kénytelen volt műhelyeit elhagyni.” (*Engländer, Geschichte der französischen Arbeiter-Associationen, I. 299.*) 1832-k-i februárban *Enfantin* megmaradt 42 hívével *Menilmontant* atyái jószágára vonult, ahol újra szervezte családját. És a közönség közönyösen, vagy nevetve nézé a dolgot; míg nem augusztus havában *Enfantin* három társával azon cím alatt, hogy megsértette a 20-nál több személynek egyesülését tiltó törvényt, befogták. A család erre széteszlott.

5) A francia socialisticus iskola egy másik alapítója volt *Fourier Károly*. Született 1772-ben *Besançonban*, meghalt 1837-ben. Jómódú kereskedőnek kereskedő fia volt. A forradalomban mindenét elvesztvén, egy marseillei ház szolgálatába állott s egészen 1837-ben bekövetkezett haláláig ott maradt, a nélkül, hogy valaha sorsáról panaszkodott volna. Mint gyermek egy idegentől bizonyos áru jósága felől kérdeztetvén, igazat mondott. Atyja ezért megbüntette. Ezóta gyűlölni kezdé korának társadalmi viszonyait, amidőn pedig marseillei gazdája az 1799-k-i éhség idején nagymennyiségű hibás *rist* titkon a tengerbe vettetett, hogy meglevő gabonáját annál nagyobb áron adhassa el, egyidejűleg *St. Simon*nal a társadalomnak egy általában gyakorlati és az iparra is alkalmazható bölcselem által új alakot adni határozta el magában.

Első művét, több társa közreműködésével, 1808-ban adta ki „*Theorie des quatre mouvements*” cím alatt, az utósót pedig 1835-ben. „Valamint természetképzélgési, vagy amint a németben még mindig mondanunk kell, természetbölcészeti, úgy társadalmi képzetjátékai már az első művecskéjéből is eléggé kiolvashatók. *Fourier* nem csak az embereket, hanem a természetet is észre és összhangzásra véle hozhatni. A természettől az újabb törvények alapján nem kevesebbet vár, mint az emberiség sorsának teljes megváltoztatását; mert az egész világrend a társadalmi léttel együtt bizonyos mozgásokra vihető vissza, amelyekben a *physical* és *socialis* dolgok egységet képeznek. Ez nehézkedési mamának vagy *newtoni* játék rögeszméjének nevezhető. Mégis némelyek azt a véleményt terjesztették, hogy *Fourier* valamennyi régibb *socialista* közt a legjelentékenyebb, a legrendszeresebb. De *Fourier* műve nem tudomány, még nem is keresése annak, hanem a társadalmi kórtan alakjai és az értelem tévedései közé tartozik.” így szól *Dühring* (*Krit. Gesch. d. Nat. Oeconomie. 1879. 272-6. 1.*) Bármint álljon is a dolog, őt *St. Simon* mellett okvetlenül méltatnunk kell.

Fourier a boldogság eszméjéből indul ki. Hogy miben áll ez,

a bölcsészet erre nem ad feleletet. A hitnek a túlvilági paradicsomra való utalása nem földi boldogság. A boldogság az örökké megújuló és célja felé való mozgásában újra és újra kielégített ösztön; ösztön mozgás és cél (rendeltetés, destinée) három eleme a boldogságnak. Minden, ami van, attraction és destinée. Az ösztönök azért vannak, hogy kielégítenek, a célok, hogy eléressenek. Azok akadályozása nem Istentől, hanem embertől származik. Az ösztönök és célok összhangzását Fourier első elvnek nevezi. További fejtegetésében: „a megvalósított összhangzatot és a sort (sérié) alapítja meg, amely utósó az összhangzat egészét egyes összhangzatokra osztja. És ez a második elv. A föltétlenről szólva a természetet három teremtetlen, elrontatlan elvből állónak mondja; az első az Isten vagy szellem, a második az anyag, a harmadik az igazság, vagy mennyiségtan, amelynek törvényeivel Istennek meg kell egyeznie, midőn az anyagot mozgatja és változtatja. Isten által az egész világegyetemben vonzódás vagyion; amiért is az egész világegyetem mozgásban van, amely is négyféle társadalmi (passioneile,) állati (instinctive,) szerves, anyagi, (innen a „Thorie des quatres mouvements” cím) későbbben F. a súlytalanok mozgását csatolta hozzájuk.” (Stein, Gesch. der socialen Bewegung in Frankreich. II. B. 244, 270 s köv. 1.)

Mellőzvéen ezek ismertetését, csupán az ember által eszközendő társadalmi mozgásról mondunk el nemit.

A társadalomnak a boldogságot az által kell megalapítania, hogy minden Ösztönt kielégít. Az ösztön háromféle: a luxus vagy az érzéki szükséglet kielégítése, a csoportok, azaz a barátság, szeretet, becsvágy és családérzék ösztöne, amelyek kisebb társadalmi testeket alkotnak, és a sor (series) ösztöne, vagyis több csoportnak egyesülése.

A boldogságnak anyagi birtok az első alapja. Ámde a föld annyira szegény, hogy ellentétben áll az ösztönök föltétlen jogosultságával. Azért a termelés minden tényezőjét meg kell változtatni, először is a természetet. F. kiszámítja, hogy a föld 80,000 esztendeig fog állani s mindaddig új alakot nyer, míg minden része lakható nem lesz; míg a narancs a sarkoknál nem tenyészik, míg csupán hasznos állatok nem élnek s a tenger vize kellemes itallá nem változik.

De amint most van is, nagyobb termelésre kényszeríthető a föld, ha az elaprózott birtokok egyesítve (association agricole) műveltetnek. Az egyes birtokok művelése, költség- és időpazarlással jár. De azért az egyesített birtok is külön tulajdon marad s évről-évre méltányos árért művelés alá adatik. — A termelés második tényezője a munka. Ez úgy rendezendő, hogy ne csak terményeiben, hanem önmagában is boldogság forrása legyen. Ez pedig attól függ, hogy mindenki oly munkára vállalkozzék, amely ösztöneinek pillanatra, vagy mindigre megfelel. „Minden munkára van ösztön, szenvedély valakiben, aki azt a legnagyobb élvezettel végezi. Még a mocsoknak is van tisztelője. A szeméttel, ganéjjal fog-

lalkozók, mivel a legfontosabb szolgálatokat teszik, külön kitüntetésben részesülnek.” (Dühring, u. o. 278 1.) A luxus ösztöne felosztja a munkát az egyes munkások közt, s ez által kielégítést nyer. A csoportok ösztönei aztán egyesítik azokat, akiknek egyenlő foglalkozásuk van. Ezek fölött aztán a sorok ösztönei állanak, rendezve és ellenhatva. A sorok pedig phalangeokká (iparos községekké) egyesülnek. Mindegyik phalange mintegy 1800-2000 személyből áll, vagyis 24 — 32 csoportból és egy gazdasági egésznek alkot. F. célja tehát a társulás, de amely csak fokozatosan valósul meg. A kezdetet a garantismus teszi, erre az egyszerű associatio s erre a phalange következik; amaz hajnala, ez pedig nappala a boldogságnak. A társadalom haladó alakjai lépést fognak tartani a föld átalakulásaival s ugyanoly fokban fog testalkatuk is tökéletesülni. Fourier oly emberekről álmodozik, akik a madárral a levegőbe, a hallal a vízbe szállanak, 144 évig élnek és naponként hétszer étkeznek; még a legközségesebb ember előtt is 30—40 tál étel áll. Mindegyik phalange körülbelül egy négyszögmerőföldnyi földet és oly épületet kap, amely valamennyi családot befogadhat. Ez a phalans-tere, amelyet F. a legapróbb részekig leír. A munka közös; a jövedelem pedig évenként kiosztatik; úgy hogy a phalangeba hozott és használt tőke $\frac{4}{12}$ -et, a munka $\frac{5}{12}$ -et, a tehetség $\frac{3}{4}$ -et kap belőle. A tőke- és földhozomány azonban maradandó külön tulajdont képez.

Szükségeit mindenki a phalange háztartásából elégítheti ki; ebben nincs sem százalék, sem kereskedés.

Minden egyes munkaágnak egy választott elüljárója van a phalangeban, akinek neve unarcha; két phalangenak a duarcha, az egész világnak omniarcha áll az élén, akinek Konstantinápoly lesz székhelye, ha majd az egész világ Fourier rendszeréhez csatlakozik.

Fegyver és hadsereg nincs. A gyermekeket közösen nevelik; a munkaképtelenekről a phalange gondoskodik. A nemi összeköttetésnek három alakját engedi meg F., a szeretőt, nemzöt, férjet, de akik mellett még több is lehetséges. Valamint a férj, úgy az asszony is egymás mellett és egyidejűleg többszörös viszonyban élhetnek. Az asszonyoknak egyidejűleg oly férfiak lehetnek, akiknek két, vagy egy született gyermekre nézve vannak lekötelve.

De legyen elég ennyi! Jó és félig jó gondolatok is vannak Fourier fejében. „A többi közt igen alapos szellemes bírálat az, amelyben a jelen társadalmat, a polgársági világ minden anyagi és erkölcsi nyomorúságát gunyorosan feltárja. Legnagyobb szerűnek tűnik föl a társadalom történetének felfogásában. Az egész fejlődést négy fokra teszi: a vadság, barbárság, patriarkaság és polgárosultság korszakára, amely utósó ugyanegy a mai polgársági társadalommal; kimutatja, hogy a polgárosult rend minden gonoszúságot, amelyet a barbárság egyszerű módon űzött, összetett, kétérteményű, képmutató alakba öltöztette legyen; hogy a polgárosodás téves körben mozog, ellenmondásokban, amelyeket újra és újra

szül, a nélkül, hogy legyőzhetné azokat; úgyhogy pl. a szegénység a túlbőségből keletkezik.” (Engels Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. 1878. 217-8. 1.) Dühring (289. 1.) úgy ítél, hogy a phalanstere még nagyobb képtelenség, mint természetképzelési és spiritisticus bolyongásai Fouriernek. Dühring a „Die Missgebilde der socialen Phantastik” fejezetben bírálja Főúriért. Mill (A nemzetgazdaságtan alapelvei. Dapsy ford. II. 26—27. 1.) pedig azt vallja, hogy a socialismus ezen alakjára, épen úgy, mint minden más válfajára nézve kívánatos és méltán igényelhető, hogy alkalom adassék megpróbáltatására. Mindegyik alkalmas a próbára, a nélkül, hogy személyes, vagy finánciális kockázattal járna másra, mint a kísérőre.”

Considerant Victor, legelső tanítványa Fouriernek, 1838-ban „Destinée Sociale” művében legjobban kifejtette mestere tanait; de már 1836-ban is egy hitvallást bocsátott közzé, amely isteni gondviselésben hisz és abban, hogy a szenvedő ember nem éri el rendeltetését, hanem csak az élvező. Azért a fájdalom, a nélkülözés ellenkezik az ember természetével. Az Isten ösztönöket, szenvedélyeket adott az embernek. Ezeknek ellenállani annyi, mint Isten ellen cselekedni, vagy őt kegyetlennek, szörnyetegnek tartani, mint aki oly természetet adott, amelyről le kell mondanunk.

A fourierismus is megkísérlette elméletének megtestesítését. „B a u det Dularyt annyira elbűvölték Fourier eszméi, hogy 1832-ben Seine-et-Oise megyében öröklött nagy birtokát egy phalanstere szervezésére felajánlotta. Aki tagja akart lenni, tőkét kellett hoznia magával; akinek nem volt, addig kelle dolgoznia, míg munkabéréből a szükséges összeg ki nem került. De bizony csakis szegények vállalkoztak. Csodálkoztak, midőn majd erre, majd arra a munkára, majd zenére fogták őket. Már a legközelebbi évben szétoszlott a phalansterium.

Egy másik kísérletet tett az angol Young Artúr Bourgozneban, aki e célra a hires citeauxi apátság épületét és földjeit szerezte meg. Miután nyolc hónap alatt 800,000 frankot emésztett föl a gyarmat, feloszlott.” (Engländer Gesch. d. franz. Arbeiter-Associationen. I. 263. s k.)

Az amerikai Egyesült Államokban 1840-46-ban 16 phalansteret állítottak, de már 1855-ben mind feloszlott.

6) Cabet. A 40-es években egy második korszaka kezdődik a francia communismusnak. Buonarotti kiadván Baboeuf történetét, 1830-ban Parisba ment, hogy mestere szellemében működjék; de csak 1835-ben szaporodtak tekintélyes számra hívei, különösen az előbbi republicanusokból. Nemsokára más legszilajabb folyóiratokon kívül a „Le Moniteur républicain” indult meg, amelynek programjában a király és királyi család, a miniszterek, a liberálisok, birtokosok meggyilkolása is volt; mert nincs Isten, aki számadást követeljen azért, amit az egyenlőség parancsol. Ez és az 1839-ki fölkelés elidegenítette a republicanusokat a munkásoktól.

Magokra hagyatva a communisticus érzelműek, a *Travailleurs égaux* szövetséget szervezték a munkások között; kitűzték az anyagelvűséget, a házasság eltörlését, a városok lerontását, a művészek elnyomását és a communismus erőszakos behozását, a trón ledöntését, nemzeti műhelyeknek állítását 8 munkaórával.

Baboeuf ezen anyagi communismusának 1834 óta *Lamennais* vallásos communismusa lépett ellenébe, amely a tulajdont az evangéliumi szeretet nevében akarja eltörölni, mint azt főleg „*Paroles d'un croyant* (1833) és *Livre de peuple* (1837) műveiben láthatni.

Nagyobb hatása volt *Cabet* Utazásának Ikariába és „*Le Populaire*” lapjának, amely a communismus dicsőségét rajzolja, amint arról a 19. század élvívója álmadozik. Elég ugyan *Plato* és *Morus* képzeleti államát ismernünk; de mivel *Cabet* végrehajtását is megkísértette költött államának, azért legalább eszméjét adjuk annak. *Cabet* meghagyja a házasságot, de vagyon-, munka- és gyermeknevelés-közösséget akar; az evangéliom, mondja, éppen vagyonközösségre céloz. 1848. január 29-ke volt, midőn *Paris* utcáin egy egyenlően öltözött férfiakból álló csapat egy új földi paradicsomról zengedezve vonula keresztül. Ez előcsapata volt egy nagyobb tömegnek, amely az európai emberiség nyomásától és bírvágyától távol Amerikában egy communisticus államot, I kari át, vala alapítandó. Egy-nagy területet vettek *Texas* mellett; emberbarátok jelentékeny pénzt adtak össze, amelyből mindennemű gépeket, eszközöket, könyveket, élelmi szereket, fegyvert, sátrakat vettek. Gyógyszerészlől, két orvosról és mindenféle iparosokról is gondoskodtak. *Cabet*, *Ikaria* fel-találója, megvevője, törvényhozója és pátriárkája, a csapatot *Havreig* kíséré, hogy azt későbbben a tömeggel kövesse. Ez kezdete egy vállalatnak, amelynek fáradtságos bolyongás, szörnyű betegségek, végtelen civódások után általános csalódás lett vége. *Cabet*nek rettenetesen kellett képzelete megvalósításáért lakolnia. Elűzve társaitól, egyhagyva barátaitól, távul családjától, magányban, éhínségben halt el *St. Louisban*.

7) *Blanc Lajos*. A *Guizot*-minisztérium alatt sikerült *Lajos Fülöp* királynak az alkotmányosságot mindinkább színlegessé tenni. Azért az ellenzék a választási törvény megváltoztatását kíváná. A még meglévő *republicanusok* jónak látták a munkásokat is magokhoz vonzani. Ezek akkoriban már rendnek, osztálynak érezek magokat a gazdagokkal szemközt, s így csak föltételek mellett nyújtották kezöket. Éppen a választási törvény megváltoztatása, a *census* kevesbítése, vagy eltörlése szolgált a megalkuvás eszközéül. De a munkások állapotának fokozatos javítása is megígértetett, nevezetesen az *associatiók* által. Politikai és socialis reform ez idő óta szorososan egyesülve van, és a *socialismus* és *communismus* mellett még a *democraták* pártja is keletkezett. *Stein* (II. 475.) így rajzolja ennek céljait: „A *democratia* lényegesen különbözik a *republicanismustól*. Ez csak elvi egyenlőséget akar, amely a valóságos egyenlőtlenséget nem zárja ki: a politikai *democratia* pedig a jogot nem cél-

nak, hanem elvei eszközének és kifejezésének tekinti; az elvi egyenlőséget az állam hatalma és az alsóbb osztályok tényleges emelése által akarja megvalósítani.” Ledru-Rollin volt az első, aki e program nyilvános elismerésével képviselő akart lenni. Könyvek és folyóiratok jelentek meg a program mellett; de legtöbbet hatott az 1840-ben keletkezett „L'Atelier” folyóirat, úgy a „La Reform” is. Ez elvált a socialis- mustól és communismustól és legközelebb betegsegélyző-egyleteket kívánt; ezeket majd teljes associatiók követik, amelyek a szegényeknek gazdagok általi kizsákmányolását lehetlenné teszik, és hitelbankok, amelyek a kamatlábat lassankint leszállítják. Mindezt az államnak kell eszközölnie. Ahol nincs egyenlőség, ott a szabadság hazudság. Az egyenlőség szükséges alakja az associatio (szövetkezés, társulás); ennek célja az értelmi, erkölcsi és anyagi szükségletek kielégítése. Végrehajtása csak democraticus kormánynak sikerülhet, amely a népfönséget elvévő, az általános szavazást eredetivé s a szabadság, egyenlőség és testvériség megvalósítását feladatává tette. A jól szervezett democratia kormányzói csak megbízottjai a népnek, felelősek és elmozdíthatók. A törvény a nép akarata, megbízottjai által kifejezve és szükség szerint változtatva. Az egészséges polgárnak az állam munkát köteles adni, az öregnek és gyöngének segílyt és ápolást.

Ezen folyóiratok egyik munkatársa volt Blanc Lajos. Ügyvédi és hírlapi irodában dolgozott. Az 1839-ben keletkezett „Revue du progrès” lapban egy értekezés jelent meg tőle a munka szervezéséről. Az abban kifejtett rendszert kormány-socialismusnak nevezték. Blanc azon elvből indult ki, hogy a társadalomnak a szabad verseny a megtörtője; azért azt meg kell szüntetni; meg lehet pedig úgy, hogy a tőkét más tőkékkel le kell győzni; de annyi tőkéje csak az államnak van. Azért az állam is termelőül lépjen föl, állítson nemzeti műhelyeket, így végre minden versenyzőt legyőz; s ha ez megtörtént, akkor a democraticus elemeknek adjon előnyt a műhelyek szervezésében, amelyek aztán magok választják elöljáróikat.

A jövedelem egy része gépek, szerszámok beszerzésére, egy része a betegek, öregek ápolására, a harmadik munkabérre fordítatik. Az egyik munkás mindig annyit kap, mint a másik, és annyit, hogy elég jóllétnek örvendhessen.

Senki sem utalta a munkásokat annyiszor arra, hogy ne elégedjenek meg democraticus alkotmánynyal, hanem oly államigazgatást követeljenek, amely a munkások javára van. Ez által Blanc rendszere a socialis democratia kezdetévé lett. Alább visszatérünk Blancra.

8) Egészen saját utón járt Proudhon Péter, József. Született 1809-ben Besançonban szegény szüléktől. Előbb betűszedő volt, aztán javító. Később szülővárosa ösztöndíjával Parisba ment tudományt tanulni. Mielőtt külön feladatot tűzött volna maga elé, mindenféle tudományágakat akara ismerni. Végző elhatározása szerint azon eszközök ku-

tatását tűzte ki feladatául, amelyekkel a legszegényebb s legszamosabb néposztály testi, erkölcsi és értelmi helyzetén javítani lehetne. 1839-ben Besanconban nyomdát állított és ugyanakkor az ottani akadémia ezen jutalomkérdésének megoldásához is fogott: „Mi következményei lettek és lesznek a jövőben azon törvénynek, amely szerint a gyermekek egyformán osztozkodnak az örökségben?” Proudhon egyetemesítette a kérdést és feleletét 1840-ben kinyomatta. Címe: *Qu'est-ee que la propriété? Du recheheres sur le principe du droit et du gouvernement.*” A tulajdont lopásnak mondja, és ennek fölfedezését magának tulajdonítja, és e fölfedezés értékesebb előtte, mint Kothschild milliói. Nem tudta, hogy *Brisson* már 1780-ban megelőzte őt. „*Recheheres pilosophiques pour le droit de propriété et le vol*” című munkájával. Proudhon ítéletét a tulajdonról, sokáig és némely tudatlanok s roszakaratúak még ma is betű szerint vették, elcsavarták, mintha Proudhon föltétlenül minden tulajdont lopásnak mondott volna. Pedig az nem áll. Szerinte az erősebbiket a társadalom szervezete kényszeríti a gyöngébbek kizsákmányolására, s így csak tárgyi, de nem alanyi érdemében követ el lopást. Más a foglalás, más a munka által szerzett tulajdon. Ez utósót P. jogosult magán tulajdonnak hirdeti s csak a munka nélkül, pl. járadék által szerzett tulajdont tartja lopásnak, mint azt a nem-socialista *Stein* is igazolja műve III. kötetének 381. lapján.*) Proudhon tana tehát nem communismus, hanem a socialismus egy külön alakja, bár ő maga visszautasította e nevet. Azt hiszi P., hogy a birtok igazságos rendezése az állam eltörlését és az anarchiát (fejetlenséget) vonja maga után, de nem a zűrzavar anarchiáját, hanem azt, amelyben az ész a törvényhozó és a nép a végrehajtó-hatalom. 1846-ban egy második művet adott ki: „*Systeme des contradictions économiques ou Philosophie de la misère*” cím alatt. Ebben épen úgy rohanja meg kora nemzetgazdáit, mint az elsőben a jogászokat, nevezetesen azon ítéletét is kimondja, hogy a haszonérték és csereérték egymást mégsemmisítik; mert a haszonértékek sokasítása kevesbíti a csereértéket; s hogy néhánynak fokozódó jóléte másoknak fokozódó nyomorát vonja maga után.

Egyidőre P. Lyonban Gathier szállító-üzletében alkalmaztatta magát de az 1848-ki év ismét Parisba vitte őt.

Midőn Lajos Fülöp azt hívé, hogy teljesen győzött, kénytelen volt 1848-ki február 23-kán a Guizot-minisztériumot elbocsátni, 24-kén pedig még koronáját is letenni. Az iparos-társadalom magához ragadta a souverainitást, és 11 tagból álló ideiglenes kormány alakult, amelynek Albert, egy a műhelyből elhívott munkás is tagja lett. De már 25-kén, amidőn a városházában védtelenül üléselő kormány nem vala még általános

*) Ezen Steinről helyén van megjegyeznünk, hogy midőn a socialismus és communismus ellenében a capitalismus rendszertelenségét ugyancsak tüzesen és lóhát-ról védi, egyszerre csak hasra esik, milliomos bukásával saját magán tapasztalván a capitalismusnak takargatta miseriáit.

elismerve, egy kis, de elszánt, fölfegyverzett munkáscsapat jelent meg előtte, és March e vezetője vad tagjáratás közt a munkajog elismerését követelte. Lamartine csillapító szavaira ezt kiáltá: „Semmi phrasis, elég volt a poesis! A nép az úr és parancsol nektek!” Lamartine azt monda, hogy ő már 20 év óta tanulmányozza a munkáskérdést; de úgy van meggyőződve, hogy nincs az az emberi hatalom, amely munkarendezést ígervén a népnek, szavát beválthatná; azért őt ágyúval sem fogják kényszeríthetni ily megvalósíthatlan törvény helyeslésére. S Marche megindult. Ezalatt azonban Blanc, Flocon és Ledru-Rollin kormánytagok egy ablakfülkében a csapat kívánságát teljesítő olyan rendeleti javaslatot szerkesztettek, amely megígéri, hogy az ideiglenes kormány minden polgár számára biztosítja a fentartására szükséges munkát. Ezt maga Lamartine is elfogadta, megelégedvén, hogy a munkajog és a munkaszervezés szók kihagyattak. Erre egy 26-kán kelt rendelet nemzeti műhelyeknek azonnali felállítását rendeli el. Ezek azonban legközelebb nem műhelyek, gyárak, hanem földmérések, földmunkák valának. 28 kán a munkások újra megjelenvén, saját minisztériumot követelének. Lamartine határozottan ellenezte; de Blanc kilépéssel fenyegetőzván, Garnier-Pagés és Marrast minisztérium helyett egy a kérdést tanulmányozó bizottságot ajánlottak. Ezt a kormány és vonakodás után Blanc is elfogadta s az erre vonatkozó rendeletet ő maga ily alakba öntötte: „Tekintve, hogy a forradalmat a nép csinálta a nép javára; tekintve, hogy ideje a munkások hosszú méltatlan szenvedéseinek határt szabni; s hogy republicanus kormánynak nem lehet szebb feladata a munkáskérdésnél; hogy intézkedni kell, miszerint a munkás munkájának jogos gyümölcssei biztosítassanak: a kormány egy bizottságot nevez ki kebeléből, amely Louis Blanc elnöksége és Albert alelnöksége alatt és munkások részvétele mellett a néposztály állapotát tanulmányozni fogja.” Már március 1-én megnyitattak a műhelyek, és a luxembourg-palotai gyűlés is megnyílt.

2 frank volt a napibér. A munkások száma annyira megszorodott, hogy a kormány nem bírt nekik munkát adni; hogy tehát fölkelés ne támadjon, a munkát nem kapóknak is 1¹/₂ frank napidíjat rendelt. Most a munkások nagy része inkább az 1¹/₂ frankos dologtalanságot választá.

Ily helyzetben Thomas Emil ifjú mérnök azt az ajánlatot tette, hogy Ó Fourier-féle szervezetet fog adni a munkásoknak. Többé nem a városnegyedek elüljárói veszik föl a munkásokat, hanem központi hivatal; hasonlóan Fourier soraihoz és csoportjaihoz dandárok és századok fognak szerveztetni, saját elüljárókkal és saját fizetéssel A polgármester és a miniszter mindennap kijeleli, milyen úti, híd- s építkezési munkák vannak. Március 6-kán Thomas a nemzeti műhelyek igazgatójává lett. Mivel nem csak tulajdonképi munkások s nem csupán párisiak jelentkeztek: azért már 11-kén 20.000 frankot kellett kiadni. A szám mindinkább nagyobbodék, úgyhogy május derekától június 10-kéig 208,000 frankot kellett naponkint kiosztani és ezer és ezer dologtalant is fizetni olvasással, paj-

zansággal, ivás-, meséléssel és kártyázással tölték az időt a dandárok és századok csoportjai zászlójok alatt.

Blanc Lajos jól vette észre, hogy a bizottságnak csak elméleti feladata van, és hogy egy minisztériummal többre lehetne menni, mint amelynek irodái, ügynökei, költségvetése, közigazgatási segélyforrása és valódi hatalma lenne. Március 10-én a gyűlés teljesen megalakult 250 legénynyel és 3 munkásnővel. Ezek számát a március 20-diki új választás által 500-ra emelték. Blanc a mestereket is beleakarván vonni, azok közül 150 meghatalmazott jelent meg. „Első teendője volt a gyülekezetnek a munkaidőnek 10 órára való szállítása és a kereskedőség eltörlése, A tárgyalások minden rend nélkül folyván, Blanc két bizottságot javasolt kiküldeni, tíz-tíz személyből, egyet a legényekből, egyet a mesterekből, még pedig sorsolás által. Ebben a szűk körből akará Blanc a maga reformjavaslatait kifejteni, mielőtt azok az egyetemes gyűlés elé kerülnének.” (Engländer, *Gesch. d. franz. Arb. Associationen*, II. 243., 260.) A tárgyalások alatt Blanc az *associatio* eszméjét is fölvette rendszerébe, amely pedig eddig nem kellett neki, és a műhelyek berendezése helyett most az egynemű munkásoknak közös műhelyekben való társulását kívánta, önálló felügyelőkkel, egyenlő bérrel és a vállalkozási alaptökének az állam részéről való előlegezésével. A munka virágzását belül a testvériségtől, anyagilag a vállalati nyereségnek a munkások közti felosztásától vára. Ezekhez járultak a többi socialista eszméi, akik azon elveket a földművelésre és kereskedelemre is ki akarták terjeszteni. így keletkezett a bizottság egyetemes terve, amely lényegében a kormány jóslatát erősítette meg; a proletárság pedig mindebből csak azt fogta fel, hogy az elmélet nem segít rajta, és hogy a társadalmi szabadságnak megvalósítását a legjobb socialisták is egy későbbi jövőre halasztották.

Az ideiglenes kormány előkészületeket tévén az alkotmányozó-gyűlés összehívására, a *socialis democratia*, bizonyosnak látván bukását arra határozta el magát, hogy a választások idejét mennél későbbre halasztassa, és ez idő alatt megerősödjék. Ez volt célja a márc. 17-iki és ápril 16-iki fölkeléseknek, amelyeknek elsejében 150,000, másodikában 40,000, többnyire nemzeti műhelybeli munkás vett részt. A választás mindamelletts is megtörtént, és az alkotmányozó-gyűlés május 4-én megnyílt. Az ideiglenes kormányt végrehajtó-bizottság váltotta fel, amelyben csak Ledru-Rollin volt munkáspártbeli. Azért május 15-én a lengyelek melletti tüntetés ürügye alatt ismét 100,000 ember kelt fel. Ezek a hadsereg számára egy milliárdot és az ember ember általi kizsákmányolásának megszüntetését követelték. Akkor a kormány a nemzeti műhelyek gyöngítését és felbomlását tűzte ki célul. Thomas helyére *L a l a n n e-t* nevezte ki. június 22-től fogva több-több munkást bocsátott el, s minden úgy intéztetett, hogy a műhelyek kudarcot valljanak. De a munkások e csapást már régen várván, kellőleg elkészültek s június 23-án a Pantheonból *f e g y v e r r e !* kiáltásokkal oszoltak el Paris utcáin. *E r r e C a v a i g n a c*

mint dictator a rend védelmével bízott meg. Csak 27-én lett vége a küzdsnek; 10,000 ember feküdt holtan a városban, a kormány győzött, a communismus és a socialismus meg volt semmisítve; a nemzeti műhelyek bezárattak.

Másnap Cavaignac letette a dictaturát: de az új alkotmány megalapításáig tanácselnök címmel államfőnek neveztetett ki. Ő őszinte republicanus volt, de határozott ellensége minden socialisties törekvésnek.

Blanc és mások elmenekülvén, most csak Proudhon volt előharcosuk a munkásoknak. Május 15-én ő is a fölkelők közt volt és jún. 4-én az alkotmányozó-gyűlés tagjául választatott 77,000 szavazattal. Marc. 31-én közzétette rendszerének épen elkészült azon részét, amely most már nem a munkát, hanem a hitelt vala hivatva rendezni, még pedig úgy, hogy a munkás kamat nélküli kölcsön által önálló termelő lehessen és egy népbank (banque d'échange) a terményeket közvetlenül kicserélje. A kölcsönre szükséges összeget az által teremti elő az állam, hogy az állami fizetésekből és kamatokból, valamint a magán vállalatok jövedelmeiből, a járadék-, bér- és napszámból bizonyos százalékot levon. így az állami napi 1% franknyi fizetésből 4 százalékot, a napi 100 frank fizetésből 66 százalékot von le. Proudhon kiszámította, hogy ez 2,500 milliót hozna. Egyébiránt szükségesnek tartá, hogy az áruk és szolgálatok árai törvényesen megállapíttassanak, még pedig azon magasság szerint, amelyen bizonyos határozott napon állanak. Július 3-án Proudhon ezen programját az alkotmányozó-gyűlés elé terjesztette: de az Thiers előadónak kritikájára 691 szóval 2 ellenében napirendre tért; az associatióknak azonban 3 millió segélyt szavazott meg.

Most a munkára való jogért harcolnak. Szeptemberben ez a jog is elvetetett. Dec. 10-én a köztársaság elnökének választására kerülvén a sor, a socialista Ledru-Rollin csak $1\frac{1}{2}$ millió szavazatot kapott, Cavaignac, a socialismust gyűlölő republicanusok jelöltje, $1\frac{1}{2}$ milliót, Napoleon, a conservatív jómódúak jelöltje, 5,472,590 szavazatot. A ravasz Napóleonnak nem csekély szolgálatot tett az, amit 1844-ben írt: „Jelenleg minden bölcs kormánynak azon céljának kell lennie, hogy nemskára elmondhassuk: a keresztyénség győzelme eltörölte a rabszolgaságot; a francia forradalom eltörölte a jobbagyságot; a democraticus eszmék győzelme eltörölte a pauperismust.” Reactionarius eljárása minden pártvezért a merev socialdemocratiában egyesített.

Ezalatt Proudhon 1849-ki január 31-én bejelentette, hogy népbankját megnyitotta. Ez a kezdőnek két tanú bizonyítása mellett termelési anyagot és eszközöket előlegezett és a beadott terményt az illetőnek kívánsága szerint vagy új anyaggal cserélte be, vagy a termény értékét kifejező jegyet adott, amelyet a szövetségesek fizetés gyanánt tartoztak elfogadni, de pénzzel nem cserélhettek be. Egyébiránt Proudhon bankja csak utánzása volt Mazal testvéreknek, akiknek bankja 1830-45-ig állta mintegy 50,000 család részvételével s még értékjegyeket sem adott ki,

hanem árut áruval cserélt ki. — Proudhon lassankint az egész társadalmat reményié körébe vonhatni, amikor aztán a pénz megszűnt volna. De ezt, és hogy a törvénynek is eleget tegyen, tokékkal kellett kezdenie. Azért 1-25 frankos részvényeket adott ki; mindössze 4 millióra volt szüksége. De a banktagság nem volt részvényvevéssel összekötve. Március 26-án Parisban 11,355, Lyonban 1,054, Rheimsban 168, Besangonban 84 volt a bank tagjainak száma. April végével Proudhon Napóleonnak hírlapi megsértése miatt 3 évi fogságra és 1000 frt birságra ítéltetvén, a bankvállalat megbukott.

Proudhon részint egyoldalú, részint nem eléggé alapos műveltségé *bírván, műveiben több jó eszme mellett még több rabulismus, képzelgési zagyvaságot* ír össze. Valamint a járadéknak és fejedelemnek, úgy az Istennek sem kegyelmez, akit egynek tart a roszt fogalmával, mint azt sok helyen, de különösen „De la justice dans la revolution et dans l'église” című kétkötetes munkájának Pfau Lajos német fordításában (1860. Hamburg, Zürich) iszonyodva olvashatni. Miután ezen művéért 1858-ban újra 3 évi fogságra ítéltetett, de amelyből menekülés és amnestia megmentette, ki nem békülve Istennel halt meg 1865. évi jan. 19-én. Találón mondja Dühring nemzetgazdaságtörténeti műve 461. lapján, hogy: „az útjáról letért képzelődés zürzavaros sziporkázása, amely kilentized részében philosophasteri csalódás, gyermekes tarka fogalomjáték, amelyben semmi logika, az a mindenhez való dörzsölődés és ütődés, a képzelés szanasága jellemzi Proudhon minden iratait.” Marx (Das Kapital. 1872. 45.) így nyilatkozik róla: „Ezen philisterutopia festése teszi ki Proudhon socialismusát, amely még eredetiséggel sem dicsekedhetik; mert már előtte Gray, Bray és mások jobban kifejtették azt. Senki sem hanyakodott és garázdálkodott annyit a „science” szóval, mint Proudhon.”

9) Az 1871. évi párisi Commune nem levén egyéb, mint a francia socialismus továbbfejlődésének elvi, eszmei képviselője, helyén van a francia socialisták után arról is érintenünk valamit. A Commune a negyedik rend 1789-től vitt küzdelmeinek folytatása. De hogy minek kellett lennie, mily alakot ölténie, arról a párisiak nem vitatkoztak komolyan; de nem is lehetett, mert az adott körülmények közt bármely hivatalos program is azonnal szakadást idézett volna elé. A Commune név csak közös jelszó volt, amely alatt a Delescluze vezette kispolgári jacobinusok, proudhonisták, a régi és új socialismus hívei egyesültek. „A versaillei reactionariusok elleni védelem volt legközelebbi oka a Commune alapításának; de a Versaille elleni küzdelem nélkül a Commune, önmagára hagyva, talán egy hétig sem állhatott volna fel szakadás és polgári háború nélkül. Mert a socialisták nem alkottak zárt, egyetértő pártot s nem voltak többségben. Már az is jellemző, hogy az eddig minden polgári forradalom élén szereplő deákság távul maradt a Commune-től. Ugyanúgy állottak a dolgok a communit kikiáltó néhány vidéki városban is, Lyon-, St.-Etienne-, Marsaille-, Toulouseban sat. Csak zavart

anarchicus fej gondolhatott arra, hogy e városok a communit nem csak kikiáltani, de szervezni, megállapítani, a társadalommal leszámolni is képesek legyenek. Erre minden föltétel hiányzott. Egyetlenegy arravaló socialisticus fej sem tűnt fel az egész mozgalomban. Es ezen mozgalmat ma, nevezetesen a proudhonisták és bakunisták utánzandó mintául ajánlgatják. E mintából azonban csak azt tanulják a socialisták, mikép nem kell a dolgot csinálni. Ily tanulási szándékkal semmi sem lehet tanulságosabb a mai socialismusra nézve, mint a Commune története, amely egyrészt a hősiesség, védelem nagyságát, másrészt a szervezés kicsiségét mutatja. Sok öncsalódást, ködképet osztat szét e történet tanulmányozása. De épen ez teszi legnagyobb érdemét; mert semmi sem ártót annyit a socialismusnak, mint a képzelődés, öncsalódás. A helyes eszménység biztos alapra áll, számít a körülményekkel. Ha e szempotból ítélünk a párisi Cummuneről: akkor — több vezér és az ismeretlen, nevezetlen nagy tömegek több ezreinek, különösen az asszonyoknak csodálatkeltő hősiessége, feláldozása, önzetlensége dacára is — azt kell kimondanunk, hogy a Commune sokkal inkább saját tervtelensége, mintsem ellenjeinek túlhatalma által omlott össze. Ezzel sem az egyeseket, sem a tömegeket nem akarjuk vádolni. A Commune, ha kedvezőbb viszonyok közt keletkezik is, nem tarthatta volna fel magát sokáig; nem, mert bár a francia socialismus mind elméletben, mind gyakorlatban régebb a németnél, de nem erősebb, mint 30 évvel ezelőtt volt, nem megszerezett; nincsenek világos céljai és sokféle van szagatva.” (Die Zukunft. Soc. Revue. Berlin: 1878. Heft 15. 456. s köv. 1.) Ezt tudván, csodálkoznánk, hogy tarthatta magát a Commune még annyi ideig is, ha nem ismernők, hogy oly körülmények kedveztek neki, amelyeknek semmi közük nem volt a socialismus céljaihoz. Ilyen körülmény volt először is azon fölötté lehangoló s boszuért kiáltó tapasztalat, amelyet Paris az ostrom ideje alatt Trochu, Favre Gyula s másokra nézve szerzett. Másodsor, azon féltékenység, amelyet a monarchicus érzelmű nemzetgyűlés és a Thiers vezetése alatti kormány a democraticus kispolgároknak és a socialisticus munkásoknak keltett. A párisi nép nagy többsége nem akart kormányt elismerni addig, amíg a köztársaság elég biztosítékot és a város önigazgatást nem nyer. Ehhez járultak, harmadsor, a versaillei kormánynak a váltóra, házbérré és a nemzetörök díjainak eltörlésére vonatkozó ildomtalan rendeletei, amelyeknek végrehajtása ezreket és ezreket ínségbe taszított volna. Kedvezett az ellenállásnak az is, hogy Paris az épen megszűnt ostrom következtében tömve vala fegyverrel és hadszerrel; ellenben a kormánynak csak szét-szört, demoralisált sereg állta rendelkezésére. Mindezen körülmény elegendő volt arra, hogy a különböző forradalmi elemeket közös cselekvésre egyesítse, és hogy ezek az 1793-ki kísérletre emlékezve a Communit kikiáltásák.

Ezeket a gondolatokat kelti Lissagaray művének 1878-ban

Braunschweigban megjelent német fordítása, amelynek címe: „Geschichte der Commune von 1871.”

„Ki csinálta márczius 18-kát? Ki csinálta a központi bizottságot? Általában, mi volt a Commune? Hogyan történt az, hogy Franciaország-nak százezer fia hiányzik? Ki felelős azért? A tanuk egész serege fog ezekre felelni.” így szól az Előszó. Lissagarayt száműzték; de sem kormánytag, sem katonatiszt és hivatalnok nem volt a Communeban, s így pártatlanul dolgozta fel öt éven át gyűjtött adatait. Az 1871-ki Commune, mondja az Előszó, csak előjáték volt. A császárság harcaiban a nagy társadalmi harcok jelentik magokat. Ha a holnapi harcos a tegnapi ütközetet alaposan nem ismeri, hasonló vérfürdő vár rá.

Ismertetni akarja tehát a szerző a Commune viselt dolgait, de különösen tévedéseit, hibáit, hogy a socialismus ne ismétlje azokat. A mű szellemétől, vallásgyűlöletétől sat. eltekinthetünk; úgy azt is mellőzhetjük, hogy a dynastia bukásától és a köztársaság kikiáltásától való félelem mennyire megbénította legyen a francia vezérek hadi műveleteit, mint kerültek e miatt Moltke kelepccéjébe; mellőzhetjük a kalandor címmel illetett Gambettának ismertetését is, aki talmudi furfanggal jól tudta a kártyát keverni, minden veszély elöl elillanni és a dolgok fordultával ismét előtérbe tolni; a reactionarius vénasszonyok rajzolt Thiers dolgait sem szükséges ismertetnünk, aki a poroszok segélyét is igénybe vette Paris leverésére: mindezeket s egyebeket mellőzván, Lissagaraynak csak azon hiteles adataira akarjuk felhívni a figyelmet, hogy a Commune emberei tervtelenül ugyan (amin oly röntönzésben és oly rendkívüli viszonyok közt nem is csodálkozhatni), de hősiesen védtek magokat; a közpénztárakat a legtisztábban kezelték, úgyhogy igen keveset költöttek és egy soust sem tulajdonítottak el; míg most százmilliók elsikkasztásával vádolják az azelőtt egészen vagyontalan Gambetta-féle embereket, akik néhány év alatt 30-50 millió értékű vagyona tudtak szert tenni és 12,000 frank évi díjt fizetnek szakácsuknak. Lissagaray szerint a cummunardok gyűjtogatásai, kegyetlenkedései, rablásai, a petroleure-asszonyok s efféle mind rágalmak, rémmesék, amelyeket Thiers-ék gondoltak ki a Commune befeketítése és saját iszonyú tetteik palástolása s mentetegetése végett.

Ami a gyűjtogatás! illeti, a versailleiek gránátjai gyűjtöttak először. A pénzügyminisztériumi palotát is az ő gránátjaik gyűjtötták fel, a cummunardok pedig, mivel közellevő redoutjoknak ártott, eloltották; de a gránátok újra felgyűjtötták, s a tüzet nem lehetett oltani. A Szajna balpartján levő negyed is a versailleiek gránátjai gyűjtötták fel, s a visszavonuló párisiak ott csak azon házakat gyűjtötták fel, amelyeknek ablakaiból rajok lövöldözének; így aztán az egész negyed tüztengerré lett. Épenúgy gyűjtötták fel a párisiak azon házakat is, amelyeknek tetőiről a versailleiek a barrikádokra tüzelének. A visszavonuló párisiak utcáról utcára, házról házra védelmezek magokat s inkább a lángokat választák,

semhogy megadják magokat. Május 23-kán éjjel egyszerre szörnyű világozás támad. A Tuileriák néhány középülettel lángtengerben úsznak. 26-kán a városházát is felgyújtják. A képmutató reactio, írja Lissagaray, gonosz tettül rója fel nekik a tüzet, mintha háborúban a tűz nem egészen természetes fegyver volna; mintha a versaillei gránátok nem több házat gyújtottak volna fel, nem lőttek volna rommá (?) Jules Favre a legbölcsebbeknek és legerényesebbeknek tartott emberektől hallá, hogy a poroszok előtt mindent fel kell égetni. „Inkább Moszkva, mint Sedan!” monda Jules Simon az első ostrom alatt. És ugyanezen Favre a népet gonosztevőnek nevezi, minthogy inkább a romok alá kívánt temetkezni, mint meggyőződését, tulajdonát és családját despóták szövetségének átadni. Ha a Commune pusztítani akart volna, miért nem tette azt előbb, 6-8 héten át, míg ideje vala rá; miért várt épen a védelem végső napjára, amelyeken a versailleiek a városba hátának?

Mind a köz-, mind a magán tulajdont példás tiszteletben tartá a Commune; fosztogatás, rablás nem fordult elé; de a versailleiek igen is raboltak az elfoglalt részekben.

Mintha iszonyú gyilkolásokat vitt volna véghez a Commune, az is a mesék országába tartozik, arra számítva, hogy Thiersék hajmeresztő mészárlásaitól elvonja a figyelmet. Épen fordítva áll a dolog. A versailleiek mindjárt az első ütközet után megkezdték a vérengzést, még olyan asszonyokat sem kímélve, akiknek kisdedek valának karjain. Ötvenével, százával lövették a foglyokat szeszélyök szerint, minden vizsgálat nélkül. Maga a hivatalos jelentés is csak 877 versailleinak kivégeztetését említi; mikép magyarázható meg tehát azon barbár boszú, amely a harc bevégeztével is 20,000 személyt lövetett agyon, akiknek ³/₄-de nem is harcolt? A Commune többször felszólítá a versaillei kormányt, hogy a foglyok tömeges kivégzésével hagyjon fel, mert ő is kénytelen tesz a 300 túszzsal úgy bánni. Csak miután a versailleiek százankint lőttek le a foglyokat, végre a Commune is 6 túszt lövetett föbe, köztök D a r b o y érseket is, a ki hasztalan írt kétszer Thiersnek, hogy kímérje a foglyokat, mert a Commune megboszulja magát. Thiers semmit sem válaszolt, s így ő az oka az érsek halálának. De a versailleiek iszonyú kegyetlenkedésének megboszulása végett a Commune mindössze is 63-at lövetett agyon a túsztok közül. Melyik részen keresendők tehát a gyilkosok?

Lissagaray műve végen 39 hiteles okmányt közöl állításainak igazolására. Befejezésül a következő kérdéseket teszi:

Rágalmaztam-e a győzőt? Eltakartam-e a legyőzöttnek hibáit? Tuloztam-e akár egyik, akár másik részről? Hozzon fel az ellenfél ellenbizonyítókokat! A tények beszélnek. Ki ellenezte erőlesebben a császárságot, a háborút, a feladást, mint a munkások? Ki idézte elé a március 18-ki forradalmi helyzetet, ha nem az uralkodó-osztályok bűne, hibái, önzése? Ki más erőszakolta a felrobbanást, mint Thiers? Mi egyéb a március 18-ika, mint egy gyalázatosan megsértett népnek ösztönszerű ellenhatása?

Hol van csak nyoma is az összeesküvésnek, pártok- és vezéreknek? Volt-e más jelszó mint az: „Éljen a köztársaság!” Volt-e egyéb cél, mint a monarchia akadályozása? Tagadható-e, hogy az arra következő napokon a köztársaság kikiáltása és egy jó municipális törvény elfogadása mindent lecsillapított volna, és hogy Versaille mindent visszautasított? Tagadhatni-e, hogy Paris eddig nem látott legszámosabb és legszabadabb szavazással kiáltotta ki a Communit? Tagadható-e, hogy Versaille minden kihívás nélkül támadta meg Parist, és rendcsináló serege az első összeütkezés óta egyre lövette a foglyokat? Tagadható-e, hogy a közvetítő kísérletek Parisból és a vidékről tétettek, de Versaille azokat visszautasította, sőt a közvetítőkkel gonosztevékül bánt? Tagadható-e, hogy a versailleiek legalább 17,000 embert lövettek agyon, hogy pár falat és a 63 tús halálát megboszulják? Tagadható-e, hogy Versaille asszonyokat, gyermekeket lövetett és kínoztatott? Tagadhatni-e, hogy ezrek halálra, számkivetésre, deportatióra, bagnóra ítéltettek, minden vizsgálat nélkül, oly határozatok által, amelyeknek igazságtalan voltát a legreactionariusabb kormányok is elismerték? Mondják meg a méltányosság férfiai, melyik oldalon van a gonoszság, a borzasztóság, a megfojtottakén-e, vagy a fojtogatókén, az állítólagos rablók, vagy a polgárosult versailleiekén, akik a 18-ki mozgalmat előbb elkerülhetlenné tették s aztán így nyomhatták el!?

Igen jól cselekedték e párisiak, hogy ágyúikat, fegyvereiket meg akarták tartani, emlékezve december 2-kára; mert az ő leveretésök óta a lefegyverzett Franciaország államcsínyeknek van kitéve. Igazuk volt, midőn állíták, hogy restauratiót készítnék elő; mert azóta a monarchia napirenden van. Thiers conservatív republicája csak alattomos és oly terhes elnyomás, mint a császári volt; mert a munkások érdekében leveretésök óta semmi sem történt. Valóban, ha a március 18-ki mozgalom gonosz tett, akkor az 1789-ki július 14-diki is az, sőt még nagyobb volt. Ennek is megvoltak kivégzései (Launay, Fleselles); s akkor a nép volt a támadó. S mégis a radicalisok legnagyobb dicsőségek napjának hirdetik azt. Egy kis logika, bírványó, hálátlan bourgeoise!

S mit hagyott hátra e fölkelés? Egy zászlót, a szabad communit, egy szilárdan megállapított pártot, a munkáspártot. Mostantól fogva Franciaország köteles a kérdést tanulmányozni és beismerni, hogy soeialis haladással járó tartós republica, csak újjászervezett commune mellett lehetséges. Mostantól fogva a munkások nem a radikálisok függeléke, marc. 18-ka erejük öntudatára emelte, emancipálta őket. Jövőben egyesülve, világos tudattal lépnek fel. A Commune kormányában a munkás is részt vett, ez ama napnak kimagasló pontja. Természetes, hogy a Commune a maga fölébredésekor megtámadva, szervezetlenül, különböző elemektől akadályozva, katonai harcra kényszerítve, sem eszméit, sem légióit kifejleszteni nem bírta. E harc csak előjáték volt, okulásul szolgálva a munkásoknak a jövőre.

Amit itt Lissagaray csak egy gondolatban mond, azt Lieb-

knecht „Zu Trutz und Schutz. 4-te Aufl. 1879.” című beszéde 8. s köv. lapjain tüzetesen kifejezi, mondván: „Valamint a keresztyénség az ó-romai világon, a múlt század polgársága a hűbérességen diadalmaskodott: úgy dönti meg a socialismus is a mostani polgárosztály uralmát. Nézzünk csak Franciaországra, a nagy politikai és társadalmi kísérletek országára, ahol az imént a Commune borzasztóan nagyszerű tragoediáját játszák! A socialis proletárság, amelyet az események zajló hullámai a politikai hatalom magasára emeltek, hősies harc után az egyesült francia-porosz hadsereg hatalmába esett. Negyvenezer embert mészároltak le a harcban és a harc után, ugyanannyit száműztek Cayenne mérges mocsarai közé. Mily éktelen ujongás a régi világ képviselőinek taborában! A socialismus 80,000 socialista személyében megöletett! Megöletett? Kurta a polgár urak emlékezetel! 23 évvel ezelőtt hasonló tragoediának volt tanuja Paris. A párisi proletárság komolyan véve a liberális polgárság szólalmait a polgári királyság ellen, feldöntötte a júliusi trónt. De a forradalmat nem vette szólamnak, hanem a közjóllét megalapítására akará azt használni. Három hónapig küzde az ínséggel, hogy a kormánynak időt engedjen jóakarata kipróbálására s a vérontást kikerülje. A kormány mindent ígért és mindent megszegett, minek a júniusi fölkelés lett következménye. Négy nap i hősies küzdelem után a háromszor erősebb ellenfél leverte a proletárságot és iszonyú kegyetlenkedést vitt rajta véghez. Határtalan volt a polgárok öröme; a socialismus leverve, a társadalom, s ami vele összefügg: a család, tulajdon s az ég tudja mi minden, amit a polgárság szóval tisztel, a valóságban pedig lábbal tapos, meg volt mentve. 12,000 bandita, gyűjtogató, gyilkos, modern barbár sat. koncoltatott le, ugyanannyi küldetett Cayenneba. De ki győzné elszámolni e szitkokat! Olvassuk a mai sajtó cikkeit a párisi Communeről, s mind feltaláljuk azokat. A socialismus meghalt; hullája fölött még a földet is keményre verték; hogyan támadhatna föl? Az idő múlik, a respublica a socialismus mellé temettetik és sírjára Napoleon trónt állított. Vér és vas uralkodék, a sajtót leigázák és megvásárolák, a munkások megnyerésére minden eszközt felhasználának, a tömegek érületét rendszeresen mérgezek, nyilvános és titkos rendőrséget szerveznek; a hadsereg a nép ellen idomíttaték, szóval minden felhasználtatok a kitörés akadályozására. Nincs kormány, amely többet tehetett volna ennél. Mindenki emlékezhetik ama szolgál i hízelgésre, amelylyel a liberális sajtó Napóleont elhalmozta. O az emberré lett Gondviselés, a mindenhatóság és mindentudás isteni tulajdonaival felruházva. És a nóta vége? Miután 22 évig el volt ásva, a holtnak tartott óriás mozgatni kezdi tagjait és 1870. évi szept. 4-kén feláll és kilép sírjából. — Bonaparte trónja összeomlik és a socialismus él.

Fél évvel később en a párisi Commune keletkezik. A socialismus, amely 1848-ban csak négy napig állott, most három hónapig dacol a poroszoktól segített versailleiakkal és csak nyolcnap i utcaharc után ve-

retett le. A mézárulás iszonyúbb volt a 48-kinál, a kivégzettek és száműzöttek száma kétakkora, mert a bourgeoisie most egészen ki akarta tisztítani az országot. A többi ország polgársága tapsolt örömeiben. — De már most is, alig 4 hónap után, be kezdi látni a polgárság, hogy győzelme csak pyrrhusi volt, hogy saját húsából vágott. A socialismus él, él Parisban, Franciaországban, Németországban, minden műveit nép-nél, él minden munkás kebelében és fejében, akinek szíve érez és feje gondolkodik. A bourgeoisie csak nem ölhet meg minden munkást? És, ha tehetné is, mit érne el vele? Öngyilkosságot követne el, mert munkások nélkül nem élhet. Vassal, vérrel nem írható ki a socialismus. Valamint a júniusi forradalom a Communeben feltámadását ünnepelte: úgy fog a Commune is feltámadni s a kitörés mindaddig nagyobb és nagyobb mérvben ismétlődni; míg a régi világ minden segédeszközei ki nem merítettnek és darabokra nem töretnék, föltéve, hogy a polgárság a békés megalkuvás útjára nem lép.” Így Liebknecht a párisi Communeról. Ezekhez egy másik művének, (Zur Grund- und Bodenfrage. 1876. 188. 1.) következő gondolatait csatolja: „Jó leckét adott a Commune a francia parasztságnak is, amely t. i. a városi socialismustól való vak félelmében III. Napóleont császárrá csinálta, azt hívén, hogy az empire kiragadja 8t nyomorából. De csöbörből vederbe lépett! A karddictatura, amelynek karjaiba a socialismus képzelt rémeitől való félelmében menekült volt, épen a kikerülendő örvénybe taszította; az empire szemtelen gazdálkodása retentő gyorsasággal hajtotta a népet az uzsorások körmei közé. A socialisták a szövetkezés elvének és állami hitelnek alkalmazása által ki akarták a parasztokat ragadni uzsorásaik fojtogató kezeiből: a császárság utósó nedveiket is kiszította. S mégis újra hittek az ámitásnak. Amint a párisi proletárság az igazi republicát megállapítani megkísérlé: a „Spectre Rouge” (Vörös Rév) borzalma újra erőt vett a paraszton: a Commune-t, a város és falu közti politico-socialisticus megegyezésnek ezen legelső komoly lépését, a parasztság gyalázatosan cserbenhagyta és választottjainak parancsára egyenruhás fiai által vérbe fojtatta. Es mi a díja? Az empire egy rosszabb kiadása! A nemzet minden erői a jóllét helyett az 1870-ki háború óriási megújítására pazaroltatnak, miközben sok kalandor[milliomossá lesz! Sokszorozott adó! Siettetett romlás! A szükség mihamar megtanítja a socialismust, mind tul, mind innen a Rajnán, hogy bocsánat, feledés, őszinte kibékülés az egyedüli jelszó. Úgy értesülünk, hogy a socialismus jó haladást tesz a francia parasztkok közt.”

10) Anglia munkásainak sorsa jóval rosszabb vala, mint a franciáké. Owen Róbert kezdte meg e sors javítását. Ő 1771-ben Newtownban, Montgomery grófságban született. Szegénysége már tízéves korában szolgálatra kényszerítette. 13 éves korában Londonba mentén, ott csakhamar vagyonna tett szert. Miután több gyárat vezetett volt, a gazdag skót Dale-hez jutott New-Lanarkba, akinek egy gyapotfonó-gyára vala

1800-ban Dale leányát feleségül adta Owennek, társul fogadta őt és nemsokára az egész üzletet átadta neki. 4 év múlva a már ingadozóban volt gyár újra s legnagyobb virágzásra emelkedett. Owen kis házakat épített a gyár körül kerttel és azokat minden haszon nélkül bérbe adta munkásainak. Árutárat nyitott és a tárgyakat beszerzési áron adta munkásainak. New-Lanark tulajdonkép egy 2000 emberből álló szövetkezet (Associatio) volt. Virágzása oly figyelmet gerjesztett, hogy ezren látogatták meg évenként, még Miklós cár is, és több fejedelem levéllel tisztelte meg Owent. 1817-ben a parlamentben a gyermekmunka levén szőnyegen, Owenhez fordultak tanácsért. Ennek az lett egyik következménye, hogy a gyermekek munkaideje 10 órára szállítatott.

1813 óta Owen mint, író is elkezdte ismertetni törekvéseit, nevezetesen négy tanulmányban, amelyek „A társadalom új nézete” cím alatt Londonban ugyanazon évben jelentek meg. Owen azt javasolja, hogy az egész ország 1000 acres nagyságú kerületekre osztassék s mindegyik egy mintegy 1000 lélekből álló községet alkosson, amely közös földműveléssel és mesterségekkel foglalkozik. A munka és kor különböző fokai határozzák meg kinek-kinek állását a társaságban. 15. évtől fogva, amidőn felbontható házasságra is léphetni, mindenki dolgozni kötetes. A fogyasztás és nevelés közös; a magán birtok fölösleges.

Az anyagi jólét alapföltétele a om társadalomszerű szervezetének. Ebből oly szükségképen fog erkölcsiség következni, mint a jó nevelésből, Mert, mondja, az ember a maga gondolkodása- és akarására nézve nem egyéb, mint a külső környezete és belső természete közti viszonyhatásnak eredménye. De a külső körülmények jelenleg oly kedvezetlenek, hogy száz esetben 99-szér rontólag hatnak. Egy ember sem felelős azért, amit tesz vagy amivé lett, és sem jutalmat, sem büntetést nem érdemel, mivelhogy mindenki olyan, aminőnek a szükségesség törvénye szerint lennie kell. A javítást tehát csak oktatás, vagy a külkörülmények megmásítása eszközölheti. S csakugyan Owen a new-lanarki iskolákból minden büntetést száműzött.

Vallásról Owen semmit sem akart tudni. Az ember eddig egy átkos háromságnak: kinyilatkoztatott vallásnak, személyes tulajdonnak és felbonthatlan házasságnak rabszolgája volt. Ennek másképp kell lennie. Az eddigi vallások nem csak hamisak, hanem egyenesen ártalmasak is; az igazi vallás a jó akarat tevékenységében rejlik. Azért a nevelésnek semmit sem kell tanítani Istenről és jövő életről; mert csak így szabadulhatni meg a babonától és a halál félelmétől

Társadalma szervezésének megkezdését Owen a kormánytól várja. Ennek a városokon kívül 500 —2000 tagú községeket kell állítania, a községnek felelős és külső közlekedését közvetítő fő tanácscsal. Közügyekben minden 16 éves tag szavazási joggal bír; pörös ügyekben pedig három legöregebb tag bírósága ítélt.

1818-ban meglátogatta Francia-, Németországot és Svájcot. Hazatértevel Londonban egy államférfiak- és nemzetgazdákból álló gyüleke-

zet a munkások sorsának javításmódjáról tanácskozzék. Owen a maga javaslatát eléjük, sőt 1822-ben a parlament elé is terjesztette, de hasztalan.

1823-ban Amerikába ment is Indiánában Wabash mellett egy új munkásgyarmatot alapított New-Harmony név alatt. A vállalat nem sikerült. Azalatt New-Lanark is hanyatlott, és a munkások már keveset bíztak eddigi tiszteletük férfiában. 1824-ben jogot nyertek egymással szövetkezni, és az associatio Angliában is jelszóvá lett. 1830-ban Londonban magában 45 volt; egyik fegyverét a tömeges munkabeszüntetés (strike) képezte, amelyet a modern nemzetgazdák nagy részével Brentano (Zur Geschichte der englischen Gewerkvereine. 1871. Leipzig. II. 242. s. köv. 1.) általában célszerűtlennek törekszik bebizonyítani, míg mások, pl. Stuart Mill (A Nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. V. K. 369—70. 1.) a munkabeszüntetéseket, valamint az azoknak alapul szolgáló munkaszövetkezéseket, egyesületeket is hasznos eszközöknek tartja a jelenlegi társadalmi gépezetben, mondván a többi közt: „az emberiség érdeke parancsolólag megköveteli, hogy minden közzgazdasági kísérlet megtételére teljes szabadság adassék az önkényt vállalkozóknak, és hogy a csaláson és erőszakon kívül minden eszköz megengedendő az alsó osztályok helyzetének könnyítésére.” Maurus (Über die Freiheit in der Volkswirtschaft. 1873. 100—1. 1.) a német socialdemocratiának Lipcsében 1870-ben hozott nyilatkozatából azt deríti ki, hogy a munkabeszüntetésnek jó oldalai is vannak, de a károsak túlnyomók.

Owen 1858-ban nov. 17-én halt meg Newtownban. Kevesen méltatták úgy Owen törekvéseit, mint Engels (Umwälzung sat. 218—223 1.) „0, mondja, egy lassankint 2500 fejre szaporodott munkástelepet mintaszerűvé szervezett, pedig többnyire elerkölcstelenedett, legkevertebb elemekből állott. Iszákosság, rendőrség, fenyítőbfróság, pör, szegényügy, jótékonyág ismeretlen vala e telepben, még pedig csak azért, mert Owen emberhez méltó helyzetet szerzett a munkásoknak s az ifjú nemzedéket gondosan nevelteté. A kisdedek iskoláját ő hozta be és oly vonzóvá tette azt, hogy a gyermekek szivesebben valának ott, mint honn. Míg versenytársai 14 óráig dolgoztatának, ő csak 10 $\frac{1}{2}$ óráig. Midőn egyszer a gyapotválság négyhavi szünetre kényszeríté a gyárat, munkásainak egész bérüket kifizette. A 2500 ember annyit termelt, mint félszázad előtt 600,000. De ő munkásaiban még mindig csak rabszolgákat látván, communisticus telepekre gondolt. És erre nézve a legapróbb részletekig terjedő oly tervet készített, hogy szakferfiú sem talál rajta igazítnivalót. De a communisticus terv rögtön elfordította tőle a világot. Míg csupán philanthrop vala, kincs, dicsőség volt osztályrésze: most száműzte a hivatalos társasvilág, agyonhallgatta a sajtó; pedig minden társadalmi mozgalom, minden valódi haladás, amely a munkások érdekében történt, nevéhez van kötve. Ő elnökkölt azon a congressuson, amelyen Anglia összes Trades Unions-jai egy nagy iparszövetkezetté egyesültek; ő hozta be a fogyasztási és termelési szövetkezéseket mint átmenetet a communisticus szer-

vezetre, amelyek eddig legalább azt bizonyították be, hogy mind a kereskedő, mind a gyáros igen nélkülözhető személyek; ő hozta be a cserebazárokat oly papírpénzzel, amely minden értéket munkaórákra von le és legkisebb töredékével egyórai munkát fejez ki; megelőzte tehát Proudhon cserebankját.” Tagadhatlan, hogy a vallásra, házasságra és kommunizmusra célzó terve rabulistica; de ettől eltekintve tisztelettel kell meghajolnunk Owen előtt.

Megemlítjük itt, hogy Owen oldala mellett néhány éven át a luddites és a chartisták is akartak reformálni, de ökleikkel. Ludditeseknek azon munkásokat nevezik, akik a napóleoni zárrendszer idejében nyomorúságuk okát a gyárakban kezdek keresni s azért háborút üzentek azoknak. Titkos eskü, megfélemlítés, erőszak, gyárpusztítás, zendülés válnak fegyvereik. Socialis céljaikra politikai eszközöket is használnak. Altalános szavazást és évenkénti parlamenti választást követelének; a választás egyedüli föltételeiül a tehetséget és erkölcsöt jelelék ki; az 1815-ben hozott gabonatörvényt, amely az idegen gabona behozatalát akadályozta, hogy így a földbirtok majdnem egyedüli urai, a lordsok, terményeiket nagy áron adhassák el, e törvényt eltörölni követelék.

Ezen mozgalmaknak 1819-ki július 30-án katonaság vetett véget, szétszórván a Manchester mellett összejött mintegy 60,000-nyi tömeget.

Az owenisták- és luddites-ekből aztán 1835-ben a chartisták támadtak. Ezek a gőzgépek miatt dolog nélkül levő munkások voltak. 1838-ban Birminghamban 200,000 munkás jött össze. Elhatározták, hogy Lovets asztalos 6 pontú javaslata valódi népies alkotmányul (National charter; innen Chartismus, chartisták) a parlament elé terjeszszék. Föl is terjesztették kérvényüket, 1,285,000 aláírással támogatva; de a parlament azt elvetette. Erre mindenféle zavargások támadtak. Az 1842. évi kérvényt is, amely a gépmunka eltörlését is kívánta, és amely alatt 3¹/₂ millió név aláírás volt, elvetette a parlament, nemkülönben az 1848-ban benyújtottat is, amely már sokkal többet kívánt az előbbieknél. Többé-kevésbé a chartisták is olyan eszközöket használtak, mint a luddites-ek.

11) Marx Károly és Lasalle Ferdinand. Dühring (Kritische Geschichte der Nationaloeconomie und des Socialismus. 2-te Aufl. Leipzig, 1879.) műve 476—495. lapjain így nyilatkozik Marx- és Lasalle-ról: „A nagy francia forradalom az általános szabadságnak és az ember teljes egyedi függetlenségének politikai elvében a gazdasági emberjogok követelését is magában foglalta. A franciák a gazdasági felszabadítást a politikai felszabadítás járulékaiknak tekintek. Másképp áll a dolog Németországban, legalább amennyiben a hatvanas évektől kezdve igen befolyásossá lett Lasalle és Marx izgatók jönnek kérdésbe. A német socialismus, amely gyakorlatilag csak 1863-ban Lasalle izgatásával vette kezdetét, reactionarius elemekkel volt keverve, főleg amióta a marxi vezetők későbbi egyeduralma a socialismust a maga politikai gyökereitől és minden politikai méltóságától megfosztotta volt. A két izraelita leala-

csenyította a német socialismust; csak a hetvenes évek végével látunk benne nemesebb lelkesedést. Marx ugyan a mester; de a socialis eszméknek Lasalle izgatói nyilatkozataiban való alakulása fő figyelmet érdemel, nem ugyan mint elmélet, mert ilyenül jelentéktelen, hanem mint féltudomány, izgatás és cselszövény keverékalakja. Előbb azonban, mondja, a mestert kell megismernünk.”

„Marx Károly 1818-ban született s már 1842-ben kezdett hírlapi foglalkozása közt nemzetgazdasági cikkeket is írni. Első, mintegy 10 ívnyi munkája 1859-ben jelent meg Berlinben; „Zur Kritik der politischen Oeconomie, I. Heft.) cím alatt. Áttekintés helyett nagy feneket kerít a dolognak s messze elkalandoz. Ezt 1867-ben a „Das Kapital, Kritik der politischen Oeconomie. Band I.” követte. A többi eddig nem jelent meg. Marx mindig újra kezd.” Miután a mű szerkezetét hegeli dialecticus bolondságnak mondja Dühring, sorra veszi M. fő eszméit s mind-egyikre képtelenséget akar bebizonyítani. Először is kineveti azt, hogy M., a tőke közérvényű fogalma helyett azt tanítja, hogy a tőke pénzből születik. Itt, mondja, sem logika, sem tudomány nincs. A 481-5. lapon az érték elméletét szedi szét D. — Marx értékelméletét Lange és Schäffle is hézagossá találják; de Dühring csak zűrzavart lát benne. Különösen megtámadja a többérték (Mehrwerth) tanát. „Az értéktan próbaköve a gazdasági rendszerek helyességének. De Marx erre nézve műve első kiadásában úgy összevissza bonyolódott, hogy a második kiadásban jónak látta takarodót fűni. — Amit Marx capitalisticus termelés-módnak nevez, azon D. csak egyetlenegy világos jegyet talál, t. i. a vállalkozó-gazdaságét bérmunka alapján. De ez csak az újabb századok bélyege. Anglia legélesebben fejezi azt ki, de legközelebb is áll a socialismushoz vagy inkább a marxi államcommunismushoz, itt legelőbb fogják az eddigi kisajátítókat kisajátítani, vagyis az eddig magán tulajdont képező termelési tőkét, földet és munkaerőket közöseké változtatni. És ez könnyebben s rövidebb idő alatt fog megtörténni, mint az első kisajátítás történt; mert a föld és a munkaeszközök végre csak néhány kézben lesznek, s így a birtokoligarchiától könnyebben el lehet majd venni a birtokot, míg a néptömeg kisajátítása nehezebb volt. És Marx ezen terve, mondja Dühring, a hegeli negatív negatívának dialectical büvészete által születik meg; de ha a socialismusnak nem volna szilárdabb alapja, mint ez a pessimisticus ínséglogika, akkor nagyon rosszul állana dolga. Egész előadása mystificatió, hegeli logikátlanság. Amit Marx egész irodalmi szerepléséből komolyságnak vehetni, az amaz erkölcsi undor, amelyet annak tudatosan igazságellenes hazug lényé kelt. Ha azon sok eltorzítási, hamisítást, nyers, hitvány, célzatos elcsavarást látjuk, amelyekkel Marx a maga socialisticus ellenfeleit, nevezetesen Proudhont és Bakunint illetve, azonnal tudhatjuk, hogy itt hiába keresnénk tudományos igazságot, hanem csak különféle fufangot az igazság elferdítésére. Eközben Marx népe ismert szerénytelenségébe esik; bár maga is Júdás nem-

zetségéből való, zsidó ellenfeleinek zsidóságát veti szemökre. Összekapkodott tanultság látszatának hiúsága teszi úgyszólván tudományos és egyszerűs mind külsőleg megfogható fő gyöngeségét Marx urnák. Ez alá sorakozik minden más tudományos vagy inkább tudománytalan gyöngesége és vétke.”

Íme, így bírálja Dühring Marxot. Pedig ez tizedrészét sem teszi azon éktelenségeknek, amelyeket róla csak ezen egy fejezetben is mond.

Részünkről ezt túlzásnak, s nem egy tekintetben személyeskedő igazságtalanságnak tartjuk. Mert tény ugyan, hogy Marx nem tagadhatta meg irataiban származását, faji sajátosságait; de tagadhatlan, hogy nagy fáradsággal összehordott statisztikai adataival az uralkodó tőkegazdálkodást agyonbírálta és a socialismus eszméit sokoldalúlag megvilágította, úgyhogy műve maga is képes az olvasót a socialismus jogosultsága- és helyességéről s előbb-utóbb bekövetkező diadaláról meggyőzni. Mintha itt-ott túlzói ag rajzolná a köveztetre kidobott proletárok s az angol, de különösen az ír földnépének helyzetét, azt részünkről, akik sok helyen és Angliában is megfordultunk, és hazánkat is jól ismerjük, nem látjuk annyira túlzottnak. Különben Marx hivatalos adatokat hoz fel; ezeknek pedig ötöd része is elég lenne a capitalismus megdöntésére. Schaffle nagy eruditióra, a nemzetgazdasági irodalom alapos ismeretére mutató műveiben Marx néhány botlásának kimutatása mellett nem tagadja meg tőle a kellő elismerést, úgy Lange sem „Die Arbeiterfrage” művében, Engels és mások. De Dühring részben elfogult, egyoldalú, részrehajló bírálója nem csak Marxnak, hanem úgyszólván az egész nemzetgazdasági irodalomnak. Neki csak List és Carey a valódi nemzetgazdák, akiket Smith és Ricardo tanulmányozása előzhet meg, de az is csak a Dühring kijelente fejezetekre nézve. Természetes, hogy Dühring azt hiszi, miszerint az ő állítólág amazokat is kiigazító, továbbfejlesztő művei legmagasabban állanak. Dühring efféle nézeteit mindenféle elsórzja műveiben; de tömegesen fordulnak elő a „Kritische Geschichte der Nationaloeconomie und des Socialismus” 3-te Aufl. című munkája VT. és VII. szakaszának 2. fejezetében, List és Carey ismertetésében, és a VIII. szakasz 2. fejezetében, ahol Marxot és Lasallet tönkre akarná tenni, s a mű utósó fejezetében még Schafftet is kigúnyolja (564. 1.). Ugyanigy jár el »Cur-sus der National- und Socialoeconomie. 2-te Aufl.» művében is, de különösen az 507-557-ig terjedő Schlussban, ahol a megjeleltek kivételével minden nemzetgazdaságtan-iróról leveszi a keresztvizet.

Ő Smith, Carey, List elmélete alapján állván, a jelen gazdálkodás határai közt akar javításokat tenni, a laissez faire-t söcialpolitikaivá akarja szélesíteni, a társadalmat az államtól bizonyos mérvben elválasztani; a munkások sorsának netovább javítását azok független szövetkezeteiben találja, amelyek jogilag szervezve jogaikat a munkaadók coalitióivál szemközt a gyártörvények határain belül érvényesíteni képesek. (Krit. Gesch. sat. 268-274.) Ily eszmékkal levén eltelve, természetes, a socia-

lismust minden úton-módon agyémnek kell feltüntetnie s annak fő képviselőit megsemmisítenie. De ez legkevésbé sem sikerült neki, sőt ellenkezőt eredményezett; mert a vádak némely homályosabb, vagy nem értett socialisticus eszméknek világosabb megállapítására adtak alkalmat. így a többi közt Engels Frigyes: „Herr Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft, Leipzig, 1878.” című munkában szedi szét Dühring philosophiai és politico-oeconomiai munkáinak különösen a socialismusra és Marx művére vonatkozó részeit. Itt a Marxra szórt vádak a vádlóra esnek vissza. Engels minden nézetét nem írjuk ugyan alá, pl. a Moral und Recht alattiakat a 62—96. lapig, úgy Dühringével egyértékű vallási rabulisticáját sem; de bár Dühringben értékes mozzanatok is vannak, Engels cáfirata sokat tett a socialisticus eszmék tisztázására. Nem lehetvén feladatunk a művet ismertetni, csak pár pontot emelünk ki. A .10. lapon ezt mondja Engels: „Ezen két nagyszerű fölfedezést: a realisticus történeti felfogást és a tőkés termelés titkának fölfedezését a többérték által, Marxnak köszönhetjük.” A 175. lapon a többérték fejtegetésében ezt mondja: »Ezen kérdés megoldása Marxnak korszakalkotó érdeme. Világot vet az a gazdálkodás oly vidékeire, ahol eddig a socialisták úgy, mint a polgári nemzetgazdák a legnagyobb sötétségben tapogatóznak vala. Ezen megoldással kelt és körötte csoportosul a tudományos socialismus.” Hogy jobban tisztázta ezen kérdést, az bizonyos, de hogy Schaffle, Lange és mások is találtak még igazítnivalót rajta, s hogy ami Careynak 1835—40-ig megjelent műveiben és az ezt plagisáló Bastiatban, úgy Eicardóban is már megvolt, nem lehet Marx korszakalkotó érdeme, az is bizonyos. A 118—120. lapon a philosophiai rész bírálatát összegezvén, azt kérdezi: „Mit ígért Dühring? Mindent! S mit váltott be? Semmit! Egy „valódi és ehhez képest a természet és élet valóságára irányuló bölcselem,” „a szigorúan tudományos világnézet,” „a rendszeralkotó gondolatok” s mindazon egyéb ígéretetek, amelyeket Dühring úr oly nagy hangon kürtölt, csupa szédelőgés.” Valamint Dühring, úgy Engels is személyeskedő túlzásba esett; midőn művét ezen szavakkal fejezi be: Ha összetéletünket akarjuk Dühring úrról kifejezni: akkor azt e szavakban teszszük: n a g y z á s b ó l e r e d ő b e s z á m í t h a t l a n s á g. Dühringtől az elmeélt, vitázó-ügyességet és sokoldalú olvasottságot eltagadni nem lehet.

Valamint Marx-szal, úgy bánik el Dühring Lasalle-lal is, bár itt már több jogosultsággal tehetette.

Lasalle Ferdinand 1825. évben született Boroszlóban gazdag kereskedő szülőktől. Miután 13 éves koráig gymnasiumba járt, atyja a lipcsei kereskedelmi iskolába küldte; de a tudományhoz való vonzalma ismét a boroszlói gymnasiumba vitte. Elvégezvén iskoláit, Boroszlóban és Berlinben bölcsészetet és nyelvészetet hallgatott. 20 éves korában Hatzfeld Zsófia grófnővel ismerkedett meg, ami az akadémiai pályától elvonta s közvetlenül nehéz jogi ügyek- és pörökbe bonyolította. Nyolc

évig vivé az emancipált nő váló-perét férje ellen és megnyerte. Most már tudva van, hogy a dolog üzleti oldalát sem hagyta ki a számításból, hanem a pör megnyerése esetére szép vagyontól kötött ki magának. E pör sok botránnyal járt. Lasallet egy a pör folyamára fontos okmány elsikkasztásának bűnrészességével is vádolták, de ő kivágta magát.

Ez idő alatt Düsseldorfban tartakozék. Itt 1848-ban a socialdemocraták élére állván, a polgárságnak fegyveres ellenállásra való és a hatóságok elleni izgatása miatt félévi fogságra ítéltetett. 1857. év tavaszán Berlinbe tette át lakását és több éven át tudománynak éle.

Ugyanaz évben jelent meg Heraclitusa, Lange (Die Arbeiterfrage. 3. Aufl. 399. 1.) szerint tele éles látással és tanultsággal, csak-hogy túlságos hegeli elemekkel keverve. 1861-ben Lipcsében „Das System der erworbenen Rechte, eine Versöhnung des positiven Rechts und der Rechtsphilosophie” című 2 kötetes művet adott ki, „amelynek tudományos becsét az apologeticus irányú szakférfiak is elismerték; így a többi közt Schäffle”, mondja Lange ugyanott. De Dühring Gans tanárnak a húszas években megjelent örökösödési joga I. kötetéhez hasonlítja, amelyről később maga Gans is beismerte, hogy a germán örökjog hegeli kategóriákba nem foglalható. „És íme 25 évre ezen kísérlet meghiúsultával Lasalle a hatzfeldi pörügy alkalmából összekapkodott jogi ismereteivel értetlen és alakatlan hegelismusa által akarja a jogtudományt reformálni (?) Gomicus benyomást gyakorol az emberre, midőn Lasalle a tiszta római jog fogalmait nem értvén, azokat összekuszálja s mellette magasban álló kritikus szerepét játszsza.” (497—8. 1.)

Alig végezé be e művét Lasalle, a socialis áramlatban polemicus gyakorlati, izgató tevékenység által akarta magát érvényesíteni, de erre, mint Dühring megjegyzi, azon körülmény is szolgált indokul, hogy a haladópártnál semmi szerephez nem juthatott. Dühring azonban tévesen írja (499. 1.), hogy az „Offenes Antwortschreiben”-nel kezdette meg 1863-ban izgató szerepét. Már 1862-ben támada meg a haladópártot „Über Verfassungswesen” és „Was nun?” röpirataiban. Ugyanaz évben az oranienburgi külváros munkásegyletében egy előadást tartott: „Arbeiterprogramm. Über den besonderen Zusammenhang der gegenwärtigen Geschichtsperiode mit der Idee des Arbeiterstandes” cím alatt, amelynek 4 havi fogságot köszönhetett. „Die Wissenschaft und die Arbeiter” című első és „Die indirecte Steuer und die Lage der arbeitenden Klassen” című másodfokú védbeszédje nagyobb mérvű figyelmet gerjesztett a munkások közt. Akkor Lipcsében egy bizottság jött össze, egy egyetemes német munkáscongressusról tanácskozandó. Ez Lasallehoz fordult, aki „Offenes Antwortschreiben” (Zürich, 1863.) programját kifejté és egy egyetemes német munkás-egylet alapítását ajánlá. Ezen egylet 1863. évi május 23-kán életbe is lépett és Lasalle lett elnöke. Több socialdemocraticus és polemicus beszéden és értekezésen kívül 1864-ben „Herr Bastiat-Schultze von Delitzsch, der oeconomische Julian, oder Kapital und

Arbeit” című tüzes, gúnyos iratot adott ki Schultze ellen. Nemsokára ezután Genf mellett párbajban E a k o v i t z a vetélytársa golyójától halálos sebet kapott és két napra rá, 1864. évi aug. 31-én meghalt. Erre Dönniges gazdag bajor hivatalnok leánya szolgáltatott okot, aki Lasallet szereté, de aki a házasság ügyében lovagiatlan viseletet tanúsított a leány iránt. Íme ez röviden Lasalle szereplésének folyása.

Ha izgatói tevékenységének eszközeit tekintjük: azokban fájának szellemi szatócsügyességét, mozgékonyágát; fogásait, számításait látjuk, de eredetiséget nem. Mások pénzét apróra verve jól tudja kamatoztatni. Azt mondhatni, hogy általában véve Marxt sokféleféppen feldolgozza, plagisálja, mint azzal maga Marx is vádolja őt „Das Kapital, 2. Aufl.” 3-4. lapján, írván: „Ha Lasalle nemzetgazdasági munkáinak valamennyi egyetemes elméleti tételeit majdnem szószerint, egész az én alkottam műszóig, irataimból vette, még pedig a források megjelölése nélkül: akkor őt ezen eljárásra bizonyára propagandacsinalás vitte. Én természetesen nem szólok arról, mi módon eszközölte a részletek kialakítását s mikép használta fel az anyagot, ezzel nincs dolgom.” Ugyanott mondja, hogy a Schultze-Delitzsch elleni iratban, ahol kimondja, hogy az érték kérdésében az én fejtegetésemnek szellemi quintessentiáját fogja adni, jelentékeny tévedést árul el annak felfogásában.

S mégis az ily ember Schultze elleni iratában ezt a szót játszsza ki: Verlogen! amelylyel pedig ő közel ismeretségben áll vala. Az ily ember állítja, hetykén, hogy iratainak minden egyes sorát százada összes műveltségével fölfegyverkezve írja; pedig Bastiat-t sem ismerte, mert nem ismerte annak forrását, Carey 1837-ki művét, amelyben a munkabér, az értékelmélet már fejtegetve van, s mert úgy beszél a csere- és haszonértékről Marx-szal, mintha Bastiat „Gazdasági Harmóniái”-ban, vagy már Ricardónál is semmi sem fordulna elé a haszon és érték közt tátongó úrról.

Ami a termelő-szövetkezeteket illeti; Lasalle, a német munkásmozgalom első jelentékenyebb megindítója, Blanc Lajos társasági műhelyeit tartá szem előtt termelő-szövetkezeteinek rendszerében, amelyeket az államnak állami hitellel kellett volna fentartania. És ő ezt, a tudatlanságra számítva, jól el tudta takarni, eredetiséget színlelni. Ezen szövetkezetekről Lasalle főleg »Arbeiterlesebuch 6. Aufl. Berlin, 1876.” és „Bastiat-Schultze von Delitzsch. 1874.” művében értekeznek, kiválóan az államhitel miképenjére és Schultze-Delitzsch cáfolására irányítván figyelmét. De ezen szövetkezeteket Most socialdemocrata is (Die Lösung der soc. Frage. Berlin. 1876. 26. 1.) legfőlebb átmeneti intézvényeknek tekinti s csak annyiban tartja okszerűknek, amennyiben, hasonlóan a posta, vasút sat. állami kezeléséhez, a socialismust készítik elő. Ily érteményben mondja Jacoby János: „Egy legkisebb munkásegyesület alapítása is nagyobb értékkel fog bírni a jövő műveltségtörténész előtt, mint a szadovai ütközet.” S egy évre rá mondhatta volna: „mint Bonaparte és

Bismark szentháborúja.” (Liebknecht, Zu Trutz und Schutz. 4. Aufl. 1874. 1. 1.) Célja elérésére Lasalle az általános közvetlen szavazásra való szakadatlan izgatást jeleli ki eszközül.

„A munkásosztály oeconomiai uralmához vezető utat tehát az általános szavazásjog politikai eszközének kelle egyengetnie s ez által olyan államakaratot fejlesztenie, amely aztán a termelő-szövetkezetek rendszerének végrehajtására irányuljon. Az általános szavazás ezen hidja egyike a lasallei program legsikeresőbb elemeinek, mint amely hallgatag elismeri, hogy minden socialismusnak politikai előfeltételei vannak.” „0 reálpolitikát akarván űzni, a hatalmat és jogot jóformán egynek tartá.” „Hiányzott nála az alaposabb nemzetgazdaságtani képzettség.” (Dühring, u. o. 509-, 514., 516. 1.)

„A politikában mindenkit megtámadott, aki útjába esett, mintha valami történetileg fontos jelenség volt volna kérdésben. Zsibárunak nagy stílusban való fontoskodó kiállítása, ez alapvonása a lasallei modornak, valamint a tudás, úgy az akarás terén.” (Dühring, 500. 1.) „Erkölcsei tekintetben Lasalle a társadalmi corruptio testének egyik kinövése volt; még a természetellenes paederastiát is pusztán ízlés dolgának ítéli, amely miatt nem érdemes az ő Schweitzer barátján megbotránkozni.” (U. o. 505. 1.) Hiúságát, nagyzását, szerepelhetnémségét, aristocraticus vonását már csak az is elárulja, hogy fensőbb körökbe erőlködött s valamint Marx, úgy ő is megvetés tárgyává tette saját fáját, mint azt Becker Bernard, Lasalle socialista kortársa, „Agitationsgeschichte”-je 25. lapján mondatja vele: „Két osztálya van kiválóan az embereknek, monda Lasalle, amelyeket nem szenvedhetek, a literátorokat és a zsidókat, s fájdalom! én mind a kettőhöz tartozom.”

S hogy csakugyan mind a kettőhöz tartozott legyen, azt Becker Bernard, akit Lasalle végrendeletében a német munkásegylet elnökségére ajánlott, 312 lapra terjedő művének minden lapján tényekkel igazolja, így a 179. s köv. lapon azt írja, hogy Lasalle föllépése, védbeszédei színpadias hatásra irányultak; fogásai közé, amelyekkel magát- védeni szokta, tartozik a Keckheit, az államügyésztséget kicsinylő hengegés, a sophistica. A 18. fejezetből tisztára kiderül, hogy Lasalle két- és több-kulacsos politikát űzött legyen; majd a papsággal, majd a feudalismus-szal, majd a porosz kormánynyal akart szövetkezni, amint nem a munkások, hanem saját hiú érdeke kíváná. A mainzi püspökről és a porosz királyról mint megtértekről, az izgatás zászlaja alatt állókról beszél (237. lapon). Finis sanctificat media! A munkásegylet, úgy látszik, nem önmagáért, mint inkább az elnök kedvéért létezett.” (263. 1.). Ha már Becker is így ítél róla, akkor megfejthetjük, hogy a zsidó írókat és politikusokat gyűlölő Dühring (Krit. Gesch. 3. 1.) a következő szavakra ragadtatott: „Még Proudhonnak is volt meggyőződése, sőt igazságérzéke is a régi eszméknek anarchicus felbontásában. De ha a későbbi német, vagy inkább zsidó úgynevezett socialistákat és communistákat tekintjük,

akik, mint Marx és Lasalle, tudományos embereknek is adták ki magukat, úgy találjuk, hogy nálok nyoma sincs megbízható, becsületes tudománynak, s hogy saját elemökben is, az izgatásban, a socialismus nagy, nemes ügyét közönséges hitvány üzlettel aljasították és képtelen izraelitizmusukkal megrontották és megvetés tárgyává tették legyen.” Jellemző az is, amit Becker műve 306-8. lapján mond: „Híveinek egy része már életében is mint valami fensőbb lényre határtalan tisztelettel tekintet Lasallera. A szegény tudatlan munkás nem ismerhette föl, hogy Lasalleban jókora adag önzés, hiúság, önfejlés, becs- és uralomvágy rejtőzik, s hogy ő a munkásizgatást inkább a maga és nem a munkások kedvéért üzleteljen. Az öntetszelgésben annyira ment, az ünnepélyes fogadtatások annyira elbűvölték, hogy azt írta, miszerint csak új vallások alapítása mutat ily jelenséget; pedig a német munkásegylet tagjainak száma legfőlebb 5000-re rúgott. Halála, amely pedig megsértett hiúságból és ki nem elégített szerelemből történt, csak fokozta a pietást iránta, és két éven át szórt röpiratait szent hagyományokként olvasák. A század messiásának tárták.

Az egész dologban az a sajátságos, hogy abból, aminek a hívők értéket tulajdonítanak, semmi sem származott Lasalletól. A „Preusse-n und die deutsche Einheit” röpiratban foglalt terv, amely a porosz királyt a német egység visszaállítására buzdítja, Held porosz hadnagynak 1848. évi terve. Az általános szavazásjog már az első francia forradalomban, továbbá Angliában a múlt század nyolcvanas éveiben és a jelennek derekán a chartistáknál, úgy 1848-ban a franciáknál és németeknél napirenden volt. A munkabértörvényt a classicus nemzetgazdák tekintélye után idézte, „Bastiat- Schultze” könyvét Marx munkáira építette, socialisticus beszéd- és nézetmódját nagyrészt a saint-simonismusból vette. Az egyetemes német munkásegylet szervezése Ziegler polgármestertől származott, s alapítója Lasalle vallomása szerint is Dammer Ottó volt. A termelő-szövetkezeteket 1848-9-ben valamint Német-, úgy különösen Franciaországban gyakorlatilag kezdték megkísérlem. Végre az államsegély is megvolt már 1789-ben Franciaországban, és 1848-ban a forrongó államokban mindenütt kívánták, s részben meg is nyerték. Amit tehát Lasalle a munkásvilágnak adott, az nem volt új kinyilatkoztatás.

De Lasalle ügyes izgató volt, sokat fárada, állandó összeütközésben éle a rendőrséggel, rövid két év alatt egy csomó izgatási röpiratot szórt a munkások közé, akik, mivel keveset olvastak, majdnem csak Lasalle rövid, tüzes irataiból szereztek socialis ismereteiket s azt hívték, hogy terveinek megvalósultával sorsuk egyszerre paradicsommá változik; az ellenfél sajtója egyre bántalmazá őt. Hol találkozott volna Németországban egy második férfiú, aki oly alkalmas lett volna a socialdemocratia útját oly hatalmasan egyengetni?! Lasallenak Németországban

történeti küldetése volt; s amint azt betölté, elesett. Épen jókor lépett fel, de jókor tűnt is el.”

12) Schäffle Albert, volt tübingeni és bécsi egyetemi tanár és ausztriai miniszter, szerintünk a communismusnak legalaposabb cáfolója és a socialismusnak, nagy eruditiójánál és az összes nemzetgazdasági irodalom kritikai ismereténél fogva legkiforrottabb, legtisztultabb képviselője. Nem csak a szokott szűk érteményben veendő gazdaságra, az anyagváltoztatásra terjeszti ki figyelmét, hanem azt a társadalom összes életének nyilatkozataival s folyamatának törvényeivel való összefüggésében vizsgálja. Külön nemzetgazdaságtana is van: „Das gesellschaftliche System der menschlichen Wirthschaft, in 2 Bänden, 3-te Aufl. Tübingen, 1873.” cím alatt. E művét Schäffle 3 könyvre osztja: az első „Die Grundlegung der Nationaloeconomie”, a második „Die Elemente und Elementaraufgaben der wirthschaftlich geregelten Technik”, a harmadik „Der Organismus der Volkswirtschaft.” De úgy látjuk, hogy a „Bau und Leben des socialen Körpers etc. 4 B. Tübingen, 1875” cím alatt megjelent nagy-szerű műve az elsőt fölöslegessé teszi; mindössze is az lett volna kívánatos, hogy az elsőnek néhány mozzanata kissé tüzetesebben legyen kifejtve a másodiknak „Kapitalismus und Socialismus” 3-ik kötetében, különösen a 12. szakaszban. Kautz Gyula (Nemzetgazdaságtan 4. kiadás, 75. 1.) Schäfflet Wagner Adolffal, John Stuart Millel s másokkal félsocialistáknak nevezi, mint akik a socialismusnak egész rendszerét ugyan nem fogadják el, de közte és a nemzetgazdaságtan közt közvetítetni törekednek. Hogy Mill több helyen következetlen, mert a socialismus mellett és ellen is nyilatkozik; hogy Wagner a socialismushoz tér, az bizonyos; de Schäffle, bár némely kifejezései némi kételyre adnak is okot, „Bau und Leben” sat. művében teljes socialismust vall s azt a „Die Quintessenz des Socialismus 7-te Aufl. Gotha. 1879.” című röpiratában is dióhéjba szorítva velősen megalapítja. Azért rója meg Held Adolf (Socialismus, Socialdemocratie und Socialpolitik. 1878. 35.1.) a socialdemocratiával rokonszenvező ultramontánok (Ketteler Moufang Kolping, Joerg) (?) továbbá a socialconservativek, az egyházas Todt sat. mellett Schäfflét is, mint aki a socialdemocratie forradalmi elemét aránylag szelíden méltatja. A Quintessenz-ről pedig így nyilatkozik a 45-6 lapon: „Ezt a művet is hasonló vád illeti. Ennek határozottan nagy érdeme van; mert oly nagy elmeéllél, oly szabatosan fejt ki a socialdemocratie gondolatait, mint egy más socialista sem. Ha csekélylik a tiszta socialismus-szál szemközt foglalt állását: akkor az nevetséges dolog, amelyre a „Die neue Gesellschaft” folyóiratban való munkássága is világot vet. Szerintem az a hibája, hogy a socialdemocratie gazdasági szervezésterveit fő dolognak tüntette föl.” A többi józan socialista és Schäffle közt az a különbség is van, hogy azok rögtönözhetni is vélik a reformot s a forradalmat is használnák eszközül: míg ő lassú fejlődéstől, a társadalmi küzdés- és kiválástól teszi függővé

s csak a messze jövőtől várja az átalakulást. Szerintünk mind a kettő szélsőség. Részünkről a *nil admirari!* dacára is csodáló tisztelettel tanulmányoztuk Schaffle rengeteg munkáit, s leginkább ezeknek köszönhetjük, hogy a társadalom fogalma- és szervezetére nézve a sok ellentétes nézet közt meggyőződésünk szerint egyedül helyes megállapodásra jutottunk.

Némelyek elítélték Schaffle „Bau und Leben” etc. művének azon módszerét, amely szerint a társadalmat *testnek* nevezi és életét a természet legfelsőbb szervezetének életéhez hasonlítja. De Schaffle, aki egy hosszú élet elméleti tanulmányaival és sokoldalú tapasztaltsággal felkészülve, nagy erudícióval és a nemzetgazdasági irodalom alapos ismeretével írta munkáit, valamint az I. kötet egész tárgyalása alatt, úgy különösen ennek 827-846-ik és a IV. kötet 480-508-ik lapjain meggyőző számat ad eljárásáról, újra és újra hangsúlyozván, hogy a hasonlóság nem föltétlen; hanem hogy nagyon is szembeötlő hasonlóság vagyon a szerves és a társadalmi sejtek, szövetek és szervek között; de a társadalmi egyetemesb tömörülése- s fensőbb szellemiségénél fogva roppant különbség is van köztök; hogy az emberi társaság nem a szerves biológia egyszerű folytatása, hanem a természetet egy új fensőbb, egyetemesebb rendben, szellemiebb összetételben ismétli; minélfogva az nem hasonló az állatállamhoz, pl. a méhek, hangyák társaságához; a társadalomtan nem része az állattannak; a társadalom személyek és javak összesége, mint minden szerves és szervetlen testek és mozgások fensőbb központosítása és elkülönzése, a személyek országa, a népek kifejlett léte.

Schaffte darwini, haeckeli hypotheticus álláspontját nem fogadjuk el, és a létért való küzdés és a társadalmi kiválás (*die sociale Selection*) jelenségét is másképp fogjuk fel; minthogy a társadalom nem az öntudatlanul alkotó természetnek terménye; nem fejlődik természeti szükségességnél fogva önmagától; hanem a szervező emberi észnek is van benne része, amely a társadalmi küzdést és kiválást tudatosan szabályozhatja, mint azt maga Schaffte is hangsúlyozza. A keresztyénséget sem ismeri elég alaposan Schaffte. De módszerének jeleztük mozzanatát, a természettudományi analógiát t. i. igen szerencsés gondolatnak tartjuk; magunk is ezt a módszert használtuk, valamint általában forrásaink közül Schaffléból legtöbbet merítettünk.

13) A tanszéki socialisták iskoláját jól jellemzi Scheel János tanár „Unsere socialpolitischen Parteien. 1878.” című munkája 97-105. lapjain. Hildebrand Bruno (*Nationaloeconomie der Gegenwart und Zukunft. B. I. 1848.*) és Stein Lőrinc a socialismus történetében figyelmeztették ugyan a smithianismus híveit a socialismus egyik-másik jó vonására, amelyeket tudományos elméleteikben számba kellett volna venniök; de ez nem történt, és a szabad verseny tana minden jó és rossz oldalával uralkodó maradt a tanszékeken, úgy, mint a napi sajtóban. Lassankint azonban fordulat kezdte beállani a vizsgálódás mód-

szerében. Eddig Ricardo, iskolája, a tisztán lehozó-elméletet követve, egyszerű, de részben igen egyoldalú előtételiből vont következtetéseit a gyakorlati életre föltétlenül alkalmazá. De az ötvenes évektől kezdve Hildebrand, Stein, Röscher, Knies és mások a történeti kutatás útjára léptek. Belátták, hogy a művelődés különböző fokain különböző szükségletek vannak; következésképp, hogy a nemzetgazdasági politika szerkezetének is azokhoz kell alkalmazkodnia; hogy tehát a physiocraticus-smithféle rendszer tanai sem örök természettörvények, hanem továbbfejlődésnek vetvék alája.

Ezen belátás alapján a hatvanas években a nemzetgazdák egy ifjabb német iskolája képződött, amelynek Hildebrand 1863-ban alapított „Jahrbücher für Nationaloeconomie und Statistik” című évkönyvei szolgálnak közegül; míg a szabad kereskedelem régibb iskolájának a Taucher és Prince-Smith szerkesztették „Vierteljahrschrift und Culturgeschichte” vala képviselője.

Az új iskola, amelyet ma Kathedersocialismusnak neveznek, a nemzetgazdaság bajain a fennálló rendszer korlátai közt kívánt segíteni, s e célra mind a socialistákat, mind a szabad kereskedés ellen forduló Listet, mind az említettük tudósokat számba akarja vétetni. Első törekvése, hogy a műveitek és birtokosok nézeteit úgy befolyásolja, hogy a jelen gazdasági rendszer árnyoldalainak tudatára jöjenek, a munkásosztály ínséges helyzetén javítsanak, az önkényiség és a törvényhozás útján eszközözlendő reformokkal az igazságos kívánalmaknak eleget tegyenek s így az erőszakos társadalmi mozgalmaknak elejét véve a társadalomnak békés, összhangzó fejlődését előmozdítsák. Hívei 1873-ban Eisenachban összejövén, egy social-politikai társulatot alapítottak. Ez, mint minden igazán tudományos *mozgalom, jogosult s* annyiban hasznos is volt, amennyiben a régibb iskola congressusainak izgató tevékenységét ellensúlyozni akará. De a szabad kereskedés tana ellen irányuló újabb mozgalom, amely, mivel a német főiskolák nemzetgazdaságtani tanárai a vezérei, „Kathedersocialisten” nevet kapott, nem bírt egységes, világos alapelvekkel, amelyek izgatásra szükségesek. Azért az egyesület fel is bomlott.

Törekvésének nem volt sikere; a capitalismus keretében nem is lehet; mert tulajdonkérdésről, társadalmi érdekről, áldozatról van szó, s a beati possidentes nem mondanak le oly könnyen szabadalmaikról. Némelyek, mondja Scheel műve 104. lapján, államveszélyesnek bélyegezték a tanszéki socialisták kritikai szereplését, mint amely a fennálló rend elleni forradalmi törekvéseket mozdította elő. De helyesen mondja Scheel, hogy ez már csak azért sem áll, mert a socialisták nem szorultak a tanszékiek támogatására elveik megalapításában; ők e tekintetben hasonlíthatlanul alaposabbak és ügyesebbek. Ha a Kathedersocialismust veszélyesnek nyilvánítják és fejlődését a műveitek nyilvános véleményének elnyomásával és külső rendszabályokkal gátolni akarják: azzal a nemzet-

gazdasági tudomány fejlődését akadályozzák. S a 105. lapon nagyon óvja a hatalom kezelőit Scheel az ilyen eljárástól, mondván: „Igen könnyen található olyan tanárokat, akiknek érzülete, vagy képtelensége biztosítékul szolgál arra, hogy a társadalmi rendet kritikáikkal nem fogják meg rázkódtatni; de mivel a társadalmi intézmények nem természetörvényeken nyugszanak, hanem mindenha tökéletlenek és fejleszthetők maradnak és állandóság által erőszakos felforgatásoknak vannak kitéve: azért a történeti és kritikai kutatásnak a legszabadabb tért kell engedni. Nem ez a kritika veszélyes, hanem azon előítéletek és tudatlanság, amelyek a nemzetgazdasági dolgokra nézve azon körökben uralkodnak, amelyeknek a társadalmi fejlődés ápolása volna feladatuk.

Máskép nyilatkozik a történeti nemzetgazdaságról és a Kathedersocialismusról Dühring többször idézett két művében, A „Cursus der National- und Socioeconomie” 513. lapján így szól: „A Kathedersocialismus egyetemieskedő elmaradottságnak reactionarius rendőri intézményekkel való ölekezéséből, a munkások fölötti gyámkodás céljából fogamzott és mint fél- és negyedálláspontok politikai és oeconomiai hulladékainak o 11 a potrida-ja jött világra. Ez is egyik kórjele az egyetemek hanyatlásának!” A történelmi jogiskolában logikátlan jellege dacára is még volt némi jó hit és igazi s némely tekintetben hasznos tudományosság is; de a mai egyetemesebb historismus még az epigonoknak is mélyen alattok áll, és a történetieknek látszani akaró nemzetgazdácskák csak elégtelenítik a régibb elmélet nagy vonásait.” (516. l.) A német tankönyvek bárgyú (cretinöse) gondolatokat bárgyún fejeznek ki. Rau, Hermann és Röscher urak, akik e szótól találtakhoz tartoznak, részint letűntek, részint, mint Röscher, „Gesch. d. Nationaloeconomik in Deutschland” művével, még életökben sirjokat ástak meg magoknak. Az újabbak csak az apai ácsoktól elhullott rothadt forgácscsal bögyeszkednek és az idők és országok legfontosabb életmozzanatainak korlátozott, vagy tudatos merész tagadásában és elferdítésében keresnek kárpótlást tudományos és erkölcsi semmisségek kényelmetlen érzéseért; a tények elcsavarását még fesztelenebbül teszik, mint ama legiskolázottabb művészek, akik a társadalom erkölcsi biztosságát veszélyeztetik.” (522-524. l.) „A tankönyvek mai gyártói még több tompaságot és korlátoltságot mutatnak, mint Rau, Röscher s hasonló tanárapáik.” (536. l.) A következő lapokon nevetségessé teszi Dühring az egyetemi füzetes felolvasásokat, tollbamondásokat, megtámadja a tanároknak a vizsgálóbizottságban való részvételét, amely különben üressé leendett tantermöket és zseböket megtölti, de a hallgatók fejét üresen hagyja. Ezen vizsgálómód által a hallgatók egészen adófizetőivé lesznek az egyetemi céhek tagjainak. Éles boncolás alá veszi a seminariumokat is, mint amelyek semmi tudományi előnyt nem nyújtanak, hanem csak protectiós gépekké fajulnak. Az 540. lapon arról vádolja a tanárokat, hogy amit ők a tanítványok hanyagságának számítanak be, az nagyban és egészben az ő

művök. — A „Kritische Gesch. der Nationaloeconomie und des Socialismus” művéből csak az 562—4. lapokról idézünk néhány pontot: „Már Smith Ádám nyilvánította, hogy a legfelső tanintézetek annyit sem érnek, mint a gymnasiumok. Az egyetemi karok lényegileg céhek, rosszabbak az iparos-céheknél. A gúnyosan kathedersocialistáknak nevezett újabb nemzedék, amely 1872. óta izgató congressusokon játszott és kijátszotta magát, a többi között a legrosszabbik, tudományilag elvtelen. A nemzetgazdaságtan ezen megrontására művem II. kiadásának néhány lapján rámutattam, nevezetesen a berlinire is. E miatt azok az igazságos tudósok 1875-ben elmozdítottatásomat indítványozták. A közönség a nemzetgazdaságtan kathedersocialista professorai iránt többé úgyszólván semmit sem érdeklődik. A romlott egyetemi gazdaságtan eme válfaja úgyis halva született és mellette maga temette is el magát.” Súlyos szavak! Vajjon nem üthetnek-e azok nekünk is szöveget a fejünkbe?

14) A keresztyén socialisták. Ezek a keresztyén egyházak socialpolitikai törekvéseinek képviselői.

Ami először is a német catholicus pártot illeti, ez, ha politikailag feloszlik is, képviselői megmaradnak. A kath. egyház mindenha figyelmet fordított az alsóbb néprétegek sorsára s most is rég óta rokonszenvez a munkások törekvéseivel. Ennek jelei a többi közt a legény- és egyéb egyesületek alakítása, az Aachenben megjelenő „Kristlich-sociale Blatter”, a „Historisch-politische Blätter”, amely utósónak szerkesztője, Jörg, már 1867-ben írta meg a social-politikai pártok történetét. Ezt igazolja különösen Ketteler Vilmos Emánuel minzi püspöknek egyéb iratain kívül a „Die Arbeiter-Erage und das Christenthum, 1864.”, „Die grossen socialen Fragen der Gegenwart, 1878,” de különösen az „Entwurf zu einem politischen Programm für die Katholiken im Deutschen Reiche” 5-te Aufl., 1873” című irata, amelyben ő a többi közt ezeket kívánja: adóreformot, a szegény osztályok terheinek megkönnyítése végett, a vasutaknak állami kezelését, a munkás- és iparososztály testületi újjászervezését, törvényes ótalmat a gyermekek és asszonyok számára a pénz hatalom kizsákmányolása ellen, a munkaidő törvényes meghatározását, vasárnapi szünetet, a helyiségeknek egészségi és erkölcsi szempontból való ellenőrzését, munkaellenőröknek felállítását sat.

A tulajdonképi catholicus socialis programot azonban Moufang kanonoknak 1871-ben választóihoz tartott beszédjében látjuk. O ebben a szegény osztályok sorsának javítására 4 eszközt jelez ki: 1) a törvényhozás ótalmát; 2) pénzsegélyt; 3) az adó és katonaság kevesbítését; 4) a töke uralmának korlátozását. E négy pont részletezésében azután Ketteler érintett pontjain kívül a munkásszövetkezetek ótalmát, állami segélyzését kívánja. Az egyháznak csak a szeretet szellemébe helyezi socialpolitikai szerepét, a jótékonyságba, amelyet híveinek nyújt.

„Némelyek azon vádja, (ilyen pl. Dühringé nemzetgazdasági története 560. lapján) hogy ezt az egyház csak politikai hátgondolatból teszi

mondja helyesen Scheel tanár (Unsere socialpolitischen Parteien, 88.1.), kereken visszautasítandó; mert nem csak minden egyház, amely vallási feladatokat ismer, rokonszenvez a szegényebb osztályokkal, hanem a történelem tanúsága szerint a kath. egyház mindenha szívében hordja a munkások sorsát. Hiszen már hierarchicus szervezete is lehető tökéletes megvalósulása a socialismus azon fő elvének, hogy a társadalmi fokozat pusztán tehetségen és érdemen alapuljon és az egyes az egész alá rendelje magát. Azért nem csoda, ha a kath. egyház a munkások jogos követelését támogatja.”

Kevesebb határozottsággal, mint a kath. papság, csatlakozott a munkásmozgalomhoz a protestáns papság; mert egyházi viszonyai miatt hiányzik törekvéseiben azon egység és nyomaték, amelyet csak a kath. egyház képes nyújtani. De az újabb időben ott is hatályosabb munkásság fejlődött ki a Staatsocialisták részéről, akik „Centralverein für Socialreform” név alatt saját folyóirattal bírnak és egy „Christlich-social Arbeiterpartei”-t alapítottak. Ez nagyobbára az északnémet papságra támaszkodik. A munkások sorsának javítását részint a monarchia erélyes beavatkozásától várja, amely célszerű gazdasági szervezés által az osztályharcot elnyomja, részint a keresztyén szellem és érzület fölélesztésétől, ami az egyház szolgálóinak feladata. Általános elvei: 1) A keresztyén socialis munkáspárt a ker. vallásnak és a király és haza szeretetének talaján áll. 2) A jelen socialdemocratiát, mint gyakorlatiatlant, keresztyéntelent és hazafiatlant, elítéli. 3) A munkások békés szervezésére törekszik, hogy az állami élet más tényezőivel a szükséges gyakorlati reformok útját előkészítse. 4) Célja a gazdag és szegény közti űrt kisebbiteni és nagyobb gazdasági biztosságot létesíteni. — Ami e pártnak működését illeti, attól a protestáns Scheel, bár célját dicséri, nem sokat vár; „mert — mondja a 96—97. lapokon — a prot. papságnak kevés befolyása van a birtokos conservatív protestánsokra, már csak a szabadelvűek és az orthodoxok közti űr miatt is. Ellenben a kath. egyházban maga ezen intézvénynek hatalma és annak politikai pártéltre való jelensége social-politikai tekintetben is igen befolyásos lehet. A prot. egyház helyzete nem oly kedvező.” „A kath. egyház, mondja a különben rabulisticus vallási nézetekben szenvedő Dühring berlini egyetemi tanár u. o. az 561. lapon, a maga Önállóságában még sok kedélyen uralkodik a tömegek és a közönség közt. Az ő föllépése tehát nem oly erőtlen, mint az államszolgai protestantismusé, amely több lehetne pusztán nemleges haladásnál, ha államszolgasága által nem vesztette volna el önállóságát szellemi hatalmának.” „A lutheranismus sem vezetett célhoz, mondja Todt Rudolf evang. lelkész; mert Luther a vallást a világi hatalom alá vetette.” (Der radicale deutsche Socialismus und die christliche Gesellschaft. 2-te Aufl. 1878. 84. 1.)

Todt a maga nemében igen alapos kritikát írt a soc. democratia ellen és a keresztyénség mellett. A prot. egyházat a socialdemocratiával

szemközt tehetlenséggel vádolja, mondván a 489—92. lapon, hogy a protestáns egyháznak a radicalis socialismus elleni sikere egyenlő a semmivel; hogy a socialismus a prot. országokban *is* vidékeken terjedett el legjobban; míg a catholicusoknál ellenkezőleg áll a dolog; valamenny¹ socialdemocrata képviselő lutheránus vidékekről kerül ki, míg a catholicusokból egy sem. Itt igen figyelemreméltó szervezést nyert a ker. socialismus, főleg Franciaországban és Belgiumban, de Németországban is. Nem csoda; mert hiszen itt püspökök, érsekek, a pápa is érdeklődik a vagyontalanok sorsa iránt s úgyszólván egész élőtöket átöleli a bölcsőtől kezdve a sírig. Franciaország 1875-ben 147, a kis Belgium meg 186 munkásegyletet számlált. Németországnak ugyanakkor 12-féle egyesülete volt, amelyek közt 400 legény-egylet 22,600 taggal látható. Az 502 - 506. lapokon aztán az eszközöket, a különféle egyleteket, irodalmi vállalatokat, a krisztusi szeretetből forrásozó azon emyedetlen feláldozó ügyes munkásságot ecseteli röviden Todt, amely a kath., de különösen a francia papság sajtósága; s az 503. lapon a kath. clerus követésére buzdítja társait, mondván, hogy az evangelicus községekben is megvannak azon források, amelyekből a catholicus papok jótevő erejüket merítik; csak ügyesség kell azok fölkeresésében és fáradhatlan hűség a munkában.” Igaza van Todtnak, de feledi, hogy épen ez utósó tulajdonság nem volt meg, nincs, nem is lesz, mert nem lehet meg a prot. papságban, csak kivételesen egyesekben.

Egyébiránt az összes keresztyén socialisták törekvéseinek vagyis a keresztyén szeretetből fakadó jótékonyságnak sikerét részünkről a tengeri társadalmi bajokhoz képest csak egy cseppnek tartjuk a tenger vizében: bár el kell ismernünk, hogy a jelen társadalom korlátai közt az alsó néposztályok javára többet tenni nem lehet, mint amennyit a keresztyén socialisták programmja kíván. Ha a keresztyén népek nem csak névleg, hanem gyakorlatilag is volnának keresztyének: akkor elég lenne a szeretet munkálkodása; de mivel emberi számításunk szerint az soha sem lesz, és mivel az emberiség túlnyomó része nem keresztyén, azért csak a tőke és munkaeszközök közösségétől várhatni gyökeres, egyetemes javulást; a keresztyén szeretetnek akkor is elég tere marad még működésére. A: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!!” törvénnyel szöges ellentétben áll a szabad verseny gazdasága. Akkor leszünk igazi keresztyének, ha nem csak magán összeköttetéseinkben gyakoroljuk ama törvényt, hanem ha társadalmunkat is a szerint szervezzük.

K Ü L Ö N Ö S R É S Z

28. §.

Bevezetés.

A társadalom tudományának minden eleme az ember rendeltetésének eszközlésére irányulván, természetes, hogy művünk általános részében mindenelőtt az embernek önálló lények közti helyét, testi és szellemi szervezetét kellett kijelelnünk. Továbbá, mivel az öntevékenység, mint az önállóság ismertetőjele, a szervezet minőségétől függ és bizonyos föltételekhez van kötve, azért második sorban ezen föltételeket vagyis az ember szükségleteit, ezeknek forrásait és nemeit, úgy az ezen szükségletek kielégítésére szolgáló eszközök azaz javak eléállításának és az egyes emberek közti megosztásának törvényeit kellett megállapítunk.

Ezeknek fejtegetésében kiderítettük, hogy az elszigetelt ember termelése fölötte csekély, míg a célszerűen rendezett társas munka vagyis a munkafelosztás elve hihetetlen eredményeket hoz létre; másodsor, hogy mivel munkára mindenkinek joga és kötelessége, azért munkájával arányos osztalékra is van jogosultsága; ami azonban a mai pénztőkés világban nem, csak egy igazságosabb társadalmi rendszerben érvényesíthető.

Ezen alapvető törvények fejtegetéséből önként állott elé azon igazság, hogy az „ember természeténél fogva társadalmi lény”, hogy tehát a társadalom” is a természetben gyökeredzik. Maga a természet nem alkotja ugyan meg a társadalmat; de az ember tulajdonságaiból önként szembe ötlük a társadalmi test, vagy a „nagy ember” megalkotásának szükségessége s lehetősége.

E szükségességből indulván ki, a társadalmat a természet legfensőbb szervezetéhez hasonlónak találtuk, de a társadalom egyetemesebb tömörülése- s fensőbb szellemiségénél fogva roppant különbséget is láttunk közöttük. Ugyanis az emberi társaság a természetnek egy új, fensőbb, egyetemesebb rendben való ismétlése, személyek és javak összesége, a személyek országa, a népek kifejlett léte.

A társadalom fogalmának és az egész általános rész fejtegetéseinek alapján a társadalomtudomány fogalmát úgy határoztuk meg, hogy az a társadalmi test összes (testi-lelki) szükségleteinek kielégítésére szolgáló javak termelési és megosztási törvényeinek tana. Végre előadtuk röviden a társadalmi vagy nemzetgazdasági rendszerek lényegét és fő képviselőit.

Mindez azonban csak általános körvonásokban történt. Megállapítván így a tudomány alapigazságait, a dolgok természetéből folyó fő törvényeit, s látván a társadalmi test egészét, most már egyenkint fogjuk alkrészeinek életét vizsgálni, ez életet az általános törvényekhez alkalmazni, mindig szem előtt tartva az alkrészek minőségét, feladatát, az egészszel való összefüggését, fejlődésöknek folyamatát s e fejlődésre hatni képes emberi ész befolyását.

Mivel a társadalom nagy embere, úgy, mint az egyes ember, vég nélkül tökéletesedhető s e tökéletesedésre természeténél fogva kötelezett lény: azért minden egyes embernek, aki fensőbb, tisztább tudatára emelkedett a dolgoknak, elengedhetlen kötelessége egy természetszerűbb s így kielégítőbb társadalmi rendszer előkészítésén fáradozni. Tudván ezt, az emberiségért dobogó szívnek keserű érzelmet okoz azon jelenség, amely szerint a társadalom egy kis része, manap már igen-igen kicsi része annak minden javát a hasonlíthatlanul nagyobb rész rovására önzőleg kiszákmányolván, és zsákmányának biztosítására a politikai hatalmat is kezébe kerítvén, a fennálló társadalmi szervezet javítására törekvő szellemeket halálra méltó felforgatóknak kiáltja ki s tüzzel-vassal üldözteti. Pedig semmi sem állandó a nap alatt, a társadalom is folytonos fejlődést mutat.

Ez alapigazságból indulva ki, fogjuk mi az emberi társaság alkrészeit vizsgálni.

E vizsgálatban az egyes ember testszellemi szervezetét fogjuk szem előtt tartani; mert ez végtelen észnek, tökélynek hordja magán bélyegét, s, ezt utánozni épen nem lealázó dolog. Annyi tagadhatlan, hogy a társadalmi test anyagcserélésének, a physical életnek szervezésére a legjobb mintát szolgáltatja az egyes ember physical élete. Már pedig ez az élet alapja a szellemi életnek is. A testi szervezetben a legszebb összhangzás van az egész és részek, a részek és részek közt. Valamint a test szerves egységet képez, amely különböző s magokat az egésznek általa fentartó skormányzó szervekből áll, amelyeknek mindegyike uralkodik is, szolgál is, azaz cél és eszköz is egyszersmint: épenúgy a társadalmi szervezet egyes embere is cél és eszköz is egyszersmint. Ennélfogva a társadalomtan kellő megértésére a természettudomány szerves és szerkes világának és az egyedi lélektanak ismerete szükséges; mert annak tárgya, a társadalmi test alkata és élete, csak fensőbb, egyetemesebb, tudatos központosítása és megosztása a szerves és szerkes anyagok minden fájának, a természet- és lélek minden erőinek. Ez volt az oka, hogy az általános részben a test és lélek szervezetének általános rajzát adni

szükségesnek tartottuk. Ami ezenfölül hasonlításunkra a bonc-, élet- és lélektanból a nem-szaktudósokat illetőleg okvetlenül szükségesnek mutatkozik, azt a tárgyalás közben fogjuk legalkalmasabban érinthetni.

Természetes, hogy ezen eljárás nem egyenlőséget, hanem csak hasonlóságot mutat.

Ezeknek előrebocsátása után a társadalmi test három alapelemének kijeleltük mindenoldalú vizsgálásához foghatunk. Ezt a három elemet: az emberi társaságot környező világ, a népesség és a népvagy o n teszi. A környező világról a 3. és 5. §-ben kielégítőleg szólván, s annak az egyes életmozzanatokra való befolyását az illető helyeken kívánván méltatni, vizsgálódásunkat tulajdonkép csak a két utóbbi elemre szorítjuk.

I. FEJEZET.

A c s a l á d .

I. Szakasz.

29. §. *A család általában.*

Az egyedről az általános részben csak elvontan volt szó; de keletkezése és szaporodása csak családban gondolható. A család legegyszerűbb élő egysége a társadalmi testnek; s így a társadalmi test fejlődéstörténetének nem Carey, Dühring s mások Robinson Crusoe-ja, hanem az őscsalád a kezdete. Ami a szerves⁷⁷ testben a sejt elemi egysége, ugyanaz a társadalmi testben a család, a népeség megújulásának szerve, amelynek életében a népmozgás alapja rejlik. Azért a népeség életfolyamának rajzát a családdal kell kezdenünk.

Valamint a sejtek és a köztök fekvő sejtközi anyag legegyszerűbb egységei a fensőbb növényi és állati szervezetnek, úgy a személyek (családok) és a külső javak a társadalmi testnek elemei, amelyekből az össze van téve, úgy, mint ahogy a szerves test egy sejtvilágot képez, amelyet sejtközi anyagok úgy tartanak össze, mint az intézvényes vagy a személyvilágot. A sejtek és sejtközi anyagok szövődékeké, a szövődékek szervekké, a szervek egységes szervezetté vagy szerves testté fűződnek össze.

De a szerves sejt már maga is egy elemi szervezet, osztatlan közössége sejtes elemeknek, amelyek magoktól sem nem támadhatnak, sem nem szaporodhatnak. Épenígy van a családdal is, a társadalom eme sejtjével. Vegyük csak szemügyre a növényi sejtet amint azt Karsten N. berlini egyetemi tanár leírja. Már 1843-ban „De cella vitali” dissertatiójában alapította meg sok más tudós ellenében tanát. 1860-ban „Das Geschlechtsleben der Pflanzen”, 1863-ban „Entwickelungserscheinungen der organischen Zelle” s egyéb műveiben 30 évi kísérlet után továbbfejlesztette azt, különösen ez utósónak 4., 7., 21. s köv. lapjain.

A növényi sejtet először is külső hártya borítja, amely régibb sejtnemzedékek maradványából támadt. A hártyán belül a sejtfoliadék látható. Ez légenytartalmú híg tápszerekből áll, amelyek részben a hártya elhigulásának és az elválasztási hólyagosak feloldásának terményei. De a sejtfoliadék alakos alkrészeket is tartalmaz: először az úgynevezett elválasztó-sejtecskéket (Secretionszellchen), azután egy mag sejtet (Kernzelle) vagy sejtmagot. Ezen sejtmag egy harmadik nemzedéket tesz s áll hártyából, belső folyadékból s végre egy magtecskéből a központban. Az utóbbinak az a rendeltetése, hogy még egy ifjabb (negyedik) sejtnemzedékké legyen. Ugyanilyen az állati sejt is, mint azt Virchow (Cellular-pathologie, 3. Aufl. 2., 4. s k. 1.) leírja. A sejt részei nem támadhatnak, nem újhodhatnak meg elszigetelten.

Ennyit a sejt alkatrészeiről.

Ami élettani oldalát illeti, arra nézve még nem egyezők a vélemények; de a n e m z é s i működés egészen világos.

Ezen működés sejtalkatrészein kívül elválasztósejtek is észlelhetők, amelyek a hozzájuk jutott szervetlen és szerves, de ismét feloldott anyagokból sajátos növény-váladékokat, amylost, olajt, szurkot, mint illatot képeznek; ezeket aztán a leánysejtek áthasonítják, vagy a növénytest nedvforgásába vezetnek; működésük folyama alatt felhasználhatók. Látnivaló, hogy az elválasztó-sejtek által a sejt nem csak nemző-szervezet, amely hasonlóan a családhoz nagyszülőket, szülőket, gyermekeket és unokákat foglal magában, hanem t e r m e l ő elemi szervezet is egyszersmint, műhely, vagy gyár, amely a sejt és a szervezetest belső csereforgalma számára határozott terményeket szállít.

És így az élettannak — mivelhogy egyszerű sejt, pl. elválasztó nincs — az egész szövetsejtet, nem pusztán az elválasztót, vagy a magtestecskét kell elemi sejtrendszernek, sejtes egységnek tekintenie.

A számtalan szövetsejt csak az öszszervezettel való összefüggésében élhet, növekedhetik, azon kívül elhal. Alakjukra nézve a sejtek sokfélék; van: gömbölyű, négyszögű, csillag-, sugár-, hengeralakú sat.

Tápszereit minden egyes sejt az egyetemes tápfolyamból meríti, még pedig a maga tömegéhez és fajához képest, és viszont a maga terményeit a testfolyadékhoz származtatja. Maga az elválasztó-sejt is önállóan határozza meg a maga szükségletét, midőn a termelésére szükséges anyagokat magához vonzza. A sejt többi része is hasonlóan jár el; szervileg áthasonítják és sejtes építkezésre, megújódásra s nemzésre használják a legényt; szóval minden egyes sejtnak megvan a maga bevételi, háztartási és fogyasztási folyamata.

A sejtvilág alkrészeinek és életének már csak ezen érintéséből is kivehetni, mily nagy hasonlóság van közte és a család között, amely szintén egy elemi szervezetet, személyek és javak, testi és szellemi mozgások cikkelyezett egészét képez, de hatványozottan. A népvagyon — amely részint sejtközi folyadék, (Intercellularsubstanz) amennyiben a személyeknek együttes élettevékenységre irányuló társadalmi egybekapcsolását közvetíti, részint sejten belüli folyadék (Intracellularsubstanz), amennyiben családok és egyedek belső vagyis házi vagyona, — több oldalú, célszerűbb, szellemibb és tagozottabb, mint a szerves sejtközi anyag. A társadalmi test javai is csak tevékeny elemek anyagkészletétül s eszközeiül szolgálnak, mint ahogy a szerves testben a sejtközi anyagok a sejtek és kialakult sejtelemelek számára rendelvek. A társadalmi élet ezen tevékeny elemei a s z e m é l y e k, amelyek a család, osztatlan élő társas egységéhez tartoznak, mint ahogy a hólyagosak és magvacskák a sejtegységnek teszik részeit. S valamint a sejt egyes alkrészei s anyaguk nem tesznek ki élő egységet, úgy az emberi egyed sem képez élő egységet a társadalmi testben, hanem egyedek többségét a háztartásukra szükséges va-

gyonnál. Valamint a sejtrendszer nem élhet, nem hathat a kívülről jövő egyetemes tápfolyadék szakadatlan bevétele nélkül, amelyet aztán a sejt régibb nemzedékeinek feloszlása által ifjabb nemzedékeinek ad át örökségbe, vagy a szervezet más részeihez származtat át: épenúgy a család is mint nemzedékek és hivatásbeli személyek egésze tűnik fel, amelyhez megfelelő vagyonegész (családi vagyon) tartozik. Valamint a szerves, úgy a társadalmi test szövedéksejtje sem állhat fenn, sem nem újulhat meg, sem maga és az egész test hasznára nem működhetik, ha külső vagyon nélkül szűkölködik. A család tenyésző-, tápláló-, nemző-egység, de egyetemesebb és szellemibb módon. így pl. a családban a szellemi megújítás, az ifjúság nevelése, a kölcsönös szellemi fentartás és táplálás is előfordul.

A család mint ezerszeresen ismétlődő egynemű elemi csoport minden társadalmi vagyon- és személyállomány tömegét magában foglalja. O a közeg, szerv, amely által a népvagyont rendezetten megújítani, a népet újjászüleszteni, nevelni s fentartani lehet; úgyhogy az első társadalmi testet már az első család alkotta. A családot pedig az emberi természetnek sajátos szellemi többlete alkotta meg, amely mindenoldalú eszményi és reál viszonyhatást tesz lehetővé az emberi példányok és fajok közt, valamint a földön elterjedő anyagok és erők közt. A családtagok közti rokonság, szellemi-erkölcsi erőkép működve, oly közösséget fejleszt ki, amely a nemzési tényen s az ivadék állati ápolásán túl állandó életközösségre vezet.

E fejtegetés alapján most már úgy határozhatjuk meg a család fogalmát, hogy az: a társadalmi test sejtje.

II. Szakasz.

A családkülönösen.

30. §. *A család „vagyon” eleme.*

Mindazon javak, amelyek a társadalomban előfordulnak, már a családban is föllelhetők, legalább kellene föllelhetőeknek lenniök, különösen azoknak, amelyek egyenesen a családi intézvény életére szükségesek. A családi vagyon társadalmi, élettani szükségesség; nélküle sem a család nem virulhatna, sem a társadalmi test nem állhatna fenn kellően. Innen van, hogy a socialismus komolyabb, józanabb hívei sem merik azt eltörölni, úgy okoskodván, és helyesen, hogy a családi vagyonnak nem általános megszüntetése, hanem általános helyreállítása a feladat, s így a nemzetgazdasági jog e szempontból volna módosítandó. Magunk is úgy vagyunk meggyőződve; de a módokról csak későbbben, a társadalmi anyagváltoztatás alap viszonyainak kiderítése után szólhatni; mivelhogy a család háztartása csak a sejtjátplálás egyes mozzanata. Mindenkinnek munkája után kellvén élnie, a családi vagyon megszüntével megszűnnék a társadalom tökéletesedésének egyik fő eszköze is, a munkakedv, a verseny. Ezt, mint alább tüzetesen fejtegetendő kérdést itt csak jelezni akarjuk, s csu-

pán annyit érintünk még, hogy a családi vagyon eltörlésének csak akkor lenne értelme, ha valamennyi család ugyanazon darab kenyeret, ugyanazon ruhát, lakást, bútort, ugyanazon nevelési és felüdülési eszközöket egyszerre használhatná. Azt azonban már itt hangsúlyozzuk, hogy családi vagyon alatt csak a család életére szükséges javakat értjük, de nem a társadalom termelési eszközeit is. Ezek a szerves sejtnek sem teszik magán vagyonát. Hogy pedig ez utóbbi nélkül ellehetünk, eléggé igazolja a sok nyilvános tisztviselő, akik hivatásuk fizetésében bírják családi vagyonukat.

Készünkről a magán ingatlan tőkevagyon jogosulatlanak tartván, annak a családtagok közti benső tagoltságáról, örökléséről nem is szólhatunk; de az ingóságokra, használati tárgyakra nézve szükséges a családtagok birtokviszonyainak jogi rendezése.

31. §. A család „személyállomány” eleme.

Személyeknek a szerves testi élet tényeitől meghatározott egy száma családot alkot. A szerves-természeti testi meghatározottság tehát megkülönböztető jele & családnak. Ezen meghatározottság alapján a családtagok tagoltsága először is a férj és feleség közti vonatkozást vagyis a házasságot, azután a szülők és gyermekek, nagyszülők és unokák s úgy a közelebbi s távolabbi rokonság közti vonatkozásokat foglalja magában. A családi összeköttetés a tisztán szerves és tisztán társadalmi életközösség közt áll. De elemeinek mozgása sokkal szabadabb, mint a szerves sejtéié; azok bizonyos időre, némelyek naponként is elhagyják a családi tanyát, hogy társadalmi hivatásuk után lássanak.

Ami a családi tagoltság elsejét, a házasságot, illeti, arra kiírhatlan ösztöne sarkalja az érzéki embert. „Ahol család élhet, mondja Montesquieu, ott mindenütt házasság jó létre.” Rosz társadalmi szervezetben leírhatlan nyomornak és mindenféle erkölcsi elfajulásnak forrása a nemző-ösztön, és a legjobb szervezetben is okozhat bajokat; de nélküle az emberiség nem állhatna fenn.

Vajjon egy-, vagy többnejűség-e a célszerűbb házasság, arra nézve először is azt a történeti tényt jegyezzük meg, hogy fejletlenebb társadalomban, ritka népességnél, a pátriárkák korlátlan uralma idejében, midőn rabszolgánők szerzése s a gyermekek táplálása könnyű vala, még a biblia szerint is, főleg a népszaporodás tekintetéből a többnejűség felé hajlottak a férfiak. Ellenben a túlnépesedés és a táplálás szűk volta a többférjűségnek kedvez; mint azt pl. Tibet nyilvános és a nagyvárosok többféle titkos sokférjűsége bizonyítja. De az ember testi és lelki fenőbb szükségleteinek kielégíthetése, a társadalmi fejlődés magasabb foka az egynejűség és egyférjűség mellett szólnak, erősítvén az apostol azon mondását, hogy a házasság nagy szentség. — Hogy ez a természetszerű viszony, mutatja a társadalomtan fő segédeszköze, a polgárosult népek statisztikája, amely szerint a születések a férfi- és nőnem

egyensúlyára irányulnak, ami, ha a többnejűség, vagy többférjűség volna a természetesebb viszony, ellenkezőleg állana. — Továbbá, minél felsőbb rendű a szerves lény, annál hosszabb és gondosabb ápolásra szorulván, az újszülött e tekintetben minden földi lények közt legtehetlenebb; következésképp sokévi sokféle ápolásra vagyis nevelésre szorul. Ámde erre tartós egynejűség nélkül gondolni sem lehet. Csak ily házaselettől várhatni a szeretet és tisztelet azon tartósságát, amely a nevelési folyamaton túl annyi sok és sokoldalú élvezetet nyújt a szülőknek és magzatoknak; csak az egynejűségben oldhatja meg az ember a polgárosult családok sokoldalú társadalmi feladatát. A férfi és nő ellentétes testi és szellemi szervezete is, amely egymást kiegészítve egy testet és egy lelket képez, szükségessé teszi a tartós egynejűséget. S ha meggondoljuk, hogy a család a társadalmi test egységének alapja, s a nagy társadalmi test csak sokszoros család; hogy tehát a család előiskolája a társadalmi egységes életnek: akkor a tartós egynejűség mind a szülők és gyermekek, mind a társadalmi test szempontjából természetes szervezet, amelynek szintén természetes feje a férj.

Fejlettebb társadalmi viszonyok közt tekintélyt és tiszteletet nem nélkülözhetni, bármint handabandázzanak is némelyek ellene. Igen ám, de a család, ezen kis társadalom minden vonatkozásainak a tekintély és a *pietas* teszi alapvonásait, amelyeket a természetes túlsúly és jótékonyosság szül szülők és gyermekek között. Ezen tekintélynél és tiszteletnél fogva lesz a testileg, lelkileg önfeláldozással nevelt gyermeknek kedves feladatává az öregedő szülők ápolása. Valamint az apa és feleség, úgy a szülők és gyermekek viszonylatban élnek egymással s kölcsönösen kiegészítik egymást. Régebben az apa korlátlan hatalmánál fogva e viszony nem volt ugyan kielégítő; de a polgárosultság fejlődésével, az erkölcsi ember érvényesítésével mindinkább nemesebbé vált. Töröljük el a tartós egynejűséggel a tekintély és *pietas* előiskoláját, s meglátjuk, hogy a társadalom legalább felét vesztí ebbeli szilárdságának. Nem lenne tehát semmi tekintetben célszerű a házassági elváltást könnyíteni, annyival inkább, mert: „*quod Deus coniunxit homo non separet!*”

A nép testi és szellemi erejére nézve nagyfontosságú dolog, hogy a nép lehetőleg nagy része mennél tartósabban szabályozott egynejűségben éljen. A házasság frigy, szövetség, egybekelés, házassodás, nem pedig kőszáértelmű szerződés. Azért csak a keresztyénség fogja azt fel a maga igazi értelmében, midőn mondja: „Férjek, szeressétek feleségetekét, mint Krisztus szerette egyházát! szeressétek, mint saját testeteket; aki feleségét szereti, önmagát szereti!” (Ef. 5.) „Az érzelem mulandó, szokták mondani; a szerelem is elmúlhatik, sőt utalássá, gyűlöléssé változhatik. Miért legyenek az egymást ki nem állható felek örökre egymáshoz láncolva?!” De az elválás könnyítése ezer és ezer anyagi és erkölcsi veszélyt rejt magában mind az egyesekre, mind a társadalomra

nézve: azért igazságosabb és méltányosabb, hogy egy-két kevésbé boldog házafél túrjon, magát a Hegel szerint is gonosz természeti elemnek legyőzésében gyakorolja, semhogy annyi boldog házafél boldogságának az elválás könnyítése által könnyen lehető elvesztése miatt szüntelenül remegjen.

A testvérek viszonyát egy fatörzs egyenjogú ágainak viszonyához hasonlíthatni; kölcsönös támogatás, tanács, segélyzés, a gyöngébbnek védelme uralkodik közöttük.

A rokonság a családnak házasságok általi kiterjesztése, többkevesebb családnak kötő-szövedékké való összekapcsolódása a társadalmi testben.

Ami végre a cselédséget illeti, ez csak külsőleg tartozik a családhoz, segítségére van a háztartásban, keresetben. Régente a cselédséget különféleképp szerzett rabszolgák képezték. Szabad polgárt rabszolgák nélkül még Aristoteles is csak azon föltét alatt képzelte magának, ha a szágyfa magától fog repülni, s minden eszköz parancsra magától végzi munkáját; és a rabszolgát a család harmadik lényeges elemének tartá. (Polit. I. 2.) Az ókorban mindennemű munkára rabszolgát tartának, még a gyermekek nevelésére is, aminek annyiban jó oldala is volt, hogy az urak egészen az állami ügyeknek, művészeteknek, tudományoknak s a harcnak élhettek. — A középkor a rabszolgaságot öröklött szolgálati kötelezettséggé módosította; az újabb időben pedig a polgárosult világban legalább jogilag szabadon vállalkozó személyes szolgálati viszonyok fejlődtek ki mind az anyagi, mind a szellemi téren; a rabszolgák helyét jogilag szabad napszamosok foglalják el, de akik tényleg épen nem szabadok. Azért itt az ideje, hogy, miután Aristoteles föltétele a gőzszövícsék feltalálása által teljesült, a napszamosok rabszolgasága is megszűnjék. Megszűnik pedig, ha a negyedik néposztály azon felszabadítási törekvése célhoz jut, amely szerint a magán szolgálatok szabad viszonya is megoldást nyerne, és a munka közvetlen társadalmi hivatássá, a napszám fizetéssé alakulna. Akkor megszűnnék azon igazságtalanság, hogy ember embernek úgyszólván szabad akarat nélküli barma, magánurassági rendelkezésének testi- lelki zsákmánya legyen. Akkor a háztartási szolgálatnak is alig egy kis tere maradna. Mert a termelési tőkék közössége mellett a jövedelem két szélsősége lehetlenné levén, mind a szolgálatadók, mind a szolgálatkeresők száma igen lepadna; s mert a mostani házi szolgálatok helyét pótoló műtani készülékeknek, mosó-, sütő-, főző- sat. gépeknek általánosításával s a család körén kívül függetlenül lakó és csak bizonyos időre kötelezett szolgálati hivatások segítségével minden család maga végezné tulajdonképi benső munkáját. S ha a szolgálat, a fölé- és alárendelés, az engedelmesség nem is szűnhetik meg sem a családban, sem kívülről; de legalább a magánurassági szolgálat nem lenne túlnyomó. Hogy a cseléd bizonyos mértékben ma is rabszolga, azt nagyon jól tudják a zsidók, akik nem

adják szolgálatba gyermekeiket, de cselédet sokat tartanak. Jele gyarapodó hatalmoknak!

32. *A családi élet egyes berendezései és működései.*

A családi élet a társadalom élete kicsiben; következésképp abban ez utósónak berendezése is feltalálható, fel először is a tanya, a ház, vagyis a telepedés, az ahhoz szükséges mindenféle helyiségekkel, eszközökkel, bútorokkal; itt van a műhely, dolgozószoba, istálló, pajta sat. sőt a természettel való érintkezés céljából a házi kert is.

A család óvalmára, védelmére szolgáló intézmények is hasonló bonctani elemet képeznek, úgymint: a ruha, fűtés, ágynemű, mosó- s tisztítóhely, csatorna, kerítés, gyermekóvás sat. Amilyen mozzanatokból áll a nemzetgazdálkodás, ugyanolyanokkal találkozunk már a társadalmi sejt életében is. Itt is hasonló anyagcserét, hasonló személy- és vagyonfogyasztást és pótlást vagyis termelést s ezeknek gazdasági rendezését láthatni. Itt is először kifelé irányul a sejt működése, keresetre t. i., aztán az elhasznált anyagok maradványainak visszaadására a természetbe, hogy azok új termények alkrészeivé váljanak. Befelé irányulva pedig a családi gazdálkodás részint tulajdonképi háztartás, amely & jövedelmi javakat a családelet egyes használati céljaihoz alkalmazza, vagy a javak valódi használásának gazdasági vezetése. E gazdaság csak úgy történhetik, hogy a család valamely társadalmi hivatást teljesít, vagyis a társadalmi test összelete érdekében mint eszköz működik, s munkájának egyenértékét ugyanazon társadalmi egésztől megkapván, öncéljának is eleget tesz, hasonlóan a szerves sejthez, amely cél is, eszköz is egyszersmint. De, hogy ez a mai pénztőkés gazdálkodásban nem történhetik célszerűen, világos.

Továbbá, valamint a szerves testeknek állati működéseik számára külön berendezések van, többiközt a hasznos mozgás tisztje, üzleti teendők sat., úgy a család is hasonló feladatokkal s ezek megoldására külön műtani berendezéssel bír.

Végre a család szellemi életének tarka sokféleségében már a társadalmi gondolkodás, érzés és akarás folyamatának minden jelenségeire is ráismerünk, a psychophysical berendezésre.

Már ami a család ezen berendezésnek megfelelő működését illeti, az kicsiben mindazon munkaságokat teljesíti, amelyek a társadalmi test fejlettebb fokán a munkafelosztás elve szerint a család egyszerű őseredeti csiraintézményeiből külön hivatásokká lettek. A gazdaság, állam, egyház, iskola, társalkodás, művészet jog és rend vonásai benne is feltalálhatók. De ami, hasonlóan a szerves sejthez, mindig kizárólagos társadalmi élettani tisztje neki, az a társadalmi test személyes (cellularis) elemeinek nemzése, fentartása, szaporítása, úgy a külön családi vagy on beszerzése és átörökítése. Mindezekről az anyagcserélés

kérdésében szólhatunk érdemlegesebben; itt csak pár megjegyzésre szorítkozunk.

Ami először is a testi nemzési és a néptömeg és a középosztály kedvező kereseti viszonyok közt legtöbb gyermeket nemz; a társadalom kóros viszonyai pedig vagy túlnépesedést, vagy csökkenést okoznak. Wappaeus szerint négy gyermek szükséges a házaséletben arra, hogy az elhalt nemzedék vadházasság nélkül pótolhassék. Franciaországban e föltétel már nincs meg, s így a hiányt törvénytelen magzatokkal pótolják. A testi fentartást és ápolást illetőleg itt csak annyit, hogy meglehet, hogy a család konyháját népkonyha, a régi krétai és spártai közös étkezés fejlettebb alakja fogja egykor felváltani, úgy a betegek, kisdedek ápolására nyilvános intézkedések fognak történni; de a családi szükségletek tömegének kielégítése mégis mindenha a család körében marad, mert az arra szükséges odaadás és feláldozás csak a családtagoknak sajátja; ezeknek szolgálatát csakis a társadalmat minden rétegében] át-meg-át-ható keresztyén szeretet gyakorlása pótolhatná. A magán konyha is korlátozható ugyan; de a családi élet egyik kényelméről, élvezetéről, a családi szellem sokoldalú ápolójáról, az apai asztalról t. i. nem mondhatnak le egészen a családok.

Ami a családi vagyoni öröklését illeti, azt, értve a fogyasztási javakat, nem szabad eltörölni. E tekintetben a szerves sejt oecomiája is szolgálhat mintául.

Ami végre a családi szellemi, újjászüllesztési és fentartási tisztjét illeti, azt épen a társadalmi test életének szellemi természete tüzi ki a családtagok elé. A társas mulatás, gyermeknevelés, tatiítás és képzés részint kizárólag, részint túlnyomóan a család körébe tartoznak. — Nem minden szellemi-erkölcsi nevelést vállalhat magára a család; de az egészen emberi nevelés csakis az ő joga és kötelessége. A platói állam- és községi neveléstantól, amely felé ma elegen irányulnak, óvakodni kell, mint amely az emberi kedély legbensőbb szükségleteivel s minden célszerűséggel ellenkezik, kiragadván a gyermeket törzse talajából szétrombolja a társadalmi elemek egyedesítését, amely oly kiszámíthatlanul jótékony. Az állam ebbeli feladata csak odáig terjed, hogy a gyermeket a kizsákmányolás és elcsenevzés ellen védje s az elméleti szaktanulásra, minthogy nem minden szülő lehet iskolamester, helyeket és szakférfiakat jelljen ki. A nevelésnek kelleténél nagyobb öszpontosításában a szülők többé-kevésbé elvesztik befolyásukat gyermekeikre; pedig bizonyos pontig ők az egyedül alkalmas nevelők. Sok vizsásága közt korunknak nem utósó az, hogy a termelés eszközeinek közöségétől a különben is közös munka folyamatában mint természetellenes communismustól irtóznak: ellenben az ezerszer aggasztóbb nevelési communismust, amely a társadalmilag nélkülözhetlen egyedesítés legbensőbb szentélyébe nyúl, nem csak elméletben, hanem már gyakorlatilag is dédelgetik. De reméljük, hogy a szülők, akik emberi rendeltetésük köny-

nyebb eszközölhetése végett szervezkedtek állammá, felocsúlnak s gyermekeiket sem az állam, sem a község mindenhatóságának oda nem áldozzák.

Itt még egy igen fontos kérdést kell érintenünk, t. i. a társadalmi hivatásoknak egyes családokhoz való kapcsolását. Tény, hogy a társadalom haladásával a család sok ideiglenesen, vagy helyettesítőleg gyakorolt tisztéről lemond, a jog, a rend, hatalom, vallás, tanítás, műtan sat. önálló intézvényeinek adván át azokat. De az is tény, hogy a jelenkor sem ment még egészen azon hibától, amely szerint egyetemes társadalmi hivatásokat családokhoz és birtokokhoz köt; holott a szerves sejt nem teljesítheti az egésznek működését. Hogy ez történeti tény, az nem igazolja jogosultságát és célszerűségét, sem az észjog, sem a szerves test életével való összehasonlításának szempontjából. A társadalom a természetben gyökeredzik ugyan, de szervezésében az észnek is nagy része levén, az állam vezetését egy családnak adhatja örökül; mert az adott körülmények közt ezt tartja legcélszerűbbnek. De hogy a társadalmi anyagváltoztatás népgazdasági hivatásai egyes családokhoz kötvek, amelyek a termelési s forgalmi tőkét magokhoz ragadták, azt semmikép sem lehet indokolni. A kereseti üzérkedés mint zsákmányra leső vad lelkiismeretlenül úzi áldozatát, féktelen versenyével fejtelenséget szül, gyöngébb társait megfojtja. A népgazdaságnak magán, egyediségi vagyis spekuláló szervezete, azaz a capitalismus mellett úgyszólván az egész termelési és forgalmi folyamat, kevés leggazdagabb család hatalmában van, amelyet sokszor tetszése szerint kizsákmányol és a népet két ellenséges táborra osztja: a proletárság óriási tömegére és egy elenyésző kisebbségre, amelynek kezében minden vállalati tőke összpontosul. — Ezen ellentét ma már oly kirívó, hogy a közönséges munkás is kétli, vajjon helyes szervezet-e az, hogy a társadalmi termelés hivatásai még most is kevés vagyonos család lehető legfényesebb ellátásának eszközeül szolgáljak.

A józan socialismus azt kívánja, hogy a termelésnek most máí ügyis társas (munkamegosztási) folyamata a tőkét és munkát illetőleg valamennyi munkatárs közvetlen társasági hivatásává legyen. És ezt mind az ész, mind a szerves test életfolyamata tekintetéből joggal kívánhatja. „Az ugyanis, írja Schäffle (Bau und Leben des socialen Körpers. I. 248. 1.) jól gondolható, hogy a fentartási eszközöknek anyagváltoztatása, bevétele, feldolgozása és forgatása, épenúgy, mint a szerves testekben, társas főszerveknek legyen feladata, s hogy a társas öszterményekből minden más szerv, szövédéék és szövédéeksejt a maga külön bevételel közvetlenül nyerje, úgy, mint az a szerves test emésztés-, nedvkeringés- és edényrendszerei által történik. íme az állami tisztviselőknék már van jövedelmök, a nélkül, hogy a tőkének urai, vagy szolgálái volnának.” Plato eszményi állama honvédjeinek, feleség-, gyermek- és vagyonközösségét ugyan nem fogadhatjuk el, de azon intézkedése, hogy az egyed akarata

és érdeke az egésznek akaratában és érdekében elmerüljön, hogy valamennyinek szeme, füle, keze, egyetlenegy szem, fül, kéz legyen; öröm és szenvedés, a nyilvános ügyek intézése valamennyit illesse, az helyes volt; mert nem egyesnek, vagy egyes osztálynak, hanem mindenkinek boldogságát tűzte ki az állam feladatául. No de ezt alább fogjuk méltatni tüzetesebben.

33. §. *A család kór- s haláltünetei.*

Ha a társadalmi test valamely nagyobb szerve megbetegszik, azt a «jtek vagy családok kisebb-nagyobb tömege, sőt az egész test is sínynli; de fordítva is a sejtek tömeges megbetegedése egyetemes társadalmi bajt, sőt halált is okozhat. A pusztulás vagy anyagi, vagy szellemi, vagy monnó, s majd a vagyonra, majd csupán a személyekre, majd mindkettőre, továbbá az egyes családokra, nemzetségekre s nemzetekre terjed, úkai részint a családokban, részint a társadalmi intéz vényekben, felforgatásokban rejlenek. Azért a gyógyításnak is, ha még lehetséges, ezekre kell irányulnia. Ami különösen a sejti betegséget illeti, azt nem csupán anyagi, hanem túlnyomóan szellemi szerekllel kell orvosolni, a belátás érveivel, az érzelem világára s akaratra való hatással. Itt majd az állam kényszerítő hatalma lép közbe, majd szabad, önkénytes munkásság, a vallás, emberiség, közvélemény, sajtó sat. részéről.

A társadalmi sejtnnek, ha nem is minden, de mindenesetre legtöbb válságos következménynyel járó nyavalyája az elszegényedés. Ennek, igaz, a család körén kívül is lehetnek okai, u. m. elemi csapás, család, forradalom, háború, egyedi szerencsétlenség, pl. testi, lelki fogyatkozás, könnyelműség, restség, pazarlás sat. De bizonyos, hogy e kórtünetek igen kevés kivétellel a társadalom anyagi és erkölcsi viszonyainak célszerűtlen szervezetére vihetők vissza; s azért csakis ennek megváltoztatásával gyógyíthatók gyökeresen, nem pedig rendőrséggel, igazságszolgáltatással; mert, mint Morus Tamás Utópiá-ja helyesen mondja: „Sajátságos eljárás az, hogy a társadalom maga neveli a tolvajokat, rablókat, gyilkosokat, s aztán bebörtönzi, felakasztja őket.” Már Plato mondja eszményi államában, hogy ahol koldust találunk, ott tolvaj és rabló is van. A családok mai tömeges elszegényedését vagyis a veszedelmes proletárságot leginkább a nemzetgazdálkodás műtanának és szervezetének felforgatása, a munkásokkal nem törődő s a gazdagokat ezek rovására még jobban gazdagító nagyipar, emellett a rosz törvények és a közigazgatásnak a nép minden életerejét kiszivattyúzó rendszere idézték elé. Azért a társadalomnak ez oldalról borzasztóan fenyegetődző szétbomlását csakis a család- és vagyonjog gyökeres megváltoztatásával lehet megelőzni; de amit, fájdalom, a *beati possidentes* aligha későn nem fognak belátni.

Ugyanezen fő forrásra vezethető vissza: a család személyes viszonyainak, a nemi ösztönnek, a házaseletnek, a szülők és gyermekek közti viszonyoknak szörnyű elfajulása is, amelyhez egyebeken kívül termé-

szetelleni nemi bűn, a nemi üzlet, az erkölcsiség elleni sokféle vétség, örültség, gazdasági zavar sat. csatlakoznak. „Már maga az elválás könnyítése is ártalmas; de a vadházasság, nemi üzlet, aházasságtörés, a nemi ösztönnek minden természetellenes kielégítése valóságos pestise a társadalomnak,” mondja Schäffle (Bau und Leben des socialen Körpers I. 259. 1.) A családok tömeges nyomorától, a keresethiánytól, a munkások verejtékéből hízott élődsi plutocratia büntetlen csábításaitól, a nagyvárosok iszonyú lakviszonyaitól mi egyebet is lehetne várni mint pestist?!

A legterjedtebb enemű betegség a szabadszemélyi üzlet. Parent-Duchâtelet, Wicheru, Löwe, Mayr G. és mások iszonyú rajzát adják ezen üzlet okainak és következményeinek. Nevezetesen Parent-Duchâtelet több mint 5000 párisi szabadszemély sorsát vizsgálta meg s majdnem álfalában a nyomorban és elhagyottságban találta annak forrását. London rendőri statisztikája kimutatja, hogy a szabadszemélyi kereset rendszeren a kenyér ára szerint emelkedik és száll; hogy sok ezer van a szabadszemélyek közt, akik 14-ik évök előtt estek elhagyottságuk miatt, leginkább a plutocratia bestiális csábításainak áldozatul.

A bordélyüzlet, az engedélyezett úgy, mint a titkos, a tolvajság, cinkosság egy nemét képezi. A bordélyüzérek az erkölcs rendőrség (?) szemeláltára rabszolgakereskedést űznek, amelynek kerítői, ügynökei, szállító-asszonyai és utazói legistentelenebb cselszövényeket és mesterfogásokat használnak áldozataik megkerítésére. A szerencsétlen teremtmények kiszabadítása már csak azért sem lehetséges, mert gazdáik a rossz törvények ótalma alatt a rendőrség felügyelése dacára is oly anyagi függésbe tudják őket bonyolítani, hogy nem menekülhetnek. A bordélyüzérek titkos megegyezése következtében egy kéjhölgynek fölvétele nem egyéb, mint adósságból való kiváltás neve alatti megvásárlása, amely annak színleges adósságát kifizeti. Nem csak a roppant heti koszt pénz, nem csak a megszolgált kéjdíj 30-50 százaléka, nem csak a mosásért és szolgálatért járó hihetetlen pénzüsszeg, mitöbb az ékszer használatáért fizetett bér tartja fogságban a szegény teremtményt, hanem, ami igazi hurok a nyakán, az az ördögi kajánsággal kimesterkélt pénz- és hitelnélküliség, amelyben a kéjhölgy mindent, nevezetesen ruháit, gyakran tíz-húszszoros áron a gazdájától venni kényszerül. A bordélyházak személyeinek sorsa rettenetes, gyalázatos adósság rabszolgasága. Az eladási levelek oly leírásokat tartalmaznak a szálnalmas áldozatokról, hogy marhakereskedő leveleiben is alig akad mása. S valóban, a kéjhölgynek csak teste van, lelke felől nem kérdezősködnek; mitöbb keresztnevét is valami ábrándossal cserélik föl, amely szörnyű iróniája helyzetének. Mennyi lopott áru nem kerül a bordélyházakba, pl. csak a kereskedősegédek által! Ave L a l l e m a n t a bordélyházakat rákfenének: nevezi, amely ellen a rendőrség gyáva és elnéző. Ugyan mit mondana a budapestiekről, amelyeknek sehol sincs oly gyalázatos mása! Széchenyi dicsőült szelleme, örömmel nézhetsz le

fajta szaporodására és nemesedésére (!?) Dús tapasztalatai ezen szavakat adják ajkaira: „A rablóknak, gyilkosoknak a vesztőhelyre! a bordélyházakra mint gonoszsaik tűzhelyére szórt átkozódásaik mutatják, hogy a rendőrség a társadalom betegségénél fogva tehetetlen, sőt gyakran rozslakú.” Mink csak azt a kérdést tesszük, nem lehetne-e és nem kellene-e a szerencsétlen áldozatok részéről kiállított mindennemű adósságlevelet semmisnek nyilvánítani s ezzel a bordélyüzlet fő forrását elzárni? Shakespeare szerint a szabadszemélyi üzlet arany és szegénység közti kerítő, oly küzdelem a létért, amely az emberi méltóság lealacsonyításával végződik, és amelynek viszonyos elősdi kizsákmányolás a következménye. Némely kapitalista a túlnépesedés villámhárítójának tartja.

E szörnyű betegséget a mai társadalom nem bírja gyógyítani; a prostitúció szabályozása nem gyógyszer; mitöbb a törvényes bordélyházakkal iszonyúbb gyalázatot szentesít, mint aminő a pogány emberáldozat volt; mert évenként ezer és ezer leányt áldoz oda a baromi Kéjnek, amelyben az áldozatok, testileg, lelkileg elrohadnak. Fájdalom! nálunk a prostitúció már a falvakban is pusztít; ki sem törődik vele.

De nem csak ez, hanem minden nemi elvadultság szétrombolja a családok létének feltételeit, s ha nagyobb mérvet ölt, az egész társadalmi testet megfertőzti. A kényszermentességben hiányzik az egészséges napi társalkodás; különösen a nő nem fejtheti ki kedélyes életét. A törvénytelen gyermekek ritkán részesülnek kellő ápolásban s rakásra hullanak, mint sarló alatt a fű; ha megmaradnak, rendszeren a szabad fajtalanokodásnak s mindennemű erkölcstelenségnek esnek áldozatul; mert a házasságtörésben, vadházasságban nincs üdítő, nemesítő társalkodás, jó nevelés, önbecs, erkölcsi méltóság, önuralom. Ha az eddigi fejtegetéseken végignéznünk: világos, hogy az anyagi és nemi nyomorúságnak csak egy jobb népgazdasági jog alapján szabályozott és elérhető házassági összeköttetések által és az erre vonatkozó polgári kötelességérzet lényeges megerősítésével lehet elejét venni. E nélkül csak egyesek menekülnek a vesztőtől, de nem egész nemünk; a legbuzgóbb egészségi és szegénységi rendőrség is csak rostába vizet merít, a szabadság csak ködkép, mert a tömegeknek nincs kenyerek; fékezésükre nyerselő szükség. E nélkül mindig tömegek vannak oly proletárságnak, amely minden feltétel mellett dolgozni kényszerül, s így társadalmi munkaközösségbe való, emberhez méltó, szabad szervezése nem lehetséges. E nélkül a polgárosultság csak néhány szabadalmazottnak birtoka, a tömegre nézve pedig kendőzött barbárság. E nélkül a monnó nemet meggyalázó prostitúció szükséges rossz marad. Tehetünk, amit akarunk, lármázhatunk, tombolhatunk, leimádkozhatjuk az eget, ömölhetnek könnyeink a szegények szenvedései miatt; elbódíthatjuk magunkat és másokat vallási megnyugvással; tartathatjuk költészet ködképének az emberi nyomort; kioszthatjuk jótékony célokra egész vagyónkat; álmodozhatunk egyetemes testvériségről, veres republikákról, vagy szörnyű forradalmakról; megfojthatjuk, gyilkolhatjuk

egymást, üldözhetjük, pelengérré állíthatjuk azokat, akiket szükség kényszerít erkölcsi törvényeink megszegésére; elégethetjük a szabadszemélyeket és házasságtörőket: mindezzel egy lépéssel sem jutunk előbbre, ha más megoldását nem találjuk a társadalmi kérdeményeknek.

Palástoló szerekkel e betegségeket gyógyítani nem lehet. Itt csak gyökeres orvoslás, a plutocratia és proletárság közt álló egyetemes középosztály megteremtése segíthet. Maga a modern nemzetgazdaság jobbjai is beismerik, mint pl. Rau (Lehrbuch der politischen Oeconomie. 81. §.), hogy a vagyon jobban eléri rendeltetését, ha soknak mérsékelt jóllétet nyújt, mintha kevés kézben felhalmozódik.” De erre a jelen nemzetgazdasági rendszer a szó teljes értelmében tehetetlen. —

Ami végre a szülők és gyermekek közti természetes viszony betegségét illeti, egyedi elfajulások mindig voltak és lesznek; de hogy ez a viszony manap a szülőknek oly jótékony tekintélye és a gyermekek természetes tisztelete daczára is annyira elfajult, annak nem egyedi, hanem társadalmi okának kell lennie. Nem is nehéz dolog erre rájönni, csak nézzük a nyilvános erkölcs lazultságát, az eszményi lelkesedés alászállását, a háztartás elnyomorodását, amely a gyermekeket a szülőktől elszigeteli, idő előtt gyárba küldi s még jobban kényszeríti keresetre, mint azelőtt a rabszolgát, s mindennemű kísértetnek kiteszi. Másrészről meg a gazdagabb szülők gyermekeinek elkényeztetése, az erkölcsi fegyelmezést lehetlenítő majomszeretet rendíti meg a természetes viszonyokat. — A házasságon kívüli nemzett gyermekek viszonya szülőkhez már csak azért is válságos, mert a szülők erkölcsé lejtőn van. Már csak azon tény is, hogy törvénytelenül születtek, betegségöknek és haláluknak oka, valamint születésök előtt, úgy után is és egész életökben. Azért a törvénytelen gyermekeknek majd minden európai államban való feltűnő szaporodása aggasztó jele a társadalmi viszonyoknak. Itt egyéb okokon kívül a capitalismus védelmére szolgáló katonakötelezettség is sokat rombol. Némely nagyvárosokban a törvénytelenek száma majdnem felét teszi ki az ujon-születteknek.

E bajon is csak a társadalmi rendszer gyökeres változtatása segíthet. Más szerek csak színlegesek; maga a lencház is részben inkább csak előmozdítja a betegséget.

A családnak valamint személyi viszonyai, úgy egyes i n t é z v é n y e i is elfajulhatnak, nevezetesen a lak- és védviszonyok s a szellemi élet. S fájdalom, el is fajulvák nem kevéssé. S valamint más bajok, úgy ezek is nem egyedi és helyi okokból származnak, hanem leginkább társadalmi alakulásokból, nevezetesen a nagyiparból, amely munkásainak lakásával mit sem törődik.

De valamennyi betegség közt a szellemi-erkölcsi a legveszedelmesebb. Már egyes családok enemű betegsége is bontólag hat a társadalom kisebb-nagyobb részére, hát még a tömeges elfajulás!

S mi az oka? „A szegénység a szellemi, széptani és erkölcsi

nevelésnek, a képzés- és felüdülésnek még lehetőségét is elveszi. A szűkes kenyérhez, egészségtelen lakáshoz a szellemi kenyér és a mindennapi szellemi multság hiánya is járul. S a következmény elállatiasodás, értelmi, széptani és erkölcsi elvadulás. — A szegénység ellentéte, a túlbőség, külterüleg talán csekélyebb, de belterüleg erősebb pusztításokat visz véghez. A gazdag családok nevelése alapos műveltség helyett fölületességet ad, finom látszattal, önteltséggel és göggel s az ezeket kísérő mindenféle kicsapongásokkal. Igaz, hogy az állami élet, művészet, irodalom sajtó is beléolthatja mind a gazdag, mind a szegény családok életébe a szellemi felbomlás csiráját; de bizonyos, hogy ennek is a célszerűtlen nemzetgazdasági rendszer a fő forrása. Azért itt is „jó módú középosztály!” legyen a jelszó. A túlságos gazdagságot Krisztus hasonlatai veszélyesnek rajzolják. Emellett azon hatalmak is hivatvák a gyógyításra, amelyek a nép erkölcsére, szellemi életére szabad befolyással bírnak.

Egyébiránt a családi élet egyes anyagi és szellemi mozzanatait még nem derítette föl eléggé a statisztika; de bizonyos, hogy adatainak gyarapodásával, mélyebb kutatásaival sokkal rémítőbb képét fogja adni társadalmunknak, mint annak eddig ismert vonásai.

De az eddigi, különösen angol statisztika is hajmeresztő adatokat hoz fel a családi életről. Itt csak a földművelők sorsát akarjuk néhány vonásban bemutatni, Marx *Das Kapital* műve nyomán. A 704. lapon egy hivatalos értesítés azt mondja, hogy mindazon állatok közt, amelyeket a szintén csak tengődő bérlő tart, a munkás a legelgyötröttebb, legroszabbul táplált és legdurvább bánásban részesülő, Dél-Anglia földművelője nem rabszolga, de nem is szabad ember, hanem *pauper*. Hunter tudósítása szerint a földműves elérte a fagyponthoz, amelyből a bérlő számításai kiindulnak. Jöjjön bármi, a földművesnek nincs része szerencsében és szerencsétlenségben; nihil habeo, nihil euro, mondhatja magáról. „Keményen dolgozom, és eledelem nem elegendő erőim fentartására. Mikor fogházban valék, nem dolgoztam oly erősen és mégis bőven étkeztem; azért jobb nekem fogva, mint szabadon lennem.” (709. 1.) „Az angol landlordok elhajtották földjeikről a munkásokat és leromboltatták gunyhóikat. De mivel a földet mégis művelni kell, a munkásoknak 3 mérföldnyi utat is kell tenniök, míg a földre érnek. Némelyek az üzérkedőktől állított nyomorult gunyhókban húzzák meg magokat ideiglenesen, nehogy naponkint annyi utat kelljen tenniök. Itt aztán mindazon ártalmas befolyásoknak ki vannak téve, amelyeknek a városi munkás. Gyakran a korcsmáros adja a lakást; aki aztán második mestere a bérlő mellett a munkásnak; tőle kell vennie a szegény ördögnek élelmi s egyéb cikkeket, roszzabbakat és drágábbakat. Az ily lakhelyek (*cottages*) mindenféle csavargóknak átmenő- és gyűhelyei is egyszersmint, s ezek közt a munkások előbb-utóbb az ördögéi lesznek. Még a fejedelmi birtokok *cottages*-ei is a legnyomorultabbak, gyakran istállók, egy alvószobával, tűzhely, kinyitható ablak, víz, kert sat. nélkül. Igazi fegyencgyarmatok! (714-5.) Kelet-Angliában az

úgynevezett mozgórendszer (Gang- vagy Banden-system) van szokásban. A csoport vagy banda 10—50 mindkét-nemű s mindenféle-korú személyből áll. Ezeket a the driver, vagyis a hajcsár, a csoportmester fogadja fel s aztán hetekig, hónapokig jár velök valakinek dolgoztatni élőködik, vagy meg is szedi magát verejtékökből. Asszonyokat és gyermekeket jobban szeret, mert ezek könnyelműebben pazarolják erőiket, mint a nagykorú férfiak. Elképzelhetni a testi és lelki rombolást, amelyet e rendszer főleg az ifjúságban tesz. Naponkint 5-7 mérföldet kell tenniök. A csoportvezető szilaj szabadságot használ alattvalói kedvének fentartására. A menetet nyers pajkosság, víg kicsapongás, fajtalan szemtelenség kíséri. A fizetés többnyire valami lebuiban történik, s akkor a többé-kevésbbé ittas csoport haza felé indul, a mesterrel élén, akit két izmos asszony támogat. A sort a gyermekek és ifjak zárják be, néki izzadva, gúny- s erkölcstelen énekeket dalolva. Amit Fourier phaneroganienak nevez, az napirenden van. 13-14-éves leánykáknak teherbeajtása gyakori dolog. Azon nyílt falvak, amelyek a mozgórendszer személyzetét szolgáltatják, Sodomává és gomorrhává lesznek s két annyi törvénytelen gyermeket nemzenek, mint az ország többi része. Hogy mily asszonyok, anyák lesznek az ilyenekből, nem kell rajzolni.” (125—28. 1.).

34. §. *A családnak mai fokára való fejlődése.*

Eddig a családot. egyedi fejlődésének folyamatában szemléltük és azt láttuk, hogy annak egy alak- és hivatásváltozása sincs, amely az egész iránt közönyös volna. De mivel annak sorsa a társadalom egyetemes mozgásával is szoros összefüggésben van, azért egyetemes azaz műveltségtörténeti fejlődése szerint is kell azt vizsgálnunk.

Ha a bibliától eltekintünk, a családi élet kezdetét illetőleg csupán föltételekre támaszkodhatunk. Még a történelem meglehetősen későbbi korában is messze maradnak a családi viszonyok a maiaktól. A mai házassági és gyermeki viszonyoknak csak első magja van meg azokban, t. i. az egy törzsgyökérből fakadt családoknak közönye egymásra nézve, vagy hordaszerinti együttlét s a szűkebb családoknak szélesebb vérség, nemzetség, népség és törzs általi összekapcsolása, de amely már mint ilyen is a továbbtenyészésnek külön szerve.

A harc-, vadász- és halász-, sőt vándornép önfentartása a rokon egyedek szoros összetartását követeli. Ennek kapcsát és fejét a törzsfőnök teszi, aki a fegyverfogható férfiúkat maga köré gyűjti. Ezek szabadok, míg az asszonyok, gyermekek, rabszolgák és fogadottak szolgáik; de a családban még sem hivatási elkülönülés, tagoltság és egyesülés, sem a későbbi egyedesítés nem látható; az egyed elvesz az egészben, a gomolyban, s csak ez által jut vadászpagonyhoz, zsákmányhoz, talál védelmet a vérboszuban, kiengesztelésben sat., ettől kapja szokás és hagyomány útján hitét, engedelmisségét, ízlését, ismeretét, a gyakorlást, fentartást, álláshelyt, osztalékot a föld terményeiből és a vadászpagony

állataiból. A társadalom kezdetleges fokán a törzs eme mindenhatóságát egészen természetszerű szervezetnek találjuk a véd- és dachatalom gyakorlására, a vérboszt az egyed életének biztosítására.

Magasabb fejlődési fokot mutat már a patriarchális szervezet. Itt a termékeny földön való állandóbb megtelepedés népszaporodással jár, ez pedig, valamint a nem-szabad munkaerőkkel való rendelkezés arra buzdít, hogy a természettel való küzdés mesterségesebben intéztessék, a föld művelés alá vétsék. Itt tehát a család körén belül önként áll elé a különös erőknél és működéseknél tagozódása és egyesülése, a családoknak gyermekeikkel és szolgálóikkal való kiválása a törzsből. A szűkebb családok külön telepednek meg, s ezért külön lakásuk és termelésük lesz. Azért legalább részben magoknak kell magokat védelmezniük is. Minél jobban szilárdul meg a megtelepedés, s fokozódik a földművelés: annál szűkebb lesz a család; kifejlik az apai hatalom, családi élet bensősége, s élesebben tagozódnak a munkák; az erkölcs, vallás, szokás, rend, a védelem, anyagcsere sat. intézvényeinek jelentékeny része még mindig a családnál marad. A régi germánoknál minden politikai intézvény a család formáiba volt öntve; a barbároknál s félbarbároknál ma is a nemzetségek, törzsek, népségek alkotmánya van szokásban. És így a tagoltság még nem hasonlít a felsőbbrendű állat sejti tagoltságához, hanem csak viszonylag bevégezett, önmagának elegendő, mint a növényi, vagy elsőrendű állati szervezet sejtje.

A külső és belső létküzdelmek lassú változásainak hosszú sora a a félbarbár községi szövetséget fokról-fokra továbbfejleszti. A szélesebb család mindinkább szűkebbé szorul, elsőben az udvar- és céhkötélben, aztán az absolutismus alatt a szabadalmi testületekben, amelyeknek a családi előny vala egyedüli céljok; végre a szabadelvű államban az élet és testület minden békóitól megszabadul s a fejtelenségig önálló lesz. E túlzott önállóság válságos helyzetbe döntötte a családot, mint azt már eddig is jeleztük s még jobban fogjuk látni alább.

Ezen általánosság után lássuk egyenként a család elemeit.

A) A kezdetet a r o k o n s á g g a l tehetjük, miután a szélesebb család a házaselet, szülők és gyermekek viszonyait eredetileg magába olvasztotta. Ezen szélesebb család elemei úgyszólván egyenlő tömeget képeztek, amelyből legfőlebb annak szervező feje, a törzsfő, magaslott ki némileg; a vérrokonság fokai nemigen voltak ismereteseek; ezekre nézve a maitól egészen különböző felfogás uralkodott s uralkodik bizonyos mérvben mai napig is Ázsia, Amerika, Ausztrália némely hordáinál. Az apát alig ismerik gyermekei; a néne, nagynéne oly közel rokonnak tartatik, mint az anya; a nagybátya rendelkezik az unokák életével és szabadságával, a nélkül, hogy az apa beavatkozhatnék; a vérrokonoknak egyenlő jogaik és kötelességeik vannak sat. Némelyeknél nem apától és anyától, hanem ezek egyikétől származik a rokonság, némely népeknél az apától, másoknál az anyától, mint. pl. némely afrikai népeknél min-

dennemű jogviszonyokra nézve az asszonyi rokonság szolgál mérvesszőül, amelylyel még a fejlettebb népek régi emlékeiben is találkozhatni. Ha meggondoljuk, hogy a fejlődés e fokán az apa sem háziúr, sem nevelő nem volt, e jelenségen nem csodálkozhatunk.

De amint a természettel való mesterségesebb küzdés állandóbb megtelepedést igényli, ez pedig az apai hatalom kifejtésére vezet: a nemzetség, vagy törzsfő mindatyasága s az anyai vérrokonság előnyösítése, a *communisticus solidaritas* nem állhatott meg többé; a haszon, védelem sat. kötelességei és jogai nagyobb részt szűkebb körökre szállottak s a család a sógorság és atyai vérrokonság közelebbi és távolabbi ágaira tagozódott; s e tagozódás még a mai családban sem mondható bevégzettnek.

Természetes, hogy e belső tagozódáshoz képest a rokonság eredeti politikai, vallási, közgazdasági és katonai jelentősége is alább és alább szállá.

Európa indogermán népei, midőn a történelemben föllépének, már túlvoltak többé-kevésbé a patriarchális fokon, és más műveit népeinél is szűkebb családdal találkozzunk, de azért a szélesebb család vonásai nem tűntek még el egészen. További fejlődésökben a germánok a földbirtoklás rokonsági egységén is túlmentek, és többé nem ez, hanem a szomszédság kötötte egy Gau-ba a szétszórt szűkebb családokat, amelyeknek legegyszerűsebb érdekeit most már a Gau, a községi szövetség, képvisel. E szövetség nem volt földrajzi fogalom, hanem addig terjedt, ameddig a népség.

Ami már ezen szélesebb és későbbben szűkebb vérrokonsági köteléknek kapcsát illeti, az természetesen csak egyeseknek hatalmi fensőbbisége lehetett. Legkorlátlanabb enemű hatalom volt a hordafőnöké, aki azt a hordától a horda javára kapta. Ő vezér, a gazdaság intézője, igazgató, rendőr, bűvész, pap, félisten, korlátlan ura életnek, halálnak, jószágnak; de mindenért felelős, még az időjárásért is, úgyhogy Afrikában, ha rossz időt bocsát a népre, alkalmilag meg is ölik. De a művelődés haladásával e hatalom mindinkább kevesbedik.

Feltűnő azonban mégis a római családapa hatalma (*potestas*) az asszony, a fiak és rabszolgák életén, testén és keresetén, eredeti egységében úgy, mint a későbbi *manus*, *potestas*, *mancipium*, *dominium* elágazásaiban. (Lásd erre nézve Schäffle „Kapitalismus und Socialismus”. 2-te Aufl. művét a 18—23. lapig.)

B) A ház-as-élet sok alacson fokon álló népnél felütlő hűséget mutat, ami valószínűvé teszi, hogy már a történelőtli embert is az egynejlőség felé terelte ösztöne, annyival inkább, mert a mostani vadnépek nyelveiben is külön szók vannak a sógor, sógornő kifejezésére, ami épen nem kedvez a nőközösségnek; de amely nőközösség lehetősége, legalább egy részére az ősnépeknek, nincs kizárva, mint azt különösen Lubbock hangsúlyozza. Ugyanis a társadalom horda-fokán a férfi első sorban csak nemző, nem családapa és nevelő. Azért a házasság is könnyen

felbomlik; az érdek csak az, hogy a törzsnek hajtásai legyenek; de erre nem szükséges a szoros egynejtűség. Így aztán az asszony helyzete szomorú, o tulajdont képez; a férfi házasságtörése büntetlen; a nőközösség több alakja észlelhető; az ifjúság nemi ösztönét szabadon kielégíti; a vendégnek a házigazda felajánlja feleségeit s leányait. Hellwald a szüzeknek az Astarte szerelem-istennő tiszteletére üzött fajtalanzkodásában, az afrikai hasonló istentiszteletben, a *jus primae noctis*-ban, amelyet Ázsia s Afrika főnökei és főpapjai ma is gyakorolnak, a nőközösség maradványait látja.

Továbbá, korábbi időben majd minden népnél ott találjuk a törzson belüli házasság mellett a menyasszonyrablást és menyasszonyvevést más törzsekből. Ennek kedvező hatása volt a társadalmi test fejlődésére, amennyiben a rokonok közti házasság elcsenevezést szül (mint azt a kath. egyház régen tudta, igen bölcsen eltiltván, vagy megnehezítvén a rokonok közti házasságot); aztán a nemzetségek, törzsek egybeolvasztása, rokonulása is haladás.

A nemzetségi, törzsi alkotmánynak községivé való változtával a házasság egyedestítése is, mint azt fönnebb láttuk, előbbre haladt; de azért az asszony még most is rabnői állásban marad egyideig; inkább csak munkaerő, de amelyhez most már az állandóbb tanyánál és tagoltabb gazdálkodásnál fogva több érdeke csatolja a férjet; a férj a mezőn, az erdőben töltvén idejét, az asszonynak valamint a gazdálkodás, úgy a gyermeknevelés szempontjából is nagy haszúát veszi; gyermekeiből a közös anya egyenletes vezetése alatt jobb munkaerőket nyer. — De még a gau-alkotmányban is lehetséges a többnejtűség, főleg elejénte, még pedig nem csak a nyers érzéki élvezet kielégítése, hanem több munkaerő, hatalom, tekintély szerzése céljából is. A németeknél Tacitus a szigorú egynejtűség mellett azt a kiváltságot találja, hogy az előkelőknek „nagyo b b t e k i n t é l y” végett több asszonyuk lehet. Általában véve azonban a nomád népeknél jobban el van terjedve a többnejtűség, mint a helyhez kötött földművelésnél; mert a nomád férfi könnyebben elszigetelheti egymástól feleségeit és gyermekeit a sátrakban s így a többnejtűséggel járó kellemetlenségeket legkevesebbre apaszthatja.

A többnejtűségben ma j d mindenütt van egy főfeleség.

A g ö r ö g és r ó m a i nő állása még messze volt a mai polgárorsultság asszonyaiétól. A dór államokban több tiszteletben részesült, mint a jónoknál. Itt hasonlóan a gyermekhez a férj gondnoksága alatt állta, sőt fia gyámsága alá is került. Lakása a ház hátsó részében vala, elzárva, gyakran kuvasztól is őrizve, gyermekek és rabnők társaságában. Férfiak közt nem volt helye. Idegen férfi tekintetével még ablakon keresztül sem illett találkoznia. Ha kiment, rabszolga kíséré. Ezekből az athenei asszonyoknak csekély befolyásuk volt a férfiakra s közügyekre; amiből a nevelésre is rontólag ható házi viszályok, a hetaerák elszaporodása s így az erkölcsök megvesztegetése következtek be. — Solon egynejtűséget ren-

delt ugyan; de ha a polgárok száma nagyon megapadt, a többnejűség is meg volt engedve. A prostitutio Athénében már Pericles idejében érte el legfőbb fokát; s a hetaerismus-szal az egész élet össze volt fonva, különösen a művészet. A hetaerák nem csak külső szépség, fény, hanem élcteheték, szellemdús társalgás, a szép- és bölcsészeti tudományokkal való kacérkodással, sőt irodalmilag is feltűntek s a legkomolyabb férfiakat is, pl. Aspasia Socratest magokkal ragadák. „Nekünk hetaeraink vannak élvezetünkre, feleségeink törvényes gyermekek nemzése és a háztartás végett,” mondák.

A rómaiak házassága magasabban állott a görögökénél, amit már csak a nőnem rendkívüli tiszteléséből is kell következtetni. A férfi és feleség közti viszony szent, magasztos és feloldhatlan szövetség vala, úgy-hogy igazi családot és igazán családi életet először a rómaiaknál találunk. Bár nem volt törvény, mégis egynejűség uralkodott; s bár Romulus megengedte, hogy a férj alapos okból elbocsáthassa feleségét, csak 500 évre rá fordult elő az első elválási eset, midőn Carvilius magát magtalan feleségétől elválasztatá; de ez eset is közmegejtőzést okozott. „Természetes, hogy ez az erkölcsök megromoltával, különösen a császárok korában ellenkezőre változott. A római feleség úrnő volt, amint a férj úr; „Ubi tu Gaius, ibi ego Gaia” volt a család egyesítő pontjának, az átriumnak, ajtaja fölé írva. Természetes, hogy ily nőnek a gyermekek nevelésére is jótékony befolyásának kellett lennie; amint csakugyan nemegy jeles nevelőnőt említ a történelem. A római nő lassankint tulajdonjogra is tett szert. Ezt és egyebeket tekintve a római nő egészen megérett volt a keresztyénségre, amelynek első megszilárdításában nem is csekély része volt neki, de épen az egész nővilág rendkívüli előnyére (Schaffle, „Kapitalismus und Socialismus” 1878. 28.); mert ez a keresztyénségnek köszönheti a maga személyiségét, emberi méltóságát, először azért, mert Istennek egyenjogú gyermeke lett a férfival, másodsor azért, mert a házasság nagy szentség rangjára emeltetett, amelyet egyenjogú szabad felek kötnek a szeretet és sérthetetlen isteni törvény alapján.

Hosszú utat kellett a házaselet fejlődésének megtennie, míg az asszony a középkoron keresztül a mai liberalis korszak házasságának egyedsítéséhez, a társadalmi sejtben megillető szerepéhez, vagyon- örökösödés- s egyéb jogokhoz, műveltséghez juthatott, amelyek a mai magasabb polgárosultságban a háztartáshoz, gyermekneveléshez, a hivatási egyedsítéshez sat. szükségesek, s amelyek csakis az asszonyt mint egyenjogú félt becsülő, derék nevelésre képes, tiszta, belsőleg szabad, mondjuk hozzá: keresztyén házaseletben fejlődhetnek ki.

A nőt kellő mértékben felszabadította a keresztyénség; s így épen nincs szükség azon terjes emancipatióra, amelyet Stuart Mill (A Nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. II. 262. 3. 1.) annyira óhajt. A nőnek már természeténél fogva is más szerepe van, mint a férfinak. Valamint őket magokat, úgy szerepeiket sem lehet egymással kicserélni.

Ennélfogva Maurus is téved (Der moderne Verfassungsstaat. 136—7.1.), midon az asszonyt szavazásra is feljogosítja; nemkülönben B ü c h n e r Lajos is, aki a „Die neue Gesellschaft. Zürich.* 1878—9. évfolyamainak több füzetében tüzetesen foglalkozik az asszony rendeltetésével.

C) A szülők és gyermekek és a testvérek közti viszony is sokáig fejlődött mai fokára.

A gyermek először is a törzs, a horda gyermeke, aztán az anyáé, az apai nemzetségé, úgy az apa birtoka s a két szülőé, végre államilag védett személy, felszabadítási igénynyel. A leányt mindenütt háttérbe szorítják, kiteszik, eladják, megölik. A fiú igen korán a törzs nevelése alá kerül, amennyiben a vadászat, halászat, baromtenyésztés és háború annak nevezhetők. „S így, jegyzi meg helyesen Schaffte (Bau u. Leben, etc. 1878. III. 31. 1.), az újkor egyik eszménye, a nyilvános nevelés t. i., a vadak és barbárok szokása.” Egyébiránt a fiukon is sokáig korlátlan hatalmat gyakorol a patriarcha, vagy matriarcha. A spártai egykedvűen öli meg fegyverre gyöngye újszülöttjét; a régi, germánnak is megvolt e joga; a chinai pedig ma is kiteheti gyermekét. Csak sokára kap a gyermek jogi személyiséget, önálló kereset- és tulajdonjogot. — A testvéri viszony, minthogy a gyermekek nem a szülőkéi, hanem a hordáéi valának, csak az állandóbb megtelepedéssel, a földműveléssel fejlődhetett tovább.

D) Jelenleg a család vagyoni joga természetellenes, mind az egészre, mind az egyesre nézve sokfélekép válságos egyedesítésre fejlődött. S mégis a modern nemzetgazdaság írói még tovább akarják azt fejleszteni, különösen a családvagyonnak általános kényszerbiztosítás útján való szűkebb tagozását eszközölni. Természetes, hogy Pandora szelencéjéhez hasonló fejtelten gazdasági rendszerek csakis efféle tapasztalkal erőlködhetik, de persze hasztalan a nyavalyát gyógyítani, a helyett, hogy megszüntetvén a tőkéknek családi s egyedi jellegét, minden egyes családtag munkáját, kötelességét és közvagyoni általi fentartását biztosítaná, mint az a józan socialismusból önként következik. De lássuk, mily egymásutánban fejlődött ki a mai család annyira egyedesített vagyoni joga.

Kezdetben a főnök, későbbben a háziúr rendelkezett a közös vagyonnal. E vagyonközösségben a társadalmi szorosan családi munkakörök össze voltak keverve, sőt a szélesebb és a későbbi szűkebb család birtokán belül sem valának pontosabban tagozva. De ez nem is lehetett másképp. Mert az akkori csekély vagyonállomány: a vadaskerület, legelő, marha, kevés fegyver és szerszám, a sátor és némi ruha nemigen képezhet egyedi tulajdont. A harcot, rablást, részben a vadászatot közösen intézik. A fejlődés ezen fokán a vagyonközösség természetes rend, amely szerint a község, a népösszeség bírja, szerzi, élvezzi, örökli a külső vagyon tömegét, természetesen a nemzetségfő, vagy később az atyák uralma alatt. E rendnek ma is megvannak még a polgárosult népeknél is maradványai, mint alább látni fogjuk.

Az ingóság csak lassankint lesz egyedi tulajdonná, még pedig először úgy, hogy a ruhát, sátrat sat. az anyai rokonság többféle foka szerint öröklik; csak a német gaurendszerben emelkedik lassankint túlsúlyra az agnatus öröklésjog a rokonsági fokozat megkülönböztetésével, a fiuk előnyösítésével. Az asszonyok eredetileg mindenütt öröklési tárgyak s alanyi öröklési jogot csak későbbben nyernek.

A megtelepedett s patriarchailag szervezett népeknél már csak néhány javak és tiszték vannak az egésznek birtokában, pl. az erdő, legelő; önálló nyilvános intézmények kezdenek alakulni; s a szűkebb család vagyonával a házatya kizárólagos hatalma (patrimonium) alatt áll; de a patrimonium első alkrésze a házfő alatt álló személyzet külön vagyonává leszen. Fokról-fokra tovább fejlődik mai egyedesítése, tagoltsága s egyesítése felé a családvagyon, még pedig azon szükségből, hogy a családfő szabadtan munkaerőit sikeresebben használhassa, a család önfentartásának föltételei jobban biztosítassanak. A családi termelés kizárólagossága most már megszűnik, a családtagok házigazdasági és ipari függetlenítése és mozgósága több-több tért foglal el.

De nem lehet feladatunk azon átmeneti fokokat kimutatni, amelyeken a család ingó és ingatlan vagyona keresztülment, míg tiszta magánvagyonná lett. Csak annyit jegyzünk meg, hogy a közös vagyon különféle alakjai oly rendben következtek egymásra, amilyenben a különböző polgárosult államokban még ma is egymás mellett állanak, nevezetesen: a föld közös, együttes művelése s gyümölcseinek megosztása, azután a földnek szűkebb családok közti felosztása rövidebb időre, későbbben a házfő élettartamára, végre a részeknek örökölhetéssel kapcsolt átengedése sat.

35. §. *A család jövője.*

Vannak nemzetgazdák, akik a capitalismus terén állva a nagy változásokon keresztül mai felettségére jutott családnak még további fejlődését óhajtják és jósolják. Készünkről a keresztyénség szellemében szervezett mai család viszonyait elvben kielégítőknak tartjuk, s óhajtásunk csak oda terjed, hogy e viszonyokat ne csak a ker. erkölcsan ápolja, hanem a társadalom is biztosítsa. Biztosítja pedig, ha a józan socialismus értelmében a mostani rabló, tömegesen elszegényítő, a cikkeket meghamisító sat. gazdálkodási rendszert hivatásival cseréli föl; más szóval, ha a lényegében társadalmi anyagváltoztatást, a javak tömeges termelését és forgatását, ezeknek ingó és ingatlan eszközeit közintézeti tulajdonná változtatja. Ami nem is lenne újság, mert hiszen az állam, egyház, iskola, forgalom, honvédelem, törvénykezés, rendőrség sat. mai szervezete eléggé mutatja, hogy az idők folyamában az önfentartás parancsa több-több valódi társadalmi tisztet vont el a családtól. Azt pedig, hogy ugyanazon önfentartás a tőkés gazdasági rendszer eltörlését is követeli, belátni nem nehéz. Ezen eltörlés a fejlődési folyamat szükségképi következménye, s meg fog történni okvetlenül, vagy a tőkésekkel, ha ildo-

mosak, vagy nélkülök, ha csökönyösek, de ez utósó esetben aligha megelégedésökre. Készünkről szívesen igazat adunk Roscher (Grundlagen der Nationaloeconomie. 13. Aufl. 48-49. 1.) ezen szavainak: „Hogy minden forradalom, ha az általa eszközölt változás oly nagy szükség is, mindig szörnyű szerencsétlenség, nehéz, néha halálos betegsége a népéletnek, magától érthető.” De a történelem szerint az eszméert lelkesülő vezér és a nép nemigen törődik azzal, és ha inségének poharát csordultig itta, vakon rohan a forradalomba is.

Természetes, hogy ezen változást a családi élet minden életmozzanata meg fogja érezni. És pedig, ami először is a házasságot illeti, arra az csak jótékonyan hathat. Ugyanis az igazi socialismusnak nem az a feladata levén, hogy az állandó házasságot megsemmisítse, hanem általánosítsa és megnemesítse, a népgazdaságnak hivatási szervezésével minden arravaló személyre nézve lehetővé teszi a házasságot a legcélszerűbb alakban, úgyhogy abban sem a milliomosok fényűzésétől, sem a nyers munkások állatiassága- és a pénztőzsérek unatkozásától, sem a hiu asszonyok ostoba divata- és a mai proletárság nagy részének elállatiasodásától nem tarthatni; míg a mai tőkevilágban számtalan proletár és a gazdagoknak nemegy gyermeke házasság nélkül, vagy vadházasságban, vagy szabadszemélyi viszonyban él. Akkor személyes szeretet és fensőbb előnyök becsülése fogja kötni a házasságokat, ami a nőnem szellemének jelenleg alélt, vagy holt kedélyvirágait áldásdús kifejlésre fogja készíteni. „Az igazi socialismus, mondja Schäffle, (Bau und Leben des menschl.-Körpers. 1878. III. 38. 1.) az egész nép számára oly házasságot akar, amely nem szellemölő, nem zárkózik el nyárspolgárilag, hanem közvetlenül és naponkint részt vesz, mind társalkodási, mind üzleti érintkezés által, a nép legfensőbb eszményi és anyagi érdekeiben; oly házasságot, amely a hivatási községben szilárd támaszát bírja és a hivatási, nemzeti, emberi kötelességek fensőbb eszméit táplálja kebelén. A gazdaságnak hivatási szervezésével az anyagváltoztatással foglalkozó munkásoknak általában legalább is oly családi életök lesz, mint most a fensőbb- és alsóbbrendű tisztviselőknél.” így aztán a nőtlen élet, vadházasság, szabadszemélyi üzlet, a túlnépesedés, elnéptelenedés veszedelmei is megszüntetne tők, vagy legalább legkevesebbre szállíthatók. — Az asszony helyzete olyan lesz, aminőt a keresztyénség jelelt ki neki. A hivatási szövetkezet erkölcsi fegyelme fölöslegessé teszi a gyári rendőrséget; az ostoba fényűzésnek nem lenne tápja; mindezek s hasonló helyett a kedélyes, vallásos eszményiség szabadon, az egészre is nemesítőleg hatva fejlesztené virágait s gyümölcseit. Most már nem a tőke s egyéb járadék tenné ki a család jövedelmét, hanem a munkásság; az asszonnak nem hozománya, hanem személyisége adna értéket, s anyai sat. hivatása nem zavartatnék, annál kevesebbé tétetnék lehetlenné, mint most. Mily végtelenül áldásos lenne ez az egész népre! Most még a vagyonosak sem élhetnek békés, nyugodt, boldog családi életet; mert

őket is gyermekeik jövője, anyagi biztosítása nyugtalanítja. Ha van nekik, még többet akarnak szerezni és hagyni gyermekeiknek; azért gyakran a bőség közepett is nélkülöznek. Gyermekeik ugyanazon járomba kerülnek, mihelyt szülőkké lesznek; úgyhogy a jelen társadalom embere csak addig boldog, míg eszmélni nem kezd, míg nagykorúvá nem lesz.

A szülők és gyermekek közti viszony is, mondja továbbá a következő lapon Schäffle, megváltoznék. Ma az árva- és lelenházakban a törzs, a nemzetség gyermekei, nem szülők gyermekei vannak. Ma a gazdagság a dajkák fizetése által megfosztja a szegény gyermeket anyja tejétől. Ma a nemző-ösztönnel borzasztó visszaélést üznek; a gyermekek fényűző jóllétre, vagy nyomorra születnek, s ez utósók tömegesen elhullanak; ha pedig megmaradnak, sem testi, sem szellemi ápolásban nem részesülnek, mert szülőiknek sem képességek, sem idejük, sem módjok nincs arra. A felsőbb körökben meg a túlbőség teszi tönkre testileg, lelkileg a gyermeket. Mily egészen másképp lenne az, ha a vagyon szélsőségei megszűnnének! „Akkor, mondja Schäffle (*Kapitalismus und Socialismus*. 1878. 40. 1.), a család nevelői szabadságát nem ragadná magához a közösiséges állam (communisticus) állam, amelynek épen csak a mai család felbomlott szervezete mentheti némileg nevelési központosítását; akkor a család maradna a nevelés központja, mint lennie kell, s az iskolák s egyéb hivatási intézetek inkább csak segítenék, kiegészítenék, teljesebbé tennék a házi nevelést; akkor megszűnnék a gyermekeknek szülőik és a munkaadók általi kizsákmányolása és elcsenevéstése. Akkor a testvérek és a cselédek viszonyai is jobbra fordulnának.”

A családi tulajdonjog épen nem lenne communismus-szá, mint azt az uralkodó nemzetgazdaságtanok állítják, hanem általánossá és kiélegítővé. Az örökké jogos magán vagyont a communismus mindenkire nézve tagadja, a capitalismus a proletárságra nézve lehetlenné teszi: a socialismus pedig mindenki számára a társadalomnak tett szolgálata arányában biztosítja. Csak a társadalmi termelés tőkét vonja el a családtól, amelyhez, a szerves sejt tisztjeit tekintve, a természetnél fogva sem tartozhatnak, s ma már úgyis egészen kinőttek belőle. Ezen tőkék gyűtése az egésznek teszi feladatát az anyagváltoztatás hivatásintézményeinek alakjában. A termelési tőke tehát nem, csak a külön hivatásban teljesített munka jövedelme, a fentartási javak, képeznek a család folyton megújuló magán vagyont. Így a vagyon túlságos felhalmozásának még ingere is megszűnnék, a nélkül, hogy egyúttal a takarékoság, a jövőről, gyermekekről való gondoskodás csökkenne. A legfontosabb örökség azonban a jó nevelés, a munkaképesítés lenne, valamint az egészre nézve a lehető legjobb alkotmány, amely az utódok keresetét biztosítaná. A szorgalmasabbak, takarékosak, fölösleges keresmény őket beirathatják jövő használatukra, de természetesen csak bizonyos mennyiségig és időtartamig, hogy eleje vétessék a nagy egyenlőtlenységnek. — Az asszony és gyermekek keresete tetszés szerint vagy a családra íratnék, vagy az

illetőkre, amint azt az egyes családok saját viszonyai parancsolják. Az asszony és gyermekek kizsákmányolása pedig lehetlen lenne. Ahol szükségesnek mutatkoznék, pl. a szülők hibái miatt, különféle biztosítás is alkalmazható, akár a családtagok, akár a legközelebbi hivatásközség részéről.

A külön családi berendezések is általános fejlődésnek indulnának. Ma a legtöbb családnak nyomorult lakása van, soknak semmi biztos menedéke. „Kétségkívül a typhus s egyéb nyavalyák állandóságának és terjedésének egyik fő oka az emberi lények összezsúfolásában rejlik. Lakásaiknak nincs világosságuk, levegőjük, elég terök, tisztaságuk; valódi gyalázat a polgárosult országokra nézve! Együtt fekszenek: férfiak, asszonyok, ifjak, leányok, gyakran egy szalmazsákon. Az egyik az éj, a másik a nap egy részében alszik, s így az ágy nem is hűlhet ki. S e lakások közt igen sok van hetes.” Így ír Hunter Julián a londoni lakviszonyokról. „De ezren és ezren vannak, akiknek még háláshelyök sincs.” Marx (Das Kapital. 690. 1.) „Dr. Bell bradfordi orvos iszonyú halandóságról tesz jelentést, amelyet a roszt pincelakásoknak, kamaráknak tulajdonít. Az ágyak piszkos rongyból állanak, vagy gyaluforgácsból; egyen 3—6 személy hál; sokan a pusztán földön alusznak ruháikban, fiatal férfiak és asszonyok, házasok és nem-házasok össze-vissza. Kell-e említmem, hogy e helyek többnyire sötét, nedves, piszkos bűzbarlangok, fészkei a nyavalyáknak és a halálnak?” (692. 1.)

Azt mondják, Magyarországon még nem vagyunk ennyire. No bizony távol sem vagyunk tőle. Budapesten számtalan egyszobás pincelakás van két-négy család számára felosztva. 1883. febr. 12-kén a Lázár-utca egy pinceszobájában 40 személyt talált a rendőrség összezsúfolva. Hát némely vidékek földművelői, de különösen a cselédség, a béresek, napszámosok, az az előtti zsellérek mily ártalmas lakviszonyok közt élnek mind testi, mind erkölcsi tekintetben!

A socialismus arra törekszik, hogy minden családnak társadalmi hivatásához illő, a munkakör közelében levő lakása legyen, mit a termelés és fogyasztás helyes folyamata is követel. Ily lakáson a személyes vagyonszerzés, és az egészség is jobban eszközölhető; úgyhogy a vétség s kicsapongás kísértete sokszorta kevesebb lenne, időhaladtával pedig úgyszólván egészen megszűnnék.

A termelési tőke magán jellegének megszűntével a család háztartása is tetemesen javulna. Az úgynevezett kisipar, amelyet ma a családfele és hozzátartozói csak verejtékkel s mindössze is az éhenhalás ellen üznek, továbbá a termeléketlen élősdie szatócskodás, házalás, közvetítő kereskedés, vásározás a család köréből nagyobb hivatási és forgalmi intézvényekhez kerülne. — A tápszer- és ruhakészítés, fűtés sat. szintén társadalmilag rendezett konyháknak, pincéknek, varróintézeteknek sat. adatnék át; ami a család kielégítésére szükséges javak olcsóságát, jóságát is eszközölné, a nélkül, hogy azért a családi barátságos étkezésnek, felüdítés- és mulatságnak, megszűnnie kellene. Üzleti kockázatot a csa-

lád nem ismerne; mert feje sem üzérkedő vállalkozó, sem magán bér-munkás nem volna. A természet mostohaságának és elhibázott termelésnek következményeit mindnyájan éreznék, de jól kiszámított arányban. Általában a család anyagi táplálása a fényűzés, pazarlás és a nyomor között állva emberiebb lenne, annyival biztosabban, mert a társadalom, az ártalmas és erkölcsméltelyező cikkek termelését és bevitelét egészen kizárná. Ily bölcs intézkedés bizonyára nem mondható az egyedi szabadság megsértésének; szabadosságra pedig senkinek sincs joga. Magától értődik, hogy ily intézvény mellett teljesen megszűnnék a fogyasztási cikkek közvetítő-kereskedése ennek minden meddő költségeivel, hamisításával, munka- és időpazarlásával, valamint a bolt- és lakhelyiségekkel űzött uzsora is, amelyekben, mint rákfenén, a mai tőkés társadalom nem segíthet, sőt nem is enyhíthet.

A pompa, művészet és multság tárgyai nem jutnának ugyan minden egyesnek osztályrészüln, de mégis sokszorta többnek, mint ma; mert így is, még pedig könnyebben lehet építeni nagyobb stílu lakásokat; a művészeti s hasonló élvezeteket pedig társas természetűekké, általánosabbakká tehetni, a nélkül, hogy a szűkebb család kényelmi tárgyai és szépiészeti felüdülése kizárva volnának.

Ily társadalomban épen nem szűnnék meg a szorgalom, a verseny s így a továbbfejlődés, mint azt a tanszékek nemzetgazdái emlegetik. E társadalomnak érdekében áll, hogy már az ifjúság is szeresse a munkát; s bizonyára sokszorta több eszközzel rendelkezik e célra, mint a tőkés rendszer. Az egyes családokat saját jóllétök serkentené szorgalomra, az egyeseket a munkadíj fokozatai, jutalmak, darabszám-munkák, büntetési evonások sat. A tőkés rendszer gyümölcsozó ingere, amely t. i. a családok önfentartási ösztönét gazdasági termelés és forgalom emeltyűjéül használja, teljesen megmaradna, sőt emelkednék, nemesednék és nem fejletleu, hanem igazi arányos versenynyé lenne; míg ma a béna a gyorsfutóval, a szegény gebe a gözmozdonnyal versenyez. Nem szabad, hanem gyilkos verseny ez!

Adóval semmi baja nem lenne a családnak; mert a közügyek intézésére szükséges költségeket a még felosztatlan nemzeti javkészletből venné az állam.

S ámbár a tudomány, művészet, romlatlan sajtó, találmányok, új eszmék jutalmazása és védeése tulajdonkép az állam, illetőleg egyes hivatási testületek tisztjéhez tartoznék, ez nem zárná ki azt, hogy a családok és egyesek a magok jövedelmét hasonló humanitárius, vallási sat. célokra is fordíthassák.

Mindezekből láthatni, hogy ily utón a társadalmi sejt gazdálkodása sokszorta tökéletesebb, élete lehető boldog lenne. Ez élet ä szerves sejt életéhez is hasonlóbb lenne. Már pedig e sejt gazdálkodásában végtelen bölcseség nyilatkozik. Azért e bölcseséget a fensőbbrendő, szellemiebb társa-

dalmi test gazdálkodásában is szem előtt tartani felsőbb lényünkkel legkevésbé sem ellenkezik.

A család szellemi életében is hasonló fordulatot hozna létre a népgazdasági rendszer megváltoztatása; mert annak anyagi előfeltételei: a jóllét, idő s képző-eszközök dúsabbak és általánosabbak lennének. „A nemzés, nevelés, személyes ápolás, társulás mozzanatait alaposabban lehetne észlelni és így a tudománynak biztosabb, jobb anyagkészletet nyújtani,” mondja Schäßle (*Kapitalismus und Socialismus*. 1878. 47—49.). Az állam, egyház, községek, mindennemű egyesületek erősebb támaszt találnának a családokban. Az észlelést, átszarmaztatást, az eszmeforgalmat könnyebben és olcsóbban lehetne továbbfejleszteni. A családok nem csak érdeklét, hanem mindenütt ott levő ellenőrző- s felügyelő-közegei lennének a nyilvános érdekeknek, a nélkül, hogy valamibe kerülnének; magát az anyagváltoztatás folyamatát is legcélszerűbben ellenőrizhetnék azon érdeklődéssel, amelylyel versenyzésök nagyobb vagy kisebb eredményét, a jövedelmet, kísérik.— Nem kevesebbet nyerne a végrehajtó hatalom is. Ugyanis a család az engedelmisség gyakorló-iskolája lenne. — Ami pedig az érzésvilágot illeti, az ízlés eszközei hasonlíthatatlannul megszaporodnának; a művészet és szépirodalom mai szűkebb köréből az egész népcsalád széles alapjára terjeszkednék. A nyilvános önérzelem egyre növekednék; azért a családok az egészre jótékonyan ható nemes versenyben élnének az elismerésért és becsületért, de a nélkül, hogy azt címekben, címerekben, nevekben, szabadalmakban s hasonfélékben keressék, így aztán a közvélemény is okos, pártatlan, valódi lenne. — A jog és erkölcs is sokat nyerne. Mert először is a szegénység és gazdagság szélsőségeivel a vétség két fő forrása is megszűnnék, meg a szabadszemélyi kereset, az önzés és dölyf legfőbb fegyverei, a belső harc fő okai, az irigység és más sok erénytelenség fő forrásai. Mindenik család egy nagyobb község erkölcsi fegyelme alatt állana; mindenikét fölötté érdekelné, mind magára, mind utódaira nézve, a szabadság és egyenlőség, amelyek mindenkinek érdeme szerint biztosítnák a társadalom minden fokaira való emelkedést. — A család nagyobb hivatási körökbe kebelezve s magán uraságtól függetlenül sem vak tekintélynek, sem önző parancsnak és tiltásnak nem lenne alávetve; s így a közügyekben való részvétele is szabadon, meggyőződése szerint, a pártok szenvedélyeitől menten, a fensőbb reformok iránti érzéssel történhetnék. — S ami a családnak erkölcsi, ugyanaz áll a családi életéről is.”

Hogy pedig a népgazdaság folyamatának ilyen megváltozása okvetlenül bekövetkezik, arról, ismervén a társadalom fejlődésének törvényét, a mainak korhadtságát és a jövőnek elvetett magvait, sőt itt-ott mutatkozó virágait, semmi kétség nem lehet, főleg, miután láttuk, mennyi magán és családi vagyon és jog változott már nyilvánossá.

II. FEJEZET.

Az össznépeség állása és mozgása.

I. Szakasz.

A társadalmi test szövődékei vagy alapintézményei általában.

36. §. *A szerves test szövődékei és a társadalom, alapintézményei közti hasonlóság.*

A társadalmi test alapintézményei a szerves test szövődékeihez le-
vén hasonlóak, hogy azokat kellően felfoghassuk, előbb ezeket kell lega-
lább néhány fő vonásban megismertetnünk, illetőleg a műveit olvasónak
emlékezetébe hoznunk.

A szerves szövődékek nem egyebek, mint millió és millió sejtek-
nek és sejtközi anyagoknak összeköttetései, de nem halmazállapotban,
hanem mindig bizonyos célszerűségben, szervekké egyesülve, amelyek a
táplálkozást, szaporodást östenyészést eszközlik. A nö-
vényélet szövődékeinek két alakja van: a sejtszövődék és az
edényszövődék vagy edényköteg. De az állati test sejtjei és
sejtközi állományai bonctanilag sokkal többféle alakokba szövődnek s
többféle tisztre rendelvek. Emellett itt a növényben nem található állati,
vagyis állati életfolyam eszközzésére szolgáló szövődékalakok is van-
nak, nevezetesen: az izom- és idegszövődék.

Élettani feladatukhoz képest e szövődékek aztán különfélék: rostos-
sak, bőrosek, szilárdak, vagy ruganyosak, zártak, vagy nyíltak, tömege-
sek, vagy szétszórtak. A külfatások elleni védelmül és a belső csatornák
borítójául szolgálóak: a felbőr, szaruszövődék, köröm, haj, a nyálka-
háló és irha, továbbá a csont-, porc- és zsírszövődék. Fő figyelmet ér-
demel az izom- és idegszövődék, mint amelyek a test gépi és
szellemi mozgásának közvetlen szervi alzatát képezik.

Tudatos mozgásra a harántcsíkozott izomrost szolgál szervül. Mint
hüvelyben rejlő köteg vagy nyaláb található egymás mellett és az ide-
gektől kapott ingerre erélyesen összehúzódni képes. A tengőéletben a
közpönt tudatlan vagy önkénytelen, az állatiban a központi-
tudatos azaz önkényes mozgásnak a szerve. Az utósó vagyis az
akarattól függő izomrost számtalan rostocskából van összetéve s alkotja
a húst, amely a bőr és csontváz közé helyezve a különféle csontemel-
tyűk önkényes mozgását közvetíti.

Az idegszövődék arra szolgál, hogy az életnek a lélek fenső-
sége alatti folyamata céljából az állati test minden részét összhangzó
rendben tartsa. Azért egy természettudós szabályzószervnek ne-
vezi, és helyesen, mert az közvetíti minden érzéki és szellemi tevékeny-
ségünket; befolyása alatt történik a tudatunk, akaratumk nélküli élet is,
a táplálás, kikülönítés, nedvforgás, szóval az anyagváltozás; aminek meg-

felelőleg állati és tengő életi idegrendszerre is osztják; de mivel egyik a másiktól függ és sokféleképp egymásba szövődik, azért ezen elkülönítés sem bonc-, sem élettanilag nem veendő szigorúan. Monó rendszerben továbbá központi és körzeti részt különböztetünk meg. Az állatiban az agy- és hátgerincvelő a központi részt teszi, míg a fonalakú nyúlványok a körzeti részt; ezek a szerveknek a központtal való összekötését eszközlik s idegeknek neveztetnek. A tengőéleti rendszer központi része már nem tűnik ki annyira; mert a szürke-állomány különböző kerek, vagy szegletes tömegeire (idegcsomók, dúcok, gangliák) oszlik, amelyek az egész testben el vannak terjedve és az illető idegeknek gyű- vagy kiindulási pontul szolgálnak.

Ily szabályozó-igazgatóság, mint látni fogjuk, a társadalmi testben is észlelhető.

A véredényekkel ellátott idegszövedék két elemből: az idegsejt-ből és idegrostból áll. Nem csak a rostok fordulnak elé tömegeesen, hanem a sejtek is nagyobb összeköttetéseket, idegközpontokat s együttesen az egész testen átvonuló idegszövedék-rendszert alkotnak. Az idegrost az úgynevezett idegerő érzéklési és mozgási viszsza hatásainak vezetőjeképp tekinthető.

Az agy- és hátgerincvelő rendszeréről és a sympathicus- (együttérző-) rendszerről, részeik- és működéseikről a társadalmi test hasonló jelenségeinél levén még alkalmilag szó, itt csak ezeket jegyezzük meg. Ha az eddig mondottakat áttekintjük, az idegrendszer úgy tűnik fel, mint az ingerek érzéki gyütésének s a behatások mozgási szétoztásának rendszeres vezetője. Még két fő köre, az állati és sympathicus közt is, főleg a gerincoszlop hosszában, többféle közvetlen összefüggést láthatni; úgyhogy a sympathicus nem gondolható bonctanilag önállóan; sőt működése is az egész gerincoszlopon és a meghosszabbított-velőben agygerincagyri rendszertől van föltételezve; a tengőéleti rendszer gyökerei az agy gerincagyriében keresendők. — Az állati mozgás a velő részvételével történik, a sympathicus mozgás pedig a sympathicus idegdúcos idegközpontok befolyásával, a visszaelmélő-mozgások végre a gerincvelő és a meghosszabbított-velő befolyásával.

Mindezen élet- és bonctani jelenségek, magasabban központosítva és megoszolva, megvannak az emberi idegrendszerben, s még magasabban a társadalmi szervezetben is, amely a különböző népek, törzsek, rendek, osztályok, nemzetségek és egyedek érzéklési fogékonyságának és mozgási visszaható-képességének sokféleségével azt jóval fölülmúlja. A társadalmi szellemi tevékenység nyelv-irodalmi előadásának, gyütése- és átszarmaztatásának készüléke messze túlhaladja az egyedi-emberi szellem felfogó- és emlékező-tehetségét.

Egyebek mellőzésével mint nevezetes tüneményt föl kell hoznunk azt, hogy a különféle idegközpontok ketteje túlnyomólag állati oldalához tartozik az életnek, az együttérző t. i. és a gerincagyri. Szövevényes

életműködéseiket nem jelzik a tudatos fensőbb idegközpontoknak. Csak kivételkép panaszkodnak nekik, midőn állapotukat a fáradság, lehangolt-ság, fájdalom érzetében jelzik. Akkor ezen helyi zavart az egész idegrendszer megérzi, azaz a fensőbb állásúak jólléte és hatalma a gerincvelő alsóbb munkaerőinek állapotától függ. E viszonyosság jelenségéből célszerű tanulságot vonhat magára a társadalmi test uralkodó-osztálya, amely az alsóbbrendűek kizsákmányolására építi a maga jóllétét.

Igen valószínű, hogy a gerincvelő idegrostjai nem egyenest a meghosszabbított-velőn keresztül mennek az agyféltekék szürke-főületébe, hanem a csikóit agyrészek (*corpora striata*) és a látótelepek (*thalami optici*) idegdúc-sejtjeiben végződnek, amelyekből aztán új rostok sugároznak ki a szürke-állományba. De ha ez így van, akkor a szellem-szerv a sensorius és spinalis szervekkel szemközt bonctanilag hatalmi összefüggésben ugyan, de teljes függetlenségben is van. És ez legbölcsebb berendezésre mutat. Ugyanis gondolkodási s egyéb szellemi tevékenységünkre nézve igen roszul állana a dolog, ha a *sympathicus* és *spinalis* idegdúcok ama számtalan idegingerei a szellemi működés folyamatát keresztelnék. A tengőéleti idegközpontok viszonylagos önállása, a szellem-erők egyedi és társas működése zavaratlan marad. E nélkül a *psycho-physicalis* erőt is már csak kevés állati legalsóbb működés is egészen kimerítené. A fensőbb szellemi élet gazdaságára nézve legjótékonyabb hatással van az, hogy a közönséges köznapi észrevételeknek és ténykedéseknek egész tömege eltűnik a tudat köréből, úgyhogy míg egyrésztől gépíleg biztosítva vannak, másrésztől az ész működését sem zavarhatják. Ha az írónak gondolatai leírása közben kezevonásainak minden milliméterére vissza kellene elmélnie, bizonyára igen összezavarodnék, mint azt *Maudsley* (*Physiologie und Pathologie der Seele*. Übersetzt v. R. Böhm) jeles műve tüzetesen meglepőleg kifejti.

Mindezen észleletek az emberi társaság életében is előfordulnak, csak hogy nagyobb szerű ismétlésben. A hasonlóság a részletes tárgyalásban kézzelfoghatólag fogván kiderülni, itt csak néhány vonást akarunk kiemelni.

Valamennyi család életéből szakadatlan megújulás útján a népesség áll elé. Ez személyeknek (családoknak) és javaknak különféle egyszerűbb célokra való összeköttetéseit, a társadalmi testnek alapintézményeit, szövődéseit alkotja, épen úgy, mint ahogy a szerves test sejtjei szövődékekévé fűződnek össze. Az első társadalmi alapszövődékek, az úgyszólván természeti kötőszövődékek, írja *Schäffle* (*Bau u. Leben des socialen Körpers*. I. 58. 1.): a rokonság, törzs, nép és fajközösség. De ezek tartalma aztán tovább terjeszkedik; a leggyöngédebb kedélyélet tölti el és szellemi kapocs tartja össze őket, nevezetesen a nyelv befolyása alatt. Ezen természeti alapintézményekhez még az egészen szabad elemi összeköttetések, a barátság és egyéb hasonló egységek járulnak, amelyek a családra még bensőbb, gyöngédebb és ne-

mesitobb befolyást gyakorolnak amazoknál. Ezen egyetemes kötőszövedékekből aztán a legkülönbözőbb társadalmi külön összeköttetések keletkeznek: osztályok, pártok, hivatási rendek sat.

De különösen élettani szempontból ágaznak el sokféleképen a társadalmi szövedékek. így pl. a csontszövedéknek megfelel a megtelepedés intézvénye, a védelmi felhámos-szövedékeknek a sokoldalú külső és belső védintézvények, az edényszövedékeknek a kereseti s jövedelmi szervezet. — Az izomrendszernek megfelel a személyek- és javaknak összekötése gyakorlati végrehajtás vagyis jó érteményben veendő üzlet céljából. Ezen üzleti szövedékek minden társadalmi szervben előfordulnak. Összevéve, a nemzeti munkaerő végrehajtó-tömegét, továbbá a termelési tőke, szerzőszámok és műhelyek roppant tömegét foglalják magokban. A népgazdaságban, valamint az államélet végrehajtó- és katonai részében az összes személyzet és vagyon tömege üzleti személyzet és intézet. Maga a tudomány és egyház is sokat használ a társadalom üzleti szövedékeiből, mindennemű készülékeiből, épen úgy, mint ahogy az állati testben is az izomszövedék az emésztési szervekben, az edényekben, az állati mozgás és érzéklés szerveiben található. Csakhogy a társadalmi test üzleti szövedéke sokszerűbb, sokkal több oldalú. Utósó és közönségesen elterjedt társadalmi szövedéket a s z e l l e m i munka intézvényei, a psychophysical szövedék teszi ki, amelyet a polgári társaság idegszövedékének nevezhetnénk el 5 mert az észlelés, közlés, értékbecslés, elhatározás, rendezés, parancsosztás, ellenőrzés, felügyelés szám- és könyvvitel oly készülékeivel és anyagaival dolgozik, hogy ahhoz nincs a szerves testben hozzáfogható. Ez is érzéki észlelő- és mozgási végrehajtó-alkrészekből áll. S valamint az állati testben, úgy itt is az alárendelésnek egész fokozata és növekedő központosítás vehető észre: első, második, harmadik út, alhatóságok, közép- és központi állások, kormány-, egyesület-, iparhatóság, helyi, tartományi, nemzeti, világ-hírlapok sat., úgyhogy a szellemi munka tömege is mint pusztá visszaelmélő mozgás tűnik fel, és csn^ csekélyebb részét hajtják végre a legközpontibb szervek az egész test tudomásával.

Ezeken kívül még más sajátos társadalmi szövedékek is léteznek, az eszes életre vonatkozók, amelyek csak a társadalmi test sajátjai. Ilyenek pl. a társulás, az egyetemes képzőintézeteknek különös személyes reálberendezései, az érték meghatározás (vásár-, pénzügy), a jogalkotás, törvénykezés, tudomány, egyház egyetemes intézvényei.

37. §. A társadalmi alapintézvények vagy a társadalmi test szövedékeinek jelentősége és viszonya a szervekhez.

Mint az előbbi cikkben láttuk, a társadalmi testnek öt alapintézvénye vagy berendezése vagyon. Ezen öt alapintézvényben mindig bizonyos személyeknek munkaereje a népvagyon bizonyos részeivel van összekötve, s mindegyike egy összetett egészet képez. Ezen intézvények azonban még

nem alkotnak szervezetet, hanem csak legkülönbözőbb szervezetnek egynemű alkatrészeit; azért egyenlően is hatnak, de mindenik intézvényben különböző összevetések és föltételek alatt. Belőlük mint szövédékekből van összetéve az egész társadalmi szervezet. Ahonnan némely részeiket nem csak egy határozott szervezet, hanem valamennyi is igénybe veheti.

Különféle szövédékek által a társadalmtest javai, egyedei, családjai igen sokféle tisztí egyedesítést nyernek, hasonlóan a szerves elemekhez, sejtek- és sejtközi állományokhoz. Egyébiránt a társadalmi szövédékek alk a t r a nézve is igen sokfélék. Némelyek csak határozott pontjain találhatóak a társadalmi testnek; némelyek szigetekként szórják szét; míg mások: összefüggő r e n d s z e r e k e t mutatnak; majd e g y s z e r ű e k s önmagokra nézve tevékenyek, majd bonyolódott lépcsőzetes összetételeknek elemeit teszik; a legösszetettebbek tagokká és s z e r v e k k é lesznek, úgyhogy ezen mesgyén bajos a szövédékeket a szervektől megkülönböztetni, amely utósók tisztjókra nézve úgysem egyebek, mint teljes szövédékösszetételek; a szövédék pedig maga is egy külön egyszerű tisztet végez, ha nem is az egész testre, legalább a benne levő elemekre nézve. De ez nem árt az ismeretnek, ha tudjuk, hogy a különbség úgyszólván folyó, s ha mindazon elemi Összeköttetési alakokat, amelyekből a szervek összetevődnek, önmagokra nézve pontosan megvizsgáljuk. Itt első sorban azon alapszövédékeket fogjuk vizsgálni, amelyek bonc- és élettanilag általánosaknak bizonyulnak be; akkor aztán azok összetételeit, a szerveket is könnyebben megismerhetni.

1. A társadalmi szövédékek keletkezésében és változásában először is azt a tényt kell kiemelnünk, hogy az emberi e g y e d n e k többoldalú szövédéki alkalmazása van, s hogy így más az e m b e r t a n i (physical), más a t á r s a d a l m i s z e m é l y .

Ugyanis minden szövédéknek személyek és javak teszik bonctani elemeit. Ámde ezek különböző mennyiségben és alakban alapintézvényekké kapcsolódnak, s ez által alkatilag és tisztileg külön jelleget öltenek magokra, amelyet úgyszólván végtelenül fokoz az, hogy u g y a n a z o n személy más-más részeivel erejének egy időben különböző alapintézvényeknek vagy berendezéseknek lehet tagja; lehet családtag, több termelési üzletnek munkása, több közhasznú egyesületnek részese, egyúttal államközségpolgár, egyházi társ sat. Vagyonát, ha szükséges, ez életmozzanatok valamennyije közt elosztja. E tekintetben az ember messze túlszárnyalja a sejt szerves szövédékelemet. És ezen jelenség kivált a jog- és államtudományra nézve igen fontos, amelyeknek nem a physical, hanem az emberi társaságon belül önállóan tevékeny alanyodat vagy személyeket kell alapul venniök. Mert a tapasztalás az egyedi-atomisticus társadalmi tudomány ellenében nem egyedembertani physical egyedeket, hanem intézvényeket s intézvényileg ható egyedeket, azaz társadalmi szervezetet, szövédékeket és szövédékrészeket mutat, amelyek kivétel nélkül személyzetből és vagyonból tévék

össze, mint ahogy a szerves testek tagjai, szövédékei és szövédékrészei sejtekből és sejtközi anyagokból vannak összetéve. Csak kevés van ezen intézvények közt, amelyek személyzetekkel csak egy (együttal vezető-, végrehajtó-) physical személyre szorítkoznak. Igaz ugyan, hogy a physical személy munkaerejének és magán vagyonának is egy részével ezen különböző társadalmi szövédékekbe és szervekbe szövődik, s akaratszervezetöknek elemévé is lesz: de a társadalmilag tevékeny egységek mégis kivétel nélkül személyzet és 'vagyonösszevetéseinek bizonyulnak be. Ha csak egy physical személyt vesznek igénybe: azért Ők mégsem pusztán ezen physical személy. Már a családban is önálló társadalmi egységet, nem pusztá physical személyt látunk.

A jogi személyiség és jogi alany jogtudományi alapfogalmánál mindenföltre arra nézve kell tisztában lenni, micsoda lény az, amelyet jogi személynek vagy alanynak nevezünk. Itt csakis tapasztalati utón juthatni a világosság céljához. Hogy ezt az állam- és jogtudomány nem mindig vette kellően számba, az végzetes tévedésekre vezetett. A pusztá emberi egyedet tekintették, vagy éppen csupán magán akaraterejének szempontjából mint személyt és jogalanyt, és e mintára aztán a legösszetettebb intézvényekből is személyeket költöttek, költött jogi személyeket csináltak, pl. személyesített egyesületeket, testületeket, a nélkül, hogy számbavették volna, miszerint vannak ugyan a társadalmi szervezeten belül tevékeny önlények, de társadalmi nyilvánulásaiban egyetlenegy egyed sem működik pusztán physical személyül, hanem, ha önállólag működik is, még a mai proletár is, külső segédeszközök kisebb-nagyobb készülékével mint összetettebb intézvénynek eleme működik. Ugyanazon physical személy rendszerint több ily intézvénynek vagy társadalmilag önálló egységeknek központja, s mindenikben sajátos munkát végez, következésképp oly személyt ábrázol, aki sokféle viszonyban más physical személyekkel vagy legalább külső intézvényekkel összekötve sokféle társadalmi viszonyhatásokba lép. És éppen ezen intézvényi állásaiban lesz társadalmi önlényné, személylyé a társadalomtan értelmében.

2) Valamint a szerves testben a természet legnagyobb feladatokat legegyszerűbb eszközökkel, vagy ugyanegy szervi készülékkel old meg; pl. a légzés szervei a testnek melegítésére, szellőztetésére s egyttal a gondolatok közlésének csodálatos eszközéül szolgálnak: úgy a társadalmi test szövédékei is több-kevesebb cél szolgáltatásban állhatnak, valamint az egész patriarchális társadalmi rend alapját kitevő eredeti kötőszövédékben, úgy a fensőbb polgárosultság nagy intézvényeiben is. A papi tiszt pl. az istenszolgálaton kívül tanításra, iskolafelügyelésre, az erkölcsi rendészet- és házassági bíraskodásban való részvételre is alkalmas. — De ezen tisztai vagy működési sokoldalúság nem terjedhet végtelenig, hanem csak azon célokig, amelyeket valamely szövédék ugyanazon műtani erővel és eszközzel elérhet; úgyhogy e tekintetből egytetemes, sokoldalú és különös szövédékeket lehetne megkülönböztetni. Föltétlen állításoktól itt

is óvakodnunk kell; a hely, idő, terjedelem s egyéb körülmény az igazságszolgáltatásnak, államnak és egyháznak s egyéb intézvényeknek elválasztását, vagy összekötését ajánlhatják.

A társadalmi szövődékek nem mutatnak olyan szakadatlan összefüggést a személyek és javak közt, mint a szerves test sejtjei és sejtközi anyagrészei; mert nem a vonzás, tapadás, vegyrokonság erői, amelyek legkisebb távolban hatnak, hanem a térbelileg elválasztott elemek összekapcsolására képes szellemi erők eszközlik a társadalmi testben az összefüggést és együttes működést, amelyre különféle physical készülékeik vannak, aminő a személyes és dologi jelvény (symbolum), a nyelv, írás, nyomtatvány, jelzés sat.

Figyelemreméltó jelenség továbbá a társadalmi szövődékekre nézve, hogy bizonyos esetekben egymást helyettesíthetik, a megsemmisültek helyreállítására anyagot szolgáltatnak, épen úgy, mint a szerves testben történik. így van a dolog az állam és egyes községek közt, a nevelés terén a család, iskola, egyház közt, a különféle testületek, egyesületek közt. Ezek aztán vagy tartósak, mint pl. a közlekedés, iskola, község, állam, egyház, intézvényei, vagy ideiglenesek, pl. az emberek rendkívüli összejövetele, gyűlések, pártösszeköttetések, rendkívüli szükség követelte intézkedések; vagy váltakozó azaz oly tartós szövődékek, amelyek jellegök megváltoztatásával új tisztet teljesítenek, pl. a magán nevelde nyilvános iskolává lesz.

II. Szakasz.

A társadalmi test különféle alapintézményei.

I. Czikkely.

A tömegössze függések vagyis a kötő szövődékek.

38. §. A természet meghatározta tömegösszefüggések.

Valamint a szerves, úgy a társadalmi testben is találkozunk sejt- vagy kötőszövődékekkel, amelyeknek nagy jelentőségök van a különös szövődékek és szervek kialakulására és fentartására nézve.

Ilyenek először is a származás és a szülőföld egységének természet meghatározta tömegösszefüggése, nevezetesen:

a) a rokonság. Ez a családból szükségképen keletkezik. A legeredtibb örökös tömegösszefüggést tehát a vér- és nemi-összeköttetés alkotja. De a közel rokonok, szülők és gyermekek, testvérek és testvérek közti házasság, mint azt már fönnebb is megjegyeztük, testi és erkölcsi elfajzást, meddőséget okoz, mint amelyben nincs meg azon testi és szellemi ellentét a házások közt, amelyből több inger, érdek, szerelem s frisebb élet virulhatna. Maga az ember természete is idegenkedik a rokonok házasságától. A család tagjainak más családok tagjaival való összekeléséből új családösszefüggések keletkeznek, amelyek fokozatosan törzsekké, nemzetiségekké, népkeverékekké terjeszkednek és tömegesül-

nek. Ugyanoly szétsugárzási törekvés, mint amelyet már a szerves természet legkülönbözőbb elemei mutatnak, mihelyt folyó, vagy gázállapotba jönnek, vagy amely a szerves testben mint átszivárgás és átátömles igen fontos szerepet játszik. A társadalmi elemek összeszövődésének alapfeltétele a házasság szabadsága, de amely különböző időben, különböző népeknél majd így, majd úgy korlátolva volt; sőt még ma is elég akadályul szolgál a születés, a vagyon, a hivatás sat. különbsége. Házasság és család, sógorosodás és vérrokonulás az egyedeket egy sűrű alapszövetévé köti össze, amelyben a szájak egymást keresztezik és összefüggő egészet alkotnak.

b) A törzsrakosság származási rokonság és családok s nemzetségek többségét tételez föl. Mint egyik kezdetleges alakja a közös életnek ez is nagy művelődéstörténeti jelentőséggel bír. Mert kezdetben csakis családok egyesülete védhette meg az egyes családot és szabályozhatta némileg annak különféle életviszonyait, milyenek: a költözködés, megtelepedés, közlekedés, birtokviszony, szokás, erkölcs, jog, gazdaság, társas-élet, vallás sat. De ez csak átmeneti szükség volt, részint az egység más alakjaiban találta kielégítését.

A társadalom további fejlődésében több törzs összegaazasából egy gazdagabb, de szellemibb társadalmi egység, a törzsek rendszere, a nép, egy nagyobb nemzetiség, további fejlődésében népcsaládok, faj családok keletkeznek. Ezekben a származási és vérközösségi közeg mindinkább ritkábbá lesz; s ez többé nem egyedüli, sőt nem is leglényegesebb, legközvetlenebb tényezője a nemzetiségnek és fajegységnek; a szellem egysége, a nyelvben jelvényezve, túlnyomó jelentőségre jut; a physical nemzetiség politikai nemzetiséggé szélesedik, amelyben többé nem annyira a természeti, testi, mint inkább a szellemi közösség, a szokások, erkölcsök, nyelv, irodalom, a földrajzi és műveltségi egység a mérvadó, amelyet közös anyagi érdekek, a közös nagy élményekre való emlékezés történeti hatalma, ugyanazon alkotmány és államintézmények megszokása, nevezetesen a haza közössége is mindinkább megszilárdíthatnak. Akkor már az egység többé nem tiszta törzs-, vagy fajegység, amelynek különben is talán egy mai nemzetiségnél sem lehetne keresztlevelére találni. Ennek kidomboruló példáját láthatjuk Amerikában, továbbá Franciaországban, amely 14 nemzetiséget olvasztott egygyé, kisebb mérvben Magyarországon is, ahol több népet a magyar politikai nemzetiség tart össze.

c) A társadalmi tömegösszefüggések egy másik physical tényezőjét a külső természet viszonyában vagyis a megtelepedésben találjuk, amely lehet: szülőföld, haza, ország, világrész. A szülőföld, csakúgy mint a vérrokonosság, legerősebb kapcsa az alsóbb polgárosultság tagjainak; a nép legalsó rétegei még a mai polgárosultságban is szívósan ragaszkodnak szülőföldjükhöz s csak legvégső szükségben hagyják azt oda. Nem csoda, mert a föld saját jelleget nyom szülőttjeire. De

még szorosabbra fűzik őket össze: a közös munka, a közös szokás, egyenlő szellemi, erkölcsi, gazdasági intézvények, a közös szerencse és szerencsétlenség sat. Itt éljed, halnod kell! „Egy földterület, mondja L o t z e, amely elég nagy arra, hogy határain belül sokféle emberi hivatás virágozhassék, s annyira gazdag, hogy a külföldre csak az élet nélkü-lözhető megszépítése céljából szorul, oly földterület, amely egynyelvű nép-nek öröklött birtokát teszi, amely nép sok történeti hagyomány alapján és szilárd, egységes kormány alatt minden anyagi és szellemi erejével a közművelődés előmozdításának szolgálatában áll: ez az emberi társaság-nak magában lehetőleg befejezett képe, amelyet sem végtelenül tágítani, sem jelentékenyen szűkíteni nem lehet a nélkül, hogy az első esetben színtelenné, a másokban kicsinyessé ne legyen.”

A származási és nyelvi egységen kívül a földrajzi egység is nagy fontossággal bír erős politikai nemzetiség megalkotására. —

Már ami ezen tömegösszefüggések keletkezését illeti, a vadász-, halász-, pásztorélet, sőt maga a földművelés első időszaka sem engedi a népszaporulat együttmaradását. Az életfentartás követelte elválás után a közlekedés szükségének s eszközeinek fejletlensége miatt a törzsrokon hordákat mindinkább elidegeníti egymástól, úgyhogy a nyelvegység is még csak a közös gyökökön ismerhető fel. Ha a vadász- sat. kerület nem elegendő az élet fentartására: akkor már a harc lehetősége is megvan a rokon törzsek között. A régiebb idő létküzdelmében tehát sok horda és népség egymásmellettiségre találunk, amelyek hasonló és magokban erősen zárt társaságokat képeznek, de egymás közt csak lazán függenek össze.

A népesedés és a létért való küzdelem nagyobbodásával, írja Schaffte (Bau und Leben etc. 1878. III. 83. 1.), a központosítás is nagyobbodik, úgyhogy egész törzscsoportok nemzeti szövetségbe, később állami közösségbe lépnek, valamely hódítást végrehajtandók. így pl. a lazán összefüggő germán törzseket a költözködés és a Róma elleni háború ismét egyesítette. A középkorban ismét szétzüllött ugyan az egység; de újabb időben ismét annyira fejlődtek a dolgok, hogy a központosításnak vagy szövetség, vagy egyuralmi alapon be kellett következnie. Mivel az első, bár könnyebben vala létesíthető, elmulasztották, a másodiknak kellett bekövetkeznie.

De a későbbi nemzetiséget maga a vérrokonság már nem alkothatja meg, mint amely csak az első meglepedés időszakáig marad alapja a társadalmi alkotmánynak. A hódítás, külső és belső költözködés új elemeket csatol a testhez, amelyeket mint szabad nemzetségek szolgáit nem lehet többé egészen fölemészteni, hanem a társadalmi test egyéb elemeivel együtt más egyesítési erők által tartandók össze, milyenek: a fejlődési hatalom, rendek és hivatások szerinti csoportosulás, közös vallás, nagyúri birtok, osztály-, ipar- és helyi összeköttetések, szépirodalom sat., amelyek a szétszórt törzseket egybegyűjtik és az érdekek hatalma, a

gondolkodás, érzés, akarás, úgy az ezeket kifejező nyelv, az emlékek és szokások, jog és erkölcs egysége által összetartják, tehát nem csak anyagi, hanem belső, szellemi egységet teremtenek. Most már tehát nem a pusztán közös származásban van a nemzetiség súlypontja, — egyetlenegy polgárosult nemzet sem tiszta vér — hanem a belső szellemi összeolvadásban, az egységes népszellemben. Ámde azért a vérrokonságnak későbbben is nagy jelentősége van. A keresztelés mindig egységes physical nemzetiséget hoz létre, amely annál erősebb, minél ildomosabban tudja kiegyenlíteni azon ellentéteket, amelyek a régi és új polgárok, a hódítók és meghódítottak, a szabad és nem-szabad rendek közt léteznek.

Erről is a társadalmi kiválasztás gondoskodik. A lényegileg községi és szülőföldi népösszefüggések is, amelyek a modern nemzeti államban láthatók, a természeti kiválás útján lassankint keletkeznek.

A népeség területi összefüggése különböző fokokon megy keresztül, míg a laza egymásmellettség alakjáról a lakosság legkülönbélebb tagoltságára jut. Az alakulás különböző fokainak tüzetes ismertetésére nem lévén szükségünk, csak néhány vonásra szorítkozunk. A területi összefüggések, mint harcok és szerződések eredményei, a hordák vadász- és legelőkerületeivel kezdődnek, de maradandókká csak a költözködésnek belterjesebb földművelés igényelte megszűntével lesznek, amidőn t. i. fokozatosan községi, udvari szomszédságok, tartományok összefüggései keletkeznek, amelyek mellett a hűberurasági területegységek s ezek mellett a városok foglalnak helyet. De ez utóbbiak épen nem az újkor értelmében voltak községek; csak lassankint tömörülének ezen s más egységek annyira, hogy az ország urával szemközt rendi állást foglalhattak; s még így is egészen századunkig fönmaradt a város és vidék közti különbség. Csak ezeréves küzdelemnek sikerült a területi összefüggéseket a mai liberális korszak alakjába önteni, t. i. a helyi polgárrétegeket polgárságokká, lakosok közületeivé, valamint a vidékek és városok községeit kerületi, tartományi, országos testületekké egyesíteni. És ez a pénztöke uralma miatt ma is tökéletlen alakzat, jobban mondva fejtelten halmazállapot, amely legfőleg a külellenség ellenében fejleszt ki amilyen-olyan közérzületet, de az élet minden viszonyait átható, az egyeseknek s az egésznek javát előmozdító solidaritást, igazi hazafiságot nem. Ezt csak a nemzetgazdaságnak igazán társadalmi szervezése fogja eszközölhetni. Vastag önámítás azt hinni, hogy a mai liberális korszak nemzeti, a socializmus pedig nemzetelleni; sőt fordítva áll a dolog; mert most még mindig nem az össznép java, hanem egyes osztályok uralmának biztosítása a cél; míg a socializmus az ellentétek kiegyenlítésére törekszik és a mai féktelen élethalálharc helyére az egyenlő fegyverekkel való versenyt állítja. Most már azt is felfoghatjuk, miért nem lehet a nemzetiség fogalmát úgy meghatározni, hogy annak tartalma minden nemzetiségre és fejlődési korszakokra legyen alkalmazható. Mint láttuk, sok tényező

foly be annak meghatározására, amelyeknek egyikét vagy néhányát nem lehet egyoldalúan nemzetiség jellegének tartani. A nemzetiségi összefüggés is a történeti levés folyamába esik, és fejlődésének mindegyik szaka, a közös származás első fokától kezdve a maiig, más-más súlypontját mutatja a társadalmi egységnek és a jövőben a természeti kiválasztásnál fogva mindinkább többoldalú és nagyobb szerű lesz. Tudván ezt, nem fogadhatjuk el Mill St. azon meghatározását, hogy: „a nemzetiség nem egyéb mint egy folyvást élő és tevékeny összefüggési elvnek megléte egy állami társaság tagjai közt.” Mert pl. a zsidók és a cigányok nemzeti összefüggésének nincs állami határa; továbbá, ezen összefüggést más összefüggések, — tömegösszefüggések, mint mondtuk — meggyöngítik, vagy keresztültörök; végre a nemzetiség nem egy egyszerű összefüggési elven, hanem különböző összefüggések túlsúlyán nyugszik, milyen: a származás, faj, együttlaks, hagyomány, alkotmány, nyelv, sat.

A józan socialismus elvei mellett egy nemzet életét sem félthetni, de a féktelen verseny társadalmában igen. Mert itt élethalál-harc foly, s az erősebbik megfojtja a gyöngébbet. E harcban csak azon nép győzhet, amely vagy rendkívüli testi és lelki tulajdonságokkal van megáldva, vagy amely elég embertelen és ravasz embertársainak mindenféle kalafintaság, kajánság általi kiszipolyzására, csak oly nép, amely a pénztőkés gazdasági rendszer tartama alatt kánya- és élösi természeténél s erkölcstelenségénél fogva mindent magához ragad, mindenkit és mindent megront és fölémészt. Nincs természetesebb dolog, mint az, hogy a pénztőkés gazdasági küzdésben a létért, a természeti kiválás törvényénél fogva, ily népnek kiváló vagyis választott néppé kell lennie. De ez a jövőre nézve csak szerencse. Mert a pénztőkés gazdálkodásnak ily nép eléidézte szélsősége a rendszer irtózatosságának belátására és socialisticus szervezésre fog vezetni. Az ily nép ássa foetida, amely nélkül sokkal lassúbb lett volna a fejlődés.

39. §. *A szabad tömegösszefüggések.*

1) Míg az előbbi szövedékek alaktalan tömegösszefüggéseket ábrázolnak és a családból s megtelepedésből származnak: az osztályok és állások mint társadalmi működések szabad szervezésének következményei, mint első társadalmi összefüggések tűnnek föl.

a) Az osztályok és túlnyomólag az állások, valamint a kereskedelmi összefüggések is a népgazdaságból, különösen a birtokviszonyok különbségéből származnak, amely szerint t. i. van: gazdagok osztálya, középosztály és a proletárság. Tágasabb érteményben is használják ugyan az osztály szót; de részünkről e szűkebb mellett maradunk. A birtokkülönbséget a kereset, a jövedelem kü-

lönbsége okozza; ez pedig a vállalkozó-tőkék, a termelési eszközök mennyiségétől függ. A kamatot és nyereséget adó vagyoni birtokosa hatalomra tesz szert a társadalom minden életmozzanataiban. Mivel a termelő- és forgalmi eszközök magán birtokosa mások erejét saját hasznára kizsákmányolhatja; míg azoknak a legszükségesebbeket sem juttatja: azért manap már mindinkább belátják, hogy a termelő-tőkét társadalmiakká, vagyis a magán termelést közössé kell változtatni s így az osztályok éles ellentéteit megszüntetni. Ez ellentétek nem voltak mindig egyenlők; de a jelen gazdasági rendszer már oly szélsőségre fejlesztette ki azokat, hogy nincs mása a történelemben. Most már alig van középosztály, hanem kevés dúsgazdag mellett tömeges szegénység. És ez ellentét annál kirívóbb és nyomasztóbb lesz, minél tovább tart a szűkésképpen egyre fokozódó magán nagytermelés. Ez nagy nyavalyája a társadalmi testnek; mert míg egyrészt bontólag hat a szövetedékre, másrészt szilárdítja az egyes társadalmi rétegeket. A gazdagokat összetartják: az egyenlő birtokérdek, hatalmi kiváltságok, elszigetelt társalkodási a birtoktalanokat a bérért való küzdelem s a birtokosok elleni gyűlölet közössége. Mindketten osztálylyá szervezkednek, és e szervezkedés sohasem volt még oly módszeres és nagyszerű, mint jelenleg; magok a két osztály különféle társulatai, az iparegyesületek és szövetkezetek is igen siettetik a veszedelmet, amely az egész társadalmat összeomlással fenyegeti, ha mind a két fél, de első sorban a birtokososztály még elég jókor észre nem veszi saját javát és Athene, Sparta, Eóma sorsán okulva a magán gazdálkodás eltörlésével a visszahatás, forradalom, az oligarchia és ochlokratia meddő körfutásának elejét nem veszi.

b) **A hivatások vagy állások.** Az állás tulajdonképp egy egyednek valamely társadalmi hivatáshoz való tartozását jelenti. E hivatás vagy anyagi, vagy nem-anyagi, gazdasági, vagy nem-gazdasági.

A gazdasági hivatás állásait együttesen táplálási állásnak nevezzük. Ez a mai társadalomban az őstermelés (földművelés), a kézmű- és gyáripar és a kereskedelem állásaira tagozódik.

A nem-gazdasági állás tisztjének különbsége szerint

1) a társadalmi védtevékenység állása, különösen a honvédség, orvosi és más állások, amelyeknek személyes védszolgálatot teszik hivatásukat; 2) a szellemi működés állása: a tanítói állás, a művészeti előadások általi fölvidítés hivatásai stb.; 3) a javak, személyek és eszmék, társadalmi forgalmáról gondoskodó szállítási és közlekedési hivatások; 4) a politikai állások, amelyek közt a tisztviselők állása a legtisztább jelenség; 5) a tudósok, művészek, papok eszményi állásai.

Mindezen állások vagy nyilvánosan szervezettek, vagy magántermészetűek. A gazdasági hivatások manap túlnyomólag magán állások; de a socializmus, a szerves test szövetékének hasonlóságára is támaszkodva azokat közvetlenül társadalmiakká akarja változtatni, s helyesen. Az

osztályok sem szűnhetnek meg egészen; de az állások, munkakörök különbsége örökké megmarad, természetes, mind mennyiségre, mind minőségre nézve másképp szervezve. E szervezést a mai egyedülálló gazdálkodási rendszertől várni képtelenség, mert hiszen ennek épen a legnagyobb nyereségért vitt egyedi küzdelem, a capitalismus, a lelke. Az új szervezés egyesítésre céloz: a hivatástársaknak minden más társak elleni mai korlátlan vadászata pedig nem egyéb, mint mindnyájának mindnyája elleni küzdelme a létért, tehát nem egység, hanem általános ellenségeskedés.

Hogy pedig a szerves test gazdálkodását utánzó új szervezésnek meglehet és meg kell történnie, azt eléggé láthatjuk a liberális korszak népeségének tagoltságából. Valamint ez nem volt mindig ilyen, hanem az emberiség fejlődésének különböző fokain más-más alakot öltött magára: úgy egy másik tagoltságnak is fog az szükségképpen helyet adni, mihelyt a régi tarthatlanná lett, és az újnak föltételei eléggé kialakultak. Ámde a pénztökés tagoltság már-már netovábbját érte, úgyhogy az azt felváltandó socialismusnak már is elég föltételei vannak. Eddig majdnem mindenki azt hitte, hogy a társadalom rendje mindig ilyen volt s ilyen is lesz; azért eszeágában sem volt annak átalakítására gondolni: ma már a művelődés története, amely eddig igen el volt hanyagolva, minden olvasójának fölnyitja szemét arra nézve, hogy az osztálykülönbség¹ nem egyéb, mint a néptömegek ezredeikig tartott jogi és tényleges szolgátságának utósó maradványa; nem egyéb, mint egy végtelenül hosszú világtörténelmi mozgás középtagja, amely mozgás a fejlődés egymásutánjának törvénye szerint egyetemes uralkodási (szabadtalan) tagozással kezdődött és, mint azt a capitalismus túltengéséből jelezhetni, a polgároltság magaslatán a népeség társadalmi hivatásbeli tagozódására fog jutni.

e) Az osztály- és hivatáskülönbség imént említettük kezdő- és végpontja közt több fejlődési fok levén, a maradiak kedvéért szükségesnek látszik a fejlődést néhány vonásban megismertetni.

Állás- vagy hivatásalakulás nem egyéb, mint a munkamegosztás elvének egy külön tömegjelensége, amely eddig mindig uralkodó- és szolgáló-állásokat és osztályokat teremtett. A létért való külső és belső anyagi és szellemi küzdelemben az erősebbek legyőzték és magok alá vették a gyöngébbeket s uralmuk fentartása céljából minden anyagi és szellemi hatalmat kezökbe ragadtak. Hivatal, állási tekintély, műveltségi túlnyomóság, gazdagság, az alávetett tömegeknek szellemi és anyagi elhanyagolása, szegénysége és nyomora, egyesülések akadályozása, az osztályok és állások szándékos elkülönítése, mindezek és hasonlóak a fenség és függőség megszilárdítására és fentartására szolgáltak. A megállapított fenséget aztán örökössé tették, vagyis születési állásokat és osztályokat csináltak s hatalmuk biztosítására a jogot és szokást is ők határozták meg.

Ha a fejlődés egymásutánját tekintjük, amint azt a többi közt

R o s z b a c h (Geschichte der Gesellschaft. 8 Bde. 1868—75.) rajzolja, az egyesek szabadságának első korlátozása a hordák, nemzetiségek gyöngé tagjainak, asszonyoknak, gyermekeknek és a vadászatra, harcra képtelen öregeknek a vezérektől és legöregebb családfőktől való alávetése. Ez tehát tisztán családuralmi felosztása a népségnek szabadokra és nem-szabadokra, és már a vadász- és halásznépeknél is található. A foglyokat a kezdetleges társadalomban, mint terhet, megölték; de a pásztor- és régi földművelő-népek és a hitelezők életben tartották okét, mint a család fejének korlátlan hatalma alatt álló munkaerőket vagyis rabszolgákat; ami által a szabadok dolog nélkül is fentarhatták életüket és meggazdagodhattak. Görögország és Róma soha sem mondott le a rabszogatartásról. Egyébiránt a rabszolgaság haladás volt. Megsemmisítés helyett ugyanis csak kizsákmányolta a legyőzötteket. Csak így volt lehetséges a kültermészet ellen egyesített erővel harcolni, a népeség szaporodásával több-több termelőmunkát végezni, az uralkodó-osztály fensőbb szükségait szaporítani és kielégíteni, nagyobb művelődését lehetőségessé tenni. A rabszolgák sorsa nem volt oly gyötrelmes, mint a mai proletároké, akiket sokkal jobban zsákmányol ki az egyedelmi gazdasági rendszer. Nem is az a szerencsétlenség, hogy rabszolgaság keletkezett, hanem az, hogy nem a maga idejében s némely népeknél kelleténél későbbben kezdődött s nem enyészett el ismét idején. Már csak az is nagy előny, hogy a legyőzöttek védve voltak a hódító barbárok ellen. így pl. a régi Eóma cliensei, a régi németeknél a személyileg szabad, de adófizető litek, a ldiok és a megnémetesített elbei szlávokból keletkezett sklávok. (Forbiger S Rom, I. 36. s köv. 1.)

Minél több tért foglalt el a kereskedés és forgalom, annál több ingerrel bírt a rabszogatartás, s annál keményebb lett a rabszolga sorsa; az újabb ültetvényesrabszolgáknak is rosszabb dolguk volt, mint a barbárokéinak. A világ különböző részeiben ma is tart a rabszolgaság. — A keresztyén középkor államaiban az ó-szabadok tömege a rabszolgákkal jobbágygyá egyesült. Az orosz, parasztok tömege csak a 16. században lett jobbágygyá.

A népvándorlás után a németeknél még mindig találkozzunk szabadokkal és nem-szabadokkal. De már új állások kezdete is mutatkozik. Magok a szabadok közt is kiemelkednek egyes családok mint uralkodó nemzetségek: a király, a nagyok, a püspökök, továbbá új udvari urak, részint félszabadok, a fensőbb törvénykezési és hadi tisztviselők; részint szabadok, akik a király és a nagyok szolgálatába lépnek, hűbértartókat kapnak. Más szabadok tömegesen a hatalmas védelmébe ajánlják magokat s félszabad állásukban az ó-szabadokhoz közelednek. Most már nem pusztán a házúri hatalom tagozza a népeség rétegeit, hanem földesurasági birtok, királyi hatalom, törvénykezés, hadvezérség gyakorlása, a lovas-ütközetben való fölény, az egyházi hatalom a lelkeken, az ipari és kereskedelmi gazdagság, későbbben a fejedelem fensőségi hatalma és a szol-

gálatában álló tisztviselők és lelkészek. Továbbá tagozódásban elállnak: a hercegek, hűbéresek, lovagok, papok, köz-szabadok; a városiak pedig patriciatusra és céhekre, a telkesparasztok szabadokra és félszabadokra oszlanak. Ezekhez az absolutisticus korszak jogászai és hadtisztjei járnak; míg az „alsóbb” rétegek a polgárság és parasztság néptömegévé olvadnak. Ezen tömeg végre a bourgeoisie és proletariátus osztályára különül. De mindig a születés, szellem, tekintély, földbirtok, tőke hatalmasai uralkodnak. Uralmok alapja s használmódja az idők folyamában különböző ugyan; de a szabadok és nem-szabadok osztályai nem tűnnek el mindaddig, míg az uralkodó-elemek öröklött hatalommal bírnak társadalmi munkaerőknek kizsákmányolására. E kizsákmányolás manap nagyobb és embertelenebb, mint volt bármikor is.

Engels (Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft, 153 s köv. 1.). valamint a modern nemzetgazdák azt vallják, hogy rabszolgaság nélkül nem lett volna műveit Görögország és Róma, következésképp a mai polgárosultság sem. De ez tévedés, mert akkor Spartának és általában a dór törzsnek is Athene műveltségi fokára kellett volna emelkednie, úgy más rabszolgatartó államoknak is, és ma is a leggazdagabb egyéneknek kellene legműveltebbeknek, a szellem legderekből munkásainak lenniük. Rabszolgaság nélkül is fejlődött volna az emberiség; de hogy az osztályok a küzdelemből természetszerűen fejlődtek ki, azt, ha sajnáljuk is, tagadni nem lehet. S mivel mindennek két oldala van, a népességnek szabadokra és nem-szabadokra való felosztásában nem csak az árnyékot, hanem a fényt is számba kell vennünk. Ha elvben nem helyeselnék is a földbirtokos- és pénztőkés osztályt: el kell ismernünk, hogy nemegy derék elem is volt és van közöttük. A papi és világi nemesség keletkezése általában nyereség volt az emberiség haladására nézve; egyesek pedig éppen vezérei voltak e haladásnak. Kezdetben a nyerselőnök is volt ugyan része az osztályok, állások megalapításában; de a történet elvitázhatatlanul bizonyítja, hogy a papi és nemességi uralom tulajdonképp a tudomány, véderő, tekintély és vagyon túlnyomóságából származott. És ez a tömegek laza összefüggésének korszakában, midőn a királyi hatalom még gyöngye vala, szerencsének mondható. A papuralom a nemzeti vallás befolyásával egységet eszközölt, amely a régi időkben nehezen volt megalapítható; megfékezte a fegyver nyers hatalmát, a baromi ököljog uralmát. Kerekén tagadjuk ugyan a legtöbb nemzetgazdának azon állítását, hogy az atomisticus gazdasági rendszer, amely a nagytermelést lehetővé tette, szükséges volt. Az emberiség bizonyára e nélkül is haladott volna, a nélkül hogy a proletariátus borzalmaival létesítse. Bizonyára, ha a capitalismus helyett a socialismus jutott volna érvényre, a gépek feltalálása, a nagytermelés szintűgy bekövetkezett volna, bár lassabban, de rázkódások nélkül is. De a capitalismus mindenesetre kísérlet, bár a néptömegeket tekintve borzasztó kísérlet volt, amely nélkül a józan socialismus megvalósítására talán csak sok század múlva került volna a sor.

A szabadok és nem-szabadok ezredeikig tartott ellentétének maradványa, a magánjogi osztályuralom s kormányhatalom megvan még jelenleg is. De mindinkább tisztul és terjed azon gondolat, hogy a népet egyenjogú hivatások szerint kell tagozni, amelyeknek mindegyike a munkamegosztás elve szerint működő szervet képez a népközösségben s így a maga rendeltetésének munkálásával egyúttal az egésznek is szolgál. A nem-szabad magánurassági rendtagoltság lassankint olyannak ad helyet, amely a népet szabad és mindenkitől megközelíthető hivatáskörökre osztja. Már is jelentékeny része a magán szolgálatoknak változott közvetlen társadalmi hivatásszolgálatná, az ösznépség érdekeiben működő tiszté. Ha majd ez irány a többi magán intézvényre nézve is következetesen érvényesülendett: akkor a nem-szabad rend- és osztálytagoltság végét éri, és a nép oly szabad, egyenjogú, tudatos hivatásosztályokat fog képezni, amelyek mint egy egésznek alkrészei egymást kiegészítik s egymás szolgálatára törekeshetnek. Ez lesz az igazi népegység, felsőbb fokú tagoltság, a társadalmi test életerősebb, hatalmasabb szervezete, amelyben, hasonlóan a szerves test nedveihez, természetöknek megfelelő szabad mozgásuk vagyon az együttes és magán erőknek a fentartás, tisztelet, magasabb állások arányos versenyében. Ily társadalom lehet csak igazán erős, hatalmas ki- és befelé és minden tekintetben lehetőleg elégedett. Ily társadalomban szűnik meg az eddigi embertelen küzdelem a létért, amelyben ember embert fál föl, s lesz a küzdelem az, aminek lennie kell, társas küzdelem a természet ellen. S hogy ily társadalom nem beláthatatlan távolban van, elég világos jelek mutatják. Örökös küzdés az élet! Küzdésből, a megelőző társadalmi viszonyok módosítása- és megsemmisítéséből keltek ki az újabbak, fejlett tovább és tovább a felszabadítás. A további haladás is csak ezen régi mozgásnak, küzdésnek folytatása. Legújabb alakjában mint socialismus lép föl; s bár ez alakot még több oldalról homály borítja, de hogy nem képzelem szülöttje, hanem valóságos eleven lény, eléggé mutatja mindenfelé hallható zörgetése, amely a beatos possidentes fölötté háborgatja. Nézzünk csak széllel, mit látunk?! „Az uralkodó-osztálynak, mondja Schäffle (*Kapitalismus und Socialismus*. 2-te Aufl. 98—100. 1.), mindinkább több hatalomra levén szüksége, akarata ellen is kényszerítve van a néptömegeket összpontosítani, a vidék lakosait a városiakkal összekeverni, az alkotmányban és honvédségben, gyárparban sat. szervezni. A tőke együvé hozza és nagy városokba hajtja a proletárságot és a népművelésre is kénytelen gondot fordítani, különben nem állja ki a versenyt. De e körülmény szükségkép a negyedik rend felszabadítására is viszen. A tőke akaratlanul, öntudatlanul, egyedül önfentartási ösztönétől sarkalva, a nem-szabad tömeg malmára hajtotta a vizet, amely nélkül a kispolgári termelés csak sokára szabadulhatott volna békóitól. Hanem így a negyedik rend, amely a harmadiknak a francia forradalom általi hiányos szervezéséből származott, azt fogja megérni, amit elődje ért meg, t. i. hogy az uralkodó- és birtokos-

rétegek magokat emésztik föl legjobban. Ezek soha sem csináltak oly erősen, oly hanyathomlok-rohanással dolgukat, mint napjainkban, azon időben, amelyet a trónfelforgatások, a közvetítés, sorakozás, romboló verseny, a gyors és könnyű gazdagodás és alapítás dühe, a corruptio borzasztó elterjedése, az üzleti élet minden erkölcsi alapjainak szétdőlése, a játék és szédelgés, a bukás, csalás, az érték- és áruhamisítás idejének kell neveznünk. Ezen jelek a társadalom oly rohamos öngyilkos szétbomlásának előjelei, amilyent egy fensőbb társadalmi szervezésre való átmenet sem mutat eddig. Még Kelet népei közt is észlelhetni e jeleket. S jönni fog egy kor, amidőn az uralkodó-elemek is belátják, hogy a belső osztályharc okozta aléltságot, a nemzetközi küzdelmekben való legyőzetést jövőre csak a szabad hivatásrendiség általánosítása, vagyis azon teljes szabadság és- egyenlőség szüntetheti meg, amelylyel kiki minden valódi társadalmi életfeladatok intézvényes rendjében munkálkodhatik; amidőn a létért való külső, belső küzdelmek szükségére végre a socialismus makacs elleneit is meggyőzi arról, hogy egyedül a szabadtalanság és egyenlőtlenség, az osztályuralom megszüntetésében van üdv.”

Azonban, ha majd a felszabadítási harcok ama legnagyobbika ki lesz küzdve, a társadalmi különbség azért nem szűnik, nem szűnhetik meg. Vezetők s engedelmességek, aristocraták és demosok mindig lesznek, csakúgy, mint az ember testszellemi szervezetében. A nemesebb, műveltebb polgárok magasabban fognak állani, de nem az eddigi születési s egyéb jognál fogva, hanem mint a phythagoraeusok és Platón bölcsei vagy fejedelmei, tisztviselői, személyes erényeik-, érdemeik-nél fogva. Erény-, érdemnemesség lesz az tehát, a társadalom szolgálatában szerzett rendkívüli érdem, műveltségi túlnyomóság, lelkesítő eszménység, társaséleti s egyéb szeretetreméltóság, amelyek már a liberális korszakban is több-több értékkel bírnak. Nem álnépszerűség hajhászása, nem az ókor és a liberális korszak népamítása fogja szülni e nemességet; hanem a nép valóban legderekabb, mert könnyebben, biztosan fölismérhető szolgálóinak nemes versenyzéséből fog az keletkezni. És így a néptömegek vezetése a legjobb vezetése és uralkodása lesz, amely nélkül rendes, egészséges összélet nem képzelhető.

2) A társadalmi test eddig ismertett kötőszövedékein kívül még azok említendőek, amelyek a szellemi néptartalék köréből, a mulatság- és nevelés-, a barátság- és társaskörök-ből erednek.

Ami először is a barátságot illeti, ez különemű jellemekeknek viszonyos szellemi kiegészítése a szeretetben, amely minden érzékiségtől, minden tér-, törzs- és nemzetbeli viszonytól ment, minden anyagi és szellemi javra kiterjedő. A barátság nem elszigetelő, kizáró, hanem tovább és tovább terjeszkedő s végre vendégszeretetté szélesedő. A barátság és vendégszeretet az egész társadalmi testen keresztül egy gyön-

géd érzékeny szövedéket képeznek, amely annak minden kellemes és kellemetlen eseményei iránt a legbensőbb együttérzéssel viseltetik.

A társaskörök előmozdítják a különműek egymáshoz való közeledését, a szellemi művelődést, alkalmul szolgálnak politikai eszmecserére, izgatásra, bírálat- és cselszövényekre; majd meg tudományos oktatás és vallási buzdítás és aestheticai élvezet a céljok, mint: zene, tánc, játék, előadás, ékszerek, ékítmények, műremek kiállítása sat. Itt szabadon, játszva, másokon képi és, mulatja magát és szép díszes alakban érvényesíti tulajdonságait a személyiség. Társaskörökben fogamzik és születik, érlelődik és szervezkedik, általok valósul is meg nemegy legfontosabb anyagi és eszményi, politikai, gazdasági, vallási sat. mozgalom.

A társalkodásnak túlnyomó célja szellemi mulatság; de ez nem zárja ki a testi élvezetet, A lakoma erős járuléka a társalkodásnak. Pince és konyha lényeges alkrésze a társasköri helyiségeknek. De szellemi élvezet fűszere nélkül nem igazi a társalkodás; ennek az anyagi szükségleteket meg kell szellemítnie, mint a keresztyén erkölcsstan rendeli.

A társalkodás részint világi, részint vallás-egyházi. Ez utósó kezdettől fogva nagy szerepet játszott, mint amely nagy tömegeket szabályosan egyesít és az által, hogy a nép érzelmének tisztelés tárgyait nyújt, eszköze a népszerű eszményiség gerjesztésének. Igen finom, csodálatra méltó tapintattal ápolta s ápolja ma is ünnepei által az egyház a társalkodás! Csak a kath. egyház értette egyesíteni a különböző korszakokban azt, ami az udvari, lovagi, céh- és paraszttársalkodásban egymástól tova irányult. Minden korszak társalkodásának saját bélyege van. Csak pár vonásra akarván szorítkozni, az amphitheatrumok állati és gladiatori játékeit említjük, amelyeket a keresztyén egyháznak csak az 5. században sikerült kiirtani; továbbá az antik theatrumokat, a rhetoricát mint a római császárság szellemi gymasticáját; a közép-korból a lovagi tivornyázást, harcjátékot, vadászatot a felsőbb osztályokra nézve, a táncot, vásári bohócságokat sat. Megemlítjük még, hogy az operának az egyházi zene volt szülője.

3) A nézetek, érzelmek és törekvések egyneműsége többféle eszményi hivatást alakít ki. Ilyen először az iskola, amely ugyanazon tudományos irányt, ugyanegy metaphysical sat. világnézetet valló szelleme- ket tömegösszefüggésbe hoz. Ezen iskola mindenben a maga álláspontját akarja érvényesíteni, sajtót, tanszéket, iskolavezetést, magas hivatalokat, szóval minden uralmat magához ragadni. Volt s van is nemegy, amely nem csak a maga, hanem egész népek és államok fejét is elbódította. Ily iskolák cimborasága ellen, főleg az egyetemeken, nehéz a küzdelem.

Hasonló jelenséggel találkozhatnia nép aestheticai életében is, ahol szintén kizárólagos művészetirányok törekeshnek magokat érvényesíteni, pl. a közönséget a jelen, vagy a jövő zenéjével boldogítani. Mivel ilyen aestheticai tömegösszefüggéseknek nagyszámú barátai és

ellenei vannak a közönségben: hatásukat a tulajdonképi művészi körökön túl is erezhetni.

Méginkább észlelhető ez az akarat világában, amely először is mint ugyanazon szokásokat, erkölcsöket követő személyek láthatlan közössége, másodszor, mint ugyanazon saját célokra törekvő személyek tömegösszefüggése vagyis párt alakjában nyilvánul. E jelenség szoros összefüggésben van a külső természetföltételekkel, a származás-, osztály- és renddel; ahonnan az erkölcsök és szokások egysége a szülőföld, törzs, állás és birtok összefüggéseinek is tényezője egyszersmint; valamint a politikai nemzetiségnek is egyik fő mozzanata; minthogy állam alatt a népet értjük a maga akaratának és hatalmának egységében. — A pártokról más alkalmasabb helyen lesz szó; itt csak annyit mondunk, hogy meddő, ártalmas pártoknak szétbontása és termékenyeknek alakítása a legnagyobb és legnehezebb feladatukat képezi a társadalom vezetőinek; hogy Washington az Amerikai Uniónak már bölcsőjénél nyomatékosan óvta polgártársait a koteriák, klubok uralmától.

4) Hogy a szellem természetfölötti vonásainak hatalma, főleg a maga közvetlen vallási nyilvánulásában, mélyen a kedélyben fenekük, azt már az általános részben láttuk. A történelem minden korszaka számtalan példával bizonyítja, hogy a vallási hit egysége egyik legerősebb társadalmi tömegösszefüggést alkot. Azért ez egység a nép mindenféle érdekeinek összpontosítására, elémózdítására, az állam egységének szilárdítására nem csekély befolyást gyakorol: míg a vallási szakadottság, hasonlóan az osztály- és pártokhoz, felbontólag hat. Érezzük ezt hazánkban is”. Ildomos politika óvatosan fog e köztöszövedékhez nyúlani.

5) A nyelv az egész történeti szellemmunkának jelvényes tőkésítése. E tőkéből már anyja ölében táplálkozik minden egyes társadalmi tag. Anyanyelvének fogalmaiban mindegyik a gondolkodás egyenlő eszközeit kapja; hangjaiban a nemzet és törzs érzületét hallja; alakjaival és közmondásaival akaratát iskolázza. Ennélfogva a nyelvegység, mint szellemi közösség és szellemi közös munka gyümölcse, szintén hatalmas kapcsa a népnek, annyira, hogy a fejlődés későbbi szakáiban a nyelvi nemzetiség fontosabb a származásinál. Nyelvében szellemi természete van a műveit nemzetnek letéve. Azért nyelvének elnyomását mindenki úgy érzi, mintha nyelvét szakítnák ki; csak durvaság, politikai ildomtalanság képes egész népen e vétséget elkövetni.

A keveréknép, amely új nyelvegységet hozott létre, egészséges új nemzetiséget alkothat. De a nemzetiségeknek egy új nemzetté való összeolvasztása csak a polgárosodás korábbi szakában, lassankint, valamenyny tényezőnek ildomos alkalmazásával történhetik, mint a franciáknál és angoloknál történt, de- erőszakkal, parlamenti végzésekkel nem. Nemzeti öntudatra ébredett, műveit nyelvvel és irodalommal bíró népeket csak megsemmisíteni lehet, egybeolvasztani nem. Minden ily kísérlet dugába dől, gyűlölködést, fölkeléseket szül, sőt az állam felbomlását is okozhatja.

Mivel a magyar nemzet elmulasztotta a nemzetiségeket annak idején nyel-
Tileg is egyesíteni: azért ma már nagy államférfiúi bölcsesség, legildomosabb
tapintat szükséges- e kérdés felfogásában. Kossuth nyelvpolitikája elkeserít-
tette a horvátokat. A nagy veszélyek, amelyek a nemzetiségek és nyelvek,
vallások és osztályok ellentéteiben rejlenek, csak úgy kerülhetők el. ha az
állam az általános-emberi érdekeket, érzelmeket és törekvéseket az ellenté-
teknek sajátképi jogosult helyökre való szorításával pártatlanul, minden utó-
gondolat nélkül ápolja; ha az alkotmányban a jogosult sajátosságoknak
meghatározott terőkön belül szabad mozgást enged; ha hatalmának érzetében
nem akar minden apróságot központi államéletének törvényszéke elé
hurczolni, a kisebbségeket, a gyöngébbeket az állam roszul értett érdeké-
nek, a törvénynek címe alatt, vagy éppen számító fufangossággal elnyomni.

6) A történeti és nemzeti-politikai tömegösszefü-
gés nem egyszerű alakzat. Ami különösen az elsőt illeti, azt a követ-
kező tényezők alkotják:

Egyenlő hagyományok, közös szerencsés és szerencsétlen élmények,
az állammal igazi érdekközösségben élő régi uralkodóház megszokása,
ugyanazon törvényhozási, igazságszolgáltatási, közigazgatási, honvédelmi
intézmények. Ha mindezek a társadalmi test minden physical, nyelvi, val-
lási sat. részeit egyenlő igazságosságai ápolják: akkor a társadalmi ösz-
szefüggés erős; ha pedig még törzs- és nyelvi egység is jár hozzá, ak-
kor az államtest szétszakíthatlan.

A nemzeti-politikai tömegösszefüggés több egyesítési erőnek
az állami összetartozandósággal való összevetése. Nélkülözhetlen magvát
egy számra és műveltségre túlnyomó nyelvi nemzetiség teszi. E nél-
kül nemzeti egységes állam nem létezhetik, de életképes ország föltételeit
azért teljesen bírhatja. Ha valamely nemzetben a fönt elszámított ténye-
zők mind megvannak: akkor az a nemzet befelé legtömörebb, legösz-
pontosítottabb, kifelé legkizáróbb, legmerevebb lehet. Ahol e föltételek
közül csak keveset, sőt ellenkezőket találhatni, ott az egység ingatag ala-
pon áll, s az állam külső beavatkozásoknak is ki vagyon téve.

7) Nagy néptömegek azonban törzs-nyelvi egység nélkül is alkot-
hatnak szabad és békés boldog államot. Természetes, hogy ez csak
az összpontosítással ellenkező utón és védszövetség által történhet-
tik, tehát úgy, ha a nemzeti ellentétek a magok föltétlen elzárkózásuk-
ban megszüntetvék, vagy ellensúlyozvák; ha természetes földrajzi egység
van, amelyből a népgazdasági érdekek belső solidaritása származik. Nagy-
ban előmozdítja a különböző népek összefüggését: a vallás túlnyomó egy-
sége, az emberies nemzetközi közlekedés fejlesztése s ugyanoly érdekek
ápolása, a békének a háborítok elleni megvédése, a közös élmények tör-
téneti hatalma s közös uralkodóház, minden nyelvi, vallási kisebbsé-
geknek védelme sat. Az ily állami összefüggést békés politika felé tereli
természete és érdeke, s nem fenyegeti a szomszéd államokat. Hódítás
nem eleme neki; háborútól nem várhat semmi jót. De befelé is óvakod-

nia kell hódítástól, elnyomástól. A természetszerűen elérhetlen nemzeti egység után való kapkodás biztosan tönkre teszi. A kisebb nemzetiségeknek védelmet kell nyújtania, egyenlő jogot biztosítania. Így aztán megbízható politikai köz-szellemet, politikai nemzeti tudatot teremthet, központosítás és nyelvi elnyomás által azonban soha.

40. §. Az egyensúly a különböző társadalmi tömegösszefüggések közt.

Amint Schäffle (Bau und Leben etc. I. 319 s. köv. 1) helyesen kifejti, a physical és ethikai tömegösszefüggések nem egymás mellett vannak, hanem egymásba szövődtek. Az egyszármazású és egynyelvű egységek milliói minden más vonatkozásaikban a legkülönfélébb összeköttetésben élnek, milyen az osztály, állás, vallás stb. De másrésről meg ugyanazon osztály vagy vallás tagjai is egyéb vonatkozásaikban sokféleképp elválnak egymástól. E körülmény a társadalmi testnek oly tömörséget és szilárdságot ad, hogy a legerősebb nyomásnak és lökésnek is ellenáll s nem egykönnyen rombolható szét. Ha a társadalmi test rétegei csak egymás mellett fekünnének, minden keresztzálak nélkül; ha a különböző tömegösszefüggések nem keresztelnék egymást minden egyes egyedben, még pedig mindegyikben másképp; ha a népeség egy töredéke talán csak osztályilag, egy másika csupán vallásilag válna el a többitől: akkor a társadalmi test hasonló lenne az ifjú puhafához, amelynek szálait csekély erő is elválaszthatja egymástól; többi kötőszövedékeinek megszűnnék ereje, némelyek elfajulnának; az elválasztó és egységesítő, a rétegező és összekötő összefüggések közt megzavarodnék az egyensúly, s mindezeknek polgárháború lenne következménye, hasonlóan a szerves test betegség szülte forrongásához.

A társadalom jelen szervezetében lehetetlen is egyes kötőszövedékeknek el nem fajulni. Így pl. mennyi betegséget nem okoz a nemzeti egység elnyomása. Mily szellemi nyomorékká lesz a nyelvi nemzetiségétől megfosztott nép, s mily sebet üt ez a társadalmi testen is! A munkások kényszerköltözködése, állandó, rendes lakás hiánya meglazítja, sőt meg is szünteti a szülőföldi összetartozás érzetét és tudatát, amelynek pedig sok nemesítő ereje van. A középosztály eltüntetése a társadalomra vészhozó osztály ellentéteket idéz elő; a születés-, birtok- pénz- aristocratia szabadalmi egészen a polgárháborúig menő elkeseredést okoznak a fölényesített és elnyomott osztályok között, a birtokos- és pénznemesség, a nagy- és kispolgárság között. Az állás- vagy hivatás tagozottsága is nagyon elfajulhat, pl. a kaszt és kizárólagos céhrendszer megcsontosulásában, vagy a mai népgazdaság korlátlan versenyében. Épenúgy a nép valamennyi rétegét üdítő hű barátságoknak és családi, társasköri, közünnepi természetes társalkodásnak hiánya is lazítja a társadalmi szövődések kapcsolatát. De legnagyobb a veszély ott, ahol a különféle szövődések ellentéteit ildomos kiegyenlítés helyett nagy időn keresztül egyoldalúan ápolták és annyira túlfeszítették, hogy okvetlenül

szakadásnak, törésnek kell bekövetkezni. Minden ellentétet elenyésztetni nem lehet, és az emberiség érdekében nem is kívánatos; de az egyensúly lehetséges és szükséges. Ezen egyensúlyt már kezdetben is elvethetik a szervezők. Így pl. a gyáros szükségtelen építkezést tehet; az állam sok tekintetben hibás vasutakat építhet; az iskola, tudomány, földművelés, sat. szövedékektől elvonhatja a tápot, hogy azt katonaságra fordítsa; egész sereg hivatalnokot tarthat, akiknek működését vagy nem tudja, vagy nem akarja ellenőrizni s így többféle érdeket veszélyeztet, a romlott, tudatlan sajtó, a színpad garázdalkodását megfékezni nem meri sat. — mind megannyi körtünetei a társadalom lelki-teszt szövedékének.

Ily egyensúly-háborítást mutat Anglia nemzetgazdasági politikája, amely gyáriparának termékeit az egész világra rá akarná erőszakolni, másokat pedig attól megfosztani és pusztára nyerstermelésre szorítani. Így tett Írhonnal és Keletindióval, hogy egyoldalúlag az ipari capitalismust fejlesztesse. Ami különösen Írország népét illeti, azt már a 16. század elejétől kezdve megrabolni a hűbéres urak, épen úgy, mint Angliát és Skóciát. A reformatio az íreknél nem volt egyéb, mint a kath. egyházi vagyonnak angol lelkészekre és urakra való szállítása. Az írek minden földjét elrabolták, de vallásukat és nyelvüket máig sem sikerült megrabolniok. Amint az ipar fejleni kezdte, az ír bérlők és bér munkások sorsa mindinkább kínosabbá lett. Anglia maschester-politikája egészen földművelésre kényszerítette az íreket, még a gépek bevitelét is tilalmazván. A szövedékek működésében szükséges egyensúlyt ezen egyoldalúság annyira megzavarta, hogy Anglia népe sokszor éhhalállal küzd. Carey kézzelfoghatólag mutatta ki, hogy ily egyoldalúságnak szükségkép erre kell vezetni. Képzhetjük, mily hajmeresztő jelenségeknek lehet Írhon színhelye, ha Marx (Das Kapital. 730.1.) művének következő adatait olvassuk: „Írhon népesége 1841-ben 8.222,664 személyből állott; 1851-ig 6.623,982-re olvadt, 1861-ig 5.850,309-re, 1866-ig 5% millióra. Ezt az éhhalál és a kivándorlás okozta, emezt pedig a termelés válságai. Maga az 1846-ki éhhalál is egy milliónál több irt ölt meg.

Azért nagyon megszívlelendő az, különösen részünkről, amit Mill Wackefield után mond (A nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. I. 175-6. 1.), hogy: „a földművelés ipar nélkül pang, és fordítva; a földművelés és ipar kölcsönösen támogatják egymást.” —

De a polgárosultság egészségére és haladására nem csak elszigetelt társadalmi testek, hanem nemzetközies is kívánatosak, amelyek aztán az összememberiség társadalmi testének teszik kötőszövedékeit. Azok világpolgársági ellapulástól, ezek pedig nemzeti hódításvágytól, kizárólagosságtól óvják az egyes testeket. Az államok ellentéteinek súrlódása is életet és fejlődést eszközöl, megóv az egyoldalúságtól és poshadástól. Az államok békés utón rendezhetik egymásközi viszonyait, és háborúra semmi szükségök. Így egyrészt a hatalmi összpontosítás kielégíti a nemzeti szellemet, másrészt előmozdítatik a népek békéje, az emberséges érde-

kek, a polgári szabadság. A nemzeti és nemzetközi tömegösszefüggéseknek illetően egymásrahatása a sarkiság az ellentétes erők legfelsőbb törvényét mint az élet, fejlődés és mozgás alapját tárja elénk. Mind a nemzeti, mind a nemzetközi áramlat helyén van, nem csak a társadalmat rendező ész, hanem a természet szerint is. Majd egyik, majd másik lehet ugyan túlsúlyban; de hogy a túlsúly és egyensúly rhythmicus váltakozásban mozog, bizonyítja a tapasztalás. A nemzetek és népek sem egyenlők, ellentéteket mutatnak, de sokféle érintkezés által kiegyesítik egymást és egyensúlyba jönnek. Még most is nevetik mint gyakorlatiatlan világpolgárokat azokat, akik embernemi polgárosodásról beszélnek. De ha az emberiség fejlődésének történetén végigmegyünk s látjuk, hogy a mai nemzetek a legszűkebb családi körből kezdtek fejlődni: akkor épen nem tarthatjuk álmódzásnak azon meggyőződést, hogy azok egy fensőbb közületbe fognak egykor beolvadni. Az Északamerikai Unióban, Svájcban és Ausztráliában már is világos példáját látjuk annak. Nevetséges-e annak további fejlődésében hinni? Vajjon a vasút, a táviró, posta, sajtó nem óriási emeltyűi-e a nemzetközi művelődésnek? Maga a keresztyén vallás is egyike a legnagyobb szerű nemzetközi közületeknek. A tudományok és művészetek is hatalmas eszközei a nemzetközi összefüggésnek. Hát a pénzkirályok rablótársulatainak befolyása, jobban mondva szivattyúzása nem az egész Európára terjed-e? Itt vannak a nemzetközi kiállítások is, ünnepek, gyűlések, békeegyesületek, munkásegysületek és szövetkezetek s egyéb, összeköttetések. A nemzetiség most uralkodó eszméje leszállóban van, hogy a nemzetközinek adjon helyet. De ezen eszme korántsem jelenti azt a politikai összpontosítást, amelyet a mai nemzeti államokban találunk; mitőbb az emberiség egyesítésére célzó erők ellenjei az összpontosításnak. A népek amaz egyesítésének politikai alakja valószínűen az államok küldötteinek nemzetközi jogok közt mozgó tanácskozásában fog nyilvánulni, nem pedig összpontosított világköz-társaságban.

II. Czikkely.

Az alapintézkövényeknek vagy szövödékeknek működésük szerinti különbsége.

41. §. A megtelepedés.

A családokból és javakból a szövödékek hivatásuknak megfelelő módon sokfélekép és sajátságosan tetődnek össze. Ilyen először is a megtelepedés helye, mint minden élet és tevékenység igenleges előfeltétele, minden társadalmi intézkövénynek legalsóbb része vagyis alapja. Minden társadalmi szervnek rendeznie kell a földhöz való viszonyát, megtelepedését. Itt főleg az épületek és utak és a földjavítások jönnek számba.

Már a társadalmi sejtnek is kell lakának lennie. S valamint a családnak háza, úgy az anyagváloztatásnak is vannak: pajtái, mőhelyei, gyarai, társas-kőri helyiségei, szállítási épületei, az iskolának termei, az államnak nyilvános épületei, a tudománynak és mővészetnek a maga akadémiai, az egyháznak templomai sat.

A megtelepedés ingatlan és ingó részekbőll áll. Az ingatlan rész az állati csontvázhoz, a csont- és porc-szövetdekhez hasonlítható, az ingó rész pedig a kötőlékekhez, amelyek a puha alkrészeket a csontvázhoz és egymáshoz fűzik. Hogy az ingatlanokat az épületek, utak, csatornák sat., az ingókat pedig a háztartás és a közlekedés eszközei teszik ki, mindenki tudhatja. Ezek közt némelyek részben a szilárd, részben az ingó intézvényekhez tartoznak. Így pl. a vasút s általában az út ingatlan, a gőzmozdony, kocsí, hajó ingó alkrésze a megtelepedésnek. Ennélfogva nem célszerű eljárás az utakat, szállítási és közlekedési eszközöket csupán a népgazdasági intézvényhez sorozni; mert ezek nem csak az anyagváloztatás szolgálatában álló forgalomnak teszik alapját, hanem személyeknek, anyagi és eszményi dologjavaknak minden más célra való átszállítását is eszközlik, természetesen nem zárt csatornákon keresztül, mint ahogy a szervezet tüdejében, anyag- és vérforgásában történik.

Természetes, hogy a társadalmi szövetdek és szerv megtelepedésével a sejtek megtelepedése is jár, a család laka és hivatáshelyisége. Míg a családi és hivatási élet együtt vala: addig ezen elvnek könnyen eleget lehetett tenni; a mesterembernek együtt vala lakása és mőhelye, a földmívelőnek lakása, istállója. De a nagyipar kifejlődtével senki sem gondoskodott a hivatási intézvények összpontosításának megfelelő hivatási lakásokról; azért a munkásosztály ez oldalról is physical és erkölcsi pusztulásnak lett kitéve. Fájdalom! a megtelepedés általában véve sok anyagi és erkölcsi kórtünetet mutat. Ezeken a mai társadalom nem képes segíteni; sőt az atomismus szélsőségeivel azoknak is szükségkép szaporodniuk kell.

Természetes, mert a megtelepedés csak a véletlen, az önzésen alapuló küzdésnek eredménye; holott a megtelepedés törvényeire ügyelő ész. itt is sokat máskép intézhet,

A személyzet és vagyon elhelyezésének legfőbb elvéből kellene kiindulni, amely abban nyilatkozik, hogy minden társadalmi egység azon helyre kerüljön, amely céljai és szükségletei elé az önfentartásnak aránylag legkevesebb s legkisebb ellenállásait gördíti. Ehhez közel áll a szállítás irányának és nemének elve, amely is úgy hangzik, hogy az útnak és közlekedésnek lehető legkevesebb utazási, szállítási és közlekedési akadályokkal kelljen küzdenie.

Miképp jut ezen két elv érvényre, úgyhogy törvénynyé legyen? Felelet:

A társadalmi kiválás kényszere által! Itt is küzdéssel jár tehát a fejlődés. Minél kevésbbé vétetik figyelembe a megtelepedés

értékének ama két elv szerinti meghatározása: annál tökéletlenebb lesz a megtelepedés ügye. Hogy az eddigi megtelepedés igen tökéletlen, annak épen a fejtelten helyverseny az oka, amelyet vagyoni túlsúly és nem társadalmi haszonérték dönt el.*) Ezen küzdés eredménye is részint az esélyek kedvezésétől, részint a küzdő érdekeknek személyes, testi és anyagi túlsúlyától függ. Hogy mily fontossága van az elsőnek, tudhatni abból, hogy egész népek fejlődése tőle függ; a világkereskedésnek a Középtengerről az Atlanti tengerre való átvitele nélkül Anglia helyzete nem lett volna oly kedvező, mint amilyen. Hát a vasút feltalálása mennyi érdekes helyzetet nem teremtett!? „Valamint a falvak, városok a megtelepedés elemi alkrészeinek kiegészítői: úgy a kerületek, tartományok, országok, birodalmak egyszerűbb megtelepedés! egységeknél fensőbb fokú kiegészítői. A föld egykor a megtelepedések egy nagy birodalomhálózatával lesz bevonva, amelyben némelyek a magok fővárosaikkal igazi világvárosok lesznek.” (Schäffle, Bau und Leben des socialen Körpers. III. 159.) A föld valamennyi személye, java és pontja között tudniillik térbeli viszonyokat kell teremteni, hogy az az óriási gyűleny, a társadalom, lehetőségessé és életképessé legyen. Mindazon szükségletek, amelyek utat, szállítást és közlekedést igényelnek, nélkülözhetlen kellekei a polgárosodásnak. Összerő és összelet térbeli viszonyosság nélkül nem gondolható.

A társadalmi megtelepedés különféle fejlődési fokon ment keresztül az őskor communisticus alakjától kezdve a patriarchális, középkori hűbéres, absolutisticus korszakokon keresztül a jelen liberalismusig. Elhagyván a többi, mint amelyekről alkalmilag szólottunk, csak a két utóbbiról jegyzünk meg néhány vonást.

A városok alapítását a középkor bezártával az absolutisticus korszak is folytatta, főleg fejedelmi hatalom által. A kereseti verseny, főleg a vasutak által, új csomópontokat varázsolt elé napjainkban; de mégis a középkor és a mai között álló absolutismus volt az túnyomlólag, a helységeket összefüggő telepedési rendszerekbe kötötte. Mielőtt észszerű útrendőrség keletkezhetett volna: az országnak egyuralom alá kelle jönnie; és ezt az absolutismus létre is hozta. Az uralkodóháznak hatalomra, uralkodásra, fényre, jövedelemre való törekvése és egyéb okok szolgálták ugyan az egyesítésre; s így ez nem tudatos érdeme az absolutismusnak; de mindenesetre az ő műve, hogy a helységeket elszigeteltségökből kiragadta és egységes nemzeti telepedés rendszerre előkészítette. Csak most lesz az állami közületnek területi jellege, s lesz az állam területállammá. A középkor élők munkát tett az állam ezen képzetére; a középkor elején az országok népeken, nem országokon való uralkodást

*) Ennek következménye a legjövődelmesebb és legkellemesebb általában legelőnyösebb helyeknek megdrágulása, amely a kevésbé vagyonosakat a kedvezőtlenebb, egészségtelenebb helyekre: a fensőbb emeletekre, földalatti helyiségekbe, a sötét hátsó házrészekbe, a mellékutcákba, külvárosokba, a falura, tanyára szorítja; míg ellenben a gazdagok minden tekintetben legelőnyösebb helyeken laknak.

jelentettek; a király rex Francorum, nem Franciaország uralkodója volt.

A szabadelvű korszak folytatta a nemzeti telepedés egyesítését, még pedig annyira, hogy kevés nemzedék alatt nagyobb haladást tett, mint amennyi azelőtt ezredeken keresztül történt volt. Eszközölte pedig ezt részint nemlegesen a megtelepedés- és közlekedésjog minden belső egyenlőtlenségének eltávolításával és a közlekedési vámoknak és szabadköltözés akadályainak elhárításával, részint igenlegesen a régi természeti és az új mesterséges közlekedési ágaknak általános kifejlesztése és észszerű tagolása s valamennyi közigazgatási rendszernek egységes földrajzi tagolása által. És ez elvitázhatlan érdeme neki, ha mindjárt a tőkés gazdálkodás önző érdekei voltak legyen is rugói. De ne véljük, hogy korszakunk már elérte e tekintetben az elérhető tökélyt; sőt sok benne a torzképződmény. Elég volna csak azt hozni fel, hogy a nagyvárosok munkásnépének nincsen rendezett családi lakása, ami megnevezhetlen laknyomor és erkölcsi pusztulás forrása. Ehhez járul a lakosságnak sokfélelép baromistállóhoz hasonló gunyhója, továbbá a kereskedő- és iparvállalatok helyeinek nagy állhatlansága, a föld egységes, észszerű javításának hiánya, a helyiségekkel való uzsoráskodás, a lak-, üzlet- és műhelyhelyiségeknek sokféle háborítást okozó tervtelen összehalmozása, az egynemű üzletek célszerű összpontosításának hiánya, egész városoknak egymással való káros versenyzése sat.

„Kézzelfogható dolog, mondja Marx (Das Kap. 685. s. köv. 1.), hogy minél tömegesebb a termelés eszközeinek központosítása vagyis a tőkés felhalmozás, annál nagyobb lesz a munkások összezsúfolása kis helyen, annál nyomorultabb lakása. Minél több városrészt rombolnak le palotákra, bankok, árutárokra és gyárakra; minél jobban szélesítik az utcákat a forgalom és fényűzés kedvéért: annál jobban kiűzik a szegényeket rozszabb és rozszabb zugokba, amelyek egészségtelenségök és mindennemű célszerűtlenségök mellett aránylag sokkal drágábbak a jobbaknál. Hunter Julián a városi lakügyet ismertetvén, többi közt ezt mondja: „A legköznapiabb humanitás sem engedi, hogy physical hivatalos szempontom mellett a rozsnak erkölcsi oldalát figyelembe ne vegyem. E physical rozsz a finomságnak, szépérzéknek oly tagadását tételezi föl, oly mocskos zavarát a testeknek és testi cselekményeknek, oly lemeztelenítést a nemi ösztönnek, hogy mindez vadállati, nem emberi állapotra mutat. Ezen befolyások alatt a lealacsonítás annál mélyebbre sülyed, minél tovább tart. Azért azon gyermekek, akik ez átok alatt születnek, a gyalázat kereszttségében születnek. E tekintetben első helyen áll London, ahol legalább is húsz 10,000 személyből álló telep élete igazán pokoli. Mindegyik nagyváros, írja Laing, emberáldozás helye, oltár, amelyen évenként ezren és ezren áldoztatnak fel a bírvágy Molochjának. A személy jogait sehol nem áldozzák fel oly gyalázatosan a tulajdon jogának, mint a munkásosztályok

lakviszonyaiban.” De ez aztán szörnyen megboszúlja magát az uralkodó - osztályon is.

„A lakáskérdés proudhoni megoldásáról szóló cikkemben, írja Engels Frigyes a Volkstaat-ban, kiderítettem, mennyire érdeklő a kérdés a nagypolgárokat úgy, mint a kicsinyeket. A mai természettudomány kimutatta, hogy az úgynevezett „rosz városnegyedek”, amelyekben a munkások össze vannak zsúfolva, mindazon ragályoknak örök fészkei, amelyek városainkat időről időre meglátogatják. Kolera, hagymáz, inláz, himlő a más pusztító nyavalyák tenyésztik itt a mételyes levegőben és a mérgezett vízben magvaikat; soha sem halnak ki, hanem minden kedvező alkalommal ragályokká fejlődnek s akkor aztán a szellősebb, egészségesebb helyeket, a tőkés urak városrészeit is fölkeresik. A tőkés uralomnak bűnhődnie kell azon vétkéért, hogy ragályos betegségeknek teszi ki a munkásosztályokat; a halál kérlelhetnül pusztít a tőkésék között is „

A társadalmi támszervezetnek ezen és egyéb betegségeiben minden elfogulatlan gondolkodó a liberális jogi és gazdasági elv szükségképi következményét fogja találni. Csak a megtelepedésnek igazán társadalmi szervezése — mint az az állam, egyház, iskola, tudomány és közlekedés intézvényeire nézve nagyrészt, bár tökéletlenül, már megvan — lesz egykor képes a társadalmi anyagváltoztatás terén is orvosolni a társadalmi támszervezetnek a népeletet fenyegető betegségeit és fensőbb fokban egyesíteni annak minden alkreszeit, egységes összefüggést létesíteni város és vidék között, elválasztani a lakot a műhelytől, állandóvá tenni az üzlethelyet, általánossá a hivatáslakást, megszüntetni az üzlethelyiségből való kiűzetést a magán uzsora részéről, valamint általában a helyek előnyeinek mindennemű kizsákmányolását a telekjáradék monopóliuma részéről.

A helyes socialismus a telepedésügyet is, legalább magjában, intézvényileg, nyilvánosan fogja szervezni, de azért nem minden különbség kizárásával, sőt valamennyi mezei és városi telepedményi egység magasabb tökéletesítésével, összpontosítása- és elkülönítésével. Babeouf város gyűlölése, amely még az újabb socialistáknál is visszhangzik, nyers visszalépés. Fourier ügyesen bírálja a mostani lakügyet; de phalanstere-je nagyon egyhangú chablone-szerkezet. A nagyvárosok eddigi túlközpontosítását meg fogják nyirbálni; de a telepedmények eddigi alakja, bár más alapon, megmarad. Minden magasabb foka a polgárosultságnak magasabb fokát követeli a gyűerőnek; azért a jövő társadalom nem szállhat le kis paraszthelységek pusztá egyhangúságára és polgári városkákra, vagy Fourier phalanstere-jeire. A városoknak ezután is, sőt még inkább a nemzeti szellem központjainak és a társadalmi test valamennyi fő igazgatóközegei székhelyeinek kell maradniok.

Azért a Marxot követő Engelsnek, továbbá Owennek sat. nem adhatunk igazat, midőn szintén a lakosságnak az egész országba való szét-szórását mondják szükségesnek. Elég legyen csak Engels (Umwälzung

sat. 242-249. 1.) következő sorait felhoznunk.: „Már mindjárt az első nagy munkafelosztás, a városra és falura való elkülönítés t. i. a földművelőnépet évezredek butaságra, a városbelieket pedig mesterségek szolgáására kárhóztatta.” Hosszabb érvelés után azt mondja Engels (247. 1.), hogy: „a város és falu közti ellentét megszüntetése nem csak lehetséges, hanem magának az iparos termelésnek, mezőgazdaságnak és egészségnek egyenes szükségévé lett. Csak a város és falu összeolvasztásától várhatni a mai lég-, víz- és talajmérgezés eltávolítását, a városi tömegek hulladékainak termelésre való fordítását, a helyett, hogy nyavalyák forrásai legyenek „, Valamint Schäffle világvárosait nem fogadjuk el föltétlenül, hanem Carey decentralisation át, vagy jobban mondva sok központ állítását tartjuk célszerűnek: úgy a lakosság felaprózásában sem látunk előnyt, még ha egy istenített Bismarck mondja is, hogy „a nagy városokat szét kell rombolni” (Liebknecht, Zur Grund- und Bodenfrage. 1876. 184. 1.)

A megtelepedés és közlekedés szervezéséről feladatunkhoz képest nincs szükségünk külön szólni; azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy okszerűtlen intézkedés lenne a levél-, podgyász-, személy-szállítást, sürgönyözést ingyen tenni; mivel itt a használás igen egyenlőtlen, és az ingyenesség sokféle visszaélésre adna alkalmat. Alaptalan lenne valamenynyilvános helynek és helyiségnek ingyen használása is, vagy a nyilvános épületekben való ingyen lakás; ez csak a nyilvános intézetekhez tartozó hivatásszemélyzetnek lehet joga.

42. §. A védintézkedések.

A legtöbb társadalmi szervnek az a nemleges feladata is van, hogy a testet a természet, vagy emberek részéről fenyegető ártalmas befolyások ellen részint megelőzéssel, részint elnyomással óvja, védje. Ennek eszközlése messze elágazó védintézkedéseket tesz szükségessé, amelyeknek legnagyobb része a megtelepedéssel van összenöve.

Az egésznek védelmére szolgálnak: a katonaság, rendőrség s egyéb biztonsági intézkedések, hasonlóan az állati test különféle védzőszövetekéhez, ahol a külső fölületeket haj, köröm s más szarunemű szövetek, a bőr felhámos szövetek, a belső fölületeket pedig az emésztés, légzés, véredényeiben számos nedv- s egyéb szövetek borítják. De a társadalmi test enemű szövetek másféleképpen alakulnak és különfélébbek. Majd mindegyik javrészenek sajátos védőeszközök vannak, amelyek azt a szervetlen természet, vagy növények, állatok és emberek részéről akár helyben, akár szállítása alatt érhető károsítás ellen biztosítják. Sok mindegyik szolgál az ember védelmére is, pl. a lakás, ruházat, fűtés, fegyverzet sat. Más igen fontos községi és állami enemű intézkedéseken kívül legtöbb terhet rónak manap a nép vállaira a rendőri és katonai védintézkedések, a hadseregek, erődítmények, flották.

Az állandó katonaság általában véve is, mai túltengésében pedig

borzasztó csapása, ostora a népeknek; betegség, amely az egész társadalmi testet aléltá teszi. Fájdalom! míg a népek közt a nyers darwini küzdelem a létért fenn fog állani, addig a honvéderő bizonyos foka még a socialisticus államban sem nélkülözhető egészen; mert meglévén a támadás lehetősége, védelemnek is kell lenni. „Ezen csak a népgazdaság socialisticus reformja segíthet. Aki ezt nem akarja, annak minden szabadság-, béke- és igazságszeretete dacára is meg kell nyugodnia a háborúskodásban.” (Der Vorbote, Soc. Zentralorgan, Genf. 1867. Nro. 9.).

Mіндеzen védintézkvények alkotására és fentartására állandó személyzetek, intézkedések, maradandó hivatásnak élő közületek, családok, testületek, társulatok, vállalatok szükségesek. Ilyen a gyári rendőrség, a tűzoltóság, a csatornázás, egészségi rendőrség, víz-szabályozás, a nyilvános gyűjtemények épületei, templomok, iskolák, fegyenházak, a szellemi betegek házai sat.

A védintézkvények is megbetegedhetnek s betegek is eléggé. Es nem csak elemi s egyéb csapások által anyagi, hanem társadalmi események által mély erkölcsi károsodást is szenvedhet a társadalmi test. Így pl. a sokféle erkölcsi botrány mennyi dűlást nem tesz a társadalom szellemi egészségében! Az ennek előmozdítására irányuló védintézkvényeket, amelyek a rendőrség, iskola, egyház és család kötelességei közé tartoznak, hányfélekép nem hanyagolja el a mai társadalom!

43. §. *A háztartás.*

Valamennyi társadalmi szervben egy h a r m a d i k n e m é t láthatni a szövédékeknek, amelynek az a feladata, hogy az illető szerv, vagy szervrész minden elemének szabályzott anyagváltoztatását biztosítsa, vagyis a megújítási és felhasznált anyagoknak a javak termelési és forgalmi csatornáihoz való vezetését és azokból való eltávolítását eszközölje. Ezen szövédékek neme a háztartás, a szoros érteményű *oeconomia*, amely az állati test hajszáledényeihez hasonlítható. A népgazdaság vagy a javak termelése és forgása annyi háztartásba sugárzik, ahány szerve van a társadalmi testnek s ahány önálló szövédéke és szövédékeleme minden egyes szervnek. Mivel a társadalmi test minden részének fentartása anyagváltozáson alapszik: azért mindenik társadalmi intézkvénynek háztartásra, tápláló edényrendszerre van szüksége. A háztartás jövedelemmel kezdődik. Ebből, mellékesen legyen mondva, megérthetni, hogy a társadalmi test minden sejtjének és sejtelemének természeti joga van a közös tápszerből tisztjével arányos élelmet meríteni, épenűgy, mint az a szerves testben történik.

De a háztartások összeségét nem kell a társadalmi anyagváltozással egyenlőnek tartani. Mert az csak a jövedelmet, a fogyasztást és különítést jelenti a szövédékkerületekben, a szerves élettan szövédéktáplálását; míg az emésztés- és nedvkeringésben az anyagváltoztatás

előmenő fő működéseire ismerünk. Egy kis összehasonlítás világosabbá teszi majd a dolgot.

Az állati élettan külső és b e l s ő anyagváltoztatást különböztet meg.

A k ü l s ő h ő z az anyagnak bevétele tartozik (evés, ivás, lélekzés, a bőr likacsai általi fölvetel) és a felhasznált anyagoknak kikülönítése (szükségelés, bőrkipárolgás, hősugárzás, haj, köröm, nyál eltávolítása).

Ezen két végpont közt van az igen szövevényes és sokalakú belső anyagváltoztatás, a tulajdonképi a n y a g á t v á l t o z á s (metamorphosis).

Ennek először alakító vagy előremenő, aztán szétbontó vagy hátramenő mozzanata van.

Az első a természet bevett anyagait áthasonítja, tápláló körzésbe hozza, a szervezet megnyitására és működésére alkalmasakká változtatja, még pedig három fő fokán keresztül: az első az e m é s z t é s vagy á t h a s o n í t á s, a második a feloldott tápanyagnak a tápnedvbe és vérbe való vezetése, a felszívás; a harmadik, amely már kikülönítéssel vagy h á t r a m e n ő anyag-átváltozással van keverve, a v é r k e r i n g é s, amely a legtávolabbi szövetkérszecskekhez is kellő tápmennyiséget visz, amint t. i. mindegyiknek szüksége, tisztje hozza magával.

A belső anyagváltozás második mozzanata a szétbontó folyamat, amely az anyagot használatlanná teszi és alakját megváltoztatja. Ezen folyamattal a felbontás és alaktalanítás terményei, amelyek a szövetéktáplálás által az életet fentartották volt, búcsút vesznek a szervezettől s visszakerülnek a természet ölébe, vagy amennyiben még használhatók, újra feldolgozva ismét az előmenő életfolyamba jutnak.

A szövetéki anyagváltozás minden egyes sejt vagyis család ellátásáról gondoskodik, nemkülönben azon sejt és sejtközi tápanyagok megújításáról és kikülönítéséről is, amelyek valamennyi szövetéki és tagozott össz-egybefüggést közvetítenek. Magok az e m é s z t é s és k ö r z é s szervei is kívánják ezen folytonos szövetéki táplálást. Ezekben is van ugyanis fogyasztás, épenúgy, mint ahogy az őstermelés, ipar és kereskedelem üzletei a magok készülékeit kopás által, működési anyagkészletüket elhasználás által fölemésztik. Mivel minden hivatásteljesítés javak fogyasztásával jár: azért a belek és véredények is, jöllehet magok is táplálási szervek, folytonos táplálásra szorulnak, amelyet az edények edényei (vasa vasorum) eszközölnék. Háztartás, szövetéki táplálás, az anyagok megújítása és kikülönítése tehát mindegyik szövetékben föllelhetők.

Már ha ezen növényi-állati anyagváltozást összehasonlítjuk a személyes társadalmi anyagváltozással, nagy hasonlóságot fogunk találni köztök. Az őstermelés ugyanis a kezdő-, az emberek és javak hullái pedig a végpontot jelelik a k ü l s ő társadalmi anyagváltozásban. E két pont között van a sokféle-alakú b e l s ő anyagátváltozás. Itt a t e r m e l é s vagyis a nyersanyagok feldolgozása, az ipar, az első mozzanat. A második a f e l s z í v á s, az absorptio, amely a kész javakat forgalomba hozza, vagyis az egyes családok s intézvények háztartásába viszi. Most

a szövetéki anyagátváltozás kezdődik. Itt a jövedelem és a javak végső háztartási módosítása még az előremenő szövetéki anyagátváltozáshoz tartozik; ellenben a tisztai anyagalkalmazás vagyis a fogyasztás és az elhasznált anyagoknak kikülönítése a hátramenőhöz. A társadalmi szöveték táplálása családi és intézvényi háztartás. A felhasznált részek némelyike nem közvetlenül, hanem csak közvetve, pl. a hulladékok feldolgozása útján kerül vissza a természet ölébe.

Egy sejt, szöveték és szerv sem lehet el szövetéki anyagátváltoztatás nélkül; de az nem szükséges, hogy mindegyike közvetlen részt vegyen a népgazdaság első előremenő munkájában vagyis a termelésben és forgatásban; sőt az ezzel közvetlenül foglalkozó szövetékek és szervek a többi, t. i. állati és szellemi munkakörben tevékeny szövetékeknek is szállítanak fentartási és működési anyagokat; ezek a köztárból kapják szükséges tápszereiket Ennélfogva a háztartás nem ugyanegy a népgazdasággal.

A háztartás, mint már említve volt, vagy családi, magán, azaz sejtii háztartás, vagy nagyobb társadalmi szervek, intézvények háztartása. A háztartás gazdaságának következő öt mozzanata van: a jövedelem, a ház fentartása a jövedelemből való beszerzés által, aztán a felhasználási cselekmények vezetése, az elhasznált anyagok eltávolítása, a jövőbe kitekintő takarékoskodás vagy biztosítás. A háztartás túlnyomó része az asszony és cselédség dolga, a többi a férfié. — De a nagyobb-kisebb termelő- és nem-termelőintézvények háztartásában is ugyanazon öt gazdasági fokozatot találjuk. Az állami háztartásban a pénzügyi szervezet a jövedelemtől, a különféle nyilvános intézvények államgazdasági tevékenysége a különös szükségletek beszerzéséről és alkalmazásáról s az elhasznált anyagok eltávolításáról gondoskodik. — Ha valamely gyárat tekintünk, ott a nyers-jövedelemből először is a tokét választják ki, hogy új termelésnek képezze alapját; a második fokon megújítják a fő és segédanyagokat, szerszámokat és műhelyeket; a harmadik fok az anyagok gyümölcsöző feldolgozásának vezetését mutatja; a negyedik fok a hulladékok, elhasznált anyagok eltávolításával és az elkopott szerszámok kiválasztásával foglalkozik; az ötödik a tartalékról, a biztosításról gondoskodik, mint az már a szerves testben is észlelhető; de természetesen a mai bankokat, mindennemű takaré-, hitel-, biztosító-intézeteket, mivel ezek csak élősdie bizonyos mérvben törvényesített rablóintézetek, nem számíthatjuk ide. Egészséges társadalom kivágja, kiégeti testéből e fekélyeket. Hogy a háztartás is elfajulhat, mind az egyes családokra, mind az egész államra nézve, azt az előbbi pontból is tudhatni; annak tulajdonképi kórtanát alább fogjuk adni.

44. §. A műtani intézvények.

Az egész társadalmi testen az intézvényeknek egy negyedik egyetemes neme vonul keresztül, amelyet az izomszövetékhez hasonlíthatni.

Alkrészei: a végrehajtó-munkaerők (gépies munka) és különféle szerszámok, készülékek, fő- és segédanyagok. Már alkrészeiből is következtethetni, hogy célja különféle műgyakorlati munkaságok teljesítése. Ezen szövedékek alakítják a többit és a szerveket s eszközei minden művészetnek és műtannak (Technik), üzleti és hatalmi intézvények. Mennyiségökre nézve egyik fő alkrészt képezik a társadalmi testnek. Már a mai nagy gyárakban és állami hivatalokban, a nép haderejében, rendőrségben, a hivatalnokok testületében is nagyszerűeknek mondhatni a műintézvényeket: mennyivel haladják majd fölül ezeket a socialisticus intézvények!

Valamint az állati test izma véredényekkel és végrehajtó-idegekkel gazdagon át van szöve, hogy annak sok munkát, gazdag anyagpótlékot és erős ösztönt adjon: úgy a hatalom és műtan társadalmi műösszeköttetései is közvetlenül a természet- és pénzjövédelmi vérrendszer és a műtani belátás, érték- és akaratomeghatározás szellemi készüléke hatja keresztül. Edény- és idegszövedék hatja át mint háztartás és igazgatás a hatalmi intézvényeket és üzleteket. Rendkívüli különbséget mutatnak azon egyes alakok, amelyekben a szerves és szervetlen természet a társadalmi test munkaságát szolgálja; de mindnyája két fő alakra vihető vissza: maradandó műszerekre és elhasználható működési anyagokra. — A műtani tevékenységben az emberi izomerő képezi az első betétet. Ez azon eszköz, amely minden természetet a társadalmi üzletélet munkasává tesz, de csak szakadatlan munkaerő és tőke árán és azon föltétel alatt, hogy az üzletet vezető munka a természetet szellemi uralmat gyakorol. Minélfogva mindegyik üzleti szövedéket szakadatlanul táplálni szükséges, és mindegyiknek szellemi munkától áthatva kell lennie. Az izomszövedék élettani terménye is csak mozgás, de azon szellemi meghatározottságban, amely a személyes társadalmi életre szükséges. Ennélfogva mindazon intézvények, állatok, vegytani készülékek, erőműtani mozgás indítói, villamos telepek, gőzgépek sat., amelyek emberi erő befolyása által mozgásokat és változásokat hoznak létre, m o z d o n y o k n a k bizonyulnak be és sokfélék.

A hatalmi és műtani intézvények élettani munkasága a hasznos és szép, közönséges és szabad művészetben önállóan nyilvánul. Ez a szó legtágasabb értelmében veendő műtan. Mindegyik művészetnek saját műéltárája van; mindegyik gyárnak külön műtani folyamata, épen úgy, mint az állam mesterségnek, vagy egyházi szolgálatnak. Valamint minden, úgy a hatalmi és műtani szövedékben is a vezető-munka általi szabatos szilárd egymásmellérendelés szükséges, hogy gyakorlati munkáját biztosan és sikerrel végezhesse. E célra a b e g y a k o r l á s, iskolázás szolgál, amelyek műtani készséget, műfogásokat adnak.

Ha még egy pontos tekintetet vetünk a művészet, műtan, hatalom szövedékeinek elágazására: azt láthatjuk, hogy azok mint legegyetemesb mozderek minden óv-, véd- és hasznosító-intézvényekben ott vannak; így

a megtelepedésben, az ország védelmében, a hadsereg, rendőrség sat. felszerelésében, a mezőgazdaság-, bányászat-, ipar- és kereskedésben, az anyagi és szellemi forgalom eszközeiben sat. A nevelés, tanítás, társalkodás szellemi munkája sok tan-, játék-, zene-eszközzel sat. rendelkezik, amelyek mind sajátosságos és jelentékeny műtannal járnak. A tulajdonképi szellemi tevékenység intézvényeit is műtani szövedékek hatják keresztül. A tudománynak megvannak a maga észlelési és kísérleti készülékei; a szép művészet eszményi értékek szép külső jelvényeinek művészetével. foglalkozik; neki is megvan a maga műtana. Az állam, község, egyház, hitküldérség számtalan műtani készülékkel és munkával és alsóbb szolgazemélyizzettel rendelkeznek a jog, erkölcs, vallás céljaira. Végre a legeszményiebb személyes szolgálatok gyakorlásával is együttjár a műtan. Maga az emberi test is szellemi működésnek eszköze, s mint ilyen művészi készségig gyakorlandó, hogy a lélek ügyes eszközét bírja benne.

Ezen néhány vonásból is láthatni a műtani szövedéknek általános elterjedését, az üzleti és hatalmi intézvényeknek térfogatát a társadalmi testben.

Ez intézvények betegségeiről más alkalmasabb helyen levén szó, itt előlegesen csak annyit jegyzünk meg, hogy ezeknek elhanyaglása, vagy rosz irányba való terelése az állam több-kevesebb javának elvesztésével, egyes iparágaknak, vagy egész iparnak hanyatlása- és elpusztulásával jár. Amely nép közlekedési műtanát nem tökéletesíti, annak ipara és kereskedése menthetlenül alászáll, sőt el is pusztul. Ahol az iskolaügygyel, vagy a közigazgatási műtannal nem törődnek, ott elcsenevészésnek kell bekövetkezni. „A műtani javítmányok olcsóbbá tehetik ugyan a cikkeket, mint azt Stuart Mill (A Nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. IV. 34. 1.) mondja; de mi haszna, ha a munkásokat kiszorítják a javítmányok, s így az olcsóbb cikket sem vehetik meg?

45. §. *A lelki-testi (psychophysical) szövedék vagyis társadalmi ideg szövedék.*

A lelki-testi (psychophysical) társadalmi szövedék vagyis a társadalmi ideg szövedék tiszte a társadalmi test mozgásainak szellemi meghatározása. Ez tehát a társadalmi szövedék belső állapotainak összefoglalására irányuló intézvényeket, a szellemi együttes munka berendezéseit foglalja magában. Nem minden társadalmi életfolyamatot hat ugyan át közös szellemi tevékenység; egy részök szellemi működéséről az együttes tudatnak nincs tudomása, épenúgy, mint ahogy az a szerves test reflex- és sympathicus ideghatásainál is észlelhető; de az egyesek és a szűkebb működő körök a magok különös reflexmozgásairól is bírnak tudomással; vagyis valamely ország nem tudja, mi történik egyes iskolában, gyárban, hivatalban, de mindegyik iskola, gyár, hivatal ismeri a maga munkáját.

Arra nézve azonban, hogy lelki-testi alapjuk van, monnó, egyenlő. Enemű alapintézmények is általánosan elterjedtek, u. m. a szellemi vezetés, eljárásságok, igazgatóságok, hatóságok, parancsnokságok, amelyek mindenféle jelvények, nevezetesen: szó, írás, nyomtatás, jelzések segítségével teljesítik feladataikat. A sajtóban és népképviselőben a nyilvános vélemény kiterjedt és elágozó lelki-testi szövődékére találunk. Az iskola és egyház ismét más enemű szövődékeket mutat. Ezt azonban a nép szellemi életének tárgyalásakor fogjuk bővebben méltatni s itt csak némi áttekintést adunk róla.

A) Amit mindenelőtt kell tudnunk, az azon tény, hogy valamint az állati idegszövődék két elemi fő alkrészből, úgy a társadalmi test is a maga szellemi tevékenységének intézményeiben két fő elemből van összetéve.

Az egyik a szerves idegsejtekhez és idegsejt-elemekhez hasonló és áll valamennyi egyes személy ideg- és érzékkészülékéből. A szellemi munkások egyenkint, vagy csoportokban, tanácskozó- s egyéb testületekben egyesülve mint benyomásoknak és buzdításoknak gyűjtői, feldolgozói és átküldői, mint befogadó és önkényes cselekmények képviselői tűnnek fel. Egyesek és egész testületek, hivatalok, hatóságok, gyűlések hivatásszerű szervekül működnek az ismerés, az észlelés, vizsgálás, jelentés, felügyelés és ellenőrzés körében, — mint érzelemszervek az értékmeghatározás, díjkitűzés, bírálás, ízlés, elismerés és elítélés munkájában, — végre mint a karatszervek a tanácskozásban és határozathozásban, parancsolás, rendelkezés, tiltás, izgatás sat. terén.

A második elem — a szerves idegvezetéshez hasonló — az eszmeközlés külső intézményeiben, különösen a külső előadásokban, a jelvényekben, látható. Maga az előadás tevékenysége, a jelvények előállítás és elsajátítása azon személyekhez tartozik, akik a gondolkodás, érzés és vágyás tevékenységének alanyai. Csak kész terménye az előadásnak tartozik a közlés körébe. Hogy e jelvények sokfélék, és hogy közlésökre különféle intézetek, műtani, gazdasági, védő- és építészeti segédintézmények szükségesek, azt már fönnebb láttuk; itt csak azon egy példa álljon, hogy könyvtár létesítésére nem csak könyvek, jegyzékek és könyvtárosok szükségesek, hanem műtani intézetek és munkások is, továbbá szabályozott háztartás, gondos védintézkedések és szilárd, biztos helyiség. A szerves idegszövődéket is izmok, edények, védő borítékok, szilárd csontok keresztezik és veszik körül.

a) Ami a személyes cselekvő-alkrészeket vagyis a szellemi munkásokat (társadalmi idegsejteket) különösen illeti, itt először is a társadalmi test valamennyi egyedének egyetemese lelki-testi összeszövődése köti le figyelmünket. Minden egyed szellemi munkás is egyszersmint, befogadó vagy érzéklő és végrehajtó végsejtje a társadalmi testnek. Még a közönséges munkás sem egészen gépies munkáerő. Ezenkívül mindegyik egyednek a szűkebb, tágasabb,

legtágasabb nemzeti, emberségi szellemélet gondolkodásában, érzése- és akarásában is van része, sokféle összefüggésben van szomszédjaival, munkás- és élettársaival és az egész étellel. Ő több, mint az állati idegsejt, csomópontja sok közlekedési szálnak. Minél magasabb a polgárosultság: annál több vonatkozási szál mutat a szellemi közlekedés hálója, amelyből a szálak kiindulnak és amelybe visszamennek. Csak egy könyv is, mennyi szákkal köti olvasóját a társadalom összszelleméletehez! Hát a nyelv és a szellemi öröklés Ez utósó által nem csak egyedi, hanem már társadalmi módját is elsajátítja az egyed a gondolkodásnak, érzés- és akarásnak.

Ezen egyetemes lelki-testi összeszövődésen kívül a szellemi munkakerők hivatásszerű munkát is végeznek, vagy egyedit, vagy, ami gyakoribb, együtttest vagy társast. Ez utósóhoz tartoznak a különféle tanácsgyűlések, collegiumok, népképviselőtek, igazgatóságok, rendőri közigazgatási hivatalok sat. Tagoltságukat és sajátságukat a társadalmi idegrendszerben fogjuk alkalmasabban méltathatni.

b) A személyes cselekvő-alkrészeken kívül vannak szenvedők is, és ezek közt a jelvények (symbolumok) vagy eszményi javak kiváló helyet foglalnak el, mint amelyek egyedüli szenvedő-elemét alkotják a szellemi társadalmi szövődéknek. Már föntebb említettük, hogy a jelvényezés fejlődése lépést tart a polgárosodással, kitünően társadalmi jellegű s állagra, alak- és célra nézve igen gazdag. A jelvények vagy személyiek, vagy dologiak. Oda: a kimondott szó, hang és tagmozgatás, a nyelv, ének és a mímelés, ide pedig: az írás, nyomtatvány, jelzés, kép, emlék, faragmány tartoznak.

A személyieknek közös jellegök az eszméknek külső előadása a test eszközei által.

A nyelv legegyszerűbb s egyszersmind leghatalmasabb, legbefolyásosabb, leganyagtalanabb eszköze az emberi társadalom szellemi összetartásának, s egyúttal legegyszerűbb dologi megtestesítésre, az írás és nyomtatás segítségével a legegyszerűbb elterjedésre, legnagyobb nyilvánosságra képes. „Kezdetben vala az igel!” A nyelv a nép egész történeti szellemmunkájának lecsapódása és mindegyik tagjának egyenlő tulajdona, az egész társadalmi test testi-szellemi berendezésének legfontosabb ténye, amely minden tagot egyenlő gondolkodásra, érzés- és akarásra készít s ugyanazon szellemi terménnyel táplál, de úgy hogy azért nem semmisíti meg az egyediséget. Ez az oka, hogy a népek annyira ragaszkodnak nyelvökhöz. A szellemi önfentartás ösztöne mondja nekik, hogy nyelvökben legfőbb szellemi kincsöket bírják. A nyelv elnyomása szellemi csonkítás és gyilkosság.

Valamint a nyelv és sajátságos alakban az ének, úgy a taglejtés, a mímelés is igen egyszerű eszköze az eszmék kifejezésének. Ez a szemhez beszél. Természetes, hogy a nyelv érthetőségét, gazdagságát, világos határozottságát, testi eszközeinek egyszerűségét nem éri el. Míg

a nyelv egyetemes, a mímelés egyedi. De ezen sajátságánál fogva az eszményi érzelmek és értékek művészi előadására legalkalmasabb; s ezért alapja a színjátéknak, táncnak s költészettel és énekkel kapcsolatosan a dalműnek. A prózai beszéd soha sem ragadja meg annyira az érzést. A szónoklatban meghatározható műalakzatok vannak ugyan; de azok már költészetiek s azért hatnak a kedélyre.

A személyi jelvények termelése és fogyasztása majd elszigetelve egyedileg, majd közösségben történik, nevezetesen az utóso az istentiszteletben, társasköri multságokban és mindennemű műelőadásokban, barátságos összejövetelekben, esélyes társalkodásban, az iskola tan- és az egyház vallásközösségében, a színház, hangverseny művészeti egyesülésében, a tanácskozó-testületek vitáiban és a végrehajtók parancsaiban sat. Az egyik jelvényezés, pl. a tanítóság, gondolatokat, ismereteket közöl, a másik érzelmeket és értékbecsléseket, a harmadik akarati határozatokat, némelyik meg mind a hármat tartalmazza, majd ilyen, majd olyan arányban; pl. az istentisztelet közösségében és jelvényeiben vallási oktatás, kedélyépülés és akaratmegszentelés van együtt.

A jelvényeknek mennél nagyobb közönségre kell hatniok. Ámde e tekintetben a személyi eszmejelvényezés csak szűkebb korlátok közt mozgatható. Nem úgy a dologi jelvényezés.

A jelvényező dologja a élvezése, a dologi előadás, a gondolatok, érzelmek és értékek, az akarati elhatározások nyilvánítása és közlése, a polgárosodás haladása szerint mindinkább egyetemesebbek lesznek; mert a reális jelvények gyűtésre és legnagyobb elterjedésre képesek. A betűírás és nyomtatás feltalálása és elterjesztése, a mennyiségtani nagyság-ábrázolás, az idomérés, az érték pénzjelvénye, a használhatóságok nagyság-jelvényei s más hasonló intézkedések segítettek az emberiséget abban, hogy a szép- és hasznos művészetekben, a műtan- és gazdaságtanban, az ismeret és érzés közösségében, az erkölcsi és vallási életben a mai magaslatra küzdötte föl magát. A szóbeli jelvényezés szójának a dologi jelvényezésben megfelel az írás, a tagmozgatásnak a festészet és szobrászat képírása, a mímelésnek a rajz. Az öntudatos gondolatok, érték meghatározások és akaratirányok mennyi dologi ábrázolásait nem hozza létre a reális jelvényezés! És e gondolatok, értékek és elhatározások a dologi jelvényekben lekötöttek, többé-kevésbé maradandókká, közölhetőkké, elterjeszhetőkké lesznek. E jelvényekre, valamint a ráelmélt irodalmi, úgy a közvetlen művészeti előadást illetőleg is, nem kevesebb, hanem fordítva annál több szüksége van az emberiségnek, minél tovább halad a polgárosodásban. Azért, közbevetőleg legyen mondva, oktalanul gondolkodnak azok, akik az egyházi szertartásokat, szobrokat; zászlókat sat. hókuszpókuszoknak gúnyolják, de ugyanakkor magok számára fáklászenét s egyéb ünnepélyeket rendeztetnek, Eötvösnek, Petőfi-nek sat. szobrot emelnek. Ilyen az elfogult tudatlanság! Míg az ember

érzékszellemi lény marad: addig mindig természeti szükségessége lesz a jelvényezés.

Diderot, egyike a legkitűnőbb encyclopaedistáknak, azt mondja, hogy a vallás legízetlenebb ostromlói nem fogják fel a külszertartásoknak hatását a népre. Ismerem egy protestáns festőt, aki sokáig időzék Rómában; ez gyakran megvallá, hogy soha sem nézhette a bíbornokoktól és az egész római papságtól környezett pápa miséjét a Pétertemplomban a nélkül, hogy szívében catholicus ne volt volna.

A dologi symbolumok csodálatoszerű gazdálkodást mutatnak az ábrázolásban, közlés- és elsajátításban.

Gyöngé oldaluk, hogy eredeti ábrázolásukat kevésbé eszközölhetik tömegösszefüggések; mert az igen is egyedi képesség szüleménye; mindenki csak a maga saját benső gondolat-, érzés- és vágyásképeit adhatja elé szóval, írással, társalkodás, tagmozgatás, ének, faragmányok, rajzok, képek által, úgy a könyvelésben, mérés- és számlálásban, tervkészítésben üzlet- és háztartásban sat. Az eredeti előadásnak csak külső segédeszközeit szállíthatja a verseny előnyösebben, u. m. a papírt, pergament, vásznat, ércet, tentát, vésőt, zeneszereket, mintákat sat. Ezen árnyoldalukkal azonban egy fontos fényoldal áll szemközt, s ez azon sajátáguk, hogy a legnagyobb mérvben sokszorosíthatók s így elterjeszthetők. A személyi jelvények sokszorosításának már csak mútanilag és népgazdaságilag is meglehetősen szűk határa van. Csak kevesen látják az eredeti előadást; még kevesebben tarthatják emlékezetben, s valamennyi között csak igen kevésnek van arra ereje és akarata, hogy az eredetit hamisítlanul megtartsa és visszaadja. Sokat szenved e miatt a közlés tisztasága, biztossága és tartóssága a tudomány, nevelés, mútan, tanítás, jog, szóbeli-személyi jelvényezésében; jóllehet a haszon csekélyebb és tökéletlenebb s a költség aránylag nagyobb. Ellenben a dologi jelvényeknél a gépies sokszorosítás művészete a legnagyobb hatékonyságot és olcsóságot mutatja. Itt az eredeti mű majdnem termelési eszközzé lesz az ipar számára. Ez tetszés szerint megsokszorozza a kéziratot, rajzot, képet, mintát, acél- és rézmetszetet, a fényképészet eredeti lemezének képeit sat. A sokszorosítással mindinkább lejjebb szállanak az árak, s nagyobb lesz a kereslet. Így az emberiség szellemi kenyere jelvényes dologjává edényeiben adva majdnem végtelenig sokasítható és olcsósítható. Természetes, hogy ezen symbolumok élvezése a socialisticus társadalomban részben egészen, részben többé-kevésbé ingyenes lesz.

Tévedés volna a személyi jelvényezés fontosságát leszállítani. Ugyanis az eszmeközlés legnagyobb tömegére, nevezetesen a legszükségesebb körű és mulékony-célú közlésekre nézve csak a mondott szó és tagmozgatás alkalmazható; mert itt az eszmék kifejezése csak pillanatra való; a tisztviselő csak elüljárójának tesz jelentést, a társalkodó szava pillanatnyi hatású, s a parancs gyakran csak a legközelebbi időre bír jelentőséggel. De a szűkebb körök eme mulékony közléseihez a haladó polgárosultság

a lehető leghosszabb tartamú és legterjedtebb realsymbolisálás csatolását látja szükségesnek. Mert a társadalmi haladásnak az a természete van, hogy terjeszkedjék térben, folytonos legyen időben, messze távolokkal is sokoldalúan érintkezzék s a távolabbi nemzedékeket egy hagyományos összművé fűzze. De a dologi jelvényezés éppen E szükségletnek dolgozik kezére; azért nagy jelentősége van. Általa az egyetemes nyilvánosság és hagyomány mindinkább nagyobbodik. A társadalmi test legterjedtebb tudatához tartozó nyilvános eszmék-, szellemi közjavak-és hagyományokra nézve a nyilvánosság, irodalom, gyűjtemények egy finoman kialakított lelki-testi társadalmi szövődéket tüntetnek elénk.

Még csak azt jegyezzük meg, hogy a reáljelvényezés is egyetemes és egyedestívesi formákat különböztet meg. Az első az iratokban, nyomtatványokban, táviratok-, újságok-, pénzjelvényekben, természetlenyomatokban, nagyság- és tömegábrázolásban (szám, algebra, mértani formák sat.) nyilvánul és leginkább az-értelemre és akaratra hat. Az egyedestívesi reáljelvényezés alakjai kiválóan a művészethez tartoznak, milyen: a festészet, szobrászat, zene, szépirodalom. Ezek közvetlenül csak az érzelem világára hatnak, amelynek eszményítve értékeket adnak eléje, és csak közvetve az akaratra is.

A személyi és reáljelvényezés ezen rajzában a társadalmi test elágazás dús külső lelki testi alapintézményeinek minden oldalát ismertettük, de csak előkészítőleg. Aki a társadalmi eszmeközlés ezen lelki-testi gépezetét annak egész nagyszerűsége és kiterjedése szerint föl nem fogja, az azon legfontosabb folyamatokat sem foghatja föl, amelyek a társadalom fensőbb szellemi életében nyilvánulnak.

c) A szellemi munka ezen alapintézményeivel a fönnebbi pontok alatti szövődéseknek bizonyos részei vannak összeszőve. Mindenik lelki-testi tevékenységnek szüksége van telepre, állandó helyiségre. Ilyenek: a templomok, iskolák, zene- és hallgató-termek, könyvtári épületek, társasköri, hivatali helyiségek sat., s az ezekhez szükséges melléképületek, bútorok, szerek. — Mennyi mindenféle véd és óvintézkedésre nincs továbbá szüksége a szellemi munka alapintézményeinek! — A háztartás valamennyi mozzatát is föllejük bennök: a jövedelmet, adományozást, segílyt, végső fölszerelést, folytonos megújítást, az elhasznált vagy kopott daraboknak pótlását sat. Nézzünk csak egy hírlapi szerkesztőséget, képgyűjteményt! sat. — A műtani mozzanat meg éppen igen dús. A hallgató-termetek a hallás törvényeinek megfelelőleg kell építeni; a színháznak gépezetre, a tanodának készülékekre, bebizonyítási anyagokra van szüksége; ilyen műtani járulékok továbbá a jelzés végy- és erőműtani eszközei, tologépek, postai és távírdai mozderők, sajtók s más sokszorosító-készülékek, papír, a nyomdához szükséges sokféle készülék, zeneeszközök, a festészet és szobrászat egész műtana, a sok bútor, íróasztal sat.

Mindezen és egyéb járulékok, a szellemi munka személyzetével és

jelvénykincseivel összekötve, a társadalmi szellemi élet sokalakú alapintézményeinek tényleges testi jelenségét tárják elénk.

B) A lelki-testi szövődéknek (a belső társadalmi összefüggésnek) tisztai és alaki tagoltsága. A szerves idegszövődék az állati szervezet minden részeit célszerű mellé- és alárendelés viszonyaiba hozza. Midőn így ezen saját célját eszközli, ő maga is önálló és fokozatosan összeműködő és közlekedő idegközpontoknak vonatkoztateljes rendszere.

Ugyanezt mondhatni a társadalmi test szellemi berendezéséről is.

Azon szellemi munkaeőrök, amelyek egyenkint és együtt minden társadalmi intézmény központjában észlelnek és gerjesztenek, gondolnak és értékeket meghatároznak, a társadalmi test egyes . intézményeit élet-előmozdító mozgásba és rendszeres összefüggésbe hozzák. Ezek egyes szellemi központjai aztán viszonyítás viszonyába lépnek egymással, amely részint a szabadság (önkormányzat, főség) alapján álló mellérendelés, részint hierarchicus fölé- és alárendelés, fő- és alhatóság. A mellérendeléssel pl. az anyagváltoztatás terén találkozunk, a termelés és vevés szabad folyásában, a munkavezetésben, a legkifejtettebb fölé- és alárendeléssel pedig az államhivatalban. Ezen mellé- és alárendelés helyes alkalmazása az, ami a társadalmi életet a zsarnokság és fejtelenség közönséges zavarától óvja.

1) Ami különösen a tisztai tagoltságot illeti, ez kétféle, t. i. amint az a tisztak vagy működésnek lélektani különbségéből származik, azon tárgy különbsége nélkül, amelynek kedvéért, vagy amely ellen azok visszahatnak, vagy amint azon tárgyak szerint határozza el magát, amelyekre a szellemi működések irányulnak.

A lélektani tagoltságban az érzéklés vagy kezdet és a végrehajtás vagy végpont működéseit különböztetjük meg. És a működés ezen alakjai mind az egyes, mind az együttes munkában ott vannak, részint elválasztva egymástól, részint egészen, részint a legkülönfélébb árnyokban vegyítve. Így pl. az érzéki benyomásokat, észrevételeket, észleleteket befogadó érzéklés, ahol együttes működést végez, majd egyedül van, pl. a statisztikában, majd keverve másokkal, pl. a rendőrségben.

Ugyanez áll az egyes társadalmi intézmények működéséről is. Az önálló észlelési tevékenység oly hierarchicus fokozatot mutat, hogy pl. az általános-érdekű észleleteknek a fensőbb központok csak az értesítés jelvényezése által jutnak tudomására, míg az érdeklés tömegét már a körzetben dolgozzák föl, hogy az a központiak tudta nélkül együttérző (sympathicus) és ráelmélő (reflex) mozgásokba menjen át

A második vagy végrehajtó-tisztnek szintén részint önálló, részint vegyes szervezete van. A hadparancsnokság tisztán végrehajtó-, az állami kormány végrehajtó-, de ismerő-, becselő- vagy értékmeghatározó- és határozathozó-szerv is egyszersmint. Itt is van hierarchia.

Az észrevezés és az akaratnak megvalósítása (végrehajtó-idegtevé-

kenység) közt áll: az ismerő-tehetség működésének, aztán az érzésnek vagy értékbecslésnek és az akaratelhatározásnak szervezése. Ezen háromféle tevékenység mindenütt ott van a társadalmi testben, minden egyházi, vagy világi, gazdasági és nem-gazdasági ügyben. Nem csak egyes szellemi munkások, hanem egész csoportok működnek ilyen három alakban. Tekintsünk bármely nagyobb kereseti üzletet, annak szellemi vezetése több együtttanácskozó fejből álló központot mutat, amely javak kiszámításával, becslése- és műtani kezelésével foglalkozik. A társadalmi test központi szerveiben: tanácskozó-, ítélő-, határozó-testületekkel találkozunk, amelyeknek állami, egyházi, nevelési, tudományos sat. jellegök vagyon. Ezen idegközpontok igen különböző alakúak, elágazók, és valamint a központi, úgy a körzeti területen is sajátosságosan vannak összetéve, a szerint, amint inkább tanácskozó- és vizsgáló-, vagy értékbecslő-, ítélő-, vagy döntő-, parancsoló-természetűek. —

Az egyes szellemi működések lélektani különbségén kívül a hely, ahol, és a tárgyak, amelyekben e működések történnek, szintén tagozást hoznak létre a társadalmi test szellemi berendezésében, még pedig tervszerűt és alaposat; úgyhogy a szükség szerint különböző kerületeknek és tárgyakkal külön szerveik vannak szellemi munkájokra; így a megtelepedésnek, a védelem- és biztosságnak, a gazdálkodásnak, iskola-, vallási és polgári községnek, igazságszolgáltatásnak, rendőrségnek sat. Gondoljunk csak a számtalan hatóságra, igazgatóságra, egyházi, községi tanácsokra sat. Ezek mind külön érintkezésben élnek kerületekkel, de aztán együttesen a központtal is össze vannak kötve.

2) A társadalmi idegszövedéknek is vannak fő központjai és legalsó állomásai. A fő központok és a kerületek közt több-kevesebb középállomás van, amelyek valamint központfelé irányuló tömörülésekben, úgy központból távozó elágazásukban a központi idegténykedést vagy csupán tovább vezetik, vagy azt előkészítve és befejezve módosítják, vagy az önkormányzatnak ráelmélőleg és együttérzőleg önálló, a központi szervekre nézve idegen ténykedéseit hajtják végre. Így van az mindenütt: az egyházban, iskola- és népgazdaságban, az államban a maga központi, tartományi, kerületi, járási, községi hatóságaival, amelyek észelve, ítélve, döntve és parancsolva általában részint önálló (autonomicus) tevékenységi körrel bírnak, részint közvetítő-tag szerepét visznek, részint legfelsőbb bíróságot alkotnak, majd fölfelé értesítenek, majd értesítés nélkül lefelé határozatokat hoznak. A központi tagok a székhelyekbe, a társadalmi test ezen koponyáiba, a középtagok a tartományok középnagyságú városainak gerincoszlopába zárják, ahonnan az egész társadalmi testbe kisugárzanak. Ezen tagoltság a socialisticus társadalomban is szükséges, mert természetes, sőt többoldalú lesz. Valamint a központi agyvelő különféle dúcai rostokkal kötve össze: úgy a politikai és nem-politikai központok is szabályozott közlekedésben vannak a társadalmi élet székhelyeivel. Hogy

milyen fokozat legyen közöttük, az a ténykedés sajátjától, a térfogattól s a feladatok tárgyaitól függ.

Szigorú fölé- és alárendeltséget kivan az akaratelhatározás és végrehajtás. Főnélküli önkormányzás és fejetlenség agyrétek. A határozó-akaratnak a végrehajtó, fölött kell állania; a tekintély vagyis az uralkodás, kormányzás, vezetés, felsőbbség, kizárólagos döntés felállítás és biztosítása conditio sine qua non-ja a társadalomnak. Ellenben a határozatot megelőző tanácskozásban, valamint általában a gondolkodás és értékbecslés dolgában semmi fölé- és alárendelés sem lehetséges.

A fölé- és alárendelésnek azonban természetes határa van. Ha a ténykedési és alaki fölérendelést a részténykedések, központosítások önállóságának rovására túlhajtják: az téves központosítást szül, aminő az emberek hiúságánál, uralomvágyánál fogva, fájdalom, az emberiség egész történelmén mint veres, jobban mondva véres vonal húzódik keresztül. Hányszor nem ragadta pl. magához császári-pápai jogbitorlással az állam az egyházat és tudományt, holott az együttes akarásnak, cselekvés- és védelemnek képezi külön szervét! Hány egyház nem enyészette magába az államot! S nem látjuk-e e jelenséget napjainkban is? Nem annyira vagyunk-e már az összpontosításban, hogy úgyszólván a csőz-állomásra is kormányengedély szükséges; hogy a tartományok, kerületek, községek, amelyek népgazdasági, nevelészeti, egyházi és más tekintetben egészen különböznek, a magok sajátos helyi ügyeikre nézve egy központi képviselőtestülettől kapják nem csak fő, hanem különös törvényeiket, sőt tanmódszeri utasításait is, mint az igen bölcsen (?) nálunk is történik!?

E téves központosításokat gondosan kerüli a szerves természet, midőn az idegrendszerben különböző központokat jelel ki, a nélkül, hogy rendkívüli esetekben a „főnsőbb beavatkozást” kizárná. Szépen követte a természet e működését Carey is a helyi központok sokasításával. És habár az emberi társaságnak eszes voltánál fogva nem is lehet mindenben a természetet utánoznia; de ahol ez a társaság helyes szervezésére is igen célszerűen alkalmazható hasonlóságot mutat, ott épen az ész parancsolja az utánzást. Az idegrendszer nem szokatlanul egyszerű valami, amely a maga egységével az egész szervezet egységét föltételezi, hanem végtelenül sok viszonylag egyértékű részből együvérendelt rendszer, fölismerhető egyszerű központ nélkül. A testi berendezésben sehol sem látható valóságos absolut egység. Az egész szerves természetben nem létezik egy egyszerű bonctani központ, amelyből valamennyi ténykedései kiindulnának. Azért a lélek egyszerű székhelyének föltételéről is nemegy lélektanár mondott már le.

Pontosan vizsgálván a dolgot, azt látjuk, hogy egyetlenegy nagyobb társadalmi testnek sem volt még föltétlen egysége, még egy családnak sem. Mennyi mindenféle dolog nem történik az állam, egyház, iskola, tudomány központi szerveinek tudomásán kívül!

A termelés és megosztás folyamata jelenleg is sok helyi központot mulat; és maga a socialisticus állam sem lehet el annak nagyobb-kisebb központjai nélkül, amelyeknek egymásközi ellensúlyát a termelés és szükséglet ágainak elválasztásával a szükség és készlet arányában közvetíti; egyáltalában a társadalmi anyagváltoztatás föltétlen központosításáról le kell mondania s olyatén központi befolyással elégednie meg, a milyenek az állati test tengélete van alávetve. A socialismusban e befolyás nagyobbodni fog, a nélkül, hogy azért a táplálás folyamata a maga viszonylag nagy önhatóságát elveszteni.

Magok a politikai központi szervek szellemi munkája sem föltétlenül egységes. Az állam kormánya nem képes a maga szellemi erőivel a társadalmi test politikán kívüli központi ténykedését végezni; ebbeli erőlködésének, mindenhatóságra való törekvésének bábeli zavar a következménye, mint azt a történelem nemegyszer bizonyítja. Csak ott győzi a munkát a kormány és dolgozik természetszerűen, ahol a túlnyomóan gyakorlati és egységes gépi ténykedéseire külön központi szervezkedést, mintegy kisvelőt, teremt magának a gyütudatos mozgás központjául. Mellette az egyháznak, iskola- tudomány- művészetnek sat. más központjai vannak. Maga a kormány szellemi munkája is minisztériumokra, központi állomásokra és referátumokra oszlik. Mennyi szerencsétlenséget, boldogtalanságot szültek már és szülnek most is a kormányok ebbeli túlkapásai, a magán emberek, családok, üzletek, egyesületek, szövetkezetek, testületek belügyeibe való illetéktelen avatkozásai, megszállásai! Mintha a nagy államokban okvetlenül merev központosítás volna szükséges, azt kézzelfoghatólag cáfolja meg Maurus Henrik (*Die moderne Besteuerung*, 1870. 306-8.1), üres szólamnak s minden tekintetben veszedelmesnek, másrésről meg a decentralisatiót okszerűnek tüntetvén föl. Mindezen lelki-testi alapintézkvények összhangzó működésére iskolázás, begyakorlás, üzleti ügyesség, testületi szellem, szövetkezeti tudat, lefelé tekintély, fölfelé engedelmisség szükséges, hogy így az egyes működési körök összeszokjanak, a közös ténykedésben a fölé- és alárendeltség viszonya szerint mozogjanak s képzettségük által a sikert biztosítsák, így pl. a tétéles j o g o t nem csak törvényhozás útján megállapított tevéleges szabályok és jogi jelvények betűi teszik érvényessé és tekintélyessé, hanem eleven ereje csak akkor lesz, ha a társadalmi testet szilárdan megalapított igazi jogi hangulat, kifejlesztett és nevelt jogismeret, meggyökeresedett jogérzék, tapintat és engedelmisség díszíti; ha a jogosság a népnek úgyszólván szokásává lett. Ahol e föltételek nem találhatók, ott írott alkotmány, törvény, rendelet, parancs nem segít. Ugyanez értendő a vallásos hitről, erkölcsről, szokásról, a műtani értelmiség- és hagyományról, a valódi szabadságérzékéről és tekintélyről. Nem a betű szüli őket, hanem a szoktatás és oktatás vagyis a nevelés.

Tüzetesebben és remekül van ez fejtegetve Sch ä f f l e Bau und Leben etc.: művének I. kötetében a 351-391. lapig.

III. FEJEZET.

A társadalmi lélektan alapvonalai.

I. Szakasz.

A társadalom szelleméletének általános jelenségei.

46. §. A szellemi gyűmunka megoszlása és egyesülése.

1) Mindazt, amit az egyed szellemélete élénk tár, a társadalmi test szellemi működésében is föltaláljuk, de dúsabb fejlettségben, nem mint egyedi szellemnyilvánulások pusztá egymásmellettségét, hanem mint a népek tagolt szellemi gyűmunkájának egymásba fogódzó rendszerét. A külön csoportok együttesen egy egységes összhatást eredményeznek, amelyet Pál apostol a korinthusiakhoz írt I. levelében legszebben, legteljesebben rajzolt, még pedig a társadalmi test legalsó testi alapjától kezdve föl az eszményi, természetfölötti csúcsáig, amely Krisztus által Istenben van. „Különféle adományok vannak, mondja, de Isten csak egy; különféle tisztségek vannak, de az Úr csak egy, különféle erők vannak, de Isten egy, aki mindent eszközöl mindenben. Mindenkinnek szellemi adományai a közhaszonra szolgálnak. Mindent ugyanazon egy szellem eszközöl és kiosztja mindenkinnek a magáét, amint akarja. Mert hiszen a test sem egy tag, hanem több, de a test egy. Azon részei a testnek, amelyek leggyöngébb éknek látszanak, a legszükségesebbek, és amelyek nem jól állanak, azokat díszítjük föl legjobban. A testben nincs szakadás, hanem a tagok egyformán egymásról gondoskodnak. És ha egy tag beteg, beteg valamennyi, és ha egynek jó dolga van, annak mind örül. De ti Krisztusnak teste és tagjai vagytok, mindegyik a maga része szerint.” Valóban, oly szervezete a társadalmi testnek, amelynél remekebbet senki sem állíthatna föl! Egyedek, családok, csoportok, a népgazdaság, társalkodás, nevelés, a polgári műtan, a tudomány, a szépművészet, az állam, egyház, mindegyik külön szellemi erőt vesz igénybe az általános emberi adományokból külön hivatásaira; de mindnyája a szellemi munkaságnak az egész társadalmi testet átható megoszlása-, tagozódása- és egyesítésében együttesen egy szellemi gyűerőt képez, amely az egyes ember szellemi össz munkáját messze túlhaladja. Így a szellemi népélet többé nem egyes szellemi tények sorául tűnik föl, hanem mint tényeknek, n é p-s z e l l e m n e k, gyűerőnek egésze, amely a társadalmi testhez mint eredmény és szellemi össz működés törzse tartozik, jóllehet egyedekben működik; mert az egyed magán szellemi működését is az együttes szellemélet befolyásolja. Világosan látható ez már a g o n d o l k o d á s működésében is. Ugyanis, midőn mindenki a n y e l v b e n lekötött fogalmakkal gondolkodik, akkor az ismerés azon eszközeivel dolgozik, amelyet az egész nép nyelvalkotó szellemi munkája teremtett. A nyelvkincs azon egész utángondolás tömörített eredményét tartalmazza, amelyet az

emberi szellem a képzelhető világra előidőktől fogva irányított volt. Magokat a logikai törvényeket is az együttesen dolgozó gondolkodás művelődéstörténeti úton állapította meg. A logika szerint gondolkodó egyén az egész embernem gyűjtötte logikai tőkével dolgozik. Épenúgy áll a dolog az érzés- és akarással is. Egy ember sem szabadulhat a maga magán tevékenységében a nyilvános izlés, a közsokás, tételes jog befolyásától. Mindenütt a vizsgálás, értébecslés, tanácskozás és határozás, parancsolás és végrehajtás tagozott szellemi munkája vehető észre, nem csak az államban és községben, hanem a családban, a nép-gazdaságban, iskola,- templomban is sat.

Ezen tagozott szellemi munka továbbá állandó viszonzhatásban van az összeséggel, a közönséggel, amelyet serkent, s amely viszont őt serkenti.

Míg az ismerő, érző- és vágyó tehetségnek külön idegkerületeit s ezek megosztott munkájának egyesülését csak gyanítnunk lehet: addig a nép szellemi munkáját illetőleg ez nyilvánvaló dolog. Az emberi egyedek minden különbségük dacára is szellemileg egynemű egységek és ennek alapján ugyanazon szellemi gyűerőnek, ugyanazon közönségnek tényezői. A képzelés folyamatának psychikai szerkezetéről csak fölötte keveset tudunk: a társadalmi testben azonban a társadalmi szellemmunkának mind megosztlását, mind egyesítését tisztán ismerjük.

Hogy a társadalmi testben szétosztott szellemi gyűerő végtelenül gazdag és okszerűen rendszerezett lelki-testi szervezettel és e szervezet igazi társadalmi alkattal bír, azt már kimutattuk fönebb.

2) De a társadalom lelki-testi összeréje mennyiségileg korlátozva van, kimerülhet. Ennélfogva a szellemi munka is a lelki-testi összerő pontosan meghatározott nagyságához van kötve. Használás által a lelki-testi erő kimerül, s az összerő azon részét, amely valamely szellemi ténykedésnek erősítésére fordítatott, egy másik szellemi ténykedéstől el kell vonni. Ugyanez áll a társadalmi szellemműködés lelki-testi alzatáról is.

A „nyilvános szellem” mihamar ellankad: azért újra össze kell magát szednie vagyis az elhasznált erőt pótolnia. Ha valamely irányban hathatósabbban dolgozott: akkor más irányokat elhanyagol; mert ereje nem terjed odáig, hogy a gondolkodás, érzés és cselekvés minden különböző ténykedését egyidejűleg és bensőbbben hajthatná végre. Ez annyit jelent, hogy a társadalmi test szellemi felfogó ereje korlátozott. Összpontosítható ugyan, de sohasem minden támadási pontra egyszerre. És fordítva, sok tárgyra irányítható, de csak gyöngye áramlatokban, és meg-sokasított tárgyakra egyszerre és előbbi erejében nem. Ha többoldalú, nagyobb eredményt akarunk elérni: akkor a társadalom lelki-testi alzatát szaporítanunk, a szellemi munka eszközeit iskolázás, gyakorlás által, továbbá a közlekedésügyet, sajtót, a nép elemi képzését fejlesztenünk szükséges.

47. §. *A társadalmi tudat fogalma, kiterjedése és ellentétei.*

1) Az egyedi lélektan tudata a társadalmi szelleméletben is észrevehető. Nem mindenik eszme jut az általános tudatba vagyis a központi gyűszervek, vagy épen valamennyi egyed tudatába. De különös esetekben minden neme az eseményeknek a társadalmi tudat küszöbén is átléphet, csak fokozzuk rendkívülien az azokat kísérő lelki- testi mozgást hírlapi lármával, tüntetésekkel, hirdetésekkel, központi s más közegek belevonásával sat. vagyis fokozott nyilvánossággal.

A társadalmi szellemi munka háztartása sem lehet el a küszöb határa nélkül. Ugyanis, ha a társadalmi testet mindazon számtalan érzéki benyomás és tény egyszerre izgatná, amely a társadalmi élet egész körében előfordul, akkor abban igen nagy zavar támadna. Ennek elhárítására van a küszöb mint ingerzár. Azért oly állam, amely a társadalmi test legcsekélyebb kerületeinek eseményeit is központi tudatába akarja vinni, ingerlékeny, izgatott lesz, mint az olyan egyed, aki magát mesterségesen idegessé teszi; a következmény szellemi és nemsokára lelki zavar. Fordítva, azon államnak, amely az egységes összérdekeket is a központi tudat küszöbe alá ejti, nincs meg a szükséges egysége s felbomlik.

Az öntudati küszöb eme ténye aztán nem csak a központi tudat képviselőire, hanem az azon kívül működő szellemi munkásokra nézve is előnyös. Mert ha a központi tudat mindent rögtön megtudna, akkor az uralkodó érdekek és vélemények minden új eszmét csirájában elfojtanának, s így a haladás lehetetlen lenne: míg így a központ kikerülésével csendben forrnak, tisztulnak s a központi s egyetemes tudatba csak kellő időben jutnak és gyakran ellenállhatlan hatalommal érvényesülnek. A felületes észlelő ilyenkor úgy látja, hogy kis okokból nagy dolgok származtak; pedig csalódik, mert a küszöb előtti gyűtés, forrás, tisztulás sokáig tartott, és most már nagy hatalommal lép föl az eszme a tudat küszöbére, s néha egy közönséges ember, sot hamupipőke föllépése is elég a megérett gyümölcsnek leszakasztására.

A szerves testben csak a központi tudatos és nem-tudatos idegműködés ellentéte vehető észre; s csak a képzelem vehet föl a meghosszabbított-velő körében, a hátgerinc dúcaiban, a sympathicusban és a sympathicus rendszer kisvelőiben, minden egyes idegsejtben, sőt minden szerves sejtben egy mélyebb tudatot, amelyet a központi tudat rendszerint észre nem vesz. Ellenben a társadalomtudomány végtelen sorát veszi észre a különös, concentricus s egymást átvágó tudatköröknek?

Kiterjedésre nézve végtelen fokozatot találunk a központi kormányközegek vagy szervek átfogó tudatalakjától a helyi igazgatás közegeinek legszűkebb tudatáig, a néptudatnak a nagy világ- és nemzeti kérdések iránti érdeklődésétől a legkisebb helyi érdekekért való nyárspolgári fölhevüléseig. — Továbbá minden különös nemére a működéseik kü-

lön tudatkör létezik: állami, egyházi, ízlési, társalkodási, népgazdasági, családi, baráti sat. „szellem” élteti az egy hivatás elemeit.

Míg a szerves testben csak a központi lélekéletről van tudomásunk; ellenben azon ráelmélő-hatások belső mivoltáról, amelyek az idegrendszer szűkebb köreiben kicserélődnek, semmit sem tapasztalunk: addig a társadalmi testben az alárendelt közösségek belső eseményeinek szellemi lényét is észreveszszük.

Az újabb egyedi-lélektanok a „kiterjedés” neve alatt az idegfolyam elterjedésének különböző távolait értik az idegrendszer különböző kerületein és az egyes emberi tudatról azt teszik föl, hogy az testileg erős idegáramlatoknak a központi idegszervekbe való benyomulásától függ. A társadalmi testben a „kiterjedés” a jelvényeknek a nép szűkebb, vagy szélesebb köreiben való kicserélődése, amelyet minden egyes mozzanatában észre lehet venni. E kiterjedés egyes jelenségeire a nyilvánosság nevet bírjuk, de amelyről a II. szakaszban lesz szó. De már itt lehet kimondani, hogy oly teljes öntudat, amely a társadalmi test minden egymás mellett és után eléforduló szellemi eseményeit tartalomra és időre nézve teljes egységben magában foglalná, a társadalmi testben sincs. Ennél fogva a nemzet, az emberiség „én”-je, „öntudata” is csak bizonyos viszonylagos érteményben állhat meg.

3) Valamint az egyedi, úgy a társadalmi szelleméletben is a különös „szellemáramlatoknak” ellentétesen változó emelkedését és sülyedését veszszük észre mind a központi, mind a körzeti tudatkörök küszöbe fölé és alá. Az újabb lélektanárok szerint ezt a feszültség okozza, amely-nél fogva a lelki-testi erők kimerülnek s így váltakozva némelyek túlsúlyra jutnak, némelyek sülyednek, amiből ellentét leszen. Annyi bizonyos, hogy a tudomány- és művészetben, a nyilvános erkölcs- és jogban sok ellentétet mutatnak az egymást fölváltó iskolák, ízlésirányok, elvek, célzatok. Sőt, az egész népszellem is majdnem rendes váltakozást, ingadozást mutat egész a szélsőségekig. Az ellentét törvénye ott látható az ismerés és hívés folyamában, a népézés értékebecslésében, amint a „hosiannah-ról „feszítsd meg!”-re megy át, az akarás- és cselekvésben, midőn kormányrendszerét sat. változtatja. Örök jövés-menés mindenben! Az államvezetés mesterei is -a nép közönyére, eltompulására számítnak bizonyos rendszabályokat illetőleg, amelyek elejente vihart keltettek. Mily kitartókká teszi a párttörekvéseket azon remény, hogy a közönség szellemi iránya ellenkezőre változik! Néha nem is változik az, hanem az unatkozás átka fog ki rajta. A változó divatnak tágasabb érteményben mindenre van kisebb-nagyobb befolyása. Az ellentét törvénye sokféle hátránnyal és elfajulással jár ugyan; de szellemi elposhadás, egyoldalú vészes irányok megcsontosodása és diadalmas áramlatok túlzásai ellen is biztosít; és egy új ellentét fölülkerekedésével a félreismert igazság jut érvényre. Innen azon jelenség, hogy oly rendszerek, amelyek a hatalom minden eszközével, ravaszsággal, vesztegetéssel, népámítással örökre biz-

tosítva hitték lenni magokat, az ellentét törvénye alatt egy éjjel dülnek össze. E törvényből magyarázhatni meg a világtörténelem színpadjának nemegy szörnyű drámai, tragicus s tragicomicus jelenetét. Ez biztosítéka a megzavart egyensúly helyreállításának; mert a szellemi népeletnek e törvénynél fogva újra és újra azon mederbe kell visszafolynia, amely természetének megfelel. E törvény is fontos mozzanat tehát a nép szelleméletének háztartásában.

A társadalmi tudat fejlődésébe, különösen az ellentétekbe helyezi a socialismus is diadalának reményét, mint azt *L i e b k n e c h t* (Zu Trutz und Schutz. 4-te Aufl. 1874. 4-7. 1.) következő szavai mutatják: „Az utósó (francia-poros) háborúban a gyújtógolyók és égő városok és falvak világánál két világ körrajzát ismerheté föl a szem: itt a régi világ képviselőit, megvetést és gyűlöletet hirdetve a szomszédnép ellen, az embergyilkolást az ember legfőbb céljául állítva oda, minden lehető eszközzel szenvedélyeket izgatva, a gondolkodást elfojtva és szűkkeblű, vakbuzgó hazafiság oltárán az emberséget feláldozva, — ott az új világ képviselőit, nyugodtan állva a tomboló ár mellett, józanul a nemzeti őrzöngés orgiái közepett, ingatlanul a szemrehányásokkal, vádak-, támadások-, üldözésekkel szemközt, emelt homlokkal kiáltva oda az ellenfeleknek: „Amire ti a legelső kötelmek bélyegét sütititek, az előttünk *e r k ö l c s t e l e n* dolog; amit ti legfensőbb javaknak hirdettek, ellenkezik az észszel és igazsággal. Az emberek testvérek, akiknek szeretniök, nem gyilkolniuk kell egymást Ami nektek dicsőség, becsület, az nekünk barbárság. A háború, ha legdicsőségesebb is, vétek az emberiség szent szelleme ellen, szerencsétlenség a győzőre úgy, mint a győzöttre. A haza szó a ti ajkaitokon, reactionarius, műveltségellenes fogalom. Belöletek csak előítélet és önzés szól; de az emberiség érdeke le fogja győzni a ti érdekteket; diadalaitok siettetik bukástokat!

Nem első ízben áll így két világ egymással szemközt. A régi Róma hatalmának tetőpontján áll. A nagyok mesés pazarlásban élének, míg a néptömegek tompa szolgaságban sínlődének. Ekkor hirdetni kezdik a szegényeknek az evangéliumot; ezeknek lelkiösmerete feltámad az embertelen lealacsonítás ellen, a szabadság, egyenlőség, testvériség társadalmi tudattá kezd fejlődni; a hatalmasok kinevetik, megvetik, lassankint rettegni s végre iszonyúan üldözni kezdik az új világ tanát. Eltiltják az „állam és társadalom” ellenségeinek a gyülekezést: azok a Katakombákban jönnek össze; a halált mosolylyal fogadják, mondván hóhéraiknak: »Ha ügyünk isteni, akkor nem rombolhatjátok le; ha nem, akkor nálatok nélkül is összeomlik;» és a hóhérok elvetvén a bárdot, keresztyénekké lesznek, s a vértanuk vére a keresztyénség magvává leszen. Így keletkezett egy új társadalmi érzület, amelyet háromszázad iszonyú üldözései sem bírtak elfojtani.”

Mellőzvéen itt Liebknechtnek a keresztyénség ellen tudatlanságból szórt rabulisticus nyilait, csak a legújabb időbe kíséjük őt. „A múlt

században, amikor a polgárság politikailag elvala még nyomva, egy új világnézet fejlődött, amely szöges ellenmondásban állott az uralkodó társadalmi tudattal és azt végre szellemileg legyőzte, és ezen erkölcsi győzelemre az anyagnak kellett következnie a francia forradalomban.

Amily szerepet játszott az órómai világban a keresztyénség és a múlt században a polgárság, ugyanoly szerepe van a mai polgári világban a socialismusnak. Valamint akkor, úgy most is feltámad a lelkiösmeret a nyersanyagelvűség ellen, amely minden eszményiség nélkül szűkölködik és az embert barommá és áruvá alacsonítja. Valamint akkor, úgy jelenleg is a szegények és kitagadottak azok, akikből az új világ magvai keltek; valamint akkor, úgy most is nemzeti előítéletekkel van dolgunk; de a socialismus annyiban előnyben van, hogy a tudományban hatalmas támaszát bírja, jóllehet a tudomány papjai legnagyobb részt a mammon szolgálatában állanak; nem csak érzésnek, hanem értelemnek is tárgya a socialismus, mint amely az uralkodó társadalmi viszonyok tiszta ismeretén alapszik és határozott, megvalósítható programmal bír. A munkások érületében és fejében gyökerezve, a socialismus sem ravasz-sággal és erőszakkal, sem sophisticával, sem rendőrség- és gyútűpuskával ki nem írható; mindenik munkásban rejlik egy-egy magva a socialismusnak, tudva vagy nem-tudva, jobban vagy kevesebbé kifejlődve; és az új világ ezen magvát elfojtani nem lehet. Itt nem segít a tagadás, a strucpolitika, a följelentés, a mészárlás. A munkások meghalhatnak meggyőződésükért, mint a keresztyének; de a vértanuk sohasem csökkentik a hívők seregét és csak siettetik a socialismus győzelmét, amely már társadalmi tudattá erősödött; a társadalmi tudat pedig a történelem tanúsága szerint mindig megvalósítja tűz-víz dacára is eszméjét.”

48. §. *A népszellem.*

Előszeretettel szemléli minden nép és ennék minden szűkebb köre saját szellemének külső lenyomatát, hogy úgy mondjuk, ábrázatát, amelyről vallási, állami, tudományi, szépészeti, családi, hivatási sat. tevésének-vevésének sajátosságai visszatükröződnek. Azért nem csodálkozhatni, ha a népek ősidőktől fogva sajátos szellemet, gyűszellemet, néptudatot tulajdonítottak magoknak; s ha ez az emberiségre, fajra, törzsre, osztályra egész a családig kiterjedett. Ebből láthatjuk, hogy ha nem is föltétlen, de viszonylagos népszellemről igen is beszélhetni. Ez a gondolkodás, érzés és vágyás bizonyos közös sajátosságában nyilatkozik, amely az egyeseknek mérvesszőül szolgál s őket tanágazataikra, iskoláik-, tanrendszereik-, elveikre sat. nézve akár az igazság, akár a tévedés körében összetartja, úgyhogy egyesek egész az ostobaságig és gyavaságig vetik neki alá magokat. Az eleven jog, a nyilvános erkölcs, az állás- és hivatásszerű műhagyomány nagy befolyással van az egyesek gondolkodására, érzése- és cselekvésére. Csak a mai életben nézzünk szét, s önként szemünkbe ötlük, hogy az érzés és akarás tévedései, mint

valami erkölcsi ragály, egész népeket fogva tartanak; mindenféle értelmi ficammal, ízléstelenséggel, erkölcstelenséggel találkozhatni.

Közszellem nélkül a társadalom minden pillanatban ismét rétegekre, személyi parányokra oszlanék. A politikát, mint a társadalmi fejlődés vezetésének mesterségét, nélküle gondolni sem lehetne.

Természetes, hogy e közszellem nem születik az emberrel, sem egyszerre nem áll elé; hanem bizonyos időre van szüksége, hogy kölcsönös elsajátítás, elhagyás és alkalmazkodás által az egyeseket összekapcsoló egészszé fejlődhessék; ami a társadalmi testben annyival tovább tart, minthogy az egyes embernek is elég időre van szüksége, hogy jellemes, öntudatos lénynyé legyen. B u c k l e az erkölcs történeti állandóságáról beszél. Ennek legfőleg az egyszerűbb életviszonyok közt lehet némi alapja, az enyim és tied legegyszerűbb vonatkozásaiban, a magánosok és magánosok közti állandóbb viszonyok közt, a családtagok, a férfi és asszony, gyermekek és szülők közti viszonyokban; de az állam, egyház, népgazdaság sat. szövevényesebb viszonyaira nézve nem áll. Ugyanis a sokféle társadalmi nyomor, amelyben az emberiség nagy tömege nemzedékről nemzedékre mint örökös betegségben sinlődik, épen onnan származik, hogy a valódi nyilvános erkölcs még nem emelkedett érvényre. Magán polgári morált a keresztyén családok közt találhatni ugyan; de a capitalismus, nevezetesen a tőzsde rablásai, amelyek törvényszerűen fosztogatják ki a néptömegeket, a katonai önkényuralom, amely a népeket mind anyagilag, mind erkölcsileg sáskaként pusztítja, elég világos jelei annak, hogy a nyilvános vonatkozásokra még nincs meg a nyilvános morál.

De hát mily folyamaton keresztül fejlődik ki a hagyományos belátás, ízlés és akarás? Kétségtől az első a l a n y i belátásoknak, ízlésnézeteknek és akaratmeghatározásoknak a nép tapasztalásává, ízlése- és szokásává való megsűrűsödéséből származik az, ismétlés, példa és közlés vagyis társadalmi kiválás útján. Újabban divattá lett a társadalom alakjait, az erkölcs és szokás alakulását, a nyelv alkotását, a vallási hit összefüggését szerves fejlődésnek tulajdonítani. De helyesen mondja ezt tévedésnek Lotze. Ugyanis, mint már fönnebb érintve volt, minden szellemi közbirtok bizonyos időkört tételez föl, amelyben az egyesektől természetök szükségességénél fogva létrehozott adalékok elsajátítás, elhagyás és alkalmazkodás útján egy összfűgő egészszé olvadnak. Csak egyes eleven szellemek tesznek ki hatásos pontokat a történelem folyásában; s az általánosnak, hogy megvalósuljon és hatalommá legyen, előbb azokban egyedi elevenséggé kell sűrűdnie s úgy aztán a visszönhatás folyamata által általános érvényre jutnia. Ebből nem nehéz belátni, hogy a közszellem kitevő részeinek összefoglalási módja nagyfonságú dolog. Mert ezen összefoglalás szerint különböző lesz a közszellem, a néptudat is, nevezetesen: szűk, teljes, állandó, megszakítatlan, élénk s ezek ellenkezője.

Jóllehet pedig a népszellem minden egyes néptagban és a társadalmi test számtalan alközületeinek mindenikében megvan: azért mégsem állítható, hogy az csak egyes szellemi tényeknek mint hasonló párányerőknek összesége. Mert ezek a tények tisztán általában nem találhatók; mindegyik egyed a maga gondolkozásában, érzése- és akarásában a közület, (az emberiség, faj, nép, testület, egyesület, társaság, család sat.) szelleméből való szellem, s együttesen számtalan egymást kiegészítő hivatási értelmiségek egészét alkotnak, amelyeknek ugyanazon nyelvben ugyanazon lélek-testi műtanuk van a szellemi tevékenységre, s így rokonok és együttes működésre képesek.

„Természetes, mondja Schäffle (Bau und Leben etc. I. 420-4.), hogy a közszellem, gyűszellem, „tárgyilagos” szellem nem vehető olyan értelményben, mintha az az egyesek közti közvetítő reál viszonyhatások nélkül valamennyi fölött mint e g y s z e r ű mi lebegne, vagyis nem volna egyszerre sokban, nem volna egyedi szellemi feszerőknek rendszere. Ennek ellenmond a tapasztalat, nem csak a társadalmi, hanem az egyedi lelket illetőleg is. A „népszellem” is mint eleven és nyugvó értelmi, érzési és akarási hatályok összetartozó egésze tűnik föl. Ez egészet a maga jelenségeire nézve „szellem”-nek nevezhetjük, bár sohasem mondhatjuk meg, mily viszonyban áll egymáshoz az egyed- és népszellem „mibenléte” (das Ansich). A népszellem úgy tűnik föl, mint szellemi hatályoknak és feszerőknek az egész történeti szellemmunkától fölhalmozott, szakadatlanul tovább-hagyományozott, mindenik nemzedékben módosított, sokoldalúan tagozott rendszere, amely a néptest valamennyi cselekvő-elemére terjed és az egyeseket e g y szellemi gyűerővé egyesíti. Teljes realitással, az eszmék folytonos jelvényi közlése által származik a népszellem, a szellemi gyűerő, épenúgy, mint azt más megvilágított eszmékhez hasonlóan a szentírás határozza meg: „Sokféle adomány van, de a szellem csak egy; sok a tag, de a test egy.” Ezen szellemi gyűerő tehát nem egyedi termény, hanem minden elődök és kortársak munkája által tőkésített. Szellemileg minden egyed családja, nemzetsége, népe, reál gyűszellemének terménye vagy folytatása; minden egyesnek munkeredménye nem egyéb, mint az előtörténet közösségéből leszármazott, egyedileg kifejezett közszellem. Továbbfejleszthető ugyan, de sohasem lesz pusztán az egyednek tüneménye. Itt az egész fölötté áll az egyednek; és az apák erényei és vétkei ismétlődnek az utódokban, mint azt ismét a szentírás fejezi ki leghatározottabban. Egy ember sem áll egyedül, mondja Herbart (IX. Bd. 385.); és egy korszak sem önmagának terménye; minden jelenben a múlt él; s amit az egyes ember maga személyiségének nevez, az a szó legszorosabb értelményében nem egyéb, mint amit a társadalom, amelyben él, mint szellemi közvagyonot bír és kezel.” Mily korlátolt agyúak tehát, legyen közbe mondva, azok, akik minduntalan eredetiségökkel bögyeszkednek!

Erre nézve Wie de F. a „Die neue Gesellschaft” folyóirat 1878-diki

6. füzetének 290. lapján fején találja a szeget, midőn megrója Engelst, hogy egy gazdasági törvény fölfedezését Marxnak tulajdonítja. „Mink, mondja, sem Marxt, sem Proudhont nem tekintjük e törvény fölfedezőjének; mert azt minden józan gondolkodó fölfedezi. Általában, tudunk kell, hogy a gondolatok épenoly kevéssé lehetnek föltétlen tulajdon, mint az anyagi javak. Az úgynevezett új eszmék, törvények vagy elméletek, közvetlenül, vagy közvetve, az egész társadalomnak szüleményei; minden eszme, alapjában véve, társadalmi eszme.”

Egyébiránt nem akarjuk feledni, amit fönnebb említettünk, azt t. i. hogy a népszellem, társadalmi tudat sat. fogalmak csak viszonylag jogosultak. Hogy mi annak föltétlen mibenléte, azt csakúgy nem ismerjük, mint az anyagot, s mint természetfölkötiről a pozitív tudomány nem is akarhat róla szólni; az a hit körébe tartozik, ahol a szellemi és anyagi mögött rejlő reálhoz csak a jelvényes szemlézés fátyolozott szemével közeledhetni. A dolgok belső „mi”-jének kérdése csak akkor lenne ismerő-tehetségünkre nézve döntő, ha a világ megteremtése volna feladata. Ámde rendeltetése csak az, hogy a meglevőt fölfogja, és belássa, hogy minden lét csodás; hogy azt mint jelenséget megismerheti, de végoka rejtély marad. Nekünk legfölebb is képzelünk lehet egy társadalmi lelket, egy mindszellemet; az egyeseket túlélő szellemi együttes erőt, gyüerőt azonban tagadni nem lehet. Ámde a társadalomtudományra nézve ezen tény maga is elég nagyfontosságú. Mert, először, igazolja azt, hogy a szellemi erő csak a társadalomban emelkedhetik lehető legmagasabb fokra. Másodsor, bizonyítja, hogy lehetséges közszellemü erkölcsi és igazságos érzületet létesíteni. Harmadsor, mivel a legelső lángész is a nép szelleméből és történetéből való szellemnek bizonyul be, meghajtja az egyedi kevélységet, amelynek épen nincs mivel kérkednie, hanem mint szerencsésebbnek a mostohán megáldottaknál többet kell tennie s ezek iránt emberségesen, segélyzőleg viselkednie.

II. Szakasz.

A társadalmi tömegeknek a vezető-központok köré való szellemi fölé- és alárendelése.

49. §. *A szellemi vezetés vagy a cselekvőleges tekintély viszony.*

Hogy a szellemi gyüerő összhangzó működésére okvetlenül szükséges, miszerint a társadalmi tömegek egyrésztől egymással viszonyhatásban legyenek, másrésztől bizonyos vezető-központok körül mozogjanak, azt már fönnebb is hangsúlyoztuk. Ily központod nélkül a nép szellemi mozgása vészes zavarnak van kitéve, mint azt a történelem nemegy lapja igazolja.

Ezen fölé- és alárendelésben a társadalmi szervezet csak a szerves

test idegrendszerét utánozza, A szerves szövédékek egyes részei ugyanis itt is kerületekre, rétegekre oszlanak, amelyekbe az idegrendszer kiágazik. E kerületek és rétegek tatarozott idegsejtek és idegcsomók mint mellérendelési központok körött csoportosulnak, s az állati test az idegek összefüggő rendszere által egységes viszonyba jó s összhangzóan működik. A társadalmi test összetételének összhangzata is csak ilyen utón létesülhet, csakhogy ennek a fölé- és alárendelésről tudomása is vagyon. Igazi ragaszkodása soknak a legkiválóbbhoz elve a fennálló rend biztosításának, mondja Herbart (Aphor. IX. 445. s k. 1.).

A szellemi fölé- és alárendelés fogalmából önként következik, hogy abban két tényező van: a tekintély cselekvő, vezető, uralkodó, és a tekintély szenvedő, engedelmeskedő tényezője, azaz a tömegek szellemi visszahatása a vezető-elemekre.

A társadalom mellérendelési idegbeömlése (innervatio) általános tény; mindenütt ott találjuk a tekintélyeket, mint vezető szellemi központjait a tömegeknek; s a társadalmi test csak mint ezen szellemi rétegviszonyoknak rendszere képes okszerű összmozgást eszközölni. Midőn Plato bölcsekre kívánja bizni az uralkodást, egészen természetes dolgot kíván; mert a vezető-szellemek aristocrátiájának eszméje természeti szükségesség. Van ugyan minden társadalmi hivatásban több, vezetésre alkalmas egyén; de a szentírás erre nézve is a legjobb utasítást adja, mondván: „Sokan vannak a hivatottak, de kevesen a választottak.” E kevés választott jogosítva, sőt kötelezve van a tömegeket vezetni. És a tömegek ezt nem vehetik megrövidítésnek; sőt hálával kell fogadniok azt, hogy a jobb szellemi munkásságának gyümölcseit ők is élvezhetik, mintegy a legfőbb eszményi javaknak communismusában élhetnek. Természetes, észszerű dolog, hogy a gyöngé az erősre, a tudatlan, az oktan az okosra támaszkodják vagyis tekintélyt ismerjen el benne, ami annyit jelent, hogy szerinte gondolkodják, érezzen és akarjon vagy engedelmeskedjék. Ez az úgynevezett tekintélyben való hit, amely, minél jobban lármáznak ellene, annál nagyobb mértékben van meg ma is. Csak az elfajult tekintély ellen van joga tusakodni a tömegnek.

A tekintély hite bizonyosnak tart valamit minden további bizonyíték nélkül; közvetlen meggyőződése van arról, hogy amit a tekintély gondol, ítélt és akar, az igaz, értékes és erkölcsileg jogosult. És ez így volt, így van s így lesz, míg emberi társaság lesz. Ennélfogva igen következetlenek azok, akik örök tekintélyviszonyban élnek, de a vallási tekintélynek már csak említésére is tűzbe jönnek, azt vélvén, hogy az sérti az észet, az emberi méltóságot.

Sőt minél több észre tesz szert a társadalom; minél nagyobb tért foglal el munkamegosztással a szellemi tevékenység: annál több lesz a hit, a tekintély; mert annál nehezebb lesz egyesekre nézve a szellemi élet terjedelmesebb vidékeit csak megismerni is, nem rajtok uralkodni. Ennek sem ideje és kedve, sem tapasztalása és műveltsége nem lévén

arra, hogy mindenben önálló szellemül léphessen föl, s mivel maga is megszokta, hogy őt abban, amiben kiváló szakember, kövessék, oly dologban, amelyhez nem ért, ő maga is szívesen elismeri a tekintélyt.

A tekintély vagy teljesen szabad azaz önkénytes engedelmes-séggel jár, vagy többé-kevésbé kényszerítő. Ez utósót a mai társadalom nem nélkülözheti; de a socialismus legfőlebb is mint legkülsőbb ráfot fogja használni; mert ott csak elvétve lesz oly tag, amely önkényt lelkesülve ne engedelmeskednék, míg manap egészen fordítva áll a dolog.

A polgárosodás haladásával a vakhit, a kényszerítő hit kevesbedik; de a vizsgáló hit, a tekintély önkénytes elismerése tagadhatlanul gyarapodik. Egyébiránt a vakhit dolgában a mostani közönség majdnem hátrább áll a régibb kornál. Ha nem volna igen komoly, szomorú dolog, csak kacagni lehetne azon a vastag vakhiten, amelylyel a közönség tudatlan hírlapürkászoknak naponkint hódol, s amelyben sok földi dologra nézve szenved. A hitnek kiszorítása a társadalomból nem csak nem kívánatos, hanem lehetlen is; mert a hit kifejezése azon viszonyos szellemi függőségnek, amelyben mindnyája van mindnyájától, amely nélkül a társadalmi test tömegeinek mozgásképesége lehetlen lenne. Ennélfogva, csak arról lehet szó, hogy a jogtalan, rossz tekintélyeket jogosak, jók, a kényszerítő vakhitet szabad, eszes hit váltsák fel. Sőt kezdetleges társadalomban a kényszerhit is jótétemény; mert a tömeg nem tud, nem akar vizsgálni; s a kiváló kevésnek kényszertekintélye összegyűti és megőrzi a szellemi fejlődés első hajtásait. A kényszerhit azonban a munkamegosztás haladó szükségessége szerint több-több tért vesz, míg végre teljes hit- és szellemszabadság lesz uralkodóvá. Ámde azért a polgárossultság legfensőbb fokán sem egy a hitszabadság a hitetlenséggel; mert hinni mindig kell; a szellem- és hitszabadság a régi hitet megingatja ugyan, de a hitet nem. A régi vallás bírálói, akár vallási, akár földi dolgokra vonatkozzék az, magok is kritikus és majdan valóságos tekintélyekké lesznek, még pedig gyakran oly szemtelenül, hogy tudható dolgokban is tévmenteseknek hirdetik magokat. Hitágazatok mindig lesznek, s csak kényszer-hitágazatok jogosulatlanok. Hogy a vallási hitágazatok is mindig fontos értékkel bírnak, mutatja ama vallási elvadás és örülés, amelyet egyik-másik felekezetalapító alanyi képzelme szült.

A tér- és időbeli kiterjedés igen növeli a hit erejét, s ilyennek megingatására nagy erő szükséges. Régi tisztátlanabb hitnek tisztábbal való fölcserélése örvendetes haladás; ellenben az eddiginek egyszerű tagadása, lerontása, egy újabbnak, jobbnak felállítása nélkül, azaz a hitetlenség pusztá terjesztése vagy társadalmi felbomlással, vagy rosszabb hitbe való visszaeséssel végződik. Ez nem csak a vallási, hanem mindenféle hitre, tekintélyre nézve áll. Bármely tekintélynek pusztán tagadó megingatása szükségképen az egész társadalmi test alá- és mellérendelt elemeit is megingatja, összezavarja s rendes gyüműködésüket lehetlenné teszi; mert valamely tekintélynek követése társadalmi szükségesség.

Ha tehát a régít felforgatják és semmi újat nem állítanak helyére: akkor oly zavar támad a társadalmi testben, mint a szervesben, ha az idegömlés folyamata megszakad. Vagy új, talán rosszabb tekintélyek támadnak, amelyeket csak szükségből ismernek el, s amelyek magok közt sem egyeznek meg s még rosszabb hitbe ejtik a tömegeket. Pusztá megingatása, vagy felforgatása a tekintélynek tehát többnyire veszedelemmel jár, akár a tudható és nem-tudható, akár a világi és vallási dolgokra nézve. Egyébiránt a fennálló tekintély könnyen azon kísértetbe esik, hogy magát külső kényszereszközökkel tartsa föl. Aki pl. az egyetemi és pártélet színpalainak titkait ismeri, tudja, mily külső eszközök teremtik és tartják föl némelyek tudományos és izgató tekintélyét.

§. 50. A szenvedőleges tekintély viszony, vagy a tömegeknek szellemi visszahatása a vezető-tekintélyre általában.

A szellemi vezetés vagy tekintély csak egy oldalát teszi ki a társadalmi test szellemi tagoltságának, a másikat a vezetett tömegektől való szakadatlan befolyásolás, fölfrísítés, megújítás képezi, amelylyel a vezetőnek számolnia, a tömegekben nézeteivel, értékbecslésével és céljaival megegyező szellemi hangulatot teremtenie kell. A tömegek nem lehetnek közönyösek a szellemi vezér eszméi iránt, szenvedőleges állásba sem helyezhetik magokat vele; sőt inkább belátásukkal, bizalmok- és akarattukkal, fölvilágosítást, biztosságot és nyomatékot kell neki kölcsönözniük, különben nincs sikere vezetésének. A tömegek szellemi restsége, vagy épen ellentőrekvése kimaradhatlan sikertelenségnek a forrása. Ennélfogva a tekintélynek úgyszólván viszája is van, s az a tekintélynek visszahangja a tömegek között, visszahatása ezeknek. az ő szellemi vezérökre.

A társadalmi intézvények és eljárások zárt körein belül a vezetés, elüljáróság, igazgató, kormányzó, parancsnok, elnökség sat. szabályszerű érintkezésben van a kérdéses kör többi elemével. Ezúttal azonban nem célunk e zárt körökkel foglalkozni, hanem csak azon általános társadalmi visszahatásával a tömegeknek vagy egyes rétegeknek, amely a nyilvános véleményben nyilatkozik, természetesen a közönséget és a nyilvánosság közegeit, főleg a napisajtót is beleértve.

Előbb azonban néhány általános megjegyzést kell tennünk.

A gyűerő hatalma nem csak a vezetők derékségétől függ, hanem a tömegek szellemi elevenségétől, a segédeszközök számától, ereje- és ügyességétől is. Könnyen meggyőződünk arról, ha látjuk, hogy veszély idején a szellemileg holt, eltompult népeket, osztályokat és rendeket az önkényuralom a legmesterségesebb erőlködéssel sem bírja hathatós tevékenységre fölrázni; míg a democratia népeit gyakran egy jelszóval óriási erőfeszítésre lelkesíthetni, mint azt többi közt az atheneieknek a perzsák, a francia forradalomnak az idegenek betörése elleni óriási eredményei mutatják. Természetes, hogy ily roppant izgalom nem lehet tartós.

A segédeszközöktől is sok függ. E tekintetben a mai nemzetközi közlekedés és a sajtó műtani tökélye mellett oly fölrázása lehetséges a tömegeknek, aminő csak egy emberöltő előtt is utópiának látszott volna. Így pl. a negyedik rend nemzetközi szervezkedése, a socialisticus propaganda azelőtt lehetlen vala. — De a tömegre való hatás üg y e s s é g é t ő l , a népézés helyes támadópontjainak megválasztásától is sok függ. E tekintetheti a mai hivatalos és ellenzéki sajtó kézzelfoghatóan mutatja, mily fortélyos, furfangos mesterséggé fejlődött a tömegvisszahatások ébresztése és irányzása.

Ezen általános észrevétel után tekintsük a nyilvánosság, közönség, közvélemény és a napisajtó jelenségeit.

Ezek egy összetartozó egésznek alkotnak. Mert mi egyéb a nyilvánosság, mint társadalmi ismerettényeknek, értékbecslések- és akaratelhatározásoknak a néptömeg vagy legalább az érdekelt külön körök részére jelvényesen vagyis szó, írás, nyomás által eszközölt szellemi nyíltsága? Mi a közönség, ha nem a társadalmi szellemtevékenység közegei iránt nyílt, fogékony és visszaható, együtt-ismerő, érző és akaró társadalmi tömeg? Mi egyéb a közvélemény, mint az egyetemes, vagy valamely különös közönség nézeteinek, értékbecsléseinek és akarathajlamainak kifejezése? És végre a sajtó nem tulajdonképi vezetője-e a szellemi viszonyhatásnak a vezető-közegek és a közönség között? A napisajtónak a közönség részére és a közönség által történő nyilvános tárgyzásai és az azokból támadó közvélemény nem csak az ismerő, hanem valamennyi lelkihetség működéseit foglalják magokban s így az egész társadalmi életre hatnak. Minden nagyobb napilap: vallási, politikai, tudományi, nevelészeti, széptani, műtani, társalgási, népgazdasági, családi ügyekkel foglalkozik, nem csak mint ismeret tárgyaival, hanem a közérzésnek is ad kifejezést, mint bíráló-közeg dics-ér és megró, szépít és ócsárol, az akaratra az izgatás mindenféle alakjával hat, a tomboló fölhívástól a megfélemlítésig.

Lássuk most egyenkint.

51. §. *A nyilvánosság.*

Személyi és dologi jelvényezéssel számtalan észleletet, képzetet, értékbecslést, akaratelhatározást, tettehívást, kisebb-nagyobb távolra lehet a társadalmi testben szétterjeszteni. Ez teszi a nyilvánosság jelenségét a szó legtágasabb értelmében, és ugyanaz a társadalmi testre nézve, ami az idegáramlat „kiterjedése” a szerves testben. A társadalom kezdetleges állapotában is megvolt már, de egyoldalúan és csupán személyi jelvényezésben; ma azonban már tömérdek nagyszerű eszközzel rendelkezik.

Szűkebb értelménye szerint a nyilvánosság társadalmilag hatékony eszméknek kiterjesztése azon körnek határán túl, amely az illető szellemi munkát hivatásszerűen teljesíti. E kiterjesztés köre vagyis a „közönség,”

amint a szükség kívánja, kisebb, nagyobb lehet. A napisajtó közönsége is helyileg és személyileg korlátolt.

Tulajdonképi érteményben nyilvánosság alatt a társadalmi test nagyobb-kisebb tömegei közti szellemi nyíltságot értjük, amelyet jelvények kicserélése eszközöl, hasonlóan a szerves test idegszervezetéhez.

A nyilvánosság a társadalmi test illető részeinek összeműködésére s így a népelet egészséges folyására okvetlenül szükséges; mert természeti szükségesség. Innen van, hogy az önkényuralomnak a sajtó elnyomása dacára sem sikerül a tények, nézetek, tervek sat. elterjesztésének teljes elnyomását eszközölni. Ahol a társadalom jól van szervezve, ott a természetszerű nyilvánosságot törvény biztosítja, nevezetesen: a politikai életét, amelynek vezetése iránt mindenki érdeklődik, a törvénykezését, amelyre nézve a nyilvánosság egyúttal ellenőrző és engesztelő eszköz és a népézés kiművelője is. Ott mindennek megvan a maga természetszerű nyilvánossági alaptörvénye, joga, így a sajtószabadságnak, a gyűlésezésnek, kérvényezésnek, képviselésnek, igazságszolgáltatásnak, községi tárgyalásoknak sat. Mindez természeti szükségesség. Mert csak így lehet a társadalmi test vezetői és tömegei, úgy a tömegek és tömegek közt szellemi viszonyhatás, amely nélkül igazi szellemi társadalmi élet nem képzelhető.

Ezen álláspontonról könnyen belátható, hogy a nyilvánosságnak mind megvetése, mind túlbecsülése egyaránt hiba. A mai romlott vagyis liberális sajtónak ellenségei vagyunk; de a nyilvánosságot minden elfajulása és visszaélése dacára is társadalmi szükségességnek kell tartanunk, már csak azért is, mert hasonlóan a természethez sohasem nyomható el végképen; az újságokból száműzve az utcára vonul, a nyilvános gyűlésekből a társaskörökbe, ezekből a magán termekbe, a családi körökbe. A nyilvánosságnak, ha lehetséges volna, teljes megszüntetése oly bolondság lenne, mint ha a szerves test részeinek lelki fölé- és alárendelését közvetítő idegzeteket kivágnók. Ezt az állam és egyház életében meg is kísértették már; de a kísérlet következménye mindig ugyanaz lett, t. i. gyöngítése és megcsonkítása a nép szellemi erejének, szétszakítása a vezetők és vezetettek szükséges szellemi egységének, következőkép az elszellemtelenített népnek szellemi tehetlensége, általános részvétlenséget a válságok idején. Azért nem elnyomás, hanem a gyakorlás formáinak és eszközeinek okos megválasztása a feladat.

De másrésztől meg a nyilvánosságnak természetes határai vannak, amelyeken túl betegséget szül. Nem mindennek s nem mindenkinek kell a nyilvánosság. Így pl. a házasi és családi életet csak ledérség hurcolhatja sajtóba. A házasiélet csak két személynek dolga, s ha nyilvánosság elé viszik, elveszti szüzeségét, szemérmét, meglazul a nemi viszonyok köteléke, s a közbotrány kárt tesz az erkölcsben. De a mai üzleti, főleg német sajtó ezzel nem törődik; hanem botrányt botrányra halmoz, s egy része szándékosan terjeszti a vallási és erkölcsi mételet; mert vannak, akik a közönség erkölcstelenségéből gazdagszanak, jól tudván,

hogy a vallástalan és erkölcstelen embert könnyű kivetkeztetni mindenéből. Erre ügyelni a törvényhozás feladata. Hasonló kíméletet követel a barátság viszonya, a bensőbb körök bizalmas nyilatkozata, a levéltitok, amely utósónak megsértése mindig gyalázat. Mindent mindenkivel közölni nem csak nem kötelesség, hanem lehetlen is, s ha lehetséges volna is, az oly nagy zavarás lenne, mint ha minden egyes szerves idegsejt valamennyi más sejt minden benső élményével volna terhelve. De még a tömegvisszahatásokat igénylő ténykedéseken belül sem természet szerű a s z a k a d a t l a n kölcsönös nyilvánosság; erre nézve is vannak bizonyos állomások és időpontok; valamint a kormánynak, bíróságnak, képviselőnek, pártnak, úgy a hírlapi szerkesztőségnek sem kell mint valami nyilvánosan fölállított gépnek üveg alatt dolgozniok, sem minden percben a beszélőcsőhöz állaniok, és szakadatlanul főszóval gondolkozniok, érezniök és tervezniök. Mert ez az örökös lárma, az érzelmek, hajlamok, óhajok, tervek, készületlen gondolatok folytonos hangoztatása elviselhetlen zavarba, olykor-olykor örült állapotba hozza az egész társadalmat, vagy annak egyes köreit, mint azt épen a mai romlott sajtó eljárásából is láthatni.

52. §. A közönség és a közvélemény.

Ha a társadalmi tömegeket úgy tekintjük, mint szellemileg túlnyomóan vezetettek és szellemi hatásoknak befogadóit: akkor azok „közönség” nevet viselnek. E szó azonban több érteményben veendő. Legtágasabb fogalma annyi, mint a népeség tömege, közelebbi annyi, mint annak nyilvános helyen való megjelenése, pl. az utcán, gyűlésen; korlátozottabb érteményben pedig oly személytömegeket jelent, amelyek bizonyos személyekkel minden jogi és külső szervezkedés nélkül önkényt egyenmű szellemi viszonyhatásban élnek; pl. az olvasóközönség valamely íróval, vagy ugyanegy divat követői, valamely üzletnek, vásárnak, politikai iránynak ugyanazon eszközök, pl. hirdetémények által összetartott személyei sat.

Az érintettekből kivehetni, hogy a közönség mind elméleti, mind gyakorlati célra irányulhat, továbbá, hogy szabadon kell az embernek valamely nyilvános körhöz tartoznia. Innen valamely vállalat munkatületét nem mondjuk közönségnek, de vevőit igen. Végre, a közönség, ha pontosabban szemléljük, nem egy, hanem különféle, amint különböző társadalmi hivatások, osztályok, körök, általában társadalmi szövődéki egységek s munkakörök vannak. Aztán az is magától értődik, hogy a „közönség” névre nem elegendő pusztá befogadás; hanem bizonyos önálló visszahatás is szükséges részéről a vezetőkre. Innen a tanár fölserdült hallgatóit nem nevezhetni közönségnek, de egy gyűlés hallgatóságát igen; mert az tetszés- és nem-tetszés nyilvánításával, megjelenése- vagy elmaradásával visszahat annak vezetőjére, szónokára. A vezető és a közönség közti viszony az, hogy a közönség első sorban szenvedőleges, fogékony, azaz tárgya szellemi feldolgozásnak. Ezen szenvedő állapotból aztán bi-

zonyos visszhangig emelkedik, amelynek hangja a hangulat milyenségét s fokát mutatja. E hangulattal a hatni akaró elemeknek, a szónoknak, politikusnak sat. számolniok kell, különben célt tévesztenek. így hát a közönség visszahat ugyan a vezetőkre; de azért mégis túlnyomóan szenvedő elem, nem ösztönző, hanem ösztönzendő része a társadalmi testnek. A társadalmi hatások is viszonyhatások, az egyoldalú fogékonyság és a viszonylag önálló visszahatás kiszámíthatlanul összevissza-folynak; ahonnan a közönség ingatag jelleme.

A közönség a vezető-elemek gondolkodása-, érzése- és akaratával szemközt vagy igenlőleg, vagy tagadólag viseli magát. Ezen visszahatás nyilvános vagy közzvéleménynek nevezetik.

A közvéleménynek a társadalmi hatásokra való befolyását némelyek túl-, mások kevésre becsülik. Tagadhatlan, hogy nélküle, vagy ellenére társadalmi hatást, legalább rögtön eszközölni nehezen lehet; de a közvéleménynek csak azért, mivel a tömegek véleménye, még semmi belső értéke nincs; ilyennel csak akkor fog bírni, ha tartalma igaz, értékes és a társadalmi test természetével és valódi éleletszükségeivel megegyezik. Ily közvélemény mindenestre szükséges arra, hogy valami általános fontosságú dolgot keresztülvigyünk; mert ez igazi hatalom, amely nélkül, tehát a nép nélkül a nép javára társadalmi hatást rendszerint nem eszközölhetni, hanem csak általa.

Nem kell azonban felednünk, hogy a közvélemény azon jellege, amely szerint ma éljen!-t kiált, holnap sárba ránt, azt bizonyítja, hogy annak mint olyannak tartalma sem igaznak, vagy hamisnak, sem hasznosnak, vagy ártalmasnak, sem igazságosnak, vagy igazságtalannak, sem jónak, vagy rosznak sem mondható. Majd egyik, majd másik lehet, s többnyire azon fordul meg a dolog, aki a hangot adja, a szellemi áramlatokat, irányozza, a „közvéleményt” csinálja, vezeti; a nagy sokaság név, szó után rohan; és a hangadó épenúgy lehet hazugságnak,-, bolondság-, erkölcstelenség-, igazságtalanságnak, mint jónak ügyésze. Nemegyszer a nép deréksége és műveltsége mellett is téves, ártalmas hangulatba mesterkélik belé a közönséget; fogárdosan olyan közvéleményt csinálnak, amely nem is létezik, s utóvégre maga a közönség is elhiszi, hogy ez az ő véleménye; pedig nem egyéb, mint a sajtóban uralkodó néhány fejnek a szüleménye, egy pár előénekesnek hangja és taglejtése, amelyet a közönség majomösztöne után csinál.

A közvélemény csinálására jó eszközül szolgál a szépirodalom, a világi és egyházi szöszék, társaskörök, magok a korcsmák is; de mindenkét fölülhaladja a sajtó, amely mint ilyen igazi nagyhatalom. Nem mondhatni ugyan, hogy a hangulat egészen független a társadalmi tömegek mindenkori állapotától és általános jellemétől — a hang, amelyet valamely zeneeszköz ad, nem egyedül a játszóknak, hanem az eszköz minőségének is szüleménye; — de az így, vagy úgy módosított ideghangulaton túlnyomólag mégis csak az idegekbe ömlő elemek, nevezetesen a

sajtó uralkodnak. Ezt szem előtt kell tartanunk, ha a közvéleményt túlbecsülni, vagy ellenkezőleg semmibe venni nem akarjuk. Egyes ember, aki nem akar a társadalomra hatni, közönyös lehet a közvélemény iránt, s a hamis napi vélemények bálványainak áldozni nem akarót tisztelhetik; de aki a társadalmi mozgalomra hatni akar, annak a közvéleményt, ha nem is épen a pillanatnyit, ildomtalan dolog számíttatni Kívül hagyni; sőt rajta kell lennie, hogy a meghamisított közvéleményt természetessel, a népszerűsködőt egészségessel pótolja, s általában azt sem csálhatlanak, sem nem-létezőnek ne tekintse. A közvéleménynek mindenesetre mindig vannak ilyen, vagy olyan irányzói: a feladat tehát csak az lehet, hogy az a társadalmi test igazi életérdekeinek megfelelő irányba tereítésék, abban megtartassék és így az ellenkező irányból keletkező veszélyeknek eleje vétessék. A veszély gyakran igen válságos. Mert némely ember igen ért hozzá, hogyan kell valamely dolognak közvéleményi látszatot kölcsönözni; alanyi nézetét s legegységibb érdekeit népnézetül, néperdekül tünteti föl. Az óh nép!-et, a néphatalom!-t, a népfölség!-et hangoztatja; pedig a tőle fölízgatott, vagy visszaható lármás nép gyakran igen vékony rétegét képezi a lomha nagy tömegnek, amelynek épen ellenkező véleménye lehet, mint az, amelyet nagy hírlapok övé gyanánt hirdetnek. Általában, a közvélemény nem egységes áramlat, hanem több s gyakran ellenkező. Az ellenkezők részben kiegyenlítődnék, részben nem. Az osztályok, felekezetek és nemzetiségek mély szakadásban nem vegyülnek, sőt középiránynya sem egyesülnek. Ily esetben a közönség több részre van oszolva, és a közvéleményt is sokféleképp meg lehet hamisítani.

53. §. *A sajtó.*

„A leghatalmasabb lelki-testi közeg, amelyen keresztül a nép és szellemi vezetői közt a szellemi áramlás történik, a s a j t ó, különösen a n a p i s a j t ó. Ez mintegy aprópénzzé veri és forgalomba hozza a társadalmi eszméket, amelyeket a szépművészet és tudomány rudakban hozott létre. A napisajtó minden oldalról a tőle vezetett és tömörített szellemi áramlatok szerzőire, a kormányokra, pártok-, egyesületek-, üzleti cimboraságra, másrészt a k ö z ö n s é g r e támaszkodik. Egy befolyásos lap vezércikkének napról napra nagy hatása lehet, nem csak a közönségre, hanem a vezető-közegre, körökre is. Ahonnan a hírlapirodalmat a maga külső nyilvánulásában is az idegszövedékekhez hasonlíthatni, amelyek a szerves test tömegeibe beláthatlan sokaságban elágaznak, illetőleg az elágazó területből tömött fő vezetőkkel pontosulnak össze. Szakok és helyek szerint, műveit és műveletlen közönséghez, szűkebb, vagy tágasabb körökhöz, pártok-, nyelvek-, felekezetekhez való alkalmazkodás szerint egész rendszere a különös újságoknak, időközi iratoknak keletkezik, amelyek ismeretes viszonyhatásban állanak egymásközt és a legkisebb helyilapocskától kezdve a világhírlapig, az épületestől az élclapig egy nagy összefüggő, szellemileg összegyűjtő és ismét kiadó szövedékül tün-

nek föl, amely mint ilyen a „nyilvános véleményének közegét, szervét alkotja, jóval túlhaladva más enemű szövedékek hatását, milyenek: a szószék, tanszék, színpad, egyesületi tanácskozás, népgyűlés sat., amelyek gyéribben és kisebb közönségre hatnak, mint a naponkint megjelenő hírlapok.

Bár a tulajdonképi tudományos szellemmunkára igen kevés befolyása van a hírlapirodalomnak; bár igen kevés nagy új eszmét létesít: mégis tagadhatlanul leghatalmasabb eszköze a társadalmi test naponkinti szellemi izgatásának és csillapításának. Azért ma már annyira vagyunk, hogy senki sem lehet el nélküle, aki a közönséget oktatni, vagy ámitni, *nyilvános elismerést, vagy elítélést eléidézni, a népet megfélemlíteni, vagy hízelgéssel megnyerni, lelkesíteni, vagy elijesztetni, szóval a tömegek gondolkodására, érzése- és akarására így, vagy úgy hatni kíván. Használja is azt különbség nélkül mindenki: a pártok, az o jó, vagy rossz törekvéseikkel, a politikusok úgy, mint a börze mesterei, a vallás ápolói úgy, mint a vallástalanság terjesztői.*

A közvéleményt, legalább egy napra, leginkább a napisajtó „csinálja;” úgyhogy e tekintetben nem hatodik, hanem első hatalomnak nevezhető, így levén a dolog, magok a kormányok is zsoldba fogadják az újságokat, és, akiknek ellene kellene dolgozniok, táplálják a sajtócorruptúót. A nép igaz barátja úgy rá van utalva, mint á leghatalmasabb daemon, aki népét az önkény, a militarismus, polgári és népháború örvényébe, erkölcsi, jogi, népgazdasági veszedelembe taszítja.

A közvélemény vezetésének minden útja, minden alakja nagy mértékben ki van téve a rontásnak, hamisításnak, de a mai viszonyok közt egyik sem annyira, mint a „napisajtó. Ez nem csak egyeseket, hanem egész néprétegeket és népeket képes hosszabb-rövidebb időre nagyobb-kisebb terjedelemben megrontani, sőt elpusztítani, sokszorta jobban, mint az ókor szónokai, álbölcsei tehették.” Schäffle (Bau und Leben etc. I. 457—460.)

Mindazon szellemi nyavalya, amelybe az egyedi szellem esik, a népszellemben is észlelhető. Egész néprétegeken, sőt népeken az akaratnak, érzés- és értelemnek nemzedékekre elszármazó általános tébolyféle tompulását láthatni, az ítélőtehetségnek időszakonkint kitoró örültségét, az akaratnak az ész minden korlátját szétromboló tombolását, néphiúságot, dölyföt, mindennemű önhittséget, kétségbeesést sat.

Ami a nyavalya okait illeti, azok részint lelkiek, részint testiek és számosak. A nyilvános szellemnek bárgyú elbutulása és elposványosodása csakúgy származhatik a tekintélyi viszonyok elfajulásából, mint a tombolási düh a nyilvános vélemény megromlásából, ha t. i. a tudományból művészet-, állam- és egyházból minden természetes tekintély kivesszett. Számos veszélyes zavart okoz a n a p i s a j t ó elfajulása.

„Régi törvénye levén a történelemnek, hogy az osztályok az által buknak meg, ami uralomra segítette őket, a mai osztályokat a munkamegosztás elve fogja szétbontani, amely már a gondolkodást is

szolgálatára kényszeríti. A gondolkodás is külön mesterséggé fejlődött, a polgárság gondolkodásává, és a legnyomorultabb kezekbe, az újságírókéba jutott mondja Las alle Ferguson után.

„A sajtó a fejlődés azon fokát érte el, hogy legveszélyesebb ellenségévé lett a népnek, annál veszedelmesebb, minél jobban tudja takarni hazugságát, erkölcstelenségét. Én már lelepleztem a liberális sajtónak szemérmetlen hazugságát, megnevezhetlen gyávaságát, romlottságát, tudatlanságát. Kézzelfoghatólag bebizonyítottam, mint mételjezi meg szörnyű tudatlanságával a nép józan eszejárását; mint ássa alá ledér gondolkodásával mindazt, ami nagy és fontos. Minél rosszabb a lap, annál nagyobb a közönsége. A „Berliner Volkszeitung” legolvasottabb hírlapnak Bernstein zsidó a szerkesztője, aki egy kölcsönkönyvtár kezelése alatt egyet-mást összevissza-olvassván, azt hitte, elég képessége van már egy nagy nép vezetésére, és hírlapírónak csapván fel, naponkint Istenről, világról s más egyébről cikkez, jóllehet írni sem tud helyesen. Ezek igen komoly, lehangoló jelenségek; úgyhogy, ha ez újságmétely még ötven évig tart, a népnek nem csak nyelve, hanem szelleme is teljesen megromlik. Mert azt könnyen felfoghatjátok, hogy ha ezer és ezer újságíró naponkint százezer hangban erőlteti belé a népbe a maga ostobaságát, lelkiösmeretlenségét, gyűlölséget minden iránt, ami igaz és nagy a politikában, művészet- és tudományban, akkor a nép szellemének, amely bizalommal, hívőleg nyúl e méreg után, szellemi erősítőt vélvén meríteni ' belőle, tönkre kell mennie, ha mégoly életrevaló volna is. Még egy görög nép sem élhetné túl a mai sajtót! Az egynéhány jobbnak hangját túllármázza az ámitók hada.

Egykor a sajtó igazi előharcosa volt a népnek a szellemi érdekek terén, s így mint oktatója, szellemi nevelője a közönségnek, eszmékért küzdött. De amint a fizetési hirdetések szokásba jövének, mindinkább belátták, hogy a hirdetés igen jó és mellette legkönnyebb eszköze a meggazdagodásnak. Észrevevén ezt az üzleti tőke, maga részére kezdé kizsákmányolni a sajtót. Hogy sok hirdetést kapjon a kiadó, először azon kellett lennie, hogy lehetőleg sok előfizetőt szerezzen; mert a hirdetéseket, természetesen, a legolvasottabb lapoknak küldik. Ez óráról fogva többé nem valamely nagy eszmeért harcolt a napisajtó, hanem oly véleményeknek hódolj amelyek a hírlapvevők legnagyobb számának ízlettek. így aztán a népoktatóból, eszmék előharcosából a pénztőkés polgárság szolgálja lett. A népek velőlágyulása, szellemi megzavarodása nagyrészt a sajtóból származik ugyan; de nem lehet mindent a sajtóra mint ilyenre tolni. Egyrészt a közönség erkölcsi súlyedtsége, másrészt a politikai és népgazdasági szervezetnek hamis, egyoldalú fejlődése az, ami a társadalom mindennemű lelki-testi szövedékeinek elfajulását okozza. Ma az egyoldalú gépies központosítás az államban és a napisajtónak a pénzüvilágtól való kizsákmányolása azon két fő ok, amely a nép szellemi egészségének gyökerén rágódó sajtócorruptiót szülte.

Hogy aztán a pénztökeség (capitalismus) mily erkölcstelenítőleg, hat magokra a hírlapírókra is, könnyen elgondolható. A hirdetési üzlet a tulajdonosnak egy egész sereg szellemi proletárt hajt szellemi, tulajdonkép anyagi üzletébe, akik, minél olcsóbban dolgoznak, annál nagyobb hasznot biztosítanak a tulajdonosnak. Az iparos-proletár csak idejét és anyagi munkáját adja el urának: az újságíró lelkiét! Mert úgy kell írniok, mint a tulajdonos, vagy a szerkesztő akarja; ezek pedig azt akarják, amit az előfizetők és a kormány megengednek! Az iparos-proletár egy dologra adja el magát: a szellemi proletárnak pedig naponkint ezer dologról kell írnia, politikáról, jogról, gazdaság-, tudomány-, művészet-, nevelésről, a törvényhozás minden neméről, a népek diplomaticus és történelmi viszonyairól sat. sat. Akár ért hozzá, akár nem, a dolgot tárgyalnia kell; mert a lapnak meg kell telnie. A hiány pótlására, források, könyvek tanulmányozására, megfontolásra sem idő, sem mód; a cikkek gőzerővel kell készülnie. A hiányokat aztán az iskolázott író szólalomkba burkolja.

Innen van, hogy a félműveltségű lapíró két-három év alatt azt is elfeledi, amit tudott- szellemileg, erkölcsileg tönkre megy, blazírt, semmi nagyban nem hívő, arra nem törekvő s csak a cliquere esküvő emberré lesz. Ily hadból aztán a derék elemek lassankint elvonulnak, és a sajtó mindenféle közészerűségeknek, tönkrejutott dologkerülő egyéneknek és tudatlanoknak gyűlhelyévé leszen, akik reális munkára képtelenek lévén, a sajtóban még mindig gondtalanabb életet találnak, mint másutt. Ezek a toll modern lándsásai, a szellemi proletárság, a hírlapirodalom állandó serege, amely a közvéleményt csinálja és a népen mélyebb, mert a vért és nedveket megmérgező, belső rothadást okozó sebeket ejt, mint a katonaság állandó serege”. (Die Feste, die Presse sat. Berlin, 1874. 12—18. 1.) Ami már a közönségnek viselkedését illeti a napisajtó iránt, azt találóan jellemzi Fichte, Hegel után (Lasalle, Bastiat-Schultze v. -Delitzsch. Berlin, 1874. 202—3.1.) mondván: „A koránt és a bibliát sohasem olvasták oly hívőleg, mint manap az újságokat! A nemzeti gondolkodást amennyiben ez a polgárságban van, az újságok gyártják! Aki ma újságot olvas, annak nem kell többé gondolkodni, nem tanulni, nem vizsgálni; az kész ember, s minden fölött áll. Ijesztő látnoki tehetséggel rajzolta 60 év előtt Frichte a tiszta olvasót, aki semmi könyvet nem olvas, hanem csak a könyvekről az újságokban és ebben a bódító olvasásban elveszti akaratát, eszét, gondolkodását s az értelemnek minden ruganyosságát. De bármit veszít is, helyette önelégedést s a vélemény biztosságát nyeri. Akkor ez még csak csira volt, és csak irodalmi tárgyakra terjedett. Ma már teljes virágjában van és minden politikai és társadalmi kérdések felé irányul, amelyektől a nemzet egész jólléte és baja függ. Igen, a hírlapok velejévé lettek a polgárságnak (az egész népnek, az értelmiségnek is!). A polgár nem gondolkodik, még ha józanabbul tenné is, mint azok, akik számára gondolatokat gyártanak. Hogy maga

gondolkodjék, az kényelmetlen dolog, könyvolvasásba, fáradság- és tanulásba kerül. Oly édes, oly kényelmes dolog gondolatait készen kapni a gyárból. Még kevésbé fordul a gondolatok nagykereskedőihez, akikre Németország büszke, a nagy bölcselőkhöz. Erre még több kellene: ízlés, idő és előképzettség A satócsok rosz, meghamisított cikkeit a legnyomortabb napszamosoktól, liberális hírlapíróktól vásárolja. így következett be, amit Schelling 1803-ban (Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums. Werke, V. K. 259. 1.) előre megmondott: A közönséges értelemnek bírói szerepre való emelése az ész dolgaiban szükségképpen pórfönségre vezet a tudományok országában s előbb-utóbb a pór-nép általános fölkelésére. S itt minden ellenállás hasztalan, mert a szabadság és erkölcsiség nevében történik az, hogy ezen ostoba zsarnokság egy megcsalt nép ellen használtatik és egy hamis népszerűségnek koszorúit osztatnak fel. Babylon ezen nagy kéjhölgyének büszkén s parancsolólag ellenébe lépni, hazugsági oltárait szétrombolni — ebben rejlik egész férfiasága, becsülete korszakunknak.”

„A sajtó, mondja Liebknecht (Wissen ist Macht, Macht ist Wissen. 1875. 25. 1.), szolgálja az osztályállamnak. Ezen sajtó tiszteli a jellemtelenséget, sárba rántja a jellemet, isteni világrendül magasztalja az igazságtalanságot, szépítő-tapaszszal földi a társadalmi sebeket — röviden: aljasság, hazugság, corruptio, corruptio a legalsóbb érteményben, pénzért minden s mindenért pénz! Nincs az a piszkos, aljas ügy, amelyet ez a sajtó pénzért ne támogatna.” A Volkstaat 1873. évi folyamának novemberi száma a sajtót nem hatodik, hanem első hatalomnak nevezi. „Nincs az az aljasság, amelyet fönkelt érzületté, nincs büntett, amelyet nagylelkűséggé nem hamisítana, nincs semmirekellő, akinek a dicsőség babérrját vagy a polgári erény cserkoszorúját ne tenne fejére, ha érdekének megfelelő; mert nála a cél szentesíti az eszközöket. Ma égbe emel, holnap sárba ránt.”

Ezek után az a kérdés vár megfejtésre, hogy mikép lehetne a sajtó elfajulásának elejét venni. Lasalle a hirdetéseknek állami, községi kezekben való összpontosítását, továbbá az óvadék és hírlapi bélyegadó megszüntetését és a sajtószabadságot ajánlja. Az óvadék ugyanis egészen a tőkés tulajdonává teszi a hírlapírást. A bélyegadó hasonlít ahhoz, mint ha az iskolai tanítás, vagy a prédikálás adót fizetne. „A hirdetéseknek elkülönítése rögtön megvonná a tőkét a hírlapoktól, s ezek megszűnnének nyereszkes vállalatok lenni; a hírlapírók állandó serege éhen halna, vagy csizmatisztítónak lenne. Ez óráról fogva a hírlapíró megszűnne iparos lenni s helyét hivatásos hírlapíró foglalná el, aki a nép szellemi érdekeiért és jóllétéért küzd. „Megvetés, gyűlölet, halál a mai sajtónak!” kiált fel Lasalle (U. o. 21. 1.). De ezek az intézkedések, bár sokat lendítenének, a bajokat sem megszüntetni, sem gyökeresen javítani nem lennének képesek. Mások a sajtószabadság megszorításában keresik a gyógyszert. De helyesen kiált fel Lukás I. (Die Presse, ein

Stück moderner Versimpelung. Regensburg, 1879.): „Éljen a sajtószabadság! Ha ugyanis napjainkban censura léteznék: azt bizonyosan mindenütt az igazság képviselői nyögnék. E gyógyszer rosszabb lenne a betegségnél. Mert a hatalmasok kezébe adná a sajtót, akik leginkább ki vannak téve azon kísérletnek s legtöbb eszközzel rendelkeznek arra, hogy a nyilvános szellemet tévútra vezessék. De a korlátlan sajtószabadság képtelensége ellen észszerű sajtótörvény szükséges, amely a valódi szabadság elvén alapszik.” Ámde a törvényt aztán végre is kell hajtani, nem úgy, mint nálunk. „Mert Lukás szerint a törvény holt betű, csak gúny, megvetés tárgya, ha nem nyugszik az engesztelhetlenül büntető-igazság kezében. Mivé lesz a sajtótörvény megmételyezett tisztviselőség, vagy megmételyezett néprétegekből összeállított esküdtszék kezében? Mi jelenleg e kétségbeejtő körben forgunk: a hitelenség nemzi a rossz iskolát, ez nemzi a tisztviselőt és irodalmárt, ezek ismét nemzik a sajtót, és a sajtó ismét nemzi a hitelenséget. Csupán törvényekkel a társadalom fön nem tartható; ennek ragaszát a hit és e r k ö l c s teszi. Adjátok vissza Európának, adjátok vissza a világnak a keresztyénséget, a benső vallásos-ságot, és minden bajainknak vége lesz! Már hogy a keresztyénségnek megvan ezen újjászülesztő ereje, tagadhatlan; de az is bizonyos, hogy az emberiség, egészben véve, gyakorlatilag sohasem volt s nem is lesz igazi keresztyén; s mondhatni, a pénztökeség uralma alatt nem is lehet. A keresztyén szeretet minden társadalmi szervezetben szükséges; de ha azt valóban gyakorlativá akarjuk tenni, a társadalmat kell keresztyénileg szerveznünk; e szervezet pedig a józan socialismus, amelynek épen ellenkezője az irgalmat, könyörületet nem ismerő, sőt egyenesen emberkínzáson alapuló mai capitalismus.

Valamint úgyszólván minden társadalmi bajainknak, úgy a sajtó elfajulásának is maga a társadalmi szervezet az oka. Azért helytelen Schaffte (Bau und Leben etc. I. 464. 1.) azon okoskodása, hogy a sajtón kívül a nemzetek vezéreit illeti a megrovás, akik t. i. ámitásra, elbutításra használják a sajtót, továbbá magát a népet is, amely a garázdálkodó sajtót tűri. Pillanatra a legműveltebb nemzetet is megzavarhatja a sajtó; de tartósan minden népnek csak olyan sajtója van, amint érdemel, s így önmaga oka romlásának. Részünkről Schaffle ezen ítéletét helytelennek tartjuk; mert nem gyarló emberek, hanem angyalok társadalmára illik csak. Ismervén a sajtó fortélyait, ravaszságát, furfangos, kalafinta fegyvereit, az ámitás, bolondítás, álnépszerűség, álhazafiság, álemberség ezer módját, amely rendelkezésére áll, a népet — kevesek kivételével — nem tartjuk elég okosnak arra, hogy a sajtóviszonyokat helyesen megítélhesse. Akkor igenis, ha a hivatásilag együvértartozó néprétegek természetszerűen lesznek szervezve és céljaik tudatával fognak bírni; ha e tudatban bizonyos szellemi ellenállást fognak kifejteni a gonosz sajtó merényletei ellen, amelyeket az a közönség értelme, erkölcsé, meggyőződése és zsebe ellen elkövet. Igen ám, de ez a mai

egyetemes szétbomlás társadalmában nem lehet máskép; a sajtócorruptiónak maga a társadalom politikai és gazdasági szervezete a fő oka. „Korunk irodalmársága, mondja Lukas, az iparral és kereskedéssel egy rovatba tartozik. A büszke emberi elme a napisajtó által a tőke szolgálatába állt és szolgálja neki. Kevés kivétellel az egész sajtó pénzért szolgál, hogy a laptulajdonosok és kiadók tőkét gyarapítsa, továbbá a néptömeget megdolgozza. Itt is capitalismus elve uralkodik, amely szerint: ökör szánt a lónak, az irodalmi munkások tengnek, vagy éhen halnak, a munkaadók zsírjokba fülnek, mint az iparban és kereskedésben.” A társadalmi test egyik legfontosabb szövődéke az elfajult pénztőkeség uralma alatt oly alapjában hamis szervezetté lett, mint ha a szerves test idegszövődékének vezető tömege az emésztési és nedvkeringési szövődékek egyes sejtjeinek tengéletére szolgáló eszközzé alacsonnított volna

Fektessük tehát természetes alapjaira a társadalmat, s akkor a sajtó is más lesz; akkor aztán azon szerintünk igen helyes intézkedésnek is lesz fogantaja, hogy a hírlapírók, mint a népnek fensőbbrendű tanítói és nevelői szigorú vizsgálatot tartozzanak kiállani, amit egyébiránt már a mai társadalomban is lehetne és kellene fogantatosítani; mert mégis csak különös az, hogy, midőn mindenféle hivatás előkészülést, vizsgálatot követel, csak azon hivatás legyen minden ellenőrzés nélkül, amely leghatalmasabb nevelői és tanítói eszközökkel rendelkezik a társadalom jólétének, vagy romlásának előidézésére.

III. Szakasz.

A szellemi gyűmunkának különös irányai a társadalomban.

I. Cikkely.

A társadalmi észlelés és végrehajtó-tevékenység.

54. §. A társadalmi észlelés. tevékenysége.

Ami az ember szellemi szükségleteiről és kielégítési eszközeiről vagyis az egyed lélektani jelenségeiről alapvetőleg az első cikkemben mondva volt, azt e szakaszban társadalmi fejlődése szerint különösen fogjuk tárgyaim.

Valamint az egyes ember, úgy a társadalmi test szellemi működésében is két nyilvánulást látunk: az első az érzéklés, a másik a három szellemi tehetség belső tevékenysége. Az első kettős viszonyhatás, amelyben először érzéklés vagyis a külső világnak — beleértve a társadalom külső intézvényeit is — észlelése, másodsor mozgási vagy végrehajtási ok, amely az akaratnak külső megvalósítását eszközli. Annak az érzékek, ennek pedig külső lelki-testi eszközök készüléke áll

rendelkezésére. A „tisza” szellemi munka pedig a gyűgondolkodás, érzés és akarati cselekvés rendszereit állítja élénk, amelyek az érzéki anyagot a társadalmi észlelés által befogadják és az akaratalakulással a természeti és társadalmi külvilágra gyakorlati visszahatásokat készítenek elő. Ezen hármas tevékenység nélkül a társadalmi test élete csakúgy lehetetlen, mint az egyes emberé.

Egyedi észlelés és végrehajtás nem elegendő a társadalmi test fejlődésére és fentartására; hanem mind a kettőre nézve soktagú munkafelosztás és munkaegyesülés szükséges. Vegyük csak a légészlelést, vagy a statisztikát és rendőrséget. Ezeket csak alkalmas felosztással és egyesítéssel lehet lehető legjobban eszközölni. Úgy van a dolog a végrehajtással is, akár a katonai, honvédelmi, akár a polgári kormányzást tekintjük. A társadalmi észlelés és végrehajtás tehát tér- és időbeli együttes szellemi munkát követel.

Ezen általánosság után lássuk először is a társadalmi test észlelés é t vagy é r z é k l é s é t.

Itt mindenelőtt a társadalmi érzéklés lelki-testi készülékére kell tekintenünk.

Erre a célra a népiség szerves érzékei szolgálnak; a szem, fül sat. Ezekhez a népvagyon alkalmazott részei járulnak, amelyek részint az egyedi érzékeszközöknek meghosszabbítását és megerősítését, részint társas érzéklést eszközölnék; így pl. a látó- és halló- és mérési eszközök, súlyok, kémelő-készülékek, órák, biztossági jelzők, légtüneti, statisztikai s más észleldék sat.; továbbá, az észleleteknek elméleti és gyakorlati használás végett elterjesztése a nép minden rétegei közt családi, társasköri, hírlapi, hirdetési, szószéki közlés, polgári és katonai jelzések, értesítések sat. által.

Az észlelésnek három foka van: az első a vigyázás, amely az észlelés tárgyaira vár5 a második a folyó felügyelés, amely az észlelés tárgyainak létezését és fejlődését folyton-folyvást figyelemmel kíséri; a harmadik a vizsgálás, ellenőrzés, kísérlet, fölfedezés, amelyek a múltak nyomait kísérik.

Tárgyára nézve az észlelés dolgokra és személyekre, természeti eseményekre és személyi cselekvésekre terjed. A veszélyes, ártalmas dolgokra, személyek, események- és cselekményekre való felügyelés rendszerint a védintézkvényekre van bízva, így pl. a rendőrségre s a mai államban a katonaságra. Észlelés, mint valami háló, hatja át az egész társadalmi testet; ott van az a családban, a társaskörökben, a termelés- és fogyasztásban, a nevelés-, tudomány- és művészetben, az egyház- és államban, szóval mindenütt és mindenkor.

A társadalom összefentartásának érdekében intézendő egységes, tudatos, együttes észlelés az állam dolga. Ugyanis, hogy a társadalmi test eszes közakarattal és közhatalommal működhessék, ami tulaj donképi feladata az államnak, ennek mindenelőtt az összeletre hasznosan, vagy

kártékonyán ható tényeket kell megfigyelnie; csak akkor fog helyes időben összerővel fölléphetni. E célra vannak a különféle örködő-, felügyelő- és értesítő-hatóságok és intézkedések. Másrészről meg ott, ahol egyesek ereje nem elégedő, a magán észlelésnek közvetlen, vagy közvetett segítségével van az állam.

Bármilyen is az észlelés, az sohasem pusztán felfogás, befogadás (perceptio), hanem az újabb képzeteknek a meglévőkhöz való sorozása is (apperceptio), amely utósó által az észrevét a logikai rendezés területébe megy át; de ami már inkább szellemi központjaiban történik az észlelésnek, a vezető-hatóságok, a rendőrfőnökség-, üzleti elnökség stb. körében, természetesen a szellemi gyümökát kitevő összrendszer nagyobb részeinek nagyobb-kisebb mérvű visszahatásai mellett.

őő. §. A végrehajtás vezetése a társadalmi testben.

Észlelés által a külvilág a lélekbe, a képzetek világába megy, annak szellemi tulajdonává lesz; a végrehajtás által pedig a belvilág, a képzetek világa külsővé lesz, az akarat megtestesül, a külvilágba megy át. Valamint a szervezetben az akarat az idegközpontok által az izmok állati mozgását eszközli: úgy a társadalmi test minden intézvényének is sajátága, hogy az akarat külső hatásokban nyilvánul. Az akarat megvalósítása, a végrehajtás, leglényegesebb része azon szellemi hivatásmunkának, amelynek a hatalom- és műintézkedéseket vezetni feladata. Minden nagyobb vállalatban találunk igazgató-, és végrehajtóközegeket; de az állam végrehajtó-hatalmának közegeiben — legtisztábban a katonai parancsnökságban — legönállóbb alakban jelenik meg ezen elem.

1) Ami a társadalmi végrehajtó-tevékenység külső berendezését illeti, itt először az emelendő ki, hogy minden végrehajtó-intézkedéseknek a népeség idegszövetékének mozgási része teszi cselekvő-alapját, úgy, mint az az egyes ember szervezetében észlelhető. Ezen alaphoz tartozik részint az elüljárók mozgásindító idegrendszere, akik törvények és folyórendeletek szerint parancsokat osztanak, vagy társadalmi mozgásokat megszüntetnek, részint az utósó gyármunkásnak és napszámosnak végrehajtó-idegszövetéke, akinek izomgépezete állati mozgásával társadalmi akarásokat külsőkké tenni képes.

Hogy a társadalmi test összintézvényének testileg szerves eleme, csakúgy, mint a szerves érzékkészülék, mesterségesen meghosszabbítható és erősíthető, azt már fönnebb érintettük. Számtalan mesterséges készülékkel rendelkezik parancsainak, rendeleteinek elterjesztésére; ilyen pl. a harang, kürt, dob, távirati, írásbeli parancsok, utasítások, felhívások, nyilatkozatok, sajtó, levélposta, társalgás, mindennemű jelvényezés.

2) Minden végrehajtási működésben tagoltságnak kell lenni, amelynek magját, csomópontját a minden néven nevezendő igazgatóság, elüljáró, általános néven a kormány teszi. Valamint a szerves testben a belső elhatározás és külső izommozgás közt a moz-

gási idegtevékenység mint kötőtag áll: úgy a társadalmi végrehajtó-tevékenység is kötőtagot alkot a tiszta akarati határozat és ennek tiszta műtani gépies végrehajtása közt. Eszerint a végrehajtási tevékenység központilag az akarat-alakulás körein belül ered és központfutólag a végrehajtó-intézmények körzetében végződik. E kettő közt aztán még külön központjai lehetnek a tiszta mozgásindításnak, pl. a közoktatási kormány maga központi akaratát a főigazgatóságokkal közli; ezek az első végrehajtási lépést teszik, a kormány akaratát az alattas végrehajtási közegekkel, kerületi, helyi igazgatóságokkal és tanártestületekkel közlik.

E három mozzanatra azonban nem mindig három közeg vagy szerv szükséges, hanem lehet egy is; pl. a termelés mai szervezetében a vállalkozó parancsot adhat, a végrehajtást azaz munkát vezetheti és maga is részt vehet a végrehajtásban.

Természetes, hogy valamint egy ilyen vállalkozóban az elhatározás és végrehajtás tiszta tevékenysége közt rendezett biztos összefüggés van, úgy a társadalmi végrehajtó-tevékenységben is a határozatot hozó közegek legalább egy részének összeköttetésben kell lenni a tiszta végrehajtó-közegekkel, még pedig mint föltétlenül engedelmeskedőkkel. Ezt mutatja a törvényhozás, közvélemény, képviselőtestület, pártizgatás, amelyek az állami gyűakarát megállapításában a kormány mellett majd tanácskozálag, majd döntőleg részt vesznek; de a közakaratnak megvalósítására célzó első intézkedés egyedül a kormány dolga; ami miatt a kormányt egyszerűen végrehajtó-hatalomnak szokták nevezni, de annyiban tévesen, amennyiben a kormány működése mind a közakarat megalapítása azaz a törvényhozás, mind a végrehajtás körébe tartozik, de a végrehajtó-hatalmat, a törvényeken belül, föltétlen engedelmisséget követelő alakban gyakorolja, s kell is gyakorolnia.

És e viszony nem csak a politikában, hanem általában véve érvényes és szükséges. Ehhez hasonló jelenség van a mozgási idegrendszerben is. Ennek megfelelőleg semmi világi és egyházi község, semmi iskolai, tudományos, törvényhozói, törvénykezési, társasköri, egyesületi sat. intézmény nem lehet el e viszony nélkül; a hivatásszerű tanácskozó- és határozó-szervek mellett, az egyetemes gyűlések, szakértők, bizottságok és igazgató külső pártok mellett mindenütt ott látjuk a hatóságokat, igazgatóságokat, elnökségeket sat. Ezek a határozathozásban is vezető-részt vesznek; de a végrehajtás az ő kizárólagos joguk. Az igazgatói közegek alatt más tiszta végrehajtási közegek is szoktak lenni, föltétlen engedelmisséggel fölfelé s föltétlen rendelkezéssel a közvetlen gépies végrehajtás szerveire nézve, épenúgy, mint azt a szerves test idegcsonópontjainak szigora alárendeltségi viszonyaiban észlelhetni. A közvetlen gépies végrehajtás elemeinek, pl. a gyár közönséges munkásának, az állam legsalsóbb szolgaszemélyzetének föltétlen engedelmissége nélkül a társadalmi akarat elhatározásait csakúgy lehetetlen tettekben megvalósítani, mint ahogy a szerves testben az izomszöveteknek izomidegek

általi szabatos összerendelése és a fensőbb mozgató idegcsomók iránti engedelmisség nélkül célszerű állati mozgás nem eszközölhető.

Már ami a végrehajtási szervezet érintettük három tényezője közti viszonyt illeti, ez oly kérdés, hogy ennek ilyen, vagy olyan megoldásától függ a politikai hatalom alakulása s általában minden társadalmi szervezkedés. De erről alább szólunk bővebben.

3) Itt még az észlelés és végrehajtás viszonyait kell megemlíteni.

Az észlelés folyamata is három mozzanattól áll, mint a végrehajtásé, csakhogy ellenkező sorrendben. Míg t. i. ennél a visszahatás központtól-futó, az érzéklésnél központhoz-futó, a körzet legtávolabbi részein kezdődő, ahol t. i. az ingereket fölveszi s úgy a közép-állomásokon keresztül a központi érzékhez viszi, de amely utósó, mint fönnebb láttuk, nem mindig szükséges, sok dolog levén, amely nem jut a központi tudat körébe. — Az észlelés lelki-testi műszerkezete gyakran a végrehajtó-tevékenység műszerkezete is egyszersmint. Így pl. a rendőrség észlelő- és végrehajtóközeg is egyúttal. így van az a magán intézvényekben is, így nagyban az államiak- és községiekben.

II. Cikkely.

A társadalom gondolkodásának folyamata.

56. §. *A társadalom értelmi munkássága általában.*

Valamint az egyes ember szelleme, úgy a társadalmi testé is három egyenlően lényeges tevékenység által tartja föl magát és fejlődik, u. m. gondolkodás vagy elméleti tevékenység, érzés és erkölcsi cselekvés által. E három egységet egyenkint és egymásra való vonatkozásában fogjuk itt tekinteni. „Ami az elsőt azaz az ismerő-, gondolkodó- tehetséget illeti, erre nézve emlékezetünkbe kell hoznunk, ami az I. részben az emberi ismerés határáról és fontosságáról mondva volt, azt t. i., hogy a dolgok létének vagy lényegének csak látszatát, tünetényét ismerhetjük meg; de azért a gondolkodó szellem, az életre szükséges alakban, minden létnek és hatásnak felfogja lényeges érteményét, és a gondolkodás mint eszköz minden körülmények közt elégséges arra, hogy az átélt dolgokat oly összefüggésbe hozza, amely természetének megfelel és az embernek megengedi, hogy magát a világban tájékozhasssa. Ez áll a társadalom értelmi gyümüködésére nézve is.” (Schäffle, Bau und Leben etc. I. 482—4.)

Ha e működést általában tekintjük: ezt egyedek logikai erői esz közlik ugyan; de azért e munka nem elszigetelten intézett logikai tevékenységeknek összesége, hanem egy nagy történeti összeredmény, külön gyakorlati és elméleti ismeréstényeknek nagy munkafelosztási rendszere, amely szakadatlan hagyományon és egyes képzeteknek mindenoldalú közlésén épült. Ezen gyümükának egész kincstára a népvagyonhoz tartozó

külső javaknak áll rendelkezésére, amelyek az értelmi népelet külön jelvényeit és hagyományait teszik, pl. az irodalom, könyvtárak sat. Ezen segédeszközöket egyes ember nem fejthetné ki, s nélkülök csak igen szűk ismeretre lehetne szert tenni.

A napiélet nyelvében és a tudományok fogalmaiban az egyes ember oly elméleti készülékkel rendelkezik, amelyben a nép egész logikai munkássága tömörítve van. Mindenki kényszerítve van e készüléket felhasználni s így a társadalmi tudást továbbfejleszteni, az emberiségtől öröklött logikai köztőkét telhetőleg gyarapítva a jövő nemzedékekre átszarmaztatni. A nyelv gondolkodás-készülékét, a nép azon tárgyilagos nyelvi logosát, elsajátítani mindenkinek elég fáradságába kerül. Már az elemi képzésnek is ez teszi legfontosabb részét, mint amelynek birtoka nélkül mindenféle tévedésnek van kitéve az ember. „De nem egész tartalmát fejezi ki kellelőleg a szellemnek a nyelv, mondja Lotze; mert némely érzelmeket nem lehet szóban, hanem csak képekben és hangokban kifejezni: de a logikai tartalomnak, a képzeteknek és gondolatoknak nyelvilag kifejezhetőeknek kell lenni ök; a nyelv tehát az értelmi gyümünkának egyetemes eszköze. Ezen eszköz sem biztos azonban mindig. Ugyanazon szóhoz különböző egyének különböző fogalmat kötnek, úgyhogy a sophisták az egységes tudást és az igazság közölhetését is tagadták. Annyi bizonyos, hogy a nyelv elég tért hagy szándékos és nem-szándékos csalódásra, kétértelműsége- és határozatlanságánál fogva pedig gondolatüres szószátyárságra. Ez annak a következménye, hogy a nyelv a népszellem és nem egyes szellem hangos esze.

A műveit értelemnek a nyelv nem ritkán akadályul szolgál; mert nem követheti azt mindig kellően az elvonás vidékére.

Az alaki logika is közös ismerési munkálkodásnak eredménye, amelynek ezredévekre volt szüksége, hogy valóságos éles gondolkodássá, és már csak Aristoteles syllogistikájaig fejlődjék; és, bár Aristoteles kétszázad év előtt élt, most sincs befejezve, s még a tudósok nagyobb számának sem lett közbirtokává.

Ami pedig az alkalmazott logika módszereit illeti, ezek amaz együttes munkálkodás nélkül, amelyről a logika története könyvet írhat, nem csak ki nem fejlődtek volna, hanem legnagyobb részben csak, együttes ismerési munkaságra alkalmazhatók is, mint amelyek igen szövevényes műfogásokat tüntetnek föl, mintegy az igaz fogóhálót, amelyeket egyes szellem többnyire oly kevésbé kezelhet, mint egy nagy műintézet gépezetét egyes munkás. Sokaknak együttmunkálkodása nélkül az egyes tudományágakban az alkalmazott tudás terén vajmi keveset lehet elérni. Az ismerési jegyek gyűtése és elemzése, a leírás, osztályozás, statisztikai táblák készítése, hírlapszerkesztés, a hatóságok számadásai, a rendőrség, törvénykezés vizsgálásai sat. mind együttmunkásságot tételeznek föl.

Sem a lehozás, sem a behozás nem hozhatott volna létre ér-

tékes rendszereket, elméleteket, elveket, törvényeket az előnemzedékek előmunkálatai nélkül. Egyetlenegy nagy fölfedezés és föltalálás sem egyesnek, vagy kevésnek műve. Magában a szemlélődésben (speculatio) is egyik rendszer a másiknak vállán emelkedett; és a szövés számtalan csalódások után is tovább foly; a metaphysical rendszerek mutatják, mily keveset értek el e tekintetben a legjobb fejek is.

Mind az elméleti, mind a gyakorlati szellem percről percre sokkal kevesebb belátást merít önszerezte ismeretének elveiből, elvtételeiből, mint az egyetemes nézetek és belátások gazdag tárházából, amelybe nemzedékek hordták össze ismereti szerzeményeiket

Hogy azonban egész korszakok haladásmódja is téves lehet, azt már a fönnebbi sorok is jelezték. Ennélfogva a társadalmi ismerésmódra való támaszkodás sem mindig célszerű; mert a kívülről hozott tételek tévesek is lehetnek, vagy rosszul értik és alkalmazzák őket; minélfogva a haladást előmozdítás helyett csak akadályozzák. De a tévedések pontos ismerete is hatalmas eszközül szolgál a további haladásra.

A tudomány minden haladása az ismerési tevékenység felosztásán és egyesítésén alapszik. A tudomány, valamint a gyakorlati belátás egyes ágai is kiegészítik egymást; úgyhogy még az ellentétes nézetek is tesznek a haladásnak szolgálatot, mint amelyek az egyedet társadalmi utón kivezetik tévedéséből. Sokan dolgoznak, de munkájoknak magát mindenoldalúan kiegészítő gondolkodás az eredménye, amelyet aztán a sajtó részint elsajátítás, részint további logikai feldolgozás végett messze elterjeszt. Végtelenszámú kérdéstről való nézetek soktagú vitája az, amelyben az ezredék előtt élt nagy szellemek nézetei is részt vesznek; mintegy hangos gondolkodása ez sokaknak egymással s egymásért. Ennek következtében a társadalmi test értelmi munkáságának hatalmas társadalmi emle áll rendelkezésére, amelynél fogva mindenki nem csak saját, hanem a múlt és jelen minden gondolkodójának képzetait is visszaidézheti és a maga új eszméivel társíthatja, a hamisan társítottakat részint a maga későbbi, ritkán mások kritikája által fölismerheti és eltávolíthatja. Hogy itt a sajtó legtávolabb érteményében veendő; hogy tehát nem pusztán a hírlap-, hanem mindennemű irodalom felhalmozta eszközök értendők, könyv-, oklevéltárak, mindenféle észleletek és képzetek tárházai, az magától értetik.

Végre megjegyezzük, hogy valamint az értelmi tevékenység, úgy annak gyümölcse, a tudás is különös ismereteknek, tapasztalatoknak, hagyományok- és elméleti alapelveknek magát kiegészítő tárházát képezi, amely az egész társadalmi testre kiterjed. Igaz, hogy nem mindenki tudhat mindent; s így a belátások tömege nem lehet egyetemes birtok; nem mindenki gondolja azt, amit az államférfiú, az egyházfő, őstermelő, iparos, kereskedő sat. gondol: de az együttes ismerési munkaságban, amely a társadalmi összélet fentartására szükséges, mindenki részt vesz.

57. §. *A társadalom értelmi munkáságának tagoltsága, elméleti és alkalmazott ismerése.*

1) A társadalmi akaratelhatározás és annak végrehajtása csak bizonyos személyekhez van kötve; de a társadalom ismerési tevékenysége nem tűr korlátot, hanem valamint az elmélet, úgy a gyakorlat terén mindenki számára teljes szabadságot követel (a szabadosság, korlátlan ledérség, gyalázkodás, s több efféle, természetesen, nem esik a szabadosság fogalma alá). A tudás. haladását és tisztaságát csak az ismerés szabadsága biztosítja; s korlátozására semmi szükség nincs. De ez nem zárja ki azt, hogy az értelmi összmunkaság állandó hivatásmunkára és alkalmi műkedvelői munkaságra ne oszoljék.

Oly vonatkozásdús szervezet, amelyen az állam, sok hivatásszerv értelmi munkáját veszi igénybe s emellett a sajtó gyakorlati és elméleti belátását, a szakértőket, a képviselőtestületeket is használja; de hogy mint a nép állítólagos „személyisége” a társadalmi test egész értelmi folyamatát magába szíja, arról szó nem lehet; csak az ő tulajdonképi hivatására, a gyűakaratra és hatalmi működésére szükséges, mindenestre terjedelmes értelmi intézkedésekben használja azt.

Már hogy bizonyos ismerési működés történjék s így, vagy úgy osztassék fel, azt a társadalmi élet szükségletei döntenek el. A személyi és társadalmi fentartás ösztönének befolyása következtében az elméleti és gyakorlati ismerés kezdetben egészen egymásban és egymással van; de lassankint egyetemes tapasztalási belátások alakjában tárgyilagos társadalmi lecsapódása képződik a tudásnak; de amelyből az alanyi érdek még nem választódott el egészen; végre azonban eléáll az észszerű tiszta tudomány is; de amelynek szintén gyakorlati célt is kell szem előtt tartania, hogy a társadalmi életre szükséges tudást biztosítsa. Egyes vizsgáló tisztán eszményi irányt követhet tudásvágyának kielégítésében; de az. összeség vizsgálásának egyúttal a társadalmi test gyakorlati céljára is kell tekintenie.

Az így szerzett ismeretek rövidebb-hosszabb folyamat után a köztudat birtokává lesznek.

Ezen általánosság után lássuk most' különösen a tagoltságot.

Mіндеzen alaktalan összefüggésben levő ismeretszerzési folyamat két nagy vidékre oszlik, az elméleti és gyakorlati ismerésre.

Az elméleti kutatás a nélkül keresi az igazságot, hogy közvetlen tekintettel volna a tudás gyakorlati céljára. Az ismerési tevékenység ezen neme tudomány. Ellenben a gyakorlati kutatás a személyes társadalmi fentartás határozott céljainak áll szolgálatában. Az elméleti és gyakorlati ismeret egymásba szövődnek és egymást kölcsönösen gazdagítják. Az úgynevezett tiszta tudományt alkalmazottá dolgozzák föl. Gondoljunk csak a műtani szakokra, gazdaságtanra, végy- és erőműtani kézműtanra, kereskedelmi tudományokra, neveléstanra, tételes jog- és állam-

tudományra, erkölcsstanra és lelkipásztori hittudományra sat.! A tiszta és alkalmazható elméleti belátásoknak tanulás útján elsajátított eredményei a nép értelmi műveltségének reális tartalmát teszik.

Fordítva, a gyakorlati ismeret az elméleti tudás körét gazdagítja. A gyakorlati célra nézve szerzett egyedi belátás először is szerzőjében a tiszta tudás bizonyos elméleti lecsapódását hagyja hátra, amely más belátásokkal tapasztalattá gyarapodik és többé-kevésbé gazdag tudásbirtokká leszen. Ámde a tapasztalat a tudomány körébe megy át; s míg ezzel a tiszta elméleti tudás és az alkalmazott tudomány kibővítést és megerősítést nyer, a tapasztalatot a tudományos feldolgozás egyetemesebbé alakítja s nem ritkán a legtermékenyebben kiterjeszti. A tapasztalás nem pótolja az értelmi műveltséget, de ez sem pótolhatja amazt; hanem, igenis, a tapasztalás megkettőzteti a műveltség értékét, s ez megtermékenyíti amazt. Az élet és az elméleti iskola hatványozza egymást.

Nézzük már most egymásra való hatásuk nélkül az elméleti és gyakorlati ismerést, a tudományos és tapasztalati népértelmiséget.

A tiszta tudomány a társadalmi ismerés folyamatát úgy tünteti föl, mint valamennyi nemzedék és nép legnagyobbszellemi gyümölcését. Az e munkából származott elvitázhatlan tudományos tételek egyetemes mérvesszői az igazságnak. A tudományos életet személyi és dologi jelvények, szó- és irodalmi nyilvánosság közvetítik. Ténykedő alanyai; az akadémiák, egyetemek karok, tudományos egyesületek, nevezetesen pedig hivatásszerű és műkedvelői egyes vizsgálók. Az ellenőrzés, kritika, függetlenség, szabad vizsgálat tekintetéből igen szükséges, hogy az állandó hivatásszerű munkások mellett műkedvelők is legyenek. Az államok, egyházak s más intézetek a tudományt megronthatják, célzatossá tehetik. Ez ellen csak a szabad kutatás biztosít. Ami különösen az államot illeti, ennek nem lehet hivatása közvetlenül foglalkoznia tudomány-nyal, hanem gondolkodnia kell a kutatás azon feladatairól, amelyekre összerő szükséges, eszközökről, helyiségekről, tanszékek-, gyűtemények-, könyvtárakról sat. Az állam gyűakarata és hatalma nem állíthatja elé a tudományt közvetlenül. Innen a közkölségen állított tudományos intézeteknek nem szabad kizárólagosaknak lenniök; hanem más, részint egészen független, részint nem-politikai társadalmi szervektől fentartott intézetek legyenek mellettök, hogy azokkal versenyezhesenek.

Az alkalmazott, gyakorlati ismerés is külön szervezetet kíván a termelő- és kritikai ismeretre. Ezek vagy magán, vagy gyűintézetek. Egyik lényeges része azon szellemi munkának, amelyet az egyház, állam, iskola, társalkodás, népgazdaság végez, gondolkodási munka. Az alkalmazott tudományok és azok művei által a gyakorlat a tiszta tudomány eredményeivel rendelkezik, minden körrel közlekedik, amelyből ismeret hozandó s gazdag külső segédeszközöket használ, műtani szakirodalmat, folyóiratokat, könyvtárakat s egyéb gyűteményeket. — A tudomány tehát csak

egy részét teszi ki a társadalmi ismerésfolyamatnak; a másika a gyakorlati ismerés és vizsgálás, amely, bár össze van kötve a tudománnyal, mégis saját önálló szervekkel, közegekkel bír.

A társadalmi ismeréstevékenységnek mind a két köre s ezek minden egyes ága az alaki logika gondolkodástörvényei és az alkalmazott logika módszerei szerint dolgoznak.

08. §. *A metaphysical szemlélődés.*

Azon kiírthatlan, mert velünk született ismerettani törekvés, amelyet a 13. §-ben bemutatunk, az ismerő-tevékenység mind a két vidékén mint társadalmi hatalom is érvényesíti magát. Igen tévednénk, ha csupán azon metaphysical befejezést vennők figyelembe, amelyet a tiszta tudomány a bölcselekedés által elérni törekszik, és nem azon egységes életnézetre való törekvést is, amelyre minden gyakorlati gondolkodás irányul. Egész osztályoknak, rendek-, hivatásoknak, szóval minden társadalmi rétegeknek megvan a magok saját metaphysicájok. Ezen metaphysical, majd erősebb, majd gyöngébb hajlam minden tekintetben jelentékeny tényező a társadalmi életben. Beismerjük, hogy bölcészeti metaphysier: nem tapasztalati, hanem csak jelvényes végső igazságokat alakíthat; de azért az nem értéktelen, és az ezredek óta szemlélődő nagy szellemek nem meddő munkát végeztek. E szellemek, először is, hatalmas befolyással voltak a tapasztalati tudományokra s akadályozták azok szatócyszerű kezelését; továbbá nemünk kiírthatlan metaphysical hajlamának minden egyes korszakra nézve illő hangulatot adtak, azután a sokféle nyers világnézet helyébe viszonylag jobbat ültettek s kritikájokkal egyebeken kívül a valóságos élet haladását is előmozdították. Ha a bölcészet egyebet sem eszközölt volna, mint annak igazolását, hogy az utósó dolgokról csak hitünk lehet, de tudásunk nem, már az is nagy érdeme volna. De többet tett. Már a szemlélődés legkorábbi, legifjabb alakja, a képzelem uralma alatt levő hitregetan is sokféle jó szolgálatot tett. Későbbben meghozta a tudomány alapkövét, a tiszta ismerélméleteket, és a külön tudományoknak egész tömegére buzdított. Állandó hivatását azon magas hivatás teszi, hogy az egyes korok túlnyomó egyetemes világnézetét alakba öntse, kifejezze és tisztítsa. Azért a bölcselekedés, mint az emberi ismerő-tevékenység lényeges része, sohasem fog nagy szellemek nélkül szűkölködni.

59. §. *A tudás társadalmi tárgyaitása, a tekintély, az iskolák, a kritika.*

A társadalmi tudás természete, hogy a mindenkori ismerési folyamaton uralkodó egyetemes alapelvekké sűrűsödik, amelyek aztán az egyes ember gondolkodásának társadalmi mérvesszőjét, a tárgyilagos „logos”-t képezik. Természetes, hogy e mérvessző nem kényszerítő, hanem olyanféle szabály, mint aminőt a társadalmi érzés vidékén az ízlés uralkodó irányában a divat, politika sat. becslésében és az akarárás, cselekvés terén a törvényekben, szokások- és erköl-

csökben észlelünk. Mindazok irányadó, de nem kényszerítő hatalmat gyakorolnak az egyesek szépérzékére és erkölcsére. így van a dolog a tudás világában is. Mind az elmélet, mind a tapasztalat mintegy hitágazatokká, dogmákká szilárdul, amelyeket, akár helyesek, akár helytelenek legyenek, a kortársak vizsgálás nélkül bizonyos igazságok gyanánt fogadnak el, s bizonyos ideig csak igen kevesen nem hódolnak meg nekik. Minden kornak, a tudományok és művészetek minden valamint elméleti, úgy gyakorlati ágaiban, megvannak a maga uralkodórendszerei. Hány bölcsészeti és vallási rendszer nem szállott már sirba! Mily változékony a gyógyászat! A nevelési s tanítási módszerek gombamódra szaporodnak. S az ókor épen úgy túlbecsülte az osztályozást és a lehozó-módszert, mint talán az újkor a behozást és magyarázó-elméletet. Hát még az egyes tanok! A Smithianismust, amelyet oly sokáig vakon követtek, s socialismus fenyegeti. Hát a politikai „elvek” mily szörnyű zsarnokságot nem üznek, midőn minden új vedléskor új alakban hirdetik tévmentességöket! Ezek mint ragályos nyavalyák pusztítanak!

A szilárd alapra fektetett, kipróbált tudás összesége társadalmilag szerzett közvagyont, társadalmi hagyományt képez. Ebből ól minden egyes, minden nemzedék; de egyúttal oly tőkél is szolgál az, amelyet az utódoknak gyarapítani, továbbfejleszteni kell. Valamint az alap-, úgy a gyarapított tőke is irányadó igazságul, tárgyiasított társadalmi zsinórmértékül szolgál az értelmi munkásságban.

A tudás ezen tárgyiasítása különféle alakban történik, ilyen a tételek s közvetlenebbül a művek és személyek általi tárgyiasítás. Minden műszerben és gépben, az államigazgatás minden intézvényében, a nevelés minden műfogásában mindazoknak összegyűjtött, mintegy megaludt szelleme él, akik ezen műveket mai tökélyökre emelték.

A tapasztalás és tudomány egyes férfiai is, akik nagy belátásoknak képviselői, vezetőivé vagyis tekintélyeivé lesznek a társadalmi ismerő-tevékenységnek. Ami a társadalmi tekintélyről fönnebb általánosságban volt mondva, az az ismerő-tevékenység minden egyes mozzanataira nézve is áll. És ez igen természetes. Ugyanis nem mindenki képes minden vidékét az ismeretnek kritikai belátással megfigyelni; némelyek meg egyetlenegy tudományág önálló megítélésére sem képesek vagy lusták rá; úgyhogy a néptömegnek nemegy dolgot vizsgálás nélkül azaz tekintélyre kell elfogadnia. E tekintély nagyobb-kisebb, s vagy mesterségesen csinálható, vagy megszerezhető, vagy mind a kettő. Minél kevesebb műveltsége és kritikai képessége van a népnek; minél kevesebb a verseny a hivatásszerű ismerő-tevékenység terén: annál nagyobb tért foglal el a tekintély.

Az értelmi tekintély okvetlenül szükséges a társadalom szelleméletére. Mert ha a szellemileg gyöngébbek nem sorakoznának az erősebbek mellé és alá, akkor a társadalom értelmi összmozgása teljes lehetlen-

ség lenne; ennek helyét egyesek munkájának zűre foglalná el, amelynek részei közt semmi összefüggés nem lenne.

Azonban árnyoldalát sem kell figyelmen kívül hagynunk. A tekintély nemegyszer hamis; a tudomány hitágazataiba, a gyakorlat elveibe, az ismerés módszereibe, a metaphysical világnézetekbe tévedés, hazugság,, csalás, a népet kizsákmányoló butítás sat. lopódzhatik; s akkor a nem igaz és az ámtítás óriási hatalommá lesz a társadalomban. Fájdalom, ez a hatalom, különösen az újabb korban, mint örök nyavalya nemzedékről nemzedékre pusztít. Szükséges a tekintély, de sohase legyen előjoggá. Ezokból a szabad kritika, amely a tudás tekintélyeit ellenőrzi, fölötte szükséges; nélküle különféle zsarnok igáját húzza a társadalom.

Az ismerő-tehetség működése nem pusztán gondolkodás, hanem érzés vagy értékbecslés és cselekvés is. Mint cselekvés az értelmi jelvényezés által nyilatkozik. Mivel cselekvés, azért a jog körébe is tartozik. A gondolatnyilvánítást jog védi és korlátozza; a belső gondolatok szabadok, de nem azok nyilvánítása is.

A társadalmi ismerőd-tevékenység tényezői nem csak mint egyes csendes gondolkodók, hanem mint egész pártok vagy iskolák is lépnek föl.

Már a gyakorlati ismeret terén, a népgazdasági, társalkodás!, politikai, nevelészeti és egyházi életben is pártvéleményekké látjuk csoportosulni a nézeteket. A közös elméleti elv elégszer csak ürügy, gyakran célzatosan hazug ürügy gyakorlati érdekek palástolására. De nem tagadhatni, hogy sokan nem érdekből, hanem tanai igazságában való hitökből, vagy bizonygásból vagy doctrinair hiúságból állanak valamely nézethez, főleg a politikai és egyházi pártéletben.

A tiszta tudományos társadalmi életben pedig a nagyobb pártok mint iskolák vagy irányok lépnek föl és irodalmilag és személyileg egy, pl. cosmopolitanus összefüggést mutatnak. Mennyi ellentét! Ritkán képviseli egy iskola az egész tudományos igazságot, hanem valamennyi egymás mellett, vagy fölváltva egy-egy részét annak. Önmagára nézve e pártosság nem mindig válik hasznára az igazságnak; mert szenvedélyek, indulatok, érdekek vegyülnek nem ritkán közé. A cimboraság sokféleleken zavarhatja az értelmi együttműködés folyamatának haladását és tisztaságát; példa erre az akadémiák és egyetemek élete, ahol sok csalhatlan nagy szellem ül a tudomány olympusának trónján és akadályt gördít nemegye üdvös irány elé, amilyen pl. manap többi közt a socialismus.

Mindamelletts is a tudományos pártok túlnyomóan előnyösek; mert a bizonyítás és cáfolás sokoldalúságát eszközlik; az egyik párt egyoldalúságát a másiké kiigazítja, és bár néha csak hosszú küzdés után, az igazság jut érvényre. Fő dolog itt, hogy a társadalom a szellemek harcának teljes szabadságot engedjen.

De az ismerést szükségképen érzés is kíséri, amely a gondolatok értékét kedv és kedvetlenség alakjában megítéli; az igazság tetszést, a tévely pedig visszatetszést szül. Lotze szerint még az ugyanazonosság szá-

raz tételét sem gondolhatjuk a kedély részvétele nélkül. A tiszta gondolatnak már csak csirája is örömet szerez: míg a kuszáltság, érthetlenség nyomasztó hangulatba ejti a kedélyt. Ez tulajdonkép az ismerés kritikája. Ezen kritika, valamint az egyedi, úgy a társadalmi ismerést illetőleg, igazságra azaz a tárgy tudatunkban levő képzetének a tárgy mivoltával való megegyezésére törekszik; az igazság tehát az ismerési kritika értékmérője is. Az igaz mind egyedileg, mind társadalmilag értékes, becses, az igaztalan, a hazugság értéktelen, káros. — Az igazság becsülésének eszköze szintén ismerési folyamat, az ismeret értékének logikai megfontolása.

Igaz, hogy a hivatásszerű kritika is elfajulhat; de azért mégsem lehet azt nélkülözni; mert az egyiknek tévedését és hazugságát a másiknak alaposabb belátása és igazságérzéke megsemmisíti. A társadalomnak mindenesetre nagy gondot kell fordítania arra, hogy a helyes, józan kritika érvényesülhessen, a hamis pedig mindinkább háttérbe szoruljon.

60. §. *A társadalmi tudatlanság.*

Valamint az egyes ember, úgy a társadalom sem érheti el az egész igazságot, hanem csak többé-kevésbé közelebb juthat hozzá. Ennélfogva a tudás többé-kevésbé mindig tökéletlen. Mesterséges butítás, szervezett ámitás és szándékon kívüli hamis kritika ezen tökéletlenséget társadalmi betegséggé fokozhatják, amely a tudatlan, szellemileg lusta népet az élelmeőbb szomszédok, otthon pedig a zsarnokok prédájává teszi. Vallási népmetaphysica durva alakjai is elbutíthatják a népet; de ez semmi ahhoz képest, ámit a katonai önkény és pénz szolgasajtója főleg a capitalismus korszaka óta okoz.

Míg a tudatlanság tudás hiánya: a tévedés tudatlan, a hazugság tudatos elcsavarása az igazságnak. S ha egyszer a két utósó egyetemes érvényre emelkedett, közvélemény és iskola által, akkor szörnyű társadalmi hatalommá fejlődik és nem csak az ismerő, hanem az érző és akaró-tehetségben is pusztít. Vannak pillanatok, nevezetesen a politikai életben, amidőn az elámított nép legnagyobb vétségnek veszi, ha valaki az igazság védelmére kel, főleg az uralkodó-osztályok romlottságával szemközt. Az ár ellen úszót a tévedés és hazugság vezérei örültnek, csalónak bélyegzik, visszavonásra és vértanúságra kényszerítik. Ez így volt mindig, s így lesz mindaddig, míg az ember jóra és rosra hajló természetének küzdelmén egy jobb, emberiebb, önzetlenebb társadalmi szervezet nem könnyít. Most az egész lét önzésre, embernek emberekkel való küzdésére levén alapítva, a gyalgó töredékeny embertől oly sokféle áldozatot igénylő igazságot követelni képtelenség. Igazságra most csak kevés fölkennt szellem erős. Nem emberek, hanem angyalok számára való a mai társadalom; azért egyik-másik igazságtalanságon, bár nem helyeseljük is, nem csodálkozhatunk.

Mennyi mindenféle kísértetnek nincs kitéve manap az igazság, már

csak a tudományos ismerés folyamatában is! A gondolkodónak jövedelmét, nevét, hírét egy másiknak jobb munkásága veszélyezteti. Mire nem képes ily helyzetben az író, számtalan hitvány példát mutat rá hazánk liberális korszaka. A tudósgőg, a tudósirigység tudományos cimboraságok örök forrása. Hát még, ahol nem egyesek, hanem egész pártok, hatalmas osztályok tartanak az igazságtól! Ki nem látja, hogy pl. az egyetemeken dívó társadalmi tudományok az uralkodó tőke érdekében hazudoznak, vagy féltudattal elnyomják az igazságot! Ezen tekintet többet árt a társadalmi tudományok haladásának, mint a tévedés és a hamis módszerek. Igaz, hogy a keresztyén egyház történelme is nyújt oly adatokat, amelyek elvont fogalmát más színbe ejtik; de kevésbbé látszik túlzónak évezreden át, mintáz a l l a m h a t a l o m századon át. Az állam hányszor kész pillanatnyi anyagi érdekért legfontosabb, leglényegesebb szellemi érdekeit is odavetni! Ezt a történelem dús adataiból és napjaink eseményeiből is bőven láthatni. Valóban, az állam az erkölcsi-politikai tudományok egyedüli ápolójául semmit sem vethet az egyház szemére. Az uralkodó politikai osztályok és rendek csak az érdekeik szolgálatában álló tudományt pártolják, a többi üldözések tárgya és éhen halhat. A társadalmi és politikai vizsgálás szabadságát, pl. a socialismusét, már magvában elfojtják, tüzzel-vassal üldözik. Így volt ez a szentszövetség idejében is; és ma csak alakja változott az elnyomásnak és corruptionnak, finomabbá, burkoltabbá lett. Az állam, vagy inkább az állammal magát azonosító néhány kormányférfiú, néha a legerkölcstelenebb kalandor magát mindenhatóvá tevén, az állam állítólagos érdekében a nép szellemi egészségét sokfélekép megnyomorítja, a hazugságot, ámítást szervezett társadalmi hatalommá teszi. És ha ez üzelmet maga az állam is gyakorolja, hogyan lehetne egyebet kívánni a politikai, vallási s egyéb pártoktól, a parlamentektől s ezek irodalmi közegeitől? A sajtó, szónoklat, irodalom ezer mesterei a legügyesebb módon, furfangos alakban tudnak a népek, osztályok, rendek gyöngye oldalaihoz férni; hízalgésszel és bolondítással jár-szalagon vezetik őket; s ezek boldog öncsalódásnak adják át magokat. „Mundus vult decipi, ergo decipiatur!” gondolják magokban az ámítók. A személyek és tények szépítése, kimentése, befeketítése manap külön mesterséggé fejlődött. A népek, különösen a léhának mindig voltak írástudói, képmutatói és álbölcsei; de ha a mai sophisták dialecticáját, a nép- és képviseleti szónokok fogásait, a bérenc újságírók kalafinta ügyességét, a botrány irodalmat tekintjük, akkor beláthatjuk, hogy a nyilvánosan szervezett hazugság soha sem rendelkezett még annyi hatalmas eszközzel politikai céljainak elérésére, mint a mai sajtócorruptio.

Készséggel hódolunk az állam szükséges hatalmának, és a sajtószabadságot is szükségesnek tartjuk; de az állami mindenhatóságot vagyis zsarnokságot, féktelenséget, amelyet aztán a pártok, osztályok, az irodalom munkásai is követnek, csak oly, sőt nagyobb veszélynek tartjuk a társadalom minden életmozzanatára, tehát értelmi fejlődésére nézve

is, mint az igazi tudás hiányát. A tudatosan és nem-tudatosan, tévely és hazugság által üzött népbutítás, amelyet ma különösen a sajtó a fölvilágosítás örve alatt célzatosan, galádul üz, iszonyú pusztítást okoz, amelynek több nemzedékre fog kiterjedni hatása, a magyarnak meg épen halálát okozhatja, hogyha az álliberalizmus és közönyösség nyúgeiból a 12. órában (mert már ennyire vagyunk!) ki nem bontakozik. A vallástalan s így erkölestelen népet könnyen ki lehet fosztani mindenéből.

III. Cikkely.

Az érzelmi (szépészeti) élet vagy értékbecslés a társadalmi testben.

61. §. A társadalmi értékbecslés általános jellemzése, alanyai és tárgyai.

Helyesen mondja Schäffle (Bau und Leben etc. I. 510. s. k. 1.), hogy hasonlóan az egyedhez a társadalmi testnek is a legtágasabb érteményben veendő érték meghatározó érzés teszi tulajdonképi és határozó központját. A társadalmi kedélyben is mindenféle egymást keresztező és meghatározhatlan hangulatok mutatkoznak, mint közvetlenül ható szépészeti törvényeknek kifolyásai, de amelyeknek forrásaira nem emlékszünk tisztán; hasonlítanak oly megvilágításhoz, amely egy rejtett világförrás sugarainak számtalan visszaverődéséből keletkezett.

De a társadalmi test élete, valamint általában, úgy az érzést illetőleg is hasonlíthatatlanul dúsabb a vonatkozásokban és fejlettebb az egyes emberénél.

Az érzés ítéletei, értékítéletek, (legtágasabb érteményben) egészen mástermészetűek, mint az ismerő-tehetség logikai Ítéletei; de azért oly szükséges és lényeges alkrészei a szellemi népmunkaságnak, mint a logikaiak. Minél tökéletesebb az ismerő-tehetség működése: annál közvetettebbé, ráelmélőbbé lesz, vagyis annál több képet vesz magába a külvilág ingerei által; de az érzés ítéletei a társadalmi életre nézve hasznos, vagy ártalmas körülményeknek, tehát az önfentartásnak közvetlen becslései. Megfontolás előzi ugyan meg őket; de ez még nem érzelmi elhatározás, hanem csak logikai előmunkálat annak számára. Az érzés nem megegyezése a képzeteknek a jelenségek mivoltával, hanem épen fordítva a külső tárgyaknak összhangzása az érző alany legsajátosabb lényével, ha azok életének előmozdítására szolgálnak, vagy összhangzatlansága, ha azt akadályozzák. Ahonnan a logikai ráelmélés (reflexió) inkább eszközül tűnik föl, de semmiesetre sem mint igazi mivolta az érték meghatározásnak.

További sajátsága a társadalmi érző-tehetség működésének, hogy, hasonlóan az egyed érzésvilágához, ez sem lehet eljelvényezés (symbolisálás) nélkül, annyira, hogy, a helyett hogy hókuszpókusz volna, mint azt egy bölcselgő honatya mondta, a polgárosodás haladásával mindinkább dúsabbá fejlődik. Az a törvényhozó (?) nem tudta, hogy a havi pénz, amelyet az absens is fölcsipeget, szintén ilyen hókuszpókusz (sym-

bolum). Hiszen a társadalom az eléadás, közlés alakjai nélkül nem is fejzhetné ki helyeslő, vagy elutasító értékítéletét, a dicséretet és rosza-lást, elismerést és visszatetszést, tiszteletnyilvánítást és tüntetést, az emelkedő és leszálló áratat sat.

Az értékbecslést a tárgy megvizsgálása előzi meg; csak azután következik az értéknek megállapítása, még pedig nyilvános kritika, tár-sasköri, egyesületi eszmeesere, szó- és írásbeli, nyomtatott jelvényei: út-ján, amelyek elismerést, vagy elítélést fejeznek ki. Természetes, hogy e működés is vezető-elemekből indul ki, és miután a tömegek között ides-tova járt, végre megállapítja az ítéletet mint együttes szellemi munkaság eredményét. E folyamatnak az érzés első fölébresztése képezi kezdetét. S gyakran már maga az első ingerrel is el van döntve az ítélet. így, mondja Schäßfle, amint 1870-ben az emsi dolgokat a német néppel köz-lék, s 1866-ban Benedek költött napiparancsát a porosz honvédségnek tudtára adák: nem kellett csak néhány óra és nap, s a közítélet, a har-cias akarat készen volt. Rendszerint azonban hosszabb megfontolás, ta-nácskozás előzi meg az értékbecslést. E megfontolás gyakran igen za-jongó és kuszált; mert különféle kedélyhangulatok viaskodnak, tüntetnek egymás ellen, míg valamely ítéletben megállapodnak. Több levén a társa-dalmi foglalkozások neme, az értékmeghatározásnak is több mérvesszeje van. Azért a népérzés összmunkája is sokféle külön irányba oszlik, amelyek közt szabad, de nem egységes összefüggés vagyon. A népgazdasági, tár-sasköri, nevelészet, egyházi, fegyelmi, végrehajtási sat. értékmeghata-rozások külön alanyokat, gyakorlásokat és eljárásmodokat igényelnek. Innen van, hogy az értékbecslés minden jelenségére érvényes közös egy-séges név nincs. A szépiészeti (aestheticai) élet csak a szép mű-vészetre és irodalomra, az ízlés csak az eledelre és a testek eszményi alakértékére vonatkozik. De az értékbecslések egységes kifejezésének hi-ánya nem semmisíti meg azoknak egyneműségét; a hiány abból magya-rázandó, hogy az érzésvilág a maga tiszta és sokféle gyakorlati nyilvá-nulásaiban igen különböző, egységességet nélkülöző alakot vesz föl. Ré-szünkrol az értékbecslés vagy meghatározás tevékenysége nevet választjuk általánosnak.

Ezen általános jellemzés után lássuk az értékbecslés alanyát.

1) A gyakorlati cselekvés irányadó értékeinek meghatározásai nem egyes emberek elszigetelt érzésnyilvánulásai, hanem tagozott gyümunka-ság eredményei. A népgazdasági, társalkodási, nevelészet, politikai, val-lási sat. értékbecslések külön, részint szervezett, részint alaktalanul sza-bad foglalkozások, de amelyek egymást kiegészítve, egymással kiegyezve, mint a társadalmi értékmeghatározásnak az élet minden szükségletét tekintetbe vevő egésze ítélnék az összfenntartásra hasznosan, vagy ártal-masán ható dolgokról. Nincsenek tehát kiválasztott alanya i a társa-dalmi értékbecslésnek. A nyilvános vélemény többnyire értékmeghata-rozással foglalkozik. Kritika és ellenkritika a fegyvere. Hogy a dicsérest

és roszalást, főleg a mai sajtóviszonyok között, első sorban a pénztökés rendszer miatt, romboló szélsőségekig űzik, azt már másutt láttuk. Csak kevesen s igen ritkán úsznak a közvélemény árja ellen. — A közvélemény elméleti vélekedés ugyan, de már inkább kritikai színezetű, és akarathatározás és izgatás is egyszersmint. Jogi zabolázása fölötte nehéz; mert jogilag alaktalan és a nyilatkozás neme és formája által könnyen kicsúszik azon személy visszahatása alól, akinek javait, vagy cselekményeit megítéli.

2) A társadalmi érték meghatározásnak tárgyát személyek és dolgok teszik, amelyek a népelethez valamely anyagi, vagy eszményi vonatkozásban állanak. Az egyes, vagy testületi személyek társadalmi értéke a becsület kifejezését teszi; ellenben a dolgokba fektetett társadalmi érték népszerű szép alakokban, a javak ékesítésében leli kifejezését.

a) Ami a becsületet illeti, az nem tisztán az önérzetnek terménye, hanem alanyilag véve a személyiségnek mint a polgári társaság értékes, derék tagjának másoktól való becsülését akarja, tárgyilag pedig ilyenén becsültetés a társaságtól. A becsültetés ez alapját a jog minden szó- és tettebeli sértés ellen biztosítani köteles. Ez az egyetemes polgári magán vagy egyéni becsület. De ehhez többféle gyűbecsület járul. A testületi személyzet becsületében minden egyes tag részesül; a testület kitüntetése, vagy megbélyegzése mindegyikét kitünteti, vagy megbélyegzi. S az egyes még életével is kész testületének becsületét védeni. A párbajt elítéljük ugyan, mint amely az egész társadalmi személyiséget kockára teszi egy részleges támadásért és az erkölcsi becsületet, igen kábán, anyagi fegyverekkel véli megvédhetni, amelyeknek ahhoz semmi közük; de a Horatiusok és Curiatiusok párviadalának mindenesetre nemes oka volt, vérfürdőt akadályozván meg.

b) A polgári becsület külsőleg is érvényesül, a személyi érték jelvényei által, még pedig alanyilag és tárgyilag. Az egyed úgy érvényesíti társadalmilag a maga értékét, hogy azt külsőleg megkülönböztető és kiemelő módon kellemes személyi jelenség által tünteti elő, dísz és ékítés által. A céh, a hivatás, a nemzet, a társaskör sat. saját lobogója, jelképe, színe, szalagja, kokárdája sat. alatt jelen meg. Ezeket magok a becsület alanyai veszik fel, vagy fogadják el, azért alanyiak. — A tárgyiakat maga a társadalom adja. Ilyenek a mai társadalomban: a kitüntetés, tiszteletnyilvánítás, címek, jutalmak, föliratok, tiszteleti oklevelek, fáklyás-zenék sat. Ezekben az alanyi érték társadalmi tárgyasítást nyer.

A becsülés nemleges viszája a becsületbeli büntetés, roszalás, tüntetés sat.

Hogy a helyeslő Ítélet csak szép jelvényekben jelenhetik meg, az magából az aesthetikai ízlésből következik. A jelvényezés a belsőnek érzékítése; a becsület, tisztelet jelvényezésében pedig az érzelmeket és ér-

tekéket, természetöknek megfelelőleg eszményítve, megható módon, tehát lehetőleg szép ruhában, kiváló formákban és színekben, díszesen kell kifejezni vagyis érzékelhetőkké tenni.

Egyesek arra hivatják, hogy kitűnő dolgokat műveljenek. Hogy az ilyen valódi érdemet kitüntetés érje, egészen jogos és a társadalomra nézve kívánatos dolog. Az alanyi kiemelkedés és tárgyi kitüntetés legfelsőbb fokát a nagy emberek enyészhetlen híre, halhatlansága képezik; akik népökbe olvadtak, és fordítva, minthogy ők népök szellemét meghatározták, akikkel a következő nemzedékek egygyé forrtak. Ezek a nép előképei, szellemi alakítói, úttörő, megváltó szellemei! Koruk nem mindig érti s ismeri el nagyságukat; de a későbbi nemzedékek annál nagyobb tisztelettel adóznak emléköknek. S méltán! A polgári becsületben az egyesek az összeség értékének részesei: a hírnévben az egésznek becsülete egybeolvad a hírneves férfiúkéval.

Vannak, akik az önérzelem nyilvánításait, a becsülés és hírnév külső kifejezéseit roszeják. Tagadhatlan, hogy a dologba sok üres külsőség, képmutatás, nagyságcsinálás, gazságok mesterséges leplezése, hízelgés és megfélemlítés sat. lophatja be magát, úgyhogy alig van biztosíték e néha fölötté veszedelmes, majd megnevetséges torzképek ellenében. Mennyi mindenféle szerepe nincs itt a hiúságnak, elbizottságnak, gögnek, sőt az álalázatosságnak is! Az elvvel szemközt azonban mindez csak azt bizonyítja, hogy mint minden szellemi tehetséggel, úgy ezzel is vissza lehet élni. A becsület az emberrel veleszületett önérzelmének szükségképi kifolyása, amely nélkül senki sem lehet valamirevaló tagja a társadalomnak. A vulgus profanum ítéletére nemes ember semmit sem ad ugyan; de önmaga előtt is megvetés tárgya lenne, ha a jobbak becsülése iránt közönyös volna; ha cynicus módra minden eszményi értéket elvetne magától. Hogy mások becsüljék bennünk az embert és a társadalmi tagot, azt természetes önbecsülnél és végtelen tökéletesedésünknél fogva kívánjuk. Természetes ez tehát és jótékony, valamint az egyedre, úgy a társadalmi testre nézve is. Alanyi becsületézés és társadalmi becsülés elkerülhetlen kifolyásai a társadalmi érzékfolyamatnak. Fontosságukat a kinövésnek nem cáfolják meg, hanem megerősítik. Önbecs hiányában nincs haladás, sem egyesben, sem társadalomban. Nem minden önbecs fajul el üres, képmutató becsvágygyá, nem minden kitüntetés kétes érdemnek gyerekes felcicomázása. Hogy értékünk lehessen mások előtt, arra alap vagyis társadalmi érdem szükséges. Ez érdemet, igaz, a mai társadalom, tagjainak a létért való korlátlan küzdésében, nem ismerheti fel oly könnyen, s ha fölismerte, ritkán jutalmazza igazságosan; de jobb társadalomban az élet ezen mozzanata is más alakot fog mutatni. Ott a hiúságot, gögöt, veszedelmes fensőséget kifejlesztő üres, gyerekes érdemjelek, osztály- s egyéb címerek sat. nem lesznek láthatók. A jutalmazással igen takarékosan fognak bánni, szem előtt tartva azon tanulságot, hogy Athene jobb korában Miltiadesnek elég volt azon kitüntetés, hogy elsőnek raj-

zolták a marathoni vezérek közt; és ez hatott, Themistoclesnek is álmát zavarta: későbbben pedig Demetrius Phaleriusnak 300 szobrot emeltek, és ennek semmi hatása nem volt. Abból is tanulhat valamit a józan socialismus, hogy a veszedelmes tekintélyig emelkedett polgárt a görögök kicserepezték.

c) Nem csak erkölcsi személyisége az egyedeknek, szövetkezetek- és testületeknek igényel és talál naponkint elismerést, vagy ellenkezőleg elítélést, hanem az ember külseje általában a külső dologvilág is. Erzsékvilágunk ezen jelenségeinek forrását meghatározni nem könnyű dolog; de annyi bizonyos, hogy az szépészeti érzékünknek kifolyása s mint ilyen természetes és jó törekvés. Hacsak az erkölcsi rútnak is útját egyengető cynismusba nem akarunk sülyedni: mindenikünkre nézve szükségül tűnik fel, hogy testi mozgásunk rhythmicus, külső megjelenésünk csinos, kecses, s küljavainknak arányos, szép alakja legyen. Ez által természetünk jobbik, eszményi alakjában kívánunk embertársaink előtt megjelenni, kellem, kecs, csín, szépség alakjában, azon benső összhangzat boldogságát, amelyet érzéki észrehevésünk tárgyain találunk, vagy amelyet rajok ruháztunk, magunk is utánérezni, élvezni óhajtjuk, még azon csalódással is, hogy az eszményi értékek csak külső látszatát bírjuk. A túlnyomólag érzelmi nőnem legtovább megy e tekintetben, külsőleg mint szép egész óhajt megjelenni, vagy legalább látszani.

Ugyanily természetes vonása az ember érzsékvilágának a külső dolgok megszépítése is. Ezekre is szép alakok és jelvények által eszményi értéket törekszik lehelni az ember. A magasztos művészet és költészet mellé, amelyeknek művei enyészhetlenek, egy egyetemes műipar sorakozik; és a mindennapi, mulékony használati tárgyak országát is szép alakok lepik el, részint saját értékök kifejezése, részint a fogyasztók szépérezkének gyönyörködtetése végett. Valamint az ember külsejének, úgy a külső dolgoknak szép jelvényezése is a népézés nemesítésére, az ízlés terjesztésére szolgál.

Tudjuk, hogy valamint az önérzelem, úgy a tetszvágy is könnyen és sokfélefékép elfajuhat, amidőn aztán mind az igájokat vonó egyeseknek, mind a társadalomnak átkára lesznek. Tudjuk, hogy a hiúság, kevélység, amely az első bünt szülte, legio bünnel szokott járni; s a divat, főleg a nőnemnél, szörnyű pusztításokat tesz mind a testi, mind a lelki egészségben; s a fényűzésnek nem csak családok, hanem népek, birodalmak esnek áldozatul. Ha nem reménylenők, hogy a capitalismus megszüntével, a valóságos egyenlőség megalapításával, a kötelesség és jog igazságos felosztásával a legtöbb társadalmi vétség magától fog megszűnni, s a keresztyén a póri szokások és erkölcsök fölélesztésével az önérzelem és tetszvágy elfajulásának lehetősége a legkevesebbre fog szállani: akkor részünkről ebbeli szépészeti érzékünk kielégítésének inkább terjes mellőzésére szavaznánk, a külsőt illetőleg csak a szükségesre és hasznosra szorítkoznánk, még a ruhaegyenlőséget sem zárva ki. De a tár-

sadalom természetes, igazságos, jobb szervezetéhez e tekintetben is nagy reményeket kötünk. Ily társadalomban a nevelésnek, a „vanitas vanitatum et omnia vanitas” mondásnak is más hatása lesz, mint a maiban. Az önérzelem és tetszvágy elfajulásának akadályozására nézve azonban a mai társadalom is sokat tehetne, ha a keresztyénség boldogtalan, otromba üldözése helyett annak érvényesítését mozdítaná elő. Hogyan várhatnánk jobbat az önérzelem terén, ha a Somoskeőyek a világ minden rendjeit meg tudják szerezni; ha egyetemi tanártestület democraticus érzülete jeléül „Nagyságos” címért folyamodik; ha még tudósokat is lehet címeikkel bolondítani; ha 70 éves öregek is megtisztelve látják magokat, ha kitüntetésből oly tudori címet kapnak, amilyenre 18-20 éves ifjú tesz szert nagyon is nem szigorú szigorlat útján, vagy épen in absentia 50-100 forintért? Igazi komédia, de veszedelmes! Valóban, nem tudósságra, hanem tudományhiányra mutat tudományyal külsőleg bögyeszkedni, a szájon hordott democratia csúfjára aristocratiát, kasztot képezni, a dr. betűket elmulaszthatlanul neve elé írni, mint ahogy az iskolás gyermek a talmi-érdemjelt mellére szokta tűzni. Itt is hazug a liberalismus! Manap más utón kell a tudományosságról bizonytságot adni! Socratest azért mondta Pythia legbölcsebbnek, legnemesebbnek, mert belátta, hogy semmit sem tud: s most a 20 éves ifjakat azon neveléses önhittség pöffeszti, hogy tudori ökle velők alapján az egész világ igazi tudósoknak tartozik őket elismerni (?) Risum teneatis amici! Ifjúbölcs, gyermektudós nonsens!

62. §. *Az eszményi értékeknek nyilvános előadása és elterjesztése a művészet és irodalom szép műveiben.*

A társadalmi érték meghatározó érzés legmeghatóbb módon nyilatkozik a művészet és irodalom szép alakjaiban. A művészet és költészet mindent elles a természettől és élettől, aminek a társadalmi emberre értéke, jelentősége van, hogy ezen értéket képzelme segítségével a néphez közvetlenül, egyetemleg, meghatólag szóló összes szép alkot- és alakban egyedesítse. A művészet az értékest eszményi világitásba helyezi, mint szépet adja elé.

Mivel értékeit nem elvontan, hanem összesen adja elé; mivel az embernek a természethez, társadalomhoz és Istenhez való viszonyait összhangzó szép alakokban rajzolja: azért úgyszólván ellenállhatlan hatalommal ragadja magával a tömegek kedélyét, s ha igazi emberi értékeket rajzol, azért nemesíti annyira a nép érzésvilágát.

Hogy a művészet, mint minden, kétélű fegyver; hogy szörnyű rombolásokat is tehet a társadalmi testben, azt jelenleg is sajnosán tapasztaljuk. Nem mindig valódi eszményiség az, amit jelvényeivel kifejez, hanem csak eszményi látszat, amelyet a tévelybe keveredett költő és művész, a nép érzelmét behálózva, hamis értékekre ruház; vagy gonoszság, amelyet a szép alak ingereivel földíszít. Valamint az igazi, nemes művészet ál-

dása, úgy az előbb rajzolt átka az emberiségnek. Azért Plato a költőket kizárta eszményi államából.

A szépművészet és költészet alakjai, alkotásai, képei és előadásai, mint olyanok, eszményi értékeket n é p i e s e n rajzolni és a nép kedélyében érvényre emelni képesek. Más b e l s ő ápolása az eszményiségnek, pl. a vallás, mélykedélyű egyénekben mélyebb érzelmeket ébreszt, mint a művészet a maga eszményi külső látszatával. De más tekintetben a művészet és költészet hasonlíthatatlanul hatásosabb, úgyhogy gyakran mint a földre szállott, érzékivé lett istenit, tökéletest magasztalják még az istentagadók is.

Mint jelvények a szépművészet és költészet terményei általában érzelmek és értékek közlésére képesek; mint szép előadások eszményi értékek közlésére szolgálnak alapul.

A szép az igazi valónak (reale) és értékterjesnek összhangzó, kike-rekített alakban való visszatükrözése.

A személyi és dologi jelvények, a taglejtések és szók, írás, hang, rajz, jel és a plasticus alakok anyagul szolgálnak eszményi értékek szép, összhangzó előadására. Mind a kettőt használja a költészet és a művészet. De jól megjegyzendő, hogy jelvényeik sajátosságok; eszményi értékeiket nem fejezheti ki egy egyszerű jegy, mint a logikai képzetet, hanem csak szép alakban, képben, amely valamely együvé tartozó viszonyoknak e g é s z é t adja elé, olyanban, amely alakelemeinek összeállításában önmagára nézve egységgel és összhangzattal vagyis szépséggel dicsekszik. Csak akkor valódi műremek és költemény. Ilyen leggazdagabb alakú neme a jelvényezésnek a n y e l v i előadás a költészetben. A drámában a társadalmi élet minden viszonyának telje eszményítőleg összetes kifejezésben vonul el már az olvasónak is s méginkább a színjáték-nézőnek szeme előtt, még pedig nem csak mint érték kifejezés, hanem közvetlenül mint aethetici s csak közvetve mint ismereti és erkölcsi elem előmozdítója is.

Ami a szépművészet és költészet nemeinek hatását illeti, az különböző. Először is az jegyzendő meg, hogy a tan- és célzatköltészetet s az igazató műveket joggal a költészet és művészet kinövéseinek nevezik. A szobrászat, festészet, zene, részben a történetírás, a széppróza, a költészet mint hősköltemény, dráma, lyra, vallási ének túlnyomóan értékbecslési tartalommal bírnak. Ugyanis, midőn az embernek az Istenre, természetre, személyek- és történeti eseményekre való, valamint mindenféle társadalmi vonatkozásait a magok értékében megragadják, akkor a képzelem alakító-erejével tiszta, egyetemes eszmény értékeket olyan alakokba öltöztetnek, amelyek a nép érzelmét közvetlenül megragadják. Épen úgy képesek elítélést, visszatetszést, idegenkedést, megvetést is ébreszteni. — A természetnek emberre vonatkozó értékét a természetköltészet, táj- és állatfestészet, a személyek értékét hősköltemények, emlékek, dalok nagy társadalmi folyamatokét a dráma és történeti festészet dicsőítik,

illetőleg elítélik. — Az Isten tisztelésének és érték meghatározásának minden szép művészet mint szent művészet áll szolgálatában. — Ami a nemes történelmet illeti, annak lényeges része van a társadalmi értékek művészi előadásában; de történetírás helyett „világítélet”-nek nem nevezhető; mert hiszen épen jelenleg is tapasztaljuk, hogy sohasem volt még annyi úgynevezett historicus, aki pártlapok ollózmányaiból, pártcélokra, történelmet csinál.

A társadalmi művészeti élet részint termelés, részint eszményi értékeknek egyetemes elsajátítása a szép érzés részéről. Időre nézve a termelés az első. Mikép eszközli ezt a képzelem, az I. részben láttuk. De a társadalomtan szempontjából fő dolog az eszményi értékeknek mennél nagyobb terjedelmű elsajátítása. A színpadon, amely a világot jelenti, a vígjáték a gúny ostorával, a tragoedia mint megtestesült igazságosság és erkölcs vonul keresztül, hogy a nép kedélyét megragadja és művelje. így a többi művészet. Természetes, hogy a művészetek kellő élvezésére is szoktatni kell a népet. A hellének kiválóan aestheticae népe nem a művészet istenítette, mint manap történik, midőn a színpad a görögök hanyatlási korát utánözva néperkölcst ront, hanem a szépséget. — A szépművészet és irodalom eszményi értékeinek elterjesztését: a színpad, zene, népdal, dalegyesületek, műgyűtemények, képcsarnokok műkereskedések, tárlatok eszközlik. Ezeknek alapítása s fentartása, mivel nagy költségeket és intézeteket igényel, a mai társadalomban is többnyire az állam, községek s egyesületek gondjai közé tartozik; de minden igénynek megfelelő módon csak a socialismus gondoskodhatik rólok. — A műrekek teremtő-oldala kevésbé szorul állami segílyre, mint a tudomány; mert a teremtő-képzelem aránylag kevés választottjainak egyedi terménye marad. De a választottak remekeinek sokszorosítása, a nép közti elterjesztése, összegyűtése és közszemlére való kiállítás, kiváló tehetteknek támogatása, festészi s egyéb műintézetek állítása az állam és községek feladata; de amelyet a mai társadalomban csak hiányosan teljesíthetni; mivel a népézés nemesítésére végtelen befolyást gyakorló művészet és szépirodalom helyett más célokra, pl. az állandó hadseregekre fordítják az állam erejét.

Legtermékenyebb talaját a társas-körökben és a vallási életben találja a tiszta és alkalmazott művészet. A társalkodás, minél nemesebb, annál többet hódol a Gratiáknak; minthogy az kedélyes azaz érzésszerű, legváltozatosabb mulatása mindnyájának mindnyája által. Innen van, hogy az eszményi értékek elterjesztése is elsősorban a társas-körök által történik. A társalkodást, kezdve a csendes családi körtől a fényes nemzeti ünnepekig, művészet és költészet hatja át. A hellen nemzeti ünnepek e tekintetben egyedül állanak a történelemben.

Végre megjegyezzük, hogy egész népek és korok művészete saját

fő irányokat, hasonló gyűjteményeket szokott követni, amelyekben a nép és kor jellemző érzésvonása történeti kifejezését leli. Így pl. a népkedély majd a természet magasztosságának tulajdonít legfőbb értéket, majd a társas és nemzeti élet körülményeinek, majd az Istenbe való elmélyedésnek, majd a külvilágon való hasznos uralmának.

63. §. *Az értékbecslés általános társadalmi elvei s ezeknek a különböző életintézkedésekben való alkalmazása.*

Az érzés működéseinek tömege két nagy csoportra, általános elvi és összes- gyakorlati értékmeghatározásokra osztható, amelyek minden időben a társadalmi test valamennyi rétegében mint mérvadók, megbízható alapelvek szerepelnek az egyes esetek értékének, a hasznosnak és ártalmasnak, az igaznak és nem-igaznak, igazságnak és igazságtalanságnak, illem- és illetlenségnek stb. megítélésében. Eredetük részint a tapasztalásban, részint a valóban értékesnek, nemesnek, szépnek tiszta becslésében található.

Eredetileg az értékelt az egyes tetszés- és visszatetszésben jelenkezik Ennek ismételt méltatásából aztán egy szokásszerű ízlés és érték-nézet fejlődik, végre pedig a megszokott értékalapnézetekből, irányokból ízlés- és érték-hagyományokból világos elvek lesznek; de az értékbecslés mind a két. nemének, hasonlóan az elméleti és tapasztalati tudáshoz, egymást ki kell egészítenie. A közösség érzés- és ízlésműveléséhez közvetve nem csekély anyagot szolgáltat az alkalmazott tudomány és az alkalmazott szépművészet és irodalom, amelyek elvont elveket állítanak fel, és amelyek eszményi értékeinek szemléléséből elvi érték-nézetek mennek át a közönségbe. Így azon tapasztalati és öntudatlan érzék mellett, amely a féltudatos képzetek és érzelmek tolongásában közvetlenül ítél a hasznosról és ártalmasról, műveit, tudatos ízlés keletkezik. A komoly, józan élet, a tapasztalás, az előbbi hamis szépművészeti ítéletekből származott szerencsétlenség egész tömeg józan érték-nézetet érlelnek meg. Példa és szokás közmondásokban és egyetemes alakokban az utódokra származtatja és az élet komolyságában még azon hamisított értékek ellenében is érvényesíti azokat, amelyekkel az elfajult művészet képzelme és a pártok izgatása a közönségnek hízelegni, azt tévútra vezetni és megrészegíteni szokta.

Ezen társadalmi értékbecslés után, amely a társadalmi életfenntartás szolgálatában nyilvánul, tárgyilag annyi értéket határoz meg, ahány föltétele a társadalmi önfenntartásnak van, tevékenységére nézve pedig annyit, ahány sajtáságos foglalkozással a társadalmi testben találkozunk. Ilyen:

az ármeghatározás. Ez most, mint az I. K.-ben láttuk, és az anyag változtatásának kérdésében tüzetesen lesz kifejtve, nem történhetik oly módon, hogy az a társadalomra nézve legcélszerűbb legyen. Az értéket népgazdaságilag kell meghatározni, vagyis a társadalmilag lehető

legkisebb költségre s legnagyobb haszonra kell törekedni. Ámde erre nézve a piaci áraknak semmi egységes szervezetök nincs, hanem a magán versenyzőknek tömeges nyomásától függnék, mit nem szabályozásnak, hanem fejetlenségnek mondhatni. Ez csak akkor szűnik meg, ha a társadalmi csereegyenértéket másképp állapítják meg, úgy t. i. hogy a vételárnak bizonyos időközre való megállapítására minden jav össztermelésének átlagos (társadalmi) költsége és a keresletből kitűnő átlagos hasznossági érték legyen mérvadó; amely vételár szerint aztán a gyűtermelésben résztvevő egyes munkások a társadalmi javtárházakból arányos részeket kikapják. így aztán a költségnek, hasznossági értéknek és csereegyenértéknek egységes szervezésben való, társas, nem egyedi megállapítása által a népgazdasági érték meghatározásnak egészen más alakja lesz.

A társaskörök nem csak a nekik szellemi adományaival kedveskedő tag iránt mutatnak figyelmet, tiszteletet, hanem az általános polgári érték helyes, vagy helytelen megítélésében is nagy részök van. Innen van, hogy ildomos emberek céljaik elérhetése tekintetéből először is e körökre törekesznek hatni, azok becsülését így, vagy úgy megszerezni.

A nevelés- és tanításban, a polgárosult ember kiképzésének ezen mesterségében, dicsérés és dorgálás, jutalom és büntetés alakjában nyilatkozik az értékbecslés. De a tanártestület működését és a különböző módszereket is folytonos kritika kíséri.

A hasznos művészet egyében kívül kedves alakok által akarja terményei értékét emelni.

Továbbá, a vizsgálódások értékét is elméleti kritika állapítja meg, mint azt már fönnebb láthattuk.

A vallás-egyházi élet körében működő érték meghatározás központját az istentisztelet teszi, a községnek együttes épülése a Legmagasabbnak értékén.

Ami végre a politikai és erkölcsi értékbecslést illeti, ez nem csak az elméleti szellemmunkára és érzés folyamatára, hanem az akars- és cselekvésre is irányul. Az állam, mint a gyűakarát szerve, mindennemű cselekmények értékbecslő szervének vagy közegének szerepét viszi, midőn az egyetemes értéknézetet, helyesen vagy tévesen, nyilvános kitüntetéssel érvényre emeli. Természetes, hogy az állam is előbb megfontolás tárgyává teszi a határozatot és cselekvést. Mielőtt törvényeket alkotnának, kormányrendeleteket kiadnának, a törvények és rendeletek értékének megállapítása történik a politikai sajtó, hivatalok és képviselőtestületek részéről. — De a társadalomnak nem csak jogi, hanem erkölcsi visszahatása, a fegyelem és fegyelmi eljárás is előreküldi az érték meghatározást. Családi fegyelem, szövetkezeti, rendi, hivatali, egyházi, iskolai sat. fegyelem mind megállapítja előbb, így, vagy úgy, a személyek és cselekmények értékét, s csak azután jő a sor a kellemes, vagy kellemetlen következményekre, kitüntetésre, roszalásra, előmozdításra sat.

64. §. *A társadalmi értéknézetek hatalma, tekintélye és elfajulása.*

A közönség tömege minden adott pillanatban bizonyos ízlési irányokat követ. Az érzés ezen tárgyilagos társadalmi irányai, akár hagyomány, akár újabb tapasztalás eredményei, társadalmi hatalmat alkotnak, amely az egyedi érték meghatározásoknak mérvesszöjeül szolgál. Valamint az ismerés, úgy az érzés is a múltnak tőkéből él s csak ez alapon építhet tovább. Ezen egyetemes ízlésirányok az ellenzet törvényénél fogva gyorsan megváltozhatnak ugyan; de bizonyos időre uralkodnak a tömegen. Aki tehát a nép érzését hatalmasan meg akarja indítani, annak az uralkodó ízlésirányokat hatalmába keli kerítnie, vagy az ellenzet törvényének segítségével ellenkezőre változtatnia. Csak úgy áll az a politikai divatelméletekre, mint a ruhadívatra nézve. Igaz, hogy az ízlésirányok uralmával vissza is élnek; de egészben véve mégis jótékony az; minthogy az egyedek és csoportok érzelmi tevékenységének hasonírányú hangolása, összrendelése nélkül a társadalmi testet a számtalan ellenkező érzelem minden pillanatban parányokra oszlatathatná.

Az érzésirányok élén is egyes vezető, hangadó személyek állanak, még pedig szükségképen! Ugyanis, nem mindenkinek van kedve, képessége és ideje minden jav, személy és cselekmény értékét vizsgálni és megállapítani. Aki ezt másokért teszi, az tekintély. Fecsegnek a tekintély ellen, s mindenütt ott látjuk azt; a pártéletben, a parlament-, szalon- és sajtóban, a szónokszéken mindenütt ott vannak a társadalmi értékbécslés kolomposat Majd éig emelik személyeiket és ügyeiket, majd meg elkiáltják magokat „hic niger est!” és a gyűlölt személy cserépszavazás alá kerül. Sajnos, hogy a tekintély oly ritkán természetes és valódi, s hogy ez utósót oly ritkán ismerik fel és el! Napjainkban fölötte kevés az igazi tekintély; innen van, hogy oly könnyen változik. A „feszítsd meg!” és a »hosszannab!» egymás mellett van ugyan a nép ajkán; de mindig a tekintély az, amely azokat a köznéppel és a műveit közönséggel is kiáltatja. — De azért a tömegek érzése nem mondható egészen szenvedőlegesnek. A népnek egyszerű, ösztönszerű kedélye gyakran megismeri a maga igazi életérdekét s legügyesebb vezérének is eszerben hagyja, különösen olyat, aki sophisticus szemfényvesztést űzött vele és szenvedélyeire szokott számítani.

Egyébiránt a tömegek érzése nem az egész nép érzése; mert a társadalmi testben, hasonlóan a szerves testhez, nem minden külső inger hat a szellem központi vidékébe, hanem a körzetben és középállomásokon végzi mozgását. Ezekből nem tarthatni jónak az oly alkotmányt, amely a külön köröknek (felekezet, nemzetiség, iskola) minden ellentőrekvő érzelmeit a központba erőszakolja; az államhatalom gyöngítését vonja ez maga után.

A nép érzése, míg tiszta és hamisítatlan, az ember társas lényénél és hajlamánál fogva eltalálja a hasznosnak és ártalmasnak mértékét, és

emberies fejlődésének haladásával mindinkább tisztul, finomul, nemesedik és a valóban hasznosra irányul ízlése. Különösen az eszményiség az, amely hatalmasan működik érzése világában; s habár gyakran vezetik is tévútra, újra és újra jönnek idők, amikor a népek a hamis értékeket elvetve az igaznak, nemesnek, eszményinek hódolnak.

De el is fajulhat nagy mérvben a nép érzése, úgyhogy veszedelmes ízlés kaphat lábra. Ilyenkor a népgazdaságban ártalmas javakat nagyra becsülnék, a becstelen egyének tisztelésben részesülnek; a művészetben a rútnak adnak elsőbbséget; az eszményi látszat hízeleg a gonoszságnak; a gondolkodás világában engednek a hazugságnak; az erkölcstelenség és igazságtalanság ellenében a népezés eltompul. S ez, ha nem gyógyítják, rövid idő alatt mindenfelé elharapózik és a népnek hanyatlását és enyészését idézheti elé; mert hiszen az érzés a tudatosság azon alakja, amelyben minden ártalmas és hasznos életviszonyról Ítélnünk, amelytől tehát minden cselekvés függ. Számít is a nép érzés világának ezen elfajulására minden önzés. Hogy az igazság ellenében furfangosan szervezett hazugságot használ, azt már érintettük. A nép szenvedélyeinek hódolnak a divat és a kereskedés is, a társalkodás ledér hangja, az alszerű, vérszomjas, hiu népösztön hízelgő táplálása a bódítók részéről, a szabadságra való törekvésnek harci dicsvágyba terelése önkényes államférfiak részéről, továbbá a jogzavart eléidéző, erkölcsrontó irodalom, a vallási vakbuzgóság izgatása sat. A pártok és társaság vezetői legjobban ki vannak téve azon kísértetnek, hogy a nép érzületét megzavarják, ártalmas értékek számára megnyerjék. Ilyenkor a hízelgés mindennemű kalafinta fegyverei jönnek használatba; magok az államférfiak is szenvedélyeket hoznak mozgásba, művészien dicsőítenek és feketítenek. így támad a hamis népezület.

A család- és hazaszeretetnek, az Isten szeretetének legeszményiebb érzelmei legtöbb tévesztésnek vannak kitéve, ami annyival szomorítóbb, mert a nép érzésének megromlása a gonosznak valamennyi jelenségei közt legközvetlenebb pusztulást okoz. Az ismerő tehetség minden tévelyei, a gyakorlati cselekvés minden hibái, az elemek minden csapásai nem tesznek oly rombolást a társadalmi testben, mint a nép érzésvilágának romlottsága.

IV. Cikkely.

A társadalmi test akarati működése vagy erkölcsi élete.

65. §. *A társadalmi mozgás vagy cselekvés.*

A társadalom harmadik fő szellemi működését a vágyás rendszere végzi. Ennek célja a bensőt külsővé azaz tetté, cselekménynyé változtatni, ami csak mint eszme létezett, megvalósítani. Azért, mielőtt az akaratról szólnánk, a társadalmi test cselekvéséről kell nemit előrebocsátnunk.

Tisztán physicailag tekintve nem csak a gyakorlati, hanem a jelvényező (eszmejelek által történő) társadalmi cselekvés is a természet i

mozgás bizonyos alakjaiban nyilvánul. Már másutt is láttuk, hogy a társadalmi test akarásában és hatásában a végrehajtó szellemi tevékenységnek lelki-testi alzatai parancsló-, buzdító-, óvó-, végrehajtó- munkakerők gazdag tagoltságú rendszerévé, továbbá a véd- és hasznzó tevékenység külső intézvényeinek roppant műszerkezetévé vannak alakulva, amelyeknek aztán legkülönbébb jelvények állanak rendelkezésükre.

De a társadalmi test ezen természeti mozgásait az akarat tudatalakja összetartja, vagyis a társadalmi önfentartás céljaira cselekvésekké teszi. Ily érteményben minden társadalmi cselekvés szellemileg meghatározott, a k a r t t e r m é s z e t m o z g á s. E szellemi meghatározásra azaz igazgatásra a társadalmi test cselekvésének sokkal nagyobb szüksége van, mint az egyedének, mert mozgásainak tömegre, alak- és irányra nézve úgyszólván végtelenül összetett rendszerébe bajosabb dolog összhangzást önteni. A mozgások okszerű elkülönítését és egyesítését nem lehet a véletlenre bízni, mint azt a mai korlátlan verseny teszi a népgazdaságban.

Alapjoknak indokoltaknak kell lenniök. Alapjukát pedig a társadalmi test önfentartása teszi. Hogy ez magát természetével megegyezőleg fentartsa és kifejlődjék, ez célja mozgásának is. Ha e céltől akarata eltávozik, akkor elpusztul.

A társadalmi testnek is megvan tehát a maga határozott törvénye, amely szerint magát elhatározza és természeti mozgásait rendezi; csakhogy e törvényről tudattal bír és indok szerint cselekszik. Ok- és törvénynélküli akarata valamint az egyes embernek, úgy a társadalomnak sincs. Még a társadalmi cselekvés hatása sem lehet korlátlan szabadság dolga.

A társadalmi akarás tényleges eredménye attól függ, hogy az egyes akaratok kellően egymás mellé és egymás alá legyenek rendelve, s mivel az akaratot az érzés határozza meg, a társadalom illető köreiben igazi érdek- és értéknézet-egység uralkodjék.

A társadalmi ismerés és érzés folyamata sincs egészen a társadalmi cselekvés körén kívül; mert hiszen az ismerésnek és értékbéclésnek gondolatok és érték-jelvények kicserélése azaz társadalmi kifejezési mozgások által kell nyilatkoznia. A gyakorlati cselekvéshez tehát egész tömeg jelvényező cselekvés járul, amely az ismerésnek és érzésnek szolgál. Magok a határozathozás tényei, továbbá a törvények kihirdetése, a parancsok és rendeletek mennyi mindenféle jelvényekkel nem járnak, mielőtt a gyakorlati akarat tetté lesz!

Azonban az alanyi belső ismerés és érzés, sőt még az akarás és a külső társadalmi cselekvés közt is lényeges különbség észlelhető. Azok ellenkezhettek egymással, bár végre szintén ellentétes tettekbe mehetnek át; de a külső tettek nem ellenkezhettek egymással, mert egymást kizárván, a társadalmi élet mozgásának összhangzását többkevesebbé megrázkódtatják; a békeháborítás, a lappangó polgárháború a nép érzésének és akaratának szanaságából származik. Ennélfogva a tár-

sadalmi élet minden mozzanatára nézve szabatosan meg kell határozva és állapítva lenniök azon tárgyilagos társadalmi alapelveknek, amelyek a cselekvés zsinórmértékéül szolgálnak, és azon tekintélyeknek, vagy elüljáróságoknak, amelyek a gyakorlati mozgások élén állanak. E nélkül a társadalmi cselekvés folyvást fejtelenség lesz, vagy legalább az fenyegeti.

A cselekvésnek a társadalom önfentartása levén célja, itt az a kérdés támad, hogy mily cselekvés felel meg legjobban e célnak. A felelet következő: Minden társadalmi egység, minden önállóan működő akarat-alany, legyen az nagy szerv, vagy bármely legkisebb visszaható szövődékrész, állam, vagy magán intézet, a mozgásoknak egy külön rendszerét képezi. Ezeknek találkozásából a társadalmi test összmozgása keletkezik, amely természetesen vagy akadályozó, vagy összhangzó lehet a legkülönbélebb fokozatok szerint. E találkozás szülte eredmény akkor közelítené meg legjobban az eszményi célt, M mindegyik részmozgás saját erejének lehető legkevesebb veszteségével s valamennyi más mozgásnak legkisebb zavarásával lehető legtöbbet tenne a társadalmi önfentartást előmozdító gyűmozgás létesítésére. Nyilvánvaló dolog, hogy ez állapottól még nagyon távol állunk, és az álszabadelvűség napjának leáldoztáig távol is fogunk tőle állani. Ezen állapot rendet és szabadságot tétélez föl, amelyben az egyedek legkisebb kényszernek vannak alávetve tevékenységökben s mégis legkevésbbé akadályozzák mások célszerű mozgását. Ámde ez sem a mai féktelen versenyben és osztályellentétekben, sem communisticus államkényszerben, sem a központosítás és egyedesítés szélsőségeiben nem történhetik. Itt a j o g és erkölcs, amelyek a társadalmi cselekvés eszménye felé irányítanak, nem uralkodhatnak.

Ami az egyes mozgások hatását illeti a gyűmozgásban, az, először, teljesen egyesült akaterők hatása lehet; amidőn t. i. az egyes erők ugyanazon irányban mozognak. Másodsor, az egyes mozgások ellenirányúak lehetnek; s akkor vagy nyugvás áll be, ha az erők egyenlők; vagy a nagyobb erő elnyomja a kisebbet; vagy egy középmozgás jó létre, ha t. i. a különböző erők nem egészen ellentétes irányokban találkoznak egymással. Az utósó a társadalmi életben öntudatos, és ama számtalan kiegyenlítést, megalkuvást szüli, amelyek különösen a politikában szokásosak és szükségesek. — Az egyenlőtlen mozgásirányok összeütközése vagyis az ellenzék (oppositio) mindennapi jelenség. De ez nem mindig szöges ellentét, hanem olyan, hogy belőle középmozgások támadnak, amelyek az egyenközény átlóján haladnak. Ilyen középíránynak okszerű eszközlése minden kicsi és nagy politikának lényegéhez tartozik.

Ami a mozgások idejét illeti, azok vagy állandó újítás, reform útján történnek, vagy éles lökések és ellenlökések által, forradalom és visszahatás (reactio) útján. Hogy ez, vagy az történjék, az a mozgási erőktől és a mozgás vezetőinek belátása- és ügyességétől függ, legjobb a mérsékelt hatásnak és visszahatásnak állandó rhythmusa;

de az ritkán biztos annyira, főleg a féktelen küzdésen alapuló mai társadalomban, hogy forradalmak és ellenforradalmak ne zavarják. Folytonos] középmozgásnak mennél több előnnyel való eszközlése mindenesetre fő dolog a politikában.

Ezt ajánlja Liebknecht a socialismus megoldására is. „Mert, mondja, (Zu Trutz und Schutz. 4. Aufl. 1874. 42. 1.), a catastrophát kikerülni mindenkinek érdeke. Egy angol államférfiú szerint a történelem nem egyéb, mint megalkuvások története. És bizonyos pontig igaza van. Csak az sajnos, hogy az uralkodó-pártok csak későn, kényszerűségből nyúlnak a megalkuváshoz, ha már minden anyagi és szellemi fegyverök összetört; pedig tőlök függ a megalkuvás, ők rendelkezvén az állam által a hadsereggel, tőkével és sajtóval; a vagyontalan osztály örömet ragadja meg a békére nyújtott kezét; a socialis forradalmaknak mindig a vagyonos-osztály makacssága az oka.”

66. §. *A társadalmi akaratelhatározás előkészítésének folyamata.*

Valamint az egyedi, úgy a társadalmi akaratelhatározás is két mozzanatból áll: az egyik az előkészítése, a másik az alaki megállapítása a határozatnak. Ezt követi aztán a tett.

Itt az előkészítésről szólunk. Akár magán, vagy nyilvános intézetben, akár családi, vagy állami életben, (korlátlan és korlátozott egyuralomban, aristocraticus és democraticus kormányformában egyiránt) egyesületek- és testületekben kelljen valamit határozni: ezt rendszeren megfontolás, számítás, értébecslés előzi meg. Ezt az előmunkálatot az akaratelhatározás hivatott szakközegeinek, nagyobb-kisebb közönséggel való viszonyhatása eszközli, amely is teljesen szabad, jogilag alaktalan és korlátlan.

Ezen előkészítés néha nagy mérveket ölt mind a hivatási közegek, mind a közönség részéről. Már a hivatásszerű előkészítés is igen nagyterjedelmű lehet; annál inkább az állami központi körökben, pl. a képviseleti törvényhozásban.

Ezekhez járul a közönség befolyása az akaratelhatározásra. Ez mint pártok szervezett izgatása nyilatkozik. Nagy politikai elhatározások az egész népet illetvén, könnyen felfogható dolog, hogy az izgatást rendszeren a politikához kötik. De ez tévedés; mert az izgatás egyetemesebb; és van ügy, pl. a vallási, amely még nagyobb mérvű izgatással járhat. Aki a nép, vagy az alkotmányos közegek társadalmi akaratára hatni akar, annak új pártot kell alakítania, vagy a régit megnyernie, vagy több pártot egy közös célra egyesítenie. Csak erős pártnak lehet reménye arra, hogy a közönséget s ez által az illető közegeket céljai számára megnyerje vagyis bizonyos elhatározásokra bírja. A végcél az, hogy a párt többségre jusson, mivel a többség dönt.

Ami az izgatás eszközeit illeti, azok az egy akaratban egyesítendő pártok vagy egyedek minden jó és rossz tulajdonságaira, aljas ér-

dekekre és szenvedélyekre, valamint a legszentebb érzelmekre számítvák; némelyeknél a megfélemlítés, ócsárlás, tüntetés, másoknál a szabad meggyőződés eszközeit használják. Ismeret és érzelem egyaránt eszközül szolgál, még pedig nem az igazságra, hanem csak a pártcélra való tekintetből. Ami különösen az érzést illeti, a pártizgatás a maga célját mint egyedül értékest, hasznost, jót, igazságost, szépet tünteti föl; míg az ellenfélét gyakran sárba rántja, mint a közjóllét romlását eléidéző hazug, erkölcstelen, önérdéket gyalázza, még pedig akkor, midőn ő maga minden erkölcsöt és a jóllét minden föltételeit lábbal tapossa. Innen van, hogy a pártok ítéleteit és állításait gyanúsaknak, színeseknek, hamisítottaknak tartják. És tény, hogy a pártelméletek és párteszmények egészen magoktól izgatás eszközeivé lesznek; jöllehet sok pártfelet és eredetileg gyakran magokat a pártalapítókat is a legeszményiebb meggyőződés és legelfogultatlanabb gondolkodás vezette legyen. Ebből könnyű dolog megmagyarázni, miért csalódik annyiszor a világ a pártok diadalához kötött eszményi reményében, miért követi gyakran oly hirtelen bukás a diadalt.

Pártélet mindig volt és mindig lesz. Akár általános, akár korlátolt népszavazás, akár önkény állapítsa meg a társadalmi akaratelhatározást, mindig pártszellem előzi azt meg, amelytől a leghatalmasabb kényúr sem szabadulhat; mert a társadalmi élet természetével ő sem ellenkezhetik tartósan. Szabad államokban a sajtó-, kérvényezési és gyülekezési szabadság alapjogai biztosítják a pártéletet. E jogok szükségesek arra, hogy a társadalmi döntvényekben a népakaratnak is lehessen része.

Minden időben annyi párt van, ahány nagy kérdés kerül döntés alá. A pártkülönbség rendesen ugyanaz; van fent ártó-, újtó-, vagy haladó-párt. A conservatívek és progressisták, a reactionariusok és a revolutionariusok szerepei azért elkerülhetlenek, mert minden fejlődés a keletkezőnek a fennállóval való küzdelméből származik.

67. §. A társadalmi gyűakarát megállapításának alaki és kizárólagos jellege és szervezése.

1) Míg a társadalmi akaratelhatározás előkészítésének folyamata egészen szabad és jogilag alaktalan: az akarat megállapítása jogilag alaki és kimért. Minden külső cselekvésre és elhagyásra nézve mérvadó határozatot csak alaki kizárólagosságban és hivatásszerű, többnyire csak jogilag hivatott, szerződés- és alkotmányyszerű akaratközegeknek lehet hozni, amelyek önálló cselekvésre hivatott legegyszerűbb, vagy legösszetettebb intézvényeknek kifejezői, akár szokáson és hallgatag beleegyezésen, akár szerződésen, törvény- és családi jogon alapuljanak azok. Mert ily jogosultság nélkül vagy ellentörő cselekvés jönne létre, vagy semminő.

Már vajjon a határozathozás egy, vagy több ember, vagy tömegek, testületek sat. dolga legyen-e, arra nézve egy eljárás sem lehet föltétlen, mert az több körülménytől függ; ilyen: az eldöntendő kérdés ter-

mészete, annak magán, vagy családi-, vagy nyilvánosjogi jellege, a népnek műveltségi foka, az alkotmányelv s egyebek.

Az ilyen, vagy olyan alakban hozott határozat aztán kihirdetetik.

2) Bármely alakja használtassék is azonban a határozathozásnak, annak határozott szervezettel kell bírnia. Először is arra kell tekintettel lenni, hogy a társadalmi akarat ne egyoldalúan, indulat és szenvedély, hanem kellő megfontolás alapján képződjék. Továbbá külön jogi határozatok legyenek a szavazásra, a többség és kisebbség határozatainak érvényére, a tanácskozó-testületek, képviseltek, táblák megegyezésére és megalkuvására, de oly szabatosak, hogy ne lehessen azokat csürni-esavarni, kijátszani. Végre az érettebb kornak és szakbelátásnak is adassék tér. Csak így lehet az érzelmek és érdekek gyakran viharos ellentörését okos, ildomos, már benső értékével az összes akarást tiszteletre felhívó véghatározattá átalakítani.

A határozat előkészítésére és megállapítására is összetartó tekintély szükséges. Mivel az akaratot tetté kell valósítani; mivel valamint az akarat alakulását, úgy végrehajtásának mind könnyítő, mind nehezítő külső körülményeit a végrehajtó-hatalom ismeri legjobban: azért természetes dolog, hogy a gyű akarat elhatározásának előkészítését és megállapítását az államban a kormány igazgatja; amelynek, valamint minden végrehajtó-hatóságnak is emellett azon joga is van, hogy a gyű akarat végrehajtásának folyamában maga is hozhat kizárólagos erkölcsi és (a jogtól való távozás esetében) jogi felelősség alatt határozatokat, olyankor t. i., midőn azok okvetlenül szükségesek, halaszthatlanok.

3) Hogy kinek legyen jogosultsága határozathozásra, arról a legrégibb kortól fogva napjainkig sok vita folyt. De különösen Rousseau óta a népakarat főnsége mellett és ellen foly legmakacsabb harc. Látni fogjuk, hogy egyik félnek sincs teljes igaza. Ugyanis, akár egész népre, akár néprétegekre, testületekre sat. vonatkozzék a határozat, annak első sorban az a feladata, hogy a kérdéses érdekekre nézve a társadalmi életet előmozdító tartalommal bírjon, a helyest eltalálja. Ámde az egyhangú néptömeg csakúgy hozhat hibás határozatot, mint a lángelmű egyuralkodé; a tiszta ochlocratia és a tiszta despotia egyaránt és nagy fokban vannak kitéve e veszélynek.

Mindnyájának valódi közös akarata általában csak legkritkább esetekben hozható létre. Nem mindnyája bírván szavazási joggal, vagy nem akarván azzal élni, legjobb esetben tekintélyes többséget lehet összetoborzani, de ez sem biztosíték az igazi társadalmi akaratra nézve, hanem vagy pillanatnyi indulat, szenvedély ténye az, vagy oly akarás, amelyhez mindnyájan hozzájárultak, azaz amelyre nézve megalakultak. Ahol a nép akaratának összesége határozat hozására képtelen, vagy ahol a választási eljárás célszerűtlen: ott a többséget rászedő, a kisebbséget elnyomó, az igazságot és szabadságot kigúnyoló veszedelmes határozató-

kat hozhatnak. Ellenben a helyes akarást egy ember (pl. nálunk 48 előtt Széchenyi, vagy jelenleg Sennyei, de akitől az uralmat a haza javánál többre becsülő, vagy legalább rövidlátó álliberalizmus a haza veszedelmére mint ördög a tömjéntől irtózik; majd megkeserüli, úgy, mint Széchenyi ignorálását), vagy kevesen találhatják el, és határozatukat sokan vagy mindnyájan is mint helyeset követhetik. Ez aztán a társadalom igazi szabadságának is megfelel, amelyben minden egyes a maga legsajátosabb lényének és hivatásának megfelelő önelhatározással bír, vagy abban legalább nem akadályoztatik. Sok esetben a tömegek zavargós izgatása nem az általános szabadság felé irányozza a népet, amelynek arra sem értelme, sem érzelme nincsen.

Egyébiránt az az „általános” vagy „népakarat” fogalma is közelebről tekintve vajmi kevésbé érdelemi nevét! Ugyanis, ha legkedvezőbb t. i. az általános szavazás jog alakjában tekintjük, tapasztaljuk, hogy az gyakran igen messze van a népakaratnak még többségétől is.

Az általános szavazás minden érett és erkölcsileg foltatlan férfit szavazásra jogosít. Ezek legfőleg többségét teszik ki az összes férfiaknak, a valósággal szavazók pedig $\frac{1}{3}$ -át a nagykorú népnek. Ha már most számba vesszük, hogy a szavazóknak $\frac{2}{3}$ többségök van: akkor e két szám szorzásának $\frac{2}{9}$ lesz eredménye, vagyis a nagykorú népnek csak $\frac{2}{9}$ része szavaz, s ez a szám is több körülménynél fogva $\frac{1}{10}$ -re olvad. S ha mindezekhez hozzávesszük, hogy szavazók akaratát kevés kolompoc csinálja, különféle fogásokkal, hazug -ág-, megfélemlítés-, vesztegetés- és fenyegetéssel tévútra tereli, meghamisítja s borulatban tartja, akkor itt ugyan nyomát sem kereshetjük a népakaratnak. — S ha ez a jog ősforrásával, a többség általános akaratával is így van: mit szóljunk a censusról, a rendi képviselet- és kétkamarai rendszerről, a kormány „vető”-járól s a képviseltek határozatainak államhatósági megerősítéséről? Itt a népakarat microscopicus mennyiséggé csöpörődik. A népképviselet mint számszerinti „népakarat” valóságos humbug, közönséges szemfényvesztés, amelyben senki sem hisz, aki a színpalak mögé pillantott. — Valóban, ha a választási és képviseleti rendszereknek nem volna egyéb igazolványuk, fityinget sem érnének. De a választásnak van, még pedig belső igazoltsága, különböző foglalkozásokra különböző alakban. Ahol bizalmi állomásokra választás által a társadalmi foglalkozások legjobb közegeit nyerhetni, ott választás van helyén, természetesen oly módon, hogy csakugyan a legjobbakra essék a választás. Ebből magyarázhatni meg az alkotmányos egyuralom ellenőrző, adómegszavazó- és törvényhozó- képviseleti közegeinek értékét és választását. E választási tény mint a tömeges akarásnak, érzés- és belátásnak a társadalmi mozgást vezető-központok körüli összrendelése, sorakozása méltánylandó.

Ebből a társadalmi akaratmegállapítás másik szélsőségéről, az ab-

solutismusról is kimondtuk ítéletünket. Ebben az egyes, vagy kevesek és a tömegek akarata közt semmi összefüggés, semmi szellemi viszonyhatás nincs. Minélfogva a kényúr, vagy az uralkodó-osztály nem ismerheti a helyzetet, sem részvevő nép erejére nem számíthat a végrehajtásban s azért agyaglábu óriáshoz hasonlít. A nép támogatásának hiányát szellemtelen gépezettel kell pótolnia. De e támogatást nem nélkülözheti sokáig; mert, hasonlóan a szerves test idegömlési folyamatához, az alattas tömegek részvevése nélkül helyes akaratelhatározás és hatályos végrehajtás nem lehetséges. A vezető-akaratnak is vissza kell hangzania a közönség akaratában; ez, mint fönnebb láttuk, egyetemes törvény. A nép közreműködése nélkül gyakran helyes és talán jobb határozatokat lehet hozni, de nem oly jól és oly hatályosan végrehajtani. S ez értendő valamint az állami, úgy többé-kevésbé mindennemű társadalmi akaratelhatározásról, a társaskörökről, közhasznú egyesületek-, községekről sat. Mindenütt szükséges a viszonyhatás a tekintélyek és az érdekelt néprétegek közt.

Természetes, hogy a különböző választási és képviseleti rendszereknek az imént feltüntetett mérvadó szempontból ítélve különböző értékök lesznek. A tömegek akaratának a vezető-tekintélyek akaratával való összhangzása annál tisztább, megbízhatóbb és erősebb lesz, minél helyesebben vannak tagolva. A mai politikai hatalmak azért nem boldogulnak, mert csak a töke érdekében szervezik a képviseletet, amelytől a nép ösztönszerűleg elfordul; vagy nem férkeznek a nép magvához, mivelhogy csak összehajtott, egymással semmi bensőbb viszonyban nem élő, nem hivatásilag tagolt tömegeket vonnak magokhoz. Ez utósó hiba fő oka azon csatlódásoknak, amelyekkel minden újabb választási rendszer jár. Mert ezek a rendszerek a néptömeg teljes rendi felosztásának és elszervetlenítésének homoktalaján akarták fölépíteni alkotmányaikat. Míg ez így tart, addig az általános szavazásjog hatalmi alapot a népben épenúgy nem biztosít, mint nem a régi rendek visszaállítása. — Legtermészetesebbnek, legokszerűbbnek, a társadalomra nézve leghasznosabbnak látszik, ha a népfőnség alá rejtőző, felelősség nélküli pártvezérek despotiájával szemközt felelősséggel és hivatásszerűen döntő egyének, hatóságok és testületek ellensúlyát, egyesek és kevesek önkényuralma helyére a nép választási és képviseleti befolyását állítjuk fel. Ez az arány közép a népek és fejedelmek önkényuralma közt. Hogy mik ép kelljen ezen alapelveket a társadalmi élet minden egyes foglalkozásának körén belül s a fejlődés különféle előfeltételei közt alkalmazni, és hogy mik a mai képviseletnek hibái tüzetesen, azt alább fogjuk tárgyalni; itt csak az általános nézpon- tot emeltük ki.

A végrehajtás vezetéséről és annak technical segédeszközeiről már szólottunk.

68. §. *Az erkölcsstan kérdeménye (probléma).*

Társadalmi tag alatt nem csak magánintézeti, hanem minden más (gyűintézeti) alanyát értjük a társadalmi ténykedésnek; a társadalmi hivatás valódi emberi betöltése alatt pedig minden egyes alanyunk társ munkaságát értjük a társadalmi test önfentartásának és önkifejlesztésének összfeladatában, amely feladatnak az egyedi önfentartás is föltételét és következményét képezi.

Már hogy a végtelenszámú társadalmi alanyok ténykedése vagyis mozgása a társadalmi test életét előmozdíthassa, annak összhangzónak kell lennie. Mert ellentörő nézetek és érzelmek lappanghatnak ugyan a társadalmi testben; de ezeknek tettekben való megtestesítése esetében a társadalmi test egységes életmozgása s maga a társadalom is szétbomlanék.

Ebből önként jó élönkbe azon kérdés, mikép lehet az egymást millióféleképp keresztező külön akaratokat összhangzó összmozgásba egyesíteni. E kérdés ugyanaz az *ethica* kérdeményével, amely mint erkölcs-és jogtudomány a jóval vagyis az erkölcs csel és jog gal foglallikozik.

A szerves állati tehetségen túlemelkedő, igazán emberi természetünk egy eszes társaságba s ennek körén belül hivatásbeli munkásságra utal bennünket. A társaság tagjainak igazi emberi akarásra, cselekvés és elhagyásra való önelhatározása társadalmi hivatásuk szolgálatában teszi ki a jónak tartalmát s az ethicának anyagi elvét. A jót az erkölcs tan igen sokféle összetes tartalomra, külön j a v a k sokoldalú egészére osztja, amelyek közt a gazdasági javak is helyet foglalnak. Mindezen javakat általában: a jó, az erkölcsi vagy „legfőbb jó” névvel nevezi.

A társaságra teremtett ember értékbecslő életérzése az értelem segítségével azon anyagi és szabályozó cselekvést, amely az igazi emberi lénynek megfelel s ilyennek bizonyult be, mint általában értékest és jót, mint a társadalmi akarás célját és valódi tartalmát állítja fel szabályul. Ezen felfogás csak első tekintetre tetszhetik igen világinak és tapasztalatinak. Mert hisz eszünk ágában sincs tagadni, hogy minden akarásunk az értelem és kedély eszményi hajlamának segítségével s különösen a valás segítségével is győzi le lassankint azt az önző ösztönt, amely az ember állati-szerves természetfelében gyökeredzik. Eszményi indokok nélkül a művelődéstörténet nem juthatott volna odáig, hogy tapasztalati-emberi társaságunknak erkölcsi irányt adjon. Legbensőbb meggyőződésből hiszszük, hogy az emberi szellemnek Istenre tekintő eszményi vonása nélkül a jó mint erkölcs és jog semmi biztos alappal és maradandósággal nem bír.

69. §. *Az erkölcsi vonzás és taszítás erői a társadalmi cselekvés alanyaiban*

Minden természeti világtünemény két alaperőre: a v o n z á s- és t a s z í t á s r a vihető vissza. Ugyanezen jelenséggel találkozunk a személyek

világában is, a társadalmi életben. Itt is az egyik erőnyilvánulás az egységeket mint az egész felé törekvőket, a másik pedig mint az egésznek magokat önállóságukban fentartó részeit tünteti elé. Természetes, hogy e két erőt nem gondolhatjuk egyszerűnek és szellemtelennek; mert hiszen magok a társadalmi test egységei sem egyszerűek és nem szellemtelenek; minélfogva azok összetételét mint valamennyi cselekvő társadalmi elemek sokalakú vonzó és taszító viszonyhatásainak eredményét fogjuk tekinteni. A két erő egyike: a szeretetet, másika: az érdek, a vonzás és taszítás, az odaadás és önfentartás, a közérzet és magán érdek, a felebaráti és önszeretet. A vonzásnak és taszításnak csak erkölcsi alakja sajátos valami; annyiban a természeti vonzás és taszítás tényeihez nem hasonlítható, amennyiben az a társadalmi akaratalanyoknak szellemileg eszközölt, tudatos, indokolt viszonyhatását képezi.

Valamint a szerves test összetétele a sejtek, szövődékek és szervek közreműködéséből és minden egyes szerves egységnek a maga külön hivatásában való önfentartásából áll elé: úgy a társadalmi életben is hasonló elemi tevékenységekkel találkozunk. Szeretet és érdek, az egészért való munkálkodás és saját hivatásában való önfentartás két egymást föltételező sarkai a polgárosult ember akarásának. Ha az önfentartás ösztönével nem volna egyúttal az egésznek fentartása is legbensőbbben összekötve; ha az egész társadalom jóllétének előmozdításban nem lenné az ember a maga legnagyobb kielégítését is: akkor nincs az a hatalom, amely az egyeseket egészsze kapcsolhatná; mert az ember a csupán kívülről jövő ösztönt mindig idegen, elviselhetlen igának érezné; akkor lehetlen volna megmagyarázni azon tényt, amely szerint az egyes éltét is lelkesedve áldozza fel az egészért. Mindnyájának feláldozása egymásért és önállósága egymással szemközt, közszellem és magán érdek — ezen kölcsönösség álltával állhat csak fenn és fejlődhetik tovább a társadalmi test egészben és tagjaiban, úgy, mint a szerves test a sejtek visszahatása és önfentartása által. Természetes, hogy e kölcsönösségnek a természetből csak magva van meg az emberben; fejlődésének fokozatai, formái pedig történetiek. Valamint nincs egy „egyszerű sejt”: úgy nincs önmagára nézve létező, föltétlen egyed sem. S épen azért, mert ezen két erkölcsi alapöszton egymást föltételezi, ezek nem ellenmondók, mint nem a sejtek és a belőlők alakult szerves egész. Ennélfogva sem az egész az egyedek önfentartási ösztönét nem akadályozhatja; sem az egyed, mint föltételes ész, nem vonhatja ki magát valamely társadalmi hivatás kötelessége alól az egésznek érdekében. A keresztyénség a legboldogítóbb társadalomnak alapelveit foglalván magában, a kérdéses viszonyt is legszabatosabban, legtökéletesebben fejezi ki, mondván: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!” Világos, hogy itt a felebarát a társadalmat, a „mint tenmagadat” pedig az egyednek önszeretetét parancsolja. Ez a legvégső bölcsesség, amelynél messzebb semmi társadalmi

lélektani ethica nem viheti. E királyi törvény szabatos, egyszerű alakba olvasztja a társadalmi akarás, a szeretet és hivatási önfentartás köteleességét s kizárja mind az egyoldalú, önmegsemmisítő odaadást, mind az egyoldalú kizárólagos önszeretetet. Az erkölcsi és jogi önfentartás föltétlen követelménye a helyes erkölcstannak; s így a jó érteményben veendő önszeretet oly mellőzhetlen, mint a természettani taszítás, még pedig az egésznek kedvéért is, épenúgy, mint ahogy a szerves test minden egyes sejtjének, szövédéke- és szervének önálló visszahatása alapföltételét teszi az egész test fenmaradásának és egészségének. Egyesek és gyűszemélyek csak akkor igazán erkölcsiek és jogiak, ha társadalmi hivatásukat és önfentartásukat teljes solidaritásban alakítják és egymást földik. Amely tag magát fentartja, az legjobb szolgálatot tesz az egésznek s önmagának. S viszont a családi s egyéb községek akkor járnak el erkölcsileg, ha önfentartásukat a szolgálatukban álló hivatásmunkások egyedi fentartásával és fejlesztésével összhangzásban eszközlik. Az első az igazi magán erkölcsnek, a második a nyilvános erkölcsnek a formulája; de mind a kettő ugyanegy erkölcsi alapelvét fejezi ki az emberi fejlődésnek, csakhogy két különböző oldalról, amaz az egyesnek az egészhez, emez az egésznek az egyeshez való viszonyát tekintve. Az első viszony az egyednek legfensőbb társadalmi hivatásteljesítés általi lehető legfelsőbb emberi tökéletesedését, a másik pedig a legnagyobb összkifejlődést teszi lehetővé a gyűhivatal egyedi munkásainak igazán emberi fejlesztése által.

Nem kell éles elme annak belátására, hogy önszeretet és önzés két különböző fogalmak. A természeti ember mindenestre önző; mivelhogy szellemét még a szerves természet, az állati lény fogva tartja; de sajátos emberi vonása már kezdettől fogva érvényre törekszik, és minél jobban erősödik meg, annál jobban változik át önzése önállósággá, amely az összeletre nézve szükségesség.

Az önzés csak fokozatosan enged helyet az önállóságnak s ezzel azon hajlamnak, hogy azt másokban is tiszteljük, mindenkit ugyanazon egy test tagjának ismerjük el s mindenkiiben ugyanazt a szellemet lássuk különböző adományokban, vagyis az állam, vallás és népgazdaság körében közszelemre törekedjünk. S valamint a közszelem, úgy az önállóság érzéke sem érik meg azonnal. így pl. a rabszolga láncái összetörtével még mindig nem igazán szabad és független, hanem továbbra is önzésének rabja s csak lassankint jut belső szabadságra. Továbbá az önállóság és közszelem nem veendő elvontan, hanem mindig olyannak, amely külön életoldalakra vonatkozik. Az önállóság az ember gazdasági önfentartására irányul, vagyis az azt biztosító magán vagyonra, a gazdasági hivatásmunkának szabadsága- és önállósára, továbbá a személyes érték megőrzésére a társas-életben, társasköri becsületre, tiszteletes elismerésre, politikai szabadságra sat. Épenúgy a közszelem is nem elvont, hanem reál, tevékeny szeretet, házassági és családi szeretet, nemi szeretet és családi szellem, hűséges barátság, ragaszkodás a társasköri

vonatkozásokhoz, községi szellem, hazafiság, emberség és vallásos felebaráti szeretet. S az önállóságnak és közszellemnek mindezen nemei történeti fejlődésnek terményei. A közszellem legegységesebb alakjai csak lassankint lesznek társadalmi hatalommá, amely egyesek szűkkeblű nyilvánulásait háttérbe szorítja. Hasonlóképpen az egyetemes hivatásokban való jogosult öntudat is későbbben érik, mint a szűkebb körű hivatások önállósági szelleme.

Hiba lenne továbbá a szeretetet vagy közszellemet csupán az erkölcs, az önfentartást vagy önállóságot pedig egyedül a jog körébe tartozónak tartani. Sőt inkább az egyedi „én”-nek szigorú öntudattal való érvényesítése kiváló erkölcsi kötelesség is egyszersmint; mert nélküle csak haszontalan tagja lenne az ember a társadalomnak. S fordítva, közérzés és felebaráti szeretet nélkül magasabb jogviszony azaz társadalomszerű cselekvésnek külső meghatározottsága, a társadalmi test semmi összhangzó jogépülete nem jöhetne létre. Csak ha magunk életföltételei mellett másokéit is mindinkább tudatosabban és tisztábban föl- és elismerni tanultuk, fejlődhetik a jog is magasabbra és magasabbra. E fejlődés első foka másoknak önző korlátozása hatalom és önkény által. A második az önállóság- és szabadságtudat elérésével mások jogkörének elismerésében és tisztelésében nyilatkozik. Végre feláldozzuk magunkat a jogért a jónak kedvéért. Eszerint sem az önállóság, sem a közszellem nem kizárólagos tartalma a jognak, vagy a morálnak, hanem monnó monnóhoz tartozik.

70. §. Az erkölcs és jog fogalma s történeti fejlődése általában.

Erkölcs és jog az akaratelhatározás két különböző alakja a jóra vagy az igazán emberi cselekvésre és elhagyásra. Hasonló jelenség van a szerves test életében is. Itt a viszonylag önálló egyszerű és összetett alkrészek külön működései az által eszközlik az élet Összhangzását, hogy minden egyes sejt és sejtcsoport önmagából élénk munkásságot fejt ki a maga hivatási feladatának megoldásában; másrésről minden elérhető egységre külsőleg meghatározólag hat, s maga is másoktól meghatároztatik. Ezen kettős működésből épül és tartatik fen a szerves test.

A társadalmi testben sem másképp valósul meg a jó. Az igazán emberi közös élet itt is két tényezőnek az eredménye; az első: valamennyi alanynak belülről ható, bár társadalmilag nevelt törekvése a jóra; a második: kölcsönös korlátozása és összekötése mindnyájának mindnyája által a jóra. Már ama belső törekvés, amely az egyedek és társadalmi csoportok belsőjéből elétör, hogy a társadalmi élet minden külön hivatásában az igazán emberit megtestesítse, az az erkölcsnek jelensége (az alanyi erkölcsösségnek); ellenben mindnyájának mindnyájára való külső összefoglaló akarati visszahatása a jónak eszközlése végett, ez a joghoz tartozik. Erkölcs és jog tehát két különböző

formája minden társadalmi külön akarat meghatározásának, egy s ugyanazon tartalmára nézve a jónak. — Közvetlenül mindkettőnek csak akarat-elhatározások teszik tartalmát; az erkölcsnek az önelhatározással, a jognak idegen akarat meghatározásával és idegen akarat által van dolga. — Hogy a szerves test minden sejtje és sejtcsoportja a szervileg célszerűre s valamennyi sejtnak és sejt-elemnek mindenoldalú külső viszonyhatása egymásra közvetlenül vagyis öntudatlanul történt, az magától értődik: ellenben a belső önelhatározás és a mindenoldalú kölcsönös külső meghatározottság a jóra a társadalomban szellemi erőknek hatása, tudatos önelhatározás a jóra és öntudatos külső visszahatása mindnyájának mindnyájára a jónak vagyis a társadalmi élet valóban emberi keresztülvitelének eszközlése végett. S ez roppant különbség a szervezetek és a társadalom természetszerű élete közt! Ami a szerves testekben és az állatok társas-életében kényszer, az a társadalmiban kötelesség. Az erkölcs és jog az ethicához tartoznak, nem a physicához. Nyilvánvaló dolog, hogy a jog és erkölcs a társadalmi erők minden nagy munkaképességének alapját teszi. — Nem kell ezek mellett figyelmen kívül hagynunk, hogy a morál és jog alatt a közönséges nyelvszokás majd az alanyi alapelvet érti, majd az erkölcsi és jogi jónak társadalmi törvényét, majd a cselekvő alanyoknak ezen jog-és erkölcs-tételekből folyó jogát és kötelességét, majd az erényt azaz a jogi és erkölcsi élet megszilárdult erejét, majd a társadalom tényleges állapotát (a jog és erkölcs megvalósításának állapotát).

Ami a jog és erkölcs történeti kifejlését, illeti, álljanak itt a következők.

Nem kényszer, hanem kötelesség levén a jog és erkölcs, természetes, hogy a jogtalanság és erkölcsstelenség azaz a rend elleni tudatos szegülés is lehetséges a társadalom tagjai közt. Némelyek, a helyett hogy mint egyenlőértékű szellemi lények községének tagjai az egészért s ez által önmagokért is működnének, föltétlen öncélul tűzik ki magokat, csak a magok külön érdekeit tartván szem előtt az egésztől önkényleg, vagy öngyilkosság által is elválnak, a községet s az egyedeket saját önző érdekeikre kizsákmányolják, míg ők magok sem az egésznek, sem az egyeseknek viszonzószolgálatot nem tesznek s mind ez által az összetétel tudva, vagy könnyelműen veszélyeztetik és Aristoteles szerint minden teremtmények közt a legvadabbakká s a vallástan szerint gonoszakká lesznek. Az állati egyed megsemmisíthet más egyedeket; az állati test sejtje, vagy tagja más sejteknek, vagy tagoknak ártalmokra lehet, vagy betegséget okozhat: de csak ember az, aki gonoszt cselekedhetik, azaz természete ellen tudatos támadást intézhet, midőn elfajult állati önfentartását szabad fékre ereszti és ezzel a községet a maga gyilkos érzületének feláldozza, önmagát pedig jogtalansága és erkölcsstelensége által megsemmisíti; mert akadályozza azon fejlődést, amely egyedül ké-

pes őt kielégíteni; és a társadalmi test végre kénytelen a gonoszt és jogtalant az egészségnek érdekében magából kitzasztani.

De az erkölcsi rossz ezen lehetősége mellett az emberi kedélyben jóra való hajlam is vagyon azaz ethikai alap, tehát az erkölcs és jog lehetősége, csirája is. Csirája, mondjuk, minthogy a jog és erkölcs nem mint kész eredeti hatalom jelenkezik az emberben és a közületben, hanem az emberi szellem a priori elemeiből, amelyekhez a vallásos vonás is lényegesen tartozik, a történet folyamában belső szükségességgel fejlődik. Az egyedi erkölcsösség erkölcsi szokássá szilárdul. Ez, mint az elődöktől öröklött ethikai toké, tárgyi tartalékat ad az erkölcsi továbbfejlődésre; s fordítva, egyes kiváló szellemek kedvezetlen körülmények közt is magasra emelik a nyers tömeget. Így az emberi természet eredeti társadalmi csirájából újra és újra megifjodik a jónak hatalma, a jog és erkölcs. Hogy micsoda különös társadalmi intézvények vannak az erkölcs és jog előmozdítására, azt közelebbről fogjuk ismerni; az egyes embert lelki ösmere is sarkalja a jóra, mint minden cselekvésnek és elhagyásnak megvesztegetetlen bírja.

Hogy az értelemnek és érzésnek a jog és erkölcs fejlődési folyamatában jelentékeny szerepe van, azt már említettük.

Nem kerülheti el figyelmünket azon tény, hogy maga az önzés is kezdettől fogva társadalmi ösztönök befolyása alatt áll; mert mély szükségét érzi annak, hogy magát mások előtt igazolja; nem könnyös rá nézve, mit gondolnak róla az emberek. Az emberek véleményére való ezen állandó tekintet az embernem történetének kezdetén és az alsóbb osztályoknál még ma nap is, valamint az egyes ember személyes fejlődésének első szakában az alanyi erkölcsi lelki ösmeretet pótolja, akár mint a tekintélyeknek való hódolás, akár mint a nyivános véleményről való félelem.

Továbbá, habár tévedés azt vallani, hogy az erkölcs és jog egyedül az ember legyőzhetlen utánzási tehetékének a gyümölcse; de bizonyos, hogy a műveletlen, önállás nélküli emberek erkölcsét, főleg polgárosodásuk kezdetén, nem kevésbé támogatja kiváló személyeik példája. A kipróbált erkölcs és szokás állandósításának is kedvez az utánzási tehetek. Amit mások követnek, ami másokat kielégít, az magától érthető szükségességgül tűnik fel, és nem nehéz feladat azt mint az ember fensőbb rendeltetésének megfelelő tiszteletes hagyományt megszentelni.

De amit így az önzés eszközöl, az csak ösztönszerű engedelmesség a jóban, nem erkölcsi és jogi cselekvésnek tudatos elvei. Ezek csak későbbben, lassankint fejlődnek ki, részint kiváló egyének összeütközéséből az uralkodó erkölcses és szokással, részint magoknak az erkölcs és jog tárgyaknak folytonos fejlődési változásából. A fennálló jogot és erkölcsöt kritika alá vetik, s az erkölcs- és jogbölcshészt is több-több befolyást nyer az erkölcs és jog tudatos továbbfejlesztésére. De a jog és erkölcs egész tőkéje sohasem keletkezett pusztán bölcshés-

szeti elvekből, hanem a népszellem hosszas munkájának, a történelem egész értelmi, kedélyi és ethikai gyümölcse. Így fejlődik, t a p a s z t a l a t i l a g szemlélve, az erkölcs és jog.

De ugyanazt igazolja azon egyetemes föltételeknek vizsgálása is, amelyeknek az eszménység az erkölcsi eszményi szabályok felállításában és elterjesztésében alávétve vagon. Nézzük e föltételeket néhány vonásban!

Az erkölcsi eszményszabályokat felállító erkölcsi eszménység az emberi szellem lényében gyökeredzően, már a polgárosodás kezdetén is nyilatkozik. Ugyanazon elv t. i., amely a szépség terén már korán a művészet és költészet legelső alakjaihoz vezet, amely az ismerés terén világgépünk alakító, szemlélőve egybekapcsoló tényezőjét teszi és arra készlet, hogy a tünemények mögött rejlő ismeretlen lényeket Isten neve alatt minden tökély eszményeként fogjuk fel, — ugyanazon elv a cselekvés terén is eszményszabályul tűnik fel. Hogy az egyszerűség kezdetleges fokáról magasabbra emelkedhessek és a nép mind a három szellemi tehetségét megragadhassa, arra a társadalom bizonyos fejlettsége szükséges, amelytől az eszménységért lelkesülő kiváló szellemek ingert kapván, a népet a fensőbb eszmények iránt a gyakorlati élet által fogékonytá teszik. Innen van azon gyakori jelenség, hogy a korát évezredekkel megelőző idealista nem ragadhatja magával népét, amely talán még az apró törzsek vad harcát folytatja. Az eszménység, hogy az erkölcsiség gyakorlati elveinek alapot vethessen, előresiet a történetben; de ezen megelőzésnek határa van, amelyen túl hiába erőlködik erkölcsi eszményi szabályokat állítani népe elé; nem érti ez azokat. A nép gyakorlati látkörének ki kell előbb szabadulnia az egyed és család testi én-jét illető szűkkeblű érdekekből, képzetek- és törekvésekből; törzs és község látkörévé kell szélesednie előbb, jóval később a nemzeti összetartás fokára, míg végre oly fokra emelkedik a fejlődés, hogy legalább a nép vezérelemei sokféle szálakkal emberségi és nemzetközi összetartásra szövődnek. Csak most talál termékeny talajra az emberségi eszménység. Korábbi időben az ethikai eszménység számtalan szűkebb körben megvolt ugyan: a családokban, aztán a törzsekben, községek-, testületek- és tartományokban; de csak lassankint szélesedik ki e szűkebb körök összevonása által egyetemesebb közületté, a nélkül, hogy azok kialakult pozitív ethikai elvei (családi szellem, szülőföldi, községi, törzsi, nemzeti szellem sat.) elmosódnának. Nem csak magasra repülhet most már az ethikai eszménység, hanem a tömegeket is magával ragadhatja.

Íme az ethikai fejlődés egymásutánja!

Magának a keresztyén-ethikai idealismusnak is, amely az emberséget egy isteni családnak hirdeti, szüksége volt föltételekre, hogy mai fejlettségi fokára juthasson. S ma megint szűkebbé, kövesebbé lett a talaj, amelyen a keresztyén ethica mozog. Mi történhetett még

oly időben, midőn az emberek kis csoportokban egymással és az állatokkal kegyetlen harcot vívnak vala, a helyett, hogy társas munkában a természet ellen küzdöttek volna?! Minden emberségi fordulata az ethicának lehetlen vala akkor. S hol vagyunk e tekintetben még most is! Mennyire vagyunk még amaz egyetemes társadalmi összefüggéstől, amely a tiszta emberségi ethica magasztos eszményeit lehetségesekké teszi! A társadalmi atomizmus (egyedelvűség, parányosság, individualizmus) nem kedvez az eszményi ethicának. A pozitív társadalmi tudomány, az által, hogy a fensőbb polgárosultság nagy társadalmi összefüggéseit átlátszókká és a népre nézve érthetőkké teszi, valamint a társadalom újjáépítésének, úgy az ethikai eszményiségnek is hatalmas lendületet fog adni. Azonban tévedés volna csupán a képzeleti kör tágításától várni az ethicának haladását. Erre két tényező hat, az egyik a tudomány pozitivismusa, a másik az ethikai eszményiség, amelyet Comte „Cours de philosophie positif” művében figyelmen kívül hagyott; ugyanaz alkalomból sok szemrehányással illeti a ker. erkölcsant; pedig bizonyos, hogy a ker. theologia már kezdettől fogva hasonlíthatlan tisztaságban birta az ethikai fejlődés másik tényezőjét, az embereket Istenben egyesítő vallásos eszményiséget t. i. A „Civitas Dei”-hez hasonló „erkölcsi községgel” és a társadalmi fejlődés viszonyaiba mélyebben ható gyakorlati belátással sok ker. erkölcs- és jogtanárnál találkozunk.

Az erkölcs és jog fogalmának és fejlődésének ezen meghatározásához szükséges még azok tagoltságáról s némely vonatkozásairól is nemit hozzácsatolni.

Az eddig elvontan tárgyalt erkölcs és jog a valóságban, hasonlóan a legfőbb jóhoz, az összetes akaratelhatározások, erkölcsi és jogi alapelvek, kötelességek és eszmények egész rendszereire oszlik.

Ezen felosztás tárgyilagos, a társadalmi test természetéből és életének föltételeiből folyó. Ilyen a családi, a szülők és gyermekek közti, a népgazdasági, művelődési, állami sat. erkölcs és jog. Az erkölcs és jog összetes kialakítása tehát nem alanyi szeszélynek dolga, hanem tárgyilagos előfeltételekhez van kötve.

Az erkölcsi és jogi törvény, az életből okszerűen merítve és kimerve, kétféle alkrészt mutat: elmúlhatlant és múlékonyt. így pl. a családi jog legegységesebb, föltétlen (absolut), semmi történeti, nemzeti és területi külön jogtól nem változtatható alapját a nevelő szülőknek gyermekeikhez való viszonya, a tekintély és kegyelet teszik; de a gyermekeken való hatalom köre, a családi munkálkodás terjedelme, az apai hatalomból való megszabadítás ideje, a jogok és kötelességek mennyisége és minősége történeti, sőt éghajlati különbségek szerint is változnak, vagyis ezek viszonylagosak, történetiek. — Egy másik példa. Azon körülmény, hogy az embert természete anyagváltoztatásra kényszeríti, a magán birtok föltétlen szükségességét igazolja; ez tehát örök, semmikép el nem nyomható intézvénye a népeknek, időknek, országoknak, — állandó!

De, hogy kinek képezzék tulajdonát a termelés eszközei, az attól függ, kinek kezében lesznek azok gyümölcsözőbbek. E tekintetben a tulajdonjog nagy történeti, nemzeti, területi változásnak van alávetve. De a fejlődés emelkedésével mindinkább az általános-emberi jut érvényre; a népek magán és nyilvános joga egyenlőbb lesz tehát, és a jog változhatlan eleme önállólag lép fel. Ez a római „jus gentium.” A történeti változó elem sem függ önkényes megállapítástól, hanem az idő erkölcsi és jogi szükségéitől.

Ámde eme tagoltság és történeti változandóság azért nem szünteti meg a jognak és erkölcsnek azon mindig egyenlő egyetemes jelentőségét, hogy minden társadalmilag öntevékeny alanyt a jó cselekvésre elhatároljon. Az erkölcsnek mindig az a lényege, hogy az egyes, mint társadalmi lény, akarását és cselekvését a maga igazi lényéhez alkalmazza, vagyis egyrészt az egésznek szolgálatában egyediségének megfelelőleg, odaadón működjek, természeti alszerű önzését elnyomja, másrészt a maga hivatási egyediségét jellemteljesen fentartsa. Ez az egyenlő tartalma a jónak, erkölcsnek és jognak mindenkire nézve.

Mivel a jognak és erkölcsnek ugyanaz a tartalma van mindenkire nézve: azért a magán és nyilvános ethicának nem szabad egymással összeütközésbe jönnie. A hiba itt két forrásból eredhet: az első az, hogy a magán érdekeket a nyilvános hatalmakkal szemközt háttérbe szorítják; a másik azon egészen különböző tartalmúknak logikai fölcserélése, melyeket egyrészt a nyilvános, másrészt az úgynevezett polgári vagy magán erkölcsnek határoz meg. Nevezetesen, némely erkölcsbölcsészek és hittudósok nem ugyanegy szigorú ethikai vesszővel mérik az állami és magán erkölcsöt és jogot; hanem szemet hunynak, ha az állam az ethicát az „államüdv” érdekében (?) figyelmen kívül hagyja. Pedig a társadalmi élet legegyszerűbb alapföltételei is szöges ellentétben állanak ily nyilvános jogtalanság- és erkölcstelenséggel. Az egy testet képező társadalomban nem csak: az egyes az egészért, hanem: az egész az egyesért! is a jelszó. A közület vidám élete valamennyi tagjának vidám életétől függvén, természetes, hogy a gyűhivatást az egyes tagok physical és erkölcsi megsemmisítésével, meggyalázásával sat. nem teljesítheti, hanem önmagának árt, akár állam, akár testület, egyház, család sat. legyen az. — Nyilvános erkölcs és jog összes tartalmoknál fogva különböznek ugyan a közület minden nemére nézve a magán ethicától; mert az ő legfensőbb elvök az, hogy az illető közületben az összelet szolgálatában külön hivatást teljesítsenek: ámde ezt nem az által teljesítik, hogy az egészért működő egyedek legyenek jogosítva, vagy kényszerítve, miszerint saját magán erkölcsüket lábbal tapossák vagy tapodni engedjék. Amely közület ezt teszi, az megsemmisíti önmagát. — Épen az, hogy a magán és nyilvános hivatások tartalma egészen különböző, teszi lehetlenné a magán és nyilvános morál és jog anyagi ellenmondását.

További fejtegetésünkben meg kell jegyeznünk, hogy mind az erkölcsnek, mind a jognak a *logika* és *aesthetica* a kísérője. Mért tapasztalás és elméleti tudományos ismeret világa nélkül az egyes összetett életviszonyok igazán erkölcsi és jogi tartalmát nem lehet feltalálni. Aztán az érzés is részt vesz az erkölcs és jog munkájában, amennyiben a lelkiismeret helyeslő, vagy helytelenítő értékmeghatározásai az akarás és cselekvés irányára nézve mérvadók. Azt sem kell felednünk, hogy az ismerés és érzés akarás, illetőleg cselekvés is egyszersmint. Megismerni, valamit tanulni csak folytonos akarás mellett lehet.

Íme ilyen viszonyban áll az *ethica* elem az ismerethez és érzéshez.

Az eddig mondottak nyomán azt a viszonyt sem nehéz kijelelni, amelyben az erkölcs és jog az *egyenlőség* és *szabadság* elveivel állanak.

Minden külön hivatásnak az erkölcs és jog anyagilag külön szabályaira van szüksége. Mivel nem mindenki egyenlő mindenkivel minden életvonatkozásban: azért az elvont jogegyenlőség nem okszerű. De senki sem lehet minden tekintetben valamely társadalmi hivatásra képtelen azért sem egyes embert, sem osztályt nem lehet minden időre valamely vonatkozásában általában *jogon kívül*inek nyilvánítani. Aristoteles szerint az egyenlőség igazságos, de nem mindnyájára, hanem az egyenlőkre nézve; az egyenlőtlenség is igazságos — az egyenlőtlenekre nézve. Akik egy pontban egyenlők, nem mindenikben egyenlők, és fordítva. Mindenkinék értéke szerint jelelendő ki helye az alkotmányban.

A szabadság némelyek szerint nem egyezik meg az erkölcs- és jogtörvénynyel. De e tévedést eléggé földertítettük a szabadság fogalmának meghatározásánál. Ott kimutattuk, hogy az igazi szabadság a cselekvő alanynak minden oly idegen akarástól való függetlenségét jelenti, amely az ő sajátos lényével ellenkezik. Ámde, midőn az ember magát társadalmi és egyedi hivatásának tudatosan és lelkiismeretesen odaadja, amint azt az erkölcs tan parancsolja, akkor csak azt cselekszi, ami társadalmi természetének legmélyében fenekük. Az erkölcs és jog nem verik láncokba az ember igazi természetét, hanem megszabadítják azt és az *ethica* eszményelv megvalósítására vezetik. „Azért vagyunk rabszolgái a törvénynek, hogy szabadabbak lehessünk,” mondja Cicero. Ez áll, valamint egyesek, úgy egész testületek s legfelsőbb társadalmi közegek szabadságáról is; ezek ereje is az erkölcs és jog törvényeinek tisztelésében rejlik.

Helyesen mondja azért Maurus Henrik (*Der moderne Verfassungsstaat als Rechtsstaat*. 1878. 12. 1.), hogy a jog nem egyéb, mint a szabadságnak a társadalmi tagok közületétől önmagának kijelelt, a társadalmi cél okosan parancsolta és valamennyi társadalmi tagot egyenlően illető korlátozása. Helyesen utasítja vissza Maurus Bluntschli Alig. *Staatsrechtjének* a modern államtudományban uralkodó ezen meghatározását: „A jog biztosította és védte azon felhatalmazás, hogy az ember

önelhatározta akaratát gyakorolhassa, az államban fennálló szabadság; ez tehát, maga a jogintézkedés, amelynek csakis mint ilyennek lehet államhatalmi védelemre igénye.” Cáfolatának eredménye az, hogy a szabadság sokkal szélesebb fogalom, mint a jog, s így nem is jogi intézkedés, hanem fordítva: a jog szabadsági intézkedés; a jog csak eszköz a szabadságra, de nem maga a szabadság.

71. §. Az erkölcs különösen az alanyi erkölcsösség, az erkölcsi alapelv, a szokás és szokástörvény s a társadalom visszahatása az erkölcs érdekében.

Az erkölcsösség a társadalmi élet tulajdonképi fentartója és előmozdítója. Csak ha az alanyok igazi bensőséggel lelkesülnek hivatásuk iránt, vagyis csak az erkölcs általános elterjedésével és uralmával tartható fel és biztosítható a társadalom. Nem a törvény, amely különben szintén nélkülözhetlen, hanem az erkölcs a társadalmi élet melegítő alapereje, „Quid leges sine moribus vanae proficiunt?” kérdi Horatius.

Az erkölcsnek ezen egy törvénye: „Tedd a jót szabad érzülettel önmagáért!” végtelenül sokféle tartalommal bír. Ilyen először is az egyed testének ápolását illető erkölcsi törvény, aztán a személyes szelleméletnek, az értelem-, érzés- és akaratérének összhangzó kiképzése, végre az embertársakhoz vagyis a társadalomhoz való vonatkozásdús viszonya. Mindezekkel különös erkölcsi törvények, erények, köteleességek és javak járnak. A polgárosult vagyis erkölcsösült egyed a maga testét és lelkét a társadalmi élet közegeivé teszi. Az egyedi erkölcs tehát közvetve a társadalmi erkölcsben is megkívántatik, mint amely úgyis csak társadalomban tenyészhet; ahonnan a polgárosodás (civilisatio) egyértelmű a megerkölcsösödéssel, erkölcsi szokásokkal.

A jónak önmagáért való szabad, eszes, erélyes akarása, az egyes alanyok igazi, emberi életének belülről kifelé való eszközlése Végett, oly ellenállhatlan eredeti ösztöne az embernek, mint a sejtek, szövődékek és szervek összeséges alapereje a szerves test összéletének eszközlésében. Az erkölcsileg legtisztább szellemeknek eme benső ösztöne, az eszményiségen és vallásos lelkesültségen alapuló erélye volt az mindenha, ami a társadalmi testet a jó felé irányozta, tárgyilagos erkölcsét továbbfejlesztette, a gonosznak, igazságtalannak hatalmából kiszabadította, a vallásalapítók s az emberiség mindennemű erkölcsi szabadítóinak csodálatos erőt kölcsönzött. S így lesz az mindenha. Mindnyájának, vagy legalább lehető legtöbbnek egyedi erkölcsössége alapföltételét teszi a társadalmi test egészségének és gyarapodásának.

De nem csak egyes egyedeknek, hanem egész közületeknek is át kell alanyilag hatva lenni az erkölcsi szellemtől, hogy a társadalmi élet igazi emberi alakot nyerjen. A közületek vezetőinek, a munkástesteknek, társasköri egyesületeknek, a papságnak, tisztviselői osztálynak, képviselőtestületnek sat. át meg át kell hatva lennie a jónak szellemétől. Azonban a vezetők jó érzülete a tömegek megfelelő visszhangja nélkül nem érlel-

heti meg egészen a jót. A legjobb kormány is elfajul, ha a politikai közönség rosz. Ebből magyarázható meg azon tapasztalat, hogy a népnek olyan kormánya van, aminőt érdemel. Ennyit az alanyi erkölcsösségről.

Ami az erkölcsalapelvét illeti, ez alatt az erkölcsi cselekvés azon törvényét értjük, amelyet minden egyes maga ad magának, értjük az erkölcsi szabálynak közvetlen, lényeges alkatát. Mert csak a szabad vagyis az egyes belsejéből eredő erkölcsi cselekvést mondhatni közvetlennek; míg az erőszak, félelem, jutalom elhatározta cselekvés, ha tárgyilag mégoly életszerű is, alanyilag semmi erkölcsi értékkel sem bír. Erkölcsi ember elvek embere!

De az alanyi erkölcselvek közvetve egyúttal a társadalom tárgyilagosa erkölcsi befolyásának is alá vannak vetve. Egyesek elveiből egy egyetemen mérvadó erkölcsi szokás csapódik le, amely majdnem öntudatlan, majd tiszta, majd nem-tiszta törvényévé lesz az egyesek cselekvésének, társadalmi zsinórmértékévé az alanyi erkölcsösségnek. Erről az egész társadalmi testnek nincs központi tudomása, sem az azt követő egyesek nem gondolnak mindig annak jelentőségére, megszokják úgyszólván gépileg. Természetes, hogy ezen gépies engedelmességnek csak akkor van erkölcsi értéke, ha az egyes tudatosan, szabadon veti magát alá a szokásnak, vagyis ha azt erkölcsi elvei közé sorozza.

Ezen öntudatlanul keresztültörő erkölcsi szokáson kívül tudatos erkölcsi szokástörvények is érvényesülnek. Minél magasabbra emelkedik a polgárosultság: annál tudatosabbakká lesznek a jó cselekvés társadalmi elvei; annál terebélyesebbé gyarapszik a tudatos erkölcs-törvények fája a tételes vallások erkölcs-törvényeiben, a testületek fegyelmi szabályaiban, a hamisítatlan közvélemény erkölcsi elveiben. Azonban az erkölcsi törvény is csak alanyi erkölcselvvé fokozódva bír erkölcsi értékkel. Az erkölcsi szokás és szokástörvények az egyedi morál képzőeszközeiül szolgálnak; de maga az erkölcsi cselekvés, mint olyan, szabad önelhatározás a jóra. — Közvetve az erkölcsi szokások és szokástörvények mindenestre megbecsülhetlen értékkel bírnak a nép erkölcsisége nézve, s az azokból merítő erkölcsiség legbensőbb, legszabadabb akaratelhatározásá lehet.

Valamennyi- szokástörvény közt a vallási erkölcsparancsoknak van legközvetlenebb, legerjedtebb s legerősebb hatásuk. A vallási erkölcs az erkölcsi eszményiséget az érzés oldaláról, az egész néptől felfogható módon hatalmasan gerjeszti: míg a bölcsészeti erkölcsstan csak kevés bölcsészti szellemre, de mindenestre tudatosabb parancsokban képes hatni. Az erkölcsi szokásokat és szokástörvényeket nem fejezik ki általában formulákban; sokfélekép a társadalmi aestheticába vannak azok szöve.

Még az anyagváltoztatás körében, az iparban, viselet-, divat- és más fogyasztási szokásokban is érvényesülnek a szokások.

De különösen kiemeljük a társalkodási szokást. Az illemnek minden külsősége dacára nagyon jótékony hatása van, akadályozván a

társadalmi összefüggés megzavarását, midőn az egyedi nyersséget távoltartja, vagy kilöki. Ez áll a tudatos és alaki udvariasságról is. A szertartásnak sok tekintetben egyenlő jelentése, egyenlő alakja és rendeltetése van az udvariassággal; de benne az események és személyek értékének mégis több társadalmi nyilvános ünnepléses érvényesülése van. Tisztje nagyobb mértékben szépészeti, kisebb mértékben erkölcsi.

Az erkölcsi szokásra és a szokástörvények érdekében visszahat a társadalom. Az erkölcsi szokás érdekében visszahat, legalább alakatlanul, a nyilvános vélemény, a szokástörvényeket illetőleg a világi és egyházi fegyelem alakos intézvényei. S ezek hatalmának az egyes még akkor is alá van vetve, mikor ok magok is romlottak. A legnehezebb harcok egyike az, midőn az egyesnek félrevezetett közvéleménnyel kell küzdenie. „Üldözni, ostorozni fognak benneteket”, mondta Krisztus tanítványainak, midőn apostoli küldetéssel ruházta fel őket. A jó szokások és erkölcsök ápolásával találkozunk a családi és iskolai fegyelemben, továbbá a társas egyesületekben és testületekben. Az okos állami törvényhozás és törvénykezés is az erkölcsök ápolásának szempontjából indul ki, nem csupán jogiból; megelőzi és elnyomja az erkölcsi botrányt. De valamennyi között legmélyebbre ható erkölcsi üdvintézkedés a vallásos élet társadalmi intézvénye; mert ez az akarat megszentelését a világi kötelemre nézve is egyik fő feladatává teszi és ezt a leghatékonyabb eszközzel, az erkölcsi kötelemnek az ő végső eszményi alapjokra való vonatkozásával, oldja meg. Ezen sokféle társadalmi hatásnak az egyedi erkölcsiségre azonban csak közvetett támpontokat kell képeznie, csak a szabad belső akarat befolyására irányulnia. A külső kényszer megöli az igazi erkölcsöt. Már csak a külső tisztelésnek és kitüntetésnek is gyakran rossz erkölcsi gyümölcsei vannak. A lelkiösmert elleni erőszak, az erkölcsiség nevében üzve, magával az erkölcsiség fogalmával is ellenmondásban van.

Eszerint az erkölcsnek a társadalmi test visszahatása általi intézkedéses ápolása is csak közvetett. Az akaratot erkölcsileg neveljük; de a valódi erkölcsi akarás különös esetben közvetlenül mindig szabad belső akaratú visszahatás, igazán emberi célokra irányulva. A társadalmi gerjesztés nem zárja ki az erkölcsi szabadságot.

72. A jog különösen.

A)

A jog mivolta s az erkölcsiséghez való viszonya.

1) Már Aristoteles mondja, hogy: „az igazságosság és erény ugyanaz, de különböző alakban; az erény, másokra vonatkoztatva igazságosság; az igazságosság pedig erény, mint idegen jav, mint egy harmadik személynek igénye.” Ebből is kivehetjük már, hogy az akarat

jog általi meghatározásának tulajdonképi mivolta nem belülről kifelé való önelhatározása az embernek a jóra, hanem mások akaratának közvetlen meghatározása kifelé és közvetlen meghatározottság mások akaratára által kívülről.

Igaz ugyan, hogy az akarat jogi elhatározását közvetve az erkölcs is előmozdítja és erősíti; mert másoktól követelhető eljárásomat az igazságosság erényévé teszem, azaz a jogot az emberiség leglényegesebb erkölcsi javai közé sorozván, azt mint ilyet szabad szeretetből tiszteltem: de közvetlenül cselekvésem mégis csak az által lesz törvényessé, vagy törvénytelené, hogy mások, vagy az egész társadalom irányomban való követelésével megegyezik, vagy nem. Maurus (Der moderne Verfassungsstaat. 17. l.) jól jegyzi meg ennél fogva, hogy: „a társadalmon kívül nincs jog, mivel ez csak a társadalomban, a társadalom által keletkezik. Ha elszigetelten élő emberek, vagy egymás mellett levő népek egymással való érintkezéseikben szabadságukat kölcsönösen korlátozzák, egymásnak segílyt nyújtanak, az emberséget tisztelik sat. az nem a jog fogalmában, hanem az erkölcsben gyökeredzik. Még az elszigetelt családra nézve sem létezik jogszabvány. Téves ennél fogva azon nézet is, mintha a jog nem volna egyéb, mint a társadalom szentesítette kényszererkölcs.”

A tapasztalati társadalomtan a jog eszméjét csak a társadalmi tények országába követheti; de a költők és jogbölcészek tovább terjesztették azt.

Leibnitz és Krause szerint: a jog valamennyi lény valamennyi lényhez való viszonyainak azon közönséges, lényeges alakja, amely szerint a lények közületében minden egyes a maga saját természetében befejezetté és mindnyájának összhangzása valósággá lesz. Ezen életet kölcsönös vonzás és taszítás vagyis korlátozás nélkül nem is képzelhetni. Eszerint a jog eszméje isteni világeszme, és ezen eszmének alapja első forrása Isten, azután az egyes lények saját természete és az Isten alapította összhangzata, amely valamennyi lény közt vagyon. Minden egyes lény tehát Istenre építi a maga jogát, amelynek érzékét ő maga oltotta az emberbe. Az igazságos ember egy lényt sem tekint önzőleg, hanem szabad társleányt ismer benne Istenben, aki együttélve vele az életet és a világot. Azért az emberiség a maga minden benső egészével le az egyes emberig a legnagyobb és első jogi személy a földön. E személynek egy jogi szervezetet kellene képeznie, amelyhez a népek oly viszonyban volnának, mint az egyes ember a maga népéhez. De míg ez megvalósulhat, addig a népek a magok jogi viszonyait túlnyomó erejöknek, vagy közös érdeköknek, vagy rokon népek jótkony gyámságának köszönhetik.

A jog ezen egyetemes meghatározása valamint a világtani, úgy a társadalmi rendszerre nézve is teljesen érvényes. Itt is a dolog természetéből folyó szükségesség, hogy minden társadalmi egyedek és kisebb-

nagyobb testületek egymást korlátozzák és összhangzólag kiegészítse, a jog magva itt is az Istenre és az összlények közösségére van visszavezetve. Társadalmilag fogva fel a jog az akarat külső viszonzmeghatározottságának foglalata az egy társas testté kapcsolt alanyok közt.

2) De hát mire való a cselekvésnek erkölcsi meghatározottsága mellett még a jogi is? Az egyesnek az egészért és önfentartásaért csak a viszonzhatás föltétele mellett lehet gyümölcsözőleg működni. Valamennyinek külső ellen- és együttműködése nélkül hasztalan törekszik mindnyájának legfőbb javára. A társadalomnak épen a viszonzhatás az alapja, amely nélkül semmi erkölcsi erő sem találja meg működésének helyes körét, igazi korlátait és összeköttetéseit. Ahonnan a jog lényeges jelentőséggel bír a társadalmi életben; az is részese a legfőbb erkölcsi méltóságnak, mint a jó társadalmi megvalósításának lényeges és szellemileg megállapított föltétele. Az egyes erkölcsi életműködéseknek általában ez ad irányt mind az egészre, mind az egyesekre nézve. Valamint a szerves sejtvilágban minden elem és minden tag nem csak belülről saját ösztönének közvetlen erejével működik, hanem mindnyája kívülről egymásra is hat; úgyhogy egy sejt sem föltétlenül szenvedőleges, hanem önálló eltaszító és vonzó, illetőleg kiegyeztető visszahatást gyakorol más sejtekre és sejtterületekre: úgy a társadalmi szervezetben is az egyes akaratoknak egymásra, vagy az összakaratnak az egyesekre való mindenoldalú visszahatása nélkül a legnagyobb egyedi erény sem találhatja meg a társadalmi hivatásnak határait, sem pedig a hivatási együttműködést nem eszközölheti sikeresen. Egy tag sem lehet közönyös a társadalmi jogmunka iránt; mindegyiknek kötelessége a jogot magán és nyilvános és családi állásában öntevőleg érvényesíteni.

Eszerint a jog a társadalom erkölcsi összmozgásának mindnyájának mindnyájára való gépies külső nyomásával mindenoldalú összhangzó irányt ad. Ezen gépiességre az erkölcsiségnek is szüksége van; mert nélküle a legjobb erkölcsi törekvés is rendetlen, egymásnak rohanó egyes törekvések társadalmi zúrébe veszne.

3) Ha a jogi szabályt az erkölcsi alapelvvel összehasonlítjuk: a következőkre jutunk.

Ha a jogi tétel oly elv, amelyhez az alany nem csak önmaga által van kötve, hanem mások és az egész által is: természetes, hogy ebben a jogi és erkölcsi törvény közti különbség nyilatkozik. Az erkölcsi elvet szabadon fogadja el mérvesszőnek a cselekvő ember; ellenben a jogi tétel kötelességet ró ránk mások irányában, és másokra irányunkban, amely-nél fogva valamit cselekednünk, vagy elhagynunk kell.

Ebből önként következik először, hogy a jogi tétel csak a tette, vagy a tettet abbanhagyó akarásra s nem közvetlenül a belső akarásra is vonatkozhatik. Hogy mily folyamaton keresztül lett az akarat tetté, az nem tartozik a joghoz. Míg a tett bensőmben van csak: addig enyim, s a gondolat szabad. Csak a külső akarást szabályozza a jog. De

ha az akarat tetté lett, vagy azzá lenni készül, akkor a jog a törvényellenes érzület ellen is fölléphet.

A jog alapmivoltának egy második következménye: szabályainak tételeessége. Ezeknek szabatosoknak, határozottoknak, minden kétértelműségtől, csűrhetés-csavarhatástól menteknek, kizárólag érvényeseknek kell lenniök. Amit tenni, vagy elhagyni kell, mikor, hol, mily mértékben, meddig, mily föltételek alatt? sat. — mindez erkölcsileg igen, de jogilag sohasem lehet határozatlan. Csak ily jogi intézvények bátyái a szabadságnak; míg az ellenkezők mindent az alanyi szabadságnak, az egyes körök erkölcsösségének és erkölcstelenségének engednek át, mint az a mai liberalismus törvénygyártásában nemzeteket, országokat anyagilag és erkölcsileg pusztító alakban észlelhető. Az állami törvény a legtételesebb alakja a jognak, mint egyetemes, átható, ingathatlan akaratszabály. Tételeességét fokozzák azon biztosítékok, amelyeket önkényes változtatás és visszahatás ellen derék alkotmányos törvényhozás fő ellenőrzésében talál.

A jog lényegéből könnyen megmagyarázhatjuk annak egy harmadik ismervét: t. i. általános szabályokhoz, közép nagyságokhoz, puszta határkijölelésekhez való hajlamát. Id quod plerumque fit, azt tartja a jog szem előtt, amit a közönséges embertől a társadalmi hivatásokban várni, vagy amitől félni lehet. Amellett azonban a szabad szabályozásnak is enged tért. A szűkebb s legbelsőbb életkörök cselekvését a szabad erkölcsiségre, a társadalmi intézvények közegeinek és az egyedeknek lelkiösmeretére bízhatja. Itt elegendő még a , jó iránti benső erkölcsi érzék és azon érdek, amely a maga ügyeit jól kívánja rendezni. S csak ott kezd az kevés lenni, ahol az egyesnek hivatása másokéval érintkezésbe jő, kereszteződik és ki az összetételbe kell nyúlania. Itt már a kívülről és kifelé való korlátozás vagyis a jog még a legerényesebb tagra nézve is föltétlen szükség; mert az ilyen is azon veszélynek volna kitéve, hogy a maga homályos ösztönében, korlátozott látkörével, az összetétel külföltételeinek szövevényes tagoltságába való elégtelen belátásával eltévesztené az utat, amelyen az egész és önmaga ügyében hatnia kell. Ez az oka, hogy a jog lényegileg nem a zárt hivatás legbensőbb, legszentebb körében, hanem kint a határokon s a határokról hat. S itt elegendő csak a téveszthetetlen célokat, legszélsőbb korlátokat, az eljárás és ellenőrzés alapvonásait szabályoznia; a részleteket s rendkívüli eseteket a hűségre (bona fides), méltányosság-, lelkiösmeretesség- és szabad igazságosságra hagyhatja; a jogi kötelességek teljesítésében szeretetteljes hű erkölcsi odaadást vár. Messzebb nyomulnia a jognak kívülről nem szabad; mert ha mindent elérna, ezen tételelességével épen az erkölcs belső erőit szüntetné meg, azoknak terét mindinkább szűkebbé tenné, az erkölcsi szellemet gyöngítné s a nép szellemi-erkölcsi halálát idézné elé, mindenütt Prokrustes-ágyakat állítana fel, mint azt a túlzott államgyámkodásban és sokkormányzásban tapasztal-

hatni. Az erkölcsi szabadságban túlságosan, vagy igen keveset bízni, egyaránt hiba. A határvidékeken a jogban, a hivatási élet belső világában pedig a közvetlen erkölcsi hajlamban kell megbízni. Mind az erkölcs, mind a jog a jónak ugyanegy célja felé irányul, de az a belső szabadságból, ez kívülről a határosok és az összeség által. A jog nem csak végrehajthatja és végre akarja hajtani a jót, hanem erkölcsöt is kivan, amely teljesítése a törvénynek. — Ha rendkívüli esetekben nem alkalmazható a középíre irányuló jog: akkor a méltányosságnak (aequitas) és kegyelemnek van helye.

4) Helyén van még itt az akaratnyilvánulást mint a jog tárgyát és a jogi akarat nyilvánulását vizsgálunk.

A joghoz tartozó akaratnyilvánulás két alakot mutat: az egyik a gyakorlati, a másik a jelvényező tevékenység. Monno, mint már fönnebb láttuk, ismét három ágra oszlik, az első: a tiszta akaras folyamata egész a határozat megállapításáig; a második: a határozat kihirdetése valamely jelvényes eszköz által (szó, írás, jel); a harmadik: az akaratnak gyakorlati cselekvéssé, vagy elhagyássá való változtatása.

Ami az elsőt illeti, annak folyamata csak akkor lesz jogi természetűvé, ha a határozat megállapításának cselekvése jelvényileg, vagy tettben nyilatkozik. Ez utósó esetben különbség teendő a határozatot előkészítő tények és a határozat akarattartalma közt. A jog ama tényeket is tekintetbe veszi, pl. a határozatra befolyt ámitást, csalást, megfélemlítést, physical kényszert, a belső szellemi állapotokat, az ezekre befolyó szerves tényeket (kort, nemet), az értelmi gyöngeséget, a szív elcsenevészttét, az akaratirány erkölcsös, vagy romlott voltát sat.

Hogy továbbá a jogi akarattartalmat kifejező jelvényezésnek szabatosnak, határozottnak, kétértelműségtől mentnek kell lennie, azt már említettük fönnebb. Természetes, hogy a mai szövevényes társadalomban e szabatosság fölötte nehéz; az akaratkifejezés és akarattartalom köztii ellenmondás igen megnehezíti a polgári- és büntető-törvénykezésre nézve a magyarázást, annyival inkább, mert a tételes jog symbolumai, mint egy lelki-testi szövedéknek sajátságos faja, az egész társadalmi testet, illetőleg minden kölcsönösen kötelezett személyt behálózna és a jogi életnek föltétlen követelményét teszik. Mivel a tételes jog kifelé és kívülről kötelez: azért jelvényeinek minden tekintetben pontosaknak kell lenniök; míg a belülről jövő erkölcsi és vallási akaratmeghatározásnak nincs semmi tételes és alaki jelvényezésre szükségé.

Ami végre az akarat megtestesítését, a tettet, illeti, maga a határozatnak szó-, vagy írásbeli kifejezése is jogi következménynyel járhat, amennyiben maga is cselekvés, kifejezési mozgás. De oly határozat, amelynek semmi tett, vagy elhatározás nincs nyomában, nem esik jogi beszámítás alá, csak az akarat végrehajtásának megkísérése, vagy végrehajtása. De vajjon a cselekvés egész következményét az akaratnak

számítsuk-e be? Nem! A társadalmi cselekvés és elhagyás lelki-testi alzata nem cserélendő fel a benső akarással. A külső mozgás, amelyben az akarat tettül nyilatkozik, egy a maga miképejében megfejtetlen vi-
„ szonvonatkozás által az akarathoz van kötve, de ő nem maga az akarat; a társadalmi élet tevékenységei egy külső műszerkezetnek mozgásai, amelyekben a szellemnek csak annyi része van, hogy akarta őket. E műszerkezet nélkül a kifelé hatni akaró ember nem lehet el, de törvényeit nem ő csinálja. Egyedül az akarattartalomnak megfelelő tettért felelős az ember.

B)

A társadalmi egységeknek alanyi és tárgyi jelensége a jogban.

1) Tapasztalati tény, hogy egyáltalában intézvények képezik a társadalmi viszonyhatás alanyait és tárgyait.

Ezen intézvények akaratszervei vagy közegei az alanyi jogmeghatározásnak képviselői; ennek tárgyát pedig ugyanazon intézetek alapalkrészei azaz bonctanilag azok személyzete és javai, működésileg pedig személyzetük cselekvései és vagyonuk használatai képezik. A társadalmi viszonyhatás önálló egységeinek amaz alanyi és ezen tárgyi jelentőségét szorosán meg kell különböztetnünk.

Az emberi társaság összestete eddig még nem jutott egységes akaratsszervezésre; mert sok önálló államtestet mutat, amelyek külső viszonykorlátozás és viszonykapcsolás által egymást jogilag taszítják és vonzzák. Es ezen zárt akaratsszervezetek sem mutatnak egységes mozgást befelé, hasonlóan a szerves testekhez, amelyek az egységes tudatos állati mozgás mellett a nem egységesen tudatos mozgásoknak egész tömegét' tüntetik fel. Végre magok az állami hatalmak tagjai és részei is önállóan cselekvő elemek sokaságából vannak összetéve. Így foly az a legegyszerűbb társadalmi egységegig.

A jogéletnek irányadó alapelőfeltételét tehát azon tény teszi, hogy a legösszetettebb, kevésbbé összetett és legegyszerűbb társadalmi egységek közt teljesen önálló viszonyhatás létezik.

Ezen egységeknek önálló jogi viszonyhatása a magán jog lényegét teszi.

E magán joghoz tartozik minden külső akaratmeghatározottság, amelyben legösszetettebb, vagy legegyszerűbb intézvények (társadalmi szervek, szövédékek és szövédékrészek) önálló ethikai egységegköl egymásra külső viszonyhatást gyakorolnak. így az államok, testületek, egyesületek, társaságok, családok, községek, egyházak, alapítványi intézetek mint magán jogi alanyok lépnek föl, mihelyt nem valamely önmagára nézve önálló egésznek belső tagjaiul, hanem egy önállóan cselekvő harmadik társadalmi egység jogi akaratának képviselőiül működnek. Ily

magán személy a pénzügyi hatóság is, mint az államháztartás és államjavak képviselője, mint a „fiscus” más önálló testületekkel, egyesületek és magánosokkal kötött szerződésekben. Nyilvános-jogi természetű csali a testületnek a maga tagjaira és a tagoknak mint ilyeneknek egymásra való vonatkozása, végre az egyedek vonatkozása a testületben való tagságukat illetőleg. Most még a népjog is csak bizonyos tekintetben tartozik a nyilvános joghoz.

Az önálló jogi viszonyhatás végett tehát minden társadalmi egységnek egészkép, osztatlan egység kép kell szerepelnie. Ezen akarategység minden egyedi intézetben és testületben megvan, minden külön jogintézkedés nélkül, lényegöknél fogva. A testületnek mint részeitől független Önálló egésznek magától értendő sajátja, hogy alkotmányos akaratközegei által jogilag mint egység jár el. Mesterséges jogi mankóra a magán jog terén való egységes föllépés végett csak azon társadalmi egységek szorulnak, amelyek sem egyedi akaratnak nem vetvék alá, sem önállólag nem egyesülvék, pl. a mai kereseti társaságok, egyesületek sat. A mankó, amelyet a tételes jog, ad hónuk alá, a jogi személyiség, amelynél fogva a magokban nem zárt társadalmi egységek (amelyek befelé a tagok magánjogi viszonyhatásán alapulnak) kifelé oly jogi szerepet vihetnek, mint az egységesen zárt alany.

2) A társadalmi egységek teljes önállóság alapján történő leegyeztetés viszonyhatásának ezen alapténye mellett még egy második tény veendő figyelembe, amelynek az alanyi jogi jelenségekre nézve igen nagy fontossága van, mert a magán, nyilvános és családi jog különbségének alapját képezi.

A kifelé függetlenül ható alany az összetett (nem egyedi) társadalmi intézvényekben befelé személyek és javak összeköttetését mutat. Ezen összeköttetés vagy a benne önállóknak maradó részek önkényes terménye (pl. a közönséges társaságban), úgyhogy a részek az egész előtt léteznek; vagy tagoknak önálló egésze, amely a részeket egy önálló testbe mint tagokat rendezi, úgyhogy az egész a részek fölött áll, míg a tagok a magok tagi tevékenységökben önállóságukat elvesztették. Azaz a részek befelé vagy mint önlények, magánjogilag, működnek, vagy mint taglények, az őket mint tagokat magában foglaló közület rendje szerint.

Az összeköttetés második faja, amely tagokból álló testet mutat, részint azon természeti föltételben gyökeredzik, amelyből a maga tagjai fölött önálló, természetileg adott családi és rokonsági közösség származik; részint az összakarat törvénye vagy engedélye által mesterségesen egy önálló egészszé, nyilvános jogi személyivé van testésítve, testület.

Eszerint a társadalmi egységek elemi részeinek intézvényi össze-

kötetésében háromféle alapalakot látunk: magán, testületi és családi összeköttetéseket.

A jogtudomány jó tapintatot mutatott, midőn a magán összeköttetések tagjai közötti benső vonatkozásokat nem mint nyilvános-, hanem mint magánjogiakat ismeré el. Mert igaz ugyan, hogy ezekben is közös intézmény észlelhető, de nem mint tagoknak egységes egésze, hanem mint magán összeköttetés. Itt a részek az egész előtt vannak, a vonatkozások általában magánneműek, kölcsönös korlátozások és vonzások; miért is a magán jog szerint polgári törvénykezés által intéztetnek el.

A magán joghoz tartoznak a magán intézetektől, testületek-, vagy családfőktől önálló alapon elfogadott és felosztható viszonyvonalak, tehát nem csak a legszorosabb érteményben veendő magánosok vagy egyedek közötti vonatkozások, hanem az egyedi intézetek, testületek s egyéb összeköttetések köztiek is. Az egymás irányában magánjogilag kötelezett alanyokat nem testületi tagságuk köti magánjogilag össze. Itt megjegyzendő, hogy a társadalmi összeköttetés ezen három alapalakjának mindegyike más-más keletkezését, fentartását és megszűnését mutatja a jognak. Egy tagilag kötött egyed szükségkép más eljárás alá esik a jogban, mint a magán egyed, a család természeti kötelékében levő más alá, mint a nyilvános intézetekbe mesterségesen kebelezett. Szabad összeköttetések bensejében a jogélet az alanyi jogok és kötelesek alakjára és térfogatára nézve szükségkép más, mint a családban és a nyilvános testületekben. Épenúgy az igazság- és közigazgatásügyi törvényhozás is más-más. Itt a szükség szerint majd a magán, majd a nyilvános és családi jog szerint járunk el. Különösen a nevezett társadalmi összeköttetéseknek akaratközegei egyáltalában különbözök. Így az egyedi magán intézeteknek közvetlenül az intéző egyed teszi jogi közeget, a családot a családfő; az egyedek magán egyesületei társadalmi szerződés útján állapítják meg jogi közegeket vagy szerveket; a testületek és a kifelé jogi személyiséggel felruházott magán összeköttetések a magok törvény- és engedélyszerű megalakulásuk által.

A magán és nyilvános jog fönti meghatárolása mellett azonban szem előtt tartandó, hogy a magánjogi cselekvés jelentékeny nyilvánosjogi részt is mutat, irányvonalakat és korlátokat, amelyeket a nyilvános jog a nyilvános érdek tekintetéből vont. És amint a magánjogi törvényhozás, úgy maga a polgári jog is a nyilvános jogélethez tartozik, monnó nyilvános rendet jelel ki sok magánjogi ügy elintézése- és védelmére nézve, amely nélkül biztos magánjogi élet nem volna lehetséges.

A családi jognak sajátos középállása a nyilvános és magán jog között a családi közösség legsajátosabb, hasonlíthatlan természetén alapszik. A család mivolta kizárja azt, hogy mint testület, vagy mint szabad összeköttetés járjon el. A család legközelebb a társadalmi test elemeinek szerves újjászüléstése végett alakult közület; mint ilyen nem

mesterség műve, hanem a társadalmi élet szerves természetföltételeitől van adva és meghatározva. Ennek következtében keletkezik, tagozódik, tartja fen magát és oszlik fel. Férj és feleség, szülő és gyermek sem mint föltétlenül önálló egyesek nem tűnnek elé, sem mint valamely mesterségesen alakult testület alkotmányosan jogosult tagjai, hanem nem és születési rend szerint a szerves újjászüllesztés természetközösségének különböző elemei. A család még inkább oszthatlan, szétválaszthatlan egész, mint a testület; de mint ilyennek semmi testületi alkotmányra, semmi mesterséges fölé- és alárendelésre nincs szüksége, hogy közösségi jogait megállapíthassa, mivel ezek a természettől advák. Innen azon jelenség, hogy a családjog a jogtudomány minden magán- és nyilvános-jogi chablonjának ellentállt.

Az emberi egyed vagyis a *physical személy* a mondotak szerint mind a három társadalmi intézvényekbe és összeköttetésekbe belé van szöve, magán-, nyilvános- és családjogi vonatkozásoknak alanya, főleg a mai társadalomban, mint szerződő fél, munkás, társalkodó, társ, egyesületi tag, állampolgár, választó, tisztviselő, katona, képviselő, mint egyházi, családi, rokonsági tag sat. A *physical személyek* sohasem merülnek el egész egyediségökkel a testületbe, családba, nevezetesen a későbbi időben, amelyben a testület és család nem nyeli el egészen a hozzátartozókat.

Azon terjedelem, amelyben az alanyi jogtevékenységnek egyrésztől magánjogi, másrésztől nyilvános jogi alakja érvényesül, részint a történelem változó terménye, részint azon intézkedések állandó természete által tartja fel magát, amelyekre az egyik vagy másik jogalak alkalmaztattik. A középkori testület pl. más, mint a mai. Erről azonban alább fogunk szólni. Itt csak a magánjogi alaknak a társadalmi anyagváltoztatás terén való túlnyomó alkalmazását akarjuk kiemelni. A népgazdaságnak mai” egyedelni szervezése mellett a javak termelése, forgatása és felosztása majdnem kizárólag önálló versenyzés szabad viszonyhatásának magánjogi folyamata. De, amint alább kimutatjuk, a népgazdaság társadalmilag egységes szervezésével a mai magánjogi alakzatok tömegének a nyilvános jog területébe kell átmennie.

3) Már ami a társadalmi egységeknek tárgyi jelenségét, a jogi rendelkezés tárgyait, illeti a jogban, arra nézve itt csak rövid megjegyzést teszünk. Azon legelemiebb tárgyak, amelyekről a nyilvános és családi, úgy mint a magán jog intézkedik: személyek, és dolgok, személyes szolgálatok és javak használatai; bár az alak, amely szerint ez történik, különbözik; így pl. ugyanazon személy mint polgár, családfő, munkás sat. különbözően intézkedik. Egyedi, társasági, nyilvános és családi intézvények (*physical*) személyekből és külső javakból állanak, amelyek ennél fogva állagát képezik a társadalmi összlénynek. Minden társadalmi hatás tehát személyzet és vagyon általi működés, cselekvéseknek és használatoknak foglalata. Téves gondolat a

társadalmi egységeket vagy személytelenül, t. i. csupán dologul, vagy dolognélküliekneknek, és csupán eszmeieknek képzelné és e szerint járná el jogilag, azaz valamely intézvénynek vagy csupán vagyónát, vagy csupán eszméjét (a célt) személyesíténi.

Ennélfogva a jogi szabályoknak megállapítása és érvényesítése a) a személyiségre, a személyállapotra irányul, b) a birtok- és vagyonviszonyok rendezésére, c) a cselekvésekre, akár személyes szolgálatok, akár dologra vonatkozók vagyis használatok.

Helyén van itt a modern államtannak a jog felosztására vonatkozó némely tévedéseit Maurus (*Der moderne Verfassungsstaat.* 43-54. 1.) nyomán kiigazítani.

Mivel az állam a polgárok lehető legnagyobb jóllétének eszközzésére törekszik, s e végett bizonyos rendre van szüksége: azért joga, sőt kötelessége polgárai szabadságát ezen cél tekintetéből korlátozni. Már akár a jóllét parancsolta cselekvések és elhagyások rendezése, akár a kormány működéséből következő polgári viselkedés szabályzása a célja a szabadság korlátozásának, mindig ugyanazon egy jogfogalom kifejezésének kell annak lennie. Minden állami szabadságkorlátozásnak az államcél tekintetéből ész parancsolatának, minden polgárra nézve egyenlőnek s általános népakarat kifejezésének kell lennie. Az államban ennélfogva csak egy vagyis közjog van, amelyet már Aristoteles is ismert. Mivel az államban fennálló minden jog polgárainak állami életéből következik: azért minden jog államjog. így fogták fel és alkalmazták ezt már a görögök is, akik mindent a nyilvános jóllétnek rendeltek alája. De az uralkodó államban ezen közös jog egészen határozatlan fogalom; egyik ezt, másik azt érti alatta, némelyik csak a törvények bizonyos részét. Természetes, hogy ilyen állambanokban sem az állampolgároknak az államcélból folyó észszerű szabadságkorlátozásai, sem a kormánynak ugyanazon államcélból a polgárok iránt következő jogi kötelezettségei helyet nem találnak. Ez állambanokból a lényeg, a közös jog, eltűnt. Bluntschli annyira megy, hogy a szabadságkorlátozás észszükségességét is elejti, a törvényt és jogot azonosítja, mondván: „a mindenkor fennálló államrend az államjog. Ez nem egyéb, mint Hobbes tételének körülírása, amelyet Hegel a híres: „Ami van, az észszerű”-re fordított. Az egy közjogot lehet ugyan polgári és nyilvános jogra és ezeket ismét tovább megkülönböztetni, a szerint, amint az vagy a polgároknak egymásközi személyes és gazdasági életét rendezi, vagy a kormány létezéséből következő szabadságkorlátozásaikkal foglalkozik. De helytelen dolog a jog ezen s egyéb fajait elvileg állítani egymás ellenébe, mint azt az uralkodó államban egyetértve Bluntschli is teszi; mert tévesen állítja, hogy az államjogot az állam, a magán jogot ellenben a magánosok akarata határozza meg; hogy az államjogban az egésznek, a magánban az egyesnek szelleme uralkodik. A jog nem jog, ha az egésznek szelleme nem uralkodik benne. Épen az az egyik fő hibája a

jelen államiságnak, hogy az állampolgárok egymásközi viszonyainak szabadságkorlátozásai — magán, polgári jog — nem az egésznek szelleméből, vagyis nem az államcélből rendeztetnek, vagy igen tökéletlenül.

Stein (Gesellschaftsbegriff) társadalmi és állami jogot különböztet meg; ez az állam akarata, az pedig a hatalmasabb társadalmi osztályok uralkodásának rendszere a gyöngébbeken és magán az államhatalmon is. Ámde ezen úgynevezett társadalmi jogrendszer tulajdonkép nem egyéb, mint a polgárok birtokviszonyainak rendjére vonatkozó törvények rendszere, tehát egy része a polgári törvénynek. De ezek, azért, hogy léteznek, nem mindig jog, s nem is lehetnek joggá, ha ez által az egyik osztály a másikon és a kormányon uralkodni akar. Embertelenség, társadalmi jogtalanság a másokat elnyomó szabadságkorlátozásnak társadalmi jog nevet adni és mint ilyet az államjognak ellenébe állítani.

Igy áll a dolog a népjogra nézve is. Ilyen még nem létezik. Ami a népek eddigi érintésére vonatkozik, az nem jog, hanem erkölcsfogalom kifolyása.

A modern államtan szerint nem csak a magán és népjogtól elvileg különböző államjog van; hanem az államjog is tulajdonképi államjogra és politikára oszlik. Az első a jog eszméjét fejezi ki az államban; a másik vagyis a közigazgatásban az általános jóllét eszméit. És e megkülönböztetés Bluntschli szerint nagy haladás az ismeretben és az államiság helyes rendjében. De biz az nem egyéb, mint az államtanak úgynevezett tiszta és alkalmazott részre való felosztása.

C)

Jogszabványok felállítása.

Ha a jog megvalósításának folyamatát tekintjük, abban először a jog keletkezése, megváltoztatása és megszüntetése köti le figyelmünket, másodsor a jog fentartása, érvényesítése és védelme. E pont alatt az elsőről értekezünk.

Legtágasb érteményben jog úgy keletkezik, hogy a különböző társadalmi egységek akaratközegei egymásra egyenkint, vagy csoportosan külsőleg kötelező akarat szabályokkal visszahatnak, egy-, vagy kétoldalúan, korlátozólag, vagy vonzólag. Ezen jogi visszahatás mindenféle személyek, testületek, államok sat. közt történik.

Sok jogi korlátozás magok a felek vagyis egyes alanyok között történik, a nyilvános és családi hatalom minden közvetlen alakatlan és alaki közbejárása nélkül. A jogi szabályoknak magán megállapítása nem mindig egyenlő; majd szerződésből, majd egyoldalúan kötelező ígértből, majd másodrendű cselekvések- és esélyekből sat. foly az. A mi feladatunkra nézve elegendő csak fő alakjára szorítkozni a magán akaratkorlátozásnak.

A legközelebbi, legkezdetlegesebb és legnyersebb visszahatás törté-

nik cselekvésemre és mások elleni hatásomra a hatalom magán alkalmazása vagyis az ököljog, hódítás, leigázás, illetőleg az önszegély által. Fájdalom, a jogállapítás ezen barbár alakja még most is fennáll a háborúskodásban és a személyt és vagyont biztosítani képtelen államokban.

A viszonos külső akaratkorlátozásnak egy másik tökéletesebb alakja a szerződés, a jogszabályoknak egyesítése, amely az alanyok egyenjogúságának, egyenlő függetlenségének teljes tiszteléséből indul ki a cselekvés szabályainak meghatározásában. Világos, hogy itt a jog a dolog természetéből meríthető; és hogy ily utón lehető tökéletes, természetzerű jogállapot hozható létre. Az önző fél ravaszsága, megfélemlítése, a másoknak gyöngesége, könnyelműsége itt is tért enged ugyan a rászedésnek. De a vallás erkölcsi élet javultával és a birtokviszonyok igazságosabb rendezésével nem lehetlen oly areopag szervezése, amely részrehajlatlanul bíraskodik a felek között. Hogy kisebb mérvben ez is tévedhet, bizonyos; de van ideje és módja a helytelennek bizonyult ítéletet kijavítani, a dolgon segíteni; míg a mai törvénykezés megmásíthatlan ítéleteket mond ki.

Ennyit a jogi szabályoknak magánúton való keletkezéséről.

Sokkal fontosabbak és egyetemesebbek azonban azon jogi szabályok, amelyek az összeség akaratából mint szokás- és törvényjog keletkeznek. Ezeknek forrása a tekintély, amely ellen manap oly sokan, oly tudatlanul börszenkednek; pedig még a legszélsőbb democratiában is tekintélyen alapszik a törvény hatalma és a jogi szokás; magának a radicalis republicának törvényei is, amelyek alakilag a népre való hivatkozásból erednek, anyagilag a tömegeket vezérlő tekintélynek terményei. Kimutattuk, hogy a polgárok gondolkodása és érzése tekintélyt követ. Épen úgy áll a dolog azok cselekvésére és elhagyására nézve is. És a társadalmi akarat vezetői honnan merítik és hogyan tartják fen lényegileg jogi és erkölcsi tekintély őket, ha nem a tömegekkel való szellemi viszonyhatásukból?

Eszerint a társadalmi jogszabály részint szokásból ered, az összakarát közegeinek tudatos elhatározása nélkül (közvetlenül a népből származó szokásos jog), részint az együttes akaratközegek tudatos elhatározásából, a törvényhozásból.

A szokásjognak, hogy úgy mondjuk, leverődésében három tényező működik: a jogi belátásnak azon tekintélyi ereje, amely az első alkalmazásokban a helyest eltalálja; aztán ezen alanyi elhatározásnak meggyökeresítése a nép meggyőződésében, úgyhogy az minden hasonló esetekben mérvadó, egyetemes szokássá legyen és nyilvános jogkényszer nélkül is tiszteletben álljon; végre az állami jogvédelem a szokásjog számára is. A második tényezőt illetőleg megjegyzendő, hogy a tekintély általi vezetés és a tömegek visszahatása a törvényhozás folyamatában alakilag szervezett, összpontosított, tudatos eljárás; ellenben a szokásjog az élet gya-

korlati szükségeinek alkalmából és több előzmény tekintélyi befolyásának alaktalan összegezése által lesz a tömegek fokonzintű beleegyezésévé.

A jogi tételek tárgyilag társadalmi alkotásának egy másik alakját a tételes jogszabályoknak nyilvános testületektől, különösen az államtól való tudatos felállításában észlelhetni. Ide tartoznak: a testületek autonómiája, az állami törvényhozás és rendelet; ezek mellett a családok autonómiája foglal helyet, amelynek jogszabályai a családi tekintély akaratóból származnak. De tulajdonképpen mégis csak a területi község — a községtől kezdve az államig — nevezetesen az állam a legalkalmasabb alkotója és védője az egyetemes érvényű törvényjogoknak. „A jog-törvényhozás eszerint minden fennálló jog fölött áll, és a jogokat megváltoztathatja”, mondja Maurus (Der moderne Verfassungsstaat. 21.1.) A többi község, a család, iskola, egyház, tudóstársaság stb. csak belügyeikre nézve bírhatnak autonómiával; de hivatási, feladatukon kívül egyetemesen kötelező jog alapítására képtelenek; ebbe való avatkozásuk belügyeiknek is árt. így pl. az egyháznak főszege hivatása a jogi érzületre hatni és igazságosságot erkölcsi erényül táplálni; de túllépi határát, ha erkölcsi parancsait mint jogi tételeket és alkotmányi határozatokat akarja érvényesíteni, vagy világi ügyekben mérvadó jogot teremteni. Az ő hatásköre az erkölcs egyenes ápolása, amelyre nézve az állam közvetlenül csak igen keveset tehet; de egyetemes jogalkotást illetőleg az egyház szerepe, főleg a haladottabb polgárosultságban, alárendelt; míg az állam az összakaratnak és hatalomnak, az összes társadalmi viszonyhatások egész területén a jognak képviselője; ellenben a jogelkiösméretre nézve igen keveset tehet; ez az egyház dolga.

Mind az államot, mind az egyházat illeti tehát az erkölcs és jog, de más-más módon.

Aztán minden jog védelme, igenis, feladata az államnak, de minden jogszabály alkotása nem. Az államjog, gazdasági társulási, nevelési, egyházi, tudományi és művészeti jog nagy alapvonalait kijelelni, az mindenesetre az állam egységes és áttekintő értelmének és tekintélyének a feladata. Ezen jogalkotás tehát a központi tudat által intézendő. De a polgári társaság sok oly feladatot foglal magában, amelyek nem tartoznak a társadalom központi tudatához, amelyeket tehát nem is lehetne onnan célszerűen megoldani; mert ez annyi volna, mintha a testszervezet elemeinek minden összkiosztását kizárólag és közvetlenül a központi idegrendszer intézné. De épenoly hiba, ha az államnak nincs ereje a szabad egyezség, autonóm jogi tekintély s közvetlen népszokás keletkeztette jogokat mint *ultima ratio*-nak teljesen megvédeni.

Ezekből szükségképpen következik, hogy a jognak mindenütt egyenlő lényge tagozott jogmunkát, a munkának a területi és központi közegek, szervek közötti felosztását követeli. A központi és autonóm jog akkor lesz szilárd, ha a központi jogtekintély minden jogérvényesen alkotott

jogot védelme alá vesz, s másrésről az állam a maga törvényeit a központon kívüli jogtekintélyekkel is megerősítetteti.

Az állami törvényhozás az egész társadalom tekintélyére és hatalmára támaszkodhatik; de viszáját is kell látnunk a képnek, amely azt mutatja, hogy az állami jogalkotás terén a többség a kisebbség legtermészetesebb jogát is elnyomhatja; sőt az állam hatalmát erőszakkal és csellel kezéhez kerítő kisebbség is a többségét. Maga a pénz is lehet törvényhozó, parlamentek és hírlapok megvesztegetésével; mire korunk ijesztő példákat mutat ott, ahol a kormányzó-, képviselő- és közigazgatási testületekből kihalt az igazság és erkölcsiség érzéke. Ilyen jelenségek sz. Ágoston mondását juttatják eszünkbe, amely szerint az államok: *remota justitia nisi magna latrocinia*. A szabadság érdeke hangosan követeli, hogy az állami összpontosítás a jogalkotás dolgában természetes határai közt maradjon.

Nem kell tovább szem elől téveszteni, hogy a törvényjognak is, természetszerű tartalma végett, a társadalmi tagok és elemek legközönségesebb benső viszonyatásából kell forrásoznia. Ahol ezen benső törvényhozási folyamatot erőszak, hamis alkotmányrendszer elnyomja; ahol a nyilvános jog megszűnt az államtest érdekelt részei eleven mindenoldalú visszahatásának következménye lenni: ott a törvényhozástól csak rossz törvényeket várhatni, mint azt minálunk és mindenütt a liberalizmus uralma bizonyítja. Igaz ugyan, hogy jó törvény a maga alaki befejezését kizárólag a törvényhozás közegeiben leli; de igazi népies törvény a nép szellemi közreműködése nélkül nem jöhet létre. Ilyet állami tekintély nem teremthet, hanem csak feltalálhat, formulázhat, szentesíthet és védhet. A törvényhozó munkája nem önkényes, aminőt napjaink sokféle alakban mutatnak, hanem a viszonyok méltatásán alapul. Aminek törvénynyó kell lennie, az a dolgokban rejlik, s azt a törvényhozónak föl kell ismernie és akarnia. Így hát a törvény megállapítása nem teremtés, hanem feltalálás.

Hogy a jogszabály törvényhozási felállításának fontossága nagy, azt nem kell bizonyítnunk. Ezen jogszabálynak aztán társadalmi-érvényű és társadalmilag tudatos formulázása szükséges; és ez csak a kormánynak, mint a gyúakarát szabályozó közegének, a tömegek képviselőivel s a szakértőkkel s érdeklettekkel való közreműködése által történhetik célszerűen. Az állami jogszabványoknak alaki megállapítását különböző állami közegek eszközlik, részint központi, részint közép- és alárendelt közegek; részint meg a végrehajtó-és képviselő-közegeknek műve az vagyis alkotmányos törvény; részint csak a végrehajtó-közegek egyoldalú rendelete vagy intézkedése. Hogy sem a központi közegek minden területi és helyi jogszabványt, sem az alattas közegek egyetemes jogszabályok magvát nem állíthatnak elé alkalmasan, azt különös vizsgálás nélkül is tudhatni.

A jogvédelem.

Látván a tételes jog alkotásának módjait, most még a jog végrehajtásának és fentartásának erejét kell vizsgálnunk; mert e nélkül szerződés és törvény könnyen csak papíron maradna, és sem a jogosult a maga jogához nem juthatna és joga határai közt nem lenne tartható, sem a kötelezett kötelességét nem teljesítené mindig, azt nem külső kényszerrel bíró törvénynek, hanem csak a szabad akaratból folyó erkölcsi tételnek tekintvén; holott a jog külső kényszererővel bíró akarat szabály, nem alanyi erkölcsi igazságérzék azaz pusztán erkölcsi törvény. „Mert bár a természeti szabadság korlátozásával járó társulást az ész parancsolja, mégis az ember arra törekszik, hogy a társadalom előnyeit élvezze, de egyúttal teljes egyedi szabadságát is megtartsa, azaz a fennálló társadalmi törvények alól, amelyek azt korlátozzák, kibújók. A társadalom keletkezésével tehát nyomban jog és törvény elleni harc is keletkezik. Azon eszménytől, hogy a jogot és törvényt erkölcsi okokból tiszteljék az emberek, mindig messze fog állani a társadalom. Ha tehát a jog-törvényeknek általános érvényt akarunk szerezni, külső kényszerre van szükség, épen úgy, mint az erkölcsnek is lelkiösmeretre van szüksége, hogy a gonosz, annak dacára, hogy olyanak van ismerve, kevesebbé tétessék. Ezen kényszer csak állami lehet; mert az önszegély nem csak nem elégséges az egyesek jogai fentartására, hanem magát a jogot is folyvást fenyegeti, az erősebbnek uralmát állítván a jog helyére.” (Maurus. Der moderne Verfassungsstaat. 21—22. 1.) Amely állam ily erővel nem rendelkezik, az képtelen az igazságszolgáltatás követelményeinek eleget tenni.

Azonban nem csak az állam szerezhethet érvényt a tételes jogoknak, hanem pl. az államtekintély megszilárdulta előtt egy pártnak hatalma, vagy egy harmadiknak személyes benyomása, vagy a szokás, vagy a ki nyilatkoztatott vallás tekintélye, valamint a gyaláztatótól való félelem is, amelylyel a társadalmi körökből való kiutasítás jár sat. De a leghatalmasabb, teljesen átható erő, amely a többi hatalmi tényezőt szükség esetében kiegészíteni vagy pótolni is képes, az mégis csak az állam. Ő az összes társadalmi erőnek, hatalom- és akaratnak mindenütt jelenlévő képviselője s így a jognak fő védje, biztosítója, megboszulója. Hogy e hatalom az állam legsajátosabb feladatából önként foly, azt kifejteti az állam külön tanába tartozik; itt csak azt érintjük, hogy az állam minden, törvényes alakban hozott tételes jogot véd. Természetes, hogy ez csak haladottabb polgárosultságban történik; a kezdetlegesben túlnyomó magán erő, tekintély, szellemileg fensőbb egyedek és osztályok védik a jogot; de fájdalom, az önszegély ma sincs még megszüntetve; az ököljognak csak módjai változtak; a párviadalban a magán vérboszu is megvan még, mint a háborúskodásban a nemzeti, állami. Igen, mert a jognak

még nincs szilárd nemzetközi hatalma. — Egyébiránt az állami kényszer nem egyedüli, hanem csak végső támasza, védje a jog valódi érvényesítésének. És ezen kényszer is nem csupán physical, hanem közvetett is, félelem, szégyenérzet sat. A törvénykezés nyilvános folyama t a nagyban fokozza az állami jogvédelem erejét.

Azonban nem csupán fenyegetés és kényszer ad erőt a jognak; a pusztán büntetésre támaszkodó jog nem biztos; hanem más indokok is szükségesek, amelyek a kényszert és félelmet támogatják és ezer esetben egyedül is elégségesek. Ezt tanúsítja már az is, hogy a legvadabb forradalom sem tesz minden jogot alélttá. A családi tekintély sókat legyőző külső befolyásai, a szokás hatalma, az osztálytársak és családtagok előtti szégyen, a közvélemény iránti engedelmesség és egyéb indokok mindig nagy befolyást gyakorolnak a tételes jogra. A büntetés általában csak az aljas önzésből származott vétség ellen hat biztosan. A külső kényszereszközökhöz a jogalanyok szabad belátásának, érzése- és erkölcsiségének kell csatlakozniuk. Nagy azon értelmi-erkölcsi hatalom, amelyet a jog az által nyer, hogy a dolog természetével vagyis a jogilag szabályozott életviszonyok természetes és történeti föltételeivel megegyezik. Csak így keletkezhetik belátás és meggyőződés a kötelezettekben. Ami az életkörülményekkel ellenkezik, s a nép meggyőződésévé nem lett, az nem lesz jog, akár fejedelem, akár nemesség, akár népfőnség csinálja is. S ellenkezőleg, a dolog természetével megegyező erőszakos törvény, amely a világos jogszükségnek megfelel, gyorsan erőre jut, s a törvényes, de anyagilag igazságtalan jog dacára is érvényesíti magát. Eskü, fejedelmi pecsét, népszavazás sat. nem biztosítják a jogot, ha az nem az élet jogszükségeiből eredeti Még a többség alkotta, vagy egyhangúlag megállapított jog sem tévmentes, sőt kétszeresen, háromszorosan veszedelmes lehet. A jog anyagának értéke ugyanis a tökély eszméje szerinti erőnyilvánulásban rejlik. De ezen értéket a többség szavazata nem pótolhatja. Sőt a történelem gyakori tanúsága szerint egyes hatalmas akarat, amely az igazi jogszükségletet eltalálta, sokkal erősebb és törvényesebb jogot hozott létre, mint a legnagyobb szavazattöbbség, amelyben mindig sokan vannak, akik ellen a jogot alkalmazni kellene. A többség mai jogfőnsége nem egyéb durva önkénynél. Egy jobb társadalomban azonban a többség könnyebben el fogja találni a tárgyilag os jogot, s akkor a többség nagy erőt kölcsönöz annak.

Ha a jog megegyezik tárgya természetével: akkor a jog érzületben, az igazságosság ezen jogerényében, szintén hatalmas oszlopát találja. Általában az erkölcsösség hatalma és elterjesztése egyik alaposzlopát teszi a jognak; úgyhogy ott, ahol az erkölcs és az igazsági érzület kihalt, a törvény is holt; s azt a legmegcsontosultabb bürocrata- és mandarinállam sem képes kényszererővel életre támasztani. Sem az erkölcs a jogot, sem a jog az erkölcsöt nem pótolhatja ugyan

teljesen; de hogy az erkölcsiség virágzásával és hanyatlásával a népek politikai szabadsága s állama is lépést tart, azt nemegy példa igazolja. Valamint a társulás, úgy az erkölcs ösztöne is velünk születik. Társulás nélkül nem tökéletesedhetnénk; erkölcs nélkül pedig nincs okszerű emberi társaság. Ez alapja a jogérzéknek is, amely elejénte homályosan, későbbben mindinkább világosabban ösztönöz bennünket arra, hogy embertársainkkal kímélet és tisztelet viszonyhatásában vagyis jogviszonyban éljünk. Semmi kény szerhatalom sem bírná a jogot fentartani, ha annak nem az ember társadalmi ösztönében volna kitéphetlen gyökere.

Ami végre a jogvédelem eljárását illeti, ez is csak állami jogvédelem alakjában nyer jó szervezetet.

Az anyagi és a perlekedési igazságügy-alkotás a család- és alkotmányjog, az úgynevezett népjog együtt szabályozzák a jogvédelem eljárását. Minden ily eljárás két mozzanatból áll: az ítélethozásból és az ítélet végrehajtásából. Mind a kettőben része van az államnak.

73. §. *Az állam és a jog.*

Láttuk, hogy az államnak a joggal szemközt két feladata van; az első az igazságszolgáltatás ápolása, amelynél fogva minden jogot megelőzés- vagy elnyomással véd; a másik a jogszabályok legáltalánosabb részének megállapítása. Ily véd- és szabályalkotó csakis az állam lehet; mert a gyűerővel való rendelkezés és az egységes akarat érvényesítése csak egynél lehet; a gyűerő intézője és a gyűakarát alanya pedig legfőbb fokon a souverain állam és csakis az állam. A szerves testek gyűmozgása lehetlen egy központi szerv nélkül, amelyben az egyes mozgási idegszálak úgy vannak elhelyezve és egymásba szöve, hogy a központi szerv egy egyetlen pontjának ingere több szálat megfelelő mozgásra indít. Részint a velőnek, részint már a gerincvelőnek van egyéb feladatok közt ily központi feladata. E tekintetben az állam a maga külső berendezésében egészen a szerves testek központi mozgási idegrendszeréhez és az ennek alárendelt izomszervekhez hasonlít, amelyek az állati (egységes, központi) mozgást eszközlik. Az állam mozgási és műtanilag végrehajtó központi szerve a társadalmi testnek, amelyhez az érzéki szervek a gyakorlati összéletet ébresztő minden ingert vezetnek.

De az állam tevékenysége nem az egész és nem minden akaratnyilvánulást foglal magában, sem pusztán a társadalmi akaratkörhöz nem tartozik; az elsőt illetőleg csak az egységes, központi, szabályzó és tevőleges gyűakarát szervezése esik körébe; a másodikat illetőleg az állam nem csak akarathatározásokra szorítkozik, hanem a határozatok végrehajtását is intézi, mitöbb azok műtani külső végrehajtását nagyrészt maga eszközli is. És ez mindazon munkaságokra terjed, amelyeket csak egyesített akarral, a nép összpontosított vagyón- és személyerejével lehet eszközölni.

Egy nagy része az állami határozatoknak nem szabályzó, hanem

tevéleges tartalmú, pl. a letelepedés ügyében teendő intézkedései. Nem pusztán szabályozó eljárás: a nyilvános védelem szolgálata, a katonaság igazgatása, a biztonsági és egészségi rendőrség, az elemi csapások, marhavész elleni intézkedések sat. Nem szabályozó az államnak a társadalmi anyagváltoztatás folyamatában való mostani részvétele, a posta-, távirás-, államvasútügy, továbbá a könyvtárak, könyvcsarnokok gondozása sat. Nem szabályzó eljárás, nem is jogápolás az iskola, egyház, művészet, tudomány fentartásáról való gondoskodás. — De mind ezen és más nyilvánulásai az állami tevékenységnek mindenestre az egész nép összakarátának és összhatalmának nyilvánulásai. Ezek kapcsán nem nehéz belátni, hogy az állam nem lehet factotum; bár a jogalkotáson és jogvédelmen kívül sok más feladata is van. Azonban a társadalom gyökeres megváltoztával, különösen a mai parányos népgazdaság megszűntével nem egy magán intézkedés az állami tevékenység szabályozó körébe fog átmenni.

74. §. Az akarati tehetség elfajulása.

A társadalmi mozgást ezerféleképp zavarja az akarat gyöngesége és gonoszsága. E zavarás és ennek ható ereje, a gonosz, vallásilag a bűn. A gonosz, a szerint, amint az akarat az erkölcs és jog ellen támad, erköcstelenség és jogtalanság nevet visel.

A gonosz minden metaphysical magyarázással dacoló ténye a tapasztalati világnak. Amily lehangoló a roppantul elterjedt gonosznak és a szerves természeti szenvedéseknek szemlélése: oly kevéssé sikerült és fog sikerülni a magára hagyott észnek a gonosznak és a szenvedéseknek tényeit megfejteni. Hasztalan itt minden bölcsészeti iskola! Csak a keresztényen vallás felel e kérdésre megnyugtatólag. Szerinte a gonosz emberi rendeltetésünktől való elpártolás, törvénytelenység, amely gyakorlás által az erénnyel állandó ellentétben álló szokássá leszen. Társadalmilag, nem csupán egyedileg, a gonosz időközönként a jogot és erkölcsöt elnyomó gyűhatalommá, a társadalom romlottságává (corruptio) leszen, amely egész sereget szervez az erkölcs és jog ostromlására. Nincs idő, amelyben nagy társadalmi erkölcsi betegség nem volna észlelhető, úgyhogy a világtörténet nemünk erkölcsi betegségének története is egy-szersmint.

Nagyon tévednek, akik az értelmi műveltséget elegendőnek vélik a gonosz meggyógyítására; mert a gonosz nem értelmi belátás hiányából, hanem a néperzület megromlásán kívül mindenekfölött az akaratnak az értett törvény elleni szegüléséből származik. Video meliora proboque, deteriora sequor. Spiritus quidem pronus, sed caro infirma. Hogy a tanult egyének közül kevesebb kerül börtönbe: annak nem a tudás, hanem a nagyobb óvakodáson és a törvény kijátszásán kívül sok esetben az érzés világára befolyó kedvezőbb körülmények és az akaratra ható kevesbbé

rosz ingereik az oka. Sőt az értelmi műveltség csak ügyesebbé és felelősebbé teszi a gonoszt, nemhogy gyöngítene, vagy éppen megsemmisítené.

Hogy mikép ragad a társadalmi gonosz, azt főnnebb a társadalmi psychophisica fejtegetéseiből könnyű következtetni. Gonosz tekintély, rossz példa, szó, kép, irodalom, művészet sat. nagyban megfertőztethetik a népszellemet. Mindig vannak, valamint a jónak, úgy a gonosznak is vezérszellemei, daemoni csábítói és tömegek, amelyek ugyanazon inger iránt fogékonyak.

A társadalmi test az erkölcstelenség és az igazságtalanság ellen erkölcsi fegyelmet és jogápolást alkalmaz gyógyszerül. De sok esetben lukas hordóba hordja a vizet; mert a romlottság gyakran a gyógyintézetekben van legjobban elharapódzva: az egyházakban, nyilvános irodalmi és művészeti életben, a társaskörökben, a népgazdaságban, a családban; magokban a törvényekben is lehet erkölcstelenség és jogtalanság. Mind-ezen nagy társadalmi álláspontokon a gonosz legóriásabb és leghalálósabb fejlődést érhet. Bomlott monarchiák, daemagogok és oligarchák, parlamenti és monarchicus jogsértések, joghatalmi bitorlás, a papság elerkölcstelenedése, az egyetemek szolgalelkűsége, az iskoláknak önző kizsákmányolása és lealacsonítása, a szépirodalom és színpad ledérsége, az atomisticus népgazdaság fejetlensége, amelyben kevesek felhalmozott kincsei mellett a tömeg családai a legszükségesebbet sem szerezhetik meg, a nemi ösztön és a családi élet elfajulása, — ezek és egyebek sokkal félelmesebb és termékenyebb okai az erkölcsi elfajulásnak, dúsabb forrásai a corruptiónak, mint az akarat egyedi gyöngeségei és gonoszságai. Különösen a tömegek büntelen nyomora fő forrása a társadalmi test erkölcsi és jogi romlásának. S az erkölcsi bölcsészet és theologia, amelyek az egyedi akarat romlottságát oly éles szemmel kísérik, ezt a jelenséget rendszerint igen keveset hangsúlyozzák.

Ezek alapján téves felfogás az, hogy a közerkölcs mindig igazi erkölcsösség, a tételes jog pedig dologilag, természetileg igazi jog. Nagyban áll épen az ellenkező. Egyes megváltó és tisztító személyeknek eszményi erkölcsé és igazságossága, hite és lelkesültsége készíti elő a jobbra való fordulást s harcol eszményi harcot az erkölcstelenség és jogtalanság társadalmi hatalma ellen, harcol egész a halálig. De a főnnebb elsorolt gyógy- vagy üdvintézetek csak részben tisztítják a társadalmi cselekvést és elhagyást.

Egyébiránt a gonosz maga is megsemmisíti magát. A világrend gondoskodik arról, hogy az írás szerint: a halál bűnnek zsoldja legyen. A társadalmi testnek minden, lényével ellenkező mozgása is vagy feloszlás, vagy a materia peccans-nak fájdalmas kitesztítása.

A gonosz és a jogtalanság mindnyájára gyöngeségének és gonoszságának következménye. Mert a vezéreket bátorították a tömegek, nem tartóztatták vissza, cselekvésükbe beleegyeztek. A gyűromlásnak gyűvétség felel meg. Azért a bűnhődésben is mindnyájának kell részesül-

nie. „Akinék nincs vétke, vessen követ rám!” De egyesek bűnét vagy bűnrészségét a társadalmi összefüggések útvesztőjében nem lehet mindig pontosan kijelelni. Ez az oka, hogy az ember oly könnyen mossa kezét, vagy épen a szerencsétlenséget, csapásokat a természet és Isten számlájára írja.

Hogy az erkölcstelenség és jogtalanság a romlottság társadalmilag szervezett, örökölt hatalmává fejlődik, e tényrt számtalan jelenséggel bizonyíthatni, de egygyel sem oly világosan, mint a cinkosok, latrok, zsebmetzők tömegeivel, az úgynevezett veszedelmes osztályokkal, amelyek a szokássá lett erkölcstelenségnek és jogtalanságnak típusai. A cinkosok tömege egy külön társaságot képez a társadalmi testben, az erkölcs és jog elleni aknaharcra tudatosan szervezett hatalmat. Összeköttetéseire a legkörmönfontabb közlekedési és érintkezési eszközöket találta fel; külön jelnyelvvel és műszótárral rendelkezik, főleg a zsidó nyelv megrontásában (a kereskedni szó a zsidó gaurnyelvben lopást jelent). Figyelemre méltó e tekintetben Ave Lallémant 4 kötetes műve, amely a cinkosság minden fajtát, minden oldalát mintegy tükörben szemlélteti.

V. Cikkely.

Az eszményiség mint társadalmi hatalom. A társadalom vallási élete.

75. §. Az eszményiség vallási és nem-vallási nyilvánulása a társadalomban. A keresztyén egyház.

De hát honnan reménylhető segély az egyedi és társadalmi gonoszság ellen? E kérdés azon fejtegetésekre vezet bennünket vissza, amelyeket az emberi szellem eszményi vonására nézve tettünk, amelyek szerint az emberi szellemnek azon kiváló adomány jutott osztályrészül, hogy a Végtelent észreveszi, még pedig nem a tapasztalás, nevelés, hanem közvetlen eredeti természeténél fogva, de amely képességének kifejlődésére természetesen a tapasztalás kedvező föltételei nem nélkülözhetők. Úgy találtuk, hogy az eszmék, mint a teljes igazság képviselői, minden emberi haladáshoz oly nélkülözhetlenek, mint az értelem ismeretei. Tapasztalás igazolta ténynek találtuk, hogy az igazért, szépért és jóért való lelkesedés, az igazi hit, mint a közönséges emberi fölött álló reáléhoz, tökéleteshez, őszeszményihez vagyis istenhez való önzetlen vonzódás, szellemi természetünk leglényegesebb kiírthatlan vonásaihoz tartozik, s hogy ezen eszményiség minden egyes szív valamelyik redőjében épen úgy feltalálható, mint a gonoszság hajlama egy másikban, amely ellen amaz visszahat.

Ezen eszményiség nem csak az egyedekben, hanem a tömegekben, a társadalmakban is él. Kortársaikkal aló viszonyhatásukban a nagy gondolkodók messze elágazó iskolákat teremtenek metaphysicájok részére.

így a művészek és költők is. A jog és erkölcs, a művészet és tudomány érdekében kifejtett eszményi odaadó munkásság, amely üldözéstől és hállától sem irtózik, a társadalmi testet minden téren előbbreviszi, emelő, szabadító szellemi gyümölkára lelkesít, együttes gondolkodást, érzést, akarást eszközöl.

Már csak e sorokból is látható, hogy tévedés lenne csupán a vallási-egyházi életre szorítani az eszményiség társadalmi hatását. Az egyház bizonyára a legközvetlenebb, legegyszerűsebb, legnépiesebb, legbevegzetesebb és legönállóbb megtestesülése a vallási eszményiségnek; de nem mindig uralkodik az benne; sőt kivüle oly körökben, amelyek a vallástól elfordultak, szintén érvényesül az eszményiség társadalmi hatalma és hatása, lelkesít, tisztít, gyógyít és megszentel, még akkor is, midőn az egyházi vallásosság idegenné, s maga az egyház romlottá lett. A világi eszményiségnek is van része az emberségnek a tévedés és gonoszság hatalmából való fokozatos kiszabadításában.

A keresztyén szellem az egyházi formákon kívül is továbbhat és az emberség nemesítésére nézve még akkor sincs elveszve, ha némelyek elpártoltak tőle. Ezek éppen a keresztyén szellem erejénél fogva, amelyben növekedtek, jobbak nézeteiknél. Bármily értéket tulajdonítsunk tehát az úgynevezett profán eszményiségnek: társadalmi tekintetben mégis a keresztyén egyházra kell fő figyelmet fordítanunk. S mert tapasztalatiilag benn az emberség egy nagy részének népies eszményiségben való intézvényes egybefoglalását bírjuk. Tiszta rendeltetése szerint a keresztyén egyház csak egyetemes hitközösségnek intézvénye. Azért nem államtudomány tárgya, hanem mint sajátos jelenség külön méltatást igényel. Amennyiben eszméjét tisztán megvalósítja, annyiban sem az államnak eszköze nem lehet, sem állam, sem valamely politikai, nemzeti vallásagyrémének szerve, sem államon uralkodó istenkormányzás, hanem oly emberségi eszményiségnek öre és megtartója, amely a társadalmi életnek mind legfensőbb, mind legyszerűbb vonatkozásaira termékenyítőleg hat. A keresztyén egyháznak ilyen felfogásával találkozunk még Richter E. L. legelismertebb német protestáns egyházjog-tanító Kirchenrech tjében is, aki nem éppen cath. szellemben írt. Tárgyunkra nézve nevezetes a következő nyilatkozata. „Egy legfensőbb hatalomtól való függésünk érzelme, amelyet religiónak nevezünk, nem csak az érzületben és nézetben, hanem a tettben is lelki kielégítését. De amint közösül rejlik az ember szívében, úgy csak közösségül lehet tevékeny is. Miután Isten magát többféleképen kinyilatkoztatta, végre Fia által nyilatkozott. Krisztussal egy új élet vette kezdetét. Ezen élet a keresztyénség, amely a nemzetiség korlátain túlmenve azon rendeltetéssel bír, hogy az emberséget az isteni élet képévé teremtsen, az Isten országát létesítse. De azon közösség, amelyet a megváltásban való hit és az abban való élet egyesít, az egyház, az Úr körül gyülekező község.” Egy test, egy szellem, egy Úr, egy hit, egy keresztség, egy Istene és

Atyja mindnyájának, mindnyájatok fölött, mindnyájatok által és mindnyájatokban” — ez a keresztyén egyház eszménye. A ker. egyházban a polgári társaság emberségi, vallási egységre jut, az eszményi közösség legfelsőbb fokára. Azért az egyetemesség (catholicismus) első lényeges jegye. Ámde azért az egyház a ker. népek családján belül a nemzeti egyesítés eszméjével mindenesetre szépen megfér; a maga legbensőbb lényénél fogva csakis kizárólagos, embertelen, a népgyűlöletet tápláló nemzeti vallássá nem szabad lennie. — Az igazi catholicismusból ki van zárva ennél fogva az úgynevezett gallicán egyházi szabadság is, amelyről találóan jegyzi meg Roscher (*Nationaloeconomie des Ackerbaues.* 8. Aufl. 11. 1.), hogy az tulajdonképen az egyháznak a király általi teljes leigázására céltzott.

Ami az egyháznak a tapasztalati (világi) élethez való állását illeti, erre nézve az tartandó szem előtt, hogy az egyház egy világi ügyben sem idegen az eszményi tevékenységtől; de azokat magába olvasztani sem nem hivatott, sem nem képes. Az emberi szellem minden munkásságában feladata az egyháznak az érzésnek, gondolkodás- és akarásnak vallási megszentelést adni, közvetlen eszményiségével az egész szellemi népeletet megtermékenyíteni és megtisztítani. De világi ügyekbe világi módon avatkozni nincs hivatva, nem is képes. Ennél fogva nem hivatása a kardnak szolgálni, a kardot kezébe venni, a trónt közvetlenül támogatni, a tőke, vagy a munkások pártjára állani, hanem a társadalmi kérdés megoldását csak közvetve, a hatékony vallási eszményiségnek a népelet minden mozzanatában való ápolása által mozdítani elő. Ezen álláspont sem az egybeolvadás és tisztí összekeverés, sem a föltétlen elvi elválasztás és közönység viszonyát nem jelenti, hanem csak a viszonyosságot egyrésztől az egyház, másrésztől az állam, tudomány, művészet, népgazdaság, család, szóval valamennyi társadalmi szerv között. Ha a mostani egyház mint az emberiség vallási életének külső társadalmi intézvénye valaha eltűnék: a vallási eszményiség egy újnak alakítását követelné. Gondolkodtak is már fensőbb vallási élet szervezéséről eleget; de hasztalan, a keresztyénséget semmi sem pótolhatja. Annyi bizonyos, hogy a catholicismuson kívül a mai keresztyén egyházak nagy átalakulásnak, vagy a catholicismusba való olvadásnak néznek elébe. De mintha az egész keresztyénség haldoklóban volna, vagy az egyház az államba veszne, az csak azon felforgató elemeknek önámító álma, amelyek mind az államot, mind az egyházat roszul ismerik. Továbbra is a világ művelődésének kovásza, egyetemes társadalmi tényező marad az. A jelen polgárosultság a keresztyénség műve; s azok is, akik a vallásosságnak a polgárosodásra nézve semmi fontosságot nem tulajdonítanak s elfordulnak a keresztyénségtől, szintén csak a keresztyén eszményiség gazdag tőkéjéből táplálkoznak. Akik pedig egészen magán ügyet akarnának csinálni a vallásosságból, feledik, hogy az emberi szellem semmi más vonása nem irányul annyira egyetemes egységre, valamennyi ember közösségére, mint a tiszta vallá-

sosság. Ennélfogva, legyen mellékesen megjegyezve, a helyes socialismusnak igen nagy hátrányára szolgál, ha a keresztyénségben ellenségét látja.

76. §. Az egyház egyes intézményei és működései.

Külsőleg, anyagilag az egyházi test egyetemes társadalmi alapszövedékekből (letelepedés, védelmi, háztartási, művészeti, szellemi munkát illető intézmények) van összetéve. Itt azonban csak sajtószerű szellemi működését és ennek tagoltságát akarjuk szemügyre venni. Ide tartozik:

1) a tekintély és a község. Mint intézmény az egyház a legfelső méltóságtól kezdve a legkisebb plébániáig több fokozatot mutat. De a tagok mind egy testnek tagjai; úgyhogy külön önálló egyházakról az igazi keresztyénségben szó nem lehet. Ezen egyházi tagoltságban is az egyes ker. közületek tekintélyeket, tisztségeket és községeket mutatnak. A tekintély a papságnak a községhez való viszonyában nyilatkozik. Ezen tekintélyt, a pápai tekintélyt, a tanító-egyházat ostromló vallásújítók alanyisága megsemmisítette; de később, öncáfólag, elég következtlenül, visszaállította. Manap szélében a cath. hierarchia ellen támadnak; pedig megvan az a protestánsoknál is. Ha a szellemi gyümönkösség szervezetére visszatekintünk: be kell ismernünk, hogy a tekintély és a község közti viszonyhatás bizonyos alakja nélkül csak egyházi fejtelenség lehet. „A pápa tekintélye, hatalma akkor is állani fog, midőn a London-bridge-nek romjait nézegeti az utas”, írja Anglia nagy történetírója.

2) Az egyháznak mint olyannak szükségképen valamely hitvallásának kell lennie, amely vallási hitének és társadalmi összetartásának közös jelvényéül szolgál. Ezen hitvallást hitágazatok vagy dogmák zárt egésze teszi ki. Hitágazatok nélkül egyház nem létezhetik. Ha még egy világi község sem lehet el összetartó eszméjének külső kifejezése nélkül: mennyivel kevesebbé lehet el a nélkül a vallási eszményiség községe? Közös hitvallás nélkül a község nem is érdemi nevé; mert annyi felé szakad, ahányféle tagjainak alanyi felfogása, s mert nem csak eltákirja zászlóját, hanem nincs is az neki.

3) Mivel a religio embernek Istennel való belső érintkezése: azért az egyházi közületnek az az első feladata, hogy az emberi szellemet, első sorban a szívet, az isteni előtt feltárja s a világ nem-isteni oldala elől elzárja. De ez két dolgot tételez föl: isteni kinyilatkoztatást s az emberi szívnek önkítárását ezen kinyilatkoztatás előtt s önelzárkozását a nem-isteni elől, azaz hitet és penitenciatartást.

A kinyilatkoztatásnak Krisztus teszi ugyan koronáját; de a keresztyénséget már az őszövetési üdvintézmény készítette elő. Ezen üdvintézmény szakadatlanul továbbfolytatja hatását s mindennap megújul az egyház üdvszereinek alkalmazásában. Eszerint a kinyilatkoztatás is világtörténeti társadalmi folyamat, amely szakadatlanul az emberiség újjászülésén munkálkodik. Az apostolkodás, a hittérítés, a prédikálási

tiszt, a lelkipásztorság, az ifjúság nevelése, mindezek az egyháznak a keresztyén kinyilatkoztatás szolgálatában folytatott intézképes társadalmi tevékenységét mutatják, folytatását a Krisztus eszközölte megváltásnak, látható hivatási tevékenységet a kinyilatkoztatás hagyománya és a keresztyén hit terjesztése érdekében.

A kinyilatkoztatás tartalmának két oldala van: az emberiség serkentése az istenire és nemleges felvilágosítása a nem-istenire és a bűn átkára nézve. A keresztyénség egyrészt a megváltás szükségességéből, az eredeti bűn tényéből, másrészt az ember megváltóságából indul ki. Ezek nélkül a kinyilatkoztatásnak semmi értelme nincs, és szükségtelen, hasztalan is volna.

A vallásos gerjesztésnek másik oldala a hívő egyed dolga is egyzsersmind Ide tartozik a hit (megtérés) és a penitenciatartás, amelynek a vallásos élet további fejlődésében teljes odaadással kell fokozódnia szeretetben és reményben. A vallásos élet ezen mozzanatára is vannak az egyháznak szereik: a szentségek és jelvények.

4) Az egyház a híveknek Istennel való közösségét leginkább az istenszolgálat által tartja fen. Ez is társadalmi nemű vallási cselekvés tehát. Az istenszolgálatnak három lehetséges neméről így nyilatkozik Döllinger: „Vagy a prédikálás teszi a cultus fő alkrészét, központját, úgyhogy az ének, imádság sat. csak mellékes dolog (az óprotestantismusban); vagy előolvasott bibliai szakaszokból és imádságokból összetett szertartás (az angol egyházban); vagy a cultus az egész megváltási munkának tényleges ünneplése, egy közönséges, minden jelenlevőnek részvételével történő urvacsorai áldozás, a magát Krisztussal az Atyának felajánló község önáldozata.” Világos, hogy csak az utóbb az igazi evangéliumi istenszolgálat. Ugyanis az istenszolgálatnak a községnek Istennel való egyesülése azaz eszményi érzelmekkel, fönséges metaphysical képzetekkel, szent szándékokkal való eltöltése teszi tartalmát. Az érzelmek, képzetek és akarathatározások az istentiszteletben részint a tökéleteshez való emelkedés, részint a gonosztól való elfordulás, a büntetlen állapot visszaállítása, az érzés, akarat és gondolkodás megtisztítása. Ebben rejlik az embernek benső egyesülése Istennel. Ámde ezt semmi más istenszolgálat nem eszközölheti oly mértékben, mint a catholicus.

Ez először is és leginkább az érzelmét gerjeszti a községnek. Ennélfogva az istenszolgálat első sorban értékbecslés, Istennek tisztelése és a gonosztól való irtózás kifejezése. Ezt látjuk a szentírásban, bármely ima-, ének- és szónoklat-könyvben; mindnyájának ezen értékbecslés a tárgya. A vallási művészet általában, különösen az egyházi ének és zene, Palestrina, vagy egy karköltő az Isten fönségének és dicsőségének és a földi dolgok semmis voltának szent borzalmával hatja át a szívet. Az isteninek közös értékbecslése az istentiszteletben áradó dicsőítés- és tisztelésben nyilatkozik; hiszen a cultus szó értelménye is „tisztelés, becsülés.”

Másodszer, az érzés világából a vallási eszményiség az akarat vidékére is kiterjeszti gyökereit, ami a község akaratának vallási megszentelését eszközli és Istennel való egyesülését cselekvéssé teszi. E cselekvésnek a szentségek teszik lényegét. A szentmise áldozat titkában az egész község Istennek áldozza fel magát, s Isten a maga végtelen kegyelmében a községnek adja oda magát. Így az egyes hívők is. Az egyházi fegyelem, a penitenciatartás, a gyónás megszentelő erővel hat az akaratra. A szentségek élvezése tetőpontja az egyházi akaratmegszentelésnek.

Harmadszer, az istenszolgálat a gondolkodás világát is megragadja a híveknek, mivel a szépészeti és erkölcsi elemeken kívül elméleti-metaphysicait is foglal magában. Ilyen pl. a szónoklat, a jelvények és jelvényes cselekvések sat. Isten tiszta képzetére is hatnak. Istent a maga valóságában nem foghatjuk ugyan fel; de az ember eredeti, minden értelmi megfontolást megelőző istentudata Istenre, mint eszményi és föltétlen tökélyre, mindazt okszerűen alkalmazhatja, amit a társadalmi s egyéb tapasztalati világban viszonylag tökéletesnek képzel. Vallási képzeteinek kifejezése- és fölépítésében az ember nem mehet tovább, mint amennyire eredeti szellemi képessége terjed.

Nem akarván szétszaggatni a dolgot, már itt mondjuk el a vallásról és egyházzól azt, ami tulajdonkép a társadalom szervrendszeréi közt volna elmondandó. Nincs az úgynevezett világi szervrendszerek közt egy sem, amelylyel az egyház viszonyhatási viszonyban nem állana. A családi életet születésétől fogva a sírig befolyásolja és a számtalan család istentiszteletében nagy szervezetének végső pontjait bírja. Az egyház szabályozza a maga határában a társadalmi időmeghatározást. A termelésre és kereskedésre, a technicára a szerzetesek és hitküldérek nagy befolyást gyakoroltak, úgy a tudományra is, amelyet ők bizonyos időkben egyedül bírtak és kezeltek, szóval az emberiség mindenoldalú fejlesztésében mondhatni első részök volt nekik. A theologia első tudomány volt. Az erkölcsi nevelés és fegyelem bizonyos időben egészen az egyház kezében volt. Nem csak egyházi jogot teremtett magának, hanem a világi, polgári és büntetőjogra is hatalmas befolyást gyakorolt. A keresztény egyház már a classicus ókor államszervezésének utolsó szakába is erős tagul lépett be; a középkorban a nemzeteket politikailag összetartotta, részt vett kormányzásukban, igazgatásukban, a királyok és népek fölött részben az ökeleti theocrátiához hasonló uralmat gyakorolt. Még ma is politikailag is egyike a leghatalmasabb intézményeknek és testületeknek, úgyhogy minden államhatalmak ellen képes államjogi állásáért küzdeni. S ha egyszerű egyesületre szállítanák is le, még akkor is nagy politikai hatalom maradna. Ezzel minden bölcs államférfiúnak számolnia kell. Ne is higye senki, hogy azt a népek kizsákmányolására sötétben szövetkező szabadkőműves-bandák kiírthatják. Ne várjuk, írja Schäffle, (Bau und Leben des soc. Körpers. IV. 165. s köv. 1.), hogy a hitet, a megváltás és tökéletesedés szükségletét a szívekből mindenkorra ki lehet tépni, vagy

épen természettudományi népfelvilágosítás néhány töredékével pótolni. Én nem hiszem, hogy magasztos vallási eszményiség nélkül a világtörténet kijelelte jövőendő célokat valaha elérni lehessen.”

Bizonyos, hogy a vallásérzelem is tévútra, babonáságba kerülhet, csakúgy, mint ahogy az ember minden szellemi működésében tévedhet; de figyelemre méltó, amit erre nézve Volney „Ruines” művében mond: „Most már világos előttem, hogy a népek nagyobb okai a babonáságnak, mint a papok.” Nem fogható fel, politikailag pedig érthetlenné látszik azon remény, hogy a terjes szabadsággal tenyésző felekezettesség kevesebb babonával járna, mint egy nagy egyházi szervezet a maga műveit papságával. Nem remélhetjük, hogy valaha valamely vallás híveit mind vissza lehessen tartani a fetisimadásba való visszasülyedéstől. Bármily népszerűtlen legyen is, kimondjuk azon gondolatot, hogy a vallási népéletnek is szüksége van (természetesen, nem állami, sem államkommunistieus) intézvényes szervezkedési magra, amelyhez a vallási egyedi és egyesületi élet szorosabban, vagy tágabban kapcsolódhatik. Ezen szervezetnek, mint minden másnak a törvényhez kell alkalmazkodnia, a nélkül, hogy a tudományt, tanítást és nevelést bitorolja, és kormány- és rendőr-intézetté legyen. Maga Laurent is, aki határozott ellenje a catholicismusnak, aki a maga jövőendő vallása számára, nem akar többé papságot, hanem csak „ministres de morale, élus par les fidèles”, mégis kötelezett hitvallást tart szükségesnek” (T. XVIII. 456).

Egyébiránt a társadalom erkölcsi életének további tanulmányozása végett Schäffle L. k. 550—731. és a IV. k. 116-195. lapjaira utalunk, akinek ebbeli elveivel nagyobbára megegyezünk.

IV. FEJEZET.

A társadalmi szervezkedés.

77. §. *A szervezkedés folyamata, indokai, eszközei.*

A szellemi népéletnek sem külterjre, sem tartalmi eszménységre nézve nincs magasabb tevékenysége, mint az imént ismertettük vizsgálás és hívés közössége. Ezt a társadalmi szervtan előtt szükséges volt megállapítnunk. Most tehát vissza térhetünk az *alapszövedékek* egyenkinti ismertetéséről az azok különféle összetételéből származó szervekre.

A. letelepedésből, véd- és háztartási, üzleti intézkedésekből és a szellemi életet vezető szövedékekből tételnek össze a társadalmi szervek, amelyek társadalmi berendezéseknek, intézeteknek nevezhetők s külsőleg magok is csak anyagok és mozgások tömegeit, alakjait és irányait képeznek.

Ha a társadalmi szervezés föltételeit vizsgáljuk, annak kérdeményét alapvonásaiban oly egyszerűnek találjuk, amely kimeríthetlenül sokféle egyesben. Az alapviszony nagyban mindig a következő: a társadalmi szervek és az egész társadalmi test anyagok és mozgások rendszereit tinte nek elé, amelyeknek elemeire és csoportjaira pillanatról pillanatra számtalan külső befolyás hat, ami a társadalom egyensúly-állapotában szakadatlan változást idéz elé millió és millió ponton. Az egyik ponton feloszlás és veszteség, a másikon gyarapodás és magasabb fejlődés észlelhető; az elsőt az okozza, hogy a szerv nem kap megfelelő munkaerőt, munkát és anyagot további szervezésére, a másodikat az ellenkező. Nem vakon működő természeti vonzások és taszítások, hanem, céltudatos cselekvések és javhasználások eszközlik szakadatlanul a társadalmi szervek vagy intézmények anyagainak egyesítését és szétbontását, fölépítését és lerontását. Sem egyes ember és osztály, sem a szív egyetlen egy rugója, sem egyes külső esemény és pillanat nem hozza tehát létre a szervezést; hanem a legkülönbélebb egyes és csoportos törekvések, nemes és nemtelen indokok, a természet és a történelem legkülönbélebb tényei hatnak arra közre. Nem kell tehát képzelnünk, mintha a társadalmi test részeit egy terv, erő, emeltyű vagy műszerkezet illesztette volna össze. A fejlődés első fokain csak lassan, nehezen történik a szervezkedés. A későbbi fokokon sincs ugyan ugrás; de bizonyos, hogy a polgárosultságnak a mainál magasabb fokán tervszerű s gyorsabb szervezés történhetik. Egy ismeretlen egyén nemes érzületében életre kelt jogeszme, egyetlen egy találmány is teljes változást idézhet elé a társadalmi testben, vagy annak legalább egyes intézményeiben. Semmi államférfiú nem akadályozhatta meg, hogy Schwarz, Guttenberg, Galilei, Walt, Stephenson a magok tanulószobájában a társadalmi világot sarkaiból kiemelni ne kezdjék.

Nagy felforgatásoknak is nemegyszer csekély volt a kezdetök. Természetes, hogy bizonyos átalakulások szellemi részére a világot néha századok készítik elő, és ezredéves történet tényeinek uszályát még valáslalapítók, írók és nagy pártvezérek sem metszhetik le egy vágással. E tekintetben a társadalmi szervezés a szerves testéhez hasonlít. Bár nem tudjuk is, hogy a mai növény- és állatvilág eredeti csirái miképp fejlődtek ki a zűrből mai alkatukra; de annyit mégis tudunk, hogy a természet egy terményét sem hozza készen világra, hanem a csirák a szervezkedés hosszú folyamatán keresztül érlelődnek típusokká. A társadalmi testnek is vannak csirái, magvai, a családok; és ahol az feloszlik, vagy ha annak egész történeti szervezete bomlanék is föl, s csak egy család maradna is meg, a társadalmi szervezés ösztöne e legkisebb magból egy végtelen társadalmi növekvésnek új folyamatát indítaná meg; csakhogy ezen társadalmi test nem pusztá ismétléséből újulna meg a családok életének.

Amint láthatni, részünkről a társadalmi test szervtanában is Schäffle módszerét teszszük magunkévá, vagyis a természettudományi analógiát, amely szerint a társadalmi test szervletét a legfelsőbb természeti szervezet életéhez hasonlítjuk.

Már ami a társadalmi szervezés alanyait, indokait és eszközeit illeti, azok különböző szervezkedési korszakokban és állomásokon különbözök. Kezdetben túlnyomóan a tápszerért és hataloméért való küzdés vala az, ami személyek és javak intézvényes egyesítésére vezetett. Az erősebb fél szervezett. Maga a hódítás és rabszolgaság is magasabb fejlődésnek volt kiindulási pontja; és a mai tőkének létért való irgalmatlan küzdése is nagyszerű intézvényeknek és átalakulásoknak tolt szülője és a józan socialismus magasabb szervezésére fog vezetni. Mint már fönnebb kifejtettük, nem cosmopolitanus közérzület, hanem önző harc a létért, gazdagságért, élvezet, hatalom kezdte és folytatja a mai napig is a szervezést. Tengernyi szenvedésen, elnyomás- és erőszakon keresztül visz az út a haladáshoz! De az önzés is nemegyszer hasznára vált az emberiségnek. Így pl. az önzés és hatalom embere mások elismerését keresi s ez által társadalmi érdekeknek teáz szolgálatot. Csak a fejlődés magasabb fokán érlelődik meg a közérzület, és csak hosszú időszakokon keresztül küzdí föl magát a családi, törzsi, községi s nemzeti szűkeblűségből az emberség, a keresztyén erkölctan parancsolta felebaráti szeretet fokára. A keresztyénség mindenestire sokat, igen sokat tett az emberiség lelki, testi javára, de inkább az erkölcsiség magán útján; a társadalom közszervezésében azonban még most is nem keresztyén szellem, hanem önzés uralkodik; de a tőke embertelen uralma talán végső küzdelme az önzésnek a felebaráti szeretet ellene lassankint, különösen a tartós hatalmi szervek, az államok, községek és egyesületek lesznek a társadalmi szervezésnek tényezőivé. Mindinkább ki fogják

fejteni intézvényeik további terjeszkedésének ösztönét és erejét; nem csak sejtát hivatási területökön fognak propagandát szervezni, hanem másnemű intézvények szervezkedését is elősegítik.

A szervezés nagyrészt a létező társadalmi szövődéseknek és szervezeteknek tovább- és átalakítása. Nem kell tehát mindig újra kezdenie. Az egyszer elvetett mag továbbhat. A társadalmi testeket nem annyira időszaki megújulás tartja fel, mint új magvak fejlesztése a szervezések, hanem személyek és javaik szakadatlan részleges megújulása. Csak a testi fentartás igényel folyvást új családalapítást. Ott, ahol maga a cél is csak átmeneti, mint pl. a pártok szervezésében, természetesen időszaki újjáalapításnak van helye. A meglevő szervek gyakran akkor is fennmaradnak, ha a cél elmúlt. A „*conservatio continua creatio*” régi mondás szerint a fentartás folytonos teremtés. Azért a megállapított intézvények fentartása csak alapítási tényezőik működésének állandó folytatása által eszközölhető.

78. §. *A társadalmi szervezés alanyi fő alakjainak tagoltsága.*

A társadalmi test szerveinek alakjai tartalmok vagy azon életintézés különbsége szerint, amelynek szolgálatában állanak, különösen jogi tekintetben igen sokfélék; de a társadalmi intézvények keletkezésének és fentartásának alanyi neme lényeges alakkülönbségeket alapít meg. Ezek legfőbbike azon ellentétben gyökeredzik, amely az intézvényeknek természetes vagyis szerves-testi és mesterséges azaz szabad erkölcsi származása közt van.

Ez alapon, legalább joglegalakilag, három alpalakját különböztetjük meg a gyűintézésnek: 1) családi, 2) magán, 3) testületi vagy nyilvános összeköttetéseket. Ezek nem vezethetők vissza tovább egymásra.

A család intézvénye lényegesen szerves-testi természetből keletkezik. Célja a társadalmi test személyes elemeinek testi és szellemi újjászülése és fentartása. Azért a család sohasem szakítható el a társadalom szerves természetoldalától. Keletkezése, fentartása, jogai és kötelességei csak a családjog sajátos alakjai szerint határozhatók meg, nem pedig a magán és nyilvános joglegalakok szerint.

Azon gyűintézésnek, amelyeknek nem nemzés, újjászülés a feladatuk, vagy nyilvános azaz tagjaiknak magán tetszésétől és életétől független testületek, vagy szabad magán összeköttetések, amelyeknek léte a tagok tetszésétől függ; amelyeknek tehát nincs önálló létük, hanem legfőbb kifelé, magánjogi személyiség képében léphetnek föl egységeül. A helyi közösségben gyökeredző testületet területi testületnek (község, járás, kerület, tartomány, állam) nevezzük, amelyektől másnemű pl. hivatási közösségen alapuló testületek megkülönböztetendők.

A társadalmi szervezés alanyi közt azon különbség leglényege-

sebb, amelyet a testület és szabad összeköttetés matat. A testületnek mint önálló egésznek más joga van tagjain, mint pl. egy egyesületnek. Mint valamely testület, pl. állam tagja alája vagyok rendelve egy tölem független s azért nyilvános társadalmi önlénynek, s ennél fogva a nyilvános jog alá tartozom: míg valamely szabad összeköttetés részeseül általában magánjogi viszonyokban maradok. Kifelé, más önálló társadalmi lények vagyis személyek ellenében, természetesen a testület is jogi személyül lép föl. Már itt láthatni, hogy a testületi és a magán összeköttetés sem t i s z t j ö k r e nézve nem alkalmazhatók egyformán, sem ugyanazon jogformákba nem erőszakolhatók.

A szabad összeköttetések továbbá nem csak cél, hanem alaki-jogi alakulatuk szerint is különböznek, ami a törvényhozóra nézve mindig egyik fő dolog. Ezen alakulás fokról-fokra az egyedek által alapított egyedintézkvények (magánüzletek) jellegéhez hasonló magánérdekű társaságokról a magánosoknak legegyszerűs társadalmi érdekek előmozdítása céljából való egyesüléséig azaz közhasznú egyesületekig emelkedik, amelyek, ha nem is alakra és tartamra, de szellem és célra nézve a testületek mellé sorozhatók. Ilyenek a kereseti társaságok, a szövetkezetek és a szoros-érteményű egyesületek. A társaságoknak kizárólagos magán érdek a rendelkezési alapjuk; a szövetkezeteknek befelé közös, kifelé kizárólagos gyűérdek a rugójuk; az egyesületeknek pedig a tagok magán és közös külön érdekein többé-kevésbé túlható törekvés a faji jellegök.

Az egynemű magán összeköttetések közös alapvonása különböző fokot mutat; de nagy egészében véve minden egyesület rokon vonásokkal bír.

A szabad összeköttetések nevezett három nemének különbsége, névszerint a jogra és törvényhozásra nézve, igen fontos, de természetesen csak a mostani atomisticus társadalomban; ennek megváltoztatásával sok szabad összeköttetés, pl. a kereseti társaság és szövetkezet vagy teljesen, vagy részleg meg fog szűnni, vagy módosulni.

Tisztjőket illetőleg is külön feladataik szerint külön alkalmazásuk van a testületeknek és a szabad összeköttetéseknek. Ami a testületek értékét illeti, a régi rend- és hivatástestületek helyi szükkeblúségökkel többé fel nem támaszthatók ugyan; de egyebeken kívül a község, állam és egyház eléggé igazolják, hogy a testületek nem tűntek még el, s hogy hivatásoknak, üzletek- és intézkvényeknek az idő követelte újabb testületi alakokba való öntése nem lehetlen, sőt szükseges. Vagy nem látjuk-e, hogy az önzetlen nemzetgazdák, munkásosztályok, magok a munkaadók is, tudva, nem tudva, oda irányulnak törekvéseikkel, hogy ismét megtalálják az igazi rendet és tekintélyt, az egyeseknek szilárd egészre való támaszkodását és az egésznek támpontját az egyesek önkénye ellenében, más szóval, hogy az atomisticus szétszaggatottság és a túlzott állami és községi mindenhatóság szorosan

összefüggő jelenségeiből egy sokoldalú, de az újkor szellemének megfelelő hivatási testületekbe meneküljenek s így a proletárságnak Scyllája és a népgazdálkodás államcommunismusának Charybdise közt kiutat találjanak? Nem erre mutat-e azon nem ritka jelenség is, amely szerint az állam a szabad intézményeknek, ha azok bizonyos állami célokra is szolgálnak, nem csak magánjogi jogszemélyiséget, hanem testületi nyilvános jogokat is hajlandó adományozni? Gondoljunk pl. az iparegyesületek bekebelezésére! Ebben és hasonlóknban lehetlen észre nem venni, hogy itt a hivatás- és rendtestületek egy hajlékonyabb, újabb alakjával — bár egyelőre csak a bekebelezett egyesület középalakjában — van dolgunk, azon célból, amelyre a testületnek minden időben törekednie kelle, értjük a társadalmi tiszték, működések szilárd, tárgyas tekintélyi részének rendezését.

A magán összeköttetések minden egyes alakjának azonban saját külön alkalmazási területe is van. A kereseti és szövetkezeti összeköttetéseket, mint csak a mai társadalmi gépezetbe illőket, nem lévén szükség méltatnunk, csak az egyesületekről kívánunk nemit meg-egyezni. Előre kimondjuk, hogy az egyesület egyetemesen szükséges, a társadalmi szervezés formák háztartásában nélkülözhetlen s fölötte jótékony alakja a személyek és javak egyesült működésének. Akármely eszményi és anyagi vidékét tekintsük is az érdekeknek: úgy találjuk, hogy mindegyiknek valamely külön feladata is vagy, amelyet sem a magán érdek, sem a nyilvános testületek hatalma és kényszere nem oldhat meg kellőleg. Ezekre nézve mind az egyesületi, mind a magán és testületi szervezet szükséges; annyival inkább, mert minden társadalmi alapfeladatnak sok oly oldala is van, amelyeket a külön érdek és a testületi hatalom épen elnyomorít és elnyom. Csak a törvényes egyesülés jogának uralma alatt sikerülhet magasabb fokban a szabadság, rend, érdekkiegyenlítés, a zsarnokság visszatartása sat. Még a politikai egyesület is szükség. E tekintetben nem is kell politikai és nem-politikai egyesület közt különbséget tenni. Mert minden egyesület, közvetve, szükségképen politikai is; mert mindegyiknek feladata az állam képviselte gyűakaratra műveltség és részvevés által erkölcsi befolyást gyakorolni; közvetve, mondjuk, mert ha közvetlenül hatna, akkor már nem egyesület, hanem az államszervezet bekebelezett tagja volna.

Ezen közvetett politikai befolyása az egyesületeknek jó hatással van az egészséges államok életére, s csak a romlottak idegenkedhetnek tőle. Magában a hatalom szervezésében is találkozunk az egyesület és testület szerves versenyével. A védelmi ügy pl. sohasem lehet egyesületi intézmény, mint amely a gépies államhatalmat nem szervezheti, sem a gyű-védelmi célt meg nem határozhatja, mert az csak esetlég találkozó erőknak szabad összekötése. De még ennek a tisztnek is vannak a mai társadalomban olyan mozzanatai, amelyeket csak egyesület intézhet el legjobban, pl. az elesettek családjainak segélyzése, a se-

besültek, foglyok sat. iránti jótékonyág szervezése, a hazafiúi harcias szellemnek ápolása sat.

A társadalmi szervezésnek mindazon alapalakjai, amelyeket eddig említettünk, mindegyik társadalmi alaptiszt vagy működés tartalmából egy saját s á g o s részt vesznek magokra; mert mindegyikök ráillik a társadalmi test anyagváltoztatásának, személyes fentartásának, kiképzése-, újjászüllesztése-, és szellemi érintkezésének valamely oldalára, a gyűhatalom feladatának valamely részére, a társadalmi gondolkodás, érzés és akarás valamely oldalára.

A fő alakok élettani sokoldalúságát alább még tüzetesebben fogjuk ismertetni, és itt célunkhoz képest még csak azt a megjegyzést teszszük, hogy nagy zavart idéz elé, ha azt hiszszük, hogy ez alakkülönbségeknek absolut tisztí különbségekkel már eleget tettünk. A különféle tiszték azaz működések tartalmának azon része, amelyre bizonyos alak legalkalmasabb, ezen alakba illesztetik; míg ugyanazon alapfeladat oldalainak összesége különböző intézetek közt oszlik meg. így pl. az anyagváltoztatás folyamatában egyedek, családok, közösségek, testületek, sat. vesznek részt egymás mellett. Ugyanez észlelhető a társalkodás, nevelés, tanítás körében. A politikai, tudományos, vallási, szépiéleti élet nem csupán testületekben foly, hanem a legutósó családban és számtalan egyesületben is. E ténnyel azonban nem ellenkezik az, hogy a túlnyomó tisztí tartalom befolyását minden külön szerv fő alakjaira elismerjük. Nyilvános iskola más szervezési alakokat választ, mint az igazságügyi, vagy rendőri intézvény. Az intézvények morphologicus felosztása tehát nem tekinthet el egészen azok tisztí különbségétől.

79. §. A társadalmi szervezés egyes alakjai.

A természetes családi intézvényről annak helyén már tüzetesen szólván, itt a társadalmi szervezésnek csak erkölcsi vagy mesterséges alakjairól szándékunk még, inkább kiegészítőleg, nemit elmondani.

Ezekhez, mint tudjuk, az egyedi és gyűintézvények tartoznak.

1) Az egyedi intézvényekre részben a társadalmi fentartás és haladás legfontosabb, legeszményiebb feladatai vannak bízva. Egyes tehetséges és hivatott egyének szerveivé, közegeivé lesznek eszméik társadalmi érvényesítésének. Ezen intézvények sem lesznek pusztán személyiségeik által azzá, amik, hanem különféle társadalmi szövödékekből tétetnek össze, és többé-kevésbé külső javakra is van szükségök. Mennyit nem áldoz a tudós, a művész, a feltaláló saját magán vagyonából eszméinek tisztázására, vagy valóítására! Ami az egyedi intézvények szervezésének és fentartásának rugóját illeti, azok: a veleszületett hajlam és tehetség, önbecs és becsvágy, hírvágy, hazafiság, emberség, szerzési ösztön, amelynek igen sok magán vállalatot köszönhetünk.

A egyedi intézvényt egyed alapítván, annak vezetése, igazgatása is egyedi. Ezen egyuralmi szervezet sok előnnyel, de elég hátránnyal is járhat, a szerint, amilyen az illető egyén. Nem minden intézvényre alkalmas a magán szervezés, de föltétlenül legjobb olyanokra nézve, amelyekben kiváló személyek, erkölcsi, értelmi, szépiészeti vagy testi tulajdonságok a mérvadóak. Ide tartoznak: az irodalmi és szépművészeti termelés, a feltalálás, benső erkölcsi, vallási küldetés, gyógyítás, tanítás, az egyszerű eszközökkel dolgozó tudomány, szóval a szellem és test kiváló személyes munkáságai. Oly társadalmi szervezet, amely e tekintetben az egyedi szabadságot megszorítaná, a személyes tehetékek örökbecsű teremtését akadályozná.

2) A gyűintézvények vagy magán, vagy nyilvános intézvények. Azoknál a részek az egész előtt vannak; szervezetök nem mutat önálló társadalmi egységet, amely az intézvény gyűcélját függetlenül eszközzené, mint a testület. A magán egyesülés alakulása a tagokból indul ki, s a szövetekezés csak eszköz a tagoktól kitűzött cél erősítésére. Jogilag tekintve, keletkezése nem szokáson, vagy törvényen, hanem szerződésen alapszik. Jogi képviselőjét a társaságtól megbízott igazgatóban bírja. A végelhatározás, a társaság felállítása, vezetése és feloszlata a „sociorum” közgyűlésének joga. Ezen intézvényekben nincs elüljáró és engedelmes polgár, hanem vezető és szabadon közreműködő magánosok viszonya.

Az összeköttetés szabad alakjai nagyon ruganyosak. Szabályzataik és szerződéseikben vannak ugyan némi tételes jogi irányvonalai, de könnyen eltüntethetők. Némelyek azonban minden tételes jogi irány nélkül szükölködnek, pl. a baráti és társasköri összeköttetések. — Hogy a jogilag alakult magán összeköttetések a társadalmi élet minden, vagy majd minden fő intézkedésében bizonyos részt vesznek, azt itt még kiegészítőleg akarjuk szemléltetni. Közhasznú egyesületek a magok tisztai jelentőségökre nézve legközelebb állanak a testületekhez és céljok bizonyos tartama után be is kebleztetnek. Az egyesület, ha célja úgy kívánja, sokáig függetlenül létezhetik tagjainak változásától. Az egyesületek tárgyi alkalmazása, tartalma igen sokoldalú; a földmívelés, ipar, kereskedés, egészség, a nevelés, multság, politika, tudomány, művészet, vallás, általában a nép szelleméletének szabad előmozdítása, mindez tárgya az egyesületi munkáságnak; de az egyesületek lényével nem fér össze, hogy ezen nagy társadalmi tiszteknek egész tartalmát vegyék magokba.

3) A magán összeköttetéstől különbözik a nyilvános vagy testületi intézvény, amely a tagok lététől és tetszésétől független, önálló egészül törekszik társadalmi céljai felé; amelyben tehát az egész a részek előtt és fölött áll. A tagok itt az intézet mindennemű ügyvitelére a legnagyobb befolyást gyakorolhatják, de nem mint egyesek, magán érdekből, hanem mint kötelezett és jogosított tagjai az önállólag meg-

testesült intézetnek és csak alkotmányyszerű engedelmisség határain belül. Míg a szövetkezetnek felhatalmazott érdekképviselője van az igazgatóban: addig a testületnek tisztviselői vannak, s belső élete a nyilvános jog, míg amazé a magán jog körébe tartozik. Innen van, hogy a testület jogos felállításához nyilvános-jogi alakulás szükséges. Ez kényszer, vagy szabad alakulás lehet; ahonnan kényszertestületeket és bekeblezett intézeteket különböztetünk meg. Ezeknek fennállása nem függ a tagok magán tetszésétől; azért szabályaik megváltoztatása vagy felosztásuk is csak a nyilvános jog törvényei szerint történhetik, akár a tagok, akár az állam részéről. Jogilag a testület hivatalai által jár el, nem tekintve a tagok számát, nevét; de maga a testület az, amely kifelé magánjogi felhatalmazást és kötelezettséget nyer vagyis természeténél fogva magánjogi önálló személy, jogi személyiség. Lehet a magán szövetkezet is ilyen, ha a törvény olyanná teszi; de amit sohasem érhet el a nélkül, hogy törvényes vagy bekeblezett testületté ne változzék, az a többségtől független léte azaz nyilvános-jogi érteményben veendő jogi személyisége.

A társadalmi élet valamennyi fő tisztjeire nézve szükségesek az önállóan testesült intézetek, hogy feladatuk egy részét megbírhassák; mert a népgazdaságban, nevelés-, törvénykezés-, tudomány- és művészetben, az istentiszteletben, szóval mindenütt szükségesek oly intézkedések, amelyek a magán tetszéstől a magán érdek rövidlítésától függetlenül képesek először: az illető hivatási célt önállóan képviselni, erélylvel védeni és messzelátó intézkedésekkel biztosítani; másodsor: minden fejelematlenséget és fejtelenséget megelőző, kifelé tiszteletet parancsoló tekintély és hatalom által a hivatás tagjainak támaszul és fegyelmezőül szolgálni, a hivatásba egység, állandóság, tetterő, tekintély, önállóság, közérzet szellemét lehelni. Amennyiben ezen célokat valamely eszményi, vagy anyagi feladatra nézve szervezőleg kell elérni, annyiban az intézet testületi szervezése nélkülözhetlen.

A testület minden időnek szüksége volt és lesz; csakhogy különböző korszakokban különböző alakot öltött. Most is megvan az, de nem idő- és ésszerű alakban. Innen magyarázható meg a népgazdaság, nevelés, állam, tudomány és egyház mai széteszslásának jelensége.

Ha történeti fejlődését tekintjük a testületi intézvénynek: kezdetben a család és törzs pótolja a testületet; mivelhogy szilárd, belső önálló testet képeznek be- és kifelé. De a törzsegység csak a nomádéletből a megtelepedésre való átmenetig maradhatott alapalakja a társulásnak. Akkor részint a hely és ország, részint a hivatás közössége szerint kezdenek tagozódni a törzsek. A nemzetiségi rendnek rendi rend lép helyébe, eléáll a város és falu ellentéte; hivatási testületek, céhek és helyi testületek mint a társulás mesterséges alakjai képződnek. A népeség szaporodásával, a mütani hivatásmunka szabadságának, belterjes és egyedesítésének növekedésével lassankint a lakhely közössége lesz

mérvadó, az egyesülés területivé; ki mely törzshöz tartozik, az közönyös dolog. — A középkorban a népek területi és hivatási testületei a magok szűkkeblőleg elzárkózó körükben is fölötté jótékony és hatalmas befolyást gyakoroltak a társadalomra.

A testületek, a szerint, amint egyetemes, vagy különös célra szervezvék: egyetemesek és különösök.

Egyetemes a területi testület, u. m. a helyi, járási, kerületi, tartományi, állami, országai közület. A művelődés emelkedésével e testület többet és többet nyer mélységre és jelentőségre nézve, tartós és sokoldalú, úgyhogy, legalább legalsóbb alapján, a megtelepedésben, valamennyi egyediségnek, családok-, szöveték- és szervnek minden gondolható életvonatkozásait egybefoglalja s ennél fogva a gyűakarathoz és hatalmi tevékenységnek is természetes szervévé vagyis a társadalmi test és egyesek támpontot képező politikai magjává lesz és ezeknél fogva a polgári társaság politikai megtestesülésének mondható.

Különös testületek: a régi céhek, a nemesség, az ügyvédi, kereskedelmi és iparkamrák, a vallási községek és rendek és egyéb alapítványokból vagy közhasznú egyesületekből eredett tartós intézmények. Ámde a különös testületekben is megvan az egyetemesség hajlama; bennök is több rokon cél szokott lassankint érvényesülni. Nem csak az állam és község törekszik több felé, hanem a hivatási testületek is, az egyházi községek, alapítványok s azelőtt a céhek, rendek sat. De a különös testületeknek mindenesetre korlátoltabb tiszti tesztartalmokat. A középkori testületekből majdnem csak a területi testületek (község, kerület, állam) maradtak fel; de amelyek aztán több-több feladatot vontak körükbe. Ez a dolog természetében rejlik; mert a helyi közületnek a polgárosodás haladása szerint mindinkább dúsabbá lesz gyűléstartalma. Ellenben a hivatási testületeket az újabb kor egyedesítő iránya majdnem egészen feloszlatta.

Kiváló figyelmet érdemel a község és állam fajai erőképessége. A társadalmi állag területi tömegeinek a község, járás, kerület, tartomány, ország és birodalom szolgálnak helyi közösségek szerveül. Ezen területi szervek külön feladatok teljesítésére alkalmasak, nevezetesen: először a megtelepedés és építésügy és a talaj és elemi károk parancsolták közös védintézkedések rendezésére; továbbá saját területök olyan feladatainak megoldására, amelyek egységes gyűakarathoz és erő igényelnek, amilyenek: a nagy közlekedési, egészségügyi, biztonsági intézmények, a legegyszerűs társalkodás (ünnepek, sétányok sat.) a tanítás, a fensőbb rendeletek helyi végrehajtása, katonaság, törvénykezés, a szükségben szenvedők segélyezése. Ezen s egyéb feladatok magoknak a testületeknek természetében rejlenek; valamint testületi alakjuk is abból származik; mert tartósaknak és helyileg zártaknak, a hozzátartozók magán tetszésétől függetleneknek azaz kényszer-testületeknek kell lenniök. A hatalom összpontosítása és a tekintély érvényesíthetése végett alkotmányos

tisztségekre van szükségök, amelyek csak kényszer útján lesznek elüljáróságokká és hatalmakká: míg a különös területi testületeknek főnökségük, igazgatóságuk, vezetőségük, felügyelőségek, püspökségeik sat. vannak.

Lássuk ezt a községre és államra nézve még közelebbről, A község egész tömeg gyűcélrt teljesít. E végett gyűakaratra és gyűerőre van szüksége, különösen a későbbi időben, midőn letévén főséget, az állam tagjává lett. A föld közössége a későbbi községi szervezésre mindinkább rányomja kizárólagos bélyegét. A hozzátartozók még aztán is engedelmessékednek a helyi elüljáróságnak, de nem alattvalói annak, mint az államnak, hanem egytűvé tartozó lakói, polgárai.

Ellenben a nagyobb területi összeköttetésekben, kivált a népjogilag önálló államok nem szabadulhatnak ugyan a területi mozzanattól; de rajok nézve a föld nem annyira mint lakhely, hanem mint uralmi körjő tekintetbe, és más célokra túl az egész testület érdekében szervezendő és gyakorlandó jog és gyűhatalom lép bennök előtérbe. Ahonnan az állam a községi testtel szemkőzt kitűnően jog- és hatalmi testület. Mint testület az állam minden testületek testülete, magában foglalva az egységes akaratot és központosított hatalmat, minden polgárnak és minden testületnek közös céljait, akaratit elhatározásait és hatalmi mozgásait. Az állam a többi közt arra van hivatva, hogy a testületek alakulására, fentartására és feloszlatására felügyelés, védelem, ellenőrzés és gondnokság által határozott befolyást gyakoroljon; mert ő a legtartósabb, legterjedelmesebb és leghatalmasabb nyilvános testület az összeség akaratának legösszpontosítóbb és az egységes hatalomnak legfőbb képviselője, és mert a testületek is nyilvános szellem képzeményei. Azért csak az államból indulhat ki az összeköttetések bekeblezése, elismerése, védelme, felügyelése.

Az állam ezen állása mindenesetre visszaélésre és minden testületi élet teljes felforgatására is vezethet. Mihelyt az állam összpontosító zsarnokság zsákmányává lett; legyen az akár uralkodó-ház, akár hivatalnoksereg, akár képviselőit (birtokos, nemzeti) párt: a testületek megszűntek szabadság, hivatás, népek és község védbástyái lenni. így történt, hogy az állami mindenhatóság a hivatási testületek egy részét megsemmisítette, egy részét (az iskolát, egyetemét, a protestáns egyházat) államintézetekké változtatta, a szétbonthatlan községi testületeket bureaucraticus gondnokság alá helyezte és az iparostestületeket, bár az államhatalomra nézve ártalmatlanok valának, a tőke általi feloszlatásnak tette ki, ahelyett hogy időszerű újjaalakításukról gondoskodott volna. Természetesen, testületi függetlenség elviselhetlen oly államra nézve, amely már maga sem testületek testülete, hanem csak gépezet a dynastiák korlátlan hatalma, az államszolgák, miniszterek, a választási korteskedés hullámaiból kelt képviselőit többségek számára. De amint a jelek mutatják, már nem egy államférfiút is aggaszt a gépies összpontosítás mindenható gyámkodása. Azon tény, hogy a nép 90% meg van fosztva hivatási össze-

köttetésétől, nagyon megnehezítette a kormányzást, úgyhogy magok a belátóbb államférfiak is arról gondolkodnak, hogy lehetne a hivatási testületek korszerű fölélesztése által oly alapot teremteni, amelyen a szabadság és rend kiengesztelődnének.

4) Eddigi fejtegetéseinkből kiderül, hogy a társadalmi élet minden egyes feladatának megoldásában minden, vagy majd minden szervezési alak vesz részt. Ebben jelentékeny biztosítéka rejlik a haladásnak. Míg valamely alak nem érvényesíthető, addig annál többet vállal magára egy másik; így pl. az önálló államjog bizonyos fejlettsége előtt a patriarchális alak vagy a hivatási testület (egyház, cég) szerepel politikai összeköttetésül; bizonyos mértékig a szövetkezet a testületnek s fordítva lehet helyettesítője. Ha pedig valamely alak túlélte magát, a fejlődés egy újabb fordulata alkalmasabb alakot hoz létre; és a különböző erők s indokok is szakadatlanul versenyeznek egymással a társadalmi szükségletek intézvényi kielégítésében. Így hát a szervezési alak közt kölcsönös helyettesítés uralkodik. Ámde azért nagy tévedés volna azok valamelyikét fölöslegesnek tartani. A családi, magán, egyesületi, rend-testületi, községi és politikai álatoknak egymás mellett van helyök, s mindegyiknek saját fő feladata vagyon; és a társadalmi élet teljes összehangzása, biztossága és szabadsága lényegesen az egyedi és patriarchális, a szövetkezési és testületi szervezések arányos alkalmazásán alapszik. Végre megjegyezzük, hogy ezen alakok nem pillanat alatt keletkeztek, hanem sokoldalú, részben százados millió és millió viszonyhatásoknak, vonzások- és tasztításoknak eredményei, amelyekben az egész nép és népek dolgoztak.

80. §. A társadalmi szervezkedés két alapmozzanata: a személyzet alkalmazása és javak szerzése.

A társadalmi szervek léte nem levén egyéb, mint alkrészeiknek, t. i. személyeknek és javaknak szakadatlan pótlása, változása és eltávolítása, természetes, hogy minden szervezés a személyzet alkalmazása és javszerzés körül forog. Monná az illető szerv alakja szerint vagy a családi, vagy a magán, vagy a nyilvános jog szabványai alá esik, épenúgy az alkalmazott személyzet benső cselekvésköre és a javak használása is. A személyzet jogi rendjéről és a javhasználásról már szólottunk; azért itt csak a javszerzés alakjaira és a személyzet alkalmazására leszünk figyelemmel.

A) A javszerzés módja.

Semmiféle társadalmi intézvény nem lehet el dologjavak nélkül, amelyekkel kizárólag vagyis mint tulajdonával rendelkezhetik. E tulajdon vagy: családi, vagy magán (egyedi, vagy közös) vagy nyilvános tulajdon. Hogy a maga helyén ezeknek mindegyike jogosult, az már a mű általános részében is ki volt derítve.

Mivel a társadalmi élet minden egyes eleme, szövedéke és szerve

az anyagcserélés természeti törvényének van alávetve: azért minden önálló társadalmi egységnek a maga tisztjének teljesítése végett bizonyos-nemű és mennyiségű dologjavarokra van szüksége okvetlenül. Ebből a társadalmi lélektan alapján először is az következik, hogy a külön anyagi vagyon vagy tulajdon nem csak nem törölhető el, hanem általánossá teendő; b) hogy a tulajdon a hivatási alany foglalkozásának mértéke és neme szerint rendezendő, vagyis a különböző hivatások számára nagyságot és anyagi tartalmat illetőleg különbözően mérendő ki; c) hogy kfi-ion tulajdont nem csak physical vagyis magán személyek bírhatnak, hanem általában minden lényeges társadalmi egység.

Közös vagy gyűtulajdon épenoly jogosult és nélkülözhetlen, mint az egyedi. Minden gazdasági jav kizárólag bizonyos alanyokhoz, de nem mind egyedi vagyonhoz tartozik. Roppant tömege a társadalmi vagyionállománynak külön vagyionnak tartalma, vagyontárgy, a nélkül hogy egyedi tulajdon tartalma volna; ilyen pl. a polgári és katonai államvagyion, iskolai, egyházi vagyion, tudományos egyesületek vagyona sat. Magán, vagy gyűvagyion-e valamelyik? e kérdés tévesen van föltéve, s nem is lehet rá felelni; mert különböző társadalmi tisztekre és javakra tekintve a felelet különböző lesz. A cselekvő alanyok és azon társadalmi feladatok természetét is számba kell venni, amelyekre a javak fordítandók. Csak akkor lehet meghatározni, vajjon valamely jav egyedi-e, szabad-e, azaz uratlan, vagy pedig tulajdon tárgya, s ez utósó esetben vajjon egyedi-e, vagy gyűtulajdon, továbbá az utóbbi esbetben mint állami, vagy községi, vagy egyesületi gyűtulajdon hoz-e több hasznot a társadalomnak, s e szerint a családí, magán, vagy nyilvános jog körébe tartozik-e.

Itt még azon körülmény méltó figyelemre, hogy azon sajtásagos dologi és személyi előföltételek, amelyek minden javnem használására nézve szükségesek, az illető javnem egyik-másik alakjának kialakítására mérvadó befolyást gyakorolnak. így, ami először az anyagi javakat illeti, ezek a társadalmi test növekedésével mindinkább a (gyűvagy magán) külön tulajdon körébe távoznak; mert csak kizárólag használható és korlátolt mennyiségben található. Csak oly javak, mint a levegő, világosság, víz, napmeleg, maradnak a műveltség minden fokán szabad javak. Fordítva áll a dolog az eszményi javakra nézve. Ezek mindinkább szabad javakká lesznek.

Ami továbbá a külön tulajdon két alakját, az egyedi vagy a gyűtulajdont illeti, a jelvényes vagy eszményi javak használására nézve azok természeténél fogva a gyübirtoklás a legokszerűbb. Ez meg is van a legnagyobb terjedelemben, pl. a könyvtárak, képcsarnokok, gyűjtemények, múzeumok sat. használásában.

Az anyagi javakat illetőleg először azok műtani rendeltetése veendő számba, vajjon termelési eszközök-e, vagy személyes fentartás eszközei. Az utóbbi esbetben csak magán és családí javak lehet-

nek, mint: a tápszerek és több védeszköz, amelyeket t. i. csak egyedileg, vagy családirag lehet elfogyasztani. De a védeszközök némelyike gyűbirtok is lehet; ilyen a családí lak, fűtés, a község egészségí rendőrsege, a műhelyek sat.; a ruha azonban már egyedi. A gyermeknevelés, társalkodás, művelődés anyagi és jelvényes javai is részben a család gyűvagyonát teszik. Az utak, az igazságszolgálat és rendőség sat. intézvényei, általában oly védeszközök, amelyek az egész nép területi és hatalmi fentartását illetik s így az összeség személyi és dologi ereje és tekintélye által tarthatók fel csak, természeteknél fogva a gyűhatalom nyilvános képviselőinek gyűtulajdonát teszik, első sorban az államét és községét.

Mindez egyszerűen magoknak a javaknak társadalmi-lélektani természetéből folyik. Azért maga a józan szocializmus sem törli el az egyedi és családí vagyonát, hanem csak azt akarja, hogy egyesült munka termelési eszközei ne egyedi, hanem gyűtulajdonát azaz nyilvános tőkét képezzenek. Míg a munka szintén egyedi vala: e kérdésnek nem volt értelme, s csak azóta vetődött föl, ahogy a nagytermelés sok magán termelést megsemmisített, a nép tömegére nézve a magán vagyonát lehetlenné tette, a napszámosokat társadalmi munkatestül egyesek kezébe adta, a munkásoknak öröktől fogva megalapított házi vagyonát elnyomorította, amióta a magán munka gyűmunkává lett. Csak azóta támadt a kérdés, vajjon a munka magán szolgálat, vagy hivatási munka legyen-e. — E kérdést azonban másutt tárgyaljuk; itt csak a tulajdon valamennyi nevezett alakjának társadalmi-lélektani viszonylagos jogosultságát és a társadalmi s egyedi önfentartás tekintetéből való szükségességét akartuk kideríteni. Magán vagyonát magán életében használja az egyes szabadon, de azért az egésznek érdekében; azon társadalmi összeköttetések gyűvagyonára nézve pedig, amelyekhez tartozik, nem egyedi önállósággal, hanem mint egy közület tagja a hivatási testület alkotmányos joga szerint fog viselkedni.

B) A személyek alkalmazása.

Miután a társadalmi szervezés gazdasági oldalával készen vagyunk s minden egyes intézvény háztartását biztosítottunk tételezzük föl, (mert hiszen a társadalmi intézet személyzetének fentartása biztos jövedelmet és vagyonát tételez föl!) most az egyes intézvények hivatási személyzetének alkalmazásáról kell szólnunk. Ezen alkalmazásban először az alkalmazandók személyes tulajdonságai, másodsor a minden tekintetben derék személyzet alkalmazásának és választásának cselekvénye jönnek tekintetbe. Ami

1) a személyes tulajdonságokat illeti, ezek testiek és lelkiek. Csak testileg derék egyének házasságából származik derék új nemzedék; csak ilyenek képesek társadalmi kötelességeiket teljesíteni. A test rendes táplálékonyasága minden műtani erőnek és éles érzéklésnek

alapja levén, közvetve minden hivatásra nagy fontossággal bír. Minden személy alkalmazásnál többé-kevésbé az izomerőre és éles érzékre is kell tekinteni. Gyöngéérzékű egyének minden társadalmi hivatásra, izomgyöngék minden gépies nyilvános és magán munkára csak korlátozottan alkalmasak. — Minél magasabb a polgárosodás: annál kevesebb testi erő elégséges valamely munkára; mert azt a szellem pótolja; így pl. a gépész egy ujjnyomással óriási erőt képes kifejteni. Amiből könnyű belátni, hogy az alkalmazásban a szellemi tulajdonságok a legfontosabbak. Azért ezeknek megvizsgálása kiváló figyelmet érdemel.

A testi és szellemi hivatási tulajdonságok kipuhatólása vizsgálat által történik, vagy közvetlenül, vagy közvetve. De itt tapintatosan kell eljárni, nehogy kelleténél többet, vagy kevesebbet állapítsunk meg a vizsgálatból. Erkölcsi tulajdonságok nem lehetnek vizsgálat tárgya. Az erkölcsi vizsgálat állandó közegei szörnyű visszaélés veszedelmének vannak kitéve; az állami, egyházi, iskolai sat. szolgálatban levők erkölcsi viseletéről titokban kiállított bizonyítványok könnyen vesztes feladési eszközé fájulnak. A nyilvánosságban, a szónokszék- és a sajtóban jelentékeny eszköze lehetne a társadalomnak az erkölcsi tulajdonságok megítélésére; de az athenei piac álbölcselete és a mai sajtó iszonyú romlottsága — a hallgatás-, dicsérés-, rágalmasdíj hármass alakjában — mutatják, mily visszaélést lehet ezen a téren is üzni.

Amely hivatásra az erkölcsnek még lényegesebb befolyása van, mint az értelmi képességnek, ott bizonyos esetekben a bizalomra legméltóbbak választása könnyebben találja el a valót, mint a kinevezés; de a tisztársak ajánlására támaszkodó kinevezés is jobb a bürocraticusnál. A vallás, tudomány és művészet legszemélyesebb feladatainak szolgálatára nézve a hivatott egyének önkényes vállalkozása a legcél szerűbb. A szabadság itt többet tesz, mint minden vizsgálat, erkölcsi rendőrség, hírlapi kritika, csinált közvélemény sat. De hogy a vizsgálaton kívül a helyes kritika és igazi nyilvános vélemény számos közegének és formájának szabad vizsgálása is illetékes, azt már kiderítettük másutt.

De a hivatásképeség nem csak személyes vizsgálat útján a nyilvános, hanem külső ismérvekből tárgyilag is puhatolható; részint nemleges, részint igenleges. A megbecstelenítő vétség miatti büntetés, a hamis bukás, becstelen keresetmód sat. kizárják az illetőt a hivatási személyzetből. Fájdalom, a liberális korszakban a törvényszerű becsületesség nagyon elégtelen bélyege az erkölcsi hivatásképesültségnek! A legnagyobb ámitók is könnyen átbújnak a törvényszerűség hálójának tágas likain. — A nem és kor is lehet kizárási ok, sőt a mai társadalomban a család, az osztály, nemzetiség és faj is, még ott is, ahol pl. a nemzetiségi kiváltságot alkotmányi paragrafusokban nagy hangon elítélik.

A képesültség igenleges jegyei közt a birtok mindig a legnagyobb szerepet vitte; ma pedig szélsőségig fejlett ki uralma, úgy-

hogy úgyszólván minden a birtoktól függ. A tőke nélküli munkás lehet vállalat vezetője, de a népgazdaság fő állásai a tőkéhez csatolják. Azért a tőke liberális urai, akik az örökös hivatalok, a születési aristocratia és a királyság személyes jogai ellen lármáznak, észrevehetnék, hogy éppen ők a legszelebb és legfontosabb hivatás, a szoroséreményű népgazdaság terén korlátlan alkalmazási jog birtokában levő örökös uraságok, pénzaristocraták, pénzkirályok örökösödési joggal.

Községi és állami hivatásokra való képesítettségnek is szolgál jegyüül a vagyon. Ennek fő alakja a census. A census nem csak hivatalra és képviselőségre való választással, hanem hivatalnak virilis gyakorlatásával is lehet összekötve. Mint választási census cselekvő és szenvedő, azaz választásnak és választhatóságnak föltétele. Aki a censusról a különféle hivatási állások egészen különböző természetére való tekintet nélkül beszél, vagy a nélkül, hogy legalább a cselekvő- és szenvedő-censust is számba venné, az könnyen levegőbe beszélhet.

A census megalapításának módja kétféle, amint vagy egyenest a birtokhoz, vagy közvetve az egyenes adóhoz köttetik a jogosultság.

A mostani európai adócensus oly ábrázatot is mutat, mintha a személyes képesültségnek megítélésére szolgáló külső jegy volna, tulajdonkép pedig az a célja, hogy a vagyontalanok és kevésbé birok befolyását kizárja, vagy legalább gyöngítse. Vagyon és adóképesség nagyon is oly esélyeken nyugszik, amelyeknek a személyes tulajdonságokhoz semmi közük. Vagy nem tapasztaljuk, hogy a legtöbb választási otrombaságot és törvényteleniséget éppen a legtöbb adót fizetők követik el? A census csakis a birtokososztály külön érdekeit szolgálja, s mivel az egyoldalú osztályuralom a maga további következményeiben fölülte forradalmi, még a nyilvános élet conservatív fejlődését sem biztosítja; az a kevés tízezer, aki Lajos Fülöp alatt Franciaország p a y s l e g a l-jait képezte, az 1848-diki forradalmat mint osztályuralma ellentétét idézte elé.

Sokszorta igazságosabb és okszerűbb dolog személyes hivatási kellekekhez kapcsolni a választást, választhatóságot és alkalmazást, természetesen nem atomisticus, hanem hivatási testületekből álló társadalomban. Ugyanis itt a politikai testületeknek szilárd alapjuk van; a legfőbb népképviselő az, aminek lennie kell, valamennyi testületnek, néprétegnek, az élet minden oldalának képviselője; a képviselők és a választók, a hivatalnokok és megbízóik tudják, kinek felelősek, s valóban felelősek is, nem pusztán látszatva, mint a mai liberalismusban. Akkor aztán a választási és hivatal viselési minősítvény a hivatási tapasztalással és felelősséggel egyetemben az alulról kiinduló bizalom által biztosítva van; s fordítva az így alkalmazott közegek képesek magokat mint tekintélyek fölülről lefelé érvényesíteni, az alul uralkodó üzelmeknek, fejtelenségnek felügyelési, ellenőrzési, megerősítési és eltávolítása rendeleteikkel elejét venni. De az elemekre oszlott mai társadalom sem censusával cél-

szerű választásokat nem eszközölhet, sem a választási jogosultságnak pusztán állampolgársági tulajdonsághoz való kötése által a szervezetlen néptömegek választási visszaéléseit korlátok között tartani nem képes. Az alanyi tetszésnek mennyi mindenféle eszköz áll itt rendelkezésére, szomorúan látjuk. Ennek szükségképi következménye az osztályharc a maga forradalmaival és visszahatásaival.

2) Ami a derék személyzet alkalmazási és választási cselekvényét illeti, álljanak itt a következők.

Az alkalmazás eljárása: részint öröklés, részint kinevezés, egy harmadik általi alkalmazás és választás, részint sorsolás.

a) Az öröklés vagy születés csak a polgárosodás kezdetén, a patriarchális korszakban határozza meg a hivatási állást; de a családi életen belüli állásra nézve mindenha mérvadó marad az. Az öröklés két jelentékeny esetéről, az örökös monarchiáról és a tőke uralmáról, már szóltunk.

b) A tárgyilag minősített személyek lisztáiból való kisorsolás nem vethető el föltétlenül. Socialisticus társadalomban nemigen lesz rá szükség; de a maiban nemegyszer indokolva van, ha néha mint szükséges rossz is. Igaz, hogy a születés és szabad választás helyére véletlenség lép; de bizonyos esetekben mégis kisorsolás által lehet legcélzerűbben eszközölni a kilépést valamely hivatási állásból, vagy a belépést abba. így, ahol pártszellemtől vagy corruptiótól félhetni, a kisorsolás viszonylag legjobb alkalmazásmód lehet. Azért a szabad államokban mindinkább nagyobb tért foglal el a byrák kisorsolása, s helyesen! Mert ha egy párt sem tudja, melyiknek felei fogják az illető esetet eldönteni, kölcsönös méltányosság s igazság várható mindnyájától minden döntvényben. A pártkormányzásban mindenesetre biztosabb ezen eljárás, mint a tanácselnökök kinevezései, főleg a politikai vétségekre nézve. Ugyanez áll az osztály- és nemzeti szellemre nézve is. Ennek ellentéteessége esetében a sorsolás az ellentétesek lisztájából a legkiengesztelőbben működő közeget fogja összehozni, föltevén, hogy a liszták igazságosan, legpártatlanabban állítvák össze. — A különböző nézetek képviselőinek kiegyenlítő keverésére, pl. parlamenti osztályelőtanácskozásokra is alkalmas a kisorsolás, nemkülönben a vizsgálóbizottságok összeállítására, úgy a mai újoncozási eljárásra és általában oly esetekre, amelyekben csak egy részét veszik igénybe a kötelezetteknek.

c) Egy harmadik módja az alkalmazásnak a személyek értékének becslésén alapuló kinevezés és választás.

Ez kényszer útján is történhetik ugyan, de csak igen kicsi részben; mert ellenkezik a szabadsággal, amely nem utasíthat ugyan vissza minden társadalmi hivatást, de hogy a természetéhez illőt választhassa, abban rejlik okos szabadsága, függetlensége. A mai katonakötelezettségben, amelynek a társadalom védelme érdekében valamennyi harcképes

tag akaratát egyesíteni és gépies hatalommá szervezni feladata, a kötelezettek kényszerített összeírása nem ellenkezik a szabadsággal, hahogy az nem hódítási, hanem védelmi célból történik. Természetes, hogy socialisticus államrendszerben nem lesz szükség ily katonaságra; mert valamint ma London 4 millió lakosa, úgy országok lakosai is anyagi fegyver nélkül intézhetik majd el pörös ügyeiket.

A tudatos egyedi kiválasztás általi szabad alkalmazásnak három alakja van: vagy egy fensőbb hivatási közeg általi kinevezés (ál-lamfő, miniszter, püspök, tanhatóság sat.), vagy a hivatási személyzet választása, vagy azon népkör választása általi alkalmazás, amelynek érdekét a kérdéses állás szolgálja. Ez utósó mód aztán vagy egyenesen, vagy közvetve, sőt más módokkal összekapcsoltan is intézhető. Minden egyfejú szervezetben a kinevezés a túlnyomó alkalmazásmód; bár az így kinevezett hivatalnokoknak talán nincs meg az annyira becses népszerű tekintélyök. Elmaradhatlan a kinevezés a végrehajtó-hatalomnál: míg a tanácskozó- és képviselő-közégek célszerűen, sőt szükségképen többnyire azon körök választásából kelnek ki, amelyeknek tapasztalatát és érdekét számba kell venni. Természetes, hogy ezen választásoknak a közbizalom egyik alapkellékét teszi; úgyszólván egészen absolutisticus kormány sokkal jobb, mint oly népképviselet, amely nem a tagolt népet, hanem annak valamely osztályát képviseli. Színleges népképviseletről semmi erőt sem meríthet a kormány. Már csak ezen társadalmi-lélektani szempontból is ellene kell lennünk valamely alkalmazásmód föltétlen érvényesítésének. A hivatási személyzet általi választás vagy meghívás, befogadás, kiegészítés önként érhető természetes eljárásnak látszik ott, ahol valamely műveit társaság kiszélesítendő, a műtani és tudományos intézeteknél, amelyek személyzeti szükségüket, tisztviselőik, tagjaik, vagy a meghívandók képességét magok ítélik meg legilletékesebben s más hasonló esetekben. De oly testületek, amelyek egyoldalú osztályképviselők, értelmes egyénnel fogják talán magokat kiegészíteni, de sohasem egészen igazságos és pártatlan módon. A tudományos és tanintézetekre nem kizárólag fogjuk a kinevezést alkalmazni, hanem szakférfiak valamelyes választási ajánlásával hozzuk összekötésbe. — A tulajdonképi választás a democraticus szervezeteknek az alkalmazásmódja; mert a nép fõnségének elvét a hivatalokra vonatkozólag, legalább közvetve, érvényre emeli; de az ily szervezeteken kívül is alkalmas az olyan személyzet megválasztására, amely a tekintélyek szellemi viszonyát a tömegek belátásával, érzése- és hajlamával helyreállítani van hivatva, pl. a képviselő- és ellenõrzõ-testületek megválasztásában. A monarchicus államokban, a községekben, magában az egyházban is találkozunk vele.

Sokat vitatkoztak és vitatkoznak még manap is arról, hogy melyik alkalmazásmód előnyösebb. Már eddigi fejtegetéseink is eléggé mutatják, hogy az így fölvetett kérdésre felelni nem is lehet; mivelhogy eddig

nem bírunk oly igazi társadalmi-életteni észleletekkel, amelyekből mindennemű alkalmazásra egyetemes szabályt vonhatnánk, mindössze is a politikai-községi személyzet alkalmazására nézve történtek vizsgálatok, de ezek is többnyire előítéletes, egyoldalú álláspontokból. Az alkalmazás értékének meghatározásában csak azon elv lehet kellő kiindulási pont, hogy a lehető legjobb személyzetet nyerhessük általa. Természetes, hogy ezen elv kizár minden oly alkalmazásmódot, amely az alkalmazandónak derékségét számba nem veszi, ellenmond minden föltétlen elméletnek az alkalmazásmódban s csak azt követeli egyetemen, hogy minden arravaló személy szabadon vállalkozhassék bármely tisztségre, és a választás a legderékabbra essék. Az örökös monarchiákban képviselői választással találkozunk hivatalnokkinevezés és kormányöröklés mellett; az aristocratiában kinevezéssel a választás mellett, a democratiában parlamenti testületek általi kinevezéssel népválasztás mellett. Egyik sem föltétlenül jó, vagy föltétlenül rossz, hanem jó, vagy rossz azon mértékben, amint jó, vagy rossz személyzetet hoz létre. Épen ezért v e g y e s alkalmazás mód is lehet helyén, amely több alkalmazásmód jó tulajdonságait egyesítheti, a rosszakat elkerülheti, vagy legalább gyöngítheti, A döntő- és végrehajtó-hivatásoknak vagyis mindennemű hivataloknak a szélesebb választás ad legjobb személyzetet. Társasköri és községi elöljárók és hivatalnokok alkalmazásában többnyire választás van helyén. Kevésbé alkalmas az más, nevezetesen állami hivatalnok betöltésére. A bíró, akinek per excellentiam függetlennek kell lennie a választóktól, nem eshetik választás alá, valamint a politikai közigazgatás állomásai sem, amelyek szükségképen a felelős kormánynak rendelvek alája. „Csakhogy a bírónak nem csak a néptől, hanem a kormánnytól is függetlennek kell lennie. De az áthelyezés, mellőzés, előléptetés a bírakat is függésben tartja a kormánnytól, ami sokszor veszedelmes befolyást ad ennek az igazságszolgáltatásra.” (Maurus, Die moderne Besteuerung. 1870. 22. 1.) Sajnos, ez is olyan baj, amelyen a liberalismus nem bír segíteni. Mivel a néptömegek nem képesek megítélni a hivatást és az alkalmazandónak képességét, vagy eltekintenek attól: azért az iskolai és egyházi hivatalok betöltésére kevésbé alkalmasak. Az egyoldalú kinevezésjogot oly tereken, amelyeknek természete ellenkezik a választással, különfélekép mérsékelni, módosítani lehet.

A választás egyéb módozatait mellőzve még csak azt az általános megjegyzést tesszük, hogy csak ott, ahol a társadalmi szervezetnek egész épülete az élet és hivatás minden körének szilárd és korszerű tagoltságát mutatja, csak ott képes egy különfélekép egybevetett választási és kinevezési eljárás a hivataloknak tekintélyt, igazságosságot, bizalmat, népszerűséget, belátást és a hivatalnokok felelősségét biztosítani. Ahol ez hiányzik, vagy tévesen, hamisan és korszerűtlenül van intézve: ott egyik választórendszernek sem lehet kellő sikere. Igen finom, elfogulatlan megfontolást igényel a hivatások betöltése; de amitől az adott körülmények

közt a lehető legcélszerűbb eljárás függ, az a fönebb említett fő elvhez való őszinte ragaszkodás.

81. §. A társadalmi szerveknek összetevése az alapszövedékekből.

I.

A társadalmi szervek megtelepedése és védintézményeik szervezése.

A társadalmi szervképzés különböző szövedékeknek társadalmi feladatok teljesítésére alkalmas eszközzé való összetevése. Minden szervben ugyanazon alapszövedékek fordulnak elő, de különféle alakban, mennyiség- és helyzetben, ami a különböző társadalmi szerveknek bonc- és élet-tani. különbségét okozza. A szervezés majd egyik, majd másik szövedéki alapalkrészszel kezdődik, és a kérdéses szerv alakja és rendeltetése szerint túlnyomóan a családi, vagy a magán, vagy a nyilvános jog alapján történik az összetevés.

1) A társadalmi test, amely a szervetlen és szerves természet szü-
löttje, helyileg mindig a földhöz s annak terményeihez és erőihöz ma-
rad kötve. A megtelepedés tehát minden társadalmi szervezésnek
szükségét és alkatrészét teszi és abból áll, hogy a földfölület valamely
használható részét a társadalmi test bizonyos részei számára elfoglalják,
épületekkel és ingóságokkal fölszerelik. Ha a vándornép megszünteti köl-
tözködését: megtelepedése el van döntve. De egyes egyedek, csa-
ládok, szövedékek és szervek későbbben is változtatják helyeiket kivándor-
lás, átköltözés, irtás és gyarmatosítás által. A megtelepedés a legkülön-
bözőbb szervek közreműködésével történik. Az első teendő az államot és
a községeket illeti; a határszabályozás, az ország felosz-
tása, a középítkezés, nevezetesen az út- és közlekedési
építkezés, a nyilvános megtelepedési és építkezési jog
megállapítása által, azok gondjai közé tartozik. Csak ezen nyil-
vános jegecedésre következhetik célszerűen a magán megtelepedés.

A megtelepedés tárgyának a különböző társadalmi szervekre nézve
különböző jelentősége van. Más részét veszi igénybe az anyagváltoz-
tatás, mást a család, a társalkodás, a nevelés, tanítás, egyház, tudomány,
művészet stb. Ez a hely és az intézmények természetétől, és nem azok
szervezőinek tetszésétől függ. A földtalaj minősége, éghajlat, folyamvidék,
természeti közlekedési utak stb. nagy különbséget tesznek itt. Valamint
a helyválasztás az első megtelepedésre, úgy az elsőnek alkotásai a
későbbi megtelepedésekre nagy befolyással vannak. A befejezett megte-
lepedés városok, városrészek, utcák, községek, udvarok,
földjavítások, utak rendszereként tűnik föl.

Egyes szervek megtelepedése részint az egész országra kiterjesztett
hálózathoz hasonló, pl. az állami, a nyilvános közlekedési intézményeket

illetőleg; részint szét van szórva azaz egy, vagy kevés pontra szorítva, a nélkül, hogy az egyes intézvények közvetlen összeköttetésben volnának. Most az őstermelésnek és a legtöbb iparágak kereskedés által összekötött sok elágazása van; de a népgazdaság socialisticus szervezésével egy összefüggő megtelepedési rendszert fognak azok alkotni.

A lakás szilárd, vagy átmeneti, tartós, vagy ideiglenes, folytonos, vagy megszakasztott, amint t. i. a műveltség felsőbb, vagy alsóbb. A felsőbb műveltségben a népnek csak kis része hullámozik még; de a socialisticus társadalmi rendszer már természeténél fogva hullámzással jár; mert egy helyen ez, más helyen az a hivatás a személyzet szaporítását, vagy kevesbítését igényli.

A megtelepedés és lakás szükségletét csak atomisticus társaságban kell magán tulajdon útján kielégíteni; józan socialismus csak hivatási, vagy bérlakásokat ismer. A család lakása ma nagyon elszakadt hivatása helyiségétől; sőt sok állandó intézvénynek sincs saját helyisége. A tőke valamint mindent, úgy a megtelepedés és lakás ügyét is zsákmányolása tárgyává tette; tehette pedig azért, minthogy az a szerves fentartás mellett a legsürgősebb szükséglet, amely tehát jó zsákmányolási eszközül szolgál.

2) A védelem nemleges intézkedés a társadalmat érhető ártalmas természeti és társadalmi befolyások ellen. Eszközei részben már a megtelepedésben vannak adva; mert minden épület a személyzetnek s az illető intézet anyagának s eszközeinek védelmére is szolgál egyszersmint; de nem mindenik védezköz van a megtelepedéssel és lakással összekötve. Védintézkedés mind az anyagi, mind a szellemi intézvényekre nézve szükséges. Nem nehéz dolog azt a társadalmi élet minden terén fölismerni, még a legeszményiebb szépművészeti és vallási közületben is, pl. a színházak, templomok, zenetermek s egyéb helyiségek biztonságának ellenőrzésében. Ide tartoznak a veszélyes személyek ellen védő fogó- és javítóházak és a tébolydák; a személyt és vagyont szállító eszközök, a rakományok sat. De a védszövedékek, valamint a szerves testben, úgy a társadalmi testben sem alkotnak egyetlen egy összefüggő rendszert; hanem a veszély helye és neme szerint külön intézkedést tesznek szükségessé, egyes jav megtartásától a határ őrzéséig.

Egy részét a védezközöknek maga a társadalmi intézvény adja magának, a másikat az államtól és a községtől kapja; ilyen az építészeti, a tűz-, mező- és erdővédelem, nyilvános óvóépítések, egészségügyi, erkölcsi rendőrség sat. Egyik népnek több, másoknak kevesebb erejébe kerül a természeti és társadalmi veszélyek elleni védekezés. Hogy a társadalomnak socialisticus átalakításával a legtöbb óv- és védintézkedés, amelyet épen a tőkeuralom teszi szükségessé, fölöslegessé válik, könnyű belátni. Természetes, hogy ez a természeti károk ellenében csak bizonyos fokig lehetséges; bár okszerű közös termelés az elemi károkat is kevesbítheti és gyöngítheti. Máskép

áll a dolog azon veszélyekre és csapásokra nézve, amelyekkel személyes belső és külső ellenség fenyegeti a társadalmi testet.

A népek velején rágódó mai katonai szervezetnek bizonyára nem a népek ellenségeskedésében, hanem a katonai védintézkedések szellemében rejlik oka. Mivel a hadviselés szervezése nyilvános, vagy burkolt katonai absolutismusra van bízva: ez fő oka ama mindennemű romlással járó, a polgárosodás, szabadság és jóllét összes érdekeit fenyegető végtelen költsézésnek, amelynek terhe alatt a népek immár összeroskadnak. „Ahelyett, hogy a hadügy a népek művelődésének haladásával mindinkább szállana, a bizalmatlankodás, háborútól való félelem, amelyben az állandóseregek Európa népeit tartják, nagyobb és nagyobb mérveket ölt magára és elviselhetlenné lesz.” (Maurus, Über die Freiheit in der Volkswirtschaft. 1873. 157. 1.) Ahelyett, hogy vedül szolgálna, ömaga saját kebelén növeszti nagyra a veszélyeket. Egészen fordított, természetellenes állapot!

Ha a hadseregről a rendőrség és igazságszolgáltatás védintézkedéseire, valamint általában a magán védeszközökre fordítjuk figyelmünket: lehetlen tagadni, hogy e tekintetben is igen tökéletlen a társadalom. Igen sok rendőri, igazságszolgáltatási, fegyintézeti, magánellenőrzési holt költség önmagától szünnék meg, ha sikerülne a gazdagságnak és szegénységnek mindennemű cinkosságot ápoló végleteit, a tőke és a munkabér állandó harcát, a szélhámosságot, lopást, a naplopó bőséget, az erkölcsi romlást megszüntetni. A jelen társadalom rohamos felozslása és rothadása reményt nyújt arra, hogy a jobbra-fordulás, ha nem is gyökeresen, előbbutóbb bekövetkezik. Akkor aztán a mindennapi benső polgárháború természetlen holt költségei, ha nem szünnének is meg egészen, legalább jelentékenyen apadnának; mert a javított intézkedések legtöbb biztosítékot nyújtanának erkölcsi kihágások ellen. Akkor a katonaság mai szervezete amelyet a mindnyájának mindnyája elleni harca tesz szükségessé, fölösleges lenne; mert megszünnének létezésének fő okai, nevezetesen: a társadalom benső felozslása, amelynek az kóros terménye, továbbá a támadó gépies összpontosítás és az igazságtalan osztályuralom, amelynek a gyontalanok elleni biztosítása szintén egyik feladata a katonaságnak. A népgazdaság igazságos megváltoztatása, az erkölcsös és vallásos élet előmozdításával és az iskola s tudomány megtisztításával, bizonyára kilenczted részét lenne képes meggazdálkodni a végtelen csavaron emelkedő óriási természetlen védköltségeknek. Egy értelmileg, erkölcsileg és vallásilag műveltebb középosztály megteremtése a társadalmi testnek a szélső gazdagság és szegénység kísértetei elleni erkölcsi megóvását is hasonlíthatlanul megkönnyítené; míg a mai társadalmi szervezet megmaradásával a holt védköltségek s ezekkel a mindennemű csapások évről-évre csak fokozódni fognak, úgyhogy végre teljes felbomlásnak kell bekövetkeznie.

II.

A háztartás szervezése.

Valamint a testi szervek edényeik hálózata által az egész szöveteket táplálják, midőn t. i. a fő üterek minden egyes szervnek szakadatlan pótlékot nyújtanak a közös vérfolyamból: úgy a társadalmi test szerveinek is szakadatlanul háztartási pótlékre van szükségök; mert mindegyik intézvény valamennyi szövetéke az örökös anyagcserélés törvényének van alávetve. Minden eszköz, minden intézvény elkopik, fölemésződik s így folytonos megújhódást igényel. B megújhódást a háztartás eszközli, az által, hogy az intézvény anyagi és szellemi szükségleteinek kielégítésére szükséges j ö v e d e l m i illetéket a javforgás egyetemes tápforrásából rendszeren kiveszi, az intézvény valamennyi szövetékretegei közt felosztja és tisztí elfogyasztása után a felhasznált anyagot ismét kikülöníti. És ezen háztartási ellátás a társadalmi anyagcserélés szerveit, az úgynevezett termelő-üzleteket is szintűgy illeti, mint a szerves testben az emésztés szerveit; mert nem csak összes munkásainak családi fentartását kell biztosítaniok, hanem a felhasznált anyagot, a javtermelés és forgás állandó és folyó eszközeit is felhasználásuk és fogyasztásuk arányában rendszeren pótolniok, sőt az úgynevezett t e r m é k e t l e n intézvények háztartásáról is gondoskodniuk.

Ezen háztartási szervezés a gazdaságilag végrehajtandó szöve-
d é k t á p l á l á s n a k minden oldalára kiterjed.

Legelső oldal itt: a j ö v e d e l e m biztosítása. Ezen jövedelem vagy közvetlen, vagy közvetett. A mai társadalmi viszonyok közt csak a termelő-szervek személyzetének és vagyonának van közvetlen anyagpótlása, még pedig a vállalat négy része szerint: a felhasznált termelési eszközök, a tőke-befektetés, a bér, kamat és vállalkozási nyereség alakában. A k ö z v e t e t t jövedelem a szoros érteményben vett népgazdaság körén kívüli úgynevezett t e r m é k e t l e n hivatások testületeit illeti, amelyek a termelő-hivatáskörök magán kereseti jövedelméből húzzák illetékeket. Ez különféle módon, részint szabályszerűen, részint szabálytalanul történik. A szabályszerű ismét több utat követ, nevezetesen: állami adóztatást, kölcsönt és hitelt, magánosok önkényes adományozását, segélyt, alapítást sat. — Szabálytalan jövedelem, kizsákmányolás: szélhámosságnak, lopás-, rablás-, corruptiónak, csalásnak sat. a következménye. Mindezen nemeit a szabályos és szabálytalan jövedelmezésnek feltaláljuk a gazdálkodáson kívüli különböző társadalmi működésekben.

Sokféle az út, amely a különböző társadalmi intézvények háztartásának megállapításához vezet. Ilyen, először, a t ő k é s s z e r v e z é s vagyis a tőke vállalkozási hatalma, amelyet részünkről elítélünk. Ilyen, másodsor, a kölcsönön, hitelen alapuló szervezése a háztartásnak, amelyet szintén elvetünk, mint amely a népgazdaság socialis-

ticus szervezésében nem is gondolható, mint azt annak helyén igazolni fogjuk. Egyébiránt a mai társadalomnak is a kölcsön és a hitel egyik legnagyobb átka; mert épen ez az egyik legiszonyúbb eszköz kevesek kezében, amelylyel a nagy többséget kiszivatyúzzák, elnyomják, földek és házak bérlete, államoknak és magánosoknak adott pénzkölcsönök, vagy épen azoknak tervszerű uzsorás behálózása által a nemzeti jövedelem oroszlán-részét magokhoz ragadják és minden fölött uralkodó hatalommá lesznek. — A háztartás megállapításának harmadik útja az adóztatás. Ez csak a testületekre és a bekeblezetlen egyesületekre vonatkozik. Itt csak érintjük az adóztatást, az állam életének rajzolásában tüzetesen fogjuk méltatni, és csak az adóztatás azon nemét kívánjuk jelezni, amely a nyilvános intézetek számára jövedelmet szolgáltat. Ez az adóztatás a communismus erős bélyegét viseli magán. Azt is kell már itt jeleznünk, amit Maurus Henrik (*Die moderne Besteuerung*. 1870. 265-6. 1.) mond, hogy t. i. „amíg a kormányok és népképviseltek azon téves nézetnek hódolnak, hogy az állandó hadseregek szükségesek, sőt hogy az állam hatalma és tekintélye azok szaporítását kívánja, addig adóleszállításra gondolni sem lehet.” Egy negyedik alakja a folyó jövedelemnek az ajándékozás, jótékonyág, alapítás. Sokoldalú önkénytes adakozásból alapított intézvények létesülnek, még pedig alapítványok, ha magánosok, vagy családok, alapok, ha nyilvános testületek (állam, község) alapították és tartják fen azokat. Ezek önálló alanyoknak tekintendők, amelyeknek az alapítók csak célját jelelik ki, annak végrehajtását pedig egyedi, vagy testületi igazgatásra bízzák. Ennélfogva az alapokat és alapítványokat senki sem vonhatja el céljoktól, még az áll. Másképp áll a dolog a személyi testületekkel. Ezekben mindenki adóz időközönként az alapításra, de az igazgatásban is részt vesz, és a cél sem változhatlan.

A jövedelmezés ezen nemei, egyenkint, vagy összesen, minden egyes társadalmi intézetnek jövedelmét, háztartását eszközlik.

Ha a népjövedelmet egészen veszszük; a jövedelem felosztásának az lenne eszménye, ha minden igazi életszükségletnek megfelelő társadalmi szerv s ennek mindenik szövődéke és a szövődéknek mindenik alkatrésze pontosan azon munkamennyiség és munkanem szerintkapná jövedelmét, amennyit és aminőt tőle a társadalom és azon hivatási intézvény követel, amelyhez tartozik. Akkor a társadalmi testben a szerves test háztartásának mására ismernénk. Itt a vér egy táp folyama a legrövidebb időközökben valamennyi szövődéken és szerven átsiet, s a legkisebb alany is megkapja az őt neménél és munkájánál fogra megillető táprészt. A kimerült részhez aránylag több vér tódul. A társadalmi test háztartási kérdeménye azonban távúiról sincs még így megoldva. Hogy ez sikerülhessen, két fő föltételnek kell előbb teljesülnie; az első az, hogy valamennyi társadalmi szerv jövedelme oly nagy legyen, amelyet a társadalom fogyasztása igényel; másodsor, hogy

az így kimért jövedelemből mindegyik szerv és elem oly alakban kaphassa meg a maga részét, aminő hivatásának megfelel. A mai népgazdaság dicsérői mondják is, hogy abban megvan a két föltétel; az első az, hogy a jövedelmet a munkaeredmény határozza meg; a második a pénz, amelylyel mindenféle jav kicserélhető. De hogy ez csak szemfényvesztés, azt az anyagváltoztatás fejezetében tisztán fogjuk látni. Vagy talán tagadhatni, hogy gyakran a legsürgősebb intézvények is minden háztartás nélkül szükölködnek? Tagadhatni-e, hogy azok, akik semmi szolgálatot nem tesznek a társadalomnak, sőt akik annak romlását eszközük, óriási jövedelmet húznak? Hány terméketlen, sőt romboló haszonhajhász nem húz legnagyobb jövedelmet oly munkából, amelyre a társadalomnak nincs szüksége, mitöbb, amelyet nem akar, hanem utál?! Továbbá, a bér és nyereség koránt sincs a munkához, a hivatási szükséglethez mérve, hanem az áru- és munkapiacnak önérdék vezette árhullámzásától függ. Épen így áll a dolog az eszményi munka közvetett jövedelmére nézve is. Csoválhatni-e, ha a socialismus a legerősebb támadásokat intézi az uralkodó jövedelmi felosztás ellen? De hát sikerül-e neki magának is e nehéz kérdést megoldani? Igenis, sikerülni fog, bár az eszményt természetesen az sem érheti el; de bizonyos, hogy a lehető legjobb arányt fogja felállíthatni.

Egyéb feladatai a háztartás szervezésének: a szükségesek beszerzése, végső elkészítése a használásra, fogyasztásuknak gazdasági rendezése, a felhasznált anyagok eltávolítása.

Ami a beszerzést illeti, az intézetek a szükséges személyzetnek és javaknak csak egy részét kapják az alapítványból és jövedelemből oly alakban, aminőt azok tisztai feladata igényel. Természetben már csak a következő esetekben találkozunk háztartási beszerzéssel, u. m. a jótékonykorság körében élelmezés és ruházat alakjában, továbbá gyűtemények adományzásában, a hadviselési illetékek kivetésében, a gazdasági és kisipar körében az üzlet háztartására szükséges tárgyaknak közvetlen beszerzésében. Magasabb polgárosultságban a jövedelem többnyire pénzből áll, s így a háztartáshoz szükséges dolgoknak pénz általi beszerzése szabályt képez. Ezen beszerzés vagy a nyilvános hatalom alkalmazásával kisajátítás útján kártérítés mellett történik, vagy áruvevés által. A családok háztartási beszerzéséről csak kivételesen gongoskodnak az intézetek, az által, hogy hivatási lakást, ruházatot és élelmet adnak nekik. A kisajátítás az egésznek érdekében történvén, nyilván a nyilvános jog körébe tartozik, amit az elmélet is mindinkább elismert; csak a kártérítés kérdése képez magánjogi tárgyat a kisajátított is kisajátító közt. Ezt nagyon meg kell jegyezni azoknak, akik a socialismust rablással vádolják azért, hogy a termelés eszközeit ki akarja sajátítani a vállalkozók kezéből. — A s z a b a d beszerzések közt a szervezett szállítások is előfordulnak, de természetesen mást jelentenek azok a mai, mást a jövő társadalmi szervezetben.

A jövedelemből beszerzett javaknak aztán oly végfölszerelést kell

adni, hogy azokat használás végett az intézeti szövedék összefüggésébe, a magok helyére, illő módon és célszerű mennyiségben lehessen illeszteni. Ezen feladatot, a fő dologra nézve, csak magok a fogyasztó-intézetek oldhatják meg; mert ők tudják legjobban, mikép kell a javakat alakra, mennyiség-, idő- és helyre nézve hivatásuk szükségleteihez képest kezelni. De egy harmadik termelő-szerv általi végfölszerelés sincs kizárva. Hogy melyik eszközt használjuk, az a takarékoságtól és biztosságtól függ; így pl. az állam sokat polgári közegekkel végeztet, de a katonaság élelmezését, ruházását, a lőszereket sat. maga kezeli. Egyetemes érvényű elv itt nincs.

Ami a teljesen elkészített javak fogyasztásának háztartási rendezését illeti, arra nézve a már másutt kifejezett egyetemes elv szolgál mérvadóul, amely szerint a lehető legkevesebb javval lehető legnagyobb hasznot érjünk el. Ezen elv minden intézetre érvényes ugyan, de mindegyikben természetének megfelelőleg szervezendő.

A fölemésztett javanyagoknak eltávolítása, a természet ölébe, illetőleg az egyetemes javkörzésbe való visszazármaztatása is saját szervezést igényel. Ide tartozik a tisztítás, csatornázás, a hulladékok kiválasztása, elhordása és elvezetése sat.

Mіндеzen háztartási feladatokat körülfogja és áthatja egy sajátos tevékenység, amely a különböző idők közötti hiányokat és fölöslegeket takarékoság, kölcsön, hitel, készletgyűtés, biztosítás sat. útján egyensúlyba hozni törekszik. Egyaránt történik ez államban úgy, mint magán gazdálkodásban. De ha okszerűtlenül üzik, mint pl. a mai államok tengernyi nyilvános adósságaikkal, akkor az sokféle válságnak, sőt felbomlásnak is lehet szülője. Természetes, hogy egy új társadalomban ezen tevékenységeknek csak kis része marad meg.

III.

A társadalmi intézetek műtani berendezése.

Mivel mindennemű intézetnek saját műtani berendezésre, műfölszerelésre van szüksége, hogy tisztjét teljesíthesse: azért a műtani berendezés is egyetemes szüksége a szervezésnek. Ott találjuk azt az állam gépi szervezésében, az őstermelés-, gyártás-és javforgatásban, ott a legszellemibb hivatásokban is, úgyhogy minden termelő-munkának technical alakulata teszi tömegét. Iskola, tudomány, művészet, egyház sem lehetnek el nélküle; a költőnek tollra, tentára, a tanítónak táblára, kréta-, szivacsra sat. van szüksége. Többnyire magok az intézetek gondoskodnak saját műtani berendezésökről s azt fokról fokra továbbfejlesztik. De ez sem egy kéz, egy pillanat műve, hanem a legkülönbözőbb szervezési ösztönöknek közös terménye, a legszövevényesebb viszonyhatásoknak hosszabb fejlődésű műve.

Minden műtani berendezés műkészmunkaerőkből és külső

műeszközökből áll. A műtani szervezkedésnek tehát ezeket kell beszereznie, még pedig mind minőségre, mind mennyiségre nézve olyanokat, hogy azok munkára képes műtani testet alkossanak. — Természetes, hogy minden intézetnek más m ű e r ő k r e, más műeszközökre van szüksége. Hogy melyek az egyes intézetek műeszközei, azt már az általános részben láthattuk. Ami pedig a munkaerőket illeti, azoknál a mellé- és alárendelés az alap; mert csak így fognak egy egész test részeiül egybeválogólag működni. A munkaerők betanítása is egyik fő teendője a szervezésnek. A műtani szervezés tehát munkaerőknek, termelési anyagoknak, segéd- és forgalmi eszközöknek, állandó műeszközök és műintézkedéseknek, vegytani készülékek-, hajtó- és szállítógépeknek, fegyverek- és egyéb védeszközöknek szakadatlan beszerzéséből és egy műkész testté való összefoglalásából áll.

Bármennyire különbözzenek is a nyilvános és magán intézetek műtani berendezései: mégis mindnyája a mű- és hatalmi eszközök egy egészét képezi, amelyben minden egyes résznek munkaképessége a többinek célszerű berendezésitől függ. Poroszország napjainkban nem csupán hadseregének, hanem vasipara-, szállító-eszközei- s közigazgatási műtanának is köszönhetette győzelmét. A társadalmi test összes műtani berendezései együtt egy nagy végrehajló-munkatestet képeznek, amelynek termelő-részét nem egy kéz vezeti, míg a másik, a hatalom szervezése t. i. egy terv szerint egy kézben összpontosított védgépezetet alkot. — Még egy harmadik kiváló osztálya a műtani intézkedéseknek igényel nyilvános szervezést, a szállítás ügy t. i. Ez már meglehetősen socialisticus szellemben van szervezve, mint azt a nyilvános közlekedési intézvényből, az államvasutakból, a posta, távírda, város- és ország-utak, csatornák, kikötők sat. kezeléséből látjuk. S ha ezt az állam és községek a fővonalakra nézve tehetik, nem látjuk be, miért ne tehetnék, és miért ne kellene tenniök ugyanezt az összes hálózatra nézve. Záradéku! megemlítendő, hogy a társadalmi test műtani berendezése a szerves testek berendezésének ismétlése, de tudatos szellemi hatványban.

IV.

A szellemi munka minden segédeszközének szervezése és szabályos összefüggéseik kialakítása a társadalmi intézetek belső viszonyaiban.

Minden intézetnek szüksége van a lelki-testi szövődék bizonyos közreműködésére, hogy befelé és kifelé ama szellemi gyúthatást kiválthassa, amely munkásságát közvetíti. Még az anyagcserélés „anyagi” terén is szükséges az; mint azt többiközt az üzlet ügyvitelében észlelhelő nagyszámú gazdasági készletek, az értékek meghatározása, a gazdasági sajtó, könyvvezetés, a fővezetés és felügyelés fokozata, tervezés és számítás, ellenőrzés és számadás eléggé mutatják. Így van az az államban, tudó-

mány-, iskola- és egyházban is. A kormányzásban, hadseregben, világi és egyházi hivatalokban, a tanártestületekben és tudósok körében mennyi lelki-testi intézkedéssel nem találkozunk a belső összetartás eszközlésére! Nehéz ezen szervezés a szellemi tevékenységnek már külső intézeteire nézve is; így pl. már csak egy jó állami irodának kiképzése is mily hosszú gyakorlásnak, tapasztalás- és tanításnak a gyümölcse! Mennyivel nehezebb az intézetek belső gyűösszefüggésének, gyűtudatának és szellemi gyűerejének kellő kifejtése! Valamely összetettebb intézetben az egyes szellemi munkaerőknek egy jól tagolt és egyesített gyűerővé való összevonása, betanítása, egybeolvasztása, intézeti közszellemnek megállapítása, valamint az intézet közönségéhez való szellemi viszonyuknak célszerű ápolása igen sokoldalú és rendesen igen hosszadalmas feladat; mint azt eléggé láthattuk a III. fejezetben, ahol a szellemi munka felosztása és egyesítése tüzetesen van tárgyalva. A társadalmi élet valamint legnagyobb, úgy legkisebb szervének kiképzése oda irányuljon, hogy a hozzátartozók gondolkodása, érzése és akarása összhangzó közszellemet mutasson. Oly fejlesztési folyamat ez, amely nem pillanat műve, sem a vezető-közégek kizárólagos tette, hanem az intézeti egyedek sokoldalú viszonzhatásának és együttlakásának terménye. Sok szervezetnek nagy hibája, de sikertelenségének egyszerű oka is abban rejlik, hogy azt hiszik, miszerint elég egy új igazgatóság, más képviselő, új minisztérium, törvény- és alkotmányváltoztatás, és nagy társadalmi tömegeket és ügyeket egy csavarással lehet másképp szervezni. E hitben aztán szervezetnek és szervezetnek, míg végre mindenütt szervezetlen állapotokat, rombolást látunk, új szervezetet sehol. Nem tudják az efféle elmélészek, hogy a szervezés legfontosabb azaz szellemi része nem pusztán fölülről lefelé jövő lökéseken, hanem alulról fölfelé irányuló ezerszeres visszahatáson és az illető test valamennyi személyes elemének egymásra és a közönségre való visszahatásán alapszik. A szervező-igazgatóság vagy minisztérium ügyetlensége, igaz, minden szervezést sikertelenné tesz; de a felső de* rékség mellé még végtelenül sok kívántatik arra, hogy valamely társadalmi test biztos benső összefüggésbe jöhessen. Soha, de sohasem szabad a társadalmi szervezés valamely oldalát akár jogilag, vagy erkölcsileg, akár értelmileg pusztán egyoldalú lökés vagy egy központi kisugárzás eredményének gondolnunk. Valamint a szerves testek keletkezése és kialakítása, úgy ez is minden elemek és tagok sokoldalú viszonzhatásának terménye. A népműveltség és az iskola könnyíthetik ugyan ezen együvérendelést, de pótolni sohasem pótolhatják.

Az intézeti személyzet összeolvasztása tekintély nélkül nem lehetséges. Ennek kifejlesztése időt és a szervező részéről szerencsés fogásokat igényel a tekintélyre alkalmas személyek megválasztásában. Amint már fönnebb láttuk, a szolgáló-személytömegek visszahatása nélkül tekintély nem képződhetik.

A tekintélyen kívül az intézet közönségéhez való szilárd szellemi

vonatkozások kifejtése is lényeges részét teszi a szervezésnek. Közönséget szerezni azonban nem könnyű feladat. Egy új tekintélynek teremtése épen oly nehéz és lassú munka, mint a réginek lerontása. Tapasztalhatni ezt már a legegyszerűbb üzlet közönségén is; mennyivel inkább egy egész nép politikai együvé- és alárendelésében! Itt századok kellene arra, hogy egy új állami tekintély megerősödjék. A legitimitás, a törvényesség szilárdságának ténye ebben leli alapját. Innen van, hogy új hatalmak nagy pénzen vonják magokhoz a régi pártok vezéreit, a néptekintélyeket, miszerint ez által lassankint törvényességet alapítsanak magok részére. Mily roppant összegekbe kerül sokszor, egy új dynastiának, pártnak megalapítása, a vezérsajtónak megnyerése sat.!

Egy további feladata a szervezésnek az észlelés és értesítés, valamint a parancsoló- és végrehajtó-vezetésnek megállapítása és betanítása, ami természetesen szintén nem könnyű feladat.

A társas-élet szervezésében az asszonyt illeti az elsőség, a politikában, üzletben a férfit. Ahol bölcs tanácsot kell adni, ott a tapasztalt kort, ahol erélyes vezetés és eltökélés a fő dolog, ott az élte delén levő férfias erőt illeti a vezérszerep. Ha tekintélyt kell számba venni, mindig régi név és megszilárdult állás választandó; még gyöngye fejeket is használnak a pártok, ha csak bábul, cégérül is, csak nevek legyen.

Hogy a szervezőnek a szellemi gyűierő megfelelő értelmiségét, érzés- és akarásvilágát is számba kell vennie, magától érthető.

Vége minden szervezéshez eszményi és vallási, megszentelés szükséges. Ez természetünkben rejlik. Minden intézvény már csak külső testi megjelenésében is alakok szépsége által eszményi érték kifejezést ad magának. Nem csak a családi életet a kereszteléstől kezdve a sírig látjuk vallásilag megszentelve; hanem az anyagi hivatáséletet is egyházi ünnepélyek, művészet, költészet, eszményi lelkesültség dicsőítik. Az országgyűléseket istentisztelettel szokták megnyitni; a zászlókat megáldják, megszentelik; igazságot és hűséget esküvel pecsételnek; sok fontos eseménynek az oltárnál, dicsbeszédekben, költemények- és dalokban fensőbb megszentelést adnak; szóval, látjuk, hogy minden intézet működésének egész szövedékén fontos ünnepélyek, magasztos szertartások, eszményesítő kialakítás erősebb-gyöngébb vonásai vonulnak keresztül. Ezen többnyire tudaton kívüli hajlam arra mutat, hogy az embernek eredeti sajátsága, hogy az eszményiség országából nemesítő erőt merítsen összes tapasztalati életére.

V. FEJEZET.

A társadalmi szervrendszerek.

Bevezetés.

82. §. *Az emberi társaság szervrendszereinek és összetételének kialakulása.*

A társadalmi test szervezése nincs bevégezve egyes szerveinek alakításával, hanem csak a szerveknek teljes és munkaképes társasági testté való összetevésével. A társadalmi szervek bizonyos tömegeiből a népgazdaság és társalkodás, az iskola, állam, tudomány és művészet és a vallás szervrendszerei alakulnak. Ezen alakulásban látjuk, hogy a szervek nem csak egyszerű összefüggésben vannak egymással, hanem szövődékek külön fajai szerint végtelenszámú szálakkal egymásba szövődve tűnnek föl.

Láthatni a szervek ezen benső sokszerű összeszövődését már amegtelepedés- és védintézkedésekben is. A népgazdaság, a társalkodás és nevelés, a hatalom és gyűakarát, a tudomány és művészet minden szervei megtelepedésük és lakásuk által a talajban vetik meg lábukat és gombolyagszerűleg a legszövevényesebb megtelepedési ügyet alkotják a legkisebb faluközségtől a fővárosig. Továbbá, mindnyája személyzetének és vagyonállományának közös védintézkedéseitől van körülvéve; mitöbb személyzetök és anyaguk kisebb-nagyobb részével ezen intézetekbe eresztik szálaikat; a békés műhely és tudomány személyzete rögtön fegyveresnéppé változhatnak. — A népgazdaság anyagcseréjének szervezése szintén a legvégső szövődékeikéig nyúl a társadalmi testnek. — Továbbá, a testi és szellemi újjászületés, t. i. a nevelés, tanítás, társalkodás az egész testben elágazik. A társalkodás vagy szellemi múlatás szervezete a társaság minden viszonyán és rétegén mint üdítő elem és szépítő kötelék húzódik keresztül. — A tanítás szervezete valamennyi más szervezésnek szellemi kiegészítése, amelyeket a falusi iskolától az egyetemi karokig, az ipariskolától a hittudományi főiskoláig átkarol. — A helyi és nemzeti hatalomszervezés és akaratgyűjtés valamennyi férfipolgárnak mint katonának és választónak zömét illeti. A politikai szervezés, mint minden jognak védője és törvényeknek alkotója, szintén a legkisebb társadalmi elemre is gyakorol befolyást. Eléggé ismertettük a társadalmi testen átvonuló szellemi szervezéseknek egyetemes benső egységét és minden más szervekkel és azok szövődékeivel való közlekedését.

Hogy ezen az összes társadalmi szervek közti szövődéki összenövés létesüljön, úgyszólván megszámlálhatlan külön szervezési tényekre van szükség, és nagy időbe kerül, míg ezekből érett társadalmi összetest keletkezik.

Mindezen összeköttetés és tagoltság minden pillanatban ezen pillanat szellemi viszonyhatásainak műve is ugyan; de, mondja helyesen Schäßle, nem egy építésznek, sem kész terv alapján kevés építésznek a műve, hanem a társadalom minden letűnt és mostani elemeinek viszonyhatásaiból fokenként fejlődött az. Nem oly műremek tehát a társadalmi szervezet, mint talán egy festőnek rögtönzött műve, hanem inkább gót egyházhoz hasonló, amelyen századok különböző stylusban és szellemben dolgoztak.

„A társadalmi test szerveinek összenövését semmi földi hatalom nem akadályozhatja,” mondja Schäßle (*Bau und Leben* etc 1.826.) „Lehet ugyan történetileg egy társadalmi egészszé összenőtt elemeket szétbontani, ez egészet mint egészet tönkretenni; de a társadalmi elemeket nem akadályozhatni, hogy a bennök levő polgárosulási vonzerejök-nél fogva új társadalmi testté ne nőjenek össze. Magának a nemzeti államnak sincs ma annyi ereje, hogy az államtesteknek világgazdasági szervezkedését megakadályozhatná. A különféle államokat magában foglaló terület földrajzi egysége, a származás, nyelv, vallás, szépészeti és tudományi törekvés egysége, semmi kínai fal, az állami központosítás semmi fanatismusa által nem akadályozhatták, hogy az egyes államok határait áttörve a népek összefüggésbe és hovatovább nagyobb általános-emberi polgárosultságra emelkedjenek. Lehet a világtörténelem istenostorainak sokat összerombolni, új mesterséges alakzatokat teremteni; de a romokból új élet kel, s a hódítók műveiből is csak az marad fen tovább, ami a természeti, társadalmi gyarapodásnak reál alapját, szükségét képezheti.” Nézzük a családi összeköttetéseket és a társas-életet, a szoros értelmű népgazdaságot, a nevelést, tudományokat és művészeteket, a szokásokat, erkölcsöket, a jog s vallási élet fejlődését, szóval bármely életmozzanatot, mindezek, nagyban és kicsiben, mind megannyi új társadalmi szövődéseket képeznek, amelyekből a társadalmi test él. Minél tovább és minél jobban izgatta, elégítette és merítette ki valamely jellemző művelődés mindazt, ami fogékonyságát illetőleg a kedélyekben vala; és minél jobban fejezte ki a társadalom minden külső viszonyát és minden ételszokását a maga szellemében: annál érzékenyebben kezdenek annak egyoldalúságai szorítani; és annál élénkebben lépnek föl a visszaszorított, még el nem használt igények és ellenkező ételalakulás kieroszakolására törekuszenek.

Látván, hogy az emberi társaság összestete szervrendszerekből alakul, e fejezetben ezen rendszerek természetével, összefüggésével és együttműködésével, fejlődése-, haladása- és hanyatlásával fogunk foglalkozni.

Helyesen teszi tizenkettőre e rendszereket Schäßle (*Bau und Leben* etc. I. 847. 1.). Ezek: 1) a megtelepedés összrendszere; 2) a védintézkedések összrendszere, beleértve az egészségügyi és erkölcsi óvást; 3) a nép- és világgazdaság; 4) a nevelés és tanítás; 5) a kölcsönös szellemi szórakozás vagyis társalkodás;

6) a hasznos művészet, hozzáértve a szállítás és közlekedés mű tanát; 7) a nyelv és jelvényezés, nyilvánosság, irodalom, hagyomány; 8) az értelmi népélet és a tudomány; 9) a szépirodalmi népélet, költészet, szépművészet; 10) az erkölcs és jog; 11) az állami-és községi gyű akarat és gyűhat a lom; 12) az egyetemes eszményiség intézményei, különösen a vallási, az egyház.

Ezen rendszerek méltatásában először azok alkata, aztán tisztii, működési oldala vizsgálandó.

A társadalmi jelenségeknek ezen 12 csoportra való osztályozása megegyezik, de csak közelítőleg a szervek szervtani beosztásával és tiszteivel. Teljes megegyezés egyáltalában lehetetlen; mert a társadalmi testben a szellemi elem hasonlíthatlanul nagyobb mérvben fordul elé.

Vannak, akik lehető egyszerű társadalomtani rendszerre törekedvén, azon fölvetnek hódolnak, hogy a társadalmi test mindegyik szervének csak egy saját tisztii feladata van, de ez azután kizárólag a társadalmi élet egész vidékére terjed. E fölvevésnek, valamint a szervek, úgy a társadalmi testben is ellenmond a tapasztalás. Mert egy ugyanazon szerv többféle szolgálatot végez, amennyiben ezeket helyzetéhez és eszközeihez képest célszerűen teljesítheti. Ezenkívül nemegyszer sok lényeges életfeladatot egyszerű szövődékek legelterjedtebb rendszereinek egyes részei végeznek, a nélkül, hogy zárt és összetett szervrendszerre volna szükségök. Vegyük csak például a közlekedés eszközeit, a hasznos művészetek intézeteit! Ami tehát sem a szervek, sem a társadalmi világban nem egyszerű, sem pedig kizárólag nem működik, azt a tudomány rendszerében sem lehet egyszerű szervnek, vagy kizárólagos működésnek tekinteni s így a fő csoportokat föl t e n ü l elkülöníteni; sőt minden ide-odairányuló szálát annyira fogunk alkamilag figyelmünkre méltatni, amennyire szükséges, hogy a társadalmi jelenségek minden összeköttetéseit lehetőleg teljesen megjelelhessük és megmagyarázhassuk.

E rendszerek mind fontosak ugyan, mert együtt teszik ki a társadalmi test egészét; de a megtelepedés, a népgazdaság és az állam mégis kiváló figyelmünket érdemlik; amennyiben ezeknek ilyen, vagy olyan szervezése minden más rendszeren meglátszik; így pl. a népgazdaság okszerűtlensége mellett a szellemi és erkölcsi népélet is pang, vagy épen ellenkező irányba terelődik. Ezeknél fogva kiválóan a népgazdaság és az állam s némileg a nevelésügy lesz fejtégtésünk tárgya; a többi rendszernek már a szövődékek és szervképzés fejezeteiben is ismertettük lényegesebb vonásait, s amire még szükségünk van, azt is érinteni fogjuk alkamilag. Művünket úgyis tulajdonkép a socialisticus népgazdaság végett írtuk; a társadalom többi mozzanatát tehát inkább csak annyira méltatjuk, amennyire e célra okvetlenül szükséges.

I. Szakasz.

A társadalmi anyagváltoztatás és annak gazdasági szabályzása.

83. §. *Az érték fogalma. A népgazdasági érték meghatározás, mint az anyagi forgalom egyenértékeinek megállapításához szükséges alap.*

A társadalmi anyagváltoztatás vagyis nemzetgazdaság alapfogalmait, elveit a mű általános részében már meghatározván, itt azoknak helyes és helytelen alkalmazásáról, különösen a dívó tőkés gazdálkodás rendszeréről és egy okszerűbbnek megalapításáról fogunk tüzetesen szólni.

Amire nézve le g e l ő s z ö r kell tisztába jönnünk, az az érték.

Érték alatt alanyi tekintetben azon jelentőséget értjük, amelyet valamely javnak tulajdonítunk; tárgyilag pedig az érték a j a v, amennyiben azt az érzés és értelem valamely erkölcsi cél tekintetéből méltatja, így határozza meg Schäffle (Das ges. Syst. etc. 1873. I. 162. 1.), és helyesen, az érték fogalmát.

Hogy ezen és más nemzetgazdák meghatározását kellően érthessük, előbb a népgazdasági érték meghatározással, mint az anyagi forgalom egyenértékeinek megállapítására szükséges alappal, kell foglalkoznunk.

A munkának minden egyes mozzanatát, a javaknak mindén mozgását azon népgazdasági tekintet kíséri, hogy legkevesebb költséggel legnagyobb hasznot hozzunk Hétre. Ezen tekintet az, amit érték meghatározás alatt — a szónak alanyi érteményében — legközelebb érteni fogunk. De e tekintet nem egyedüli. Mert a szükségletek és a termelés semminemű társadalmi befolyásánál nem kerülhetni el, hogy minden szükséglet minőségileg és mennyiségileg a termeléssel egyensúlyban maradjon. De ha ez így van, akkor a társadalmi költségérték hányadosai nem lehetnek egyúttal aránylag társadalmi használati értékhányadosok is. Miből az következik, hogy a munkák és javak népgazdasági érték meghatározása kétoldalú: költség érték és használati érték becslése. Amaz azon költség szerint ítél, amelybe a személyzet és a javak kerülnek; ez a javaknak az életre való hasznossága szerint mérlegel, illetőleg a személyzet és vagyon anyagi megújítása szempontjából. A költség- és használati érték tehát nem szeszély ötletei, nem tisztán alanyiak, hanem tárgyi iránypontokkal bírnak, amelyek szerint gazdaságilag a jav, mozgása első mozzanatától kezdve a fogyasztás végpontjáig, a legkisebb támdalmi költség és legnagyobb haszon szerint mérlegelendő. Természetes, hogy az érték ezen két tárgyi alapjára az alanynak tekintenie kell, és e rátekintésben csalódhatnak s másokat is csalódásba ejthet, eltérően a tárgyilagosságtól, amint azt a szélhámosság és hanyatlás kor-

szakai mutatják, amelyek ártalmas javakat értékeseknek tüntetnek föl. Csak romlás büntetése alatt tarthat a becslés olyasmit értékesnek, ami költségbe nem kerül és nem használ. Ennélfogva azt kell mondanunk, hogy a társadalmi érték az emberi gondolaton is alapszik, de nem kizárólag és önkényleg; mert az értékképzet csak és kizárólag a világos költséget és hasznot veszi mérlegelésének alapjául. A pusztá véleménynek az alanyi értékelmélet szerint még e g y ü t t sem szabad határoznia; hanem csak a gazdasági észnek kell a szakszerű értékbecslés mérvének, közegének lennie. De a helyes értékelméletnek a téves becslések tényét is ki kell tudni deríteni.

A n é p g a z d a s á g i érték meghatározásnak azonban, jól megjegyzendő, nem azon esetékes költség, amelyet valamely egyes gazdálkodás okoz, néni azon esélyes haszon, amelyet abból egyes ember húz, hanem a társadalmilag lehető költség és haszon szolgálnak támpontjául. E követelménynek a mai társadalom, mint látni fogjuk, nem tesz, nem is tehet eleget. A társadalmi érték meghatározás okvetlenül az anyagi forgalom alkalmából támad. Ezen alkalom az egyenértékek gazdasági szabályzását követeli, amelyekkel munkák és dologi javak egyes gazdaságok és a zárt gazdaság belső osztályai közt kicseréltetnek. Ezen követelmény mellőzésével bármely gazdaságnak is romlás a vége. Ha a társadalom maga közintézményképen, egységesen, közösen akarja is szervezni és végrehajtani az anyagváltoztatást: neki is mind az egészre, mind az egyesekre való tekintetből, a legkisebb költség és legnagyobb haszon céljából kell kiindulnia. Igen ám, de a piac a természeti és pénzes gazdálkodás csere-egyenértékét vagyis az árt „értéknek” azaz „csereértéknek” jeleli meg; pedig világos, hogy az értékbecsléshez gazdaságilag meghatározott érzés és számítás szükséges, amelyek a csereelhatározásokat megelőzik. Azért csakis nem-tulajdonképen és a nyelvszokáshoz való alkalmazkodás tekintetéből nevezzük a csereegyenérték szabályzását csereérték-megállapításnak, az árt vagy a társadalmi árszabást csereértéknek vagy értéknek. A piacon a kereslet és kínálat aránya dönt először az árakra nézve; de az össztermelés társadalmilag lehető legkisebb költségeinek középár-szabását vagyis a társadalmi költség-szabást az ár nem fejezi ki. Nem fejezi ki a társadalmi használati középértéket sem. Mert nem az összeresletnek az össztermények készletéhez való viszonya határozza meg, vajjon az ár a társadalmi költségekkel egybevág-e, vagy azok fölött, vagy alatt áll-e; hanem a kívánság, az utósó fizetéképes evőnek különös használati értékbecslése dönt. Már pedig e két mozzanatnak roppant következménye van a javaknak mind termelésére, mind megosztására nézve, mint azt látni fogjuk. Itt csak annyit érintünk, hogy a piaci árszabás nem állapítja meg a társadalmi csereértéket, hanem csak öntudatlan törekvést fejez ki ilyennek megállapítására. Menynyi költségbe került valami jav v a l ó b a n , s vajjon a javaknak tulajdo-

nített használati érték valódi haszonnak felel-e meg, azt a féktelen piacverseny szintén nem mutathatja ki.

A haszon, amely valamely javban mint lehetőség benvan, részint a javanyag tulajdonságaitól, részint az értékbecslő alany szükségleteitől függ; a költséget pedig azon különféle természeti és társadalmi ellenállások tételezik föl, amelyek a jav megszerzésének, eléállításának útjában állanak.

84. §. *A csereérték meghatározásának reál alapja.*

Ezek után lássuk azon reál alapokat, amelyek a csereértéket meghatározzák.

Nem csak a tőkés, hanem bármely gazdaságban is valamennyi alany gazdasági érték meghatározásra, vagyis az anyagi javaknak mennél olcsóbb eléállítására és mennél gyümölcsözőbb felhasználására van utalva. Ha a költség meghaladja a jav hasznát: akkor azt nem szerezzük meg, nem termeljük; ellenben annál jobban fordul feléje mind a termelés, mind a fogyasztás, minél nagyobb a haszon a költségnél; végre ha a haszon és költség egyenlő, akkor a jav gazdaságilag közönyös. Ez áll mindennemű, kicsi, nagy, egyes, vagy közös gazdaságról. Már az egyes ember, vagy egyes család is kénytelen ellenőrizni kiadását és bevételét; épenúgy a legnagyobb háztartás, az állami, községi, egyházi, iskolai mennél kisebb költségre, mennél nagyobb haszonra vagyis benső társadalmi értékbecslésre van utalva.

Ezen értékbecslés különféleképp történhetik és más alakot mutat a magán gazdálkodási versenyben, mást, ha valamely társadalmi egyetem közegei szerveznek valamely igazán népgazdasági értékbecslést. Hogy miképp alakul a csereérték, amelyet ma piaci árnak neveznek, azt, mint a társadalomtudomány egyik legfontosabb tárgyát, még közelebbről is fogjuk méltatni.

Részünkre a népgazdasági érték meghatározás a társadalmilag lehető legkisebb költségre és legnagyobb haszonra való tekintetben rejlik. Ez reál alapja a csereérték meghatározásának. Anyagváltoztatás tárgyainak becsléséről levén szó, a csereérték meghatározására nézve irányadó alapoknak mindenesetre anyagilag mennyiségi szempontoknak kell lenniök. De az anyagi nagyság, amelyre a népgazdasági csereérték alkotásának elménié kell, már meg is volt határozva, t. i. az osztatlan személyzet- és vagyonállománynak (tehát anyagnak) társadalmilag lehető legkisebb költségében és lehető legnagyobb anyagi használásában.

De hát általában miképp lehetséges ezen tulajdonképi, nem csupán képes érdemnyben veendő állományra határozott mennyiségi vonatkozás? Ezen kérdésre először azon nemleges feleletet adjuk, hogy a nyugvó állapotban levő osztatlan társadalmi állományra egyes dolgjavakat a csereérték meghatározása céljából nem lehet visszavezetni; mert mint nyugvók vagyis mint lappangó értékek készletei nem mérhetők ösz-

sze egymással, de épen ezen oknál fogva önmagokban sem. De egyenkint és egymással is megmérhetők, egyrészt a társadalmilag szükséges költségekre nézve, amelyeket a munkából és tőkéből igényelnek, másrészt a társadalmi haszonérték tekintetéből. Közönyös alak alkreszeitül a javak értékre nézve nem hasonlíthatók össze de gazdasági költségeikre és használati tisztjökre nézve, vagyis az osztatlan társadalmi személyzet- és vagyonállományból való keletkezések eleven mozgásában és ugyanoda való visszamenésében igen. Azon előment tény tehát, amely a javat mennyiségileg az egyetemes értékállományra már vonatkoztatta is, — azon tény a társadalmilag elérhető legkisebb költség; következésképp ez minden érték meghatározásnak a kiinduló-pontja. De tévedés azt állítani, hogy csak ezen költség teszi a termények cseréértékének meghatározási alapját; mert ehhez a társadalmi haszonérték is járul, amelyet az illető javak a társadalomnak nyújtanak, s amely a keresletben, a szükséglet jelentkezésében változólag nyilatkozik. A költségre való tekintet csak akkor elegendő, ha a termények egyenlő költsége mellett a társadalmi szükséglet nagysága és sürgőssége is egyenlő. Ha az egyik jav keresetebb, akkor kisebb (ellenkező esetben nagyobb) mennyiség jár belőle cserébe ugyanoly költségbe kerülő *más javért; mert különben a két egyenlően lényeges vonatkozás közül csak egyikre volnánk tekintettel, t. i. csupán a költségre és nem a haszonértékre is; ami hiba, mivelhogy különböző terményeknek, amelyek egyenlő társadalmi költségbe kerültek, a fogyasztás pillanatában különféle okoknál fogva egyenlőtlen haszonértékek lehet; azok cseréértékét tehát a társadalmi haszonérték szerint az alább meghatározott módon meg kell változtatni. Ezzel igazi érvényre emeljük az anyagváltoztatásnak alávetett társadalmi állományra való kettős reál vonatkozást, amelyeket a gazdaság parancsol, de úgy, hogy a költség legyen a kiindulási és első támpont.

Ugyanezen alapelvnek kell, legalább népgazdasági módon, a vagyonhasználatok és munkaeredmények megbecslésében is az anyagi forgalomban érvényesülnie. Igaz ugyan, hogy használatok és munkák nem anyagi javak, hanem csak ezekből kiválasztott erők; de épen azért, mivel gazdasági javak bizonyos mennyiségéből kiválaszthatók és termelés útján ismét azokká változtathatók, anyagi javakkal lehet őket visszafizetni; következésképp ezekkel s így egymás közt anyagilag összehasonlíthatók, mérlegelhetők. Mind a kettőnek továbbá az anyagi forgalomban népgazdasági kezelésre van szüksége; úgyhogy aki általok és részökre nem a lehető legnagyobb társadalmi haszonra és legkisebb költségre törekszik, előbb-utóbb elpusztul. Eszerint ugyanegy költségbe kerülő két különböző használat csak akkor lehet anyagi egyenérték, ha egyenlő haszonértéke van; ellenben amelynek egyenlő haszonértéke van, abból kevesebbet kell adni cserébe s fordítva. — Épenúgy a munkaeredményeknél vagy az erőnek a személyzetállományból való kivá-

lasztásánál is! Kétféle munkamennyiség, amelyekben ugyanannyi munkaerő rejlik, csak azon föltétel alatt lehet igazán népgazdaságilag szabályozott forgalomban anyagi egyenérték, ha egyenlő haszonértéke van.

A következetesség törvényénél fogva továbbá ugyanezen elvnek kell uralkodni a jövedelem megosztásában is. Valamint a társadalmilag egyenlő munkaerővel eléállított termények egyenértékűek; úgy az azok eléállításában egyenlő erővel részvevő munkások is egyenlő részt húznak a tiszta (adózás sat. után fenmaradt) jövedelemből, de csak akkor, ha a leszámítolás közösségében álló mindenik munka- és terménynem ugyanazon haszonértékkel bír; ha ez egyenlőtlen, akkor a nagyobb haszonértékű munkáknak, főleg az összetermény kevesebbé hasznosuló részeiben, nagyobb jövedelmi rész jár. — Ebből folyólag a társadalom socialisticus rendjében is, ahol a föld és termelési eszközök magán birtoklása el van törölve, ezen elvnek kell mérvadónak lennie. Azonkívül a socialisticus népgazdaságnak is nagyobbra kell szabnia a keresettebb munkák és termények leszámítolásában a jövedelmi illetéket, mint a kevesebbé keresettekét. De azért a socialisticus társadalmat semmi sem akadályozhatja abban, hogy erkölcsi szempontból indulva minden polgárának méltányos anyagi mértékkel mérjen; így pl. a magyar Felföld mostoha természeti viszonyai közt ugyanazon földművelési munkának kevesebb az eredménye vagyis haszna, mint az Alföldön. S ha ez, nem pedig a kifejtett társadalmi munkaerő döntene a jövedelmi illetékek kiszabásában, akkor a Felföldnek továbbra is éheznie kellene. A talaj és általában a természeti viszonyok lehetlenné teszik, legalább a socialisticus népgazdaság szervezésének alsóbb fokain, hogy nem mondjuk, minden egyes ember, de község, vagy vidék is a lehető legtermékenyebb vagyis társadalmilag legnagyobb haszonértékű termények előállításával foglalkozhassak. Ha a socialisticus népgazdaság sokféle tapasztalatra és egy lehetőleg fejlett statisztikára támaszkodhatik: akkor, igen is, a tökélyesbült szervezetben csak elvértve lesz oly foglalkozás, amely sok erővel kevés eredményt mutat; akkor minden vidék azzal fog foglalkozni, ami természeti viszonyai szerint legelőnyösebb. Addig az anyagi egyenlőtlenséget felebaráti szeretetnek kell kiegyenlítnie, vagy legalább szelidítnie.

85. §. *A csereérték meghatározásának nehézségei. Némely újabb érték-elméletek.*

A csereérték meghatározásának népgazdasági eszménye a valóságban többféle nehézséggel küzd. Ilyen: 1) Bau, mint Smith követője, a többi modern nemzetgazdaságtan-íróval együtt készséggel írja alá (Politische Oeconomie. 7. Aufl. 47. 1.) mestere ezen nézetét: „A szabad verseny a legillőbb árakat szabja meg, kiegyenlíti a szükségletet a készlettel, kellő járadékot biztosít a termelés részvényesének, szóval a gazdaságnak hasznos szolgálatot tesz.” De a való az, hogy a mai tőkés gazdasági rend-

szer az értékalakulást magán érdekek küzdésére hagyja, amelyben a toké és, a csel dönt, és társadalmi átlagos költség és haszonérték szabályzásáról szó sem lehet. Azért a socialismus a tisztán magángazdasági csereérték-meghatározást mellőzni, a, tőke magán bírását eltörlni és a tőkés termelés helyére gyűgazdálkodást állítani akar. — Ezzel a nagy kérdemény megoldásának meg volna vetve alapja. Mert a társadalmilag szükséges munka az átlagos munkaköltség legkevesebbje, habár változó és nem önmagára nézve már gazdaságilag szabályzott, de mindenesetre társadalmilag ismert, egységesen díjazható s leköthető nagyság lenne; mivelhogy minden termelési erő, telek és tőke és a munkakerők társadalmilag volnának összevonva. Ezek alapján a társadalom könyvvezetéséből minden egyes javnemnek mindenkori társadalmi átlagos költségét ki lehetne tudni. A társadalmi államnak valóban társasított, egy egészszé kapcsolt nemzeti munkája lenne. Épen azért mindenik társadalmi munkás összterményi illetéke vagyis anyagi fizetése, a társadalmi munka töredékeképp kimért csereérték szerint, mint a társasított gyűmunka $\frac{1}{x}$ része utalványozható lenne. Mert habár egyik munkás előnyösebb segédeszközökkel dolgoznék, mint a másik; de mégis azon összes munka, amely mindegyik javnemben a társadalmi össz-szükséglet fődözésére szükséges, kiszámíthatnék. Így pl. ha 1,000,000 munkás volna szükséges valamely jav elállítására, akkor mindenik órának $\frac{1}{100000}$ részére lenne joga azon összterménynek, amely a nem-termelő intézetek fentartására szükséges résznek levonása és a közös tőketörzs pótlása vagy nagyobbítása után osztásra fenmaradna. Ezzel azonban csak lehetősége lenne megadva a megoldásnak; a valóságos és igazán népgazdasági megoldás még többet kíván.

2) A socialisticus szervezetben is nehéz feladat lesz a különböző munkákat egységesen a költségek és munkaképesség egy fő nevezőjére hozni s ezzel a jövedelem igazságos felosztását és az „értékek” igazságos szabályzását elérni. Marx „Das Kapital”, és Rodbertus „Normalarbeitstag”-ja e kérdemény megoldására jelentékeny anyaggal szolgáltak; de azért a megoldás nem oly egyszerű, mint a rendes munkaidő hivi hiszik. Azért a különféle munkák egységes megbecslését az izmok és idegek felhasználása körében tett tudományosan szigorú élet-tani tapasztalásra kell alapítani. Továbbá, mindenik munkanemre nézve külön munkaidő-mennyiség tűzendő ki, mint a rendes munkanapnak egyenértéke. Ezen időhöz azután bizonyos munkamennyiség elvégzése volna kötve. Végre a kedvezetlen termelési segédeszközök terméketlensége, amely az egyes munkanemekben eléfordul, az évek kedvezőt-lensége sat. számba veendő. Csak így lehetne az összjövedelem igazságos, arányos felosztását eszközölni.

Nem kétkedünk róla, hogy a népgazdaság elveinek jóakarató tisztázása és hosszasb tapasztalás után sikerülni fog egykor a munkák, csereértékek és jövedelmi illetékek társadalmi megállapítása. Mert ha már

a mai korlátlan versenyben is kénytelenek bizonyos értékosztályozást tenni a termelők, miért ne volna az egy okszerűbb, egységesebb és tudományos alapokon működő népgazdasági rendszerben lehetséges? Természetes, hogy arra nézve a tudománynak, de különösen a statisztikának sok teendője van még.

3) A socialisticus népgazdaság ellenjei egyik igen fontos okul azt hozzák föl, hogy a magán tőke eltörlésével a termelés mennyisége és minősége igen alá fog szállani, mert nem lesz verseny, amely a termelést minden tekintetben fokozza. De ez épen nem ok. Mert a munkások versenye, amelyre tökéletesebb polgárosultságban és kellő közszellem fejlettségében nincs is oly nagy szükség, szintén számításba jő; a socialisticus szervezetben sem fognak hiányozni, főleg fejlődésének alsó lépcsőin, az anyagi és eszményi jutalmak, még pedig sokkal okszerűbb és hatékonyabb alakban.

Attól, hogy a termelés nem lesz elegendő, nem lehet tartani. A mai túltermelés, amely annyi időt és anyagot semmisít meg a nélkül, hogy a néptömegek millióinak csak a legeslegnélkülözhetlenebb szükségait is kielégítené, természetesen, csak némi részben s csak kevés kivételes esetben, egyes gazdasági ágakban fog előfordulhatni. De a termények akkor sem fognak elpazarlódni, vagy el is pusztulni, mint ma; hanem, ha valamiben jelentékeny többlet mutatkozik, az a jövő termelésben számba kerül.

Igaz, hogy az összes szükségletek kielégítésére társadalmilag szükséges terménymennyiségnek olyatén kiszámítása, hogy az kellelénél se sokkal több, se sokkal kevesebb ne legyen, nem épen könnyű feladat; minthogy az a termelés vezetőinek alapos szakismeretén kívül a külső és társadalmi esélytől (coniuncturától), a műtan fejlettségi fokától, a népeség nagyobb-kisebb szorgalma, ügyessége és műveltségfokától és a termelési eszközök különböző jóságától függ; már pedig a „társadalmilag szükséges” munkaidő mindezen tényezői magok is változó, részben igen változó mennyiségek! De hogy socialisticus gazdálkodásban ezen mozzanat is százszor okszerűbben intézhető el, mint ma, nem szorul vitatásra.

4) Nem csekély nehézséggel jár, továbbá, azon sokoldalú feladat megoldása, hogy az összterményekből helyesen kiválasszunk azon részt, amelyet az állam, iskola, tudomány, tőkepótlás és tőkeszaporítás igényel, s hogy annak az egyes intézetek közti leggyümölcsözőbb felosztását és fogyasztását kellően rendezzük. E tekintetből a társadalom valamennyi intézeti háztartásában mélyre ható gazdasági reformoknak kell az anyagváltoztatás reformja mellett történni.

5) Az úgynevezett nem-termelő hivatásmunkák is rendes munkaidő-egységekre hozandók, ami szintén nem könnyű feladat.

6) Végre azon feladat merül fel, hogy a társadalmilag lehető költség legkevesebbje mellett a változó haszonérték s vele a társadalmi élet anyagi igényeiben való változások — a szükségletek változó nagyságának

és irányának kitudása és számbavevése által — érvényre emeltessenek. A társadalmi haszonérték sohasem veszi el befolyását a csereérték meghatározására. Amely népgazdasági elmélet attól eltekint, téved és gyakorlati alkalmazásában népgazdasági válságokba jut. Ily téves elmélet Marxé és az őt követő socialistáké, akik a haszonértéket a költségérték mérlegelésébe süllyeszítik; pedig ez, mint látni fogjuk, éppen nem tünteti el a haszonérték tényezőit.

Ha a szükségletek áramlatait egységes nyilvánosságban tartják: ezt kevésbé nehéz feladatnak tarthatni. Hogy ezt a feladatot a mai gazdasági rendszer távúiról sem oldhatja meg, világos; s habár a socialisticus rendszer sem érheti el az eszményt, bizonyos, hogy a szükségletek bejelentésének egységes fölvetelével, a puszta munka szerint járó jövedelem egyenlősége és általánossága mellett a termelés mennyisége és minősége hasonlíthatatlanul nagyobb összhangzásba hozható a szükséglet nagyságával és irányjaival. Kisebb zavar azonban így is lesz, mint alább látni fogjuk.

7) Emellett a társadalom igenleges befolyását is követeli a társadalmi haszonérték meghatározása. Némely szükségleteket, mint az egyedekre s közvetve az egészre veszélyeseket, a társadalom ki fog tiltani, vagy megnehezíteni, némelyeket ellenben meghonosítani és megkönnyíteni. Ilyen pl. a pálinka, hogy csak egyet említsünk. Ez éppen nem sérti, sőt biztosítja az egyedi szabadságot, s különben most is gyakorolják a szükségletek eme korlátozását és előmozdítását.

Ezekből láthatni, mily vonatkozásdús feladatot képez a csereegyenértékeknek valódi népgazdasági szabályozása. Ez ideig még közelítőleg sincs megoldva e kérdés. A családi és hűbéri gazdálkodásban megvolt a lehetőség annak megoldására; de minden hiányzott arra nézve, hogy a lehetőségből valóság legyen. A szétszaggatott egyedi gazdálkodás mai korlátlan versenyében pedig a lehetőség sincs meg a csereértékeknek átlagos költség és átlagos haszonérték szerinti szabályozására; most a kínálat és kereslet mindennemű mesterséges nyomása- és ellennyomásával vitt árküzdelem járja, amelyből csak elvétve, véletlenül kerül ki az igazi csereegyenérték.

Látván az érték meghatározásának nehézségeit, helyén lesz itt némely újabb nemzetgazdaság-írónak az érték meghatározására vonatkozó elméletét néhány vonásban megismertetni.

Miután már Ricardo (David Ricardo's Grundsätze der Volkswirtschaft und der Besteuerung. Aus dem Englischen übersetzt von Ed. Baumstark. 2-te Aufl. I. B. 1. Hauptstück) is a termelés munkaköltségében, Smith Ádám (Untersuchung über das Wesen und die Ursachen d. Volkswohlandes. Deutsch von F. Stöpel. B. L, 41. 1.) a munkában jelélte ki az áruk valódi értékmértéket: a tudomány újabban nagy figyelmet fordított a népgazdasági csereérték alakulásának kérdeményére. Hogy előbb a kritika szólalt meg, azt természetesnek fogjuk találni. Neve-

zetesek e tekintetben Rodbertus és Marx fejtegetései; de fontosabb és meggyőző Schaffte kritikája (*Kapitalismus und Socialisms*. 1878. 307 — 365. 1A. amely az eddig fölmerült elméleteket éles bonckés alá veszi és kevés eltéréssel azt az elméletet emeli érvényre, amelyet magunk is követünk.

Rodbertus, aki már 1842-ben támadta volt meg a jelen gazdálkodási rendszert, kiderítette, hogy az az egyre növekedő termelés gyümölcseit a munka viszonylagos jövedelmi illetékének rovására a telek- és földbirtokosának juttatja. Ezekből „Normalarbeitstag”-jában a capitalismus történeti előnyeinek megtartása mellett igenleges gazdasági javaslatokkal lép föl, amelyek közt legfontosabb a különböző munkák és személyek munkaidejének szabályzott munkahányadokra való hozása, Ezen javaslat az egyedi gazdaság körén belül mozogván, bár haladást mutat, de csak félsocialismusnak, átmenetnek tekintendő; aztán nem mutatja ki, mi igazolja a munka és birtok eddigi jövedelmi arányának megmaradását a jövőben, és egyéb nehézségeken kívül a munkaközösség szervezése, a csereérték alakulása s a haszonértéknek erre való befolyása sincs méltatva benne.

Nem igenleges reformjavaslatokat, hanem az uralkodó tőkés termelés és kiszákmányolás kritikáját, mint a csereérték-elméletnek alapját foglalja magában Marx Károly műve (*Das Kapital. Kritik der politischen Oeconomie*. v. K. Marx 1872.). Szerinte (10. 1.) a Gebrauchswerth nem egyéb, mint a jav különös használhatósága. Az árutest maga, pl. vas, gyémánt stb. haszonérték vagy jav. 0 tehát nem a fönnebb ismertettük haszonértéket érti a Gebrauchswerth alatt, vagyis nem az árunak a kereslet nagyságában és sürgősségében nyilatkozó megbecslését, azon haszon tekintetéből, amelyet az az idő és hely szerint változó szükségleti mennyiségekre nézve bír. Az „érték” alatt pedig rendszeren a c s e r e-értéket érti (11. 1.). A 13. lapon erre vonatkozólag így szól: „Ein Gebrauchswerth oder Gut hat also nur einen Werth, weil abstrakt menschliche Arbeit in ihm vergegenständlicht oder materialisirt ist.” S a 14. lapon: „Es ist also nur ein Quantum gesellschaftlich nothwendiger Arbeit oder die zur Herstellung eines Gebrauchswerths gesellschaftlich nothwendige Arbeitszeit, welche seine Werthgrösse bestimmt. Waarén, worin gleich grosse Arbeitsquanta erhalten sind, oder die in desselben Arbeitszeit hergestellt werden können, haben daher dieselbe Werthgrösse.”

Arra a várható ellenvetésre, hogy a különböző hivatások munkája és a különböző személyek mindegyik hivatásában igen különbözik, hogy tehát az értéknek egy állaga nem egyenlő, Marx előlegesen ezt feleli (19. 1.): „Az áru értéke egyszerű átlagos emberi munkát jelent, oly egyszerű munkaerőnek felhasználását, aminőt általában minden közönséges ember, különös fejlettség nélkül, a maga testi szervezetében bír. Az egyszerű átlagos munka különböző országokban és művelődési korszakokban különböző jellegű ugyan, de a meglévő társadalomban adva van.

A szövevényesebb munka csak hatványozott vagy inkább sokszorozott egyszerű munka; úgyhogy annak kisebb mennyisége az egyszerű munka nagyobb mennyiségével egyenlő. Hogy ezen összevonás állandóan történik, mutatja a tapasztalás.” És ez helyes okoskodás is.

A hasznértékek Marx szerint különböző nagyságúak és neműek ugyan és így össze nem hasonlíthatók; de bármily különbözők is a fénymáz, selyem, asztal, vas sat. hasznértékekül, mégis kicserélhetők. Valami közösnek kell tehát bennök lenni, ami őket egyenlőkké, illetőleg kicserélhetőkké teszi. Ez a közös valami a társadalmilag szükséges átlagos munka, amely mindegyikökben rejlik (11—12 l.).

Marx a csereértéknek a népben és népvagyomban valósággal meglevő társadalmi összere való vonatkozását egyik oldalról találóan kimutatta. Nem csupán a javaknak (Marx hasznértékeinek) összetes hasznosítási tulajdonsága, anyagilag kézzelfogható léte az, ami az ár alakításában népgazdaságilag tekintetbe veendő, sem pedig egyedül az alanyi társadalmi szükséglet foka a tárgyilagossághoz való viszonyt (a mi eredményünkben veendő hasznértéket) illetőleg, hanem a társadalmi munka és vagyon költsége is, amelyet a jav megszerzésének útjában álló természeti és társadalmi akadályok legyőzése követel.

Ellentétben Marx elméletével újabban a capitalisticus nézetből kiinduló Knies nemzetgazdasági író (Geld und Credit I. Abth. von Karl Knies Berlin, 1873. 124 s köv. 1.) az úgynevezett nemi, társadalmilag becselt hasznértéket (Gebrauchswreth) fogta fel a csereérték állagául. A csereérték egyenletei, mondja, nem magyarázhatók meg „a hasznérték elvonásából”, hanem csak a különböznek elvonásából a hasznérték egyes alakulataiból, nem valami idegennek helyettesítése, hanem csak fajközösségökre való visszamenés által. A különböző hasznértékeknek ezen fajközössége adja Kniesnek a nemi hasznértéket, amely alatt ő minden cserejavaknak mint egy zárt társadalmi össz-szükségletnek hasznértékes voltát érti. Ez alapon a javak különféle fajai mégis csak egy hasznértéket in genere alkotnak (124. l.). További fejtegetésében azt állítja, hogy a forgalom a javaknak társadalmilag árszabályozott hasznértékét állapítja meg. Ez által egyik jav a többivel tisztí viszonyba lép.

Mind a két elmélet, amelyek egyike a társadalmi költséget, másika a nemi hasznértéket mint csereértéki állagot emeli ki, nem jelentéktelen magvát tartalmazza az igazságnak. Monnó hangsúlyozza a javaknak Proudhon elismerte értékviszonyát, az egyik azok keletkezésére, a mások azok céljára nézve. E viszonyítás nélkül a csereértéket mint a javak termelése, megosztása és fogyasztása szabályozóját sohasem lehet igazán társadalmilag megállapítani. Ellenben azon magyarázatot sem fogadhatjuk el, hogy az értékállag vagy csupán a munkaköltségekben, vagy egyedül a haszonban keresendő. Vannak, akik azt csak a munkában keresik, amelybe az illető jav került, azt állítván

okul, hogy minden javban van valami közös, ami azok értékegységének tényét és kicserélhetőségét alapítja. Ez helyes észrevétel, de nem bizonyítja be, hogy ez a közös valami a javba kötött munka. Mint már font jeleztük, a költség mellett a haszon is tényezője a csereértéknek. Minden csereértékes javnak változó mértékben becseit haszna van, haszna, amely a szükséglet változó sürgőssége és a készlet változó nagysága szerint majd magasabb, majd alacsonyabb árszabást mutat. Egyébiránt maga Marx is megjegyzi: „Ha valamely dolog haszontalan, akkor a benne foglalt munka is az, nem számíttatik munkának és semmi értéket sem alkot.” (16. L). Fordítva, egyoldalúság volna, ha csupán a társadalmi haszonértéket és nem egyszersmint a társadalmi munkaköltséget is ismernők el a csereérték tényezőjének. Tapasztaljuk, hogy egyenlő szükséglet és haszonérték mellett a csereérték a költség arányában emelkedik, vagy száll. A csereérték változását tehát egyedül a nemi vagy faji haszonértékből megmagyarázni nem lehet. A költség szó azt mondja, hogy reál személyes erő alkalmaztatott, vagy alkalmazandó, javszerzés végett; a haszon szó azt jelenti, hogy a jav megújítandó reál életnek egyenértéke; amaz kiadási, ez bevételi jelensége az anyagváltoztatásban beváltott és kiváltott személyes, illetőleg társadalmi erőnek. — Aztán csakugyan elvont-e és nemi természetű-e és mily érdemében a társadalmi haszonérték? Vajjon a munkafelosztásban a terményekbe fektetett munka „elvont emberi munka”, „enberi munka általában”, „különbség nélküli emberi munka”, mint azt Marx állítja? Olyatén érdeményzése a dolognak, amely szerint az anyagváltozás társadalmi alakulásában az egyes munkák és szükségletek reál érdemében különbség nélkül társadalmiakká lesznek, nem pusztán a gazdasági számítás elvonása tekintetéből, olyatén érdeményzés vissza-utasítandó. Mert mindenki tudja, hogy a társadalmi munka terményeinek összesége külön javaknak legnagyobb különféleségét mutatja. Épen e különbségnél fogva anyagi forgalomnak egy mással kicserélhető tárgyai, eszközei, ugyanazon értékállag különböző részeinek kölcsönös kiegészítői. Knies nemi haszonértéké, közelebbről tekintve, szintén nem képez az elvonás érdeményében nemet

86. A §. pénz mint egyetemes értékmérő

A szükségletek társadalmi kicserélése bizonyos határig közvetlenül is történhetik. Pl. A bizonyos mennyiségű búzát adhat B-nek 1 rőf posztójaért; a tanító ennyi ilyen, vagy olyan terményt kaphat 1 órai tanításáért. Ilyenkor akár az egyik, akár a másik termény lehet értékmérő. Miből azt kell következtetni, hogy értékmérő annyi lehet, ahány csere-tárgy van. De az egyenes csere csak igen szűk körre terjed, s csupán a társadalom fejletlen korszakaiban uralkodó, amelyekben kevés kicserélhető dolog létezik. De a népeség és vagyonosság szaporodtával lassankint minden nép bizonyos mértéket fogad el, amelylyel a kicserélendő

javak értékét méri. Ma már fölötte bajos, mondhatni lehetlenség volna ökröt posztóval cserélni ki. De ha a szokásos csereeszközt, a pénzt, vesszük, ezzel mind az ökör, mind a posztó kicserélhető, társadalmi értékek pontosan kifejezhető. Akinek 1 vég posztója van, azt pénzzel cserélheti ki, ezt asztallal, székkal, gabonával, tanítással, szóval mindazzal, amire szüksége van. Akár magán, akár közgazdasági az anyagváltoztatás, a csereegyenértékeknek egyetemesen alkalmazható mérvészője vagyis egyetemes értékmérő nélkül nem boldogulhatni. Ilyen értékmérő a pénz.

Legtágasabb érteményben pénz minden, ami a forgalomban mint a szolgálat és viszonzszolgálat végérvényes, egyetemes kiegyenlítő eszköze használtatik. Alsóbb polgárosultságban használtak is többféle tárgyat pénz gyanánt: a vadásznépek rendszeren állatbőröket, a nomádnépek állatokat, a malayok és kínaiak önt, a szenegambiaiak vaspénzt, mások sót, kagylót, agyagtéglát, kakaobabot, vásznat, gyapotkelmét, elefántcsontot, dohányt, halat sat. De szoros érteményben csak a n e m e s é r c pénzt tarthatni pénznek. Ugyanis azon dolognak, amelyet egyetemes értékmérőnek akarunk használni, nem csak társadalmi költség- és haszonértékkel, hanem némely más föltételekkel is kell bírnia, amelyek alatt lehet csak a csereegyenértékeknek egyetemes és tartósan alkalmazható társadalmi kifejezője. Ilyen föltételek leginkább ezek: 1) hogy az egyetemes értékmérő értékkel bíró dologj a v legyen; mert értéktelen, eszményi tárgyért senki sem fogja adni javait; 2) hogy Marx (Das Kapital. 2-te Aufl. 68. 1.) szerint a különböző társadalmi értékeknek megfelelőleg, amelyekkel az egyes javak bírnak, nagyobb-kisebb mennyiségű részekre legyen osztható és ismét egyesíthető; 3) hogy a maga saját egyenértéke viszonylagos változhatlansággal bírjon a mérendő cserejavaknak összesességével szemközt; 4) hogy veszteség nélkül fentartható azaz tartós legyen.

Mindezen tulajdonságok leginkább megvannak és régóta ismeretesek voltak a n e m e s é r c e k b e n . Ezeknek termelését a természet bevégezte, s mindössze is csak az által veszthetnek némi részt értékökből, hogy nagyobb mennyiséget találnak belőlök; mint az Amerikának és legújabb időben a kaliforniai aranybányáknak fölfedezésével történt. A nemesércetek szűken levén elterjedve a földön, gyűtésök sok munkával jár, s azért nagy értéket képviselnek. Tércfogatuk kicsi levén, könnyen eltehető és szállíthatók. A rozsdá nem fogja őket, s bármily sokáig romlatlanul eltarthatók sat.

Az anyagváltoztatásnak socialisticus szervezésével a nemesércpénz megmaradhat ugyan; de helyét a társadalmi gyű munkának bizonyos hányadrésze, illetőleg a nemzeti össztermés bizonyos hányadrészeire szóló utalvány is pótolhatja, amely még magasabb fokban tartalmazza a nemesérc tulajdonságait.

A jelen társadalmi rendszerben csakis a n e m e s é r c lehet legcél-szerűbb reális csereeszköz. Mindamellet is alig van tényezője a társa-

dalmi életnek, amelyet nagy fontossága dacára is annyira félreismertek s oly különféleképp fogtak volna fel, mint ezt. Már a görögöknél is némelyek kizárólag a pénzbe helyezték a gazdagságot; míg mások a pénzt csak képzeletinek, emberi törvényeken alapulónak tartják vala. Az újabb népgazdálkodás fejlődésével is a mercantilismus a pénzt leglényegesebb gazdasági tényezőnek, gazdagságot teremtő erőnek nyilvánította; míg mások ellenkezőt hirdetőnek. Már Locke mondta, hogy az aranynak, ezüstnek csak képzelt értéke vagyon. S ezen vitázás egészen a mai napig tart. Rau (Lehrbuch der pol. Oeconomie. 7. Ausg. I. 316. 1.) szerint „csak nyers, szegény népek lehetnek el pénz nélkül.” Mill (A Nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. III. 80. 1.) ezt mondja: „A pénz önmagában semmi szükségletet nem elégít ki, semmi célt nem teljesít. Értéke csupán abban rejlik, hogy alkalmas alakul szolgál, amelyben mindenki mindennemű bevételeit megszerezheti. Egy pénzdús és egy pénz nélküli ország közt csak a pénzeszközölte forgalmi könnyítés élvezésében és nélkülözésében van a különbség; csak idő és fáradság megtakarításáról van szó; a dolog belső jelentőségét tekintve, a pénznél semmi sincs lényegtelenebb a gazdaságra nézve. A pénz hasonlít a géphez, amelylyel gyorsan és kényelmesen hajtjuk végre, ami kevésbé gyorsan és kényelmesen úgyis megtörténnék.” így Mill. — Épen ellenkezőjét állítja ennek Carey (A társadalmi tudomány kézi könyve. Halász Imre. 293.1.), mondván: „A nemes-fém az a társadalmi testre nézve, ami a légköri levegő a physical testre nézve; mind a kettő a körforgás gépezetét szolgáltatja, s a társadalmi test époly bizonyosan feloszlik alkatelemeire, ha amattól megfosztatik, amely bizonyosan feloszlik a physical test, ha a levegőt nélkülözni kénytelen.” Eoscher (Grundl. der Nationaloeconomie. 13. Aufl. 247.1.) szerint: „nincs gép, amely annyi munkát megkímélne, mint a pénz.” Dühring (Cursus der National- und Socialoeconomie 1876. 39—40. 1.) meg épen ezt hiszi: „Eszerint az ércpénzt a természet intézkedésének kell tartanunk. Nemesérc nélkül a mai polgárosultság nem jött volna világra.” Minél ellentétebbek a nézetek: annál szükségesebb a pénznek, akár mint a mai társadalom értékmérőjének, akár mint socialisticus gazdasági utalványnak, tisztjét világosságra hoznunk.

Először is az a kérdés támad, vajjon az ércpénz mindig fő értékmérő lesz-e? A felelet: Nem! Csak a magán forgalomban, azaz a mai egyedi gazdaságban nélkülözhetlen értékmérő a pénz, mert itt nem csupán árumérőül, hanem reál értékzálogul is kell szolgálnia; erre pedig csakis a nemesérc-pénz alkalmas. A mai népgazdaság a forgalmat magára (laissez aller!) vagyis a magánosokra hagyja; azért pénzre okvetlen szüksége van. Itt az egyetemes értékmérő javnak a kifejezett értéket is magában kell foglalnia, hogy biztosan meheszen egyik kézből másikba Itt a népgazdaság még nem zárt társadalmilag, hanem forgalmát össze nem függő magán értékátruházások által eszközli. Ezek biz-

tosítékot kívánnak, s ezt megadja az ércpénz. Csak oly általános egyenérték, amely a magán forgalom érdekeinek a legkényelmesebb biztosítékul és értékmérőül szolgál, honosulhatott meg a liberalis-capitalisticus korszakban mint minden javak pénzformája. Azért egészen jó érteményben mondhatták a liberális korszak beköszöntével pénznek az értékmérőt s pénzgazdaság korszakának a korszakot. A nemesércpénz a társadalmi anyagváltoztatás liberális aerájának minden fényes és jó. de minden homályos oldalaival is össze van kötve. Szétrobbantotta a régibb gazdasági összefüggéseket, amiből a liberális állam állott elé; ma pedig előfeltétele minden egyedileg szabad mozgásnak és magán szabadságnak, támpontja a leghatványozottabb magán gazdálkodásnak, de ezen magán szabadsággal való mindennemű visszaélésnek is eszköze egész népek és országok rovására. Elég, ha Schäffle Ges. System-jének 155. §.-bol csak azt hozzuk fel, hogy elszigeteli, magokra hagyja a gyöngéket és lehetővé, sőt (adjuk hozzá) elkerülhetlenné teszi, hogy egyesek végtelen kincseket gyűjtsenek a tömegek proletári verejtékéből.

De a socialismusban, ahol a termelés és megosztás folyamata nyilvánosan hajtatik végre, és ahol a magán forgalomban az egyedileg biztosító és vevési hatalmat adó értékmérőre többé nincsen szükség, egyenesen társadalmi értékmérő lehetséges és szükséges, a társadalmi munka mennyiségének valamelyes hányada t. i., amelynek kifejezésére utalvány használtatik. Ezen egyetemes értékmérő valódi munkára és valódi terményekre volna alapítva; a nemzeti munka gyűszervezése biztosítaná a társas-munkások terményilletékének valósítását. Akkor Proudhon „hitelkölcsönössége” a javak termelésének, megosztása- és kiszolgáltatásának egységes szervezése által közvetlenül, külön cserebank nélkül is megvalósulna. Egyetemes értékmérőre itt is van szükség; de az többé nem magán visszafizetés eszköze árukért, szolgálatokért sat. Kevesebb pénzre van szükség. A társadalmon belül még csak hovatovább korlátozottabb magán-természetű anyagváltoztatás történnék, s a külföldi cikkeket túlnyomóan terményekkel fizetnék. Oly áruk vagy javak, amelyek a magán forgalomban pénzért cseréltetnek ki, lényegileg nem léteznének; mert a magán tőke jelentéktelen volna; kevés magán munka, semmi, vagy csak kivételes magán csere, semmi vásár. A munkák, mint a gyűmunkának részei, nyilvános vezetés alatt történnének, s minden egyesnek csak a „nép” részére végzett munkaideje íratnék javára azon munkásosztály naplójába, amelyhez tartozik. A gyűmunka az egyes termelés-nemek azon különböző, tömegeibe osztatnék be, amelyeket a társadalmi összszükséglet kiszámításának alapján nyilvános szervezés mellett igazi társadalmi munka létesített. A gyűtermésből előbb kiválasztatnék .azon mennyiség, amely a közügyekre szükséges, pl. a termelési eszközök pótlására és javítására, a rend- és védelemre, nevelésre és általában a nyilvános intézetekre. A maradék aztán pro rata az egyes polgárok közt kinek-kinek munkájához képest kiosztatnék. A dolog épen ellenke-

zője lenne a mostaninak. Versenyző és adózó magánosok helyére közügyi közegek lépnének, hogy a közvetett anyagváloztatás tömegét vezessék. Vegyük föl, mondja Schäffle (Bau und Leben des socialen Körpers III, B. 334.), hogy a társadalmi munkanap összege 9 millió egyedi munkanapot tesz ki 6 órájával naponkint, — a különböző minőséget és belterjet egynemű munkaidőre hozva — akkor a napi összeredmény 54 millió egyedi, de mégis a társadalom javára szolgáló munkaórával egyenlő. Továbbá, fölvéve, hogy a közszükséglet napi átlagban V_3 -át nyeli el a társadalmi munkanapoknak, az egyedileg elfogyasztható javak maradványa 4 társadalmi és 36,000.000 egyedi, de mégis a társadalmi munkába keblezve volt munkaórának egyenértéke. Vége, fölvéve, hogy az egyes elfogyasztható javnemek és javmennyiségek (pontos statisztikai kiszámítás következtében s a hiánynak a társadalmi tartalék-készlet tárából való kiegyenlítése után) pontosan megfelelnek a külön szükségleteknek, szabatosan ki lehetne számítani, hogy egy egyedi átlagos munkanapnak hányad részét vagy hányszorosát éri mindenik javnem mindenik része. Az egyesek illetékei a különböző jav-alakokban rendes 6 órai munkájoknak $\frac{2}{3}$ -áig terjedhetnének. Hogy szemlélhetővé tegyük a dolgot, gondoljuk, hogy a 9 millió munkás 3 egyenlő csoportra, csak 3 értékesebb szükséglet-nemmel van felosztva. Az egyedileg elfogyasztható terménymennyiség e szerint mindegyik szükséglet-nemre 12 millió egyedi munkaórába került; abból mindegyik csoport mindegyik javnemből 4 millió óra, mind a három csoport együtt 36 millió óra költségilletéket számítolna le s ezzel a nemzeti termésnek egész $\frac{2}{3}$ -át megkapná egyedi fogyasztásra. De egy jav sem lenne áruvá, nem jönne pénzfizetésért forgalomba. Minden számadást egy házban, egyetlen ércakrajczár nélkül végeznének.

Ha fölteszszük, hogy egész népek socialistákká lettek: vajjon lehetne-e nekik is nemesércet egyetemes értékmérőül használniuk? Nem lehetne; mert a mostani áru- és munkaeladók milliószoros magán érdekeinek biztosítása, amelyre a nemesércnek oly alkalmasak, az egyesekre nézve fölöslegessé válnék. Egyetemes társadalmi értékmérőre azonban ott is szükség lenne; különben termékeny és gazdaságos közvetett anyagváloztatás, a munka mennyisége- és értékének viszonya szerint rendezett leszámolás, a magán bevétel és magán munka közti összhangzás elérhetlen lenne; az önkénynek, csempészet- és kedvezésnek tág kaput nyitnánk. De hát melyik jav szolgálhatna a socialismus egyetemes értékmérőjéül? Nyilván csak az egységes társadalmi munkaidőnek egy hányadrésze.

Az értékmérő is a történeti változás törvényének van alávetve; s a socialisticus értékmérő oly bizonyosan fog a pénzgazdaság értékmérője helyére lépni, mint ahogy a természeti gazdaság helyét a mostani foglalta el. A természetiben nem volt; vagy csak kevés szükség volt pénzre, mivelhogy abban nem darabolták még fel a gazdaságokat; hanem a termelésnek és szükségletek kielégítésének kezdetlegesen csa-

ládi szerű közössége uralkodott. S valamint a pénztelen természetgazdálkodás sem szűnt meg végkép, úgy az ércpénz használata sem múlik el egészen; mert a külforgalom magánfizetési alakja csak egységes világsocialismusban tűnhetnék el végkép; a nem-socialisticus államokkal való csereviszony bizonyos terményekre nézve csak nemesérc által tartható fen legegyszerűbben.

A socialisticus állam pénztét tehát egy bizonyos időköri ö s s z m u n k a t e r m é s é n e k egy hányadára való utalvány tenné, munkapénz, de más rendeltetéssel bíró, mint a magán gazdaság pénze; sem a mostani pénzhez, sem a hitelpénzhez nem hasonlítana, amely utósó csak nemesérc-alapon lehet biztos. A socialisticus értékmérő mint történeti haladás további távolodást jelentene a régi idők communismusától. A természetgazdálkodás időszakának tulajdonképen semmi önálló mértéke nem volt csereértékének; kevés cseréje volt, mert a termelő-osztályok magok elégitették ki szükségleteiket; az uralkodó-osztályok pedig nem-szabadok és erőszak által szerezték meg szükségüket. A pénzgazdálkodás elválasztotta a csereegyenértékeket árura és pénzre, a csere-t szállításra és fizetésre, de a nélkül, hogy a társadalmi értékmérés, szállítás és fizetés egybefoglalását elérte volna. Innen van, hogy a liberális korszakban a pénz mint értékmérő a pénztől mint csereeszköztől nem különülhet el, értékmérőnek és fizetési eszköznek (magán biztosítéknak) marad. Ellenben a socialisticus utalvány tiszta társadalmi értékmérő lenne. Az értékméréstől a munka eredménye és a fizetés teljesen elválasztatik; de mind a három tiszt társadalmilag szerveztetik. Ezen értékmérő által mindenféle termény a társadalmi munkanappal megmérhető; mert valamennyi ugyanazon okerő kisugárzásának tekintendő. Epen-úgy mindenik különemű munkaidő-mennyiség értékre van vonatkoztatva; kőművesmunka, szabó-, földművesi, államszolgálati, nevelési sat. munka a gyümunkanap egy hányadrészeben reál értékmérőjét találja. — A társadalmi munkanap ezen hányadosának mint társadalmi értékmérőnek jó tulajdonságai vannak; mert nem egyenlőtlen magán, hanem társadalmi munkajelenségből indul ki; minden külön termény egyenesen mint az egy gyü-munkanap valamelyes hányadrésze fejeztetik ki; a magán pénznek a társadalmi táplálás folyamatára való túlbefolyása ki van zárva; állampapírpénzre nincs szükség; mert az állam jövedelme a nép bizonyos időköri reál termésére, nem adóra és államhitelre, nem reményre támaszkodnék. Senkinek sincs érdekében ezen „munkapénzt” mértékletlenül kiadni és a jövő termelést a külföldnek előre elzalogosítani. A társadalmi munkapénz, mennyiségének tökéletes osztékonysága, általános becse és legtágasabb kicserélhetősége mellett, az értékállandóságot is a legnagyobb mérvben bírja. Az értékmérő értékíngadozásaiból származó zavarokat, amennyire lehet, eltávolítja, vagy legalább egyenlően szétosztja; ami minden eddigi pénznemnél hiányzott, a vevést általában és pontosan a nemzeti munka termelékenységének emelkedése

és leszállása arányában nagyobbítja, vagy kevesbíti; a megtakarításból származó fölöslegnek az illető egyesek javára való beírását, vagy a jövő munka fejében való előlegezést könnyen és biztosan eszközölheti; a mostani gazdálkodással járó sokféle zavart, pl. az óriási pénzváságokat részint távoltartja, részint valamennyi munkás közt igazságos arányban felosztja. A munkanap vevési erejének szállását egyaránt érzi mindenki, s ez feltalálásra, a házasságkötés óvatosságára, gyarmatosításra s egyéb kitérő és eltérő alkalmazkodásra serkent.

Íme ily következményei lesznek Schäßfle (Kapitalismus und Socialismus 1878.309—340. 1.) szerint a socialisticus érték mérőnek. Ami ellentéteket szoktak a capitalismuson túl haladni nem akaró nemzetgazdák tenni, azokat könnyen véli megcáfolhatni. Így pl. semmit *sem* mond azon ellentetés, hogy a számtalan egyes munkát sohasem lehetne nemzeti egységes gyűmunkává összesíteni. Ipartestületekre és kerületekre tagolva, mindegyik termelő-intézet képes lenne a maga össz munkáját a társadalom saját közegeinek ellenőrzése alatt könnyvelni^ Valamennyi munkadíjat, ipartestületi, tartományi, végre központi könyvvezetésbe lehetne összevonni. Eszerint a munkanapok összegét előzetesen meglehetne határozni, ehhez aránylag időpénzt kiadni és azt a társadalmi javtárházaknál leszámítolás által ismét behozni. Minderre fele sem lenne szükséges azon munkának, amelyet a mai magán könyvelés, a készpénz- és hitelfizetés követel. Azon magán szolgálatokat, amelyek nem volnának nyilvánosan szervezve, a gyűtermelés mindegyik részese munkaigazolványai egy részének átruházásával fizethetné, amint ma a nyilvános munkát fordítva ércpénzzel fizetik.

87. §. *A csereegyenértékek nagyságának meghatározása és külső szervezése.*

A)

A csereérték nagyságának meghatározása is a költség- és haszonértéktől függ. A népgazdaság mai liberális korában a javak csereértéke messze van attól, hogy a tényleges költségösszeghez alkalmazkodhassak. Ha pl. a bor keresett cikk, gabona pedig nagy mennyiségben van: akkor 1 liter bort 2 kenyérért cserélhetni be, jóllehet az utósó csak fele költségbe került és az egyedáruságot, az ezerféle fogásokat és cseleket nem vesszük is számba. Még jellemzőbb dolog, hogy ugyanazon javak különböző mennyiségei egyenlő, egyenlő mennyiségei pedig különböző csereértékkel bírhatnak. Valamely városnak szüksége van 6000 súlyegység búzára, s fizeti 6 frtjával, jóllehet az első 2000 súlyegység 2 frtba, a második 4 frtba, a harmadik 6 frtba került a termelőnek. Az áruszállító tehát 12000 forintot nyer. A szaporíthatlan javaknál e jelenség állandó; millió és millió alakban fordul az elé minden nap. Még tisztességes termelők és vevők is nem a költség egyenlőségének alapján cserélik ki termékeiket.

Ha egy socialisticus népgazdaságba tekintünk, látjuk, hogy

ott a társadalmilag tagolt munkaidőnek különbözőleg alakult egyenlő mennyiségű terményei a társadalmi könyvelés, társadalmi szállítás és társadalmi raktárak által egymással kicserélhetők, de csak addig, míg nemzeti szükséglet a nemzeti terméssel egyensúlyban van. Ha ezen egyensúly megzavartatik, amint meg is zavartathatik a socialismusban is: akkor a termények átlagos költsége és haszonértéké kivételes számítás alá esik.

1) Tegyük fel pl. hogy a termelés műtana valamely találmány által tetemes haladást tevén, a termelés átlagos költségeit leszállítja. Mivel a socialisticus államnak is minden eshetőségre készletének kell lennie nemzeti raktáraiban: e készlet értéke az új találmány miatt szükségkép alá fog szállani. Igen ám, de sokaknak még jó-jó van; azokat megkárosítani nem lehet az által, hogy a régi javak értékét az újakéval egyenlővé teszszük; mert így nem részesülnének a javításban. A készlet eredeti átlagos költsége nem maradhat, és így az értékmérés fő elvétől mindenesetre el kell térnünk. Hogy lehetőleg méltányosak legyünk, a régi és új termények költségeinek összevetése által kiszámítjuk az új csereértéket, amely mind a két időszak terményeire érvényes; s így, amint lennie kell, az egész társadalom részese lesz a javításnak. Ez ugyan eltérés az elvtől, de végtelenül jobb, mint a liberális gazdálkodás eljárása, amely nem csak egyesek, hanem egész osztályok létét teszi elkerülhetlenül tönkre.

Vegyünk egy más példát. Kosz termés, jégeső, tűz, áradás sat. miatt alig van valami készlete a nemzetnek. A természet ily esélyeivel szemközt a népnek is addig kell takaróznia, ameddig a pokrócz ér, kenyérét kisebbre szabnia. Ezt az által eszközli, hogy a kenyér árát fölemeli, t. i. ha a búza súlyegysége a múlt év és a raktár előbbi évei termésének költségi átlaga szerint 4 társadalmi munkanappal ér föl, a munkások csak akkor fognak a kenyérral takarékoskodni és az egytetemes szűkölködést (de akkor sem: éhhalást, mint ma!) megnyugvással elviselni, ha a búza súlyegységét 5 vagy 6 munkanappal teszszük egyértékűvé. Ez is eltérés az elvtől, de könnyen végrehajtható, igazságos, mindenkit egyaránt illető s így könnyebben elviselhető; az értékmeghatározásban a hasznót is számba veszi.

2) Egy további példa az, hogy a társadalomnak még sokáig ágyura, páncélhajóra, lőszerre levén szüksége, ezen javaknak, bár aránylag kevés munka van beléjük fektetve, átmenetileg végtelenül több társadalmi haszonértékök lehet, mint a háznak, vagy gyapotnak, iskolakönyvnek sat; mert azok az ország sorsa fölött döntenek.

3) Ingadozást okoz az ízlés és szükségletirány változása is. A socialisticus államban sok fényűzési szükséglet önmagától fog korlátozódni, úgy a szükségletváltozatosság esztelen szélsőségei is, mihelyt a vagyon kirívó egyenlőtlensége eltűnik. És ha a közép-jólét általánosság lesz, bizonyára a szükségleteket is mind mennyiségre, mind nemre nézve ki lehet számítani, míg ma ez nem lehetséges. De azt a socialismus sem

teheti, hogy az ember egyedi szabadságösztönét, erkölcsi természetét félreismervén, egyszersmindenkorra megállapítsa: mit, hol, mikép és mikor szabad az embernek ennie, hogyan ruházkodnia, hol tartakoznia, utaznia, mulatnia, tanulnia sat. Mert hiszen épen a socialisták azok, Fouriertól kezdve a jelenkor népszerű igazgatóiig, akik nagyobb élváltozatosságot ígérnek az új társadalomnak; oly terrorizmus, amely a szükséglet egyedi szabadságát a középosztály mostani szabadságánál jóval alább szállítaná, csak rövid ideig tarthatná fel magát. A socialismusnak ellenkezőleg keli eljárnia, a népizés fejlesztése, finomítása ügyében nemes versenyt ápolnia, az ebbeli szolgáltatokat jutalmaznia. Ámde, ha ezt tenni akarja, raktárai állandó keresleti ingadozásoknak lesznek kitéve, amelyeknek ellenében az egyik jav elégtelen lesz, míg egy másikról nem is kérdezősködnek. Ezen ingadozáson csak úgy lehet segíteni, ha az állam a jav árát egyik esetben fölemeli, a másikban leszállítja, míg az ingadozások ki nem egyenlítődnek. Itt az állam ezen eljárása teljesen indokolt; mert nem csak a költség-, hanem a haszonérték-ingadozásokat is számba kell vennie. Ezt a capitalismus nem képes tenni; bármint állítsák is védői, hogy a piacz. árai kiegyenlítődnek. Ez nem kiegyenlítés, hanem fejtelenség egyeseknek és tömegeknek megrontása, tönkretéve.

4) Ugyanez áll a munkanemek csereértékének szabályozását illetőleg is. Ezen szabályozás módjától a socialismus gyakorlati sarkkérdésének megoldása függ, azon kérdésé, hogyan kell a socialisticus államban mindnyájának egyedi érdekét a termelés iránt biztosítani. Mintha ezt az egészhez való ragaszkodás, a közszellem eszközölhetné, azt ma már az újabb socialismus sem hiszi. Itt gazdasági biztosítékok kellene, legalább is olyanok, mint a mai egyedi gazdálkodáséi. Verseny és több értékesebb munka után járó több jövedelem nélkül nincs lehető fokozatos haladás! Ha legalább annyi érdeklődést nem táplál a socialismus a munkásban hivatása iránt, mint a capitalismus: akkor andak egytetemes henyeség, rendtelenség, önkény, szeszély, fejtelenség lesz következménye. Tehet ugyan az ember- és különösen a keresztyén szeretet is valamit egyes esetekben; de a munkaszervezés és szükséglet szabályozásában a gyakorlati socialismus az ember ama kiírthatlan egyedi szabadságösztönéből fog kiindulni, amely több szolgáltatért több elismerést követel; az egyedi önfentartás ösztöne nem hagyható ki a számításból. Ha tehát a társadalom mint egész a maga munkatestét a leggazdaságosabban tagolni, módosítani, helyileg elágaztatni, a munkásokat legcélszerűbben elhelyezni akarja, amint azt a nemzeti műtan és szükséglet változandósága követeli: akkor nem marad egyéb hátra, mint az egyedi munkanapok változékony haszonértékét egy árjegyzéken belül társadalmi utón időről-időre megszabni. Egy 8 órai munkanapot, oly műtani alakban, amely most épen különös szükség és jobban keresett vagy több haszonértékkel bír, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{3}$, egyszerű munkanappal kellene egy értékűvé tenni: akkor ez elég ingerrel bírna arra, hogy a

munkaerők önkényt azon helyre és oly munkára vállalkozzanak, ahol és amelyben legnagyobb haszonérték volna. Fordítva, a munkanapok haszonértékének leszállítása által az egyeseket és tömegeket is kívándorlásra, vagy hivatásváltoztatásra lehetne ösztönözni. Ugyanily utón lehetne a feltaláló szellemeket buzdítani, különös érdemeket jutalmazni.

5) Egy ötödik kényszer a javak árértékének társadalmi munkaköltségöktől eltérő megállapítására azon elkerülhetlen körülményben rejlik, hogy a gyűmunka és társadalmi szükséglet megállapítása családásokkal jár. A socialisticus gazdálkodásban is megtörténhetik néha, hogy értéktelen javalakokra fordítják a munkaerőt. A nem keresett terménynek nem kellene-e haszonértéke szerinti lebecslésével, kevesebb munkaidőértékre való szállításával vevőket szerezni? — Épenigy kellene eljárni a nem sikerült vagy hibás terményekkel is.

Egész sor hasonló elkerülhetlen körülmény parancsolja, hogy a haszonérték a társadalmilag mérvadó értékszabásnál érvényre jusson. A társadalmi becsáratat időszakonként az egyszerű társadalmi munkanap egységeiben, mindenik javnemre, mindegyik javnem minőségére nézve, a társadalmi érték mindkét oldalára való tekintettel kellene megállapítani, még pedig a munkákat illetőleg az egyszerű társadalmi munkaórának töredékeiben vagy többszöröseiben, a terményeket illetőleg pedig valóságos átlagos munkaköltségek szerint, levonván, vagy hozzáadván bizonyos haszonérték-kisebbséget, vagy többletet, a szerint, amint a szükséglet kevesbedett, vagy nagyobbodott, s amint a jav minősége hozza magával.

A haszonérték tényező a capitalisticus népgazdaságban is előfordul, de természetesen igen tökéletlen módon. Nem értjük Scháfflét, aki Bau und Leben etc. című munkája III. kötetében a 247. lapon szintén ezt vallja; a Das ges. System sat. 121. §-ben pedig ellenkezőt állít mondván Lasalle ellenében: „Én azt állítom, hogy a piaci verseny, a piaci ár nem vak hatalom, Lasalle „oconomisches Fatum”-ja, amely a népgazdálkodás egyes tagjait elnyomja, vagy szeszélye szerint boldogítja; sőt ellenkezőleg, szabályos nyomása alatt az egyediség legnagyobb gazdasági érvényre jut mind a termelésben, mind a fogyasztásban.” De Scháffle ezt talán a socialismus piacára érti? Ha közelebről tekintjük a versenyt, azt látjuk, hogy a piacon sokféle termények versenyeznek egymással, amelyek nem egy költségbe kerültek. 3000 mázsa lisztet kínálnak a piacon, A 1000 mázsát 6 frtjával, B 1000-et 10 frt-, C 1000-et 11 frtjával. Épenigy áll a dolog a keresletre vagyis a magán szükségleteknek a piacon egyesült társadalmi összomégére nézve is. A-nak 1000 mázsára van szüksége 8 frtjával, B-nek 9, C-nek 11 forintjával. A kereskedők, akik az árukat a piacra szállították, azon vannak, hogy áruikat azok költségein fölül mennél drágábban adhassák el és így mennél többet nyerjenek; a vevők pedig ellenkezőleg az áruk előállításának költségén alul akarnak vásárolni, hogy mennél nagyobb haszonértéket nyerjenek. Ez a magán-

gazdasági önfentartás parancsa, azon érdek, amely mindenkit az üzérkedési piacra visz.

Teljesen igaza van Marxnak (Das Kapital. 2. Aufl. 142. 1.), midőn erre vonatkozólag mondja: »Ha tehát a haszonértéket illetőleg monnó cserélő nyerhet: csereértékben nem nyerhet monnó. Mert ahol egyenlőség van, ott nyereséynek semmi helye. A maga tiszta alakjába Aiz árucseré egyenértékek kicserélése, tehát semmi tekintetben nem olyan eszköz, amelylyel értékben meggazdagodni lehet.»

Hogy a vásár szövevényes körülményei közt a javak csereértékére nézve semmi igazságos; méltányos szabályzó nincs, hanem minden az esélytől, az eladók és vevők ezerféle fogásaitól függ; hogy a furfang gyakran óriási nyereségeket tud magának semmiből teremteni, nemegy becsületes termelőt és fogyasztót megkárosítani, sőt tönkre is tenni, mindennapi példák bizonyítják. Azért a piacon sem haszonérték, sem költségérték nem határoz a csereegyenértékek fölött, mert sok és sokféle költség, illetőleg haszonérték van ott képviselve, A kínálók és vevők korlátlan versenye addig gyakorol nyomást egymásra, míg egy bizonyos egyedi árszabás társadalmi egyenértéki viszonyná nem lett. A piaci ár minden egyedi költség- és haszonértéknek volt befolyása; de ezen ár sem nem a költségérték, sem nem a haszonérték, hanem a gán cseretalálkozásoknak együttesen tudat nélküli folyamata, oly mennyiségű állítva fel, amelyen alul a javnak gazdasági használata és amelyen fölül gazdasági termelése társadalmilag lehetetlen. Az így megállapított piaci ár a maga ingadozásában éppen a költség- és haszonérték változásától függ. A haszonérték becslése a népgazdaság tőkés alakjára nézve is föltétlen követelmény tehát, mint olyan, amely a gazdaság mint tudatosan végrehajtott anyagváltoztatás természetében rejlik, amely anyagváltoztatás a lehető legkevesebb munkával, a lehető legnagyobb hasznot hajtó javalakok termelésére törekszik. De ha a csereérték meghatározása úgy történik, mint eléadtuk, akkor világos, hogy nem elvont társadalmi munka szolgál neki mérvesszőül; hanem a társadalmi anyagváltoztatás gazdasági szabályozása valamennyi külön gazdaság vagy gazdasági ág érték meghatározó közreműködése által történik. A piaci árban kifejezett csereérték nem az egyedi érték meghatározástól elszabadított társadalmi érték. De ha elvont társadalmi munka alatt leggazdaságosabban rendezett gyűmunka reál átlagos költségeit értjük, és ha a körül mint nehézkedési pont körül a piaci ár helyébe lépő socialisticus jav-árszabás úgy volna forgatható, hogy a becár a kereslet és kínálat fokainak megfelelő haszonérték szerint kevesbednék, vagy nagyobbodnék, akkor ez helyes nézet és megvalósítható gondolat volna.

A socialisticus társadalom csereértéke és ennek pénzneve, az ár, nem költségérték és nem haszonérték, hanem az erkölcsi népélet egy társadalmi erejének egyenlőtlenül kisebb költségegyenérték-

kei és egyenlőtlenül magasabb haszonegyenértékei közti társadalmi cserearány, népgazdasági módon megállapítva. A socialisticus gazdálkodás abban különbözik a mostanától, hogy ott az össztermés különböző töredékeinek különböző egyedi költségei társadalmilag vannak, mint társadalmi átlagos nagyságok, felosztási célból megállapítva: míg itt az egyes termelők egyedi költségei elkülönítve érvényesítik magukat.

Minőségre nézve a kétféle csereérték alakulása nem egyenlő. A népgazdasági egyensúlyt a mostani piaci verseny csak igen tökéletlenül, számtalan anyagi és erkölcsi életnek megrontásával szokta, azt is rövid időre helyreállítani. Mind az eladó, mind a vevő magukba rejtik a költség- és haszonérték titkát, a szó teljes értelmében ólálkodni kénytelenek, vagy költséges kémlelést kell tenniök, vagy vaktában menniök vásárra. Egyik sem ismeri a többinek viszonyait; senki sem láthat át a vásár összes mozzanatain, már csak azért sem, mert az egyensúly, az ár esélye, a körülmények minden órában változnak. Mindnyája lehető sokat akar nyerni, nem törődve mások létevel, megsemmisülésével. Többnyire tudat, számítás nélküli küzdés az egész. A piaci ár által végre egyensúly jó létre a kínálat és kereslet közt, de fejtelten, vak, sokfélekép romboló, ezerfélekép igazságtalan, örökké ingadozó módon. Eszes lényekhez az illenék, hogy az egyensúlyt társadalmi ész, az egész társadalmi test érdekeinek, ellátásának vezető-közegei tartsák fen, ne pedig a kínálat és kereslet fejtelten vak nyomása és ellennyomása uralkodjék rajta, mint ahogy a természet vak hatalma tomboló hullámok után éri el az egyensúlyt. Ezt a vásár istenitől, a liberális nemzetgazdaság hívei nem szokták tekintetbe venni. Ha Rau és elvtársai ismerik e tényeket: valóban megfoghatatlan, hogyan beszélhetnek így: „A csere rendesen mindegyik félnek előnyére van.” (Lehrbuch d. pol. Oec. 7. Ausg. I. 170. 1.)

A socialismus sokszorta többet érhet el, ha okszerűen szervezkedik. A csereérték alakulásának socialisticus alakjával kiszámíthatatlan erkölcsi előnyre tenne szert; mert a pénz hatalom önzése és a hereélet ellen roppant erős sáncot állítana. Minden társadalmi tag közvetlenül érdeklődne az iránt, hogy a társadalom lehető legnagyobb haszonnal dolgozzék; az egyedárusági tőkejárdék megszűnnék, és a személyesen kiérdemelt elsőbbségi járadékon kívül minden más járadékra lehetlen lenae a vadászat; valamennyi csereegyenértékeknek igazságos szabályzása a leg-egyetemesebb érdek lenne; hogy a társadalmi anyagváltoztatás leghasznosabb irányban mozogjon, az mindenkinek érdeke s mindenkire nézve felfogható és átlátszó lenne; a csereérték-képződés nem lenne többé különérdekek milliomszerű hajhászásának játszólapdjaja, amely hajsztát a csel és ámtás mindennemű eszközeivel úzik; a gonosz önzés és az embertárs anyagi boldogulása iránti közöny megszűnnék. De legyünk méltányosak beismerni, hogy ezen embertelenségnek ingere, sőt kényszere magában „a csereérték-alakulás alakjában feneklik; s hogy a nagy erkölcsi kár nem egyesek vétke, hanem a mostani termelési és megosztási jognak szervi

hibája. Ez az egyetemes önzés és a mások jólléte iránti érzéketlenség szülőanyja.

Ne vélje azonban valaki, mintha a csereértékről való ezen nézeteinket egy huszonnegy óra alatt megvalósíthatóknak tartanok. Az emberek még mindig csak az anyagi és erkölcsi élet minden föltételeit elpusztító szörnyetegét látják a socializmusban, amelyet tüzzel-vassal üldözni kell. Még képzelni sem tudják, hogy a társadalomnak más alakja is lehetne s volt már többször a mostaninál. Ezen kérdésnek tehát előbb még elméletben is és történetileg érnie kell. A statisztika bizonyos fejlettsége nélkül pl. szó sem lehet a socializmus elveinek helyes megtestesítéséről. Itt csak azt akartuk bebizonyítani, hogy egy nem épen igen távoli időben az egyenértékeknek oly megállapítása lehetséges, amely az egyedi gazdálkodás előnyeit, nevezetesen annak termelésre ösztönző rugóit megtartja, a szükséglet és hivatásválasztás szabadságát tiszteli s amellet az árszabás folyamatát a piaci áralakuláshoz hasonlóan intézi, a kereslet és kínálat közt összhangzást hoz létre és ezzel a társadalmi anyagváltoztatást okszerűen vezethető folyamattá teszi. Ebben a népgazdálkodásban is szellemi erő uralkodik a társadalmi értékalakításon; de míg a mai gazdálkodásban ezen uralkodás egység nélkül, versenyző egyedi értékmeghatározások tudat nélküli nyomása által történik, a jövőben érdekek egyenlően előnyösített, igazságos versenye által társadalmi értékbecslő-kezegek ítélőszéke előtt fog történni. Ezen kezegek a javak költségének társadalmi átlagát a versenyző munka valódi társadalmi szervezetének tényeiből, a társadalmi haszonértéket a kereslet társadalmilag kimutatott szükségversenyének tényeiből vennék, a becslést szilárd elvek és fokozat szerint e két adat mindenkori minőségéből állapítják meg.

B)

Ennyit a csereegyenértékek nagyságának meghatározásáról. Ami külső szervezésekkel illeti, ennek mai alapintézményeit a vásárok és börzék teszik. Ezekben találkoznak a kínálat és kereslet egyedei s egyeznek meg időről-időre bizonyos árakra nézve. De ez nem az összkínálat és összkereslet arányában eszközlött, nem hosszabb időre szolgáló, hanem egyesektől úgyszólván pillánatról-pillanatra megállapított árkötés. A nyilvános hatóságnak erre. semmi befolyása nincs, hanem csak a vásár helyét jeleli ki és fentartja a rendet. Koscher (Die Grundlagen der Nationaloeconomie. 13. Aufl. 230.1.) sajtószóval igazolja azt az áldozatot, amelyet a kereslet és kínálat korlátlan versenye követel.

Másképp fog állani a dolog a socializmusban. Itt a termelő-testületek nyilvános kezegek és a fogyasztók képviselői (raktárhatóságok, amelyeknél a fogyasztás cikkei vannak) szükség szerint naponként, hetenként, havonként összejönnek. Ezek a termelési könyvelés központi kezegek által pontosan ismernék, hogy valamely jav-nem bizonyos mennyisége,

bizonyos időben bizonyos helyre szállítva; hányad részét éri a társadalmi munkaidőnek. Ha a kereslet meghaladja a készletet: akkor a bec­sár magasabbra teendő, mint amennyire az átlagos munkaköltség számítva volt, ellenkező esetben alacsonyabbra. Erre huzamosb tapasztalás végre oly fokozatot nyújtana, amely majdnem gépies, biztos, önkényt kizáró bec­sárrendezést biztosítana.

Az áraknak nem kellene az ország minden részére egyenlőknek lenniök, hanem oly helyeken, ahol több a költség, nagyobbak s az össz­fentartás és összkifejlődés egyéb tekinteteiből is többféleképp módosíthatók lehetnének. A becslő-közegek a termelés központi közegeivel a termelés kiszélesítése vagy korlátozása céljából és a szállító-raktárakkal a szük­ségletek változtatásának serkentése céljából érintkezésbe tennék magokat. A közönség a maga szükségait az ország kellő helyein levő fő- és mel­lék-raktárakból elégítené ki, visszaadván a kezei közt levő munkaszolgá­lati igazolványokat. A központi kormány­nak csak a felügyelés és rend­kívüli beavatkozás lenne tisztje, valamint a bec­­sárszervezés törvényhozá­­sában való részvétel; állami communisticus önkény e téren ki lenne zárva. így követeli ezt a socialismus elve. Ezen árszabás a mai rend­őri árszabástól is különböznék; mert ez az utóbbi többé-kevesebbé a piaci árak pusztá kiigazítója azon magán forgalom számára, amelyben nincs ver­seny, a család tere pedig nagy. De ezek a kiigazítások csak a véletlen alapján mozognak. Annyival vérmesebbnek kell tartanunk Roscher (Nationaloeconomie, 238. 1.) azon reményét, hogy a nemzeti műveltséggel és kereskedelemmel a nemzeti bec­­sület is növekedvén, ennek az árak állan­dósítására nem csekély befolyása leszen.

Magától értődik, hogy a magángazdasági csereérték alakulása a szükségletek kielégítésének egy részére nézve a socialismusban is fen­maradna; ilyen a személyes szolgálat, a foltozó-munka, a természetük­nél fogva kisgazdasági üzletek.

Bizonyos kedvező körülmények közt a socialisticus csereérték meg­állapításmódját egyszerre is be lehetne hozni; de általában véve átmeneti időszak fogja azt megelőzni, a körülmények szerint hosszabb, rövidebb. Ezen átmeneti időközben a termelés társadalmivá lett része még nem szabadulhatna egészen a vásári forgalomtól; kifelé legalább nem adná terményeit a piaci áron alul, de ahhoz alkalmazkodnék, illetőleg a ter­melést korlátozná, ha a piaci ár a társadalmi termelés átlagos költsége alá szállna. A nemzeti termelés társadalmi része legelőször is in natura elégítené ki tagjai szükségleteit, tehát legközelebbi biztos vevője saját kebelében lenne. Eladható részét termelésének belső és külső piacra rinné és az ott kapott pénzből intézeteinek és hozzátartozóinak áruszük­ségleteit fődözné, tehát kereskedő- és fogyasztó-egyesület lenne, amely a termelés szervezetéhez közvetlenül csatlakoznék. — Általában, nem lenne szükséges, hogy egy egész nagy ország termelése és fogyasz­­tása solidaris legyen. Országok, tartományok, kerületek szerint külön

termelő-, szállító- és fogyasztó-közületek alakulnának, amelyek egymással csereforgalomban állanának, és a melyeket a piaci ár arra utalna, hogy a személyállományuknak és országuknak legmegfelelőbb termelési ágakat leggazdaságosabb mértékben kiterjeszszék és korlátozzák, jutalomdíjak és levonások által munkaerőket vonzzanak magokhoz, vagy távolítsanak el magoktól. Mert hiszen most gondolni sem lehet arra, hogy valaha fe sarki nomádokig és a négererekig terjedő egységes emberiségi gazdálkodás léte-sülhessen. A még csak polgárosodóban levő égővekkal mindig fenmarad a külső forgalom; erre nézve pedig a socialisticus gazdasági test nyilvános kereskedelmi közegei is a világpiac árainak vetvék alá, csakhogy akkor a piaci árak megállapítását a nem-termelő, élödsi és kép-telen kereskedői személyzet és tőke kezeiből ki lehetne venni.

88. §. A csereérték-képződés történeti alakjainak viszonylagos értéke és váltakozása.

A polgárosultság kezdetén nincs pénzgazdálkodási csereérték-meghatározás.

A törzsben és a patriarchális házban, sőt a mai családon belül is az érték meghatározás nyers, communisticus; a törzsfő és a családapa gyakorolja azt mindnyája részére és elhatározza, mit, mikép és mennyit kell szerezni és fogyasztani. _

A középkori hűbéres gazdaság lényegében természetgazdálkodás, azaz befelé zárt, szabadtalán uraságok és községek halmaza, dologjavaknak és szolgálatoknak természeti szolgáltatásával és kiosztásával belül; az érték-meghatározás még nem fejlett ki; a természetgazdálkodás a föld dolog; a cseregazdálkodás háttérbe eszorul, amely különben is századokon át inkább egyesek elszigetelt cseremegegyezése vala, mint eladók és vevők egyetemes versenye nagy piacokon. A középkor vége felé a pénzgazdasági rendszer lassankint több utat tör magának; az absolutisticus időszak segítségére jó neki, mert egységes forgalmi vidékek keletkeznek, és a magán erők jogot nyernek szabad mozgásra. A liberális korszak befejezi a pénzgazdaság fejlesztését.

Lazán összefüggő tagjai közt az emberi társadalmaknak a közvetett anyagváltoztatás számára mindig érvényben marad a piaci ár meghatározás.

A társadalmi érték-megállapítás formáinak története tehát azt mutatja, hogy legelőször kényszer, uralkodás, hatalom, csel és a szükség kizsákmányolása csak későbbben tömeges versenyzés (előbb magán-, aztán nyilvánosjogi) volt alapja a megállapításnak. A magángazdasági csereérték-meghatározás vagyis a piaci árszabás csak jóval későbbi alak; és a család- és nyilvánosjogi érték-meghatározás, jobban kifejlődve, mint előbb, a mai családi és pénzgazdálkodásban is fennáll. Az érték meghatározás alakjai az emberiség fejlődése szerint változásnak vetvék alá;

és a tőkés mellett és fölött előbb-utóbb egy fensőbb, tökéletesebb érték-meghatározás, a socialisticus fog érvényre jutni.

Hogy mi a különbség a tőkés és társadalmi csereérték meghatározása közt, azt már eddig is láthattuk; kiegészítésül álljanak még itt a következők. Az áraknak piacon való képződése a magángazdasági rendszernek „természetes” érték-meghatározási alakja. Nagy előnye neki, hogy az ártétet óráról órára gyorsan, mindenütt és minden javra, szolgálatra és használatra nézve megállapítja, ami a tőkés gazdálkodásban okvetlenül szükséges. Azért a csereértéknek tőkés gazdasági szabályozása ezen gazdaság természetének megfelelőleg mindenestre roppant népgazdasági haladás volt. De a legtöbb nemzetgazdasági írónak azon állítását, hogy az tökéletes megoldása az érték kérdésének, s hogy nélkülözhetlen föltételét képezte a népgazdaság mostani tökéletesebb voltának s általában a polgárosultság mai fokának, hogy tehát az egyedi gazdálkodás és a vele járó értékbecslés nélkül a természettudományok, következésképp az ezeken alapuló népgazdaság is nem fejlődhetek volna tovább, nem írhatjuk alá; mert socialisticus gazdálkodást már az egyedi előtt is lehetett volna szervezni; hogy pedig ez nem teszi lehetlenné a természettudományokban való haladást, ki merné kétségbe vonni?

Már csak az is nagy hiánya a piaci ármeghatározásnak, hogy nem az összszükséglet és összkészlet áttekintésén alapszik. Ez aztán azt okozza, hogy valamennyi párt csalódhatik; hogy a folyóárak sok ideig igen magasán, vagy igen alacsonyan állanak és a termelésnek és fogyasztásnak túlerős kiterjedését okozzák. És így a piaci árak befolyása a termelésre és fogyasztásra nem biztos, nem egyetemes, nem állandó, nem mindenütt egyenletes és időszerű. De maga azon egyetlen egy tény is eléggé elítéli az egész népgazdasági szervezetet, hogy nem, mint feladata volna, az egész társadalmi test lehető leghatásosabb ellátását, hanem keveseknek túlságos meggazdagodását eszközli, míg a bérmunkások millióinak a legszükségesebbek megszerezhetését sem teszi lehetővé, úgyhogy évenként ezren és ezren dőlnek ki az igából s anyagi és erkölcsi végpusztulásnak teszik ki árván hagyott családjaikat. A tőkés verseny folyvást nagyobb és nagyobb tőkéket szül, a kisebb tőkéket elnyeli s így a hatalmat mindig kevesebb és kevesebb kézbe pontosítja össze s ez által a munkáscsaládok tömegét s a megfajtott kistőkéseket a napszám és nyereség legkevesebbjére szorítja; tőle a néptömeg éhen veszhet. Azt mondják, hogy a verseny olcsóvá s így a munkások által is könnyebben megszerezhetővé teszi az árut. Ez önámítás, már csak azért is, mert a lenyomott napszám az olcsóbb árura sem elégséges; a nagytermelés az embertökének elnyomításán és lassú kiszipolyozásán nyugszik. Ez a verseny, népgazdasági érteményben, gyakran nem is létezik. Aztán a piaci árak azoknak, akik kedvező körülményeknél fogva igen olcsón termelnek, aránytalan járadékot biztosítanak, amelyet nagyrészt magok és az összesség kárára gyakran iszonyú gonosz fényűzésben eltékoznak. A szaka-

datlan árküzdés, amely a folyadékban levő ázalagok önfentartási harcához hasonló, felfalja a kisebb tokéket és óriási egyedáruhá válik. Akkor aztán a termények olcsósága is eltűnik; mert a tőkeóriások kényétől függ nagyban az árak megszabása. A termelés, felosztás és fogyasztás valódi népgazdasági szabályozása lehetetlen, míg a piaci árszabás kevés tőkeóriás játszólápldája válik. De ez szükségképi jelenség s annyiból jó is, hogy sietteti a socialismus elveinek diadalát.

A socialisticus értékmeghatározás sem nyújthat föltétlen biztosítékot a termelés és fogyasztás minden hibái ellen. így pl. ha a szükségleteket anyagelvűségbe merült nép határozná meg, egészen nyersen, anyagváloztatásának társadalmi-intézküvnyes szervezete dacára is érzékiségbe veszne. Ha a tagok munkajövedelme egyenlőtlen mérték szerint ítéltetné meg: akkor nagy aránytalanság lehetne az előnyösített tagok illetékében, ami nemigen gyümölcsözö fogyasztást okozna sem rajok, sem az egészre nézve. Ha végre a nép az úgynevezett nem-termelő intézküvnyek, a nyilvános tőkék számára nem elég fentartási eszközöket utalványozna: akkor a társadalmi csereérték meghatározása mellett is gazdasági romlásnak lenne kitéve. Ez megtörténhetnék a socialismusban is; de nem kell szükségképen megtörténnie; mert nem levén magán tőke, a munkajövedelem oly társadalmi középkozoat szerint jelettetnék ki, amelynek tétéi nem nagyon távul esnek egymástól; kártékony, céltalan, tömeges fogyasztástól alig lehetne tartani; egyenletes szükségleti mennyiségek jeletkeznének; az egész nép hivatási tagoltsága oly jól átgondolt szervezettel birna, hogy a nyilvános tőkék pótlása és gyarapítása és a nem-termelő-intézküvnyek kellö ellátása semmi kétséget nem szenvedne. Természetes, hogy ez oly központi közegeket tétélez föl, amelyeknek pontos működése mellett a csereértéknek kapkodó, bizonytalan, önkényes meghatározásától tartani nem lehetne, mint az már fönnebb volt kimutatva.

Figyelemreméltó dolog, hogy a mostani népgazdaság körén belül is oly javaslatokkal látják szükségesnek föllépni, amelyek a díjmeghatározást mint egy nyilvános szervezküvny útján ajánlják foganatosítani; csak az a baj, egymagában is elegendö, hogy a végrehajtás lehetetlen.

II. Cikkely.

Az anyag váloztatás szervezküvnyése.

89. §. *A külön gazdaságok szervezküvnyése és vezetése.*

A gazdálkozási akarás és cselekvés részint mint népgazdasági alakok szervezküvnyése, részint mint az anyagváloztatás mozgásainak vagyis gazdasági ü z l e t n e k vezetése nyilatkozik.

Itt először különbséget kell tenni a gazdaságsszervezküvnyben nyilvánuló hatalmi eszközök között. Ezek: a tekintély tisztán szellemi hatalma, az uralom szellemi és anyagi hatalma és a v a g y o n

hatalma. — A v a g y o n soha nem nélkülözhető eszköze, anyagi ragasza a népgazdasági összefüggésnek. Sajátsága, hogy közvetve tekintélyt és uralmat szerezhet. Megkülönböztetendők továbbá a gazdasági szervezés és vezetés túlnyomó i n d o k a i, aztán a szervezés tartalma, u. m. a gazdaság megtelepedése, véd- és háztartási, műtani szervezése, végre szellemi munkájának szervezése, amelyekről már fönnebb szólottunk; elvégre az üzlet és háztartás közti különbség jelelendő ki; a háztartás azon intézvény, amely a jövedelemre, a végső fölszerelésre, a fogyasztásra és a felhasznált javak kikülönítésére irányul működésével. M i n d e n társadalmi egységnek van háztartása, de nem üzlete is. Az üzlet leginkább a haladó-anyagváltoztatásra és annak kizsákmányolására céloz.

Ezek előrebocsátása után lássuk előbb a s z e r v e z é s t.

A különgazdasági szervezést illetőleg az a l a n y i a l a k o k szerint megkülönböztetendők: a) a n y i l v á n o s h a t a l o m alakította, többnyire k é n y s z e r g a z d a s á g o k: állami, községi, hivatásterületi, általában nyilvános össszaköttesek és intézvények háztartásai; b) az egyedek s z a b a c f ö s z t ö n é b ö l, vagy szerződészerű össszaköttesekből szervezett magán gazdaságok, amelyek részint egyedi, részint gyűgazdaságok; ez utósókat s z a b a d k ö z g a z d a s á g o k n a k (egyesületi, szövetkezeti, társulati gazdaságoknak) nevezik; c) a c s a l á d i gazdaságok. Mind a három szervezési alak egyesíthető. Ami

1) a n y i l v á n o s g a z d a s á g o k a t vagyis a hivatási és területi testületeket, állami és községi intézeteket, bekeblezett össszakötteseket, alapítványokat illeti, ezek idáig majdnem pusztá háztartásokul, n e m ü z l é t e k ü l is szerepeltek. Csak az erdészet, bányaművelés, vízvezeték, egyes állami és községi gyárak, fegyvertárak, nyilvános hitelintézetek, raktárak sat. vehetők nyilvános üzletszervezeteknek. Maga az utcsinálás igazgatása, a posta, távírás és állami vasutak sem tiszta anyagváltoztatási üzletek, hanem nyilvános forgalmi berendezések, amelyeknek nem csupán anyagváltoztatás a rendeltetésök.

Ellenben nyilvánosjogi háztartás annyi van, ahány alanya, össszaköttesései és intézetei a nyilvános jognak, állami életnek és önkormányzatnak vannak: államháztartás, tartományi, kerületi, községi, egyházi, iskolai, egyetemi, akadémiai sat. háztartások. Nyilvános ü z l e t e k e t állítani, az összes termelés és forgalom minden, vagy sok ágát a magán kezeléstől elvonni és nyilvánosjogi intézeteknek átadni, ez az, ami a socialisticus szervezés magvát képezi.

A nyilvános hatalom képviselői részint közvetlenül alkalmaznak tekintélyt, kényszereszközt és vagyont kényszergazdaságok szervezésére, átalakításra és felosztására, részint közvetve, midőn általános szabályokban a nyilvános gazdaságok szervezését elrendelik és rendezik, vagy midőn a magán intézeteket bekeblezés által nyilvános intézetekké emelik. Az államhatalom valamelyes közreműködése nélkül kényszerközgazdaságokat

sem alapítani, sem feloszlatni nem lehet. De az sem áll, hogy a nyilvános gazdaságokat csak központi kormányközegeknek lehet és kell kezelni. A socialisticus állam nyilvános üzletei alá vannak ugyan vetve a törvényhozásnak és az állami központi közegeknek, hasonlóan a nagy emésztési és körzési készülékekhez, amelyek a központi idegrendszer gátló-készülékeinek befolyása alatt állanak; de jelentékeny-fokú önálló mozgást kell a hivatás és terület szerint tagolt termelő-, forgató- és fogyasztó-szerveknek engedni; a folyó anyagváltóztatás folyamatának részleteihez az állami központi közegeknek semmi közük. Ezt jól tudja a józan socialismus. Azért nem tudományos, de nem is tisztességes dolog minduntalan az állami communismus rémképével és gazdasági kormánykénnyel vádolni a socialismus híveit. A folyó gazdasági üzletvezetésnek minden központi és parlamenti befolyás gyámkodásától mentnek, függetlennek kell lennie, úgy, mint a tudományos és iskolai intézetek folyó vezetésének; nyilvános intézeteknek kormány általi kezelése politikai s egyéb visszaélésekre nyújt alkalmat. Egyébiránt az állami kényszer, mint az önségélynek jótékony és nélkülözhetlen kiegészítése, nem általában és nem elvileg ad aggodalomra okot; mert bizonyos általános-hasznú gazdasági szervezések csakis állami kényszer útján hozhatók létre, terjeszthetők el és tarthatók fen. Minél nagyobb terjedelmet nyernek a közületek: annál hivatottabb szervezője bizonyos fő intézvényeknek az egységes gyűakarata, úgy az anyagváltóztatás, mint a meglepedés, védintézvény, iskola és tudomány szervezésének terén. Itt a magánosok jó akarata és külön érdekei nem elegendők, sőt ellenkezők is. Hogy mely feladatok tartoznak állami kényszer körébe, azt a mindenkori történeti állapotokból kell meghatározni. Tudnunk kell, hogy az állam közvetve és közvetlenül a legnagyobb gazdasági erőket képes létrehozni, s ő maga is legnagyobb erő, amely egyedül képes minden külön erőket egyensúlyban tartani, azok súrlódását akadályozni, benső egységbe hozni.

A nyilvános gazdaság szervezésének rugóit, indokait illetőleg megjegyzendő, hogy a nyilvános háztartások kényszerféle berendezése a népeket és a fejedelmeket majd hitvány önzés, majd legtisztább köz- és jótékonyági szellem ösztönözte. De az önfentartás ösztönének mindig volt és lesz benne része.

2) Az üzletek és háztartások nagyobb részét most és jó ideig még ezután is magánosok szabad akarata szervezi; az anyagváltóztatás szervezete is túlnyomóan magánjogi természetű, és pedig vagy egyes egyedek, vagy többek akaratából folyó s a szerint egyedi, vagy szabad g y ű gazdaság, s ez utóbbi a hozzá kötött érdekek szerint társaság, szövetkezet és egyesület. Természetes, hogy egyedi gazdaságban nem csak egy személy van alkalmazva. Ezen gazdaság értékéről már több helyen szólván, itt csak azon tényt emeljük ki, amely szerint korunk sok oly gyűgazdaságot kíván, amelyeknek alapítására, továbbfejlesztésére és fentartására egy rövidéletű egyed munka- és tőkeereje nem elegendő.

A szabad gyűgazdaságokat az önfentartásnak gyöngé részsrőket erősebb gyűerőkké egyesítő természetes törekvése hozza létre, részint alapítás, részint meglevő külön gazdaságoknak szövetkeztetése által. Az életszükség egyesülésre serkent. Ezen ösztön létesítette a különféle összeköttetéseket, a cézheket, létesíti ma a szövetkezeteket, ipartársulatokat, egyesületeket, nemzeti és nemzetközi összeköttetéseket, amelyek némelyikét ma úgy üldözik, mint a középkorban a cézheket. De a fejlődés törvényét nem lehetvén megsemmisíteni, a mostani egyesületek, szövetkezetek minden erőszak és fűrfang dacára is tovább fognak fejlődni, terjedni, míg socialisticus szervezetté nem lesznek.

A szabad közös gazdaságok részint csak háztartások, részint üzletek is.

A szövetkezeti és egyesületszerű háztartásnak a solidaritas és a jótékony-ság (liberalitas), szeretet, a viszonos odaadás teszi lényegét. A tiszta, szabad gyűgazdasági háztartás ma épenúgy alapformáját képezi a jótékony-ság, egyűvűtartozás, emberségi törekvések, a közérdekért való odaadás szervezésének, mint képezte különféle testvérületekűl, egyesületekűl a középkorban. Az egyház, nevezetesen a catholic a, a kolostorokban, rendek-, testvérületek-, jámbor egyesületekben és alapítványokban nagyban és bizonyára a legjótékonyabb módon alkalmazta ezen szervezési formát. De tévedés volna azt hinni, hogy ezen szabad alak csak kizárólagos szervezési alak lehetne, azaz, hogy mindent a szabad keresztyén szeretetre bízhatnánk. A soeialismus, ha a keresztyénséggel szövetkezik, sokkal könnyebben érheti célját és sokszorta tökéletesebb lehet; de a keresztyén szeretet, már csak azért is, mert sohasem lesz általánossá, nem pótolhatja a társadalom socialisticus szervezetének hatását. Az meg épen veszedelmes eljárás volna mind az egész társadalomra, mind magára az egyházra, ha a mai képmutató polgárosultságnak s különösen a tőkés népgazdálkodásnak rendőréűl akarna szolgálni; ha jótékony-sági egyesületeit elegendőknek tartaná a nemzeti jövedelmek felosztásában uralkodó szélsőségeknek kiegyenlítésére, a jogfosztott, kizsákmányolt néptömegek kárpótlására; ha egy jobb nyilvánosjogi általános, gyökeres alapszervezés ellen levén, a munkások verejtékéből duskálkodó pénzaristocrazia asztaláról lehullott morzsával akarná kielégíteni a tengődők és éhezők millióit.

A socialismusban is van helye a szabad gyűgazdasági háztartásnak; itt is a valódi szabadságnak és eszményi törekvéseknek egyik sziklájául szolgál az.

Egyébiránt óvakodni kell attól, hogy a szabad összeköttetéseket csak mint a szeretet és közszellem tevékenységének alakját fogjuk fel. Eltekintve a törvénytelen összeköttetésektől, elég csak a szívtelen kereseti és üzleti társaságokra gondolnunk. Az egyesületeken kívűl az állam és a község is részt vesznek a jótékony-ság kiegészítő és kiegyenlítő

munkájában a magok segélyeivel. Ugyanazt teszi számtalan család és egyed is.

A különböző szervezési alakok aztán átmennek egymásba; úgyhogy bajos volna megmondani, vajjon egy középkori iparcéh inkább önzésen alapuló, vagy solidaris szövetkezet, vagy közhasznú egyesület, inkább magán-, vagy nyilvánosjogi intézmény volt-e. .

A szövetkezet ma már törvény elismerte alakká lett.

Túlnyomólag magángazdaságiak ma is az üzletek vagyis az anyagváltoztatás külön gazdaságai; nem csak az egyedi vállalatok, hanem a kereseti társaságok is, nevezetesen a részvény-, commandit-, nyilvános társaságok, a termelő-szövetkezetek, mint a Schulze-Delitzsch-félék, a termelés és kereskedés közhasznú egyesületei; de amelyek többnyire célszerűtlenek, és a socialismusban csak kis részök marad meg, természetesen bizonyos módosítással.

A nyereségre tekintő, üzérkedő magánjogi egyedi és gyűgazdaságok manap lényegét teszik az anyagváltoztatás szervezésének. Ezeknek socialisticus társadalomban semmi helyök.

3) Mint háztartás minden család állandóan külön gazdaság marad. De ez nem zárja ki azt, hogy a család anyagi ellátását szabad- és kényszergazdasági szervezés támogassa, kiegészítse, mint az már manap is történik, pl. a vízvezetékekkel, légszusz-világítással sat. A fentartási javakon teendő utósó munka, a kisipari, hogy úgy mondjuk, a foltozó-üzlet, a családé; általában mindig lesz némi üzlet a családi háztartással keverve. A tiszta családi háztartás csak későbbi fensőbb fejlődésnek lehet következménye. Első időben az egész népgazdaság a szélesebb családhoz való kötve; s így maradt ez részben még a hűbériidőben is, amelynek legyőzése után a szabaddá lett polgárság családbirtoka a tőkés vállalkozásnak lett alapjává, ami a nagytermelésnek a családok sorsától független üzleteit fejlesztette ki. A legtöbb kisipari, nevezetesen földművelési család-gazdaság azonban most is még üzlet és háztartás is egyszersmint. Az üzletek, túlnyomóan családtőke és családmunkával üzve, földművelést és mesterséget kötnek össze, s így még mindig túlnyomóan természet-gazdálkodást űznek. Csak Angliában van máskép, ahol farmergazdálkodás uralkodik. De előbb-utóbb ütni fog az óra, amikor a még túlnyomóan kézi és mezei kisipar gazdaságilag tarthatlanná lesz és gyűgazdálkodásnak ad helyet.

4) Ezen három alapforma minden valamelyes fejlettségű népgazdaság ösz-szervezetében együtt található. Maga a socialismus sem törölheti el a család teljesen független háztartását; sőt ellenkezőleg ezt valamennyi család számára biztosítani fő törekvése. Némely magán gazdaság és üzlet is fen fog maradni a socialismusban is; vegyük csak a személyes szolgálatokat. Épenúgy tesz a capitalismus is, a családi és szabad gyűgazdálkodás mellett egész tömeg háztartást, intézetet nyilvánosan kezel,

teháj socialisticus módon; de amit a socialismusban rémképet látó nemzetgazdák nem is vesznek észre, holott az már socialismus.

5) A népgazdaság vezetése a gazdaságot vezető alanyok és felhatalmazott s végrehajtó-személyzetének szakadatlan akaratelhatározásából áll. Az elhatározások szemléleteken, mérések-, számítások- és értékbecsléseken alapulnak. A tényleges gazdaságvezetés megrendelések- és eladásokban, árszabásban, a szükséges mozgásoknak parancs általi megszabásában, ellenőrzés- és átvizsgálásban, a gazdasági tényeknek elkönyvelésében rejlik. A vezető-akarat majd korlátlan, mint a magán vállalatokban, a családi háztartásban és az absolut államgazdálkodásban; majd felügyelőközegek, valamint a gazdaság ellátó kör, vagy maga a végrehajtó-munka közreműködéséhez van kötve; így az alkotmányos állami és községi gazdaságban, az egyesületekben, az államnak a községi háztartás fölötti gyámkodásában s a jövő socialisticus társadalmi rendben. A mai gazdálkodásban mindegyik gazdaságnak külön vezetése van, amely a többi gazdasággal forgalom és adományozás által érintkezik. A socialismusban az összes termelő- és forgató-intézetek közvetlenül közlekedő berendezések rendszerét képeznének. Ezen rendszer igazgató-közégeinek következő rendeltetése lenne: a termelés mennyiségének meghatározása, a termelés eszközeinek pótlása és fejlesztése, a leszámítolási díjak meghatározása és a munkapénz kiadása, a terményeknek a nyilvános és családi háztartások számára való szállítása, az ellenőrzés, jutalmazás és büntetési levonás eszközlése, a könyvvezetéseknek összeállítása, a megtakarított munkapénznek és az előlegnek az illető javára való írása, végre a külkereskedés eszközlése. A többi nyilvános intézet háztartásai, a még fenmaradt magán gazdaságok személyzetének családgazdasági háztartásai, a szeretet háztartásai csak egész, vagy részleges jövedelmöknek közvetlen, vagy közvetett húzása által volnának érintkezésben a gazdasági hivatalokkal.

90. §. *Az állam befolyása a népgazdaságra.*

A népgazdaság ezen tényezőjében: a népgazdaságnak s z o k á s és j o g általi rendje, aztán politikája köti le figyelmünket, mint amelyek az egységes gyűakarathoz vagyis az államnak az anyagváltoztatásra való befolyását jelentik. Csak ezen befolyás föltétele mellett szervezhető gyakorlati erkölcs és politika által igazi népgazdaság, mint azt a tételes jogot illetőleg Rodbertus, Kössler és Wagner A. tüzetesen kimutatták. Itt szívesen egyetértünk Rau-val, aki (Lehrbuch der pol. Oeconomie. 7. Ausg. I. 14. 1.) ezt mondja: „Az államhatalom intézkedései a törvénykezés és rendőrség terén nem szilárdíthatják meg kellően a belső biztonságot, ha nincs minden polgárnak alkalmja a szükségesnek munka általi megszerzésére.” Roppant befolyása van mind a nyilvános, mind a magánjognak a népgazdaságra. A társadalmi anyagváltoztatás egész fölépítése s valamennyi tisztje egészen a vásár rendjéig és a csereérték meghatározásáig, a szervezés három nagy alakjának sza-

bályozásaig, a törvényhozásig, amely a birtokjogi viszonyokat megváltoztatja és a munka felszabadítása által a dolgok régi rendjét eltörli, — mindez a népgazdaság jogpolitikai felfogásának képezi tárgyát. Lássuk tehát e kérdést tüzetesen, és pedig:

I.

A népgazdaságnak szokás és jog általi rendezését.

Mindenik korszaknak saját gazdasági joga van, amely elavult, vagy avulóban levő rendeletek mellett újaknak hordja méhében csiráit. A fejlődés túlságos barátai, azért azt mondják, hogy a társadalmi-jogi eszmélődés gyakorlatilag a tételes jognak csak történelmileg lehetséges rendszereit veheti számba; mert nem lehet tetszés szerinti időre ugyanoly gazdaságot tukmálni, A nemzetgazdaságnak újabb társadalomjogi iskolája sokkal több történeti szellemet vitt be műveibe, semhogy a tételes jogrendszereknek államhatalom általi rögtönzését lehetségesnek tarthassa. A liberális korszak gazdaságjogának ennél fogva nem lehetett a középkorinak jogát átugrani; valamint a negyedik osztály felszabadítása vagy a socialisticus gazdaság is csak a liberális korszak alapján épülhet fel. A fejlődés törvénye uralkodik a tételes jogrendszereken is. így szól a többi közt Schäffle is. De ezt nem írhatjuk föltétlenül alá. Mert a társadalom fejlődése nem egészen olyan, mint a természeté. A társadalom nem az öntudatlanul alkotó természetnek terménye, mint az állat és növény, hanem a természeté összhangzásban a tárgyi és alanyi erkölcsiséggel. Nem tagadjuk ugyan, hogy a társadalom fejlődésében is van törvény, amelyet megsérteni nem szabad; de valamint a növényt és állatot az emberi értelem tökéletesíteni, fejlődésök idejét megrövidíteni képes, úgy a társadalmi test szervezésében is nagy része van az emberi észnek. Egyetlen egy bölcs törvényhozó is jóval előbbre viheti népét, mint amennyire az magára hagyva fejlődött volna; tovább megyünk s azt állítjuk, hogy a nagysándori, nagynapoleoni hatalommal rendelkező lángelméjű bölcs törvényhozó a népgazdaság kezdetleges fokán is létesíthet socialismust: mennyivel könnyebben tehát ma a termelés, közlekedés és összpontosítás eszközeinek oly nagymérvű fejlettségével! A történelem épen nem igazolja, hogy minden nép, minden állam gazdálkodása szükségképen ugyanazon fokokon megy keresztül. így pl. több ezer év előtt is létezett már socialismus. S ha a beati possidentes nem akadályoznák a capitalismus bukását tüzzel-vassal; ha nem látnának a socialismusban mindent elpusztító szörnyeteget, akkor könnyű volna a mai gazdasági rendszert okszerűbbel fölcserélni. Lycurgus, Solon, Minos nem a múlt alapján szervezték hazájok gazdálkodását. S ami akkor lehetséges volt, most még lehetségesebb lenne, rögtönözve is. A francia harmadik és negyedik osztály sem természeti fejlődés útján követelte jogait; mert más országokban is hasonló fejlettségi fokon voltak az illető osztályok s még-

sem követelték jogaikat, annál kevesebbé ragadtak fegyvert azok kivívásáért. Továbbá már a paraquajai respublicát is a jezsuiták socialisticé szervezték, bár a liberális korszak gazdasága még csak levőben vala. Hiába esüri-csavarja a dolgot Roseher, bizony az socialisticus szervezet volt, keresztyén alapon, mint azt Mill is „(A nemz. g. alapelvei Dapsy ford. II. 22. 1.) állítja. Mi ugyan nem vagyunk a rögtönzésnek barátai, de azok ellen, akik a mai gazdasági rendszertelenséget örökre jónak, változhatatlannak tartják, s azok ellen, akik a socialismus megvalósítását kiszámíthatlan messzeségbe helyezik, szükségesnek látjuk kimondani, hogy körünkben is találunk Lycurgusokat, Solonokat, s nem kellene várni addig, míg a nép vérarán nem erőszakolja ki jogát. A társadalom csak az önző, és kizsákmányoló osztályok makacssága miatt csinálódik, de azt szerető eszes lényekül csinálnunk is lehetne és kellene is. Ha az uralkodó-osztályok embertelen, önző makacskodás helyett jó akaratot mutatnának: a socialismust pár év alatt is meg lehetne valósítani; mindössze is a lehetőleg tökéletes szervezésre nélkülözhetlen föltételt képező statisztikai adatok összegyűjtése lenne bevárando. A többit meghozná, kiigazítaná a tapasztalás. Ha mégoly tökéletlen volna is kezdetben a szervezet: még úgy is sokszorta tűrhetőbb lenne a néptömegek sorsa, mint most.

Ha a jog általában megváltoztatható: akkor a népgazdasági jog is megváltoztatható. Helyesen hangsúlyozza ezt Mill is (II. 4.1.) mondván: „A vagyonmegosztás a társadalom törvényein és szokásain alapszik; az uralkodó-résztől függ; azért különböző korban különböző volt, s ha az emberiségnek tetszik, még különbözőbb is lehet.” „A socialisták tervei nem kivihetlenség” (9. 1.) A status-quo-ból kell ugyan kiindulni, a történeti fejlődést szem előtt tartani; de nem szükséges addig várni, míg a fennálló jogrendszer saját hibáiban nem hal meg, talán csak azért, hogy valamivel jobbnak, de nem lehető legjobbnak adjon helyet. Várni kell, mondják, míg a gyümölcs magától még nem érik; különben csak forradalmi utón lehetne megrövidíteni a socialismus küzdelmének idejét. Jó! Nem vagyunk barátai a vérengzésnek. De a hevesebb socialisták így okoskodnak: Ha a liberális gazdálkodás még száz, sőt némelyek szerint több száz évig tart: hány millió embert fog az anyagilag, erkölcsileg elpusztítani; a liberalismus uralmát biztosító óriási hadseregek mily borzasztó állapotokat fognak teremteni; a háborúk, amelyeket a népek érkei ellen szoktak indítani, millióknak életébe fognak kerülni! A socialismus egy diadalmas forradalma századrésznyi kárt sem okozna, s a kivívott jobb léttel azt is többszörösen helyreütné; míg ja liberalizmus vérengzéseinek mindig növekedő pusztulás jár nyomukban.”

A munkajog az embernek természeti joga lévén, annak érvényesítését nem csupán a történeti fejlődés, hanem elméleti elv alapján is követelheti. A munkajog úgynevezett történeti fejlődéséhez egyesek és egyes osztályok nem csekély adagú önzése és önkénye is lévén keverve, az előhaladott emberi ész nem csak jogosulva, hanem kötelezve is van a

mai munkajogot észszerűbbel váltani fel. A munkajognak mai capitalisticus foka a munkának magán szabadságában rejlik. A munkát magán birtok vezetése alatt bérért végzik, de úgy, hogy a bér-munkások minden szerződési szabadság dacára is teljesen kizsákmányolhatók. Helyesen mondja Maurus (Ueber die Freiheit in der Volkswirtschaft. 1873. 24-25. 1.): „A liberalismus általános tetszszabadságához képest a munkaszabadság is csak hazudság, munkaszolgasság.” Ezen úgynevezett fejlődéstörténeti fokot a hivatási vagy socialisticus munkajog fokának kell felváltania.

A munkajogon kívül a tulajdonjog, a dologjavak fölötti közvetlen és közvetett jog is egyik fő tárgya a gazdasági elmélkedésnek. Sajnos, e kérdést eddig a jogbölcészet, jogtudomány, nemzetgazdaság és maga a jogtörténet is nemigen méltatták érdemleg. Sem az alanyok és hivatások különbségét nem vették számba, akiknek és amelyeknek tulajdoni köre meghatározandó, sem a tiszték különbségét, amelyeknek tulajdoni díjazásra van szükségök. Majd egyedül a történeti, nevezetesen a római tulajdonjog fogalmának jogias logikája akart döntenit; majd egy önkényleg szerkesztő jogbölcészet akart uralkodni; majd az egyedi tulajdonjogot dicsérték egyedüli helyes tulajdonjogi alakul; holott a mai társadalomban is milliárdok nyilvános és máskép közös háztartások gyűtulajdonát képezik; majd meg azt költötték, hogy a socialismus minden tulajdonjogot eltöröl, holott épen az ellenkező áll. Ez utóbbit már több helyen hangsúlyozván, itt csak a termelés és forgalom eszközeinek magán tulajdonjogáról kívánunk szólni, mint amely a socialismus támadásának egyik célpontját képezi.

Természetes, hogy a kereset eszközeinek korlátlan bírása magvát teszi a liberális népgazdaság jogának, úgyhogy annak eltörlésével az szívtét vesztené. Ámde létjoga csak addig tart, míg az anyagváltoztatás szervezésének és végrehajtásának legcélszerűbb alakját képezi. Ilyet azonban a socialismus-szal szemközt többé nem képez. Mindamellet is a tőke és tőkenyeresség, mint tiszta értéktöbblet elsajátítása, mindaddig jogában marad, míg másféle, célszerűbb forrásai nem lesznek a jövedelemnek, megmarad épen azért, mert fennálló, el nem törlött jogon alapszik, s másféle keresetmód nem létezik. Elveszti azonban jogosultságát, ha kiderül, hogy a tőketulajdon szervezésének már ma valósítható oly alakja vagy, amely egészben véve a javaknak minden társadalmi tag és osztály számára hasznosabb termelését, megosztását és fogyasztását biztosítja; oly alakja, amely általában a vezető és végrehajtó tagokat erkölcsösebbekké, elégedettebbekké és boldogabbakká, teszi; oly alakja, amely a mai féktelen versenyt, mint a leggyőzöttre és győztesre egyaránt veszélyes megsemmisítési harcot, nemesebb s a társadalmi egésznek inkább erőtdadó versenynyel váltja fel; oly alakja, amely az egymásra fejetlenül rohanó nyereség- és bérversenyzőket eltávolítja, csalást, szélhámosságot, élősdiséget, hamisítást, erkölcsi elcsenevését jobban kizár. Ámde a socialis-

mus rendelkezik ilyen alakkal. Némely socialisták túlságba tévedtek ugyan; mások a termelés eszközeinek különböző nemeit, az ingatlan és ingó vagyont nem választották el egymástól, mint kellett volna; minélfogva nemigen bizonyíthatták be meggyőzőleg, hogy a socialismus népgazdasága előnyösebb a capitalismusénál. De a socialisticus elméletek első kísérleteiben nem csoda tévedéseket, túlzásokat, hiányokat találni. A hibákat kiigazítja majd a jövő és a gyakorlat. A dolog lényegére nézve azonban egy Schäffle is, Wagner-ral tartva, bevallja, hogy most még csak egyik-másik részét lehetne a socialismusnak megvalósítani, s a kisipar és a kisközművelés természeti üzése még fenmaradhatna; de további vizsgálódásai arról győzték meg őt, hogy a legtöbb termelő- és forgatóüzletnek, valamint a lak- és szállításügynek nyilvános intézményekké való változtatása többé nem látszik lehetetlennek, sőt a polgárosodás haladásával valószínűnek, mi több elkerülhetetlennek tetszik. A változtatást nem socialisticus forradalom fogja eszközölni, folytatja Schäffle, hanem a tőkének önmegsemmisítése a versenyharcban, a középosztálynak rohamosan haladó megsemmisülése, az egyedáruság uralmának, a játéknak, corruptiónak és szélhámoságnak elviselhetlensége, a népnek kiáltó nyomora, az államok adóssági szolgasága fogják a nyilvános hatalom lángelméjű képviselőit és a tömegek menekvés-i ösztönét új irányba kényszeríteni. Ezek a bajok szakadatlanul szükségképen fokozódnak; mert a capitalismus-szal össze vannak nővre, s így a socialismusnak maga a capitalismus készíti elő a győzelmét, de nem rögtön, hanem a belső és külső létharc lassú és termékenyítő útján. így Schäffle (*Kapitalismus und Socialismus*. 381—392.).

Azon vélemény, mintha a socialismusban megszűnnék a termelés eszközeinek fentartása és gyarapítása, téves. Hiszen a népek már ma is roppant összegeket adnak kétesértékű nyilvános szükségletekre: az anyagi jóllét biztosítására és emelésére irányuló termelő-eszközökre szívesebben költenének. Gondoljunk csak az útkészítés és útfenntartás költségeire! A termelőtőke eszközeinek fentartása- és gyarapításáról gondoskodó szakértő központi hatóságok rendszerét könnyen gondolhatni a socialismusban.

A telektulajdon egyes nemeire, pl. az erdészetre, a közlekedési eszközökre nézve már is a nyilvános gazdálkodás van érvényben. „Hát a só- és dohánytermelés egyedárusága nem mutatja-e, hogy az állam bizonyos iparágakat magának tart fel, vagy csak bizonyos föltételek mellett enged meg, még pedig a közönség megkárosításával?” kérdezi Maurus (*Die moderne Besteuerung*. 1870. 58. 1.). A bérlakásokkal való uzsorászkodás, a lakhiány és sok kisebb iparosnak üzleti helyisége ideiglenességéből eredő romlása arra a gondolatra vitt, hogy a városi telek- és épülettulajdon és bérlak ügye, valamint a hivatási lakásoknak közönségessítése legalább részben városi kézbe kerüljön. Az idők jele ez! Hogy a termelés eszközei előbb-utóbb nyilvános gyűtulajdonra lesznek, arról kétkedni nem lehet.

Minden jog, tehát a tulajdonjog is a társadalmi összefenntartás te-

kintetéből megállapítandó rendnek alkatrésze, kifolyása. Ha e fentartás a termelés eszközeinek közös tulajdonná való változtatását kívánja: a törvényhozásnak nem csak joga, hanem kötelessége is a jog ezen rendszerét behozni. Az eddigi birtokosoknak kárpótlásra igen is van, de arra nincs joguk, hogy egy társadalmilag ártalmas tulajdonjogrend további magán érdekeik kedvéért örök időkre fentartassék.

A tulajdonjog tevőleges kialakulása is ugyanazon nagy időszakokon ment keresztül, mint a munkajogé, a régi családi hatalmaknak communisticus dologjavak és emberek fölötti tulajdonjogától kezdve a capitalismus korlátlan magán tulajdonáig; ami azoknak történelmi tudatlanságát mutatja, akik azt hiszik, hogy a tulajdonviszonyok s a velők összefüggő népgazdálkodás mindig olyanok voltak, mint ma, és hogy nem is lehetnek mások. „Jogintévényül állott fel sokáig a rabszolgatulajdon is, valamint a középkornak minden tulajdona, amely az erősebbiknek jogából keletkezett, továbbá a közhivatalok, méltóságok tulajdona, az öröklött törvénykezés, a céhbeli mesterjogok sat. Minden időben voltak oly jogintévények, amelyek az észszel, vagy a társadalmi céllal ellenkeztek; s minden haladás ilyeneknek megszüntetésében, vagy módosításában állott. Ugyanez áll a tulajdonjogra nézve is; ennek mai alakja is javításra vár.” (Maurus. Über die Freiheit in der Volkswirtschaft. 1873. 193. 1.) A jövő utósó időszakát Rodbertus a j ö v e d e l e m vagy érdemtulajdon időszakának nevezi a mai t ő k e és a legrégeb ember tulajdon időszakával szemben. „Ha a „tulajdon szentségéről” beszélnek, sohasem kell felednünk, hogy a földet senki sem teremtette maga, — az az egész faj öröksége. Annak birtokbavétele egészen általános célszerűségi kérdés. Ha a földet a magán birtoklás célszerűtlenül kezeli: akkor igazságtalanság az. Ha már egyszer születünk, az sérelem, hogy a természet adományait előttünk mind elfoglalva találjuk és semmi hely nem maradt az újonjött számára. Az erkölcsi jogok meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a kizárólagos tulajdon az egész emberiség jótéteménye. Ha az államnak szabadságában áll úgy bánni a földbirtokosokkal, mint köztisztviselőkkel: akkor ehhez csak egy lépés hiányzik még, hogy szabadságában álljon ki is forgatni azokat belőle. A tulajdon elve semmi jogot nem' ad nekik a földhöz; hanem csak kárpótlásra vannak jogosítva mindazért, amit a földből nyerhető termésből elveszítenek, ha t. i. az állam politikája úgy hozza magával. Itt az állam úgy járhat el, mint egy egész területtel, egy vasúttal, egy utcanyitással.” így Stuart Mill. (A Nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. II. 51—53. 1.)

Tökéletes természetesen a socialisticus szervezetű nemzeti termelésben sem lesz a gyütőke képzése, használása és kímélése. De hogy a dolog e tekintetben is sokszorta jobban fog állani, világos. Vagy ma talán eszményinek mondható a tőke kezelése? A magángazdasági tőkegyütés versenykényszere nem pazarol-e egy helyen, míg a másikon keveset fektet be? Nem áldoz-e milliárdokat a szélhámosságnak, játéknak, az

uzsorának, meddő állam- és magán kölcsönöknek? Nem von-e el tömérédek nemzeti jövedelmet a társadalom éppen leglényegesebb céljaitól, s mivel a nagyipar végre is csak fényűzési eszközülr bír ingerrel, nem tereli-e azt erkölcsileg is ártalmas fényűzési termelés felé? Vajjon a termelés vezetői és bérmunkásai oly kíméletesen, hűségesen bánnak-e mások tőkéjével. A munkások viszonzbiztosítéka a tőkeparálás ellen nem lenne-e igen határozatos fegyver a socialisticus nyilvános gazdasági hatóságok kezében? Nem lenne-e ezeknek sokszorta több belátásuk a fogyasztás menetébe, a műtani fejlődésbe, az egyensúly fenyegető megzavarásába a különböző termeléságak közt? Ki lenne-e zárva a versenyzésnek jutalmak általi buzdítása? Szükséges lenne-e az egész nemzeti termelést egyszerre socialisticus szervezni, vagy talán csak egyes ágakkal kezdeni s némelyeket mindenkorra magán üzletnek hagyni? Egyszerű törlés, vagy talán megváltás útján történjék-e a változtatás? Vagy talán csak a társadalmi anyagváltoztatás igazgatóságának központi kormány kezében levő mechanizmusa a célszerű szervezet? Mindezen és hasonló kérdéseket meg kell - előbb oldania a socialismusnak, ha a maga tőketulajdon-jogát igazolni akarja. Meg is oldja, de a liberális nemzetgazdák azon követelése, hogy a socialismus a legkisebb részletekig állapítsa meg tervét, képtelenség. Egyelőre untig elég, ha alapelvei helyességét tudja kimutatni; a többit a gyakorlatra, tapasztalásra kell bízni; mert hiszen a capitalismus s bármely gazdasági rendszer mesterei sem látták, de nem is sejtették, mikép fog az a gyakorlati végrehajtás folyamában továbbfejlődni s hogy végre oda jut, ahol ma van, az önmegsemmisítés stádiumába. Fulton sem látta találmányának mai következményeit; s a most már ismert légerő bizonyára bekövetkezendő eredményeit melyik természettudós tudja kiszámítani? Tudatlanság, vagy roszakarat az tehát, ha a modern nemzetgazdák a társadalom minden egyes életmozzanatára nézve teljes útmutatást nyújtó részletes tervet követelnek a socialistáktól. Egyelőre még azzal is meg lehetne elégedni, amit a socialdemocraticus „Tagwacht” szerkesztője, Greulich Hermann „Der Staat vom socialdemocratischen Standpunkte aus. Zürich. 1877.” című iratának 14. lapján az anarchisták cáfolása közben mond: „Egy pontra nézve valamennyi socialista egy, t. i., hogy a jövő társadalmom csak a földtulajdon és a munkaeszközök közösségén alapulhat. Arra nézve is megegyeznek, hogy a munka gyümunka lesz, és hogy mindenkinek joga van a gyümunka termelte javakra.” És a 21. lapon: „Miért harcolunk a társadalom mai gazdasági alapja ellen? Két okból: 1) mert a birtokososztályoknak hatalmat ad arra, hogy a nép munkájának minden gyümölcsét eltulajdonítsák és a dolgozó népnek csak annyit hagyjanak, hogy meztelen életét tengethesse; 2) mert a mai termelés, mivel magán üzérkedésen, szabad versenyen alapszik, egészen tervtelen, esélyes, fejetlen, amely a javakkal és néperővel világba gazdálkodik.”

Ennyit a társadalmi anyagváltoztatásnak szokás és jog általi

rendezéséről. Most átmehetünk annak politikájára és igazgatására.

II.

Az egyszer megállapított és behozott jog szabályzó, mérséklő és buzdító hatalommal bír az anyagváloztatásra. Ennélfogva nem elég azt egyszermindenkorra megállapítani, hanem védeni és kezelni is kell. Ez az állam feladata, még pedig közigazgatás, rendőrség, igazságszolgáltatás, a felügyelés és beavatkozás megelőző és megtorló cselekvényei által. Továbbá a gazdasági jog továbbfejlesztése, az újnak behozása is egyik nehéz feladata a kormány-, törvényhozó- és igazgató-közegeknek; úgyszintén a diplomácia, honvédség és polgári igazgatás által is sok népgazdasági feladatot kell az államnak megoldania. Még többet tesz közvetett utón a népgazdaság anyagi és szellemi segélyintézményeinek segítése, buzdítása által. Így támad egy folytonos tevőleges népgazdaságpolitika és igazgatás, amelynek alig van kevesebb befolyása, mint a jognak és jogvédelemnek.

Ami helyes népgazdasági politika megállapításában mindenelőtt megfigyelendő, az a szélsőségek kikerülése.

Ilyen szélsőség először a népgazdaságnak az államba való enyésztetése. Erről okosan sohasem lehet szó, hanem csak arról, hogy az állam központi kormánya, hasonlóan a szerves test központi akaratszervének tisztjéhez, gátló- és szabályzó-készülékül nyúljon be a folyó anyagváloztatás mozgásába, de ne akarja ezen mozgást ön-maga mint valami központi fogantyú létesíteni. Az egész igazgatás nem az ő tiszte, hanem a jog és szokás korlátai közt mozgó külön gazdaságok, egyesületek és háztartások folytonos viszonyhatásának eredménye az; valamint a meghosszabbított-velőnek idegközpontjai is az állati test légzésének, emésztése- és vérkeringésének gátló- és szabályzó-készülékül szolgálnak. Az egyes üzletek és háztartások együvérendelése, hasonlóan a sympathicus-idegrendszer működéséhez, igazgatási készülékek által történik, amelyek a központi szervek befolyása alatt állanak ugyan, de rendes működésüket saját ösztönükből, rendezett viszonyhatásban körükkel, hajtják végre. Ő központosított államcommunismust a socialismus mint képtelenséget visszautasítja. A különféle intézmények alá vannak ugyan rendelve az államkormány felügyelésének, a törvényhozásnak; de folyó szolgálataikat lehetőleg szabad szabályok szerint, a gazdaságilag érdekletteknek csupán képviseleti részvevése és a nyilvánosság ellenőrzése mellett, maguk végezik. — A szív összehúzódása a benne levő idegsejtcsoportok által történik, amelyek az izmokat a vért kiűző összehúzódásra ingerlik. A n e r v u s v a g u s, a nagy központi idegnek szívre ható ága, nem mozgatólag, hanem a mozgást akadályozólag hat. Ha elvágatik, vagy idegfolyása gyöngöttetik, pl. aggodalom- és örömben: akkor a szív a gátlás megszűnése miatt zajló mozgásba jő. Az államnak is ez a feladata a ja-

vak forgására nézve, túlnyomólag rendező- és gátló szerep; de ez aztán elengedhetlen, mert különben a forgalmi mozgás rendetlen, majd tomboló, majd gyenge lenne.

A kormány túlkapásait találóan jellemzi Dunoyer után Stuart Mill (A Nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. V. 387. s. k. 1.) mondván: „A kormány a legkorlátlanabb önkényes hatalmaskodást gyakorlta az ipari műveletek dolgában. így pl. szabadon intézkedek a gyárosok teendőiről, meghatározta, kiket szabad munkába fogadni, mily munkát teljesíteni, mily anyagokat s miképp feldolgozni s a terményt mily alakban eléállítani. A rosszul készített munkát a megállapított szabályok szerint újra kellett csinálni. Ha a föltételek nem teljesítettek, az áru a készítő nevével -együtt bitófára szögeztetek, s aki másodszor vétett a szabály ellen, becsukatással bűnhődék. A szabályok megtartására egész légiója az ellenőröknek ügyele. A gépeket széttörték, az egyes cikkeket megégették, ha nem felelének meg a szabálynak, a javítmányokat megbüntettek, a feltalálókat becsukással fenyegették. A mesterember sem letelepedését, sem munkája időszakát és fogyasztóit nem határozhatta meg maga. így az 1700. évi marc. rendelet 18-ra állapítja meg azon városok számát, amelyekben harisnyát vala szabad szőni; az 1723. júniusi rendelet pedig megparancsolja a roueni iparosoknak, hogy júl. 1—szeptember 15-ig szűnjenek meg dolgozni, hogy a termést betakarítani segítsenek. XIV. Lajos pedig, midőn a Louvre oszlopatát szándékozáék készíttetni, minden iparosnak 10 ezer livre büntetés alatt megtiltotta, hogy az ő engedelmé nélkül munkásokat fogadhassanak; a munkásokra nézve pedig a magán embereknél való dolgozás az első esetben bezárást, másodikban gályarabságot vont maga után. Ezen beavatkozások, zaklatások egész a francia forradalomig tartának.”

Ennek ellenkezője a benemavatkozás, a magárahagyás, a *laissez faire, laissez aller* politikája. Tarthatlanságát nem szükséges bizonyítani, a socialisticus és capitalisticus rendszerek fejtegetéseiben eléggé levén az feltüntetve.

Egy harmadik téves politika a nihilismus, mutualismus, contractualismus, amely minden nyilvános egységes szervezést a népgazdaságból kizár és az érdekellentéteket pusztán szerződés útján akarja kiegyenlíteni. Egy szellemileg Proudhonban gyökeredző, főleg Bakunin- és híveitől képviselt socialisticus irány a jövő termelését iparos- vagy községi csoportokba kíváná összehúzni, amelyeket saját területökre nézve a termelési eszközök tulajdonjoga illetné; a terménycserét, a viszonyos anyagi támaszt és a különböző csoportok közti egész összekötötést csak a szerződés elvére (*droit contractuel*), anyagilag csak a szabad, viszonyosságra (mutualitas) és testvériségre építené, hogy ezzel az államot és az államhatalom visszaélését lehetlenné tegye és a kormánytalanságnak és az elnyomó, kizsákmányoló állami hatalom nemlétezésének állapotát, vagyis anarchiát, politikai nihilig must léte-

sítsen. — Hogy a felek egyenjogúsága általában erős falul szolgál a központi önkény ellen, bizonyos; s így a népgazdasági reform ezen iskolájának hitében némi igazság is van: de kizárólagos érvényre jutva az utópiákhoz sorozandó. Először is kérdés, ki szervezze és kiből a csoportokat? Valami fensőbbség? De hol akkor a kormánytalanság?! Aztán biztosabb-e a csoportok közti megalkuvás, mint a magán egyedek közt ma? Az anarchisták nem veszik észre, hogy éppen a tőkés népgazdaság az, amely a szerződhetést, (contractualitát) a legeslegszeleőbb fokban, anarchistiche, nihilistiche, fejtellenül és féktelenül, a laissez faire szerint mindent csupán az egyesek megalkuvására bizva megvalósítja. Hogy a csoportok szerződészerű, összpontosított, tehát erősebb küzdelme egymással még annyira sem lenne testvéries, mint a magán egyedeké, és nagyobb mérvű romlást idézne elé, az egésznek érdekeit pedig nem is vehetné tekintetbe, azt fölösleges bizonyítani. A józan socialismusnak éppen az a feladata, hogy a mai népgazdasági anarchiát, nihilismust megsemmisítse, nemhogy a csoportok még véresebb anarchiájára gondoljon.

III. Cikkely.

Anépgazdaság történeti fejlődése.

91. §. *A népgazdaság folyamata a hűbéres középkor előtt.*

A természeti akadályok, de méginkább az emberi önzés miatt a gazdaság csak ezredek küzdelmein keresztül jutott mai fejlettségi fokára.

Fejlődésének három rugója: a szükség, anyagi előnyökre való törekvés és azon közhasznú-eszményi irány, amely nevezetesen a már fejtegettük szabad közzgazdaságokat alapítja és fentartja. Mily akadályozó és előmozdító tényezők vesznek részt a népgazdasági folyamatban, azt az általános részben már eléggé láttuk. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a socialismus sem szabadulhat a küzdelemtől, csakhogy az nem lesz többé túlnyomóan embernek emberrel minden kigondolható fegyverekkel élethalálra való küzdelme, hanem a természetöröknek vállvetett meghódítása és szabályozott, igazságos érdemverseny egyesek között, amelyet a társadalmi élet minden más mozzanatai könnyíteni, tökéletesíteni s lehetőleg leggyümölcsözőbbé tenni fognak.

Ami a népgazdaság fejlődésének fokait illeti, már annak módszere is folytonos haladást mutat a legkezdetlegesebb külterjtől a legművészebb b e l t e r j i g, amelynek azon eszményi célja van, hogy az ember munkája a gazdaság folyamatának csak szellemi és műfoglalkozásaira olvadjon.

A legrégebb, sőt a hűbéri népgazdaság igazi történetére sincs még az anyag eléggé összegyűjtve, annál kevésbé kidolgozva. Még a máig ható legrégebb alapintézkvényekre nézve is elütök a forráskutatók nézetei.

1) Első fejlődésében a népgazdaság: vad- és n o m á d g a z d a s á g .

Ennek állati-féle foglaló, rabló jellege van. Itt az ember teljesen a természettől függ, és annak nyers javait, gyümölcsét, gyökerét, vadját, halát többé-kevésbé minden mesterség nélkül, kevés közös eszközzel, közösen ejti hatalmába és közös vagyonú fogyasztja el. Egyik napról másikra él és megtakarítást nem ismer. A kereskedésnek még vagy semmi nyoma, vagy csak sémi jelzése. Következésképp ezen kezdetleges communismusnak anyagváltoztatása a legalsóbb szervezetekhez hasonlít, amelyek csupa száj- és gyomorból állanak; az elsajátítás, hasonítás és edények rendszerei még nem különítvék el világosan; a legnyersebb kezdet?

Csak a nomádéletben kezd az elsajátítás a hasznos állatvilág segítségével külön foglalkozássá kialakulni. De a pásztorélet is foglaló még; sőt egyes pásztor- és halásznépeknek rablás teszi fő foglalkozásukat; ezek hódító háborúkat viselnek a polgárosult népek ellen s adófizetőkké teszik őket, mint pl. a hyksos, arab, török. Egyesek, mint pl. az éjszaki sivatagok nomádjai az éghajlat és a talaj kedvezetlen tulajdonságai miatt mindig egy fokon maradnak; akik tiszta pásztorélet föltételei alatt élnek, évezredek át is alig mutatnak változást, nem haladnak, de nem is öregednek el; így pl. Mózes, Muhammed és az új földrajzi utazás arabjai csak keveset különböznek. Némelyek kedvezőbb körülmények közt élvén, szilaj lovasnépekké fejlődnek és a hódítást csak hatványozott foglalásnak tartván, országokat hódítanak meg, hogy azokban elősdi életet éljenek, míg végre a fölrázott leigázottaktól vagy megsemmisítetnek, vagy kiűzetnek, vagy beolvasztatnak. — Azonban már a sátor alatt is sok anyagot művészileg dolgoznak fel, és a marhatenyészésnek több terménye kerül cserekereskedésbe, mint a vadászat- és halászatban. A termelés és forgalom elválni kezdenek egymástól. A gazdasági munkára a nem-szabad elemek kényszerítetnek. A lényegileg még mindig communisticus gazdaságnak az önkényes törzsfőnök teszi központját, aki legnagyobb birtokosa a nyájaknak, asszonyoknak és rabszolgáknak. Egyedi telektulajdon a vadász- és nomádnépeknél még nincs. A gazdálkodás, a cserekereskedést is beleszámítva, még egészen természetgazdálkodás.

A népszaporodással gyarapodó szükség a vadásznépeket pásztorkodásra, a pásztornépeket földművelésre utasítja. De ez még a szükséges föltételek megléte mellett sem történik mindig. A vadász csak nehezen szokja meg a pásztor türelmes, szelidebb munkáját; ez irtózik az állandó megtelepedéstől; általában a szokottól eltérő alkalmazkodás általi munkafelosztás és a tőkegyűtés nehezökre esik.

2) Fejlődésének második fokán a népgazdaság: őspatriarchalis földművelés. Jó legelő, könnyen művelhető termékeny föld és szelídhető állatok mellett rabszolgáknak háború általi könnyű szerzése, a földművelés példái kellene arra, hogy a vadász és vándornépek földművelésre adják magokat. A népesedés növekedése külső és belső létküz-

dést és előnyös létet eszközöl; uralkodó-rendek és osztályok keletkeznek, amelyek szabadtalan munkaerőket kötnek a földhöz. A papi és katonai osztályok és önkényuralmak kialakulása, a fensőbb fajoknak, osztályoknak kizsákmányoló nyomása az alsókra, de a béke is, amelyet azok létesítettek, tehát a szabadtalanság és rend összevéve, lényeges föltételei voltak a földművelés behozásának. A barbárok akkor adták magokat földművelésre, miután vándorló- és hódítóháborúik által rabszolgákra tettek szert és polgárosult országokhoz közeledtek, vagy azokat elfoglalták volt. A katonasággal egyesült papi kaszt ad első oktatást a földművelésben és hozza be a szükséges fegyelmet. A pap és harcos befolyása az első szabadtalan munkafelosztásra minden népnél föltalálható. Hogy tehát mindenütt a papi, vagy katonai, vagy önkényuralmat megállapító h ű b é r i és f i s c a l i s communismus-szal találkozunk, azon legkevésbé sem csodálkozhatni.

Az első szabadtalan munkafelosztással összekötött földművelésre nem rögtön történik az átmenet. A barbárok szabadjai sokáig csak vadászattal, harc- és játékkal foglalkoznak, míg a földet asszonyaikkal és rabszolgáikkal dolgoztatják. Az első földművelést is csak nyersnek, pusztán külterjinek képzelhetjük. A váltógazdaság már magas fokára mutat a földművelésnek, amelyet a vad-gazdaság különféle módjai előznek meg. A megtelepedés oly ingatag, a talaj használása oly csekély, a kitaró marhával való költözködés oly könnyű, hogy a népek még évszázadokon keresztül is könnyen vonulnak tova; mint Tacitus germánjai, akik bár meg-megtelepednek, tovább úsznak a népek árjával.

Mindamelletts is az állandó legelővel összekötött földművelés teszi az első földművelési korszak (altlandschaftliche Periode) jellegét. Ellenben az ipar csak a legszükségesebb eszközök és ruhák házi készítésére szorítkozik. A kereskedelem már csak a közlekedés tökéletlen volta miatt is jelentéktelen; természetbeli ellátása legelőszőr is a telekbirtokosok háztartásának, a papoknak és népfőnököknek, ez az egész. Viszonylag ezen patriarchális gazdaságban a telkes családoknak több tagoltságuk és egyedi szabadságuk van. Az egészen communisticus hordagazdálkodás keresztül van törve. A telek a család tulajdona, de még mindig úgy, hogy e külön tulajdon a megye, vagy község ösztulajdonába van zárva; és a telkek megmunkálása minden falulakóra nézve közös rend szerint intézendő; az ingatlan semmiképp nem tesz egyedi tulajdont. A munkát még mindig rabszolgák, félszabadok és a családfő hatalma és gyámsága alatt levő tagok végezik, természetesen a házfő parancsából, aki vadászattal, ivás-, harc-, játékkal és gyűlésben tölti idejét. Az egész népgazdálkodás nem egyéb, mint nemzetségileg, aztán megyeileg és községileg tagolt telkes és házi gazdaságok halmaza, amelyek keveset közlekednek egymással, bizonyos közös természetesi renddel bírnak, közösen használják a határ legelőjét és fáját, de szorosabb összefüggés nincs közöttök, s nincs is rá szükségök. Sem piaci verseny, sem rendezett csereértékmeghatá-

rozás nincs. A családi telek birtoklásával megbízott házapa esaládi hatalma képviseli az egységet, összetartja a szűkebb köröket, felosztja a terményeket, felelős kifelé hozzátartozóiért, ő teljesíti a nyilvános célokra szükséges természetbeli szolgáltatásokat.

A teljesen szabad családfő ezen házgazdasági önkénye az antik és keleti népgazdaságban lényegileg mindig megmaradt. — A germán népek, miután állandóan megtelepedtek volt, szintén patriarchális házgazdasággal kezdték. Mezei alkotmányuk alapalakja, amely még a hűbéri korszakban is uralkodott némely vidékeken, s amelynek itt-ott még ma is vannak nyomai, a mezőközösség és megyeszövetkezet volt. (Mark vagy Gaugenossenschaft). Röscher, (aki azon nézetet is megcáfolja (Nationaloeconomik des Ackerbaues. 8. Aufl. 25. §.), amely szerint a régi germánok már N. Károly előtt is háromnyomású földművelést űztek volna) helyesen rajzolja az őspatriarchális germán gazdálkodást (u. o. 25. s köv. §.); de még tüzetesebben foglalkozik ezzel, valamint általában a régi időknek több helyen egész a mai napig fenmaradt községi őstulajdonával Émile de Laveleye (Das Ureigenthum. Bücher K. ford. 1879.) műve. Erről azonban alább a capitalismus és socialismus bírálataiban fogunk szólhatni alkalmasabban. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a föld és művelésének eszközei az első korszakban is közösek voltak már és még most is több helyen közösek, úgyhogy a socialismus épen semmi újat nem tervez a termelési tőkék s eszközök közösítésének elvével. „Azok az ősrégi kis indus községek pl., amelyek részben ma is léteznek, a telek és föld közös birtoklásán, a földművelés és mesterség közvetlen összeköttetésén és munkafelosztáson alapulnak, mondja Marx (Das Kap. 369. 1.)

92. §. *A társadalmi anyagváltoztatás a hűbéres középkortól kezdve napjainkig.*

1) A népvándorlás végével a szabadok házgazdaságának tagozódásából, a telkeknek és szabadtan munkaerőknek világi és egyházi nagyok „kezében való összehalmozásából és a gyöngye védtelen kisszabadok tömeges alávetéséből a hűbéres népgazdaság keletkezett. A tagozódás hódítással kezdődött, amely a királyoknak és nagyoknak terjedelmes földbirtokokat juttatott; folytatta aztán az uraság nyomása és tekintélye, valamint a földbirtok túlnyomóságából, eredő hatalom, amelyet a királyi hivatalnokok, a hűbéresurak, a püspökök és káptalanok gyakorolnak vala. Hogy ezen nyomás alól meneküljön és védelmet találjon, Németországban a 9—13. századig a szabad mezei nép tömege is alávetette magát a tudomány és tekintély, az uralkodók, a fegyver és nagybirtok hatalmának, ami legközelebb a földművelésnek magasabb, de mégis szabadtan fejlődését eredményezte. Most már kétféle gazdaságot látunk: a föld $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{3}$ -a közvetlen urasági birtok, amelyen a zsellérek heti három napon robotolni tartoznak, az uraság udvari és házi szükségeinek

födözésére szükséges termények elállításá végett; $\frac{1}{3}$ - $\frac{2}{4}$ rész pedig a zselléréké, saját házi szükségéik és adójok földözésére. A nyilvános célok szükségletei még nincsenek elválasztva a hűbéres-úr udvari szükségleteitől, amiből kivethetni, hogy a nem-szabad rendek természetbeli adója nem kizárólag az uralkodó-osztályok magán élvezetére szolgált.

Az alattvalók azonban nem csak földterményekkel, hanem kézművekkel is adóztak uraiknak. A nem-szabadok és félszabadok kéziparát az urak a magok ház- és udvartartásukon belül szervezték. Ez az első ipari munkafelosztás, amely még a szélesbített ház- és udvartartás (officia), de nem többé a tiszta rabszolgaság alapján keletkezik. De a nagy háztartások szükségletei a városok alakulásának is kedveznek, amelyek százados külső és belső harcokon keresztül helyi összpontosítás által gyűvéderővé, szabad, önálló ipar és kereskedés szerveivé erősödnek a nagy egészében még mindig szabadtalan, túlnyomólag foglaló mezei gazdaság mellett. Ez természetesen hovatovább gyarapodó munkafelosztással jár, annyivalinkább, mert a fölösleges jövedelemmel bíró hűbéres világ felsőbb rétegeinek urasági és fényűzési szükségéik nagyon elősegítik a városi ipar és kereskedés cikkeinek keletét. Eszerint maga a mezei nép gazdasági szabadtalansága is közvetve az első polgári szabadság és tökégyűtés keletkezésére működik közre.

Ne képzeljük azonban, mintha a városokban már a mai egyedi szabadság és egyenlőség, a mai ipar- és forgalmi verseny volt volna feltalálható. A középkor végén is megvolt a mester és legény (Knecht), a birtok és bérmunka közti ellentét. A tőke a középkor második felében bizonyos nagykereskedelmi és iparvagyonban szerepet játszott ugyan, de, nevezetesen az iparra nézve, még csak gyermekkorát éli. A népgazdaság szervezésének a hűbéres-rendi és városi céhszabadalmak által öregbedett családi, házi és udvari hatalom teszi alapját a maga ingatlan és ingó birtokával. A középkori népgazdaság többé nem őspatriarchalis közigazdaságok halmazállapota, hanem nagyobb gazdasági köröknek egymásmellettsége, amelyeknek urasági háztartások képezik központját, s mellettök virágzásnak indult ipar- és kereskedelmi üzletek állanak. A céhtörvények, mondja Marx (Das Kapital. 374—5. 1.), megszabván a legények számát, akikkel a mesternek dolgoztatni volt szabad, akadályozták a mesternek tőkessé elfajulását. Épenúgy a legény is csak mesterségében lehetett mesterré. A céh szigorúan ellenőrizte a kereskedő tőkéjének túlkapását. A kereskedő megvehetett minden árut, de nem a munkáját is. A céhszabadság kizárta a mai munkafelosztás elvét; a munkás és termelési eszközei együtt valának, mint csiga a maga házával; következésképp hiányzott még a termelési eszközöknek mint tőkének a munkással szemközti önállósítása, amely első föltétele a gyáriparnak.” Mindamellet is a népgazdaság még mindig túlnyomóan természet-, nem pedig népgazdaság. A föld még a szabadokra nézve sem teljesen egyedi tulajdon, hanem családi, amelyet a férfitörzs örököl, és másra való átruházásában a rokonok és a földes-

uraság jogai érvényesülnek. A parasztbirtok eldarabolása biztosítva volt, míg a szabad határban irtani lehet; későbben a földesurassági, az absolutisticus korszakban a fejedelmi fiscalis-katonai érdek akadályozta a parasztbirtokok feldarabolását. A földesúr birtokait a középkor végétől a családok tudatos önfentartási ösztöne tartotta fen, többi közt az osztatlanság házi törvénye és családi hitbizományok állítása által.

2) A 15. századdal a középkor népgazdasága is hanyatlóban vala, bár a falvakon még sok maradványa állott fenn. A hűbéres és városi világ, a nagy- és kisszabadok és magok az uralkodóházak közti kemény harcokból lassankint nagy uradalmak, fejedelmi birtokok és hatalmak keletkezének, amelyek a kisebbeket tömegesen elnyelték, a kis parasztgazdaságokat a világi és egyházi háztartások robotosaivá tették. Ott, ahol a középkor a királyi hatalom győzelmével végződik, későbben még nagyobb összevonása és tagozása történik a külön gazdaságoknak. Sokféle tényezők folytak be ez új állapotok eléidézésére; de nemleges tekintetben a polgároknak és parasztoknak sokféle adóval való terhelése, igenlegesen pedig ama két osztálynak a világi és jogi nagyok önkénye elleni amilyenolyan megvédése, továbbá az ipar és kereskedés ápolása, a nagy nemzeti vámterületekre való átmenet, a nagytőkének első felszabadítása a céhszabadalom békóiból, országos törvényeknek alkotása, békének biztosítása és országutak készítése, az egységes ipar- és kereskedelmi rendőrség, a szűkkeblű nyárspolgári községélet fölötti gyámkodás, ha dynasticus és fiscalis szempontokból is, — mindezek fejedelmi absolutisticus népgazdaságot hoztak létre. A „mercantilismus”, a fiscalitas, a nagy udvarok fényűzése és hatalmi versengése sokféle erőszak és igazgatási önkény útján ugyan, de első nemzeti rendezést hozott a társadalmi anyagváltoztatásba, az által, hogy elkülönítette egymástól az őstermelést, a bányászatot, a kézműipar és kereskedés nagy tisztjeit; hogy önállóvá tette az államháztartást és felszabadította a pénzüzetet.

Ámde azért a kizsákmányoló communismusnak is megmaradtak még némely vonásai, csak hogy most minden a fejedelem kezében van összpontosítva, aki több-több természetbeli s egyéb adót követel, szabadalomokat osztogat s mindent szabályoz.

3) A mi a mai szabad verseny népgazdaságát vagy a felszabadított pénz- és hitelgazdaságot illeti, azt találóan jellemzi pár szóban Fourier, mondván: A liberalismus bölcsességének kezdete és vége „éhségre és szuronyra támaszkodó társadalmi szerződés” (Maurus über die Freiheit in der Volkswirtschaft. 1873. 32.1.) De Kau elvtársaival azt vallja (Lehrbuch der pol. Oeconomie 7. Ausg. I. 30. 1.), hogy: „az a megelőző két gazdasági rendszernek egyoldalúságait, hibáit kiigazította, kiegyenlítette.” Köszönjük szépen e kiegyenlítést; mindjárt meglátjuk, úgy van-e. Miután a francia forradalom és a liberális törvényalkotás egy bölcsészeti kor szabad eszméinek befolyása alatt minden

korlátot megdöntött volt, amelyek a tőke útjában állának, s miután a városi és falusi polgárság felszabadítása előtt is keletkezett már itt-ott oly vagyon, amely a pénznyerésre irányuló egyetemes tőkés harczt megindítani képes és kész vala, a capitalisticus gazdálkodás harca azonnal egész hévvel kitört, mihelyt a tételes jog a kereskedés, ipar, költözködés és birtoklás teljes szabadságával a szabad verseny rendszerének minden korlátait eltávolította, s a szabad és nemzetközi verseny mai népgazdasága a teljes piac-, pénz- és hitelgazdaság rohamos fejlődésnek indult. A mai népgazdaság a régi jog minden békóját széttrökte. Gyorsan határozzák el a munkaerők teljes személyes szabadságát, a polgárok egyetemes egyenlőségét a törvény előtt, a teljes magántulajdont a ház- és földtelekre nézve, a cég-kitiltás megszüntetését sat. Kivéven az erdőbirtokot, minden föld tiszta magán tulajdonná s ez által a gazdálkodás belterjesebbé, a szabad polgárok szabad versenye általánossá lesz.

Egy előbbi korszak sem tett oly rövid idő alatt oly nagymérvű fejlődést a termelésben és kereskedésben, mint a szabad verseny korszaka -, de másrésről egyik sem okozott oly rombolást, mint ez a javak megosztására, a középosztályra, az üzleti és politikai morálra nézve. „Ha egyrésztől mint történeti haladás és szükséges fejlődési mozzanat tűnik föl a társadalom népgazdasági folyamatában: másrésztől polgárosult és kalafinta kizsákmányolásnak eszköze” mondja helyesen Marx (u. o. 379. l.). „Abból, mondja Maurus (u. o. 106. l.), hogy a hűbéres gazdasági rendszer megtöreték, hogy a föld nem jobbágyi, a mesterség nem céhszerű többé, hogy a nemes személyének és birtokának nincs külön törvényszéke, hogy ő is adófizető, és a tisztségek, méltóságok legalább elvben mindenkivel közösek sat. — abból még épen nem következik, hogy jogállamban élünk. Mert az által, hogy a középkor uralkodó-osztályai birtokaikat, tőkéiket tetszésszerinti használás előjogával megtartották, a birtoktalanoknak a munkaerő kikiáltott szabadsága mellett nem marad egyéb osztályrészek, mint az, hogy munkaerejüket a birtokosoknak koldulva kínálhatják, azaz ismét azok tulajdonává tehetik. A nemesség szolgáljaiból és a városok jogatlanjaiból a mai proletárság keletkezett, amely nem egyéb, mint cikk a munkaadók számára, amelynek árát a kínálat és kereslet határozza meg minden tekintet nélkül munkája eredményére. Szabadnak van ugyan kikiáltva, de valósággal épenoly függő, mint az ókor rabszolgája és a középkor jobbágya, sőt sorsa ezekénél is roszzabb.”

Tévútra került a szabad verseny; de a régi joghoz visszatérni lehetlen és nem is kívánatos. Maga a régi hűbérbirtok és a fiscalis államgazdálkodás is szükségképen a tőkés gazdaság útjára léptek; ez érdekök és joguk. A régi rendnek nincsenek többé érdeklettjei. Az a kérdés, hogy a tőkés nemzeti termelés hiányait, előnyeinek megtartása mellett, mikép lehetne kijavítani.

IV. Cikkely.

A tőkés népgazdaság bírálata.

93. §.

A mai népgazdálkodás élén a vállalkozók, vagy tőkebirtokosok, a capitalisták állanak. A vállalat szervezését, vezetését szakértőkre is bízhatják, de saját, vagy hitelezett tőkéjüket magoknak kell a vállalatba fektetni, úgyhogy a mai termelés- és forgalomnak tulajdonkép a tőke teszi szerveit, de a kockáztatás a munkások vállát is nyomja, még jobban, mint a tőketulajdonosét. Mivel a tőke csak egy részénél van a termelőknél: azért e körülmény uralkodó- és szolgálófelekre osztja a termelőket. A tőkés osztály szervez minden üzletet, irányozza nyereségért vitt versenyében a társadalmi anyagváloztatásnak minden dologjait és munkaerőit. A nyereszkező verseny indoka túlnyomóan a család anyagi ellátása. A termelés és forgás jövedelméből kerülnek ki a háztartások; a visszamenő anyagváloztatás az előhaladóra támaszkodik. A járadékos, a vállalatban munkájával, vagy csak tőkéjével részvevő vállalkozó, a bér munkás, az egyesületi, vagy nyilvános szolgál, a községi és állami háztartások, szóval mindenki és minden társadalmi összeköttetések a vállalatokból vagyis a tőkéből táplálkoznak. Ennek politikai tőkeuralom, plutocratia a következménye. A vagyonosok kezökre kerítik a termelés eszközeit s így a munkásokat is, hogy magok családjainak háztartását lehető fényessé tegyék.

Történeti tekintetben a pénzgazdaság haladást jelent. A középkor városi munkafelosztásából és vagyongyütéséből indult ugyan ki; de a középkori népgazdaság, lényegileg nem pénzgazdaság volt. A középkor munkásának mégis csak többje maradt terményeiből, mint a mai munkásnak; az uralkodóosztály része épenoly illeték volt, mint a mai tőkehaszon, ámbár azt akkor itt-ott jobban felhasználták a vallás, művészet, béke érdekében, mint a mai milliomosok nyereségét. A hűbéres is gyakorolt nyomást a termelőre; csakhogy az nem legkisebb költséggel legnagyobb jövedelemre célzó nyomás volt. Mindamellet is a mai népgazdságnak előnye van a középkori feudalismus és fiscalitas fölött; mert hiszen a városi céhélet is szabadalom volt, amelylyel a céhbéliek a fogyasztókra és legényeikre nehéz nyomást gyakoroltak. Most már többé nem csupán erőszak és ököljog, még kevésbbé rabszolgakizsákmányolás, nem urasági visszaélés és ököljog uralkodik a népgazdaságban. Továbbá a nagy tőkenyereség az anyagváloztatás továbbfejlesztésére, nagyobb tőkegyütésre kényszerít, ha az illető vállalkozó versenyképes akar lenni, következésképp a termelés haladását eszközli. Ez volt oka, hogy a capitalisticus gazdálkodás rohamosan nagyszerű fejlődést ért s ma is így halad tovább, míg szélsőségével a rendszer képtelenségét még jobban ki nem deríti. A százalék, a járadék mozgató ereje a tőkés gaz-

dálkodásnak; eszköze pedig a nagytőke, amelyet Knies Károly (Geld und Credit. I. Abth. 47. 1.) így határoz meg: A tőke valamely gazdaságra készletben levő azon (fogyasztási, szerzési, termelési) javakat jelenti, amelyek a szükségletek kielégítésére a jövőben alkalmazhatók.”

A nagytőkét csak akkor lehet eltörölni, ha nyilvános jog alakjában oly versenyeket sikerül létrehozni, amelyek annak jó hatását erkölcsiebb és nemesítő módon eszközölni képesek. Némely socialisták a tőkenyereség történeti jogosultságát és viszonylagos értékét tagadják; de bizonyos, hogy a liberális népgazdaság körén belül a tőkenyereség a leghathatósabb vonzerővel bír a termelés- és forgalomban való részvételre. Ezen inger nélkül az egész rendszer elhal. Az érték-többlet eltulajdonítását gyakorlatilag csak akkor lehet elítélni, ha oly népgazdasági rendszert alkotunk, amely kevesebb érték-többletet nyel el.

Azt azonban nem mondhatjuk, hogy az üzleti-, magángazdasági szervezet non plus ultrá-ja a népgazdaság történetének. Már az is sarkalatos hiánya neki, hogy csak közvetve áll társadalmi cél szolgáltatásban. Közvetlenül nem az összeség lehető legnagyobb tiszta hasznára, hanem a magán birtokosoknak érdemnélküli legnagyobb nyereségére és családjaik mennél dúsabb ellátására irányul; a bérmunkás pedig csak annyit kap a jövedelemből, amennyi egy észszel felruházott állatnak szükséges arra, hogy magát a vállalkozó számára ahogy-úgy fentarthassa. A rendszer a bér mennél nagyobb leszállítására és a gyöngébb versenyzők megsemmisítésére kényszeríti a vállalkozót, ami végre a szabad verseny ellenkezőjét, a nagyobb tőke egyedáruságát és árszövetkezést idéz elé. A fogások, cselek ellenében neki legalább is hasonlókat kell használni, különben odavan. A borzasztó küzdelemben végre minden eszköz jó, amely nem fogóházba vezet. A tőke azt követeli, hogy az állam, törvényhozás és vallás pártos közigazgatás által, pártos parlament, hírlapi corruptio, censusválasztás s efféle által az ő érdekeinek szolgáltatásban álljanak.

Természete és önfentartási ösztöne arra kényszeríti a capitalismust, hogy az áruknak mind minőségét, mind mennyiségét ezerféleképp megghamisítsa, az eledelt és italt megmérgezze. Természetében rejlik továbbá a fényűzés és érzékiség, a nép anyagi, testi, szellemi és erkölcsi ronkőzöposztálynak proletárságra való leszállítása s így a katonai nemzeti erőnek és békének megrázkódtatása. Gazdasági előnyeit tehát végre önmaga semmisíti meg. A teremtett helyzet már tarthatlan, s a haladás egyetemes törvénye szerint nem csak az elnyomottak ébredése és ellennyomása, hanem a tőkés kölcsönös önmegsemmisítése is rohamosan működik közre egy új állapot létesítésén. Tévedés ennél fogva az alig százéves szabad versenyt természet törvényének tekinteni; a történeti lélek- és erkölcsstanra nézve nem egyéb biz az, mint a legújabb fejlődés erkölcsi és erkölcsstelen eredménye, amely mellett, valamint mindig, úgy ma is oly ösztönök is működnek, amelyek nyilvános és

szabad közösgazdasági szervezés alapítására irányulnak. Tévedés azon hit is, hogy a hűbéres gazdálkodásra nem következhetett volna socialisticus szervezés, hanem csak a magát lejárt capitalismusra, mint azt még egy Schäffle is vallja.

Ha ezen általános bírálat után néhány fő részletnek közelebbi méltatására térünk:

1) a tőke túlnyomóságának határtalanságán és az esélyek kockázatain akad meg szemünk. A toké túlhatalma a népgazdálkodás jövedelméből mennél nagyobb magán adagoknak csel, erőszak, szélhámosság, corruptio, az embertársak szívtelen elnyomása általi eltulajdonítására törekszik; holott nem egyesek túlságos jövedelme, hanem az összeségnek anyagi biztosítása a cél, de amelyet lehetetlen elérni, ha minden ponton, minden pillanatban a magán tőkeerő önkényes beavatkozásának van kitéve. Mindenelőtt az ilyen ellátás nem lehet egyenletes, arányos; mert nem a társadalmi munka értéke, hanem a tőke túlnyomósága a mérvessző a jövedelem felosztásában; mivelhogy a tőke nem csak túlnyomó műveltségre tehet szert, hanem a tőkétlen értelmiséget is a maga érdekei számára megvásárolhatja, a magán morált és jogot maga javára hajthatja és közvetve s közvetlenül az egész termelési és üzleti folyamatból oroszlánrészt tulajdoníthat el magának. Ami a tőke ezen sokoldalú előnyének örökös forrása, az a munkásosztály fölös száma, de amelyet maga a tőke szaporít magának szakadatlanul, szükségképen. Az elbocsátás és éhenhalás félelme bármily munkabér elfogadására is készíti a munkást. S. a nyomorú élet épen nem ösztönzi arra, hogy a nemi szerelemnek is hozzon áldozatot, amint annak lennie kellene, ha az alsóbb osztályok túlnépesedését akadályozni akarjuk. „Mindig fog tehát, Marx-szal szólva (Das Kapital. 670-1.) egy ipari tartaléksereg képződni, amelyet a tőkés a strikeolók helyébe állíthat.” A műtani javítások és a forradalmak is szaporítják a munkásfölösleget. A munkásoknak közös érdekeik védelme céljából szándékolt egyesülését a vagyonos osztályok államának rendőrsége és igazságszolgáltatása mindenféleképp akadályozza, vagy ha azt, mint újabban, nem teheti többé, legalább szűk korlátok közé szorítja, vagy kijátszsa: pedig Guizot azt mondja, hogy: „a polgároknak kétségkívül joguk van összejönni és az állam ügyeiről beszélni; mitöbb, ez jó, és én soha sem fogom e jogot kétségbe vonni.” (Der Vorbote. Genf. 1868. 110. 1.). Rendes munkanap és pártatlan gyári rendőrség hiányában a munkakínálatot a napi munkaidő, a darabszám-rendszer, a gyermek- és asszonymunka kiszélesbítése által mesterségesen emelik. A magán tőke mindezen egyenes és közvetett hatásainak szükségképi következménye, hogy az mindenből oroszlánrészt vesz ki magának. Társadalmilag szabályzatlan féktelen külön túlhatalom szükségképen határtalan önző kizsákmányolást szül. „Ama hideg, személytelen vonatkozása a vállalkozónak a munkásra, mint valami dologra, amelyet a piacon hasonlóan más áruhoz azon termelési költségek törvénye szül, — ez az

ami a polgári kornak sajátos, általában elembertelenített arculatát mutatja,” írja Las alle (Bastiat-Schulze von Delitzsch. 1874. 155.1.). „Mí-
dön a vállalkozók ezen szavakra kénytelenek fakadni: „A verseny
mennél olcsóbb munkaerő keresésére kényszerít ben-
nünket:” akkor az egész mostani gazdasági rendszert alapjában elítél-
lik. Azért itt csak gyökeres gyógyítás segíthet.” (Der Vorbote. Pol-soc.
Zentralorgan. Genf. 1868. 50. 1.) Nem egyes tőkésnek alanyi vétségében,
hanem magának a tőkés gazdálkodásnak természetében rejlik e jelenség
forrása. A legjobb-akarátú kapitalistát is kényszeríti önfentartása, hogy
versenyzőit elnyomja, megsemmisítse s ez által a tőkének mindinkább
kevesebb és kevesebb kézben való összegyűjtését eszközölje, hamindjárt
a fogyasztó közönség és a termelőkeny gazdálkodás rovására is. A lenni
vagy nem lenni! jelszó áll mindig a tőkés előtt; másnak élete az
ő halála, s fordítva. »Ebből aztán kiviláglik, mondja Bau (L. d. p. Oec.
I. 232. L), mily jótékonyan hat a tőkegyűjtés a munkás helyzetére.” (?)
Nem lát az, aki ezt mondhatja! „Miképp alakult, kérde Marx (Das Kapi-
tal. 2. Aufl. 791. s köv. 1.) a mai tőke? Amennyiben nem rabszolgáknak
és jobbágyoknak bérmunkásokká való közvetlen átváltoztatása, tehát pusztá
alakváltoztatás, a tőkehalmozás nem egyéb, mint kisajátítása a közvetlen
termelőknél vagyis felosztása a tulajdon munkán alapuló magán vagyon-
nak; nem egyéb, mint a kisbirtok-alakoknak (kisiparnak és
a parasztságnak) megsemmisítése, amelyekben a munka és magán
vagyon valósággal voltak összekötve s a munkás tulajdonosa volt
munkaeszközeinek és a maga munkatermelésének. A termelési eszközök
birtoklásának ezen a maga idejében boldogító, mert bensőleg valódi,
a munkával azonos alakja azonban azon hibában szenvedett, hogy
a termelés eszközeit szétforgácsolta, minélfogva a termelés törpe és ter-
méketlen vala. E hibájában a kisbirtoknak, kisiparnak a gazdaság és
ipar nagy tőkéjének túlnyomó hatalma elől háttérbe szorulnia s végre
tönkremennie kellett. így származott a tőkés magán tulajdon, idegen,
de alakilag szabad munka kizsákmányolásából. Innen a nagy néptöme-
geknek háztelek- és földből, élelmi- és munkaszerekből való iszonyú és
nehéz kisajátítása, amely rettenetes vandalizmussal, leggyalázatosabb, leg-
piszkosabb, leggyűlöletesebb szenvedélyekkel hajtatott végre. Amint ezen
átváltozás a régi társadalmat eléggé feloszlatta; amint a régi magán mun-
kások proletárokká vagyis saját termelőeszközök nélkül dolgozó munkásokká
s munkaföltételeik (régii kisbirtokuk) nagytőkévé változtak: a nagytőkés, fej-
lődése második fokán, most már a kisebb tőkés ek leküzdését vette
célba. A termelési eszközöknek nagyüzletekbe való szakadatlan összpön-
tosításával egy tőkés sok más tőkést agyonver.” Marx műve
evangéliuma a mai európai munkásvilágnak, tulajdonkép a t ö b b é r t é k
elméletének kritikája, amely többérték a munkaadó zsebébe hull. „A
munkás — épen a liberális nemzetgazdaság tana szerint — nem kapja
meg napi munkájának egész jövedelmi értékét, hanem sokkal kevesebbet;

dolgozik 10-12 órát, holott talán már 6 óra is kihozza bérét. A többérték a tőkés zsebébe csúszik és növeszti tokéjét. A többérték valamenyeni föltételeit és alakjait Marx az angol népgazdaságból felhozott hiteles adatokkal minden oldalról rettentő világosságba helyezi. A munkások versenye egymás közt, a termelés folyamatának állhatlansága, a gépek és a műtani felforgatások és az idegen verseny a kézimunka ellen és sok más körülmény a bérmunkást és a kispolgárt arra kényszerítik, hogy napi munkájok hasznát a tőkésnek adják (a mezőgazdának, gyárosnak, kereskedőnek) oly bérért, amely legnélkülözhetlenebb szükségeiket is alig elégíti ki. így zsákmányolja ki a tőkés pénzber álarca alatt naponkint a bérmunkát; így bizonyul be (nem alanyüag, hanem tárgyilag) a tőke törvénytörő vampyrnak, több le t c s i n á l ó n a k , t o l v a j n a k !”

Teljesen egyetértünk itt Marx-szal és hasztalan erőlködésnek tartjuk Knies Károly fönt említett művének 19-ik lapján levő eme szavait: „Marx és Lasalle megaludt munkaideje és minősített munkája nem egyéb mint „nonsens.”. Ezt annyival inkább mondhatjuk, mert Knies műve 7. lapján maga is felhozza, hogy: „a középkor egyházi hatóságai és az egyházi jog tiltotta a kamatvevést; numus nummum parere non potest, mondák a scholasticusok.” De egyéb-e ez, mint a tőkés gazdálkodás többértéke? Roscher (Grundlagen der Nationaloeconomie. 13. Aufl. 96. 1.) több mással a takarékoságból származtatja a tőkét; de méltán gúnyolja ezt ki Marx műve 207. lapján; de kigúnyolhatná Eaut is, aki (L. der pol. Oeconomie. 7. Ausg. I. 155. 1.) így határozza meg a tőke fogalmát: „A tőke úgy keletkezik, hogy új termények hozatnak létre, aztán a pusztán személyes előny fogyasztásából megtakarítás történik és a megtakarított jav új termelő-munkára fordítatik. A tőke maga semmi hasznot nem hozhat, hanem csak a belé fektetett munka; a hitelező társadalmi, emberbaráti kötelességet teljesít s épen azért csak tőkét követheti vissza. Thünen. (Der isolirte Staat. 2. Theil. 2. Abth. 1863. 5—6. 1.) az kérdezi, mikép lehetne azon megfoghatlannak látszó dolog, hogy az ember, aki munkájával a tőkét teremti, ennek uralma alá került? A kérdés helyes, de a rá adott felelet egyszerűen gyermekes.

„A tőkés elvonja magától az élvezetet, pl. tápszerkészletét és a pénzt termelő-munkásoknak adja. Ezen önmegtartóztatásért megérdemli a jutalmat (a kamatot). Stuart Mill (A nemzetgazdaságtan Alapelvei. Ford. Dapsy. I. 46—47. 1.) ezen érvelése igazi logikai ficam, amely egyúttal minden erkölcsöt, jogot arculüt. A milliomos Rotschild költse el, ha tetszik, mind tápszerkészletét, majd belépukkad! Épen az, hogy egynek a megpukkadásig van mindene, a nélkül hogy érdeme, joga volna rá, s még ezen meg nem érdemlett javai által is új javak hullanak ölébe mások verejtékéből, épen ez a természetjogba s a józan észbe ütköző állapot! Ugyanott a 240. lapon ez áll: „Egyetlen könyv sem ismeretlen előttem, amely annyi fényt vetne a tőkegyűtés indító-okaira, mint a skót Rae műve. E szerint minden tőkegyűtés egy jövőbeli jóért a jelen felál-

dozásával jár.” No, ha így áll a dolog, akkor a tőkés igen szánandó teremtés, mert soha sem éri el a jót, minthogy egyre fentartja a tokéjét; tehát miért él? kérdezhetnők tréfásan.

Schultze takarékosági elve ellen jól hozza fel Las alle (Herr Bastiat-Schultze v. Delitzsch. 1873. 74—5. 1.), hogy amit a tőkés munkásai által szerez, az nem megtakarítás, hanem felhalmozás, rablás! Mill majd capitalisticus, majd socialisticus húrokat pengetvén, szükségképpen következtelenségbe esik. Ily az előbbi elvét cáfoló következtelenség van műve I. részének 77. lapján: „csupán azon óriási egyenlőtlenség s azon nagy osztalék sajnálandó, amely az oly személyeknek jut, akik nem tesznek megfelelő viszonzszolgálatot azért.” Képzeltetés az is, amit Mill ugyanott a 33. lapon mond, t. i. hogy „az ügyes munkásoknál a keresetfőléleg rendesen tekintélyes.” De a tény az, hogy egykét ily főléleg mellett a munkások zöme a fentartására valót sem bírja megkeresni. Hiába ajánlja Mill (I. 143—4. 1.) ezen állapot szelidítésére a törvényhozás beavatkozását, a kirívó egyenlőtlenséget a capitalismus nem egyenlítheti ki soha!

Természetében rejlő iránya továbbá a tőkés gazdálkodásnak a magán kockázatok kiterjesztése és játéka s az esélyek alakulásának szabályzatlansága, amelyet már maga a termelés és forgalom szétdarabolt-sága is nagyban előmozdít, s amelyben a szerencse és szerencsétlenség hatalma egyeseket minden érdemökön és hibájokon kívül sokfélekep előnyösít, vagy elnyom és megsemmisít, úgyhogy vannak esetek, amelyek a termelő-személyek összeségének, vagy tömegének ártanak, a szerencse különös kegyenceinek pedig kedveznek. A természet esélye okozta károk és az ezekből következő népínség régi készletek magán birtokosainak gyakran óriási nyereségeket hoznak; rossz aratás rossz pótszereknek és hamis mérgezett cikkeknek készítésére csábít. Ugyanúgy a társadalmi esély is némelyeket elnyom, míg másoknak használ. Az öntudatlan, vad vállalkozási szellem torlódásokat okoz a termelésben és forgalomban, amelyeket sokan sem nem okoztak, sem nem háríthattak el. Egy vállalkozónak lelkiösmeretlensége és könnyelműsége a munkásoknak egész tömegeit kenyer nélkül az utcára dobja. A műtani javítások a régi üzletek bukásával járnak. A vad üzérkedés kockázatai végre is a dolgot nem találó munkásokra nehezdednek. Az apa könnyelműsége, vagy nem elegendő ügyessége egész családját szerencsétlenné teheti. Az egyedi gazdaságtól a csupán saját cselekvéséért, vagy mulasztásáért való egyedi felelősséget kellene várnunk: de épen ez csak kis mérvben található benne. Stuart Mill műve IV. kötetének 142. lapján azt vallja, hogy arra nézve, mily alakot lesz hajlandó az ipari tevékenység mindinkább magára öltetni, egyetért a socialistákkal, és „itt az ideje, mondja, az átalakításnak mindenféle igazságos utakon való megkezdésére; de szerintem legnagyobb tévedéseik egyike a socialistáknak, hogy a jelen gazdasági rendszer minden bűnét a versenynek tulajdonítják.” Pedig igazuk van, annyival inkább, mert

a versenyt a socialismus sem törli el, mint azt Feugueray után Stuart Mill véli, hanem csak igazságos lesz az. Az sem érv, hogy az iparoszövetkezetek elterjedésével csak a szövetkezetek közt lenne verseny, ez pedig mindig hasznára van a fogyasztóknak. Kérdjük, vajjon egyik szövetkezet nem ölné-e meg a másikat, tehát a munkásokat, mint a mai egyedi verseny?

Így állván a dolog, mindenütt, ahol capitalismus van, socialis kérdés is van. Tudatos, vagy tudatlan ámitás az tehát, mintha socialis kérdés csak a túlnépes és gyáriparos országokban volna, nálunk pedig nem. Szánandó ámitás, vagy önámítás! Hazánk földnépének felét az uzsorások rövid két évtized alatt a szó szoros értelmében rabszolgává alacsonították; majdnem egész felső Magyarország koldus. Nincs ezekre nézve socialis kérdés? A városok iparosai nem üzik mesterségöket, hanem az ostoba iparszabadság alapján meretség tanulása nélkül mindenféle iparcikkeket áruló tőkésék számára kénytelenek dolgozni, a legnyomorúbb béren tengetve keserű életöket. A középosztály, a kis- és középföldbirtokos jóformán eltűnt, földjeik az uzsora hiénáinak karmai közé kerültek. Hát a főnemesség! És így vagyunk mindenben, mindennel! Még pár évtized, és Magyarország volt!

2) Nem kisebb alaphibája a tőkés gazdaságnak a csereérték vagyis a piaci ár meghatározásmódja. Ezt a capitalismus nem a társadalmi átlagos költségérték és átlagos haszonérték szerint szabályozza, hanem az utósó még eladni képes termelőnek külön költsége szerint. Mivel ezen termelő a maga számadására termel és ad el: azért az ő költségének az árból ki kell kerülni, különben a társadalmi összszükséglet nem volna fődözve. Ez tehát benrejlő törvénye a tőkés gazdálkodásnak. Ennek első roppant horderejű következménye, hogy a leg-erősebb termelőknek aránytalan jövedelmi, járadéki s egyéb kedvezmények hullanak ölükbe. Ezt először Ricardo a telekjáradék on észlelte, úgy fogták fel aztán a maga nagy általánosságában is. De mint az atomisticus termelés mód csereérték-alakulásának benrejlő szükségessége eddigelé nem ismeretes világosan.

Vegyünk fel egy szélső példát. Valamely eladandó gabona $\frac{9}{10}$ részének termelési költsége egy súlyegységre nézve 1 frt, az utósó Vio részé pedig, amelyre még van vevő, 3 frt. Ha 1.000,000 súlyegység szükséglet fődözéséről volna szó: akkor ennek piaci ára 3.000,000 frt volna; pedig az átlagos költség csak 1 200,000 frt; következésképp a termelők és kereskedők 1.800,000 forintot dognának minden érdem nélkül zsebre. De ha minden szántóföld termelési és eladási összefüggésben állana, akkor a súlyegységet az átlagos költség szerint azaz $1\frac{1}{5}$ frtjával, az egészet 1.200,000 írtért lehetne eladni.

És nem csak a tápszerekkel, hanem a telekjáradékkal is így áll a dolog; a birtokos t. i. a java földtől, előnyös fekvésű házaktól, háztelkéktől, kilátásoktól, kedvező-fekvésű szén- és vasbányákból sat.

elsőbbségi jövedelmet húz. Egyenlő termelési költségek mellett az elsőbbségi járadék annál nagyobb, minél drágábbak a kereslet emelkedésével a kérdéses termények, vagyis minél sűrűbb a népes ég. S így az emelkedő föld- és házjáradék alakjában a nemzeti munkajövedelemnek mindig nagyobb és nagyobb része magánosok kezébe kerül, a nélkül, hogy legkisebb társadalmi érdemök volna. Általában egyik alaphibája a tőkés csereérték-alakulásnak, hogy a kínálat és kereslet közti súlyzavarásokból származó piaci árak egész hátránya és egész előnye nem az összeséget, hanem annak egy töredékét éri, még pedig az előny, az úgyis előnyösített, a hátrány a szegényebb töredéket.

A viszonylag legmagasabb külön költség, illetőleg a viszonylag legalacsonyabb haszonérték szerint megállapítandó piaci árnak egy harmadik kimaradhatlan következménye, hogy egyre erősíti a termelés és fogyasztás egyensúlyának háborítását és fokozza a csereérték ingadozásait. A társadalmi anyagváltoztatás ez által folytonos szükségtelen megrázózkodtatásoknak, a szükséglet és termelés nagymérvű rögtönös összehúzóadásának és kiterjesztésének van kitéve, ami csak az üzérkedés játékszellemét táplálja. Ez nem, vagy legalább igen kis mérvben történnék, és az előny és hátrány is valamennyi termelőt és fogyasztót arányosabban érné, ha a csereérték a társadalmi átlagos költség szempontjából határozatnák meg.

A csereérték megállapításának ezen benrejő hibájához azon a l a n y i e r ő s b í t é s járul, hogy valamennyi kínálat és szükséglet egyede-sítése következtében az egész kínálatot és szükségletet áttekinteni lehetlen. De ez végtelenül fokozza az esély hatalmát, az ármeghatározás ismerhetlen, megbecslelhetlen, kiszámíthatlan mozzanatait. Vad remény, vad félelem, vakmerő üzérkedés, szélhámosság, ámitás a leggazdagabb tápforrását leli ebben. Akik e zúrbe némileg betekinhetnek, azok ismét csak az előnyösítettek, a legerősebb magán tőke birtokosai, akik megint csak magok számára zsákmányolják ki a helyzetet.

Rodbertus a népgazdasági válságokat arra vezeti vissza, hogy a munka termékenységének emelkedésével a munkás díjilletéke arányos emelkedés helyett leszáll s annyira sem rúg, hogy csak a legszüksége-sebbre is telnék belőle. így aztán a termelés és vevőerő közti v i s z o n y a kelet hátrányára felbomlik, és bár paradoxnak látszik is, a munka termelékenységének a b s o l u t emelkedésével pangás, megakadás következik be. Ha a csereforgalomban, mondja Rodbertus, mindegyik munkás munkájának egész terményét kapná meg: akkor a termelékenység növekedése nem idézné elé előbb valamely jav keletének megakadását, míg abból mindenki eleget nem vett, vagy míg a termelés a szükségletet fölül nem múlná. Mindegyik részvevő nagyobb mennyiséget vehetne a termeléke-nyebbé lett javból, mindaddig, míg nem kívánna többet venni, bár ve-hetne is még. Ugyanaz az eredménye lenne a termelékenység növekedé-sének, ha mindegyiknek illetéke szilárd, változatlan hányadát tenné a

termésnek. Még ez esetben is egyenlő vevőerejük lenne a csereforgalomban részvevőknek, és a túltermelés szintén csak akkor állhatna be, ha mindegyik részvevőnek szüksége kielégített. — De ha egyike sem áll a két föltételnek, akkor a vevési erő és a termelékenység nem állanak többé egyenes viszonyban; mi több a részvevők legnagyobb részének vevőereje a termelékenység nagyobbodásának arányában inkább kisebbedik, és a társaság azon helyzetbe jő, hogy oly haszonértéket „termeljen”, amely többé nem piaci érték és vevőerő, ámbár a legtöbb részvevőnek szükségei nem elégítettek ki. Itt teli raktárak mellett a nép éhezik. Már pedig a munkásokra nézve nincs ijesztőbb állapot a munkaszünetelésnél.

Marx „Das Kapital” művében számtalan példával megvilágosítva, a legrészletesebben, iszonyú képekben ecseteli a capitalismus gazdálkodását; de már azon mozzanatok is, amelyeket itt csak érintettünk, mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy a népgazdaság tőkés szervezésében már a sarkpontnál, a csereérték alakulásában is a capitalismus legsajátosabb lényegéből szükségképen folyó következő alaphibák észlelhetők: a magántőkének egy újhűbéri, féktelen önkényű uralma a társadalmi táplálás folyamatán; a sok tőke versenyének kevés tőke egyedáruságába való vézese és a tőkétlenség alanyoknak öröklött versenyképtelensége, tehát a versenynek kétoldalú önmegsemmisítése és elrútítása, az elsőégi járadéknak elődsiséget ápoló gyarapodása, a kisbirtoknak megsemmisítése a nagybirtok által, végre a termelés, szükséglet és kelet ingadozásainak az egyensúly fenntartása követelte mértéken túli fokozása, s ennek következtében mesterségesen eléidézett erős válságok a termelésben, eladásban, háztartás- és fejlődésben, a szélhámosság, merészség, uzsora sat. ébresztése és táplálása.

3) A csereérték-meghatározás ezen általános ismertetése után a tőkés népgazdaság egyes oldalait sem lesz nehéz tovább vizsgálni. Ilyen először is a szükségletek meghatározása. A társadalmi szükségleteket sem előrelátni, sem áttekinteni nem lehetvén, a versenyző vállalkozók piaci kérdezősködése csak gyanítás, sejtés tárgya. Némelyek eltalálják a valót; mások csak megközelítik: míg a termelők és kereskedők tömege semmit sem tud róla; így némelyekre az üzlet sorsjátékká lesz, másokra nézve nyereséges egyedárusággá, sokra nézve veszteséggé, a bémunkásokra s a háztartások tömegére nézve pedig sok szenvedés forrásává; mert a váratlan árváltozások rendtelenségbe, zavarba, szükségbe döntik a háztartásokat s nemegy befejezetlen vállalatot romlásba taszítanak.

Egy másik árnyoldal az, hogy társadalmilag ártalmas javakat is szabad piacra vinni. Ezeknek eltiltása a mai gazdálkodásban úgyszólván lehetlen; s csak egy tudatosabb, egységesebb termelés mód volna képes az ártalmas szükségletnek útját vágni, a nem-hasznosat díj-emelés által megnehezíteni és megbénítani.

Egy további alaphibája a mai szükséglet-meghatározásnak a divat és fényűzés. Gúny és erkölcsi prédikáció nem sokra mennek vele; mert

annak fő forrása maga a tőkés gazdálkodás. Egy középszerű jóllétnek örvendő túlnyomó osztály teremtése, a társadalmi anyagváltoztatás fensőbb szervezése nélkül kábaság reményem, hogy a divat és a dölyfös fényűzés otrombaságai, amelyek csak jelei a mélyebben rejlő betegségnek, valaha megszűnhetnek.

Nem csekélyebb hiánya a tőkés gazdaságnak, hogy a nyilvános szükségleteket a pénzaristocratia üzérkedésének érdekei alá veti, amely közvetlenül választói előjogánál fogva, közvetve pártminisztermmi, a szolgálatában álló sajtó, a népképviselők, hivatalnokok megvesztegetése által az állam nagyhatalmává növi ki magát, amelynek az Össztársadalom, még a királyok és császárok is hódolnak. A pénznemesség csak a neki kedvező intézvényekre szavaz költséget, a többit elhanyagolja, sőt, ha érdekei ellen vannak, legnagyobb közhasznuk dacára is elfojtja. A pénz, amelynek csak tápközegnek kellene lennie, lassankint az egész társadalmi életet uralkodása és üzérkedése alá hajtja. Európa iszonyú adóssága csak a pénzhatalomnak következménye, mint amely igen kedvez az adósságcsinálásnak, az állami pazarlásnak. Ma már az állami szükségletek fődözésére szükséges eszközöknek V₃-át rabolja el a pénzoligarchia adósságkamatok fejében Európa népeitől. Ez aztán a magán szükségletek meghatározását is hovatovább értalmasabb útra téveszti, a legképtelenebb és legerkölcstelenebb fényűzési szükségleteket teremti. Így a pénz magoknak a pénzes családoknak s azok elősdiijeinek, szolgálainak is átkává leszen, megrontja azon iparágak művészetét, amelyek ezen állhatlan magán fényűzésen alapulnak, s nyomorba taszítja őket. A pénzoligarchia alatt a társadalom teste oly emberhez hasonlít, akinek szörnyű nagy hasa, de kevés szelleme van, és aki nagynehezen mozog. Hiába is hadonáznak a modern nemzetgazdák a kamat, járadék sat. féle üzérkedés mellett. Igen gyarló érvekkel küzdenek. Így pl. Roscher (G-rundl. d. Nationaloeconomie, 13. Aufl. 432-4. 1.) igazságosnak tartja a különféle járadékot. Hogy a szentatyák tiltották a kamatvevést, azt a szentírás nem-értésének tulajdonítja. Plato, Aristoteles sem nyom nála semmit is, akik azt állították, hogy a pénz csak csereeszköz és pénzt nem szülhet. Cato, Cicero is tévesen fogta fel szerinte a kamatot. A 191. §-ben ez áll: „A canoni jog kezdettől fogva akadályozá a kamatot; sőt mondhatjuk, hogy e tilalom a Corpus-Juris Canonici népgazdaságtanának központja volt. Természetes, hogy ez a római világ agg korával és az új népek gyermekkorával esik össze. A pápai hatalom fénykorában a kamathitelezőtől megvonták az áldozást és temetést. A viennei egyházgyűlés (1311) meg épen eretnekségnek nyilatkoztatta a kamatkölcsönt.” Ezt Roscher, Thierryre támaszkodva, elég helytelenül annak tulajdonítja, hogy az egyház ellene volt a polgári rend erősbödésének. Nagyon bölcs intézkedés volt az, mint azt saját hazánk mai rohamos pusztulása is mutatja. Namos numum gignere non potest! Jól mondta Cato: Maiores ita in legibus posuerunt, furem duplici condemnari, foeneratorum quadrupli.

És a „foenerari az occidere hominem”-hez volt hasonló. Dicsekedhetik Boscher a jelen társadalom eme gyakoriságával; mi törvényszerű rablásnak nevezzük. Fölötte naivnak kell mondanunk Maurus (Über die Freiheit in der Volkswirtschaft. 49. 1.) azon önáltatását, hogy aki házát, földjét bérbé, pénzt kamatra adja, nem munkátlan tagja a társadalomnak, elég munka levén már csak a bérletek és kamatok számontartása is?

4) A termelés folyamata is úgy van szervezve a tőkés népgazdaságban, hogy annak mind a két tényezője, a munka és a toké, egyaránt beteg. A bérmunkások tömegének semmi közvetlen célja és érdeke, sem emelő tudata nem levén hivatásának lehető legjobb betöltésére, a tőkebirtokos pedig mennél több hasznot, a munkás kevés dolog mellett mennél több bért törekedvén nyerni, a termelés folyamata nem hivatáson, hanem kényszeren alapszik. Azért egész sereg ellenőrré és kemény fegyelemre van szükség; de ami éppen nem akadályozhatja, hogy a munkások hanyagsága, könnyelműsége, sőt szándékos rontása a tőkének egy részét el ne pusztítsa, s így a népgazdaságot meddő munkával meg ne károsítsa, a nélkül hogy a munkásoknak csak legkisebb hasznukra is volna. Hiányzik e munkából a néptömeg boldogságának egyik alapmozzanata, azon édes érzés, hogy egy személyes, benső, hivatási társaságnak önálló részesei vagyunk; hiányzik a tekintély és bizalom élvezete. Hogyan is várhatnók az utósót, ha az üzletet vezető értelmiség az értelmetlen tőkés szolgájává, a munkások elnyomójává alacsonnítatik, ahelyett, hogy a tőkéstől független, a munkásnak pedig vezére, tekintélye, képviselője, bizalmi feje legyen. „A tőkésnek nincs is szüksége tudományra; munkái akkor legjobbak, ha gépszerűleg dolgoznak; s ami tudományra az ipar továbbfejlesztésében, a gépek sat. javításában szüksége van, az neki semmibe sem kerül; feltalálják a jobbat mások, ő pedig ingyen használja, kizsákmányolja; valamint az idegen munkát, úgy az idegen tudományt is tőkéjébe keblezi.” Marx (Das Kap. 402. 1.) A tőke esélyeivel, a vállalkozók gyakori képtelenségével, furfangjai- és gonoszságával, a találmányoknak a tőke általi eltulajdonítása- vagy kizsákmányolásával, a túltermelés és válság szélső változatosságával, a munkásoknak óriási tömegével kevés munkaadó úrral szemközt, szóval a termelés folyamatának ^rajzoltuk állhatlanságával, esélyeivel a leglényegesebb javak egyike, a boldog elégedett népet, egészen veszendőbe megy, s a népet általános nyugtalanság szállja meg, amely a társadalmat felforgatással fenyegeti.

A t ö k e g y ű t é s és tőkefentartás is halálos kórban sínlődik, amiről könnyen meggyőződhetünk, ha látjuk, hogy a tőke nem a népgazdaságilag leghasznosabb, hanem a magángazdaságilag legnyereségesebb üzletekre irányul s nem azon helyeken telepszik meg, ahol az igazi szükségletek követelik. A *lucri bonus odor* a legpiszkosabb, legerkölcstelenebb, *corrupáló* termelére vetemíti a tőkét. Gondoljunk csak a sajtó visszaéléseire, a színházi vállalatokra, a halvaszülött üzleteknek pusztá nyere-

ségvágyból származó alapítására, a kisbirtokoknak nagyuradalmakká való összeharácsolására, amely a parasztot földönfutóvá teszi s már tette is, különösen Angliában, de mindenelőtt Írthonban s eléggé már nálunk is.

De mikép áll a dolog a bérmunkából és a toké üzérkedéséből kikerülő terményekkel? A tókének nem a társadalmi test szükségleteinek mennél jobb ellátása, hanem mennél nagyobb magán kereset levén természetes célja, nem a legjobb cikkek előállítására törekszik, hanem, hogy nyerhessen, legképtelenebb szükségleteket is kelt és a mai gazdaság terén gyökeresen ellen nem őrizhető áruhamisításokat, mérgezéseket is követ el. Hogy csak egy cikkre hozzunk fel példát, még pedig az aránylag legjobb egészségi rendőrséggel bíró Londonból: ott hivatalos kimutatások szerint, amelyeket Marx (Das Kapital 160-70. lapján) idéz „a kenyérhamisítók $\frac{3}{4}$ -ét teszik ki a pékeknek, akik timsót, szappant, meszet, kőlisztet sat. kevernek a liszt közé. A szegény csak negyedét kapja a tápszernek kenyérében, a többi ártalmas keverék. Nem csak hamisított, hanem kevesebb kenyeret is kap pénzéért. Mert előlegezett munkájának díját csak a hét végén, vagy több helyen két-négy hét múlva kapván ki, hitelbe azt fogad el, amit kap.” Nálunk a termelés és forgalom eldaraboltsága mellett úgyszólván lehetlen a hamisítókhöz férni, annyival inkább, mert még a hamisítás fogalmát sem határozhatja meg a büntetőjog. — És a termelésnek nem csak minősége, hanem mennyisége is sokfélekép kérdéssé van téve. Ha a termés kisebb a szükségletnél; ha rosszul üt ki az aratás, szüret sat.: az a termelőnek több hasznot hozhat, mint a gazdag termés. A minust még mesterségesen is iparkodnak némelyek eléldézni. így tettek a hollandi kereskedők theakészletőknek tengerbe dobásával. Magok az adósság posványában evickélő államok is mutatnak erre példát.

A népgazdaság egyik elve, hogy mennél több erőmegtakarítással mennél többet termeljen. Az angol gyárak hivatalosan megállapított iszonyai igazolják, hogy a tókés gazdálkodás munka- és tókemegtakarítás helyett óriási tékozlást és rombolást üz. A hirdetésekre, kiállításokra, a versenyzők megrontására, a sajtó és állami közegek vesztegetésére is roppant tókét pazarol a népgazdaság, csak használjon a magán keresetnek. Ennélfogva a tókés gazdálkodás épen nem oly fényes, mint írogatják, a versenyző üzletek nem a legolcsóbb beszerzést és a legsürgösb kívánatot keresik fel, nem a legolcsóbb termelést és a legnagyobb értékesítést eszközlik. A megsemmisítő versenyharcban a lassan elhaló üzletekkel tömredék tőke, anyagi és erkölcsi érték, embertőke pusztul el. „Seholsem találunk gyalázatosabb pazarlására az embererőnek, mint Angliában, a gépek hazájában!” Írja Marx (Das Kap. 411. 1.).

Mit szóljunk a túltermelés, fogyasztáscsökkenés időszaki megújulásáról, a capitalismus ezen egyik szervi hibájáról? Az előbbi 4 pontban rajzolt minden föltétnek kedvezőleg kellene alakulnia, hogy vége szakadhasson azon iszonyú állapotnak, amely szerint a raktárak túl-

tömése mellett általános szükség és általános szükség mellett munkahiány uralkodik. Ezer ok van, amelyek a teljes bizonytalanság ellenében majd igazolatlan csüggedést, majd meg féktelen nyervágy ösztönözte vermességet keltenek, úgyhogy egyenletes termelés helyett időszaki túlingerlés s rögtönös visszaesés észlelhető. Ehhez aztán még váratlan események járulnak, jó, rossz esztendők, felcsigázott adók, állami kölcsönök, adóváltoztatások, műtani felforgatások, divatváltoztatás, a szélhámos alapítás vakmerősége, játékdüh, ámitás, csalás sat.: s a szükségletek és termelés közti egyensúly minden oldalról teljesen felbomlik. Szűkölködő, olykor-olykor éhenhaló tömegeknek munkahiánya, tőkések, legkönnyelműbb járadékosok és vállalkozók romlása, a vagyonnak még kevesebb kézben való összehalmozása rettegető vége ennek. A remény és rettegés közti örökös ingadozás természetéből foly a capitalismusnak; a hibáknak csak közelítő előrelátása és kiigazítása is a lehetlenségek közé tartozik. És a modern nemzetgazdák e borzasztó látmányra így vigasztalódnak: „Ha a vásár túl van tömve, úgyhogy a készlet egy részét kárral kell eladni: akkor számba veendő, hogy a szabad versenynek az egész polgári társaságra háramló nagy előnyeit nem ritkán egyesek áldozatainak árán kell megvásárolni.” Köszönjük! Rau (Lehrb. der pol. Oeconomie. 7. Ausg. I. 178. 1.) ezen vigasztalódása akkor lenne találó, ha azt mondaná, hogy egyesek igazságtalan óriási vagyont ezrek és ezrek bukásával, nyomora- és éhhalálával kell megvásárolni.

A túltermelés folyamatát és következményeit tüzetesen írja le Marx „Das Kapital” műve, úgy a „Die neue Gesellschaft” folyóirat 1877. évi 12—13. füzetében *Wie de J.*, és a „Die Zukunft. Soc. Kevue.” 1877. évi 6. füzetének „Überproduktion” értekezése.

ő) A tőkés forgalomban a javak mint áruk szerepelnek vagyis nem mint lehető legolcsóbb és lehető leghasznosabb javaknak népgazdasági kicserélés^e érdem és szolgálat szerinti arányos ellátás céljából, hanem mint a kereskedelmi tőke nyereszkedési eszközei. Tagadhatlan, hogy ezzel bizonyos mértékben a nép ellátásáról is van gondoskodva, mindenesetre jobban, mint a hűbér- és rabszolgaüzemelésben volt; de fölülte sok árnyoldala is van a dolognak. A tőke ugyanis mindent, ami nyereséggel kínálkozik, áruvá csinál, nem törődve egészséggel, lélekkel. Non ölet! A legmegvetendőbb fogásokkal, a bérenc-sajtó rágalom, dicsérés sat. segélyével lenyomja, vagy felhajtja az áruk árát; mert, amint láttuk, az esélyek homályában a közönség tömege nem tájékozhatja magát. Mind-egyik kereskedő áremelésből él, amely bizonyos fokig szolgálatért járó díj; de az élősdiek egész táborára is kereskedésre veti magát, hogy termékeny munka nélkül a fogyasztó zsebéből élhessen.

A kereskedelmi tőkék harcában is elnyelik a nagyok a kisebbeket, a hamis bukók a becsületeseket, az orgazdák a becsületes úton szerzett árak eladóit, a nyeglék a komolyakat. Ki ne ismerné a kereskedelmi váltságok és bukások áldozatainak végtelen számát és a fényűzés és gőg

szerencsegombáit, akiknek semmi társadalmi értékök! A kereskedés többé-kevésbé sorsjátékká fajult.

Ne beszéljen arról senki, hogy a hitel támogatja a gyöngébbet; mert többet használ a gazdagoknak, úgyhogy hitel útján a tőkét rövid idő alatt megkétszerezni képesek, nem említve azt, hogy becsstelenek kezében borzasztó fegyvert képez csalásra és szélhámosásra. Azért a helyes socialismus teljesen eltörli a mai hitelügyet.

És ami legveszélyesebb, az az, hogy a kereskedésnek nem csak áru és pénz, hanem járadék és kamat is teszi tárgyát. Az áruüzlet mellett a banküzlet, az áruvásár mellett az ingóság-börze, az áruár mellett az árfolyam foglal helyet. Óriási állami, községi, jelzálogig elsőbbségi, sorsjátéki s több efféle adósságügy fejlődött ki. Ez egész tömeg börtönt táplál és óriási napiforgalomban foglalkoztatja az ingóságok börtönt. Ezen második piac, ahol remény és félelem, csalódás és rettegés határoznak a csereérték fölött, legjellemzőbb vonása a capitalisticus társadalomnak. Rettenetes üzérkedés csalási elfajultát mindenki ismeri ma. Az erkölcsi romlás ezen barlangjából jó ki a sajtónak, a népképviselőnek, magoknak az államhivatalnokoknak is megméltelyezése, romlottsága. A börze nyereszkes hajszájába időről-időre a nép nagy része belerántatik; s a börze számtalan családnak temetőjévé, a legnagyobb terjedelmű törvényszerű lopásnak emeltyűjévé, a középosztályok tőkéinek elrablójává, a bukások melegágyává lesz. A börze rohamosan sietteti a kisbirtokoknak a nagyok általi kiirtását, a pénzoligarchia képződését, amelynek nép és állam pénz-, kölcsön- és bérletkamattal útján adófizetőjévé lesz. „A mostani bankok, mondja Maurus (Ueber die Freiheit in der Volkswirtschaft. 1873. 271—2. 1.), nem egyebek, mint a kormányoktól a termelés és kereskedés valamennyi ágára nézve szabadalmazott kizsákmányoló intézmények. Már megindulásuk is a közönség károsításával kezdődik.” Itt azután részletesen leírja Maurus a börze fűfűngjait, csel-szövényeit. E bűnbarlangokat már a mai társadalomnak is be kellene zárnia, de az eladósodott államok ezt nem tehetik, enyhíteni azonban enyhíthetnének a dolgon.

6) Valamint a szerves, úgy a társadalmi test jövedelmére nézve is az az eszményi elv, hogy mindegyik szerv, szövetség és szövetségem, mindegyik hivatási testület, berendezés és család munkálkodásának aránya szerint részesüljön a jövedelemben; ez feltétele a társadalmi test egészségének, célja a társadalmi anyagváltoztatásnak. Ámde a capitalismus épen ellenkezőre törekszik. „Van-e nagyobb ellenmondás, mint az, hogy a nagytermelés együttes, a termények megosztása pedig egyedi?” Kérde helyesen L a s a 11 e (Herr Bastiat-Schultze von Delitzsch. 1873. 35. 1.)

A capitalismus a lehető legnagyobb nyereségre törekszik, a tőkés-társak megrontásával és a munkásoknak lehető legcsekélyebb bérre való szorításával. A tőkés kénytelen a tőkés-társak ellen így küzdeni; a

munkás is kénytelen önfentartási ösztönétől sarkalva bármely bért is elfogadni; maga a rendszer hozza ezt magával. Már hogy a létért való eme féktelen küzdelemben nem a munkás, hanem a föld, a termelési eszközök, a járadékok és elsőbbségek birtokosa győz és a kis és középszerű vállalkozókat a nagyok megsemmisítik, nem szükséges magyarázni. A munkásosztály hovatovább növekedő száma, a viszonylagos túlnépese-
 dés, amelyet a találmányok és újítások az által szülnek, hogy sok emberi munkaerőt fölöslegessé tesznek és régi üzleteket megsemmisítenek, gyermekeknek és asszonyoknak részvétele a munkában, a munkásoknak nyilvános költségen való tartása a munkaszünetekben, a munkaidőnek meghosszabbítása s végre az éhenhalással küzdő agyondolgozás, — mindezen s egyéb körülmények egyesülnek arra, hogy a munkakínálatot egyoldalúan fokozzák, a bért annyira lenyomják, hogy az az emberi munkagépnek fentartására sem elégséges. Stuart Mill jól mondja oeconomicus művében (II. 15.1.), hogy „a munka eredménye ma fordított arányban osztatik fel: a legnagyobb része azoknak, akik soha sem dolgoznak, nagyobb része azoknak, akiknek munkája csak névleges, jut osztályrészüln, és úgy száll alább a díjazás, amint a munka keményebb és kellemetlenebb, míg végre a legfárasztóbb s legkimerítőbb munka arra sem számíthat biztosan, ami élte szükségleteire kell.” Igaza van Millnek, de míg műve több helyén socialisticus húrokat penget, a IV. kötet 82—90. lapjain, a vagyon megoszlását helyesen elérhetőnek tartja úgy az egyes egyének belátásának és takarékosságának, mint a vagyon igazságos élvezetét biztosító törvényhozásnak együttes hatása által is, különösen az örökségnek kellő és a népszaporodásnak előrelátó korlátozása által, „amire a napszámosnak kigazdává való képesítése egyik legbiztosabb eszköz.” (IV. k. 104-5. 1.). A jövedelemnek a szolgálat mértéke szerinti megosztása sem a tőkés és tőkés közt, sem a munkások és tőkés közt nem lehetséges; mert erre a capitalismusnak nincs semmi benrejlő törvénye, nem levén az egyéb, mint mindnyájának harca mindnyája ellen, amelyben mindenki mennél nagyobb magán adagot törekszik a nemzeti terméshől maga részére kieroszakolni. „A pénz birtokos előhalad mint tőkés, a munkaerő birtokosa követi mint munkás, az első fontoskodva, remény-nyel telve, a másik félénken, erőltetve, mint az, akinek bőrét vásárra s végre a tímárhoz viszik.” Marx (Das Kapital. 162 — 3. 1.). Innen a mindinkább tátongóbb mélység az óriási és törpe jövedelmek közt, a középosztályok vészhozó megsemmisítése. A társadalmi test minden tagjának arányos, igazságos ellátása helyett az ínségben sínlódó, sőt éhenhaló családok nagy tömege mellett több családnak, bár semmi hivatást nem teljesít, óriási jövedelmei vannak, földjáradék, kamat és osztalék alakjában. És köröttük egy egész sereg terméketlen élősdí fészkel. A munkabér emelkedett ugyan, mint a jelennek dicsérői emlegetik, de a pénz értéktelensége mellett ez leszállás, nem emelkedés. És sajátságos, a hivatás nélkül élő mai járadékos urak elég ostobák, vagy szemtelenek a régi

papi és születési aristocratiára megvetőleg tekinteni; holott ok a leghitványabb parasiták a társadalom testén! Anglia kamatjáraadék-osztályának 1876-ban 12,000 millió márka tőkéje volt csak nyilvános helyeken lévén, amely tőke 700 millió márka kamatot hozott. Ehhez járul a bérletek, házak és az óriási földbirtokok járaadéka. Kevés milliomos mellett koldusnép! S ez maholnap mindenütt így lesz. A nagy jövedelem és vagyon sokkal gyorsabban növekszik, mint az összjóllét, aminek szükségképi következménye, hogy a napról-napra élősködő néposztály ma, valamint általában úgy viszonylag is jóval nagyobb, mint 10, 30, 40 év előtt volt. Ez nagy betegsége, veszedelme a capitalisticus társadalomnak!

Igazságos dolog-e, kérdezi Morus Tamás (Utópia, deutsch v. Her. Kothe. Universal-Bibliothek, Leipzig. 150—2. lapon), hogy a nemesek, egy aranyműves, uzsorás, oly ember, aki semmi hasznot nem hajt az államnak, hogy ezek tétlenség ölében vagy üres foglalkozások közt kelmes, fényes életet élnek; míg a napszámos, a targoncás, iparos, a földmívelő mily ínségben kínlódnak s a szükséges ételmet sem bírják kiteremteni?! S mindamellett is oly nehéz munkára kényszerítvük, hogy igazbarom is alig bírja meg; oly munkára, amely nélkül a társadalom egy évig sem állana fen. Valóban, az igaz-marhának jobb dolga van! A sikertelen, hálátlan dolog kimeríti a munkást a jelenben, és a nyomorult öregségre való kilátás megöli őt. Mert keresménye a jelenre sem elég, mikép takaríthatna meg tehát abból valamit jövőre? Munkás nélkül a társadalom nem lehet el; s mégis nélkülözhetlen szolgálataiért éhhalállal fizet neki. Ez még nem minden. A gazdagok mindennap megrövidítik mindenféle fogásokkal, sőt törvényekkel a munkások bérét. Igazságtalanságukból így jogot csinálnak. Isten bocsássa meg! de én a virágzó államokban nem látok egyebet, mint a gazdagok összeesküvését, akik az állam cége alatt azt tesznek, amit akarnak, biztosítják jól-rosszul szerzett vagyonukat, kizsákmányolják a szegények nyomorát, olcsón megvásárolják mindenféle furfanggal erejüket a magok javára.”

A „Geld macht Geld” mondás is mutatja, hogy a tőkének szükségképp új tőkét kell szülnie; mert a tőke birtokosa nem „költvén el minden járaadékát, a maradékot új nyereségre helyezi el a földművelés, ipar és kereskedés számnélküli vállalataiban. Ha nem növeli tőkéjét, azon nagyokhoz fog számíthatni, akiket a legnagyobbak végre felfalnak.

A gazdagságnak a capitalismus természetéből szükségképp folyó eme felhalmozása legnagyobb fejlettségre jutott Angliában és Skóciában. Angliában és Walesban most a lakosságnak csak 22 $\frac{1}{2}$ % bír föld- és háztelekkel, ez is igen különböző arányban. 290 személy az ország $\frac{1}{8}$ -át bírja; és 4917 személynek anynyi jövedelme van a földből, mint más 264,340-nek. — Skóciában meg éppen csak 15% a lakosságnak részese a föld- és házbirtoknak. A nem-városi földeknek 70%-ka 300 személynek képezi birtokát. 23% 1300 ember kezében van. Egészben véve és eltekintve a birtokrészek aránytalan különbségétől, egész Skóciában 120,000

földbirtokos van. — Írthonban 68,758 földbirtokos van, azaz a lakosság-
nak csak 5, 7%-ka. Az angolok példátlan igazságtalansága, embertelen-
sége Lubbock-ot a többi közt a következő szavakra indította: „Most sa-
ját véreinket rosszabb helyzetben látjuk, mint a vadakat, amennyiben
sem a vadság valódi, ha mindjárt nyers élvezeteinek, sem a polgárosult-
ság nemesebb javainak nem örvendhetnek.”

De lássuk, micsoda egymásutánban fosztották meg Anglia landlor-
jai a népet földjétől. Marx műve 745. s köv. lapjain így adja ezt elé:
„Angliában a jobbagység a 14. század végével tényleg megszűnt. A nép
roppant többsége még a 14. században is szabad, önállóan gazdálkodó
parasztból áll. A nagybirtokokon szabad bérlő gazdálkodék. A napszámba'
járó parasztnak is vala néhány hold földjük a cottage mellett, s bar-
maikat a közlegelőre hajtották. Ily viszonyok a városügy egyidejű virág-
zása mellett a népnek jóllétet nyújtottak, de a pénztökhét kizárák.” „E
boldog viszonyokat felforgatni kezdek a 15. század vége és a 16. első
tizedei, amidőn t. i. a flandriai gyapjúipar virágzása a nagy hűbéresura-
kat azon jogtalan és embertelen tette vetemíté, hogy a parasztnak
földjeikről, amelyekre csak oly joguk vala. mint nekik, elűzzék és juhok
tenyészszenek. A cottageokat leromboltatták, falukat és városokat és a föl-
deket legelőkké alakították. Így keletkezett Morus Tamás szerint egy or-
szág, amelyben a juh felfalja az embert. (748.) Rettenetes lökést adott
a néptömeg kisajátítási folyamatának a reformatio és az egyházi javaknak
azzal járó megrablása. A szegényeket tápláló zárdák lakói proletárokká
lettek. Az egyházi javak királyi kegyencek prédájává lettek, vagy úgy-
szólván ingyen eladattak, örökös munkásaik pedig tömegesen elkerget-
tettek; sőt a szegény földművelők biztosított tulajdonát is elvették; úgy-
hogy Erzsébet uralkodásának 43. évében kényszerítve láták magokat
szegény adót hozni be. És ez áll egész a múlt napig. Az egyházi ja-
vak bástyái voltak a régi tulajdon-viszony oknak azok összeromoltával
ezek sem valának tarthatók. Roger, bár az oeconomianak tanára Ox-
fordban, erősen hangsúlyozza, hogy a néptömegek szegénységét a Protes-
tantismus idézte elé. A Stuartok restaurációja alatt a földbirtokosok tör-
vényerőre emelték birtoklásukat, épenúgy, mint mindenütt. T. i. a hű-
bérrendszer előnyeit, a földet megtartották, a vele járó kötelességeket
pedig adó alakjában a kifosztott parasztságra tolták (752). III. Oraniai
Vilmos alatt a földbirtoki és tőkés többértékcserinélés (Plusmacherei)
uralomra jutott s uralmát azzal kezdte, hogy az addig szerényen űzött
tolvajlás az állami uradalmakat potomáron, vagy bitorul eltulajdonította.
Rablott állami és egyházi javak képezik tehát az angol oligarchia óriási
gazdagságának alapját, egyikét az angol történet leggyalázatosabb fejeze-
teinek. Az újabb időben a bérletrendszert hozták be, de úgyhogy a
bérlő alig bír tengeni. A rablás egészen a legújabb időig folyt, úgy hogy
csak 1801-1830 közt 3,511,770 acres községi földet raboltak parlamen-
tileg, landlordoktól adatták magoknak a landlordok. (752—8.1.). „A skót

nagyok úgy irtották a családokat, mint a gazt. S mégis a kivándorlókat erőszakkal visszatartották Glasgow s más városok gyáraiba hajtván őket. Sutherland hercegnő 1814—1820-ig minden benszülött földművelőt kiűzött, kiirtott, minden falvaikat szétrombolta, elégette, 794,000 acrest sajtózt el és 131,000 birkát tartott a legelővé alakított földeken. A lakosok a tenger mellett húzták meg magokat halászás végett. De a halászag bűdös levén az úrnőnek, a halászatot londoni halászoknak adta bérbe. A lakosok ismét elűzettek. A legelők egy részét végre vadassákká változtatta az úrnő. Így veszté el Britannia népe egyik szabadságát a másik után. És az elnyomás még egyre növekszik. A lakosok ritkítása és elűzése Amerika fáinak és cserjéinek kiirtásához hasonló.” (759—60. l.). „Az angol cottage-t talmi aranynyal vonta be a költészet, énekelvén: Itt e kis tanyán ártatlanság és boldogság honol. De a statisztika ezen meztelen, kérlelhetlen tudomány, másféle nótát énekel, olyat, amely borzadályt kelt.” Így L i e b k n e c h t (Zur Grund- und Bodenfrage. 43 l.)

„Az így bitanggá tett proletárságot a gyáripar akkor még nem szíhatván fel, annak egy része az egész 16. századon keresztül koldulásra, rablásra, vagy legalább csavargásra volt utalva. De vértörvényeket alkalmaztak a mai munkásosztály ősei ellen, akiket ők magok tettek csavargókká. Már VIII. Henrik (1530.) kőpadra, korbács-, fülvesztés- és harmadszori elfogatás esetében halálra ítéli őket. VI. Eduard (1547.) rabszolgaságra, megbélyegzésre, láncra ítéli a kőborlókat. Kínzást és halált szab Erzsébet is 1572-ben az engedély nélkül koldulókra. Morus Tamás szerint VIII. Henrik idejében 72,000 nagy és kis tolvajt végeztek ki.

„Így hajtották, korbácsolták, bélyegezték s kínozták belé a földjétől megfosztott, kiűzött és kőborlóvá tett földnépét iszonyú törvények által a bérmunka rendszere követelte fegyelembé.” (764—768. l.) És egy Rau, valamint az összes capitalisticus nemzetgazdaságtan-írók elég szívtelenek ily formán tenni túl magokat e szívszaggató látványon: „A bérlőknek gyakori kiűzése földjeikről Skóciában és Írthonban, mint azelőtt Angliában, sok panaszra adott alkalmat; de megfontolandó, hogy a skót éghajlat nagyon megnehezíti a földművelést, és a szegénység ott emberemlékezet óta honos.” (Rau, L. d. pol. Oec. H. B.. 99. l.)

Stuart Mill (A Nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. II. 179. s k. 1.) Revans-nal ezt mondatja az írthoni parasztságról: „Mindenik írthoni család, amelynek földje nem elegendő a megélhetésre, egy vagy több tagját koldulással tartja fen: azért mindenki csak földszerzésre azaz zsellérbérlésre gondol, nem számítva azzal, kifizeti-e magát a föld, s meg bírja-e a bérletet annak művelője. Így történik, hogy a bérlet mindinkább emelkedik, s a bérlő már az elsőévi illetéket sem bírja megfizetni. Koplaló rabszolgájává lesz bérletének. Némely esetben a legkedvezőbb termés sem elegendő a bérlet megfizetésére; úgyhogy a föld megmunkálásaért a zsellérbérlő semmit sem kap, sőt ő fizet az urának azért, hogy megengedte földjét művelni. Folyvást adósságban van uránál. Az

önfentartására szükséges burgonyán kívül a föld egész termését urának kénytelen odaadni. Bármily szorgalmas is, annak csak ura látja hasznát; ha henye, kicsapongó, az földesura rovására történik, mintha rabszolga-életben. Nincs mit remélnie, nincs mitől félnie, kivéve azt, hogy kivetik a birtokból; ez ellen pedig egy önvédelmi polgári háború mint ultima ratio mindig rendelkezésre áll. A „Bockismus és a Whiteboyismus” oly nép elhatározásából keletkezett, amely semmi mást nem mondhatott magáénak, mint a legsilányabb napi eledelt (a burgonyát), és amely nem akarta magát még ettől is megfosztatni más emberek még nagyobb kényelméért. Nem csupa keserű gúny-e tehát, midőn a legnagyobb tekintélyű tanárok, akik a közvélemény alakítására oly nagy befolyással vannak, az íróni ipar elmaradottságát (amelyet Anglia önzése megfojtott) s a népnek sorsa javítására való teljes erélytelenségét a celta fajjal veleszületett valami különös renyhességnek, könnyelműségnek tulajdonítják, midőn tudjuk, hogy egy munkás sem dolgozik erősebben Angliában, vagy Amerikában az íróninál, persze nem a testet lelket megölő zsellérrendszer mellett?!” A műveltség iránti eredeti egykedvűséget hozni fel az írek szánandó állapotának egyik okául — káromlás; vagy azért hittak egykor Szentek Szigetének az írek szigetét? Az angol embertelenségben keressétek az okot! Szép angol szabadság!

Német- és Franciaországban még nagy száma található a parasztbirtokosoknak; de helyzetök épenoly kevésbé biztos, mint ahogy mostani állapotuk nem magas polgárosultságra mutat. Az idylli élet, amelyről némelyek énekelnek, csakis ének. Németországban és Ausztria-Magyarországban a városok és falvak középosztályai sem általában, sem viszonylag nem gyarapszanak, hanem igenis az uzsora-furfangnak esnek áldozatul, főleg Magyarországon, nem csak a földbirtokot illetőleg, amelynek egy évtized alatt $\frac{1}{3}$ -át kerítette kezére, hanem az ipar és kereskedés, sőt már-már a szellem terén is. A magyar álliberalizmus, álhumanizmus golyhósága szabadelvű üres phrasisekért eladja hazáját, nemzetét. — Franciaországban 1861-ben 38 millió lakos közt 7,840,000 földbirtokos volt. Ezen még most conservatív nép zömét az egykor forradalmi parcella-parasztok teszik, akiket, az egykori hűbéres-kisbérőket, az első forradalom kisbirtokosokká változtatott. Ezek, bár hihetlen szorgalommal művelik parcelláikat, most óriási jelzálogi adósság alatt nyögnek — amely már 1850-ben is 10 milliárdra rúgott. — Fele ezen parasztnak a személyes adót sem bírja fizetni. 1851-ben 364,000 parasztlakásnak nem volt ablaka, 1,817,000-nek csak egy volt. Némelyek szerint ezen parcella-parasztok a két-gyermek-rendszer óvszabályára vetemedtek. Ámbár a francia paraszt roppantul elgyötri magát és hárommannyi kézzel dolgozik, mégis csak $\frac{2}{3}$ -át bírja kihozni Anglia földjövédelmének. Stuart Mill több helyen boldognak mondja a francia kisbirtokos sorsát, más helyeken meg, pl. a II. Rész 136. lapján így szól: „A földbirtokok nagyobb része oly kicsi, hogy legalább is 3 millió földbirtokos napszámba kénytelen járni.” Hiába

is rajzolja rózsás színben a dolgot; Schäffle és Marx hiteles adatai ellenkezőt bizonyítanak. Igazi parcella-proletariátus ez, amely főleg a papság befolyásolásánál fogva a socialismusról mit sem akar tudni, de hogy annak táborába át fog menni, igen valószínű, sőt bizonyos.

7) A társadalmi anyagváltoztatáson belül észlelt háborítások aztán a társadalmi test minden szervére, az összéletre kiterjesztik romboló hatásukat. Különösen pedig az állam az, amelyet megtámadnak. A mindenoldalú szívtelen versenyharc és az osztálycivódás szakadatlanul bontja annak mind anyagi, mind erkölcsi kapcsait, úgyhogy minduntalan szét-hullástól, forradalomtól kell tartama. De ez a nemzeti jövedelmet majdnem egészen elnyelő öv- és védintézkedéseket igényel, u. m. rendőrséget, igazságszolgáltatást, fogóház- és szegényügyet, katonaságot. „Tíz év előtt, írja Maurus Henrik (Die moderne Besteuerung. 1870. 25-6. 1.), úzezzével beszéltünk a hivatalnokokról, százezzével a katonaságról: ma százezzével azokról, millióval erről. S ezzel még dicsekszünk is, mint az állam hatalmának és magas fejlettségének jelével (?) S az állampolgárok nem saját jóllétökért dolgoznak s termelnek, hanem hogy több adót fizethessenek.” Világosan ismerte ezt föl már 1848-ban Proudhon (Banque d' échange. Oeuvr. compl. Tom, VI. 174.), irván a többi közt: „A forgásban levő javakra vetett adó határtalan szervezésének, járadék, bérlet, házbér, kölcsön, nyereség, ráfizetés, bizományi illeték, jutalomdíj, szabadalmi és egyedárasági nyereség alakjában, támaszra van szüksége; ilyen támasz a rendőrség, háború, fenyítő-igazságszolgáltatás, sőt &z istentisztelet is, szóval az államköltségvetés. Következménye az élősdiség, a fényűzés, kereskedelmi fejlettség, csalás, az állapotok egyenlőtlensége, a koldusság, csavargás, nyilvános fajtalanság, lopás, gyilkosság. Palástolója a nyilvános jótékonyosság, a keresztényen szeretet és az emberszeretet.” Senki sem érzi magát biztos talajon, de legkevésbé a hazájában hazátlan proletár, akinek a társadalmi összefüggésből való kivetése még több aggodalomra ad okot, mint a napszám szükségége. Egyetemessé teszi ez a társadalmi nyugtalanságot, zavart. Egyébiránt nem csak „munkáskérdés” áll előttünk. A capitalisták magok is szenvednek a féktelen capitalismustól; a fejedelmek csakúgy rabjai a pénznek, mint a proletárok, nagy részben maga a szószék, a sajtó, a tudomány és művészet is, mint azt már fönnebb láttuk.

8) Ez utósó pontban a tőkés gazdaság bírálatának irodalmát fogjuk érinteni. Már a régibb socialisták, St. Simon és Fourier, mély kritikai ellenvetésekkel támadták meg a capitalismust.

Fourier a többi közt így bírálja a liberális korszak gazdálkodását: „Valamint a földművelés, úgy a háztartás is számtalan hiányban szenved. Mindegyik család külön házban lakik; külön konyhája és konyhaszerei vannak; mindegyik családnak külön kell foglalkozni gyermekápolással, ruhatisztítással, víz-, tüzelő-, élelmi- és egyéb szerek beszerzésével. Ezen eldarabolt háztartás roppant pazarlással jár. — A mestersége-

ket szegényes, egészségtelen, piszkos műhelyekben üzik. Gyakran egész életükben egyalakú munkához vannak a munkások láncolva, és ritkán élveznek társaságot. Nem csoda, ha a dolgot csapásnak tekintik. Ezen mindenféle roszhoz még az járul, hogy a munkások nagy része a szükségst sem bírja fársztó munkájából kiteremteni; pedig bármit mondjon is a tudatlanság és képmutatás, a gazdagság minden emberi boldogságnak alapföltétele; de a polgárosultságban szegénység és ínség uralkodik! Ha vigasz után kérdezősködünk: akkor a liberálisok azt mondják az éhezőknek, hogy mily boldogok szabad alkotmány alatt szabad emberekül élni. Mintha bizony az alkotmány olvasása pótolhatná a jóllakást! Emberjogokról beszélnek, de az éhség lecsillapításának természeti jogáról hallgatnak! A vadember élvezi a legelő, a halászat, vadászat és gyümölcszedés természeti jogát. A liberalismus, a bölcsészek találmányainak ezen legizléstelenebbike, nem kevesbítette, hanem szaporította a szegénységet és becstelenséget. Hihetlen magasra csigázta a nyilvános kiadásokat, a nélkül, hogy a népnek munkát és fentartást teremtett volna, vagy hogy csak kilátást is nyújtott volna neki egy jobb jövőre. Bölcseségének kezdete és vége: az éhségre és szuronyra alapított társadalmi kényszerszerződés.” Ez általánosságban Fourier társadalmi kritikája.

A nyugottabb tudományos kritika mintegy 40 éves. Németországban először R o d b e r t u s lépett föl (1842). Marx „Das Kapital” című munkája igen alaposan ismerteti a capitalisticus népgazdaság viszonyait, és ezen fő, valamint más kisebb irataival a tömegek tudatába vitte azokat; nemkülönben L a s a l l e i s, aki Marx és más socialisták iratait nagy ügyességgel tudta felhasználni az intellegentia tájékoztatására és a tömegek izgatására, úgyhogy őt a német socialismus legelső újjabkori agitátorának kell tartanunk. — Franciaországban P r o u d h o n kezdte 1841 óta kemény bírálat alá vonni a capitalismust. „Qu'est ce la propriété?” első iratában (Oeuvres compl. Tom. I. 1841.) ezt az első axiómát állítja fel: „La propriété c'est le droit d'aubaine. Cet axiome sera pour nous le nom de la bête de l'Apocalypse, nom, dans le quel est renfermé tout le mystère de cetté bete. L'aubaine recoit differents noms: fermage, loyer, rente, intérêt, benefice, gain, profit.” A „L'ordre dans l'humanité” művében a bérmunkás minden ötödik munkanapjának eltulajdonítását homicide-nek nevezi és a tőke végtelen tőkefelhalmozó sajátságát is kiemeli s a tőkés társadalomról ezt mondja: „La société cherche l'ordre dans l'anarchie.” Blanquihoz szóló második emlékiratában három okát hozza fel az egyenlőtlenségnek: a gyűerőknek ingyenes magán eltulajdonítását, a csere egyenlőtlenségét, a nyereség és levonás jogát. A tőketulajdont lopásnak nevezi, de amelyet a tőkésék öntudatlanul üznek, mint a törvényszerűen üzérkedők osztályának tagjai. Besanconi védbeszédében azt mondja, hogy a világ tele van a munkanap $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{2}$ -ének levonásával. A már jelzett „L'ordre dans l'humanité” művében ez áll: „A szegénység okfője a munkás terménye és

díja közti egyensúly hiányában rejlik vagyis a dologtalan tőkés járadékában.” Már a 2. memoireban mondja: „Tulajdonos az, aki valamely termelési eszköznek kizárólagos ura, amelynek termését magának követeli, a nélkül hogy ő csak legkevesebbet is dolgozott volna „

V. Cikkely.

A socialismus népgazdasága.

94. §. *A socialisticus népgazdaság fogalma, alapelvei, téves felfogása.*

A tőkés gazdálkodás válságos hiányait már régen megtámadták. Alig töré meg a francia forradalomban a polgárság a hűbéri gazdaságot, már is bitórlóknak nyilatkoztatta Babeouf a birtokos-polgárokat, úgyhogy egy Robespierre is kénytetve érezte magát halálbüntetést szabni az agrártörvény indítványozására. Már 1791-ben alakultak munkásszövetségek, amelyek a munkaadókat vampyroknak és tyrannoknak nevezték. De minden elnyomás, a kormányok és tőkés gazdaságírók minden erőlködése dacára is rettegető nagykorúságra fejlődött a socialismus kérdése. Itt van; hasztalan minden altatás, meg kell azt oldani! Az érett gyümölcs magától is lehull. A nép ínsége ezelőtt sarokba szorítva létezett: most fényes ágyon fekszik. Már csak az is eléggé hirdeti jelenlétét, hogy a trónoktól kezdve a miniszteri gyűléseken keresztül az utósó kocsmáig a Vörös Rém-et emlegetik. De sajnos, a socialismus valódi ép magvát még mindig csak igenigen kevesen ismerik mind fönt, mind lent, gyűlöli épenúgy, mint hívei. Naponkint tömérdek hamis és téves képzetekkel, részben túlságos, inkább képzelgési reményekkel, részben túlhajtott aggodalmakkal találkozunk. A nyilvános vélemény ily zavart állapotában ennélfogva mindenelőtt arra kell törekednünk, hogy e társadalmi újjáalakításról szabatos fogalmat szerezzünk magunknak s célját, elveit, eszközeit kijelelvén, mind az elaltató téves képzetek szétosztatását, mind az önmagát ámitó tudatlanság megsemmisítését eszközölhessük. Magunk is csalódhatunk egyben-másban; de úgy vagyunk meggyőződve, hogy a socialisticus és antisocialisticus irodalomnak sok éven keresztül szakadatlanul folytatott kritikai tanulmányozása, a socialismus eszméjével úgyszólván gyermekkorunktól való tépelődésünk és saját tapasztalatainknak feldolgozása igazságra fog vezetni bennünket, legalább a lényegét illetőleg.

Gazdasági tekintetben a socialismus első sorban „gyomorkérdés”, a kispolgári termelés- és keresésrendszer összeomlásából következő s így a gazdálkodás egy új gyökeres átalakítására célzó törekvés. A socialisticus programm népgazdaságának lényege, quintessentiája, a nemzetközi mozgalom tulajdonképi célja, Schäffle (Die Quintessenz des Socialismus. 7-te Aufl. 2. 1.) szerint (akiről Röscher [Grundlagen der Nationaloeconomie. 13. Aufl. 164. 1.] azt mondja, hogy „Kapitalismus és

Socialismus” műve jelentékeny kísérlet a socialismus igazságainak és valótlan mozzanatainak földerítésére) a következő:

„A m a g á n tőkének (azaz az üzérkedő, társadalmilag csak a szabad versenytől szabályozott magán termelésmódnak) gyű tőkével való kicserélése, vagyis oly termelési folyamat, amely a társaság valamennyi tagjának g y ű v a g y o n á t képező termelési eszközökkel a nemzeti munkának egységes (socialis, együttes, társas, közös) végrehajtását eszközölné. Ezen termelés a mai versenyt eltávolítaná, amennyiben a jav-eléállítás együttesen végrehajtható részeit hivatási intézvény vezetése alá rendelné és ugyanoly vezetés alatt a társilag, közösen előállított termést mindnyája közt az egyes munkaeredmény mértéke és társadalmi haszn-értéke szerint felosztaná.”

Ez legrövidebben kifejezett célja a mai socialismusnak, ha még-oly különbözők is az út és az eszközök, amelyeket egyes vezérek annak elérésére kijelölnek.

A tőke elleni támadás első rohama képzelgési célokra, ködös utó-piákra irányult, amelyek a tulajdont, az öröklési jogot, a szigorú egy-nejűséget és a zárt családi életet el akarták törölni. E ködös láthatárból azonban a socialismus már kibontakozott. Csak tudatlanság és vádaskodás állíthatja már ma, hogy a socialismus a társadalom említettük alapjait felforgatni akarja. Még egy Marx legradicalisabb elmélete is csak azt tervezi, hogy a részben már úgylis munkafelosztás szerint folyó társadalmi termelés eszközei, általában a magán tőke, gyűtulajd o n n á legyen, annyival inkább, mert g y ű - v a g y k ö z Ő s tulajdon úgylis elég nagy terjedelemben létezik már, nevezetesen az állami, községi, tudományi, iskolai és közlekedési intézvényekben, egyesületi és egyéb vagyonokban.

Világosan fejezi ezt ki Marx (Das Kapital 2. Aufl. 793. 1.), mondván:

„A tőkemágnások számának szakadatlan kisebbedésével, akik a nép-gazdaság minden előnyeit bitorolják, az ínség, az elnyomás, leigázás, lealacsonítás, kizsákmányolás is egyre növekszik, növekszik folytonosan maga a tőkés gazdálkodás műszerkezete iskolázta, egyesítette, szervezte munkásosztály háborgása, zendülése is. A tőkegyedáraság végre békó-jává lesz azon termelésmódnak, amely vele és alatta felvirágzott. A termelési eszközök központosítása és a munka társítása oly pontot érnek el, amelyen tőkés borítékukkal nem férnek össze. E boríték szétpattan, s a tőkés magán vagyonnak ütött az órája. A kisajátítókat kisajátítják; az új termelés mód visszaállítja az egyedi tulajdont, de szabad munkások gyűmunkájának, a föld és a termelőeszközök közösségének alapján. A hűbér-gazdaságnak tőkésé váló változtatása hasonlíthatlanul hosszadalmasabb, keményebb és nehezebb volt, mint a már tényleg társas termelés módon nyugvó tőkés magán tulajdonnak gyűtulajdonna való változtatása lesz; mert míg ott a néptömegnek kevés bitorló általi kisajátítása volt a teendő, itt fordítva kevés bitorlónak a néptömeg általi ki-

sajátítása van kérdésben.” „Üres kézzel a legderekabb munkás is úgy megsemmisül a toké hatalma előtt, mint a meztelen vadember az ágyuk és gyorspuskák előtt. Ez kézzelfogható igazság; de az ezredéves szokás annyira elvakította az embereket, hogy ezen legegyszerűbb igazságot nem látják.« (Der Vorbote, Soc. Zentralorgan. Genf- 1867. Nro.-l).

A gyűtulajdon távolról sem antisocialis formája a tulajdonnak; sőt már jelen van, még pedig mint fensőbb igazán társadalmi forma. S valamint az államtulajdon nincs naponkinti felosztásnak és hozzányúlásnak kitéve, úgy a gyűtulajdon sem lenne mindenkinek prédája, hanem a társadalmi anyagváltoztatás szervezetének tulajdona, mindenkitől tisztelt termelési eszköz. Amely javak nem a termelés, hanem a szellemi és testi magán és családi önfentartás eszközei, épen nem vonatnak el a magán tulajdontól. Tudatlanság, vagy rossz akarat vádolhatja tehát csak a socialis-must azzal, hogy a tulajdont általában és minden magán tulajdont eltöröl. Nem időszaki felosztás, hanem ellenkezőleg a magánosok kezében levő termelési eszközöknek egységesítése, nem tulajdoné l v e v é s, hanem tulajdonadás a cél.

Ennélfogva mi csakis azon socialisticus programokkal foglalkozunk érdemleg, amelyek e gondolatot valamely módon megvalósítani törekednek. Ellenben figyelmen kívül hagyjuk a viszonos (mutuel) anarchia és a keresztyén szeretetszolgálat rendszereit. Ez utósót jelentékeny tényezőnek tartjuk ugyan bármely emberi társaságban, mint az anyagi és szellemi ellátás kiegészítő és befejező elvét; de hogy a szabad viszonnosság és szeretet szelleme valaha egyetemessé legyen, azt bajosan remélhetni; s ha teljesülne is, nem láthatjuk be, mikép lehetne annak milliósoros magán nyilatkozatait külső szervezés nélkül egy népgazdasági összmozgássá változtatni.

Azért, míg egy Perin, Ketteler keresztyén-socialisticus műveit nagyjelentőségűeknek tartjuk, másrésztől nem titkolhatjuk el azon meggyőződésünket, hogy a keresztyén mutualismus bármely alakja is gyakorlatiatlan, ha nyilvános jogi alap nélkül szűkölködik. A népgazdaság átható mechanismusa nélkül a gyógyszerek sem hathatnak kellően. Figyelemreméltó dolog, hogy nem csak a fanaticus anarchista Bakunin hanem maga Proudhon is elfogultan egy majdnem utopisticus mutualitas-hoz ragaszkodott. Viszonos cserebankjával ingyen hitelt vélt nyújthatni a cserebank-közösségben szövetkezett termelőknek. De elfeledte, hogy ezzel a bér munkásokon semmit sem, a kispolgárokon pedig csak félig segít. Fentartván a vaktában működő elszigetelt termelést, minden alapot elvesztett arra nézve, hogy a szükségletek és termelések egyensúlyát a szövetkezésben levők közt és ezek s a külső forgalom közt eszközölhesse. Eszerint azon programokat sem számítjuk a socialis-mushoz, amelyek a tőkés gazdálkodás valamely alakjához tartoznak; ilyenek a termelő-szövetkezetek. Ezek ugyanis csak oly élethalál harcot folytatnak egymásközt, mint ma az egyedek és társulatok; követ-

kezéskép a capitalismus elve fenmarad benn ők, és a jövedelem szintén az egyedi tőke szerint osztatik fel. „A Schultze-Delitzsch-Lasalle-féle szövetkezetek, jegyzi meg helyesen a „Der Vorbote” 1867. 1. számában, a mostani 4-ik rend előnyösítésével egy a mostani proletárságnál sokkal nyomorúbb 5-ik osztályt szülnének, mint ahogy szülte egykor a 3-ik a mai 4-iket,” De mivel ezen termelés mód tőkés gazdálkodásul sok előnyvel dicsekszik, azért annak életét valamivel tovább húzhatná; az anyagváltoztatás helyes szervezetét illetőleg azonban legfőlebb némi előkészítőtől szolgálhat.

Azon szervezkedés sem socialismus, amely a capitalismust egy kis socialisticus folttal tatarozni akarná, értjük azon iparvállalatokat, amelyek nyereségo sztalékot adnak a munkásoknak. Alaphiba)ok, hogy a féktelen verseny minden egyenlőtlenségeivel és árnyoldalaival itt is megmarad. A különféle szövetkezetek, részvénytársaságok előhírnökei egy új időnek, mondja Samter (Social-Lehre, 200. 1.); mert azokban a tulajdon megszűnik kizárólagosan egyedi lenni, a nélkül, hogy az egyedinek jellegét elvesztené, valamint aki a családnak és a társaságnak adja át magát, egyedi, de nem kizárólag egyedi marad.

„A munkabeszüntetés, fogyasztási, termelő-, nyersanyag-, előlegező- és hitelezőszövetkezetek csak átmeneti segély-, ideiglenes egyesületi és védelmi eszközök, amelyek életiskolául, előkészítőül szolgálnak a munkásoknak,” olvassuk a genfi „Der Vorbote” soc. folyóirat 1868-ki 1. számának 4. lapján; az 1869-ki folyam 2., lapján meg épen kétélű fegyver a munkabeszüntetés.

Az úgynevezett tanszéki socialismus sem számítható a socialismus rendszerei közé. Ez a munka védelmét, a munkabérfarc megnyugtatóbb kiegyeztetésére célzó intézkedéseket, áthatóbb lakrendőrséget sat., általában állami védelmet követel a nyilvános és magán érdekek számára a tőkésüzérkedés korlátlan kihágásai ellenében. Alaptévedése, hogy a liberális államtól, amely egy a tőkések politikai uralmával, azt várja, miszerint a tőkések önmagok ellen fékező rendőrséget állítsanak. Egyébiránt ez nem is socialismus; különben az államnak eddigi beavatkozó, szabályzó eljárásánál fogva, pl. az ipar- és erdőrendőrség alakjában, már meg is volna.

Van oly párt is, amely a nagybirtokot a mezei gazdaság nap-szamosai számára akarná megváltani. Ez nem lenne ugyan a magán tulajdon megsértése, mint Schaffle (Bau und Leben des socialen Körpers. 1878. III. 462. 1.) hiszi; mert akkor a robot megváltása is az volt volna; hanem csak azt eszközölné, amit a francia nagyföldbirtokoknak a parasztek közti felosztása eszközölt. Javítani épen nem javítana a rendszeren, hanem legfőlebb is a fenmaradó capitalismus hiénáinak vetné oda a földet martalékul, mint az Magyarországon is történt, ahol a földesúr földet adott a parasztnak, de csak azért, hogy ez földönfutóvá legyen vérrel szerzett s fentartott hazájában. Medicina peior morbo!

Nagyon meg kellene a magyar kormányoknak szívlelnök, amit már Romulus mondott, azt t. i., hogy semmi sem köti annyira hazájához és tűzhelyéhez az embert, semmi sem szelídíti úgy az erkölcsöket s képez derék honpolgárokat, mint a földbirtok. Ezt tekintve útját kellene állani a földbirtok kalafinta eltulajdonításának; mert eszeveszett, golyó szabadelvűség az, amely liberális intézvények kedvéért, másokért, magának nyakát szegi. *Prima persona est ego* főleg ott, ahol tudjuk, ki és mi ellen kell magunkat védenünk. A megváltásra is bizonyos fokú műveltség kell a népben, vagy legalább annak kellő védelme a társadalom élősdiei, kalafinta csalói ellen. — Aztán, ha a magán nagybirtokot megváltják, vagyis azt teszik, amit a socialismusnak halálos bűnül rónak fel, a magán tulajdon szentségének megsértésével t. i., miért nem hagyják akkor a nagybirtokot nagygyűzletnek?! Minek a munkának és tőkének nagyüzlet számára fáradságosan nyert egészét reactionarius módon szétforgácsolni?! *Lindwurm* (*Das Eigenthumsrecht und die Menschheitsidee im Staate*. 1878.) a földet az állam mint birtokos által kívánja bérbe adni és a bérjövédelmet népműveltségre fordítani. Ugyanezt óhajtja *Bebel* *Ágost* socialdemocrata is „*Unsere Ziele*. 5-te Aufl. Leipzig. 1875.” című iratában. *Samt er Adolf* (*Gesellschaftliches und Privat-Eigenthum*. Leipzig. 1877.) a földbirtokot és a háztelkeket az állam és községek számára akarja biztosítani a capitalismus megfélemezése céljából. Ez a terv szintén okszerűtlen. Először is, mily hatalom bírná az uralkodóosztályokat birtokaik átadására kényszeríteni? Másodszor, ezen eljárás által az állam mint a telek egyedárusa communisticus álarc alatt mihamar kegyetlen járadékossá lenne, főleg ha a házakat is ő adná bérbe; emellett minden üzlet politikai függésbe jönne az államtól; s mindezekhez a féktelen gazdálkodás versenyének megmaradása s a bérjövédelenek ki tudja mily keleti felhasználása járulna.

Mindezen s egyéb tervek nem socialismus; socialismus csak az a népgazdasági rendszer, amely a termelés és forgalom magán tőkét nyilvánossá változtatni akarja. Ezen elv alkalmazását teljesen kimerítő alakban még egy socialisticus programnak sem sikerült kidolgozni. De ez a kérdés jelen állásában nem is lehetséges, nem is szükséges. Az elmélet egyik-másik mozzanatát csak a gyakorlat fogja tisztázni, megállapítani. Másrésztől azonban megcáfolni sem sikerült az elvet; mert ami eddig ellenvetések fölmerültek, azok, ha nem célzatos vádak, mindenesetre légben tett hadonázások. Bátran alkalmazhatjuk a socialismus szervezetére azt, amit *Mill* (II. 15. 1.) a communismusról mond: „Ha a communismus minden eshetőségei s másfelől a mai társadalom szenvedései és igazságtalanságai közt kellene választani: a communismus minden nehézségei mint könnyű por billennének föl a mérlegben.”

Az első hadona az, mintha a socialismus termelési eszközök nélkül akarna termelni. Csak egy pillantás *Marx* „*Zur Kritik der politischen Oeconomie*”, vagy „*Das Kapital*” című munkáiba is az ellenkezőről győz

meg mindenkit; csak hogy az eszközöket nem magánosok versenyző keresete, hanem társadalmi közegek fogják szervezni, igazgatni és megújítani. A dolog oly világos, hogy kár rá szót vesztegetni.

Egy másik költemény szerint a socialismus tagadja a tulajdont. Hogy ez is csak költemény, vagy tudatlanság, már többször hangsúlyoztuk. „Földosztás a régi reformmozgalmaknak volt céljuk: a socialisták communisticus és földosztási tervei csak a bárgyú nyárspolgárok, vagy rozlelkü tudósok fejében kísértének”, mondja Most „Die Lösung der socialen Frage. 1876. 10. 1.) „Mikép fogja Ön, Schultze úr, meghatározni a socialismust? — kérdezi Lasalle (Herr Bastiat-Schultze von Delitzsch. 1874. 172. 1.). Bizonyára úgy, hogy az a tulajdonnak társadalmi utón való felosztása. No, lássa, ezen állapot, mint megmutattam, éppen a mai. Éppen ma uralkodik az egyedi termelés pusztá színe alatt egy az esélyek által magát szünetlenül újra és újra meghatározó felosztása a tulajdonnak, a társadalom tisztán tárgyas mozgásai következtében. Éppen ma uralkodik az anarchicus socialismus, s ez a polgári tulajdon! Amit tehát a socialismus tervez, az nem a tulajdon megszüntetése, hanem ellenkezőleg az egyedi tulajdonnak, a munkán alapuló tulajdonnak megalapítása.”

Hát azon vád, hogy a magán tőkét el akarja kobozni vagyis kárpótlás nélkül gyűtőkévé változtatni, mennyiben igaz? Annyiban, hogy a socialismus az egyes nagyüzleteket a községek, tartományok és államok segítségével kárpótlás mellett lassankint meg fogja vásárolni és kisajátítani. S vajjon a hűbéres földtehermentesítéssel szemközt újság-e ez? Valamint akkor a hűbéres rendek magán jogai a harmadik rend részére megváltattak: úgy fogják most a magán tőkét egy célszerűbb társadalmi anyagváltoztatás érdekében az össznép javára megváltani, föltevén, hogy az uralkodó-osztályok hajlandók az egyezkedésre. Ha a tőkebirtokosok csökönysége forradalomra adna okot: akkor kétes, vajjon a kárpótlás kedvezőbb lenne-e, mint az első francia forradalomban a régi rendeké. „Akkor a harmadik rend a maga külön érdekében megtámadta az egyház tulajdonát és a hűbéres rendek magán jogait: hogyan hivatkozhatik ma ugyanazon rend a magán tőkének a társadalmi reform egyetemes érdekében gyű tőkévé való változtatása ellen a magán tulajdon szentségére?!” Nem egy jogász, köztök Maurus Henrik (Der moderne Verfassungsstaat. 64.-1.) ezt vallja: „Mivel a törvényhozást semmi más tekintet nem korlátozhatja, csak az általános jóllét követelményei: azért a jogállam nem is köteles kárpótlást adni a törvényhozásilag megszüntetett jogokért.” Készünk arról nem ragaszkodunk a merev joghoz, hanem a békés reform kedvéért megengedjük, hogy a polgárságnak némi igénye lehet arra, amit az eddigi gazdasági rendszer alatt szerzett, és mi megválthatjuk az ő magán tőkéjét, amint ő is megváltotta a hűbéres jogot. De arra semmi joga, hogy egész jövőre akadályozza a jobb termelés mód

behozatalát. Ezt a nép nevében minden pillanatban új jogállapotul lehet kihirdetni, amely előtt a nagytőkés csakúgy tartozik meghajolni, mint meghajlott a nemesség a polgárság proclamálta új népjog előtt.” így szól a mai socialismus. „Valamint a forradalom előtti nemesség, úgy a mai *bourgeoise* is csak a maga társaságát érti *társadalom* alatt. Mi épenoly joggal harcolunk ezen társadalom ellen, mint amilyennel ő harcolt a *hűbériség* ellen; ez nem csak jogunk, hanem kötelességünk is; akarjuk, hogy az a föld és munkaeszközök, amelyek eddig kevesek igazságtalan birtokát képezték, az össznép tulajdonává legyenek; mert jól mondja *Frearsen John* angol munkás, hogy: a föld létünknek alapja és épen azért örökké tartó míg az egyedek elhalnak; s mivel a nép, az egy test, sohasem hal meg, azért a föld az emberi társaság tulajdona, és nem az egyedeké. A reformot nem forradalom, hanem békés kisajátítás útján akarjuk keresztülvinni; de ha ez megtagadtatnék, nem maradna egyéb hátra, mint az Amerikai-Unio eljárása, amely az ellenálló rabszolgatartóknak semmi kárpótlást nem adott.” *Liebnecht Vilmos* (*Zur Grund- und Bodenfrage*. 1876. 169. és 178. 1.). „A gazdasági categoriák, mondja *Lassalle* (*Bastiat-Schultze von Delitzsch*. 1874. 165. 1.), nem logikai, hanem történeti categoriák. A tőke termelékenységére nem természettörvény, hanem történeti állapotoknak hatása, amely tehát más történeti viszonyokkal eltűnhetik, s el is kell tűnnie.” Itt csak az a kérdés jöhet szóba, vajjon a socialismus képes-e a tőkéseket kárpótolni. A felelet igenlő. Bizonyos határidőre, pl. 10, 20, 30 vagy épen 50 évre szóló *járadéktalványok* ban állana a kárpótlás, amelyek nem termelési, hanem csak fentartási eszközökre szólnának, s határidejük lejártával értéktelenné válnának. így aztán bizonyos átmeneti időszak leteltével a vagyonok kiegyenlítetténeek és a közvetett munkakényszer mindenkire kiterjeszténeek. Látnivaló, hogy *Rothschild* és társai óriási tőkái végre csak *élvszerek* fulasztó gazdaságába mennének át. Megfúlhatnának élvezeteikben és fejedelmileg ajándékozhatnának; de tokét többé nem gyűjthetnének, hanem 2-3 nemzedék után az ő családjaik is személyes munkára volnának kényszerítve, hacsak ki nem vándorolnának, de akkor *járadékaikat* aligha küldené utánok a socialis állam. Valóban, szörnyűbb támadást nem képzelhetni a *pénzaristocrazia* ellen! Bizonyos, hogy a socialismus-szal minden munkátlan *járadéknak* vége szakadna, és *Aristoteles* azon mondása is beteljesednék, hogy a *pénznek* nem szabad *fiainak* lennie.

Egy további légből kapott vád az, mintha a socialismus bizonyos időközökben, pl. minden két évben új felosztást tervezne. Nagy együgyűség kell ennek elhívésére. A jövedelemből először is a nyilvános intézvények, beleértve a termelés és forgalom eszközeit is, láttatnának el; aztán az egyeseknek hivatási szolgálataikhoz mért szükségleti illetékeik adatnának ki szigorú jogvédelem mellett, mint az már többször említettett. Hogy ez nem zárja ki a versenyt s így az élvezés fokait, hogy te-

hát a teljes egyenlősítés távul van a mai socialismustól: azt nem kell bizonyítanunk. B l a n c L.-ra hivatkozni ma már meghaladott álláspont. A tökéletesedés ösztönénél fogva az embernek minden emberi szükségletre van szüksége, s így egyoldalú, egyhangú anyagelvűség nem elégheti ki.

Arról is vádolják a socialismust, hogy a házasság, magán háztartás, családi élet és öröklési jog nem fér meg vele. Bizonyos, hogy némely régiebb túlzók rossz hírbe hozták e kérdésre nézve a socialismust; de az is bizonyos, hogy a mai socialismusban a termelési eszközök gyűbirtoklása egyiket sem zár ki a társadalom ezen föltétlen, örök intézvényei közül. A fentartási eszközök gyűtése, természetesen, nem lehetne oly mértékletlen, mint ma; de nem is lenne rá szükség; kevesek kivételével az egész nép középszerű jólétnek örvendene, ami tudvalevőleg a házasságkötésnek és tisztas házaséletnek is legjobban kedvez.

Egy utósó s talán legfontosabb vád a socialismus ellen az, hogy minden vallást, de mindenelőtt a keresztyént számúzi. Erről a következő §-ben külön kell szólnunk. —

Visszautasítottak e költeményeket, mint amelyeknek elhívése mellett a birtokos-osztályok szembehunyva és vak önámításban egy második hatványozottabb 89-be rohanhatnak. Aki a társadalom megmentésére gondol, óvakodjék az érintettük vádakkal harcolni, mert ez csak szélmalom elleni harc.

Visszautasítván a vádakát, lássuk most a socialismus elvének tevéleges követelményeit, vagyis rajzoljuk azon népgazdaság alapvonásait, amely a gyűtőke elvéből kialakulhatna. Kialakulhatna! Igen, kialakulhatna; rajzunk nem lehet egy legközelebbi népgazdasági jövőnek valószínű fejlődésfolyamata. Ennek rajzolására okosan egy halandó sem vállalkozhatik, épenúgy nem, mint ahogy 1789 előtt senki sem tudhatta, mi fog a liberális polgári újításból fejlődni. Csak a lehetőség képzetét kívánjuk megállapítani, különben téves képzeteknek leszünk áldozataivá és a gyűgádzádkodást a capitalisticus gádzádkodás szempontjából fogjuk megítélni és elítélni. A napisajtó hemzseg ily tévedésektől. Aki nem foglalkozik közelebről a socialismus felforgató tervével, az alig fogja azt felfogni. Minmagunknak is, mondja Schäffle (Die Quintessenz des Socialismus. 7-te Aufl. 5. 1.) évekre vala szükségünk, hogy abba belegondoljuk magunkat.” Egyébiránt a hűbériség fejedelmei, lovagjai, polgárai és parasztjai előtt szintén nehéz volt a liberális népgazdaság gondolata, s mégis most teljes valóság az. Épenúgy lesz valósággá a socialismus is, amelynek sokra nézve már csak gondolata is felháborító.

95. §. *A v állástalanság vádja a socialismus ellen és a keresztyénség föltétlen társadalmi szükségessége.*

Egyik legfontosabb vádjok a socialismus ellenjeinek, hogy az minden vallást számúzi, de mindenelőtt a keresztyénséget.

Fájdalom, a socialismus elmélészeinek nem eléggé alapos műveltségű, vagy legalább a vallási dolgokat nem eléggé ismerő része csakugyan vallástalanságra is céloz, azt hívén, hogy az egyház a tőkés osztálynak mint lelki rendőrség segítségére van és a népet az örök jutalomra való utalással nyomorúságos állapotára nézve ámitásban tartja.

De tudnunk kell, hogy a vallástalanság még esetékes jegyét sem teszi a socialismus fogalmának; ahonnan igen észszerűtlen dolog a vallást a socialismusba oly módon belekeverni, mint ahogy azt az avatlan túlzók teszik. A vallásos hit nem anyagváltoztatási kérdés, és a megváltás szükségességének érzete, ha a socialismus tízszer többet bírna is létesíteni, mint amennyit ígér, mindig meglesz. A vallásos hiten alapuló felebaráti szeretet végtelenül magasabb fokra emeli a socialismust; és fordítva, a socialismus nem jelentéktelenül mozdítja elő a keresztyén vallást és morált; mert a középosztályok tudvalevőleg mindig vallásosabbak voltak, mint a vagyonosak. Valamint a capitalismus, úgy a helyes socialismus sem kívánja az igazi ker. vallás megrövidítését; de nem is tanácsos az, mint fönnebb jeleztük, itt pedig tüzetesen kimutatjuk; mert a keresztyén vallás üldözése mellett a socialismus vagy épen nem, vagy csak nagynehezen fogja célját érni, s akkor sem lesz tökéletes és állandó; míg azzal karöltve sokszorta előbb és okszerűbben jut ahhoz. Csak az úgynevezett nemzeti egyházaknak elvilágiasított és rendőrállami helyzetét nem tűri a socialismus, de csakis a józan, öntudatos socialismus, nem pedig a communismus és az istentagadó socialdemocratia.

Hogy a keresztyénségen kívül nem alakulhat maradandó, emberi méltóságunknak megfelelő socialismus, s hogy maga a socialismus is a keresztyénségből szedte legjobb eszméit: azt a következőkben akarjuk kifejteni.

A nemzetgazdák és a socialisták sokat írtak már össze a társadalom betegségének orvoslásáról: „Mi az oka, kérdi a „Neue Evangelische Kirchenzeitung” 1873-ki évfolyama, hogy az új testamentom socialis oldalát még senki sem méltatta figyelmére?” Todt R u d o l f evang. lelkész azt felelte, hogy: „nemzetgazdasági professor, vagy doctor nehezen adhatja rá fejét annak alapos kutatására; a socialista pedig, aki abban csak a szegények, gyöngék ámitását látja, amely őket elnyomatásuk türelmes elviselésére inti, még kevésbbé. Nem marad tehát más hátra, mint a theologus.” Ő dologhoz is fogott és: „Der radikale deutsche Socialismus und die christliche Gesellschaft, 2-te Aufl. 1878.” című 514 lapnyi művében a keresztyénség socialis tartalmát és a ker. társadalom socialis feladatait s a német socialdemocratia képtelenségét s veszélyességét tüzetesen földerítette.

Az 5. lapon azon álláspontját jeleli ki, amely szerint nemzetgazdasági alapfogalmak ugyan nincsenek az újszövetségben; az értékről, tőkérről, hitelről, a vas-bértörvényről, kínálat- és keresletről sat. nincs benne semmi sem; de nem csak általános alapelvek, hanem valóságos igenle-

ges, összetes ítéletek és szabályok is vonhatók le belőle a társadalmi kérdések megoldására.

A keresztyénség két versenyzője, a zsidó- és izlamvallás, mondja, teljesen képtelen erre, mert nincs erkölcsi ereje hozzá. A Talmud ugyanis a nem-zsidót nem tartja felebarátnak, testvérnek, nem embertársnak; sőt minden úton-módon rászedni, kifosztani, megölni parancsolja azt, mint istentelen, alsóbbrendű lényt, gojt, mint tisztátlan szolgát, kutyát, szamarat, disznót, akinek lelke nem olyan, mint a zsidóé. Jehova a föld minden javait az ő választott népének kizárólagos tulajdonul adta. Ha tehát a zsidó a nem-zsidótól bármily úton valamit eltulajdonít, akkor csak a magáét veszi vissza. Nem csak a Talmud, hanem a biblia is tiltja a nem-keresztyénnel való vegyülést, sőt a keveredést is. Azért a zsidó sohasem olvadtott más népbe, nem is fog, míg vallásához hű. Azért van, hogy nem csak a keresztyének, hanem mindenféle vallások és népek közt üldözés, megvetés tárgya volt. A zsidó Örökké zsidó marad. Tacitus is épen olyanoknak írja le őket, mint ma látjuk. A 12- 33. lapig Todt sok talmudi idézettel, történeti adattal és a kor példáival kajánságot, mammoni telhetlenséget, szóval oly tulajdonságokat törekszik kimutatni a zsidóságra, amelyeknél fogva nem csak a beteg társadalom gyógyítására képtelen, hanem a társadalomnak ostora, métélye, elmérgesítője.

De talán az izlam képes erre? „Egy pillanat azon országokra és népekre, amelyek a félhold szürkületi világossága alatt laknak, rögtön megfelel e kérdésre. A keresztyén csak kutya a muszulman előtt. Az asszonyok és rabszolgák helyzetét a korán örökössé teszi.” (34. 1.) „Le veletek! (t. i. a paradicsomból a földre) Legyen az egyik ellensége a másiknak! így szólott Isten a bűnbe esett embereknek. Eszerint az ellenségeskedés kedves dolog az Isten előtt. Az izlam, ami bölcsesség van benne, a keresztyénségtől és a zsidóságtól vette, de az elsőnek legjavát elhagyta, a másodikból pedig többnyire csak a Talmud által merített. E kevésből is láthatni, hogy a test vallása, az érzelem csakúgy nem oldhatja meg a socialis kérdéseket, mint nem a zsidó.

Ezek után az újszövetség kritikájára megy át Todt (44. s k. 1.). Kiindulási pontja az, hogy a socialismus kérdésében az eszmény és valóság ellentétével találkozunk, minélfogva a socialismusnak így határozza meg fogalmát: „A socialismus a mai népgazdasági társadalomnak a népesség bizonyos részei előtt lebegő eszménnyel való ellenmondását egy új gazdaság és társaság által megoldani törekszik.” Ámde, mondja, az egész újszövetség — épenúgy, mint az ó — egyetlen szakadatlan bizonyossága az eszmény és a valóság ezen ellenmondásának. A socialistáknak eszerint igazat kell adnunk, midőn Krisztust socialistának mondják; mert az ő feladata szintén az eszmény és valóság ellenmondásának megoldásában áll, csakhogy itt az eszmény nem csak az ember és ember közti viszonyra vonatkozik, mint a socialismusban, hanem az ember és Isten közti viszonyra is. Az egész erkölcsi törvény magvát Krisztus

a felebaráti szeretetbe helyezi. De e szeretet a szabad akarat kifolyása. Épenúgy a nemzetgazdasági rendszer is szabad akarat kifolyása, s nincs változhatlan természetörvényeknek alávetve, mint azt az uralkodó manschesterség hirdeti. Hiszen már nem egy újabb nemzetgazda tudománya ethikai mozzanatát is hangsúlyozza. A socialismus ezen legtágasabb meghatározásánál fogva tehát minden igazi keresztyénnek socialisticus ere van, és minden socialista, ha mégoly ellensége is a keresztyénségnek, öntudatlanul keresztyénséget hord keblében (47. 1.).

Innen a radicalis német socialismus fogalmának fejtegetésére menvén át Todt, annak célját a republicanismusban, a communismus- és atheismusban jeleli ki és feladatait s az azok megoldására szolgáló eszközöket egyenkint tüzetesen ismerteti. Az egésznek magvát ezen elv teszi: „Egy mindnyájaért, mindnyája egyért!”

De ezen solidaritas elve igazi újszövetségi elv, mint azt már a „Miatyánk” is igazolja, amelyben nem kenyereket áll. Az első keresztyén községet alkotó tanítványok közös szükségleteiket a Júdás Iskarioth kezelése alatt levő közös pénztárból elégitették ki; a jótékonytságot nem egyedileg, hanem társaságilag gyakorolták. A közös szerzést, birtoklást és használást tehát már az Úr szentesítette. Még világosabban van az érdekközösség kifejezve az apostolok történetében (2, 44-45.) „A hívők együtt valának és minden dolog közös valók közöttük. Eladták javaikat és kiosztották mindnyája közt, amint kinek szüksége volt. Mindnyájan egy szív, egy lélek valának.” Csakhogy, mondja helyesen Todt, a gyakorlati alkalmazás nem önzésből történt, mint a radicalis socialismus teszi, hanem az Isten iránti szeretetből fakadó testvéri szeretetnek volt kifolyása. Azért a socialismus elve ellen nem lehet kifogást tenni, csak indokolása ellen. — Todt idézett szavaihoz azt csatoljuk, hogy bármint erőlködik is Roscher (Grundlagen der National-oeconomie, 13. Aufl. I. 166—7. 1.) s vele sokan leszállítani a jeruzsálemi első keresztyének vagyonközösségét: az idéztük szenúrasi helyeket bizony nem lehet semmiképen sem elcsavarni, annyival kevésbbé, mert a középkori egyházzól Roscher is így nyilatkozik műve 173. lapján: „A Corpus Juris Canonici, a középkori hit-, állam- és jogtudomány ezen virága, a vagyonközösség eszményéhez körülbelül oly közel áll, mint a mai socialismus; csakhogy ott a magán vagyon ellentéte egyoldalú vallásosságon és világmegvetésen, itt többnyire vállalatanságon és a földi javak túlbecsülésén alapszik.” „Vallási alapítványok, zárdák socialitice vannak berendezve. Ha a magán vagyont elítélő egyházatyák és kitűnő egyházi írók nyilatkozatait fel akarnám olvasni, pár estére lenne szükségem; azért csak néhányat említek. Szent Chrysostomus azt mondja, hogy senkinek sem kell valamit magáénak mondani; az enyém és tied szavak hazudság. Canterburyi Anselmus már a tulajdon szót is gyűlöli. Duns Scotus kifejtette, hogy a külön tulajdon nem isteni törvénynek, hanem bűnek következménye. Sz. Ambrus szerint

Isten a földet az emberek közös birtokául rendelte. A középkor végének polgársága tudta, miért zendül fel a pápaság ellen, és a német bourgeoisie jól tudja, miért víja a Kulturkampfot a pápa ellen. A p r o t e s t a n t i s m u s a magán tulajdon vallása; de magán tulajdon és a keresztyénség nem férnek össze. Nem lehet egyszerre Istennek és a mammonnak szolgálni. De a protestantismusnak ez a programja. Azért félreligiónak, a bourgeoisie religiójának nevezik.” Így szól a véleményünk szerint protestáns Liebknecht Vilmos „Zur Grund- und Bod-anfrage” műve 14. lapján.

Hogy Todt a 79. lapon a szentírásból a respublicára mint legjobb államformára következtet, mint tarthatlant, azt mellőzhetjük; de meggyőzőleg mutatja ki a socialistáknak, hogy a socialismusnak semmi összefüggése nincs az atheismus-szal, és a vallás általában s különösen a keresztyénség legkevesebbé sem lehet socialis felforgatási irányzatoknak tárgya; sőt a régibb német és francia socialisták épen a keresztyénségre mentek vissza, abból merítették lényeges fogalmaikat, persze nem vallva be s nem hálálva meg azokat; a mai socialisták meg épen saját eszök szüleményeiképp árulgatják azokat s az igazi forrást, amelyből merítették, zavarosnak, mocskosnak gyűlöletesnek szidják, mint amely örök szolgaságban tartja az emberiséget. Eszeveszettség! A keresztyén vallás a szeretet, a testvériség, egyenlőség s így a szabadság vallása. (92. 1.) Elhagyván ezek igazolását, csak a belőlök vont következményre nézve mondjuk ki azon meggyőződésünket, hogy igen is, a szeretet alapja mindennek, a szeretet mindent tehet; de abból a viláért sem következtethetni arra, hogy a munkás keresztyén szeretet egymaga elegendő a mai társadalom betegségének meggyógyítására. Ha e szeretet kötelesség és csodákat képes művelni: miért késedelmeskedünk társadalmunk összes mozanatait nem csak magánlag, hanem nyilvánosan is a szerint szervezni? Nem tőlünk függ-e ez? Nem azért vagyunk-e eszes lények, hogy a legeszs'zerűbbet megvalósítsuk?

Terünk nem engedvén Todtot művén keresztül követni, csak azt említjük, hogy annak 105—395. lapjain a radicalis socialismus elveit és azok következményeit fejtegeti; a 395-484-ig összegezi az újszövetség társadalmi tanait és az azokból levonandó feladatokat a birtokosokra, birtoktalanokra és az államra nézve; az 514. lapig pedig az újszövetség községét rajzolja a radicalis socialismus-szal szemközt. Fejtegetései végkövetkezményeinek lényegére azonban ezennel rá kell mutatnunk.

1) Ami a socialismus: szabadság, egyenlőség és testvériség elveit illeti, ezen három francia trias, istentelen, forradalmi tartalmától elválasztva, örök isteni eszméket fejez ki, amelyeket maga az Isten nyilatkoztatott ki. A pogány ókor hem ismerte, a keresztyénség teljes valódiságukban és mélységökben állította fel, a socialismus pedig újra ellapította azokat. Az egyenlőséget illetőleg az újszövetség az emberek physical, erkölcsi és vallási egyenlőségét hirdeti, ami kizárja azt,

hogy az emberek egy része a fensőbb élet kizárásával pusztán termelésre, mások pedig csak élvezetre legyenek rendelve. Az üdvirat egyetemessége kizárja a kasztszellemet, ki a politikai egyenlőtlenséget is. — Ugyanígy áll a dolog a szabadság elvével is. A személyes, alanyi szabadság pogány lekötöttsége ellenében a keresztyénség a szabad személyiségét hirdeti, amelyet csak a felebaráti szeretet korlátoz, de amely szintén szabadság ténye; s így e ker. szabadság, amint lennie kell, magában a szabadságban bírja szabályozóját. Mivel pedig az embernek „saját kenyerét” kell ennie: azért ebben a gazdasági szabadság azaz függetlenség is ki van fejezve. A politikai szabadság a szabad személyiségnek szükségképi jegye. A vallást a socialismus magán ügynek nyilvánítja, s annyiban nem is ellenkezik az újszövetséggel; de a baj az, hogy rejtett célja vallásnélküliség. — Ami végre a testvériséget illeti, erről csak a keresztyénségnek van fogalma. E szerint az emberek mind egy atyának gyermekei. Vajjon ezen szellemi atyaság, gyermekség nem foglalja-e magában az embertársak physical és morális jólléte iránti kötelességet? Nem kell-e ennek az élet minden mozzanataiban nyilvánulnia?

2) A telek és termelési eszközök közös tulajdonná való változtatásának elvét illetőleg az újszövetség az ember szabadságára bizza, mikép rendezze be gazdasági ügyeit. Csak az isteni és felebaráti szeretetet kívánja tekintetbe vétetni. Már pedig a javtermelésnek socialisticus módja, amely épen a felebaráti szeretet lehető legnagyobb mértékéből indul ki, a legkeresztyénebb. De csakis keresztyén alapon lehet áldásos a socialisticus termelés és fogyasztás; atheisták közt, akik pusztán én-ből indulnak ki, a külső alak csak alak marad, minden igazságosság és szeretet s így minden áldás nélkül. Ugyanez áll az örökjogra nézve is. Ennélfogva azok, akik a magán tőkének közössévé való változtatását bűnös, ördögi merényletnek mondják, igazságtalanok és félreismerik az újszövetség szellemét.

3) A társas- vagy gyűtermelés elvét az újszövetség a capitalisticus vagy egyedi termelés ellenébe állítja, midőn a keresztyén községet az emberi testhez hasonlítja. De e gyűtermelésnek csakis a keresztyén jelző mellett van értelme; atheisticus község a maga humanitásával csak szív nélküli alak.

4) A munkabér az újszövetségben nincs eltörölve; képtelenség is volna az, mert kivéven a communismust, a munkabér minden társadalmi szervezetben meglesz. De Jézus azon elvet, hogy a munka árucikk, ismerte ugyan, de nem fogadta el. Épenúgy Péter apostol is a munkát erkölcsinek, becsületadónak, az erkölcsi ember kiegészítő részének nyilvánítja. Ennélfogva az újszövetség minden munkakizsákmányolást kárhóztat, már csak a kölcsönös testvéri szeretet szempontjából is. Az állami beavatkozás a maga isteni feladatánál fogva minden kizsákmányolást erélyesen akadályozni köteles. Az evangéliom szöges ellentétben áll

a manschesterséggel. Kitetszik ez már csak a diakonság felállításának történetéből is, amelyben községi beavatkozás (interventio) nyilvánul. S ez előképe az állami beavatkozásnak. Továbbá, a „dignus est operarius mercede sua” azt fejezi ki, hogy a bér a munkásnak emberhez méltó fentartására elegendő legyen. Ez általánosságban és humanitási szempontból van mondva, de untig elegendő; mert Jézusnak a teljes munkabér, a társadalmilag szükséges munkaidő, az értékelmélet fejtegetése nem lehetett feladata.

5) Ami végre a socialismusnak a földi nyomor eltávolítására és az emberi boldogság helyreállítására nézve tett ígéretét illeti, itt az újszövetség látszólag határozottan kedvezetlenebb, de való álláspontot foglal el. Az ember, hármikép rendezze is társadalmát, veleszületett töredékenységénél fogva mindenha elég bajjal fog küzdeni; a természet mostohasága, a testi fogyatkozások, betegségek, családi csapások, az idulatok- és szenvedélyekkel járó kellemetlenségek és veszélyek örök kísérői maradnak neki, úgyhogy atheisticus társadalomban sohasem érezheti magát boldognak. De ha a társadalom igazán keresztyén, minél jobban hatják azt át keresztyén elvek, beleértve a törvényhozást is, annál több boldogság lesz osztályrésze a polgárnak. Az Istentől eredő, magát megtagadó szeretet nélkül hasztalan a legjobb alkotmány is, a legokoszerűbb gazdasági rend és egyéb törvényhozás. Bármiképp rendezi is a társadalom külsőleg a maga ügyeit, embert pusztán ember által sohasem fog erkölcsi magaslatra emelni, hanem csak Isten által; tehát a szellem nem alulról, hanem fölülről gyógyíthatja meg a világot.

Még valamit! Az evangéliom nem csak a lelkeket egyenkint üdvözíteni akarja, hanem az azokat környező világot is a maga állami és társadalmi rendjével újjászüleszteni, Isten országává megdicsőíteni. Ebből az következik, hogy az állami beavatkozás elve mellett is minden keresztyénnek joga, sőt kötelessége az államkormányétól elütő jobb, igazságosabb nézetét minden keresztyén eszközzel — ahova a fennálló törvények iránti engedelmesség is tartozik — érvényre emelni, annak híveket szerezni vagyis politikai pártot alkotni, következésképp a quietisticus *laissez faire, laissez passer* elvről lemondani.

Íme ezek végkövetkezései Todt Rudolf fejtegetéseinek. Valamennyemnek lényege pedig az, hogy a socialis reformok csak önkénytes, szabadakaratú utón, vagyis keresztyén szeretet által eszközölhetők, míg a socialismus önszeretet és kényszer útján hiszi azokat megvalósíthatni. —

Valamint a prot. Todt, úgy a catholicus Perin Károly löweni egyetemi jogtanár is ugyanazon végkövetkezésekre jut két nagyobb művében, amelyek egyikének címe: „Über den Eieichthum in der christlichen Gesellschaft. 2. B. Aus dem Französischen übersetzt von Josef Weitzenhofer 1866.”, a másiké: „A keresztyén társadalom törvényei. Magyarította a budapesti központi növendékpapság magyar egyházirodalmi

iskolája. 1877. 620 lap Ez utóbbinak célja rokon az előbbivel; ugyanazon elvek, ugyanazon végkövetkezmények; de míg amaz szélesebb alapon mozog, ez korunk néhány főkérdésére fordítja a fő figyelmet.

Az első mű 1250 lapon keresztül fejtegeti, hogy csak az önmegtagadás, a keresztyén szeretet képes a társadalom bajait orvosolni, de természetesen, nem a socialismus, hanem a jelen gazdasági rendszer háttárai között. De lássuk a mű néhány mozzanatát.

Ünnepélyes és döntő válság vonul keresztül jelenleg egész Európán, mondja Perin. Vajjon keresztyén marad-e, s egy új haladás eddig nem áttott fényes pályáját kezdi-e meg, vagy a pogányságba visszasülyedve hosszú vonaglások s fájdalmas lealacsonítás után elpusztul-e? Bármennyire erőlködjük is korunk haszonelvűsége mindent anyagi érdekre vinni vissza: e mögött mindig az erkölcsi rend magasztos elvei állanak. Csak jóllétet keres az ember, s rendeltetésének kérdésével találkozik elkerülhetlenül. Mi az ember törvénye? Az áldozat-e, vagy az élvezet? Féktelen szabadság és határtalan élvezet vezeti-e rendeltetéséhez, vagy talán az ellenkező, önmegtagadás? Ez kérdése minden időknek. Így lett a gazdagság kérdése is az idő kedvezetlensége által nagy, napi kérdéssé. És Perin minden sora azt törekszik feltüntetni, hogy az önmegtagadás vagyis keresztyén szeretet oldalán élet, jóllét és haladás, az ellenkezőn lealázás, romlás, ínség és halál látható, valamint az egyedi, úgy a társadalmi életben is.

A teremtett lénynek nem lehet egyéb célja, mint Teremtője. Mint személyiségnek saját központja is van; de szabadságának csorbítása nélkül mindent Teremtőjére kell vonatkoztatnia. Azonban szabadságánál és nagy hatalmánál fogva a teremtett ember nagyítani és Istentől függetleníteni akarja magát. Innen van a kevélység, a teremtett szabadság fő vétke 5 innen az önmegtagadás szükségessége, az áldozat, amely az embert forrásához, Teremtőjéhez, visszavezeti. Ez a legegységesebb törvénye a szellemi rendnek, mint amely a szabad teremtménynek a Teremtőhöz való minden vonatkozását magában foglalja. Mialatt így az önmegtagadás elve a dolgokat végokukra vezeti vissza: egyúttal metaphysical és gyakorlati igazság is egyszersmind az értelem és akarat szabálya. A bűnbeesés után az önmegtagadás törvénye a vele összekötött büntetés miatt nehezebb teher, amely isteni segély nélkül nem bírható meg. E segélyt a megváltás adta meg. Ennek segélyével az ember erényes lehet. Oly tiszta erény, amely az ember saját erején nyugszik, csak álom, amelyet a tudomány és tapasztalás története állandóan meghazudtol. De azért az önmegtagadás nem zárja ki a saját érdekből származó tevékenységet; sőt, ha mindent rendeltetésünk, boldogságunk szempontjából mérlegelünk, rájövünk, hogy az önmegtagadás áldozata személyes előnyünkre válik, és az önmegtagadás, boldogság és saját érdek szükségkép összefüggő dolgok.

Az ember eszménye Isten; ehhez kell az embernek, még pedig sza-

bad akaratból törekednie; mert Isten nem akart oly rendeltetést tűzni az ember elé, amelynek eszközésére ennek semmit sem kellene tennie, Minél jobban közeledünk ez eszményhez: annál nagyobb a haladásunk és fordítva. Ez az emberi szabadság a maga valódisága- és tökéletességében. Ahol ezt látod, ott látod a haladást is, ahol ezt nem látod, ott mozdulatlanlás, merevség van. „Legyetek tökéletesek, mint mennyei Atyátok tökéletes!” E szavak végtelen haladást tűznek az ember elé; igen, mert az eszmény végtelen távolban van tőle. E haladás egyszerre történik az egyedben és a társadalomban. Az egyed erkölcsi tökéletesülése kiinduló-, de legfőbb pontja is minden haladásnak. De az egyed emelkedésével emelkedik a társadalom is, amely egyedekből áll. S mivel az erkölcsi rend anyagi rendhez van kötve, azért ez szükségkép követi azt; a szellemi, erkölcsi haladás anyagi jóllétet von maga után. De épen azért az anyagi haladásnak nem magában van létalapja, hanem csak az erkölcsi rendben, amelynek továbbfejlődését elősegíti. A keresztyén társadalom eszméit elferdítő üdvtelen gondolat volt az anyagi jóllétet, a szükségletek és az azok kielégítésére szolgáló javak végtelen fejlesztését tenni minden haladás kiindulópontjául, forrásául.

Amióta az ember az első bűn által Isten ellen támadott, azóta csak nehezen, szakadatlan küzdelemmel bírja magát azon isteni egyesülésben fenntartani, amely minden haladásának fő alzata. Gyakran isteni segílyre van szüksége; és ez támogatja is őt, és a nélkül, hogy szabadságán erőszakot tegyen, ismételt visszaesés és romlás dacára is rendeltetése felé vezet az embert és az emberiséget. Az emberi erő elégtelenségét Isten az ókor kitűnő népein akarta megmutatni, amelyek saját erejükre támaszkodván, kitűnő tehetségeik dacára polgárosultságukkal együtt elmerültek. Erre megjelent Isten a világon, hogy az aléltásba esett s ennek tudatára jutott embert újra fölemelje. S van-e ebben valami lealázó, lehetlen mozzanat? tesszük hozzá Perin szavaihoz. Nagy kábaság pantheismust vallani, mindent Istennek tartani: s az Istennek földre való szállásában esztelenséget, babonát látni! Könnyebb-e világot teremteni, mint a teremtett világon emberi alakban megjelenni? Azóta a megváltás műve szakadatlanul megújul; az ember újra és újra visszavezeti őt magához s vezetni szakadatlanul az emberiség tökéletesedési folyamatát, a polgárosodást, így értve a haladás vagy polgárosodás nem tartható egynek az úgynevezett természeti kiválással, az emberi rendeltetés merev kifejlődésével. Mert minden az Istentől és az ember szabad akaratától függ. Épen azért a társadalmak virágzásra emelkedhetnek, de borzasztó pusztulással is végződhetnek. Polgárosodás útján csak önmegtagadás által tarthatja fel magát az emberiség; ez megója az elpuhulástól, amely a régi legfejlettebb társadalmakat is elsöpörte; míg a keresztyén elvek vezetése alatt az európai társadalmak minden válságot kiállottak és mai fényökre jutottak. És mivel az egyház jelen megpróbáltatásaiból az önmegtagadás szellemének közeledő nagy kiömlésére hiszünk következtethetni, azért a megalá-

zás és erkölcsi romlottság közepett sem esünk kétségbe a ker. civilisatio jövőjére nézve.

Micsoda alkalmazása van már most az önmegtágadás általi haladásnak az anyagi téren? Erre a keresztyén elv kedvező anyagi eredményei felelnek. E téren is szabadság által teljesíti az ember a maga rendeltetését, maga teremti sorsát. És e sors mindazokhoz hozzá van kötve, akikkel az ember él, a társadalomhoz úgy, mint a társadalmakhoz; mert valamennyi ember és valamennyi társadalom szoros solidaritas kötelékével van összekötve. E nélkül az ember semmit sem tehet. Önmegtágadás mindnyájának szabadsága és együttes jótállása mellett, — ez az emberi életnek törvénye, amely szükségképen az anyagi rend minden fő tényeiben is megvan.

Ezen tények közt a tulajdon a javak termelésére és megosztására való befolyásánál fogva első helyet foglal. Szabadságból ered s mindenben követi azt. Az egyenlőtlenség és a gazdagságra rótt kötelezettségek által megvalósítja a solidaritást s mind a gazdagnak, mind a szegénynek alkalmat nyújt önmegtágadást gyakorolni és önkénytes áldozat által az erkölcsi-szellemi rend lehető tökélyére emelkedni. Isten az emberre egészen atyai büntetést szabott, midőn küzdelmes és szegény életre ítélte. Megalázta, de meghagyá neki ártatlansága állapotának minden nagyságát, sőt fokozta azt a küzdés által; gazdaggá és szegénynyé is tette egyszersmint. A tulajdon az önmegtágadás alkalma és eszköze mindenkire nézve; nem gyűlölet és szétválasztás forrása tehát, mint az anyagelvű társadalomban, hanem mindnyájának egyesítésére szolgáló eszköz.

Ha igaz hogy a tulajdon jogon és szigorú igazságosságon alapul: akkor az is bizonyos, hogy társadalmi következményeit csak a szeretet elve által hozhatja létre s csak az által igazolhatja magát. Csak a keresztyén szeretet iránt lelkesülő birtoklás jogos és hasznos; az önző tulajdon jogtalan és ártalmas. És ez társadalmi életünk minden nagy törvényéről áll. Az önmegtágadás nem egyéb, mint szeretet ténye, amely által az ember magából kilép, hogy Istennel egyesüljön s amely által Isten iránti szeretetből embertársáért magát feláldozza. A munkás szeretetből magyarázható meg csak a ker. társadalom végső alapja és összhangzata. A keresztyén társadalmakban minden hatalom, minden nagy dolog a szeretetnek köszöni létét, a rabszolgák felszabadításától a szövetkezetek, társulatok alapításán, a tudományok megmentésén, Amerika fölfedezésén keresztül a hitküldérek áldozatos munkásságáig. A szeretet, épenúgy, mint az igazságosság, a világ törvénye. A szeretet megszenteli a jogot. A kettőnek együtt kell lennie. Oly tan, amely a társadalom törvényeit a szeretet mellőzésével akarja felállítani, alapjában téves.

De hát az önmegtágadás és szeretet törvénye nem örökíti meg a szegénységet és nem szünteti-e meg a gazdagság fejlődését? A keresztyénség csak lelki szegénységet kíván, de nem tiltja az anyagi javak használatát földi céljainak elérésére, sőt szükségeseznek tartja azokat az öntö-

kéletesedésre, de csak mint eszközöket, nem mint célt. Minél több önmegtagadást gyakorol a társadalom: annál több oly javval lesz megáldva, amelyek az embernek igazi erőt, nagyságot és jóllétet adnak. Ha az emberi gyöngeség elérhetné az eléje tűzött eszményt: akkor a kényszerített áldozatokat, amelyeket a nyomor a társadalmakra ró, az önmegtagadás önkénytes áldozatai pótolnák. Az önmegtagadás elve mindig talál tennivalót, oly társadalmakban is, amelyek anyagi jóllétök minden elemét a legjobban kifejtették. Az ember munkával szerzi a gazdagságot, de a munka vesződés, gyötrődés. Ezt a tulajdonságát ellenkezőre változtatja az önmegtagadás, sőt megszenteli, megdicsőíti és az ember tökéletesedésének eszközévé változtatja át.

A magára hagyott ember nem tehet semmit, sem anyagi, sem erkölcsi tökéletesedésére; az ő rendeltetése társaságban élni és dolgozni. S csak a társas munka bír sokat. De erre is önmegtagadás szükséges. Ugyanis a munkának szabadnak vagyis versenyzőnek kell lennie. De ez a verseny veszélylyel is járhat, ha a szenvedélyek oly irányzatokat hoznak létre, amelyek mások megrablását és szerencsétlenségét teszik lehetővé. Ha azonban az önmegtagadás uralkodik: akkor a pusztító válságok nem lehetségesek, vagy mindössze is némi zavarnak, de nem ínségnek lehetnek forrásaivá; mert az megkönnyíti a munkafelosztást annak természeti egyensúlya szerint és egyszerű békés életre való hajlamánál fogva megőrzi a társadalmat az iparos és üzleti élet mindent magával ragadó hatalmától, rohanásától, távol tartja a viszályokat, gyűlölséget, féltékenységét, általában az erkölcsi és anyagi rend akadályait.

Egy titkos erő folyton fájának szaporítására ösztönzi az embert. Már mivel az ember termelőereje nem határtalan, azért a termények és fogyasztók közti egyensúly nemegyszer megzavartatik; a nagy tömeg élete nehéz viszonyok közé kerül. Ezen egyensúly fentartása bizonyos erkölcsi erőt tételez föl, s ez ismét a keresztyén önmegtagadásban keresendő, amely mind a túlnépesedéstől, mind a meddőségtől óv és a munkát oly termékenynyé teszi, hogy terményei az emberek szükségének kielégítésére elegendők, de természetesen a tömeget illetőleg nem a kényelmekre, hanem csak a szükségesekre, amelyek azonban az ember méltóságára és szabadságára és fensőbb céljainak eszközlésére elegendők. Ezen szükséges pedig mindenki számára biztosítva van; mert az önmegtagadás és szeretet szelleme megóv minden szélsőségtől a termelésben és megosztásban, becsüli mások jogát és szabadságát, megakadályozza a munkásnak testi és erkölcsi lealacsonyítását, kizsákmányolását, megteremti a túlnyomó középosztályt, a megelégedést. Fájdalom, a vallásújítás, amely állítólag a vallást megtisztítandó vala, épen a keresztyénség elvét, az önmegtagadást, támadta meg. Ezt folytatta a 18. század bölcselme, hadat üzenvén a keresztyénségnek s az önző kevélység és anyagi élvezés elvét állítván az önmegtagadás és szeretet helyére; s a socialismus ennek csak testet kíván adni. Ez a modern pogányság! De mink nem érzünk

félelmet s kedvetlenséget e szenvedélyek féktelen harcával szemközt, amelyben az eltévedt philosophismus az egyház körén kívül tervez szabadságokat, amelyeket az egyház nélkül soha nem is ismert, annál kevésbé foglalt volna el. Felszabadítván a philosophismus a szenvedélyeket, a szabadságot veszedelmes individualismus-szá alacsonította le, megrottotta, békóba verte azt a szabadságot, amelyet a cath. szellem szült, dajkált, nagyra nevelt és megtisztított, megszentelt; s így a szabadság jóllét helyett lealázás, nyomor forrásává lett.

E bajnak csak a keresztyén szellemhez való visszazarándoklás az orvossága. E szellemben ott van a munkaszabadság is. A munka és munkások teljes szabadságának kiengesztelése a solidaritásnak és hierarchiának mint minden igazi társaság nélkülözhetlen szükségképi követelményének elveivel, — ez nagy feladata korunknak. A mai egyediség féktelen versenye, hírvágya, mint a keresztyén szellem mellőzésének szomorú gyümölcse, bár társulás, szövetkezés a jelszava, valóban az emberek elszigetelését célozza, épenúgy, mint ahogy a középkor első századaiban a barbárság a népeket szigetelte el. Akkor a népek valának, most az emberek hozandók közelebb egymáshoz. Az önmehtagadás szelleme a szeretet által szabadságot szül; ennek azzal együtt kell nagyra növekednie, különben a szabadság a szeretet fűszere nélkül elfajul és végre elpusztul. Az önmehtagadás épenoly mérséklő, mint mozgató szabályzó, elve a szabadságnak. Ahol a szabadság e fék nélkül szükölködik, ott az állami tekintély hatalmának annál szélesebb központosítást kell gyakorolnia, minél nagyobbra nőtt az egyedi akarat szabadsága. Ámde a közigazgatási ügyek merev központosítása a rabszolgaság formái közzé tartozik, mint azt a mai mindenható liberális államok bizonyítják. Az önmehtagadás szabad engedelmisség ténye és megfontolás és lelkesülés terménye. Századunkban egy mesterkélt komolyság észlelhető, de amely mögött nagy szellemüresség, akarati erélytelenség rejlik. Okosdiaskodó és kereskedői számításai középett egészen a külső dolgokban él s igen kevesett belsejében. Magunkba visszatérni, magunkat összeszedni, ez volna legközelebbi teendőnk s mulaszthatlan erénye a socialis életnek. De erre ismét csak az önmehtagadás képesít. Ha magán kívül jár az ember, kevélysége az anyagi világba veszejt; ha magába tér, Isten előtt semminek érzi magát.

Mindezekből az következik, hogy az egyesek és a társadalmak csak akkor térnek vissza első életföltételökhöz és első hatalmi elemökhöz, ha az egyház, amely maga a szervezett önmehtagadás és a szabadság uralma szabadság által, ismét visszanyeri a lelkekre való uralmát. Az egyház a középkorban is értett a népek erkölcsi összeszedéséhez: csak engedjék meg, hogy szabadon és teljesen használhassa polgári jogait, mint az embernek földi életére szükséges támaszát, szabadon működtesse az önmehtagadás, és szeretet elveit, és most is a szabadság csodálatos műveit lesz ő képes létesíteni. Csak a szeretet és munka törvényének önkénytes és

minden utógondolat nélküli elfogadása hozhatja meg a társadalomnak a szabadságot és jóllétet. A munka törvénye gondviseléses törvénye az emberi nemnek, mindenkit kötelező. De a szabadságnak művei létesítésénél egy központra, támaszra van szüksége. Ámde a földön csak egy ily hatalom van, — az egyház. Adják meg azért neki bizalomteljesen az ő szabadságát; ne vessenek gátakat működése elé; becsüljék meg, mint oly intézvényt, amelyből minden modern szabadság kiindult; szűnjének meg jogait és függetlenségét kérdésbe vonni: és félszázad alatt a hamis bölcselém ütötte sebek meg lesznek gyógyítva. Az egyház múltja kezeskedik arról, mit tehet a jövőben is. Legyünk keresztyének és csak keresztyének!

Íme ez Perin társadalmi műveinek lényege. Különös méltatásukra, az ellenfelek tévelyeit összezúzó érvelésekre nem terjeszkedhetünk, bár rendkívüli élvezetet nyújt csak az I. kötet 11-dik fejezetének kivonata is, amelyben Perin a történelem, a tudomány és ész teljes készülékével úgyszólván kézzelfoghatóvá teszi, hogy ahol csak az ókorban erény volt, az mind a vallásos önmegtagadásból forrászott, pedig, pl. a római, csak árnyéka volt az önmegtagadásnak. Vajjon a nacionalismus erénye hatalmasabb-e ma, kérdi, mint az ókorban volt? Az ingadozás, az aléltóság, amelyben társadalmaink azt fogyasztják, amit a cath. tekintélyhez való ragaszkodás új évszázadon keresztül teremtett, a socialismus féktelensége sat. nem ejtik-e gondolkodóba azokat, akik mindent a rationalisticus erénytől várnak? A hit eltűnével eltűnt az önmegtagadás is, valamint a régi, úgy a mai népek közöl is. A protestantismus, midőn a tekintély helyére az alanyi vizsgálódást állítá, oly elvet teremtett, amely minden hit tagadásának magvát foglalja magában és az emberi életből minden természetfölöttit kizárt, feldöntötte azon intézvényeket, amelyekkel a cath. egyház az önmegtagadást gyakorlati életszabályul tette volt. A protestantismusból született az elvont rationalismus, ebből a ferde socialismus. E nemzést Proudhon tolla tiszta világosságba helyezi. (114. s k 1.) Itt aztán igazi remekléssel forgatja ki Perin Proudhon (De la justice dans la revolution et l'église.) sophismáit, amelyek azt vitatják, hogy Isten, keresztyénség, vallás eszméje mellett az ember nem lehet boldog, hanem csak erkölcstelen. Minden kételyt kizáró érvekkel bizonyítja be Perin, hogy a pusztá ész bölcsesége képtelen az elesett embernek szenvedélyeit féken tartani.

Ugyanezt láthatjuk mindazon socialis művekben, amelyek a mostani gazdasági alapon, de a keresztyénség szellemében vélik javíthatni a társadalmat. Ilyen pl. Ketteler már említett műve; ilyen Kambli „Die socialen Ideen des Christenthums. Zürich. 1878.” című kicsi, de figyelemreméltó műve, amely, bár a catholicismus iránti némi elfogultsággal, kideríti, hogy a socialis eszmék mind megvannak a bibliában, s a socialismus is abból merítette azokat s Isten nélküli socialismus képtelenség. Ilyen irányú Contzen Henrik aacheni műegyetemi tanár „Die sociale Frage” sat. Leipzig. 1871.” című műve, amely szintén a mai gaz-

daság határain belül keresztyén alapon kívánja a socialis reformot és a Schultze-Delitzsch-fele eszmének barátja.

Már ami a mai nemzetgazdasági rendszeren belül keresztyén alapon álló ezen és egyéb művek értékét illeti, az kétségtelenül lehető legnagyobb; mert a capitalismuson többet és biztosabban javítani nem lehet, mint amennyit e művek ajánlanak. A vallás szükségességéről, az önmegtagadó szeretetről kifejtett igazságaik örök igazságok, amelyek a socialismusban sem hiányozhatnak. De a helyes socialismus képtelenségéről e művek nem győztek meg bennünket. Sem a társadalmak története, sem a biblia, sem a józan ész nem igazolja e képtelenséget; nem zárja ki a socialisticus társadalmat.

Ugyanis, tény az, hogy a pauperismus erkölcsi romlással jár; maga Perin is mondja („Über den Reichthum” sat. II. köt. 538. 1.), hogy az erkölcsi rend az anyagi rendben él és minden hatalmát abban fejt ki. A biblia a gazdagságot is válságosnak mondja az ember üdvére nézve. Ebből az következik, hogy az erkölcsiség fája a középszerű anyagi jólétnek örvendő osztályokban tenyész leginkább. Igen ám, de a ker. önmegtagadás, az igazi felebaráti szeretet, valamint eddig nem volt, úgy ezután sem lesz oly általános, hogy annak az egész társadalmi szervezetre lehetne hatása, s a népnek csak egy tekintélyes részét is juttathatná középszerű jóléthez; csak egyesek részesei annak. Épen azért a szeretetet, önmegtagadást jogi érvényre kell emelni, a társadalmat e szeretet szerint szervezni, mint azt J a c o b y J á n o s is (Das Ziel der Arbeiterbewegung. Berlin. 1870. 14. 1.) kívánja, mondván: „Az ember nem arra van teremtve, hogy más emberek kormányozzák, járszalagon vezessék és kizsákmányolják. Két ezer év óta prédikálnak már a népnek a felebaráti szeretetről, az emberek testvériségéről, a jelen kor követeli, hogy e tant végre komolyan vegyék a társadalomban.” Az önkényes jótékony-ságnak elég tere marad még a socialismusban is; mert pauperes a socialismusban is semper habebitis vobiscum. Erre nézve betű szerint alkalmazhatjuk a socialismusra, amit Mill plane a communismusról mond (A Nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. II. 12. 1.): „Ugyanazon ok, amelyet oly gyakran hoznak fel azon egész odaadással való működés megmagyarázására, amelylyel a catholicus papok és szerzetesek saját rendjök (s híveik) iránt viseltetnek, a communista rendszerben is épigy a a köztársasághoz csatolná a polgárt.” — Továbbá a tulajdon szentségét az írás megerősíti ugyan, de annak alakját nem határozza meg, hanem nemünkre bizza annak rendezését. S így a termelőtőke és eszközök közösítése nem ütközik az írásba; s a munkával szerzett magán tulajdon joga teljesen megmarad. »A szoros érteményben veendő tulajdonjog alakja, amelyet a törvényhozó-hatalom határoz meg, igen sokféle,» mondja maga Ketteier (Die Arbeiterfrage. 70. 1.). Aztán a munka a socialismusban sem játék, hanem marad annak, amit e szavak fejeznek ki: „Arcod izzadságával eszed kenyeredet!” Az okos socialismusnak is keresztyén értemény-

ben kell felfogni a munkát, hogy az ne teher, hanem nemesítő, szíves foglalkozás legyen. A nem-keresztyén socialistára nézve, bármint képzelőskodjék is, a munka mindig teher, gyötrellem. A keresztyén ellenben büntetést, de egyszersmint erkölcsi emelkedésének, megváltásának egyik eszközét látja benne s így azt szívesen, örömmel teljesíti. Ezen ellentmondás titkát csak a keresztyén hit, a bűnbeesés ténye fejtheti meg, mink azt Ketteler a 39-44. lapon gyönyörködtetőleg teljes megnyugtatónkra megvilágítja.

Részünkről teljesen meg vagyunk győződve arról, hogy a keresztyénség örök szükség; de a társadalom bajait a capitalismus uralma alatt nem, hanem csak a socialismus-szal karöltve orvosolhatja; másrésztől a socialismus is, elválva a keresztyénség éltető, nemesítő, testvéresítő szellemétől, javíthat ugyan némileg az ember anyagi helyzetén, de csak egyidőre, és megelégedést, boldogságot eszközölni nem képes; mert tulajdonképi rendeltetésünk nem anyagi, hanem erkölcsi; s készebbek vagyunk a socialismus minden anyagi előnyeiről örökre lemondani, mintsem általa hitünkön csak legkisebb csorbát is ejteni. A vallást üldöző, vagy azzal nem törődő socialismus csak átkára lehet az emberiségnek.

96. §. *Valami új jelenség-e a földnek socialisticus birtoklása és művelése?*

A földtulajdon kérdése minden társadalmi rendszernek alapját képezvén, mielőtt az egész nemzetgazdaságnak socialisticus szervezetéről szólanánk, szükségesül tűnik föl részletesebben kideríteni, hogy a föld a legrégebbről időtől fogva gyűtulajdont képezett legyen, s ennél fogva a socialismus csak a történelem bizonyosága szerint célszerűbb gazdasági rendszert akarja visszaállítani. Tételünk igazolására természetesen nem okoskodást, hanem történeti tényeket fogunk beszéltetni, még pedig Laveleye Emil „De la propriété et de ses formes primitives, 1874.” művének Bücher Károlytól való „Das Ureigenthum, 1879.” című fordítását és Liebknecht Vilmos „Zur Grund- und Bodenfrage. 2-te Aufl. 1876.” művét használva leginkább irányadóul.

„A múlt és a jelen század szellemeinek hangulata közt erős ellentétet látunk. Akkor mindenki újítás után sóvárga és tele vala reménnyel. Az embert természeténél fogva jónak tartván, azt hívék, hogy az emberiség szabadságának és egyenlőségének biztosítására elégséges lesz, ha a múltnak intéz vényeit, amelyek a rabszolgaságot és nyomort teremtették, megjavítják vagy épen felforgatják. Ma a francia forradalom kezdeményezte reformokról csak lehangoltan beszélhetünk, mert ama kísérletek sikere iránt majdnem semmi már a bizalom.” Így szól Laveleye műve előszavában.

A kasztok és előjogok eltörlésével, a törvény előtti egyenlőség és az általános szavazás jog behozásával hiába keressük az egyenlőség föltételeit. Azt hitték, elég lesz a politikai békókat szétörni, és azok rom-

jain az általános szabadság fog felépülni: s íme a társadalmi kérdés réme emelkedik ki azokból. Nincs többé kényszer; trónok döntettek föl, a fejedelmeket alkotmány köti le; de a fejedelmek dynasticus féltékenysége és sokszor szeszélye okozta háborúk helyét a nemzetiségek rettenetesebb háborúi foglalják el, amelyek az utósó embert is fegyverre kényszerítik; s ha ezen gyűlölködést a keresztyén szeretet és társadalmi igazságosság egy új lehelete nem szelídíti, akkor Európa osztályok és fajok szörnyű harcának esik áldozatul.

Tocqueville kimutatta, hogy minden nemzet a democratia felé terelődik, s másrésztől a democratia csak összeütközéseket, fejtelenséget látszik szülni; a democratia elkerülhetlennek s egyúttal kivihetlennek tetszik. Mikép lehetne a korlátlan szabadságot a társadalmi renddel, az életföltételek egyenlőtlenségét a politikai egyenlőséggel megegyeztetni? — ez a rettenetes feladvány, amelyet társadalmainknak megoldaniok kell, ha az antik társadalmakhoz hasonlóan összeomlani nem akarnak.

A conservatívek azt kiáltják, hogy a democratia örvénybe vezet. S teljes igazok van. Mert vagy a javak arányosabb megosztását hozzátok be, vagy a democratia socialis harcokon keresztül újra és újra despotismus-szal végződik. Nagy kábaság a keresztyén szellem hatása alatt minden embert egyenjogúnak, szavazásképesnek nyilatkoztatni és ezzel a tömegeket törvényalkotással ruházni föl, de egyúttal a nemzetgazdák által azt hirdettetni, hogy csak a munka ad tulajdont; holott az emberek hasonlíthatlanul nagyobb része verejtékes munkájából még tengőéletét sem tarthatja fel, míg azok, akik nem dolgoznak, mindenben úsznak. Ugyan mi módon s mi jogon akadályozhatjátok a munkásokat, hogy törvényhozói jogukat használva egy napon meghozzák a törvényt, amely az apostol ezen szavait: „Aki nem dolgozik, ne egyék!” valósággá teszi?

A mai democratiák sorsa meg van írva a régiekében. A gazdagok és szegények közti küzdelem döntötte meg azokat. így járunk a maiakkal is, ha nem vigyázunk. Ott is egyenlő jogokat adtak a polgároknak. A régi törvényhozók beismerték azt, amit Aristoteles annyiszor ismételt, t. i. hogy a szabadság és a népuralom az életföltételek egyenlősége nélkül nem állhat fen. Alkalmaztak is több eszközt ez egyenlőség fentartására, u. m. a törzsvagyon elidegeníthetlenségét, az örökjog korlátozását, az erdő és legelő gyűtulajdonát, nyilvános étkezést; de mindez nem volt képes az egyenlőtlenség szélsőségeit megakadályozni, ami aztán a két osztály küzdelmeit idézte elő; „mert, mint Plato jól monda, mind egyik görög állam nem egy, hanem két államból áll, a gazdagok és szegények államából.” A politikailag egyenjogú szegényosztály arra használta jogait, hogy helyreállítsa az egyenlőséget; majd a gazdagokra hárítottak minden adót, majd elkobozták azok jószágait, számkivetésre, vagy halálra ítélvén őket; gyakran eltörölték az adósságot és néha új felosztását rendelték el a tulajdonnak. Innen a szüntelen polgári habom, amely Polybius szerint mindig a birtokviszonyok megváltoztatását tűzi ki célul.

„Egyenlőtlenség oka mindig a fölkelésnek, ha az egyenlőtlenek nem kapják meg azt, ami őket illeti,” mondja Aristoteles (V. 1.) így hát a társadalmi egyenlőtlenség az, ami a görög democratiák felbomlását okozta.

Róma is hasonló képet mutat, a plebeiusok és patriciusok küzdelmeit. A plebs egyrésztől politikai jogokat vív ki magának, másrésztől minden vagyontól megfosztatik. Licinius Stolo, a Gracchusok és más népszószólók hiába törekednek az *ager publicus* felosztása s egyéb eszközök által az egyenlőséget helyreállítani; a kisbirtokosok helyét a birtokából egészen ki vetkeztetett proletárság foglalja el; többé nincs római nép, hanem csak gazdagok és szegények örök harca, amelynek a vége Plinius szerint az lett, hogy: *latifundia perdidere Italiam*. Az egyenlőtlenség előbb a szabadságot, aztán az államot semmisítette meg. Passy H. jól mondja („*Des formes de gouvernement*”) művében, hogy köztársaság változhatik monarchiává, de monarchiából tartós *respublica* nem keletkezhetik, minthogy az osztályellentét nem engedi a *democraticus* intézvények háborítatlan megállapítását.

Jelenleg a modern társadalmak ugyanolyan feladat megfejtése előtt állanak, mint az ókor, csak hogy helyzetük jóval aggasztóbb; mert az ókori két osztály közti harc alatt a rabszolgák munkája nem akadt fel; de ma magok a munkások állanak ki a síkra, minélfogva a társadalmi küzdelem nem folytatható sokáig a nélkül, hogy a társadalom elszegényedése és felbomlása be ne következék. Továbbá az igazság eszméjének nagyobb elterjedtsége is növeli a veszélyt. A régiek nem ismerték el az emberek természeti egyenlőségét; a rabszolga csak igásbarom volt, ami a társadalmi nehézséget igen egyszerűvé tette. De ma az emberek egyenlősége hitágazat; a keresztyénség az egyenlőség vallása; az üdvirat a szegényeknek hirdettetik, és Krisztus nem barátja a gazdagoknak; tana a legbensőbb testvériségre irányul; közvetlen tanítványai és a szerzetesrendek, amelyek szigorúan alkalmazkodtak tanaihoz, vagyonközösségben éltek és élnek. Ha a keresztyénséget Alapítója szellemében vennék, a mai társadalom egy napig sem állana fen. Ma a rabszolgából polgár, szabad munkás lett, akinek szavazásjoga, a parlamentben ülése van, aki igényt formál most, vagy jövőben tulajdonra: hogyan akartok neki ellenállani oly bölcsészettel és oly vallással, amelyek épen az ő igényeinek kedveznek? S ha a régiek ezen igényeket elítélő régi bölcsészetők és vallásuk mellett nem voltak képesek a democratiát és a társadalmi egyenlőtlenséget egyensúlyba hozni: vajjon szerencsésebb lesz-e a mai kor, amelyben az egész népről van szó?

Franciaországban már éles alakot öltött magára e kérdés, és a birtokososztályok a *dictatura* s a *despotismus* karjaiba menekülnek a fenyegetődő alsó osztályok elől. Hasztalan remény, annak dacára is, hogy a föld 5 millió részre van tagolva! Ezen nép élénk képzelmenél fogva legelőbb fogja felforgatni a társadalmat, amidőn aztán vagy valósággá

lesz az egyenlőség, vagy a szabad intézvények végkép eltűnnek. Macaulay 1857-ben határozottan rámutatott a democratia ezen örvényére.

Laveleye úgy van meggyőződve (XVIII), hogy ez örvényt csak úgy lehet elkerülni, ha az életföltételekben nagyobb egyenlőség, a tulajdonban általánosabb felosztás s általában az igazságosság ezen elve jut érvényre: „Mindenkinek a maga munkája szerint!” E célra az embertelen *q u i r i t i c u s* tulajdonjog okvetlenül megszüntetendő és a még most is fennálló germán és szláv birtokrendszer hozandó be, mint amely az egyedi és természeti tulajdonjogot mindenkiben tiszteli. Végzetes kábaság azt vélni, hogy a tulajdon csak a mai alakban létezhetik; sőt fordítva, a személyes és Öröklött római domínium a földre való vonatkozásában aránylag igen új jelenség, mert igen hosszú időközön keresztül az emberek csak gyű- vagy közös vagyont ismertek vala. Már mivel a társadalmi szervezet századok folyása alatt oly nagy változásokon ment keresztül, nem csak szabad, hanem, ha a polgárosultságot fen akarjuk tartani, okvetlen szükségesség is ismét tökéletesebb társadalmi intézvények után látni. Fichte, a nagy bölcsész fia, *System der Ethik* (B. II. Th. 2. §. 93—97.) művében két elemét találja a tulajdonnak, társadalmi és egyedit. Emez biztosítja az egyed munkájának gyümölcsét, egyedi függetlenségének végcélját, amaz pedig a társadalom érdekében is gyümölcsözeti munkáját, amely társadalomhoz mint polgárt és tagot különféle viszonyok kötik, s amely nélkül az egyed nem érhetné el rendeltetését. Az első korban a földtulajdonra nézve a társadalmi elem a túlnyomó, a föld közös vagy gyűvagyon. A föld- és háztelek korlátlan birtoklásával Kómában találkozunk először. A középkor hűbérrendszere alatt a tulajdon jutalmul adatik bizonyos szolgálatokért és elvben nem örökölhető. A felszthatlan hitbizományi tulajdonnak még erős társas vagy gyűjellege van,- birtokosának csak haszonélvezeti joga van rá. Ma már a tulajdon minden közös jellegétől meg van fosztva; szabadalmat képez, minden kötelezettség, föltétel és akadály nélkül, célja az egyed jólléte. Midőn így a tulajdont oly ingóvá tevék, az által megrendítették a társadalom alapjait. De reméljük, mondja Fichte, hogy a tulajdon társas szervezetet fog kapni, nyilvános intézvénynyé lesz. A föld az Úré vagyis közös vagyon, s az emberek gondja azt jól művelni. Eddig az állam nem ismert más kötelességet, mint az egyedi tulajdonnak békés élvezését biztosítani; a jövőben az lesz kötelessége, hogy mindenki számára annyi tulajdont biztosítson, amennyire szükségletei és tehetségei feljogosítják. Ezen változtatást Fichte a keresztyénségtől várja, amelynek kimeríthetlen újítereje vagyon. Eddig csak az egyedekre hatott s az államra csak közvetve az egyedek által. De aki akár mint hívó, akár mint szabad gondolkodó annak hatalmát mérlegelte, az belátja, hogy az egykor az állam benső rendező ereje lesz, és akkor gondolatai egész mélysége és áldásainak egész telje szerint fogja magát a világnak kinyilatkoztatni. Az Isten országa, amelyben az igazságosság eszménye uralkodik, még nem jött meg.

Mind fönt, mind lent nem csak elvétve gondolkodnak úgy, hogy az üdv-irat igazság és egyenlőség eszméinek kell minden intézvényeinket és törvényeinket áthatni. Így Fichte.

Vannak országok, amelyekben a legradicalisabb democratia, a legteljesebb szabadság fen tudta magát tartani, a nélkül, hogy hűbérisséggé, vagy királysággá lett, vagy osztályharccal és társadalmi háborúval végződött volna Ezek Svájc erdős kantonjai, amelyeknek figyelemreméltó berendezését Freemann Ede oly jelesen rajzolja. Rousseau álma a közvetlen kormányzásról itt valósággá lett. Az összes nép, községekben egyesülve, hozza a törvényt, választja a hatóságokat s maga kormányozza magát, épenúgy, mint a görög államokban. Amde itt a görög törvényhozók célja, az életföltételek egyenlősége, megvan; azért a politikai egyenlőség nem fajulhatott fejtelenséggé, önkényuralommá. A tulajdon eredeti alakját megtartották. — Ugyanazt tapasztaljuk minden eredeti társadalomképzésben Ázsiában, Európa- és Afrikában, az indusuknál, a szlávok- és germánoknál, amit még ma is Oroszországban és Java szigetén, azt t. i. hogy a törzs ossz- vagy gyűtulajdonát képező földet időről-időre valamennyi család közt felosztották, úgyhogy mindenki a természet törvényének megfelelőleg munkájából élélhete. Kinek-kinek jólléte arányban vala szorgalmával és belátásával; legalább senki sem vala léte föltételeitől egészen megfosztva, és a folyton növekedő egyenlőtlenységnek elejét vevék. Míg más országokban a tulajdon emez ősalakja a római tulajdonjognak ada helyet; és az életföltételek egyenlőtlenősége a fensőbb osztályok uralmát és a munkások nagyobb-kisebb leigázását voná maga után: Svájcban a magán tulajdon mellett a községek földjének nagy része gyűtulajdon maradt. Ez az *Allmende*, amelynek már neve (= mindnyájának tulajdona) is mutatja mivoltát. A régi germán jognak helyes szava volt az egy község lakóinak jelelésére, *Geerbté*-knek, öröklőknek nevezvén őket. Tehát egy sem volt kizárva az örökségből. A germán és szláv szokásjog, amely minden embernek földhasználast biztosít élte fenntartására, egyedül helyes fogalma a tulajdonnak. Ennek nem kell oly alakban történnie, mint azt Laveleye (XXII. 1.) kívánni látszik (mert hiszen a polgárosultság és népesedés jelen fokán lehetlen mindenkinek külön földjének lennie, s az elaprózást nem is tartjuk célszerű gazdálkodásnak); hanem a földterület földművelő hivatási községekre osztandó, s a közösen végzett munka közös terményeiből az összes nép a maga munkája szerint kapja osztalékát. Ennélfogva a szokássá lett tulajdonelmélet teljesen átalakítandó, mint amely oly előzményekre támaszkodik, amelyek teljes ellenmondásban állanak a történelem tényeivel és azon következtetésekkel, amelyekre jutni akarunk.

A tulajdon eredetének vizsgálásában nem vették számba ezen természeti tényeket; hanem pl. a rómaiaktól átvett *quiriticus* tulajdon védelme céljából azt a történeti valótlaniságot állították, hogy az *ubi que et semper* létezett; pedig épen az ellenkező áll, amit még a római

ager publicus is bizonyít. Portalis a magán földbirtokot azért tartja szükségesnek, mert az ember csak munkája után élhet; munkára pedig a föld egy részének birtoklása szükséges. Teljes igazság; csakhogy ezen birtoklás nem ezen, vagy azon egyes embernek, hanem valamennyinek joga, épenúgy, mint ahogy a munka mindenkinek önfentartási kötelessége; Ha Bastiat szerint az ember elsajátítás, szerzés által él és fejlődik; akkor ennek mindenkire nézve lehetségesnek kell lennie. A tulajdon Dalloz szerint nem veleszületett jog, hanem veleszületett jogból, a szabadságból, szükségkép következik. De ha a tulajdon nélkülözhetlen föltétele a szabadságnak, nem minden embernek van-e joga szabadságra s így tulajdonra? Bizonyára a vagyontalan ember a vagyonostól függ, aki napi-bért ad neki. Azért helyén lesz a „Die neue Gesellschaft. Zürich. 1878. 9. Heft” 486. lapjáról Voltaire következő szavait ide igtatnunk: „Hogy millió és millió ember néhány ezer szabadalmazott lovag s egyéb úr teherhordó-állatjának teremtetett legyen, arról csak úgy győzhetnek meg bennünket, ha kimutatják, hogy azok nyereggel, ezek pedig sarkantyúval jöttek a világra.” És a 487. lapon: „Mit ér az embernek a legnagyobb politikai szabadság is, ha jól sem lakhatik; ha nem tudja, hova hajtja fejét a jövő éjjel? Mit ér neki minden más szabadság?! Igazi politikai szabadság csak socialis szabadság mellett létezhetik.”

Sokan természeti jognak mondják a tulajdont. De mi egyéb ez a természeti jog, mint az emberi természetben rejlő olyatén jog, amelytől senkit sem szabad hibája nélkül megfosztani?

A társadalom szabad szellemi lények erkölcsi szervezete, a szabadság velünk, született jog levén és a tulajdon e jogból következően, helyén van itt visszautasítanunk a társadalomnak Stein és Gneiszt műveiben levő meghatározását. Stein azt állítja, hogy a társadalom szükségképi szabadtalanság állapota, amelyben a tagok egy része természetes függésben van a másiktól, amin a társadalom nem segíthet; a birtokos osztály az uralkodó, a birtoktalan a függő. De ez csak az egyedül álló ember önzését mutatja, nem pedig a társadalomét is, amelynek feladata épen ezen önzést korlátozni, az egyeseket személyes egységgé egyesíteni, a gyöngébbet az erősebb ellen biztosítani, a rendeltetésére szükséges szabadságát megvédeni; különben a bellum omnium contra omnes volna, célja a társadalomnak. Ha amaz állapot természetes volna is, az eszes társadalom változtathat és köteles is változtatni azon. Gneiszt is ugyanazt tanítja, amit Stein, mondván Rechtsstaatjában: „A társulásból egy gazdasági rend keletkezik, s ez nem egyéb, mint egy résznek függése a másiktól; ebből aztán ellentétes érdekek rendszere keletkezik.” De ha az érdekek, birtok és kereset tagoltsága tény is, az nem maga a társadalom, hanem csak szüleménye annak; mert az osztályok csak a társadalom fejlődésével alakulnak. A tényleges állapot emberek műve, nem szükségképi természeti következménye a társadalomalakulásnak, tehát meg is változtatható.

Laveleye könyve a tulajdon eredeti alakjainak történeti vizsgálatát akarja adni, a nélkül, hogy abból ezen jog egy új elméletét akarná felállítani. Nem is hiszi, hogy a történelem földeríthesse a jogot. Mert a jog, ha ezredéves is, nem igazolja a maga igazságosságát, hanem csak azt, hogy bizonyos korszakban az emberek érzelmei- és szükségeinek megfelelt. De ha a jogászoknak és nemzetgazdáknak a római tulajdonjog mellett felhozott minden érvei szándékuk ellen épen annak elítélését foglalják magokban és a régi társadalmaknak egyetemes, ösztönszerű igazságérzeten alapuló tulajdonát igazolják: akkor világos, hogy ezen felöltő megegyezés gondolkodásra utal bennünket, annyivalinkább, mert ezen mindnyájunk természeti jogát képező tulajdon legjobban megfelel az egyenlőség és szeretet érzelmeinek, amelyeket a lelkekben a keresztyénség ébreszt, és a polgári törvények azon reformjának, amelyet az ipari szervezés fejlődése igényel. Tévednénk azonban, ha azt hinnők, mintha Laveleye a kezdetleges mezei közösséghez való visszatérést ajánlaná; nem, ő a történelem által azon természeti tulajdonjog elvét akarja megállapítani, amelyet a bölcsészek hirdetnek.

Műve első fejezetében Laveleye a telektulajdon mindenütt egyenlő fejlődési folyamatát ismerteti, kimutatván, hogy a gyűtulajdonnak még Angliában is találunk nyomaira, amelyről pedig azt képzelik, hogy a hódítás óta egészen a hűbéres rendszer alatt volt. Nem csak a szlávoknál, hanem valamennyi népnél hasonló jelenséggel találkozunk. Ezen jogtudományi régiségek nem csak a régibb emberiség alapintézményeire és életmódjára új világot vetnek, hanem, mint Mill helyesen mondja, azon korlátolt nézet fölé is emelnek bennünket, amely azt képzei, hogy a társadalomnak egyedül azon létalakja lehetséges, amelyben jelenleg élünk.

Ami az egyes országokat illeti, Laveleye először is az oroszországi gyűtulajdon t ismerteti. Nagy-Oroszországban 30 —35 millió ember a korona és nemesség birtokán kívüli földeket közösen bírja, de úgy, hogy a tulajdonkópi birtokos a község, a lakók pedig csak haszonélvezők. A község földjét időről-időre vagy fej vagy más mérték szerint felosztják, vagy kisorsolják. A földhöz kötött kötelezettségekért, adó, újoncozás sat. a községek szavatosak. A község maga kezeli ügyeit, sokkal önállóban, mint a nyugatiak. Egy falunak lakossága M i r (= község, communitas, Gemeinde) nevet visel. Elvileg mindegyik nagykorú férfinak joga van a község földjeinek egy részére. Régibb időben a földet nem osztották fel, hanem közösen művelték s a termést az egyes családok munkásainak száma szerint felosztották. Ez némely helyeken máig is így van. Későbbben a felosztás évenként, vagy három évben történt. Ma némely helyeken 6, másokon 12, 15, leggyakrabban 9 évben történik a felosztás. Ami az időszakos felosztást károsá teszi, az némelyek, szerint az, hogy javításokat a gazdaságban nem tehetni, míg a magán tulajdon művelése bámulatos haladást mutat. Igaz, hogy Oroszország földművelése az ilyen helyeken olyan, mint 2000 év előtt volt. De semmi sem áll útjok-

ban a községeknek, hogy a nagy, tartós munkálatokat, milyenek az utkésztítés, öntözés sat. úgy eszközölhessék, mint ahogy az Amerika őslakóinál, különösen az inkaperuiaknál történt, és a városi községi kezelésben és Svajcz Allmende-jeiben s Keletindiában most is történik. Az igazán közös, társas, gyümunka nagyobb eredményre képes, mint az elforgácsolt. A hiba nem a mezei alkotmány hiányában, hanem az orosz nép műveltségében keresendő. Az orosz mezei rendszert csak módosítani kell. Sajnálni lehetne, ha oly intézvényt, amely a modern democratiáknak mentőeszközül szolgálhatna, elnyomnának. Ezen intézvény sok egyéb előnyön kívül azon erkölcsi oldallal is bír, hogy a családalkotásra érett fiút örökségébe helyezvén, nem kelt természetellenes érzelmeket a gyermekekben, mint a római jog nyugati uralma alatt, ahol a fiú csak szülői elhunytával örökölhetvén, szülőit, akiket épen öregségében kellene legjobban tisztelnie és szeretnie, akadálynak tekinti önállósága és szerencséje útján, s néha halálukat is óhajtja, sőt apagyilkosságra is vetemedik.

Ugyanoly faluközületekkel találkozunk Jáva szigetének 17 millió lakosánál és a hinduknál is, mint Oroszországban. Némely helyeken magán telektulajdon is van ugyan; de általában véve a föld a községé. A mezei alkotmány szoros összefüggésben van a gazdaságmóddal. A ris, mint a jávaiak fő tápszere, egyetemes, egységes öntözőrendszert követel, tehát a munkának bizonyos communismusát. Ez biztosítja a munkásnak az ő fő tápszerét, s mivel a föld használsjogát nem vesztheti el, azért biztosítva van a pauperismus ellen. Már többször akarták a hollandi kamrák a római tulajdonjogot Jávára bevinni; de a nép megmaradt ősei szokásánál, és bizonyos, hogy a magán földbirtok behozatala után a most megelégedetten élő nép rövid idő alatt proletárrá válnék, akit semmi érdek nem köt a társadalmi rendhez, hanem igen is, aki azt szakadatlanul zavarni és fenyegetni kész, sőt kényszerítve van. — Indiában a földbirtokközösség ma már csak a kevésbbé ismert távoli helyeken található. De Nearch, Nagy Sándor tengeri hadvezére, azt írja, hogy India némely vidékein a földet családcsoportok közösen művelik és a termést felosztják. Ezen földközösség még nem régen is szokásban volt, s némely távolabbi vidékeken máig is fennáll. A faluközületeknek sejtelmök sincs kamatos kölcsönről; majd minden szerződés ismeretlen; a földet sem el nem adják, sem nem hagyományozzák, sem bérbe nem adják.

Hasonló tulajdonalakat mutat a germán Mark is. Caesar és Tacitus szerint minden családnak joga volt a közös Mark egy részének ideiglenes használsára; azért nem is csodálhatni, hogy Grimm nem talált az ógermán nyelvben a tulajdon képzetét kifejező szóra; ez újabb keltű. A germánok nem ismertek végrendeletet, úgy mint nem a hinduk az angol hódítás előtt. Az öröklés csak a házra és a hozzá csatolt bekerített térre terjedett; örökös a legöregebb fiú volt; a többi fivér gyakran együtt maradt vele. A Mark lakóinak közületét a földesurak túlkapásai, az absolut állam s a római jog befolyása és az egyedelvű nem-

zetgazdaság korlátozták s végre egészen feloszlatták. Mindamellett is a régi agráralkotmányoknak még máig is fenállanak némi maradványai: úgy-hogy még azokra is illenek Tacitus ezen szavai: „Évenként cserélik föld-jeiket, és nincs semmi külön tulajdonuk?”

De sehohsem maradt fel oly sokáig és oly tökéletesen a községi alkotmány a földtulajdon eredeti ősalakjával, mint Svájc őskani őnjában. Ez az oka, hogy lakosai a lehetőleg legtökéletesebb democraticus intézvé-nyeknek s a legrégebb idő óta annyi szabadságnak, egyenlőségnek, rend-nek és boldogságnak örvendenek, amennyit csak az emberi sors megen-ged, így kezdi Laveleye (112. 1.) a svájci Allmendek ismertetését s cso-dálkozik, hogy azokról egy Roscher is, aki mindenfélét összeír a régi bír-tokviszonyokról, mélyen hallgat. Mi nem csodálkozunk rajta; mert Koseher ellensége a socialismusnak, már pedig Svájc őskantonjai kézzelfogható-ig igazolják a socialismus létjogát.

A francia forradalom azt a hibát követte el, hogy a democratiát föltételeinek szétrombolásával akará megállapítani. Az elvont emberből, az egyedül álló egyedből indulván ki, elméletileg minden természeti jo-gát elismerte annak, de egyúttal mindent megsemmisített, ami az egyedet az előbbi nemzedékekhez és kortársaihoz kötö: a tartományt a maga ha-gyományos szabadságaival, a községet a maga osztatlan birtokával, a céheket és testületeket, amelyek a munkásokat testvérületbe egyesítették, amelyek egyesekre nézve néha békót, de támaszt is képezének, aka-dályozák, de fen is tárták őket; mintegy sejtek valának azok, amelyek-ben az egyedi élet mozog vala; szükség idején segélyt, rendes időben atyai felügyelést nyújtanak, amely az embert a helyes utón tartá; védek a megtámadott jogokat, az új nemzedékek hagyományát. A jelen a múlt-hoz csatlódott, azon előnyök és javak által, amelyeket attól örökölt.

Ma az egyed elvesz a nemzet elvont eszméjében, amely a legtöbbre nézve csak az adózás és katonakötelezettség alakjában lesz valósággá. A minden helyi önállóságtól megfosztott község csak a központi hatalom-nak engedelmeskedő közigazgatási gépezet. A községi vagyon majd min-denütt el van adva, vagy igen megcsonkítva. Az ember, aki kielégítés szükségleteivel és munkára termett kézzel jó világra, a föld legparányibb részére sem tarthat igényt, amelyen erejét foglalkodtassa. Nincs többé ipartestület; a helyét elfoglaló részvénytársaság nem emberek, hanem csak tőkék egyesítésére szolgáló eszköz. A vallás, a lelkek eme hatalmas köteléke, elvesztette nagyobb részét testvéresítő hatásának és az erősen megrendített család úgyszólván csak az öröklés szervezése már. Az ember társadalmi lény, és a társulhatás s így az állam föltételeit szétrombol-ták, vagy meggyöngítették. A társadalmon ütött eme réseket ma ipartár-sulatok, egyletek, szövetkezetek által akarnák betömni. Hiú kísérlet! Hiányzik belőlök a testvéri, vallási érzelm, a hagyomány s mindenelőtt a jogi elv. Másfélék voltak a keresztyénség fejlesztette társulatok, amelyek az egész középkori életre áldásdús befolyást gyakoroltak vala. A külön-

féle szövetkezetek, egyesületek, társaságok ótalma és azoknak társaséleti és keresztyén testvérisége alatt a jobbágyok, szegény parasztok, az iparosok és kereskedők, szóval a társadalmi osztályok kisebb-nagyobb jóllétnek örvendettek. Az elszigeteltség tönkre tette volna őket: a társulás, szövetkezés életet és a jövőre nézve reményt biztosított számukra. Itt Laveleye azon meggyőződését fejezi ki, hogy a modern democratiát csak két régibb intézvénynek, a községi autonómiának és községi tulajdonnak korszerű helyreállításával lehet megállapítani és fentartani. Sohasem volt, mondja, oly tökéletes democratia, mint az, amely az ő Svájcban évezredek óta áll. Uri, Svic, Glarusz kantonokban és Appenzel, meg Unterwalden monnó részében a nép maga kormányozza magát, minden parlamenti testület közvetítése nélkül. Tavasszal minden nagykorú polgár a szabad ég alatt összejön és szavaz a törvényekre és választja az ezek végrehajtására szükséges tisztviselőket. Ez a régi germánok Maifeld-je, S ez az absolut democraticus kormányforma egészen a mai napig fennáll. És így nem áll az, amit a görög hőskorra utalva mondanak, hogy t. i. a népek patriarchális királysággal kezdettek, vagy amit Rousseau mond, hogy a közvetlen kormányzás lehetlen. A szabadság, mondja Staél aszszony, régi, a aespotismus új. A külállamokhoz való viszony a szövetség dolga. A gyűlésen minden polgárnak van joga indítványt tenni. A vitatkozás gyakran igen élénk; de csakhamar szavazásra kerül a sor, mert mindenki siet haza. Legtöbb ügyet a községben végeznek, amelynek majdnem teljes öngazgatása vagyon, az állam törvényeinek keretén belül. Iskola, egyház, rendőrség, út, szegényügy, tisztviselőválasztás, költségvetés sat. a község jogköréhez tartoznak; az állam csak a községi tulajdon épségére és az általános törvények megtartására ügyel; mert az állam csak egyesítése a független községeknek, amelyek előbb léteztek nála és nélküle is élhetnek. A decentralisatio itt talán több kelleténél; de az is bizonyos, hogy respublicát, mint azt a franciák kísérletetik, merev központosítás mellett alapítani nem lehet; mert a hatalom egy gyülekezet, vagy elnök kezébe van letéve és minden általános szavazás s a végrehajtó-hatalom minden változása az egész politikai és társadalmi szervezetet kérdésessé teszi.

Svájc több helyén termelő-szövetkezetek léteznek és spártai-féle közétkezések, igazi keresztyén testvériség kifejezései; míg másutt az első keresztyének testvéri étkezései végkép eltűntek.

Hasonló Allmendek voltak régebben Elzaszban is, és Hessen, Baden, Würtemberg és Hohenzollern egy nagy részében ma is vannak. S bár csak ideiglenes birtokot képeznek, mondja Laveleye (145. 1.), mégis igen jól műveltetnek.

Nemzetgazdasági tankönyveink csak mint elavult különbséget szokták az Allmendeket méltatni pár szerény sorban; de jól jegyzi meg a öntisztelt író (230. 1.), hogy céltudatos, történeti alapra építő socialis politika tiszteletes helyet jelel majd ki egykor azoknak.

Skandinávia, Finnország, Hollandia, Belgium, Franciaország, Anglia földjei is köztulajdont képeztek régebben. Az Allmaenningar (= közös vagyon) ma is fennáll még itt-ott Skandináviában. A francia és angol községi földeket a hűbéres-nemesség a középkorban nagyon megcsontkította, vagy egészen is elfoglalta; 20-30 mérföldnyire is elpusztították a falvakat, kiűzték a lakosokat és a földeket vadászási célból rengeteg erdőségekbe változtatták. S mi lett ennek következménye? „Beszelnék, mondja L i e b k n e c h t (Zur Grund- und Bodenfrage. 1876. 42. 1.) meszelt sírokról, — fényes kastélyokról, amelyekkel az angol aristocratia az országot behintette, képzeletet meghaladó pazarlással berendezett palotákról, amelyeket Londonban bír. Ezek rosszabbak a meszelt síroknál is, meszelt c s o n t h á z a k, csontokból, csontokra építve, azon ezer és ezer helota csontjaiból, akiknek éhezni, lassankint éhenhalni kellett, hogy csontjaikból azok a paloták épülhessenek. Egy éjjel ledérül elpazarolják itt, amit száz és száz éhező rabszolga verejtéke keresett, ami száz és száz proletárt boldoggá tett volna, akiknek kiszítt velejét itt mint habzó pezsgőt elpuffogatják. A hűbéresek bitorolták földeket a francia forradalom visszaadta ugyan a népnek; de nem tudta, hogy a községi tulajdon és önkormányzat egyedüli szilárd alapja a democratiának; úgy akart eljárni a községi birtokkal, mint a nemesség és papság javaival. A Convent mindenelőtt az államegység szilárdítását tartván szem előtt s ennél fogva a tartományok és községek függetlensége iránt ösztönszerű idegenkedéssel viseltetvén, a 18. századbeli nemzetgazdák népszerű eszméjének is hódolva a községi tulajdont felaprózta s potyaáron eladta. Szerencsétlen, antidemocraticus eljárás! kiált föl Laveleye (262. 1.).

A föld minden részében találkozhatni az eddig ismertett közös földtulajdon ilyen, vagy olyan alakjával, így Afrikában, ahol, tekintve a legújabb időt, Mehemed Ali egész Egyiptomot az állam sajátjának tekintette, szabályozta a földművelést, gyárakat, úgyszintén tanintézeteket állított és kereskedést is üzött. Ez talán a legnevezetesebb példája a communisticus központosításnak a történelemben. Közös földtulajdonnal találkozunk továbbá az ázsiai malájoknál, az andomani és nikobari szigeteken, a Csendestengeren a polynesiái malájoknál sat. De ellenkezőre is van példa. A földművelést szorgalmasan űző Tahiti-szigeten a föld magán tulajdont képez, sőt egyes fáknak is határozott tulajdonosuk van; a végrendelet pedig napirenden volt, míg másutt nem is ismerték. S ez nem csak elvétve fordul elé a Déli-tengeren, jeléül annak, hogy a tulajdon fogalmainak éles kialakulása nem szükségkép tételez föl kifejlett műveltséget és haladottabb gazdálkodást.

Ami A m e r i k a őslakóinak tulajdon fogalmát illeti, bizonyos, hogy az az orosz községi tulajdon fogalmához hasonlított, s a római jognak semmi nyoma; mindenütt socialisticus és communisticus gazdasággal találkozhatni, a legműveltebbeknél is. Brazíliára nézve hiteles adatokkal mutatja ezt ki Martin (Beiträge zur Ethnographie sat. S. 81-87.). S

e rajz, úgy látszik, lényegileg minden kevesebbé műveit déli törzsre ráillik. Bolíviában is ismeretlen volt a magán tulajdon; a földet közösen művelték. Némely helyeken a syssiták is szokásban voltak. A mexikóiaknál nagy tiszteletben állott és magas fokra emelkedett a földművelés, amire már csak a nagyszerű mesterséges öntözésről, az erdőkímélésre irányuló törvényekből is következtethetni. A nyugotindiai szigeteken a király a földművelés intézője és házatya is volt egyszersmint. Haiti szigetéről ezt írja Columbus: „Nem tudhattam világosan, van-e nálok magán tulajdon; mert amije egynek volt, azt megosztotta másokkal, főleg az ételt és italt. Valóban, úgy szeretik felebarátaikat, mint önmagukat.” Teljes világot vet ezen egyes rajzokra a peruiak államalkotmánya, amelyről pontosabb adataink vannak. Az országnak feje az inka, az istenség képviselője, a népnek atyja. A földművelés, mint isteni intézvény, nagy becsben állott. Mindenki kötelezve volt földművelésre; s azt pénz és kereskedés nélkül oly tökélyre vitték, hogy azt a capitalismus hasonlíthatlan eszközei dacára sem érte még utól; világos jele annak, hogy a földművelés és általában az anyagváltóztatás céljára az egyedelvőség mai szélsősége nem volt elkerülhetlenül szükséges. A kötelezett összmunka kezdetleges eszközei dacára is óriási eredményeket létesített. Elég legyen ^ csak azt említnünk, hogy a peruiak egész földművelési területüket öntöző-csatornahálózattal látták el, s egy ily földalatti vízvezetőjük 500 angol mérföldre terjedett; pedig a talaj igen nehéz, sziklás volt és a vasat nem ismerték. Az ösztönzésre kir. emberek ügyeltek. A kopár sziklákön cyclopsi falakat emeltek s földet hordtak rajok. A futóhomokot 15-20 lábnyi mélységre is felásták s termékenynyé tették. A szántóföld, amelyet mindenki kapott, épen elegendő volt arra, hogy magát és családját eltarthassa. A többi szükséglet kielégítéséről, lakás-, ruházat-, házi eszközökről sat. a földnek és az ország minden segélyforrásainak birtokosa, a kormány, egy az egész országot behálózó munkaszervezés, munkafelosztás által gondoskodott. Az egyik házakat épített, a másik szövetet, ruhát sat. készített. A terményeknek csak egy részét fordították a nép és az inkák közvetlen szükségleteinek kielégítésére, a többit az egyes vidékek raktáraiba helyezték el. A spanyolok tömve találták mindenféle tárgyakkal a raktárakat. Rosz termés, háború idején, vagy egyesek vétlen szüksége esetében a raktárak segítettek. S valamint a legszükségesebb életszükségletekről, úgy a nép multságáról is gondoskodott a kormány. Sok alkalom volt a spartai-féle syssitákra is. Az egész társadalmi tagoltság a földközösség alapján végrehajtott communisticus rendszer volt. S így Amerika népeinek túlnyomó része nem az individualisticus, hanem a socialisticus tulajdonfogalmat fejtette ki, amiből beláthatni, hogy nem csak a római Individualismus bír műveltségteremtő erővel.

Ami a régi Görögországot és Italiát illeti, hogy ott földközösség uralkodott legyen, bizonyítja már csak az aranykorról szóló hagyomány is. „Saturnus király idejében nem volt rabszolga, sem ma-

gán tulajdon; hanem minden közös vala, mintha mindnyájának egy öröksége volt volna.” De Solon, Plato, Aristoteles, Diodorus, Strabo és mások is bizonyoságot tesznek arról. Erre mutatnak a nagyon elterjedt syssiták is. De valamint Spártában, úgy a többi görög államban is az aristocratia lassankint kezére keríté a földeket, a lakosság nagy részét proletárrá s a gazdagok ellenségévé tevé. Ahol a gazdagok esküvel kötelezték egymást, hogy ellenségei lesznek a népnek és minden rosztat, amit csak tehetnek, elkövetnek rajta, elképzeltetni, hogy ott a két osztály el-lentétességéből Görögország összeomlásának kellett következnie.

Róma is így járt. Ott fejlődött ki először a teljes, kizárólagos magán tulajdon fogalma, s ez alapja egészen a mai napig a mi magán jogunknak is. De alig születtek meg központosító hatalma, már is fenyegetni kezdte a democraticus intézvényeket és a köztársaságot. Hasztalan törekvének határt szabni a túlterjeszkedésnek; a nagybirtok elnyelte a kicsit, és a politikai szabadság mellett kifejlődött a társadalmi állapotok szélsősége, a gazdagok és szegények közti örök harc. Mintha csak a mai proletárságot látná, úgy szólaltatja meg Tiberius Gracchus Plutarchus: „Italia pusztasággá lett, többnapj járásra egy szabad emberrel sem találkozhatsz. A vadállatnak van barlangja Italiában: a férfiú, aki Italiáért harcol és meghal, hazájától csak levegőt és világosságot (ma azt sem!) kap; hajlék nélkül bolyong felesége- és gyermekével, és csak gúny és hazudság, ha a vezér a katonát azzal lelkesíti, hogy istenei helyeiért és atyái sírjaiért harcol; mert mindebből semmije sincs neki, hanem harcol és meghal mások pazarlása- és gazdagságaért; a föld urának nevezik őt, s annak egy talpalatnyi része sem tulajdona.” Hogy a nagyok dobozódhassanak és Róma proletárságát táplálhassák, a provinciákat rendszeresen ki kellett rabolni. A praetorok, proconsulok, állami bérlők ragadozómadárként rohanták meg s tették tönkre a meghódított tartományokat. „Nagybirtokok tették tönkre Itáliát s mihamar a tartományokat is,” írja Plinius (Nat. Hist. XVIII. 7.), s hozzá tehetjük, az egész óclassicus világot. Laveleye ezen fejezetéhez Maurus (Die moderne Besteuerung. 1870. 31—32. 1.) következő sorait tehetjük: „Julius Caesar mint aedilis milliokat pazarlott el gladiátori játékokra. Minden, ami az arénába jött, még a lánssa is, ezüstből való volt. Az előkelők kereskedelmi üzerek, hitelezők lettek és állami szállításokból, adókezelésből sat. mesés kincseket halmoztak össze. Ők voltak Róma pénzaristocrátiája és financeliqueje, hasonlóan korunk plutocrátiájához, financelandájához.” „így a római absolut tulajdonjog fogalma, a *jus utendi et abutendi*, amely szerint t. i. a tulajdon jogot ad azt tetszésünk szerint használni, ad absurdum jutott.” Róma a magán tulajdont a legvégső határig vitte. Egyrészt a *summa jus summa injuriá-vá* lett; másrészt a népet szabályszerű gabnaosztogatással államilag táplálák,” írja Liebknecht (11—12. 1.).

Műve 20—30. fejezetében Laveleye a ház- vagy családközületeket

vagy háztartási szövetkezeteket mutatja be, amint azok különösen a dél-szlávoknál régi alakjokban, másoknál pedig, pl. a franciáknál legalább maradványaikban ma is fennállanak. „Magyarország szláv tartományaiban, mondja Laveleye (381. l.) (de mondhatta volna, hogy Magyarországon is), 1848 után az egész népet a szabadság féktelen szelleme ragadta el, amely sok közös háztartást felbontott. A fiatal házaspárok elváltak az ősi háztól s a vagyon felosztását követelték. A törvény ezt nem akadályozta. Az ősi alapbirtok eldaraboltatott és sok kisbirtokos tönkrement.” Laveleye akkor még nem tudta, hogy az ezredév előtt vérrel szerzett, vérrel fentartott országnak 7₃-da, a kis- és középbirtokosok földje, rövid másfél évtized alatt a szívtelen uzorások karmai közé került és a főnemesség egy része is kivettetett ősei birtokaiból, egy része meg mind ennek, mind amazoknak a tőke hiénái kegyelméből teng, míg majd elérkezettnek látják az időt, hogy egészen felfalják őket.

Még Angliáról és Chináról kellene szólnunk, de csak ismételnők, amit Jáváról, Indiáról, Peru-, Mexicóról, Afrikáról és Európa több népéről mondtunk; ott is közös volt a föld.

Hogy a 13. század óta miféle barbársággal fosztogatták ki az angol urak a parasztokat, s általában, mily egymásutánban rabolták el a néptől s tették magán tulajdonná minden országban a földet, azt már másutt láttuk, különösen Angliát és Írhont illetőleg. —

Ezeknek csak érintéséből is láthatjuk, hogy a földet mindenütt a faluközület mint elemi, társadalmi csoport bírta, és annak ideiglenes haszonélvezését valamennyi család közt egyenlően felosztotta, vagy némely helyeken a földet közösen művelte és terményeit kinek-kinek szüksége és érdeme szerint felosztotta legyen.

A tulajdon eredeti formáinak vizsgálás a okvetlenül szükséges volt, hogy a tulajdon elméletére biztos alapot szerezhessünk. Mert épen a tények nem-ismerése az oka, hogy a nemzetgazdaság tanítók a tulajdont föltételekre építik, amelyeket a történelem megcáfol, vagy oly következtetésekre, amelyek ellenmondásban állanak azzal, amit bizonyítani akarnak. Ők a tulajdonnak római jogszerűségét akarták megállapítani: és szándékuk ellenére azt igazolták, hogy csak az ősnépeknél szokásban volt tulajdonalak felel meg az igazságosságnak.

Hogy a korlátlan magán tulajdon szükségességét bizonyítsák, a jogászok az egyetemes szokásra hivatkoznak, „quod ab omnibus, quod ubique, quod semper.” Jó! De akkor a földnek csakis gyűbirtoklása a jogszerű, mert, mint láttuk, ez volt egyetemes és a természetjognak megfelelő. A modern nemzetgazdák azt állítják ugyan, hogy állandó földbirtoklás nélkül a földművelésen alapuló polgárosodás nem lehetséges. De a gazdaság történelme világosan kimutatja ez állítás alaptalanságát. A telek korlátlan tulajdona igen új intézmény, előidőktől fogva csak kivétel volt, s nem is maga a tulajdonos művelte a földet. A földművelés a községi tulajdon uralma alatt, időnkinti felosztással kezdődött és fejlődött.

A római provinciákban csak haszonélvezésre bírták a földeket. A középkorban a szabad birtok (Allod) kivétel volt, a beneficium, a hűbér vagyis az öröklött használati jognak egy neme pedig a szabály, és a jobbágy-ság művelte, amely nem csak a földnek, de még ingóvagyonának sem volt tulajdonosa.

Egy másik, mondhatni, egyetemes tévedés az, hogy a tulajdonról oly érteményben beszélnek, mintha az erősen kidomborodott s mindig ugyanazon intézvény volna; holott tényleg a legkülönbözőbb alakokkal bírt és még igen nagy változásokra képes. „De a közönséget, mondja Liebknecht (6. 1.), arra szoktatták, hogy a magán, főleg a földtulajdont bizonyos szent, babonás borzalommal tekintse, mint oly lényt, amelyhez nyúlni nem lehet, mint istenséget, amelynek örök élete van, s amelyet örök időkre imádni kell. Hamis felfogás! Hasonlóan a többi hamis istenséghez, a tulajdon is emberi termény; már pedig tudjuk, hogy a gyakorlati vadak összetörték azon bálványait, amelyek nem teljesítették a várt szolgálatokat. A tulajdonfogalom csak visszaverődése, terménye az állami és társasági viszonyoknak, változható, mint ezek; s így szilárdan álló örök tulajdon-elvről szó nem lehet.” Nem akarjuk azon rendszereket bírálni, amelyeket a tulajdon eredetének és jogszerűségének kimutatására felállítottak, csak néhány észrevételre szorítkozunk.

Lehet-e, kérdezzük Laveleye-jal (517. 1.), a föld kizárólagos és tartós tulajdon tárgya? A jogászok többsége „nem”-mel felel. Bizonyos, hogy valamint a levegőre, vízre, világosságra, úgy a föld egy részére is szüksége van az embernek, hogy életét fentarthassa. A jogtudósok általános elvei tehát teljesen jóváhagyják az ősidő népeinek azon közönséges szokását, amely a föld gyűtulajdonát a közület, törzs sat. számára tartotta fel. A cikk elején ki volt fejtve, hogy a tulajdon nélkülözhetlen föltétele a veleszületett szabadságnak. Azért bölcsen mondja Spencer (Social Statics, chap. IX.), hogy „az igazságosság nem engedi meg a föld magán tulajdonát. Mert ha ez megállhatna, akkor néhányan, vagy egyes osztályok lassankint az egész földet kezökre keríthetnék; következésképp a nem-tulajdonosok csak megtűretnének a földön, mint bitorlók. A tulajdonosok engedelmé nélkül azon talpalatnyi földre sem volnának jogosultak, amelyen megállhatnak, és az egész földtekéről el volnának üzhető, épenúgy, mint ahogy azt az angol, normann sat. urak meg is cselekedték. Hol van itt az egyenlő emberi szabadság törvénye? Hol van még akkor is, ha a földtelenek nem üzetnek ugyan el, de csak a földtulajdonosok engedőiméből, kegyéből létezhetnek s fejleszthetik, használhatják tehetségeiket? A magán tulajdonnak minden fennálló jogcime tartatlan, végelemzésben despotismus.”

Német jogtudósok még keményebb ítéletet mondanak a magán tulajdonra, mint Spencer. Zachariä az államról szóló negyven könyvében azt fejt ki, hogy a földjáraadék a munkabér megcsonkításából származik; s minden szenvedéseket, amely ékkel a polgárosult népek küzdenek, a te-

lek magán tulajdonára visz vissza. Hasonlóan gondolkodik Krause bölcsész és a tulajdont természeti jognak, a szabadság szükséges föltételének mondja, amelyet a régi német jog biztosított, s így annak visszaállítását ajánlja.

Locke és sok legújabb nemzetgazda a munkából eredeztetik a tulajdonjogot. Isten a földet, mondja Locke, nem egyes, hanem valamennyi embernek adta, mint közös tulajdont; de mivel valamint a földet, úgy annak terményeit is csak külön használhatják, azért meg kell engednünk, hogy az egyes ember valamely tárgyat a többinek kizárásával használhat. Saját erőm alkalmazása, saját munkám az, amely erre jogot ad. De a munka szerzeményét észnek és méltányosságnak korlátoznia kell. Ha valaki többet szerez, mint amennyire szüksége van, az kétségkívül azt veszi el, ami másoké. E határt Locke csupán az ingóságokra érti; a telekre nézve azon darab földet tűzi ki határu, amelyet magunk művelhetünk, s föltétele, hogy másoknak annyit hagyjunk, amennyire szükségök van. Általában mindenkinek annyi vagyonhoz van joga, amennyiből élélhet; mindenkinek joga van a munkájához szükséges anyagkészletnek bizonyos részére; tehát mindenkiben elismerendő a természeti tulajdonjog. Ez világosabb tan, mint a foglalás elmélete, amely esélyre és az erősebb hatalmára van építve, következésképp egy másik esélytől és erősebb hatalomtól felforgatható. De azért Kant szerint a munka vagyis a talaj első megmunkálása, bekerítése, szóval alakadása sem alkot semmi jogcímet annak kizáró elsajátítására; mert ha a munka egyedüli jogszerű forrása a tulajdonnak, akkor abból az következik, hogy a mai társadalom, amelyben annyi munkás ínségben sínlődik, és oly sok here bőségben úszik, minden joggal, igazsággal ellenkezik és a tulajdon alapját sérti; következésképp a tulajdonnak a legtöbb nemzetgazdától, magától Thierstől is oly ildomtalan módon elfogadott eme quiristicus elmélete az egész mai quiristicus nemzetgazdaságot elítéli. Ostromolta is azt elég jogász. De Thierst ez nem hozta zavarba. „Mindenkinek a maga munkája szerint! — írja a tulajdonról szóló művében. — „Minden társaság kezdetben nagyobb-kisebb erőszakkal ejt valamit birtokába; e birtok fokokint szabályszerű átruházássá lesz valamely munka jogszerű terményének kicserélése által.” Eszerint a tolvajnak a lopott tárgyat csak ki kellene ily módon cserélnie, hogy jogszerű tulajdonosává lehessen annak. Egy másik helyen Thiers a halászó és vető embert rajzolván, felkiált: „A hal, amelyet annyi türelemmel fogtam, a kenyér, amelyet oly sok fáradsággal termeltem, kinek a tulajdona?! Az egész emberiség kiáltja: Tied!” És Thiers vak volt nem látni, hogy az emberi törvények a hal és kenyér legnagyobb részét nem annak juttatják, aki azokat munkájával termelte, hanem annak, aki a munkásnak a halászást és vetést megengedte. És így Thiers maga dönti meg a quiriticus tulajdon alapját, amelyet védelmezni akart.

Az is téves felfogás továbbá, amely azt vallja, hogy a szerződés, a megegyezés egyetemes jogot teremt; mert hiszen neki magának is csak

annyiban van igénye érvényre, amennyiben az igazságosságnak megfelel. Ha a tulajdon szükséges és jogszerű, akkor azt fen kell tartanunk; de azon határozat, amelyet talán ősapáink hoztak, semmiesetre sem fogja azt fentarthatni, ha nem igazságos. „E nézetnek főleg Rousseau Contract social-ja volt terjesztője, amelynek téves tételei elég bajt okoztak a forradalomban”, mondja Liebknecht „Zur Grund- und Bodenfrage” művének 18. lapján.

Sok író azt tanítja, hogy a tulajdont törvény hozza létre, így a többi közt Laboulaye is, mondván, hogy a tulajdon alakja nem természeti, hanem társadalmi jelenség. De hogy törvényt hozhassunk, amely a tulajdont szabályozni fogja, világos, előbb a tulajdon fogalmát kell ismernünk. Vajjon a rabszolgatulajdon, amelyet törvény szentesített, jogszerű, igazi jog volt-e? Nem! Valamely dolog jogos, vagy jogtalan, valamely intézmény jó, vagy rossz, mielőtt a törvény olyannak mondaná, épenúgy, mint $2 \times 2 = 4$, mielőtt kimondatnék. A dolgok vonatkozásai nem az emberi akarattól függenek; hozhatnak jó, rossz törvényeket, szentesíthetik, vagy sérthetik a jogot, de azért a jog jog marad. Ha azt állítják, hogy minden törvény igazságos: akkor a törvény nem szüli az igazságot; hanem mivel fogalmunk van az igazságról, amely a szerződéseken és törvényeken fölül áll, ellenkezőleg azt mondhatjuk, hogy ezek igazságosak, vagy igazságtalanok. Minden törvény, amely az ember okos szükségleteit kielégítő politikai és társadalmi rendjének megfelel, jó, igazságos, ellenkezőleg rossz, igazságtalan. Tévedés azt állítani, hogy a fennálló rend szükségképen a legjobb; mert akkor minden társadalmi egyenlőtlenséget mint szükségképit jogszerűnek, minden reformkísérletet örültségnek, a természet törvényei erőszakos megtámadásának kellene nyilvánítanunk; akkor a rablást, rabszolgaságot, vagyonkobzást igazságosnak kellene tartanunk, mihelyt azt törvény parancsolja. A törvény tehát nem szüli a jogot.

Némely nemzetgazdák, köztök Roscher (System der Volkswirtschaft. I. §. 77. 82.) azt veszik fel, hogy az ember természete szükségessé teszi a tulajdont, mert e nélkül nem dolgoznék, nem takarékoskodnék. Jó! De ebből csak az következik, hogy nem csak egyesekre, hanem valamennyire nézve szükséges az. Jól mondja Mill, hogy a talaj nem emberek teremtménye, s ha vflaki magáévá teszi, ami mindnyája számára teremtett, akkor az prima facie jogtalanság mások ellen. Az emberi intézményeknek olyanoknak kell lenniök, hogy megfeleljenek az igazságosságnak és a legtöbbnek lehető legnagyobb boldogságot biztosítsanak. Helyesen jegyzi meg Wagner Adolf, hogy a quiriticus földtulajdon nem nélkülözhetlen föltétele a földművelésnek.

Végre megjegyezzük, hogy akik természeti jognak tekintik a tulajdont, nem mindig fogják fel e szavak fontosságát. A német bölcsészek jól magyarázták azokat. Fichte szerint személyes joga az embernek a természetre való vonatkozásában oly hatáskörrel bírnia, amely elegendő

eszközöket nyújt neki életéré. Ezen physical kör tehát mindenki számára biztosítandó, de azon föltétel alatt, hogy azt a maga munkájával mindenki hasznossá is tegye. Ennélfogva mindenkinek dolgoznia és munkaeszközeinek lennie kell. A dolgoknak saját erőnkkel való alakítása az igazi, de egyedül természetjogi alapja is a tulajdonnak. Aki nem dolgozik, annak semmi jogi igénye nem lehet evésre. Fichte fia szerint pedig a birtokjog közvetlen, elidegeníthetlen, minden törvényt megelőző jog; a tulajdon azon birtok, amely a jognak megfelel s amelyet az államhatalom biztosít. Célja pedig a közjóllét; ahonnan a tulajdonosnak nem szabad céllellenesen használnia vagyonát. A munka önkötelesség és felebaráti kötelesség; aki nem dolgozik, károsítja a többit s büntetésre méltó. Hegel szerint az igazságosság követeli, hogy mindenkinek tulajdona legyen, mert Schiller szerint is: „Etwas muss er sein Eigen nennen, oder der Mensch wird morden und brennen.”

Műve végén, az 531-2. lapon Laveleye így szól: „ügy hiszem, történetileg igazoltam, hogy eredetileg minden nép gazdasága úgy volt legyen szervezve, hogy minden ember részese legyen a termelő-földnek. Az elméleti vizsgálás továbbá kiderítette, hogy a tulajdon nélkülözhetlen föltétele az ember életének, szabadságának és fejlődésének. Az igazságosság velünk született érzelme, az ősjog és az észjog tehát megegyezőleg arra köteleznek minden társadalmat, hogy úgy szervezkedjék, miszerint mindenki megkapja az őt illető tulajdont.

A jog föltétlen, amennyiben a legjobb rendnek megfelel; de alakja változékony, mert az ember, a jog alanya, változik.” Las alle (Assissen-Rede in Düsseldorf, am 3-ten Mai, 1849. 32. 1.) erre vonatkozólag így nyilatkozik: „Magát a jog korhadt béna mankóját is elvesztették már, azon egyetlen fegyvert, amelyet eddig a népek kérésselhetlen szükségei ellen használtak vala. A népek életében rossz álláspont a jog; mert a törvény csak kifejezése és írott akarata a társadalomnak, de nem ura is. Ha ezen akarat és szükség megváltozott: akkor a régi törvénykönyv a történelem museumába való.” Helyesen mondja Liebknecht is (Zur Grundr und Bodenfrage. 1876. 168.1.): „Ami a földtulajdon viszonyaiba való belenyúlás jogát illeti, azt valamennyi kormányalak, valamennyi osztály gyakorolta. A nemesség mindenütt elsajátította a földet; a bourgeoisie a francia forradalomban elsajátította és a maga belátása szerint felosztotta az országot, a monarchicus kormányok a jobbság eltörlésével felforgatták a földbirtok viszonyait, maga az orosz cár is kisajátította a nemességet; az amerikai köztársaság titáni harcban patakokban folyatta véré, hogy a rabszolgaságot megszüntesse. A vasutak munkaeszközök. Ezeket Bismarck kisajátította. Aki á-t mond, b-t is kell mondania, vagyis ugyanazon az alapon minden munkaeszközt állami tulajdonná, közössé lehet változtatni. És ha a német bourgeoisie következetes, e változtatásnak épenúgy kell örülnie, mint örült a wagner-bismarcki vasúttervnek.” Azért helyesen idézi Lasalle (Herr Bastiat-

Schultze von Delitzsch. 1874. 29. 1.) Hobbest, annak kimutatására, hogy a tulajdon meghatározása a positiv állam dolga: „Quoniam autem, ut supra ostensum est, ante constitutionem civitatis omnia omnium sunt, sequitur proprietatem initium sumsisse cum ipsis civitatibus, atque esse cuique id proprium, quod sibi retinere potest per leges et potentiam totius civitatis.” Hasonlóan nyilatkozik a szélső socialisták genfi központi közege is, a *Vorbote*, 1869-ki folyamának 181. lapján, mondván: „A föld, mindazzal, ami benne és rajta van, a természet ajándéka, következésképp az egész emberiségnek elsajátíthatlan köztulajdona. Csak erőszakkal kerítették azt az ókor erősbjei hatalmukba. De semmi rablott jószág nem válik elévülés, ajándékozás, vagy eladás által jogszerű tulajdonná. S amint régente az erőszak, úgy jelenleg a ravasz tőke kerítette hatalmába a földet. De a tőke minden megelőző idők együttes, közös munkájának eredménye; mert egyes ember alig képes a maga erejéből annyit termelni, amiből él. Ennélfogva a tőkének köztulajdonná kell lennie.” Hogy visszatérjünk Laveleye-re: „A legjobb rend, mondja, nem egyforma a vad és polgárosult népekre nézve. Valamely tulajdonalak, amely egy helyen a legnagyobb termelést és a legigazságosabb javmegosztást nyújtja, másutt egészen ellenkező eredményekre vezet s megszűnik igazságos lenni. Hogy bizonyos adott viszonyok közt melyik a legjobb tulajdonalak, azt csak az emberi természet fürkészése, szükségletei, érzelmei és cselekvésének következményei derítik fel. A legjobb rend — a jog, mert legrövidebb és legigazibb út a tőkélyhez. Mindaz, ami ezen rendben minden embert illet, az ő egyedi joga. Amire .ki született, amiben legtöbbet használhat, az illeti őt és hivatásának munkaeszközei jogszerű örökségét teszik neki. Míg az emberek nem ismertek egyéb fentartási eszközöket, mint a vadászatot, baromtenyésztést, vagy földművelést: addig ezen örökséget a talaj, az Allmend egy része képezte, a középkori városokban az ipar fejlődésével pedig a céhtagság, amely mindannak részesévé tette a tagot, ami e közülethez tartozott. Azon egyenlőségi mozgalom, amely a mai társadalmat annyira izgatja, valószínűleg azzal fog végződni, hogy a természeti tulajdonjogot újra elismerik és annak gyakorlását oly intézményekkel biztosítják, amelyek az ipar jelen szükségleteivel és a souverain igazság szabályaival megegyeznek. Nyilvánvaló dolog, hogy arról nem lehet szó, miszerint mindenki bizonyos földdarabot kapjon, hanem igenis munkaeszközt, vagy hatáskört.

Van az emberi dolgokra nézve egy legjobb rend. Ez nem mindig az, amely épen fennáll; mert hát miért akarnók akkor mindnyájan megváltoztatni? Isten ismeri és akarja e rendet: s az embernek azt föl kell fedeznie és a szerint szervezkednie. Készünkről úgy vagyunk meggyőződve, hogy a socialismus, habár az emberiség jelen életviszonyai között nem is egészen, de fölfedezte e rendet s azt meg kell valósítania.”

97. §. *A socialismus csereérték-alakulása.*

Azokhoz, amiket az értékalkulásról fönnebb a 84. s köv. §-ben mondtunk, kiegészítésképp még a következőket csatoljuk.

A csereértéket egy nyilvános közeg, vagy közegrendszer fogja megállapítani, amelyről föltételezendő, hogy ismeri az összszükséglet nemét és mennyiségét és minden egyes javszükséglet társadalmi össztermelésének minden költségét s ezzel minden forgalmi egységnek társadalmi átlagos költségtételét. Ez utósóhoz képest állapíthatnák meg az érték, ha a társadalmi készlet és kereslet egymást födőznék, alatta, ha a kínálat indítna és a hasznóérték szállana, fölötte, ha a kereslet indítna és a hasznóérték emelkednék. A változékony hasznóértéknek teljes számbavevése nélkül a társadalmi anyagváltoztatás nem vezethető; á társadalmi rendnek a szükséglet, hivatás és helyválasztás szabadságával való összekapcsolása, a szükséglet és termelés közti egyensúly, a mellőzhetlen verseny buzdítása nem lenne lehetséges. De ha e hibát a socialismus erkerüli, nem lesz szüksége az anyagváltoztatást állami absolutismus-szá tenni, vagyis minden szabadságot megsemmisítve, minden szükségletet, munkát és javbeszerzést egy minta szerint egy pontból szintezni és megszabni.

A gyakorlati kivitelben a dologjavak és munkák mindegeik nemére külön árszabás lenne. Minden nyilvános és magános szükségletek kereslete az illető külön központi igazgatóságokhoz fordulna, amelyek a munka, tőke és fentartás költségeinek társadalmi átlagos árát szakadatlan nyilvánosságban tartanák, ami a piacokon távúíróról sem történhetik. A szükségletek bejelentése a társadalmi raktáraknál történnék. A helyi raktárigazgatóságok a nagy raktáraknál tennék jelentéseiket; ezek pedig az egyes termeléságaknak egymástól független központi igazgatóságaihoz.

Minden egyes központi igazgatóság a maga termelési ágának munkacsereértékét a szerint leszállítaná, vagy fölemelné, amint a keresletben nyilvánuló hasznóértékváltozás igazolná. Erre minden önkényt kizáró, sokszoros tapasztalással támogatott árszabási fokozat szolgálhatna, amelyet szigorúan ellenőrizni lehetne s a kivételes eltérések külön közegek helybenhagyására lennének bízandók. A becserkéket aztán kihirdetnék, mint ma némely árakat. Minden szükséglet és egyedi munkaerő anoak befolyása alatt sorakozódnának, mint ma a piaci ár és munkabér alatt; csak-hogy minden egyszerűbb, átlátszóbb lenne s hasonlíthatlanul kevesebb magán visszaélésnek és kizsákmányolásnak kitéve. A könyvelés egészben véve hasonlíthatlanul egyszerűbb lenne, mint ma. Mindenik termelő-intézet csak a maga munkásaival, mindenik helyi szállító-hivatal csak saját vevőivel számolna. Látjuk, hogy a cserealapítás, a népgazdaság alaptisztyje t. i. öngazgatás útján, állami gyámkodás és tulajdonképi központosítás, a többi társadalmi közeg legkisebb háborítása nélkül eszközölhető. Állami felügyelésnek, rendnek és gátlásnak csak annyira lenne kitéve,

amennyire minden más társadalmi életmozzanat. Csak külön, önállólag működő gátló és egymás mellé rendelő központokra van szüksége, hasonlóan az állati táplálás igazgató idegközpontjaihoz. — Ezen eljárás roppant megtakarítást eredményezne. Kisebb készleti és raktári tőkével, a mai kereskedési munkának majdnem teljes mellőzésével a socialisticus csereérték alakítása roppant megtakarításokat eszközölné a könyvvezetésben, számolásban, pénztári kezelésben és üzleti utazásban, a mai piac- és börzelátogatás ideje- és költségében; mindezekkel és a piac minden ámitásának, szélhámosságnak kizárásával a szükségletnek és termelésnek sokszorta helyesebb, állandóbb, biztosabb, időszerűbb és egyenletesebb meghatározását eszközölné, minden állami communismus nélkül. A mai népgazdaság terén megoldhatlan kérdemények, az igazságszolgáltatási politika, a piac ezerféle csalásainak, hamisításainak elnyomása, önmagoktól oldódnának meg.

A csereérték ily szabályozása a piaci ármeghatározás előnyeit fokozottan megtartaná, a visszaéléseket pedig elnyomná, a szükségleteket óráról-órára az egész társadalmi test tudatába hozná és a termelésnek a szükséglettel való összhangzását, a kínálat és kereslet közti egyensúly helyreállítását lehetővé tenné. Az ártalmas szükségleteket a szükség szerint vagy egyenesen eltiltani, vagy megnehezíteni lehetne. Tehát épen ellenkezőleg, mint pl. nálunk, ahol a regale-bérlők panaszára arra intik a pálinkaivás ellen alakult egyletek alapítóit és vezetőit, hogy ne nagyon tüzeskedjenek, mert a szeszgyártásból nagy jövedelme van az államnak; vagy midőn a kormányelnök azt nem resteli mondani a pörrendtartás szörnyű drágasága és huzavonája ellen felszólaló képviselőnek, hogy az állam nem nélkülözheti a bélyegjövédelmet, s így a közép- és alosztályt az uzsorás-tőkések ezerféle cselszövényeinek martalékul oda dobó perrendtartásnak maradnia kell, amíg lesz mit elperelni a furfangnak. Mind-egyik hivatás tudná haszonértékének esését, valamint azt is, melyik más emelkedő munkához lehet átmenni. Helyi túlnépesedést a helyi külön munkák megfelelő csereérték-szabályozásával, más munkaágakra való utalással, a kivándorlás- és szabad költözködésnek segítségével lehetne kíméletesen megelőzni és eltávolítani. Általában, jegyezzük meg, a socialisticus állam a lakosság természetellenes és drágaságot okozó túlnépesedésének egyenletesebb telepítés által” is venné elejét. Külső kényszermunka ki lenne zárva, elég levén az önfentartás ösztöne és az önérzelem is a munkakerülés akadályozására. Új találmányokra a közösből vett jutalomdíj is buzdítana. A magasabb röptűek önbecsének kielégítésére kecsegtető pályák lennének, s a verseny minden derék munkás előtt nyitva állana. „A hivatásválasztás szabad lenne; egy talpalatnyi tért sem lehetne találni, amelyen a socialismus egyede nagyobb és önkényesebb korlátoknak volna kitéve, mint a mai társadalom”, — mondja N. G. a „Die neue Gesellschaft, Zürich. 1878. N. 9.” 49G lapján. A mai vállalkozási világ fegyelem- és tekintélyhiánya helyett a fokozatos fölérendeltség, eszme-

nyi önbecs céljait és a fegyelem legerősebb közegeit teremtené. Váltsá-
gok nem lennének; az ingadozások s elkerülhetlen háborítások minden-
kit arányosan érintenének, s ezek is a tartalékkészletből köny-
nyíthetők vagy eltávolíthatók lennének. Ily tartalékokat nem lenne ne-
héz alkotni; mert minden körülmények közt a valóságos munkaeredmény
mögött lehetne maradni; pl. ha 3000 millió munkaóra volna, csak 2700
millió órának megfelelő javmennyiséget osztanánk ki. A fenmaradt rész
tartalékuul szolgálna a legközelebbi időszak nyilvános, vagy ma-
gán szükségleteire, vagy rendkívüli esetekre, pl. elemi csapásoknál, ki-
vándorlásnál, oly munkások segélyezésére, akik átmenetileg rövidebb mun-
kanapra szorítvák, továbbá a külfölddel, vagy a még capitalisticus bel-
földiekkel való kereskedelemre sat.

A kritikusok azon kérdésére, meglenne-e a socialisticus csereérték-
képzésnek az ő legelső kelléke, alkalmas értékmérője, már megfelel-
tünk. Igenis, meglenne, a munkanapban, amelyre nézve a már fön-
nebb mondottakra utalva itt csak azt jegyezzük meg, hogy a tartalék
arra a célra is szolgálhatna, hogy a társadalmi munkaóra dologértéke
időről-időre lehető keveset változzék. Akkor sokszorta nagyobb állandó-
sága volna a társadalmi értékmérőnek, mint a mai ércpénznek. Smith
Á. és Ricardo tapogatóztak ugyan a munka mint egyetemes érték-
mérő körül de a tőkés gazdálkodásban a munka nem lehet értékmérő,
mert mint reális egység nem fejezhető ki, még a socialisticusban meg-
fogható realitás az, és mint értékmérőnek a haszonértékkel kapcsolt al-
kalmazása egyedül természetes. Nem áll az tehát, amit Stuart Mill (A
Nemzetgazdaságtan Alapelvei Dapsy ford. II. 210. 1.) mond, hogy t. i.
„szerencsétlenségünkre nincs oly ismeretes kifejezés, amely alá mind azt
összefoglalhatnók, amit egy ország munkabér-alapjának nevezünk.”
Eszerint a socialismusnak nincs szüksége ércpénzre; csakis a capita-
listicus szervezetű gazdaságokkal való forgalmában használhatná azt. Az
ércpénzzel járó végtelen visszaélés egészen megszűnnék; idegen
pénz és jav nem szolgálhatna mint vesztegetési eszköz az állam meg-
rontására; s ha közvetve szolgálna, rögtön nyilvánosságra kerülne. A
pénzzel való fő visszaélés, a kincseknek, hatalom- és mindennemű be-
folyásnak magán kezekben való végtelen felhalmozása s a társadalmi
élet minden körének ebből kiinduló corruptiója lehetlen lenne; mert
kiszáradna forrásuk, a capitalismus; másodsor, mert a puszta munka-
jövedelem mellett nem képződhetnék nagy vagyonkülönbség; a lakházak
nem lennének magán birtokok; a fényűzési cikkek drágák és nehezen
fentarthatók lennének. Még a munkadíj-utalványok felhalmozását is le-
hetne, pl. a régieknek elévülése, vagy a végső mennyiségnek meghatáro-
zása által akadályozni. — Még csak azt, hogy azon termékek, amelyek-
nek természeti tényezői (jó talaj sat.) csak korlátolt mennyiségben ta-
lálhatók, a népeség gyarapodtával a socialismusban is drágábbak lesznek,
mint a tetszés szerint sokszorozható ipartermények. „A socialismus, mi-

vel termelése minden tekintetben sokszorta előnyösebb a capitalismusénál, nagyon is távol áll a Kartoffelparadiestól, amelylyel a „Volks-Zeitung” kecsegteti. A finomabb, drágább élvezetek éppen nincsenek kizárva; sőt mivel aki dolgozni akar, sokat kereshet, könnyebben lehet majd hozzájuk férni. „Wo bleibt der Champagner?” kérdik az antisocialisták. Bizonyára, nem csak sokkal, hanem sokszorta többet fog a socialismus termelni és fogyasztatni ebből is és általában minden úgynevezett delicatessékből, mint a capitalismus.” Die Zukunft, Socialistische Kevue. Berlin. 1878. Heft. 15. 442. 1.)

98. §. *A socialismus társadalmi szükségletének szabályozása, termelésének és forgalmának szervezése.*

1) A szükséglet legfőbb rugója a népgazdaságnak, súly a termelés és forgás műszerkezetében: fontos kérdés tehát a termelés szervezése előtt, miképp fog a szükséglet megállapítása alakulni. A mai liberális népgazdaságban általában teljes szabadság uralkodik az egyes szükségletek meghatározását illetőleg, de csakis alanyilag, formailag, tárgyilag, anyagilag nem, mert a proletár nem csak tetszése szerint nem vehet, de még a legszükségesebbet sem szerezheti meg, épenúgy, mint hasztalan kiáltanók a kútba esettnek, hogy jőjön ki, hiszen szabad kijönnie. Ez nem szabadság! S ha a socialismus a szükségletek határtalan önkényét az egésznek érdekében korlátozná, bizonyára azért nem lenne megőljője minden szabadságnak, mint azt még egy Schaffte is (Die Quintessenz sat. 23. 1.) állítja. De a socialismus nem korlátozza a szabadságot; mindössze is a káros szükségleteket törli el, vagy mérsékli. Ez pedig csak a szabadság javára van irányozva, igen bölcsen. Annyi bizonyos, hogy a socialismus néhány képzeltős képviselője a népnek királyi gyűfényűzést ígért, nyilvános ünnepeket, műélvezeteket, élvezeti változatoságot sat.; de a magán háztartásról és a szükséglet egyedi szabadságáról megfeledkezett; a komoly socialismust azonban nem vezetik utópiák. A társadalmi szükséglet alakulásában mindenesetre nagy változásnak kell történnie. A nagyjáradékosok valamennyi faja elpusztulna, s így a magán fényűzés fogyasztása rendkívülieg megnyirbáltatnék, ellenben a nyilvános intézvények fénye gyarapodnék, a néptömegek felvidulási, mulatsági és művelődési igényei határozottan finomulnának. Azonban ebből, valamint általában a socialismus alapelvéből sem az egyedi szabad hivatásválasztás, sem a szabad háztartás, sem a családi és társalkodási élet korlátozása nem következik. Szükségleti ingadozás hasonlíthatlanul kevesebb lenne a socialismusban, mint most; mert a nép általában véve majdnem egyenlően fogyasztó középosztályból állana, proletariátus és plutocrazia nélkül. Ennyit a szükséglet meghatározásáról.

2) A termelés és forgatás szervezésében először is a Vezető-közegekre kell tekintenünk. Ezek igazgatóságok lennének, a hivatásmunka egész testületéből választva. Rosz gazdálkodás esetében az igazgatóságok

elvesztenék jutalomdíjaikat; a választó-testület pedig az által vettetnék mérsékelt büntetésnek alája, hogy a kelletténél kevesebb termésből kisebb részilletéket kapna; valamint fordítva a gazdálkodás rendkívüli sikerültével mérsékelt anyagi és erkölcsi (pl. nyilvános fölemlítéssel) jutalommal lehetne a szorgalmat kitüntetni és ez által is versenyre buzdítani. Ezen versenyt nem kevésbé mozdítanák elő a vezető-munka magasabb és magasabb fizetéssel és tisztelettel járó állásfokozatai föl a legfelsőbb igazgatóságig. A munkavezetők hosszabb időre választatnának és nem az államtól, hanem az illető termelő-ág legfelsőbb igazgatóságától erősíttetnének meg; mert a termelés miképenjének befolyása van az átlagos költségre s így a csereértékre, következésképp az egész termelő- és fogyasztó-kört illeti. Ezen legfelsőbb igazgatóságoknak az a feladatuk is volna, hogy a tekintélyt minden üzletben fentartsák, a rendtlenséget és fejtelenséget akadályozzák, vagy elfojtsák. Fontosabb esetek elintézésére a külön igazgatóságok képviselőiből legfelsőbb központi igazgatóságot lehetne állítani. Az egyes igazgatóságok összegeznék a szállító-hatóságoknál bejelentett keresleteket mind mennyiségök, mind minőségök szerint s ehhez képest a különféle termelő-intézeteket a szükséges javaknak elállítására utasítják.

Az utóbbi intézetek szintén munkavezetők alatt állának. Képzhetünk magunknak a külön termelő- és forgató-üzleteknek egy nemzeti csoportját, amely üzletek önmagokban tartományilag és helyileg tagolvák és jutalom és levonás által gazdálkodási versenyre buzdítják. Ez a tagoltság, még pedig nemzeti mérvessző szerint, leginkább megfelelné a lehetőleg sikeres nagytermelés föltételeinek. Csak azon visszalépés vetendő el, amely a nagytermelést a nyárspolgári szűk üzlet terére vezetné vissza, azon kispolgári gondolat, amelyet a socialismus Babeouf és Proudhon óta uralt, a „communalismus,” amely minden egyes községből, illetőleg megyéből egy magának elegendő, mindenfélét űző, — de természetesen, a szegényebb vidéken csak a legszükségesebbel rendelkező — csoportot csinálni, Franciaországot 36 népgazdaságra darabolni akarná, a nagyvárosok lakóit szétoszlantná, a nemzeti ipartestet községi külön iparosok számtalan parányára darabolná. Érdekes dolog, hogy az Internationale közvetlen a „Commune” után nemzeti ipartestületi összeköttetések, syndicatusok felé irányult.

3) Kérdés: Miféle eszközökkel törekednék a socialisticus gazdálkodás lehető legnagyobb termésre, lehető legnagyobb haszonértékre szert tenni? Felelet: Az egész munkátestületnek, a közönséges termelőnek úgy, mint a központi igazgatóságnak helyes jutalomrendszere általi buzdításával, oly módon, hogy csak egy részét állapítsák meg a hivatásmunka-díjaknak, a kisebbik részre pedig osztalék, vagy jutalom tűzetnek ki. És mivel a társas munkában az egyesnek munkaeredménye nagyban függ társai munkásságától, azért mindenki ellenőrizné a többit, a lustákat nem tűrné, érdeke a legderekabb szakembe-

reket választaná vezetőknek s a műtani javításokat, találmányokat örömmel üdvözlne. Lehetne egyes intézeteknek azt is megengedni, hogy terményeiknek bizonyos mennyiségét a magok találmánya szerint állítsák elé s kedvező eredmény esetében jelentékeny tantiemben részesüljenek.

Egyes feladatok tekintetéből a termelési eszközök viszonylag legjobb minőségére és helyére és a munkaerők leghasznosabb elhelyezésére kellene törekedni. És ez lehetséges is. A jutalomrendszer mind fönt, mind lent a lehető legnagyobb jövedelemre serkentene. A tapasztalás hamar rávezetné a központi hatóságokat arra, hogy a nemzeti tőkének melyik része legtermékenyebb. A tőke hiányosságán is könnyen lehetne segíteni, elegendő belátása és szakismerete lévén rá a hatóságnak. A meddő üzletekben való időközi tévedéseket is helyre lehetne ütni, és pedig a csereértéknek helyi fölemelése, az illető üzlet munkadíjainak kíméletes leszállítása, az üzletnek megszüntetése, vagy korlátozása, vagy más üzletté való változtatása által, továbbá a munkásoknak más, nagyobb munkadíjt adó üzletekbe való áthelyezése által.

A munkaerők leghasznosabb elhelyezésének lehetősége már az említettekben is világos. Az érték emelkedése és szállása valamely hivatási munkában a legjobb s mégis teljesen szabad elhelyezést létesítené; a munkások a leggyümölcsözőbb helyre törekednének, a meddőtől pedig megválnának, csakhogy ennek súrlódásai sokszorta kisebbek lennének, mint a mai munkabér-szabályozásban, mert a kedvező és kedvezőtlen esély azonnal és általában észrevétetnék, és az áthelyezés segédeszközeiben nem volna szükség, és észszerűbben is használtatnának fel; a kóborlás csirájában volna elfojtva. „Ez a munkafelosztás, mondja Mill (A Nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. II. 14—15. 1.), még ha legroszabb és legigazságtalanabb lenne is, sokkal kevésbbé igazságtalan és méltatlan volna ahhoz képest, amely szerint ma oszlik meg a munka a társadalomban, semhogy csak összehasonlítható is lehetne ezzel.” A munka hasznosságának helyi és időbeli különbségén kívül az egyedit is lehetne méltányolni; mert minden intézetnek érdekében állana, hogy derék munkaerőket kapjon. Az osztályozás itt nem nehéz. Természetes, hogy a hanyagokat, gyöngéket, ostobákat a socialismus sem díjazhatja egyenlően az erősekkel, szorgalmasak- és ügyesekkel; de a keresztyén szeretet magán jótékonyága itt is sokat pótolhat, vagy legalább szelídíthet.

A népgazdaság második fő feladata, a lehető legnagyobb költségkímélés t. i. a socialismusban nagyon is lehetséges. Már magok az imént érintett föltételek is lehetőségessé teszik azt, nevezetesen: a tőkés gazdálkodással járó sok esély teljes megszűnte, az igazgatóságok választása és helyzete, új szervezeteknek, találmányoknak előmozdítása és minden válság nélküli behozása, a jutalmazás és levonás, a munkadíjnak a termelés kedvező és kedvezőtlen körülményei szerinti osztályozása sat. Mindezen a tőke és munka megtakarítására is irányuló moz-

zanatok az összes könyvelés alapján rövid idő alatt oly tökéletes szervezetet nyernének, hogy a socialismus gyárainak megtakarítását semmiféle capitalisticus szervezet nem mutathatná fel. A darabszám munka elvének jó oldalát meglehetne tartani. A henyét könnyen fölismernék s mint élősdit általános megvetésnek adnák át. A termelő-testület és az igazgatóság szerét ejthetné a jó fegyelemnek. Fegyelmi közegül egy külön, időszakilag kisorsolt bizottság szolgálhatna, ami azért is jó lenne, hogy az igazgatóság ne legyen gyűlöletes izgatás befolyásainak kitéve. — Mint-hogy a tökét az összeség adja: azért annak kímélésével talán egy intézet sem törődne? Ámde a központi vezetés pontosan ismerné a felhasználó tőke középmenységét s a pazarlást levonásokkal akadályozhatná, a megtakarítást jutalmakkal mozdíthatná elő. Ide járul a közös érdek, viszonyos ellenőrzés és az intézet becsülete. Nagyobb és jobb termésből az egyesek is nagyobb jövedelmet húznak. S azon tudat, hogy egy szabad társadalmi egésznek egyenjogú tagjai vagyunk, a biztosító, tápláló hivatáshoz való ragaszkodás, a hivatástársak becsülete- és szereteteért való versenyzés mennyire nem fokozzák a termelő-erőt, a hivatási hűséget!

Akárhova tekintünk a socialisticus népgazdaságban, az ős- és ipartermelésben úgy, mint a forgalom- és szállításban lehető leggazdaságosabb kezelés biztosítékaira találunk.

A népgazdaság különféle tisztjeinek legokoszerűbb végrehajtását a kínálat és kereslet mindenkor állásának világos áttekintése nagyon megkönnyítené. A társadalmi test ellátására jóval kisebb raktári tőke is elegendő lenne. A kereskedelem megszűntével annak rengeteg kiadásai is megszűnnének; a pénzhasználat s a hitel eltörlésével kiszáradna a megvesztegetés, és corruptio egész mocsárja, amelyben a mai alapítás és börze a maga mérges virágait tenyészti. A hírlapi s egyéb hirdetések óriási kiadásai megszűnnének és így a sajtó is komolyabb, tisztességesebb lenne. Megszűnének a kiállítás otromba fényűzése s az uzsora, amelyet a telekjáradéki egyedáruság a boltbérlettel üz; meg az egész bankügy, az árfolyam, a börze s annak ezerféle corruptiója, minden ráfizetés; meg a sajtó, népképviselő és közigazgatás megvesztegetése, az államoknak szegyeteljes szolgálása a pénzkirályokkal szemközt, a pénz hatalom egyetem uralma, a vásári csalás, a hamis bukás, a meddő és anyagi s erkölcsi rombolást okozó üzletek — mindezen s egyéb úgyszólván gyilkoló elfajulások megszűnnének; mert nem volna többé számukra tér. A társadalmi forgalom ezen megtisztításának és egyszerűsítésének rendkívüli anyagi értéke lenne; de még jelentékenyebb lenne annak erkölcsi és politikai értéke a társalkodás, népművelődés, a községi és állami élet terén. Így pl. mindenkire nézve lehetséges lenne sokoldalú szellemi tevékenységet kifejteni; mert a mai örökös kimerítő testi munka helyett szellemi foglalkozásra is jutna idő; s így az önkormányzásnak, népművelődésnek és szabadságnak meglenne anyagi alzata, a tökés munkafelosztás testet, lelket ernyesztő, sőt elpusztító egy-

oldalúságának, egyhangúságának ellensúlyozója. Az alszerű, nem-kellemes, gépies munkát mindnyájával meg lehetne osztani, részben korosztályok szerint; piszkos, veszélyes munkával csupán egy osztályt terhelni nem lenne szükséges, de az ilyen szervezet szellemével nem is férne össze. Mindezeket megfontolván, beláthatjuk, hogy ily szervezetben sok anyagtalán indok, nevezetesen polgári lelkiösmeretesség is járul a jó és gazdaságos munka létesítéséhez.

99. §. *A nemzeti jövedelem megosztása és fogyasztása a socialismusban.*

A)

Az időszakonkinti nemzeti termés az előbbi gazdasági időszak leszámított fölöslegével együtt valamennyi termelő- és nemtermelő-család és hivatási egyed szabályzott munkaidő-egységekben megbecsült társadalmi munkaeredményének egyszerű és természetes viszonya szerint szétosztatik. Ebből persze nem részesülne a magán tőke, mert teljesen ellenkezője állana Rau (Lehrb. d. pol. Oec. I. 160. 1.) ezen nézetének: „A vállalkozó is termelő, sőt szűkebb érteményben csakis ez az. Say azokat is tartja termelőknek, akik földet vagy tőkét adnak a termelésre s azért járadékot kapnak.” Miután az összjövedelemből az intézetek alapítására, javítása- és fentartására szükséges rész elkülönítettett, minden egyes hivatási tág munkájának mennyisége és értéke szerint kapja abból a maga illetékét.

Külső lefolyása ezen társadalmi jövedelemfolyamatnak a következő lenne. 1) Minden hivatásmunkás munkadíj-utalványokat kapna, amelyek a társadalmi értékmérő egységeit a valóságos munkásság arányában és a folyó csereérték tekintetbevételével kifejeznék. 2) A nyilvános szükségletek utalványai a szállító-raktárakhoz. 3) A javak kiszolgáltatása a raktárakból az utalványok beváltása mellett. Az 1. pont alatti jegyeket szabad lenne elajándékozni másoknak, egyesületeknek, nyilvános intézeteknek, vagy a socialistic nem szervezett magán szolgálatok díjazására fordítani, amidőn aztán ezek javára történnék a beváltás. Látnivaló, hogy a socialisticus szervezettel nem ellenkezik a magán szolgálat, a felebaráti szeretet, a hazafiság, általában a közhasznú magán odaadás gyakorlása.

Mivel a magán termelési tőke és magán hitel megszűnnék, természetesen a tőkenyeresség, mindenféle járadék is egészen eltűnnék és helyét a nagyobb munkaeredményért járó jutalék pótolná. Az elhasznált tőke pótlásában mindenki arányos részt venne. A hivatási jövedelem nem lenne mindenkire nézve egyenlő, hanem, mint már említettük, a hivatásmunka mindenik fajának magasabb és alacsonyabb egyedi, helyi és időbeli haszonértéke szerint különböző. És ez igazságos versenyt és a kiváló tehettek ösztönzését eszközölné. Ez utóbbiaknak érvényesülhetése, a föl-fedezések- és találmányoknak kitüntetése és közös alapból való jutalmazása mindnyájának érdekében állana; csak azon jövedelmeket zárná ki a

socialismus, amelyeket az igazságosság érzelmének megsértésével az öröklés, házasság, corruptio, szélhámosság, csalás, a magán tőke és ennek idegen értelmiséggel való rendelkezése végtelenül szaporíthat. Egyedi, de nem osztályszerű egyenlőtlensége a jövedelemnek lenne csak gondolható, az is csak olyan, amely az egésznek javára szolgáló, semmi érzelmet nem sértő magasabb érdemnek volna kifolyása. „Nem kell felednünk, hogy az iskola egyenlő elveken alapulván, s mindenki tetszése szerint tanulhatván, az úgynevezett lán g é s z n e k semmi igénye nem lehet külön jutalomra. A tehetek nem levén érdem, a műveltebb egyéneknek elég kitüntetés az is, hogy tehetségeiknek kifejtésére és alkalmazására terök van. Aztán a szellemiebb foglalkozások már magokban is élvezetet nyújtanak, míg az alsóbb munka többé-kevésbé teher. Kellemes munkát jobban, kellemetlent rosszabbul díjazni, — ily bolondság csak a mai társadalomnak lehet elve.” Most (Die Lösung der socialen Frage. 1876. 28.1.).

Ezek alapján képzelődésnek nevezzük Stuart Mill (I. 278 — 9.) azon állítását, hogy „a természet fukarsága, nem pedig a társadalmi igazságtalanság az oka azon büntetéseknek, amelyek a túlnépesedéshez vannak kötve. A vagyoni igazságtalan felosztása nem neveli ezen bajt, h a n e m csak valamivel hamarabb érezhetővé teszi. Ha a vagyoni egyenlően osztatnék fel, mihamar oly számra nőne a népesség, hogy mindenki éhezne.” Nem vagyunk communisták, de ki kell jelentenünk, hogy ezen érv még a communismus ellen sem nyom semmit sem; annyival inkább, mert az uralkodó nemzetgazdák egyik része a szegénységet, másik része a jobb létet tartja a túlnépesedés okának; aztán Mill, mint nemegyszer, műve II. részének 13. lapján ismét önmagát cáfolja meg, mondván: „A communista rendszer, a helyett, hogy ki volna téve a túlnépesedés veszélyéből vonható ellenvetéseknek, azon előnnyel bír, hogy bizonyos mérvben a baj megszüntetésére hajlik.”

Sok holt költséget takarítana meg a socialismus az a d ó k i v e t é s és behajtás, az államadósság-kezelés igényelte kiadások megszüntével. Az állam az összeség raktáraiból közvetlenül fődözné szükségleteit, alig említhető költséggel; a nemzeti jövedelemen egy része nem kerülne pénzhíjának körmei közé, s nem függne egyszer-másszor még az állam léte is a pénzkirályoktól; a socialisticus népgazdaság minden viszonyainak átlátszósága mellett a nép mindig világosan látná, mi rendes és rendkívüli költségei vannak az államnak, ezek mennyiben szállítják alább a családi jövedelmet, mily drágulást okoznak az állam rendkívüli szükségletei sat.; nem fizetne magánosoknak kamatot azért, amit magától az állam számára elvon, teljesen megszabadulna az adófizetéssel járó ezerféle csalástól mind ő maga, mind az állam. A községekre, testületek-, egyesületek-, egyházak- és mindennemű hivatástestületekre nézve, amelyek adózással tartanak fel magokat, csak néhány tollvonás lenne szükséges, hogy az adólistát legnagyobb pontossággal kiállíthassák és az adót behajthassák. Ennyit a nemzeti jövedelem szétosztásáról.

B)

Ami a nemzeti jövedelem fogyasztását, vagy ami ezzel egy, a háztartások társadalmi szabályozását illeti, az a socialisticus népgazdálkodásban sokkal tudatosabban, okszerűbben, biztosabban eszközölhető; mert a jövedelem állandóbb, egyenletesebb és válságoktól mentes lenne, és, amit már kiderítettünk, a szélhámosság és óriási jövedelem táplálta mostani tékozló és anyagi és lelki romlással járó fogyasztás a legkevebbebbre szállana.

A jövedelemnek kétféle alkalmazása lenne, mint jelenleg: a háztartás jövő szükségéinek fődözésére és a magángazdaságilag ellátandó mellékszükségletek beszerzésére célzó megtakarítás; aztán közvetlen alkalmazása vagyis minden magán és gyűháztartás részint személyi, részint intézeti fentartása és megújítása.

a) Ami az elsőt illeti, a socialis állam elve kizár minden kamathitelt, minden magántermelési és üzleti hitelt s a nyilvános intézetek fogyasztási hitelét. Mindamellet is tévedés volna hinni, hogy a család, község, egyesület és szövetkezet háztartása minden hitelről lemond; csak-hogy ezen hitelezésben nem magános egyed, hanem az összeség a hitelező, vagy biztosítási adósa a magánosoknak. Ezen hitelezés könnyen eszközölhető; mert az időszakonként adott és vett előlegek pontosan fődözve, a fődözetlen fizetések az említettük tartalékgazdaságból a folyó gazdaság szabályos menetének minden háborítása nélkül könnyen leszámíthatók lennének; a behajthatlan előlegek pedig, pl. az adós halála esetében, a felebaráti szervezetnek nem nagy bajt okoznának. A közület lehető legbiztosabb adós, legjobban ítélő és biztosított hitelező lenne; mert ismerné az előlegért jelentkezőket, akiknek nála kell munkát keresniök; emellett a legszelídebb, legkészségesebb segélyző lenne; mert a szűkölködők sorának javítása érdekében fekszik. Azonkívül a fogyasztási hitelt, amelylyel a mai uzsora oly borzasztó visszaélést űz, eltilthatná, keményen büntethetné és valósággal megsemmisíthetné. Ami a mai világban nem érhető el, az uzsora és a hamis bukás szívében lenne találva. A felebaráti összefüggés rendszerint semmi kamatos kölcsönt nem adna és nem venne, hanem a tőke egyszerűen visszaadtnék. A kizsákmányolás ellentétben áll az új rendszellemével. Valamint a megtakarítások, úgy az előlegek összege és tartama is bizonyos mennyiségi és időhatárnak lennének alávetve; a biztosítás azonban és a háztartási célokra szolgáló segély, amennyiben itt-ott szüksége mutatkoznék, szabadon mozoghatna. Nyilvánvaló dolog, hogy a magán kamatos kölcsönzés egészen megszűnnék. Az egész értékpapír-kereskedés a börzével együtt önmagától eltűnnék. Fogyasztási hitelt, egyedi szükség fődözésére, csak a közülettől lehetne kapni, még pedig mint előleget a jövő munkáért. — Sem bérlet, sem kereskedői bérhelyiségek és tulajdonképi lakbér nem lennének. Az állami hitel önmagától

fölöslegessé válnék. Mindez a socialisticus állam elvének szigorú következménye.

Azon ellentetésre, mintha a műveit és birtokos rendek jövőjét veszélyeztetné, a socialismus azzal felel, hogy mindenkinek, aki dolgozni akar, közepszerű, kényelmes létet és művelődést biztosít, a nélkül, hogy a nagyobb szolgálat és érdem jobb fizetését kizárná; csak a nyilvános és magán hitel, a váltóügy szörnyű visszaéléseit, a börzések piszkos, gyalázatos rablólovagságát akarja lehetlenné tenni. Még csak azt jegyezzük meg, hogy a munkára képtelen szegénységen is könnyebben segíthetne a socialis állam; emellett a keresztyén szeretet is fenmaradna, amelynek azután is nagy tere lenne a test, lélek, szellem, felüdülés, vigasztalás, kibékítés sat. gondozására a s z e m é l y i viszonyokban,

b) A háztartás másik legfontosabb feladata: a jövedelemnek a társadalmi test k ö z v e t l e n fentartása céljából való e l f o g y a s z t á s a . A társadalmi test életműködése szakadatlan vagyoni- és személy-fogyasztás levén, a háztartásnak feladata az elhasznált részeket pótolni, kiegészíteni, javítani.

Már a családi háztartás is nagy vagyonállományt igényel következő szükségeinek fődözésére: a táplálás, lakás, ruházat, a nevelés, műveltség és társalkodás eszközei, a szabad egyesületi törekvések, a betegápolás, az öregek gondviselése, a gyermekeknek kiházásítása. Ezek a socialismusban is szükségessé teszik a magán vagyon gyűtését. A legtöbb családi háztartásnak egyik legfőbb baján, a lakás- és szolgálati viszonyok bizonytalanságán, a socialismus könnyen segíthetne, az által, hogy a hivatáslakás elvét, amely minden munkásnak élte fogytaig megtartható lakást (s ahol, csak lehetséges lenne, kertet) biztosít hivatása helyén, egyetemes érvényre juttatná és a szabaddá lett lakások azon részét, amely affectio-értékkel bír, a többet ígérőnek adná, de úgy, hogy azt tatarozni és a körülményeknek megfelelő jó karban visszaadni tartozzék. A hivatási üzletek a legalkalmasabb helyekre telepíthetnének, s a lakásokat egészséges és a hivatási munkahelyiségekkel összeköttetésben levő helyeken lehetne, ha lassankint is, építeni. A fűtést, mosást, vízvezetést, főzést s egyéb háztartási berendezéseket úgy lehetne intézni, hogy a házi cselédmunka csekélységre szállhatna. A rendkívüli szolgálatokat, minő a betegápolás, kiseddóvás s többefféle, nem cselédség végezné, hanem a keresztyén szeretet magán és nyilvános munkássága gyógyintézetek, kiseddóvodák és gyermekkertek célszerű rendezése által könnyen és minden igényt kielégítő módon teljesíthetné. Önkénytes cselédségre a társadalmi tagok meglehetősen egyforma közepszerű állásában csak kevés egyén vállalkoznék, valamint cselédet is csak kevesen tartanának; s e cselédség sorsa sem lenne testi-lelki rabszolgaság, mint ma, „nem vásárolnák a cselédeket a piacon, mint a rabszolgát, barmot, árut.” Liebknecht (Zur Grund- und Bodenfrage. 1876. 106. 1.). A mellőzhetlen napi házi szolgálatot maga a család végezné; mert a socialismusban

minden munka tisztességes; a kézmunka pedig egészséges és szükséges is a szellemi munkásoknak is; a házi rabszolgák kizárásával a család békéje, nyugalma, boldogsága csak nyerne.

A vendéglők, szállók, fürdők, felüdülési helyek, amelyek többnyire üzérkedő kizsákmányolásnak estek áldozatul, általánosabbakká, könnyen hozzáférhetőkké, képző és nemesítő élvezetökké lennének. „Senki sem ütközik meg azon, hogy jelenleg az utakat, köztereket, parkokat, utcai világítást, hidakat, vízvezetést sat. közösen használjuk: miért ne mehetnénk itt tovább?” így Most (Die Lösung der soc. Frage. Berlin. 1876. 32. 1.).

Hogy a fogyasztási szövetkezet és a népkonyha eszméje sokszorta magasabb célokat valósíthatna meg a socialismusban, mint jelenleg, világos.

A háztartás legtöbb dologi és személyi szükségletei, különösen a gyermekek táplálására és testi nevelésére vonatkozók, a társasulás, a szellemi képzés, a kor és betegség gondozása a család és egyesek dolga lenne, mint jelenleg az. A családi életet, házasságot, a családi nevelést, eltörölni akaró képzelősdiek ellen legjobb óvszerül szolgál a társadalomnak hasonlíthatlanul túlnyomó középosztálya, mint amely a családi életnek legerősebb támasza, és amely ha nem is tudja világosan, de érzi, hogy a nép egészséges fenmaradása csak a szülői és családi szeretetben bírja elegendő biztosítékát; érzi, hogy a szerzett testi és lelki tehetséget mint növekedő tőkét gyarapítani és átörökíteni, szóval, hogy a társadalmi alapegységet, a társadalmi test sejtelemét, testileg és lelkileg tisztán fentartani szükséges; ezt pedig a családi élet eszközli.

Így állván a dolog, a család testi és szellemi fentartására szükséges eszközöket korlátlanul szabad a socialismusban is beszerezni, átörökíteni, de a mai ebbeli intézvények társadalmi veszélyei nélkül. Az árvák, özvegyek, kor- és betegápolás, gyermekönállósítás és kiházásítás szükségleteire megkívánt vagyron eléállítását egyszerű és nagyszerű módon minden érezhető áldozat nélkül lehetne szervezni és végrehajtani, pl. általános biztosítási kötelezettség által, amelyet minden egyes család a maga hivatási jövedelméből eszközölné. A szegénység és dúsgazdagság két szélsősége fő okai ma a fajtalansági keresetnek, a törvénytelen nemzésnek, a házasságtörésnek, az állati körmönfont kéj élvezetnek: a túlnyomó középállapot, amelyben mindnyája egyszerű, de nemes családi létet, jó lakást talál, részben megsemmisítené, részben legkevesebbre szállítaná a társadalmi test ezen s hasonló halálos bajait.

Ez a családi háztartást illette. Ami az intézetek háztartását, a termelés és forgalom intézvényeinek, az államok- és községek-, egyesületek- és szövetkezeteknek szabad és nyilvános közzgazdálkodásait illeti, az állami intézetek személyi szükségleteiről imént szólottunk; dologi szükségleteik pedig, mint azt már több alkalommal kifejtettük, az összháztartásból fődöztetnének. A közhasznú, társasulási és egyéb egyesületek

oly módon tartanak fel magokat, mint eddig, de nem pompázó nagy aláírások- és alapítványokból, hanem a középosztály kisebb folyó-adományaiból. Világos, hogy a jobb létnek örvendő néptömegek mind testileg, mind nevezetesen szellemileg nagyobb és nemesebb összerőt volnának képesek valamint a termelés, úgy az állam és szellemi művelődés tekintetéből kifejtteni. Nyilvánvaló, hogy épen a művészet és tudomány föl-kentjeinek volna legkevesebb okuk panaszra a szűkes jövedelem miatt. Most, igenis, többfélekép a fényűzés lehullott morzsáira kárhoztatvák és gyakran oly függési viszonyra kényszerítvék, amely sem hivatásukkal, sem jellemökkel össze nem fér. A néptömegek magasabb szellemi foka az ő értéköket is emelné.

Hogy a t e r m e l é s é s f o r g a t á s intézetei a magok szükségleteit a közösből fedeznék, azt már fönnebb láttuk.

100. §. A socialisticus anyagváltoztatásnak a társadalom nem-gazdasági életmozzanataira való visszahatása.

Ha a társadalmi anyagváltoztatás mélyreható átalakításának további következményeit tekintjük, először is a n é p e s s é g m o z g á s á n a k m e n e t e köti le figyelmünket. Sokan mondogatják, hogy a Szocialismus túlnépesedést s így burgonyaevő népet szül. Mi még azt sem tartanok igazágtalanságnak és roszlétnek, ha az évezredes pástétomevők végre burgonyaevőkké szállíttatnának le. Inkább ez, mint bűnös önfertőztetés, a gyermekgyilkosság, a kétgyermekrendszer, amelyet a tőke szolgálatában álló nemzetgazdák ajánlgatnak, vagy egész népeknek bestiális kiirtása. De sem ez, sem az nem szükséges; mert kimutattuk, hogy a nemzeti vagyonnak egyenletesebb szétosztása s valamennyi családnak szilárd hivatási állása mellett sem túlnépesedéstől, sem a mai termelési válságoktól nem tarthatni; kimutattuk, hogy a socialismusnak több eszköz áll e célra rendelkezésére; csak az átköltözés és gyarmatosítás észszerűen végrehajtandó politikáját említjük, továbbá az anyagváltoztatás folyamatának belterji fokozását hosszabb időt igénylő nagyobb műveltség segítségével. Mi lenne ennek következménye? A házasságkötés idejének általános elhalasztása, az előképzés idejének meghosszabbítása, az idegszövetkeknek a tenyészeti helyett szellemi működésben való erősebb felhasználása és magasabb fejlettsége, következésképp az érzékiségnek háttérbe szorítása s így a gyermeknemzésnek természetszerű, minden erkölcstelen, undorító mozzanattól ment csökkenése (moral restraint), a tiszta nőtlen életnek gyakoribb volta, amidőn aztán a papi nőtlenségnek is inkább dicsérői lennének. Tudjuk, hogy a komolyan tudós egyéneknek kevés gyermekek szokott lenni. Eszerint az egész nép szellemi erejének belterjesebb kiképzése és befogása által a népszaporodás közelebb jutna a népszám és a népfentartási eszközök közti szabad egyensúly eszményéhez, amely t. i. mind a túlnépesedéstől, mind az elnéptelenedéstől távul állana. Akkor nem történnék az, ami Stuart Mill (I. 233 1.) szerint Angliában tör-

tént, t. i. hogy: „a szegények elszaporodásától s így a szegényadó növekedésétől tartó földesurak a nép házasodását akadályozták, majd meg a múlt század vége felé a gyári munkáskereslet emelkedése miatt a népesedés előmozdítását tekintették hazafias (?) kötelességnek.”

Hogy a megletelepítés és út társadalmi támogatás szervezete lényegesen lenne a socialismusban javítható, azt már kimutattuk.

A socialisticus népiskola a családoknak a nevelésügy iránti élénk érdeklődésén alapuló természetes szervezést nyerne; mert a jó nevelés és műveltség a gyermekek egyedüli biztos útravalóját képezné, és a közép-jöllétnek örvendő népek nem szoktak közönyösek és szűkmarkúak lenni az iskolaügyben. — Minden hivatási munkának oly nagyszerű társadalmi szervezéséhez csatolva a gyakorlati hivatásnevelés könnyen lenne eszközölhető; a még nem rendes munkában levő ifjú erőt egyidejűleg a tanítási költség fődözésére és a gyakorlati életre való iskolázásra lehetne, talán az öregebb hivatásmunka vezetése alatt, alkalmazni.

Hogy a lakkérdés célszerű megoldása az egészségi és erkölcsi viszonyokra a legjótékonyabb hatást gyakorolná, ki tagadhatná? Hát a községi és állami életre micsoda hatása lenne a socialismusnak? A községi élet az anyagváltoztatással szemben teljes függetlenséget élvezne. Mindazon termelő- és forgalmi ágak, amelyek nem pusztán a helyi szükségletek számára dolgoznának, társadalmi, a községi szervezeten túl terjedő anyagváltoztatások lennének; de a helyi intézetek községi kezelés alá tartoznának, úgy a nem-gazdasági községi élet is egészen szabad lenne az anyagváltoztatás szervezésétől, kivéven, amennyiben a bizonyos termelő-hivatásokhoz „tartozó polgárok többsége a községi intézetek gyakorlati feladataira is visszahat. A község a maga benső hatáskörében a helyi közületnek gyűakarata és hatalomszerve, közege; átruházott hatáskörében pedig az állami akarat- és hatalomnyilvánulás segédközege. Tehát sem középkori zárt községi gazdálkodást, sem újabbkori „commune”-t nem jelenthet, pl. Proudhon cummunalismus-át.

A gyűnépgazdaság az állami életben is nagy változásokat idézne elé, de anarchiát, mint a tőkésék mondják, nem. Kiirtván a mindnyájának mindnyája elleni harcot, lehetővé, sőt önként következővé teszi, hogy az állam politikai hatalma, a társadalmi elemek, szövédékek és szervek egyetemes akarata és cselekvése valósággá legyen, az eddig ellenséges osztályok hivatási érdekközösségben egyesüljenek, az egyesek akarata és cselekvése gyűakarattá és hatványozott hatalommá, öntudatos, erélyes, tett-dús hazafisággá fejlődjék. A mai liberális állam nem ápolhatja kellően a hazafiságot; mert az érdekközösség tudatának csak részleg kedvez, az érdekeket önzőleg elszigeteli és osztályellentéteket idéz elé.

Sok közönséges vétségnek, amelyek szegénységből, elbizottságból, bőségből forrásznak, sem oka, sem tárgya nem lenne. A jogtalanság

megelőzésére és megtorlására, a tőkés versenyből folyó polgári porlekedésekre elvesztegetett tömérdek költséget meg lehetne kímélni.

Kifelé az állam erős lenne. Mert mindenik polgár tudná, hogy az államért harcolva önmagáért harcol. A katonai eszközök s általában a néphadsereg a mai óriási költségek megtakarításával a legcélszerűbben lennének szervezve; de szolgálatban csak - egy kis hivatássereg állana, míg végre a socialismus általánosításával minden hadsereg megszűnnék. Hódítás és forradalom nem lehetne eleme a socialisticus népgazdaságnak.

A jog benső ellenségeit, a gonosztevőket, a legkeményebb munkára fogná, de nem úgy, hogy a rabmunkával ártalmas hatást gyakoroljon a társadalmi anyagváltoztatás rendes folyására, mint jelenleg,

E népgazdaság rendes folyását szerves, azaz időszerű hivatásrendi államalkotmány biztosítaná. Ilyennek alkotása nem lenne nehéz: míg a tőkés társadalmi rend politikusai hiába tapogatóznak annak fölépítése körül; mert a magán üzérkedés minden tartós hivatási összefüggést szükségképen szétold és csak elszigetelt egyedeket lát, akik között egyesek szerencsés pénzurak, a többi pedig proletár. Szétoldott kéve a mai társadalom, csupa parányokból, egyedek- és külön üzletekből álló. Kellő tagoltságot hozni a capitalisticus államtestbe meddő kísérlet. Máskép állana a dolog a socialisticus anyagváltoztatásban, amelyben minden eszményi és gazdasági hivatás élesen meghatározott területet alkot. Vajjon egyenes, vagy a hivatástestületek elüljárói általi választás legyen-e, az alárendelt kérdés a socialismusban, mert így is, úgyis egy volna az eredmény. A tőkés világ általános szavazásjoga veszélyt rejt magában, s csak a socialisticus hivatásmunkások gyakorolhatnák azt helyesen. A szerves hivatási képviselő mellett még községi is lehetne, mintegy felsőház, amelynek ugyanegy érdeke levén az elsővel, dualismus-szá nem fájulhatna, hanem csak mérséklő, ellenőrző, elhamarkodástól óvó szerepe lenne. Ily alkotmányban a mai parlamenti sivár többség, sőt kisebbség despotiájának, a cliqueknek, amelyen az alkotmány meghamisításával mindenféle jogtalanságot követnek el, a kisebbségekre nyelvet és vallást erőszakolnak, az államot a magok különérdekeik végett mindenható kényurrá fűjják fel, mindezeknek ily képviselőben alig lenne terök. Gondolat-, hit-, vallásszabadság valóban érinthetlenné lennének, s minden igazi szabadság teljes biztosítékot találna benne, épenúgy, mint ahogy az oly nép politikai szabadsága, amely társadalmilag egy csekély kisebbség magár uralmának van alávetve, csak agyrém, amely megvalósításának első kísérletében is vagy az alnépnek a birtokosok fölötti uralmává fajul, vagy 2 nép ámitására és megrontására szolgál a birtokosok kezében, vagy mindnyáját katonai zsarnokság alá hajtja. — Államcsíny ily alkotmány ellen sem fölülről, sem alulról nem lehetséges, hiányozván az arra szükséges központosítás és sok más ok. Az állam mai legfontosabb polgár feladatai majdnem egészen benső szervezetébe mennének vissza a néptes területének; következésképp a kormány és közigazgatás összpontosításánál

épen azon a téren lenne szegve szárnya, amelyen most az állami önkényhatalmak legerősebb állásukat találják. Világos, hogy ez a mai közigazgatás, rendőrség és igazságszolgáltatás tömérdek kiadásait is rendkívül lileg leszállítaná.

A nyilvános tanügy feladatai szaporodnának és kiterjeszketnének, de az állam központosító kényuralma nélkül. — Épen azon oknál fogva a tudomány és az egyház sem kerülne állami központosítás alá.

Magának az anyagváltoztatásnak is a termelés és forgalom minden ágára független, önmagán nyugvó szervezete lenne, amely a mai sokféle és sokba kerülő öv- és védintézkedéseket fölöslegessé tenné.

Magától értődik, hogy az átmeneti időszaknak nagy népgazdaságpolitikai feladatokat kellene megoldania, épenúgy, mint a hűbériség megváltásában, a természeti gazdaságról a tőkésre való átmenésben történt.

Láthatjuk, hogy a socialisticus alkotmányban egészen más feladatai lesznek a törvényhozásnak, kormány- és közigazgatásnak; de központosításról és sokkormányzásról szó nem lehet. Az állam túlnyomóan nemleges védtévékenysége mindinkább kevesbednék, a tevőleges gyarapodnék. Szilaj ochlocratiának, henyélő papi, hivatalnoki, vagy pénznemességnek és fejedelmi absolutismusnak sem lenne helye. Lenne democraticus és aristocraticus elem, az elsőt a végrehajtó munkások, a másodikat a hivatástestületek elüljárói képeznék. A külvédelemnek erős kezekben való tudása, a legfelsőbb méltóság betöltésével járó pártharcok megelőzése, sok gazdasági, helyi, vallási s egyéb ellentéteknek kiegyeztetése, amely igazságos kormányfőt követel, a monarchicus elemet is ajánlják. Természetes, hogy itt oly kevésbé lehet szó monarchicus absolutismusról, mint a fejedelemnek valamely osztály, vagy clique bábjává való liberális-alkotmányos lealacsonításáról, amelyre már most is több monarchia engedte magát a pénznemesség parlamenti uralmától szoríttatni.

A külpolitikának nem kellene elzárkózónak lennie, s a viszonyosság elvének alapján derék külföldiek előtt nyitva állanának a socialismus hivatásüzletei. A külkereskedés szabad és élénk lenne. Amely cikket a külföld olcsóbban állítna elé, azokat a soc. állam a külföldtől vásárolná; amit pedig ő állítana elé olcsóbban, azt kivinné. Az egész kereskedelmi politikának észszerű alapot lehetne adni, és nem kellene zavarosban úszni.

A vallást illetőleg a gyúanyagváltoztatás rendszere nem tételez föl vallástalanságot. Ez épen a népgazdaság mai anyagelvű szervezetének a gyümölcse, és némely egyházaknak az uralkodó-osztályok jászolóhoz való szegődöttsége is sokat rontott a nép vallás érzelmében. A középosztály tömege, amely arca izzadásával keresi kenyerét, mindig vallásos volt, és nem a mély, hanem a félműveltség istentelen. Ne avatkozzék az egyház a nem-vallási érdekek harcába; s akkor bármely gazdasági szervezetben is tisztelni fogják. Némely socialisták minden szervezet nélküli vallást engednek csak meg; de ez képtelenség. Okos socialismusnak semmi ér-

deke nem lehet az osztályharctól magát távul tartó és minden osztálynak a keresztyénség alapelveit hirdető egyház eltörlésében, vagy felszívásában; sőt jól felfogott érdeke a keresztyén egyház erkölcsi-gyakorlati erejének készséges felhasználását parancsolja. De ha az egyház a tőke mellett harcolna, a diadalmas socialismus, ha csak ideiglen is, annak megsemmisítésére törekednék.

A művészet és irodalom szintén nagy változáson menne keresztül. Most a materialismusba és corruptióba való elmerülésök ellen küzdenek; de csak egy egyetemes középosztály eszményi szükségleteiben találhatnak, biztos alapot. Fentartásuk nyilvános és magán lenne egyiránt, anélkül hogy vagy államcommuniticus önkény alá kerülnének, vagy a magán tőke szolgálatába állanának. Hogy a sajtó, különösen a hírlapi sajtó közvetlen és közvetett megvesztegetettségének vége szakadna, világos.

Csak e jelzésből is kivehetni, hogy a socialisticus anyagváltóztatás a társadalmi élet minden mozzanatával szépen megfér, nem csak, hanem megóvjá azokat az állami mindenhatóságtól, a pénzuralmat szükségkép kísérő anyagelvűségtől s ezzel a corruptio ezer nemétől. Az eddigi cikkekben mondottak mindenkit meggyőzhetnek arról, vajjon a socialismusban, vagy a Capitalismusban keresendő-e az anarchia. „Mi is az anarchia?” kérdezi a „Die neue Gesellschaft” folyóirat 1875-ki 9. füzetében N. G. „A rend és igazgatás hiánya a társadalmi életfolyamban. Jó! De a mai termelési és fogyasztási viszonyokban egy szála sincs az államtudatos, egységes igazgatásnak, hanem anarchia uralkodik bennök. Azért minden szétbomlott. Világba termel, kereskedik, számít mindenki, mind mennyiségre, mind milyenségre nézve. Senki sem tudja, mennyi a szükséglet, s nem több, vagy kevesebb e a termelés kelleténél. Senki sem tudja, nyer-e, vesz-e s mennyit. Vajjon rend, tudatos társadalmi igazgatás-e ez? vagy merő anarchia?” És a 438. lapon: »Nem vagyunk nihilisták és anarchisták; de a rajzoltuk nihilismus és anarchismus távúiról sem lenne oly nihilisticus és anarchicus, mint a capitalismus jelenleg fennálló anarchismusa és politikai nihilismusa.»

101. §. Az átmenet nehézségei és állomásai.

A szervezés elveinek történeti változásában a régi alakok nem egyszerre tűnnek el. Így pl, a középkori természetgazdaságnak még ma is láthatók maradványai; a házi szükségletek némelyikéit most is a fogyasztók fedezik; az állam ma is uradalmaiból húzza egy részét jövedelmének. A socialisticus anyagváltóztatás sem fog tehát egyszerre érvényesülni, hanem föltétlen és átmeneti kivételei lesznek.

A föltétlenek részint a külkereskedést, részint mindenik népgazdaságnak benső körét illetik.

Ki gondolhatna arra, hogy minden ország és nép egy napon a socialisticus gazdálkodás szerződését elfogadják. Ha a tőkés gazdálkodás véghatárát érte: bizonyos, hogy akkor a gazdálkodás reformja önként fog ki-

nálkozni. De lehetséges azt egyes államban is és előbb is behozni. Amit a socialismus ellenjein kívül még egy Schäffle iá mond (Bau und Leben etc. III. 514—16. l.), t. i. hogy csak a maga végkövetkezményeiben teljesen kifejlett capitalismusra következhetik socialismus, nem írjuk alá, úgy levén meggyőződve, hogy már a pénzgazdálkodás időszaka előtt is lehetett volna bölcs törvényhozónak socialisticus népgazdaságot szerveznie. Abban sincs az ellenfélnek igaza, mintha a socialisticus államnak kínai fallal kellene magát a capitalisticusoktól elszigetelnie; sőt mindennemű közlekedést, kereskedést úzhat a külfölddel, csakhogy persze nem magánegyedít, hanem a központi igazgatóságok útján; mert kereskedelmi magán tőkéi nem lennének. A soc. állam így egyetlen egy kereskedelmi személyiségül lépne föl a világpiacon, a legbiztosabb vevő és eladó lenne. Hogy a kereskedelmi összeköttetésben levő népek a capitalismus ezer főgásai, furfangjai s veszélyei teljes mellőzésével viszonyosan előnyös cserét tehetnének és tennének is, világos. És ezt kellene is tenniök. Ha csak egy állam volna is socialisticus: az a maga kézzelfogható előnyei által mihamar feloszlás folyamatába hozná a capitalisticus államokat, s a socialismus úgyszólván rohanva terjedne. Csak egy concret példa legyen

Mintha a socialismus legelső kísérletével az ország elszegényednék, minthogy a tőke és az értelmiség kivándorolna, az mesebeszéd. Az ingatlan tőke ugyanis legalább $\frac{3}{4}$ -ét teszi ki a nemzeti tőkének; ezt pedig nem vihetni el; de az ingót sem vihetni ki mind, legfőlebb az ércpénzt és a drágaságokat, azt is csak akkor, ha a kivitel nem volna tiltva. Ércpénzre a fő vagyis benső forgalomnak úgy sincs szüksége. Aztán a socialismus maga is szabadulni óhajtana a pénztől; e szabadulás pedig előnyére, ellenben a capitalisticus államoknak nagyobb és nagyobb hátrányukra, sőt veszélyökre válnék. A capitalismus végre is saját túltengése, pénzfőlöslege által buknék: Világtörténeti Midas! — Hát vajjon a munkaerő s különösen az értelmiség kisietne-e a soc. államból? Épen nem! Futnának igen is az élősdiék, az uzsorások és az értelmiségnek csupán anyagi gazdagságra törekvő tagjai, akiknek nem kell a hivatásmunka. Szerencsés utat a társadalom fekélyének!

Belső kivételek, capitalisticus maradványok is lennének a gyűszervezetben. Ilyenek azon dolog- és szolgálati javak, amelyeket ma a családi szeretet, barátság, közhasznú törekvés, hazafiság és vallásosság az embertársaknak és a közügynek önkényt felajánl. Ezek föltétlen kivételek. A vizsgálás szabadsága, a művészetek fentartása, a haladás mindennemű törekvései, a felebaráti szeretet munkássága sat. — mindez attól függ, hogy a magánosok és egyesületek saját vagyonukkal és munkaerejükkel közhasznú eszményi és anyagi célok megvalósítására az állam segítségével kívül függetlenül is törekedhessenek. Ez felel meg a socialisticus testvéri szervezetnek.

Az irodalmi-művészeti termelés és a sajtó bizonyos ágai nem maradhatnak központosító kezelés alatt. A nyomdának sza-

badnak kellene lennie. Kézirat, a példányok csereértékének megállapítása s egyéb nyomási ügyek a magánosok, egyesületek, nyilvános intézetek dolga lenne. Így aztán a nemzet szellemi munkájának szabadsága biztosítva, az eszmék terjesztése mind az állami despotia, mind a magánosok és kereseti társaságok pénzüzérkedő versenyétől mentve lenne. A hirdetés nem a hírlapok, hanem csak az illető egyesületek, felek joga lenne. A hírlapok jövedelme a kiváló íróknak és az illető hírlaptól képviselt eszményi céloknak esnék javára. Ez elejét venné mind a sajtó ezerféle rombolásának, mind azon még ártalmasabb szellemzavarásnak, amely bekövetkezne, ha kizárólag az uralkodó-pártok ragadnák magokhoz a nép szellemi táplálását; elejét venné az állami-communisticus államszólalom általi népbuittásának agy, mint a pénzaristocratia érdekeinek zsoldjában álló liberális kuruzsolásnak, fecsegésnek.

Egy másik nemét a föltétlen kivételeknek mindazon fizetés-szolgáltatások képeznék, amelyek a magán érdek érvényesülése által kezelhetők leggazdaságosabban; ilyenek a művészek, orvosok, magán tanítók szolgálatai, amelyeket a magánosok jövedelméből kell díjazni. — A kis-szétosztás vagy eladás azaz a mai szatócskodás is megmaradhatna bizonyos mértékben, valamint a foltozó- és tatarozó-munka is, főleg a falvakon, de úgy, hogy a társadalom ellenőrizné és a cikkeket is ő adná, valamint a legnagyobb árt is meghatározná. Egyébiránt azon termeléseket, amelyek már a tőkés gazdálkodásban is inkább a kisüzlet felé hajlanak, hivatási egyesület alapján is lehetne szervezni. Mint kisüzletek is csak a gyűszervezésnek lennének kiágazásai, és semmi veszélyt nem rejtenének arra nézve magokban, annál kevésbbé, mert a díjakat és árakat az állam határozná meg.

Sokkal több és nagyobb mérvű lenne a socialisticus szervezésben az átmeneti kivétel.

Akár szabad meggyőződés, akár az államakarat hatalma létesítené a socialis átalakítást, nem mindent szervezhetne mindjárt elve szerint. Gondoljunk csak pl. a földjökhöz szívósan ragaszkodó parasztsokra, vagy a kisiparral összekötött kis mezei gazdaságra! Ezek csak lassankint, sokára engednének a socialismusnak, amelyet nem is ösmernek. Ezekkel kíméletesen, tapintatosan kell. bánni; de belevonásuk mindjárt az első szervezkedésbe nem is föltétlen szükség; valamely ország egyetlen egy községe is szervezkehdhetnék socialistic, ha a modern állam megengedné. Legkönnyebb mindenesetre a nagy-őstermeléssel, nagyiparral és nagy közlekedési eszközökkel kezdeni Mert itt az alakulás sokkal könnyebb lenne, mint a hűbéres gazdálkodásnak szabad parasztszervezkedésévé való alakítása volt, akár magát az üzletet, akár a végrehajtó és vezető munkásokat tekintjük. Ezen előzetes megszorítás nem akadályozná az új szervezet további terjeszkedését!

Erre nézve a socialdemocraták egyik munkása, Most József, „Die Lösung der socialen Frage. Berlin. 1876.” művének 23—43. lapjain, majdnem teljes programot ad, amelyből, bár elfogadhatlan tervei is vannak,

jónak látszik némít közölni. „Fölvehetjük, hogy egy helyen ezt, más helyen azt a socialisticus gazdálkodási szervezetet, sőt többfélét is fogadnak el elejénte, amint t. i. az egyes iparágak és a körülmények követelik. De ez nem baj, mert a végfeladat mégis csak az lesz, hogy a tagok szükségei lehető teljesen kielégíttessenek. A posta, vasút, bányá, só, dohány sat. már is állami kezekben van. De ha már az állam is kénytelen ily felforgatásokat tenni, akkor a socialisticus közületek sokkal gyorsabban esnek át e folyamaton és egyik iparágról, másikra fognak sietni. Ha t. i. az állami iparos intézvényeknek már meglehetősen magva leszen: akkor már maga a tények logikája is további csoportosulásokhoz vezet. Előbb olyan magán vállalatokat fognak megváltani, amelyek cosmopoliticus jellegűek; azután műhelyeket szerveznek, amelyek ama vállalatokat feldolgozzák, úgyhogy ez által több-több munkaerő lép közvetlen állami szolgálatba. Vegyük csak fel a vasutakat! Ezekhez egész sor üzlet csatlakozhatik: gépgyárak, vasúti sín- és kocsigyártás, fűrészmalmok, végre szén- és vasbányák sat. Ha hozzáveszszük, hogy a munkásoknak az üzlet közelében kell lakásuknak lenni: akkor láthatjuk, mennyi munkás kénytelen állami munkába lépni, s mily hatalmasan terjeszkednek az államipar körei már csak egy fő iparágból is, föltevén, hogy a magán nyereszkezőket rendszeresen gyöngíteni törekszik. Ha már most az állam más fő iparágakat is hasonló módon körébe von: akkor fokonkint egész, hálózatát teremti meg az államipari telepeknek, amelyek egész sereg állami munkást foglalkodtatnak, annyival inkább, mert a magán vállalatok és munkások nem állják ki az államiakkal a versenyt s így előbb-utóbb socialistákká lesznek.”

Az új szervezés ily kezdése mindenestre könnyebb és sikeresebb mint ha összmozzanatait akarnók átalakítani a társadalomnak; de mintha még a kezdet is csak akkor lehetne kísérlet tárgya, ha a tőke önmegsemmisítése, vagy a kicsinyeknek a nagyobbak általi fölemesztése véghatárát érte, és ha a további szélhámosság és válságokból az egész nép belátná, hogy a tőkés népgazdálkodás a maga talaján orvosolhatlan, — azt, ismételve hangsúlyozzuk, nem írhatjuk alá. Elég, ha a socialismus eszméjét a nemzet vezérszellemei a maga tisztaságában és világosságában mint hatalomnak és a nemzet anyagi és szellemi erősbítésének eszközt ismerik. Gyökeres társadalmi változtatások nem népből, hanem egyes, vagy kevés kiváló szellemből szoktak kiindulni. „A történeti szükségességek, a népek természetfolyamatai is bizonyos egyedek önkényes cselekvésének útján hajttnak végre”, mondja Lange (Die Arbeiterfrage 3-te Aufl. 348.). Mindenestre annál jobb, ha a nép is ismeri, vagy legalább érzi a jövő reform mibenlétét; de a reformmal addig várni, míg annak szükségét és módját valamennyi nép be nem látja, az annyi, mint várni, dum de fl u a t amnis.

Szerintünk nem épen beláthatlan távolra esik a fordulat. Nyugat-Európa nemegy jelét mutatja annak. Látjuk, mily rohamosan rombolja

szét a nagytőke, szükségképen, a kisebbeket. A mostani röpkorszakra új szélhámosság következik, s ezt ismét rop követi, a nélkül, hogy a liberális állam nem gyógyítani, de csak némileg enyhíteni is bírná a bajt. A tőkés gazdálkodás tekintélyét saját elfajulásának tapasztalása jobban meg fogja ingatni, mint a kritika. A proletár nép még sokáig túr, nem ismervén útját a szabadulásnak, de nem is eszmélvén arra, hogy más rendje is volt már az életnek s más is lehet; de az értelmiség nemsokára rá fog jönni a socialisticus reform szükségességére. Öntudatlanul működik közre a kapzsi, kielégíthetlen plutocratia a capitalisticus társadalom szétbontásán. A kereskedelem- és iparban, a börzén és most már a földművelés terén is kapzsisága rendkívülig gyorsítja a nagytőke mindenoldalú győzelmét és hajtja a liberális népgazdálkodásnak minden kártékonyosságát a szélsőségig; mialatt a zsidóság legkitűnőbb szellemei több éles kritikusat adják a capitalismusnak, mint Marx-ot, Lasalle-t. Gyűlölködnek, vagy szeregethik a zsidót, de nem tagadható, hogy e népfaj ismét hatalmas cosmopoliticus-vallási kovászt vetett az emberiség történetébe s ismét ő ássa leginkább alá azon uralkodó társadalmi rendet, amelyre magát rendkívüli mozgékonyágánál fogva felküzdötte. Aki fogát csikorgatja is a zsidóság uralmának látására, vigasztalhatja magát; mert ualmokkal akaratlanul a civilisált emberiség és egyúttal a magok felszabadítását készítik elő.

Az iparosok közt már igen sok a socialista, s csak a mezei nép támasza még a mai társadalomnak; valamivel több életigény azonban az eddigi nem-igazi tekintély megingatásával könnyen hajlandóvá teszi azt is az újítás iránt; s már is láthatni, hogy több-több nagyobb szükséglet, tekintély- és engedelmisség hiány vonul ki a városokból a falvakra. A liberális sajtó és a tőke érdeke is mindent megtesz tudva, nem-tudva ezen átalakulás siettetésére.

Továbbá, a kormányköröket is mindinkább elfogja már azon érzés, hogy az állam, amely a társadalmi kérdésnek capitalisticus alapon való megoldására képtelen, veszélyeztetve van; és a monarchia, amely Francia- és Németországban a liberális pénzuralom némi mérséklése végett általános szavazásjoghhoz folyamodott, állami szükségből még tovább is mehet, a socialismus felé t. i.; mert beláthatja, mily roppant erő és hatalom kifejtésére képes a gazdaságilag és politikailag egyesült nép, amely eddig csak szétszórt parányokból állott; s akkor két nemzedék alatt a socialismusnak épen ott támadnak leghatalmasabb pártfogói, ahol abban eddig csak iszonyú rendetlenséget, fejtelenséget láttak. Példa rá maga Bismarck is, aki, bár a capitalismus homokalapján, a socialis kérdés megoldásával is akar tenni természetesen hiu kísérletet. De mindenesetre az idő jele ez és első lépésnek megjárja. Gladstone a socialisticus mozgalmakról így nyilatkozott: „Vagy megvalósítható a socialismus, s akkor életbe fog lépni, bármit tegyünk is ellene; vagy nem életrevaló, s akkor minden socialisticus mozgalom homokba vesz, a nélkül, hogy az állam

hatalomnak közbe kelljen lépnie.” (Joh. Most. Die Lösung der socialen Frage. Berlin, 1876. I. 1.). Hogy a socialismus az igazi nemzeti szervezet, míg a capitalismus egyoldalúan cosmopolitanus és atomisticus, nem kell magyarázni.

De nem csak az államférfiak, hanem a tudósok, művészek, tanítók, egyháziak, a keresztyén erkölcs képviselői is be fogják látni, hogy népgazdasági reform nélkül nincs munkájuknak elég szabad, széles és mély, biztos nemzeti talaja. Bármennyire berzenkedjék is az értelmiségnek anyagi szerencsében élő része, a néptömegek szellemi (bár a capitalismus megvesztegette sajtó ledérségénél fogva többnyire ferde) mozgalma nem hagy neki nyugtot. Az alsó osztályok korunkban lettek először képesek arra, hogy népiskola, hírlapolvasás, társalkodás, korcsmai és nagyvárosi élet, nemzeti iparegyesületek sat. által egységes hatalommá tömörüljenek, a politikai s egyéb békókat, amelyek őket eddig öntudatlan engedelmségben tarták és egyesüléseket akadályozták, megtárgítsák, vagy szét is törjék. A negyedik rend legalább is oly joggal alkot pártot, mint más rendek. Öntudatra ébredt, nem engedi magát többé megfélemlíteni; hite és lelkesültsége a proletárságnak erősebb bármely párténál. Katonakötelezett levén, nem könnyen fosztható meg politikai szavazásjogától. „A múlt század nagy forradalmával kezdődő történelmi korszak, mondja Lasalle (Arbeiterprogramm. Leipzig. 1874. 26. 1.), amelynek a minden társadalmi intézvényeket átható nagy polgári birtok vagyis a tőke teszi elvét, bár külsőleg nem is vehető azonnal észre, belsőleg már befejeződött. 1848-ki február 24 kén egy új korszak hajnala tűnt fel. Ezen a napon t. i. Franciaországban, amelynek a szabadságért való hatalmas belső küzdelmei az egész emberiség diadalai, vagy vereségei, egy forradalom tört ki, amely egy munkást is felvett ideiglenes kormányába és a munkásosztályok sorsának javítását és az általános szavazásjogot kiáltotta ki az állam céljául. Az 1789-ki forradalom nem volt tökéletes, mert a negyedik osztályt horda méhében, amely most jogát követeli, mint követelte a tiers état. A negyedik osztály a legvégső, kizár minden szabadalmat, nem rejt méhében semmi előjogi magvat; ugyanegy érdeke van az egész emberiséggel, szabadsága az emberiség szabadsága „ Ezt érzi már a proletárság s hatalmasan törtet célja felé.

Parányi eszközökkel láttuk a francia és német proletárság mozgalmát megindulni s újra, meg újra hovatovább hatalmasabb folyamóvá növekedni. Az árt elapaszthatja ugyan újra és újra a capitalismus rendőrévé lett állam, jobban mondva, államkormány; de ily kérdésben évtizedek nem határoznak; aki a negyedik rend felszabadítási mozgalmát figyelemmel kíséri, nem tagadhatja, hogy az mindinkább tisztább tudatára jut céljának s inkább a meggyőződésre, mintsem ökleire számít. A szabadelvűség nemzetgazdaságtana, amely tárházának minden fegyvereit csatába vitte már, végkép le van verve, úgylgy maga a tőke is aggodalommal

nézi szolgálai tudományát. „Semmi sem idéz elé oly könnyen nagy és iszonyú felrobbanást a népeletben, mondja Lange, (Die Arbeiterfrage. 3-te Aufl. 15—16. 1.) mint ha egy elnyomott és a műveltség minden fensőbb élveiből kizárt néposztály erejének és fensőbb igényeinek tudatára ébred, míg az uralkodó-osztályok az azelőtti természeti önhittség merve daca helyett furfangos gyáva eszközökkel akarják őt gyámságban tartani. Ami különösen az e célra célzatosan szerkesztett állítólagos tudomány tanait illeti, amelyekkel a fölébredt népeket áztatni akarnák, az csak olaj a tűzre. Az úgynevezett tanszéki socialisták (Katheder-Socialisten) is jobbra fordíthatnák szellemi tőkéiket! Tény az, hogy míg a nép középrétegei gyakran gőgösen s vállvonítva fordulnak el az eszményi elmélészektol, a létért küzdő tömegek inkább a tudomány komoly, merész utászaitól várják az üdvöt, mintsem azon sima, ügyes világemberektől, akik hihetlen csekély teherrel tudják magokat a külélet magaslatain fentartani.

Bizony ideje volna már, hogy a kathedersocialisták Wagner Adolf-ot kövessék! Ő egyik congressusukon teljesen szakított a Braun Károly-féle emberekkel, akik a Katheder-socialismusnak csak úgy engednének befolyást, ha a capitalismust érintetlenül hagyná s azért a manchesteriekkal való egyesülés útját is egyengetné. Wagner a községi adó kérdésében kiadott iratának utószavában így nyilatkozik a socialismusról: „Mondjanak a socialismus vezérei- és igazgatóiról bármit is: a mai socialismusban oly tudományos rendszer van felállítva, hogy azt a nemzetgazdaságtan nem mellőzheti. Abban többé nem Fourier képzelődésével és St. Simon dagályával, hanem St. Simon, Blanc Lajos, Proudhon legjobb, legvilágosabb gondolataival van dolgunk, amelyeket rendkívüli tudományos jelentőséggel bíró férfiak gazdasági rendszerré fejlesztettek és a gazdasági élet oly. tömérdek adataival, bizonyítékaival igazoltak, hogy a socialismus fölött nem lehet többé hallgatással, vagy szidalmazással napirendre térni. „

íme, ez az állapot a legműveltebb nemzetek belsejében, nevezetesen Németországban is, ahol a tanügy előmozdítása nagyon fogékonytá tette a tömegeket, különösen a városok iparosait a socialismus iránt. Ki tagadhatná, hogy nemsokára oly lángelméjű államférfiak támadhatnak, akik állami szükségből kénytetve a socialismust emeltyűnek fogják használni saját hatalmuk erősítésére és az ellenséges hatalmak megtörésére?! Bismarck közel áll e ponthoz. A polgártársadalom korszaka megteremtette a maga forradalmi tábornokait s végre a maga Caesarját, hogy a régi társadalmi rendet örökre viasztörítse és a régi államokat is polgárállami alkalmazkodásra kényszerítse. Mikor, hol, mely személyek, mely belső és külső állami szükség adnak majd ily hatalmat a socialismusnak, azt ma még bajos megjósolni; de hogy az előbb-utóbb bekövetkezik, talán előbb, mint vélnők, bizonyos. A svájci socialdemocrata-párt közlönye, Die Tagwacht, 1878. évi 72. számában azon meggyőződését fejezi ki, hogy a

fordulat rohamosan fog bekövetkezni; hiszen a capitalisticus forradalom is csak pár évtized óta van folyamban s mily áradatot mutat! Már most is 13 német socialistának megválasztására a parlamentbe sápadt aggály ül a hatalomkezelők arcán. „Heródes és Kaifás nem gyűlölhették jobban, mondja Lange (Arbeiterfrage) az ácsokat, halászokat, takácsokat és kárpitosokat, akik a földet sarkaiból kiemelték, mint ahogy ma a socialismust gyűlölik.” A tömegek szellemi mozgalma további hullámszásában megnyerheti az állam és tudomány vezérszellemeit, mint akik a fenyegető zivatart elhárítani óhajtják.

Ha nem egyes hatalmi emberek kezdik a socialismus megvalósítását: akkor az okság törvénye szerint addig kell várni, míg a nép a capitalismus-szal való további belső és külső küzdése által a jelen rendszer hiányainak és a socialismus társadalmat újjászüllesztő erejének elégséges tudatára nem jő; míg tehát a capitalisticus korszak le nem élte magát, sőt míg a nép tömege azon korszak mögé, fél természetgazdálkodás állapotába, nem kerül vissza. De akkor aztán szükségkép fog az megvalósulni A biztos siker azonban akkor is csak fokozatos reformot ajánl. A reformot a már tagosított nagybirtok megváltásával, kincstári földekkel és a szintén tagolt munkásegységeknek való átadásával kellene kezdeni; az átvett termelési eszközöket a gyűmunkások bizonyos idő alatt törlesztenék; a socialisticus üzemek munkásai termelési és fogyasztási egyesülésben a socialismus elvei szerint, a nem-socialisticus lakossággal és a külfölddel pedig capitalisticus viszonyban élnének; az adót a közjog szerint fizetnék. Erre nézve jó azt is meghallgatni, amit Most József (Die Lösung der socialen Frage. 1876. 23—5. 1.) a socialdemocraták nevében mond: „Az első kísérlet mindenesetre Angliában tehető legcélszerűbben, ahol a capitalismus véghatárát érte; ahol a nagyipar legfejlettebb és a föld kevés ember birtokát képezi. Itt könnyű lenne az átmenet. Ellenben Franciaország nyolc millió földbirtokosa nehezebben hajolna az újításra. Vajjon állami iparüzlet, vagy ennek kerületek és községek szerinti beosztása legyen-e a szervezet alakja; vajjon állami műhelyek, vagy termelő-szövetkezetek állítassanak-e fel, nyilvános hitellel és ellenőrzéssel, vagy talán más rendezése legyen-e a dolognak: ezek mind oly kérdések, amelyekre csak a gyakorlat felelhet kielégítően.” Ide nagyon ülik a: mundus se expedit, usus te plura docebit. *L i e b k n e c h t* (Zur Grund und Bodenfrage. 1876. 185. 1.) úgy vélekedik, hogy falvakon, mint természeti szövetkezetekben, könnyebb lenne a socialismus szervezése, mint az iparosvárosokban.

Némelyek úgy látják, hogy már nem épen távul állunk a socialismus legelső kezdetétől. Mert, mondják, korunkat egy túlzott, ellenállhatatlan, részben egyoldalú, sőt beteges ösztön sok magán foglalkozásnak államosítása felé hajtja. Mindenki minden szükségben az államtól és községtől vár segélyt s ezzel a társadalmi anyagváltoztatás útját egyengeti; s így a s z a b a d e l v ü korszak maga fogja a socialismust majdnem ész-

revétlenül diadalra juttatni. Ezen nem csodálkozhatni, mert a történelem átmeneti korszakainak az a sajátságuk, hogy az előbbi korszak túlhajtott törekvése újnak töri meg ösvényét s a régít szétrombolni segíti.

A korábbi időknek még nem volt semmi önálló, tisztán gazdasági súlypontjuk népgazdasági szervezetökben; a capitalismus még nem volt uralkodó alapalakja a népgazdasági összeköttetésnek. A szegényeket lehetett ugyan fellázítani a gazdagok ellen; de a munkabér és tókenyereség ellentétéről még nem bírtak tiszta tudattal. Azért Lasalle tyrtaeusi csatahangjait nem is értették volna meg. A gazdasági kizsákmányolás politikai uralom alá rejtőzött. Tisztán gazdasági socialismus tehát akkoriban még gondolható sem volt; az elnyomott osztályok minden társadalmi mozgalmának első sorban politikainak kellett lennie. Aztán a despoticus, hűbéres és testületi elszigeteltség minden tömeges mozgást lehetlenné tett. A középkor nagy városaiban a céh különítette el a bértömegeket, az ókor városaiban az ipar legalább is annyira rabszolgamunka volt, mint kispolgári; de a rabszolgák és a kispolgárok el valának választva, mint ahogy az újabb időben az észak-amerikai délállamok fehér proletárjai és fekete rabszolgái valának. Plato comraunismusa csak a spártai aristocratia communismusa volt, nem a helótáké is. A Gracchusok nem harcoltak a rabszolgákért is. A középkori és ókori urak és szolgák közti közvetlenebb viszony sokkal nagyobb akadálya volt a tömegek társadalmi gyűtűdatának, mint a mai capitalisticus viszony, amelyben a munkaadók és munkások közti kapocs egészen fel van bomolva.

Ámde ma már a tömegeknek nem csak átmenetileg, hanem folyton-folyvást hízelegnek; mindnyája azon ígéretre támaszkodik, hogy mindenki egyedi kifejlődésre jogosult. A kor jogeszméje nem naiv egyed-áruság többé, hanem szabadság és egyenlőség. Mindnyája használhatja a szabadságot, hogy az egyenlőség elvét is érvényre emelhesse. Egyesületi jogot, sajtó- és szövetkezési szabadságot már nem vonhatni el a munkásoktól. A két régi rendnek törekvése a bourgoise, a pénzgazdag versenytárs, erejének megbénítására a munkásoknak az általános szavazás-jogot hozta létre. Aztán az újkor csodaszerű közlekedési eszközei: a vasút, távíró, népújságok sat. is hatalmas eszközül szolgálnak a munkásosztálynak arra, hogy a haza határait átlépve közös cselekvésbe egyesüljön. S a munkásvilág már is megmutatta, hogy a nemzeti és állami határokon túllépve ezen emeltyűket alkalmazni tudja. Mily másképp volt ez régente! Mennyi erőlködésébe került Caius Gracchusnak az itáliai kispolgárokat Rómába vonni, és mily ügyesen tudták Őket az optimates ismét eltávolítani! A mai socialismusnak tényleges föltételei sokszorta kedvezőbbek, mint bármikor is; úgyhogy a tárgyilagos kritika épen nem kételkedhet annak (talán rohamos) továbbterjedéséről és diadaláról.

Ha a socialismust nem a természetet megelőzni képes ész, hanem a fejlődés törvénye fogja megvalósítani: ezt nem egyszerre, hanem csak

darabonkint, mintegy öntudatlanul fogja eszközölni, a socialismusra már előkészített személyzettel és tőkével, a conservatív hatalomnak most is alapját képező kisbirtok kímélésével, míg az a reform áldásait tapasztalva önkényt nem áll be socialistának; továbbá a foltozó- és háziiparnak segítségével, amelynek olcsóbb anyagot szolgáltat és készítményeit biztosabban és jobb áron veszi meg, mint a toké.

Vannak, akik szerintünk túlságos reményt kötnek ahhoz, hogy a gyáripár kis gépekkel dolgozó házi iparrá változzék. De ha ez némi részben előnyösnek mutatkoznék, a socialismus hajthatná végre legkönnyebben és leghasznosóbban. A meghagyott magán kisiparnak a kezdődő socialismus erős versenytársa lenne s fokkonként úgy fölemésztené, mint ahogy a nagytőke tette. Ehhez járul, hogy a vidéken a politikai-vallási tekintélyhit erősen meg van már ingatva; hogy az egyházak, amelyek az engedelmességet megszilárdították, távozóban vannak a capitalisticus állam húsosfazékaitól, vagy elűzetnek azoktól. Nem lehetséges-e, hogy a socialismus épen a liberális nagytőke forrásainak elapadásával, békében a kisbirtokosokkal, kisiparral és a régi hatalmakkal fogja bevonulását tartani?

Az uralkodó-osztályok vagy továbbra is makacs ellenállást, elnyomást fognak használni a nép jogos követelése ellen; mert hát: „hiu és oktalan ábránd volna azt remélni, hogy a nemes birtokosfaj valaha elég figyelemmel tudna lenni a földműveléssel foglalkozók nagy tömegére”, mondja Stuart Mill Mr. Jones után (II. 79.1.). Vagy a Schultze-Delitzsch-féle és egyéb egyesületek, szövetkezetek, társulatok sat. által fogják a capitalismus ártalmas hatását szelidíteni akarni.

Az első eszköz okvetlen társadalmi forradalmakra fogna vezetni, mint az már többször történt; amikor aztán valamennyi osztály önkény és barbárság veszélyének, államcommunismusnak eshetnék áldozatul; de végre is a tömegek győznének, vagy az állam úgy süllyedne, mint a római pénzarisztocratia. Hiszen a nagytőke a kisebbek elnyelésével egész tömegekben dobja ki egymás után saját gyöngébb polgárait a proletárság sorai közé; nagy városokba csődíti a vidék proletárjait és sietteti azok tudatos egyesülését és szervezését; mindent központosít politikailag és gazdaságilag és a főbb városoknak túlsúlyt ad, amely ellen a vidéknek nincs ereje. Ez az összpontosítás csak az egészségtelen államcommunismusnak kedvez ugyan; de egyúttal legelőnyösebb iskolául szolgál a socialismusra; a nép erejének közös hadseregben való összpontosítása végre is a népnek szolgál javára; mert ha e néphadsereg tömege, vagy csak jelentékenyebb része socialisticus, az megcsinálja a soc. forradalmat, megteremti a merész lángelmű szellemeket, nagy hadvezéreket, akik a reformot végrehajtják és fő eredményeit megvédik.

Ha pedig megelőző színleges reformokkal akar a capitalismus a maga bajain segíteni: az a socialdemocratia izgatását és a vörös forradalom kitörését késleltetheti ugyan, de nem akadályozhatja, és a maga

palástoló szereivel, általános személybiztosításával, szövetkezeti intézeteivel, testületi bekebelezésével, a munkaadók és munkavevők egyesületeivel, syndicatusaival, a munkabér és gyári munka szabályozásával s többféfélével oly új nagyszerű testületek és intézvények alapításán dolgozik, amelyekre épen a socialismusnak van szüksége. Még egy lépés ezektől, s a socialismusnál vagyunk! Az új céh-féle egyesületek senkit sem elégténekelnek ki tartósan; R o d b e r t u s szerint akkor volna még csak nagy, a tusakodás a két osztály közt, ha megerősödtek. Stuart Mill (IV. 140—141. 1.) szerint: „a munkások, ha a munkaszövetkezetek elegendőleg elterjedtek, nem elégesznek meg munkabérrel, hanem socialisticus rendszert fognak óhajtani, és fokonkint a tőkés is be fogják látni, hogy rendszerük már nem állhat meg, s így a tőkék utójára egészen tisztességes és mintegy önmagától fejlődő folyamat útján mindazok közös tulajdonává fognak talán válni, akik közreműködnek annak termelőleg való felhasználásában; ez „az átalakulás legközelebb lesz az igazságos állapothoz s legelőnyösebb az egész társadalomra.” Még Anglia aristocraticus munkásegységei is, amelyeknek kiváló tulajdonságait helyesen rajzolja a capitalismus határain belül reformáló Brentano (Zur Kritik der englischen Gewerkvereine. 2 B. 1872. Leipzig.) úgyszintén a német munkásszövetkezetek is, amelyeknek államhittel melletti szervezetét L a s a l l e „An die Arbeiter Berlin's. Berlin. 1874.” és „Arbeiterlesebuch, 6-te Aufl. Berlin, 1876.” című füzeteiben rajzolja, a socialismusnak szolgálnak előiskolául. A földművelési bérlőszövetkezeteknek felállítása az állami uradalmakban a vezető- és végrehajtó-személyzet osztaléka a járadékból, a nyilvános közlekedési intézetek személyzetének testületi tagoltsága, a termelőtársaságok államhitele, a munkának egyházi pártolása a tőke ellen, a gyári rendőrség, a gyermekmunka védelme, a munkanap meghatározása s több efféle — mindez lassú, de biztos előkészítése a socialismusnak, ha pedig csak szemfényvesztésül használtatik, a socialis forradalomnak. Bizonyára még jó ideig erőszakot fog használni az uralkodó-osztály, vagy fél engedményeket tesz; de ezeket válságok fogják megszakítani, amelyek a socialistákat sorakozásra, erőgyűtésre s elvégre diadalra segítik. Mikor és hol lesz ez, vajjon a jeleztük egymásutánban-e, vagy egyszerre, azt halandó nem tudhatja; az ellenállási erők mind a két oldalon ropantak, s a liberális rendszeréi még mindig túlnyomóak. Mi inkább csak azt akartuk megállapítani, hogy a mai népgazdasági rendszer tarthatlan; hogy annak fensőbb foka is lehetséges és közeledésének előjelei már észrevehetőek is. Némelyek tüzesebbek s Lasalle-lal már hallják is a vasba öltözöttnek földrengető lépéseit s nem is kecsegtetik magokat azzal, hogy az új rendszert vér nélkül lehessen kivívni. Nem csak elvéteve találkozhatunk Lasalle azon meggyőződésével, amelynek „Arbeiterprogramm. Leipzig, 1874.” műve 15. lapján így ad kifejezést: „Franciaország polgársága már 1614-ben kérte a rendek gyülekezetétől a céhek eltörlését, amelyek őt a termelésben akadályozták. Hasztalan! Tizenhárom évvel a

nagy forradalom előtt a híres Turgot miniszter eltörölte a céheket. De a középkor szabadalmazott világa életveszélyt látott abban, ha életelve, a szabadalom, nem minden osztályt hat keresztül: s a király kénytelen volt a céheket visszaállítani. Csak a forradalomnak sikerült, — annak is egy napon, a Bastille megrohanásával — ledönteni azt, amire Németországban 1672, Franciaországban 1814, tehát majdnem két század óta törvényes utón hiába törekedtek vala.” Bármiképpen legyen is a dolog, világos, hogy az életszükség, a proletárságnak tömeges nyomora, éhínsége és központosítása a nagy városokban, műhelyek- és hadseregekben a munkásmozgalmat századszor fogják feltámasztani, ha a capitalismus 99-szer leverte.

De hát miért van az, hogy éppen a népgazdaság nem fejlett eddig egységes intézeti szervezetté? kérdik. Azért, mert a nem-termelő- és uralkodó-osztályoknak a gazdaság terén is érdekekben állott a kizsákmányoló jog; mert a tudomány, hivatal, sajtó, az ügyvédség, a nevelés, a papság szövetségben élt az uralkodó-osztályllyal; mert a termelő tömegek legkésőbbben jutottak műveltséghez, szellemi összefüggéshez és egységes szervezés eszközeihez s legtovább maradtak elszaggatva egymástól, s mert csak a legutóbbi magasabb fejlődés hatalmi igényei kényszerítették az uralkodó-osztályokat, hogy a tömegeknek szabadságot és műveltséget adassanak. Sok föltétele van meg azonban a fordulat kezdetének. Valamennyi társadalmi tisztség fő törzsének közvetlen socialisálása ősrégi, bár még nem tökéletesen valósított gondolat. Az egyházban, államban, iskola- és tudományban már megvan testileg a socialismus. Egész rétegek tudományos, egyházi, paedagogiai, katonai és állami hivatásmunkában állanak már, s a socialismus nem valami föltétlen újságot akar behozni, hanem csak általánosítani óhajtja a nyilvános szolgálatokat és intézeteket. Felfoghatjuk, hogy sok capitalistát kellő ismeret hiányában úgyszólván vonításra és fogcsikorgatásra ingerelhet a socialismus gondolata; pedig erre éppen nincs okuk; mivel az előnyeik egy részéről való lemondás végtelenül kisebb rossz, mint a fejtelenség veszélyei, amely harmadik nemzetséggig sem biztosítja a családi tulajdont és a polgárosultság minden érdekeit, az államháztartástól kezdve a tudományig, rendtelenséggel és kevés milliomos pénzhatalma ellenében szolgálással fenyegeti. „Aki csak kissé ismeri is a soc. irodalmat, felhagy azon váddal, hogy a socialismus államellenes, a n t i s o C i a l i s .” (Die Quintessenz des Socialismus. 7-te Aufl. 28. 1.) »Magok a gazdagok is, nem kétlem, meg vannak győződve ezen igazságokról, mondhatja Morus Tamás Utópiája végén Rafaellel; ők is tudják, hogy végtelenül jobb soha szükségét nem szenvedni és számtalan rosztól mentnek lenni, mint túlbőségűtől, gazdagságtól környeztetni. Sőt azt hiszem, hogy az emberiség már régen elfogadta volna Utópia törvényeit, akár saját érdekében, akár Krisztus szavainak engedelmességgel; de a kevélység, a bűnök emez őszonyja, fogva tartja az embereket, akik nem személyes jó

érzés, hanem mások szenvedései szerint mérik boldogságukat. A kevélység pokoli kígyó. Utópiában nincs annak helye.” Moras e szavai teljesen ráillenek a socialismusra is. Ha az állam megszűnt szabadalmazott családok örökségi illetteke lenni; ha a tisztviselők nem lesznek több s e r v i maiores és minores; ha magok a koronák is nyilvános jogi hivatás jelvényei lettek: akkor mi akadályozhatja a vezérszemleket, hazafiakat, keresztyéneket abban, hogy a népet is hivatásilag tagozzák, a keresztyén felebaráti szeretetet Máté (25. 45.) értelmében végre valósággá tegyék a munkának egy valóban nemzeti szervezés alapjait adjanak? Veszteni csak azok vesztenének mellette, akik az élősdiséget örökké fen akarnák, tartani, nem törődve azzal, hogy sem ők, sem örökösök nem élvezik vidáman az életet, és hogy az egész társadalomnak a belső háború félvadállati állapotában kell emésztődnie. Valóban, ha jól megfontolja a dolgot, a milliomosnak is be kell vallania, hogy egy más emberségesebb, igazságosabb társadalmi rend neki is kedvesebb lenne a magán tőke féktelen visszaéléseinél. Jól mondja Lasalle, (Bastiat-Schultze von Delitzsch. 1874. 170-1. 1.), hogy a vállalkozók gondjai, töprengései, aggályai, féltelme, rettegése, amelylyel tőketársaik elleni örök harcuk jár, az esélyek, a tulajdon társadalmi viszonyaiban történő változások, a veszteség, a hamis, ravasz számítás nyereségeit kísérő lelkiismereti nyugtalanság, mindez szükségképi következetes megboszulása a tőkésnek azon helyzetéért, amelynek első alapelve, hogy mindenki magáénak mondja, ami nem az övé.

II. Szakasz.

A népműveltség, a nevelés és tanügy szervrendszere.

102. §.

Valamint a társadalom több szervrendszeréről, úgy a népműveltségről is annyi volt alkalmilag érintve, hogy, tekintve művünk feladatát, nem tartjuk szükségesnek azokat a szervrendszerek közt is méltatni. A nevelés és tanügy fontossága azonban külön figyelmet is érdemel.

Egy az egyedi és gyűlétműködésre szellemileg ügyes személyzet alapföltétele annak, hogy a társadalom cselekvő-eleme, a nép, egészben és egyenkint képes legyen és maradjon az élet és fejlődés akadályainak legyőzésére.

A népnek valamint testét, úgy értelmét, érzését és akaratát egyre művelni kell. Ez bizonyos társadalmi intézvények által történik, amelyek összeségét művelődésügynek nevezhetjük. Feladata a szellemi és testi ügyességeknek, készségeknek alkalmaztatása, átszállítása és kiterjesztése. Ideje az idegszervek legnagyobb képzeékenységének korszaka, tehát sem a legelső gyermekkor, sem a késő öregség, hanem a 6-7 évtől kezdve a teljes érettségig terjedő időszak. Azért a népművelés lényegesen ifjúságművelés. Ehhez járul az érettebb korosztályoknak

magán és társas-élet általi viszonyos továbbképzése és az öntapasztalás.

Hogy mindezen művelés physicalilag is hat, t. i. az idegekre, azt a mű elején láttuk.

Minden fajta társadalmi alanyoknak részt vesz tanulás, gyakorlás, hagyományozás, önképzés által a művelés általános feladatainak megoldásában. De nem csak célzatos iskolázás ad műveltséget; nagy része van benne a gyakorlati élet iskolájának is; úgyhogy a nép- és szakiskolában elmaradott nép fentarthatja magát, sőt a doctrinair népnek eléje is kerülhet, ha értelme, szíve és akarata az életiskola súrlódásai közt izmosult, mint pl. az angolé. De a tanultság testi-lelki ártalmára is lehet a népnek, ha azt a gyakorlati élet köszörűköve ki nem élesíti, egészíti és igazítja; amire meg a magyarnak a külföld álliberalismusát majmoló, valamint az egész nemzetéleket, úgy különösen a nevelés- és tanügyet, a néperkölcset szörnyen megrontó doctrinairsége a legközelebbi példa. Úgynevezett liberális minisztereink azt hiszik, hogy a népműveltség kezdete és vége összeesik az iskolai tanítás kezdetével és végével, s nem látszanak tudni, hogy a népművelődésnek, nevezetesen az értelmi (még pedig tévesirányú) fejlesztésnél fontosabb érzelmi és akarati képzésnek sokkal nagyobb tartalmát foglalhatja magában az élet, a személyes érintkezés, a mindennapi példák utánzása, az irodalom sat. mint az iskola; amiből megtanulhatnak, hogy hasztalan rak bele classicus lendülettel csiricsári iskolai palotákba milliókat a miniszter, ha a nyilvános élet, pl. a sajtó borzasztó pusztításaira szemet hunynak, vagy éppen magok is zsoldjokba fogadják azt. — Ezzel azonban legkevesebbet sem akarunk az iskolázás értékéből levonni. Smith Ádám (Untersuchung über das Wesen und die Ursachen des Volkswohlstandes. Deutsch von F. Stöpel. 1878. 4. B. 99.1.) azt állítja, hogy: „azon haladás, amelyet az újabb időben némely tudományágakban tettek, legnagyobb részben nem egyetemekből indult ki; sőt sok egyetem akadályozta azt.” Ha nem egyetemi tanároktól, de mindenestre azok tanítványaitól indult az ki. S így az öntanulás nem elegendő, hanem szükséges az iskola, a legelső lépcsőjétől kezdve fel az egyetemig, mind realisticus, mind classicus oldala szerint; szükséges annyira, hogy népiskola nélkül az angol sem tarthatja fel magát ezentúl a polgárosultság élén. Innen a liberális korszak iskolaszaporítási buzgalmát önmagára nézve dicsérmünk kell; de tekintve iskoláinak igen tévesen felfogott, mondhatni végzetterjes célját, a pusztítást, amelyet a népek értelmében, szívében és erkölcsében már is tett, e buzgalomnak éppen nem örülhetni, hacsak annak nem, hogy ez csak forrás, tisztítókozás, amelyből keserű tapasztalások után végre tiszta életital fog kiforrni.

Minden nevelő- és tanítóintézet valamennyi társadalmi alapszövedék alkrészeiből összetett szervezetet képez, amely a társadalom minden más tagjával vonatkozásban áll. így pl. van neki tanterve, épületeiben saját tamberendezése, továbbá saját véd- és óvintézkedései, kü-

lön költségvetése különféle jövedelmi forrással, saját műtana a test és szellem művelésére, amely kiterjedt értelmi munkát tételez föl. A dicsérés- és megrovásban, jutalom- és bizonyítványosztásban, büntetésben nevelési értékmeghatározást gyakorol; végre a tanítók összmunkaságában és az iskolavezetésben észlelés és végrehajtás kísérte akarást és cselekvést mutat.

Tartalmilag a népműveltség a szellem minden oldalát magában foglalja, tehát nem csak az értelmet, mint a liberalismus tévesen hiszi, midőn a tanítást elegendőnek, a tudományt egyedüli hatalomnak vallja, hanem a szívet és akaratot is; következőképp nem csak tanítás az, hanem, még pedig első sorban, nevelés is.

Szükséges az iskola; de iskolakényszer csak korlátozott életidőre, korlátozott műveltségi feladatokra alkalmazható; ahonnan a felnőttek már nem rendes iskolázás útján, hanem szabad önképzés, olvasás, szemlélés, személyes tapasztalás és társalkodási viszonyos képzés által tanulnak és művelődnek. E célra a mindenféle rendes iskolákon kívül más nyilvános és szabad közegekre is van szükség a felnőttek összművelődésének eszközzésére. Állami és községi könyvtárak, gyűtemények, képtárak, továbbképző-iskolák, művelődési egyesületek, vándoreléadások, irodalom, társalkodó-mulatság sat. működnek e célra közre, nem említve azt, hogy a család a műveltségi feladatok valamennyi ágának egy részét állandóan magára vállalni és naponkint ápolni köteles. Csak a műveltségi intézetek terjes fejlődésével lehetséges az, hogy minden egyes társadalmi tag oly műveltségre tegyen szert, amely tehetségének és a nemzeti életben s a szellemi és anyagi érdekek küzdésében való részvételének megfelelő.

Ami a nép művelés határát illeti, az nem lehet mindenkire nézve egyetem; de hivatásuk szerint szervezett középtanoda igen. Az egyesnek nem csak a hivatására szükséges műveltséget kell elérhetnie, hanem azon képességet is, hogy közlekedésben élhessen az egész néppel és részese lehessen a szellem legegységesebb vívmányainak; mert a szellemileg elszigetelt tag gyöngye önmagára és jelentéktelen az egészre nézve. Helytelen tehát az olyan művelődés, amilyennek Buckle a civilizációról szóló művében a németeket találja, mondván: „Nincs nemzet Európában, amely oly nagy különbséget mutatna legfensőbb és legalsóbb szellemei közt, mint a német. Néptömegei babonásabbak, tudatlanabbak és ügyetlenebbek, mint a franciák és angolok. A nagy német írók nem nemzötökökkel, hanem egymással beszélnek. Nyelvöket a nép nem érti, szóval az irodalom különvált a néptől.” Liebknecht (Wissen ist Macht, Macht ist Wissen. 2-te Aufl. Leipzig. 1875. 4—5. 1.) elismeri Buckle ítéletének helyességét, de hozzá teszi, hogy ez minden polgárosult népnél észlelhető többé-kevésbé, s hogy ha a franciának ezen mondását: „Grattez le Russe, et le Tartare apparait” a mai műveltségre alkalmazzuk, azaz, ha felső mázát levakarjuk, a barbárság tűnik elé. Műveltségünk csak bőrvastagságnyi fénylő kéreg; alatta nyersség, babonáság, mindnyájának harca mindnyája ellen; az erősebbik felfalja a gyöngébbet. Valódi, gya-

korlati műveltségre kell törekedni, s abból egy népréteg sem zárandó ki.” Minden intézetnek egyrészt a népszellem egységét, amit ma általános műveltségnek nevezünk, másrészt a hivatás és szakműveltséget kell szem előtt tartania.

Azért már a népiszkola is mind felöleli azon tananyagot, amely a mai reáltanoda tantervében van, s úgy kezeli azt, hogy egyetemes alapot adjon a külön hivatásra. Természetes, hogy az általános műveltségnek egyik nélkülözhetlen tényezőjét a vallástanítás teszi. Az eleven isteneszme átfogja a népeszmény legtartalmasabb fogalmát, legbensőbb érzelmét, legszentebb akaratát; nagy erőt és szívós életképességet adott az mindenha a népeknek! Kábaság tehát a vallást mellőzni akarni. A tantárgyak módszere a legegységesebb értelmi, szépészeti és erkölcsi cél elérésére irányuljon; az egyes tudományok legáltalánosabb igazságait a nép felfogó-tehetségéhez mért alakban adja elé; de ezt téve óvakodjék a népszellemet emészthetetlen szaktudományi morzsákkal megtömní. Szaktanítás és szaknevelés csak a gyermekkor bevégeztével következhetik. Ennek, mint a hivatásműveltség alkészének, összekötetésben kell történnie a gyakorlati hivatással; s akkor is szem előtt tartandó, hogy a rész miatt ne hanyagolja el az egészet, a külön értelmi, szépészeti és akarat képzés mellett ne szenvedjen rövidséget a nemzeti és emberségi. Sajnos, a jelen atomisticus társadalom e tekintetben alig tehet valamit a maga továbbképző- és szakiskolaival. Csak a nép általános hivatási tagoltságától vagyis a socialismustól várhatni oly tanerőket, mintaképeket, rugókat, ellenőreket és fegyelmi szereket, amelyekkel egy lehetőleg tökéletes hivatásművelés feladatát mind erkölcsi és szépészeti, mind értelmi tekintetben megoldani lehet. Smith Ádám (Untersuchung sat. IV. B. 111. 1.) azt mondja, hogy polgárosult és iparos államban több gondot kell fordítani a néptanításra, mint a fensőbbre.

A közéletanoda mostani fogalmától, amely szerint általános műveltség s az egyetemre való előkészítés 'a célja, nincs okunk eltérni.

Az egyetemből sokan kenyértudományok iskoláját akarnak csinálni; de az folyton tiltakozik ily lealacsonítás ellen és egyetemességét (universalitas) hangoztatja. — Smith Ádám (Untersuchung etc. IV. B. 84-86. 1.) a rendszeresített tanárfizetést a tudományos haladásra kártékonynak tartja, minthogy a tanárokat nem ösztönzi versenyzésre; a tandíj elég jövedelmet biztosít a jeles tanárnak s versenyre buzdít.

A nevelés és tanítás művészetét illetőleg a paedagogiai művekre utalunk s itt csak annyit jegyzünk meg, hogy az embernevelés, alapelvei ma már szilárdan meg vannak alapítva; de alkalmazásukban még sok az eltérés. Ismeretesek az eszközök is, amelyeket a jelen nevelés és tanítás céljainak elérésére használ. Célszerűségök megvitatása feladatunkra nézve nem szükséges.

A képzés sorrendjét az egyedi ideg- és szellemfejlődés egymásutánja jelöli ki. Az egyed testi és szellemi fejlődése a törzs és mű-

veltség történetének rövid ismételése levén, a képzés menete is ennek felel meg. Az első nevelés a családban ismétlődik, a legrégebb nyelv-, értelem-, érzelem- és akaratfejlődés t. i. A további nevelésben és tanításban mindazon műveltségi korszak ismétlődik, amely a jelen polgárosultságra jelentékeny befolyást gyakorolt. Ennélfogva szívósan ragaszkodunk az óclassicus nyelvekhez, mint a szellemfejlesztés egyik elvülhetlen eszközehez. Ragaszkodunk a keresztynséghez, mint amely az általa megtisztított, megszentelt óclassicus műveltséggel való összehangzatos összeköttetésében a jelen polgárosultságot szülte. Bizonyára a legnagyobb tévedésbe esnénk, ha a keresztyn szellemet az erkölcsi nevelésből számúznók, mint azt nem egy nép teszi napjainkban, de ami szörnyen meg fogja magát bősülni rajtok. Szellemi öngyilkosságot követnénk el továbbá, ha a nemzet történeti műveltséganyagot a népképzésből kizárva cosmopolitismusba tévednénk, vagy minden közvetítés nélkül egyoldalúan idegen táplálékot nyújtánánk a népnek, mint azt, sajnos, a magyar teszi, nem csak a tanügyben, hanem mindenben. A népműveltség a népszellem történetétől függ. Más népektől is tanulhat a nép, de csak akkor, ha elé van rá készítve; ellenkező esetben a fensőbb polgárosultság eszméi csak felosztatólag hatnak rá.

Ha az emberek testi és lelki tehetségei nem csak minőségre, hanem mennyiségre nézve is egyenlők volnának: akkor valamennyinek egyenlő műveltséget lehetne adni; de a mennyiség különbsége miatt sohasem fog sikerülni, de nem is szükséges mindenkinek a történetileg lehetséges műveltség legfensőbb fokát elérni. Ezen célra nem csak a jelen társadalom, de a socialismus sem törekedhetik. Csak kevesen lesznek erre hivatva, és a szak- és hivatásműveltség legmagasabb mértékét csak azok fogják magok elé tűzni, akik e hivatásnak akarnak élni és azt vezetni képesek. Amit mint legmagasabbat a társadalom elérhet, az két dologból áll.

Az első az, hogy az elemi műveltségnek a történet folyamában lassankint növekedő mértékét mindenki számára, még iskolakényszer útján is biztosítsa; mert ez alapföltétele azon élet- és haladásképes középde-rékségnek, amelyet az általános polgári és különös hivatási élet igényel, „de úgy, mondja Stuart Mill (A Nemzetgazdaságtan Alapelvei. V. 393—4. l.), hogy az iskolázhatás mindenkire nézve meg legyen könnyítve, vagyis ingyen vagy csekély díjért megszerezhető legyen”. Fájdalom! ezt, főleg a gyáriparos helyeken, mint minimumot sem lehet feltalálni. Példa rá Anglia, ahol a hivatalos vizsgálat ilyesféléknek jutott tudomására. N a y n e s Jeremiás 12 éves munkásfiú így felelt a hozzá intézett kérdésekre: „4-szer 4 nyolc, de 4 négyes tizenhat. Király az, akié minden pénz és arany. Nekünk királyunk van, de azt mondják, hogy az királynő, neve Alexandra. Mondják, hogy a királyné fiával összeházasodott. A hercegnő férfi.” Turner 12 éves fiú felelé: „Én nem élek Angliában, gondolom, van ilyen ország.” Morris John 14 éves fiú: „Hallottam, hogy Isten

csinálta a világot s hogy az egész népet vízbe fojtotta, kivéven egyet; az egyik kis madár volt.” A 15 éves Smith Villiám: „Isten csinálta az embert, az ember az asszonyt.” A szintén 15 éves Taylor: „Londonról semmit sem tudok.” A 17 éves Mattheuman: „Néha elmegeyek a templomba. Valami Jézus Krisztusról beszélnek ott; más nevet nem tudok nevezni, de Jézusról sem tudok mondani semmit sem, csak annyit, hogy nem gyilkolták meg, hanem meghalt, mint más ember; nem volt olyan, mint más ember, mert vallásos volt.” Igen sok más ily esetet hoz fel még Marx *Das Kapital* művének 255. s köv. lapjain, amelyekből kiderül, hogy a tőkés, de különösen az angol gyáripari gazdálkodás számtalan embert állati tengődésre kárhoztat. Maurus (*Ueber die Freiheit in d. Volkswirtschaft.* 63. 1.) szerint az angol lakosság fele nem tud olvasni, írni.

A második az, hogy minden arravaló tehetségnek alkalma legyen azon műveltségi eszközökhöz jutni, amelyek minden életkorban a műveltség fokozását, sőt magát a nemzeti szellemélet termelő munkásságára való átmenést is lehetségessé teszik. A fensőbb művelődési pályára és állásokra való átmenést a társadalmi versenyter egy fokán és egy korában sem szabad valaki előtt elzárni. Teljes hivatástagoltsággal bíró társadalom ezt meg is teheti; a testi és szellemi átlagos vagy közép műveltséget könnyen megadhatja mindenkinek és mellette minden fensőbb műveltségi utat is nyitva tarthat mindenki előtt; de mindnyájának legfensőbb tudományi és szépészeti műveltséget adni, mindenkit a tanultság mindenféle rendkívüli és felfűvő töredékeivel megtönni, ez oly útvesztés, amelybe egy kornak sem kellene kerülnie.

Az iskolázhatást tartva szem előtt Maurus Henrik (59. 1.) a tandíjat igazságtalannak és az alsóbb osztályokra nézve veszedelmesnek tartja, már csak azért is, mivel ez által az iskolázás a gazdagok előjogává, uralmoknak állandósításává lesz.

Valamint az általános polgári műveltségnek, úgy a különös szaktanításnak is a helyi és időbeli viszonyok szerint különbözőnek kell lennie. Műveltséget ráparancsolni, önkényleg csinálni nem lehet az az idő, hely, nemzet, állások és osztályrétegek mindenkori feladataitól függ.

Az intézetek szervezése is fejlődéstörténeti mérvesszökhöz illesztendő, nem úgy, mint ahogy azt a tapogatózó, örökké kísérletező, minden külföldi tücsköt-bogarat meghonosítani siető magyar tanügyi minisztérium teszi, amelynek egyre szájon hordott felekezetlen voltára és illetékességére elég világot vet már csak azon csúfos tény is, hogy a magyar tanárvilág dicsőségére (?) egy magát sem elméletre, sem tapasztalásra nézve *nem igazolható gscheftelő, fecsegi ifjúóriás, Schwindler, képes már tíz év óta orruknál fogva vezetni annak nagyságos, méltóságos és nagyméltóságú liberális democrata urait s járhatja velők az ott uralkodó szabadkőművesség és durva felekezetesség szellemével ölelkezve a tanügyi kankánt. — A népiskola már is sokat haladott fejlődésében s még tovább fog haladni*

a jövőben s legmesszebbre a socialisticus társadalomban. A fejlődés története ad felvilágosítást továbbá arra nézve is, hogy az iskolának az egyház volt szülője, dajkája; hogy az ő gyámkodásának jogosultsága bizonyos korszakokra nézve nem csak kétségbe nem vonható, hanem egyedül lehetséges és áldásos alakja volt a művelésnek; hogy a felekezeti iskola mindenha szükség lesz, s a közös csakis ott van indokolva, ahol a felekezetek nem bírnak külön iskolát állítani: akkor is azonban nem felekezetenek, hanem keresztyénnek kell annak maradnia. Az úgynevezett szabadelvű korszaknak egyik jellege, amely a socialismus útját egyengeti, az, hogy minden nyilvános intézetnek, állami-községi szervezést akar adni' így az iskolának is. Tekintve, hogy a néptömegek hivatástagoltsága felbomlott, és bizonyos mérvben egyenlő népműveltség vált szükségessé, ezt természetesnek fogjuk találni. De egy célszerűbb társadalom ezen központosítását sem fogja túrni az államnak. Az állami központi közegek felügyelése és törvényhozói befolyása alól nem vonhatja ugyan ki magát a nyilvános nevelés- és tanügy; de mihelyt a népgazdaság socialisticus tagoltságot nyer, az iskolának a folyó-igazgatás és a különös hely- és szak-szükségekhez való alkalmazkodás dolgában sokkal több függetlensége, önigazgatása lesz. Akkor a nevelés- és tanügy szervezése nem csak a családapákban és községi testületekben, hanem az összes társadalmi hivatásintézmények hatóságaiban és testületeiben is derék személyzettel rendelkeznek, amelyből alapos belátással kinevező és igazgató független nép-, szak- és egyetemi iskolatanácsosok kerülnének ki; s a nép megszabadulna a tiszta iskoládiság és pedantocrazia veszélyétől, az iskola és tudomány pedig a politikai pártüzelmek eléktelenítő nyomásától, a mindenkori hatalmasok és osztályok külön érdekeitől, miniszterek bogaraitól, akadémiai cotteriák- és egyetemi cliquektől sat. Az intézetek nyilvánosoknak fognak maradni, de fensőbb fejlettségben és nagyobb kiterjedésben és állami központosítás, kormányigazgatás nélkül. Vagy nem neveltséges és másrésről nem vérig boszantó jelenség-e az, hogy pl. az Isten tudná, micsoda ötletek, szeszélyes felfortyanások és magán érdekek szerint derüre-borúra mindenféle tücsköt-bogarat, sőt jellemtelen, tudatlan embereket tolnak be önkényleg, a karok teljes mellőzésével, sőt azok egyenes akarata ellenére az egyetemi tanszékekbe?! Hát annyira jutott már a sötét (?) korban teljes autonómiával, sőt jus gladii-val felruházott fő tudományfórumoknak erkölcsi és tudományi tekintélye, hogy számba sem veszik legkevesebbé sem?! Gyönyörűséges alkotmányos t a n s z a b a d s á g (!?) Dicsőségére válik az őszinte (?) liberalismusnak, amely egyre felvilágosodással, tanszabadsággal bögyeszkedik, és az egyetem tanárát felfüggesztéssel fenyegeti, ha ezt, vagy azt meri előadni. Dicsőségökre válik a hallgatásukkal szabadpolgári és tudományi függetlenségökre világot vető egyetemi tanároknak is(!?)

„A valódi socialismus e térről is tovaüzi az államcommunismust”, mondja Schäffle (Bau und Leben etc. IV. 84.) s azon vádat, mintha az a

tudomány szabadságát fenyegetné, teljes joggal a liberalismusra hárítja mondván a „Die neue Gesellschaft. Zürich. 9. Heft.” Nr. 5. értekezésében: „Nos, hát az akadémiai tanszékek hivatalos tudománya szabad-e? Vájjon az állam fizette tanszékekre mindig a legkiválóbb tehetékek kerülnek? Mindenki tudja, mily úton-módon s kikkel töltenek be a tanszékek, s mily szabadon tanítanak főleg a politika és nemzetgazdaságtan tanárai (?)”

Hogy kié a népiskola, arra könnyű, mert a dolog természetében rejlik a felelet. A népművelés intézetei a polgárosodás valamennyi mozzanata számára dolgoznak, valamennyinek érdekét felölelik; következőképp arányos összhangzó jog illet azokra minden érdeket, s így az iskola egyiknek sem lehet kizárólagos tulajdona, nem a szülőké és tanítóké, nem azon nagy hivatástestületeké, amelyeknek személyzetét műveli, nem a községé, államé és egyházé: az iskola önmagáé, mint a népművelődés ügyének mindazon elemeket magába felvevő szervezése. Azért igen veszedelmesnek tartjuk az iskolát örökös csatamezővé tenni állam és egyház, vallásosság és istentelenség, conservatismus és radicalismus közt. A fejlődés szükségképi törvényénél fogva a nevelés és tanítás a családban kezdődik. De a családnak sem személyes képessége, sem anyagi eszközei nem elegendők a feladat teljes megoldására. Továbbra is fontos alapszerve marad a művelődésügynek és egyik eleme az iskolaszervezésnek a család, de nem kizárólagos.

Az egyháznak igen nagy érdeme van a tanintézetek legelső alapításában és gyarapításában, és még most is része van neki azokban, vagy az egész iskolai nevelés és tanítás, vagy legalább a vallástanítás kezelése által. A tanítás és nevelés valamennyi oldalára azonban neki sincsenek sem hivatása, sem eszközei. Sajnos, e tekintetben nemegyszer nemzetgazdaságunk munka is sokféle tévelyt terjeszt s így az erkölcsiségnek legelső bástyáját lerombolni segíti; pedig a vallástalanság és erkölcstelenség az anyagi nyomorúságnak is egyik fő oka. Így tesz Smith Ádám is az egyház, de különösen a cath. egyház elleni kifakadásaival. Ezek éppen nem mozdítják elő az egyház jogos és jótékony befolyását a nevelésre; sőt, különösen a catholicismus iránti elfogultságuk, annak igen ferde ismerete s az ebből következő rabulistica (IV. B. 85—153.1.) a vallásos életnek általában véve nagy kárára vannak. Smithnek általában kezdetleges, egyoldalú fogalmai vannak a vallásról, de különösen a catholicismusról. — Hát magán egyedekre bízunk a nép művelését? Egyesek és szabad egyesületek, pl. a cath. egyház tanítórendjei, mindenesetre foglalkozhatnak hivatásszerű neveléssel és tanítással, legalább kiegészítőleg. De a magán vállalkozás nem elegendő. — Hát vajjon a községtől és államtól elvegyük-e egészen az iskolát? Nem! Az egész művelődésügynek szilárd nyilvános magvának is kell lennie. Ezt nem lehet az állami és községi testületek befolyásától egészen elvonni. Ámde azért az iskola nem tisztán községi és állami. Schleiermacher helyesen mondja, hogy nem az állami központnak feladata a

Aquinói Tamás szerint „csak az az állam érdemli meg nevét, amely biztonságot és élelmódot nyújt és a tudományról s vallásról gondoskodik.”

Maurus Treitschkével megegyezőleg a saját területen letelepedett, saját kormánynyal bíró társaságot mondja államnak. A jogilag egyesült és független nép még nem képez államot; mert ezen egyesülés már a társaságban, a vándornépeknél is megvan rendezett kormány nélkül, mint azt a rablónépek története bizonyítja.

Stein Gesellschaftsbegriff-jében az állam alatt az embereknek a maga személyiségében mint akarat és cselekedet föllépő közösségét vagy közületét érti. De ezen tulajdonságok már magát a társaságot is mint ilyet illetik. Stein e fogalom hiányát kiegészíti ugyan, de úgy, hogy az állam a társaság fölé és mellé kerül. Aztán az ész előbb az egyeseknek társaságba való egyesülését követeli és csak azután a társaságnak állammá való továbbfejlesztését a társaság céljának biztosabb elérése végett, következésképp, nem a társaság élete van az állam fogalmának alávetve, hanem fordítva ez annak akarata alá tartozik s a szerint szervezkedik. Azon elmélet is téves ennélfogva, amely szerint az állam már a társaság keletkezésében van adva.

Gneiszt meghatározását is hiányosnak mutatja ki Maurus, (29-30. 1.) mondván: „Ha Gneiszt szerint az állam nem a társaság céljának jobb, biztosabb elérésére szolgáló eszköz, hanem önállóan az ember erkölcsi természetébe van oltva; és ha az állami tudat az, ami az emberi társaságban az érdekek ellentétességének és az abban uralkodó szabadtalanságnak az állam szervezése által urává akar lenni, egyik osztálynak másik általi elnyomását megszüntetni: akkor Gneiszt erkölcsi természete és állami tudata nem egyéb, mint a gyakorlati ész, amely az embereket államalkotásra ösztönzi; a szabadtalanság megszüntetése pedig mi egyéb, mint a társaság tagjainak egyenjogúsítása a rendeltetésökre szükséges erőket vagyis gazdasági célokat illetőleg? Hogy az állam az ember erkölcsi természetének kifolyása, hogy a társadalmi szabadtalanságnak urává legyen, azt a történelem épen nem igazolja; mert az államalkotó osztályok nem az embernek szabadságára, hanem uralmok megerősítésére használták az államhatalmat.

Az ókor azon egyetemes nézetét, amely szerint az állam tisztán emberi intézvény, többek közt Puffendorf újra feldolgozta, megállapítván Németországban azon természetjogtant, az úgynevezett szerződés elméletét, amely a német államtanban mint az államalkotás értelmezője egész a legújabb időig uralkodott vala. E szerint az elszigetelt emberek a szükség és biztosság hiányának láttára egyesülési szerződésre léptek; egy második szerződésben alávetették magokat egy államfőnek; egy harmadik az államfőt a közület rendjének megalapításával bízta meg. De a

modern államtan elveti a régibb természetjogtanárok ezen szerződéselméletét, mint igazolatlan költeményt. Ez a fejedelmi absolutismusnak észjogi alapul szolgált az individualismus ellen; de bizonyos, hogy az államrend javítására nézve nagy érdemei vannak; ez törte meg a még mindig hatalmas középkori hűbériséget.

Az uralkodó államtannal megegyezőleg Bluntschli az államalkotásban az ember „állami természetének” következményét látja. Az ember állami természetét már Aristoteles is ismerte; de azt, hogy az embert állami természete ösztönserőleg hajtja államalkotásra, nem pedig szabad akarattevékenysége, azt nem írhatni alá. Mert az állami természet csak veleszületett képességet jelent az államalkotásra; de az alkotás maga öntudatos, eszes elhatározás valamely célra, amelyet az állam által érhetni el legjobban.

Az államok keletkezése, a legkisebb hordától kezdve világbirodalmakká, polgárosult államokká való fejlődése és felbomlása nem véletlen, nem találmány szüleménye, nem egyes kényurak, vagy a közület összes tagjainak akaratótól függő jelenség, hanem külső és belső létküzdésnek kimaradhatlan következménye. E küzdés már a legrégibb hordákat is akarásuk és cselekvésök egyesítésére utalta. Ez olvasztotta őket össze nagyobb egészekké, egyesített államot állammal.

Mint a társaság összfenntartásának s így minden társasági tag fenntartásának föltétlen követelménye az állam tárgyilagos önálló értékkel bír, még azon időtől fogva, amelyben az ember emberré lett, mert csak közös cselekvés által lett azzá. Ennélfogva minden alanyi államelméletet visszautasítunk. Az állam tevékenységének feladata a fönnbbiek szerint először az osztársaság fenntartásának céljait közvetlenül megvalósítani, másodsor az önálló tagok önálló mozgását szabályozni, részint általános érvényű cselekvési és elhagyási szabályoknak felállítását, részint különös akadályozó, rendező, változtató, kiegyeztető,] segélyző beavatkozások által, amelyek az egyes mozgásokat az egésznek és a részeknek javára egy összhangzó mozgássá egyesítik. — Ezen tevékenységek erős akarat- és hatalomközegeket vagyis a közületnek, a közügyeknek állami megállapítását, szervezését tételezik föl.

II. Cikkely.

Az állam összetétele.

104. §. Az állam elemi összetétele.

1) Az állam elemi összetételében először a terület jó számba, amely a megtelepedési ügyre nézve mint építkezési és közlekedési hely, az anyagváltoztatásra nézve mint használás forrása, (a termelés természetényezője), a műtanra nézve pedig mint használatra alkalmas támadó

erőknek foglalata tűnik föl. Minden önálló társasági test, még a vándorlásban levő is, birtokába vesz valamely földterületet; a megtelepedettnek pedig államilag kifelé meghatározott, — befelé tagolt terület teszi alapját. E területen semmi más hatalom nem parancsolhat; semmi alany és tárgy nem lehet a jogosított államhatalom fönségétől független. Csak az államhatalom adhatja másnak, vagy korlátozhatja az alkotmányszerű fönséget. — Az államjogi mellett *dynamicus* tulajdonságát is kell méltatni a területnek. A terület vagy ország éghajlata, nagysága, fekvése, elszigetelt, vagy nyílt volta, a világkereskedéshez és a küllellenségekhez való helyzete sat. az államélet egész alakulására mérvadó befolyást gyakorol. Azon állam, amely a maga szervezését a természet ezen vonatkozásaihoz lehetőleg alkalmazza, területileg a legnagyobb hatalmat érheti el. Pl. a hegyvidéket nem lehet könnyen összpontosítani, lovassággal védelmezni, tetszés szerinti utakkal ellátni. A nagyság is határoz; nagy területű ország nem utánozhatja egy hellen városállamnak alkotmányát.

2) A vagyont illetően az állam nem tulajdonosa az egész népvagyonnak; de céljainak megvalósíthatására szintén szüksége van javakra. Ezeket ajándékozás, szerzés, adózás, kisajátítás útján kapja.

3) A lakosság államjogi tekintetben állampolgárokra és idegenekre oszlik. Az államhoz vagy az ahhoz tartozóktól való származásánál fogva, vagy honosításánál fogva tartozik valaki. A polgár családdhoz tartozó személyek többségének nincsenek politikai jogai. Ehhez járul az osztályoknak és hivatásrendnek jogi különbsége különböző időkben. Az állampolgár alattvaló, vagyis az állam törvényeinek engedelmeskedni tartozik, másrésztől meg annak jótéteményeiben is részesül. — Az idegen is mint lakó alá van vetve az állam törvényének, terhei viselésének. A honosítás könnyítése igen fokozná az államok nemzetközi összeszőződését.

Az államtudománynak nem csak a kötelesség és jog szempontjából kell tekinteni a lakosságot, hanem egészében. A lakosság nagysága, sűrűsége, testi deréksége, hite, nyelve, műveltsége, erkölcsse és szokásai, műtani ügyessége, egész történeti hagyománya, osztály- és rendtagoltsága, családi állapota, gazdálkodása, fájának tisztasága vagy keverése sokat nyomnak politikailag. Ami különösen a lakosság számát illeti, annak sem igen kicsinek, sem igen nagyoknak nem kell lennie.

105. §. Az államnak szövédéki vagy alapintézményi összetétele.

Az állam igen elágazó rendszerét mutatja a szövédékeknek vagy alapintézményeknek. Ilyen:

1) Az állami tá m k ö z e g e k rendszere, amely az állam külső határait és belső intézményi tagoltságát, ezzel egész külső alkatát lényegesen meghatározza. Befelé az állam minden intézményének hatalmi hivatásához mért, az egész területre kisugárzó rendszer szerint szilárd, tagolt megtelepedést nyújt, amely a fővárosban központját, a vidéki fővárosok-

ban részközpontjait, az utósó faluban végágát, a nyilvános utakban a térbeli viszonzonatkozás támszervezetét bírja.

2) Az államnak továbbá egész sor óvó és védő intézkedésre van szüksége; ide tartoznak a középületek, a különös óvó, védő, fentartó eszközök, részint ingatlanok, mint a várak, kórházak sat., részint ingók, mint a hadi hajók, katonai szerelvények sat.

3) Az állami anyagváltoztatást vagy az államgazdaságot illetőleg az állam jövedelme a nemzeti jövedelemből a történet folyamában különböző módon szokott kikerülni. A legrégebb időkben főleg az uralkodó-családok saját jövedelméből került ki; míg a hűbéres természetgazdálkodás, dománial- és regalgazdaság és illeték-jövedelmű keresztül a mai adó gazdaság nem jutott túlsúlyra, amely a befejezett socialis állam ismertettük háztartásának fog helyet adni. A mai pénzügyi rendszerek a régibb pénzügyi korszakok maradványaival kevert, túlnyomólag adózási gazdaságot tüntetnek elő. Fő jövedelmi forrása a liberális államnak most és még inkább a jövőben az adók a folyó-, az állami hitelműveletek a rendkívüli szükségletekre. A rendes adózással az állam az egyes gazdaságok tiszta jövedelmének egy részét nyilvános céljaira beköveteli.

Ezen feladatot a gyakorlat igen szövevényes adórendszer által oldja meg. Átlag véve az adójövedelem $\frac{2}{3}$ -át, ahelyett, hogy egyenesen az adózókra vetné ki, nem egyenesen, azaz közvetve a termelőktől és eladóktól húzza be, akik aztán a fogyasztókon veszik meg, úgyhogy a megadózott terményt drágábban adják nekik. Itt a kulcsa az egyenes és nem egyenes adó elnevezésének. De az adó ezen áthárítása nem történik tökéletesen, már csak azért sem, mert a fogyasztási adóval megterhelt cikkek nem minden háztartás fogyasztja egyenlően; következőképpen azon elv, hogy mindenki jövedelme aránya szerint adóztatassék meg, csak igen tökéletlenül valósul meg. „A fogyasztási adó legnagyobb részben a szegényebb osztályok vállaira nehezedik, amelyeknek érdekében pedig a kormány semmit sem tesz, sőt amelyeket azon ürügy alatt, hogy nem adóznak, vagy csak keveset, megfoszt politikai jogaiktól. A fogyasztási adó minden tekintetben a legigazságtalanabb és legrosszabb.” (Maurus. Die moderne Besteuerung. 1870. 51., 52., 54. 1.).

Az egyenes megadóztatás részint a jövedelem, részint a hozadék megadóztatásának intézvényeit foglalja magában. Az első a földek, házak és iparüzletek, általában a hozadékforrások megadóztatása által történik, de tökéletlenül, amennyiben pl. a föld adóssággal levén terhelve, annak jövedelmét a hitelező húzza. Előnyt adtak azért azon jövedelem-megadóztatásnak, amely szerint mindenki összes jövedelme arányában megadóztatatik. De ezen, „eszmeiben” legtökéletesebb adózásmód a capitalistic rendszerben megvalósíthatatlan; mert a jövedelmet kitudni nem lehet; a külön jövedelmeknek elszigetelése, elszaggatása és elrejtetése, a család magában a liberális népgazdaságnak természetében rejlik. Azért a

gyakorlatban módosításokat tesznek rajta. így a kisebb jövedelemmel bírók tömegétől munkaadó helyett osztályozott fejadót követelnek; a vagyont pedig ott ragadják meg, ahol az el nem rejtőzhetik, t. i. az igazságszolgáltatás segélyére szoruló vagyongazdálkodásnál, a váltóra, birtokváltoztatásra, örökségre vetett bélyeg által. De ez is tökéletlen.

Eszerint a fennálló adórendszer roppant költséges volna dacára sem rendszer, mint amely távúiról sem valósítja meg a magán jövedelmek egyenlő megterhelhetettségének elvét. És mennyi mindenféle zaklatással nincs összekötve az adórendszer! Elég példa van rá nálunk is: „Pedig, mondja Stuart Mill (IV. 284. s köv. L), ez sokkal békésebb hatással van a nemzeti boldogulás fő rugóira, mint bármelymértű zavargások és törvénytelenések a máskülönbben szabad institutiók mellett; mivel a kormánynak sokkal nagyobb hatalma van, semhogy bárminemű egyéni erély megmérkőzhetnék vele. Ahol az emberek a kormány-tisztviselők határta-
lan önkényes zaklatásainak vannak kitéve, ott okvetlenül megakad a fejlődés. A túlságos adóztatás nem oly baj, mint a sokféle zaklatás és igazságtalan adókiivetés. Az adóteher Angliában igen nagy; de mivel mindenki előre tudja, mit kell fizetnie, s mivel az adóztatási mód nem hat békésül az iparra, szorgalomra és takarékosagra, azért nem is akasztja meg a vagyonosodás forrásait.” Sajnos, nálunk éppen fordítva van a dolog!

„A Parlamentarismus nem csak nem akadályozta a népnek adóval és államadóssággal való túlterhelését, de sőt ő maga idézte elő. A gazdasági viszonyok nagyon megváltoztak: s mégis a múlt század adózásmódja van szokásban. Reményleni sem lehet, hogy a népképviselő az adóztatást helyesen, igazságosan szabályozhassa. Képviselő nélkül a kormányok sohasem merték volna a pénz- és véradót oly magasra csigázni; hanem így a népképviselőben igen engedelmes eszközre találtak államgépészeti szörnyetegök fölépítésére és egyúttal gyűlöletes intézkedéseiknek a népválasztotta bölcs (?) képviselőre mint bűnbakra való hárítására. A parlamentek mindig oly helyeknek bizonyultak be, ahol a legártalmasabb törvényeket, a legsúlyosabb terheket is mindmegannyi áldozatokul tüntetik fel, amelyeket a szabadság, az állami nagyság követel.” (Maurus. Der moderne Verfassungsstaat. 191-2. 1.). Tudatlanság, szívósság, konc, sophistica, beszédügyesség, fufang elég inamelukot képes a kormánynak és a pártnak teremteni. Fájdalom, e tekintetben Magyarország álszabad-
elvű, nemzetelő nagyzási politikája is szörnyű áldozatokat követel!”

E rendszernek eléggé ismerik sokféle hiányát, de nem azon egyszerű okát is, amely már a 81. cikkben volt kifejtve. Ha a testi szervezet táplálásában a központi akarattervékenység és állati (gyű-tudatos) mozgás minden szerve, amelyekhez a társadalmi test államszerve hasonló, arra volna utalva, hogy táplálékát minden egyes sejtéből külön szíja magába, azt senki sem tartaná tökéletes berendezésnek a természetben; ennek végrehajtása nem is képzelhető. Igen bölcsen ez éppen fordítva

történik. A test szervei az üterek, (jövedelmi csatornák) által a vérkörzés nagy közös tápfolyamából merítik, közvetlenül, egyenesen, élelmöket. A társadalmi testben a javak termelése és forgása szintén egy neme a táplálás és körzés folyamatának. De a mai állam nem a kevés főeren keresztül, hanem valamennyi egyes polgár kisháztartásából huzza jövedelmét. Ez azonban orvosolhatlan, szükségképi következménye az anyagváltoztatás capitalisticus feldaraboltságának.

A gyakorlati pénzügy érzi a helyest, elvben elfogadja az egyenes jövedelmi adózást, de látja, hogy a gyakorlatban végrehajthatlan; azért azon communisticus fortélyhoz folyamodik, hogy a magánkereseti intézetektől vesz, ahol legtöbbet talál és a fogyasztókra való áthárítás képzeletére bizza magát, holott az távúiról sem éri egyenlően a polgárokat. Mint communismus a nem-egyenes adózás rendszere a socialismusra nézve még aggasztóbb, mint a liberalismusra nézve. Megjegyezzük még Maurus-szal (Der moderne Verfassungsstaat. 106—7. 1.), hogy a mai államnak nincs is joga a szegényeket pénzádózásra kényszeríteni. Mert a kormány tevékenysége, hatalma első sorban, sőt úgyszólván kizárólag a gazdagok vagyonának, élvezetének biztosítására, az adó a szabadalmas osztályok megvédésére fordítatik. Nem égbekiáltó igazságtalanság-e az elnyomók poroszloít a pénztelen elnyomottak által tartani fen?! Helyesen ítéli el Maurus (Über die Freiheit in der Volkswirtschaft. 168. 1.) a Genuából származó számsorsjátékot is, mint amely épen a szegényeket nyomja legjobban. Érett socialismus sokszorta tökéletesebben venné ki állami illetékét a nemzeti jövedelemből, mint azt már eléggé kiderítettük. Elég legyen itt csak annyit ismételni, hogy az egyeseknek az egészért való feláldozása általában egyenlő lenne; mert a nemzeti termésnek szétosztásra felmaradt részéből kiki hivatásmunkájának eredménye arányában kapná ki illetékét.

Az egyre nagyobbodó állami szükségletek fődözése (Anglia budgetje az utósó 160 év alatt negyvenszer nagyobb lett, mondja Macaulay után Roscher [Grundl. d. Nationaloeconomie. 13. Aufl. 134. 1.] követelte rendkívüli jövedelemforrást vagyis az államhitelt illetőleg, az állam, mivel erre a magánosok adóprése nem alkalmas, a magán üzérkedést veszi igénybe, amelytől jó fizetésért kamatozó államkölcsoñt kap. Ezen hitelművelet által kétszer költségesebb utón jut az állam a nemzeti munka készleteihez, amelyekből nyilvános szükségleteit kielégítenie kell, és kétszeres adófizetőjévé lesz a kölcsoñtőkének; mert szükségképi következménye ezen sokat dicsért, a capitalismus népgazdaságtól elmaradhatlan hitelgazdálkodásnak, hogy a nagy magán tőke a pénzügyi minisztérium közvetítésével az adójövedelem egy nagy részét magához keríti. Ma már a legtöbb nagy állam jövedelmének $\frac{1}{3}$ -át nyeli el az államadósság. Ennek végre is államtönk lesz a következménye.

Az állami anyagváltoztatás sem áll egyedül tápvezető-edényekből azaz jövedelmi intézkedésekből; hanem a jövedelmet államháztartá-

silag gazdaságos fogyasztásra elő kell készíteni és a felhasznált javanyagot kikülöníteni. Ezt részint saját gazdasági hivatalok, részint mint mellékdolgot politikai, törvénykezési és katonai hivatalok eszközlik. Az állam ezen intézvényi háztartásainak összesége áll a m g a z d a s á g n a k nevezhető; és ez megmarad, ha az egész mai financia eltűnik és helyét socialisticus adórendszer váltja is fel.

Egyébiránt az adóügyet illetőleg Maurus Henrik „Die moderne Besteuerung und die Besteuerungsreform. Heidelberg. 1870.” című, 356 lapnyi művére utalunk, amely a mai adórendszert szájakra szedi szét és oly adóreformot ajánl, amelynél jobbat a capitalismuson belül alig lehet megalapítani.

4) A műtani szövődéseket illetőleg az állam műtana igen kiterjedt, és először derék szolgálati személyzet és alkalmas államintézetek állításából áll, amire iskolázás, begyakorlás, szervezés szükséges; másodsor az eszközöknek az állami célokra való műszerű alkalmazásából. Ezen feladatok megoldása a legtágasb érteményben veendő állam mesterségnek vagy politikának tartalma. Ezen külső vagy végrehajtó-államtechnica elemeit egyrészt a szolgálati személyzet állati izomrendszere teszi, másrészt a gyárak, szerszámok, fegyverek, készülékek, tisztai anyagszerek. Minden állami intézvénynek, minden politikai, rendőri, bírói, törvényhozói, kormányzói hivatalnak, állás- és testületnek szüksége van jól iskolázott szolgálati személyzetre, nemkülönben műtani segédeszközökre, műanyagokra úgy, mint műszerekre, különösen a maga kényszer- és közlekedési intézeteire nézve.

5) Az állam szellemi tevékenységének alapintézeit csak érinteni akarjuk, mert a társadalom szelleméletéről általánosságban mondtak elég világot vetnek ezekre is.

A társadalom szellemi gyümekjából az illeti az államot, ami az egységes központi akarat és hatalom működésére szükséges, azon észleletekkel, végrehajtásokkal, értelmi ráelmélések-, értékmérlegelések- és érzelemgerjesztésekkel egyetemben, amelyek a politikai tevékenységet föl-tételezik.

A politikai szellemunka összes alapalkrészei egyrésztben jelvények, (symbolumok) az eszmék kifejezésére, fentartása- és közlésére, másrésztben cselekvő-elemei a szellemi munkának: észlelő-, végrehajtó-, érték- és akaratmeghatározó-egyedek és személyösszeköttetések. A jelvények részint személyneműek: szóbeli közlések, beszédek, előadások, jegyek sat., részint dologneműek: mindenféle értesítvények, vélemények, utasítások, parancsok, jegyzőkönyvek s egyéb okmányok. — Szintolyan fontos a cselekvő-alkrész, a személyzet, amely egyedenként, vagy testületileg az állami kormányzásban, törvényhozás- és közigazgatásban, a politikai pártéletben, a politikai sajtóban, egyesületek és gyűlésekben a szellemi államunkát végezi.

Az államcél érdekében működő szellemi összmunka, valamint a

szellemi viszonylatkozás és egységes összefoglalás munkásságait, úgy a munkafelosztási külön foglalkozásokat is foglalja magában. Az elsőhöz nem csak a levelezés, tudósítás, utasítás, véleményadás, hatósági tanácskozás tartozik, hanem a népnek népképviselő és politikai nyilvánosság általi alakos és alakatlan részvevése is. Miképp történik ezen majd közvetett, majd közvetlen részvétel; milyen volt az régebben, s milyen alakatlan befolyása van ma a szabadabb államokban a népnek a gyakorlati államélet elhatározó, kísérő és ellenőrző szellemi tevékenységére, azt már elmondtuk fönnebb a közönség, sajtó és pártélet kérdéseinek fejtegetésében, s a népképviselői rendszer méltatásánál még bővebben fogjuk elmondani; itt csak annyit, hogy e befolyást a szabad kérelmezési, gyűlésezési, egyesülési jog, szó- és sajtószabadság biztosítja.

A szellemi államunka folyása észrevevéssel és észleléssel kezdődik s fölülről az észleletek különféle formulázásával, alulról pedig kérvényekkel, határozatok-, fölratok-, tüntetésekkel sat. végződik. Miképp hajtja ezt végre az állam s miképp lép föl javaslataival kezdeményezőleg, azt szintén láttuk már. Az észleletek logikai feldolgozására nézve azonban meg kell jegyeznünk, hogy azt az állam az állami közegek állam-, jog- és hadtudományi szakműveltségének segítségével, egyes személyek, vagy egész politikai testületek által végezteti. Külön vizsgálóhatóságok készítik elő az ismerés befejező munkáját, de gyakoribb a szellemi államtevékenység más két tényezőjével való tanácskozás és határozás.

Egy második oldala a szellemi államéletnek az érzelmek világa, a politikai értékmeghatározás és megalégedés. Feladata megállapítani azon értéket, vagy értéktelenséget, a hasznot, vagy kárt, amely valamely dologban, esemény- és cselekvésben az állami életre nézve rejlik. Láttuk, mily befolyása van erre a közvéleménynek; itt csak annyit, hogy az állami közegek általi érzelmegerjesztés és értékbecslés szoros összefüggésben van a nép érzelmével és értékbecslésével; az államélet szerencsés, vagy szerencsétlen eseményei és állapotai visszhangjukat találják benne. Könnyen észrevehetjük, hogy a politikai szervek vagy közegek mindenféle mérvezzőt alkalmaznak a társadalmi értékbecslésben, bár gyakran egyoldalúan és hamisan. Részünkről úgy vagyunk meggyőződve, hogy politikailag is az a valódi haszon, amely a vallással, erkölccsel, jog- és illemmel, a gazdaságossággal teljes összhangzásban van. Ha a politika valóban az összefentartás szempontjából veszi mérvezzőit: akkor az épenoly kevéssé jöhet ellenmondásba a nép vallási, erkölcsi és szépi-észeti érzelmeivel, a tudomány bizonyos «eredményeivel és a népgazdasági értékkel, mint a jogérzéssel, a jog szükségességével és a társadalmi fenntartásra célzó tételes joggal. Az államgazdaságban az állam az anyagváltoztatás értéktörvényét érvényesíti, különösen a költségtárgyalás és pénzügyi ellenőrzés által. A tanácskozó- és határozó-testületekben továbbá a tételes jog mérvezzői s általában mindaz érvényesítendő, ami-

ért »Isten és a nép» előtt felelni lehet. Ezeknek mindenoldalú tisztelése az igazi állami dolog. —

A politikai akaratelhatározás közvetlenül a politikai értékmeghatározáshoz és ismeréshez csatlakozik. Kifejezése vagy egyszerűen határozat, ha az akaratot csak kifejezi, rendelet, ha teljesítését parancsolja; másalakú, ha alkotmányos, más, ha nem-alkotmányos hivatásközeztől ered. Nem vonjuk kétségbe, hogy a törvényhozó-közlegeknek joguk van általános szabályokat hozni a tétéles jogra; de nyomatékosan vissza kell itt utasítanunk a pusztító állammindenhatóságnak újabb időben annyira kedvező azon elméletet, amely szerint a személylyé lett nép akarata csak törvényben nyilvánulhat. Sok dolog elmentmond ennek. Következménye, hogy a mindenhatóvá nyilvánított törvényhozó népakarat zsarnoksága nem csak az államot, hanem az egész társadalmi életet összezavarja és legtermészetesebb szabadságaitól megfosztja, úgyhogy épen nem csodálkozhatni Stuart Mill (A Nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. V. 404. 1.) azon állításán, hogy: „a continentalis államok parlamenttel, vagy a nélkül legtöbbnyire agyon vannak kormányozva.”

106. §. Az állam szervrendszere.

Az államnak szövédékekből vagy alapintévényekből összetett egységes szervrendszere részint az államhatalmat kezelő alkotmányszerű szervekből, egyszerűen államhatalmi szervek- vagy közlegekből áll, részint az azokra befolyással bíró erőkből, nevezetesen pártok- és egyedekből, amelyek izgatnak, politikai népvéleményt csinálnak kérvényezve, tüntetve, véleményyt nyilvánítva a főlebbvaló és a képviseleti testületek előtt. Ez utósók a politikai közönséget alkotják. Az államhatalom közlege ismét főlebbvalókra és képviseleti testületekre oszlik. Az elsőnek egy központi készüléke van, amelynek élén a kormány áll, mint szakminisztériumok és társilag szervezett központi állások egysége; azonkívül nagyszámú közép- és alsó igazgatási hivatalai vannak. — A képviselőtestületek szintén részint központiak, részint körzetiek, az utóbbiak helyi és szakképviseletek. Sokan azon véleményben vannak, hogy a modern állam ama három fő szerve — kormány, népképviselet és közigazgatás — nem mind a három irányában vesz részt az állam szellemi munkájának. Ez az állami hatalmak gépies felosztásának elméletéhez csatlakozó szintén végzetes tévedés. E szerint a népképviselet kizárólagos közlege volna a nép mind a három irányú szellemi működésének; a kormány és hivatalok pedig csak végrehajtó-közlegei a népképviselet által nyilatkozó népakaratnak. De erre csak azt jegyezzük meg, hogy azon állam- amelynek kormánya semmi önálló akarattal nem bírna, évnegyedig sem állhatna fen. Democraticus republicákban lehet a népképviselet kormányközeg, pl. convent, de akkor nem mint törvényhozó-, hanem mint kormányzó-közeg hozza kormányzási határozatait. Történetileg eldöntendő kérdése

az az alkotmánypolitikának, vajjon a népképviselő-kormányzó- és törvényhozó-hatalom legyen-e egyszersmint.

Egységes állami működés fensőbb-ség elvét követel. De alkotmányos államokban a törvényhozó- és igazgató-hatalmak egyenjogú egymás mellé való rendelésével is találkozunk. A fensőbb-ség a fölebbezésben és a hatóságok meg népképviselőtek hierarchiájában nyilvánul. A legelső politikai idegközpontot a község és a mindenféle hivatásintézeti hatóságok teszik, a legfelsőbbet az államfő. Mindegyik alsóbb fok függetlenül végzi és be is fejezi szellemi munkájának az ő szűkebb köréhez tartozó részét; más esetekben azonban meg kell kérdezni a közép-, sőt a legfelsőbb fokokat is, majd ezen, majd azon célból. Igen jó azonban, mint azt a szövédékek és szervképzés kérdésében kifejtettük, ha az állam szellemi szervezete az emberi test idegkészülékét utánozza, amelyben az idegtevékenység a körzeti és spinalis körökben történik, a való központi idegkörének, az egységes élettudatnak legkisebb terhelése nélkül. A társadalom államveleje akkor a nagy központi feladatokkal foglalkozhatnék, nem zavartatván, nem ingereltetvén, nem fárasztatván ki apró dolgokkal, mint azt egynémely magyar miniszter teszi, aki falusi dolgokba is ártja magát s az ország fő érdekeit már csak e miatt is megrövidíti. A legfelsőbbfokú állapot idegműködése éppen ellenkezőjét mutatja a bagatelle és helyi ügyek írka-firkával járó bureaucraticus központi kezelésének. — A szellemi államműködés központi körét is sok testület és egyed tölti ki: egyházi, paedagogiai, földmívelési, ipari, kereskedelmi, tudományi, pénzügyi, rendőri, igazságszolgáltatási, katonai központi állások. A legfelsőbb szellemi hatáskör soha sincs egy physical személyben összpontosítva, még az önkényes egyuralomban sem.

Ha egyenként tekintjük az állam szervrendszerének alkrészeit, azok:

1) A fensőbb-ségek vagy elüljáróságok.

A társadalmi akarategység szervei vagy közegei nélkül az összeség fentartása, a sokoldalú államcél elérése nem gondolható. Ezen közegek a fensőbb-ségek vagy elüljáróságok, amelyek minden ellenkezést kizáró felhatalmazással az állami tevékenység minden nemét vezetik, félbeszakítják és összhangzásba hozzák, a társadalmi életet előmozdító, vagy megakasztó befolyásokra nézve rendeleteket, parancsokat, tilalmakat adnak ki és hajtatnak végre. E célra reális hatalommal kell felruházva lenniök. Azért az állam egységes akarat- és hatalomközeg s ennél fogva a társadalmi akaratelhatározások vezető közege s végrehajtásuknak kizárólagos kezdeményezője is egyszersmint. Hogy a kormány, az elüljáróságok rendszerének központja, az állami élet tevékenységének és egységes rendjének közege, azt mindig elismerték. De ezen közeg egymagában nem elegendő. Hogy a kormány közvetlenül az államélet folyását s közvetve az egész társadalmi mozgás folyását az össz-fentartásnak kedvező irányban megtarthassa, nem csak legfelsőbb központi hatalmakra,

hanem vidéki előjáróságokra vagyis kezelési, k ö z i g a z g a t á s i állomásokra is van szüksége.

a) A k o r m á n y központi szerve az államélet tevékenységének. Feladatait találóan fejezi ki a kormány szó; kormányozni annyit tesz, mint vezetni, irányozni. A kormány az állami tevékenység minden tárgyára kiterjeszti figyelmét: érintkezik a törvényhozó- és közigazgatási testületekkel, a külfölddel és saját népével, befolyást enged magára interpellálás, közigazgatási fölterjesztések, kérvényező és panaszló közönség által, alkotmányos államban a népképviselőt beleegyezése nélkül törvényt nem ad, de mások, nevezetesen a népképviselőt, államtanács mellett kezdeményezés jogával is bír, államszerződéseket indítványoz, háborút üzen és békét köt, mozgósítja a hadsereget, szervezi a rendőrséget, törvényjavaslatokat készít és határozatokat hozat a képviselőkkel, kiírja a választásokat, összehívja és bezárja a népképviselőt, fölterjesztéseket és bizottságokat rendel el, ellenőrzi a hatóságok működését sat. M a u r u s H e n r i k (Der moderne Verfassungsstaat. 77. 1.) a mai államtanak Montesquieutól származott azon elvét, hogy a törvényhozó-testület összehívásának és felosztatásának joga a kormányt illeti, mint könnyen önkényre vezetőt nem helyesli, úgy okoskodván, hogy a parlament felosztatása és a népre való hivatkozás azt bizonyítja, hogy a Parlamentarismus épen nem célszerű törvényhozás, nem igazi népképviselőt, különben nem volna szükség a parlament akaratától, amely a nép akarata, újból a nép akaratára hivatkozni. L a s a l l e (Assisen-Kede in Düsseldorf, im J. 1849. 13. 1.) még tovább megy s azt mondja, hogy a koronának nincs joga a népképviselő-testületet elnapolni.

Egész a határozathozásig a kormány más politikai erőknek is enged több-kevesebb befolyást; de a végrehajtás kezdeményezése, hatalom, és szükség esetében kényszer alkalmazása az o kizárólagos dolga, azonban csak szellemi utón; az anyagi végrehajtás nem az ő közvetlen teendője; e tekintetben a közigazgatási hivatalok csak szellemi közegei a kormánynak. — Mint az észlelő-államtevékenység szervét az államot fő felügyelési jog (ius summae inspectionis) illeti. A kormány szervezése a munkafelosztás és egyesítés törvényének van alávetve.

Az államfő, egy személy, vágy testület, központi képviselője az államakaratnak és államhatalomnak. Azért f o r m a i l a g ő képviseli az államot kifelé, oszt méltóságot, kitüntetést, segílyt az összeség nevében; ő a személyesítője a társadalom főségének, mint legfelsőbb földi lénynek; az ő nevében szolgálatnak igazságot; ő pecsételi meg és hirdeti ki a nemzet legfőbb akaratényeit. Az államfőnek, mint legfelsőbb törvényszéknek, egyik fő feladata pártok és magán érdekek fölött állva az ellentétes érdekeket az összeség javára kiegyeztetni s a hivatalokat legjobb erőkkel betölteni.

Helyén látjuk itt a dolog kellő megvilágítása céljából Maurusnak (Der moderne Verfassungsstaat. 248-9. 1.) a kitüntetéseknek sze-

rinte legjobb módjára figyelmeztetni. „Az államfő úgynevezett főségi jogaihoz tartozik az állami kitüntetéseknek osztogatása is. Mivel e kitüntetés szükségkép a kitüntetettek társadalmi állására is visszahat: azért az a jogfogalommal nem egyező mesterkéltny egyenlőtlenre, a népnek politikai becsületefogalmon alapuló osztályozására viszen, növeli a politikai becsvágy elharapódzását, amely a politikai erényt mellőzhetőnek, sőt nevetségesnek, az önfeláldozó hazafiságból eredő szolgálatot szükségtelennek látja, s csak azon van, hogy az őt kitüntetésre ajánló kormánynak, vagy az államfőnek kegyét kinyerje. Hogy ennek mik az utjai; hogy oda a kormány jelleme szerint nem csak érdemek, hanem pusztán személyes érdekek, rabszolgai hunyászkodás, sőt törvénytelen cselekmények is vezetnek, kiki tudja. De ahol a politikai erény helyét politikai becsvágy foglalta el, ott a népből is mindinkább kivesz a politikai erény. Egészséges szervezetű államban a nép jól ismeri a kiváló polgári erényt s meg is tiszteli azt érdeme szerint.” „Kendjelekkel, nemességgel, címekkel csak az előítéleteket tápláljuk..” (Maurus. Die moderne Besteuerung. 1872. 74. 1.).

Az államfőnek közvetlen támogatásra van szüksége. Ezt ma a szakszeminisztériumok eszközlik, amelyek külön munkakörben, de egymással összeköttetésben és összhangzásban és az államfőnek alávetve dolgoznak és mint ilyenek összminisztériumot alkotnak s a mai viszonyok közt az államfőnek és a képviselőnek is felelősek. „Ez a felelőség, mondja helyesen Maurus (252. s köv. 1.), csak gúnyja a felelőségnek.” Ezen szakközvegek szervezésének különböző alakja lehet; de egyiknek sem föltétlen az értéke, hanem történeti és viszonylagos, a mindenkori viszonyoktól föltételezett.

Sokan államtanácsot óhajtanak, mint kiegészítőjét a kormány-szervezetnek. Ha a tanács az államszolgálat és valamennyi társadalmi hivatás legjobb értelmi erőit, tekintélyeit és jellemeit egyesíti magában: akkor az a kormánynak erőt, tekintélyt, a népnek jogot és békét, haladást nyújt. De elhasznált burokratákból és szolgálatkész bizalmi férfiakból összetákoltt államtanács vagy cselszövő cliquet alkot, amely jó kormányzást lehetlenné tesz, vagy bűnbakul, szalmavázul szolgál a miniszter népszerűtlenségének és felelőségének elhárítására, mint a mi közoktatásügyi tanácsunk. Korlátlan egyuralomban van értelme, de alkotmányosban alig. Maurus (Die moderne Besteuerung. 1870. 269. 1.) kerekén elítéli, mint amely a népképviselő törvényhozását oly költötté teszi, mint ez a népét, s a minisztérium mellett fölösleges, anomália; vagy fölösleges a minisztérium, mint azt egy közoktatási minisztériumi tanácsos úr is igazolta, midőn monda: „Mi csak adminisztráló hatóság vagyunk.” Igen, „ministrálók, ministránsok vagytok!

b) Mindegyik minisztériumból két, vagy több fokozat- és kapcsolatban külön közigazgatási szálak vagyis hivatalok sugaraznak ki a társadalmi test körzetébe. De téves azon mindinkább lábrakapott nézet

mintha a közigazgatási tisztviselők csak a kormány akaratának végrehajtói volnának, úgy, mint ahogy a kormány a törvényhozó-hatalomnak végrehajtója. A való az, hogy a közigazgatási tisztviselők a kormányval és népképviseléssel az egy államhatalom egységes akarásának és cselekvésének osztatlan szervrendszerét képezik s így a fensőbbégi hatalomnak is részesei. Természetes, hogy nem teljesen független elüljárók, hanem a fensőbb kormányhivataloknak észlelő-, tanácsoló- és végrehajtó-közegei és határozataiknak csak egy részére nézve függetlenek a kormánytól. Minden közigazgatási hivatal a kormány kezére tartozik dolgozni, először mint érzéklési (sensorius) alközeg észlelés és értesítés által, másodsor, mint mozgási közeg a kormányakaratnak a körzet minden részébe való elvezetése által, harmadsor, mint tanácsadó- és véleményező-közeg anyaggyűtés által az állam szellemi központi tevékenysége számára. E nélkül semmiféle kormány nem boldogulhat. Másrésről azonban téves felfogás a közigazgatást csupán a kormányakarat végrehajtójának tartani. Ellentmond ennek minden tapasztalás. Hiszen már maga a végrehajtási munka sem jelent közönséges-éreményű gépies munkát; a polgári közigazgatásnak csak igen kis része gépies cselekvés; rendelkezik ugyan ilyen készülékkel, megindítja és meg is szünteti, de nem hajtja végre a szó tulajdonképi éreményében, s valamint a kormány, az is a szellemi államszervezet szövedékéhez tartozik. A gépies vagy anyagi végrehajtás mindig szellemi előmunkaságot tételez föl, s épen ez foglalkodtatja a végrehajtást elrendelő kormány- és a végrehajtást vezető közigazgatási közegeket. De az utóbbiaknak független hatáskörük is van. A központ ugyanis nem tudhat, nem tehet mindent; hanem a közigazgatás minden egyes ága- és kerületének saját köre van, amelyben rendez, gátol, kiegyenlít, segít. így pl. az igazságszolgáltatás minden egyes foka önállóan kezeli tisztjét; az igazságügyi miniszter felügyelésének alá van ugyan vetve; pártosság és kormány ellen alkotmány biztosítja, amelynek határai közt szabadon mozog. E függetlenség nélkül nincs jó törvénykezés. S ami az igazságszolgáltatásban egészen világos, az a politikai és rendőri tisztségekre nézve is áll. Minden alsóbb állás közege a fensőbbeknek, mint az egész közigazgatás a kormányval közege; de amellet minden egyes hivatalnok a maga szűkebb szak- és helyi körében önálló elüljáróság is egyszers-mint; maga észlel, következtet, ítéel, határoz, rendel, parancsol, tilt, egyenlít ki sat. A gépies végrehajtó-intézetek ellenmondás nélkül teljesítik az utasításokat, ha azok a törvény határai közt mozognak. Ezen szellemi szervezés tehát a szerves természetet követi, midőn a kormányt csak a társadalmi akaratműködés központjának tekinti és szellemi segítségül az egész közigazgatási hierarchiát rendelkezésére bocsátja, de független hatásköröket is jelel ki számára. Csak így lehet az állam szellemi munkáját meggyőzni.

Fejlettebb államnak minden körülmények közt hivata stisztviselőkre van szüksége, akik az államszolgálatot életfeladatukul tűzik

ki s így szolgálataikból élnek is. Azért nem is lehetséges az államszolgálatot, lényegileg, fizetetlen tiszteletbeli hivatalok szervezetévé tenni; mert az igazi tisztviselőködés kizárólagos odaadást, külön képzettséget, hosszú gyakorlást és tapasztalást, osztály-, helyi és magán érdekek fölé való emelkedést sat. követel. A fizetetlen önkénytes hivatal akár birtokhoz, akár választáshoz legyen kötve, bizonyos mérvben hasznos lehet ugyan, de csakis mint kiegészítője a hivatási szolgálatnak. Amúgy mellesleg és osztályválasztás által betöltött hivatalok nem egyebek, mint magán és- osztályérdekeknek eszközei, magán előnyök és kizsákmányolás tárgyai. Épen az önkormányzat követel külön tisztviselőségeket. Joggal kel ki Eszhav er államtana 204. lapján az állami ügyekkel túlterhelt községi hivatalnokok csirahelyzete és a helyi képviseletnek állami ügyekbe való avatkozása ellen. Teljesen elfogadjuk, amit ugyanott a 205. lapon mond: „Míg valamely társadalmi hivatás a szervezőképesség oly fokára nem emelkedett, hogy önálló törvényhozója és végrehajtója lehessen magának: addig az állam helyettesítheti legjobban feladatát; de ha a hivatás nagykorúvá lett, az állam visszaadja neki azon tisztet, amely elvszerűleg őt illeti meg s nem az államot.

Általában, itt is áll, amit Maurus (Der moderne Verfassungstaat. 101. 1.) a kormány hatalmáról mond: „Mill azon állítása, mintha csak nyers, kezdetleges társadalmi viszonyok közt volna a kormánynak kevés hatalma, nem fogadható el egészen; mert minél nagyobb politikai és társadalmi fejlettségre jutott a nép, annál jobban tiszteli a törvényt, s így annál kevesebb hatalommal éri be kormánya.”

A hivatástisztségek betöltés-módját illetőleg a történetismerő tudni fogja, hogy nem lehet olyat megállapítani, amely minden államfejlődési korszakra illenék. Kezdetben a főnök és társai mindenben minden voltak, kormány, minisztérium, hivatalnoktestület, népképviselet. Mihelyt az első rendek megalakulának, az egész kormányzás és igazgatás a világi-papi aristocratia előjoga lett. Elhagyván az altlandschafti, hűbéres és fejedelmi-absolutisticus korszakokat, a liberális korszakban a hivatási államszolgálat és a hivatási néphadsereg teljes és nagyrészt központosító fejlődésre jutott. Más szervezete lesz az államszolgálatnak későbbben. A mai liberális államnak és községnek segédkedő beavatkozását új, hivatásintézményes szervezés fogja felváltani.. Akkor egész tömeg közigazgatási hivatal fölöslegessé lesz; de azért az állam a socialis intézetek igazgatóságaiban épen a legilletékesebb, legjobb tanácskozó-, végrehajtó- és határozó-közegeket fogja bírni. S valóban ez az egyedüli út, amely a sokkormányzás- és sokirásból s általában abból kivezet, ami a mai bureaücratismusban túlzott, felfösvott, gépi, gögös és szolgálai, egyúttal merev, tehetlen és gyámkodásra hajlandó. A politikai hivatáshivatal is csak akkor lenne tiszta alak, s az osztályok politikai alkalmazkodó szolgálata lehetlen lenne. — Hogy a hivatalok betöltésének kinevezés-, vagy választásmódja-e jobb, azt már más helyen minden oldalról kifej-

tettük, abban állapotodván meg, hogy, mivel a közigazgatás az egész országra kiterjedő szervezet, amely csak a központi kormánnyal való egyöntetűségében működhetik sikeresen, azért legcélszerűbb, ha általában a kormány nevezi ki annak tagjait, de a képzettségre, előléptetés-, elmozdithatlanság-, fizetés- és nyugalmazásra vonatkozó törvényes szabályokon belül. De ezt csak a szabadelvű, központosító államra nézve találtuk legjobbnak; a hivatásrendi államban a most célszerűtlen népválasztás lesz a legbiztosabb mód.

2) A képviselő- és szavazó-testületek.

A történelem tanúsága szerint a kormányközegek és a népképviselők közti közvetlen viszonzatkozásnak népképviselésben kielégített szüksége minden időben, minden népnél megvolt, csak hogy kielégítése majd ilyen, majd olyan alakban történt. Ezt tudva, nem fogjuk megvetni a korábbi időszakokat azért, hogy a mai képviselési alakot nem ismerték; sem a képviselést nem fogjuk az állam és nép közti viszonzatkozás egyedül lehetséges alakjának tartani és a jelenkorak tömérdek kínóvással pusztító képviselési rendszereit a fejlődés fölülmúlhatlan fokának tekinteni. Minden korszakban volt a kormányokban érzés a nép sorsa iránt. A jelenkor népképviselés, sajtó és izgatás által érvényesíti az államélet körében a népszellemet. „Azon nézet, hogy a nép nem egyenesen, hanem csak képviselés által gyakorolhatja törvényhozói jogát, Montesquieutól ered és szél-tében mint axióma uralkodik. Miért? Mert a kormányoknak oroszlánrészt biztosít a törvényhozásban és jó eszközül szolgál arra, hogy egyik-másik gyűlöletes dolgot az úgynevezett néptörvényhozásra s így a népre hárítsanak; a nép pedig örül, hogy az absolutismus alól kiszabadulva a törvényhozás szép jogára tett szert. Montesquieu még az utasítástól és számadástól is feloldja a képviselőt.” Maurus (Der moderne Verfassungsstaat. 113-4 1.). De nem kell vélnünk, hogy ezen nézet az európai népek úgynevezett történeti jogának természetes továbbfejlesztése, mint azt az uralkodó államtanok hirdetik. A középszázadokban is képviselve volt már az országgyűléseken egy helyen a nép, más helyen a nemesség, a papság, a polgárság, Frieslandban, Bréma-, Würtembergben, Tirolban a parasztság is. De azért a mai képviselés nem továbbfejlesztése a középkori rendi képviselésnek teljesen különbözik attól. Egy későbbi kor, amely szerencsés lesz a maga különféle hivatásköreit socialisticus módon szervezni, erősebben s mégis aránylag sokkal egyszerűbben fogja a hivatásszerűen tagolt nép befolyását a kormányra, törvényhozás- és közigazgatásra egy új rendi alkotmány alapján érvényesíteni; még egyes végrehajtó-hatalmaknak nép általi közvetlen betöltését is lehetne, eszközölni; csak akkor lenne valódi politikai önkormányzás a bureaucratia legkevesebbje mellett lehetséges. —

Az alkotmányos és parlamenti monarchiák népképviselésének törvényes jogai anyagiak és alakiak.

A ny a g i a k: részvétel az alkotmányos törvényhozásban (államszervezésben), az állami jogalkotásban hadi, igazságügyi, rendőrségi, népgazdasági és pénzügyi törvényhozás által, vizsgálása a rendeleteknek és ideiglenes törvényeknek, megtagadása az állami bevételeknek és kiadásoknak, helybenhagyása az állami szerződéseknek és kölcsönöknek.

A l a k i a k: föltétlen szólásszabadság, kérvényezés, panaszlás és fölírás a kormányhoz, interpellate, felvilágosítás, kérés, törvényjavaslati kezdeményezés, a kisebbség meghallgatásának joga.

Az anyagi felhatalmazottságok a társadalmi testnek nemleges és igenleges érvényesítésére céloznak a kormány és közigazgatás ellenében; az alakiaknak pedig a néptest ezen képviselőt a politikai vélemények békés vitájának szervezése által lehetségessé tenni és biztosítani a feladatuk.

Általános alkotmányos és egyéb jogszabályoknak felállítását nem lehet korunkban a kormány kizárólagos feladatává tenni. A társadalmi rétegek közreműködése nélkül határtalan önkény fészkelheti be magát az államkormányzásba, még pedig a jog neve alatt. Népkepviselet, amelynek a törvényhozás- és állami háztartásban csak tanácskozási hatásköre van, politikai semmi, amely könnyen eltörlődik, vagy épen a hatalom l-ét állítja maga elé.

„Azonban nem csak a polgári érdekek megvédése, hanem a kormány és közigazgatás szellemi támogatása, erősítése is feladata a népképviseletnek. Azért a monarchia azon nézete, hogy a népképviselet csak szükséges rossz, igen alaptalan. A monarchiában is legyőzhetlen hatalom a politika legmagasabb célja. Ámde a hatalomnak leginkább azon jog ad erőt, amelyet a nép jóváhagyott, és azon pénzügyi gazdálkodás, amelyet a nép ellenőrzésével s egész vagyonának hitelével biztosít. A nép politikai foglalkozása láttatja be az állam és a jó kormány értékét, az állam érdekeit. „A sok között mindegyikben van egy adaga a derékségnek és belátásnak, és ha együtt vannak, akkor a sokaság mintegy egy emberré lesz.” (Aristoteles, Pol. III. 6. 4. 1.). Innen van, hogy szabad népek kormányainak még a legnagyobb válságokban is gyakran szétrombolhatlan erejük vagyon. Az állam legfőbb érdeke, a hatalom és tekintély érdeke, nem csak megengedi, hanem egyenesen föltétlenül követeli a hamisítatlan népképviselettel való becsületes közreműködést. A szószék az egész nép füléhez vezet és számtalan oly ellenséges befolyást képes ellensúlyozni, amelyek a kormány hatalmát és tekintélyét ingatják, vagy összeomlással fenyegetik; képes gonoszakarató, ártalmas híreket, gyanúsításokat levérni, önző törekvésekről az álarcot lehúzni, a népnek saját ellenmondásairól felvilágosítást adni. A népelet egész összefüggését csak önálló viszonylatkozás kormány és nép között képes képviselni. A népképviselet alakilag és (vagy) tényleg a nép politikai akarásának és hatalmának képviselője. S ilyen minden kormányformának szüksége. — Azért a képviselés elve mindig több-több érvényre jutott. A népképvise-

léten kívül országgyűléseket, tartományi és kerületi képviselőket sat. látunk. Itt azonban csak a központi államhatáskörbe nyúló népképviselőt vesszük tüzetesebben szemügyre. Bármennyi hiány van is a modern népképviselő szervezetében, a népképviselő általában minden magasabb fejlettségű társadalmi testre nézve politikai szükség. Amely állam a népképviselőt föltétlenül minden időre összeférhetlennek nyilvánítja fennállásával, az halálos ítéletet mond ki magára. Az állam csak egyike a társadalmi test sok közegének. Azért e testnek egész tagoltsága szerint kell az államhatalom felsőbbbségi oldalával szemközt képviselve lennie, mind igenlegesen, hogy az állam hatalmának erősítésére szolgáljon, mind nemlegesen, hogy az állami közegek visszaéléseit akadályozhassa és magát a legfelsőbb államhatalmak önkénye ellen biztosíthassa. Mind a két, de kivált a nemleges oldal e szóban „népképviselő” találóan van kifejezve, jobban, mint a törvényhozó-testület részint túl szűk, részint túl széles értelménye által.

Egy ily népképviselőről tudnunk kell, hogy szellemi központi szervezéséhez tartozik az államéletnek, nem gépiesen, hanem csak szellemileg működik. Észlel, belátást szerez, becslel, kritika alá vesz mindent, ami a nép javára, vagy kárára szolgál. Ezenkívül az állami akarat-elhatározásban is részt vesz, nem csak közvetve tanácskozás által, hanem egyenesen is, majd kizárólagos, majd a kormányval egyesült határozathozás által, s így közvetve a kormányzás és közigazgatás egész folyamatát befolyásolja. Ennélfogva épenoly hiba a népképviselőt a törvényhozás és minden állami akaratképzés egyedüli közegének tartani, mint pusztá törvényhozói tisztre szorítani.

Természetes, hogy a népképviselő csak akkor teljesíti, amit teljesítenie kell, ha az „igazi népet” képviseli, tehát nem egyes osztályt, amely az államot birtokába ejtette, sem egyes rendet, nemzetiséget, sem önzők és szerepvadászók érdekeit, sem tagolatlan, pusztán korteskedés forgószele által egyidőre összehajtott választó-tömegeket. Népképviselő, amelynek jó akarata van, de hatalma nincs, tehetlen, épenúgy, mint ahogy a befolyással bíró, de az önzésnek rendelkezésére álló népképviselő veszedelmes, mint azt, fájdalom, a mai magyar népképviselő is mutatja. A népképviselő eszménye akkor lenne elérve, ha a nép minden tagja és érdeke valódi értéke és hatalma arányában volna képviselve, és ha ezen arány egyúttal a népképviselő irányának a közjólétre nézve kedvező volna. Fájdalom, az uralkodó népképviselői rendszerek épen nem valósítják meg ez eszményt! Jelenleg csak az uralkodó-osztályok részesei a népképviselőnek, a saületési aristocratia és a birtok, amelyek a képviselőválasztást és a törvényhozást magok érdekében kizsákmányolják. Önzés, és nem az általános jólét nyilatkozik politikai eljárásukban, a törvényhozásban.

Laveye csak az óskantonok közvetlen önkormányzatában látja az eszközt, amely a jelen alkotmányos államok csapásától, a Parlamentarismus visszaéléseitől, megszabadíthat. A törvényhozó-kamrák, mondja (Das

Ureigenthum, von Bücher. 117. 1.), mindenütt sokáig gyűléseznek, felizgatják és kifárasztják az országot. Majd heves szenvedélyekre ragadják, majd ellenkező mozgalmat idéznek elé, ha megszűntek a közvélemény képviselői lenni. Ha szünet van, az ország nyugott s dolgai után lát; de mi-helyt a parlament újra összegyűl, akkor újra kérdéssé lesz minden, művészet, tudomány, ipar, kereskedés. Az elkeseredett pártok egymásra törnek; a kormány, amely minden erejét az ellenzék támadásainak visszaverésére kénytelen fordítani, nem ér rá az ország érdekeivel foglalkozni. A nemzet szónoki csatározásokban pazarolja el erejét, amelyeknek ára egy-egy minisztertárca. A parlamenti kormány így cselszövénynyé és gyakran corruptio befolyásolta választási harcokká fajul. Amerikában, Német-, sőt Angolországban is oly óvintézkedéseket tettek a Parlamentarismus visszaélései ellen, amelyek Francia- és Olaszországban épen ellenkezőleg zavarokat idéztek elé. Mentőszer csak a központi hatalom korlátozásában és a helyinek vagyis a tartományinak és községinek szélesbítésében van. Így Laveleye.

Helyes törekvés a józanabb socialismustól valamennyi rendet, hivatást arányos érvényre emelni a népképviselőben, már csak azért is, mert Maurusként (u. o. 177. 1.): „jelenleg a kerületükben értelmeseknek, jellemeseknek s népbarátoknak ismert képviselőjelöltek rendesen igen keveset bírnak a képviselői tulajdonságokból s így minden népszerűségök dacára is szakismeretök hiányában inkább ártalmára vannak a törvényhozásnak; mert vagy a bámult pártvezér, vagy a kormány uszályát fogják.” S a 123. lapon: „Az okleveles tanultság igen tökéletlen ismérve az államügyekbe való belátásnak és a törvényhozási képességnek. Tudjuk mind a régi, mind a jelen korból, hogy épen a legtanultabb férfialf rossz államtanácsosok és törvényhozók lehetnek.” Socialismusban ily viszasság nem történhetik; doctrinairnek, pusztá theoreticusnak nincs ott helye.

Ma a helyes népképviselésre való törekvés hasztalan, mert a régi rendek el vannak törölve, s újakat nem alakítottak. Akárhogy oszszák be a mai hivatásnemek, vagy kerületek, nemzetiségek sat. szerint a választókat, a társadalmi érdekeknek arányos képviselésére sehogy sem lesz támpont. Mert az ellentéteket kiegyenlítő középosztály a pénzaristocrazia és proletárság mellett mindinkább fogy, és a központosító parlament erőszakot tesz osztályokon és kisebbségeken. Ezen gyöngeségen, tehetlenségen az „általános szavazásjog”-gal vélnék segíthetni; pedig, amint a régi és a jelen történelem bizonyítja, azt mindenki külön érdekeire használhatja és használja is. Azért mindegyik réteg rövidségről panaszkodik: a földbirtokot a mozgatóke veszélyezteti, a monarchiát a pénzoligarchia, a nemességet és papságot a democratia, a proletárságot a pénznemesség, ezt a proletárság. A legújabb időben is bebizonyodott, hogy a liberalismus általános szavazásjoga a tömegeknek túlsúlyt ad ugyan, de veszedelmest, mert minden párt visszaélhet vele. Egyébiránt, hogy ezen általános szavazás épen nem az egész nép szavazása, kideríti

Schimmer, aki szerint Franciaországban 100 lakosra 27,⁴ választó esik, Németországban 21,³, Angliában 8, Ausztriában 6,³, Olaszországban 2,², Belgiumban 2,¹. Ha a képviselő csak az előnyösített osztályoknak, rendeknek, felekezeteknek, nemzetiségeknek enged ülést és szót; ha az nem egy hivatásrendileg jól tagolt néptest szavazásából kerül ki: akkor az a szabadalmazottaknak pártos, képmutató, erőszakoskodó, törvényszerűséggel leplezett kényuralmává lesz; amint ma csakugyan az is. Ily népképviselőnél a monarchicus korlátlanág is többet érhet. „Nem tagadhatni, mondja Maurus (u. o. 161. 1.), hogy a mostani törvényhozás mindenütt ezen betegségekben, de különösen egyoldalúságban, szűkkeblűségben, bizonytalanság- és rövidlátásban szenved, és ha ismeretre nem is, tetterőre és a közjóllét előmozdítására nézve a 18. századbeli absolutisticus és az aristocraticus törvényhozásnak is mögötte áll. Mert nem csak osztály-, párt- és kisebbségi törvényhozás az, hanem az osztály- és pártérdekek megvédésében is sokkal önzőbb és makacsabb, mint egy függetlensége, gazdagsága és a közjóllét iránti kötelessége érzetében elfogulatlanabb s engedékenyebb fejedelem, vagy egy gazdag hatalmas aristocratia. Ezek, ha legalább nem egyenesen ellenkezik érdekeikkel, készebbek valamely szükséges törvény hozására, mint oly emberek, akiknek megválasztása tisztán önző és kicsinyes indokokból történik, akik a köznapi életből, amelynek gondjai- és érdekeihez egész létökkel le vannak kötve, határozott rövid időre rögtön meghívottnak, hogy törvényeket alkossanak, amelyekhez rendesen nem értenek. — E szempontból ítélendő meg azon kérdés is, vajjon törvényhozói és közigazgatási kérdésekben képviselő, vagy egyenes népszavazás döntsön-e referendum és vétó által. Mind a két útnak vannak az adott viszonyok szerint előnyei és hátrányai; de általános hivatás intézményi szervezetben mind a kettő alkalmas, bár az egyik anyagra ez, másikra az előnyösebb; monónak egészséges alapja volna, s monó meglehetősen elvesztené az önző visszaélés rugóját. Hivatásrendi társadalmi rendben ezen képviselői alaknak egészen más jelentősége van, mint az atomisticus individualismusban.

A képviselőket némelyek díjazni ajánlják, mások ellenkezőt javasolnak. Mind a kettőnek egyenlő jó és rossz oldalai vannak. Azért elvül csak azt lehet kimondani, hogy a körülmények szerint hol egyiknek, hol másiknak van előnye. Jelenleg a díjazás van túlsúlyban. De jól mondja Maurus (u. o. 167. 1.), hogy: „még sohasem volt oly csekély eredménye a törvényhozásnak azon időhöz és költséghez képest, amelybe az kerül, mint jelenleg.”

A képviselő felelősségét illetőleg R i t t i n g h a u s e n n e l tartunk, aki (Die unhaltbaren Grundlagen des Repraesentativ-Systems. 3. Heft.) ezt mondja: „Egy embernek a szabadalmak legnagyobbikát adják, midőn képviselőtestületbe küldik. Ő életről, becsület-, vagyonról sat. belátása szerint, felelősség nélkül rendelkezik, és aztán azt kívánják ezen félistentől, hogy a szabadalom ellen Hannibal esküjét tegye le. Blanc

Lajos javaslatát kell érvényre emelni, azt t. i., hogy a választók a képviselőt utasítással lássák el és a máskép cselekvőt visszahívhassák, sőt vád alá foghassák.”

Befejezésül még azon történeti megjegyzést, hogy a népképviselő tisztje is a k o r s z a k o k szerint különbözőleg alakul. Az első viszonyítás vezérek és tömegek között a fegyverképes férfiak gyülekezetében történt; a szabadelvű, korszakban pedig a népképviselő nem egyéb, mint a birtokososztályok választott követsége, rendi virilis szavazatok és intézetek maradványainak kép viselésével. Az általános szavazásjogon alapuló képviselő egy válságos átmeneti időnek a kifejezése, amely nem biztosan magában nyugvó birtok-uralom többé, de az egész, hivatásilag helyesen tagolt nép egyetemes, szabad önkormányzására még nem emelkedhetett; ezt csak a socialismusban fogja elérni.

A következő külön kérdésekről, milyenek: a kisebbségeknek arányos képviselése, a kétkamra-rendszer, az egyenes és nem-egyes választás, a titkos szavazás, a népképviselő egész, vagy részleges megújítása, a tisztviselők választása sat. nem lévén feladatunk különösen szólani, az itt-ott alkalmilag mondottakhoz még csak a következőket csatoljuk. A politika ezen kérdéseinek egyikét sem lehet föltétlenül, az adott viszonyokra való tekintet nélkül megoldani. Mindig azon alapelvből kell kiindulni, hogy a népképviselőnek a nép lehető legjobb képviselése a célja, és hogy a nép minden, tagja minden képviselői testületben arányos részt vehessen, s végre, hogy a versenyző képviselői testületek közt nem szabad kétféle, ellenséges kiegyenlíthetetlen érdeknek lennie, mint pl. az, amelyről Lasalle (Was nun? 3-te Aufl. 1873. 9. 1.) így nyilatkozik: „A képviselő-testület elnöke, Grabow úr, a kamra bezárása alkalmával tartott beszédében megállapította, hogy az alkotmány nagyon megsértetett. Az urak háza, amely szintén ezen alkotmányhoz tartozó testület, szavazatával a második kamara elvetette államköltségvetést elfogadván, alkotmányos sértést követett el. De sokkal komolyabb azon sértés, amelyet a kormány ejtett az alkotmányon. A kamra ugyanis megtagadta a véderő újjászervezésére előirányzott költséget: és a kormány e határozatot semmibe sem veszi.”

Célszerűnek tartjuk még Maurus Henriknek (199—234.1.) az egyes néptörvényhozásra vonatkozó nézetét ide igtatni. „A törvénytestület uralkodó hiánya, azon baj, hogy a minisztereknek csak a mindenkor parlamenti többség akaratát kell végrehajtaniok, azon szükség, hogy a kormányoknak rendeleti jogot adjanak, mert a képviselők nem képesek törvényhozói tisztjüket teljesíteni, azon tény, hogy a képviselő nem tartós jogelveket, hanem csak a hullámzó pártalakulásnak megfelelő törvényeket ad, — mindez arra vihető vissza, hogy a törvényhozást a nép helyett ennek parlamenti képviselője gyakorolja, amely, mint nem igazi népképviselő, szükségképpen pártalakulássá s így osztály- és párttörvény-

hozássá fajul. Mindez egészen, vagy legnagyobbbrészt másképp van a népnek közvetlen törvényhozásában.”

Már Montesquieu mondta, amit utána Mill és valamennyi modern nemzetgazda axiómául hirdet, azt t. i. hogy az egyenes néptörvényhozás a műveletlen tömegeknek az egész polgárosultságot megsemmisítő uralmát jelenti s legfőlebb igen kicsi államokban, ott is csak nehezen érvényesíthető. De a miért?-re sem Montesquieu, sem Mill, sem mások nem felelnek; elég az hozzá, hogy a nem gondolkodó nagy tömeg elhiszi. Egy pár okot mégis felhoznak. Ilyen az, hogy lehetlen az összes polgárságnak egy helyen szavazásra összejönnie. De Bluntschlinak nem akart fejébe menni, hogy hiszen nem is kell mindnyájának egy helyen jönni össze; még az újabb idő, pl. III. Napoleon alatti népszavazást sem akarja látni. Tanácskozássra sem kell minden szavazónak összejönni; mert erre nagyon elegendő idő van hagyva a szavazás előtt. S a nép előbb mindenoldalú felvilágosítást kap az illető törvényre nézve; legbölcsebb, legigazságosabb, tapasztalt államférfiak tanácskoznak előbb a törvényjavaslatról. Ami a műveletlen tömeg uralmát illeti, az semmivel sem kevesebb, sőt jóval nagyobb a jelen képviselő-választásban; és az értelmiségnek az egyenes törvényhozásnál is megvan a maga illetékes befolyása a népre. „A nép éretlen erre, mondják. De nem öncáfoló neveltség-e, ha, midőn a népre szükség van, annak szavát Isten szavának mondják, akár a kormány, akár a párt; de azonnal éretlenné lesz, mihelyt ellenök fordul.” (Über die Freiheit in der Volkswirtschaft. Heinrich Maurus. 1873. 188. 1.). Nálunk is vagy érett politikusok, vagy barbárok a választók, pl. a soproniak, a szerint, amint a minisztert megválasztják, vagy megbuktatják (?) Nincs nép Európában, amelyet már politikailag érettnék és éretlennék ne nyilvánítottak volna. Ha egyenes törvényhozásra éretlen a nép: akkor a népképviselőt választására még éretlenebb.

„Természetes, hogy a szavazás előkészítésének és végrehajtásának minden tekintetben helyesen kell megállapítva lennie, hogy az a népi igazi összakarátának legyen kifejezése. A szavazásnak több helyen, egy nap, titkosan, szóval, vagy írásban kell történnie. így igen könnyű a dolog; mindenki bármely órában beadhatja szavazatát, a nélkül, hogy, mint, az jelenleg történik, napokat kelljen vesztenie és mindenféle korteskedésnek, vesztegetéseknek sat. kitéve lennie. Hogy a szavazás ilyen intézése lehetséges, mutatja Svájc és Északamerika példája. A római köztársaság végén azért is volt oly nagy a szavazással való visszaélés, mert csak egy helyen, a Capitoliumon, szavaztak.” És „Die moderne Besteuerung. 1872.” műve 32. lapján ezt mondja: „Számos titkos és nyilvános társulatok valának; amelyek a jelekkel pénzért, vagy más előnyökért megalkuvának. Caesar csak roppant adóssággal vihette keresztül pontifex maximus-szá való megválasztását. Épen nagy adóssága miatt érdekelte a gazdagokat úgy, mint a szegényeket, ezeket megvesztegetésével, azokat azon reménnyel kecsegtetvén, hogy hivatalából majd kielégíti őket.”

„A szavazás mindenkire nézve mulaszthatlan kötelességül lenne kitűzve. A törvény előkészítése a legfőbb bírákból, közigazgatási hatóságok-, ügyészi kamarákból, jogakadémiákból, városi és községi képviselletekből sorsolás útján választott testületre bízandó. Ha az így megállapított törvény a mellette és ellene felhozott érvekkel együtt a sajtó útján a néppel közöltetik s elegendő idő hagyatik annak mindenoldalú megvilágítására és megfontolására: akkor az egyszerű polgár pusztá jőzan esze is elegendő annak megítélésére. A kezdeményezés joga természetesen a népet, de az államfőt is illeti.

Ami azt az ellenvetést illeti, hogy a közvetlen néptörvényhozás csak kis államokban lehetséges, az csak üres szólam; mert nincs rá semmi bizonyíték; közte és az állam nagysága közt semmi ellenmondás; és monarchicus kormányalak alatt is lehetséges. Mindezeknél fogva Maurus a nép egyenes törvényhozását az európai népek mostani műveltségi fokán sokkal alkalmasabbnak tartja, mint a népképviselétit.” Rittinghaus M. (Socialdemokratische Abhandlungen. 4—5-tes Heft. Köln. 1870.) szintén tüzetesen értekezik a közvetlen néptörvényhozásról s a törvények hozására, vagy megszüntetésére célzó kezdeményezést is a nép kizárólagos jogának mondja s a többi közt Ledru-Eollint és Proudhont élesen cáfolja.

3) A politikai közönség.

A felsőbbsegeken és képviselői testületeken kívül, vagy együttesen azokkal az egész nép részt vesz az állami élet szellemi munkájában, még pedig nem csak nyilvános testületek, egyesületek által, hanem szabad politikai életben is. Politika hatja át a családot, a társasköröket, az iskolát, az egyházat, a népgazdaságot. Ez részint alkalmilag történik, részint a politikai pártok szervezett tevékenységében, amely utósórol már szólottunk. A politikai közönség szabad munkája semmit sem dönt ugyan közvetlenül, de annál többet közvetve. A többire nézve a szövédékek fejezetére utalunk.

III. Cikkely.

Az alkotmány- és kormányalakok.

107. §. Az alkotmány és kormányalakok általában.

A társadalom politikai erőinek az akarás és cselekvés egységes szervrendszerévé való összefoglalása jogilag és formailag az alkotmányban történik; ennek összjellegeré és alapalakjára pedig a kormányközeg szervezete foly be határozólag. Mind a kettő a hatalom azon nemétől függ, amely a kormány kezelőjét vagy képviselőjét szüli. Az államalkotó-túlhatalom tartalma részint a hatalombirtokos saját erején nyugszik, részint a feléje nehézkező többi társadalmi tagtól függ.

Mind ama saját, mind emez idegen erő majd anyagi birtok túlnyomóságában, majd túlnyomó physical kényszereszközökben, majd szellemi túlsúlyban és tekintélyben rejlik.

Túlhatalmasak lesznek, először, egyesek és családjaik. Ezek a fejedelmi uralom vagy egyuralom alkotmány- és kormányalakját alapítják meg és tartják fen, még pedig saját erejükből s így saját jogukból.

Másodsor, túlhatalmas lehet a politikai kisebbség, amely mint osztály, hivatás, rend és nemzetiség világi és papi tekintély, testi tulajdonságok, túlnyomó birtok vagy mindezen tényezők által, tehát nem mások megbízásából társadalmi hatalom súlypontjává lett és azt nemzedékről nemzedékre fentartja. Ily kisebbségekből fejlődik ki a nemesség többféle uralma, az *aristocrazia*.

Túlhatalmassá lesz továbbá a nép többsége is. Ez a többé-kevésbé tökéletes népuralom, *democrazia*, amelyben a politikai hatalom forrása a nép, s annak gyakorlása akár dynastiák, akár nemesnemzetségek által szintén az ő megbízásából történik. A politikai hatalomalkotás fejlődésének a *democrazia* teszi véghatárát; mert ebben az összes nép akarata és hatalma egyesül, ez pedig legfőbb hatalom. E célhoz csak igen lassan közeledik az emberiség. Tiszta és csak közelítőleg is tökéletes népuralom még nem volt sohasem, és még soká nem lesz talán. — A szervezetlen néptömeg mint hatalom csak átmenőleg túlhatalmas; az *ochlocrazia* tehát sohasem maradandó. Csak a hivatásszerűen tagolt nép lehet tartós legfelsőbb hatalom.

Egy negyedik esete a politikai hatalomképzésnek a határozott monarchicus, vagy aristocraticus, vagy democraticus hatalmi súlypontnak elvesztése, ingadozása, amelyből kevert vagy nem-tiszta alkotmányok keletkeznek, a valóságos hatalommegosztás több-kevesebb hibájával. így történik pl., hogy az eddig uralkodott papi *aristocrazia* királyt ad a népnek, míg a király vagy a hatalmat kezébe nem keríti, vagy pusztán bábba nem lesz a papság kezében. Vagy a *democrazia*ból, vagy *aristocrazia*ból egy uralkodó egyén emelkedik ki, aki önálló hatalomra tesz szert a néppel és nemességgel szemközt; de csakhamar vagy valóságos monarchává lesz, vagy elűzetik. Tartós a kevert alkotmány, mint már Tacitus is megjegyzi (Annál. IV. 33.) nem lehet; mert vagy az, vagy az állam gyöngül és pusztul el. A hatalomnak és tekintélynek egynek, megoszthatatlannak kell lennie; két urnák egyszerre nem lehet szolgálni. De az osztatlan hatalom átruházható egyre, vagy kisebbségre, vagy a kormányhatalommá tagolt népre. Alkotmányos monarchiában tényleg vagy a *dynastia* uralkodik a maga hivatalnokaival, vagy azon renddel, amely a népképviselőben uralkodó és elég hatalmas arra, hogy pártjából népképviselői kormányt alakítson. Ahol sem ez, sem az az eset nincs, ott az alkotmány ingadozó. Egészen más az, ha az alkotmány némely tisztet egyetlen emberre bíz, némelyeket egy jelenté-

kény kisebbségre, némelyeket a népképviselőre. Ez nem megosztott, szét-törött, hanem csak korlátozott, ellenőrzött, tagolt államhatalom, és szükségesség, azért, mert sem a monarchia, sem a nép nem végezhet maga mindent, és Montesquieu szerint ellenőrzés nélkül a hatalom gyors romlásnak s felbomlásnak indul. Még a korlátlan egyuralomban is van korlát, a hagyományban, becsület-, családi érdek- és illemben. Elegendő a korlát csak akkor, pl. a törvényhozásban, ha bizonyos esetekben a határozat az ő beléegyezésétől függ. Akkor a kormány hatalma tényleg korlátozva van, de nem ketté törve. Mind a két félnek a közjó tekintetéből kiegyenlítésre kell törekednie. Angliában a Stuartok bukása óta a színelges monarchia valóságos aristocratia, mert a földaristocratia az uralkodó; de a hatalom azért egy öntvény, bár a korona és a parlament, a felső és alsó ház közt van is megosztva. Tulajdonkép minden egészséges államnak, ha *democraticus* is, csak *monisticus* alkotmánya lehet. Ahol nem csak látszólag, hanem valóban két ellentétes-érdekű hatalom van, ott képmutatás, vagy tetszalkotmányosság uralkodik, amely nyílt abszolutizmusra törekszik, vagy tetszmonarchismuson keresztül *aristocraticus*, vagy *democraticus* köztársaságba megy át, vagy szétszakad, vagy teljesen elmerül. — Azonban nem minden látszólag kevert alkotmány valósággal is olyan. A monarchia nem szűnik meg monarchia lenni, sőt erősülhet, ha a nemességet és a népet is az államéletbe vonzza; éppen úgy az *aristocratia*, vagy *democratia* sem vesz, ha elnököt, vagy kitűnő férfiakat mint „holtiglani királyokat” választ. Ez mérséklésökre, tehát erősülésökre szolgál. Végelemzésben minden kormányforma egyuralom. Fejnélküli kormány fejetlenség, anarchia.

A három államforma Aristoteles óta valódi nak neveztetik, ha az államhatalmat a közjóra vagyis igazi céljaihoz képest a társadalmi összélet érdekében gyakorolják, elfajulnak, ha a hatalomkezelők külön érdekeikre visszaélnék vele. Aristoteles a monarchiának az önkényuralmat (*tyrannist*), az *aristocratia*nak az *oligarchiát* (főrenduralmat), a *democratia*nak az *ochlocratiát* (pórnépuralmat) mint elfajulásokat teszi ellenebe. Önmagára nézve minden alkotmányalak elfajulhat: azért az alkotmányt úgy kell szervezni, hogy mennél kevesebb lehetősége maradjon fel a visszaélésnek. Ezt csak a hivatásintézményileg teljesen tagolt társadalmi testben vagyis a *socialismus*ban lehet elérni; ott még az uralkodó és a nemesség is, (ha ez a mód tetszenék a legfelsőbb hivatásistiszttség betöltésére) mint az összeség javára kötelezett politikai hivatást gyakorolnák a hatalmat, és tulajdonképi uralkodásról szó nem volna.

A kormányformák történeti hatalomképződésnek szüleményei, úgyhogy az államalkotmányok története a társadalmi kiválás változó hatalomképződésének története.

Minden társadalmi erőnek ösztöne magát érvényesíteni. Azért az alkotmányjognak az a törekvése van, hogy a jogokat és kötelezéseket a reális hatalomviszonyok arányában ossza ki. Aristotelestől

fogva napjaink igéi van ismerve, hogy a politikai alkotmánykérdések társadalmi hatalomkérdések. Már mivel a hatalmi viszonyok folyvást változnak: azért egészen állandó alkotmány nem képzelhető. Minél magasabb a fejlettségi fok, annál hamarabb változnak a hatalmi és így az alkotmányi viszonyok. Ámde a változás nem mindig kedvező; ártalmas túlnyomóságot adhat egyiknek, elnyomja, vagy meg is semmisíti a másikat; egy helyen aránytalan gyarapodást, más helyen ugyanoly fogyatkozást szülhet. Hogy az alkotmány jobbra változzék, szükséges, hogy a társadalmi erők az összefentartásnak kedvező módon alakuljanak, más szóval, hogy a szellemileg és anyagilag legerősb, jog- és szokásképzésre hivatott társadalmi erők a magok hivatását szerencsésen betöltsék. Mindaz fentartja az alkotmányt, ami az eddigi hatalmi elemeket egy arányosan fentartja, vagy gyarapítja, vagy kevesbíti. Ha a belső társadalmi, vagy nemzetközi viszonyok jelentékenyen változtak, vagyis ha Aristoteles szerint aránytalan a növekedés: akkor nincs hatalom, amely az eddigi alkotmányt fentarthatná. Ezen növekedés azonban egyesekben, rendek- vagy nemzetiségekben pusztán képzelgés is lehet, s ezt az uralkodó-hatalmak ildomtalan politikája még nagyobbra is növesztheti, ápolhatja, dédelgetheti, mint pl. a liberalismus a tőke garázdálkodását. A hatalmi viszonyok megváltozása kedvez az államfelforgatásnak, amely annál sikeresebb, minél jobban nyeri meg a reális hatalmi tényezőknek megfelelő új alkotmány a nép meggyőződését. Ily forradalom műve tartós és dicsőnek tartatik. „Ha a törvényeket a kormány fenyegeti: a polgárnak első-utolsó joga és legszentebb kötelessége azokat fegyveres kézzel védelmezni,” mondja Lasalle (Assissen-Rede, gehalten in Düsseldorf, 1849. Braunschweig. 28. 1.) Rendes hibája a forradalomnak, hogy a küzdő felek mindegyike aránytalanul nagy hatalmat követel a maga részére, míg a többinek keveset, vagy semmit sem hagy. Az alkotmány megváltoztatása vagy törvényszerűleg, reform útján, vagy törvényszerűtlenül, forradalom és államcsíny által történik. — Az alkotmány változásánál nagy szerepet játszik a hadsereg minősége. Ha a demagógok rendesen hadvezérek is volnának, nem pusztán szónokok, vagy éppen fecsegők: akkor a democraticus korszakokban gyakoribb volna a forradalom. „Most, a szónoklat nagy haladottságában, mondja Aristoteles (Pol. V. 4.), a szónokok demagóguskodnak ugyan; de mivel a hadviseléshez semmit sem értenek, azért ritkán kísértének meg államcsínyt. — Polgárosultságunk jelen viszonyai közt csak oly reformi alkotmányváltoztatásnak lehet sikere, amelynek eszméje a nép, vagy legalább az értelmiség meggyőződésébe átment. E nélkül a reform sikere legalább is kétes. Azért a socialismust sem lehet idő előtt, a nép szellemének előkészítése, a socialis reform eszméjének elterjesztése nélkül megkísérteni. De ha ez megtörtént, akkor a felindulás, vagy szükség egy kedvező pillanatában a katona, a törvényhozó, maga a bölcs fejedelem is melléje áll.

Az érintettekből könnyen beláthatni, hogy nincs föltétlen alkot-

mányalak, hanem minden egyes állam egyes időszakaira nézve csak egy helyes alak van, amely t. i. külső és belső létküzdelmeiből fejlődött. Mindamellettt is a tudománynak nem sikertelenül lehet az alkotmány alapalakjait, módosulásait, ingadozásait s ezeknek okait vizsgálni; de csak jogi becslésekben szabad a jog betűjét a reál hatalom szempontja fölé helyezni.

Ezen fogalmak: monarchia, aristocratia, democratia legközelebb csak a kormányalaknak, a vezető-hatalom súlypontjának jelelésére szolgálnak, de nem fejezik ki a társadalmi erőknek ahhoz való viszonyát, nehézkedését, nem a végrehajtás, közigazgatás, képviselés módját sat. De mivel a kormányt legfensőbb és legfontosabb államközegnek vagy szervnek ismertük el, azért annak tana könnyen az alkotmányalakok általános tanává szélesíthető. Mi a kormányalakokról az alkotmányalakokra fogunk haladni. Előbb azonban némely súlyos tévfelfogást kell erre vonatkozólag földeríteniünk.

Első tévnyezet az, mintha a monarchia, vagy aristocratia nem az egész népből merítené államfentartó hatalmát. A nép hajlama nélkül erőtlen az uralkodás; hadsereg, tisztviselők, a szellem, születés és birtok aristocratiája nélkül nem állhat fen. A l'état c'est moi! agyém. A monarchia, vagy az aristocratia közvetlen hatalom és jog által lesz azzá, ami; de a nép viszonyhatásának befolyása alól nem vonhatja ki magát, ez adván neki tulajdonkép jogot uralma biztosítására. Azért keresniök is kell e befolyást vagy jó szerivel, vagy az ámitás és megfélemlítés mindennemű eszközeivel. A nép anyagi és eszményi érdekeinek a monarchicus, vagy aristocraticus hatalmi központhoz való nehézkedése önmagától szűnik meg, ha a monarcha, vagy a nemesség uralkodása a maga előnyeit a nép rovására akarja kielégíteni, azaz ha tyranis-szá, vagy oligarchiává fajul; míg a valódi monarchia és aristocratia szabadelvű népet is kielégít.

Egy másik tévfelfogás — a fönsségi fogalom despoticus-oligarchicus elforgatásainak democraticus viszája — az, ha a respublicát, különösen a democraticust egy önkényes, de hatalom nélküli néphatározatra építik, nem pedig a népnek önmagában rejlő közvetlen politikai hatalommá való szervezésére. Hogy mily nyomorúságos már csak logikailag is az úgynevezett „többség akarata”, „népakarat”, „általános akarata”, mint azt t. i. a, népfönsség hamis magyarázói felfogják, az már a 67. §-ben volt kifejtve; hát még a valóságban! Sem az oligarchicus, sem a democraticus respublicában nem uralkodik a nép; fönssége csak papíron áll, s tulajdonkép csak egy, vagy kevesen uralkodnak. 24 óra alatt, vagy alkotmányadással nem lehet népfönsséget teremteni, mint azt a kísérletek meghiúsulta igazolja. Valamennyi socialis hivatásköröknek egyetemes intézvényi tagoltsága nélkül, amelynek legalább túlnyomó középosztály szükségképi következménye, a népfönsség, minden alaki látszata dacára is, Caesarok, vagy oligarchák, vagy papok, vagy cliquek és demagógok uralma lesz,

és a „főnséges nép”-et megvásárolják, megvesztegetik, vagy elámítják, rászedik. De ahol a dolgozó-középosztályok helyes területi és hivatási tagságba rendezvék, ott a hatalom súlypontja valósággal a nép ezen egészséges magvában rejlik, és sem az oligarchia, sem az aristocratia visszaélésének nincs helye; ott reál talaja van a democraticus alkotmánynak, amelyben minden polgár bizonyos rész népfőnség, és minden önértéknek hátrálnia kell az összerdek előtt. Ily életképes, egészséges, hatalmas alkotmányt azonban hiába keresnénk a szabadelvű társadalom talaján.

Egy harmadik végzetteljes fogalomzavar annak gondolata, hogy a monarchiában a monarchának, az aristocratiaában a nemességnek, a democratiában a demosnak kell mindent közvetlenül kormányoznia, igazgatnia és szabályoznia. E követelés általában valósíthatlan volna; mert sem a monarchia, sem az egyes polgár nem végezhet mindent az államban. De ez nem is szükséges. Minden uralkodásnak az uralkodó hatalma az *e l v e*; a monarcha központja a kormánynak, az egész politikai népéletnek, a socialis hatalom-elemek politikai együvérendelésének. De a monarcha nem uralkodhatik szolgálati közegek nélkül, de a nép sem egyesek nélkül, akik neki az alkotmányszerű meghatalmazás korlátain belül önálló kormányzó-, igazgató-, hivatalbetöltő- és képviselő-közegekül szolgálnak. Már az első tévfogalomnál láttuk, hogy csak azon alkotmánynak van belső jogosultsága és fenmaradása, amelyben a hatalomnak az állam jellegét meghatározó kezelői hatalmokat az igazi államcélnak megfelelőleg az összeség fentartására fordítják s így nem a fejedelem, nemesség és nép főnségi alanyi szeszélye, hanem a nyilvános érdekek szerint kormányoznak, igazgatnak, hoznak törvényeket és töltik be a hivatalokat. Ebből önként következik, hogy az állami szolgálatokra a legjobb, legkiválóbb polgárokat kell minden kormánynak kiválasztania. Fájdalom, ezen eszmény sohasem érhető el teljesen; mert a hatalomra jutottak sohasem rendelik alá teljesen és állandóan magán érdekeiket a közérdekeknek. Ennélfogva egy államalak sem tökéletes, mindegyik el van némileg fajulva, Aristoteles szerint tyrannicus, oligarchicus, vagy ochlocraticus mellékizzel keverve. Csak a socialismusban száll az önzés legkevesebbre.

107. §. *A monarchia.*

Monarchicus minden kormányalak, amelyben egy személy, tényleg hatalmának, alakilag saját jogának alapján, kormányoz. Ha ezen személy csak megbízottja a hatalomnak, vagy a tényleg uralkodó aristocratia és democratia bábja: akkor az nem valódi, hanem csak tetsz-egyuralom, — benne a fejedelem csak koronás báb, amelyet a rendi, papi, föld-, vagy parlamenti pénzaristocratia sodronyon húzogat. Ez ellen tiltakozott Vilmos német császár. Erélyes és igazságos uralkodónak igen nagy értéke van. „Létalapját saját és családjá értéke, érdeme, hatalma teszi. Ennél-

fogva jogos dolog, hogy a rendkívüli kitűnő nemzetség királyi s ilyen egyes egyén király legyen.” (Aristoteles, V. 8. 3.).

Mivel az aristocratia és democratia veszélyt lát egyes ember és nemzetség aránytalan kimagaslásában: azért az ily veszélyt kicserepezéssel és számkivetéssel törekszik magától elhárítani. A nem-monarchicus államoknak mindent kerülniök kell, ami nagy hatalomnak egy kézben való összpontosítását szükségké teszi; ilyen a háború és a belső központosítás. A háború engedelmességre szoktat és fokozza a központosító hatalom értékét, mint azt legújabbán Bismarckról tudjuk, aki a háborúk sikerei által teljesen megtörte a porosz ellenzéki haladópartot. Kitűnő személyiség mindig kedvez a királyság keletkezésének és fennmaradásának.

Ennélfogva már a törzsfő monarchicus hatalma és tekintélye is természetesen alapon keletkezett; így további fejlődésben az ógermán királyság és a görög hősök, valamint a római királyok monarchiája. Nyerskor kiváló egyénei mint az emberek istenei tűnnek föl, Aristoteles (Pol. III. 9. 7.) szerint mint oroszánok az állatok gyülekezetében. Ilyen monarchiák azonban, mint személyi tulajdonságon alapuló, nem tartósak. — Eokonok ezekkel a hódító- és kizsákmonyoló-monarchiák. Katonai hatalom alapítja őket, és fennmaradásuknak erős fejedelmi hatalom teszi legfőbb föltételét. — A későbbi középkorban a hűbéres aristocratiának egymásközi harca és a családi hatalmat erósbító egyéb körülmények által egyes nemesnemzetségek mindinkább monarchicus dynastiákká fejlődtek, és az újkorba való átmenet korszakában absolut monarchiákká alakulnak. Ezeknek az emberiség fejlődésének történetét ismerő előtt nagy érdemök van a társadalom továbbfejlesztésében. Elég csak azon eszélyes védelemre mutatnunk, amelyben az absolut fejedelemség a polgári elemet a nemesség és papság aristocraticus rendéi ellenében részesítette. Ha létezett valaha Aristoteles mindenható királysága (p a n b a s i l i é): akkor az megvolt az első francia forradalom előtti francia és német absolutismusban. Ennek is nagy és sokféle történeti érdeme. Ilyen az önálló államszervezeteknek kifejlesztése, a rendi hatalomeszközül szolgáló hadügynek államivá való változtatása, egy külön államtisztviselői, diplomatiái és katonatiszti rendnek alapítása, az egyház többé nem időszerű politikai uralmának megtörése, a polgárságnak magához való vonzása és emelése sat. „Innen van, mondja Maurus (Der moderne Verfassungsstaat, 45-47. l.), hogy még századunk elején is a felvilágosult önkényuralmat tarták legjobbnak. A nép politikai és gazdasági nevelése mindenestre általa történhetik legbiztosabban és leggyorsabban. Európa népeit ő szabadította ki a feudalismusból, ami első lépés volt a polgárosultságra. S így a felvilágosult-despotismus, államrendül, nem ítéhető el föltétlenül. De ha a nép elérte a politikai műveltség és szabadság azon fokát, amelyen ügyeit maga intézheti, akkor a felvilágosult despotismus nem célszerű többé.”

De a monarchicus absolutismus teljes győzelmének szükségképen buknia kellett; mert megromlott; de megromtották a leigázott társadalmi hatalomelemek is a magok szolgáltságával és romlottságával: az udvari nemesség, udvari hittudomány és a burocratia. A korlátlan fejedelem már csak szeszélyének éle, jellemeket nem türe maga mellett, hanem csak szolgálai semmirekellőket és középszerűségeket. Magát isteni származásúnak tartá és mellette a népet megveté; II. Frigyes kétlábú, tollatlan, gyönyörű fajnak nevezgeté azt. Az államokat csak a család hatalmának érdekében nagyobbíták, vagy kisebbíték, mint a szatócsok a magok vagyonát. A királyok szoknya uralma alá kerültek. És Aristoteles egy másik mondása (Pol. III. 9. fej.) teljesül, amely szerint t. i. a szenvedély a legjobb fejedelmet is megromtja; azért nem a törvény vagyis a szenvedélymentes ész uralkodik; s a monarchák csak barátait teszik szemökké, fülökké, kezök- és lábökké. Innen van, hogy az absolutismus sokféle készülékei dacára sem tarthatja föl magát sokáig. Épen az absolutismustól a nemesség ellen használt városi polgári elem támadja meg a korlátlan egyuralmat, ösztönszerűleg Aristoteles ázon mondását követvén, hogy a tömeg sokban jobban ítél, mint egyes ember, bárki legyen is az, nincs annyira kiteve a romlásnak. Ugyanazt vallja maga Macchiavelli mondván, hogy: „a fejedelem is, a nép is ember, de az első kevésbé megbízható és kevésbé állhatatos, mert akarata egy és zabolátlan; a fejedelem új törvények behozására, a nép azok fentartására alkalmasabb.” A monarchicus elv túlhajtásából, az uralkodók önmegsemmisítésének szabályából következett, hogy a polgári osztályok, amelyekből az absolutismus legengedelmesebb hivatalnokait és támaszait nyerte a hűbéres aristocrazia ellen, később a korlátlan egyuralom sírásóivá lettek és mint pénzhatalom a monarchia pénzszorultságát és az államszükséglet növekedését a monarchia egy új alakjának, alkotmányosan korlátozott egyuralomnak, alapítására használták fel. A harmadik rend mindenhatóan érezé most magát, annyival inkább, mert elmélészei fejébe verték, hogy minden-nek kell lennie. És így az eddig korlátlan fejedelmek oldala mellé a népképviselet hatalomrészese lépett.

Amint fönnebb láttuk, a korlátlan kormányhatalom könnyen elfajul; azért magának a valódi monarchiának is nagy előnyére válik, ha közvetlen és közvetett erős erkölcsi ellensúlyozásnak, ellenőrzésnek, kritikának van alávetve, pl. népképviselő által. Azért az alkotmányosság épen nem ellenkezik a monarchia fogalmával; mert csak a nép összetételében gyökeredző kormányhatalom erős, maradandó; az pedig leginkább a népképviselőben nyilatkozik. Igaz, hogy így a kormány nem hozhat önmaga jó törvényeket; de roszak alkotásában is akadályozva van; és ez nem csekélység, mert az alkotmányos népképviselőnek nemannyira abban, amit teremt, hanem inkább abban, amit megakadályoz, megtart, rejlik jótékony hatása. Jó törvények épen úgy érdekében fekszenek a koronának, mint a népnek. Logikailag tehát kétségkívüli dolog, hogy az alkotmá-

nyos egyuralom őszinte politikája a két hatalom alaki dualismusának tényleges megegyezését, az államhatalom töretlen egységét megőrizheti. De más kérdés, vajjon a monarchia korlátozása nem darabolja-e szét a kormányhatalmat s nem szítja-e fel végre aristocraticus, vagy democraticus túlsúly? Láttuk fönnebb, hogy ez nem lehetlen, sőt gyakori jelenség, főleg ahol a népképviselet az államköltséget és adót megtagadhatja. Ott a monarchia nem uralkodik többé, nem önmagában rejlő hatalmi súlypont, nem tiszta monarchia, többé-kevésbé eszköze s parlamenti aristocratianak, vagy democratiának, spanyolfal a nép és aristocratia között, arra használva, hogy eltakarja a nép előtt a parlamenti párturalmat.

Láttuk, hogy az alkotmányos monarchia állami súlypontjától lényegesen három irányban lehet eltérni. Az első a democraticai irány, nagy népforradalmakban, amidőn a: „la nation veut, le roi fait” a jelszó. „Vous étez les solaires des peuples!” kiáltá oda Mirabeau ezen democraticus árnykirályságnak. Ez a monarchia vagy megsemmisült már, vagy komédia a reál népfőnséggel szemközt, vagy tetszalkotmányosságot hajt ki magából. — A második eltérés az oligarchiába történik. Liberalis korszakunkban a monarchia könnyen pénzoligarchiába megy át. A pénzaristocratia pénze és a bérenc-sajtó, meg a bureaucratia segélyével a népképviselő-testületbe jutván, a polgárság liberális cége alatt a királyságból parlamenti monarchiát csinál, amelyben ő és doctrinair és bureaucratikus vezérei uralkodnak. A monarchiával alakilag nem szakít, sőt dúsan juttat az árnykirálynak a pénzládából is, de fölségét a toronygomb magasztosságává párologtatja el. A parlamenti királynak minden intézkedést szentesítenie kell, amelyet a parlament octrojálta miniszterek elébe tesznek; a minisztérium gyakori változtatása által a becsvágyókat ki kell elégítenie és lejáratnia is. Ha nem teszi, akkor a tényleges aristocratia úgy feldönti a trónokat, mint a tényleg főnségi democratia. A pénzoligarchia eszménye a polgárkirályság, amely mögött tulajdonkép a pénzláda uralkodik. — A látszólag alkotmányos dynastiák is meghamisíthatják a korlátozott monarchiát, az absolutismus felé terelve azt. Ezt vagy nyíltan teszik államcsíny útján, vagy burkoltan, a népképviselet hatását ki játszva, megtörve. Ére szolgál: a pártok egymás elleni izgatása, befolyásolása és a corruptio, a választó-testületek édesgetése, szolgálalkü képviselők, nevezetesen hivatalnokok választása, magán érdekek behozása a parlamentbe, a jelentősebb képviselőknek lejáratása és különféle lekenyerezése magán előnyökkel: jó hivatalok- és miniszteri állásokkal, előnyös engedményekkel, a sajtó fizetésével, megrontásával, végre szükség esetében külső zavarok, háborúk előidézésével, vagy a Vörös Rém ijesztésével.

Láttuk, hogy az eltérés az alaki dialismusban, amelyet az államalak a törvényhozás és államháztartás érdekében mint jótékony korlátot állított fel, bírja a maga támpontját. Ha e dualismusban erős ellentétek

fejlődnek ki: akkor az alkotmányos állam elveszti egységét, ketté vágja hatalmát; aminek aztán nem a valódi monarchiába való visszatérés a következménye, hanem tiszta, vagy dynasticus absolutismus, vagy aristocraticus, vagy democraticus respublica. Innen van, hogy sok becsületes politikus az alkotmányos monarchiától, mint valótlan államalaktól elfordul s vagy nyílt absolutismust, vagy nyílt köztársaságot óhajt.

Készünkről az alkotmányos monarchiát általában lehetségesnek tartjuk; de azon állítást, hogy a monarchia, vagy a respublica föltétlenül jó s egyedüli államforma, igazolni nem lehet. Ennélfogva tévesnek tartjuk Stein (Gresellsehafsbegriff) azon nézetét, mintha a kormányformák közt a királyság az önálló személyes államnak legtisztább kifejezése volna, mivel mindenütt az elnyomott nép szükségéből állott elé. Stein ezen állításának sem első, sem második részét nem igazolja a történelem, sőt gyakran az ellenkezőt. Montesquieu (Esprit des lois) azon állítása sem állja ki a próbát, hogy a monarchia és respublica közt szerves különbség van; mindegyik saját szellemi életelven alapszik, a monarchia a becsületen, a respublica a polgári erényen. De tény, hogy a monarchiái kormányforma alatt az állam épenoly szabad lehet, mint a köztársaságban, s fordítva a köztársaságban a legnagyobb politikai és polgári szabadtalanság észlelhető, mint azt az ókori respublicákon kívül a mai francia respublica zsarnoksága is bizonyítja. „Általában, mondja Maurus (Der moderne Verfassungsstaat. 91. 1.), azon kérdés, hogy melyik kormányforma jobb, elvileg téves, meddő.” Innen, közbe legyen mondva, a túlzó socialisták, amellet hogy nincs igazuk, ildomtalanul járnak el és a józan socialismusnak nagy hátrányára vannak, midőn pl. a „Der Vorbote” genfi internationalis fő közlönyük 1871-ki folyamának 22. lapján ezt hirdetik: „A vörös köztársaság épen a socialis, tehát az internationalis világköztársaság, amelynek nemzete az emberiség, hazája a föld.” Üres phrasis! Hogy bizonyos adott esetben az alkotmányos monarchia helyes államalak-e, az tisztán a socialis fejlődés-történet tényleges hatalomképződésének a kérdése. Az alkotmányos, lényegileg örökös monarchiának nem csak Aristoteles királyi elve, a derék személyiség, a forrása, mert egy család sem bír szakadatlanul derék utódokat felmutatni; hanem más föltételek is szükségesek arra. Az erkölcsi hatalomtőke, amelylyel az örökös monarchia a nép összetételével való szoros összefüggésében bír, a monarchicus akaratközpont megszokása a társadalmi test részéről kiszámíthatlan erejű támpontja a monarchiának s több biztosítéka a liberális állam bizonyos szükségének, mint az aristocratia, vagy democratia vezéreinek mégoly lángelműsége is. A modern állam szövevényes életében a hatalomnak időnkinti átruházása igen érzékeny változásokkal, megrázkódtatásokkal szokott járni; míg a jóra való örökös dynastia az állandóság és biztosság záloga; a társadalmi test minden eleme iránti igazságosság érdekében fekvén neki, erős védül szolgál a nemzetiségi, rendi, osztályi és párti erőszakos-

kodások ellen. Mint ilyen a külön érdekeknek legfelsőbb atyai és baráti kiegyenlítője, a törvénykezési és közigazgatási hivatalok igazságos, rendezett és pártatlan kezelésének nagyobb biztosítója, a hivatal- s méltóságvadászatnak, a simoniának, a pártérdekek dédelgetésének hathatósabb akadályozója, mint az aristocraticus és democraticus államvezetés, mint a bitorlás, vagy a csak ideig tartó, bár legjobb elnökség a respublicában. Ámde rendezett jó közigazgatás megnyeri a polgári nép érdekeit. Ezek, összevéve, untig elégségesek arra, hogy a dynastia a maga hatalmi súlypontját a túlnyomó népiérdekek teljes összhangzásával fentartsa. S ez nem is jár valami rendkívüli tehetséggel, költséges hadsereggel és hódító politikával, tetszalkotmányossággal, corruptióval; mindössze is közepszerű tehetség, becsületes akarat, igazság érzéke, ildom és függetlenség, a nép valamennyi rétegéről való gondoskodás szükségesek rá. De azért a korona törvényes kormányzása, tehát királyi miniszterek, akik a törvények megtartásáért felelősek, mint már kimutattuk, szépen megférnek a törvényes örökös monarchiával.

Ha az örökös monarchia feladta természetes szerepét: akkor a fejlődés magasabb fokán nehezen nyúlhat és szilárdulhat meg. Példa rá legújabbban Franciaország. E jelenséget Aristoteles (Pol. IV. V, 9.) így deríti föl: „Külső veszélyek lekevesbbé rombolják szét az igazi királyságot, de belsők annál inkább, nevezetesen az uralkodócsalád tagjainak viszállya egymás közt és az uralkodó hatalmának tyranni túlterjesztése. Ily túlterjeszkedést a sok egyenlő polgár ma már nem tűr többé; s ha valaki csel- vagy erőszakkal uralmat kerít kezére, az „tyrannis” (zsarnokság). Az V. 9. szerint ezen elfajulásnak következő fogások állanak rendelkezésére: az igazi monarchiának majmolása, a kitűnő független férfiak rendőri üldözése, rágalmozása, megsemmisítése, a gazdag és előkelő osztályok gyöngye jellemeinek előnyösítése, mindenalakú corruptio, a szabad egyesületek és szabad tanácskozások elnyomása, a rendek, osztályok és barátságok viszonos egymás elleni bujtogatása, nagy nyilvános pompa, a köznép etetése, itatása és mulattatása, külháborúk indítása a belső ellenzékeskedés elhárítására, rendőri cselszövény és vádaskodás. Mivel a római caesarismus is ezen elfajulásnak lett mintájává: azért az újabb időben a caesarismus név nagyon elterjedett. A caesarismus az aristocraták és democraták, gazdagok és szegények közti hosszú, kimerítő küzdelemnek a következménye. A polgárháború fejtelenségéből mint társadalommentő emelkedett ki a régi görög tyrannis úgy, mint a római imperatorság és a modern caesarismus. Szükséges vasabroncs az a belsőleg szétbomlott társadalom külső összetartására. Legfelsőbb fokán az uralkodó végre istennek, *divus* Caesarnak nyilvánítja magát. Minthacsak III. Napoleon állott volna Aristoteles előtt, midőn a tyrannist jellemzé. Neki is következő eszközei voltak tyrannisa megalapítása- és fentartására: meghamisított népszavazás, praetorianus hadsereg, corruptio, rendőrség, megszabályozása a sajtónak, mexicói és kínai kalandok, euró-

pai háborúk, jól fizetett, de szolgálai követek, senatorok, fő tisztviselők, tömlöc, száműzés, kivégzés s többféle.

109, §. Az aristocratia.

Külső és belső létküzdés útján nem csak egyes ember és család, hanem egész osztályok is kiemelkedhetnek a többi közül. És így a politikai s a kormányhatalom súlypontja egy előnyösített, és zárt egészet képező kisebbségnél is lehet, azaz keletkezhetnek aristocrátiák és democratiák. Uralkodó rétegekkel találkozunk már a régi patriarchális korszakban is, aztán a patriciusban, továbbá a hivatási rendeken, papi és katonai kasztokban, föld- és pénzbirtokban, polgárságban, hivatal- és katonanemességben, a burocracia- és katonatiszti állásban. Leginkább az örökös birtokososztály érvényesül azonban aristocrátiául és oligarchiául, mint amely legtöbb arravaló eszközzel rendelkezett. Maga a görög democratia is birtokaristocratia volt. Az aristocratia tehát nem a legjobb egyedeknek, nem Aristoteles legerényesebbjeinek, nem Plato fejedelmeinek, bölcseinek uralkodása; pedig ezeket illeti csak a nép vezérlése, csak azokat, akiknek kiváló érdemek egyedi és nem örökölhető. Csak ezek, a nemzet legjelentékenyebb kutatói és feltalálói, művészei és írói nem alkotnak zárt egészet, osztályt, kasztot, hivatás- és birtokosztályt.

A legrégebbi aristocratia a hatalom túlnyomóságán alapszik a szélesebb családon belül. Egy törzs legöregebbjeinek gyülekezete mint patriarchális aristocratia uralkodik. Azonban ne véljük ezt valami kedélyesnek. Szabadalmazott személyeknek egy kis köre az, amely különféle elemek leigázásával dologtalan életet élhetett, játékkal, társalkodással, háborúval és kalandokkal töltvén idejét. Ezen szűk körből a görögök és rómaiak sem bírtak kiemelkedni; mert földieik kizsákmányolásából és háborúból éltek. Csodálhatjuk az atheneiek szépérzékét; de szabadságukat és democratiájukat régibb és újabb magasztalóik dacára sem irigyelhetjük, nem volt az szabad népállam, nem valódi democratia.

A régibb idő egyik hatalmas aristocrátiáját képezte a vallási hivatásrend, a papuralom. A vallási tekintély nagy befolyást ad a papságnak, amely ez által kasztta, renddé erősödik. Hatalma azonban a nép fejlődésének bizonyos fokain alászáll. Az ildomos papság aztán úgy segít magán, hogy a fejedelmet körülveszi szertartásaival s a papi kaszt föl-kentjeül tünteti fel, sorsát összeköti a fejedelmével, vagy a katonai és hűbéres kasztéval, válaszfalat állít a fejedelem és a nép közé, s így tulajdonképp ő az uralkodó, míg a király báb, mint azt a többi közt az egyiptomiak, hinduk, kelták és astekek életéből tudhatni. Önálló világi tisztviselői, tanítói és tudósosztályt nem tűr; a hatalom ezen eszközeit magának tartja fel. Egyébiránt, amint már fönnebb érintettük, a papuralom keletkezése bizonyos körülmények közt könnyen felfogható és jótékony; mert tekintélyével igen előmozdíthatja a nép politikai összetartását

és nevelését. Csak a történelmet nem ismerő tagadhatja a papuralom kedvező befolyását, vagy veheti szemére az egyháznak, hogy bizonyos időben, amelyben szellemre és birtokra nézve túlhatalmas vala, politikailag is uralkodott. Ami különösen a cath. egyházat illeti, annak tiszta papi aristocratiája mint tulajdonképi uralom csak a korábbi középkorig tartott; mert csak addig szerezhették magának természetesen hatalmi túlsúlyt s csak addig tarthatta azt meg. Addig csak vallási burokban és rendben lehetett a műveltség magvait elvetni és fejleszteni. A cath. clerus aristocratiája democraticus anyagból készült, amennyiben az egész népből választotta az oltár szolgálait s így az egész népéletbe kiterjesztette hatalmának gyökereit s másrésztől az Isten kegyelméből lett királyok fölkenése és koronázása által a fejedelmekre is nagy befolyást gyakorolt. A monostorok által emelvé a földművelést; az ellenségeskedések szelidítése és fokozatos megszüntetése, nemkülönben alattvalóinak védelme által biztosítá az országos békét; menedékei körül városok keletkezését és virágzását eszközözlé; a népnek az istentiszteletben való egyesítésével és a búcsúhelyekkel előmozdítá a közlekedést és a vásárügyet, a költészetnek, festészetnek, képzőművészetnek, építészet- és zenének az egyház volt bölcsője; a tudományoknak a zárdák voltak menhelyei; az első hivatalnokok is papok voltak. „A rabszolgaság enyhítésében és eltörlésében nagy érdeme van az egyháznak.” (Roscher. V. Nationaloeconomie. 144. 1.) Az egyház az, amely a merev nemzeti és rendi gyűlölséget szelidítette és az államnak mint legfőbb intézvénynek fensőbb felfogását és cosmopoliticus összefüggése által a keresztyének nemzetközi békéjét előkészítette. Laurent, aki 18 kötetből álló történetbölcészetet irt az ultramontanizmus ellen, elismeri a cath. egyház jótéteményeit a középkor békéje- és nevelésére nézve. (XIV. 498.) A pozitivisták Comte A. „le chef d'oeuvre politique de la sagesse humaine”-nek nevezi a középkori catholicizmust. (Hours. V. 326.) Locke pedig a keresztyéniséget védőiratában a világ legbölcsebb intézvényének nevezi. Lotze szerint: „az egyház képes volt a bezúduló barbárságot feltartóztatni, részint a még sötétségben sínlődő éjszakai országokat a művelődés mindennemű eszközeivel ellátni. A középkor elején élén állott a haladásnak, a polgárosultságnak; a legtöbb közhasznú intézvény tőle eredett. Nála keresett oktatást a tudatlanság; mert csak nála volt a tanultság hagyománya. Csak hozzá folyamodhatott a szív vigasztalásért; mert csak ő vette mind számba az emberi élet viszonyait. Csak tőle várhattak segílyt az elnyomottak; mert csak ő volt az, aki az általános féktelenség és kalandos tettszomj közepett egy minden emberre nézve érvényes igazságot, a dolgoknak, egy minden önkénytől független isteni rendjét ismerte el és tanította, fegyelemteljes életével követte, és nem ritkán az elnyomott gyöngeség javára a hatalmasok erőszaka ellen bátor feláldozással föllépett.” Igen, a pápaság középkori tekintélye, hatalma szerencse volt az emberiségre nézve, mondja egy jeles prot. történetíró.

Egy másik alapja a rendi aristocratiájának a katonai túlsúly, főleg a lovasnemességé, későbbben a praetorianusoké is. Az újabb népek középkorában ezen aristocratiát egyúttal mint földbirtokaristocratiát tűnik föl, mint amely egyedül rendelkezett a lovasszolgálat eszközeivel. Az alávetett földművelő-lakosság szétszórtsága, a papsággal, a koronával és burocratiával való belső összekötés nagy hatalmat adott a lovasnemességnek és egészen az újabb korig fentarták azt. A puszkapor feltalálása, az állandó, túlnyomóan gyaloghadak feltűnése megtörte a lovasság rendi uralmát és részben a monarchia szolgálatára kényszerítette azt.

Egy harmadik alakja a hivatási aristocratiának a burocratiája, vagyis az államszolgálat-nemesség, a politikai és katonai hivatalrend. Ez alakilag nem könnyen lesz kormányhatalommá, de tényleg igen, amire példa a többi közt Kína, ahol a mandarinok uralkodó hivatalnemességet alkotnak. Hatalma szellemi erőn és személyes szolgálati érdemén, közigazgatási tapasztalás túlnyomóságán, szorosan tagolt összefüggésén, szolgálati függetlenségén s a közigazgatás azon nagy fontosságán alapszik, amelyet annak a nép tulajdonít. Ily s más hasonló eszközökkel a kormányhatalmat is kezébe kerítheti és miniszterek, pártok, pénzoligarchicus parlamentek előtt nélkülözhetlenné tudja tenni magát.

A hivatási aristocratiák mellett van még tiszta birtok-, nevezetesen föld- és pénzaristocratiák. Az első a középkorban a katonai és közigazgatási hivatások összekapcsolása és az egyháznak egyidejű hűbéresítése által nagy hatalommá s a földbirtoklás tényleges és jogi állandósága által nemsokára örökös születési aristocratiává fejlődött. Hatalma nem volt ugyan kizárólagos; mert meg kellett az a többi renddel és a királysággal osztania; de mégis az egyházi aristocratiával kezdet fogva gyakran sokféle túlsúlyt gyakorolt. Csak a kiváló dynastanemzetiségek kiemelkedése, a birtok növekvő felosztása, a városok és a polgári tőke gyarapodása, a közlekedés kifejlése, állandó hadak felállítása, a burocratiák szervezése, a gyalogság és a technical csapatok növekedő jelentősége taszították le hatalma polcáról a hűbéres-nemességet, még pedig saját leghatalmasabb tagjainak, a dynastiáknak, keze által. Önmaga is eleget rontott magán a nemesség az által, hogy az absolutisticus udvarok szolgálatába állott. De azért a monarchicus államokban még mindig nagy befolyása van neki; nevelése- és formáinál fogva rokon azok udvaraival. Ily természeténél fogva támasza a monarchiának; de míg erősnek érzi magát, nem vak eszköze neki; sőt nemegyszer harcolt a monarchicus, burocraticus és pénzaristocraticus absolutismus ellen a nép javára. A földbirtok-nemességet jó részben elnyelte már a pénz-nemesség, s aligha egészen el nem nyeli, ami a socialismus malmára hajtja a vizet. Legerősebben tartotta fel magát a földbirtokos-nemesség Angliában; de újabb időben ott is ingadozóban van hatalma.

Félelmes versenytársa lett a születési aristocratiának a pénz-nemesség.

messég, a plutocrazia, amely, amint láttuk, a harmadik rend igénytelen polgárságából kizsákmányoló keresete által legbefolyásosabb, első renddé nötte ki magát. A pénznemességnek az önálló kereskedelmi respUBLICÁKban volt legkedvezőbb talaja, így Carthagóban, az olasz városokban a keresztes-háborúk óta, részben a német-birodalmi városokban. Eléggé ismertettük már a jelenkor ezen irtózatos aristocriáját; azért itt csak pár gondolatra szorítkozunk. A pénzaristocrazia minden ingó termelőeszközt kezébe kerít, mialatt a középosztály proletárrá és gyarmatossá süllyed. A birtokeladás korlátlan felszabadításával az ingatlan vagyont is eltulajdonítja, mindent hatalmába ejt; nincs az az állás, akár politikai, akár más, amelynek ajtaja a plutocrazia előtt meg nem nyílnék. Parlamentaris despotiája előtt meghajolnak a király, a régi nemesség, hivatalnok, tudós, író. Kivéve a kereskedelmi respUBLICÁK pénznemességét és a birodalmi városi patriciatust, alig volt igazi aristocraticus jellege. Célja kezdettől fogva mindig oligarchicus, korlátlan kiszivattyúzása a népnek a tőke által, a politikai hatalom uralmának segélyével, amely nála nem cél, hanem csak a tőkegyűtés eszköze. A pénzaristocrazia, mint embertelenségen alapuló, a legembertelenebb, mondhatni, baromi, mihelyt azok üldözéséről van szó, akik uralmát kérdésbe vonják. Gondoljunk csak a Gracchusok meggyilkolására, a velencei titkos törvényszék iszonyaira, a mai polgárság bizonyos részének nézetére a socialis reformot illetőleg, a rabszolga-bárók viseletére az amerikai déli államokban!

Ha az igazi, nevezetesen a földbirtok-aristocrazia előnyeit tekintjük: azok leginkább a következők: állandóság a bel- és külpolitika kormányelveiben, gondos nevelése a kormányzó-rendnek jó tehetségekkel való rendelkezés legalább a legjelentékenyebb állásokra nézve, társadalmi egyenműség más államok kormányzó rétegeivel és a törvényes monarchiákkal, veleszületett tekintély és fontosság túlnyomó anyagi birtok által. Ezek eléggé megmagyarázzák az aristocriáknak — római senatus, velencei nobilitas, papi államok! — részben tartós fenmaradását. — A fénypontok mellett azonban árnyfoltok is vannak, nevezetesen: belső és titkos pártcselszövények, ellenkezés a nép érdekeivel, szabadsága- és cselekvőleges polgári érzületével s ennek következtében aléltság a külről jövő válságokban, elszigeteltség más rendektől s így testi, szellemi és számbeli alászállás; míg ellenben a pénznemesség a birtok felszívása által mindig kevesebb és kevesebb pénzmánásra olvad, mindinkább gyűlöletessé lesz s végre a caesarismus karjaiba kénytelen menekülni. A nép leigázására az oligarchia főleg következő eszközöket használ: a kisebb hivatalokat rokonainak adja (nepotismus), a népiskolát elhanyagolja; titkos rendőrséget és nemegyszer ugyanoly törvényszéket használ a független plebeiusok ellen; elvilágiasítja az egyházat; eltávolítja, vagy megvesztegeti a kiváló népembereket; fölmenti a népet a terhes és költséges hivataloktól, és saját fiaival tölti be a hadsereg tisztii állásait; multságokat és lakomákat rendez a pórnép-

nek; szigorúan és titkosan kezeli az igazságszolgáltatást; kasztokra osztja a népet; pártatlanul jár el a magán jogban, viszályt hint a nép közé. Scarpi, akit Roscher a velencei oligarchia szörnnyen igaz theoreticusának nevez, mindezen eszközöket ajánlja a respublica fentartására. Az elfajult nemességuralom tehát mindazon iszonyúságokat mutatja, amelyeket a caesarismns: „nec ulla deformior species est civitatis, quam illa, in qua opulentissimi optimi putantur” (Cicero, de Republ. I. 34.). Jogosan irtózik tőle minden nemesebb írója az ókornak. Vége dicstelen; vagy külellenség, vagy zsarnok dönti meg, aki a népet az oligarchia ellen és ezt a nép ellen indítja. A mai pénzoligarchia fölött is lóg már Damocles kardja.

110. §. A népuralom (democratia).

Ha a hatalom súlypontja tényleg és tételes jog alapján az egész állampolgárságba esik; ott népuralom, népfőnség van, még pedig vagy közvetlen, vagy közvetett. Közvetlen a democratia pl. Svajcz hegyi cantonjaiban, részben Zürich, Genf és más cantonok alkotmánya, nép vétóval és referendummal. Közvetett a democratia a nagyobb államokban, amelyekben lehetlen minden polgárnak minden egyes kérdés megvitatása, vagy eldöntése végett összejönni, vagy minden ügyet szavazójegy beküldése által elintézni. A hivatalok tehát választás útján töltenek be és a törvényhozás, valamint az ellenőrzés, részben a hivatalbetöltés is népképviselőnek adatik át, amely mint ilyen a népfőnségnek képviselője, a kormány pedig a nép bizottsága. A kormánynak nincs föltétlen vétója a népképviselő határozatai ellen; bizonyos fontos ügyekben mind a kettő az úgynevezett referendum által közvetlenül a néphez fordulhat, hogy az szavazás útján a maga főnségi véleményét nyilvánítsa. Ez csak újabb keletű.

A valódi democratiának sok oly tulajdonsága van, amelyek sok fensőbb szellemet és nemes szívet lelkesítettek és lelkesítenek iránta. Elég csak azt hozni fel, hogy megvalósíthatja azt, amit a másik két alkotmányalak megvalósítani nem képes: a nép egész szellemi, erkölcsi és anyagi erejének teljes kifejlesztését, általános polgári és szabadsági szellemet, az állami érdekeknek minden polgár értelmébe és szívébe való ültetését. A valódi democratia Görres szerint oly szellemszabadságot, a szépnek és jónak oly nyílt érzését s oly benső erélyt fejleszt ki, aminőről monarchicus állam alattvalójának fogalma sincs. Tény, hogy a legkülönfélébb erők legnagyobb összegét képes az államnak rendelkezésére bocsátani. De csak bizonyos föltételek mellett. Ily föltétel először: magasfocu műveltség, erény és önuralom; másodsor, ha nem is teljes, legalább megközelítő vagyonegyenlőség (Aristoteles, VI. 2.); harmadszor a polgárok tökéletes területi és mindennemű hivatási tagoltsága. Ez utósó nélkül, amely a két elsőt közvetve már magában foglalja, csak hullámozó tömegeket képez a nép és a mai általános

szavazásjog dacára is pór nép, vagy katonauralommal fajul és demagógok, vagy pártok önzésének eszközeivé sülyed. Csak egy a művelődési hivatások valamennyijére kiterjedő helyes tagoltság zárna ki annak lehetőségét, hogy a népet szava z ó-b a r o m n a k használják fel a burocracia, egyház, majd a tőke és hírlapjai, majd különféle fecsegők és tervkovácsok számára, míg képviselői gyáván és gyalázatosan cserben hagyják azt. Míg az általános szavazással üzött szemfényvesztésnek eleje nem vétetik a nép helyes tagoltsága által: addig a mostani viszonyok közt is legcélszerűbb általános szavazásjog dacára is mindig mélyebben jutunk belé majd az anarchiába és caesarismusba, majd a pénzuralomba, ha mégis talán összes európai műveltségünk össze nem omlik. E tekintetben maga a socialdemocratia is csak a nagytermelés intézvényes berendezésére nézve állított fel programot; de éhnek minden hivatási körre ki kell terjeszkednie, a szállítás, telepítés ügyére, a nevelés- és tanításra, a tudomány- és művészetre sat; bár nem tagadhatni, hogy az anyagváltoztatás az első lépés, amelyre sok más önként következik. Az ókor, az által, hogy a munkásosztályt rabszolgaságra alacsonítá, ketté vágta a democratia akadályait; de a socialismusnak a középosztály általánosításával kell azokat legyőznie; középosztály túlnyomósága mellett áldemocratia, nem-egyenlőknek egyenlősítése, egyenlőknek különböző mérték szerinti megbecsülése nem lehetséges. Természetes, hogy a középosztálynak is egészségesen tagoltnak kell lennie. Akkor aztán nem pusztá összecsiszított tömegkép szavazna; a maga legközelebbi körében mindegyik tag kormányozna és uralkodnék s azon politikai erényt és mérséklést tanulná, amely magasabb souverain választási és szavazási jog gyakorlására nélkülözhetlen; csak a legegyszerűsbb ügyek tartoznának a központba. Nagy democraticus respublicát általában csak így kormányozhatni. Mivel ezek a föltételek eddig még sehohsem voltak meg: azért mindenütt csak a sem élni, sem halni nem bíró népfőnységgel harcban álló monarchiát és oligarchiát találjuk. Ha egyszer a valódi democratia föltételei meglesznek: akkor az megvalósul, meg még királyság mint örökös hivatal mellett is, csak elégedjék ez meg azon jogokkal, amelyeket a liberális polgárurolom a maga parlamentaris bábkirályának engedett; mert a democratia lényege Kant szerint is nemannyira a kormányhatalom alaki fejének felállítás módjában, mint inkább az alkotmányilag tagolt nép mérvadó hatalmában rejlik.

A democratia oligarchiába, vagy tetszdemocratiaiba megy át, ha a társadalmi néprétegek éles ellentéteire akarja állítani szervezését. Mert a reális hivatások törvényes szabadságának helyét törvénytelen önkény és fejetlenség foglalja el. Az előkelők sértve érezvén magokat, a népen még külségélylyel is készek magokat megbőszülni: míg a nép elvont egyenlőségre és az állam-alapelvek feldöntésével mindenben maga közvetlenül akar dönten. Akkor aztán vége minden állandóságnak az állami életben. A kiváló emberek ilyenkor valóban államveszélyesek; azért száműzetnek,

vagy megbénítatnak. Válságos időben nincs derék vezér, átható tekintély, elegendő hivatás-ismeret, megbízható szövetség; a szabadság alatt fejtelenséget értenek, a többség rémuralmát a leigázott kisebbségen. Mindennek a gazdagok megsemmisítése, a köznépek nyilvános költségen való etetése, fizetése és mulattatása a következménye, vége pedig caesarims, amely egyideig külsőleg hízeleg ugyan még Augustus-szal a köznép fenségének, de ő maga is egyfejű köznépuralom s nem rosszabb a köznépnél; mert a souverain köznép a tyrann és oligarcha minden rossz tulajdonságával el van látva és a demagógokban szintűgy hízelgőket nevel magának, mint a tyrann a maga udvaroncáiban, oligarcháiban, doctrinair jogi, publicisticai, tudományi sat. tényérnyalóiban. — Ily ochlocratia szükségképen vallástalan is; mert a tömeg vágyait féktelenekké teszi s minthogy ez az anyagi egyenlőséget mégsem éri el, szidja az Isten igazságtalanságát, vagy éppen tagadja létét, mint azt a mai socialismus pygmaeusai is teszik. Mivel tehát a democratia is szintűgy lehet absolutismus-szá, despotiává, mint a monarchia és aristocrazia: azért valamint ezeket, úgy amazt is alkotmányos korlátok közé kell szorítani. E korlátok: a kormányhatalom (egyszeri) felfüggesztő vétője, decentralisatio, a nagy hivatásintézeteknek, tartományok- és vidékeknek rendi tanácsban való képviselése, bizonyos bírói állásoknak elmozdíthatlansága, másoknak hosszabb tartama, másoknak közvetett választása, törvényhozási bizottságok, az ismételt szavazás szükségessége, minősített többség bizonyos törvényváltoztatásokra nézve, a magánosok és testületek érinthetlen alapjogainak szentesítése, a kormányközegeknek közvetett választása a képviselőtestületek által, mérsékelt választási census (Aristoteles, Pol. IV. 5. 11.). Ilyen korlátok nélkül átszabad állam menthetlenül pórnépuralomb a vesz, s még azok dacára sem ment a veszélytől; csakis a socialistic szervezett társadalmi test lehet biztosítva valamint az anarchia, úgy a központosító önkényuralom ellen; mert erre egy legalább túlnyomó többségben levő, hivatásszerűen tagolt, műveit és megelégedett középosztály, a népgazdaságnak, forgalomnak, nevelés- és tudománynak sat. valóban társadalmi szervezése szükséges; mindez pedig csak a helyes socialismusban található fel.

Hogy erre nézve kívánatos ugyan, de nem okvetlenül szükséges a nép túlnyomó részének nagyobb műveltsége, abbeli meggyőződésünknek már többször adtunk kifejezést. De még tévesebbnek kell nyilvánítanunk azt, mintha a democratia önmagára nézve csak kormány nélküli azaz fejtelenség lehetne. Csak Bakunin nihilismusa tépelődhetett a tiszta anarchia agyrémével. Maga P r o u d h o n is, aki oly sok helyen magasztalja az anarchiát, inkább a társadalmi tiszték túlságos központosítását támadja, amelyben az államhatalom visszaélésének okát találta a szabadság elnyomására és a nép kizsákmányolására nézve. Nem minden kormányzást akar ő megsemmisíteni. Törekvése nem anarchicus, de csak igazi democratiában valósítható meg, amely az államnak nehézkes és

meddő segítő, támogató szolgálatait levennie vállairól, sok nyilvános hivatási, kevés állami s községi intézvénynyel, sokkal több társadalmi szervezéssel, de sokkal kevesebb kormányzási központosítással s az öngazgatás minden kellékével bírnia; a központi hatalom egyoldalú összpontosítását, a fejedelem, vagy tisztviselők, vagy oligarchák, vagy képvisleti többségek általi mindenhatóságát lehetlenné tenné; mindezek által az összpontosított állam óriási gyümölcstelen költsékesét, elősdijeit sat. megszüntetné. Valódi democratiának kevesebbet kell központosítania, mint a liberális államnak, de többet, mint a későbbi középkornak, amely a testületileg és intézetileg tagolt köröket széthullani engedte és mindenikét önmagára hagyta, illetőleg szabadalomvadászszá tette. A jövő igazi democratiája nem mehet a merev, zárt, helyi rendek szervezésére vissza, hanem nemzeti nagyszabású, nagy terjedelmű és nagyrugékonyságú, belsőleg és egyetemleg összefüggő hivatásrendek alakítására kell törekednie. A republicanus rajongás közepett álcázta le Proudhon (VI. 1—86.) a phrasisok doctinaire, állhatlan, fejetlen, drága, megfélemlítő aristocratiájának fogásait, amelyekkel az az úgynevezett népfőnséget ámítani szokta, és kijelentette, hogy csak egy teljesen szervezett nép érvényesítheti akarátát, szerezhethet szabadságot és rendet. De azon communisticus gondolata, amely Franciaországot 36 területre vagy gazdaságipolitikai egységre s ezeket községekre akarja osztani, amelyek mutualisticus földművelési és gyáripari viszonyban élnének, ezen gondolata homályos, reactionarius, kisgazdasági. Csak kerületileg tagolt nemzeti ipartestületek, hivatási összeköttetések érvényesíthetik magokat a nemzetek jövő létküzdelmében. Nyilvános szervezési mag nélküli socialis republica — senki se ámítsa magát! — iszonyatos pornépuralmat, anarchiát és a polgárosultság pusztulását jelenti.

Utasítás, referendum, a kisebbség képviselése s többefféle nem szelídítik azt lényegesen. Ne hivatkozzunk Északamerikára! Egy szórványos népeségű gyarmatosparaszt republica nem lehet igazi democraticus alkotmány mintája az európaiaknak. Ott elég tér van valamennyi szabad, de csakis kisgazdasági lét számára; s Amerika minden kinövéseidacára is virágzó állami életet élhet, magasabb fokú democratiára azonban nem szolgálhat mintául; hiszen ahol sűrűbb a népesége, ott már oligarchia, ochlocratia és tyrannis uralkodik; nagy városainak ring-jei boss-ai már ochlocratiák, tyrannicus fejekkel. A demós erkölcsi derék-ségére se hivatkozzunk. Nem kell Schiller Demetriusával kiáltanunk: Többség esztelenség! Többre becsülhetjük Aristoteles-szel és Machiavellivel a nép belátását és erkölcsét, mint a legjobb monarchiát és aristocratiát, de csak úgy, ha a nép még nem proletár, nem pusztán csoport, hanem hivatásilag tagolt túlnyomó középosztály; máskülönben Shakespeare nézete, amely a népben szeszélyes, sokfejű szörnyeteget lát, közelebb áll az igazsághoz, mint a nép veleszületett szívjóságáról s természetijózanészéről való vélemény. Az állam ügyeinek, mondja Montes-

quieu, előre kell menniök, de oly lépésben, amely sem nem igen lassú, sem nem igen gyors. Ámde a népek mindig vagy sok, vagy kevés az ösztöne: majd felforgat mindent százezer kezével, majd meg lassabban mozog százezer lábával, mint a féreg. Maga Rousseau (*Contrat social*, III. 4.) is azt mondja, hogy ha valaha istenekből álló nép lenne, akkor az nem kormányozná magát *democratice*; ily tökéletes kormány nem embereknek való. Egy más helyen pedig: Ne túrjete se gazdagokat, se koldusokat; e két osztály egyiránt veszedelmes a közjóra; az egyik kedvez a tyrannisnak, a másik tyrannokat nemz. Aristoteles szerint (V. 1. 9.) azon alkotmány a legszilárdabb, amelyben a középosztály túlnyomó.

IV. Cikkely.

Az állam fő tisztjei.

Ha az előbbi cikkelyek az állam alkrészeiről szólottak: ez az állam tevékenységének különböző nemeit fogja megállapítani.

Itt először az állam kény szerjelleget kell kiemelnünk, amely annak mint az akar- és hatalomegység legfelsőbb közegének egész helyzetében fenekük. Az államnak a nép egyesített erejét az összfontartás érdekében rendezni, védni, fejleszteni és tagolni levén hivatása, ellenmondást nem tűrhet. De e kényszernek is megvan a maga korlátja. Az állami feladatok megoldása általában véve az alattvalók szabad meggyőződésének a következménye, s a kényszer csak legvégső eszköz az állam kezében. Ezen előészrevétel után lássuk az egyes tiszteket.

III. §. *A politika.*

Hatalma túlsúlyának kifejlesztése és fontartása alap tisztjét teszi az államnak. Neve politika, vagy mivel sikeréhez ildom kívántatik, államildom, állambölcsesség, állammesterség is. De hatalom alatt nem az állami nyerserővel való rendelkezhetes jogát értjük, hanem magát a reál államhatalmat ennek minden alkrésze szerint. Az újabb kor azon vizsgálói is, akik a jogot és államot ethicára alapítják, mint Trendelenburg (*Naturrecht*, 2. Aufl. 1868. 340—344. 1.) a hatalmat az állam örök, elidegeníthetlen alapjának nyilvánítják. Az államhatalomnak elég erősnek kell lennie arra, hogy a külső természet és külső, belső ellenségek ellenében az önfentartás érdekeit érvényesíteni bírja.

A hatalom erős akarás és cselekvés intézeteinek rendszeréből állván, ezen intézeteket folyvást tökéletesíteni és az államcél változó föltételeihez alkalmazni vagyis szervezni szükséges. Ez a soha nem nyugvó, ki nem meríthető politikai szervezés. Minél hatalmasabbak a társadalmi önfentartás külső és belső ellenállásai: annál nagyobb és sürgősebb a politikai szervezés feladata. A szervezett hatalomhoz járul a társadalmi anyagkészlet vagyis az államcél felé irányuló szellemi,

testi és anyagi erőinek felhalmozása és készentartása, ami végelemzésben nem hivatalnok- és katonaseregeken, hanem a néperőknek a kormány és a törvényhozás hivatásközegeihez való nehézkedésén nyugszik, mint amelynek ilyen, vagy olyan alakulásától, egyesítése- és tagoltságától függ első sorban az államok keletkezése, fennmaradása, átalakulása és felbomlása. — Sem az anyag, amelyből a politikai hatalom képződik, sem a hatalomalapító erő nem testi és anyagi pusztán. Az államalapítók szellemi túlsúlya és a néperők szellemi helyeslése alapföltétele a politikai hatalomnak. Pontosán véve gépi, testi erő egymaga sohasem alapíthat államot. Még a törzsfő is inkább értelmi és erkölcsi személyiségével hat népére, mint physical erejével. Az elemekkel, vadállatokkal sat. való győzelmes harc, amelylyel a népek hőskorában az államalkotás összefügg, a hősök erkölcsi tekintélyét ébreszti föl, akik ez által lesznek államalkotókká. Csak annyiban van az állati erő elméletének föltétlen igaza, amennyiben anyagi erő nélküli pusztá erkölcsi befolyás szintén nem képes államot alapítani, fentartani és felbontani. Vana sine viribus ira! Az állam ész általi alkotása, mondja Maurus (Der moderne Verfassungsstaat als Rechtsstaat. 34-35. 1.), nem történik mint öncél, hanem mint az emberiség legfensőbb és legvégső céljának elérésére szolgáló eszköz. Az ő rendjének tehát nem szabad az erkölcsi elvekkel ellentétben lennie. Ahonnan azon antik államgondolat, hogy az állam és polgárok érdekeinek összeütkezésében az utóbbiaknak hátra kell vonulniok és így az erkölcsiség a jognak feláldozandó, egészen egyoldalú felfogása volt az államügynek. Ezt aztán Macchiavelli fölélesztette. A végrehajtó-hatalom felállításával a társaság semmi tulajdonságairól nem mondott le. Azért a társaság célja az állam célja is egyszersmint, az életfentartására szükséges anyagi és szellemi jólét t. i., mondja helyesen Fichte, amelyet az államnak minden társasági tag számára, aki állampolgárrá lett, lehetőleg biztosítani kell.”

A szabadságnak történetileg lehetséges mértéke szintén föltétele a politikai hatalom keletkezésének. Nem ellensége tehát, sőt magasabb fokán a fejlődésnek egyenesen föltétlen kelleke neki. Amely állam oly szabadságra támaszkodhatik, amely a nép szabadon fejlesztett és egyesített erőit tiszta meggyőződésből állítja rendelkezésére, az lehető legnagyobb hatalomra emelkedik.

Nagy politikai hatalom csak a joggal és népszokással való összhangzásból keletkezhetik, oly társadalmi intézkedések megszilárdításából, amelyek az összefentartásnak kedveznek. Időre nézve a hatalom megelőzi a jogot, de a hatalom nem helyettesítheti a jogot. A jog hatalom által támad, de a hatalom is erősbül a jog által. Erőszak, amely a nép legbensőbb jogi meggyőzései ellen irányul, csak múlékony hatalmat alapít. Tudván ezt a bitorlók, legalább látszatára törekednek a jognak; egyrészt a népakaratot jogforrásnak ismerik el, midőn általános szavazást mesterkélnek; másrészt törvényes uralkodóhá-

zakkal való házasság útján idegen törvényszerűség, jogosság fényével erősítik jogellenes eredetű hatalmokat. Ennélfogva a régi monarchicus jog, amelyet Talleyrand 1814-ben először nevezett, „legitimité”-nek, roppant támasza a hatalomnak. Csakhogy a legitimitás nem elv, hanem hatalomteljes régi jog átörökítésének ténye. Jogilag akkor legerősebb a hatalom, ha a jog a lakjaiban és egyúttal az igazi népszükségleteknek megfelelő jogalakban megmaradni tud; mert nem csak a tételes, hanem a valóságos, igazságos jog is ad hatalmat. Hogy mi az igazi jognak mértéke, az már ki van fejtve a 72. §-ben. Mesterkéltnél jog, amely a nép anyagi és eszményi érdekeivel ellenkezik, pl. alakilag törvényes parlamenti határozat, amely nem a nép meggyőződésének és akaratának kifejezése, nem hatalom forrása. Azért a törvény sem mindig egy a hatalommá lett joggal. A jogi meggyőződéssel ellenkező törvény alélt és nem hatalom. Hogy a törvény reál érvényes jog hatalmává erősödhessek, arra anyagi igazságosság és megszokás szükséges. Innen a szokás is engedelmisséget fejt ki a jog iránt, és a gyakori változtatás gyöngíti a törvényt.

Ha azon elemeket tekintjük, amelyekből a politikai hatalom alakul: első sorban a népesség jó számba, annak testi deréksége, értelmi műveltsége, hazafias érzelme, de különösen a népakarat politikai képzettsége és szokása. Oly polgárok, akik ilyen tulajdonságokat állítanak az államnak rendelkezésére, nélkülözhetlen elemei a politikai hatalomszervezésnek. Csak az állam iránt érdeklődő polgárok adnak az államnak erőt; elnyomottak, heloták, proletárok általános elégedetlensége gyöngíti azt; mert ezek az állam szerencsétlenségére lesnek.

A hatalom második tényezője a dús és jól megosztott vagyon, amint az a socialismusban képzelhető; továbbá a jól rendezett nemzeti családi élet, amelyben fegyelem és hazaszeretet is honol.

A hatalom továbbá a társadalmi test egyes alapszövedékeinek különös előnyeinek nyugszik. Így pl. a letelepedés, összeköttetésben a védintézkedések célszerű szervezésével, alapja lehet a hatalomnak. Fallal körített városok, erősfekvésű helyek államokká emelkedtek. — Az emberiség életének első korszakában az óv- és védszövedékek központját képezték a hatalomnak. A görög hőskor az elemek elleni küzdése és a rablók kiirtása által államalkotónak bizonyult be; és hogy a népvándorlás germán Herzog-jait, a határvidékeknek államalkotó katonai gyarmatosítását és sokkal későbbben a caesarismust ne említsük, amidőn t. i. a hatalom anyagi eleme a rend védjéte, az állandó hadsereg politikai hatalom alapját képezte, csak a mai kor azon jelenségét hozzuk fel, amely szerint az állandó hadak a birtokososztályok állami reményének horgonyát képezik, miután az állam erősebb eszményi kapcsolatai immár egészen szét vannak bomolva.

A véderők azonban egymagukra nézve nem hatalomalkotók. Gyakran gazdasági szervezésből indul ki a politikai hatalom, mint azt pl. az angoloknál láthatni, akiknek a nagyipar, a kereskedelmi tőke összponto-

sítása és szigeti fekvése teremtette világhatalmokat. Hasonló alapja volt a phoeniciai és carthagói államalkotásnak és az olasz kereskedő-respublicáknak is. A töke itt mint katonai hatalom, zsoldos had alakításának eszköze előremegy. A hűbéres állam századokig tartott hatalmának az ingatlan birtok képezte alapját, összeköttetésben kiváló hadi szolgálattal. Belőle emelkednek ki egyéb társadalmi hatalomelemek segítségével az örökösmonarchiai ktonaállamok. És aki ma az anyagi érdekeket az állam javára érvényesíteni képes, az roppant hatalmat ad annak. —

Ha átmegyünk a szellemi életre: könnyen beláthatni a hitnek, tudománynak mily nagy részök van a hatalom alapítása, fentartása- és felosztásában. Kezdetben a néphit a legnagyobb szellemi hatalom: azért alkothat és kormányozhat a papság államot az istenuralomban (theocrátia). Későbbben a szellemi élet egyenletesebben fejti ki különböző oldalait. Aki az egyházat, a vallást, szokást, ízlést (divatot), tudományt, művészetet, a színházat, társalkodást, sajtót megnyerni, irányozni, vagy csak megrontani is tudja; aki a legszentebb történeti emlékeket és hagyományos érzelmeket, magokat az egyoldalú hajlamokat és előítéleteket is használni és helyesen vezetni képes: az megmérhetlen politikai hatalmat központosít kezében. Mily roppant tényezője a politikai hatalomalkotásnak a szellemi népelet egyetemes küleszköze is, a nyelv! De nem csak az értelmi, hanem az erkölcsi műveltség is súlyosan esik a hatalomalapítás mérlegébe. A nép belső engedelmsége és odaadái?a nélkül a társadalmi test hatalma államilag nem kezelhető. Az által, hogy a nép az államban minden érdekének hatalomteljes védjét ismeri el, a hatalom egyúttal tekintélylyé lesz. Tekintély nélkül a hatalom a tapasztalás tanúsága szerint nem tartható fen, legfőlebb gépileg kényszerítő caesarismus-szá lesz. Pártkormány önmagában nem teszi az államot hatalmassá; sőtinkább csak oly állam viselheti azt el, amelynek hatalma már jól kifejlődött. Ha a pártok elvesztették a minden ellentét fölött álló jogi és közösségi érzelm egyesítő pontját (pedig a korlátlan többségkormány minden rendszere oda vezet!): akkor a pártkormány, ha lassabban is, menthetlenül szétbomlik; szét, mert nincs tekintély, amely a népelet szövédékeinek szálait összetartaná. Ily pártkormány állambomlasztó hatásának ellensúlyozására fölötté szükséges valamely állami közeg, pl. tekintélyes dynastia, vagy államtanács, vagy valamely más testület, amely a társadalmi test érdekeinek egységét nyomatékosan képviseli. A többségkormány uralma csak akkor nem állambomlasztó, ha a többség oly szilárdan szervezett társadalmi érdektestületeknek képviselője, amelyek egymással folyvást számolni tartoznak. Mert nem többség a cél, hanem valamennyi érdeknek, hivatás-, rend-, osztálynak, nemzetiségnek őszinte, összhangzó egyesítése egy valamennyi iránt igazságos alkotmányhoz, képviselő- és kormányhoz való ragaszkodásban. Egyes érdekeknek pusztán túlnyomósága, amelynek más külön érdekek jelentékeny kisebbsége áll ellenében, úgy tekintendő, mint az állam hatalmába vert ék. Ámde a

liberalizmusban a többség rendesen önkényuralom a kisebbségen. Sőt mes-
terkélts választási rendszerek és fogások által a kisebbség többségre is
jut. Ha sikerülne is, amit némelyek ajánlanak, a kisebbségnek arányos
k ép vis éltetés e: azért a mai képviselismód még mindig tökéletlen lenne.
„Többség! Oh te szép dajkamese! Mintha bizony az eddigi többségek
egyebek volnának kisebbségeknél; mintha egyebek lehetnének valaha;
mintha a vagyon, műveltség, szóval minden, ami embernek tekintélyt sze-
rez, nem kevesek kezében volna! Mintha végre nem a kisebbség volna,
amely szükségképen kormányoz és uralkodik! Akár a kisebbség, akár a
többség veszi kezébe az igazság kormánypalcáját, a pusztába kell mene-
külnöm, mert falaink közt a zsarnokság!” Így Wiede F., a „Die neue
Gesellschaft. Zürich. 1878. 9. N.” szerkesztője.

A történet folyamában majd ez, majd az az erő alkot és tartja fel
a hatalmat: majd a családi tekintély a patriachiában, majd egyesek és
rendek hatásos harci deréksége (a hellének és régi germánok hőskorában,
a lovagság és általában a katonanemesség uralmában), majd a katonai
erő forradalmi időkben caesari erőszak mulékony hatalmával, majd a tőke
és a földtulajdon, majd a vallási tekintély. De az egyoldalú hatalom
csak addig tart, míg annak föltételei, a különös erők, hangulatok, szenvedélyek
és szükségletek tartanak; tartós csak akkor lesz, ha alapítói és ténye-
zői, előmozdító védő és kímélő politikájok által minden anyagi és szel-
lemi érdeket, a hitet, jogérzékeny, nyelvet, jóllétet, a nép egész szellemi
életét az állam számára megnyerik és ennek javára nem absolut egy-
hangúsággal, hanem a néperők egyediségének számbavételével felhasznál-
ják. — Ezekből önként érthető, hogy a politikai hatalmat nem lehet rögtön-
zönni, parancsolni, rátukmálni hódítás, bitorlás, népképviselőnek nép-
főnségre hivatkozó rögtönzött szeszélye által! Csak társadalmi kiválás
munkájának lehet az eredménye, s ezt az államvezetők csak összefoglal-
hatják. Amint láttuk, a hagyománynak és megszokásnak nagy ereje
van itten. A régi hatalom azért is dönthető meg oly nehezen. Valamint
az alapítás, úgy a feloszlás folyamata sem egy napnak műve. Azért int
bennünket Aristoteles is, (Pol. IV. 1. 4. V. 3.) hogy „óvakodjunk a le-
hető alkotmány helyett legjobb után kapkodni, hanem olyanra kell
törekeznünk, amely az adott viszonyok közt legkönnyebben fenttartható;
tetszésünk szerint alkotmányt csak 2—3 napra csinálhatunk.” Jól kell
ezt tudniok azoknak, akik választási üzemekkel politikai hatal-
mat vélnek teremthetni. Szavazási humbug, alkotmányfictio sohasem ad
hatalmat.

Látván a hatalom fogalmát és keletkezés módját, abból fentartásá-
nak és felbomlásának okait is láthattuk.

Ámde hatalmat nem csak alapítani, fentartani, hanem változ-
tatni és gyarapítani is kell tudni. Ugyanis a társadalmi testben
új elemek, az önfentartás új feladatai tűnnek fel. Ezek a hatalomnak
megfelelő módosítását követelik. Gyarapítás pedig azért szükséges, mert

a létküzdés mind kül-, mind belterjileg nagyobbodik; azért a hatalomnak is nagyobbodnia kell. Eszerint Sallustiusnak azon sokat hangzottatott mondása, hogy az államokat csak azon eszközökkel lehet fenntartani, amelyekkel alapították, csupán addig bír értelemmel, míg az államfeladatok minősége nem változik. De ez folytonosan változik. Innen van, hogy Ausztriának ma más hatalomelemei és feladatai vannak, mint régebben és csak a kiegyezés előtt is. Egy második ezredéves Magyarországot nem lehet a vezérek korának hatalmi elemeivel megalapítani. Csak az maradandó a hatalomalapításban, hogy annak lényegénél fogva mindig az összes anyagi és szellemi érdekeknek az önfenntartás érdekében való egybegyűjtésére és megnyerésére kell törekednie. A hatalmi gyarapodás küllertje ma már azt követeli, hogy az államalkotás eredeti egyoldalúsága, elszigeteltsége egyetemesb és szövetséges államalkotásnak adjon helyet, azaz, hogy az egyes államok, a nélkül hogy viszonylagos önállóságukat veszítsék, egy magasabb állami egészben egyesüljenek. Ez a socialis kiválás mai követelménye, amelyet ha valamely állam nem teljesít, elvesz. — A politikai hatalom belterji növekedését pedig a néptestnek az államhatalom iránti folyton-folyvást növekedő erősebb és többoldalú érdeklődése eszközli. Azért végzetes tévedés a hatalomkezelők, fejedelmek, pártok sat. részéről azt hinni, hogy apáik örökségén megnyugoszhatnak; hogy csak azon egyházi, anyagi, szellemi, katonai sat. intézvényekre kell támaszkodniuk, amelyekkel hatalomra jutottak. Hódító katonahatalom nem fogja magát pusztán szuronyai által fenntartani. Ma már azon dynastiák is, amelyek katonai erőnek köszönik létüket, inkább az állandó hadsereg alól való kiszabadulásuk által tartatják fel magokat, mint annak továbbfejlesztése által. Talán tudatán kívül, de rosz tanácsadója az manap az örökös monarchának, aki őt a katonai állam útján messzebbre téveszti. Ez jelenleg egészen más eszközökkel biztosíthatja hosszabb időre a monarchia létét. Ha a szükséges socialis reformok visszautasításával a tőke uralmával tart, sőt hadseregét ennek biztosítására használtatja: akkor az csak romlására szolgálhat. Tiszta katonai államoknak örökös háborút kell viselniök, mert Aristoteles (Pol. IV. 13. 15.) szerint elvesztik élüket, mint a nem használt vas, mihelyt békéjük van. De végtelen háború és győzelem nem lehetséges. — A hatalom külterji növekedését más politikai testekkel való hatalmi összeköttetés eszközli, amely mindinkább kifejleszti az érdekek egyetemesb egységét, közösségét. Ilyen összeköttetés: a szerződés, szövetség, reál, személyi és teljes unió, politikai gyarmatosítás. A mai államok bensőbb szövetkezés felé tartanak. Absolut állami főség nem egyéb, mint tiszta particularismus nemzeti mérvben. Ezt kényszerítő nemzetközi tekintetek már ma is korlátozzák és a socialis reformok még inkább fogják korlátozni. Ellenben a socialistic szervezett társadalmi testeknek könnyebb lesz elkerülni a mai nemzetállami központosítás túlságait; mert a tisztultabb nemzeti érzélem hatékonyabb ellenállást fejthet ki

ellene, mint a községi, testületi és nemzetségi szellem. A társadalmi test felnövekedésével a kis politikai államok nem tarthatják fel, de nem is fog érdekekben állani fentartani egész souverainitásukat; hanem egyediségük megőrzése mellett a nagyobb politikai testekkel való szövetkezésre fognak ösztönözteni, mert önmagukban legszerényebb állami igényeiket sem lesznek képesek kielégíteni.

S amit itt a politikai hatalomról mondtunk, az egyes pártok, testületek, politikai képviselő-, kormányzó- és igazgatóközegek politikai hatalmáról is áll.

Mindezekből azt is következtethetni, hogy az állam az emberi dolgok rendje szerint csak reális, államalapításra alkalmas erők által keletkezhetik és állhat fen. Isteni gondviselésben hinni bölcshez illő dolog; de hogy az államok közvetlen természetfölötti, isteni alapítások, azt nem isteni gondolatnak tartjuk. A „Nincs hatalom, csak Istentől!” szentírási kifejezésben az államhatalmak, elöljáróságok isteni eredetének elméletét illetőleg van mindenesetre annyi igazság, hogy az állam eszméje a teremtés folyamában a társadalmi élet befejezőjeképp adva volt; hogy tehát az állam természetszerű és így isteni. A szenúrás ezen s egyéb helyeiből a legkisebb állampolgár legszerényebb joga is csakúgy védelmezhető, mint a királyi, s általában a többségi jog. Nem csak önfentartási ösztöne van az embernek, hanem ezzel összefüggésben oly szellemi tehetsége is, amely őt az egésznek egysége felé tereli; amely a politikai történet legbefolyásosabb személyiségeit az egészért való teljes feláldozásra is lelkesíti. Nem csak valóság és erkölcsösség, hanem anyagi érdek is ösztönöz társalkodásra és államra, mint a társaság fennállásának föltételére. Gazdaságilag is mindinkább socialis-szá lesz az emberi természet. Az egyes aláveti magát az egyetemes szokásnak, erkölcsnek; az állami átszármaztatás és megszokás aztán egyre magához vonzza az egyszer megalapított hatalmat.

Ugyanazon fejlődési törvény, amely a politikai hatalmat alapítja, fentartja sat., annak egyoldalúsággá elé is vet korlátot. Az állam nem képes a nép minden személyes erejét és vagyonát a maga központi hatalomszervezetébe fölszíni; ő maga is csak úgy keletkezhetik és működhetik tartósan, ha valamennyi társadalmi szerv: a vallás, tudomány, művészet, nevelés, termelés, véd- és telepítésügy, a családi élet egészséges, hasonlóan az állati szervezethez, amelyben a tudatos gyümölgés vagyis akarattvékenység más tisztek szabályos működésétől van föltételezve. Népet szakadatlanul korlátlan katonai önkény rendelkezése alá bocsátani, a fegyveres erőt és hivatalnoksereget a szellemi, erkölcsi és gazdasági néperő rovására szaporítani, ez ellenkezője a jó politikának, hasonló ahhoz, mint midőn az állati izomerő megerőltetését azonnal testi és lelki kimerültség követi. A társadalmi testben a gépies hatalom túlfeszítése sokáig üzhető, de végre is aléltáság és összeomlás következik be. Európa mai katonai államaiban nem messze van azon időpont, ami-

kor a politikai-katonai hatalom húrjának túlfeszítése nem csak a többi életszerv elsatnyulását, hanem magának az államnak is kimerülését fogja eléldézni. Itt is találkoznak a szélsőségek; állami mindenhatóság, állami aléltságra visz. Eszerint az egyesnek egyediségi fejlődéséhez való joga és szabadsága a maga társadalmi hivatáskörén belül oly eredeti, mint az államnak hatalomfejlesztő joga, és magának az államnak érdekében rejlik. A társadalmi test természetéhez tartozik, hogy a hatalom nem lehet közvetlenül tudomány, egyház, család és nyilvános vélemény erkölcsi súlya. Ha ezekbe az állam belenyúl, természet ellen cselekszik, gyöngíti hatalmát, megrázkódtatja az államot s jogosult ellenállásra ad okot. A politikában a központosítás mellé az önkormányzás és szabadság is szükséges. — A hatalomképzés és hatalomalkalmazás gazdasági problémája az, hogy minden történetileg adott tevőleges és szabályozó államfeladat legkevesebb kényszerrel és legkevesebb erővel oldásék meg. Ezen eszményhez úgy közeledik az állam, ha minden állami intézvényt lehető legjobb kifejleszt. Ezzel ellenmondunk minden nihilismusknak és anarchismusknak, a tiszta *laissez faire, laissez aller!* jelszónak a gazdasági-politikai téren. De másoldalról úgy közeledhetünk azon eszményhez, ha az egyeseknek és nem-állami intézeteknek teljes szabad mozgást engedünk. Ezzel az egyediség, önfentartás jogosultságát igazoljuk, másrészlől az állami túlságos összpontosítást, gyámkodást, a nem-állami és nem-községi intézvényéknak állam és község általi eltu-lajdonítását visszautasítjuk.

Mindezek alapján az állam működésének következő feladatai vannak: az egésznek akarátát és hatalmát, az állam kardját a határozatok mérlegserpenyőjébe vetni, a külpolitikát, népképviséletet, az egész nemzetet vezetni, a pártok viszályait s ellentétes érdekeket kiegyenlíteni és nagy fejlődési válságokat a vezérszellemek megnyerésével reform útján leküzdeni.

112. §. Az államtevékenység alanyi tagoltsága.

Az állami tevékenység második nagy feladata a politikai hatalom anyagának állami szervekké, közegekké való művészi szervezése és az állam fentartására való alkalmazása vagyis az állami szolgálatról való gondoskodás. Akarati és hatalmi, igazgatói központ az állam csak úgy lehet, ha közegeinek, kormánya-, közigazgatása- és képviseliteinek személy- és dologállományát lehető tökéletesen kiképezi, megújítja és fentartja. Ezen munka az állam fölépítésének és fentartásának- műtevékenysége, politikai építészet a szó tulajdonképi értelmében. E munka közt kiváló helyet foglal el, főleg a mai társadalomban, az észlelő-és végrehajtó-szervezet, a hadsereg, a rendőrség. Hogy ez a szolgálat a socialis államban egészen más lesz, azt eléggé kifejtettük. Az állam szellemi munkájának szervei is folytonos gondoskodást igényelnek; így a kormány- és képviseliteli tisztségeknak betol-

tése. További teendője a kormánynak az együttműködő államszerveket munkába egyesíteni és abból elbocsátani. Ide tartozik a képviselőtestületek üléseinek egybehívása, elnapolása, bezárása, feloszlata. További alanyi tevékenysége az államnak a közigazgatási hivatalok fentartása, amely közigazgatási szervezést, szolgálati vizsgálatot és begyakorlást, új betöltést, elhelyezést és előmozdítást, előléptetést és nyugalmaztatást, különféle módszereknek kiképzését és begyakorlását igényeli. Aztán segélyerőkkel is kell az államnak a maga erejét gyarapítani, szakférfiak, bizottságok véleményezése által. Végre ide tartozik a kormányközegeknek népképviselők általi ellenőrzése és bírálása, illetőleg vád alá helyezése, a kormánynak örökődése a képviselőtestületek visszaélései ellenében, aztán a közigazgatási tisztviselők fegyelmezése és ellenőrzése, a számadásoknak átvizsgálása és ellenőrzése. Magától értetik, hogy a jó szolgálat a politikának is javára szolgál, amely nélküle alélt.

Mind ezen szolgálati gondoskodás elégséges anyagi eltartást igényel. Ezt az állami pénzűgy és államgazdaság adja, amelyet a szokásos néven államháztartásnak nevezünk és több helyen kellőleg méltattunk.

113. §. Az állami tevékenység tárgyi tagoltsága.

1) Itt először is a tevőleges tevékenységgel találkozunk, amely vagy általános, vagy különös érdekek azaz oly tagok érdekeinek megóvására irányul, akiknek ővalma, megerősítése, módosítása és segélyezése az összefentartás föltételét képezi.

Az általános érdekek gondozására irányuló állami tevékenység, mint az fönnebb ki volt már mutatva, részint az emberek, részint a természetől származó oly károk megakadályozásában és legyőzésében nyilvánul, amelyekkel egyes társadalmi tag nem bírhat.

A társadalom emberi ellenségei külsők és belsők. A külsőket előbb a diplomátia különféle fogásaival szokták legyőzni, gyöngíteni, megijeszteni és ártalmas szándékuk végrehajtásától visszatartóztatni. Belviszály eléidézése, a szövetségesek elidegenítése, fő személyek, párt- és hadvezérek, a sajtó elámítása és megvesztegetése, katonai és egyéb titkoknak meglopása s egyéb erkölcstelen eszközök szolgálnak a diplomátia céljainak elérésére. Végelemzésben háborúra kerül a dolog; de gyakrabban maga a nem ellenőrzött diplomátia idézi azt elé. Részünkről az ily diplomatiát lesben álló rablóhoz hasonlítjuk s csakis mint őszinte nemzetközi békeapostolnak, közös érdekek ápolójának, közvetítőjének ismerjük el létjogát. A háborút a kormány üzeni. Maurus (Der moderne Verfassungstaat sat. 152. 1.) a háború és béke ügyét is a nép kezébe teszi le; de ez a mai parlamentarismusban nem kívánatos. „Semmi törvény nem oly fontos az állam jóllétére, mint a hadüzenés és békekötés törvénye: s mégis legkevésbbé sem függ a népképvisellettől. A diplomátia tárgyalásait, amelyeket titokban üznek, de a melyek azért épen nem maradnak

titokban, jó, ne vigyék a népképviselőt elé, de a végeredményt igen. Az államfő elé sem igen szoktak egyebet terjeszteni. És így a népképviselő is legalább is oly helyesen dönthet, mint az államfő. Különös, hogy az örök békét utópiának, álomnak nyilvánítják, holott jól tudják, hogy a nép nagy többsége rendszeresen békét akar. De éppen oly különös, hogy a monarchicus souverain jognak legtüzesebb védői azt követelik, hogy a külpolitikának nem dynasticus, hanem nép érdekeket kell követnie. Már ha Európában örök háború és állandó hadi állapot uralkodik, mint a vadnépeknél: akkor ez abban leli magyarázatát, hogy a háború és béke ügyében nem a népek, hanem az államfők, vagy kormányaik döntenek. A régi és új respublicákban is a nép határozott a háború és béke fölött.” (247-8. 1.) Hogy socialis államok másképp is kiegyenlíthetik ügyeiket, mint éppen emberöléssel, s hogy azokban magok az okok is megszűnnek, amelyekért az államok háborúskodni szoktak, az már másutt volt kimutatva. A militarismus és nemzeti hiúság sophistái a háborút mindig erkölcsi fegymesterül, a nemzeti erő gyakorlásául és fölfrísítőjéül dicsőítik. De senki sem tagadhatja, hogy a háború átka az emberiség művelődésének. Az emberségi, eszményi törekvést szem elől tévesztve durva nemzeti önzést szül, amely „véres hazafiság” képében terpeszkedik, borzasztó veszélyekbe keveri a nemzetet, fölébreszti a rombolás, rablás ösztönét, megingatja a jog és tulajdon tiszteletét, szétrombolja a nemzeti jóllétet, az állami adósság által nagyra növeszti a pénzoligarchiát és ennek kíséretében tengernyi nyilvános és magán erkölcstelenséget hoz létre. Gyöngítvén a népek szabadságérzékét, belső szolgaságra készíti elő őket. Még a chauvinismust sem hajtja meg, hanem, mint a legközelebbi franciaporosz háborúból tudjuk, csak a bosszuszomjat növeli. Egyik háború szüli a másikat egészen a népek teljes kimerüléséig. Mindegyik háború többökevéssé kockára teszi az összletet. Az oly állam, amely a, háborút célul tűzi ki, tagadja más népek létjogát, de tagadja a magáét is, mert esély és erőszak kockájára teszi azt. „Nézzük csak, mondja Liebknecht (Wissen ist Macht, Macht ist Wissen. 2-te Aufl. 1875. 6—8. 1.), mit szültek csak a legutolsó háborúk is! A 48—49-ki zivatarokat szélcsend váltotta fel. 1851-ben mindenki Londonba, a kristálypalotába sietett, az új isten templomába, aki a bőség és béke szaruját vala az örömittas emberiségre öntendő. A kard áldásos géppé változott; a háború korszaka örökre befejeződött; az emberi erők ezentúl csak az ipar terén valának egymással nemesen versenyzendők. Az egész világ sajtója ezen csalódásban ringatá magát. De az ezeréves ország prófétáinak lelkesítő szavai még nem is hangzanak el, s december 2-kának puskaropogásai töltötték be Paris utcáit, s egy gögös önzőnek parancsára ezer és ezer fegyvertelen férfit, asszonyt és gyermekeket is terítették le a felpálkázott katonák; a vértől párolgó kard „társadalommentővé” lett és császárra koronáztatta magát. És a polgárosult világ? A nemességet örömmel tölte el a „canaille” új leveretése; a polgárság, előbb dicséneket zenge-

de zve a „béke műveinek”, térdre borult a társadalmat megmentő véres kard előtt. Három évre rá kitört a k r i m i a i hadjárat, amely százazrek életébe került, de az emberiség jóllétét egy hajszálnyival sem mozdította elő. Nyolc évvel később az o l a s z h á b o r ú tört ki, hasonló vérontással s hasonló eredménnyel az emberiségre nézve. És azóta, nem egészen egy évtized alatt, három háború csak Európában, nagyságra, vérontásra és d i c s ő s é g r e (?) az előbbieket fölülmúló, s mind a háromban a g o n d o l k o d ó k népe járt elő: a porosz-osztrák hadjárat Dánia ellen, a porosz háború Ausztria és a többi Németország ellen, a porosz-német háború Franciaország ellen. Mind oly háborúk, amelyek millióknak életét, jóllétét, boldogságát rombolták szét, s amelyeknek végeredménye az emberiségre nézve, az ész mérlegére téve, s e m m i ! Különösen az utósó káromlással s z e n t n e k címezett, épenoly mély, mint fájdalmas érzést kelt a műveltség történetében. Két legelső népe az európai szárazföldnek pár egyén parancsára bősziült bikaként rohan egymásra s oly vadál-lati örömet lel a mérszárlásban, amilyet legfőlebb Neuseeland vadjaitól várhatni. S a bőszi viadalba a fegyvertelenek, a sörszatalnál ülő gondolkodók, hírlapírók, professorok s egyéb értelmiségek is belekeverednek, olajat öntve a tűzre, izgatva a fanatismust, s mint J ä g e r professor tévé, magasztalva az ölés erényeit. Hol van itt a civilisatio, amelylyel oly nagyra vagyunk?!” Így Lieb knecht. Ha hozzáveszszük az orosz-török háborút s azon tényt, hogy a két utósó háború nincs befejezve, hanem a francia és orosz borzasztóan fegyverkeznek, s e miatt minden államnak, népei teljes kizsákmányolásával, mindig fegyverkezésen kell állania: nem önként szembeötlő dolog-e, hogy az állandó hadseregek veszélyére vannak az emberiségnek? „Ész és szellem célja természetünknek, mondja Aristoteles (Pol. VII. 13.), úgyhogy minden szokásaink gyakorlását és kifejtését arra kell irányoznunk. A háborúskodás intézvényét hasznosnak tart-hatjuk, de nem mint legfőbb célt, hanem csak mint e s z k ö z t ; főbb cél a béke és m u n k á s s á g .” Aristoteles tehát a háborúnak is ad helyet államában. Schäffle is őt látszik követni, mondván (Bau und Leben etc IV. 352—3. 1.): „Csak ne ismerjük félre, hogy a nemzetek kevély-sége és önzése az alkalmazkodás, a kiegyenlítés teréről gyakran az erőszak terére tér vissza, s hogy a nemzetközi bíróság is igazságtalan lehet, hasonlóan a benső törvényhozáshoz, amely gyakran egyes polgárnak, vagy osztálynak kedvez az egésznek rovására. A társadalmi kiválás egész já-téka akadályozza oly tartós szövetséges hatalomnak képződését, amelyre a vi-lágbékét támasztani lehetne, és így a nemzetek békéje mindig igen ingatag alapon fog állani.” A jelen társadalmat illetőleg igaza van Schafflének, de a hivatásszerűen szervezett socialismust illetőleg nem. Mert Sch. társadalmának egész rendszerét az ember test-szellemi szervezetének hasonlóságára építi. Ámde ebben a tagok, részek, elemek közt nem örök harc, hanem békés, öszhangzó működés uralkodik. Eszerint az állami test tagjai és hivatási intézvényei nem háborúskodhatnak egymással, sem érdekök, sem alkal-

mok nem lévén arra. Épenúgy az államtestnek sem lehet alkalma, oka, anyaga más államtestekkel való háborúskodásra. Az ember békés együttélésre van teremtve; hiszen azt mondják, hogy magának a háborúnak is béke a célja. Ha az emberek csak háború által létezhetnének: akkor nem volna ész, jog és erkölcs, még kevesebbé keresztyén szeretet. Az embereknek csak versenyezni kell egymással, de nem élethalálra küzdeni, irtóháborút viselni; tulajdonképi küzdésök csak a természet adományainak kiszákmányolására és akadályainak legyőzésére irányulhat. És ha van az egy államban élő tagokra nézve jog, erkölcs, kötelesség, akkor az államok közti viszonyokra nézve is kell azoknak lenniök. Ha a nemzet legigázhatna, megsemmisíthetne nemzetet: akkor az egyesnek is volna joga egyesek megsemmisítésére. Igazságtalan, természetellenes támadás sohasem lehet joga sem egyesnek, sem államnak, hanem csak védekezés. E szempont teszi jogosulttá az összeség jogait, létföltételeit megtámadó zsarnokság elleni föllépést; de e föllépésre csak a mai társadalomban van szükség, helyes szervezetű socialismusban nem, vagy legeslegritkábban. E szempont alá esik a külháboru kérdése is: „Még a polgárosultság terjesztése végetti hódítások is, mint pl. az angolokéi, teljesen jogtalanok, mondja helyesen Maurus (*Der Moderne Verfassungstaatsat.* 105. 1.). Socialisticus államnak nincs szüksége más államok erőszakos, anyagi möghódítására, megrontása- és megsemmisítésére, területe nagyobbítására sat.; amik az eddigi társadalmaknak szervezőtökből rejló szükségképi betegségek. Ami végre a nemzetközi areopagot illeti, bizonyos, hogy az is tévedhet s nagyon elvétve talán szándékosan is igazságtalanul ítél, de azon különbséggel, hogy a diplomatiának a cselszövény, rászedés egyenesen kenyere, míg a nemzetközi bíróságnak igazság és méltányosság a célja, s tévedését, amelyet a nyilvánosság is ellenőriz, ismételt és ismételt vizsgálat és ítélet által kiigazíthatja, jóvá teheti.

Maga a fegyverek tökéletesítése is sietteti az általános lefegyverzést. „Ugyanis, mondja Engels (*Umwälzung der Wissenschaftsaat.* 143—2. 1.), a német-porosz háború nagy fordulópontot képez. A fegyvereket annyira tökéletesítették, hogy jelentékeny javításról alig lehet már szó. Másodszor, a porosz honvédelmi rendszer minden európai hatalmat annak meghonosítására, tehát oly katonai hatalom kifejtésére kényszerített, amely mellett kevés év múlva tönkre kell menniök. A hadsereg fő célja, lett az államnak, öncél, s a népek már csak a hadseregek kiegészítéséért és táplálásáért léteznek. De ezen militarismus saját halálának is hordja magvát magában. Ugyanis a katonai verseny több-több kiadásra és így pénzügyi roppra vezeti az államokat; az általános katonakötelezettség pedig végre az egész népet harcüggyessé teszi s arra képesíti, hogy egy kedvező pillanatban akarátát a katonaság ellenében érvényesítse; s a hadsereg is, amely a nép gyermeke, könnyen a néphez szegődik. Akkor aztán az embergép megtagadja szolgálatát és saját fejlődése által omlik össze. Ami a polgári democratiának 1848-ban nem sikerült, épen mert polgári,

nem pedig proletár volt, sikerülni fog a socialismusnak mint egységes akaratnak. S akkor vége az állandó hadseregeknek.” —

Nem csak kül-, hanem belellenségei is vannak a társadalmi testnek: összeesküvés, zendülés, fejtelenség fenyegethetik, különféle gonosz tettek zavarhatják az összletet. Ezek ellen közbiztonsági intézkedéseket, szükség esetében fegyveres erőt is alkalmaz az állam, háborút folytat a belellenség ellen. Erre szolgál a büntető-igazságszolgáltatás is.

Az állam közhasznú tevőleges működéséhez tartozik, továbbá, az egyesített erőknek a természet elleni küzdelemre való alkalmazása. Ez a harc is inkább védelem, védelem a társadalom s így az egyesek életének, egysége- és vagyonának érdekében. Csak ez illő emberhez, nem pedig az embertársaival való élethalálharc, mint azt a mai capitalismus bestiális módon úzi. E védelemhez tartoznak: a tűz, víz, féreg, emberes állatvész elleni óv- és védintézkedések, továbbá a természet elleni harcok intézése épületek, utak, földjavítások és oly termelési ágaknak átvevése által, amelyek egyesek erejét fölülmúlják, a közlekedés és telepítés könnyítése és célszerű intézése, közhasznú kísérleteknek elrendelése, szóval elszórt erőknek nagy gyümüködésre való összegyűjtése által.

2) Ami a jóllét és művelődés ápolását illeti, a régi községi államok és testületek feloszlásával és a hivatásintézményi önkormányzás elnyomásával az állam a liberális korszak hamis öszpontosításának megfelelőleg sok oly célt tett s részben jogilag köteles volt tenni támogatása tárgyává, amelyekre nézve neki és a községeknek csak fensőbbégi felügyeleti, védő és rendező joguk van; mert ezeknek külön polgárosulási körökül szükségök van ugyan a nyilvánosjogi intézkedés bizonyos magvára; de e magnak, bár nyilvános eszközökből tartatik is fen, az igazgatást illetőleg nem kell egyenesen állami és községi intézetnek lennie, mint ma többé-kevesbbé az iskolák, egyetemek, akadémiák, vasutak, távírdák sat. Ámde ezeket a mai állam és község költséges támogatása által nagy mérvben eltulajdonította. Ha majd a hivatásszerű önkormányzás teljes érvényre emelkedik: akkor az állam lemond ezen segélyező tevékenységéről és az őt megillető törvényhozó, felügyelő, rendező, védő, ösztönző és támogató tevékenység terére fog visszavonulni.

3) Nem képzelhető társadalom, amelyben az egységes akarat- és hatalom-közegeknek saját és az összeség érdekében rejlő kötelessége ne volna a szerencsétlenné lett és szükségben levő társadalmi tagoknak segélyzése, erősítése, valamint a családi, magán, egyesületi, intézeti és községi erőknek kiegészítése. S valóban, valamint minden időben, úgy a mai államban is több anyagi és szellemi segélyzéssel találkozunk. Ott vannak az egyházi, iskolai, ipari, földművelési, egyesületi, alapítványi, magántörekvési segélyzések és előlegezések. Ott van a szegényápolás, az állami gyógy- és ápolóintézetek, az ínséges időben elrendelt

nyilvános építkezések. Ugyanezt láthatni a szellemi téren is. De könnyű belátni, hogy mindez, a szükséghez mérve, csak egy csepp a tenger vizében. Az élethalál-tusára, önzésre épített mai társadalomtól nem is követelhetni többet; e bajon is csak a socialisticus rendszer segíthet gyökeresen.

114. §. Az állam szabályozó, rendező, mérséklő és ösztönző tevékenysége.

Ezen tevékenységében az állam részint mint társadalmi viszonyhatások rendezője, részint mint pörlekedések és ellentétek békés elintézésének és kiegyenlítésének bírósága tűnik fel. Teszi pedig azt: a) a közjogi törvényhozás, b) a jogápolás, különösen a polgári törvénykezés, c) a belső közigazgatás sokoldalú tevékenysége által.

1) A törvényhozás.

A törvényhozás egységes része a jogalkotásnak. A jogot már méltattuk. Láttuk, hogy azon hatalom által keletkezik, amelynek érdeke az összefentartás érdekével többé-kevésbé megegyezik; hogy folytonos fejlődésnek van alávetve, s hogy az állam nem egyedüli jogalkotó, de mint törvényhozó minden jogalkotásnak kiegészítő szerve, közege is egyszermind A történetileg adott államhatalom törvényhozóul lép föl. A törvényhozás fejlődésnek van alávetve; önálló szervezése és kiképzése a jogtörténet hosszú folyamának eredménye, amelynek kezdetén a törvényhozó szervek más szervrendszerekkel vannak keverve. Lényegénél fogva a törvényhozási munka kiválóan politikai tevékenység bélyegét hordja magán; mert fő feladata a népiérdekek és népmeggyőződés túlsúlyának, illetőleg a törvényhozó tényezők többségének megnyerése.

A törvények közt alkotmánytörvényeket és másokat különböztetünk meg. A törvényhozás legfelsőbb feladata a társadalmi testnek jogi összefüggéstése vagyis állammá való szervezése. Mint ilyen a törvényhozás alkotmányalkotó. Fejlett államokra nézve ezen jogi alkotmány munka a központi állam szerveknek, a törvényhozásnak, nem pedig valamennyi magán tag szerződésének vagy szokásjognak, vagy önkormányzatnak a dolga. De ez már koronája az alkotmányjog fejlődésének. Alakulóban levő államokban az első alkotmányos szervezkedés szerződés útján is történhetik és történik is; Proudhon droit contractuel-je, amely szerint a már egységes társadalmi test alkotmányos szervezését mindnyájának mindnyájával való szerződése útján lehetne eszközölni, tévedés.

Tételes-jogi szervezése az államnak nem hajtható végre egyszerre. Az alkotmányozó törvényhozás csak az adott alkotmányt építi ki, vagy módosítja; a forradalom is csak egy részét döntheti le a régi alkotmányépületnek; a hódító pedig meghagyja egyidőre a meghódított ország alkotmányának egy részét. Ellenben az alkotmány kiépítése, vagy módosítása folyton-folyvást tart. Mert a társadalmi test szakadatlanul változik, mind kifelé, mind befelé; s így az alkotmányozó törvényhozás mun-

kasságának is folytonosnak kell lenni. E tekintetben azon állam mondható legegészségesebbnek, amely alkotmányán a társadalmi fejlődésnek megfelelő mérvben folytonosan, de nem rohamosan javít s így elkerüli a forradalmat.

Az igazi alkotmányozó törvényhozásnak elvét az igazi jogalkotás azon általános elve képezi, hogy mindenkinek a maga hivatási jelentősége szerint osztassék ki kötelessége és joga; mindegyik szervnek és hivatásnak a maga legsajátosabb természete és az összeletre való benső célszerűsége szerint jeleltessék ki jogilag állása, és a társadalmi test minden oldalának gyarapodása megkönnyítessék. Természetellenes, beteg állapot az, ha nem minden társadalmi szövődék és szerv fejlődhetik arányosan. Egyes zavarok az egészséges testben sem kerülhetők ki; de a nagy egészet véve, nem emberfölötti politikai feladat a társadalmi test fejlődését egyensúlyban tartani. Egyes tagok aránytalan növekedésének nagyrészt a hamis jogrendszerek, az eddigi politika hosszú és súlyos vétéségei és mulasztásai az oka. De ha e túltengés megvan, nincs az a lángelméjű államférfiú, aki összhangzó alkotmányt volna képes teremteni; mert a lehetlenségnek oka nem őbenne, hanem az egész társadalomban rejlik. Hyen túltengés a mai capitalismus, a pénzaristocrazia, amely a társadalom izomrendszerének és velejének rovására szörnyű hassá növekedett és a munkásosztályokat és az eszményi hivatásokat részben háttérbe szorította, részben tengésre, itt-ott éhhalálra kárhóztatta. Hogy ily körülmények közt nem lehet szerencsés alkotmányozó törvényhozásra gondolni, világos. Eddig nem is lehetett tárgyilagoss mértéket találni az egyes állami és társadalmi tagok értékének meghatározására. A census törekedett ugyan ilyenre, de hasztalan; mert a magán vagyon nem mértéke az alany egész társadalmi és politikai értékének, és csak egyedeket, nem községeket, hivatásintézeteket és magán összefüggéseket is becslel. Ellenben a népgazdaságilag is befejezett hivatásállam biztos censust fog felállíthatni; mert meglehetősen biztos számokban fogja a társadalmi és politikai tagok értékét kifejezhetni, mint az fönnebb több helyen ki van fejtve.

Vajjon a haladó, vagy a conservativ, vagy a visszamenő (reactionarius) alkotmányozó törvényhozás-e jobb, e kérdésre könnyű a felelet. A leggyökeresebb újító, a legszélsőbb reactionarius és a szívós conservativ egyaránt jótévői lehetnek népöknek, ha t. i. igazi szak- és időszerű alkotmányjogot hoznak be, vagy azt reactio által visszaállítják, vagy szívós fentartás által védelmezik. Nem minden haladás, reactio és fentartás az, amit neve mond. Csak az az egy az igaz, hogy minden kornak megvan a maga alkotmányújítási feladata, s hogy ezt két, (újító és fentartó) pártnak ellenmondásos eljárása által lehet legcélszerűbben megoldani. Az egyik párt az újnak, a másik a réginek jó oldalát képviseli; és az igazi államférfiú, hogy e két jó oldalt egyesíthesse, a két párt kiegyeztetésén fáradoz. De nem minden újítás szükségképi hala-

dás, nem minden fentartás az igazi jognak képviselője. Egyik fő kelléke az alkotmányozó” törvényhozásnak, hogy nyitva tartsa a reform utját. Ha az alkotmánypolitikának minden szelepét elzárván a reformtörekvéseket, pl. a munkásosztályokét elnyomják: akkor az elnyomott elemeknek lappangva feszül erejük; a társadalom kapcsai mindinkább lazulnak; az állam hatalma és tekintélye foszlik; míg előbb-utóbb forradalom, vagy államszínny következik be és győz, vagy bukik, a szerint, amint valódibb, természetzerűbb, vagy roszabb alkotmányt hoz be. — A felforgatás oknál is legjobb elmélésze Aristoteles. Belső és külső okait különbözteti meg azoknak. Általános belső oknak az alkotmány összhangzatlanágát mondja a tagok értékével, úgyhogy az egyik háttérbe szorítatik, a másik előnyben részesül. Ez meglazítja és későbbben szétszakítja az elemek összerendelését a közös akarat és cselekvés alá, és a feszült elemek eltörekeshnek egymástól. Csak egy lökés kívülről, és az állam egyensúlya fel van döntve. És ezen lökés, egy elvesztett csata, a dynastia, az uralkodó-osztályok valamely elégedetlen tagjának demagógiája sat. bizonyára nem marad el. A sokáig túrt igazságtalanság oly izgalomban tartja és annyira kifelé irányítja a részeket, hogy csak egy szikra kell mint legközelebbi ok a felrobbanásra. Így keletkeznek a forradalmak, nem kicsiség végett, mivel tárgyak mindig jelentékeny, hanem kicsiségből.

Az alkotmányjogon kívül megkülönböztetünk még anyagi jogot, amely szabályokat ad a különféle társadalmi intézvények számára, és az eljárás mód alaki alapelveinek jogát. Ezek is központi körébe tartoznak a jogalkotásnak, vagyis a törvényhozásba. Egyetlen egy társadalmi élettevékenység sem vonhatja ki magát egészen a törvényhozás adta anyagi jog alól, minden társadalmi alany, berendezés és intézvény a maga személyére, vagyona- és tevékenységére nézve utasító és korlátozó állam-törvényeknek van alávetve. Oka, mert minden tevékenység egy a közület életére ható tagnak cselekménye, aki tehát az összelet föltételeinek szempontjából anyagi jog alá esik, amely társadalmi viszonyhatását rendezi. Ezt azonban csak az összakarat eszközölheti. Ehhez járul, hogy az államnak a maga hivatását, amely a jog kényszerítő védhatalma, szakszerűen gyakorolnia kell, következésképp az anyagi jog és alaki eljárás kiképzésére van utalva. A jog alkalmazásának még a törvénykezés közegeire nézve is törvények által szabályozottnak kell lennie, nehogy épen az, aki az önségélyt kizárja, jogtalanságba tévedjen. Valamint az igazságszolgáltatásra, úgy többé-kevésbé az állam valamennyi szervére, közegére nézve is egész sorszábrály, mint szükséges, amelyek azok eljárását biztosítják és meghatározzák; így keletkezik a törvényes rendőri, pénzügyi, katonai, egyházi sat. jog.

Még csak a törvényhozás eljárását illetőleg kell megjegyeznünk, hogy csakis az egész nép szabad és alkotmányos közreműködésétől várhatni jó, tekintélyes jogot. „A jogállam törvényhozásának tehát, írja Maurus Henrik (Der modeme Verfassungsstaat, sat. 60. 1.), a népnél kell

lennie; ugyancsak kezdeményezési joggal kell bírnia, és a törvény érvényre való emelését nem szabad egy harmadik physical, vagy erkölcsi személy akaratának akadályoznia.” „Ugyanazon oknál fogva a törvény-magyarítás is a népnek, mint törvényhozónak, joga.” (62. 1). A kormány jól teszi, ha előkészítő szakértő parlamenti bizottságokra és választmányokra támaszkodva a törvényhozás fő terhét magára vállalja. De azért nem tanácsos a kezdeményezés jogát a plenumtól, vagy egyes parlamenti tagtól elvonni, vagy, mint Mill ajánlja, a plenumnak csak az en bloc elfogadást vagy elvetést engedni meg. — Az eljárást illetőleg meg kell még jegyeznünk, hogy a népképviselői mai szervezetében a törvényjavaslatoknak külön bizottságokban való előtárgyalása Maurus (178-185. 1.) szerint igen célszerűtlen. „Ugyanis ott a kormány és többség nyomása alatt, vagy magán nézetek és érdekek, osztályok és bizonyág szerint javítják a javaslatokat, tulajdonképpen pedig megalkusznak a közjóllét kárával. így a törvényhozás súlypontja a bizottságokba jut; mert a bizottság javaslatát a törvényhozótestület többsége már előre elfogadta; minélfogva a törvényhozás jóformán megszűnik nyilvános lenni. De maga a nyilvános tárgyalás is egészen gyakorlatiatlan, mondja a Parlamentarismus erős védője, Mill, mert a javaslat átható tanulmányozása és tárgyalása már csak azért sem lehetséges, mivel az idő nagy részét a költségvetés, adóügy, államszerződések sat. emésztik föl. A plenum változtatásai rendszeren rosszabbá teszik a bizottság javaslatát. — A törvényhozás eljárásának az is egyik nem csekély hiánya, hogy a parlamenti kormány gyakran változván, a törvényhozás folytonos elváltotzatásnak van kitéve. Az új többség elveti elődjének elveit, irányát s gyakran épen ellenkezőt állít helyébe. Ez nem csak a joggal ellenkezik, amely az általános jóllétet követeli a törvényhozás egyedüli alapjául, hanem megrontja a jogérzékét is, nem csak a népben, hanem a végrehajtó-hatóságokban is, amelyek ma ilyen, holnap olyan elvek szerint kötelesek eljárni.” „Angliának is van parlamentje; de politikai szabadsága épen nem a Parlamentarismus intézvényeiben gyökeredzik, hanem fordítva, a Parlamentarismus következménye a politikai szabadságnak és jognak. A nyilvános ügyeket Angliában előbb nyilvánosan, szóval és írásban, szabad gyűlésekben, szabad sajtóban minden oldalról meghányják-vetik. És ez a jog uralmának biztosítója, valamint a kormány, úgy a parlament önkénykedése ellen. Nemegy fontos törvényét néptüntetésnek köszöni Anglia.” (191-192. 1.).

A központi államközegek alkották törvények vagy olyanok, amelyeket kormány és népképviselő együtt hoztak, vagy olyanok, amelyeket a kormány egyedül bocsát ki.

Csak az előbbiek tulajdonképi törvények, az utóbbiak pedig rendeletek. Nehéz feladat a törvényhozás és a rendelés határát kijelelni és az ezen dualismusból származó összeütközéseket kiegyenlíteni. Annyi bizonyos, hogy semmi rendeletnek sem szabad törvényt, semmi törvény-

nek az alkotmánynak minden kétséget kizáró pontját megsérteni. Ha rendkívüli állami szükségben rendeletet kell kibocsátani: arról az illető miniszter legközelebb alkalommal számot tartozik adni. Ilyen szükség pedig eládhathja magát; mert a törvényhozás nem határozhat meg előre minden egyes esetet; neki minden joganyagra nézve csak azt kell maga számára fentartania, ami nem kivan változó összetes viszonyok szerinti rögtönös megállapítást. Oly esetekben, amelyeket a hely, idő és körülmények szerint csak a kormány ítélhet meg legbiztosabban, a kormány, felelőség alatt, rendeleti úton alkalmazhatja a törvényt, annyival inkább, mert a rendelet úgysem akar egyéb lenni, mint végrehajtása a törvénynek. Természetes, hogy itt nem minden folyhat le simán. Többen, köztük Maurus (*Der moderne Verfassungsstaat als Rechtsstaat. 76.1.*), a kormány rendeleti jogát veszedelmesnek tartják. Annyi bizonyos, hogy elég visszaélés történik vele.

2) A polgári és fenyt ő-t örvényszolgáltatás.

A tevőleges törvényhozás és a rá támaszkodó jog nem biztosítják a társadalom valamennyi alanyának célszerű mozgását a kitűzött körökben és pályákon. Sok jogtalanság vagyis jogellenes cselekvés és mulasztás történik. Ezt az államnak akadályoznia, elnyomnia és a szellemi és anyagi károkat, amelyeket az a társadalomnak okoz, lehetőleg eltávolítania kell. Sajnos, ezen feladatot csak tökéletlenül sikerül megoldani, főleg a jelen társadalomban, amely maga növeli nagyra a sokféle jogtalanságot, maga is azon alapulván. Az első hiány az, hogy nem minden jogtalanságot lehet elérni. A törvény közegei is tévedhetnek, sőt az önzésre alapított jelen társadalomban nemegyszer megvesztegethetők is. Maga az állam, mint az uralkodó-osztályok műve és eszköze, sem igen hajlandó a saját közegeitől elkövetett jogtalanságot, mondhatnók, állami jogtalanságot, nyilvános vád alá fogatni; sőt, mint azt a magyar parlamentben is látjuk, kész azt prókatori fufangokkal palástolni, védeni, mi több érdemül tüntetni föl. Továbbá: vallási és politikai előítéletek, osztályérdekek, párt-törekvések is akadályozzák a jog kezelését és a jó jog törvényhozást. Mindamellet is a mai törvényt szolgáltatás roppant haladást mutat az általános önsegélyhez képest.

Hogy célját érhesse, a törvényt szolgáltatás különféle, a jogtalanság okaitól kijelelt utakat követ a jog megvédésében. A jogtalanságot szülő, vagy annak ürügyet és álarcot adó okok sokfélék és általában minden műveit ember előtt ismeretesek; azért itt csak a jogtalanság elleni eljárás eszközeit fogjuk méltatni, azokat is csak érintve, mert a socialismusban a legtöbb mai vétség önmagától megszűnvnén, a mai jogi intézkedések egy része is fölöslegessé leszen.

a) A törvény szolgáltatás első teendője a jogtalanság akadályozása, főleg az előzetes vagy önkénytes törvényt szolgáltatás eszközei által. Közvetve már a kártérítés veszélye és a bün-

tetések is akadályozólag hatnak. Közvetve sokféle eszközt használ az előzetes törvényszolgáltatás. Jogi hátrányokkal való fenyegetés mellett bizonyos alakiságokat (Förmlichkeiten) ír elé, amelyek a pereskedés kitöréséből és a vétség elkövetésétől óvnak. Valamennyi államszolgálat eljárásának egész alakisága, a nyilvánosság, oktatás, határidő kijelölése és halasztása a polgárok és államközegek jogtalanságának megelőzésére céloz. Az alakiságok mellett oly közegeket is látunk részt venni a megelőző törvényszolgáltatásban, amelyek nem a törvénykezés eszközeivel és módszereivel dolgoznak, pl. a belső közigazgatás és a biztonsági rendtartás hivatalai, amelyek sok jogtalanságot előznek meg.

b) A pörlekedések megszüntetése. Ez az illetőségi összeütközés elintézésével történik, ha több államközeg, beleértve a bíróságokat is, illetőségek miatt perbe keverednek; aztán a fölebbezéséknak bírói ítélet elleni döntvényei és a közigazgatási törvényszolgáltatás által, ha a felek az államközegek ítéletei és rendeletei által sértve érzik magokat; végre magán polgári perek elintézése által, ami a peres törvényszolgáltatásnak feladata, amely azon jogérdekeknek szolgál védelmére, amelyeket az igazságszolgáltatási törvényhozás magán érdekeknek tekint, olyanoknak, amelyeket az érdeketek tetszésök szerint vagy biztosítva akarnak tudni, vagy amelyekről lemondhatnak. Az állami jogkényszer csak akkor figyel ezen magán jogokra, ha azok alanya maga is védi magát a jogtalanság ellen, azaz vádlókép lép föl. Itt az állam azon meggyőződéséből indul ki, hogy vannak jogvidékek, ahol nem ő az első és legilletékesebb közeg, hanem a magán polgár, és hogy az állam nem bír mindent elintézni. Azért a pereskedés kezdeményezését és képviselését a magán felekre bizza, várja panaszait és döntvényével alakilag a felek törvényszerű szerződéseikhez alkalmazkodik. Ide tartoznak túnyomólag azon jogsérelmek, amelyek az enyim-tiedre, dologi jogokra, a polgári közlekedés cselekményeinek jogaira, pénzben megbecsülhető érdekekre vonatkoznak, a nélkül, hogy közártalmas gonosztságot és erőszakot árulnának el.

c) Egy harmadik ága a törvény szolgáltatásnak a j o g t a l a n s á g f e n y í t ő - ü l d ő z é s e. A fenyítőleg üldözött jogtalanság legtöbb és legterhesebb esetei valóságos belső harc tényei a társadalom ellen. A gonosztevők mindig ellenségei a társadalomnak, akik annak föltételein túlteszik magokat. Mellőzzük a vétség nemeinek és az azokhoz mérendő büntetéseknek elsorolását, csak annyit érintünk, hogy a büntetlen gonosz tett igen nagy romlására van a nyilvános szellemnek, s hogy a büntetésnek mind a társadalmat, mind a vétkest javítania kell. — Általános, minden időre és esetre nézve kielégítő alapéivá polgári és fenyítő-jogtalanság éles elválasztására nincs. Ma az anyagi javak forgalmában eléforduló jogtalanság elleni védelmet rendesen polgári jogérdekül tekintik; de nyilvános gazdasági rendszerben sok gazdasági jogtalanság fenyítő-jogtalanság lenne. Fenyítő-jogtalanság alatt oly jogsértést értünk,

amely az összeség fentartásának érdekeit közvetlenül és igen erősen érinti. De azért a bűnösnek nem kell az egész jogrendet elvileg és tudatosan tagadnia, megingatnia; ő csak szükségből követi el a jogtalanságot, mert ma a munkásosztály hasonlíthatlanul nagyobb része; vagy önzésének, hírvágának, boszujának, kéjének akar eleget tenni, habár ezáltal tárgyilag az egész jogrend megingattatik. Ezekből az állam az ily jogsértést nem tarthatja közönyösnek az egészre nézve, s így azt fenytínie kell.

A büntetésnek, mint a jogvédés eszközének alkalmazása a büntett alanyi alapján számítandó ki. Célja: a jogtalanság meghajtása, elijesztés, a vétség kiengesztelése, a népérzelem tisztítása, a bűnös javítása, tehát a jog jogtalanság fölötti hatalmának tárgyi helyreállítása és alanyi bebizonyítása. Természetes, ez csak úgy történhetik célszerűen, ha a büntetés neme történetileg és lélektanilag helyesen van megválasztva. Hogy mely cselekmények esnek a fenytítő-jogtalanság rovata alá, azt az államnak a bünfenyítő-törvényhozásban kell tételenesen meghatároznia, de csak annyira, hogy állapítsa meg, az egészet visszahatásra kihívó támadás, mily fokát képezi a társadalmi összefentartás fenyegetésének és megingatásának; a büntető-üldözésnek alapját, okát azonban nem teszi. Minden igazi jog alanyi törvényhozási bölcseségből keletkezik, de nem önkényesen, hanem úgy, hogy az a dolog természetéből és a társadalmi élet adott föltételeiből veszi mértékét. Ez határozza meg a cselekmény bünfenyítő-jellegét.

Azon kettős kérdésre, miben rejlik a büntetés joga és annak az állam általi gyakorlása, könnyű a felelet. Az első jog a jogtalanság lélektani gyökeréből ered. A jogtalanság ugyanis megtámadása az egyeseknek és az összeségnek, amelynek egészségétől függ az egyesek egészsége is. A támadó szükségből, könnyelműségből, kéjből sat. kellemetlenség elhárítására és kellem, élvezet megszerzésére törekszik. Azért túlnyomó kellemetlenségnek kiszabása egyedüli, a vétség természetétől föltételezett fegyver a jogtalanság ellen, legjobb eszköz a bűnös szellem meghajtására és a vétség alanyi megszüntetésére.

d) A közrend fentartása szintén egyik ága a törvényszolgáltatásnak. Az előbbi három pontban ismertetett eszközök mellett az alanyi szervezésnek, az erők alkalmazásának és egyesítésének jogilag elért bizonyos alakjait, valamint az erők együttes és az érdekek békés használásának jogi rendjét is kell érvényre emelni. A kormányzási és közigazgatási jog egész sor mintát foglal magában. Tevőleges jogtalanság minden oly cselekvés és mulasztás, amely az állam elismerte jognak ellenmond. Ilyen jogtalan állapotba sokfélekép jut a társadalom. És ezen sokoldalú téren naponkint egész tömeg törvény-végrehajtásra, rendelkezésre van szükség, amelyeket rendelés, megakasztás és magyarázás által a kormány és közigazgatás hatóságai teljesítenek. Ez is a törvényszolgáltatáshoz tartozik. Neve rendelkezés. Erre is szüksége van a büntető-hatalomnak; amint csakugyan a polgári és bűn-

fenyítő-jogtalansághoz rendőri jogtalanság név alatt egy harmadikat számítottak. Szűkebb érteményben rendőri jogtalanság alatt az alattvalóknak a felsőbbbségek törvényszerű intézkedései elleni engedtlensége értendő. Ezt, mint az összes jogok háborítását, minden hatóságnak büntetnie kell, még akkor is, ha a megszegett parancs természetellenes is; — amint egyik-másik bünyfenyítő-törvény csakugyan az — mert az elüljáróság rendelete elleni szegülés benső háborút jelent a fensőbbség ellen. — Egy másik érteményben a rendőri törvénytelenség azon tilalom és parancs megszegését jelenti, amelyeket nem törvényhozás, hanem kormány, közigazgatás és helyi hatóságok törvényszerű rendeletei bocsátottak ki. Ilyen rendeletek okvetlenül szükségesek, s megszegésök büntetése a viszonyok természetében rejlik; mert a büntető-törvény nem lehet minden helyi körülményre és változó viszonyra tekintettel. A fensőbbség jobb törvényhozója a büntetésnek; de felhatalmazását nem szeszélye, hanem a kijelelt célok szerint kell használnia.

e) A törvényszolgáltatás minden ágának közös mozzanatai is levén, ezekről is meg kell jegyeznünk némít. Minden törvényszolgáltatás legközelebb gyakorlati; minthogy a cselekvés és elhagyás rendezésére és akadályozására irányul. De erkölcsi természete mellett logikai tevékenység is egyszersmint; minthogy követelések és kötelességek, cselekvések és mulasztások értéke- és értéktelenségéről ítéel és a népérzés indítására, kielégítése-, kiengesztelése-, tisztítására irányul és a jogsértő alanyi vétkének eltörlésével a tudatban egyúttal az egész és a jogsértő fentartásának megfelelőbb alkalmazkodást idéz elé.

A peres- és büntető-törvényszolgáltatás és rendtevékenység eljárásának nagyobbszámú, már a gyakorlatból ismert fokait mellözvéen, csak azok sikerét illetőleg látszik szükségesnek megjegyezni, hogy a törvényszolgáltatás föltételei nem biztosíthatják azt teljesen. Erre oly társadalmi szervezet volna szükséges, amelyben minden elemnek lehetséges a törvényszerű önfentartás. Akkor csekélyke igazságszolgáltatás is elegendő volna a jogtalanság megelőzésére és elnyomására. De hogyan várhatnék azt oly társadalomban, amely az erkölcsösséget, nevelést, szoktatást, a közérdek ékbe való belátást lehetlenné teszi; ha a szegénység, szükség, olykor-olykor az éhhalállal való küzdés ezer és ezer ajtón kopogtat! Hiszen az utósó esetben a még elég erős alany inkább az állam és polgártársai elleni harczot fogja választani, mint a nyomor és éhség általi biztos pusztulást! Valóban, a tagok rossz alkalmazkodása és összeillesztése által a társadalom mindig visszaesik többé-kevésbbé a belső háborúba, a vétségek bizonyos mértékét képtelen megakadályozni; mert a gonosztevő sárkányfogai saját szervezetébe vannak elvetve, azért egyre kelnek és szaporodnak. És mikép szolgáltatja az igazságot? Úgy, hogy még Angliáról is elmondhatja Stuart Mill (A. Nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. V. k. 288. 1), hogy bizonyos törvényi és igazságszolgáltatásbeli hiányok ott is elég bőven fordulnak elé és nagy

mérvben alászállítják azon szolgálatok értékét, amelyekkel a kormány a roppant adóztatás fejében tartozik a népnek. így pl. a törvények érthetlensége s fölöttébb bizonytalan volta, másfelől a törvényszékek eljárása oly késedelmes és anyiféle zaklatással és költségekkel van összekötve, hogy az igazságszolgáltatás gyakran többbe kerül bármi rajtunk elkövetett igazságtalanságnál, és a vagyon átruházása többbe, mint annak vételára.” Anglia igazságszolgáltatása nagy haladást tett azóta, ahogy ezt Mill írta; de mink, mindinkább belemélyedünk a mocsárba. Hogyne, mikor a miniszterelnök is azt mondja, hogy az igazságszolgáltatást egyszerűsíteni, rövidíteni nem lehet, mert az állam bélyegjövödelme nem szenvedhet megrövidítést. így történik, hogy igazságszolgáltatásunk egyik hatalmas eszköz a gazok kezében népünk kifosztására, s ha még 20 évig így haladunk, az egész ország elpusztítására.

3. A bel igazgatás.

Az állam második nagy célja, a társadalmi élet összes elemeinek az összefentartásra célzó mindenoldalú irányzás t. i., nem csak a fönnebbi eszközöket igényli, hanem bel igazgatást is. Ennélfogva egyes esetekre határozott összeszertes utasítások, parancsok adandók, amelyeknek nincs minta-, szabály-, vagy rendeletjellegök. Igen nagy az ily parancsok és tilalmak száma. Ezekhez járul aztán a törvényben szándékosan, vagy gondatlanul nyíltaknak hagyott ellentétek kiegyenlítési segélyzése, továbbá az oktatások, intések, óvások és új alkalmazkodások szükségességére való utasítás, az egyes társadalmi mozgásoknak naponkinti tárgyyszerű módosítása, mérséklés és ösztönzés általi összhangoztatása. Mindezen munkálatok egészen idegenek lehetnek a törvényszolgáltatástól és szabályzatadástól, mégis az államnak, mint a társadalmi mozgás központjának, természetes munkakörébe tartoznak. És e munkakör oly sokoldalú, hogy különféle minisztériumokra és szolgálatokra való reális és területi munkafelosztást tesz szükségessé. Erre nézve a 2. (d) pontban méltatott rendelkezés is külön kormányi és közigazgatási osztályokat igényel, annyival inkább, mert ezen külön szolgálatok az állam segélyző tevékenységével is össze vannak kötve. De már maga a tiszta politikai közigazgatás is amely t. i. kizárja a törvényszolgáltatást és az iménti segélyző munkásságot, a társadalmi egységek minden nemére, azoknak minden foglalkozására, tisztjére kiterjeszti figyelmét, milyenek: a megtelepedés, tartakozás és költözködés, építés és útcsinálás, szállítás, óv- és védintézkedés, termelés, kereskedés és közlekedés, nyilvánosság, irodalom, társalkodás, iskola, tudomány, művészet, egyházi élet. — E célra a politikai igazgatás oktatást, intést, óvást, közvetítést, fölmentést, tilalmat, jutalmat és büntetést használ eszközül.

Míg az állam az igazságszolgáltatáshoz nyúl, hogy az összefentartásra szükséges mozgásokat büntetés által is kellő irányba kényszerítse, a bel igazgatás által sokféle fölmentési, kárpótlási, kiegyenlítési segélye-

zést tesz, jutalmakat, díjakat, kitüntetéseket osztogat, amely utóbbi eljárás ugyanoly lélektani számításon alapszik, mint a büntetés.

116. §. Az államnak az egyének, intézetek, testületek és családok szabadságához való viszonya.

A tevőleges és szabályzó tevékenység minden telje mellett is óvakodni fog az állam attól, hogy saját életének veszélyeztetésével a társadalmi részek mozgásának szabadságát jobban korlátozza, fokozza, vagy kiegészítse, mint ahogy azt az egésznek fentartása követeli és túri. Nevezetesen: ne gondolja, hogy minden ellentétet neki magának kell kiegyenlíteni, a helyett, hogy a feleket megegyezésre kényszerítse és csak az önsegély útját elzárja. Nem szabad a termékenyítő versenyt kizárnia, mert ez a fejlődés törvényének, a haladásnak akadályozása, megbénítása volna; de a fejtelenséget, mindnyájának mindnyája elleni háborúját, az állami tiszteknek osztályuralom általi felszívását se tűrje; sőt inkább az önálló részmozgásokat a közjognak az egész fentartó rendszere alá vesse, az ilyen jogot aztán mindenki ellenében védje, a zavarásokat megelőző intézkedéseivel távoltartsa, szelídítse, mellőzze, de a részmozgásokra mindig csak az összfenntartás szempontjából vigyázzon, azokat csak e szempontból tartsa rendben, módosítsa, új alkalmazkodásra indítsa, részben izgassa, fokozza és míg meg nem erősödnek, segítse.

Ezeknél fogva egyrészt a szabadságot követelünk, másrészt a nihilisticus laissez faire, laissez aller fejtelenségét kereken visszautasítjuk. Tudjuk, hogy szabadság nélkül nincs fejlődés. Amint már másutt is kifejtettük, az államnak épen ellenkező az érdeke, mint a családok, egyedek és magán összefüggések megbéklázása, szabadságuk ösztönének leláncolása; sőt inkább ébresztenie kell azt, de úgy, hogy a társadalmi összmozgással célszerű összhangzásban maradjon. Nem fog tehát az államnak eszébe jutni, hogy a magánosok háztartására tervet készítsen és azt ellenőrizze; hogy házassági kötésekbe avatkozzék, a családi nevelést helyettesítse, mindenkinek örömet s társas multságot szerezzen, a tudományos tételeket valamely souverain kritika alá vesse, a lelkiösmeretre hitet tukmáljon, az irodalmat és napisajtót államtisztte tegye. De mint életegésznek és egységes akaratnak az a kötelessége, hogy a vagyonban, élet- és egészségben történhető károsításokat megelőzze, a megtörtéket eltávolítsa, helyreüsse, a néperkölc nyilvános botrányait távoltartsa, másrészt azon jogot is, amely csak az összelet távlatából található meg helyesen, egységesen megállapítsa, minden jognak védelmet nyújtson, mindnyájának az egész fentartására irányuló egyesülését előmozdítsa.

Ugyanazon elvek érvényesek a nem-állami intézetek és nyilvánosjogi testületek öngazgatására nézve is. Az állam elő fogja mozdítani ezek élénk önelhatározó tevékenységét, tudván, hogy az sok munkától menti őt föl és az egésznek életet, hatalmat ad, s hogy

ő nem képes mindent végezni. Azon lesz, hogy minden nyilvánosjogi intézet és testület a polgárosodás minden nem-állami fő működésére nézve független legyen; még segélyző tisztjéről is lemond, mihelyt megerősödtek; annál kevésbbé fogja örökös gyámság alatt tartani őket; belügyeiket egészen magokra hagyja, de az államot illető felügyelési és ellenőrzési jogáról nem mond le, hanem az összefentartás szempontjából szigorú közjognak veti alá őket. E tekintetben Rös z l e r n e k adunk igazat, aki minden társadalmi körre önkormányzást követel, de az állami hatalom ellenőrzése mellett, mint amely nélkül az önkormányzás a közügy szétaprózását, felbomlását, belső háborút, anarchiát idéz elő. — Különösen óvakodni fog az állam ama hamisított önkormányzást mozdítani elő, amely a társadalmi érdekek központi kezelését egy osztálynak szolgáltatja ki, s még oly igazságszolgáltatási és rendeletadási hatalmat is enged neki, amely az államot illeti, és hivatáshivatalokat fizetéstelen tiszteletbeli hivatalokkal pótol.

Midőn a felsőségi államhatalomnak az önkormányzatba való elszülyesztése mint államellenes intézkedés ellen nyilatkozunk: másrésről nem zárjuk ki azt, hogy a képviseleti és kormányközegek a magok épületének anyagát részben a hivatásintézeti és községi önkormányzó-testületekből vehessék. Ha e kétnemű önkormányzati közegek az államközegekkel egysegesen összeolvadnak és az egész nép képviselőivel érintkezésbe tétetnek: akkor megszűnnek pártszempontból működni és igazi államszolgálatra képesek. Akkor megvan a viszonyvonatkozás az állam és az önfentartás közt. Tehát sem törvényhozási és felsőségi államfőnség nélküli önigazgatás, sem önigazgatás nélküli bureaucraticus központosítás, sem önkormányzati erőknél kizárása az államszervek alkotásában nem elvünk! E pontra nézve jó felvilágosítást adnak Stuart Mill (A Nemzetgazdaságtan Alapelvei. Dapsy ford. V. 378. s köv. 1.) következő sorai: »Angliában eléggé elismerték, hogy a kormányhatalom korlátozására csak akkor van szükség, ha a kormány rosszul van szerkesztve, t. i. ha egy, vagy több osztály s nem az egész nép képviselője; s hogy egy eléggé szabadelvű alkotmány mellett bárminő hatalommal is felruházható a kormány, mert ez esetben mindig csak magának a nemzetnek önmaga fölötti hatalma lesz az. És ez igaz is volna, ha a nemzet kifejezés alatt nem csupán a többséget kellene értenünk, és ha a kisebbség csak az elnyomásra és nem az elnyomásra volna képes. De tudjuk, hogy a többségre támaszkodó kormány oly kész az önkénykedésre és az egyéni szabadság megszorítására, mint akármely oligarchicus közeg. így történik, hogy a központban levő és minisztereknek nevezett 6—8 egyén azt követeli magának, hogy az egész ország mindenféle közügyeit saját szemével láthassa és intézhesse. Még ha képes volna is erre a kormány, akkor is igen kívánatos, hogy az ügyek egy nagy része az azok által érdekllett egyének vezetésére bízassék. Az oly nép, amelyben magától nem fejlődik ki az együttes tevékenységre való hajlam, amely mindent a kormánytól vár,

fejletlen, nevelése hiányos. Már pedig nagyon veszélyes dolog, ha értelmes, magas-fejlettségű kormányzó-testület szellemileg korlátolt, gyáva népen uralkodik. Ez zsarnokságra vihet. Politikai rabszolgaság ellen csak az szolgálhat biztosítékul, ha a kormányzók a kormányzottak általános tevékenysége és közszelleme által kormányoztatnak. Némely államban a nép azt kívánja, hogy senki se zsarnokoskodhassak rajta; egy másik állam népe csak annyit kíván, hogy mindenkinek egyforma kilátása lehessen a zsarnokoskodásra. Amely nép szokva van arra, hogy maga is intézze ügyeit, az sem nem tűr, sem nem gyakorol zsarnokságot; de amely mindent a kormánytól vár, kezdeményezést és igazgatást; ahol az egyes egyének örökös gyámkodáshoz szokvák, ott a szabadelvű intézmények nem a szabadságvágyat fejlesztik, hanem az uralom és hatalom iránti mértéktelen sóvárgást, amidőn aztán a polgárság a maga dolgai intézése helyett inkább kisszerű hiúskodásokért és kitüntetésekért (koncokért) való versenyben leli kedvét.” Sajnos, Mill e szavai jó részben ránk is illenek!

V. Cikkely.

Az állam jellegének föltétele.

116. §.

Az államközegek maradandó alapfeladatainak és fő tisztjeinek ismertetése után helyén lesz azon különféle föltételekre nézve is tájékozódunk, amelyek arra sajátos bélyeget nyomnak. Ilyen:

1) az államnak az országhoz való viszonylatokozása. Az ország, mint földterület, maradandó befolyással van az államra, mint azt már az első részben is láthattuk. Talajának tulajdonságai és éghajlata által hatalmas befolyást gyakorol az államfejlődés menetére. Mivel minden országnak más-más éghajlata, más leverődései, más hegy-, folyam-, határ- és partalakja vannak; mivel más ásmánykincseket rejt magában, azonkívül más országokhoz való helyzete is más-más: azért e föltételek különbsége az állam fejlődésére is különbözőleg hat. E hatás közvetlen és közvetett. Közvetlen, midőn a földterület majd a közlekedést könnyíti és az államnak adott természeti központok köré való jegecedését megengedi, majd minden egységes állami központosítást akadályozó szaggatottságot mutat, vagy midőn az ellenségek és elemi veszélyek elleni védelmet megnehezíti, vagy megkönnyíti. Közvetlen a hatás az által, hogy a földterület lakosságát sajátos befolyásolja, lomhává, vagy szorgalmassá, gyávává, vagy bátorrá, petyhüdtté, vagy erélyessé teszi. Minden állam oly külső alakulásra törekszik, amely fentartására és gyarapodására az adott előfeltételek alatt legkedvezőbb. Az államok természetes határaik kikerekítését eddigelé hódítással, határigazítással, szerződéses vétellel, területek kicserélésével, szabad egyesülés- és szövetkezéssel eszközölték. Ez a jövőben sem marad el, csakhogy socialisticus

elvek alapján fog eszközöltetni, amelyek nem mások megrövidítésére, hanem valamennyinek előnyösítésére céloznak.

2) Az államnak a népeségre és viszont a népeségnek az államra való vonatkozása. A népeség mozgása szakadatlan munkát ad az államnak a kormányzásban, közigazgatás- és törvényhozásban. S fordítva a népeség, a belföldi ügy, mint az idegen, dönt az állam sorsa fölött. Az idegenek közül különösen a szomszédnépek folynak be döntőleg az állam alakulására, a szerint, amint harcias- vagy békéstermészetűek. Gondoljunk csak Ausztria keletkezésére, a törökkel és franciával való ellenségeskedésére, az ozmán erő legyőzése utáni helyzetére s egész politikai világhelyzetének legújabb megváltozására! De nem csak a szomszéd-, hanem, főleg a mai könnyű és gyors közlekedés idejében, minden idegen nép, amelylyel közlekedési és kereskedési összeköttetésben áll az állam, nagy befolyást gyakorol annak fejlődésére. — Mindenelőtt azonban a földterület saját népeségének jelleme fontos az államalakulásra. Nagy különbséget tesz itt a faji minőség s mellette a nevelés- és tanítástól föltételezett népműveltség. Ezeket azonban, valamint a nép tömeges összefüggéseinek politikai fontosságát, a testi és nyelvi nemzeti-ség, rend, osztály, felekezeti befolyását is már másutt méltattuk.

3) A telepedés és útcsinálás, a területi beosztás, határolás, szóval a társadalmi t á m s z e r v e z e t maradándólag igénybe veszi a kormányt, közigazgatást és törvényhozást, s fordítva azok, valamint a területi közegek, hivatalok, választási, újoncozási stb. kerületek annyira hatnak az államra, hogy már csak az úthálózat is alapföltételét képezi a testi és szellemi néperő egységes, szoros összekapcsolásának. — Épenúgy vagyunk az óv- és védintézkedésekkel is. Már csak az is nagy fontossággal bír az államra, vajjon bírja-e a család magáéinak életét, egészségét, vagyonát, erkölcsét, nemzeti biztosságát védeni; vagy a nép tömege képes-e maga a veszélyeket fölismerni és eltávolítani. — Még hatalmasabb befolyása van az állami életre a népgazdasági rendszernek. Minden korszak alkotmányának alkata a népvagyon megosztásmódjától függött. Úgy van az ma is, amidőn az alkotmányos népképviselő nem egyéb, mint korlátlan fejedelemségnek alkalmazkodása az uralkodó-birtokososztályokhoz. — Hogy továbbá a technicának nagy politikai befolyása van az államra és viszont, azt már több alkalommal láttuk; legyen elég csak azt érintenünk, hogy a fegyverek és szállítási eszközök javítása politikai felforgatásokat szokott előidézni. — A nyelv és írás egyik alapfeltétele a politikai egységnek. Ennek műveltsége, az egész nép általi elsajátítása, napirodalom, classicus irodalmi művek nélkül erős politikai nemzetiség nem gondolható. Hogy a tudomány politikai hatalom; hogy a vallásos hit és a történeti tettek, csapásokra való emlékezés, a régi állami intézeteknek megszokása, az erkölcsiség, a jog egysége és ápolása alapföltételei a nagy történeti államerőknek, azt nem kell közelebről igazolnunk, valamint azt sem, hogy ezeknek,

nevezetesen a tudománynak és erkölcsiségnek téves irányai fő okai szoktak lenni az államok felbomlásának. Ezt a vaktában, hanyathomlok rohanó magyar kormányoknak és törvényhozó-testületeknek is eszökre és szívökre kellene venniök. Az államtudományi elméletek hatalmát eléggé igazolta már csak a francia forradalom is és a népgazdasági törvényhozás gyökeres átalakítása Smith Á. műve által. Mindezeknek részök van az államok sorsának intézésében. Rég óta ismeretesek, de némelyeket figyelmen kívül hagytak, másokat túlbecsültek.

VI. Cikkely.

Az egyállam fejlődése.

117. §.

Látván az állam jellegének föltételeit, most már az államnak ezen föltételekkel arányos fejlődését kell néhány vonásban ismertetnünk.

Az állam mind belülről, mind kívülről szakadatlan változásoknak van kitéve, amelyek vagy önkényesek, vagy önkénytelenek és majd haladást, majd visszaesést idéznek elé. Forrásukat a soha egészen meg nem szüntethető politikai vitában, harcban találják. Az önfentartás, a hatalomra, becsületre való törekvés, a közhasznú javításokra való ösztön hármasság rugói a nemzetközi és belső harcnak. Az ilyen, vagy olyan harcból keletkezett tálhatalmat aztán az illetők, egyesek, osztályok, népek, mindenféle alakban felhasználják, annál jobban, minél nagyobb segélyökre van a véletlen; felhasználják többnyire erőszakra, mint külföldi háborúra, amelynek államalkotó és államfelforgató jelentőségét már csak napjaink is eléggé igazolják; felhasználják befelé mint bitortást, államszínyt, forradalmat, az ellenfél elnyomását és kipszűtítését; felhasználják gyilkosságra, guillotínra, számkivetésre, kobzásra sat. Ámítás, rágalmazás, gyanúsítás, megvesztegetés, az államhatalom törvényszerű alakjai alatt üzött jogtalanság sat., maga a vallás is jó eszközök itten. Valamint a külső, úgy a belső háború is államalkotólag hat. De a jog korlátain belül is naponkint foly a harc a népek és egy nép politikai érdekei és pártjai közt. Láttuk, hogy az ilyen vitázások kiegyenlítésében a királyság és a papi kormány is jó szolgálatot tehet; de bizonyos, hogy ezt csak hivatásilag tagolt nép központi hatalma eszközölheti legbiztosabban, legigazságosabban; mert ez képes csak az erőszakot és mindennemű cselt lehető legkevesebbre szállítani, vagy épen leheti enné tenni. Sajnos, a mai Parlamentarismus pártossága az államot mint legnagyobb hatalmat tetsztörvényes erőszakoskodásra használja önző célok érdekében. A pártoknak furfangosan fejlett harcmódoruk van. És ha Benthamnak Dumont feldolgozta könyvét (*Tactique des assemblées législatives*) olvassuk, megtaláljuk benne azon prókatori fogásokat, a rábeszélés furfangjainak azon elszédítő politikai phrasisait is, amelyek a magyar liberalismus ügyne-

vezett államférfiainak ajkairól az undorodásig hangzanak. Ez igen-igen aggasztó jelenség a nemzet jövőjére nézve; mert minél nagyobb tere van a képviseleti államban a sophisticus párttaktikának, annál rosszabb, betegebb annak politikai szervezete. Hogy ily pártküzdelmeknek mind a kül-, mind a belpolitikára nézve mily ártalmas következményei vannak, azt eléggé látjuk a megalkotott törvények legnagyobb részéből, amelyek nem nemzeti és állami létföltételeinkhez levén mérve, nem fentartást vagy éppen haladást, hanem nemzeti pusztulást hordanak méhökben, sőt jelentékeny részben már meg is szülték azt. Láttuk, hogy pártélet mindig volt és lesz, de a mienk nem párt-, hanem pártosélet, úgyhogy ránk illik, amit Lasalle („Was nun”. 3-te Aufl. Leipzig. 1873. 4. 1.) mond: Majdnem azt hihetnők néha, hogy nincs semmi igazság, semmi emberi ész, ha látjuk, mily elvileg, mily megvetéssel és elkeseredéssel hirdetnek valamit abszolút hamisnak, amit mások épenúgy abszolút igaznak, axiómának vallanak.

Az érintettekben is kivehetni, hogy az államok történeti keletkezését a társadalmi kiválás eredményeinek tekintjük, amelyek szintén a fejlődés általános törvényének vetvék alája.

Az államalakító küzdelemnek, kiválásnak különböző korszakokban és különböző népeknél igen különböző neme és így különböző eredményei is vannak. A történeti elméletek nem valótlanak, de többnyire egyoldalúak, ha minden államot vagy erőhatalomra, vagy szerződésre visznek vissza. Korunknak egy egészen új állam alakzatért való küzdését, a liberális és abszolút állam keletkezését már eléggé méltatván, itt csak a régibb, kezdetlegesebb államképződésekre akarunk néhány pillantást vetni.

Az államképződés kezdetét a horda törzsféjének hatalma teszi ki. A horda a főnöknél, az öregek tanácsában, a harcképes férfiak gyülekezetében az akarat- és hatalomegység, rend, igazságszolgáltatás és béke felsőségeit bírja. Hogy itt az államközeg más szervezésekkel van még keverve, az nem határoz.

A hordaalkotmány a vadásznépeknél, úgy látszik, nem autocraticus. A vadászat ugyanis szétszórja és függetlenké teszi az egyedeket, a helyett, hogy egynek uralma alá hajtja. A főnökségnek itt többnyire csak az egyszerű hadvezérség és a belbéke megóvása a szerepe, úgy szólván csak árnyéka a hatalomnak, mint azt különösen Post (Anfänge des Staats- und Rechtslebens, II. B.) mondja.

A pásztornépeknél már szorosabban kimért felelősségre és szilárd törzsrokonni tagoltságára találni a háború- és békealkotmánynak. De ennek több foka van. Leglazábban függnek össze a sarki nomádok az ellenség elől kitérő ritka népességekkel. Valamivel magasabb politikai ponton állanak a puszták és sivatagok lovas nomádjai. Egyes törzsek fejei nagy tekintélyre tesznek szert és ellenmondás nélkül viselt kény-

uralmat gyakorolnak, amelyet a sámánokkal való egyesülések erősebbé tesz, és egy nagyobb hatalom, pl. az észak-ázsiai nomád főnökökét a Dailailama, a cár, vagy a kínai császár megerősít. Ha ily nomádok hódítólag lépnek fel: akkor katonai és adót fizettető hatalmakat alkotnak, de amelyek többnyire rövidtartamúak. Ezek nem olvadnak be a meghódított polgárosult népekbe, hanem, miután ezeket kiszítták, és kitombolták magokat, elpusztulnak. Ide tartoznak a Szasszanidák, mórok, szeldsukok, ozmanlik, indiai muhammedánok államalkotásai. — Ami a jogot és alkotmányt illeti, a sarki nomádok közt meglehetősen birtok egyenlőség uralkodik. A legelőkerületek a családokéi, az ingóság magán birtok. Katonai szervezőtők nincs, azért a fegyveres összeütközés elől kitérnek. Tovább délre másképp áll a dolog. Klemm (Kulturgesch. III. 5. s k. 1.) szerint: „az engedelmisség és vezetékenység, amelyet a nyájak uraik és ápolóik iránt mutatnak, úgy látszik, lényeges befolyással volt a pásztoroknak a legöregebbek és legfőbbjeik iránti érzületére. A lappoknál az apa úr; a mongoloknál és kalmukoknál a törzsfő rendez mindent. A vadász népek főnökeinek jogát és hatalmát korlátozta az öregek tanácsa és az aristocratia; ők csak képviselői voltak a népnek más népekkel való érintkezésben és vezérei a háborúban. Az amerikai vadász népek, mindig hadi állapotban valának ember és állat ellen. Ellenben a pásztorélet békére van alapítva; a háború kivétel, inkább elhagyják a vidéket, semhogy nyájait a háború esélyeinek kitegyék. így vonultak vissza a lappok, így a szibériai nomádok. A vadász lelke vagy szörnyen izgatott, vagy álmodozik: a pásztor szelíd, engedelmes, mint nyája; mindenben mértékletesség, kitartás jellemzi; azért a közép ázsiai nomádság már több mint 4000 év óta él ugyanazon alakban. Magasabb szellemi gyümölcsöt nem termett, de a műveltség iránt fogékonyabb, mint Amerika vadász népei.

Új alakzatot nyer a politikai szervezés a földművelési megtelepedés kezdetével és fokonzintú érvényesülésével. Annak képét Tacitus a régi germánokban, a néprajzot (ethnographia) Afrika több népén mutatja be. A hatalom a népileg megtelepített Gau valamennyi szabad családfőjének összeségénél vala; de ez távolról sem volt választás útján keletkezett politikai testület, hanem határozott ügyrend és külön bizottságok nélkül működő gyülekezet, amely minden nyilvános ügyben, amint jött, háborúra, jogra sat. nézve határozott. Belső ügyek és háborúk vezetésére van ugyan fejedelem ezen alkotmányban, de a szabad atyák nyakán ülő kényuralom nincs. Az állandó megtelepedés előtt a germánoknak törzs- és népkirályaik, hadvezérek (Herzoge) voltak, mint az akkori idők létküzdelmének származékai, belterjesebb összekapcsolás szükségességének gyümölcsei. De ezen királyság, lényegére nézve, nem volt sem papi, sem katonai, hanem mind a kettő és egyéb is egyúttal.

Épenígy áll a dolog ama nemzeti királyságra nézve is, amelynek típusát a frank birodalomban szemlélhetjük. A hanyatló római birodal-

lommal való összeütközés rokonnépeknek nagyobb hatalommá való összegyűlését kívánta. De e hatalom nem volt elég erős arra, hogy a világbirodalomnak sok, nemzetileg s egyébkép igen különböző alkrészeit az akkori közigazgatás, közlekedés és katonaság eszközeivel összetartsa; sőt csodálni lehet, hogy ama birodalom a római hagyomány és a keresztyénység támogatása dacára is Chlodvig, Pipin és Károly előtt kétszer megalkulhatott. Ámde a frank királyi hatalmat nem szabad modern királyságnak képzelnünk. A birodalmi gyűlések és synodusok sem mai parlamentek, hanem a királyi udvar tekintélyes világi és papi nagyjainak gyülekezetei. A grófok eredetileg a király hívei, későbbben hűbéres nagybirtokosok. Állami és udvari tisztségek nincsenek elkülönítve; minden tisztii hatalom a fejedelemtől és házától függ; csak királyi hatalom, királyi megbízás van. A fejedelem központja az államnak, és személye sohasem különíthető el attól. Ő ad az államnak anyagi biztosítékot és a hivatalnokoknak fentartási eszközöket. A papság segítségével későbbben byzantini-féle teljhatalmat kap a frank király. De az egyház befolyása is időszzerű reál túlsúlynak és műveltségnek eredménye. — A frank királyság azonban nem bírt oly szellemi és anyagi hatalmat fejleszteni, hogy az adott viszonyok közt a különböző elemeket tartósabban összefűzze. Erre akkoriban még nem voltak meg az eszközök. A mór veszedelem és a Karolingok nagy szelleme kedvezett ugyan még egyszer a Francia-, Német-, Olaszországot átfogó királyi hatalom megerősítésének; de az csak rövidtartamú volt, nemzeti és törzsállamok közt oszlott meg, és saját támaszai, a grófok és hűbéresek, aknázták alá, birtokát és jogait eltulajdonították.

A hűbéres állam és a hűbéres monarchia is sokféle belső küzdelemnek az eredménye. A középkor amaz állami képződménye is, amelynek a mai államhoz hasonló benső szervezete van, a város t. i. szintén tartós belső és külső küzdelemből fejlett elő, mint azt már másutt láttuk. Mindig hatalom volt első alapja a városnak, amely ótalmat és békét nyújtott, vár, erődítmény, püspöki székhely, kiváltság, amelyek a béke fentartásának kedveztek és a kereskedelemnek kedvező igazságszolgáltatást szerveztek sat. A polgárok véduraik és elnyomóik ellen harcolnak, szövetségeket kötének, amint javokra szolgált. Valamint a polgári, úgy a hűbéri hatalom is fentartásra és emelkedésre irányult, és bebizonyult, hogy a hatalomalkotás s ezzel a politikai fejlődés nem csak uralkodásból és szabadtalanságból, hanem egyenlőknek szabad egyesüléséből is keletkezik és egyenlőség alapján való egyesüléshez vezet.

118. §. Az összállam alakulásai.

Összállam vagy összetett államok alatt szövetségeket, személyes uniókat és melléktartományokkal bíró államokat értünk, tehát köztársaságot a tiszta népjogi érintkezés és az egyállam között. Ennek többféle alakja van, első:

1) a szövetség (Allianz) azaz bizonyos, eddig többnyire katonai célokra szolgáló s időhatár mellett, vagy nélkül felmondható társulás egyenjogú köztársaságok között. A szövetség gyakran szövetséges államra, egyállamra vezet; pl. a Zollvereinből a német birodalom kelt ki.

2) Az államszövetség már messze áll a tiszta népjogi összetetéstől, nagyobb célokra egyesül és egyidőre befejezett. Ilyen volt 1847-ig Svájc, az Amerikai-unio 1776-1787, Németország 1865-1866-ig. Tagjai egyenjogúak, ha mindjárt egyesek ügyvezetéssel, elnöklő-hatalommal tüntetvék is ki. Fő céljai: közös védekezés kifelé, a belbéke ótalma, az ön-erőnek kizárása a szövetséges államok közöl sat. Nagy gyöngesége az államszövetségnek, hogy nincsenek önálló közegei, közös kormánya, diplomatiája, rendőrsége, törvényhozása, közigazgatása; azért hatalma gyöngye, ha az egyes államok reális hatalmokkal nem támogatják.

3) A monarchiák és respublicák szövetséges állam alakjában belsőbb szövetségre lépnek, vagy kényszerítik egymást. Egy ilyen államot alkot, legalább alakilag, a német birodalom 1871 óta; illet Ausztria-Magyarország közös fejedelem alatt, birodalmi miniszterekkel és delegatiói képviselettel; ilyent 1847 óta Svájc s 1787 óta az Amerikai-Unió. Ez már minden tekintetben nagyobb erőt képes kifejteni; mert van részben közös közigazgatási szervezete, egységes hadügye, közös, vagy épen kizárólagos diplomatája, delegationalis népképviselate. Itt tehát bizonyos irányokban egységes államalak van, míg a többire nézve az egyes államok önállók. Az állam feladata és az annak megoldására szolgáló erő megoszlik az összállam és az egyes államok közt. Mindegyik rész szabadon mozog a számára kijelelt körben, mintha a többi rész nem is léteznék; mindegyik souverain, de nem föltétlenül; mert az egésznek a részek fölötti bizonyos fensőbbsege elkerülhetlen, amelynél fogva a szövetséges állam az egymás mellé rendelt országok ellenében fensőbb államalakot jelent. Az egyes országoknak önálló kormányuk, törvényhozásuk, közigazgatásuk van. Megoldhatlan ellenmondást tehát sem logikailag, sem gyakorlatilag nem foglalnak magokban. — A szövetséges államnak különböző alakja lehet; majd az államszövetséghez közeledik, majd az egyállamhoz, majd a birodalomhoz, majd meg a személyes unióhoz. Az eddigi viszonyok között a szövetséges állam könnyen egyállammá változhatik, A mai Németország azon fejlődési folyamatán, amelyet külső csapások okoztak, nem kell mindegyik szövetséges államnak keresztülmennie. Svájcot három nemzetisége és természeti sajátságai biztosítják az egyuralomba való átmenet ellen. Az Egyesült-államokat ritka lakosságuk, az államok egyenlősége, a szabadság és önkormányzás érzeke, az országok sokalakúsága még sokáig biztosítják az ellen, hogy az egyes államok csillagait, az egyállam fénye elhalványíthassa. „Ausztriában, mondja Schäffle (IV. K. 408. 1.), a birodalom mostam szövetségállami alakja tarthatlan. Vagy tönkrejut mostani alkotmánya által, vagy decentralisált szövetségállammá kell lennie, mégpedig országainak és valamennyi nemzetiségének arányos egyenjogúsítása

alapján. Ez utósó célt tűzte maga elé az 1871-ki Hohenwarth-minisztérium alkotmányreformja, igaz, hogy csak a lajtántuli félre nézve, de Magyarország szabad hozzájárulásának is helyet hagyott benne. Hohenwarth a szükséges egység biztosítása mellett valamennyi nemzetiségnek egyenjogúságot adott, a nélkül, hogy a fejlettebb népségek tényleges emelkedését megszüntette volna eltávolította a centrumból a nemzetiségi és felekezeti ellentéteket és biztosította a kisebbségeket. Ezen alkotmánynyal Austria népeinek halmazát államilag egyesíthette volna, vonzerót gyakorolhatott volna a törökországi szlávokra s megóvjva Európát a keleti felforgatásoktól, magát pedig mind a porosz, mind az orosz általi felszívás ellen biztosítja vala. A szlávokat kielégítő Ausztria Németország érdekeinek is megfelelné, míg ellenkező esetben csak Oroszország malmára hajtja a vizet.” Az ily államférfiú nyilatkozatát jónak látjuk följegyezni, hogy nemzetünk ébren legyen és okuljon.

4) A fensőbbbségi (hegemóniái) összállam: fensőbbbsége a leghatalmasabb államnak az összállamban. Kezdeté csak elnökségi állás, de fokról-fokra a szövetségtársak nagyobb-kisebb elnyomásáig, (suverainité) terjeszkedhetik, mint azt 1871 óta Németország tünteti elénk. Sparta és Athéné volt tulajdonképi fensőbbbségi összállam.

5) Az uralkodó házi birodalom (Personal-Unio) önállóan kormányzott országoknak egy uralkodó személy alatti egyesülése; de a fejedelem közösségénél fogva ily államok közt mindig van valami közös történet. Ha föltétlen érdeki ellenmondás van köztök, és nemzeti, felekezeti, történeti és földrajzi sajátságai egyenlők, vagy nem nagyon különbözök, a személyes unió könnyen réalba megy át.

6) Az összállami képződményeknek oly neme is van, amelyben egy állam függő-, adózó- és gyarmatországokon uralkodik. Ezen összállam rendesen hódító katonai, fiscusi és kereskedelmi politikának szüleménye. Mindenütt találunk nyomaira, az assyroktól kezdve a portugálok, franciák, hollandok, angolok gyarmaturalmáig. A cél az alávetett tartományok kiszivattyúzása, míg t. i. azok föl nem növekednek, vagy ismét erőhöz nem jutnak. Tisztességes, erkölcsös politikában ezen államalaknak nincs helye; csak ott engedhető meg, ahol valamely műveletlen, vad népet emberséges utón polgárosítani (de nem kiszivattyúzni!) kell.

Mindezen alkotmányalakok inkább csak iskolai fogalmak, amelyek a modern társadalomra alkalmazva sem egészen kielégítők, annál kevésbbé használhatók procrustes-ágyul, amely szerint a történeti alkotmányképződményeket kinyújtani, vagy megrövidíteni lehetne és kellene. Franciaország egyállam, de egészen más, mint Olaszország; Anglia gyarmatai mások, mint Oroszországiéi; Svájc másféle szövetségállam, mint az amerikai. A mai német birodalom sem államszövetséget, sem igazi szövetségállamot nem alkot, hanem hatalmas fensőbbbségi államot, oly szövetségekkel, akik a római socii-hoz hasonlítanak legjobban. Minden államnak a már ismertettük különféle természeti sajátságai határozzák meg alakját,

alkotmányát. Azért az oly alkotmánypolitikusnak, aki valamely állam hatalomállagát idegen alakba akarja erőszakolni, hajótörést kell szenvednie. Az államok történetének folyása nem törődik a politikai iskolamesterekkel, akik t. i. ezt, vagy azt az államalakot tartják egyedül üdvözítőnek. Minden állam, fejlődése minden szakában, politikai egyediséget tesz.

7) Ezen állami képződményekhez tartozik még a nemzetközi államtevékenység, mint legfelsőbb foka az összállamnak. A népjogilag önálló egyes államok politikai egyediségek, de csak egyenkint egymás mellé állítva f ha magasabbra emeljük tekintetünket, akkor azokat államcsaládok tagjainak és ezeket végre emberiségi államközület tagjainak fogjuk találni, amelynek mindenoldalú előmozdítása nemünk feladatát fogja képezni. Mostanig ezen politikai közösség csak igen roszul hangolt „népjogi verseny”-ben nyilatkozik; a világbéke, amely a modern nagyállamoknak nem tetszik, még semmi biztos jog- és hatalomszervezettel nem bír; a diplomatia mindinkább növekedő sürgése azonban azt bizonyítja, hogy ma már nem egészen hiányzik a közös hatalomszervezés a védelem nemzetközi összörekvéseire és közös érdekek előmozdítására. A diplomatia mindinkább abba az irányba terelődik, hogy anyagi és eszményi érdekeknek tevéleges közege legyen. Valamint a belső, úgy a külső politikán nem csupán szabályzó jogelvek felállítására és őrzésére szorítkozik. A találmányok jutalmazása, az európai fokmérés végrehajtása, egy méterbizottságnak felállítása, a nemzetközi kolera- s egyéb bizottság, a nemzetközi kiállítások, a consuli törvénykezés, értesítés sat. nemzetközi államtevékenység sokoldalú tevéleges tartalmára mutatnak. Jóval a népjog doctrinairjei előtt kezdettek az államok nemzetközi rendről gondoskodni, véd- és dac-szövetséget kötni az emberiség és népek közös károsítóinak leverésére.

Az elmélet emberei a nemzetközi államtevékenység célja miatt is eleget vitáznak. De a gyakorlat azt igazolta, hogy a népek mindazon érdekei, amelyeknek védelme és előmozdítása egyesült erőnek sikerülhet csak, több, vagy valamennyi állam közreműködését igénylik. És ez meg is történt a régi korban, meg sokfélekép és növekedő mérvben századunkban, még a nemzetközi magán jog biztosítása ügyében is. Erős nemzetközi hatalomszervezésre már is jókora anyag áll készen, és háborús, korszakok nagy megpróbáltatásai e készletet bizonyára csak fokozni fogják.

De nem kell gondolnunk, hogy egy az egyes államokon fölül álló egyetemes kormány a cél. Viszonos lekötelezése a független államoknak, az összeütközés eseteinek első sorban az államok döntő gyülekezete elé való állítása, igazságkeresés ugyanott, közbenjárásának igénybevétele tartatlan állapotok reformjára nézve bizonyára nem elérhetlen eszmény. És ha a világbéke talán a még nem tökéletes szervezet miatt fenyegettenők, annak vakmerő háborítását a polgárosult világnak egy erkölcsi-

leg és anyagilag túlhatalmas vétója nagyon megnehezítené, és az egyestilt védhatalom kellő időben lépne föl. „Valóban, mondja Maurus Henrik (Die moderne Besteuerung. 1870. 296.), egy európai congressusnak, amelyen természetesen nem csak diplomatáknak és fejedelmeknek, hanem a népek nyugalmat, békét óhajtó megbízottjainak is lenne helyök, ilyen congressusnak legméltóbb tárgya lenne a honvédség felállítása és az állandó hadak megszüntetése. És ha van a népeknek joguk politikai rendszabályokat is használni a háborgók ellen, akkor nem lehetne igazságosabb és észszerűbb háborújuk, mint az, amelyet általános lefegyverzés végett viselnének; ez, ha nem is utósó, de legalább nagy időre utósó háború lenne.”

Természetes, mondja Schäffle (Bau und Leben etc. IV. 415.), hogy ily békét nem lehet az eddigi eszközöktől várni, sem a mai társadalomtól, hanem épen ellenkezőktől, nevezetesen az emberséges eszméknek a keresztyénség szellemében való tiszta ápolásától a népek közt, minden nép sajtóságának kölcsönös becsülésétől, egy védelmi, egyetemes haderő szervezésétől, végre a már ismertettük belső antibureaucraticus és anti-centralisticus alkotmánytól, amely minden egyes államban a béke érdekeit biztosítja és a demagóg, despoticus üzemeknek elejét veszi. Épen azért ezen világállam alakja nem lehet összpontosítás. Az államcsalád mindenik tagja és minden érdekcsoport a maga külön viszonyai szerint segítené a nemzetközi hatalom erősödését.

Viszonos közönyösséget sohasem jelenthet a nemzetközi békeállapot. Az államok mindinkább egymásra vannak utalva, és ami hasznosat, vagy károsat egyes állam tesz, az a többit is érdekli, épen úgy, mint a család valamely tagjának jó, vagy rossz cselekvését az egész érzi. Valamint a tisztán belső ügyek függetlensége tisztelendő: oly kevéssé egyeztethető meg a népcsalád minden tagjának önfentartásával a nemzeti *laissez faire, laissez passer!* mindenre és mindenkire kiterjedő politikája. Az úgynevezett *interventio*, mondja Schäffle, (u. o. 416. l.), tehát nem vetendő el egészen, de nemzetközi ököljog jellegget csak akkor veti le, ha nem fogja minden állam tetszése szerint és a maga érdekében alkalmazhatni. Szerencsére a földrajzilag önálló vidékek és nemzetileg sajtóságos népek nagy sokfélesége gondoskodik arról, hogy ne legyen egy állam tartósan túlhatalmas, s így a fenhéjazó visszazoríthatassék. Az államalkotás a részeknek akarat, és hatalom egységévé való összefoglalása. Ezen folyamat elejénte kicsiben történt; kis államok sokasága keletkeztek, ezek az idő folyamában nagyobb és nagyobb hatalomegységekbe húzódnak össze. És ez mindig fölebb és fölebb megy, míg az egyetemes emberiségi érdekek védelmére és kifejlesztésére egy emberiségi hatalomszervezet nem alakul. Rögtönözni, erőltetni ezt nem lehet ugyan; de amint a népek érdekeközösségét mindinkább jobban fölismerik, az is közelebb és közelebb jut megvalósulásához, és a diplomacia — valamennyi független államnak valamennyi független államban való ezen

jelenléte — lassankint, de biztosan népjogi közeggé fog izmosodni, amely

az önbíráskodást lassankint elnyomja.

Természetes, hogy ennek a nemzetközi hatalomnak alkotmányjogi alakja más lesz, mint a nemzeti hatalomé. Mert megfontolandó, hogy az összhatalomnak nem mindenütt ugyanazon feladatokat kell megoldania. Azért a diplomatia nem is mint állandó nemzetközi törvényhozó-, igazgató- és bírói testület fog rendes ülésekben működni, hanem alkalom adta

ad hoc congressusokban. A diplomatia mai alakja talán mindigre megmaradhat; mert csekély sikere nem alakjában, hanem abban rejlik, hogy ellenkezőjét műveli a népek békéje és fejlesztése eszközlésének, nincs súlypontja hatalmának. De korunk jelenségei azon reményre jogosítanak,

hogy e hiányok is mindinkább el fognak enyészni. — Tévedés volna azon-

ban azt hinni, hogy egy ily összhatalom létrejöttével minden államváltozásnak örökre eleje vétetik. Sőt inkább az egységes nyilvános véleményre támaszkodó ily világcongressusoknak épen az lenne feladatuk, hogy az össz állam és az egyes államok fentartása és előnyösebb fejlődése parancsolta államváltozások, egyesítések, vagy felosztások szükségességét észrevegyék és azokat reform, szerződés és világítélet által kellő időben eszközöljék. Csak így lehetne elkerülni azon háborúkat is, amelye-

ket eddig államgyarapítás, vagy államrombolás végett szoktak viselni. Hiszen a bölcs belső államkormányzás is az által tartja fel a békét és mozdítja elő a népeletet, hogy a tarthatlan állapotokat békésen megváltoztatja s az új életnek megfelelő jogi szabályokat reform útján létesíti. Nem lesz érdektelen megjegyeznünk azon tényt, hogy már a francia IV. Henrik is tervezett egy európai népareopagot, 15 szavazattal és 60 követtől álló tanácssal, amelynek a háborúk, a zsarnokuralom és a vallási zavarok eltávolítása lett volna feladata. Világos, hogy ez korai volt.